(حقوق طبع د مصنف د پاره محفوظ دی)
ولقد یسرنا القرآن للذکر فهل من مدکر
تفسیر
احسن الکلام
بلغة البشتو
للشیخ ابی زکریا عبد السلام الرستمی
الجزء الاول
اول جزء
از سورة فاتحه تا سورة بقره آیت نمبر 176
الناشر:
جامعة عربية لاشاعة التوحيد والسنة
بده بیر- پشاور
علماء دیوبند کے علوم کا پاسبان
دینی وعلمی کتابوں کا عظیم مرکز ٹیلیگرام چینل
حنفی کتب خانہ محمد معاذ خان
درس نظامی کیلئے ایک مفید ترین
ٹیلیگرام چینل

فهرست د ضروری مضامینو د جلد اول د تفسیر احسن الکلام

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

مقدمه

الحمد لله الذی انزل الکتاب بیانًا وتبیانًا وجعله هدیً ونورًا لا وبرهانًا ط وصلی الله تعالیٰ علیٰ رسوله خاتم الانبیاء الذی جعله رحمةً واماماً واماناً وعلیٰ آله واصحابه الذین هم حجةٌ علیٰ من کانوا صُماً وعمیاناً ط

امابعد: - هر کله چه زهٔ دَ جون دَ میاشتے په ۲۰ نیټه کال (۱۹۹۰ء) کښے مردان په جیل کښے دَ ظالمانو دلاسه محبوس کړے شوم - نو څلور میاشتے دَ حالاتو دَ ناسازئ په وجه خو اطمینان او فراغت نه وو - بیا بعض دوستانو توجه راکړه چه دَ دے فرصت په وخت کښے دَ قرآن کریم تفسیر په پښتو ژبه لیکل پکار دی نو ما هم دغه فرصت غنیمت اوګڼړلو - چونکه دغه وخت کښے زما سِرے لاس هم معذور وو - نو دَ تفسیر املاء مے په خپل ځوئی سید عبد الصبور او خپل ملګری مولوی عبد الله (چه زما سره په دغه معامله کښے په جیل کښے وو) شروع کړه - دَ جیل نه په اُوومه میاشت دَ رهائئ پورے تفسیر دَ سورهٔ یونس پورے اولیکلے شو - چونکه په جیل کښے دَ نورو تفاسیرو او نورو کتابونو نه استفاده مشکله وه - دَ دے وجے نه دغه تفسیر مختصر اولیکلے شو - بیا دَ هغے نه روستو اګرچه دَ ډیرو مشاغلو په وجے سره چه فرصت ډیر کم ملاویدو لیکن سرهٔ دَ دینه کوشش جاری وو او په فضل او توفیق دَ الله تعالیٰ سره تفسیر اختتام ته اورسیدلو - بیا دَ ملګرو ډیره مطالبه وه چه اول جلد کښے (چه په جیل کښے لیکلے شوے وو) ډیر اختصار کړے شوے دے پکار دا ده چه په دے کښے مناسب تفصیل اوکړے شی - نو دَ دے وجے نه په اول جلد کښے تفصیل شروع کړے شوید ے دَ الله تعالیٰ نه سوال او دُعا ده چه دَ هغے دَ پوره کولو احسن توفیق را اوبښی (آمین)

دَ دے تفسیر خصوصیات او اصطلاحات دَ کتونکو په وړاندے پیش کول ضروری دی -

خصوصیات دا دے دی: - (۱) دَ توحید او سنّت دَ لارے ترجمانی کول -

(۲) دَ غلطو عقیدو او دَ بعض بدعاتو، رواجونو نشاندهی کول دَ دے دَ پاره چه

مسلمانان روښره دَ هغې نه ځان بچ اوساتي -(۳) دَ هر سورت په اول کښې نوم نومونه (چه ثابت دي) ليکل -(۴) دَ هر سورت دَ تیر شوي سورت سره مناسبت او ربط ذکر کول -(۵) دَ هر سورت دعوی (اهمه مسئله، موضوع) ليکل چه سورت ټول په هغې باندې راجمع کيږي -(۶) دَ هر سورت اجمالي خلاصه دَ هغې په سر کښې ليکل او په ترتيب دَ بابونو سره، تفصيلي خلاصه دَ هر باب په اول کښې ذکر کول -(۷) دَ هر ايت په سر کښې دَ هغې عنوان ليکل -(۸) دَ هر ايت دَ مخکښې ايت سره ربط (مناسبت) صراحةً يا اشارةً ذکر کول -(۹) اقوالو دَ مفسرينو ته اشاره کول او کوم قول چه ماته غوره ښکاره شوي دې دَ هغې ذکر کول -(۱۰) په مناسب ځايونو کښې په تفسيرونو او نورو کتابونو باندې حوالې ورکول اګر چه طرز تفسير داسې دې چه حوالو ورکولو ته زيات ضرورت نه پيښيږي دا دَ دې دَ مطالعې نه معلوميږي -(۱۱) دَ يوسفزو په محاورې سره دَ پښتو ترجمه او تشريح ليکل -(۱۲) دَ ډير ضرورت په ځائې کښې سبب نزول ليکل شوي دې -او په عامو ايا تونو کښې اسباب نزول ته تعرض نه دې کړې شوې -(۱۳) دَ مشکل ايا تونو دَ حل دَپاره مناسب کوشش کول او مختصر حل ذکر کول -(۱۴) دَ بعضې ضروري مسائلو (مسئله دَ صفاتو دَ الله تعالى -او مسئله دَ حيلو او مسئله دَ اُجرت اخستلو په طاعاتو باندې -او مسئله دَ عصمت دَ انبيا‌ؤ عليهم السلام -او مسئله دَ سحر -او مسئله دَ تقليد او مسئله دَ وسيلې او مسئله دَ سماع موتىٰ (دَ مړو اوريدل يا نه اوريدل) او مسئله دَ قبر (برزخي ژوند) کښې مناسبه تشريح کول دَپاره دَ افادې دَ عامو مسلمانانو -

اصطلاحات او ضروري اصول دَ دې تفسير

(۱) دَ قرآن کريم تعريف (پيژندګلي) دا کلام الله دې مخلوق نه دې الله تعالى نازل کړې دې په محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم باندې په واسطه دَ جبرائيل عليه السّلام سره په درويشت کاله کښې او په صحف دَ ملائکو او صحابه کرامو سره په مختلفو پاڼو، کټو، هډوکو، څرمنو کښې ليکلې شوې دې او دَ نبي صلى الله عليه وسلم او صحابه کرامو او دَ ډيرو مسلمانانو په سينو کښې محفوظ دې -او په تواتر سره رارسيدلې دې او دَ هر قسم تغيير او تحريف او تبديل نه پاک دې او پاک ساتلې شوې دې -دَ دې الفاظ او حرفونه او معانې ټول کلام الله دي کوم چه لوستلې کيږي او اوريدلې کيږي ليکلې کيږي -

دا قول کلام دَ الله تعالیٰ او غیر مخلوق دی او صفت دَ الله تعالیٰ دے۔ چا چه دا تکلف او بدعت کړے چه کلام لفظی کلام الله نه دے بلکه صرف دلالت کوونکے دے او کلام نفسی کلام الله دے نو دا عقیده او دا تقسیم دَ سلف صالحینو دَ منهاج نه بالکل مخالف او غلط دے

(۲) نومونه دَ قرآن کریم :- ۱ الکتاب ۲ القرآن ۳ کلام الله ۴ النور ۵ الهدیٰ ۶ رحمت ۷ فرقان ۸ شفاء ۹ موعظه ۱۰ ذکر ۱۱ کریم ۱۲ علیّ ۱۳ حکمت ۱۴ حکیم ۱۵ مُهَيمِنٌ ۱۶ مبارک ۱۷ حبل الله ۱۸ الصراط المستقیم ۱۹ القیّم ۲۰ الفصل ۲۱ النباء العظیم ۲۲ احسن الحدیث ۲۳ القرآن العظیم ۲۴ القرآن المجید ۲۵ التنزیل ۲۶ الروح ۲۷ وحی ۲۸ المثانی ۲۹ عربی ۳۰ القول ۳۱ البصائر ۳۲ البیان ۳۳ العلم ۳۴ الحق ۳۵ العجب ۳۶ تذکره ۳۷ ذکریٰ ۳۸ العروة الوثقیٰ ۳۹ المتشابه ۴۰ الصدق ۴۱ عدل ۴۲ الایمان ۴۳ المنادی ۴۴ امر الله ۴۵ بشریٰ ۴۶ الزبور ۴۷ المبین ۴۸ بشیر ۴۹ نذیر ۵۰ عزیز ۵۱ بلاغ ۵۲ القصص ۵۳ ایات بینات ۵۴ الحکم ۵۵ سبیل الله ۵۶ کلمة الرب ۵۷ الحدیث ۵۸ فضل الله ۵۹ صُحف ۶۰ مکرمه ۶۱ مرفوعه ۶۲ مُطهره ۶۳ برهان ۶۴ بینه ۶۵ مفصل ۶۶ نعمت الله ۶۷ الکوثر ۶۸ المیزان ۶۹ الحجة البالغه ۷۰ التبیان ۷۱ مُواقع النجوم ۷۲ النجم ۷۳ مصدق ۷۴ المنزل ۷۵ کلمات الله۔

حکمتونه دَ نزول دَ قرآن کریم :- هدایت دَ پاره دَ عامو خلقو، هدایت دَ پاره دَ متقیانو، شفاء دَ عامو مرضونو، شفاء دَ پاره دَ مرضونو دَ زړونو، رحمت دَ پاره دَ مؤمنانو، موعظه دَ پاره دَ خلقو، انذار ورکول دَ عذاب الله نه، بشارت ورکول، بلاغ دَ پاره دَ عامو خلقو، دَ پاره دَ تدبر کولو، دَ پاره دَ تذکره او تذکر او ذکریٰ، دَ پاره دَ راویستلو دَ خلقو دَ تیارو نه رڼا ته، دَ پاره دَ تبیان (وضاحت) دَ اختلافی مسائلو، دَ پاره دَ فیصلو کولو په مینځ دَ خلقو کښې، دَ پاره دَ فرق کولو په مینځ دَ حق او باطل کښې، دَ پاره دَ دلیل نیولو دَ حق ثابتولو او نور هم بے شماره فائدے او حکمتونه دی۔ او دا قول دَ قرآن کریم په مختلفو ایاتونو کښې ذکر دی۔

موضوع او لوئے مقصد دَ قرآن کریم :- علمونه او مقاصد دَ قرآن کریم بے شماره دی۔ لیکن دا سے مقصد او علم چه دَ ټولو بنیاد او مرجع وی هغه اثبات دَ توحید دے په ټولو قسمونو سره، او رد کول دَ اقسامو دَ شرک او کفر دی،

دا مقصد په سورة هود ۲ او ۱۱ او په سورة ابراهيم ۵۲ کښې ذکر دے۔ او نورو علماؤ لکه (ملا علی قاری[۲] او ابن قيم[۲]) په دے باب کښې تصريحات کړي دي۔
دَ قرآن کريم اهم مقاصد سره دَ توحيد نه شپږ دي نور مسائل هغوي ته راګرځي۔ (۱) توحيد (۲) دَ رسول صدق ثابتول (۳) دَ قرآن صدق ثابتول (۴) دَ بعث بعد الموت اثبات کول۔ (۵) او دا مقصد و نه په عالم کښې جاري کول او غالب کول په ذريعه دَ جهاد او دعوت او په ذريعه دَ قتال۔ (۶) او په ذريعه دَ انفاق في سبيل الله سره۔ او هر يو دَ دے نه په قرآن کريم کښې په ښه تفصيل سره ذکر کړے شوي دے، مونږ دَ هغے بعضے طريقے په طور دَ نمونے سره ذکر کوؤ۔
معنیٰ دَ توحيد:۔ عقيده ساتل چه الله موجود دے او شريک يې نيشته نه په ذات او نه په نومونو او صفاتو کښې او نه په حقونو او عباداتو کښې۔
دَ توحيد اقسام:۔ مشهور اقسام دَ توحيد درے دي۔
(الف) توحيد دَ ربوبيت او تصرف۔ او توحيد دَ ذات په دے کښې داخل دے۔
(ب) توحيد دَ اسماء او صفاتو، توحيد دَ علم غيب په کښې داخل دے۔
(ج) توحيد دَ عباداتو او دَ طاعاتو او تحليل او تحريم هم په دے کښې داخل دے۔
(۱) توحيد دَ ربوبيت:۔ دا دے چه عقيده او يقين لري چه الله تعالىٰ په خپل وجود کښې چا ته محتاج نه دے او پيدا کوونکے دَ هر څهٔ دے، مالک او تصرف کوونکے، قدرت لرونکے په هر څه باندے، او دَ ټول عالم تدبير او دَ ټول عالم انتظام کوونکے دے، او دَ ټول عالم پالنه کوونکے دے، دَ پالنے دَ پاره بارانونه وروونکے او بوټي راويستونکے دے، دَ خوراک، څښاک او پوشاک څيزونو پيدا کوونکے دے۔ که دَ دے نه دَ يو کار او صفت عقيده دَ غير الله دَ پاره او لرے شي نو دا شرک دے په ربوبيت کښې۔ مثلاً بعض خلق وائي چه دَ نمر ختله کولو قدرت دَ شمس تبريز بابا سره وو، يا وائي چه لوئے بابا دَ کشتئ دَ غرقيدلو او دَ سورلو دَ مړکيدلو نه دولس کاله روسته کشتئ راؤويستله او هغه مړي يې بيا ژوندي کړل، يا څوک وائي چه لوئے بابا دَ الله تعالىٰ دستګيري کړے ده او کوي يا څوک او وائي چه دَ دنيا نظام قطبان او غوثان چلوي، يا ارواح دَ بزرګانو دَ دنيا تدبير او انتظام چلوي دا ټول شرک دے په ربوبيت کښې دَ مکے دَ مشرکانو نه هم دا اوسني مشرکان زيات دي په شرک کښې ځکه چه هغوي تدبير کوونکے دَ ټول عالم الله تعالىٰ منلو لکه په سورت يونس ۱۰ او ۳۱ کښې چه دي۔

(ب) توحید دَ اسماء او صفاتو :- دا دے چه عقیده او یقین اولرې چه الله تعالیٰ په قرآن کریم کښې کوم نومونه او صفتونه حقیقیه فعلیه دَ ځان دَ پاره ذکر کړیدي یا دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم په احادیثو صحیحو کښې چه کوم نومونه او صفتونه دَ الله تعالیٰ دَ پاره ذکر کړے شویدي هغه دَ الله تعالیٰ دَ پاره ثابت دي۔ او دَ هغې په صفتي معانیو باندے هم عقیده او یقین لرې، او هغه دَ الله تعالیٰ نه سیوا هیچا دَ پاره نه مني او دارنګ کوم نومونه او صفتونه چه الله تعالیٰ په قرآن کریم کښې دَ ځان نه سلب او نفي کړي وي یا په احادیثو صحیحو کښې سلب او نفي کړے شوے وي نو هغه دَ الله تعالیٰ نه سلب کوي او په هغه سلب باندے عقیده او یقین لري او په دے کښې دَ الله تعالیٰ سره شریک نه مني۔ او بله ضروري خبره دا ده چه نومونه او صفتونه په معنیٰ ظاهري سره محکم ګڼړي۔ او دَ الله تعالیٰ دَ پاره ئې مني۔ او دَ کیفیت په لحاظ سره ئې متشابه ګڼړي په هغې کښې تاویل او تحریف نه کوي۔ او دارنګ دَ هغې تمثیل او تشبیه هم دَ مخلوق سره نه کوي۔ مثال ئې دا دے چه دَ الله تعالیٰ اسم اَلْحَيُّ دے په دے به عقیده لري چه دا نوم او صفت دَ حیات دَ الله تعالیٰ دَ پاره ثابت او یقیني دے لیکن دَ دے تشبیه به دَ مخلوق دَ ژوند سره نه ورکوي۔ داسے به نه وائي چه روح دَ بنده په بدن دَ هغه کښې دے او ژوندے دے۔ او الله تبارک وتعالیٰ هم داسے دے۔ دارنګ السمیع والبصیر ټولو صفتونو کښې۔ نو داسے صفات په قرآن کریم کښې اُولس [۱۷] دي۔ نفس په قرآن شریف کښې څلور [۴] کرته۔ وَجهَ (مخ) پنځه [۵] کرته۔ عَیْن (سترګه) یو کرت۔ اَعْیُن (سترګے) څلور [۴] کرته۔ ید (لاس) اته [۸] کرته۔ یدان (دوه لاسونه) دوه [۲] کرته۔ اَیْدِيُ (لاسونه) یو [۱] کرت۔ یمین (ښی لاس) یو [۱] کرت۔ فوق (پورته۔ بره) دره [۳] کرته۔ علو او اعلیٰ او علي او تعالیٰ او متعال شپږ ویشت [۲۶] کرته۔ اِستواء علی العرش (په عرش باندے برابریدل) اووه [۷] کرته۔ ساق (پنډۍ) یو کرت۔ مجئ (راتیبان) (راتلل) پنځه کرته۔ قرب (نیزدیکت) پنځه [۵] کرته۔ جنب (اړخ) یو [۱] کرت۔ معیت عامه (ورسره) دوه کرته او معیت خاصه پنځلس [۱۵] کرته۔

دَ بعضے علماؤ په نیز وجه او معیت دَ متشابهاتو نه دي او دغه غوره قول دے په دے ټولو کښې به داسے عقیده لري چه دا په اعتبار دَ معنیٰ ظاهري سره الله تعالیٰ لره ثابت دي بغیر دَ تاویل او تحریف نه، لیکن تشبیه او تمثیل به ئې

دَ مخلوق سره نشي ورکیدے او دا دَ ټولو سلف صالحینو او ائمه مجتهدینو مسلک دے۔
پوهه شه چه صفتونه دَ الله تعالیٰ اګرچه ډیر دي لیکن خلاصه دَ هغے دوه صفاتو کښې راځي -(۱) کارسازي (خلق، تدبیر، تصرف، قدرت)- (۲) علم دَ غیب او علم په هر څیز باندے. دَ دے وجے نه دَ شرک دوه قسمونه پیدا شول. ۱۔ شرک په تصرف کښې ۲۔ شرک په علم کښې۔ او په قرآن کریم کښې دَ دے تفصیلي تردید په ډیرو آیاتونو کښې موجود دے چه دَ هغے مناسب ذکر په کتاب تنشیط الاذهان کښې مونږ کړیدے۔ بعض تفصیل ئے دا دے۔
شرک په تصرف کښې دا دے چه دَ الله تعالیٰ څرنګ تصرف، واکداري، قدرت، اختیار، تدبیر چه په قرآن کریم او صحیح حدیث کښې ذکر شوي دي۔ په هغے صفت کښې بل څوک (لکه نبي، ولي، ملک، جن وغیره) دَ الله تعالیٰ سره شریک، حصه دار، برخے والا اوګڼړي، لکه دا عقیده او ساتي چه مرضونه اولیاء راولي او دَ مرضونو شفاء اولیاء ورکوي۔ یا خیر او برکت اولیاء ورکوي یا ئے اخلي وغیره نو دا شرک دے په تصرف کښې۔
شرک په علم کښې دا دے چه دَ الله تعالیٰ علم چه څه رنګ په غیب باندے دے یعني بے سببه علم دے او په هر څه باندے علم لري دَ هغه دَ علم نه هیڅ ذره په آسمانونو کښې او په زمکو کښې بهر نه ده په ځنګلو کښې دَ پاڼړو بوټو شماره په دریابونو کښې دَ اوبو مقدار او دَ مهیانو شماره، دَ کاڼړو، شګو شمار دَ الله تعالیٰ په علم کښې دے نو دا سے علم چه دَ نبي، ولي، جن، ملک دَ پاره عقیده اولري۔ لکه دا عقیده اُولري چه ولي او پیر صاحب زمونږ دَ زړونو په حال باندے عالم دے۔ یا په عالم کښې دَ ذرات، پاڼړے، کاڼړي، شګے په شمار علم لري نو دا شرک دے په علم کښې۔
پوهه شه چه غیب دوه قسمه دے۔
یو غیب حقیقي دے چه دَ هغے دَ علم دَ پاره هیڅ سبب نشي کیدلے نه په وحي سره نه په عقل سره، نه په حواسو سره، نو دَ هغے علم ته علم غیب وئیلے کیږي. هغه دَ الله تعالیٰ صفت خاصه دے لکه پدے آیت کښې قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللّٰهُ سورة النمل ۶۵
دویم غیب اضافي دے چه دَ هغے علم نبي ته په ذریعه دَ وحي ورکړے شي یا

دَ عقل یا دَ حواسو په واسطه معلوم شی اګرچه وړاندې دَ دې سببونو نه هغه غائب او پټ وی. دغه علم په مخلوق کښې په مختلفو مرتبو سره شته. لیکن دَ شرع په اصطلاح کښې هغه علم ته علم غیب نه شي ویلے شوے - او نه هغه علم غیب دے - الله تعالیٰ رسولانو ته دَ تمام مخلوق نه زیات علم ورکړے او بیا آخری رسول محمد رسول الله صلی الله علیه وسلّم ته ئې دَ ټولو رسولانو او ملائکو نه زیات علم ورکړے دے، لیکن هغه علمونه دَ رسالت سره مختص علمونه دی، کوم کاروته، خبرے چه دَ رسالت دَ رسول سره تعلق نه لری دَ هغې علم ئې ورته نه دے ورکړے او نه ئې ورته ضرورت شته نو علم دَ هغوی په کل ما کان او ما یکونُ باندې نشته نه ذاتی او نه عطائي -

(ج) توحید دَ عبادتونو او اطاعتونو :- دَ دے درے قسمونه دی -

(۱) توحید فی العبادات (۲) توحید فی الدعاء (۳) توحید فی الحکم (یعنی تحلیل او تحریم)

(۱) توحید فی العبادات :- دا دے چه هره بندګی او تعظیم چه دَ زړه سره تعلق لری - یا دَ بدن دَ قوتونو سره، یا دَ مال سره هغه الله تعالیٰ لره خاص کول، په هغې کښې دَ الله تعالیٰ سره بل چا لره حصه نه ورکول - دَ زړه عبادات : توکل، خشیت او خشوع، اخلاص، محبت، رجاء (اُمید) دی او قرآن کریم کښې دَ دے ټولو تخصیص په الله تعالیٰ پورے ذکر شوی دے - لکه علیه فلیتوکل المتوکلون، ولم یخش الا الله - نحن له مخلصون - والذین آمنوا اشدُّ حُبًّا لِّلّٰهِ - مالکم لا ترجون لِلّٰه وقارًا ط و یرجون رحمته - دَ دے پنځو نه علاوه نور حالات او اوصاف دَ زړهٔ دیته راجع دی -

دَ بدن عبادات : قیام، رکوع، سجده، روژه نیول، حج کول، جهاد کول وغیره دی - یو هشه چه حواس ظاهریه دَ انسان پنځه دی -

(۱) قوة باصره (یعنی لیدل) (۲) قوة سامعه (یعنی اوریدل) (۳) قوة شامه (بویه ول) (۴) قوة ذائقه (یعنی سکل) په دیکښې خوراک او څښکاک داخل دی (۵) قوة لامسه : یعنی مسه کول، دا دَ بدن دَ ظاهر سره تعلق لری - او اکثر لمس په لاس سره کیږی پدے پنځه قوتونو سره طاعت دَ الله تعالیٰ په پنځو طریقو سره کول، فرض، سنت مؤکده، مستحب، حرام نه ګڼ کیدل - مکروه تحریمی نه ګڼ کیدل - او مثالونه دَ دے ډیر تفصیل غواړی لیکن په غور او فکر سره هغه معلومیږی -

دَمال په ذریعه عبادات: صدقه فرضي یا نفلي ورکول دَپاره دَ رضا دَ الله تعالیٰ - ذبح کول په نوم دَ الله تعالیٰ نذر ورکول دَ الله تعالیٰ په نوم باندے وغیره پدے مال خرچ کولو کښې هم پنځه اقسام جاري کیږي، فرض، سنت، مستحب دا رنګ دَحرام او مکروه تحریمي ته ځان دَ الله تعالیٰ دَ ویرے نه بچ ساتل په دے عباداتو کښې چه دَ الله تعالیٰ نه سیوا بل چا لره رتبي، ولی، پیري، ملك پیر، فقیر وغیره لره) یو عبادت هم اداکیږي نو دا شرک دے.

(۲) توحید في الدعاء:- یعنی مدد غوښتل حاجت طلب کول او دَ زړه دَ تسلئ دَپاره یا الله، یا رحمٰن (دا رنګ په نورو اسمأ وحسنیٰ سره الله تعالیٰ یادول) ثناء دَ الله تعالیٰ او ذکر کول دَ الله تعالیٰ هم پدے کښې داخل دی.

پوهه شه دعا اګرچه عبادت بدنیه دَ رَب دے. لیکن هر کله چه دا دَعباداتو مقصد او مغز دے او دا رنګ اکثر مشرکان په شرك في الدعاء کښې ګرفتار دی. دَدے وجے نه دا په قرآن کریم کښې په مستقل طریقے سره ذکر کړے شوے دے. دَ الله تعالیٰ نه سیوا بل څوک چه حاجت پوره کوونکے، او واکدار او عالم الغیب اوګڼي او هغه ته یا فلان رامدد شه اُوائي، حاجت پوره کیدل ترے ته اوغواړي، نو دا شرک في الدعاء او في الاستعانت دے.

بعض خلق وائي چه دا غائبانه چغے دَ محبت دَ وجے نه جائز دی.

جواب دا دے چه په حال دَ محبت کښې هم انسان دَ احکامو شرعیو پابند او تابع وی. او دلیل شرعي دَجواز دَ دغه چغے کولو نشته بلکه دا تشبیه دَ اهل شرك سره ده.

تنبیه:- توحید في العبادات ته توحید في الالوهیة هم وئیلے شی هغه مصداق دے دَ لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللهُ او دَدے دَ پوهے دَ پاره تفصیل دَ معنیٰ دَ اِلٰه ضروري دے چه هغه په روسته بیانیږي.

(۳) توحید في الحکم: مراد ترینه حکم تشریعي دے. مطلب دا دے چه عقیده اولري چه شرع جوړوونکے الله تعالیٰ دے دَ هغه حلال به حلال او دَ هغه حرام به حرام ګڼړو. چه دَ هغے خبر مونږ ته رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم راکړے دے.

اوکه څوک دَ الله تعالیٰ حرامو ته حلال وائي. یا دَ الله تعالیٰ حلالو ته حرام وائي یا دَ الله تعالیٰ دَ رسول صلی الله علیه وسلم په مقابله کښې او دَ شرعي

دلیل په مخالفت کښې د یو پیر او ملا، امام، استاذ وغیره په تحلیل او تحریم او ثواب او عذاب کښې طاعت او تقلید کوي نو دا شرک دے او دا سے شرک په یهودیانو او نصاراؤ کښې موجود وؤ- یا د الله تعالیٰ او د رسول صلی الله علیه وسلم د حکم مقابله کښې د یو صاحب اقتدار یا بادشاه قانون منی- او د قانون او حکم شرعی نه انکار کوي نو دا هم شرک او کفر دے۔

(۲) صدق د رسول: دا هم ډیره اهمه مسئله ده- ځکه چه توحید او ایمان تفصیلی بغیر د صدق د رسول نه نه معلومیږی- قرآن کریم کښې د رسول د رشتینوالی ثابتولو د پاره ډیرے طریقے دی- چه د هغے تفصیل په تنشیط الاذهان کتاب کښې په څوارلس طریقو سره ذکر شوی دے چه د هغے نه بعضے طریقے دا دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم خبرو نه د غیب (راتلونکی او تیر شوی) ورکړی دی او حال دا چه هغه حاضر او ناظر نه دے او نه وو او د غه خبرو نه بالکل رشتینی دی۔

دا رنګ هغه امی وو او د هیچا نه ئے لوستل نه وؤ کړی- او نه ئے خط زده کړے وؤ او سره د دے نه لوئے فصیحان، بلیغان د عربو د هغه د مقابلے کولو نه عاجز وؤ- او دا رنګ مخالفینو چه څومره اعتراضونه په رسول صلی الله علیه وسلم باندے کړی دی د هغے ټولو جوابونه په قرآن کریم کښې ورکړے شوی دی۔

(۳) صدق د قرآن کریم :- دا هم د اهمو مسائلو نه ده- ځکه چه دا د صدق د رسول او د اثبات د توحید د تفصیل د پاره اصل ذریعه ده- د قرآن کریم د صدق د ثابتولو د پاره په کتاب التنشیط کښې شپاړس طریقے ذکر کړے شوی دی چه د هغے نه بعضے دا دی چه قرآن پاک معجز دے۔

اینو نه د تحدی (طلب د مقابلے) قرآن کریم کښې شته دے لیکن تر او سه پورے هیچا د قرآن کریم مقابله نه ده کړے شوے- او نه ئے کولے شی- او چا چه مقابله کښې څه عربی شعرونه وغیره ویلی وؤ نو هغوی پورے خندا کړے شوے ده- دا رنګ الله تعالیٰ فرمائیلی دی "لو کان من عند غیر الله لوجدوا فیه اختلافا کثیرا : النساء ۸۲ ؛

(که چرے دا قرآن د غیر الله جوړ شوے کتاب، وے نو ضرور موندلے په وے خلقو په دے کښې غلطئ ډیرے) - لیکن هیڅ غلطی پکښې تر او سه نه ده ثابت کړے شوے- نو معلومه شوه چه دا د الله تعالیٰ جل جلاله کتاب دے ځکه چه د بنده په کتاب کښې خامخا غلطی یا نقصان وی۔

(۴) **ایمان په آخرت او بعث بعد الموت:** - په ایمانیاتو کښ یو اهمه مسئله بعث بعد الموت او دَ قیامت په تفصیلاتو باندے ایمان راوړل دی۔ قرآن کریم کښ دَ دے آیتونه په شپږو تعبیرونو سره دی۔
اول **تعبیر** دا دے چه ایمان په آخرت باندے دَ مؤمنانو عقیده ده۔ او دَ دین دَ ضروریاتو نه ده او دَ ښائسته صفاتو دَ پاره منشاء ده او دَ نجات ذریعه ده۔ **دویم تعبیر** دا دے چه انکار کول دَ آخرت نه جرړه او بیخ دَ عیبونو دے او سبب دَ مصیبتونو او دَ دنیوی او اُخروی تباهئ او دَ عذابونو دے۔
دریم تعبیر طریقے دَ انکار دَ منکرینو او اقسام دَ شبهاتو او اعتراضونو دَ هغوی. او په هغے کښ دَ دوی دَ انکار هیڅ دلیل نشته دے سیوا دَ دے نه چه دوی ئے دَ خپلو ناقصو عقلونو په بنا بعید او محال گنړی۔ **څلورم تعبیر** طریقے دَ اثبات دَ آخرت او جوابونه دَ شبهاتو دَ هغوی. طریقے دَ اثبات ئے اووه دی۔
(۱) دویم ژوند په اول ژوند باندے قیاس کول۔ (۲) دویم ژوند قیاس کول په پیدائش دَ آسمانونو او دَ زمکو باندے۔ (۳) دوباره ژوند قیاس کول دَ دنیا په بعضے ناآشنا واقعاتو باندے چه په هغے کښ پس دَ مړکولو نه بیا ژوندی کول دی او پس دَ اوږد خوب کولو نه لکه واقعه دَ اصحاب کهف شوه۔ (۴) دوباره ژوند قیاس کول دَ زمکے په شنه کیدلو په اونو او بوټو سره پس دَ اوچ والی نه۔ (۵) ثابتول دَ دوباره ژوند په دلیل دَ قدرت او تصرفاتو دَ الله تعالیٰ په عالم کښ۔ (۶) ثابتول دَ بعث په قسم کولو دَ الله تعالیٰ سره په خپل ذات باندے په قرآن کریم کښ څلور کرته سورة یونس ۵۳ او سورة مریم ۲۸ او سورة سبا ۳ او سورة تغابن ۷۔ (۷) ذکر دَ آخرت په ډیرو او مختلفو الفاظو سره چه هغه شپاړس ۱۶ دی او ذکر کړی دی مونږ په تنشیط الاذهان کتاب کښ
پنځم تعبیر ذکر کول دَ ورځے دَ قیامت په درے دیرشو ۳۳ نومونو سره او هغه ټول صفتی نومونه دی۔ **شپږم تعبیر** احوال دَ ورځے دَ قیامت او ذکر دَ هیبتونو دَ هغے په تفصیل سره چه هغه دَ قرآن کریم په څلور پنځوس سورتونو کښ ذکر دی۔
(۵) **جهاد فی سبیل الله تعالیٰ:** - دَ تیرشوو څلورو مقصدونو دَ نشرو اشاعت دَ پاره دَ هر قسم طاقت صرف کول او محنت کولو ته جهاد وئیلے کیږی. او دَ مخالف باطل قوتونو کمزوری او دَ توحید او اسلام غالب کولو ته قتال

في سبيل الله وئيلے كيږي. هر كله چه د جهاد او قتال مقصد ډير لوئے دے نو د دے
وجے نه جهاد او قتال هم ډيره اهمه مسئله ده. قرآن كريم كښ د هغے قسمونه
او مقصدونه، اداب او اسباب وغيره ذكر كړے شوى دى. د هغے پوره تفصيل
زما په كتاب ترتيب الجهاد كښ ليكلے شوے دے. او دا رنګ په كتاب تنشيط
الاذهان كښ هم شته او په مختلفو سورتونو د قرآن كښ دا مسئله ذكر ده.
د جهاد او قتال نه مخكښ تهذيب د اخلاقو او نفسونو د پاره په سورة بقره كښ
لس امور، په سورة آل عمران كښ يو دېرش[٣١] امور او د تدبير منزل د پاره په
سورة بقره كښ اته[٨] امور او په سورة النساء كښ نولس[١٩] امور او د سياست مدنيه
د پاره په سورة بقره كښ د امن د پاره څلور[٤] امور او په سورة النساء كښ حكومتي
او فوجي نظام د پاره نهه[٩] امور ذكر دى او د مسلمانانو د نظم او امن او د نشر و
اشاعت د پاره سورة آل عمران كښ پنځه[٥] امور او په سورة حجرات كښ اووه[٧] امور
ذكر دى.

(۶) **انفاق في سبيل الله تعالى:** دا په اصل كښ جهاد بالمال دے يعنى مالي
قوت سره د دين نشر او اشاعت كول او غالب كول دے ته انفاق في سبيل الله
وائي. دا فريضه د زكوٰة او صدقات واجبو نه علاوه ده ځكه چه رسول الله
صلى الله عليه وسلم فرمائيلى دى اِنَّ فِي الْمَالِ حَقًّا سِوَى الزَّكٰوة. او د علماؤ په
نيز جهاد او طلب د علم د دين او نشر د دين ته هم جهاد في سبيل الله وئيلے كيږي.
قرآن كريم كښ د دے انفاق فرضيت او د هغے مصارف او ترغيبات او مثالونه
ډير ذكر كړى شوى دى. د هغے تفصيل په تنشيط الاذهان كتاب كښ ذكر كړے
شوے دے.

فائده: قرآن كريم كښ د يهوديانو او د نصاراؤ او د عامو مشركانو او د منافقانو
په تفصيل سره ترديد دے د هغوى قبائح او بد صفات او هغوى ته زجرونه
په تفصيل سره ذكر شوى دى په مكى سورتونو كښ د مشركانو ترديد دے
او د هغوى ناكاره صفات ذكر دى. او د تورو ډلو ذكر په كښ ډير كم دے او
په مدنى سورتونو كښ د دے تورو ډلو تفصيل ذكر دے. زما د شمار
مطابق د يهوديانو ټول قبائح دوه سوه يويشت[٢٢١] ذكر دى او د نصاراؤ شپږ[٣٦]
دېرش دى. او د منافقانو دوه سوه درے[٢٠٣] دى.

اُصول او قواعد د سورت: د فهم او پوهے د پاره په هر سورت كښ

راتلونکی اتهٔ خبرے معلومول ضروری دی. یا په په سورت کښې توله وی یا په یکښې بعضے وی۔ ؏ا دعوی دَ سورت پیژندل. ؏۲ دلیلونه دَ دعوے دَ ثابتولو دَ پاره درے قسمونه دی۔ (ا) عقلی دلیلونه شپږ قسمه دی. (ب) نقلی دلیلونه هم شپږ قسمه دی۔ (ج) او وحی دلیلونه کله په یو سورت کښې درے واړه قسمونه وی او کله بعضے بعضے. دَ عقلی دلیلونو مطلب دا دے چه دَ الله تعالیٰ دَ قدرت او دَ تصرفاتو او علمونو ذکر په داسے طریقے سره اوکړے شی چه صحیح عقل دَ هغے په ذریعے سره الله تعالیٰ منی او دَ هغه دَ توحید عقیده اولزی یا ئے رد نشی کولے۔ دَ نقلی دلیلونو مطلب دا دے چه دَ حق او دَ مسئلے دَ توحید نسبت داسے مخلوق ته اوکړے شی چه هغوی هرچاته مسلّم او منلے شوے وی، یا په حقیقت کښې رشتینی وی او چه په هغو باندے دَ دروغو وئیلو تصور هم نشی کیدلے۔ او دَ وحی دلیلونو مطلب دا دے چه دَ خبرے نسبت الله تعالیٰ ته اوکړے شی چه دا دَ هغه امر یا نهی یا قول (وینا) او وحی ده موتږ دَ ځان نه نه ده وئیلے۔

(۳) زجر (زورنه) یعنی دَ منکرینو وغیره په ناجائزه وینا یا عمل باندے زورنه ورکول۔

(۴) تخویف (ویره) یعنی دَ انکار دَ وجے نه عذاب دَ دنیا یا عذاب دَ آخرت ذکر کول۔

(۵) بشارت (زیرے) یعنی دَ حق دَ منلو په وجه سره دَ دُنیاوی یا اُخروی خوشحالو او نعمتونو زیرے او خوشخبری ورکول۔

(۶) تسلّی یعنی دعوت کوونکی ته په وخت دَ مصیبتونو او تکلیفونو کښې تلقین دَ صبر ورکول او دَ هغه دَ زړه نه غم لرے کول یا کمول۔

(۷) تشجیع او ترغیب یعنی دَ توحید دَ بیان او دعوت دَ پاره یا دَ قرآن یا دَ جهاد په باره کښې تیزی او جرأت پیدا کول او رغبت ورکول.

(۸) تزهید فی الدنیا یعنی دَ دنیا سره مینه نه کول دَ دنیا نه بے رغبتی بیانول او دَ هغے فنا او زوال ذکر کول یا دَ هغے دَ دهوکے او غرور نه تنبیه ورکول۔

فائده ؏ا طریقه دَ تفسیر دَ هر سورت دا ده چه په هر سورت کښې پنځه خبرے ضروری دی اوله خبره ربط (مناسبت) دَ هر سورت دَ مخکښې سورت سره۔

دویمه خبره دعوای دَ هر سورت او دَ هغې مأخذ۔
دریمه خبره دَ هر سورت اجمالي او تفصیلي خلاصه بیانول په ترتیب دَ بابونو سره۔
څلورمه خبره حل دَ مشکل ایاتونو او دَ مکرراتو او ذکر دَ حکمتونو۔
پنځمه خبره امتیازات دَ هر سورت دَ نورو سورتونو نه۔

فائده ۲: اصول الایمان ذکر دی په (سورة البقره ۱۷۷ او سورة النساء ۱۳۶) کښ.
اصول الحقوق ذکر دی په (سورة البقره ۸۳ او سورة النساء ۳۶) کښ.
اصول الدیانات ذکر دی په (سورة الانعام ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳) کښ.
اصول المحرمات په عقیده او عمل کښ (په سورة الاعراف ۳۳ کښ)
اصول المحرمات په خوراک کښ (سورة البقره ۱۷۳، سورة المائده ۳، سورة الانعام ۱۴۵ او سورة النحل ۱۱۵) دا په ټولو اسماني دینونو کښ مشترک اصول دی.

فائده ۳ نصاب تبلیغ دَ عوامو په سورة الانعام ۱۵۱، ۱۵۲ او ۱۵۳ کښ.
نصاب تبلیغ دَ بني اسرائیلو په سورة البقره ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵ کښ
نصاب تبلیغ دَ اهل کتابو په سورة آل عمران ۶۴، ۶۵، ۷۰ او ۷۱ کښ.
نصاب تبلیغ دَ نصاراؤ په سورة المائدة ۶۸، ۷۲، ۷۳، ۷۶ او ۷۷ کښ.

فائده ۴: نسخ په څلورو معانو سره دہ۔ اول په معنیٰ دَ لیکلو سره په سورة الجاثیه ۲۹ کښ۔ دویم ورانول او زائیلول په سورة الحج ۵۲ کښ.
دریمه معنیٰ بدلول دَ ایت یا دَ حکم په بل سره په سورة البقره ۱۰۶ کښ
څلورمه معنیٰ نقل کول او دا په قرآن کښ نه دہ مستعمل شوے۔
مناسخه دَ علم میراث او تناسخ دَ ارواحو په عقیده دَ هندوانو کښ۔ دَ دے څلورمے معنے سره تعلق لری۔
نسخ دَ شریعت په اصطلاح کښ بدلول دَ ایت یا حکم دَ ایت یا دَ دواړو دی اصلاً یا صفةً یعنی دَ سره ئے بدل کړی. یا په مطلق کښ قید اولګوی، یا عام لره خاص کړی یا په عکس سره وی. یا دَ واجب نه مستحب نه راکوز شی او دا دَ مخکنو علماؤ اصطلاح دہ۔ په دے معنیٰ سره دَ هغوی په نیز په قرآن کښ دَ پنځه سوه ۵۰۰ ایاتونو نه زیات منسوخ دی، یعنی په اعتبار دَ حکم سره۔ بله معنیٰ دا دہ چه مخکښ ثابت شوے حکم زائله کړی په بل نص سره په داسے طریقے سره چه په مخکني باندے عمل کول جائز نه وی

اودا معنیٰ دَ روستنو علماؤ په اصطلاح کښې ده. او بنا په دے باندے علامه سیوطیؒ په اتقان کښې ونیلی دی چه یویشت ۲۱ ایتونه منسوخ دی او امام شاه ولی الله دهلویؒ په الفوز الکبیر کښې ونیلی دی چه پنځه ایتونه منسوخ دی۔ او زمونږ په نظر کښې دغه ایتونو کښې ټول حکمونه او ټولے معانے منسوخ نه دی په اعتبار دَ یو معنیٰ سره منسوخ دی او په اعتبار دَ بلے معنے سره منسوخ نه دی یا پکښې اختلاف وی دَ سلف صالحینو یا دَ واجب نه مستحب ته راکوز شوی وی او هغے ته تحقیق ونیلے شی دَ ایت پوره بیخ کتلی دَ حکمونو ته نه وی شوی۔

مسئله دَ الٰه : دَ دے دَ پاره قرآن کریم کښې دولس ۱۲ تعبیرات دی۔

اوّل : کلمه دَ لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ دوه ځله رسورة الصافات ۳۵ او سورة محمد ۱۹ کښې

دویم : تعبیر کلمه دَ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ دیرش ۳۰ کرته۔

دریم : کلمه دَ لَآ اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ یو کرت په سورة الانبیاء ۸۷ کښې۔

څلورم : کلمه دَ لَآ اِلٰهَ اِلَّا اَنَا درے ځله رپه سورة النحل ۲، سورة طٰهٰ ۱۴ او سورة الانبیاء ۲۵ کښې)۔

پنځم: کلمه دَ لا اله الا الذی یو ځل په سورة یونس ۹۰ کښې۔

شپږم: کلمه دَ مَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اللّٰهُ دوه کرته په سورة ال عمران ۶۲ ۶۵ کښې.

اُوم : کلمه دَ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اِلٰهٌ وَّاحِدٌ یو کرت په سورة المائده ۷۳ کښې۔

اتم : کلمه دَ مالکم من اِلٰهٍ غیره نهه کرته په سورة الاعراف ۵۹، ۶۵، ۷۳، ۸۵، سورة هود ۵۰، ۶۱، ۸۴ او سورة المؤمنون ۲۳، ۳۲ کښې۔

نهم : کلمه دَ ءَاِلٰهٌ مع الله اته کرته په سورة النمل ۶۰ نه تر ۶۴ پورے، سورة القصص ۷۱، ۷۲ او سورة الطور ۴۳ کښې۔

لسم : کلمه دَ مَنْ اِلٰهٌ غیر الله یو کرت په سورة الانعام ۴۶ کښې۔

یوولسم : کلمه دَ اِلٰهُکُمْ اِلٰهٌ واحد شپږ کرته په سورة البقرة ۱۶۳، سورة النحل ۲۲، سورة الکهف ۱۱۰، سورة الانبیاء ۱۰۸، سورة الحج ۳۴ او سورة حٰمٓ سجده ۶ کښې۔

دولسم : کلمه دَ اِنَّمَا هو الله واحد څلور کرته په سورة النساء ۱۷۱، سورة الانعام ۱۹، سورة ابراهیم ۵۲ او سورة النحل ۵۱ کښې۔

دَ اله دوه معانے دی یو خاص ده (حقدار دَ بندګئ او معبود بالحق)

دا دَ اِلٰهَ یَالٰهُ نه اخستلے شوے دے په معنیٰ دَ عبد یَعْبُدُ سره نو الٰه په معنیٰ دَ معبود دے لیکن په عرف دَ شرع کښ خاص دے په معبود بالحق پورے په دے مخکښې ټولو کلماتو کښ دا معنیٰ مراد ده۔

دریمه معنیٰ دَ اِلٰه حاجت پوره کوونکے پناه ورکوونکے چه اُمید او خوف دَ هغه ته کیږي او اعتماد په هغه باندے کیږي او دے معانو ته علماؤ اشاره کړیده په تفسیر بیضاوي کښ او شیخ عبدالقادر جیلاني رحمة الله په فتح الرباني ص۵۷۵ کښ او نورو اهل لغت هم دے معانو ته اشاره کړیده۔ او دا معاني مراد کیدے شي په سورة الانعام ۴۶ کښ چه اختیار دَ غوږونو او سترګو او زړونو (عقلونو) صرف دَ یو الله تعالیٰ دے او په سورة النمل ۶۰ کښ پیدا کوونکے دَ زمکو او باران وروونکے دَ آسمان نه۔ او دَ زمکے نه ګڼ او تازه باغونه راټوکوونکے یو الله تعالیٰ دے او په ۶۱ کښ چه زمکه شنه کوونکے او په هغے کښ نهرونه سیندونه بهیوونکے او کلک غرونه جوړوونکے او دوه قسمه دریابونو کښ پرده جوړوونکے یو الله تعالیٰ دے۔ او په ۶۲ کښ دَ محتاجو دُعا قبلوونکے او هر تکلیف او مصیبت لرے کوونکے او انسانانو لره په زمکه کښ په یو بل پسے آبادوونکے یو الله تعالیٰ دے۔ او په ۶۳ کښ دي چه په تیرو دَ بیابانونو او دریابونو کښ لار ښودونکے او مختلفے هواګانے دَ باران نه مخکښ رالیږونکے یو الله تعالیٰ دے او په ۶۴ کښ اول پیدا کوونکے یا پیدائش کوونکے بیا دوباره پیدا کوونکے او تاسوله روزي ورکوونکے دَ آسمان او زمکے نه یو الله تعالیٰ دے۔

او په سورة القصص ۷۱ کښ دي چه سحر راخیژوونکے رڼا په لرے کوونکے یو الله تعالیٰ دے۔ او په ۷۲ کښ دي چه شپه راوستونکے ورځ لرے کوونکے یو الله تعالیٰ دے۔ نو په کلمه دَ لا اله الا الله کښ دا ټولے معانے اراده کیدے شي په زړه کښ او هم په ژبه او هم په دعوت او بیان کښ نو دا توحید دَ الوهیت دے۔

مسئله دَ شفاعت (سفارش کول) دَ شرک او بدعت نه دَ بچ کیدلو دَ پاره دَ شفاعت شرعیه او شرکیه او بدعیه په مینځ کښ فرق کول ډیر ضروري دي دَ دے وجے نه دا مسئله دَ قرآن کریم په رڼا کښ ذکر کوو۔

پوهه شه چه ماده دَ شفاعت (ش، ف، ع) په قرآن کریم کښ

یو دیرش [۳۱] کرته ذکر شوید ه او هغه په دوه قسمه ده۔
اول شفاعت (سفارش) د بندګانو په مینځ کښې چه یو شخص د بل شخص (چه محتاج وی یا مصیبت زده وی) د پاره دریم شخص ته سفارش کوی د هغه د حاجت پوره کولو یا د مصیبت لرے کولو د پاره د اسبابو د لاندے توپه یکښې د جائز کار د پاره سفارش ښه عمل دے او د ناجائز کار د پاره سفارش بد عمل دے۔ د دے ذکر په سورة النساء س ۸۰ کښې دے۔
دویم قسم سفارش د یو مخلوق دے د بل شخص د پاره الله تعالی ته او په قرآن کریم کښې الخ په اوولس سورتونو کښې ذکر دے په ډیرو طریقو سره۔
اوله طریقه: ذکر د عقیدے د مشرکانو په باره د معبودان باطله کښې که ملك وی یا جن وی یا نبی وی یا ولی وغیره دا په سورة یونس س ۱۸ کښې او په سورة الزمر س ۳۹ ۴۳ کښې ذکر دی او دا عقیده بنیاد دے د نورو اقسامو د شرک د پاره۔
دویمه طریقه: د مشرکانو د پاره نیشتوالے د دے شفاعت او بلا اذن د الله تعالی نه په نیشتوالی مطلق سره، دا په قرآن کریم کښې په اته [۸] ایاتونو کښې ذکر دی سورة البقره س ۲۵۴، سورة الانعام س ۵۱، س ۹۴، س ۷۰ سورة الروم س ۱۳ سورة سجده س ۴ سورة الشعراء س ۱۰۰ او سورة الغافر س ۱۸۔
څلورمه طریقه: نفع نه ورکول د شفاعت دا په درے ایاتونو کښې ذکر دی سورة طٰه س ۱۰۹، سورة سبا س ۲۳ او سورة المدثر س ۴۸۔
پنځمه طریقه: نه قبلیدل د شفاعت دا په یو ایت کښې ذکر دے په سورة البقره س ۴۸ کښې۔
شپږمه طریقه: اغنا نه کول (فائده نه ورکول په دفع کولو د مصیبت سره) د شفاعت دا قسم په دوه ایاتونو کښې ذکر دے۔ سورة یٰس [۳۶] س ۲۳ او سورة النجم س ۲۶ کښې۔
اوومه طریقه: نیشتوالے په طریقه د استفهام (تپوس) انکاری سره او دا په یو ایت کښې ذکر دے سورة الاعراف س ۵۳.
اتمه طریقه: سفارش کول په اذن د الله تعالی سره دا په پنځه ایاتونو کښې ذکر دی۔ سورة البقره س ۲۵۵، سورة یونس س ۳، سورة طٰه س ۱۰۹ سورة سبا س ۲۳ او سورة النجم س ۲۶۔

نهمه طريقه: شرط دَ رضا دَ الله تعالیٰ دَ مشفوع له (چه چا دَپاره سفارش کيږي شي) دَپاره دا په دوه اياتونو کښې ذکر دي سورة الانبياء ۲۸ او سورة النجم ۲۶
لسمه طريقه: استثناء دَ سفارش کوونکي دَشفاعت کولو دَپاره دا په يو ايت کښې ذکر دے سورة الزُخرف ۸۶ او دَ دے دَپاره دوه شرطونه ذکر دي.
اول دا چه په دنيا کښې ئې حق طرف ته دعوت ورکړے وي. دويم دا چه عالم وي په حال دَ مشفوع له چه دے مؤمن دے او که نه دے او دا علم په قيامت کښې حاصليږي.

يوولسمه طريقه: دا سے دوه اياتونه دي چه احتمال لري دَ استثناء دَ شفيع او مشفوع له. سورة مريم ۸۷ سورة طٰه ۱۰۹.

دَ دے اياتونو نه معلومه شوه چه دَسفارش کولو يوځو شرطونه دي. اول دا چه دَ الله تعالیٰ اذن وي. دويم دا چه چا دَپاره شفاعت کيږي چه هغه به کافر مشرک نه وي. دريم دا چه شفاعت کوونکے به هغه څوک وي چه په دُنيا کښې ئې حق (توحيد او سنت) طرف ته دعوت ورکړے وي. څلورم دا چه الله تعالیٰ دَ هغه نه رضا وي. پنځم دا چه هغه مشفوع له او پيژني چه دا مؤمن دے مشرک کافر نه دے.

شفاعت شرعيه په ورځ دَ قيامت کښې حق دے په دغه پنځو شرطونو سره او دَ دے ډير قسمونه په شرح عقيدة طحاويه کښې ذکر کړے شويدي. او دا سے شفاعت نه منکرين حديث او معتزله انکار کوي، او هر چه په دنيا کښې وي نو دَ هغے دوه قسمونه دي. اول قسم يو ژوندے بنده بل ژوندي بنده ته وائي (چه هغه ئې اوري) چه زما دَپاره دُعا او غواړه، برابره خبره ده که دے دَ هغه نه غوره شخص وي او که نه وي غوره او دا دَ قرآن کريم په سورة ابراهيم ۴۱ کښې او سورة نوح ۲۸ او سورة حشر ۱۰ کښې ذکر دي دويم قسم يو ژوندے شخص دَ مسلمان مرده دَپاره دعا غواړي دغه تير شوي اياتونه هم په دے باندے دليل دے. دا رنګ په دے دواړو قسمونو باندے احاديث صحيحه هم دلالت کوي. او دغه اياتونه او احاديث دليل دے په اذن دَ الله تعالیٰ باندے يعني دا شفاعت بِالاِذن دے

شفاعت غير شرعيه (بلا اذن) دَ دے درے قسمونه دي.
اول: دَ يو ژوندي شخص دَ يو مرده دَ قبر په خوا کښې دَ هغه نه دُعا

اوشفاعت طلب کول او دا په څلورو وجوهو سره ناجائز دي او بدعت دے
بلکه دَ شرک طرف ته راښکل کوي۔
اوله وجه دا ده چه په قرآن کریم او صحیح حدیث کښ دَ دے ثبوت
نشته نو اذن دَ الله تعالیٰ نیشته نو معلومه شوه چه دا شفاعت بغیر
دَ اذن نه دے۔
دویمه وجه دا ده چه طلب کوونکے دَ شفاعت عقیده لري چه دا مړے
زما خبرے اوري او دَ دے دَ پاره هم صحیح دلیل نیشته او دَ دے تفصیل
موتږ په تفسیر دَ سورة الروم کښ ذکر کړے دے۔
دریمه وجه دا ده چه دا سے خلق عقیده لري چه دَ قبر په خوا کښ دُعا
به قبلیږي نو دا هم بے دلیله خبره ده په شرع کښ دَ دُعا دَ اجابت خاص
ځایونه په احادیثو صحیحو سره ثابت دي او په هغے کښ دَ قبر په خوا کښ دَ قبلیدو
ذکر نیشته او دَ دے په باره کښ مفسر آلوسي په تفسیر دَ سورة مائده
کښ وئیلي دي چه دا اتفاقي ناجائز دي دَ هیڅ عالم شک نیشته دَ دے
په ناجائز والي کښ۔
دریم قسم دَ قبر نه په لرے فاصله کښ (چه په ژوند کښ هم په دغه
فاصله کښ آواز نه رسیږي) آواز کوي چه فلانی بزرګه، یا بابا زما دَ پاره
دَ الله تعالیٰ نه دُعا اوغواړه. نو دا خو شرک دے په ډیرو وجو سره۔
اوله وجه دا چه عقیده لري چه دا ولي غائبانه آواز نو ته اوري عالم الغیب
دے او دا عقیده ساتل شرک دے نورے وجے هغه دي چه دَ اول قسم
په بیان کښ ذکر شوي دي۔
څلورم قسم قبر دَ یو ولي ته سجده کوي دَ هغے طواف کوي دَ هغے په نوم
نذرانے جنړے غلافونه راوړي او نور تعظیمات ئے کوي په دا سے عقیدے
سره چه دا ولي په خوشحاله شي او زما فلانے حاجت به په الله تعالیٰ باندے
پوره کړي یا فلانے مصیبت به په الله تعالیٰ باندے زما نه لرے کړي
یعنی الله تعالیٰ دَ دے ولي دَ مینے یا وجاهت (مخوریزئ) نه مجبوره
ناچاره ګنړي او دا شرک دَ مکے معظمے دَ مشرکانو وو چه په سورة یونس ۱۸ کښ
او په سورة الزُمر ۳ کښ دَ هغے ذکر دے او دا سے تصریح امام
رازي په تفسیر کبیر کښ دَ ایت دَ سورة یونس په تفسیر کښ کړے ده۔

او نور تفصیل دَ شفاعت په باب دَ وسیله کښې په تفسیر دَ سورة المائدة کښې موږ ذکر کړے دے۔

عرض دَ دے تفسیر کتونکو او دَ دے نه فائده اخستونکو ته درخواست دے که تاسو ته په دے کښې تفسیری یا معنوی یا تحریری غلطی معلومه شی نو ما ته دَ هغې خبر راکړئ یا دَ هغې دَ اصلاح کوشش اوکړئ او زما دَ معافئ دَ پاره دَ الله تعالی نه دُعا اوغواړئ۔ زه هم الله تعالی ته دُعا غواړم چه په دے سره مسلمانانو ته فائده ورکړی او زما گناهونه او غلطئ معاف کړی۔

وما ذالك على الله بعزيز

ابو زکریا عبد السلام غفرله

اول شعبان ۱۴۲۰ھ

سورة الفاتحة مكية | بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ① | اٰياتها ٧ رکوعها ١

خاص په نوم دَ الله تعالیٰ امد ادغواړو په شروع کولو کښې چه رحمٰن او رحيم دے

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ② الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ③

ټول صفتونه دَ خدائے پوے خاص الله تعالیٰ لره دی چه پالنه کوونکے دَ ټول عالم دے. عام مهربانی والا دے خاص رحم کوونکے دے

مٰلِكِ يَوْمِ الدِّيْنِ ④ اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ

اختيارمند دَ ورځ دَ بدلے (جزا) دے. خاص تا لره بندګی کوو مونږ او خاص ستا نه

نَسْتَعِيْنُ ⑤ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيْمَ ⑥

مدد غواړو (په هر حالت کښې). ګلک کړے مونږه په لار نيغه.

صِرَاطَ الَّذِيْنَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوْبِ

لار دَ هغه کسانو چه نعمت کړيدے تا په هغوی باندے نه دی هغه کسان چه غضب کړے شوے

عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّآلِّيْنَ ⑦

په هغوی باندے او نه بے لارے دی.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

سورة فاتحه

الحمد لله رب العالمين والصلوٰة والسلام علیٰ سيد الانبياء والمرسلين محمد وعلیٰ آله واصحابه اجمعين.

اما بعد! په توفيق او په فضل دَ الله تعالیٰ سره په تفسير دَ قرآن شروع کووم چه اول تفسير دَ سورة فاتحه دے. پوهه شئ چه ما په تفسير دَ هر سورت کښې د څو خبرو التزام کړيدے اول ربط (تړل) دَ روستو سورت دَ مخکښې سورت سره. دويم دعوٰی (موضوع. لوئے مقصد) دَ سورت، دريم خلاصه دَ مضامينو دَ سورت اجمالی او تفصيلی، څلورم تشريح دَ الفاظِ مفرده او دَ جملو او مقصد دَ هر آيت، پنځم حکمتونه او لطائف او فائدے دَ مفرد الفاظو او دَ جملو او دَ آياتونو، شپږم کوم سورت چه ډير نومونه لری نو هغه نومونه دَ سورت په ابتدا کښې ذکر کول. نو دَ سورة فاتحه ربط ذکر کولو ته حاجت نيشته ځکه چه دَ دينه مخکښې بل سورت په ليکلی شوی ترتيب کښې

نیشته دا د ټولو نه په دے ترتیب کښې مخکښې سورت دے۔

دعوٰی د دے سورت: اعلان د توحید او رد د شرک د ټولو قسمونو دے په لفظ د الحمد لله سره او مقصد د دے دا دے چه هر انسان او خصوصًا مؤمن د خپل رب عظمت او لوئی په داسے طریقے سره او پیژنی چه د الله تعالیٰ نه سیوا ایل هیڅوک د هغه عظمت حقدار نه گنړی او د خپل رب سره داسے تعلق او محبت پیدا کړی چه د غیر د پل هیڅ سره تعلق او محبت او نه لری۔

خلاصه د دے سورت: اول دعوٰی د اثبات د توحید ده په ۱ کښې۔ دویم اثبات د هغه دعوے په تومونو د الله تعالیٰ سره او دینه استدلال بِأَسْمَاءِ اللهِ تعالیٰ وَصِفَاتِهٖ وَنِلے شی او دا د دلیل عقلی یو قسم دے نو دا درے عقلی دلیلونه شول په ۲ ۳ ۴ کښې۔ دریم نتیجه او تفریع ده په دغه دعوٰی باندے په ۵ کښې۔ څلورم تعلیم د دعا دے د پاره د هدایت او استقامت په دغه دعوٰی او نتیجه باندے په ۶ کښې۔ پنځم ذکر د درے ډلو دے چه متعلق دی د دغه دعوے سره په منلو او په نه منلو سره په ۷ کښې۔

حکمتونه او فائدے: حکمتونه او فائدے د الفاظِ مفرده او په هر ایت کښې خوبے شمار ده دی بعضِ د هغے نه څو په وخت د تفسیر کولو کښې ذکر کوو ان شاء الله لیکن اوس بعضِ فائدے او حکمتونه هغه ذکر کوؤم چه د سورت مجموعی حیثیت سره تعلق لری او پشان د خلاصے د سورت دی او دا هم په طریقه د مخمسا تو (پنځه پنځه) د سورت سره ذکر کوؤم او دا لس مخمسات دی۔

اول مخمس دا دے پنځه اقسام د معرفت د الله تعالیٰ۔ معرفت د ذات د الله تعالیٰ په ۱ کښې معرفت د صفاتو د هغه په ۲ ۳ کښې معرفت د حقوقو د هغه په ۴ کښې معرفت د هغه لارے چه رسوونکے ده حقوقو ته په ۵ کښې۔ معرفت د اهلِ طریق چه د هغوی تابعداری کیدے شی په ۶ ۷ کښې۔

دویم مخمس، پنځه انواع د توحید۔ اول توحید د ذات په ۱ کښې۔ دویم توحید د ربوبیت په ۲ کښې۔ دریم توحید د اسماؤ او صفاتو ۳ ۴ کښې۔ څلورم توحید د الوهیت ۵ کښې۔ پنځم توحید د حکم او تشریع په ۶ ۷ کښې۔

دریم مخمس، صراحةً اسماء د الله تعالیٰ پنځه۔ الله۔ رب۔ رحمٰن۔ رحیم۔ مالک۔

څلورم مخمس، پنځه صفات د الله تعالیٰ ته اشارة۔ المحمود۔ المعبود۔ المستعان۔ الهادی۔ المنعم۔

پنځم مخمس، پنځه عبادات۔ تسمیه۔ تحمید۔ تعبّد۔ استعانت۔ دعا۔

شپږم مخمس، رد په پنځه ګمراهو ډلو باندې- مشرکان ټول قسمونه - قدریه- جبریه مرجئه- روافض شیعه- او نور فرق پنځه هم- دهریه ټول قسمونه- منکرین د نبوت- منکرین د قیامت- منکرین د صفاتو (جهمیه) او ټول مبتدعین-

اووم مخمس، ذکر د پنځو فرقو صالح ؤ یا غیر صالح، الحامدون- العابدون- المنعم علیهم المغضوب علیهم- الضالون-

اتم مخمس، پنځه تخصیصات- تخصیص د حمد په الله تعالی پورې- او تخصیص د صفاتو او تخصیص د عبادت او تخصیص د استعانت- او تخصیص د هدایت او انعام-

نهم مخمس، پنځه قسمه جملې- جمله خبریه په معنی د انشاء کښې (الحمد لله) جمله خبریه محضه (ایاك نعبد وایاك نستعین) جمله انشائیه محضه (اهدنا) جمله اسمیه (الحمد لله) جمله فعلیه (ایاك نعبد)-

لسم مخمس، (پکښې ذکر شوېدی) دعوی- دلیلونه- نتیجه- دعا- دړې ډلې- دا مخمسات د مجموعه سورت سره تعلق لري او دا غیر دی د هغه مخمساتو نه چه کتاب لطائف القرآن (عربي- پښتو) کښې لیکلی شوېدی-

اسماء (نومونه) د دې سورت:- سورة الفاتحه[1]- سورة الحمد[2]- سورة الصلوٰة[3]- سورة النور[4]- اعظم السورة[5]- سورة الشفاء[6]- سورة الرقیه[7]- سورة الواقیه[8]- سورة الوافیه[9]- سورة الکافیه[10]- سورة الشافیه[11]- سورة الکنز[12]- سورة تعلیم المسئلة[13]- السبع المثانی[14]- القرآن العظیم[15]- سورة اساس القرآن[16]- سورة الشکر[17]- سورة المناجات[18]- سورة التفویض[19]- سورة السوال[20]- ام الکتاب[21]- ام القرآن[22]- او دا نومونه په نقل سره ثابت دی او د هریو د پاره وجه تسمیه هم شته چه هغه مفسر آلوسی په روح المعانی کښې لیکلی دی-

تنبیه:- د سورة فاتحه زیاته تشریح ما په کتاب التبیان فی تفسیر ام القرآن او په لطائف القرآن کښې په عربي ژبه او ترجمه د لطائف القرآن په پښتو ژبه (دیارلس مخمسات) کښې کړې ده د دې وجې نه دلته به مناسب اختصار کیږي-

تفسیر:- بسم الله الرحمٰن الرحیم- د دې په باره کښې د اهل علمو ډیر اقوال دی چه دا (بسم الله) آیت مستقله د قرآن نه دې او که نه دې او د سورة فاتحه نه جزء دې او که نه دې او د هر یو سورت نه جزء دې او که نه دې دغه اقوال په التبیان کښې ما ذکر کړی دی لیکن ظاهره راجح خبره دا ده چه د سورة توبه نه علاوه د هر سورت په سر کښې بسم الله الرحمٰن الرحیم نازل کړې شوېده نو په وخت د تلاوت کښې د دې پریخودل پکار نه دی

هاں په جهر او پټ لوستلو کښې اختلاف دے۔
تشریح دَ مفرداتو دَ دے کلمے دا ده:- بآء حرف دے دَ حروف معانی نه او عمل دَ جرّ (زیر ورکول) کوی نو غوره دا ده چه دا دَ باره دَ استعانت ده او هر کله چه دَ دے سورت په نومونو کښې یو نوم تعلیم المسئله دے یعنی الله تعالیٰ خپلو بندګانو ته دَ سوال کولو تعلیم ورکړے دے نو بنا په دے دلتهٔ قولوا پټ مراد دے یعنی اے بندګانو وایئ بسم الله لره نو اشاره شوه چه ټول بندګان په استعانت کښې یو الله تعالیٰ ته محتاج دی نو په دے اول حرف کښې ردّ دے په شرک فی الاستعانت باندے او په روایت دَ ابن جریر کښې وارد دی چه دا دَ مشرکانو دَ ردّ دَ پاره نازل شوے دے چه هغوی به بسم اللات او بسم العزیٰ وئیل نو الله تعالیٰ او فرمائیل چه بسم الله وایئ۔
اسم کله عَلَم (نوم) ته وئیلے شی کله صفت ته وئیلے شی او کله عام وی دواړو ته دلته عموم مراد دے نو شامل دے دَ الله تعالیٰ ټولو نومونو او صفتونو ته یعنی په وخت دَ استعانت کښې دَ الله تعالیٰ هر نوم او صفت ذکر کول جائز دی په دلیل دَ دے قول دَ الله تعالیٰ سره وَلِلّٰهِ الْاَسْمَآءُ الْحُسْنٰى فَادْعُوْهُ بِهَا (الاعراف ۱۸۰) قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ اَيًّا مَّا تَدْعُوْا فَلَهُ الْاَسْمَآءُ الْحُسْنٰى (اسراء ۱۱۰) او مراد غوختل په ژبے سره اداکیږی او په ژبه چه اداکیږی نو هغے ته اسم وئیلے شی دَ دے وجے نه دلته یئے بسم الله اوئیل او بالله یئے او نه وئیله۔
بسم جار او مجرور متعلق عامل غواړی او هغه په لفظ کښې ذکر نه دے نو پټ مراد دے او په هغے کښې اختلاف دے۔ ابدء۔ ابتداء۔ ابتدائی۔ اقرء۔ ټول جائز دی لیکن غوره دا ده چه استعینوا امر یا استعین فعل پټ دے او دا عام دے فعل دَ قراءت او دَ خوراک څښاک وغیره ټولو ته شامل دے او ضروری دا ده چه دا فعل به دَ بسم الله نه روستو مراد وی او دَ جار مجرور تقدیم (مخکښې) په عامل باندے اختصاص او حصر فائده کوی یعنی استعانت خاص دے په نوم دَ الله تعالیٰ پورے او په دے سره دَ شرک تردید کیدے شی۔
الله داخاص نوم (عَلَم) دَ الله تعالیٰ دے موصوف وی لیکن صفت نه واقع کیږی او دَ الله تعالیٰ نه سیوا په هیڅ چا باندے اطلاق نشي کیدے۔ په دے لفظ کښې دَ اهل علمو اختلاف دے چه دا مشتق دے او که جامد دے او چه مشتق وی نو بیا اختلاف دے په مبدء دَ اشتقاق کښې۔ هر طرف ته دلیلونه

موجود دی لیکن غوره داده چه لفظ د الله په اعتبار د لغت عربیه سره مشتق دے
او په دے اعتبار سره چه دا خاص نوم د الله تعالیٰ دے نو مشتق نه دے نو لفظ
الله په اصل کښې اِلٰه دے او الف لام په کښې زیاتی دی لیکن لازمی دی. او د لفظ
اِلٰه په مبدء د اشتقاق کښې ډیر اختلاف دے او د هغې په وجه سره د دے
په معنی کښې هم اختلاف دے. حاصل دا دے چه د اِلٰه شرعًا یو خاص معنی ده چه
"المعبود بحق" دے یعنی هغه ذات چه حق د بندګئ د هغه دے نو هم په
دے معنی سره په لا اله الا الله کښې مراد دے او دارنګ په مقام د توحید کښې
دا معنی مراد ده. او دویمه عام معنی ده چه هغه د سورة نمل د ۶۰ ۶۱ ۶۲ ۶۳
۶۴ او سورة قصص ۷۱ ۷۲ او د سورة انعام ۴۶ نه معلومیږی یعنی اختیارمند
د ټول عالم او حاجات پوره کوونکے او مشکلات لرے کوونکے او تدبیر چلوونکے
د ټولو موجوداتو دے د دے وجے نه ابن قیم الجوزیه رحمة الله علیه ذکر کړی
چه دا نوم (الله) مستلزم دے ټولو معانی د اسماء حسنیٰ لره او دلالت کوی په
هغه ټولو اسماءِ حسنیٰ باندے نو لفظ الله اجمال دے او نور اسماءِ حسنیٰ د هغې
تفصیل دے (بدائع التفسیر ص ۱۳۹/ج۱) او د دے عام معنی ذکر شیخ عبد القادر
جیلانی رحمة الله علیه په کتاب الفتح الربانی ص ۵۲ او ص ۶۵ کښې دا سے کړیدے
چه هر هغه څیز چه ته ورباندے اعتماد کوے او د هغه نه خوف کوے او د هغه نه
اُمید او نه لرے او هغه اختیارمند د نفعے او ضرر ګڼړے نو هغه ستا اِلٰه دے او په
لا اله الا الله کښې هم دا معنی کیدے شی.

الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ دا دواړه صیغې د مبالغې دی په فاعلیت کښې د رحمت نه
ماخوذ دی. لیکن رحمت دوه قسمه دے یو په صفت د الله تعالیٰ کښې او دویم
په صفت د مخلوق کښې او قاعده دا ده چه په صفاتو د الله تعالیٰ او د مخلوق
کښې مشابهتِ لفظیه خو کیدے شی یعنی الله تعالیٰ رحیم دے او د بنده صفت
هم رحیم کیدے شی لیکن د دوی په معنی او مراد کښې هیڅ قسم تشبیه تمثیل
نشی کیدے په دلیل د قول د الله تعالیٰ سره چه لَيْسَ كَمِثْلِهٖ شَيْءٌ (شوری ۱۱)
او لَمْ يَكُنْ لَّهٗ كُفُوًا اَحَدٌ (سورة اخلاص ۴) او فَلَا تَضْرِبُوْا لِلّٰهِ الْاَمْثَالَ (سورة
نحل ۷۴) او دارنګ هر صفت د الله تعالیٰ په معنی حقیقی سره دے مجاز په اسماؤ
او صفاتو د الله تعالیٰ کښې باطل دے نو د دے قاعدے په بِنا سره د رحمت د
الله تعالیٰ معنی حقیقی فضل او احسان او انعام کول دی بغیر د عوض او غرض نه

اوکَ رحمت دَ مخلوق معنی لغوی رِقۃ القلب (نرم والے دَ زړه) دے- نو دا قول دَ بعض مفسرینو باطل دے چه هغوی وائی چه دا صفت دَ الله تعالیٰ دَ پاره په اعتبار دَ مبدء سره نه دے بلکه په اعتبار دَ غائیے سره دے نو دا معنی مجازی شوه او دا قول دَ الله تعالیٰ په صفتونو کښې لوئے نقصان لره مستلزم کیږی. نو معنی دَ الرحمٰن الرحیم دا ده چه دَ هر نعمت او احسان او فضل او دَ خیر او برکت مالك او ورکوونکے الله تعالیٰ دے-

فرق په مینځ دَ الرحمٰن او الرحیم کښې: هر کله چه دَ دے دواړو لفظونو په مینځ کښې فرق دے په الف او په یا سره او په زیاتوالی دَ حروف دَ الرحمٰن دَ الرحیم نه معلومه شوه چه دَ دے دواړو په معنی کښې هم فرق دے او هغه په مختلفو وجوسره دے- اوله وجه دا ده چه رحمٰن دَ ټولو خلقو سره تعلق لری دَ دے وجے دَ استواء علی العرش سره ئے الرحمٰن ذکر کړے دے ځکه استواء هم دَ ټولو خلقو سره متعلق ده، او رحیم خاص دَ مؤمنانو سره تعلق لری په دلیل دَ دے قول دَ الله تعالیٰ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا (احزاب ٤٣) دا قول ابن جریر غوره کړیدے- دویمه وجه دا ده چه رحمٰن دَ نعمتونو ورکولو په معنی دلالت کوی او رحیم دَ مصیبتونو او عذابونو دفع کولو دَ پاره استعمالیږی لکه په سورة انعام ١٢ او سورة غافر ٧ کښې دی- دریمه وجه دا ده چه رحمٰن دَ دنیا نعمتونه ورکوونکے دے او رحیم دَ آخرت نعمتونه ورکوونکے دے دا قول فراء غوره کړے دے- څلورمه وجه دا ده چه رحمٰن په وسعتِ رحمت باندے دلالت کوی او رحیم په لزوم دَ رحمت باندے دلالت کوی لکه چه دا دواړه قسمونه په سورة اعراف ١٥٦ کښې او سورة غافر ٧ کښې دی او خصوص او لزوم دَ رحمت په سورة انعام ٥٤ کښې هم ذکر دے- پنځمه وجه دا ده چه رحمٰن دلالت کوی په لویو نعمتونو باندے او رحیم دلالت کوی په واړه نعمتونو باندے- شپږمه وجه دا ده چه رحمٰن دَ آسمانونو والو سره متعلق دے او رحیم دَ زمکے والو سره تعلق لری- اوومه وجه دا ده چه رحمٰن هغه ذات دے چه کَ هغه نه سوال اوکړے شی نو ورکوی او رحیم هغه ذات دے چه بغیر دَ سوال نه هم ورکوی اتمه وجه دا ده چه رحمٰن دلالت کوی په کثرت دَ افرادو دَ رحمت باندے او رحیم دلالت کوی په تکرار دَ رحمت باندے دا قول ابو حیان ذکر کړیدے- نهمه وجه دا ده چه رحمٰن هغه ذات دے چه سوال تری نه کیدیشی نو خوشحالیږی او حاجت

پوره کوی او رحیم هغه ذات دے چه سوال ترینه نه کیږی نو خفه کیږی او غصه کیږی
تنبیه :- دَ لفظ رحمان اطلاق په غیر الله باندے ناجائز دے دا ابن کثیر ابن جریر قرطبی امام راغب وغیره ټولو مفسرینو لیکلی دی او دَ لفظ رحیم اطلاق په اعتبار دَ مشاکلة لفظیه سره دَ بنده په صفت کښ کیدیشی لکه سورة توبه ۱۲۸ کښ دَ نبی صلی الله علیه وسلم په صفت کښ راغلے دے او هرکله چهٔ لفظ الله او دَ لفظ رحمٰن اطلاق په ما سوی الله باندے منع دے دَ دے وجے نه دواړه ئے یو ځائے ذکر کړے دی۔
فائدے :- چه تعلق لری دَ مجموعه بسم الله الرحمٰن الرحیم سره۔
اوله فائده :- دَ الله تعالیٰ اسماءِ حسنیٰ خو ډیر دی لیکن په دے کلمه کښ ئے دا درے اسمونه خاص کړل دَ دے وجه دا ده چه لفظ الله خو دَ ټولو اسماؤ دَ پاره مستجمع او مستلزم دے او ټول اسماء خو په بسم الله کښ په یو ځل ذکر کول مشکل دی او په دے کلمه کښ ډیر اوګده والے پیدا کوی نو دَ هغے په ځائے لفظ الله باندے ئے اکتفاء اوکړه بیا هرکله چه صفات دَ الله تعالیٰ بعض دَ جمال او دَ رحمت دَ پاره دی او بعض دَ جلال او دَ قهر وغضب دَ پاره دی او استعانت (مدد غوښتلو) سره خو صفات دَ رحمت او جمال مناسبت لری دَ دے وجے نه الرحمٰن الرحیم ئے خاص کړل په ذکر کولو سره۔ ګویا که دا صفتونه دَ الله تعالیٰ وسیله اوګرځولے شو دَ پاره دَ طلب دَ استعانت دَ هغه نه۔
دویمه فائده :- هرکله چه اصل مقصد په کلمه دَ الحمد لله کښ دے او استعانت په نوم دَ الله تعالیٰ سره وسیله ده او وسیله مخکښ پکار وی دَ دے وجے بسم الله ئے په الحمد لله باندے مقدم ذکر کړیده۔
دریمه فائده :- مفسر سیوطی په اتقان کښ او بعضو نورو اهل علمو ذکر کړیدی چه بسم الله دَ ټول قرآن خلاصه ده نو دَ هغے یو وجه دا ده چه دَ ټول قرآن اهم مقصد اثبات دَ احتیاج دَ مخلوق دے الله تعالیٰ ته او استعانت دَ مخلوق دے دَ خالق نه په طریقه دَ توحید سره او باء دَ بسم الله هم دَ پاره دَ استعانت ده نو دَ اول سر نه په حرف دَ باء سره دلالت اوکړے شو په مقصد دَ قرآن باندے۔
اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ دا دعوی دَ دے سورت ده او مراد دَ دے نه رد دے دَ ټولو اقسامو دَ شرك بالله او رد دے په ټولو انواعو دَ مشرکانو باندے او دَ دے وجه دا ده چه مبتداء (الحمد) معرفه ده په الف لام سره او خبر هم معرفه دے او لام جاره دَ پاره

دَ تخصیص دے نو حاصل ئے دا دے چه اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ تعالیٰ لَا لِغَیْرِهٖ مِنْ نَبِیٍّ او مَلَکٍ اَوْ وَلِیٍّ مِنْ اِنْسٍ اَوْ جِنٍّ اَوْ صَنَمٍ وَغَیْرِهَا۔ او دا کلمه دَ پنځه سورتونو په سر کښې ذکر ده سورة انعام۔ سورة کهف۔ سورة سبا۔ سورة فاطر او په دے سورت کښې۔ او دَ دے نه علاوه په اتلس ایاتونو کښې دا کلمه ذکر ده او په طریقه دَ لَهُ الْحَمْدُ سره په سورة روم ۱۸ سورة سبا ۱ او سورة قصص ۷۰ سورة تغابن ۱ او فَلِلّٰهِ الْحمد سورة جاثیه ۳۶ کښې ذکر دے او دا هم دلالت کوی په تخصیص باندے ځکه چه خبر ئے مقدم کړے دے۔ او دارنګ کلمه دَ الحمد لله سره نبی صلی الله علیه وسلم ته امر شوے ایاتونو کښې ذکر دے نو دَ دے لوستل او دَ دے رسول واجب دی۔

الف لام په الحمد کښې دَ پاره دَ جنس دی یا دَ پاره دَ عهد دی ځکه چه علماء عربیت او اصول فقه وئیلی دی چه دا دواړه معنی حقیقی دَ الف لام دی او حقیقت چه څو پورے امکان لری نو مجاز ته تلل نشی کیدے۔

سوال:- که اوئیلے شی چه الف لام جنسی کښې ماهیت مراد وی او ماهیت دَ حمد (چه مطلقِ ستائنه کول دی) هغه خو دَ مخلوق دَ پاره هم کیدے شی نو دعوی دَ اختصاص او دَ حصر څرنګه صحیح کیدے شی؟۔

جواب:- مراد دَ حمد نه ماهیت شرعی دے لکه چه روستو به انشاء الله ذکر کیږی او حمد په ماهیت شرعی سره په الله تعالیٰ پورے خاص دے۔

سوال:- الف لام عهد خارجی خو هغه وخت صحیح وی چه په خارج کښې معهود فرد موجود وی نو دلته معهود حمد څرنګ موجود دے؟۔

جواب:- معهود حمد هغه دے چه قرآن کریم او احادیثِ صحیحه کښې ذکر دے دَ پاره دَ الله تعالیٰ او هغه حمد شرعی دے نو په الف لام عهدی کښې هغې ته اشاره ده او دَ دے معنی رجعه هم اولے معنی ته کیږی۔ او احتمال شته چه دا الف لام استغراقی شی هغه ټولو افرادو (چه دَ حمد شرعی دی) ته به عام او شامل شی او دا قول ابن کثیر غوره کړیدے په دلیل دَ حدیث اَللّٰهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ كُلُّهٗ وَلَكَ الْمُلْكُ كُلُّهٗ سره۔

حمد معنی لغوی دَ دے په عربئ کښې اَلثَّنَاءُ الْجَمِيْلُ بِالْجَمِيْلِ الْاِخْتِيَارِیْ" ده۔ او دَ هغې په فارسی ژبه کښې تعبیر کیږی په "ستودن او ستائش کردن" سره او په پښتو ژبه کښې هغې ته ستائنه کول وئیلے شی او معنی شرعی (اصطلاحی) ستائنه کول دَ الله تعالیٰ په هغه اسمائو او صفاتو سره (عقیدةً او قولًا او عملًا)

کوم چه په قرآن کریم کښې الله تعالیٰ ځان دَ پاره ذکر کړے دی او په احادیثو صحیحو کښې نبی صلی الله علیه وسلم الله تعالیٰ دَ پاره ثابت کړی (ذکر کړی) دی او دَ هغې دَ علم طریقه دا ده چه په هر سورت کښې اسماء دَ الله تعالیٰ او دا رنګ صفاتِ فعلیه دَ هغه چه ذکر دی نو هغه را جمع کړے شی نو دا ذکر کول په ژبه او دَ هغې عقیده ساتل دَ الله تعالیٰ دَ پاره حمد کول دی لکه چه په دے سورت کښې پنځه اسماء (صراحتًا) او پنځه صفات (اشارةً) (لکه چه په خمسا تو کښې ذکر شول) دَ الله تعالیٰ په ستائنه کښې او ټیلے شی دا رنګ سورة بقره په ۲۱ ۲۲ کښې پنځه صفاتِ فعلیه دَ الله ذکر دی او په ۲۸ ۲۹ کښې اته صفات دَ الله تعالیٰ ذکر دی دا خو په طور دَ مثال سره دی دا رنګ دَ ټول قرآن دَ لوستلو او دَ نظر کولو نه بے شماره نومونه او صفتونه دَ الله تعالیٰ معلومیږی. بیا پوهه شئ چه دَ دغه اسماؤ صفاتو نه تعبیر کیدے شی په صفاتو دَ الوهیت سره او دَ دے وجے نه دَ ابن عباس رضی الله عنهما په یو روایت سره دَ حمد په معنیٰ کښې نقل دی چه "الوحدانیة والالوهیة لِلّٰهِ وحده" (تفسیر ابن عباس) او دا صفات دَ الوهیت اګرچه ډیر دی لیکن مرجع ئے دوه صفتونو ته کیدے شی اول دا چه ټول تصرفات او تدبیر او قدرت په هر څیز کښې دَ یو الله تعالیٰ دَ پاره دے دویم دا چه په هر څیز او په هر وخت کښې علم صرف یو الله تعالیٰ لره دے لکه چه دا دواړه دَ سورة طلاق په ۱۲ کښې ذکر دی او دا رنګ هر سورت کښې چه دلیلونه عقلی ذکر کوی نو دَ دے دواړه صفتونو نه خالی نه وی. نو دَ دے تفصیل نه روستو معنیٰ دَ الحمد لله دا شوه چه "ټول صفتونه او ستائنے دَ الوهیت (خدائیتوب) خاص یو الله تعالیٰ لره دی" یعنی الله تعالیٰ سره ټول اختیارات تصرفات او قدرت دے او علم دَ غیب او علم دَ هر څیز خاص دَ الله تعالیٰ سره دے دا صفتونه دَ الله تعالیٰ نه سیوا دَ هیڅ نبی، ملک، ولی، جن وانس وغیره سره نیشته۔ نو په دے سره رد او شو په ټولو مشرکانو او په ټولو اقسامو دَ شرک باندے۔ وجه دا ده چه هر مشرک چه دَ غیر الله بندګی کوی دَ هغه نه حاجت غواړی دَ هغه په نوم باندے نذرانو منتے کوی په هغه باندے توکل کوی دَ هغه نه اُمید دَ نفعے او دَ ضرر کڼړی نو ضرور هغه لره قدرت او تصرف عام ثابتوی او هغه لره دَ علم دَ غیب عقیده لری او دَ هغه معبود ستائنے کوی چه دے مختار کل دے، غوث اعظم دے، حاضر ناظر دے، په غیبو باندے علم لری نو هر کله چه اُو ټیلے شو چه الحمد لله یعنی دغه صفتونه (دَ الوهیت)

خو خاص الله تعالیٰ لره دی نو مشرکان ولے دا صفتونه د خپلو معبودانو د پاره گنړی.
لِلّٰهِ لام د پاره د اختصاص دے او دا لفظ الله یے د دے وجے نه راوړو چه حمد خو صفتونه دی او د صفتونو د پاره موصوف ذات وی او الله اسم د ذات دے.
او بله وجه دا ده چه په نورو نومونو کښې د معنی لغوی په لحاظ سره احتمال د شرکت کیدے شی او لفظ د الله تعالیٰ کښې هیڅ احتمال د شرکت نیشته. او الحمد لِلّٰه یے ذکر کړو او سبحان الله یا الشکر لِلّٰه یا المدح لِلّٰه یے ذکر نه کړو د دے وجه دا ده چه الحمد الله د دے ټولو کلماتو نه عام او افضل دے ځکه اثبات د صفتونو ثبوتیو د الوهیت مستلزم دے نفی د صفاتو سلبیو (چه د عیب صفتونه دی) لره نو سبحان الله په الحمد لله کښې داخل شو او حدیث صحیح کښې هم دیته اشاره ده چه سبحان الله نصف المیزان والحمد لله تملأه- "د سبحان الله ثواب نیمه د میزان ډکوی او الحمد لِلّٰه ټول میزان لره ډکه وی". او دارنګ الحمد لله غوره دے د الشکر لِلّٰه نه په ډیرو وجو سره، اول دا چه شکر د الله تعالیٰ چه ادا کیږی نو بهتره طریقه د هغے الحمد لله وئیل دی- دویم دا چه د شکر په معنی کښې مقابله د نعمت ضروری ده او حمد عام دے که د نعمت مقابله کښې وی او که نه وی- دریم دا چه شکر کښې ټول صفتونه د مشکور داخل نه دی او په حمد کښې د محمود ټولو صفتونو د کمال ته اشاره وی. او دارنګ حمد د مدح نه غوره دے د ډیرو وجو نه اول دا چه حمد مختص دے په ژوندای پورے او مدح خو د مړو او د جمادا تو هم کیږی او الله تعالیٰ خو همیشه ژوندے دے نو هغه لره لفظ د حمد ښائیږی. دویم دا چه مدح په امورو غیر اختیاریو باندے کیږی او حمد په امورو اختیاریو پورے خاص دے او د الله تعالیٰ صفتونه ټول اختیاری دی نو معلومه شوه چه کلمه د الحمد لله غوره ده-

تنبیه:- کوم خلق چه د الله تعالیٰ د صفتونو نه منکر دی معتزله او جهمیه یا د الله تعالیٰ د صفاتو تشبیه د مخلوق سره کوی نو په هغوی باندے په الحمد لِلّٰه سره رد اوکړے شو. او الحمد لِلّٰه جمله خبریه ده لفظاً او انشائیه ده په معنی کښې ځکه چه کوم انسان د الله تعالیٰ ستائینه او شکر کوی نو الحمد لله او وائی نو دا پوره شکر دے دا ورته څوک نه وائی چه دا خو تاخیر د حمد نه ورکړو-

رَبِّ الْعَالَمِيْنَ دا صفت د الله دے او اول دلیل دے د پاره د مخکنئ دعوے ځکه چه د عربیت قانون دا دے چه کوم حکم په جمله کښې متعلق شی په موصوف

بالصفت بانديُ نو دغه صفت دَ دغه حکم دَپاره علت او دليل وى او وجه دَ استدلال دا ده چه ټول عالم په تربيت کښې الله تعالىٰ ته محتاج دے هغه خالق مالک رازق مدبر اصلاح کوونکے حفاظت کوونکے دَ ټولو موجوداتو دے نو لازم دا شوه چه دَ صفاتو دَ الوهيت حقدار هم صرف الله تعالىٰ دے او دا دليل عقلى دے ځکه چه سليم عقل والا دا خبره منى چه رب دَ ټول عالم صرف الله تعالىٰ دے په دليل دَ سورة مؤمنون ۸۴ نه ۸۹ سره او دے ته استدلال بِأَسْمَاءِ اللّٰهِ تَعَالىٰ وَصِفَاتِهٖ هم وئيلے شى۔

رب صيغه صفت مشبه ده دَ تربيت نه يا مصدر مبنى للفاعل دے او تربيت په اصل کښې اِنشَاءُ الشَّئِ حَالًا فَحَالًا اِلىٰ حَدِّ التَّمَامِ ته وئيلے شى (راغب) او دغسے تبلِيغُ الشَّئِ اِلىٰ کَمَالِهٖ شَيْئًا فَشَيْئًا (بيضاوى) يعنى تربيت پيدا کول او لويه ول او کمال متناسب ته رسول دى په دمه دمه۔ نو معلومه شوه چه تربيت په اصل کښې دَ دوه څيزونو نه مرکب دے اول دَ پالنے څيزونه پيدا کول (باران۔ څيزونه دَ خوراک څښاک او اسمان او زمکه بوټي او نے ميوے وغيره ټول په دے کښې داخل دى) او دا رنګ دَ خوراک څښاک آلات او اسباب پيدا کول مثلاً انسانانو له خُله شونډے ژبه غاښونه مرئ معده وغيره پيدا کول۔ دويم په دغه څيزونو کښې اثر پيدا کول يعنى دَ خوراک او څښاک په څيزونو سره مړيدل او په بدن کښې ترقى پيدا کيدل صحت ورکول دے مجموعه ته ربوبيت او تربيت وئيلے کيږى۔ او دا معنى دَ رب په سورة شعراء کښې دَ ۷۸ نه تر ۸۲ پورے په تفصيل سره ذکر ده او دا رنګ سورة الواقعة کښې دَ ۵۸ نه تر ۷۳ پورے او سورة عبس کښې دَ ۱۸ نه تر ۳۲ پورے او سورة بقره ۲۱۔ ۲۲ کښې هم مواد دَ تربيت ذکر کړى دى چه هغه دَ پيدائش دَ انسان سره زمکه او اسمان باران او بوټي پيدا کول دى۔ دَ لفظ رب په لغت عربى کښې ډيرے معانى دى۔ مالک۔ سيد۔ حاکم۔ انتظام کوونکے۔ اصلاح کوونکے۔ جمع کوونکے۔ پالنه کوونکے۔ دَ يو حال نه بل حال ته نقل کوونکے۔ معبود۔ انعام کوونکے صاحب۔ (دا معانى لسان العرب او قاموس او تفسير قرطبى وغيره علماؤ ذکر کړيدى) استعمال دَ لفظ رب په قرآن کښې په بعضِ معانو باندے شوے دے۔ په معنى دَ سيد (مولا) لکه په سورة يوسف ۴۲ کښې او په معنى دَ مالک سره لکه په سورة نمل ۹۱ او قريش ۳ کښې او په معنى دَ مصلح او ناصح لکه په سورة هود ۳۴ کښې او په معنى دَ حاکم (اختيار منډ دَ حکم) لکه په سورة آل عمران ۶۴ او په سورة توبه ۳۱ کښې او په معنى دَ پالنه کوونکے لکه په سورة بقره ۲۱ کښې او په معنى دَ معبود لکه په

سورة آلعمران ۵۱ او ۶۴ کښ - او دا ټولے معانی په حق د الله تعالیٰ کښ صحیح دی او په حق د مخلوق کښ په معنیٰ د حاکم مطلق او مالک مطلق او معبود وئیل ناجائز دی او شرک دے لکه په سورة آلعمران ۶۴ او ۸۰ او سورة یوسف ۳۹ کښ او دَ ئے وجے نه مفسرینو اتفاق کړے دے چه لفظ د رب بغیر د اضافتِ خاصه نه په غیر الله باندے اطلاق کول حرام دی (ابن کثیر - قرطبی - ابن جوزی - صاحب قاموس - صاحب لسان العرب وغیرهم) -

اَلْعَالَمِيْنَ جمع د عالم دہ په لغت کښ هغه څیز ته وئیلے شی چه بل څیز پرے معلومیږی یعنی علامت او په عرف عام کښ د الله تعالیٰ نه سیوا ټولو څیزونو ته عالم وئیلے شی ملائیک انسانان پیریان حیوانات جمادات نباتات آسمانونه او زمکے وغیره - او دا معنیٰ د عالمین په سورة شعراء ۲۳ ۲۴ ۲۸ کښ ذکر شویده او د دے وجے د عالمین په ځائے کل شیٔ هم ذکر کړے دے سورة انعام ۱۶۴ او کله عالمین ذکر شی او مراد تربنه صرف انسانان او پیریان وی لکه سورة فرقان ۱ - او د رب اضافت لکه چه عالمین ته کړے شوے دے نو دارنګ د عالمین بعضِ افرادو ته هم شوے دے لکه ربِّ موسیٰ وهارون - رب العرش - رب السموات والارض وما بینهما - ربکم ورب آبائکم الاولین - رب المشرق والمغرب - رب المشارق والمغارب - رب المشرقین والمغربین - رب العزة - رب الشعریٰ - رب الکعبة - رب هذه البلدة رب الفلق - رب الناس -

سوال :- هرکله چه عالَم (مفرد) ټول ما سوی الله ته وئیلے کیږی نو بیا د جمع صیغه راوړل څه فائده لری ؟

جواب :- هرکله چه په ما سِوی الله کښ ډیر اجناس د عالم دی - عالم اعلیٰ - عالم اسفل - عالم الحیوانات عالم النباتات وغیره نو د تعمیم دپاره ئے دا لفظ په صیغه د جمع سره ذکر کړو - او هرکله چه رب ئے مضاف کړو العالمین ته او ربوبیت دلیل د حمد دے نو معلوم شوه چه ټول عالم د الله تعالیٰ حمد وائی لکه چه په سورة اسراء ۴۴ کښ دی -

الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ دا هم بل دلیل عقلی دے د پاره د دعوی د الحمد لله په ذکر د دوه صفتونو د الله تعالیٰ سره او دا ئے د عطف په طریقه نه دی ذکر کړی اشاره ده چه دا مستقل دلیل او مستقل صفتونه دی د دے څه تحقیق په تفسیر د تسمیه کښ تیر شویدے او تفسیر د الرحمٰن په سورة الرحمٰن کښ ذکر دے.

سوال :- دا صفتونه په بسم الله الرحمٰن الرحیم کښې ذکر شول نو بیا د ذکر کولو
(چه تکرار دے) کښې څه فائده ده؟
جواب :- دوباره ذکر کولو کښې ډیرے فائدے دی اوله فائده دا ده چه په تسمیه کښې
دا ذکر وُو د پاره د دلیل د استعانت او دلته کښې ذکر شول د پاره د دلیل د الحمد لله۔
دویمه فائده دا ده چه دوباره راوړل د پاره د دفع کولو د وهم دی یعنی هر کله
چه رب العالمین ذکر شو (یعنی خالق او مالک دے د ټولو نعمتونو) نو وهم راځے
چه دا نعمتونه ورکوی او که نه او عام ئې ورکوی او که خاص نو د الرحمٰن الرحیم
په راوړلو سره د دے جواب اوشو۔ دریمه فائده دا ده چه په تسمیه کښې د ذکر د لفظ
د الله تعالیٰ نه وجل او هیبت پیدا کیږی نو د هغے د زائیل کولو د پاره ئې د رحمت د الله تعالیٰ
بشارت ذکر کړو او فاتحه کښې د رب العالمین په ذکر سره اُمیدونه د انعاماتو
پیدا شول نو د الرحمٰن الرحیم په ذکر سره د هغے اُمیدونو تائید اوکړے شو۔
او طریقه د استدلال دا ده چه هر کله ټول رحمتونه او نعمتونه عام او خاص
ورکوونکے الله تعالیٰ دے او هیڅ عوض نه غواړی نو د دا سے ذات حمد او شکر
فرض او لازم دی او په دے نعمتونو ورکولو کښې د هغه شریک نیشته نو معلومه
شوه چه حمد هم په هغه پورے خاص دے۔
مَالِكِ يَوْمِ الدِّيْنِ دا بل صفت د الله دے په طریقه د دریم دلیل عقلی سره د پاره
د الحمد لله۔ طریقه د استدلال دا ده چه واکدار د جزا سزا ورکولو صرف الله تعالیٰ
دے د بل چا په هغے کښې وَس نه چلیږی نو صفات د الوهیت هم په هغے پورے
خاص دی۔ او د دے صفت مناسبت د مخکښې سره دا دے چه د مخکښې نه معلومه
شوه چه د الله تعالیٰ رحمتونه نعمتونه عام دی څوک د هغے نه محروم نه دی نو
وهم راځے چه د هغه نعمتونو صرف کولو او استعمالولو کښې به آزادی وی که
څوک په جائز طریقه خرچ کوی یا په ناجائز نو د وهم جواب اوشو چه د نعمتونو
په صرف کولو کښې د ورځ د جزا او د حساب فکر او یقین ضروری دے د پاره د دے
چه نعمتونه بے ځایه خرچ نه کړے شی۔
تشریح :- مالك د مِلك (په زیر د میم سره) نه ماخوذ دے او د دے معنی په
صفت د الله تعالیٰ کښې بیضاوی دا سے ذکر کړے ده چه هُوَ الْمُتَصَرِّفُ فِي الْأَعْيَانِ
الْمَمْلُوكَةِ كَيْفَ يَشَاءُ او فراء بغوی وئیلے دی هُوَ الْقَادِرُ عَلَى اخْتِرَاعِ الْأَعْيَانِ مِنَ
الْعَدَمِ إِلَى الْوُجُودِ۔ او په دے معنی سره دا خاص دے په الله تعالیٰ پورے

کړی دی وجئ قرطبی وئیلی دی چه مالك علی الاطلاق بغیر د الله تعالیٰ نه د بل چا د پاره نه استعمالیږی او مخلوق ته مالك په معنی مجازی وئیلی شی چه تصرف او اختیار په مملوک چلوی لیکن په مشیت د الله تعالیٰ سره تو دا مِن وجه ملکیت دے او آیاتونه په اثبات د ملکیت (په معنی اول سره) د الله تعالیٰ د پاره او په نفی د دغه ملکیت کښ د غیرالله نه ډیر دی چه هغه په تنشیط الاذهان کتاب کښ په باب د رد د شرک فی التصرف کښ لیکلی شوی دی۔

یوم دالفظ قرآن کریم کښ اکثر په معنی د ورځ د قیامت راغلی دے کله مقید وی په لفظ د دین۔ حساب۔ آخر۔ قیامت وغیره سره کله یوم مطلق وی لیکن قرینه دلالت کوی چه یوم د قیامت مراد ده او هغه ورځ د دویمے شپیلئ نه (چه په هغے سره خلق د زمکے نه راوُځی) تر دخول د جنتیا تو جنت ته او دخول د جهنمیا تو جهنم ته پورے ده یا تر غیر انتها پورے ده۔ او دالفظ کله د دنیا د ورځ په معنی سره دے لکه یوم سبتهم۔ یوم الفرقان۔ یوم حنین وغیره او هغه شرعًا عبارت دے د طلوع د فجر نه تر غروب د نمر پورے۔ او کله په معنی د مطلق زمانه سره راځی چه د هغے صحیح مقدار الله تعالیٰ ته معلوم دے لکه په دے قول د الله کښ اِنَّ رَبَّکُمُ اللّٰهُ الَّذِیْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ فِیْ سِتَّةِ اَیَّامٍ۔ او کله په معنی د نعمتونو او عذابونو سره راځی لکه په دے قول کښ ذَکِّرْهُمْ بِاَیّٰمِ اللّٰهِ (ابراهیم) لَا یَرْجُوْنَ اَیَّامَ اللّٰهِ (جاثیه)۔

الدّین دالفظ قرآن کریم کښ په ډیرو معانو سره استعمال شوید ے۔ اول عقیدہ د زړه۔ دویم شریعت۔ دریم غلبه۔ څلورم قانون۔ پنځم طاعت۔ شپږم حد شرعی۔ اوم عبادت۔ اتم دُعا۔ نهم حساب او جزا۔ دلته په آخری معنی سره دے یوم الدین ورځ د جزا او د حساب۔ او یوم الدین قرآن کښ دیارلس کرته په دے معنی سره ذکر دے۔

سوال:- الله تعالیٰ خو مالك د دنیا او د آخرت دواړو دے نو په دے ایت کښ د تخصیص په یوم الدین پورے څه حکمت دے؟۔

جواب:- اوله وجه دا ده چه په دنیا کښ ملکیت د انسانانو هم ظاهری طور باندے شته او په ورځ د آخرت کښ د الله تعالیٰ نه سیوا د هیچا ملکیت نه حقیقةً شته او نه مجازًا لکه په سورة انفطار ۱۹ کښ ذکر دی او دا د دعوی د تخصیص د الحمدلله سره پوره مطابق ده۔ دویمه وجه دا ده چه په دے کښ رد دے په عقیده د شفاعت شرکیه باندے یعنی مشرکان عقیده لری چه زمونږ د پاره شفعاء شته په ورځ د قیامت به مونږ د سزا نه ضرور بچ کوی نو د هغوی په رد کښ

او ئیلے شول چه په جزا سزا کښې د الله تعالیٰ نه سیوا د هیچا اختیار نه چلیږی۔
سوال:- مالك الدین یئے ولے نه دے وئیلے؟۔
جواب:- اوله وجه داده چه لفظ د دین بغیر د یوم نه د جزا په معنیٰ کښې واضح نه دے۔ دویمه وجه داده چه په یوم الدین کښې عموم دے په نسبت د الدین یعنی الله تعالیٰ صرف د جزا نه بلکه د ټولے ورځے مالك دے په ورځ د جزا کښې ما سیوا د جزا نه نور احوال هم شته۔
سوال:- په دے سورت کښې د دے پنځه صفتونو تخصیص ولے اوکړے شو؟۔
جواب:- ابن قیم رحمة الله علیه وئیلے دی چه دا صفتونه د الله تعالیٰ د ټولو صفتونو مرجع او خلاصه ده۔ صفات د الوهیت ثبوتی او سلبی ټول داخل دی په لفظ الله کښې او صفات د فعل او قدرت تدبیر او تصرف تعلق لری د صفت د رب سره او صفات د احسان جود، رأفت او رحمت راجع دی الرحمٰن الرحیم ته او صفات د عدل او حکم د عزت او ذلت ورکولو راجع دی صفت د مالکیت ته۔ او دارنګ د حمد تعلق صرف د ربوبیت او د رحمت او د جزا ورکولو سره دے لکه چه موږ په مناسبت د جملو کښې هغے ته اشاره کړے ده۔
إِيَّاكَ نَعْبُدُ هر کله چه دعوی سورة د دلیلونو ذکر شوه او س د هغے نتیجه او تفریع ذکر کوی نو دا تفریع د توحید فی العبودیت ده په توحید د ربوبیت او په توحید الاسماء والصفات باندے۔
سوال:- مخکښې صیغے په طریقه د غائب سره وے او دا یئے مخاطب ذکر کړیدے؟۔
جواب:- دیته التفات فی الکلام وئیلے شی د دے ډیر قسمونه او ډیر حکمتونه دی چه هغه په علم بلاغت کښې ذکر دی دلته د غائب نه التفات شوےدے خطاب ته د دے وجه داده چه مخکښې معرفت د الله تعالیٰ ذکر کیدلو په نومونو او صفتونو سره او معرفت په دغه طریقه په غائب صیغو سره وی اګر چه حاضر وی او په دے (ایاك نعبد) او روستو جملو کښې اقرار او عهد او حاجت پیش کول دی او دا په مخاطب سره ضروری وی۔ په دے جمله کښې توحید فی العبودیت او معرفت د حق د الله تعالیٰ دے لکه چه په حدیث د معاذ رضی الله عنه کښې وارد دی چه حق د الله تعالیٰ په بندګانو باندے دا دے "أَنْ يَعْبُدُوهُ وَلَا يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا"۔
إِيَّاكَ په دے کښې تخصیص په درے طریقو سره دے اول دا چه ماده د اِیّا دلالت کوی په تخصیص باندے۔ دویم دا تقدیم د مفعول دے په فعل د هغه باندے

او حق دَ دے روستو ذکر کول دی لیکن دلته مقدم کړې شو نو تقدیم دَ مَا حَقُّهُ التَّاخِیرُ
فائده کوی حصر او تخصیص لره- دریم داچه په تقدیم دَ دے مفعول سره احتمال
دَ عطف دَ غیر په دے باندے ختم شو ځکه چه په داسے حالت کښ په ایاك باندے
عطف کول جائز نه دی او دَ ایاك په مخکښ کولو کښ بله فائده دا ده چه دَ عابد
نظر اول معبود ته پکار دے روستو خپل عبادت ته دِ نظر کوی- او دا تخصیص نه
دَ دوه وجو نه اوشول اول داچه په ما قبل دعوی کښ تخصیص وُو نو په تفریع
کښ هم تخصیص ضروری دے دویم داچه په دے کښ اهم مقصد رد دے په
شرک باندے ځکه چه دَ نفسِ عبادت (بے توحیده) خو مشرکین هم قائل وُو دَ ځ
وجے نه دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه روایت دے چه دَ دے معنی دا ده "نَعْبُدُكَ
وَلَا نَعْبُدُ غَيْرَكَ" او بل روایت کښ دی "لَكَ نُوَحِّدُ وَلَا نُطِيعُ غَيْرَكَ"۔
نَعْبُدُ صیغه دَ جمع متکلم په راوړلو کښ اشاره ده چه حق دَ عبادت فرض دَے په
ټولو بندګانو باندے دَ یو شخص په اداکولو سره دَ نورو ذمه نه فارغ کیږی۔
بله وجه بیضاوی وغیره دا ذکر کړے ده چه هر عابد خپل عبادت لره دَ نورو
عابدینو په جماعت کښ دَ دے دَ پاره داخلوی چه دَ هغوی دَ عبادت دَ قبولیت دَ وجے نه
دَ دهٔ عبادت هم قبول شی- مادہ دَ "ع ب د" په اصل لغت کښ ډیر استعمالولو
او سولیدلو ته وئیلے شی کومه لار چه ډیره استعمال شی او دَ خلقو په خپو سره
هموار شی او سولیږی نو هغے ته طریق معبّد وئیلے شی او کومه جامه چه
ډیره استعمال شی او سولیږی نو هغے ته ثوب معبّد وئیلے شی- نو معلومه شوه چه دَ
عبادت په معنی کښ ډیر تذلل ماخوذ دے او په عرف دَ شرع کښ دَ عبادت په معنی کښ
دَ تعبیراتو ډیر اختلاف دَے لیکن جامع عبارت دا دے چه اَلطَّاعَةُ مَعَ غَايَةِ الْخُضُوعِ
وَالتَّذَلُّلِ عَلٰى وَفْقِ مَا كُلِّفَ بِهٖ مَعَ اِعْتِقَادِ اُلُوهِيَّةِ الْمَعْبُوْدِ (طاعت کول دی سرهٔ
دَ ډیرے عاجزئ نه، په موافق دَ تکلیف شرعی سره، سرهٔ دَ عقیدے دَ الوهیت دَ معبود نه)
نو کوم اطاعت چه بغیر دَ خضوع او تذلل نه وی نو هغه عبادت نه دے لکه طاعة
دَ رسول یا دَ امیر او امام بغیر دَ معصیت نه دا عبادت دَ هغه نه دے دارنګ خضوع
تذلل بغیر دَ طاعت نه عبادت نه دَے لکه اصحاب باطن او متصوفه چه خضوع الی الله
خو یکښ شته لیکن طاعت دَ هغه نکوی دارنګ طاعت بغیر دَ موافقت دَ قرآن او سنت نه
عبادت نه دَے دارنګ طاعت او خضوع بغیر دَ عقیدے دَ الوهیت نه هم عبادت نه دے-
یوه شئ چه عبادت هغه داسے طاعت دَے چه دَ انسان په هر اندام او قوت بدنیه او مالیه سرهٔ

اداکیږی ځکه وجه ته دعبادت ډیراقسام دی عبادت قلبیه عبادت بدنیه ظاهریه عبادتِ مالیه. دعبادت قلبیه اقسام مشهوردادی محبت، رجاء، خوف، اخلاص، توکل، انابت، تفکر، تصدیق، نیت. اوعبادتِ بدنیه دژبے اوغوږونو اوپوزے اوسترګو اولاسونو اوڅپو اوقوت ذائقه، لامسه، شامه جدا جدا عبادتونه دی او په هریوکښ واجب، مستحب مباح، مکروه، حرام شته دے اودارنګ په عبادتِ مالیه کښ پنځه قسمونه دی اوګ دے تفصیل په بدائع التفسیر دابن قیم رحمة الله علیه دص۱۰۲ له ترص۲۲۳ پورے اوګورئ نوکه نَعۡبُدُ وئیلو په وخت کښ به مؤمن دګټولوقسمونوعباداتو طرف ته نظرساتی۔

تنبیه:- عبادت په لغت کښ اوقرآن کښ په ډیرو معنوسره استعمال شوے دے (۱) په معنی داطاعت لکه سورة یٰسٓ ۶۰ کښ (۲) په معنی دمِلک توعبید په معنی دمملوک سره لکه سورة نحل ۷۵ (۳) په معنی د ذلت لکه سورة شعراء ۲۲ اومؤمنون ۴۷ (۴) او په معنی دغضب اونفرت سره لکه په سورة زخرف ۸۱ کښ بنا په یوتفسیر باندے۔(۵) په معنی شرعی سره خو په ډیرو ایاتونوکښ راغلے دے۔ دلته په ایاك نعبد کښ اخری معنی مراد ده۔

وَاِيَّاكَ نَسۡتَعِيۡنُ دامعطوف دے په مخکښ جمله باندے ځکه چه ددواړو په مینځ کښ مناسبت دے چه عبادت عام دے اواستعانت دهغے نه یوفرد خاص دے۔ اولفظ ایاك ئے دوباره راوړلو په یوباندے اکتفا اونکړله اشاره ده چه تخصیص داستعانت په الله تعالیٰ پورے مستقل اواهم دے که ذکرد ایاك دوباره نه وے شوے نو وهم به راتلو چه تخصیص دمجموعه عبادت اواستعانت دے اودهریو جدا جدا تخصیص په الله تعالیٰ پورے نیشته اودا وهم خطا دے۔

نَسۡتَعِيۡنُ دا دعون نه اخستلے شوے دے عون امداد کولوته وئیلے شی او استعانت په معنی دطلب کولو دعون دے۔

سوال:- نصرت هم امداد ته وئیلے شی نو نستنصر ئے ولے نه وئیلو؟

جواب:- نصرت اکثر په وخت دمقابلے کښ استعمالیږی اوعون عام دے که مقابله وی اوکه نه وی۔ دارنګ نصرت اکثر په اسبابوکښ استعمالیږی یعنی طلب داسبابو دفتح اوغلبے۔ اوعون عام دے که اسباب وی اوکه مقصد وی نو نستعین عام دے د نستنصر نه نوځکه دائے ذکرکړو۔

تنبیه:- توفیق- دعا- نصرت- توکل- استعانت دا ټول الفاظ په اثبات د

احتیاج کښې مرادف دی لیکن استعانت دے ټولو ته شامل دے او مفعول د نستعین ئے نه دے ذکر کړے د پاره د تعمیم یعنی نَسْتَعِيْنُ فِي جَمِيْعِ الْحَوَائِجِ وَالْأَحْوَالِ (په ټولو حاجتونو او حالاتو کښې مدد غواړو) یا په قرینه د ما قبل سره مفعول پټ دے یعنی نَسْتَعِيْنُ فِي أَدَاءِ الْعِبَادَاتِ یعنی په ادا د عبادا تو کښې موږ الله تعالیٰ ته محتاج یو۔ د دے وجے نه په ایاك نعبد کښې رد اُوشو په جبریه بانداے چه هغوی بنده ته د هیڅ فعل نسبت کول نه منی او په ایاك نستعین کښې رد اوشو په قدریه باندے چه هغوی انسان لره په خپلو اختیاری کارونو کښې مستقل ګنړی چه الله تعالیٰ ته حاجت نه لری۔ او ابن کثیر د دے دواړه جملو په باره کښې ذکر کړے دی چه دین ټول دے دوه کلمو ته راجع دے۔ او فاتحه سِرّ د قرآن دے او سِرّ د فاتحے دا دوه کلمے دی ځکه چه ایاك نعبد کښې براءت دے د شرک نه او په ایاك نستعین کښې براءت دے د حول او قوت نه او سپارل دی الله تعالیٰ ته۔

سوال ۱: هرکله چه استعانت هم عبادت دے نو په ایاك نعبد کښې داخل دے نو دوباره ئے ولے ذکر کړو؟ سوال ۲: او هرکله چه عبادت موقوف دے په استعانت باندے نو عبادت ئے ولے مخکښې ذکر کړو د استعانت نه؟

جواب په ډیرو وجو سره دے اوله وجه دا ده چه دا تخصیص دے روستو د تعمیم نه د پاره د ډیر اهتمام د مسئلے د استعانت ځکه چه مشرکانو اکثر شرك فی الاستعانت کړے دے لکه چه اوس هم اکثر جاهلان په مصیبت او حاجت کښې وائي یا فلانی بابا۔ یا پیره یا غوثه را اورسیږه۔ رامدد شه۔ په تکلیف سره را اورسیږه او بعض جاهلان ختم شریف کوی په دا سے کلمه سره چه یا شیخ عبد القادر شیئاً لله۔ امدادکن امدادکن از بند غم آزادکن یا شیخ عبد القادر، او دا ټول صریح شرک دے۔ دویمه وجه دا ده چه مقصد د مخلوق حاجت روائي دی او عبادت د هغے د پاره وسیله ده او وسیله مخکښې وی په مقصد باندے او دا دلیل دے چه په دعاګانو کښې وسیله ذکر کول ادب د دعا دے لیکن وسیله شرعیه نه وسیله شرکیه او بدعیه۔ نو خپل عبادت او نیک عمل او ایمان په وسیله کښې پیش کول پکار دی او د قرآن او احادیثو په ډیرو دعاګانو کښې داسے وسیلے موجود دی۔ دریمه وجه هرکله چه نعبد کښې نسبت د عمل او کړے شو بنده ته نو وهم راغے چه دا بنده په دے عمل کښې مستقل قدرت لری دا رنګ وهم د تکبر کولو راغے نو د دے وهم نو د دفع کولو د پاره او ئیلے شو وایاك نستعین۔

څلورمه وجه دا ده چه کمال دَ عبدیت په دوه څیزونو سره دے یو محنت کول دویم دعا کول ځکه صرف په محنت سره کامیابی نه حاصلیږی لکه محنتونه کښے دینو خلقو. او صرف په دعا سره هم مقصد نه حاصلیږی لکه کار نه مدا هنیتوا و کڅود ساخته پیرانو او ملنګانو. نو په ایاك نعبد کښی محنت ذکر شو او په ایاك نستعین کښی دُعا ذکر شوه لکه په سورة هود ۱۲۳ کښی او سورة مزمل ۹ کښی ذکر دی.
پنځمه وجه دا ده چه شرعی ادب دے چه دَ عبادت سره دعا ملګرے کیدے شی لکه چه دَ مونځ په اخری قاعده کښی دعا سنت ده دا رنګ په فرض مونځونو پسے دعا کانے نقل کړے شویدی لیکن بغیر دَ هیئت اجتماعیه نه دا رنګ دُعا په وخت دَ افطار دَ صوم کښی دا رنګ دعا په حج کښی اشاره ده چه عابد له جائز نه دی چه په خپل عبادت کښی تکبر او غرور کوی بلکه روستو دَ عبادت نه الله تعالیٰ ته دِ عاجزی کوی
فائده ۱: امر په استعانت سره درے کرته په قرآن کښی ذکر دے بقره ۴۵ ۱۵۳ او اعراف ۱۲۸ او تخصیص دَ استعانت په صفت دَ الله تعالیٰ کښی په لفظ دَ المستعان سره دوه ځله ذکر دے سورة یوسف ۱۸ سورة انبیاء ۱۱۲.
فائده ۲: دا تخصیص دَ استعانت په الله تعالیٰ پورے صریح دلیل دے په رد دَ شرك فی الدعا باندے نو دا قول دَ بعضِ تفسیرونو والو په دے زمانه کښی چه که چرے یو بنده لره مستقل اونګنړی او دَ هغه په وسیلے سره امداد غواړی نو دا جائز دے نو دا قول باطل او موهم دے ځکه وسیله دَ ژوندی په دعا سره کیدیشی، دَ هغه په ذات سره نشی کیدے.
فائده ۳: سوال:- اعینونی بقوة: من انصاری الی الله: وان استنصروکم فی الدین فعلیکم النصر دا ایاتونه خو دلالت کوی چه مدد غوښتل دَ غیر الله تعالیٰ نه جائز دی نو په ایاك نستعین کښی څهٔ رنګ دعوی دَ تخصیص ده؟-
جواب:- په فعل دَ الله تعالیٰ او په فعل دَ بندګانو کښی ضرور فرق وی لکه چه په صفاتو کښی فرق دے. نو نصرت او عون دَ بندګانو دَ ظاهری اسبابو په استعمال سره وی او په هغے کښی هم الله تعالیٰ ته محتاج وی او په هغے سره ثواب او عذاب ملاویږی. او نصرت او عون دَ الله تعالیٰ بغیر دَ احتیاج دَ اسبابو ته وی او اسباب هم هغه پیدا کوی نو په ایاك نستعین کښی حاجات پوره کول او اسباب پیدا کول او توفیق ورکول او مصیبت او مرض لرے کول او صحت او امن وغیره راوستل دَ دے تخصیص په الله تعالیٰ پورے مراد دے او په دغه نورو ایاتونو کښی عون

او تصرت دادے چه کوم اسباب الله تعالیٰ پیدا کړیدی د هغې استعمال اوشی۔ او د
چا سره دله اوشی یا د چا سره د هغه په غم کښې شریک شی، بوج ورسره اوچت
کړی وغیره نو د دے د ایاك نستعین سره هیڅ مخالفت نیشته او نه په دغه ایا تونو
سره شرک فی الاستعانت ثابتیږی۔

فائده ع۵ استعانت کله مطلق ذکر وی لکه په دے ایت کښې او کله متعدی کړے
شی په حرف د باء سره لکه سورة اعراف ۱۲۸ کښې او دارنګ حدیث دے چه واذا
استعنت فاستعن بالله۔ په دے کښې فرق دا دے چه په وخت د متعدی کولو
کښې په حرف د باء سره اشاره ده چه مدد د الله تعالیٰ نه غواړئ خو توسل اوکړئ
په هغه سره یعنی په نومونو او صفتونو د هغه سره لکه چه دا ادب ذکر دے په
سورة اعراف ۱۸۰ کښې او کله چه بغیر د حرف د باء نه وی نو عام مراد دے که په
وخت د استعانت کښې توسل کوے او که نه یا توسل په نومونو او صفتونو د الله تعالیٰ سره وی
یا په بله شرعی طریقې سره لکه چه توسل کول دی په نیک عملونو سره۔

اِهْدِنَا ربط د دے د ما قبل سره په ډیرو وجوسره دے اوله وجه دا ده چه
هر کله اقرار د عبودیت او د احتیاج ذکر شو په ایاك نعبد او ایاك نستعین سره نو
په دے جمله کښې اظهار د عبودیت او د احتیاج دے۔ دویمه وجه دا ده چه هر کله
ایاك نستعین اوئیلے شو نو ګویا چه د الله تعالیٰ د طرف نه اوئیلے شو چه کیف اعینکم
(څنګه امداد اوکړم ستاسو) نو جواب اوشو په اهدنا سره۔ دریمه وجه دا ده
چه هر کله د توحید ټول اقسام ذکر شول چه هغه مصداق د صراط مستقیم دے
نو اوس په هغې باندے د کلکوالی او د دوام دعا ذکر کوی ځکه چه په توحید باندے
دوام او ثبات نه وی نو هیڅ فائده نه ورکوی۔

اِهْدِنَا د هدایت نه ماخوذ دے او هدایت په لغت د عرب کښې ښودل دی د خیر
که دنیوی وی او که دینی وی او څوک چه وائی چه هدایت په لغت کښې صرف
(دلالت) ښودلو ته وئیلے شی نو دا قول غلط دے هاں هدایت کله په شر کښې
په طریقه د تهکّم او د سپکوالی سره استعمالیږی لکه په سورة حج ۴ او سورة
صافات ۲۳ کښې دی۔ او په قرآن کریم کښې هدایت په نورلس معنو سره استعمال
شوید ے او هغه په لطائف القرآن کښې په تفصیل سره ما ذکر کړے دی او په
مشهوره معنی (چه ارشاد الی الحق دے) په درے طریقو سره استعمال شوی دے
اوله طریقه متعدی کیدل د دویم مفعول ته په الیٰ سره لکه په سورة نحل ۱۲۱

او سورة شورٰی ۵۲ او سورة انعام ۱۶۱ او سورة نازعات ۱۹ کښې نو مراد په دېکښې ښودل د لارے حقے دی بل چا ته برابره خبره ده چه که هغه شخص په هغه لار روان شی یا نه او مقصد ته اورسیږی یا نه۔ دویمه طریقه متعدی کیدل په حرف د لام سره لکه سورة بقره ۲۱۳ او سورة اسراء ۹ او سورة حجرات ۱۷ کښې دی نو مراد په دے کښې ښودل د حقے لارے دی سره د رسولو ته دغه لارے ته برابره خبره ده چه هغه شخص مقصد ته اورسیږی یا او نه رسیږی۔ دریمه طریقه متعدی کیدل دی بغیر د واسطے نه لکه په سورة نساء ۱۷۵ او سورة قصص ۲۲ او سورة فتح ۲ او سورة صافات ۱۱۸ او په دے ایت د سورة الفاتحه کښې دی نو په دے کښې مراد ښودل د حقے لارے دی او په هغے باندے روانول او مقصد ته رسول دی او دا اخری طریقه خاص ده په الله تعالٰی پورے او مخکنئ دواړو طریقو سره نسبت کتاب او رسول او الله تعالٰی ته هم کیدے شی۔ او هر کله چه په دے ایت کښې روستنئ معنی مراد ده د دے وجے نه دا دُعا خاص ده په الله تعالٰی پورے او دا هدایت د غیر الله نه نفی کړے شویدے په سورة اعراف ۱۷۸ او سورة یونس ۳۵ او سورة قصص ۵۶ کښې۔ پوهه شئ! چه هدایت د الله تعالٰی د طرف نه په اوو مرتبو سره دے او په هره مرتبه باندے د هدایت اطلاق کړے شویدے اوله مرتبه هدایتِ فطریه دے (یعنی الله تعالٰی هر انسان په توحید باندے پیدا کړے دے لکه په سورة روم ۳۰ کښې دی) او دا مراد دے په سورة طٰهٰ ۵۰ کښې۔ دویمه مرتبه پیدا کول د ظاهری حواسو او باطنی قوتونو دی د پاره د معلومولو د حق لکه په سورة اعلٰی ۳ کښې۔ دریمه مرتبه قوتِ عاقله ورکول دی لکه په سورة اعراف ۱۰ او طٰهٰ ۱۲۸ کښې۔ څلورمه مرتبه دلیلونه عقلیه په اطرافو د عالَم کښې پیدا کول دی چه په هغے کښې حق معلومیږی لکه په سورة بلد ۱۰ او سورة اللیل ۱۲ کښې۔ پنځمه مرتبه کتابونه او رسولان رالیګل او نور داعیان د حق مقرر کول دی لکه په سورة رعد ۷ او سورة الم سجدة ۲۴ کښې۔ شپږمه مرتبه توفیق او پوخوالے او دوام ورکول دی په حقه لار باندے لکه په سورة عنکبوت ۶۹ او سورة فتح ۲ کښې دی۔ اوومه مرتبه په اخرت کښې جنت ته داخلول لکه سورة محمد ۵ او سورة اعراف ۴۳ کښې۔ نو معلومه شوه چه هدایت په هره مرتبه کښې د الله د طرف نه دے د دے وجے نه طلب او دُعا د هدایت خاص کړے شویده په دے ایت کښې په الله تعالٰی پورے۔

سوال:- هر کله چه بنده د الله تعالیٰ حمد وائي او اقرار د عبودیت کوي نو معلومه شوه چه هغه ته هدایت حاصل شوید ے نو بیا طلب د هدایت خو تحصیلِ حاصل دے او بے فائدے دے؟-

جواب:- د تیر شوي تفصیل نه د دے جواب په دوه طریقو سره معلوم شو اوّله طریقه داده چه دلته اهد نا په معنیٰ د توفیق او ثبات او دوام او استمرار سره دے لکه چه ابن جریر ابن کثیر قرطبي وغیرهم دا معانی لیکلے دي نو انسان روستو د هدایت حاصلولو نه د هغے دوام او ثبات ته محتاج دے.-دویمه طریقه د جواب داده چه هر کله مرتبے د هدایت ذکر شوے نو کوم انسان چه یوه مرتبه د هدایت حاصل کړے وي نو هغه دویمے مرتبے ته محتاج دے او دویمے والا دریمے مرتبے ته محتاج دے علیٰ هذا القیاس۔

الصِّرَاطَ په اصل لغت کښ تیریدلو ته وئیلے شي او په عرف کښ هغه لار چه خلق په هغے باندے تیریږي او مقصد ته رسوونکے وي لکه په سورة اعراف ۸۶ کښ چه دي او د دے وجے نه هغه لار چه جهنمیان به په هغے باندے ځي او جهنم ته به رسیږي نو هغے ته ئے هم صراط الجحیم وئیلے دے لکه په سورة صافات ۲۳ کښ.-او په اصطلاح د قرآن کریم کښ هغه لار معنوي چه په هغے باندے خلق عمل کوي او حق ته رسوونکے وي او سیدها وي او محدود وي په شرعي حدودو سره نو هغے ته صراط وئیلے شي او صفت د هغے په استقامت سره په قرآن کریم کښ درے دیرش کرته شوید ے او په سَوِيٌّ سره دوه کرته دا صفتِ مؤکده دے.-او هر کله چه لار د شریعے نیغه ده او محدود ده په حدودِ شرعیو سره په اعتبار د کم (مقدار) کیف (طریقه) این (وخت) سره د دے وجے نه دلته ئے لفظ صراط ذکر کړو او لفظ د طریق او سبیل کښ دا معنیٰ نه وه نو هغه ئے دلته ذکر نه کړو۔

الْمُسْتَقِيمَ په معنیٰ د مستوي سره دے یعنی داسے لار چه نیغه ده کوږوالے په کښ نیشته او مقصد ته رسوونکے ده او درمیانه ده او افراط او تفریط په کښ نیشته او مستقیم په اصل کښ صفت د لارے دے او په صفت د هغه چا کښ استعمالیږي ځوک چه په دغه لار باندے روان وي او مستقیم هغه شخص دے چه په استقامت سره امتثال (تابعداري) کوي د امر د استقم چه الله تعالیٰ په سورة هود ۱۱۲ او سورة شوریٰ ۱۵ او سورة حم سجده ۶ کښ ذکر کړے دے او تفصیل د استقامت په کتاب لطائف القرآن کښ ما ذکر کړے دے.-او تفسیر د صراط مستقیم

په قرآن کریم کښ په څلورو طریقو سره ذکر دے اول توحید د ربوبیت او د عبادت دا په سورة العمران ۵۱ او سورة مریم ۳۶ او سورة زخرف ۶۴ او سورة یٰسٓ ۶۱ کښ ذکر دے۔ دویم کتاب الله او دا په سورة انعام ۱۲۶ ۱۵۳ کښ ذکر دے۔ دریم لار د رسولانو دا په سورة یٰسٓ ۴ او سورة زخرف ۴۳ او سورة صافات ۱۱۸ او سورة فتح ۲ کښ ذکر دے څلورم تابعداری کول د رسول صلی الله علیه وسلم او دا په سورة زخرف ۶۱ کښ ذکر دے۔ او مفسرینو هم په مختلف تعبیراتو سره د صراط مستقیم تفسیر ذکر کړیدے لیکن هغه هم دغه ذکر شوی څلور و ته راجع دے او هغه تعبیرات دا دی۔ (کتاب الله۔ اسلام۔ صحابه او تابعین۔ لار د رسول الله صلی الله علیه وسلم، حق)۔ (ابن کثیر۔ ابن جریر۔ بغوی په معالم التنزیل کښ او ابن ابی حاتم دا اقوال ذکر کړے دی)۔

<u>فائدے</u>:- اوله فائده: صراط مستقیم یې مفرد او معرفه ذکر کړے دے ځکه حقه لار د ټولو انبیاء علیهم السلام یوه ده او معلومه معیّنه ده او خلاف د دے نورے لارے ډیرے دی د دے وجے نه نورے لارے جمع ذکر کیدے شی لکه په سورة انعام ۱۵۳ کښ دی۔

سوال:- لار د الله تعالیٰ په سورة مائده ۱۶ کښ جمع ذکر شوے ده په لفظ د سبل السلام سره؟

جواب:- د لارے د الله تعالیٰ اصول او فروع ډیر دی ایمانیات، اعمال، اخلاق او قرآن کریم هغے ته هدایت کوی نو د دے وجے نه هغه یې جمع ذکر کړه او هر کله چه اصول د ایمانیاتو او د ادیانو د ټولو انبیاؤ یو دی د دے وجے نه مفرد ذکر کیدیشی۔

دویمه فائده:- هر کله چه صراط مستقیم ډیر اهم او لوئې مقصد دے او په هر لحاظ سره فائده مند دے د دے وجے نه الله تعالیٰ دا په دعا غوښتلو سره مونږ ته خاص کړه۔

دریمه فائده:- هر کله چه د دعا د استجابت د پاره شرعی وسیله پکار ده نو الله تعالیٰ مونږ ته اول د هغے تعلیم راکړو چه هغه وسیله تیول د الله تعالیٰ په نومونو او صفتونو سره دی او په عبادت سره ده۔ شرعی وسیله هغه ده چه په صحیح دلیل شرعی سره ثابت وی۔ او بدعی وسیلے هغه الفاظ دی چه په دلیل شرعی کښ د هغے ثبوت نیشته لکه په لفظ د حق او جاه او حرمت او طفیل او برکت وغیره سره دا په وسیله کښ ذکر کول په هیڅ حدیث صحیح سره ثابت نه دی

اوکوم احادیث چه د حق او جاه وغیره په باره کښې راغلي دي څه ضعیف او څه موضوعي دي او شرکي وسیله داده چه د قبرونو او د غیر الله عبادتونه (نذرونه طوافونه. سجدے وغیره) کوي او په هغې سره عقیده د نزدیکت الی الله لري یا صاحب قبر نه حاجت غواړي یا د هغه نه دعا کول غواړي دا د مشرکانو وسیلې دي د دې تفصیل به انشاء الله تعالیٰ په تفسیر د سورة مائده ۳۵ کښې راشي او بعض تفصیل د دے په التبیان في تفسیر ام القرآن کښې ما ذکر کړے دے.

څلورمه فائده:- منع کوونکي د لارے د الله تعالیٰ نه پنځه ډلے دي چه په قرآن کریم کښې ذکر دي اول فریق ابلیس دے (اعراف ۱۶ نمل ۲۴) دویمه فرقه ناکاره ملیان او پیران دي (توبه ۳۴). دریمه ډله اقتدار والا او ملایان دي (سورة احزاب ۶۷). څلورمه فرقه عام مشرکان کافران دي (اعراف ۸۶). پنځمه فرقه ظالمان معتدون دي (اعراف ۴۵).

صِرَاطَ الَّذِيْنَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ دا بدل دے د الصراط المستقیم نه په بدل کل سره نو اشاره ده چه په دے لارے سره دوه صفتونه حاصلیږي یو استقامت او بل خاص انعام د الله تعالیٰ. او د دے بدل په راوړلو کښې نورے فائدے هم شته اوله داچه په صراط مستقیم باندے تللو کښې ډیر مصائب دي نو د تسلئ ورکولو د پاره اوئیلے شو چه په دے مصیبتونو سره نعمتونه حاصلیږي ځکه چه مشهور متل دے اَلْعَطَايَا عَلٰى مَتْنِ الْبَلَايَا (بخششونه د مصیبتونو په شا باندے دي). دویمه فائده داده چه خاوند د صراط مستقیم اکثر اوقاتو کښې یواځے وي نو د دغے د پاره اوئیلے شول چه د دے لارے ملګري شته دے چه منعم علیهم دي.

دریمه داده چه په دے کښې علامت د صراط مستقیم دے د پاره د دے چه د هغې موندل آسان شي. څلورمه فائده داده چه منعم علیهم انبیاء علیهم السلام او اصحاب د هغوي دي لکه چه روستو بیان کښې به (انشاء الله تعالیٰ) واضح شي نو معلومه شوه چه د صراط مستقیم موندل او په هغې باندے تلل موقوف دي په تابعداري د انبیاء علیهم السلام او د صحابه کرامو باندے.

اَنْعَمْتَ مصدر د دے انعام دے او هغه ماخوذ دے د نعمت نه. او معنیٰ د هغې داده "هر هغه منفعت چه رسیږي غیر ته په طور د احسان کولو سره او مقصد د منعم په کښې ځان له هیڅ فائده اخستل نه وي" د دے وجے نه منعم په حقیقت کښې صرف د الله تعالیٰ دے ځکه چه هر بنده چه انعام په بل چا باندے کوي نو

ضرورت ځان له ئې فائده اخستل مقصد وی اګرچه اجر وثواب ئې وی. او په دے وجے سره قرآن کریم کښ نسبت د انعام الله تعالیٰ ته په طریقهٔ اضافت یا استاد سره شیږ شپیته کرته کړے شوے دے هاں بنده ته د دے نسبت مجازاً کیدیشی لکه په سورة احزاب ۳۷ کښ دے. پوهه شه چه جزئیات د نعمتونو د الله تعالیٰ په شماره کښ راګیرول د مخلوق د قدرت نه بهر خبره ده الله تعالیٰ فرمائی وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا (سورة ابراهیم ۳۴ سورة نحل ۱۸) لیکن په دوه جنسونو کښ حصر لری. دنیوی او اُخروی. اخروی خو د جنت بے شماره ابدی نعمتونه دی او دنیوی دوه قسمونه دی موهبی او کسبی. موهبی هغه دی چه د هغے حاصلولو کښ د مخلوق کسب کولو د پاره هیڅ دخل نه وی او هغه بیا دوه قسمه دی روحانی لکه روح اچول په بدن کښ او عقل ورکول، او جسمانی لکه بدن پیدا کول او په هغے کښ مختلف اندامونه جوړول. او کسبی هغه دی چه د انسان کسب لره په کښ دخل وی هغه هم دوه قسمونه دی جسمانی لکه بدن په مختلف هیئتونو او رنګونو سره ښائسته کول او روحانی لکه نفس او روح لره د رزائلو نه پاکول او په دینی علومو سره ښائسته کول. نو په دے آیت کښ ټول نعمتونه مراد نه دی ځکه دنیوی نعمتونه (موهبی جسمانی او روحانی او کسبی جسمانی) خو په کافرانو مشرکانو باندے هم شته او د هغوی صراط خو مستقیم نه دے نو معلومه شوه چه دلته اخروی نعمتونه او دنیوی روحانی کسبی مراد دی. او دیته خاص نعمتونه وئیلے کیدے شی او د دے نعمتونو خاصو دنیویه ذکر په مختلف قسمونو سره په لاندے ذکر شوی آیاتونو کښ اوګورئ. (۱) کتاب الله او حکمت (بقره ۲۳۱). (۲) د زړونو په مینځ کښ الفت پیدا کول (آل عمران ۱۰۳). (۳) اطاعت د الله تعالیٰ او د رسول (نساء ۶۹) (۴) حفاظت د دشمنانو د دین نه (مائده ۱۱). (۵) نجات ورکول د دشمن نه (ابراهیم ۶) (۶) نصرت غیبیه (احزاب ۹). (۷) نجات د عذاب دنیوی نه (قمر ۳۵). په دے آیاتونو کښ چه فکر اوکړے شی نو معلومیږی چه دغه نعمتونه په انبیاء علیهم السلام او د هغوی په اصحابو او تابعدارانو باندے کړے شویدی. او دا رنګ هغه خلق چه الله تعالیٰ په نعمت خاصه سره په قرآن کریم کښ ذکر کړے دی هغه پنځه دی، اول ټول انبیاء علیهم السلام لکه په سورة مریم ۵۸ کښ. دویم خاص خاص انبیاء لکه سلیمان علیه السلام په سورة نمل ۱۹ او موسیٰ علیه السلام

په سورة قصص ۲۱ کښې او یونس علیه السلام په سورة قلم ۴۹ کښې او عیسیٰ علیه السلام په سورة زخرف ۵۹ کښې او خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم لکه په سورة قلم ۲ کښې. دریم عام صحابه کرام لکه په سورة آلعمران ۱۱۰ کښې. څلورم خاص صحابي لکه په سورة احزاب ۳۷ کښې. پنځم شهداء في سبیل الله لکه په سورة آلعمران ۱۶۹ کښې او دا ټول یې راجمع کړیدي په څلورو قسمونو کښې په سورة نساء ۶۹ کښې. نو د دے ټول تفصیل نه معلومه شوه چه الذین انعمت علیهم نه مراد انبیاء علیهم السلام او صحابه کرام دي. نو دا صریح دلیل دے چه صراط مستقیم صرف د انبیاؤ او صحابو لاره ده او هغې ته اشاره ده په حدیث صحیح کښې (مَا اَنَا عَلَیْهِ وَاَصْحَابِي) نو کومه عقیده یا قول یا عمل چه د نبي یا صحابي نه د هغې ثبوت نه وي نو هغه په صراط مستقیم نه وي بلکه بدعت یا شرک وکفر به وي (الله تعالیٰ دے مونږ د هر شرک وکفر بدعاتو او ګناهونو نه بچ اوساتي).

فائده:- المنعم علیهم یې نه دي وئیلے بلکه الذین انعمت علیهم یې اُوئیل یعني الله تعالیٰ یې صریح نسبت اوکړو د دے وجے نه چه عظمت د فاعل دلالت کوي په عظمت د مفعول باندے نو اشاره شوه دغه عظیم نعمتونو او احسانونو ته او بله فائده دا ده چه د دغې نه معلومه شوه چه انعام په حقیقت کښې صرف د الله تعالیٰ د طرف نه دے او دا په سورة نحل ۵۳ کښې ذکر دي. نو دلته اسناد حقیقي ذکر کړے شوے دے.

غَیْرِ الْمَغْضُوْبِ عَلَیْهِمْ: دا بدل دے د الذین انعمت علیهم نه لیکن په دے باندے ابن قیم رحمة الله علیه په درے وجو سره رد کړے دے په بدائع التفسیر ص۲۴ ج۱ کښې په تفصیل سره ذکر دي نو غوره دا ده چه دا صفت دے د پاره د الذین. او دا صفتِ موضحه (د پاره د وضاحت) یا صفتِ مادحه (د پاره د مدح) دے او مقصود په دے سره دفع د وهم ده هسے نه چه په الذین انعمت کښې کافران فاسقان داخل شي او صفتِ مخصصه نه دے ځکه چه مخکښې دا ثابته شویده چه د الذین انعمت علیهم نه خاص خلق مراد دي.

سوال:- لفظ د غیر ډیر مبهم دے په اعتبار د مصداق سره نو دے نکره دے چه په اضافت سره نشي معرفه کیدلے او الذین موصول معرفه ده او نکره صفت د پاره د معرفے نه شي واقع کیدلے؟

جواب ۱:- الذین موصول دے او په موصولاتو کښې ابهام وي نو په دوي کښې

بُوی دَ نکرے دے نو په غیر سره کَ دے صفت واقع کیدلے شی دا قول دَصاحب
دَکشاف دے لیکن ضعیف قول دے۔
جواب ع۲ چه غیر کلمه په اضافت سره معرفه کیدے شی هغه وخت چه دَ دوه
متضاد څیزونو په مینځ کښ واقع شی تو دلته هم دا معلومه خبره ده چه دَ منعم علیهم
په ضد کښ صرف مغضوب علیهم او ضالین دی۔
سوال :- دَ غیر په ځائے کښ لاَ دَ څه وجے نه ذکر نه کړو لکه چه وئیلے شی جَاءَنِی
الْعَالِم لَا الْجَاهِل؟
جواب :- په لاَ را وړلو کښ صرف نفی فائده کیدے شی او په لفظ دَ غیر کښ
دلالت دے په مغائرت (جدا والی) بانده یعنی دَ منعم ته نفی دَ غضب هم ده او
دَ دوی او دَ مغضوب علیهم په مینځ کښ ډیر مغائرت او فرق دے۔ او منعم علیهم
بانده واجب ده چه دَ اسبابو دَ غضب او ضلال نه ځان بچ ساتی او دَ مغضوب
علیهم او ضالین خلقو نه ځان لرے او ساتی۔ دا فائده په لفظ دَ لاَ سره نه حاصلیږی۔
تنبیه :- دَ غیر المغضوب علیهم ولا الضالین په را وړلو کښ ډیرے فائدے دی،
اوله فائده دا چه په انعمت علیهم کښ خاوندانو دَ صراط مستقیم ته بشارت
دے دَ دنیوی او اُخروی نعمتونو او په دے لفظ کښ تخویف او تهدید دے
دَ اسبابو دَ غضب او ضلال نه۔ دویمه فائده دا چه اول صفتِ ثبوتیه ده او دا صفتِ
سلبیه دے او دَ دواړو په جمع کیدلو سره تکمیل حاصلیږی۔
الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ سوال :- منعم علیهم په طریقه دَ الذین سره ذکر شول
نو دا ئے په الذین غَضِبَ علیهم سره ولے ذکر نه کړو؟
جواب ع۱ دا طریقه دَ قرآن کریم ده چه دَ افعالو دَ احسان او دَ رحمت اضافت
الله تعالیٰ ته کیدے شی په طریقه دَ فاعلیت سره او افعالو دَ جزاء او عقوبت
نسبت الله تعالیٰ ته کیږی بلکه په طریقه دَ مجهولیت سره ذکر کیږی لکه په
سورة جن کښ او نور هم ډیر آیاتونه دی۔
جواب ع۲ په صیغه دَ مجهول کښ اشاره ده تعمیم دَ غضب ته یعنی دَ الله تعالیٰ
دَ طرف نه وی او که دَ ملائکو دَ طرف نه وی او که دَ مؤمنانو دَ طرف نه بلکه
په ورځ دَ قیامت په غضب او لعنت دَ طرف دَ تابعدارانو وی په باطل متبوعینو
بانده او انعام خو په معنی حقیقی مختص دے په الله تعالیٰ پورے لکه چه مخکښ
ذکر شویدی۔ جواب ع۳ په نعمت سره شکر کول واجب دی او په شکر کښ

اول واجب دادے چه نسبت د نعمت مُنعِم ته اوکړے شي اوپه عقوبت اوغضب کښې دا نشي ته دہ نو هغه يې په صيغه د تعميم سره ذکر کړو۔
جواب ع۲ منعم عليهم خونيکان خلق دي د هغوی تعيين اوتفصيل د حال دلالت کوی د هغوی سره په محبت کولو باندے اومغضوب عليهم خوبدان خلق دي د هغوی نه نفرت پکار دے نو د هغوی په ذکر کښې زيات تعيين اوتفصيل مناسب نه دے اوالذين کښې سرہ د صلے نه زيات تعيين دے په نسبت د الف لام سره۔
المغضوب دا د غضب نه دے صيغه د مفعول ده اوغضب په صفت د الله تعالیٰ کښې په معنی د عقوبت ورکول اوناراضګي اولعنت کولو سره دے اودا د صفاتو د جلال اود عظمت نه دے اوغضب په صفت د انسان کښې ناراضګي اوغُصه ده چه پيدا کيږی د وينے د جوش نه او د دے وجے نه د هغے علاج په اوبو سره اوپه زمکه باندے پريوتولو سره دے (لکه چه په احاديثو کښې ذکر دی) اوابوحيان وئيلے دي چه غضب تغيّر د طبيعت دے د وجے د مکروه څيز نه اوکله اعراض ته هم وئيلے شي (البحر المحيط ص۲۸) نو دا صفت د الله تعالیٰ د پاره حقيقةً دے اود انسان د پاره هم حقيقةً دے اود الله تعالیٰ اود مخلوق په صفاتو کښې مشابهت نيشته۔ اوماده د غضب په قرآن کريم کښې په مختلفو تعبيراتو سره څلير بشت کرته ذکر کړے شوی ده کله په صفت د الله تعالیٰ کښې هغه پنځلس کرته دے اوکله په صفت د بنده کښې لکه په سورة اعراف ۱۵۰ ۱۵۴ اوطٰهٰ ۸۶ اوسورة انبياء ۸۷ شوریٰ ۳۷ کښې اوکله مطلق ذکر دے لکه په سورة بقره ۹۰ اوشوریٰ ۱۶ کښې اوکله مجهول ذکر دے لکه په دے ايت کښې (غير المغضوب عليهم)۔
مرادفات (هم معنی لفظونه) د غضب نه علاوه په دے معنی سره۔ قرآن کريم کښې الفاظ د انتقام اوعذاب اوعقاب اولعنت اوسخط هم ذکر دي هاں خو د دوی په معانو کښې لږ لږ فرق دے۔ انتقام کښې معنی د کراهت اونفرت ده سره د بدلے اخستلو نه برابره خبره ده که غُصّه وی اوکه نه۔ اوعذاب کښې معنی د سزا ورکولو اوبده حالت زائيل کول دي که غصه اوکراهت ورسره وی اوکه نه وی۔ اوعقاب کښې معنی د سزا ورکولو ده روستو د عمل ناکاره نه اوعام دے د عذاب پشان۔ اولعنت کښې معنی د لرے کولو ده د رحمت خاصه نه په صفت د الله تعالیٰ کښې او دُعا د شر په صفت د مخلوق کښې که سزا ورکول ورسره وی اوکه نه۔ اوسخط کښې معنی د سخت خفګان اوغصے ده که سزا ورسره وی

اوکه نه وی. او غضب کښ دا تولے معانے داخل دی. ذکر دے وجے نه دلته کښ صفت د غضب ئے خاص کړو۔

بحث د مغضوب علیهم، په حدیث د ترمذی او د امام احمد او ابن ابی حاتم (چه ابن کثیر ذکر کړے دی) کښ ذکر دے. مغضوب علیهم یهود دی او الضالین نصارٰی دی او امام ترمذی وئیلے دی چه دا حدیث حسن غریب دے لیکن ابو اسحاق الحوینی په تعلیق د ابن کثیر کښ لیکلے دی چه مدار د دے حدیث په عباد بن حبیش راوی باندے دے او ابن حبان او هیثمی د هغه توثیق کړے دے لیکن ابن قطان او ذهبی هغه مجهول گڼړلے دے او دارنګ په سند د دے کښ اختلاف دے. زه وایم چه دا وجه ده چه امام ترمذی د دے تصحیح نه ده کړے بلکه صرف حسن ئے گرځولے کیدے شی چه حسن لغیره مراد وی او کوم موقوف روایات چه د ابن عباس رضی الله عنهما نه ابن جریر نقل کړے دی هغه هم بعض ضعیف او بعض منقطع دی. لیکن د دے قول تائید په قرآن کریم کښ موجود دے د غضب ذکر په یهودیانو باندے په سورة بقره ۶۱ کښ او د ضلال اطلاق په نصارٰی باندے په سورة مائده ۷۷ کښ دے. او دویم قول دا دے چه المغضوب علیهم ښکاره کفر کوونکی دی او الضالین منافقان دی دا شربینی په تفسیر سراج المنیر کښ ذکر کړے دے. دریم قول دا دے چه المغضوب علیهم هغه دی چه په اعمالو کښ خطا شوی وی او الضالین هغه دی چه په عقیده کښ غلط شوی وی دا قول امام رازی په تفسیر کبیر کښ ذکر کړے دے. څلورم قول دا دے چه سړے د علم نه گمراه شی هغه مغضوب علیهم دی او چه په جهل سره گمراه شی هغه الضالین دی دا هم امام رازی او ابن کثیر ذکر کړیدے. پنځم قول دا دے چه المغضوب علیهم عنادی کافر او الضالین جهلی کافر دی او دا قول څلورم قول ته راجع دے.

سوال:- هرکله چه حدیث مرفوع سره ثابت شوه چه دا یهود او نصارٰی دی نو مفسرینو په ذکر د نورو اقوالو سره د حدیث نه ولے تجاوز کړیدے؟

جواب ۱ مخکښ ذکر کړے شوه چه په سند د حدیث کښ کلام دے او صحیح نه دے او په ایاتونو کښ ذکر د غضب او ضلال په دواړو فریقو کښ دلالت په تخصیص باندے نه کوی.

جواب ۲ په حدیث کښ ذکر د یهود او نصارٰی په طریقه د مثال سره دے

تخصيص دَ مصداق نه دے - او تخصيص بالذکر نفی دَ ما سيوا نه کوی او دليل دَ دے جواب دا دے چه په قرآن کښې ذکر دَ غضب سرهٔ دَ اسبابو دَ هغې نه کړے شويدی (چه هغه روستو ذکر کوُو) او دغه اسباب بغير دَ يهودو او نصارٰی نه هم موجود دی نو معلومه شوه چه په چا کښې دغه اسباب (ټول يا بعض) موجود وی نو هغه مغضوب عليهم او الضالين کښې داخل دے۔

اسباب دَ غضب :- اول تبديل دَ نعمت دَ الله تعالیٰ، دويم کفر بآيات الله تعالیٰ، دريم قتل دَ انبياء عليهم السلام، څلورم عصيان دَ الله تعالیٰ، پنځم تجاوز کول دَ حدود دَ شرع نه (بقره ۶۱)، شپږم کفر بالقرآن دَ عناد دَ وجے نه (بقره ۹۰)، اووم قتل دَ مؤمن عمدًا (نساء ۹۳)، اتم نفرت دَ دينِ حق نه او طعن کول په هغې باندے (مائده ۶۴)، نهم په ورځ دَ جنګ (غزا) کښې تښتيدل (انفال ۱۶)، لسم افتراء په الله تعالیٰ باندے (اعراف ۱۵۲)، يوولسم جدال دَ مؤحدينو سره په اسماء شرکيه دَ معبوداتو باطلو کښې (اعراف ۷۱)، دولسم دَ وعدے دَ نبی نه خلاف کول (طٰهٰ ۸۶)، ديارلسم په رزق دَ الله تعالیٰ کښې طغيان کول (طٰهٰ ۸۱)، څوارلسم مرتد کيدل دَ ايمان نه (نحل ۱۰۶)، پنځلسم محاجّه کول په باره دَ الله تعالیٰ کښې (شورٰی ۱۶)، شپاړسم نااُميدی او انکار کول دَ بعث بعد الموت نه (ممتحنه ۱۳)، اوولسم په الله تعالیٰ باندے بدګمان کول (الفتح ۶)۔ او دا اسباب په مختلفو خلقو کښې موجود دی۔ مشرکان - منافقان - کافران عنادی - مرتدين - قاتل دَ مؤمن عمداً - يهود - دَ ميدان جهاد نه تښتيدونکے - شرکی نومونو کښې جګړے کوُونکے۔

وَلَا الضَّالِّينَ، دا معطوف دے په المغضوب عليهم باندے دَ غير دَ لاندې دے لَا دَ تاکيد دَ نفی دَ پاره دے او که لَا ئې نه وے ذکر کړے نو وهم کيدے شو چه دا معطوف دے په الذين انعمت باندے نو په لَا راوړلو سره دا وهم دفع شو۔ ضلال په لغت دَ عرب کښې په لس معانو سره راغلے دے۔ غائب کيدل۔ برباديدل - مړګ - دفن کول - پټيدل - هيريدل - روکيدل - غورزيدل - تلل - جهل - دا معانی ابن منظور په لسان العرب کښې او صاحب قاموس ذکر کړے دی۔ او ضلال په عرف دَ شرع کښې او ړيدل دَ لارے دَ حق نه او بے لارے کيدل که عمداً وی يا خطاءً دا په مقابله دَ هدايت کښې راځی۔ قرآن کريم کښې په لس معانو سره مستعمل دے بعضِ لغوی او يو معنی شرعی ده۔ اول په معنی دَ نسيان (بقره ۲۸۲)، دويم په معنی دَ ساده ګئ سره (يوسف ۸)، دريم په

معنی دَ ډیر محبت سره (یوسف ۹۵)، څلورم په معنی دَ حبط او برباد ئ سره (کهف ۱۰۴)، پنځم په معنی دَ غفلت سره (طٰه ۵۲)، شپږم اړول دَ مقصد نه (فرقان ۴۲)، اوم په معنی دَ ناخبرئ سره (شعراء ۲۰)، اتم په معنی دَ ورکیدلو اوغائب کیدلو سره (الم سجده ۱۰)، نهم حیرانی او بوائے والے (ضحیٰ ۷) په دے ایت دَ سورة ضحیٰ کښې تفسیر قرطبی دَ دے معنی نه علاوه نورے معانی هم ذکر کړے دی. لسم په مقابل دَ هدایت کښې او داخو په کثرت سره ذکر ده او په دے ایت (ولا الضالین) کښې روستنۍ معنی مراد ده.

دَ الضالین مصداق مخکښې ذکر شو یعنی نصاری دی لیکن تخصیص یې په هغے پورے نیشته ځکه چه اسباب دَ ضلال په قرآن کریم کښې ډیر ذکر دی او هغه ماسیوا دَ نصاریٰ نه نورو ګمراه خلقو ته هم شامل دی.

اسباب دَ ضلال (ګمراهئ): داهم او ولس دی پشان دَ اسبابو دَ غضب. اول دَ ایمان په بدله کښې کفر اخستل (بقره ۱۰۸)، دویم په علم باندے عمل نه کول (نساء ۴۴)، دریم دَ اتباع دَ رسول نه مخ ګرځول او هغه ته دروغ وئیل په قسم او شهادت کښې (نساء ۶۱)، څلورم هر قسم شرک کول (نساء ۱۱۶)، پنځم دَ الله تعالیٰ دَ لارے نه خلق منع کول (نساء ۱۶۷)، شپږم په دین کښې غلو کول (بدعات جوړول) (مائدة ۷۷) اووم کفر کول (نساء ۱۳۶)، اتم تابعداری دَ خواهش کول (سورة الانعام ۵۶)، نهم په نبي باندے اعتراض او طعن کول (اسراء ۴۸)، لسم دَ الله تعالیٰ او دَ رسول صلی الله علیه وسلم نافرمانی کول (احزاب ۳۶)، یوولسم دَ اکثریت تابعداری کول بغیر دَ دلیل شرعي نه (انعام ۱۱۶)، دولسم دَ الله تعالیٰ دَ رحمت نه نا اُمیدی کول (حجر ۵۶)، دیارلسم غیر الله ته رامه دشه وئیل حاجت روا ګڼړل (احقاف ۵)، څوارلسم دَ الله تعالیٰ دَ دشمنانو سره دوستانه کول (ممتحنه ۱)، پنځلسم په اخرت باندے دنیا غوره کول (ابراهیم ۳)، شپاړسم دَ ذکر دَ الله تعالیٰ نه دَ زړهٔ سخت کیدل (زمر ۲۲)، اوولسم دَ قیامت په باره کښې شک او جګړے کول (شوریٰ ۱۸).

نو دَ دے ایاتونو نه په ذکر دَ اسبابو دَ ضلال سره معلومه شوه چه الضالون ډیر ډلے دی اول مرتدین دویم مشرکین دریم کافرین څلورم عاصیان دَ الله تعالیٰ او دَ رسول دَ هغه پنځم دَ ستورو عبادت کوونکی شپږم دَ دشمنانو دَ الله او دَ رسول سره دوستانه کوونکی، اووم یهود، اتم نصاری، نهم دَ رحمت دَ الله تعالیٰ نه نا اُمیدی کوونکی دنیا پرست خلق، لسم تابعداری کوونکی دَ خواهشاتو. دَ دے

تفصیل نه معلومه شوه چه الضالین قوم په نصارٰی پورے خاص نه دے۔

فائدے فائدۂ ۱ هرکله چه لفظ دَ غیر صفت یا بدل دے دَ الذین نه چه مضاف الیه دَ صراط دے نو تقدیر دَ عبارت داسے شو چه صراط غیر المغضوب علیهم لکه چه فرّاء په معانی القرآن کښ او نورو مفسرینو هم لیکلی دی او کوم چه ابن کثیر لیکلی دی چه دا اقامت دَ مضاف الیه دے په ځائے دَ مضاف بانده نو تقدیر دَ عبارت داسے شو چه غیر صراط المغضوب علیهم نو دا تکلف دے ځکه چه غیر صفت وګړ دَ الذین دَ پاره یا بدل دګړ نو هغه معنی هم باطلیږی او دا رنګ هغه فائدے ته هم نقصان رسیږی کومه چه روستو دویمه فائده کښ مونږ ذکر کوؤ (والله اعلم)۔ او بنا په اول بانده معنی دا ده چه "منعم علیهم نه دی مغضوب علیهم" او بنا په دویم بانده معنی دا ده " نه لار دَ مغضوب علیهم"۔

فائدۂ ۲ دا مخکښ اشارةً ذکر شویده یعنی په لفظ دَ غیر صفتی کښ اشاره ده چه منعم علیهم (چه انبیاء علیهم السلام او صحابه کرام دی) دوی بالکل مغائر او مختلف دی دَ اهل غضب او اهل ضلال نه یعنی دوی دَ اسبابو دَ غضب او دَ اسبابو دَ ګمراهئ نه بچ دی نو انبیاء علیهم السلام خو معصوم دی او صحابه کرام او دَ هغوی تابعداران محفوظ دی دَ غضب او ضلال دَ اسبابو نه هغوی دَ ګناهونو نه ځان بچ ساتی او که چرے ګناه اوکړی نو په هغے بانده اصرار نه کوی بلکه زر توبه او باسی او پښیمانه شی او په دے کښ رد دے په هغه چا چه دَ انبیاء علیهم السلامُ عصمت نه منی او په هغه چا بانده چه صحابه کرامو ته سب وشتم کوی او هغوی ته په بد نظر سره ګوری۔

فائدۂ ۳ مغضوب علیهم ئے دَ الضالین نه مخکښ ذکر کړیدی دَ څو وجو نه اوله وجه دا ده چه دَ مغضوب اول مصداق چه یهود دی دَ هغوی زمانه مخکښ وه دَ نصاراؤ نه چه اول مصداق دَ الضالین دی۔ دویمه وجه دا ده چه آبادی دَ یهودیانو مدینے ته نزدے وه دَ آبادئ دَ نصاراؤ نه۔ دریمه وجه دا ده چه دَ غضب مقابله دَ نعمت سره ښکاره ده او هر چه ضلال دے نو دَ هغے مقابل خو هدایت دے او ذکر دَ دوه مقابلینو په لفظ او معنی کښ حُسن پیدا کوی۔

فائدۂ ۴ المغضوب علیهم ئے په صیغه دَ مفعول او الضالین ئے په صیغه دَ اسم فاعل سره ذکر کړے دی وجه دَ فرق دا ده چه اسباب دَ غضب اګرچه داخل دی په کسب دَ انسان کښ لیکن نزول دَ غضب په اختیار دَ انسان کښ نیشته

نو په صیغه د مفعول کښې د دوی بے اختیارئ ته اشاره شوه او اهل ضلال چه دی
نو دوی خو کسب د ضلال کړے دے او غوره کړے دے ضلال په هدایت باندے
او که اسم مفعول (الْمُضَلِّین) ئے وئیلے وے نو وهم پیدا کیدلو چه دوی په ضلال
کښې مجبوره او معذوره دی او دا سے خو نه ده. نو په دے کښې رد دے په جبریو
باندے چه هغوی د هیڅ فعل نسبت بنده ته حقیقةً نه منی بلکه وائی چه دا مجاز
دے لکه چه په ایاك نعبد کښې په دوی باندے رد وشو۔
فائده ۵ ولا الضالین ئے په لا سره ذکر کړو او په غیر سره ئے ذکر نه کړو د لا
فائده خو مخکښې مونږ ذکر کړیده او د غیر نه راوړلو د پاره څو وجے دی اوله وجه
دا ده چه لفظ لا کښې د غیر په نسبت حرفونه لږ دی نو ایجاز په کلام کښې سره
د افادے نه موجود شو۔ دویمه وجه دا ده چه په دے کښې هم کول د کلام دی
د تکرار د لفظ نه مخکه چه دوه کرته غیر وئیل بغیر د څه فاصلے نه په ژبه باندے
ثقل (درون ولے) پیدا کوی۔ دریمه وجه دا ده چه په دے مقام کښې دوه مقصدونه
دی اول مغایرت هغه حاصل شو په لفظ د غیر سره په یو ځل سره او دویم مقصد
نفی ده او د هغے د پاره لفظ د لا سره صریح دے د لفظ د غیر نه۔
فائده ۶ د سورة فاتحے ختمولو نه روستو امین وئیل مستحب دی د مونځ نه
بهر وی او که په داخل د مونځ کښې وی لیکن په داخل د مانځه کښې ډیر تاکید
دے یعنی سنتِ مؤکده دی او دلیل دا دے چه د آمین د وئیلو بعضِ احادیث
عام دی تخصیص د مونځ په کښې نیشته او بعضِ خاص دی په مونځ کولو
پورے بیا دا حکم د منفرد او امام او مقتدی د پاره هم دے او کله چه مقتدی سورة
فاتحه اولولی او امین د امام واوری نو امین په وائی په اوچت آواز سره۔ او دا مذهب اکثر اهلِ علمو دے
او په نیز د امام مالك رحمة الله علیه په امام باندے امین وئیل نیشته او
هغه دلیل نیولے دے په حدیث د ابو هریرة رضی الله عنه چه مؤطا امام مالك
کښې ذکر دے او حدیث د ابو موسیٰ چه امام مسلم راوړے دے او په هغے کښې
د امام لوستل د امین ذکر نه دی لیکن حدیث متفق علیه کښې د امام امین وئیل
ذکر دی نو دا زیادت د ثقه راوی دے او دا رنگ دا حدیث تفصیلی دے او هغه
اجمالی دے۔
مسئله د جهر په امین او اخفاء کول :- اتفاق د اهلِ علمو دے چه
دا دواړه عملونه جائز دی په هغے باندے د گناه یا د بدعت اطلاق نشی کیدلے

صرف اختلاف په غوره والي کښې دے لکه چه امام ولی الله رحمه الله علیه په حجة الله ص۹۵-۱ کښې ذکر کړے دی لیکن هر جانب والا چه اولیت درجے د وجوب ته رسوی او په بل جانب باندے بدوالی هغه پورے مسخرے کوی نو دا بیا بدعت ګرځی.
په دے موجوده زمانه کښې په دے علاقو کښې تعصب د مذهب تر دے پورے رسیدلے دے چه جهر بالتامین پورے مسخرے کوی او د هغے تشبیه ورکوی د اواز د حیواناتو سره او ورسره د ګشمنئ معامله کوی دا یقینًا په سنت د نبی صلی الله علیه وسلم پورے خندا نئ کول دی د دے وجے نه د دغه متعصبینو د شبهاتو د ازالے د پاره په دے مسئله لږ مناسب تفصیل لیکم اګرچه د دے د تفسیر سره تعلق نیشته.
د جهر بالتامین د پاره استدلال په احادیثو سره د. اول دلیل حدیث دے چه امام بخاری په دلیل د جهر کښې ذکر کړے دے إِذَا أَمَّنَ الإِمَامُ فَأَمِّنُوا او بل حدیث إِذَا قَالَ الْإِمَامُ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ فَقُولُوا آمِين،
ابن حجر وئیلے دی چه په اول حدیث کښې وجه د دلالت په جهر باندے دا ده چه امین د امام که چرے مقتدی نه اوری (یعنی جهر پرے اونکړی) نو مقتدی به څه رنګ امین اووائی او حال دا چه امین د مقتدی ئے معلق کړے دے په امین د امام پورے. او ابن قیم په اعلام الموقعین ص۲۷۳-۲ کښې ذکر کړے دی که چرے جهر د امام په امین سره نه وے نو ممکن نه دی چه مقتدی د هغه سره په امین وئیلو کښې موافقت اوکړی. او ابن حجر د دویم حدیث په باره کښې ذکر کړیدی، چه په حدیث کښې امر دے په قول د امین سره او په قول سره چه خطاب مطلقًا واقع شی نو حمل کیږی په جهر باندے او دارنګ قول د مقتدی ئے متعلق کړے دے په قول د امام پورے او قول د امام په امین سره جهرًا دے نو قول د مقتدی به هم جهرًا وی د پاره د موافقت په صفت کښې. او نور وجوه ئے هم ذکر کړے دی (فتح الباری ص۳۱۱-۲).
دویم دلیل حدیث د وائل بن حجر رضی الله عنه دے هغه امام ترمذی او ابن ماجه او دارمی او بیهقی او دارقطنی او احمد او ابو داؤد وغیره روایت کړیدی او په هغے کښې مَدَّ بِهَا صَوْتَهُ او بل روایت کښې رَفَعَ بِهَا صَوْتَهُ دے او امام ترمذی وئیلے دی چه دا حدیث حسن دے او ابن قیم اعلام الموقعین کښې وئیلے دی چه اسناد د دے صحیح دی دارنګ حافظ ابن حجر په تلخیص کښې دیته صحیح وئیلے دی

او مدًّا په معنیٰ دَ رفع او جهر سره دے لکه چه یل روایت کښې دی او شیخ عبد الحق دهلوی حنفی هم دا خبره غوره کړیده. او نور دلیلونه دَ جهر بالتامین دَ پاره امام ترمذی دَ علی او دَ ابو هریره رضی الله عنهما احادیث اشارةً ذکر کړیدی چه هغه حاکم بیهقی او دار قطنی راوړے دی او بیهقی ورته حسن صحیح وئیلے دی او حافظ زیلعی هم په هغې کښې سکوت کړے دے. او نور احادیث ئے هم ذکر کړیدی دَ پاره دَ اثبات دَ جهر اګرچه په هغې کښې کلام دے په اعتبار دَ سند و نو سره.

دَ امین پټ وئیلو دَ پاره دلیلونه او دَ هغې تنقیح :- اول دلیل حدیث دَ شعبه دے او په هغې کښې اَخْفیٰ بِهَا صَوْتَه راغلے دے او هغه امام احمد او ابوداؤد طیالسی او ابویعلی روایت راوړے دے او حاکم او ترمذی په لفظ دَ خفض بِهَا صُوْتَهٗ سره راوړے دے. لیکن دا استدلال ضعیف دے په ډیرو وجو سره اوله وجه دا ده چه امام ترمذی وئیلے دی چه ما دَ امام بخاری نه اوریدلے دی چه حدیث دَ سفیان اصح دے دَ حدیث دَ شعبه نه په دے ځائے کښې او شعبه په ډیرو ځایونو کښې دَ دے حدیث نه خطا شویدے. دویمه وجه چه هم امام ترمذی وئیلے دی چه ما ابو زرعه نه دَ دے حدیث په باره کښې تپوس اوکړو نو هغه جواب اوکړو چه دلته حدیث دَ سفیان اصح دے. دریمه وجه دا ده چه امام ترمذی په باب دَ تعلیم القرآن کښې دَ یحییٰ بن سعید نه نقل کړیدی چه کوم ځائے کښې دَ شعبه نه سفیان خلاف اوکړی نو زه به عمل کوُم په قول دَ سفیان باندے. څلورمه وجه دا ده چه امام ذهبی په تذکرة الحفاظ کښې دَ صالح الجزره او ابوحاتم او ابو زرعه او ابن معین نه نقل کړیدی هغوی وئیلے دی چه سفیان احفظ دے دَ شعبه نه. پنځمه وجه دا ده چه دَ سفیان متابعین په دے روایت کښې موجود دی علاء بن صالح او علی بن صالح او محمد بن سلمه اګرچه روستنے ضعیف دے او دَ شعبه هیڅ متابع په دے کښې نیشته. شپږمه وجه دا ده چه زیلعی په نصب الرایه کښې دَ بیهقی نه دَ شعبه روایت موافق دَ سفیان سره نقل کړے دے یعنی رَافِعًا بِهَا صَوْتَه او بیهقی په المعرفت کښې وئیلے دی کَ دے سند صحیح دے نو کیدے شی چه شعبه دَ مخکنی روایت نه رجوع کړے وی. او علامه عینی چه دَ امام ترمذی دَ اعتراضونو جوابونه کړے دی یو هم په هغې کښې دَ مسئلے دَ اثبات دَ پاره مفید نه دے.

دویم دلیل دَ پټ وئیلو دَ امین - قول دَ ابن مسعود رضی الله عنه چه څلور

ثینزوته به امام پنځه وائي یو په هغې کښ امین ذکر او دارنګ کتاب الآثار کښ ابراهیم نخعی نه هم نقل دے. لیکن د مرفوع صحیح حدیث په مقابله کښ د موقوف او مقطوع روایاتو نه دلیل نیول خطا دی. مولانا عبدالحئ لکهنوی په سعایه کښ وئیلي دي چه اثر د نخعی وغیره د روایاتِ مرفوعه مقابله نشی کولے.

دریم دلیل امام طحاوی د عمر او علی رضی الله عنهما نه روایت نقل کړے دے چه دوی به په امین سره جهر نه کولو. لیکن دا اثر ضعیف دے ځکه چه د دے په سند کښ سعید بن المرزبان البقال دے او ذهبی په میزان کښ ذکر کړیدی چه هغه متروك او منکر الحدیث دے.

نو د دے دلیلونو د تقابل نه روستو دا معلومه شوه چه جهر په امین وئیلو سره اولی سنت دی د دے وجے نه په السعایه کښ مولانا لکهنوی وئیلي دي چه قول په امین بالجهر سره اصح دے ځکه چه دا مطابق دے د حدیث د نبی صلی الله علیه وسلم سره او روایت د خفض ضعیف دے مقابله د روایاتو د جهر نشی کولے او که چرے صحیح شی نو مراد به د خفض لږ بنکته والے د آواز شی (چغه به مراد نه وی) لکه چه ابن همام دیته اشاره کړے ده او څه ضرورت دے چه احادیث د جهر حمل شی په بعضِ اوقاتو باندے یا په تعلیم باندے او قول په دے خبره چه دا جهر په اول وخت کښ وو دا خو ډیره ضعیفه خبره ده (دا جوابونه احنافو کړیدی) او اثر د ابراهیم نخعی او پشان د هغې د مرفوع روایاتو سره مقابله نشی کولے.

(السعایه ص ۱۷۶ جلد ثانی)

الحمدلله تفسیر د سورة فاتحه ختم شو

سورة البقرة مدنية | بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ | اٰياتها ۲۸۲ رکوعاتها ۴۰

خاص په نوم دَ الله تعالیٰ امداد غواړو په شروع کولو کښې چه رحمٰن او رحیم دے۔

الٓمّٓ ۝۱ ذٰلِكَ الۡكِتٰبُ لَا رَيۡبَ ۛۚ فِيۡهِ ۛۚ

الله تعالیٰ دَ دے په مراد خه پوهه دے۔ دا پوره کتاب دے نیشته هیڅ شک پدیکښې

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

سورة البقرة

نومونه دَ دے سورت:۔ (۱) فسطاط القرآن۔ فسطاط لوئے خیمے ته وئیلے شی چه مشتمله وی په ډیرو خلقو باندے دارنګ دا سورت هم مشتمل دے په ډیرو لویو مضامینو دَ قرآن کریم باندے یعنی عقیدے، اعمال، معاملات، احکام، سیاسیات جهاد، امثال، تاریخ دَ بنی اسرائیلو او آداب وغیره۔ (۲) سنام القرآن۔ سنام اعلیٰ جانب دَ څیز ته وئیلے شی لکه دَ اُوښ په شا باندے قوب دے هغے ته سنام وئیلے شی تو دارنګ دا سورت اعلیٰ دے په سورتونو کښې په اعتبار دَ مضامینو سره۔ (۳) زهراء ځکه چه دَ قیامت په ورځ به دا سورت او سورة آل عمران دواړه چمک (ړڼا) کوی دَ دوی دَ لوستونکی په سر باندے۔ (۴) سورة البقرة ځکه چه دا مشتمل دے په قصه دَ ذبحے دَ بقرے باندے چه هغه بیخ کندی دَ شرك دَ یهودیانو وه او دارنګ پدیکښې عبادت دَ عجل (سخی) ذکر دے په قبائحو دَ یهودیانو کښې او عجل هم جنس دَ بقرے دے یعنی دا سورت دعوت دے عابدینو دَ بقرے لره خالص دَ توحید طرفته۔

ربط دَ دے سورت دَ سورة فاتحه سره په ډیرو وجو سره دے۔ اوله وجه دا ده چه سورة فاتحه اجمال دے او سورة بقره تفصیل دے دَ مضامینو دَ سورة فاتحه۔ طریقه دَ تفصیل دا ده۔ (۱) چه فاتحه کښې الحمد لله ذکر شو نو په دے سورت کښې اسماء حسنیٰ او صفات دَ خالقیت او ربوبیت ذکر کوی۔ (۲) په فاتحه کښې رب العٰلمین ذکر وو نو په دے سورت کښې اثبات دَ ربوبیت دَ الله تعالیٰ دے په ۲۱ ۲۲ کښې او په ۲۸ ۲۹ ۳۰ او په ۱۶۴ کښې۔ (۳) په سورة فاتحه کښې الرحمٰن الرحیم ذکر دے او په دے سورت کښې آثار دَ رحم په ذکر دَ نعمتونو خاصو سره په بنی اسرائیلو باندے او نعمتونه عامه په ټولو خلقو (الناس) باندے۔ (۴) په سورة فاتحه کښې مالك ذکر شو نو په دے سورت کښې په آیت الکرسی او په ۲۵۵ کښې دَ هغه دَ مِلك تفصیل ذکر کوی۔ (۵) په هغه سورت کښې یوم الدین

ذکرشو نو په دے سورت کښې د تخویف اخروی او بشارتِ اُخرویه ذکر دے په طریقه د جزا سره۔ (۶) په سورة فاتحه کښې ایاك نعبد ذکر وؤ نو په دے سورت کښې اثبات د هغې دعوے دے په دلیلونو سره په ۱۳۲ کښې او په وصیت د یعقوب علیه السلام سره په ۱۳۳ کښې۔ (۷) په هغه سورت کښې ایاك نستعین ذکرشو نو په سورة بقره کښې احتیاج د انسان الله تعالیٰ ته په پیدائش او تربیت وغیره کښې په مختلف تعبیراتو سره ذکر دے۔ (۸) په فاتحه کښې طلب د هدایت د صراط مستقیم وؤ نو د دے سورت په ابتداء کښې د هغې اجابت ذکرشو چه دا کتاب هدًی دے او ترغیب او صداقت د کتاب الله ذکرشو۔ (۹) په فاتحه کښې یې درے قسمه د خلقو ذکرکړل نو د سورة بقره په اول کښې د هغوی د اوصافو او حالاتو تفصیل دے (۱۰) په فاتحه کښې الذین انعمت علیهم ذکرکړل نو په دے سورت کښې د هغې مصداق یې ذکرکړلو په ذکر د متقینو اوصفات د هغوی او ذکر د بعض انبیاء علیهم السلام (ابراهیم، اسماعیل اسحاق، یعقوب، موسیٰ، عیسیٰ او نور انبیاء علیهم السلام اجمالاً) او ذکر د طالوت او د هغه د ملګرو مجاهدینو۔ (۱۱) په هغه سورت کښې المغضوب علیهم ذکر وؤ نو په سورة بقره کښې د هغې مصداق او بعض اسباب د غضب او د لعنت ذکرکړل۔ (۱۲) په هغه سورت کښې الضالین ذکر وؤ نو په دے سورت کښې یې بعض اسباب د ضلال ذکرکړل

دعویٰ د سورة بقرة:۔ اثبات د توحید د ربوبیت او د الوهیت دے په لس طریقو (وجو) سره۔ اوله وجه ذکر د توحید په څلورو تعبیراتو سره په ۲۱ کښې توحید د عبودیت او ربوبیت په ۱۶۳ کښې توحید په تشریع او تحلیل وتحریم کښې۔ په ۲۵۵ کښې توحید په اسماء او صفاتو سره او رد د شفاعت قهریه (شرکیه)۔ او په ۲۸۴ کښې توحید په تصرف او علم کښې سره د عقیدے د حساب نه۔ دویمه وجه اثبات د توحید دے په عقلی دلیلونو سره چه هغه تقسیم دی درے قسمونو ته اول استدلال په اعیان محسوسه چه مواد د تربیت دی په ۲۱ ۲۲ کښې او هغه پنځه دلیلونه دی۔ دویم استدلال په کیفیاتو د اعیانو سره چه هغه لس دی په ۱۶۴ کښې۔ دریم استدلال په اسمائو او صفاتو سره چه هغه لس دی په ۲۵۵ کښې۔ دریمه وجه اثبات د توحید دے په نقلی دلیلونو سره د ابراهیم او یعقوب علیهما السلام نه۔ څلورمه وجه اثبات د توحید دے په رد کولو سره په ټولو اقسامو د شرك باندے۔ رد په شرك فی العلم په شپږ ایاتونو کښې۔ او په شرك فی التصرف باندے په شپږ ایاتونو کښې۔ او په شرك فی العبادت باندے په درے

اباتو نوکښې او پہ شرک فی الدعاء پہ یوایت کښې او پہ شرک فی التحلیل والتحریم پہ دوہ اباتو نوکښې او پہ شفاعتِ قهریہ باندے پہ یوایت کښې او پہ عقیدہ د اتخاذ الولد باندے پہ یوایت کښې۔ پنځمہ وجہ، اثبات د توحید دے پہ ذکر د صداقت الرسول سرہ پہ طریقہ د دفع د شبهاتو سرہ د صداقت د رسول نہ۔ شپږمہ وجہ، اثبات د توحید دے پہ ذکر د خاص نعمتونو سرہ پہ بنی اسرائیلو باندے پہ سبب د عقیدے د توحید سرہ۔ اوومہ وجہ، اثبات د توحید دے پہ ذکر د عذابونو او فضائحو (رسوایئ) د بنی اسرائیلو پہ سبب د اعراض د توحید نہ۔

اتمہ وجہ، اثبات د توحید دے پہ ذکر د قتال فی سبیل اللہ د پارہ د نشر و اشاعت او غلبے د توحید او خلاصول د مرکز د توحید (چہ کعبہ دہ) د تسلط د مشرکانو نہ۔ نهمہ وجہ، اثبات د توحید دے پہ ذکر د ترغیب الی الانفاق فی سبیل اللہ سرہ د پارہ د اشاعت د توحید۔ لسمہ وجہ اثبات د توحید دے پہ ذکر د اسماءِ حسنیٰ د اللہ لرہ چہ شپږ ویشت دی پہ حذف د تکرار سرہ د صفاتِ فعلیہ د اللہ تعالیٰ نہ او دعوی د توحید څلور کرتہ ذکر دہ لکہ چہ مخکښې بیان شول نو دا رنګ صداقت د رسول هم څلور کرتہ ذکر دے پہ ۹۹ او ۱۰۱ او پہ ۱۱۹ ۱۲۹ کښې او دا رنګ قتال فی سبیل اللہ څلور کرتہ ذکر دے پہ ۱۹۰ ۱۹۳ ۲۴۴ ۲۵۱ کښې او دا رنګ انفاق فی سبیل اللہ هم څلور کرتہ پہ ۲۵۴ ۲۶۱ ۲۶۵ ۲۷۴ کښې ذکر دے۔

خلاصہ اجمالیہ د سورت پہ ترتیب د مضامینو سرہ دا دہ:- اول دعوت د قرآن نہ او د هغے تاثیر او حالات د مخالفت کوونکو تر ۲۰ پورے۔ دویم ذکر د مقصد د دعوتِ قرآن پہ دلیلونو او تخویف او بشارت سرہ تر ۲۹ پورے۔ دریم ضرورت د خلافت دے د قرآن د مقصد د جاری کولو د پارہ سرہ د صفت او د حق د خلیفہ نہ تر ۳۹ پورے۔ څلورم ذکر د بنی اسرائیلو چہ اول استخلاف د زمکے هغوی تہ ورکړے شو سرہ د ذکر د اسباب د بقا د خلافت نہ چہ پابندی د اوامرو او نواهی دہ تر ۴۶ پورے سرہ د نصرت د اللہ تعالیٰ نہ پہ اتو خاص نعمتونو سرہ تر ۷۲ پورے۔ پنځم ذکر د اسبابو د انتقال د خلافت دے د بنی اسرائیلو نہ چہ هغہ د دوی قبائح دی پہ تفصیل سرہ، سرہ د دعاءِ ابراهیمی نہ چہ سبب د انتقال د خلافت او رسالت دے خاتم النبیین او د هغہ امت تہ تر ۱۵۲ پورے۔ شپږم تعلیم د ادابو مؤمنانو تہ او منع کول د دوی د تقلید د اباؤ نہ پہ احکامو کښې او پہ تحریم و تحلیل کښې ځکہ دا خلاف دے د خلافتِ شرعیہ نہ تر ۱۷۶ پورے۔ اوووم تفصیلی ذکر

دَ نظام دَ خلافت دے چه هغه تهذیب دَ نفوسو دے او اِجراء دَ احکامِ سیاسیه دَ پاره دَ امن دَ نفسونو او مالونو او فریضه دَ خلافت چه اجراء دَ قتال فی سبیل الله ده سرهٔ دَ امورو دَ تدابیرِ منزل نه دَ پاره دَ حفاظت دَ کورنئ دَ فساد نه تر ۲۵۳ پورے اتم ذکر دَ انفاق فی سبیل الله دے دَ پاره دَ دوام او دَ بقاء دَ خلافت دَ پاره دَ انفاق فی سبیل الله او منع دَ ربوا او دَ هغه تجارت نه چه سبب دَ تنازع وی او اختتام په دعا سرهٔ دے۔

خلاصه تفصیلیه: په اعتبار دَ حصو او دَ بابونو سرهٔ، (دا خلاصه دَ یو یو باب په سر کښ به ذکر کیدیشی دَ پاره دَ مزید فهم او پوهے دَ مقصد دَ ایاتونو) دا سورت تقسیم دے څلورو حصوته په هره حصه کښ څلور بابونه دی اوله حصه په اثبات دَ توحید کښ ده تر ۹۶ پورے دویمه حصه په اثبات دَ رسالت دَ محمد رسول الله (صلی الله علیه وسلم) کښ ده په دفع کولو دَ شبهاتو سرهٔ تر ۱۶۷ پورے دریمه حصه په ذکر دَ قتال فی سبیل الله کښ او دَ هغے دَ پاره ضروری امور تر ۲۵۳ پورے څلورمه حصه په ترغیب کښ ده دَ پاره دَ انفاق فی سبیل الله سرهٔ دَ منع کولو دَ معاملے دَ ربوٰ نه تر اخر دَ سورت پورے۔ بیا اوله حصه تقسیم ده څلورو بابونوته اول باب تر ۲۰ پورے دے په دے کښ اول ذکر دَ عظمت دَ قرآن کریم دے په درے صفاتو سرهٔ په ۱ ۲ کښ۔ دویم پنځه صفات دَ پاره دَ متقیانو چه دَ قرآن نه پوره فائده اخستونکی دی او دَ هغوی جزا دنیوی او اخروی تر ۵ پورے۔ دریم ذکر دَ عنادی کافرانو او دَ هغوی درے احوال سرهٔ دَ ذکر دَ سزا دنیوی او اخروی نه تر ۷ پورے۔ څلورم ذکر دَ منافقانو دَ یخٰدعون قبائحو دے سرهٔ دَ سزا دنیوی او اخروی نه تر ۱۶ پورے۔ پنځم مثالونه دَ مخالفینو دَ قرآن کریم اول دَ هغه کسانو چه دَ قرآن کریم نه فائده نه اخلی او نه اوری او خلق ترینه منع کوی، دویم دَ هغه کسانو چه بعضِ ایاتونه اوری دَ خپل مفادِ دنیوی دَ پاره او دَ بعضو نه غوږونه او سترګے بندوی هرکله چه هغه دَ دوی دَ عیبونو اصلاح کوی تر ۲۰ پورے۔

تفسیر: ۱ الٓمّٓ دیته مقطعات وئیلے شی حروف دی په اصطلاح دَ متقدمینو کښ ځکه چه هغوی په هرے کلمے باندے دَ حرف دَ نوم اطلاق کوؤ که اسم وؤ او که فعل وؤ۔ او اسماء دی په اصطلاح دَ روستنو کښ ځکه الف اسم دے دَ مسمٰی چه "ا" دے او لام اسم دَ "ل" مسمٰی دے او میم اسم دے او "م" مسمٰی دے نو بنا په دے باندے دیته اسماءِ مقطعات وئیلے شی۔ او مقطعات

کـدے وجے نه دی چه هر یو اسم جدا جدا الوستلے کیږی او په دے باندے اتفاق د قراؤ دے اګرچه لیکل یے د اسم مرکب پشان دی۔
دا مقطعات د یوکم ۲۹ دیرش سورتونو په ابتداء کښ راغلے دی نول خو اته اویا دی خو چه تکرار ترینه لرے کړے شی نو څوارلس دی چه د هغے مجموعه۔ نَص حَکِیۡمٌ قَاطِعٌ لَهُ سِرٌّ دے۔ او دا په کتابت (لیکلو) کښ پنځه قسمونه دی۔ اول مفردات لکه صٓ۔ قٓ۔ نٓ۔ دویم مرکب د دوؤنه لکه طٰهٰ۔ طٰسٓ۔ حٰمٓ۔ دریم مرکب د دریونه لکه الٓمٓ۔ الٓرٰ۔ طٰسٓمٓ۔ څلورم مرکب د څلورونه لکه الٓمٓصٓ۔ الٓمٓرٰ۔ پنځم مرکب د پنځونه لکه کٓهٰیٰعٓصٓ او حٰمٓعٓسٓقٓ (او په دے کښ اختلاف دے د بعض په نیز چه دا حم۔ عسق دے)۔
د مقطعاتو په باره کښ څو عقیدے ساتل ضروری دی، اوله عقیده ابن کثیر ذکر کړیده چه هغه داده، چه شک نیشته چه دا حرفونه الله تعالیٰ عبث نه دی نازل کړی۔ او څوک چه دا سے وائی چه په قرآن کریم کښ دا سے کلمات شته چه صرف تعبّد پرے کیږی او معنی یے بالکل نیشته نو دا سے شخص غټه خطائی کوی نو په نفس الامر کښ د دے معنی شته دے څوک چه د معصوم (چه نبی صلی الله علیه وسلم دے) نه څه معنی ثابت وی نو مونږ په هغے باندے قول کوؤ او که نه وی نو توقف به کوؤ او وایو به چه زمونږ په دے باندے ایمان دے چه دا الفاظ زمونږ د رب د طرف نه دی (انتهی)۔ دویمه عقیده سیوطی ذکر کړیده هغه داده، چه کوم حرفونه د کوم سورتونو په افتتاح کښ راغلے دی نو د هغے د هغه سورتونو سره ضرور مناسبت شته چه د بل سورت سره هغه مناسبت نیشته لکه چه قٓ د سورة قٓ سره مناسبت لری او نٓ د سورة قلم سره مناسبت لری (او دغه شان نور) او هغه مناسبت که مونږ ته معلوم وی لکه بعض به روستو مونږ ذکر کوؤ او که نه وی معلوم۔ دریمه عقیده داده چه شروع کول د کلام په دا سے حرفونو باندے او د دے استعمالول په کلام کښ د عربو او اهل کتابو ټولو په نیز باندے معروف وؤ بلکه د فصیح او بلیغ کلام نښه وه که دا سے نه وے نو هغه مخالفینو به ضرور په قرآن باندے دا اعتراض کړے وے چه دا حرفونه بے فائدے دی یا د فصاحت بلاغت نه خلاف دی ځکه چه عنادیانو خو هر اعتراض د پاره محل ګوری لیکن هغوی دا اعتراض نه دے کړے بیا پوهه شه چه دا حرفونه مرکبه سره د تقطیع نه په لغت کښ د هیڅ معنی

د پاره ته دی وضع کړے شوے هاں په عرف کښ د دے تخصیص په بعض معانیو پورے کیدیشی په سبب د هغه اقوالو چه روستو به ذکر کولے شی چه دا اسماء د سورتونو دی یا د قرآن وغیره او دا حرفونه مفرده خو اسماء دی وضع شوی دی د پاره د مسمیاتو خپلو لکه الف وضع کړے شوید ے د پاره د حرف آ او لام وضع کړے شوید ے د پاره د حرف دَل. بیا په دے حرفونو مرکبو کښ د اهل علمو اختلاف دے چه دا د قسم د متشابهات نه دی او که نه دی؟ قرطبی او ابن کثیر د خلفاء اربعه او ابن مسعود رضی الله عنهم او د ډیرو تابعینو نه نقل کړید ے چه د دے علم په الله تعالیٰ پورے خاص دے او د دے هیڅ تفسیر مونږ ته معلوم نه دے نو معلومه شوه چه دا متشابهات دی یعنی هغه متشابه چه معنی یے معلوم نه وی اگر چه حکمتونه او فائدے یے معلومیږی بیا فرق د دے او د صفاتِ الٰهیه په مینځ کښ دا دے چه صفات خو محکمات دی په اعتبار د اصل معنی سره لیکن د کیفیت په اعتبار سره متشابه دی او دا حروف خو د معنی په لحاظ سره متشابه دی. او نورو اهل علمو وئیلی دی چه د دے معنی معلوم دہ متشابه نه دی بیا په هغه معنی کښ اختلاف دے عبدالرحمٰن بن زید بن اسلم نه نقل دے چه دا نومونه د سورتونو دی او د ابن ابی نجیح نه نقل دے چه دا اسماء د قرآن دی. او د سالم بن عبدالله وغیره نه نقل دی چه دا نومونه د الله تعالیٰ دی او ابن ابی حاتم وئیلی دی چه ممکن ده چه دا معانی ټولے په یو کرت مراد وی ځکه چه په دے معانیو کښ منافات او تناقض نیشته (خو دا په نیز د هغه چا صحیح دے چه عموم د مشترک ته جائز وائی) او کله چه هر حرف ځان ځان له مراد وی نو په دے کښ ډیر اقوال دی. اول قول دا دے چه هر حرف د الله تعالیٰ نوم ته اشاره دہ په طریقه د ذکر د جزء او مراد ترینه کل دے، نو الف اشاره دہ الله ته او لام اشاره دہ لَطِیْفٌ بِعِبَادِہٖ ته او میم اشاره دہ مالک یا مجید ته او په دے کښ تنبیه دہ چه د دے سورت مضامین د دے درے نومونو مظهر دے. دویم قول دا چه دا اشاره دہ نورو نومونو ته یعنی الف اشاره دہ الله ته او لام اشاره دہ جبرئیل ته او میم اشاره دہ محمد صلی الله علیه وسلم ته یعنی دا کتاب الله تعالیٰ نازل کړید ے په واسطه د جبرئیل په محمد صلی الله علیه وسلم باندے. دریم قول دا دے چه دا اشاره دہ نورو الفاظو ته الف اصل ته او لام لازم ته او میم محکم ته اشاره دہ یعنی اصل او لازم الاتباع او محکم صفت د دا کتاب دے. (دا تبصیرالرحمان للمهائمی ذکر کړیدی).

څلورم قول دا دے چه الف متحرك په اصل کښې همزه دے او هغه د ابتداء د مخارجونه دے چه حلق (مرئ) دے او لام د مینځ د مخارجونه دے او میم د اخري د مخارجونه دے چه (شونډے دي) ابن قیم فرمائیلي دي چه په دے کښې اشاره ده چه دا سورت مشتمل دے په ذکر د ابتداء د خلق او د مینځ د هغې چه احکام شرعیه دنیویه دي او اخر د خلق چه اخرت او قیامت دے. پنځم قول دا دے چه حرفونه ټول داخل دي په دے دریے مخرجونو کښې نو ذکر د دے دریے حرفونو اشاره ده ټولو حرفونو ته چه ماده د کلام د الله تعالیٰ او د هر کلام ده. شپږم قول دا دے چه هر حرف په حساب د ابجد سره دلالت کوي په یو عدد باندے یعني الف په یو او لام په دیرش او میم په څلویښت باندے لیکن ابن کثیر دے قول ته ضعیف وئیلي دي او کوم حدیث چه بعض مفسرینو په دے باره کښې ذکر کړے هغه ضعیف دے. اووم قول دا دے چه دا حرفونه د قسم د پاره ذکر دي ځکه چه د دے حروفو شان لوئے دے کلام د الله تعالیٰ ترینه جوړ شوے دے لیکن په دے قول کښې ډیر تکلف دے ځکه حرفِ قسم او جوابِ قسم نیشته. اتم قول دا دے چه دا ذکر د بعض حرفونو دے او اشاره ده ټولو حرفونو ته د پاره د تنبیه په اعجاز د قرآن کریم باندے چه مخاطبین په اول اوریدلو سره خبر شي چه دا معجز کتاب دے او وجه د اعجاز دا ده چه دا قرآن جوړ دے د هغه حرفونو نه چه تمام لغتونو والا د هغې نه خپل کلام جوړوي نو دا کلام د جنس د نورو کلامونو نه شو په اعتبار د اشتراك د مادے (چه حروف دي) نو که چرته دا د بنده کلام وے نو هر بنده به قادر وو چه د دے مقابله کښې به ئے یو سورت یا یو جمله جوړه کړے وے لیکن عام خلق خو پریږده چه د عربو فصیحان، بلیغان، شاعران او خطیبان د دے کتاب مقابله نه شي کولے او نه ئے کړے ده نو معلومه شوه چه دا معجز د الله تعالیٰ کلام دے او محمد رسول الله ته رالیږلے شوے دے دا قول اکثر مفسرینو او دا رنګ شیخ الاسلام ابن تیمیه رحمة الله علیه غوره کړے دے.

سوال:- نو دا حرفونه ئے د یو سورت په ابتداء کښې په یو ځائے ولے نه راوړل؟

جواب:- د دے وجه دا چه مشرکین عرب او یهود و نصاراؤ به وخت په وخت د قرآن تکذیب او انکار کولو او په هغې به ئے اعتراضونه کول نو د دے وجے نه وخت په وخت په مختلف سورتونو کښې تنبیه د اعجاز بار بار ذکر شوه د پاره د رد په هغوي باندے. سوال:- هر کله چه دا مقصد وو نو بیا مختلف حرفونه په مختلف

سورتونوکښې ولې ذکر کړیدی؟-
جواب:- د دې وجه نه چه د هرسورت سره هغه حرفونه مناسب دی کوم چه د هغې په سرکښې ذکر دی مثلاً سورة صٓ سره حرف د صٓ مناسبت دے ځکه چه صاد اشاره ده خصومتونو ته او په سورة صٓ کښې ډیر خصومتونه (دشمنئ جګړے) ذکر دی او سورة قٓ سره د حرف د قٓ مناسبت دے ځکه په هغه سورت کښې داسے الفاظ په کثرت سره دی چه مشتمل دی په حرف قاف باندے. نو دا رنګ هغه سورتونه چه په سرکښې ئې الف لام میم دے نو په هغه سورت کښې د دغه حرفونو استعمال ډیر دے- سوال:- ټول حرفونه چه یوکم دیرش دی (که همزه او الف جدا جدا شمارشی) او اته ویشت دی (که هغه دواړه په یو شمار کړیشی) نو د هغې نه صرف څوارلس حرفونه ذکر کړے دی ټول ئې ولے نه دی ذکر کړی یا د دے په بدله کښې ئې هغه نور څوارلس ولے نه ذکر کول؟-
جواب:- الله تعالیٰ د خپل کلام د اعجاز په وجوهو باندے ښه عالم دے د هغه بے شماره حکمتونه دی چه مونږ په خپل علم کښې د هغې احاطه نه شو کولے لیکن بعض وجوه داسے شته چه د هغې علم الله تعالیٰ بعض اهل علمو ته ورکړے دے د هغې نه بعض دادی چه په دے څوارلس حرفونوکښې د حرفونو د صفاتو (چه تعلق د مخارجو سره لری) ټولو قسمونو ته اشاره ده د هرے نوعے نه نیم ذکر کړے د مهموسه او مجهوره او شدیده او رخوه او مطبقه او منفتحه او لینتین او منخفضه او حروف البدال د هر یو نه نیم نیم او د قلقله او مستعلیه نه هغه نیم چه کم دے په نسبت سره مقابل نیم ته او د حروف ذلقیه او حلقیه نه دوه ثلثه ذکر کړے دی او د حروف زوائد (چه لس دی) نه ئې اوه ذکر کړی دی او په هر یو قسم کښې چه کوم ئې نه دی ذکر کړی نو هغه د مذکوره په مقابله کښې لږ لږ استعمالیږی. او دا رنګ د امقطعات ئې پنځه قسمونه ذکر کړیدی. درے مفردات (صٓ- قٓ- نٓ) په درے سورتونوکښې- او شپږ ثنائیات (طٰسٓ- حٰمٓ- یٰسٓ- طٰهٰ) په نهه سورتونوکښې او درے ثلاثیات (الٓمٓ- الٓرٰ- طٰسٓمٓ) په دیارلس سورتونوکښې او دوه رباعیات (الٓمٓصٓ- الٓمٓرٰ) په دوه سورتونوکښې او دوه خماسیات (کٓهٰیٰعٓصٓ- حٰمٓعٓسٓقٓ) په دوه سورتونوکښې په دے ټولوکښې د علم عربیة (ترکیب د کلماتو) قسمونو ته اشاره ده- نو غوره دا ده چه د دے حرفونو په اصل معنی او په تفصیلی حکمتونو باندے الله تعالیٰ پوهه دے لیکن بعض حکمتونه چه

هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ۝۲ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ

پوره هدايت كوونكے دے (دَ پاره دَ فائدے پرهيزگارانو ته) دا هغه كسان دي چه يقين كوي

دليلونه دا عجاز دَ قرآن دي الله تعالیٰ اهلِ علمو ته دَ هغے علم ورکړے دے او په دے توجيه کښې اول قول او روستنی قول دواړه راجمع دي۔

۲ ذٰلِكَ الْكِتٰبُ په دے ايت کښې ترغيب دے کتاب الله ته په ذکر کولو دَ درے صفتونو دَ هغه سره دا درے صفتونه چه دَ باقي ټولو صفتونو دَ پاره مرجع دي (کمال دَ دے کتاب۔ بے شکه۔ هدايت کامله) صفات دَ قرآن کريم ذکر دي په سورة اعراف ۲ او يونس ۱ هود ۱ يوسف ۱ ۲ ابراهيم ۱ کهف ۱ طٰهٰ ۲ ۳ لقمان ۲ ۳ نمل ۱ ۲ الم سجده ۲ يٰسٓ ۲ صٓ ۱ زمر ۱ مؤمن ۲ حم سجده ۲ ۳ ۴ زخرف ۲ ۳ ۴ دخان ۲ ۳ قٓ ۱ جن ۱ ۲ او قدر ۱ کښې دَ دے سورتونو په اول کښې دَ قرآن کريم صفتونه ذکر دي او بعضِ اياتونه چه دَ سورتونو په مينځ کښې دي هغه دا دي بقره ۹۷ ۹۹ ۱۷۶ ۲۵۲ آلعمران ۱۳۸ نساء ۸۲ ۱۰۵ ۱۷۴ مائده ۱۵ ۱۶ ۴۸ انعام ۹۲ ۱۱۴ ۱۵۳ ۱۵۵۔ يونس ۳۷ ۵۷ يوسف ۱۱۱ ابراهيم ۵۲ حجر ۹ نحل ۴۴ ۱۰۲ ۱۰۳ اسراء ۹ ۸۸ ۱۰۵ ۱۰۶ مريم ۹۷ فرقان ۳۲ شعراء ۱۹۲ ته تر ۱۹۷ پورے عنکبوت ۴۹ ۵۱ سبا ۶ فاطر ۳۱ يٰسٓ ۶۹ زمر ۲۳ ۲۸ حم سجده ۴۱ ۴۲ شورٰی ۵۲ جاثيه ۲۰ احقاف ۱۲ ۳۰ قمر ۵ رحمٰن ۲ واقعه ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ تغابن ۸ الحاقه ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ عبس دَ ۱۱ ته تر ۱۶ پورے تکوير ۲۷ بروج ۲۱ ۲۲ بينه ۲ ۳ په دے اياتونو کښې دَ فکر کولو نه روستو معلوميږي چه مرجع دَ دے دغه درے صفتونو دي۔ ذٰلِكَ اشاره ده هغه اياتونو او سورتونو ته چه مخکښې نازل شوي وُو او دا رنګ هغه چه روستو نازل شوي وُو (په اعتبار دَ ما سيَنزل سره) او ذٰلِكَ اشاره بعيد ته ده ليکن بعيد دوه قسمونه دے يو هغه چه مکان يا زمان ئے لرے وي دويم هغه چه مرتبه ئے داسے لويه وي چه دَ انسانانو دَ فهم نه لرے وي دلته دويم قسم مراد دے نو معنیٰ ئے دا ده "چه دغه نازل کړے شوے لوئے مرتبے والا" اَلْكِتٰبُ دا اسم جنس دے او مراد ترينه فرد کامل دے يعني دا پوره کتاب دے او اَلْكِتٰبُ دَ قرآن کريم دَ نومونو نه يو نوم دے (ک ت ب) دلالت کوي په جمع باندے نو قرآن ته کتاب ويئيلے کيږي دَ دے وجے نه چه مکتوب دے په

لوح محفوظ کښې لکه په سورۃ زخرف ۴ او سورۃ واقعه ۷۸ کښې دی او مکتوب
دے په صحیفو د ملائکو کښې لکه په سورۃ عبس ۱۳ کښې دی او مکتوب وو روستو
د نزول نه په پاڼړو او په هډوکو او پوستکو د اوښو او څرمنو کښې او جمع کړے
شوے وو په سینه د نبی صلی الله علیه وسلم کښې او په سینو د صحابه کرامو او علماؤ
او حافظانو کښې لکه په سورۃ القیامه ۱۷ او سورۃ عنکبوت ۴۹ کښې. او مادۀ د کتب
په قرآن کریم کښې په دولس معانو سره مستعمل ده دلته دغه مشهوره معنی مراد
ده. کامل کتاب د دے وجے نه دے چه فصاحت او بلاغت ئے په اعلیٰ درجه
کښې دے او ترتیب د کلماتو او د جملو او د آیاتونو او د سورتونو او د مضامینو ئے په
اکمله وجے سره دے او مشتمل دے په ټولو مهماتو د دین باندے عقیده، اعمال
بدنیه، قلبیه، معاملات، سیاسیات، اقتصادیات، نکاح، طلاق، احکام د عفت،
حدود، قصاص او تعزیرات وغیره.

لَا رَیْبَ فِیْهِ دا دویم صفت د قرآن دے او دا صفتِ سلبیه دے لکه چه مخکښې صفتِ
ثبوتیه وو. او غوره دا ده چه دا جمله ده او علّت (دلیل) دے د پاره د مخکښې جملے یعنی
قرآن ولے کامل دے ځکه چه د هر قسم ریب نه پاک دے او نیشتوالے د ریب پوره
کمال دے یا دا جمله نتیجه ده د پاره د مخکښې یعنی هرکله چه دا کتاب کامل دے
نو معلومه شوه چه هیڅ ریب پکښې نیشته دے. او دا په قرآن کښې په سورۃ یونس
۳۷ او سجده ۲ کښې دی. او ارتیاب (شک کول) صفت د منافقینو ذکر دے په سورۃ توبه
۴۵ او نور ۵۰ او حدید ۱۴ او د هر کافر په صفت کښې په سورۃ مؤمن ۳۴ کښې
ذکر دے او اوه کرته په قرآن کښې شك په صفت د مریب سره ذکر دے او عدم ارتیاب
صفت د مؤمنانو په مدثر ۳۱ او حجرات ۱۵ کښې ذکر دے. او هرچه نفی د ریب ده د
قیامت نه نو یوولس کرته ذکر ده. او لا د پاره د نفی د جنس دے او ریب نکره ده
لاندے د نفی نه نو ډیر عموم په سلب کښې فائده کوی یعنی هیڅ ریب په لفظ
او معنی کښې ئے نیشته. رَیْبَ دا ماده په قرآن کښې پنځه دیرش ۳۵ کرته مستعمل
شویده او لفظ د ریب اتلس ۱۸ کرته دے. ابن الاثیر وئیلی دی چه ریب وئیلی شی
شك ته سره د تهمت نه او دا رنګ په روح المعانی کښې هم ذکر دی او اکثر په مطلقِ
شك کښې استعمالیږی او کله حادثے ته هم وئیلے شی لکه ریب المنون (طور ۳۰)
او ریب الدهر په معنی د حوادثو د زمانے. نو په ریب کښې معنی د تنګوالی ده یعنی
په شك سره زړه تنګیږی لکه چه په حوادثو سره هم تنګسیا راځی. او د شک

په تاکید کښې مریب هم ذکر دے وجے نه راغې چه شک عام دے او ریب خاص دے او ذکر دے وجے نه ذکر دے په استعمال کښې هم فرق دے هغه دا دے چه شک استعمالیږی په مقام ذکر تردد کښې چه یو جانب بانددے کلک نه وی نو ذکر شک لرے کولو ذکر پاره دوه طریقے دی یو تپوس کول لکه په سورة یونس سنه ۹ کښې دی دویم بیان کول لکه سورة یونس سنه ۱ کښې دی او هر چه ریب دے نو ذکر هغې ذکر ازالے ذکر پاره ذکر تحدّی (طلب ذکر مقابلے) او مناظرے ضرورت وی لکه په سورة بقره سنه ۲۳ کښې دی۔

سوال ۱: هر کله چه ریب خاص دے او شک عام دے او په نفی ذکر خاص سره نفی ذکر عام نه لازمیږی او حال دا دے چه قرآن کریم کښې هیڅ شک هم نیشته لکه چه په کښې ریب نیشته؟۔

جواب:۔ عام مفسرینو لیکلی دی چه دلته ذکر ریب نه مراد شک دے ذکر قبیلے ذکر ذکر خاص نه او مراد ترینه عام دے یا ذکر کر ذکر مسبب او مراد تری نه سبب دے۔

سوال ۲: هر کله چه مراد ذکر ریب نه شک دے نو لا شک فیه ئے ولے اونه وئیلو؟

جواب:۔ مخاطبین ذکر قرآن (منکرین) صرف شک والا نه وُو بلکه ریب کوونکی هم وُو لکه په سورة بقره سنه ۲۳ کښې دی او په کلام کښې رعایت کول ذکر مخاطب پوره بلاغت دے ذکر دے وجے نه نفی ذکر ریب ئے اوکړه۔

سوال ۳: په قرآن کښې ریب کوُونکی ډیر دی نو ریب موجود شو نو څه رنګ لا ریب ئے اوئیلو؟۔

جواب اول:۔ امام رازی وئیلے دی چه دا نفی په معنی ذکر نهی سره ده یعنی ریب مکوئ. لیکن دا تاویل بے ضرورته دے۔

جواب دویم:۔ سکاکی او صاحب ذکر تلخیص المفتاح ذکر کړیدے چه دا ذکر قبیلے ذکر فرض کولو ذکر موجود په منزله ذکر معدوم (نیشت) سره ذکر ذکر وجے ذکر نیشتوالی ذکر دلیل ذکر ریب نه لیکن دا هم بے حاجته تاویل دے۔

جواب دریم:۔ ابو حیان وئیلے دی چه دا سوال بالکل خطا دے ځکه چه وجود ذکر مرتابینو (شک کوُونکو) تقاضا کوی ذکر وجود ذکر ریب نه په ذهن ذکر مرتاب (شک کوُونکی) کښې نه په نفس الامر (حقیقت) کښې، او په لا ریب سره نفی ذکر ریب ده ذکر قرآن نه په نفس الامر کښې او ذکر دے وجے نه په سنه ۲۳ کښې وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ وئیلے دے، إِنْ كَانَ فِيهِ رَيْبٌ ئے نه دے وئیلے، او دا بالکل

صحیح جواب دے۔
فائدہ:- په نفی د ریب سره نفی د عوج هم اوشوه او معلومه شوه چه هیڅ باطل د قرآن مقابله نشی کولے نو د هیڅ قول او کتاب د قرآن په مقابله کښ قبول نهٔ دے نو ډیر افسوس دے په هغه جاهلانو باندے چه د قرآن په مقابله کښ د خپل شیخ، امام، پیر وغیره په قول سره دلیل نیسی او قرآن پریږدی یا په هغے کښ تاویلونه کوی لکه مشرکین او مبتدعین۔
سوال ۱:- ریب او شک خو تعلق لری د نسبت سره لکه نسبت د اودریدلو زید ته، او مفرد سره خو د دے تعلق نشی کیدلے او حال دا دے چه ضمیر د فیه کتاب ته راجع دے او هغه مفرد دے؟۔
جواب:- فیه ضمیر اگرچه کتاب ته راجع دے لیکن د کتاب نه ذات د هغه نه دے مراد بلکه کمال د کتاب دے لکه چه په ذٰلِكَ الْكِتٰبُ کښ ذکر شول یا نازلیدل د کتاب دی د طرف د الله تعالیٰ نه لکه سورة السجده ۲ کښ دی او کمال د کتاب یا نازلیدل نسبت دے مفرد نه دے۔
هُدًى لِّلْمُتَّقِيْنَ دا دریم صفت دے چه مشتمل دے په صفاتِ ثبوتیه او سلبیه دواړو باندے ځکه چه هدایت کښ معنیٰ د رسیدلو ده حق او صحیح مقصد ته او بچ کیدل دی د گمراهئ او د نقصان نه۔ او غوره دا ده چه دا هم مستقله جمله ده او مبتداء (هو) پټه ده او هدًى ئے خبر دے او دا جمله هم دلیل دے د پاره د لاریب فیه یا نتیجه ده د هغے د پاره په طریقه د مخکنئ جملے سره۔
هُدًى مصدر دے په معنیٰ د اسم فاعل سره دے ځکه چه قرآن هدایت کوی لکه په سورة اسراء ۹ کښ دی۔ او هدًى د قرآن په صفت کښ نورلس کرته راغلے دے او تعبیر په مصدر سره د پاره د مبالغے پیدا کولو دے یا په تقدیر د ذو سره دے یعنی ذو هدًى۔ او هدًى نکره مصدر دلالت کوی په پوره هدایت باندے یعنی د قرآن کریم هر لفظ او هره جمله د هدایت د پاره ده، هغه هدایت چه انسانان هغے ته په ژوند دنیوی یا په دین کښ محتاج دی۔
سوال:- په قرآن کښ بعض متشابهات هم شته دے نو په هغے کښ څنگه هدایت دے؟۔
جواب ۱:- په قرآن کریم کښ داسے متشابهات نیشته چه د هغے معنیٰ معلومه نه وی لکه چه مقطعات کښ بعض اقوال ذکر شول چه د هغے معانی یا فائدے

په کښې ذکر دی او دا رنګ صفات د الله تعالیٰ لکه ید، وجه، استواء وغیره د دے معانی معلومے دی (چه لاس. مخ . برابر والے وغیره) دے لیکن کیفیات یے معلوم نه دی او د مخلوق سره یے مشابهت نیشته او دا مذهب د سلف صالحینو دے او هر کله چه د دے معانی معلوم دی یا فائدے او حکمتونه یے معلوم دی نو دغه هدایت دے۔
جواب ۲:۔ که او منلے شی چه د بعض متشابهاتو معانی معلومے نه دی نو فائده د هغے دا ده چه انسانانو ته بلکه علماؤ ته معلومه شی چه زمونږ علم د الله تعالیٰ د علم په شان نه دے او زمونږ علم محیط نه دے په هر څیز باندے او مونږ غیبدانان نه یو او بیا (د تاویلاتو) د هغه متشابهاتو نه په ځان منع کړی او دا هم هدایت دی او دا صفت د راسخین فی العلم دے لکه چه سورة آلعمران ۷ کښې ذکر دی۔
لِلْمُتَّقِيْنَ لام متعلق دے په هدًی پورے او متقین صیغه د جمع د اسم فاعل ده او ماخوذ ده د تقویٰ نه او هغه اخستلے شویدے د وقایة نه او وقایه بچ کولو ته وئیلے کیږی۔ او کله مصدر (تُقَاةً) راځی په دغه معنیٰ لغوی سره لکه سورة آلعمران ۲۸ کښې. او د تقویٰ په اصطلاح د شریعت کښې مختلف تعبیرات دی۔
اول تعبیر:۔ تفسیر البحر المحیط کښې لیکلی دی "چه متقی په شریعت کښې هغه څوک دے چه ځان بچ ساتی د کولو د هغه کار نه چه په هغے کښې ویږوی د عذاب برابره خبره ده چه کول وی (د ماموراتو) یا پریښودل وی (د منهیاتو)"۔
دویم تعبیر:۔ د ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل کړے شویدے چه متقی هغه څوک دے چه ځان بچ ساتی د شرک نه او عمل کوی په طاعت د الله تعالیٰ سره۔
دریم تعبیر:۔ متقی هغه څوک دے چه امتثال کوی د اوامرو (د الله تعالیٰ او د رسول) او اجتناب کوی د منهیاتو د هغوی نه۔
څلورم تعبیر:۔ متقی هغه څوک دے چه ځان بچ کوی د هغے نه چه حرام کړے دی الله تعالیٰ او ادا کوی هغه چه فرض کړے دی الله تعالیٰ۔
پنځم تعبیر:۔ متقی هغه څوک دے چه ځان ساتی د شرک او عبادت د غیر الله نه او اخلاص کوی الله تعالیٰ ته د بندګئ، دا ابن کثیر ذکر کړے دی. او په حدیث د ترمذی کښې دی چه بنده د متقیانو نه نشی کیدے تر دے پورے چه مباح کارونه پریږدی د وجے د یرے د حرامونه۔

نو معلومه شوه چه دَ تقوٰی درے مرتبے دی. اوله مرتبه دَ شرک او دَ کفر دَ ټولو اقسامو نه ځان ساتل دی او تقوٰی په دے معنیٰ سره توحید ادے بغیر دَ دے نه ایمان نه حاصلیږی. دویمه مرتبه دَ مأموراتو (فرائضو، واجباتو او سننو) ادائیګی کول دی او دَ منهیاتو (ګناهونه کبیره او همیشوالے په صغیره) نه ځان ساتل دی او دا معروفه معنیٰ ده او دا دَ کامل مؤمنانو شان دے. دریمه مرتبه چه دَ شبهاتو او دَ انهماک دَ مباحاتو نه ځان ساتل کوی هسے نه چه په حرامو کښ واقع شی او دا مرتبه دَ اکمل مؤمنانو ده لکه انبیاء علیهم السلام او بعض افراد دَ مؤمنانو.

فائده ۱: ماده دَ تقوٰی په قرآن کریم کښ (۲۳۷) کرته ذکر ده او امر په تقوٰی سره (۷۸) کرته دے او تقوٰی په اتو معاتو سره استعمالیږی. اول په معنیٰ دَ توحید سره لکه په سورة الفتح ۲۶ کښ. دویم په معنیٰ دَ توبه سره لکه په سورة اعراف ۹۶ کښ. دریم په معنیٰ دَ طاعت دَ احکامو سره لکه په سورة نحل ۲ کښ. څلورم په معنیٰ دَ ترک دَ معصیت لکه سورة مائده ۳۵ کښ. پنځم په معنیٰ دَ اخلاص سره لکه په سورة الحج ۳۲ کښ. شپږم په معنیٰ دَ خوف او خشیت سره لکه په سورة بقره ۴۸ کښ. اووم په معنیٰ دَ پرهیزګارۍ یعنی اوامر په ځائے راوړل او دَ منهیاتو نه ځان ساتل لکه په دے سورة بقره ۲ کښ.

فائده ۲: دَ مؤمنانو دَ اسماءِ صفتیو نه (چه روستو ذکر کیږی) لفظ دَ متقین ئے ذکر کړے دے. دا دَ دے سورت خصوصًا او دَ ټول قرآن دَ پاره عمومًا په شان دَ براعة الاستهلال دے (په اول دَ کتاب کښ داسے الفاظ ذکر کول چه راتلونکی مقصد ته اشاره کوی) یعنی دا سورت بلکه ټول قرآن کریم دَ تقوٰی او دَ هغے دَ طریقو تعلیم ورکوی او په شرع کښ هغه تقوٰی ته اعتبار دے چه قرآنی تقوٰی وی. دَ دے وجے نه په دے سورت کښ خصوصًا ماده دَ تقوٰی په مختلف تعبیراتو سره پنځه دیرش ۳۵ کرته ذکر ده اول تعبیر صیغه دَ منقون او متقین چه په هغے کښ تعریف او خواص دَ هغوی مقصود دے په ۶۶ او ۱۷۷ (په دے کښ لس صفات ذکر دی) او ۱۸۰ ۱۹۴ ۲۴۱ کښ دی. دویم تعبیر امر په تقوٰی سره په ۲۴ ۴۱ ۴۸ ۱۲۳ ۱۸۹ ۱۹۴ ۱۹۶ ۱۹۷ ۲۰۳ ۲۲۳ ۲۳۱ ۲۳۳ ۲۷۸ ۲۸۱ ۲۸۲ ۲۸۳ کښ دے. دریم تعبیر اسباب دَ حصول دَ تقوٰی په لفظ دَ لعلّ سره په ۲۱ ۶۳ ۱۷۹ ۱۸۳ ۱۸۷ کښ دے.

څلورم تعبیر ترغیب ورکول او فضیلت دَ تقوٰی په صیغه دَ اتقی او اتقوا (فعل ماضی) سره په ۱۰۳ ۱۸۹ ۲۰۳ ۲۱۲ کښ دے او په صیغه دَ مضارع (تتقوا) سره په ۲۲۴ کښ.

او په صيغه د مصدر سره په ۲۳۷ کښ دے۔
فائده ۳: اسماء صفتيه د مؤمنانو په قرآن کريم کښ دا دی ۱: مؤمنون او مؤمنين او مؤمنات او مؤمنَتَيْنِ (تثنيه) او مؤمن او مؤمنة (۲۳۰) کرته ذکر دی ۲: مسلمون، مسلمين او مسلمات او مسلِمَيْنِ (تثنيه) او مسلم او مسلمة (۴۷) کرته ذکر دی۔ ۳: متقون او متقين (۴۹) کرته۔ ۴: محسنون او محسنات (۳۳) کرته۔ ۵: المخبتون او المخبتين يوکرت۔ ۶: الصالحون (۲۹) کرته۔ ۷: الخاشعون (۹) کرته۔ ۸: الابرار (۶) کرته۔ ۹: عباد الله او عباد الرحمٰن (۸) کرته۔ ۱۰: الصديقين (۲) کرته۔ ۱۱: الشهداء (۸) کرته۔ ۱۲: لس صفات په سورة احزاب ۳۵ کښ۔ ۱۳: المهاجرون (۵) کرته۔ ۱۴: الانصار (۲) کرته۔ ۱۵: الخاشعين والخاشعات يوکرت۔
او دا رنګ نور اسماءِ صفتيه په سورة آلعمران ۱۷ او سورة توبه ۱۱۲ او سورة احزاب ۳۵ کښ اوګورئ۔ او د دے نه علاوه نور اوصاف هم شته۔
سوال:- هرکله چه دا دومره اسماءِ صفتيه د مؤمنانو دی نو دلته ئے لفظ د متقين په څه وجه سره راوړے دے؟
جواب:- د الله تعالیٰ د کلام حکمتونه بے شماره دی هغه په هغې باندې ښه پوهيږي ليکن ظاهره خبره دا ده چه دغه درے قسمه صفتونه دی بعضِ د ظاهري اعمالو سره تعلق لري او بعضِ باطني دی او صفت د تقوىٰ د ظاهر او باطن دواړو سره تعلق لري نو ځکه ئے په دے سورت کښ دا جامع صفت ذکر کړو او دا سورت د مدينے منورے ابتدائي سورت دے نو په دے کښ اکثر صفتونه په طريقه د جامعيت سره ذکر دی۔ او بله وجه دا ده چه د يهودو او نصاراؤ په اصطلاح کښ نيکان خلق په مشهور وو په نوم د راهبانو سره او د قرآن په اصطلاح کښ هغه مشهور دی په نوم د متقيانو سره نو دا اول سورت د مدينے منورے دے چه مخاطب په دے کښ يهود دی نو خبرئے ورکړو دوی ته په لفظ اصطلاحي د قرآن سره چه متقين دے۔
فائده ۴: په دے مقام کښ دوه اِشکاله دی اول دا چه هدايت د قرآن خو عام دے لکه په دے سورت کښ په ۱۸۵ کښ ذکر دی نو دلته ئے د متقينو تخصيص د څه وجے نه اوکړو؟ دويم اشکال دا دے چه تقوىٰ خو هدايت د نو د اهلِ تقوىٰ د پاره هدايت خو تحصيل د حاصل دے چه بے فائدے دے؟ جوابات د دے دواړو په ډيرو وجو سره دی اول جواب، هدايت د قرآن کريم اګرچه

بِالْغَيْبِ وَيُقِيْمُوْنَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنٰهُمْ

په هغه څه چه د دوی نه پټ دی - او پابندی کوی د مانځه او بعضې د هغه مال نه چه مونږ دوی ته ورکړی

يُنْفِقُوْنَ ﴿۳﴾ وَالَّذِيْنَ يُؤْمِنُوْنَ بِمَآ اُنْزِلَ

خرچ کوی - او دا (متقیان) هغه کسان دی چه یقین کوی په هغه څه چه نازل کړې شوی

عام دے لیکن نفع اخستونکی د قرآن نه صرف تقوٰی والا دی او دا سے تخصیص په ډیرو آیاتونو کښ شته دے لکه په سورة فاطر ۱۸ او یٰسٓ ۱۱ کښ نو اشاره شوه چه د قرآن کریم نه د فائدے حاصلولو د پاره تقوٰی، خشیت، انابت الی الله ضروری دے او هرکله چه په دے آیاتونو کښ فرق د درے ډلو (مؤمنان - کافران - منافقان) په مینځ کښ مقصد وو په اعتبار د اثر د قرآن کریم سره د دے وجے نه تخصیص د متقینو ئے اوکړو - دویم جواب، متقین نه مراد هغه خلق دی چه تقوٰی پکښ راځی روستو د هدایت نه او قریب وی چه متقیان به جوړ شی او دیته ویلے شی حکم په اعتبار د مایؤول الیه سره لکه "اِنِّیْٓ اَعْصِرُ خَمْرًا" او "مَنْ قَتَلَ قَتِيْلًا فَلَهٗ سَلَبُهٗ" - دریم جواب دا دے، لکه چه په هدایت کښ ډیرے مرتبے دی چه په تفسیر د سورة فاتحه کښ ذکر کړے شویدی نو په تقوٰی کښ هم مختلف مرتبے مخکښ ذکر شویدی نو متقی په هره درجه کښ د هدایت یو خاص معنی ته محتاج دے - څلورم جواب، دلته هدایت په معنی د تثبت او پوخوالی سره دے یعنی متقی (موحد) په توحید باندے پوخوالی کښ کتاب د الله تعالٰی ته محتاج دے یعنی کله چه یو انسان توحید او ایمان اجمالی په دلیل عقلی سره حاصل کړو یا په تقلید سره نو دے متقی دے په اوله مرتبه کښ لیکن په توحید باندے پوخوالے او تفصیلی توحید او ایمان به هله حاصلیږی چه د قرآن کریم نه استفاده اوکړی نو دا چه مشهوره ده چه اول ایمان دے او بیا قرآن دے نو مطلب ئے دا دے چه ایمان اجمالی مخکښ حاصلید لے شی او بیا تفصیلی ایمان بغیر د قرآن نه نه حاصلیږی -

۳ په دے آیت کښ تعریف د متقینو دے (هغه چه متقی دے په درجه کامله کښ) او اشاره ده چه دا صفتونه په قرآن سره حاصلیږی - په دے آیت کښ د متقینو درے صفتونه ذکر دی اول صفت د عقیدے دے دویم عمل بدنی دریم عمل مالی او دا درے صفتونه مرجع ده د هغه ټولو صفتونو چه په

نوروایاتونوکښې دَ هغوی دَپاره ذکر دی. صفات دَ متقیانو په سورة بقره ۱۷۷ اوسورة آلعمران ۱۳۴ اوسورة زمر ۳۳ اوسورة قٓ ۳۲ ۳۳ ۳۴ کښې ذکر دی په هغې ټولوکښې چه فکراوکړے شي نوراجع کیږی دغه درے صفتونوته - دلته اول صفت اَلَّذِیْنَ یُؤْمِنُوْنَ بِالْغَیْبِ ، یُؤْمِنُوْنَ مادہ دَ ایمان په قرآن کریم کښې (۸۷۸) کرته ذکر ده او په صیغه دَ امر حاضر سره اتلس کرته ذکر دے او هغه یا معنی لغوی ده یا معنی شرعی یا ایمان اجمالی دے یا ایمان تفصیلی.

ایمان په لغت کښې اعتماد او وثوق (باورکول) اوخبره منلوته وئیلے کیږی نو مجرد بغیر دَ صِلے دَ لام نه دے لکه سورة یوسف ۱۷ کښې او داخو ډیر مستعمل دَے او مزید (باب افعال) په صِلے دَ لام سره استعمالیږی لکه سورة یوسف ۱۷ سورة توبه ۶۱ سورة بقره ۷۵ کښې اوکوم ایمان په شریعت کښې چه مطلوب دے دَ یو مکلف شخص ته په دنیاکښې اومعتبر دے په آخرت کښې هغه اعتقاد اوقول اوعمل دے په نیز دَ اکثر اهلِ علمو دَ سلف صالحینو نه لکه چه ابن جریر او ابن کثیر ذکرکړیدی او بیضاوی او آلوسی ذکرکړیدی چه تصدیق (یقین) کول په هغه احکامو چه نبی صلی الله علیه وسلم په هغې سره راتلل کړیدی او معلوم وی ضرورةً (قطعًا) تفصیلاً په هغې کښې چه تفصیلاً معلوم وی او اجمالاً په هغې کښې چه اجمالاً معلوم وی سرهٔ دَ اقرارکولونه په هغې باندے عمومًا اوخاص په وخت دَ طلب دَ اقرارکښې نو دا ایمان دے حاصل دَ دَ دا دے چه کوم احکام په وحی سره قطعًا معلوم وی دَ هغې منل ایمان دے اوکوم چه په دلیل ظنی سره معلوم وی نو دَ هغې منل ایمان او نه منل کفر نه دے شرعًا.

اوعمل په ایمان شرعی کښې داخل دے یا نه دے په دے کښې ډیر اختلاف دَے چه دا محل دَ تفصیل نه دے صرف دومره خبره ده چه کله ایمان صرف دَ تصدیقِ قلبی دَپاره استعمالیږی اوکله په تصدیق او عمل دواړوکښې مستعملیږی او دا واضح ده په هغه چا باندے چه نصوص دَ قرآن اوحدیث په باره دَ ایمان او ایمانیاتوکښې اوګوری هاں کوم الفاظ چه په شرع کښې ثابت دی نو دَ هغې انکار یا تاویل نامناسبه خبره ده یعنی زیاتیدل دَ ایمان چه په ډیرو ایاتونوکښې دالفظ ذکر دے لکه په سورة آلعمران ۱۷۳ او انفال ۲ او سورة توبه ۱۲۴ اوسورة احزاب ۲۲ اوسورة فتح ۴ اوسورة مدثر ۳۱ کښې. نو دَ لفظ دَ زیادت دَ ایمان نه انکار کول بکار نه دی.

بیا پوهه شئ چه ایمان شرعي په قرآن او حدیث کښې کله مطلق ذکر وي (یعنی د مؤمَن به ذکر ورسره نه وي) لکه یا ایها الذین آمنوا، او ان الذین آمنوا دا سې ډیر آیاتونه دي نو مراد به د دینه ایمان شرعي وي او تمام ایمانیات به په هغې کښې مراد وي - او کله مقید وي په ذکر د مؤمَن بِهٖ سره او هغه مؤمَن بِهٖ به کله تفصیلاً ذکر وي لکه په سورة بقرة ۶۲، ۱۲۶، ۱۳۶، ۱۷۷، ۲۸۵ او سورة آل عمران ۸۴، ۱۷۹ او سورة انفال ۴۱ او اعراف ۱۵۸ او سورة شورىٰ ۱۵ کښې چه ذکر دي. او نور آیاتونه هم شته چه په دے تولو آیاتونو کښې ذکر دے ایمان بالله او بالملائکة او بالکتب چه نازل دي په انبیاء علیهم السلام باندے او بالرسل والنبیین او په آخری رسول او په کلماتو د الله تعالىٰ او په یوم الاخر باندے - او مؤمَن بِهٖ کله اجمالاً ذکر وي لکه په دے آیت کښې په لفظ د بالغیب سره (چه تفسیر یې روستو راځي) -

سوال:- هر کله چه ایمان تصدیق دے او تصدیق علم دے نو په دے آیت سره معلومه شوه چه متقیان په غیب باندے علم لري او دا استدلال خو د اهلِ شرک دے؟

جواب ۱: د قرآن کریم داسې تفسیر کول چه د نورو ښکاره آیاتونو سره یې تعارض راځي دا تحریف بلکه کفر دے (چه قصداً یې کوي) نو ډیر آیاتونه شته چه ښکاره قطعاً دلالت کوي چه ما سویٰ الله که ملائیک دي او که انبیاء دي، اولیاء دي که جنات دي نو هغوی لره علم غیب نیشته لکه په سورة نمل ۶۵ کښې نو په دے آیت (یؤمنون بالغیب) سره اثبات د علم غیب غیر الله لره استدلال کول د هغه آیت (سورة نمل) نه صریح خلاف کول دي.

جواب ۲: په مسئله د علم غیب کښې مراد د غیب نه غیب حقیقي دے او په دے آیت کښې مراد د غیب نه غیب اضافي دے (روستو په تفسیر د غیب کښې به ذکر شي) نو دا استدلال د دوی نه صحیح کیږي.

جواب ۳: فرق دے په مینځ د علم الغیب او علم بالغیب کښې هغه دا دے چه مراد په علم غیب سره دا دے چه غائب شیزونه ټول و رته داسې ښکاریږي لکه چه حاضر وي او د هغه د ستر ګو نه هیڅ شیز پټ نه وي لکه په صفت د الله تعالىٰ کښې دي وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَّبِّكَ مِنْ مِّثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَآءِ (یونس ۶۱)

او مراد په علم بالغیب سره دا دے چه په غائب شیزونو باندے (یعنی د هغې په حکم باندے) عالم شي سره د وصف د غائب والي نه صفت د غائب کیدلو

د هغې نه ختم نه وي لکه علم شو په وجود د الله تعالیٰ باندې په هغې سره داسې نه کیږي
چه الله تعالیٰ لره وینې. یا علم دې په احوالو د آخرت باندې نو په دې آیت کښې
خو علم بالغیب ثابت دې او هغه مستلزم نه دې علم الغیب لره.
بِالْغَيْبِ، دا لفظ په قرآن کریم کښې اته څلویښت ځله ذکر دې او د دې ډیرې
معانی دي. اوله معنی غیب په معنی د وحې سره دې لکه په سورة طور ۴۱ نجم ۳۵
قلم ۴۷ تکویر ۲۴ کښې. دویمه معنی غیب هغه څیزونه دي چه د هغې د علم د پاره
هیڅ ذریعه نه وي (نه حواس نه عقل او نه وحې وغیره) او دیته غیب حقیقي وئیلې
شي او دغه مراد دې په سورة نمل ۶۵ کښې او دا خاص دې په الله تعالیٰ پورې.
دریمه معنی غیب هغه څیزونه دي چه د هغې د علم د پاره څه سبب وي نو د هغه
سبب د استعمال نه مخکښې هغه غائب او مجهول وي او د سبب د وجود نه روستو
هغه معلوم اوګرځي او هغه سبب کله حواس وي او کله عقل وي او کله وحې
وي او دا مراد په سورة آل عمران ۱۷۹ او سورة یوسف ۱۰۲ کښې دې او دیته غیب
اضافي وئیلې شي. څلورمه معنی بې دلیله او په توکې سره خبره کول لکه په سورة
کهف ۲۲ او سورة سبا ۵۳ کښې. او پنځمه معنی غیب په معنی د وخت د غائب
والي لکه په سورة یوسف ۵۲، ۸۱ او نساء ۳۴ کښې او دا احتمال دې په سورة
مائده ۹۴ او انبیاء ۴۹ او فاطر ۱۸ او ق ۳۳ کښې.
پوهه شئ چه په دې آیت (یؤمنون بالغیب) کښې مراد اوله یا دریمه معنی ده د هغې
اول دلیل دا دې چه دا اجمال دې په مؤمن به کښې او تفصیل د هغې په نورو
آیاتونو (لکه چه مخکښې موتږ ذکر کړیدی) کښې په الله او یوم الآخر او ملائک
او کتابونه او رسولان سره راغلې دې او دا ټول مؤمنانو ته په دلیل د وحې
سره معلوم شویدي. دویم دلیل حدیث د جبرائیل علیه السلام دې چه
صحیحین او اکثرو محدثینو ذکر کړیدې چه په هغې کښې معنی د ایمان ذکر
شویده (یعنی مؤمن به کوم څیزونه دي) او هغه هم په وحې سره معلوم
شویدي. دریم دلیل قرطبي، ابن کثیر، بیضاوي او ډیرو مفسرینو وئیلې دي
چه مراد په غیب سره الله تعالیٰ او ملائک او کتابونه، رسولان، ورځ د آخرت
جنت، اور د جهنم، ملاقات د الله تعالیٰ او ژوندي روستو د مرګ نه دې او دا په روایت
د ابو العالیه او قتاده او ابن عباس رضي الله عنهما سره ثابت دي.
یا مراد د دې نه قرآن دې (او دا اوله معنی ده د معانو د غیب نه یعنی وحې) او دا

روایت ابن کثیر دَ زر بن حبیش نه نقل کړے دے. یا مراد دَ دے نه پټمه معنی ده او دا دَ عبدالله بن مسعود رضی الله عنه روایت دے یعنی په حال دَ غائب والی کښ (په وخت دَ وحی کښ حاضر نه وو دَ صحابو پشان) ایمان لري. او په دیکښ دا هم داخل دی چه دَ منافقانو پشان نه دی چه مخامخ ایمان لري او په غائب کیدلو کښ کفر کوی نو په دے کښ رد دے په ایمان دَ منافقانو باندے چه هغه ایمان شرعی نه دے.

وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ روستو دَ ذکر دَ ایمان نه ذکر دَ اعمالو دے او دا سے په قرآن کښ ډیر کرته ذکر دی چه په ایمان باندے یے عمل عطف کړے دے. اشاره ده چه دَ الله تعالیٰ په نیز باندے مؤمنِ کامل قایل دَ مدح او دَ جزا دے او هر چه مؤمن دے بغیر دَ عمل نه یعنی فاسق نو قرآن کښ اکثر دَ هغه حالت یے نه دے ذکر کړے دَ پاره دَ دے چه دَ هغه په زړه کښ خوف او رجا دواړه پیدا شی خو چه خوف یے غالب وی. او ځکښ راوړل دَ ایمان ښکاره دلیل دے چه هیڅ عمل بغیر دَ ایمان نه قبول نه دے.

سوال :- عطف دَ عمل په ایمان باندے دلالت کوی چه عمل غیر دَ ایمان نه ځکه چه عطف په کلام کښ تقاضه دَ مغائرت کوی؟

جواب ۱ اول دا چه په عطف کښ مغائرت مِن وجه کافی وی دا ضروری نه ده چه معطوف معطوف علیه نه بالکل غیر وی دَ دے وجے نه کله عطف دَ خاص کیږی په عام باندے لکه په دے قول دَ الله تعالیٰ کښ "من کان عَدُوًّا لِّلّٰهِ وملائکته ورسله وجبریل ومیکال". په دے کښ عطف دَ جبریل او میکال په ملائکته باندے عطف دَ خاص دے په عام باندے، نو دلته هم کیدے شی چه ایمان شرعی عام (شامل) وو اعمالو ته نو ذکر دَ بعضِ عملونو په طریقه دَ عطف دَ خاص دے په عام باندے دَ وجے دَ اهتمام دَ دغه عملونو نه په اعمالو دَ ایمان کښ.

جواب ۲ دَ ایمان مختلف اطلاقات دی کله ایمان ذکر شی مراد ترینه صرف تصدیق قلبی وی او کله ایمان په معنی دَ ایمان کامل وی. نو کوم ځائے چه مراد دَ ایمان نه تصدیق وی نو هغه ځائے په دَ عمل عطف په ایمان باندے کیدے شی.

وَيُقِيمُونَ اقامت په لغت دَ عرب کښ اُود ردَلو ته وئیلے شی او په عرف هغوی کښ برابر ولو ته وئیلے شی چه دَ هغے ټول حقوق پوره ادا کړے شی. نو مراد

د اقامة الصلوٰة نه لحاظ د اوقاتو او د ارکانو او شرطونو او سنن او مستحبات د هغې دی سرهٔ د بېچ ساتلو د مکروهاتو او مفسداتو د هغې نه - او دغه صلوٰة شرعيه دے چه نبي صلی الله عليه وسلم فرمائيلی دی "صَلُّوْا كَمَا رَاَيْتُمُوْنِيْ اُصَلِّيْ" - او د دے وجے نه په مقام د مدح کښې لفظ د اقامت ذکر کيږی او په مقام د ذم کښې صِرف صلوٰة ذکر کوی لکه فويل للمصلين - هاں هرکله چه د مصلينو نور صفاتِ مادحه ذکر کوی نو هلته يې هم د مصلين لفظ ذکر کړے دے لکه په سورة معارج ۲۲ کښې نو سورة معارج دلالت کوی چه اقامة الصلوٰة کښې هغه صفتونه داخل دی کوم چه په سورة معارج کښې د ۲۲ نه روستو ذکر کړے دی - او امر په اقامة الصلوٰة سره په قرآن کښې اتلس کرته راغلے دے - او تشريح د اقامت قرآن کريم ذکر کړيده اول اوقات د صلوٰة په سورة بقره ۲۳۸ سورة نساء ۱۰۳ سورة روم ۱۷، ۱۸ سورة هود ۱۱۴ سورة اسراء ۷۸ سورة طٰهٰ ۱۳۰ کښې - دويم طهارت سورة مائدة ۶ کښې دريم قيام سورة بقره ۲۳۸ کښې - څلورم او پنځم رکوع او سجود سورة حج ۷۷ کښې - شپږم قراءت سورة مزمل ۴، ۲۰ کښې - اووم خشوع سورة مؤمنون ۲ کښې - اتم قنوت سورة بقره ۲۳۸ کښې - نهم محافظه سورة بقره ۲۳۸ کښې لسم دوام سورة معارج ۲۳ کښې يوولسم اخلاص سورة انعام ۱۶۲ کښې - دا رنګ اثار او فائدے د اقامة الصلوٰة يوولس ذکر دی اول تقویٰ چه هغه په دے ايت د بقره کښې ده - دويم اجر عظيم بقره ۲۷۷ کښې دريم معيّت خاصه د الله تعالیٰ سورة مائدة ۱۲ کښې څلورم استحقاق د ولايت د الله تعالیٰ مائده ۵۵ کښې پنځم اصلاح سورة اعراف ۱۷۰ کښې شپږم بشارت په مغفرت او په درجاتو سره انفال ۳ کښې اووم اخوت په دين کښې او عصمت د جان او مال سورة توبه ۵، ۱۱ کښې اتم تکفير د سيأتو سورة هود ۱۱۴ کښې نهم حصول د رحمتِ الٰهيه سورة نور ۵۶ کښې، لسم نهی د فحشاء او منکر نه سورة عنکبوت ۴۵ کښې، يوولسم ذکرِ الٰهي سورة طٰهٰ ۱۴ کښې.

الصَّلوٰةَ دا لفظ په قرآن کښې درے اتيا کرته او ماده د دهٔ پنځه نوی کرته ذکر ده او دا رنګ امر په صلوٰة سره مفرد او تثنيه او جمع او مذکر او مؤنث شل کرته ذکر دے - او صلوٰة په لغت کښې دعا ته وئيلے شی دا رنګ تحريک د صَلَوَيْن (کوناټو) ته وئيلے شی او دا ماده په قرآن کريم کښې په اته معانو سره استعمال شويده - اول په معنی د دُعا سورة توبه ۱۰۳ کښې، دويم په معنی د صلوٰة الجنازة سورة توبه ۸۴ کښې، دريم په معنی د دين سورة هود ۸۷ کښې، څلورم په معنی د ذکر او تسبيح سورة نور

۵۶ کښې، پنځم په معنیٰ د درود وئیلو په نبی صلی الله علیه وسلم سورة احزاب ۵۶ کښې، شپږم په معنیٰ د اوچت والی د شان (اعتناء بالشان) سورة احزاب ۵۶ کښې، اووم انزال الرحمة سورة احزاب ۴۳ کښې، اتم عبادات مخصوصه چه مونځ دے دا خو په ډیروایاتونو کښې راغلې دے نو په دے ایت کښې دا روستنئ معنیٰ مراد ده۔

تنبیه:۔ اقامة الصلوٰة مستلزم دے اقامة د ټول دین لره په دلیل د حدیث مَنْ اَقَامَهَا فَقَدْ اَقَامَ الدِّیْنَ (چا چه اقامت د مونځ اوکړو نو ټول دین ئې قائم کړو) بلکه اقامة د صلوٰة په شرعی او سنت طریقې سره مستلزم دے پریښودلو د بدکارونو او بد اخلاقو لره لکه په سورة عنکبوت ۴۵ کښې دی، نو سوال دفع شو هغه دا چه په دے ایت کښې د مؤمنانو صفت (د گناهونو نه بچ کیدال) ولې نه دے ذکر کړے نو معلومه شوه چه اقامة الصلوٰة او انفاق سره لازم دی د گناهونو نه منع کیدال۔

وَمِمَّا رَزَقْنٰهُمْ یُنْفِقُوْنَ دا ذکر د عبادت مالیه دے۔ مِمَّا په اصل کښې مِنْ مَا دے نو مِنْ د پاره د تبعیض دے، په دے کښې اشاره ده چه د ټول مال په خرچ کولو انسان مکلف نه دے بلکه یوه حصه د مال لکه په دے سورت ۲۱۹ کښې او په سورة محمد ۳۶ کښې دی او دا رنگ اشاره ده چه میانه روی کوئی په انفاق او په بخل کښې، لکه په سورة اسراء ۲۹ او فرقان ۶۷ کښې او د دینه خواص خلق مستثنیٰ دی لکه ابوبکر رضی الله عنه چه هغه خپل ټول مال خرچ کړے وو۔ مَا لفظ خو عام دے هر هغه قوت ته چه الله تعالیٰ انسان ته ورکړے وی مال او علم نو انفاق د دے ټولو پکار دے بدن خرچ کول جهاد دے او علم خرچ کول دعوت الی الله دے اگر چه دلته نفس مال خرچ کول مراد دی۔

رَزَقْنٰهُمْ ماده د رزق په قرآن کښې (۱۲۲) یو سل دوه ویشت کرته ذکر ده۔ رزق په لغت کښې حصے ته وئیلے شی او دا معنیٰ په سورة واقعه ۸۲ کښې ذکر ده او په اصطلاح کښې نوم دے د هر هغه شیز چه فائده حاصلیږی لے شی په هغې سره لکه مال اولاد، مریان، میوے، څاروی او لباس او دا په قرآن کریم کښې په مختلف معانیو سره استعمال شوید ے۔ اول په معنیٰ د نبوت سورة هود ۸۸، دویم رزق برزخی سورة آلعمران ۱۶۹، دریم په معنیٰ د باران سورة ذاریات ۲۲، څلورم په معنیٰ د اعطاء (ورکول) او هغه په معنیٰ د اعطاء په جنت کښې ده لکه په دے سورت ۲۵ او ص ۵۴ کښې، پنځم اعطاء په دنیا کښې دا په ډیروایاتونو کښې ده او په دے ایت کښې دا معنیٰ مراد ده۔ شپږم په معنیٰ عرفی اصطلاح سره یعنی نفع اخستل که خوراک

خینکاک وی یا لباس وغیره لکه په دے سورت ۲۲ کښ۔
رَزَقْنٰهُمْ دا فعل او ګ دے پشان ډیر افعال په قرآن کښ په صیغه دَ جمع سره ذکر کړے شویدی. مفسرینو دَ دے ډیر وجوه لیکلی دی اوله وجه دا سے کارونه الله تعالیٰ دَ ملائکو په ذریعه سره کوی ځکه جمع ذکر ده - دویمه وجه په دیکښ تعظیم دَ فاعل (چه الله تعالیٰ دے) مراد دے او تعظیم دَ فاعل کښ تعظیم دَ فعل ته اشاره وی - دریمه دا چه دا دَ متشابهاتو نه ده تو معنی په دَ جمع کوو او مراد یه الله تعالیٰ وی په توحید سره په قرینه دَ نورو ایاتو دَ توحید سره او علم دَ جمع راوړلو دَ الله تعالیٰ سره دے - او په نسبت دَ رزق کښ الله تعالیٰ ته اشاره ده چه پیدا کوونکے او رزق تقسیموونکے او رزق ورکوونکے صرف الله تعالیٰ دے شریک یئے نیشته لکه په سورة عنکبوت ۶۰ کښ دی نو په دے کښ ترغیب دَ چه روزی خو الله تعالیٰ درکړے ده نو دَ الله تعالیٰ په نوم او حکم سره یئے خرچ کړئ.
يُنْفِقُوْنَ، نفق، دا ماده په لغت کښ دلالت کوی په خروج (وتلو) باندے او په عرف کښ مال ویستل دَ خپل لاس نه که په خیر کښ وی او که په شر کښ وی دَ شر دَ پاره استعمال دے په سورة انفال ۳۶ کښ او په اصطلاح دَ شریعت کښ مال خرچ کول دی دَ الله تعالیٰ او دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ حکم مطابق په شرعی مصارفو کښ که فرض او واجب وی یا مستحب وی نو دلته مراد دا معنی شرعی ده او تخصیص یئے په زکوٰة پورے نیشته اګرچه اول یکښ زکوٰة داخل دے او په ځان خرچ کول او په اهل وعیال خرچ کول او خرچ کول په جهاد دعوت او قتال فی سبیل الله کښ او نور مستحب صدقات په کښ داخل دی دا قول ابن جریر او خازن وغیره غوره کړے دے۔
سوال:- که څوک نذر دَ غیر الله او یوولسمه یا دولسمه باندے خیرات خاص کوی یا دَ محرم په لسمه باندے یو خاص طعام خیرات کوی یا دَ صفر میاشت په اخری شروع (چارشنبه) باندے طعام دَ چوری کوی یا دَ مړو ما بنامونه او څلویښتی او کالونه کوی دا هم انفاق دے نو ایا دا په دے جمله کښ داخل دی لکه بریلیانو بدعتیانو چه په خپل تفسیر او کتابونو کښ لیکلی دی؟
جواب:- علماؤ لیکلی چه الفاظ شرعیه (چه په قرآن او په حدیث کښ دی) هغه به همیشه په شرعی معانو باندے حمل کیدے شی هاں که چرته څه قرینه پیدا شی دَ پاره دَ معنی لغوی، او ځکښ مونږ ذکر کړه چه مراد

دا انفاق نه (په ځایونو د صفت د مؤمنانو کښې) انفاق شرعي دے (تائیدا) رومي په مثنوي
کښې لیکلي دي چه منفق بجا هدرِ راهِ حق است نه مسرفِ متبعِ راهِ هوا ، او دا کوم ځایونه چه
ذکر شول په سوال کښې د دے د جواز د پاره هیڅ دلیل شرعي نیشته، نو دغه
انفاق بدعت او اسراف او تبذیر دے۔

فائده :- عباداتِ مالیه په قرآن کریم کښې په مختلف الفاظو سره ذکر دے اول زکوٰة
او د هغې تفصیل به ان شاء الله تعالیٰ روستو راشي. دویم صدقه تصدق په دے
لفظ سره په قرآن کښې څلیریشت ۲۴ کرته ذکر دے او هغه په شپږ وجو سره
دے اول صدقه واجبه (زکوٰة) سورة بقره ۲۷۱، سورة توبه ۵۸ ۶۰ . دویم په
طریقه د عموم سره چه فرض، واجب، نفل ټولو ته شامل وي سورة توبه ۱۰۳
سورة بقره ۲۶۳، سورة نساء ۱۱۴ او نور آیاتونه. دریم معاف کول د خپل حق که
قرض وي یا نور حقونه سورة بقره ۲۸۰، سورة نساء ۹۲، سورة مائده ۴۵، سورة
یوسف ۸۸ . څلورم مصارف د صدقه (واجبه) سورة توبه ۶۰ . پنځم طریقې او
کیفیات د صدقې سورة بقره ۲۷۱ . شپږم منافع د صدقې سورة بقره ۲۷۱ ۲۷۶
سورة توبه ۱۰۳ ۱۰۴، سورة حدید ۱۸، سورة احزاب ۳۵ .

دریم لفظ اقراض (قرض ورکول) دا په قرآن کښې دیارلس کرته ذکر دے او
دا عام دے اکثر استعمالیږي په خرچ کولو په دعوت او په جهاد کښې او د دې
وجه ته عطف کړے دے په زکوٰة باندے په سورة مزمل ۲۰ کښې او دا سے په نورو
صدقاتو واجبو باندے عطف دے په سورة حدید ۱۸ کښې. او قید د حسن
په دے کښې دلالت کوي په وجود د اخلاص او اتباع سنت باندے نو شرکیات
او بدعات او فسق و فجور کښې خرچ کول پکښې داخل نه دي۔

څلورم لفظ انفاق دے او دا په قرآن کریم کښې پنځه اویا کرته ذکر دے او دا په
قرآن کښې په نهه طریقو سره ذکر دے اول په معنیٰ د زکوٰة سورة بقره ۲۶۷،
دویم مستحب انفاق سورة آلعمران ۹۲، دریم انفاق په قتال فی سبیل الله
کښې سورة حدید ۱۰، سورة توبه ۱۲۱، څلورم انفاق په طالبانو د علم سورة
منافقون ۷، پنځم انفاق فی سبیل الله چه په هغې کښې انفاق په دعوت او تبلیغ
د حق او قتال فی سبیل الله او طلب د علم د دین او حاجي مسافر پکښې داخل
دي او دا معنیٰ په سورة بقره ۲۶۱ ۲۶۲ او سورة انفال ۶۰ او سورة محمد ۳۸
او سورة حدید ۱۰ کښې مراد ده - شپږم په معنیٰ د انفاق په اقربا ؤ او محتاجو باندې

إِلَيْكَ وَمَآ أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ

تاته او په هغه چه نازل کړے شوي دي ستا نه مخکښې، او په آخرت باندے

هُمْ يُوقِنُونَ ۝ أُولَٰٓئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ

دوي يقين کوي. دغه صفتونو والا خلک دي په هدايت باندے د طرف د رب د دوي نه

بقره ۲۱۵، او وم انفاق په اهل او په زوجه باندے سورة نساء ۳۴، انم انفاق په عامه معنى باندے لکه په دے آيت کښې او د دے سورت په ۲۱۹، ۲۶۲ کښې، ثهم انفاق په خلاف شرع ځايونو کښې او د دينِ حق په مقابله کښې سورة انفال ۳۶، سورة توبه ۵۴، سورة بقره ۲۶۴، ۲۶۵ او فوائد د انفاق په ډيرو ايا تونو کښې ذکر دي سورة بقره ۲۶۲، ۲۷۲، سورة رعد ۲۲، سورة حديد ۷، ۱۰، سورة توبه ۱۲۱، سورة فاطر ۲۹، سورة تغابن ۱۶. او انفاق په صفاتو د مؤمنانو کښې د دے آيت نه علاوه ذکر دے په سورة آلعمران ۱۷، سورة انفال ۳، سورة حج ۳۵، سورة قصص ۵۴، سورة سجده ۱۶، سورة شورى ۳۸، سورة رعد ۲۲، سورة فاطر ۲۹ کښې.

۴ وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ دا عطف دے په مخکښې الذين باندے او دا هم صفات د متقيانو ذکر کوي.

سوال:- ايمان په منزّل او په آخرت باندے خو داخل دے په ايمان بالغيب کښې نو دا ئے جدا ولے ذکر کړل؟

جواب:- دا تخصيص دے روستو د تعميم نه د پاره تعريض (اشارةً ردکول) په يهود او نصاراؤ باندے او قرطبي ذکر کړي دي چه هر کله مخکښې آيت نازل شو نو يهودو او نصاراؤ اوئيل چه مونږ هم غيب منو او د مونځ پابندي کوو او انفاق کوو نو په دے صفتونو کښې مونږ داخل يو نو دا آيت وروستو نازل شو د هغوي د ردکولو د پاره ځکه چه هغوي ټول نازل شوي کتابونه او ټولو انبياؤ باندے ايمان نه لري لکه په دے سورت ۹۱ کښې دي او د آخرت باره کښې د هغوي ايمان شرعي نيشته لکه په دے سورت ۸ او ۱۱۱ کښې دي او د دے وجے نه دا آيت ئے مستقل ذکر کړو او تعريض ئے په هغوي باندے ځکه اوکړو چه دا سورت په مدينه کښې اول نازل شوے او په دے کښې اصلاح د بني اسرائيلو مقصود ده.

بِمَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ انزال په اصل کښې راکوزولو د يو څيز د برة طرف نه کوز طرف ته

اودا په محسوساتوکښې استعمالیږی لکه باران په دے سورت ۲۲ اوتور ډیرایاتونه په باره د باران کښ- اواکثر په قرآن کښ په معنویاتو (یعنی په وحی) کښ مستعملیږی لکه په دے ایت او نور ډیرایاتونه په باره د انزال د وحی کښ دی که په واسطه د جبرائیل علیه السلام وی اوکه بغیر د واسطے د هغه نه وی.

سوال:- دا لفظ په سورة اعراف ۲۶ او سورة حدید ۲۵ کښ مستعمل دے او حال داچه هلته د بره نه ښکته راکوزیدل تیشته دے؟-

جواب:- په دغه ځایونوکښ خلق د لباس اود اوسپنے دے په اسمانی تدبیراتو سره چه هغه باران دے او ښکته سبب یې تیشته د دے وجے نه هغے د پاره لفظ انزل استعمال کړے شویدے هاں لفظ د نزول (مجرد) صرف په اوله معنی پورے خاص دے۔

فائده ع۱ قادیانی دجال وائی چه يَنْزِلُ فِيْكُمْ عيسىٰ بن مَرْيَم- په معنیٰ پیدائش دے او وئیلے دی چه پیداکیږی به په تاسوکښې پښان د عیسیٰ بن مریم او دلیل یې ذکرکړے دے ایت د اعراف ۲۶ او سورة حدید ۲۵ لیکن دا لوئے دجل او فریب دے ځکه چه يَنْزِل په حدیث کښ د نزول نه دے او نزول په معنی د خلق سره په هیڅ ځائے کښ نه دے راغلے۔

فائده ع۲ عقیده د سلف صالحینو داده چه دا منزل کلام الله دے اګرچه کلمات والفاظ او حرفونه دی نوڅوک چه داوائی چه منزل خو حرفونه دی او دا خو کلام لفظی دے دا کلام الله نه دے نو دا د جهمیو او معتزلو شبهات دی د دینه پناهی غوښتل ضروری دے، او په کیفیت د انزال د وحی کښ تفصیل او بحث کول جائز نه دی هغه شبهات پیداکوی-

فائده ع۳ ډیر اهلِ لغت او مفسرینو لیکلی دی چه انزال د پاره په یوځلے نازلیدلو او تنزیل د پاره د لږ لږ نازلیدلو استعمالیږی نو په دے فرق کولو باندے اعتراض دے چه انزال په باره د باران کښ ډیروایاتونوکښ ذکر دے او حال دا دے چه هغه په یوځل نه راوریږی دارنګ د سورة نساء ۱۵۳ په تفسیر کښ مفسرینو لیکلی دی چه اهل کتابو سوال کړے وو په یوځل د نازلیدلو د قرآن او حال داچه هلته ان تنزل ذکر کړے دے؟ ابوحیان په البحرالمحیط کښ په دے قول باندے رد کړے دے او وئیلے دی چه دا قول د صاحب کشاف دے. هاں که داسے اُوئیلے شی چه دا فرق اکثری دے او داره

لفظونه کې بل په معنی کښې استعمالیږی نو صحیح ده۔ دلته هم انزل الیك په معنی کلې لږ نازلولو دے او بعضو علماؤ د انزل فائده داوئیلې ده چه قرآن کریم د لوح محفوظ نه اسمان د دنیا ته په یو ځل نازل شویدے د دے وجے نه انزال هم صفت د قرآن کښې ذکر کیږی که دغه روایت صحیح ثابت شی نو بیا داوجه صحیح کیدے شی۔

زه وایم چه په انزال او تنزیل کښې دا فرق هم کیدے شی چه قرآن کریم کښې اُصول او کلیات هم شته او فروع او جزئیات او احکام هم شته نو په اول لحاظ سره انزال او په دویم سره تنزیل استعمالیږی (والله اعلم)۔

اِلَيْكَ دا لفظ مستلزم دے ایمان لره په اخری رسول باندے صرف ایمان په قرآن باندے نه کافی کیږی ترڅو پورے چه نزول د قرآن په محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم باندے او نه منی۔ او مَآ اُنْزِلَ عام دے که انزال په واسطه د جبرائیل سره وی یا بغیر د هغه نه وی اول ته وحی جلی او دویم ته وحی خفی یا اول ته وحی متلو او دویم ته وحی غیر متلو وئیلے شی نو اول قرآن او دویم احادیث صحیحه دی۔

وَمَآ اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ دغه منزّل اگرچه په وجود کښې مخکښې دی لیکن د ایمان د مؤمن د پاره روستو د بعثت د نبی صلی الله علیه وسلم نه ایمان بالقرآن په اول او مخکښې وی او دا رنګ ایمان په قرآن باندے اجمالی او تفصیلی دواړه فرض دے او ایمان په مخکنی کتابونو باندے ایمان اجمالی دے۔ د دے وجونه مَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ ئے مخکښې ذکر کړے دے۔

سوال:- بعض احکام د قرآن خو د مخکښې کتابونو د احکامو نه خلاف دی نو د دے جمع په ایمان کښې څنګه صحیح کیږی؟۔

جواب:- قرطبی د دے دوه جوابونه ذکر کړے دی اول دا چه دلته د ایمان نه مراد ایمان دے په دے خبره چه دا ټول د طرف د الله تعالیٰ نه نازل کړے شویدی یعنی ایمان تفصیلی په هغه کتابونو باندے مراد نه دے۔ دویم دا چه مراد د ایمان نه په مخکنو کتابونو ایمان دے د هغې په هغه حکمونو باندے چه هغه نه وی منسوخ کړشوی په قرآن کریم سره یا په قرینه د نورو نصوصو سره۔

تنبیه:- هغه کتابونه چه نازل شویدی د طرف د الله تعالیٰ نه نو په قرآن

اواحادیثوکښې دَڅلورونوموته راغلي دي لکه تورات، انجیل، زبوراوصحف ابراهیم او موسیٰ (سورة نجم ۳۶ تا ۳۷، سورة اعلیٰ ۱۹)۔ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ هغه چه ورکړے شویدي انبیاؤ ته (سورة بقره ۱۳۶، سورة آلعمران ۸۴)۔ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ (سورة آلعمران ۱۸۴)۔ اوصحیح خبره داده چه دَ دے صحیفو حصر په یوخاص عدد کښې (چه یوسل څلور دے) په صحیح حدیث سره ثابت نه دے کَ دے وجے نه په دے باندے اجمالي ایمان لرل فرض دي تخصیص دَ عدد نه په ایمان کښې ضرورت نیشته مِنْ قَبْلِكَ په دے لفظ کښې اشاره ده چه وحي دَ خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم نه روستو بنده شویده که چرے روستو هم دَ وحي دَ راتللو امکان (شرعي) وے نو په هغې باندے به ایمان راوړل فرض وے نو دَ هغې دَ پاره به یئے وَمِنْ بَعْدِكَ لفظ راوړے وے۔ اوپه خطاب دَ قَبْلِكَ کښې اشاره ده چه دَ کوم کتاب اووحي خبر رسول الله صلی الله علیه وسلم نه دے ورکړے نو په هغې باندے ایمان راوړل نیشته اوهغې ته کتابِ الٰهي نشي وئیلے کیدے لکه کتاب دَ هندوانو (وید) او دَ سکهانو (گرنتهه) وغیره۔

وَبِالْآخِرَةِ په دے کښې پنځم صفت دَ مؤمنانو ذکر کوي چه هغه ایمان راوړل دي په قیامت او دَ هغې په ټولواحوالو باندے (چه په نقل سره ثابت دي)۔

الْآخِرَةِ مؤنث دَ آخر دے نو دا په اصل کښې صفت دے دَ موصوف پټ دَ پاره چه الحالة دے لیکن هر کله چه دا لفظ دَ صفاتِ غالبه نه ګرځیدلے دے نو په ځائے دَ اسم باندے استعمالیږي او موصوف یئے نَسيًا منسيا دے۔ نو الاخرة نوم دے دَ نومونو دَ قیامت نه چه هغه په قرآن کښې درے دیرش دي هغه تنشیط الاذهان کتاب کښې ما لیکلي دي۔

فائده :- دا لفظ په قرآن کښې یوسل پنځلس کرته ذکر دے چه په هغې کښې نهه ځله دَ موصوف سره ذکر دے (الدار الآخرة) او یو کرت (الآخرة دار القرار) په دے لس مواضعو کښې مراد دَ دے نه جنت دے۔ او یو کرت په معنی لغوي سره راغلے دے (وعد الآخرة سورة بني اسرائیل ۷) دَ دے نه معلومه شوه الآخرة دَ قیامت نوم دے او الدار الآخرة دَ جنت نوم دے۔ نو دلته مراد دَ الآخرة نه ورځ دَ قیامت ده الدار الآخرة (یعني جنت) مراد نه دے ځکه چه ایمان په ورځ دَ آخرت باندے راوړل مقصد دے او په هغې کښې جنت داخل دے نو معلومه شوه چه کوم مفسرینو دلته هم لفظ دَ الدار پټ مراد کړے دے هغوي په

دے فرق بانددے سوچ نه دے کړے۔
سوال:- قادیاني ملعون وئیلي دي چه دلته مراد الرسالة الأخرة دے او مراد ترینه خپل رسالت اخلي؟۔
جواب:- دا تلبیس او تحریف دے دَ دوه وجونه اوله وجه داده چه الأخرة دَ پاره هغه موصوف پټ را ویستلې شي چه قرآن او سنت کښ چرته دَهغې ثبوت وي او دَ لفظ دَ الرسالة الأخرة چرته ثبوت نیشته۔ دویمه وجه داده چه په دے سره دَ دهٔ مدعا نه ثابتیږي ځکه چه روستنے رسالت خو مبهم دے دَ قادیاني دَ رسالت ذکر پکښ نیشته احتمال شته چه ختم نبوت دَ محمد رسول الله (صلی الله علیه وسلم) ترینه مراد وي۔
هُمْ يُوْقِنُوْنَ دا سے په سورة نمل ﴿۳﴾ او سورة لقمان ﴿۴﴾ کښ هم ذکر دے۔ دَ أخرت په باره کښ په قرآن کریم کښ يُؤْمِنُوْن او يُصَدِّقُوْنَ او يُوْقِنُوْن دریواړه ذکر دي په معنی شرعي کښ دا درے واړه یو شیز دے۔ لغوي فرق دا دے چه ایمان باور او اعتماد کول دي په زړه کښ فقط روستو دَ علم نه او تصدیق اظهار دَ صدق دَ دعوت دَ ایمان دے په ژبه سره روستو دَ علم نه او یقین هغه علم دے چه حاصل شي روستو دَ شک دَ زائیل کیدلو نه په واسطه دَ دلیلونو سره۔ او دَ دے وجے نه علماؤ دَ یقین تعریف کښ وئیلي دي "اعتقاد جازم (پوخ) مطابق دَ واقع سره (یعني په حق او رشتیا باندے) چه نه زائیل کیږي په تشکیک دَ شک اچوونکي سره"۔ او دَ دے وجے نه روستو دَ ایاتو (دلیلونو) صفت په لفظ دَ یقین سره په قرآن کښ ذکر دے لکه په دے سورت ﴿۱۱۸﴾، جاثیه ﴿۴﴾ انعام ﴿۷۵﴾ او روستو دَ مشاهدے نه یقین ذکر دے لکه په سورة سجده ﴿۱۲﴾ کښ۔ او هرکله چه په معنی دَ یقین کښ دا دواړه قیدونه مراد وي (زوال دَ شک او حصول په دلیلونو سره) دَ دے وجے نه دا دَ الله تعالی په صفت کښ نه استعمالیږي۔
سوال:- هرکله چه دا درے واړه په معنی شرعي کښ یو دي نو دلته یې ولے يؤمنون او نه وئیلو؟۔
جواب:- ځکښ تیر شویدي چه په دے ایاتو کښ تعریض دے په یهودو او نصاراؤ باندے او دَ هغوی علم تقلیدي خلاف دَ حقیقت نه په أخرت باندے موجود وو په دلیل دَ ﴿۹۴﴾ ﴿۱۱۱﴾ ﴿۸۰﴾ باندے په دے سورت کښ، ځکه چه په دغه ایاتو کښ اشاره ده چه دوی أخرت او جنت او جهنم منلو

وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ ﴿٥﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا

اودغه صفتونو والا خاص دوی بچ کیدونکی دی (دعذابه) یقیناً هغه کسان چه کفر یې کړیدی (په خدا او په عذاب)

لیکن د هغې حصول او د جهنم نه بچ کیدل یې د ځان د پاره به دلیله خاص کول نو دا مرتبه د شک دی او د حقیقت نه خلاف ده نو د دے وجې نه دلته دعوت دے یهودو او نصاراؤ ته چه دلیلونه د قیامت په قرآن کښ واورئ او شک او شبهات لرې کړئ او اخرت د حقیقت مطابق او منئ او دیته یقین وټیلې شی. او دغسې په سورة لقمان کښ د بنی اسرائیلو په زمانه کښ د یو حکیم (لقمان) ذکر وُچه هغه په خپل بیان کښ د قیامت اثبات په دا سې طریقه سره کړے وو (یا بُنَیَّ اِنَّهَا اِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ الایة) او سورة نمل کښ د بنی اسرائیلو د بعض انبیاؤ ذکر او شو (موسیٰ علیه السلام او سلیمان علیه السلام) چه هغوی هم قیامت ته اشاره په خپل بیانونو کښ کړے وه او دا رنګ په دغه سورت کښ د بنی اسرائیلو ذکر په ملک کښ شوی دے.

فائده:- د ډیر اهتمام د ایمان بالاٰخرة په وجه متعلق (بالاٰخرة) او ضمیر د هُمْ یې مقدم ذکر کړے دی.

سه روستو د صفاتو د مؤمنانو ته په دے ایت کښ د هغوی دنیوی او اخروی جزا ذکر کوی او دا بشارت دے.

اُولٰٓئِكَ دا اسم اشاره ده په صیغه د جمع سره او په اسم اشاره کښ مقصود مشارالیه وی په شرط د صفاتو سره یعنی دغه کسان (متقیان) سره د دغه پنځه صفتونو نه، نو دغه صفتونه علت دے د پاره د روستو حکم د هدایت.

عَلٰی په دے لفظ کښ یو معنی د علو (اوچتوالی) ده او بله معنی د تمکن (ټینګوالی) ده او د دے په مقابل کښ فِیْ دے چه هغه د ښکته والی او د انغماس (ننوتلو) د پاره استعمالیږی نو په دے لفظ د عَلٰی کښ اشاره ده چه په هدایت باندے داسے کلک دی لکه چه یو سور شخص په خپله سورلئ باندے کلک ناست وی او خپې یې چاپیره کړے وی نو دا رنګ دوی او چت مقام والا دی د دے وجې نه د هدایت سره عَلٰی او د ضلال سره فِیْ ذکر کیږی. او د دے مثال په سورة سبا ۲۴ کښ دے.

هُدًی نکره یې ذکر کړیده د تعظیم د پاره یعنی داسے عظیم الشان هدایت دے چه د هغې مرتبه او شان ډیر نا اشنا او اوچت دے.

مِنْ رَّبِّهِمْ دا تاکید دے د هدایت د عظمت د پاره او په دے کښې تعریف د هدایت شرعي ته اشاره ده چه هدایت په شرع کښې هغه دے چه د طرف د الله تعالیٰ نه وي یعني وحي دي نو معلومه شوه چه د متقیتو لار د هدایت د نور د قرآن او سنت نه اخستلے شوې ده او په دے کښې وهم دفع شو هغه دا دے چه د هدایت دعوی خو اهلِ باطل هم کوي نو د دوي څه فرق دے ؟۔
حاصل د جواب دا دے چه هدایت د دوي د رب د طرف نه وحي او منزل دے او اهل باطل خو خلاف د وحي نه روان دي۔ نو په لفظ أُولَٰئِكَ کښې اشاره ده چه دغه صفتونه چه مخکښې ذکر کړے شول هغه سبب د هدایت دے۔
وَأُولَٰئِكَ دو باره یې دا لفظ سره د حرفِ عطف نه ذکر کړو دوباره یې د دے وجے نه ذکر کړو چه معلومه شي چه دغه صفتونه لکه چه علت دے د پاره د هدایت په دنیا کښې نو دا سے دا صفتونه علت دے د پاره د فلاح په اخرت کښې۔ او حرف عطف راوړلو کښې اشاره ده چه دا دواړه مرتبے (هدایت او فلاح) اګرچه مستقل دے په زمانه او په مکان او په لذتونو کښې یعني د هدایت زمانه او مکان (دنیا) او لذات یې جدا دے او د فلاح زمانه (آخرت) مکان (جنت) او لذات یې جدا دے لیکن هدایت سبب دے د اخرت د فلاح د پاره۔ هُمُ دا ضمیر فصل دے د تاکید او د حصر د پاره۔
الْمُفْلِحُونَ دا د فلاح او د فلح نه اخستلے شوے دے او فلح په لغت د عرب کښې په شق (سیرے کول) او قطع او جدا ایئي پاندے دلالت کوي نو فلاح مونده ځکه مصیبتونه او تکالیف سیرے او قطع کړي نو مقصد ته اورسیږي۔ او فلاح په عرف کښې مقصد حاصلول او د مصیبت نه بچ کیدلو ته وئیلے شي او د قرآن په اصطلاح کښې فلاح جنت ته د ابتداء نه داخلیدل او د اور نه بالکل بچ کیدل دي۔ د دے وجے نه فلاح په قرآن کښې د بشارتِ آخرویه د پاره ذکر کیږي د دنیا په نعمتونو پاندے د فلاح اطلاق صرف دنیا پرست خلق کوي لکه چه فرعونیانو وئیلي وو سورة طٰهٰ ۶۴ کښې۔
سوال:۔ دا جمله دلالت کوي چه بغیر د دغه پنځه صفتونو د جمع کولو نه جنت ته حاصلیږي نو معلومه شوه چه یو مؤمن انفاق یا یو بل عمل پریږدي نو دے به د جنت نه محروم وي همیشه به جهنم کښې وي او دا مذهب د معتزلو او د اباضیو دے ؟۔
جواب:۔ په دے جمله کښې حصر د فلاح دے په دغه صفتونو کښې حصر

سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ

برابر دہ پہ دوی باندے کہ یرہ ورکوے دوی لرہ اوکہ یرہ نہ ورکوے دوی لرہ

لَا يُؤْمِنُونَ ۝٦ خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ

دوی ایمان نہ راوړی۔ مُهر وهلے دے اللہ تعالیٰ پہ زړونو د دوی باندے

ذ دخول جنت نہ دے او فلاح خو دخول اولاً ذ جنت تہ وئیلے شی او هغه منحصر دے پہ دغه صفتونو کښ نو کہ یو مؤمن بعض عمل پریږدی نو دخول اولاً ذ جنت ورلہ نیشتہ (مگر کہ اللہ تعالیٰ اوغواړی) او نفسِ جنت خو ورلہ شتہ دے او دا مذهب ذ اهلِ سنت والجماعت دے۔

فائدہ:۔ مادہ ذ فلاح پہ قرآن کښ څلویښت کرتہ ذکر دہ یو کرت خو ذ فلاح دنیوی ذ پارہ استعمال دہ لکہ پہ طٰہٰ ۶۴ کښ او باقی ذ فلاح اخروی ذ پارہ دہ او پہ هغے کښ یوولس ایاتونو کښ نفی ذ فلاح ذکر کړے دہ پہ شپږ سببونو سرہ ۱ ظلم لکہ سورۃ انعام ۲۱۔ ۱۳۵ کښ۔ ۲ جرم لکہ سورۃ یونس ۱۷۔ ۳ سحر سورۃ طٰہٰ ۶۹۔ ۴ افتراء علی اللہ سورۃ یونس ۶۹۔ ۵ مرتد کیدال سورۃ کہف ۲۰۔ ۶ کفر سورۃ مؤمنون ۱۱۷۔ او ذ دے نہ علاوہ اسباب ذ فلاح اخروی ذکر دی۔

۲ ربط، هر کلہ چہ صفات ئے ذ هغه چا ذکر کړل چہ ذ ایمان بالقرآن ذ وجے نہ هغوی پورہ هدایت او فلاح حاصل کړیدہ نو اوس ذ هغوی ذ اضداد و ذکر کوی یعنی هغه څوک چہ ذ کفر بالقرآن ذ وجے نہ ذ ایمان او علم حق نہ محروم شول او مستحق ذ عذاب ابدی دی، او دیتہ ربط تضاد وئیلے شی۔ قرآن کریم کښ اکثر دا طریقہ دہ چہ ذ دے فریقینو (مؤمنان او کافرانو) ذکر یو بل پسے کوی دلتہ ذ دے ډلے دریے حالات ئے ذکر کړے دی۔

اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا هر کلہ چہ دا مستقلہ ډلہ دہ پہ ضد ذ اولہ ډلہ کښ ذ دے وجے نہ ئے پہ عطف سرہ نہ دہ ذکر کړے۔ او هر کلہ چہ بعضِ خلقو دا شک کوؤ چہ مؤمنان او کافران یو شان دی (او دغے خلقو تہ سیکولر وئیلے شی) نو ذ شک ذ لرے کولو ذ پارہ اِنَّ ذ تحقیق او تاکید ذکر شو۔

كَفَرُوْا، کفر پہ اصل لغت کښ ستر (پټولو) تہ وئیلے شی۔ زمیندار چہ دانے پہ زمکہ کښ پټوی هغه تہ کافر وئیلے شی۔ او پہ عرف ذ اهل لغت کښ پټولو ذ نعمت تہ وئیلے شی چہ هغه ناشکری دہ او دا رنګ پہ عرف ذ اهل لغت کښ

مطلق انکار ته وئیلے شی که انکار د حق وی او که د باطل وی۔ د اول معنی لغوی
په لحاظ سره لفظ د کفارة او کَفِّرْ عَنَّا سَيِّاٰتِنَا راغلے دے او د دویمے معنی په لحاظ
سره په دے سورت ۱۵۲ کښ او سورة ابراهیم ۷ کښ کفر په معنی د ناشکرئ
سره دے۔ او د دریمے معنی استعمال په دے سورت ۲۵۶ کښ دے (کفر بالطاغوت)
یعنی انکار کول د بندګئ د غیر الله نه۔ او په اصطلاح د شرع کښ مقابل د ایمان
شرعی دے یعنی انکار کول د هر هغه څیز نه چه رسول الله صلی الله علیه
وسلم راوړے وی او مونږ ته په یقین سره رارسیدلے وی او دیته کفر حقیقی
وئیلے شی او په شرع کښ کله کله په ترک د عمل باندے هم د کفر اطلاق
کیږی هغے ته کفر حکمی وئیلے شی لکه څه رنګ چه اطلاق د ایمان په اعمالو باندے وی او دا په
سورة آلعمران ۹۷ او سورة مائده ۴۴ کښ په قول د بعض مفسرینو باندے
دے او د دے وجے نه امام بخاری کتاب الایمان کښ وئیلی دی باب کفر دون کفر۔
خطیب شربینی د کفر څلور قسمه ذکر کړے دی، اول کفر انکار، دویم کفر جحود
او دریم کفر عناد او څلورم کفر نفاق۔ اول قسم دا دے چه نه الله تعالیٰ پیژنی او
نه پرے اقرار کوی او دویم قسم دا دے چه الله تعالیٰ پیژنی لیکن اقرار په
ژبه باندے نه کوی لکه کفر ابلیس او یهود لکه په دے سورت ۸۹ کښ او دریم
کفر عنادی دے چه الله تعالیٰ په زړه سره پیژنی او په ژبه اقرار کوی لیکن
دین نه منی او عمل ورباندے نه کوی لکه کفر د ابو طالب او څلورم کفر د
نفاق دے هغه دا دے چه اقرار په ژبه کوی او په زړه کښ یئے عقیده نه وی
او دا ټول اقسام د کفرِ حقیقی دے۔ دا رنګ د کفر دوه قسمونه دی اول کفر
جهلی چه د ناپوهئ د وجے نه انکار د حق کوی او دویم کفرِ عنادی چه
سره د پوهے او د ضد او عناد د وجے نه انکار کوی او دا دواړه قسمونه د دے
سورت په ۸۹ کښ جمع دی۔
فائده:۔ ماده د کفر (ک ف ر) په قرآن کښ (۵۲۵) کرته ذکر ده۔ معانی او
اقسام د هغے مخکښ ذکر شول او س هغه امور او کارونه چه په قرآن کښ یئے
په هغے باندے د کفر اطلاق کړیدے او هغے ته نواقض د ایمان وئیلے شی د
هغے نه بعض ذکر کووم ۱۔ سحر (سورة بقره ۱۰۲) ۲۔ په ربوبیت د الله تعالیٰ
کښ محاجه کول (سورة بقره ۲۵۸)۔ ۳۔ حج نه کول یا انکار کول (سورة آلعمران ۹۷)
۴۔ اعتراض په رسول باندے (سورة بقره ۱۰۸)۔ ۵۔ عقیده د تثلیث د نصاراؤ

(سورۃ مائده ۷۳). ع۶ عقیده د حلول او اتحاد (سورۃ مائده ۷۲). ع۷ ارتداد (سورۃ
نحل ۱۰۶). ع۸ چه د الله تعالیٰ نه دعا غواړي او هغه نجات ورکړي او بیا بل چا ته
نسبت کوي (سورۃ اسراء ۶۷). ع۹ په توحید فی الدعاء خفه کیدل (سورۃ غافر
۱۲). ع۱۰ وحی د رسولانو نه منل (سورۃ ابراهیم ۹). ع۱۱ په قرآن اعتراض کول
(سورۃ بقره ۲۳). ع۱۲ په نزول د خیر (وحی) خفه کیدل (سورۃ بقره ۱۰۵). ع۱۳
موهماتو ته رواج ورکول (سورۃ بقره ۱۰۲). ع۱۴ اتباع د آباؤ په مقابله د وحی کښ
پیش کول (سورۃ بقره ۱۷۰). ع۱۵ هر قسم شرک بالله (سورۃ آلعمران ۱۵۱). ع۱۶
منافقت (سورۃ آلعمران ۱۶۷). ع۱۷ قتال په سبیل د طاغوت کښ چه هغه غالب
شي (سورۃ نساء ۷۶). ع۱۸ حمله په مؤمنانو باندې، او د مؤمنانو د اسبابو د جنګ نه غفلت
کول او هغه ته کتل (سورۃ نساء ۱۰۲). ع۱۹ افتراء کول په الله تعالیٰ باندے (سورۃ
مائده ۱۰۳). ع۲۰ معجزاتو د عیسیٰ علیه السلام ته سحر وئیل (سورۃ مائده ۱۱۰)
ع۲۱ د رب تعالیٰ سره نور مخلوق برابر کول (سورۃ انعام ۱). ع۲۲ قرآن ته اساطیر
وئیل (سورۃ انعام ۲۵). ع۲۳ مال خرچ کول د پاره د منع کولو د توحید او د قرآن
نه (سورۃ انفال ۳۶). ع۲۴ د کافرانو سره په قول (اتخاذ ولد) کښ مشابهت
کول (سورۃ توبه ۳۰). ع۲۵ نسی کول (سورۃ توبه ۳۷). ع۲۶ د رسالت د آخری
رسول نه انکار کول (سورۃ رعد ۴۳). ع۲۷ رسولانو لره د وطن نه شړل (سورۃ
ابراهیم ۱۳). ع۲۸ جدال په باطل سره (سورۃ کهف ۵۶). ع۲۹ عباد صالحین په
الوهیت سره نیول (سورۃ کهف ۱۰۲). ع۳۰ د قرآن په بیانولو سره غصه کیدل
(سورۃ حج ۷۲). ع۳۱ قرآن ته افک او افتراء وئیل (سورۃ فرقان ۴). ع۳۲ د بعث
بعد الموت نه انکار کول (سورۃ نمل ۶۷). ع۳۳ مؤمنانو ته د مداهنت او د کفر
دعوت ورکول (سورۃ عنکبوت ۱۲). ع۳۴ د قرآن او د مخکښ منزل کتابونو نه
انکار کول (سورۃ سبا ۳۱). ع۳۵ مؤمنان او کافران یو شان ګڼړل (سورۃ ص ۲۸).
ع۳۶ په آیاتونو د الله تعالیٰ کښ جدال کول (سورۃ غافر ۴). ع۳۷ د قرآن د اوریدلو
نه خلق منع کول (سورۃ حم سجده ۲۶). ع۳۸ ځان ته د صحابه کرامو نه غوره
وئیل (سورۃ احقاف ۱۱). ع۳۹ د دنیا په متاع او خوراکونو کښ مشغول کیدل
(سورۃ محمد ۱۲). ع۴۰ د جاهلیت په شان غیرت کول (سورۃ فتح ۲۶). ع۴۱ په مؤحدانو
باندے د غصے سترګے راویستل او د نظره کول (سورۃ قلم ۵۱) ع۴۲ په رسولانو
کښ تفرقه کول په ایمان کښ (سورۃ نساء ۱۵۰). ع۴۳ په باطل معبودانو باندے

عقیده ساتل (سورة نحل ۵۷). ۴۳ ملائک او رسولان په ربوبیت سره تیول (سورة آلعمران ۸۰). ۴۴ په مریم بانلے بهتان وئیل (سورة نساء ۱۵۶). ۴۵ حکم په ما انزل الله سره نه کول (سورة مائده ۴۴). ۴۶ د رحمت د الله تعالیٰ نه نا امیدی کول (سورة یوسف ۸۷). ۴۷ بلنه د غیرالله د حاجت روایئ د پاره (سورة مؤمنون ۱۱۷). ۴۸ د نور (دین اسلام) اتمام بد ا گنړل (سورة صف ۸). ۴۹ عداوة د رسولانو او ملائکو سره (سورة بقره ۹۸). ۵۰ مخ گرځول د اطاعت د الله او د رسول نه (سورة آلعمران ۳۲). ۵۱ نمر ته سجدے کول (سورة نمل ۲۴) ۵۲ د حدود الله نه انکار کول (سورة مجادله ۴). ۵۳ په دین د الله تعالیٰ پورے استهزا کول (سورة مائده ۵۷). ۵۴ د مؤمنانو په ترقئ بانلے خفه کیدل (سورة توبه ۱۲۰). ۵۵ د صحابه کرامو په ترقئ بانلے غیظ و غضب کول (سورة فتح ۲۹). ۵۶ الله تعالیٰ لره اجزاء گنړل (سورة زخرف ۱۵). ۵۷ ربو (سود) ته حلال وئیل (سورة بقره ۲۷۵). ۵۸ فرق کول په مینځ د حکم د الله او د رسول د هغه کښ (سورة نساء ۱۵۰). ۵۹ بعض حصه د کتاب الله منل (سورة بقره ۸۵). د دے نه سیوا نور هم په فهم او تدبر سره معلومیدلے شی۔

سوال:۔ د دے آیت نه ظاهراً معلومیږی چه کافران ایمان نه راوړی او حال دا دے چه ډیرو کافرانو ایمان راوړے دے؟۔

جواب:۔ دلته مراد د کفر نه کفر عنادی ضدی دے په قرینه د روستو خبر سره چه سَوَآءٌ ده دے او په قرینه د مقابلے د مؤمنانو کاملانو چه مخکښ ئے صفات ذکر شول نو مراد کامل کافر دے او هغه عنادیان دی۔ د دے وجے نه تفسیر کبیر کښ وئیلی دی چه مراد د دینه پیژندونکے او انکار کوونکے د حق دے په عناد سره۔ او مدارک کښ وئیلی دی چه دلته کفر په معنیٰ د حق پیژندلو سره په جحود سره۔

سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ دا جمله حال دے د ضمیر د کَفَرُوْا نه نو دا بله قرینه شوه چه مراد د کَفَرُوْا نه خاص (عنادی) کافردی چه هغوی ته انذار فائدہ نه ورکوی یا خبر دے د اِنَّ د پاره۔

سوال:۔ حمل د دے خبر په اسم بانلے صحیح نه دے ځکه چه دا مصدر دے؟۔

جواب:۔ دا مصدر په معنیٰ د مستوی سره دے او لفظ د سَوَآءٌ په قرآن کښ اُوولس ځله راغلے دے کله په معنیٰ د وسط سره راځی لکه سورة صافات ۵۵

او اکثر په معنی د مستوی سره استعمالیږي.
ءَاَنۡذَرۡتَهُمۡ اَمۡ لَمۡ تُنۡذِرۡهُمۡ اول همزه استفهامیه ده لیکن دلته استفهام غرض نه دے بلکه تاکید د تسویه د پاره راغلے دے او قرینه په دے باندے لفظ د اَم دے او دا دواړه فعلونه دلته په معنی د مصدر دي معنی فعلي مقصد نه ده یعنی اِنۡذَارُكَ وَعَدَمُ اِنۡذَارِكَ او دا فاعل دے د سواء په معنی د مستوی او دا دوه طرفونه د استواء دي.
انذار اِعۡلَامٌ مَعَ التَّخۡوِیۡفِ ته وئیلے شي یعنی د مسئلے نه خبر ورکول سره د ویرے ورکولو د هغے په نه منلو سره او چه اعلام ورسره نه وي نو هغه صرف تخویف دے او قرطبي د انذار د معنی سره بل قید دا سے لګولے دے چه د تخویف سره فراغه زمانه وي د پاره د ځان بچ کولو او که فرصت د تخویف سره نه وي نو دے ته اشعار وئیلے شي. او قرآن کریم کښې نذیر د نبی او د قرآن په صفت کښې ذکر دے ځکه چه هغوي مسئله (توحید رسالت وغیره) ذکر کړي او ورسره تخویف دنیوي یا اخروي ذکر کوي او مهلت هم وي نو معنی د انذار پکښې موجود ده.
سوال:- په سورة شعراء ۱۳۶ کښې سواءٌ علینا دے او دلته ئے سواءٌ علیهم وئیلے دے؟
جواب:- د تسویه نه مراد عدم فائده ده نو الله تعالی په دے ایت کښې فرمائي چه دے خلقو ته انذار او عدم انذار هیڅ فائده نه ورکوي لیکن انذار ورکوونکي ته فائده (ثواب د اخرت) ملاویږي او سورة شعراء کښې د کافرانو مقصد دا دے چه په وعظ کولو کښې مونږ ته هیڅ فائده نیشته یعنی مونږ ئے نه منو د غسے په سورة منافقون ۶ کښې دي.
سوال:- د دعوت کولو بل جانب خو بشارت دے نو هغه ئے ولے ذکر نه کړو؟
جواب:- کافران خو اهل د بشارت نه دي او بله وجه دا ده چه انذار به مؤثر وي په تبلیغ کښې نو هر کله چه انذار فائده نه ورکوي نو بشارت خو په سر کښې مفید نه دے د دے وجے نه اکتفا اوکړے شوه په ذکر د انذار سره فقط.
لَا یُؤۡمِنُوۡنَ دا استیناف دے جواب د سوال دے که سوال اوشي چه ایا عدم انذار پشان د انذار دے نو جواب اوشو چه نه بلکه انذار پشان د عدم انذار دے. یا دا خبر دے د اِنَّ که چرے سواءٌ حال شي یا دویم خبر دے د پاره د تاکید د سواءٌ - او دا سے په سورة یونس ۹۶ او په دے سورة بقره ۱۴۵ کښې هم دي.
سوال:- دا خو دلالت کوي چه الله تعالی د دوي په عدم ایمان باندے راضي دے؟-

وَعَلٰى سَمْعِهِمْ ط وَعَلٰٓى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ ط

او په غوږونو د دوی باندے۔ او په سترګو د دوی باندے ناأشنا پردے دی۔

وَّلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيْمٌ ۝ وَمِنَ النَّاسِ

او دوی لره عذاب دے لوئے شان والا۔ او بعضے د خلقو نه

جواب:۔ دا اخبار دے د عدم ایمان نه او اخبار د یو کار نه مستلزم د رضا نه وی تو دا اِخبار په اعتبار د علم او د تقدیر د الله تعالیٰ سره دے۔

ک په دے آیت کښ ذکر د عقوبت دنیوی او اخرویه دے د هغه کافرانو د پاره چه مخکښ آیت کښ ذکر شویدی۔ د عقوبت دنیویه حاصل دا دے چه انسانیت بِنا دے په علم او عقل باندے او په دوی باندے د هغے اسباب بند شویدی نو د څناورو پشان دی د دے وجے نه د دے درے څیزونو د سلب کولو نه روستو حکم کړے شویدے په اولٰئِكَ كَالْاَنْعَامِ سره اعراف ۱۷۹ کښ او عقوبت اخروی عذاب عظیم دے۔

خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ، ختم د قلب سره په قرآن کښ څلور کرته ذکر دے دلته او په سورة جاثیه ۲۳ کښ په دے دواړو ځایونو کښ په طریقه د اخبار دے د حال د کافرانو نه، او په سورة انعام ۴۶ او سورة شورٰی ۲۴ کښ په طریقه د تعلیق سره دے د پاره د اظهار د قدرت د الله تعالیٰ په ختم (مهر) لګولو باندے۔

ختم په لغت کښ د څیز اخر ته رسولو ته وئیلے شی لکه کتاب ختمول، کار ختمول، بیا لازم عرفی د هغے سره مهر لګول دی لکه خط چه اخر ته اورسی نو په هغے مهر لګولے شی د پاره د دے چه نور څه څیز داخلول په هغے کښ منع شی او د هغے نه څه څیز ویستل هم بند شی او په دے معنی سورة تطفیف ۲۶ کښ دے بیا لازم د مهر لګولو سره بندیدل او منع کول دی نو هغے ته هم ختم وئیلے شی دلته اوله او دویمه معنی احتمال نه لری نو دریمه معنی مراد ده قرطبی وئیلی دی چه ختم د قلب دا دے چه د الله تعالیٰ په خطابا تو پوهه نه شی لرلے او د هغه په آیاتونو کښ فکر هم نشی کولے۔ او ابن کثیر د مجاهد نه روایت کړیدے چه کلکوالے د ګناهونو په زړه باندے چه راګیر کړی هغه لره د هر طرف نه نو دا مهر دے۔ او قاسمی وئیلی دی چه دا سے حالت په زړه کښ پیدا کیدل چه په هغے کښ انذار اثر نشی کولے او حق پکښ نه شی داخلیدلے۔

فائده ۱: نسبت د ختم الله تعالیٰ ته حقیقت دے هیڅ تاویل ته حاجت نیشته

ځکه چه الله تعالیٰ دَ هرڅیز خالق دے که هدایت وی اوکه ګمراهي، خیر دی اوکه شر وی، کفر وی اوکه ایمان وی لکه سورة صافات ۹۶ کښ خطاب دَ ابراهیم علیه السلام دے کافرانو ته چه الله تعالیٰ تاسو او ستاسو عملونه پیدا کړے دی. او معتزله وائي چه دا قبیح کار دے او دَ قبیح کار و نو نسبت الله تعالیٰ ته نشي کیدلے نو هغوی دَ دے په پنځه طریقو سره تاویلونه کوی چه هغه زمخشری په کشاف کښ لیکلی دی دَ هغے اول جواب دا دے چه پیدا کول دَ قبیح خو قبیح نه وی په هغے کښ ډیر حکمتونه دی لکه چه الله تعالیٰ مار او لړم وغیره پیدا کړیدی هاں کسب کول دَ قبیح قبیح وی او کسب خو دَ بندګانو عمل دے. دویم جواب دا دے چه ختم علت دَ پاره دَ ما قبل (لا یؤمنون) نه دے لکه چه بعض مفسرینو په خطایئ سره لیکلی دی بلکه دا نتیجه او تفریع ده په ما قبل باندے لکه تفریع دَ سزا وی په ناکاره عمل باندے. قرطبي او ابن کثیر ویلی دی چه امت اجماع کړے ده چه الله تعالیٰ نسبت دَ ختم او طبع ځان ته کړے دے په طریقه دَ جزا ورکولو دَ کفر دَ هغوی لکه په سورة نساء ۱۵۵ او سورة انعام ۱۱۰ او سورة صف ۵ او سورة منافقون ۳ او سورة تطفیف ۱۴ په دے ټولو آیاتونو کښ دَ هغوی ناکاره اعمال ئے سبب ګرځولے دے دَ طبع او تقلیب او زیغ او کفر کولو دَ پاره او جزا ورکول دَ قبیح عمل په قبیح څیز سره عین عدل دے قباحت پکښ نیشته دے.

فائده ۲ په قرآن کریم کښ دَ قلوبو دَ کافرانو الله تعالیٰ پنځویشت اوصاف او احوال ذکر کړیدی. ۱ انکار (سورة نحل ۲۲). ۲ حمیة الجاهلیة (سورة فتح ۲۶). ۳ انصراف (سورة توبه ۱۲۷). ۴ قسوة (سورة بقرة ۷۴). ۵ موت (سورة انعام ۱۲۲) ۶ مرض (سورة بقرة ۱۰). ۷ طبع (سورة منافقون ۳. ۸ زیغ (سورة آلعمران ۷). ۹ اِبَاء (سورة توبه ۸). ۱۰ ارتیاب (سورة توبه ۴۵). ۱۱ اکنة (سورة کهف ۵۷). ۱۲ رعب (سورة احزاب ۲۶). ۱۳ لهو (سورة انبیاء ۳). ۱۴ شدة (سورة یونس ۸۸) ۱۵ خائسته کیدل دَ مخالفت الرسول (سورة فتح ۱۲) . ۱۶ غلاف القلب (سورة نساء ۱۵۵). ۱۷ اقفال (سورة محمد ۲۴). ۱۸ اشمئزاز (زمر ۴۵). ۱۹ عمی (سورة حج ۴۶) ۲۰ نفاق القلب (سورة توبه ۷۷). ۲۱ غمرة (سورة مؤمنون ۶۳. ۲۲ تشتیت (سورة حشر ۱۴). ۲۳ رین (سورة تطفیف ۱۴). ۲۴ ضیق (صدر په معنیٰ دَ قلب دے (سورة انعام ۱۲۵). ۲۵ ختم په دے آیت کښ. او معنیٰ دَ ختم دے ټولو اوصافو ته عام او شامل ده دَ دے وجے نه دلته ئے دَ غه جامع وصف ذکر کړو.

پوهه شه. دَ ختم القلب دَ کافر سره مقابل ربط القلب دَ مؤمن دے چه هغه درجه دَکرامت ده په وخت دَ مصیبتونو کښې چه زړه کلک وی په ایمان او توکل باندے لکه په سورة کهف ۵۷ او سورة قصص ۱۰ کښې۔

عَلٰى قُلُوْبِهِمْ لفظ دَ عَلٰی دَ پاره دَ تاکید دَ ختم او دَ احاطے دَ هغے دے په ټول قلب باندے. دَ قلب نه تعبیر په فؤاد او په صدر (سینه) سره هم کیدے شی. نو صدر محل دَ فؤاد دے او فؤاد محل دَ قلب دے ځکه چه فؤاد پرده دَ زړه ده او قلب محل دَ عقل دے په نیز دَ اکثر اهل علمو باندے نو قلب په معنی دَ هغه عضو دَ چه دَ انسان دَ سینے په کس طرف کښې کیښودلے شوے دے او په حدیث کښې یئے صلاح او فساد دَ نورو اعضاؤ په هغے باندے موقوف کړے دی اِنَّ فِی الْجَسَدِ لَمُضْغَةً اِذَا صَلُحَتْ صَلُحَ الْجَسَدُ کُلُّهٗ وَاِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ کُلُّهٗ اَلَا وَهِیَ الْقَلْبُ۔ او کله قلب په معنی دَ عقل سره راځی یعنی ذکر دَ محل او مراد تری نه حال لکه په سورة قٓ ۳۷ کښې. په دے ایت کښې هم ظاهر دا ده چه قلوبهم په معنی دَ عقلونو سره دے او دا رنګ امام راغب په مفردات کښې وئیلی دی۔

وَعَلٰى سَمْعِهِمْ دا معطوف دے په عَلٰی قُلُوْبِهِمْ باندے نو دَ ختم دَ لاندے داخل دے په دلیل دَ سورة جاثیه ۲۳ او ختم په غوږونو باندے دا دے چه هر کله دوی ته دعوت دَ توحید ورکیدے شی قرآن ورته لوستلے کیږی نو دوی هغے ته غوږ نه ږدی او غوږونه بندوی او هغه وریاندے بد لږی لکه په سورة حم سجده ۵ او سورة نوح ۷ او سورة کهف ۱۰۱ کښې دی۔

سوال:- قلوب او ابصار یئے جمع ذکر کړے ده او سمع مفرد ذکر دے؟۔

جواب ۱:- دلته مضاف پټ دے یعنی مواضع سمعهم (ځایونه دَ اوریدلو)۔

جواب ۲:- دا مصدر دے او په مصدر کښې مفرد تثنیه او جمع یو شان وی۔

جواب ۳:- دَ قلب (عقل) مدرکات (معلومات) ډیر قسمونه دی دا رنګ دَ سترګو مبصرات ډیر قسمونه دی لیکن دَ غوږونو مسموعات صرف اوازونه دی دَ دے وجے نه یئے مفرد ذکر کړے دے. او سمع په قرآن کښې په معنی دَ غوږونو او په معنی دَ قوت سامعه او په معنی دَ مسموع (مصدر مبنی للمفعول) او په معنی مصدری سره استعمالیږی. دَ اول مثال لکه سورة نحل ۷۸ دَ دویم مثال دا ایت دے دَ دریم مثال سورة شعراء ۲۲۳ او دَ څلورم سورة هود ۲۰ دے۔

وَعَلٰى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ خبر مقدم او مبتدا مؤخره ده او پوره جمله ده. ابصار

جمع د بصر دہ کله په معنی د سترګو راځی لکه سورة نحل ۷۸ کښ اوکله په معنی د بصیرت د زړه وی لکه سورة آلعمران ۱۳ کښ اوکله په معنی د قوتِ باصره وی (لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ سورة انعام ۱۰۳) دلته اوله معنی او دریمه معنی دواړه احتمالونه شته دے۔

غِشَاوَةٌ هغه څیز ته وئیلے شی چه په هغے سره پټول کیدیشی او هغے ته غطاء هم وئیلے شی لکه سورة کهف ۱۰۱ کښ او حجاب ورته هم وئیلے شی لکه سورة حٰم سجدة ۵۔ لیکن په لفظ د غِشَاوَةٌ کښ د غطاء او حجاب نه زیاته معنی پرته ده یعنی پوره پټول۔ او نکره یې ذکر کړے ده اشاره ده چه دا داسے قِسم غِشَاوَه ده چه عام خلق یې نه پیژنی۔ او هغه غِشَاوَه دا ده چه دلیل د هدایت ته نه ګوری او نه تړینه فائده اخلی بلکه اعراض تری نه کوی لکه په سورة اعراف ۱۹۸ او سورة یوسف ۱۰۵ کښ دی۔

فائده ۱۔ وجه د دے ترتیب دا ده چه په ختم علی قلوب کښ اشاره ده چه دوی استدلال د آیاتونو د حق نه په خپله نشی کولے او فکر هم نه کوی او ختم علی السمع دا دے چه څوک ورته استدلال پیش کوی نو هغه ته غوږ نه ږدی او غِشَاوَه د سترګو دا ده چه د حق استدلال کوونکی د درجے د کمال نه دوی ړانده دی د هغه شکل ته هم نه ګوری۔ دا رنګ وجه د ترتیب دا ده چه اول خو د عنادی انسان په زړه کښ د حق منلو نه نفرت پیدا شی نو بیا د هغے اوریدل هم نشی برداشت کولے نو بیا د هغے د لیدلو نه هم ځان بچ ساتی۔ دا رنګ اول خو انسان په خپله په خبره کښ سوچ اوکړی نو چه پوهه نشی نو د بل چا نه واوری او چه پوهه نشی نو بیا دلیلونو ته نظر اوکړی او دا درے واړه حالتونه د عنادیانو نه اخستلے شویدی یعنی په هغوی کښ دا نیشته۔

فائده ۲۔ سوال :- د قلب او سمع سره ختم او د بصر سره غِشَاوَة ذکر کولو کښ څه حکمت دے؟

جواب :- دا دے چه د قلب او د سمع معلومات د هر طرف نه کیدلے شی او د بصر معلومات صِرف د مخامخ طرف نه وی نو ختم چه د هر طرف نه بندولو ته وئیلے شی د قلب او سمع سره مناسب دے او غِشَاوَه چه صِرف د مخامخ نه پټول کوی د سترګو سره مناسب ده۔

وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ دا عاقبت او تخویف اخروی دے۔ لَهُمْ یې مخکښ کړے

مَنۡ يَّقُوۡلُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالۡيَوۡمِ الۡاٰخِرِ

هغه څوک دي چه وائي ايمان راوړے موږ په الله تعالىٰ باندے او په ورځ روستۍ باندے

وَمَا هُمۡ بِمُؤۡمِنِيۡنَ ۞ يُخٰدِعُوۡنَ اللّٰهَ

او (حال دا دے) چه دوی ايمان ته لري (په زړونو کښې) - دهوکه کوي دوی دَ الله تعالىٰ سره

دَ پاره دَ فائدے دَ حصر يعنې دا سے عذاب حصر دے په کافرانو پورے۔

عَذَابٌ دَ عذب نه ماخوذ دے په اصل کښې حبس او منع ته وئيلے شي ځکه خوږو اوبو ته عذب وئيلے شي چه منع کوی تندے لره نو عذاب ته دَ دے وجے نه عذاب وئيلے شي چه دَ صاحب دَ عذاب هر خير او راحت چه دَ بدن سره مناسب وی بند کړے شي دَ عذاب مرادف عقاب او نکال هم راځي ليکن نکال کښې معنی دَ منع او دَ عبرت او په عقاب کښې معنی دَ بدلے دَ بد عمل مشروط ده او عذاب کښې دا شرط نه نيشته نو دا عام لفظ دے، دَ دے وجے نه دا لفظ ئے دلته غوره کړے دے۔ بيا په عرف دَ عرب کښې عذاب هره سزا مصيبت او درد دے چه انسان ته رسيږی که په بدن کښې وی او که په مال کښې وی دنيا کښې وی او که آخرت کښې، که بدله دَ بد عمل کښې وی او که نه وی لکه په سورة ص ۱۷ کښې دلته مالی مصيبت مراد دے بغير دَ بدلے دَ بد عمل نه او لکه په سورة نور ۲ کښې سزا دتيوی ته اشاره ده۔

عَظِيۡمٌ په عذاب کښې تنوين (تنکير) دَ پاره دَ عظمت وُو نو عظيم دَ هغې صفت دے دَ پاره دَ زيات تاکيد او دَ دے وجے نه عظيم ئے هم نکره ذکر کړے يعنې نا اشنا عذاب دے چه دَ هغې عظمت هم په نا اشنا مرتبه کښې دے او عظمت دَ عذاب په اعتبار دَ دوام او عدم تخفيف او احاطے او سخت والي او هيبت سره دے او دا سے عذاب خاص دے په کافرانو پورے دَ دے وجے نه لَهُمۡ ئے مقدم راوړے وُو دَ پاره دَ حصر فائده کولو۔ او په قرآن کريم کښې دَ عذاب ډير صفاتِ قبيحه ذکر دي خو لفظ دَ عظيم هغه ټولو صفتونو ته شامل دے دَ دے وجے نه دلته ئے دا لفظ ذکر کړو او دا (عذاب عظيم) مقابل دَ مفلحون دے چه په جزا دَ مؤمنانو کښې ذکر شوے دے۔

ش دَ دے آيت نه بحث دَ منافقانو شروع کيږی او دا دريم قسم دَ خلقو دے چه په الضَّآلِّيۡنَ کښې دوی ته اشاره شوے وه او دَ دوی ښکلس اوصاف او احوال

قبیحه ذکرکوی۔ هرکله چه داد منافقانو یو قسم دے دکافرانو نه نو د هغوی د مناسبت د وجے نه یئے عطف کړو په ماقبل باندے په د مِنَ النَّاسِ سره او شربینی وئیلی دی هرکله چه دا ډله ډیر خبیث کافران دی چه د کفر سره دوی نور بد اخلاق او اعمالِ قبیحه جمع کړے دی د دے وجے نه د دوی ذکر یئے په اوګداه طریقے سره کړیدے د پاره د دے چه د دوی پټ خبائث ښه ښکاره شي او لفظ النّاس په قرآن کښ دوه سوه یو شلو بیشت کرته راغلے دے۔

فائده:- منافقان درے قسمه دی۔ اول منافق چه د هغه په زړه کښ شک وی حق او باطل کښ فرق نشي کولے دواړه ډلے ورته ښه ښکاری دا سے منافقان په مکه کښ هم وو لکه په سورة انفال ۴۹ کښ ذکر دی نو دا قسم هم کافر دی ځکه چه یقین د قلب یئے نیشته۔ او دویم قسم هغه دی چه په زړه کښ یئے انکار وی د حق نه او کفر او شرک وی لیکن په ژبه باندے اقرار د ایمان کوی او د مؤمنانو سره په بعضِ اعمالو کښ شرکت کوی دا سے منافقان په وخت د غلبے د اسلام کښ پیدا کیږی چه د خوف او د حرص وغیره د وجے نه ایمان ښکاره کوی او دا سے په مدینه منوره کښ پیدا شوی وو روستو د واقعے د بدر او دا هم کافر دی او دے دواړو قسمونو ته منافق اعتقادی وئیلے شي۔ دریم قسم هغه دی چه په زړه کښ یئے ایمان شته او په ژبه هم اقرار کوی لیکن هغه ګناهونه کوی چه په هغے کښ معنوی دهوکے پرته وی چه هغے ته علامات نفاق وئیلے شي نو هغه ته منافق عملی وئیلے کیږی هغه په اصل کښ فاسق مؤمن دے۔

النَّاسِ بعضو اهلِ لغت وئیلی دی چه دا ماخوذ دے د نَوس نه او هغه په معنیٰ د حرکت دے او چا وئیلی دی چه د نسیان نه ماخوذ دے او چا وئیلی دی چه د أُنْس (مینه کول) نه اخستلے شوے دے، بهرحال الناس اسم جمع د انسان ده۔

مَنْ يَّقُوْلُ په قرآن کښ د قول اطلاق په پنځه طریقو سره دے اول قول د الله تعالیٰ یعنی کلام الله لکه په سورة نحل ۴۰ کښ او دویم قول په معنیٰ د وحی سره لکه سورة کورت ۱۹ کښ او دریم په معنیٰ د قولِ لسانی فقط لکه په دے ایت کښ او څلورم قول په ژبه او په زړه کښ اعتقاد لکه په دے سورت ۲۵ کښ، پنځم په معنیٰ د افتراء سره او هغه په هغه وخت کښ وی چه وروسته لفظ د علیٰ راغلے وی لکه په دے سورت ۷۹ کښ۔

اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ دا رنګ دعویٰ د دوی د ایمان په کتابونو منزلو باندے

په سورة نساء ۳۶ کښې او ایمان بالرسول سرهٔ د اقرار د طاعت نه په سورة نور ۵۴ کښې او شهادت د دوی په رسالت د اخری نبی باندے په سورة منافقون ۱ کښې دے نو معلومه شوه چه منافقان دعوے د ایمانیاتو کوی او کلمه د شهادت هم وائی لیکن په دروغه باندے۔

سوال:- په دے ایت کښې ئے دوه سوُمن په ذکر کړل او په صرف دغے دوؤ سرهٔ خو انسان مؤمن نه کرځی نو د منافقانو څه خصوصیت دے؟۔

جواب ۱:- ذکر د دے دوؤ مستلزم دے ټولو ایمانیاتو لره په ذکر د اول چه ایمان بالله دے او ذکر د اخر چه ایمان یوم الأخر دے او نور ایمانیات ئے په مینځ کښې راګیر شول۔

جواب ۲:- دا منافقان اکثر په اهلِ کتابو کښې وو او هغوی خو ایمان په الله او په اخرت لرلو (په اعتبار د خپلے دعوے سره) نو اشاره شوه چه هرکله دوی منافقان دی په دے دوه ایمانیاتو کښې چه په هغې کښې دوی ګمان د اخلاص خپل کوی نو په هغے ایمانیاتو کښې (ایمان بالقرآن والرسول) چه مقصد د دوی په هغې کښې صرف مفادات دنیویه دی په طریقه اولیٰ سره منافقان دی۔

وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِيْنَ سوال:- هرکله چه مخکښې د دوی قول ذکر شو او په حدیث کښې ذکر دی فَإِذَا قَالُوْهَا (کلمه د توحید) عَصَمُوْا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ الحدیث معلومه شوه چه په دے قول سره انسان مؤمن ګرځی، نو بیا ئے د دوی نه نفی د ایمان ولے کړے ده؟۔

جواب ۱:- په دے قول سره صرف ایمان په احکام دنیویه کښې حاصلیږی او دلته نفی د ایمان عندالله مراد ده۔

جواب ۲:- دغه قول ته هله اعتبار وی چه ورسره منافی د ایمان موجود نه وی (د کفر او د شرک کارونه) او دلته ئے خو نفی د ایمان د دے وجے نه کړے ده چه ورپسے مناقض د ایمان نور کارونه ئے ذکر کړے دی۔

فائده ۱:- وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِيْنَ کښې ایمان په معنیٰ د تصدیق او یقین د زړه سره دے نو معلومه شوه چه اصل د ایمانِ شرعی تصدیق قلبی دے او تصدیق د منافقانو په زړه کښې نه وی بلکه انکار وی یا شک وی دغسے نفی ئے د ایمان د دوی نه په سورة نور ۴۷ کښې کړے ده۔

سوال:- د هغوی قول ئے په صیغه د فعل سره ذکر کړو او نفی د ایمان د دوی نه

وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا ۚ وَمَا يَخْدَعُوْنَ اِلَّآ اَنْفُسَهُمْ

او هغه كسانو سره چه ايمان ئے راوړے دے. او دهوكه نه كوى دوى (په حقيقت كښ) مګر د ځانونو خپلو سره

وَمَا يَشْعُرُوْنَ ۝٩ ط فِيْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ لا

او دوى نه پوهيږى (په نتيجه كولو د ځان سره). (ځكه چه) په زړونو د دوى كښ مرض دے

په جمله اسميه سره ذكر كړه؟-

جواب:- د دوى قول په طريقه د تاكيد سره نه وو صرف دعوىٰ كول وو. او په نفى كښ تاكيد اوكړو ځكه چه دوى ئے د جماعت د مؤمنانو نه اوويستل.

فائده ۴:- دا ايت دلالت كوى چه څوك په ځله باندے اقرار كوى او زړه ئے خالى وى د ايمان نه نو هغه مؤمن نه دے لكه چه هغه هم مؤمن نه وى چه په زړه كښ ئے انكار او شک وى نو دا رد دے په كراميه باندے او هغه فرقه د محمد بن كرام سجستانى ده د هغوى عقيده دا ده چه ايمانِ شرعى صِرف اقرار دے په ژبه سره اګرچه زړه خالى وى د تصديق او تكذيب نه او دا قول باطل دے په ډيرو دليلونو شرعيو سره يو د هغے نه دا ايت هم دے.

تنبيه:- په دے ايت كښ د منافقانو دوه صفتونه قبيحه ذكر شول، قول د ايمان او عدم تصديق د زړه- او دا په اصل كښ تعريف د نفاقِ اعتقادى دے.

۵- په دے ايت كښ د منافقانو دوه صفاتِ قبيحه ذكر دى، خداع او عدم شعور. او دا ئے بغير د عطف نه ذكر كړے ده په طريقه د استيناف سره جواب دے د سوال نه. سوال دا دے چه د دوى په زړونو كښ تصديق نيشته نو په ژبه باندے د اٰمَنَّا وئيلو څه مقصد دے؟- جواب دا دے چه د دوى مقصد خداع (دهوكه وركول) ده د پاره د حرص د مال او د پاره د ځان بچ كولو د مؤمنانو نه.

يُخٰدِعُوْنَ ماده د خداع په قرآن كښ پنځه كرته ذكر ده او په صفت د منافقانو كښ په سورة نساء ۱۴۲ كښ هم ذكر ده.

خداع په اصل كښ پټولو ته وئيلے شى او بعضِ اهلِ لغت وئيلى دى چه فساد ته وئيلے شى. منافق هم خپل كفر پټ ساتى او فساد كوى. او په عرف كښ (الوسى وئيلى دى) چه په خيال د بل چا كښ هغه څيز واچوے چه خلاف وى د اراده د ستا د مكروه (بد) كار نه نو دا خداع ده يعنى كار بد كوى او د مخاطب په خيال كښ خير ښكاره كوى او قرطبى په حديث مرفوع (بلا سند) سره معنى د خداع داسے كړيده

تَعْمَلْ بِمَا اَمَرَكَ اللّٰهُ بِهٖ وَتَطْلُبُ بِهٖ غَيْرَهٗ (کار هغه کوے چه الله تعالیٰ په دین کښ امر کړے وی او طلب کوے په هغے بانډے د غیر الله نه) نو داخل ده په دیکښ تقیه کول د شیعه گانو دا رنګ هر هغه څوک چه عمل د دین کوی مونځ، زکوٰة، حج، خیرات او ختم د قرآن وغیره د ریاء یا د اجرت د مقصد د پاره. نو منافق هم ایمان ښکاره کوی، مونځ کوی او جهاد کوی د پاره د دنیوی اغراضو۔

سوال:۔ هر کله چه خداع کښ معنی د پټوالی ده نو د الله تعالیٰ نه خو هیڅ شیز پټ نیشته نو د هغه سره څه رنګ خداع کیدے شی؟۔

جواب د دے په ډیرو طریقو سره کړے شویدے، اول دا چه د دوی په ګمان کښ ده لکه سورة حٰمٓ سجده ۲۲ کښ یعنی د کافرانو دا ګمان دے چه الله تعالیٰ د پاره علم د ټولو جزئیاتو نیشته دا رنګ په سورة هود ۵ کښ. دویم جواب دا چه مضاف پټ دے يُخٰدِعُوْنَ رَسُولَ اللّٰه او مخادعه د رسول سره مخادعه ده د الله تعالیٰ سره په اعتبار د جرم کولو سره. دریم دا چه د دوی دا معامله د منافقت مشابه ده د خداع کولو سره۔

سوال:۔ يُخٰدِعُوْنَ خو باب مفاعله ده صدور د فعل د دواړو جانبو نه غواړی نو آیا د الله تعالیٰ د طرف نه هم خداع شته؟۔

جواب ۱:۔ د الله تعالیٰ د طرف نه هم شته په دلیل د دے قول سره په سورة نساء ۱۴۲ کښ "وَهُوَ خَادِعُهُمْ" نو الله تعالیٰ لره دا صفت ثابت دے اګر چه د هغه خداع د مخلوق د خداع سره مشابهت نه لری لکه په نورو آیاتونو د صفاتو کښ چه کومه توجیه ده۔

جواب ۲:۔ دا باب مفاعله د مغالبے د پاره نه ده بلکه د مبالغے د پاره ده یعنی ډیرے او لوئے دهوکے کوی ځکه چه دهوکه په ایمان او دین کښ د دنیا د دهوکو نه لوئے جرم دے۔

وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا د مؤمنانو سره خو په هر قسم سره دهوکے کوی په دروغ قسمونو او عذرونو سره لکه په سورة توبه ۴۲ ۴۹ ۵۶ ۶۲ ۶۵ ۷۴ ۷۶ ۹۵ کښ او سورة مجادله ۱۴ کښ او په اظهار د ایمان سره په دے سورت ۱۴ کښ۔

وَمَا يَخْدَعُوْنَ اِلَّآ اَنْفُسَهُمْ په دے کښ اشاره ده عقوبت د مخادعے ته۔

سوال:۔ په يُخٰدِعُوْنَ سره ثابته شوه چه دوی مخادعه کوی د غیر سره چه الله تعالیٰ او مؤمنان دی او د دے حصر نه معلومه شوه چه دوی د بل چا سره

فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ۙ

پس زیاتی کوی الله تعالیٰ مرض دَ دوی (په قرآن نازلولوسره) او دوی لره عذاب دردناک دے

بِمَا كَانُوْا يَكْذِبُوْنَ ﴿۱۰﴾ وَاِذَا قِيْلَ لَهُمْ

په سبب دَ دے چه دوی همیشه دروغ وائی۔ او کله چه او وئیلے شی دوی ته

خداع نه کوی ماسیوا دَ خپلو ځانو نه؟۔

جواب:- یو ظاهر دَ فعل دی اوبل حقیقت دَ هغې وی دا رنګ یو ابتداء دَ فعل وی اوبل عاقبت دَ فعل وی نو ظاهر دَ خداع او ابتداء دَ هغې مخکښ ذکر شوه په يُخٰدِعُوْنَ سره او حقیقت او عاقبت دَ هغې حصر دے دَ دوی په نفسونو کښ لکه په سورة فاطر ۴۳ کښ او سورة نمل ۵۰ او سورة انعام ۱۲۳ کښ۔ او دا رنګ په مشهور متل کښ دی مَنْ حَفَرَ بِئْرًا لِاَخِيْهِ فَقَدْ وَقَعَ فِيْهِ۔ (چاه کن را چاه در پیش)۔
اَنْفُسَ جمع دَ نفس ده ذات دَ څیز ته وئیلے شی او روح او نفسِ امّاره او مطمئنّه او نفسِ لوّامه او هم جنس ته هم وئیلی شی۔ او نفس مفرد او جمع په قرآن کښ دوه سوه اتیا کرته راغلے دے۔

وَمَا يَشْعُرُوْنَ دا دَ شعر نه ماخوذ دے علم ته وئیلی شی او استعمال ئې په علم دَ محسوساتو کښ کیږی لیکن دَ هغې سره فطانت (زیرکتیا) ضروری ده او دَ دے مفعول پټ دے یعنی دَ عاقبت دَ خداع په دوی باندے دَ راتللو پوهه نه لری۔ او دا نفی دَ شعور په طریقه دَ زجر سره ده نو صفتِ قبیحه دے او دا رنګ په بقرة ۱۲ سورة آلعمران ۶۹ او سورة انعام ۲۶ او ۱۲۳ او سورة مؤمنون ۵۶ او سورة نمل ۵۰ کښ دی او دَ دے نه علاوه چه کوم ایاتونو کښ نفی دَ شعور دَ عامو خلقو نه ده لکه په دے سورت ۱۵۴ یا دَ خاص بندګانو نه ده لکه په سورة نحل ۲۱ کښ یا دَ اهلِ باطل نه په خاص حال کښ لکه سورة قصص ۹ کښ یا په وخت دَ راتللو دَ عذاب کښ لکه سورة اعراف ۹۵ کښ په دے ټولو ایاتونو کښ نفی دَ شعور دَ پاره دَ بیان دَ حقیقتِ حال ده، زجر پکښ مقصد نه دے۔

۱۰ په دے ایت کښ دَ منافقینو دوه قبیح خصلتونه ذکر دی، مرض دَ زړه او دروغ وئیل او دا ئې هم بغیر دَ عطف نه ذکر کړے دے په طریقه دَ جوابِ سوال سره، سوال دا دے چه دوی دَ خداع په ضرر باندے ولے نه پوهیږی؟۔
حاصل جواب دا دے چه په دوی کښ مرض باطنی دے نو دا علت دَ دے دَ پاره

دَلایشعرون - فِیْ قُلُوْبِهِمْ حرف دَ فی دَ پاره دَ انغماس دے یعنی دا مرض په زړونو دَ دوئ کښ تر وېخ پورې رسیدلے دے او اشاره ده چه دلته مرض دَ زړه چه مرض ظاهری دے مراد نه دے لکه درد دَ زړه یا دَ هغے حرکت بندیدل یا سیوا کیدل وغیره او قلوب لفظ هم په دے دلیل دےچه دلته مرض ظاهری بدنی مراد نه دے بلکه دَ سنت نه ثابت ده چه په منافقانو خلقو باندے مرض بدنی ډیر کم راغے -

مَرَضٌ په اصلِ لغت کښ ضعف ته وئیلے شی او په قرآن کښ یو سل ۱۲ دولس کرته ذکر دے او هغه دوه قسمونه دے اول قِسم مرض بدانی لکه په سورة نور ۶۱ او سورة شعراء ۸۰ کښ دی، دَ هغے معنی داده "وتل دَ بدان دَ هغه دَ اعتدال نه چه خاص وی په انسان پورې" نو کله چه مناسب علاج او شی نو صحت حاصل شی او که علاج مناسب نه وی نو آورسیږی زوال دَ حیٰوةِ دنیویه ته یعنی مړ شی او دویم مرض روحانی معنوی دے چه هغه هم ضعف دَ عقیدے او دَ اعمالو او اخلاقو دے چه انسان لره دَ اعتدال شرعی نه اوباسی لکه جهل، جُبن، بُخل، نفاق وغیره چه انسان لره منع کوی دَ فضائلِ دنیویه او اخرویه دَ حصول نه نو که روحانی علاج او کړے شی په قرآن او سنت سره نو دَ هغه مرض نه صحت حاصل شی او که علاج او نه کړے شی په دغه طریقه نو بیا دا مرض رسول او کړی زوال دَ حیٰوةِ اخرویه ته یعنی دَ جنت نه محروم شی. دلته مراد دا دویم قسم دے، او دَ مفسرینو نه دَ دے په تفسیر کښ ډیر اقوال نقل دی لکه شک، ریاء، نفاق، رجس، طغیان او کفر، دا ټول په دے لفظ کښ داخل دی او قرآن کریم کښ دَ دے مصداق اول شک دے لکه په سورة احزاب ۱۲ کښ، دویم دوستی دَ کافرانو سره لکه په سورة مائده ۵۲ کښ، دریم میلان کول مجلس او خبرو دَ پردو زنانو ته سورة احزاب ۳۲ کښ، څلورم اتباع دَ حکم دَ الله او رسول په دنیوی مفادو سره سورة نور ۵۰ کښ، پنځم کینه او بغض دَ مؤمنانو سره سورة محمد ۲۹ کښ، شپږم بزدلی په جهاد کښ سورة محمد ۲۰ کښ، اووم نفاق اعتقادی سورة توبه ۱۲۵ کښ.

فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا په دے کښ دوه توجیه دی اول دا چه دا دُعاءِ شر ده په منافقانو باندے او قرطبی وئیلی دی، دا دلیل دے چه په منافقانو چه دا مخکښ علامات یکښ وی) دعاءِ شر کول جائز دی او دعا په صیغه دَ ماضی سره اکثر استعمالیږی. دویمه توجیه دا اخبار دے دَ طرف دَ الله تعالیٰ نه چه په

قرآن اوریدلو سره د دوی علاج نه کیږی بلکه مرض یې زیا تیږی لکه په سورة مائده ۶۴ ۶۸ او سورة اسراء ۸۲ کښې دی او سورة توبه ۱۲۴ کښې. خازن وئیلی دی چه د قرآن کریم ایا تونه پرله پسې نازلیدل نو چه دوی به کفر اوکړو په یو ایت باندې بیا په بل باندې تو نفاق او کفر به یې زیات شو. او قاسمی د قاشانی نه نقل کړې دې چه مراد زیاتوالے دے د حسد او کینې او نفاق په غالب کولو د کلمة الله او په امداد کولو د الله تعالیٰ د رسول او مؤمنانو سره۔

وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ دا عقوبتِ اخرویه دے۔ اَلِیم په معنی د مولِم (زیر د لام) سره دے لکه سمیعٌ په معنی د مسمِع سره یعنی درد رسوونکے دے د دوی زړونو ته۔ د دې د زیادتِ مرض سره هم مناسبت دے یعنی په ترقئ کولو د مؤمنانو سره د دوی په زړونو کښې درد زیاتیږی نو د غسې د دوی عذاب په ورځ د اخرت هم د دوی زړونو لره درد ورکوونکے دے۔

فائده:- هرکله چه د ښکاره کافر کفر په ظاهر کښې ډیر لوئے دے نو د هغوی سره لفظ عظیم مناسب دے او نفاق د منافق د هغه په زړه کښې پټ دے نو عذاب د هغه د زړه د درد سره متعلق دے نو د هغوی سره الیم مناسب دے لکه په سورة آلعمران ۱۷۶ ۱۷۷ کښې۔

تنبیه:- چا چه وئیلی دی چه الیم په معنی د مولَم سره دے (درد ورکړے شوے) نو نسبت یې عذاب ته په توصیف سره اسناد مجازی دے نو دا قول صحیح نه دے۔

بِمَا كَانُوْا يَكْذِبُوْنَ بَا سببیه ده او مَا مصدریه دے یعنی بِسَبَبِ کذبهم دائما (په سبب د همیشه دروغ وئیلو سره) په دخول د کان سره په فعل مضارع باندې د همیش والی معنی پیدا کیږی او کذب د دوی په دې لفظ کښې دې چه "اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ" او دا رنګ د دې نه علاوه په عامو حالاتو کښې دروغ وئیل د منافقینو صفت دے لکه په سورة توبه ۴۲ ۴۳ ۱۰۷ او سورة منافقون ۱ کښې دی

فائده ۱: هرکله چه دروغ وئیل یې سبب اوګرځوؤ د عذاب الیم نو معلومه شوه چه کذب لوئ ګناه کبیره دے او په کومو روایاتو کښې چه کذب د ابراهیم علیه السلام او کذب په حال د مصالحت وغیره کښې ذکر دے د هغې نه مراد توریه او معاریض دی، حقیقةً کذب نه دے او دا غوره قول دے په دې مسئله کښې۔

فائده ۲: ماده د کذب په قرآن کښې دوه سوه یو اتیا کرته ذکر ده یو ځل په معنی لغوی سره دے یعنی تردد او خطاء لکه سورة نجم ۱۱ کښې۔ او قباحت

لَا تُفْسِدُوْا فِی الْاَرْضِ قَالُوْٓا اِنَّمَا نَحْنُ

وراتے مه کوئ	په زمکه (دنیا) کښ	دوی وائي	یقینًا	مونږه

مُصْلِحُوْنَ ﴿۱۱﴾ اَلَآ اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُوْنَ

جوړونکي (اصلاح) کوونکي يو۔	خبرشئ! یقینًا دوی	خاص دوی وراتے کوونکي دی

ډکذاب اصطلاحي په ډیرو وجوهٔ اول په ذکرد عقوبت ډکذاب لکه سورة مؤمن ۲۸ کښ دویم استحقاق د لعنت سورة آل عمران ۶۱ او سورة نور ۷ دریم سبب د عذاب لکه په دے ایت کښ۔ او قباحت د کذاب په الله تعالیٰ باندے لکه سورة انعام ۲۱ کښ او دا رنګ کذاب صفت د اهل باطل دے۔ لکه منافقان سورة منافقون ۱ کښ، شیاطین سورة شعراء ۲۲۳ کښ، طعن کوونکے په مؤمن باندے سورة نور ۱۳ کښ ۱۱ په دے ایت کښ د منافقینو بو قبیح خصلت ذکر دے (فساد ته اصلاح وئیل)۔
وَاِذَا قِیْلَ لَهُمْ دا عطف دے په کانوا یکذبون باندے د با سببیه دلالت دے دے تو دا دویم سبب د عذاب الیم دے۔ قیل صیغه د مجهول د پاره د عموم ده یعنی هر دعوت کوونکے د حق چه د دوی نهي عن المنکر (الفساد) کوی۔
لَا تُفْسِدُوْا، فساد په لغت کښ وتل د څیز دی د استقامت خپل نه او بے فائدے کیدل دی او صلاح د دے په ضد کښ ده۔ شربیني وئیلی دی چه هر ضرري څیز ته فساد شامل دے لکه چه هر نافع څیز ته صلاح شامل ده۔ او دلته د افساد نه مراد هغه کارونه دی چه اسباب د فساد د عالَم دی او د اسبابو د فساد ذکر روستو رائحی۔ فِی الْاَرْضِ دلته ارض مقابل د آسمان مراد نه دے بلکه دنیا او عالَم ته ارض وئیلے شي او د ارض تخصیص ئے ځکه او کړو چه د انسان طاقت آسمان ته په افساد سره نشي رسیدلے۔ یعنی آسمان کښ څه فساد نه شي کولے۔
قَالُوْٓا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُوْنَ، کلمه د اِنَّمَا د پاره د حصر د مدخول خپل ده په ما بعد باندے۔ یعنی مونږ منحصر یو په اصلاح کښ په مونږ کښ ماسیوا د اصلاح نه بل هیڅ افساد نیشته نو زمونږ کارونه ټول د اصلاح دی او دا دعوٰی په طریقه د حصر سره د دے وجے نه ده چه دوی ته خپل افساد اصلاح ښکاری لکه چه ځا ته شرک کول توحید ښکاری او بدعت ورته سنت ښکاری او شر ورته خیر ښکاری او ګناه ورته ښه ښکاری او وجه د دے هغه مرض روحاني د دوی دے چه مخکښ ایت کښ ذکر دو۔

وَلٰكِنْ لَّا يَشْعُرُوْنَ ﴿۱۲﴾ وَاِذَا قِيْلَ لَهُمْ

خو لیکن دوی نه پوهیږی (پدې ورانی کولو) او کله چه اوویلے شي دوی ته

مُصْلِحُوْنَ دَ اصلاح نه ماخوذ دے نو په معنی دَ اصلاح دَ فریقینو یا اصلاح دَ عالَم دے یا مراد تربنه صلاح ده یعنی کارِ خیر۔ او په دے دعوی دَ حصر کښې اشاره او تعریض دے په صحابه کرامو او مؤمنانو باندے چه مفسدان خوتاسو یئ۔

۱۲ په دے ایت کښې دَ هغوی بل خصلت قبیحه ذکر دے چه افساد کول دی او دا جواب دَ مخکښې قول دَ هغوی دے په ډیر تاکید سره۔ لفظ اَلآ دَ تنبیه دَ تاکید دَپاره دے، اِنَّ دَ تاکید دے، جمله اسمیه دَ پاره دَ تاکید ده، هم ضمیر فصل دَپاره دَ تاکید دے، مبتداء او خبر دواړه معرفه راوړل دَ پاره دَ تاکید دی او دا تاکید په ردکولو کښې دَ دے وجے نه دے چه دوی په صحابه کرامو باندے تعریض کړے دے چه دوی فساد کوونکی دی۔

اَلْمُفْسِدُوْنَ دَ فساد لغوی معنی مخکښې بیان شویده او په عرف کښې افساد نظام دَ عالم خرابول او قتل وقتال او جنګونه جوړول او آبادئ نړول او دا معنی په سورة انبیاء ۲۲ او په سورة نمل ۳۴ کښې ده۔ او مراد دَ دے نه هغه کارونه کول دی چه اسباب دَ فساد دَ عالم دی او هغه په قرآن کریم کښې ذکر دی اول غلبه دَ کفر او شرک (سورة محمد ۲۲) دویم مخالفت دَ شریعت دَ الله تعالٰی نه (سورة اسراء ۴) دریم شرک کول (سورة اعراف ۵۶) څلورم مال دَ غیر په حرامه طریقه خوړل (سورة یوسف ۷۳)، پنځم مال دَ یتیمانو په حیلو سره خوړل (سورة بقره ۲۲۰)، شپږم فصلونه او نسل بربادول (سورة بقره ۲۰۵)، اووم منع کول دَ اتباع دَ رسول نه (سورة نمل ۴۸)، اتم کفر او ابتداع او گناهونه (سورة ص ۲۸)، نهم ارتداد او قطع الطریق (لارے شوکول) او زنا روستو دَ احصان (نکاح کولونه (سورة مائده ۳۲)، لسم دَ مؤمنانو نصرت پریښودل (سورة انفال ۷۳) معلومه شوه چه دا اُمور سبب دَ خرابئ دَ عالم او سبب دَ عذاب دی او منافقان دے کارونو ته دَ اصلاح کارونه وائي نو دا صفتِ قبیحه دے۔

وَلٰكِنْ لَّا يَشْعُرُوْنَ لفظ دَ لٰكِن دَ پاره دَ دفع کولو دَ وهم دے هغه دا چه دَ دوی کارونه دَ افساد دی نو دوی ولے دَ هغے نه ځان نه ساتی؟۔

حاصل جواب دا دے چه دوی شعور نه لری چه دا افساد دے بلکه دَ دوی په گمان کښې دا دَ اصلاح کارونه دی لکه چه مخکښې ایت کښې تیر شول یا دوی شعور

آمِنُوا كَمَآ اٰمَنَ النَّاسُ قَالُوٓا اَنُؤْمِنُ كَمَآ

ایمان راوړئ پشان دَ هغې چه ایمان راوړے (کاملو) خلقو، نو دوی وائي آیا ایمان راوړو مونږ پشان دَ هغه چه

اٰمَنَ السُّفَهَآءُ ؕ اَلَآ اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَآءُ

ایمان راوړے دے کم عقلو خلقو. خبر شئ! یقینًا دوی خاص دوی کم عقل دي.

وَلٰكِنْ لَّا يَعْلَمُوْنَ ﴿۱۳﴾ وَاِذَا لَقُوا الَّذِيْنَ

خو لیکن دوی نه پوهیږي (په کم عقلیا خپله). او کله چه دوی مخامخ شي دَ هغه کسانو سره

نه لري په عاقبت دَ دے کارونو دَ فساد باندے.

سوال:- هر کله چه دوی نه پوهیږي نو په دوی باندې خو څه حرج نیشته معذور دي؟-

جواب:- دا عدم شعور عذر نه دے بلکه دوی تحقیق دَ حق پریښودلے دے او هغه په دوی باندے فرض دے او دَ ترک دَ تحقیق دَ وجے نه دوی گناهګار دي لکه هر مشرک او مبتدع شرک یا بدعت ته ښه کاروائي دَ هغې په بدۍ باندے نه پوهیږي دَ وجے دَ ترک دَ تحقیقِ دیني نه او هغه خو په دوئ باندے فرض دے. په دے کښې صِرف اثبات دَ عدم شعور دَوئ دَ منافقانو دَ پاره هلته دفع کول دَ وهم مقصود نه وو نو هلته ئې لکن نه وو ذکر کړے او په دے ایت کښې دفع دَ وهم مقصد وو دَ دے وجے نه لکن ئې ذکر کړو.

۱۳ په دے ایت کښې دَ منافقانو درے قبائح ذکر کوي ۱ صحابو ته سفهاء وئیل. ۲ دَ دوی خپل سفاهت. ۳ جهلِ مرکب. او دا هم عطف دے په ماقبل باندے دَ دوه مناسبتونو په وجے سره اول مناسبت دا دے چه دا هم سبب دَ عذاب دے په شان دَ ماقبل. دویم دا چه دَ تبلیغ دوه اجزاء دي اول جزء نهی عن المنکر هغه په لَا تُفْسِدُوْا سره ذکر شو او دویم جزء امر بالمعروف دے هغه ذکر کوي په اٰمِنُوْا سره او په دے ترتیب کښې اشارة ده چه منافقینو ته نهی عن المنکر مخکښې پکار دے دَ امر بالمعروف نه.

اٰمِنُوْا كَمَآ اٰمَنَ النَّاسُ، مراد دَ الناس نه اصحاب دَ نبی صلی الله علیه وسلم دي لکه چه ابن جریر او ابن کثیر او قرطبي دَ ابن عباس رضی الله عنه نه روایت نقل کړے دے. برابره خبره ده که الف لام دَ الناس دَ عهد دَ پاره دي او دا خو ظاهره ده یا دَ جنس دَ پاره وي ځکه چه دَ جنس اطلاق کله په

فرد کامل باندے هم کیږي۔

سوال:- منافقانو خو دعوٰی دَ ایمان کوي نو بیا دَ څه وجې نه دوی ته دعوت دَ ایمان ورکیدلے شي؟

جواب:- مقصود په دعوت دَ ایمان کښې دا قید دے چه كَمَا اٰمَنَ النَّاسُ یعني دعوٰی دَ ایمان پوره نه ده بلکه ایمان خپل دَ صحابه کرامو پشان اوګرځوئ او مراد دَ تشبیه نه دا ده چه خپل ایمان سره خداع (دهوکه کول) او مرضونه روحاني او فسادات مه ګډوئ لکه چه ایمان دَ صحابو دے قیاڅو نه پاک دے او دا آیت ښکاره دلیل دے په افضلیت دَ صحابه کرامو باندے او اشاره ده چه دَ هغوی ایمان معیار دَ حقانیت دے او صحابه معیار دَ حق دي لکه چه دَ دے سورت په ۱۳۷ کښې هم داسے دي او حکم دَ معیاریت بنا دے په مجموع صحابه کرامو باندے اګرچه صحابه کرام معصوم نه دي او دَ قرآن کریم ډیر آیاتونه صریح دلیلونه دي په مدح دَ صحابه کرامو لکه سورة توبه ۱۰۰ او سورة فتح ۱۸، ۲۹ او سورة حجرات ۳، ۷ سورة آل عمران ۱۱۰، ۱۷۲، سورة انفال ۷۴ او احادیث په دے باب کښې هم ډیر دي۔

قَالُوْٓا اَنُؤْمِنُ كَمَآ اٰمَنَ السُّفَهَآءُ دا رد دے دَ طرف دَ منافقانو نه په دعوت دَ ایمان په ناکاره لهجه سره۔ همزه دَ پاره دَ استفهام انکاري دے او السفهاء نه دَ دوی مراد صحابه کرام دي قرطبي دَ ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل کړیدي۔ السفهاء جمع دَ سفیه ده دَ سفاهت نه ماخوذ دے دا ماده په قرآن کښې یوولس کرته راغلے ده او په اصل کښې خِفّت او حرکت ته وئیلے شي او جهل ته هم وائي او سفیه خَفِیْفُ الْعَقْلِ (سپک عقل والا) ابن کثیر وئیلي دي سفیه جاهل، کمزورے رائې والا، دَ ضرر او فائدے په ځایونو باندے نه پوهیدونکی۔ او په معنی دَ کم عقل په دے سورت ۲۸۲ کښې او په معنی دَ بے علمه په سورة انعام ۱۴۰ کښې دے او په شریعت کښې سفیه هغه دے چه په دین باندے نه پوهیږي لکه چه دَ دین دَ ابراهیم علیه السلام نه اعراض کوي په دے سورت ۱۳۰ کښې، او په عمل دَ نبي او دَ صحابو باندے اعتراض کوي په دے سورت ۱۴۲ کښې او په الله تعالیٰ باندے افتراء کوي په سورة جن ۴ کښې، او دَ الله تعالیٰ نه نامناسب سوال کوونکي سورة اعراف ۱۵۵ کښې نو دا ټول سفیه دي۔ دَ منافقانو په نیز معنی عرفي دا وه چه دا صحابه کم عقل او کمزورے رائې والا دي مقصد دَ دوی دا وو چه دوی دین دَ مشرانو پریښودلو او دَ دے نبي په مرګوتیا کښې

آمَنُوْا قَالُوْٓا اٰمَنَّا ۚۖ وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيٰطِيْنِهِمْ ۙ

چه ایمان ئې راوړی دی نو دوی وائي چه ایمان راوړې دی مونږه او کله چه دوی لاړ شي شیطانانو (مشرانو) خپلو ته

قَالُوْٓا اِنَّا مَعَكُمْ ۙ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِءُوْنَ ﴿۱۴﴾

نو وائي یقیناً مونږ ستاسو ملګری یو۔ او یقیناً مونږ خو توقے کوو مؤمنانو پورے۔

وطن پریښودلو او مال او جان ئې قربان کړو نو دوی کم عقل دی او داسے حکم کافرانو د قوم هود علیه السلام هم کړے وو په هود علیه السلام باندے (سورة اعراف ۶۶)۔ دا صریح دلیل دے چه د صحابه کرامو توهین او په هغوی باندے طعن کول او په هغوی باندے تنقید کول د منافقینو خصلت دے۔

سوال:۔ هرکله چه هغوی اَنُؤْمِنُ ا ه وئیل نو هغوی خو ښکاره کافر شول دا رنګ په مدینه کښې خو غلبه د صحابو وه نو منافقانو لره څنګه ممکن وه چه دا جمله اووائي؟

جواب:۔ دا قول به دوی په خپله کورنۍ کښې د مؤمنانو نه په غائب والی کښې کوؤ او الله تعالی خپل نبی صلی الله علیه وسلم لره د هغې خبر ورکړو نو دوی بیا انکار نه شو کولے۔

اَلَآ اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَآءُ دا رد دے د طرف د الله تعالی نه په منافقانو باندے د پاره د انتقام اخستلو د صحابه کرامو د پاره۔ د دے وجے نه په دے کښې ډیر تاکیدات دی اَلَآ۔ اِنَّ۔ هُمْ۔ مبتدا او خبر دواړه معرفې۔ جمله اسمیه۔ او سفاهت په منافقانو کښې په مختلف تیر شوے معانو سره موجود وو (جهل کم عقلتیا۔ په نبی او صحابو باندے اعتراض کول او د حق دین نه اعراض کول)۔

وَلٰكِنْ لَّا يَعْلَمُوْنَ، لٰکن د پاره د دفع کولو د وهم دے هغه دا چه دوی جاهلان او بے علمه دی نو بیا نورو خلقو ته ولے سفهاء وائي؟ حاصل جواب دا دے چه دوی په خپل سفاهت (بے علمئ) باندے نه پوهیږی او بے علمه شخص چه په خپله بے علمئ باندے هم نه پوهیږی نو هغه ته جاهل مرکب وئیلے شی د هغه نه د حق منلو امید نشی کیدلے۔

سوال:۔ د خداع او فساد سره ئې لایشعرون وئیلے دی او د سفاهت سره ئې لایعلمون وئیلے دی؟

جواب:۔ خداع او فساد ښکاره څیزونه دی نو د هغې سره شعور مناسب دے او سفاهت (بے علمی) معنوی څیز دے نو د هغې سره علم مناسب دے۔

۱۴ په دے ایت کښې دوه صفاتِ قبیحه د هغوی ذکر کوی (ملګرتیا د شیاطینو سره

اواستهزاء په مؤمنانو پورے) او دا هم عطف دے په ماقبل باندے او د اسباب د عذاب نه دے۔ او دا رنګ دا دلیل دے په دے خبره باندے چه دا قول د دوی اَنُؤۡمِنُ کَمَآ اٰمَنَ السُّفَهَآءُ" دا مؤمنانو ته مخامخ او ښکاره نه وو ځکه چه د هغوی په مخکښ خو اٰمَنَّا وائي۔

وَ اِذَا لَقُوا الَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡا اه لقاء د چا موندل بغیر د وعدے نه یعنی د مؤمنانو سره د دوی ملاقات ناساپه وی۔

قَالُوۡٓا اٰمَنَّا دا قول د دوی د اخلاص د زړه نه نه دے د دے وجے نه بغیر د تاکید نه ئے ذکر کړے دے۔

سوال:- دا قول د دوی (اٰمَنَّا) په شکښ هم تیر شویدے نو دے تکرار ته څه حاجت دے؟

جواب:- دا تکرار نه دے بلکه په هغه ایت کښ مقصد تعریف د حال د منافقانو دے او اجمال وے او په دے ایت کښ مقصد ذکر کول د اختلاف د حالانو د دوی دے د مؤمنانو او شیاطینو سره او بل مقصد تفصیل دے، هغه دا دے چه هلته امنا بالله اه ذکر وو نو دلته ذکر شول چه دا قول د دوی هر وخت کښ نه دے بلکه صرف د مؤمنانو په مخکښ دے او هلته ذکر وو چه وَمَا هُمۡ بِمُؤۡمِنِيۡنَ نو دلته دلیل د هغے ذکر دے چه دوی مشرانو د کفر ته وائي چه اِنَّا مَعَکُمۡ اه۔

وَاِذَا خَلَوۡا په صله د خلا کښ الی او باء دواړه استعمالیږی په معنی د یواځے کیدلو لیکن با په هغے وخت کښ وی چه متضمن وی معنی د مسخرے کولو لره او خلا په معنی د مضی سره هم راځی بلکه قرآن کریم کښ شلیږشت کرته دا ماده مستعمل شویده او هر ځائے په معنی د مضی (تیریدلو) سره دے لکه قَدۡ خَلَتۡ وَالۡاَيَّامِ الۡخَالِيَةِ، نو دلته په معنی د مضوا سره دے نو حرف د الٰی ورسره مناسب دے او که په معنی د انفراد او خلوت سره وی نو الی د وجے د تضمن د معنی د مَضَوۡا او اِنۡصَرَفُوۡ دے او چا وئیلی دی چه الی په معنی د مع سره دے نو دا قول خلیل او سیبویه رد کړے دے دا تفصیل ابن جریر ذکر کړے دے نو معنی دا ده چه "هر کله چه دوی یواځے شی (د مؤمنانو نه) او لاړشی شیطانانو ته۔"

اِلٰی شَيٰطِيۡنِهِمۡ ابن کثیر وئیلی دی چه مراد د دے نه مشران کافران د یهودیانو او مشرکانو او د منافقانو دی او اضافت لفظ د هُمۡ ته اشاره ده چه جنات مراد نه دی او دا رنګ اشاره ده چه دوی شریک دی په صفت د شیطانئ کښ چه کفر

او نفاق دے. شَيٰطِيْنِ جمع دَ شيطان دے دا په قرآن کښ اته اتيا کرته راغلے دے او دا ماخوذ دے دَ شطن نه په معنى دَ لرے والى سره نو شيطان هم دَ رحمت دَ الله تعالى نه لرے وى بقاعى وئيلى دى چه ډير لرے دَ محل دَ خير نه شيطان وى يا ماخوذ دے دَ شاط نه په معنى دَ بطل او باطل او دا دَ صفاتو دَ شيطان نه دے او راغب په مفردات کښ وئيلى دى چه شيطان هر سرکش ته وئيلے شى که جن وى يا انسان يا حيوان وى دَ دے وجے نه په قرآن کښ په مختلف مصداقاتو کښ استعمال شوے لکه ابليس په دے سورت ۲/۳۶ کښ، دويم شيطان جنى او انسى دواړه په دے سورت ۱۰۲ ۶/۱۶۸ کښ، دريم مطلق جنى شرير لکه په دے سورت ۲/۲۷۵ کښ، څلورم مطلق شرير دَ انسانانو نه لکه په دے ايت کښ (شَيٰطِيْنِهِمْ) چه علماء دَ يهودو او کافرانو منافقانو دى. پنځم ماران (ربنا په يو تفسير باندے) لکه سورة صافات ۶۵ کښ، شپږم جاسوس دَ انسانانو نه لکه په سورة آلعمران ۱۷۵ کښ.

إِنَّا مَعَكُمْ مراد دَ معيت (ملګرتيا) نه شرکت دے په دين او په اعتقاد کښ او دا تاکيد دَ دے وجے نه کړے دے چه مشرانو ورباندے شک کوو چه تاسو مجالسو دَ مؤمنانو ته ورځئ، نو هغوى تاکيدى جواب اوکړو چه حقيقت کښ خو مونږ ستاسو ملګرى يو.

فائده:- مع لفظ په قرآن کښ يو سل شپيته کرته راغلے دے او دلالت کوى په مصاحبت او شرکت باندے که په هره طريقے سره وى نو استعمال ئے په ډيرو طريقو سره دے اول مصاحبت په مکان او زمان او عمل کښ لکه په دے سورت ۴۳ او سورة نساء ۱۰۲ کښ. دويم شرکت په صفت او عمل کښ لکه په سورة آلعمران ۴۳ ۵۳ ۱۹۳ کښ. دريم ملګرتيا په سيل و سياحت کښ سورة يوسف ۶۶ کښ. څلورم شرکت په اجر و ثواب کښ سورة نساء ۶۹. پنځم شرکت په مجلس کښ (سورة انعام ۶۸)، شپږم شرکت په عذاب کښ (سورة اعراف ۳۸ ۵۰). اووم شرکت په الوهيت کښ (سورة انعام ۱۹). اتم شرکت په نجات کښ دَ عذاب نه (سورة نساء ۱۴۶). نهم په معنى دَ متابعت (او دا هم شرکت فى الدين دے) (سورة اعراف ۸۸ سورة فتح ۲۹) لسم په معنى دَ بعد سره (ليکن اتصال ور سره دے) (سورة انشراح ۵). يوولسم په معنى دَ على سره (سورة حديد ۵). دولسم په معنى دَ اتصال او لزوم سره (سورة يٰسٓ ۱۹). ديارلسم په صفت دَ الله تعالى کښ په علم او قدرت سره (سورة حديد ۴ ، سورة مجادله ۷). څوارلسم صفت دَ الله تعالى په طريقه دَ نصرت سره

او هغه په صبر د بند کانو سره په سورة بقره ۴۵ کښ او په معنی د تقوی سره سورة بقره ۱۹۷ کښ او په معنی د احسان سره په سورة نحل ۱۲۸ کښ او په ځنځه او صا قو سره په سورة مائده ۱۱ کښ او په دے دواړه معانو سره مع په معنی د مصاحبت سره دے لیکن د مصاحبت دوه طریقے دی په تفسیر د سلف صالحینو سره نو دا تاویل نه دے په طریقه د متأخرینو سره، بلکه معنی حقیقی ده او تاویل د متأخرینو بناوی په ترك د معنی حقیقی سره۔

إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِءُونَ په دے جمله کښ تاکیدات دی سره د استیناف نه یعنی جواب دے د سوال د شیاطینو هغه دا دے چه که تاسو زمونږ ملګری وئ نو دا قول تاسو بیا ولے کړے دے چه اٰمَنَّا ؟۔

حاصل د جواب دا دے چه دا قول او د هغوی (مؤمنانو) په مجالسو کښ شرکت کول خو په طریقه د استهزاء سره دی او په دے جواب سره د هغوی شیاطین ډیر خوشحالیږی ځکه چه په دے کښ د مخالفت کولو سره استهزاء ئے یو ځائے کړیده۔

إِنَّمَا نَحْنُ په دے کښ حصر د منافقانو دے په عمل د استهزاء کښ یعنی په قول د اٰمَنَّا کښ هیڅ شائبه د تصدیق نیشته صرف استهزاء ده۔

مُسْتَهْزِءُونَ استهزاء او مسخرے کوی په الله تعالیٰ او په کتاب الله او په رسول (صلی الله علیه وسلم) او په اصحابو (رضی الله تعالیٰ عنهم) پورے (ابن جریر) لکه په سورة توبه ۶۵ کښ او تکذیب او انکار کوی د هغه څیز نه چه هغې ته دعوت راکولے شی (قرطبی) او مادہ د هزء په قرآن کریم کښ شپږ دیرش کرته ذکر ده۔ هزء په لغت کښ خفت (سپکوالی) ته وئیلے شی۔ زر قتل کول او زر مر کیدلو ته هم هزء وئیلے شی او په معنی د سخریه سره هم راځی څوك چه په یو شخص پورے مسخرے کوی نو سپك ئے ګڼړی او څوك چه یو خبره نه منی نو سپکه ئے ګڼړی۔ او فرق په مینځ د سخریه او استهزاء کښ دا دے چه سخریه اکثر په اشخاصو کښ استعمالیږی چه یو انسان بل لره د ځان نه ادنیٰ او ذلیل او تابع ګڼړی او استهزاء عام ده اقوالو، احوالو او اشخاصو ته شامل ده۔ دا رنګ مسخرے د مؤمنانو په مینځ کښ هم کیدا ے شی اګرچه ګناه ده او استهزاء په شرع کښ صفت د کافرا و منافق دے۔

اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِيْ طُغْيَانِهِمْ
الله تعالیٰ ټوقے کوی په دوی پورے او زیاتوی دوی لره په سرکشۍ د دوی کښ

يَعْمَهُوْنَ ﴿۱۵﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ اشْتَرَوُا الضَّلٰلَةَ
پرا سے حال چه دوی په حیران وی - دغه صفتونو والا داسے خلق دی چه اخستلے ده گمراهي

ف: په دے ایت کښ ذکر د عقوبت دنیویه او اخرویه دے (استهزاء - مد - عمه) او یو صفت قبیحه ذکر دے (طغیان).

اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ تقدیم د لفظ د الله د تاکید د پاره دے چه الله تعالیٰ دا کار په خپله کوی د بل چا په واسطے سره ئے نه کوی - او يَسْتَهْزِئُ صیغه د فعل ئے راوړه اشاره ده چه د الله تعالیٰ د طرف نه سزا کانے وخت په وخت نوے نوے راځی.

فائده:- نسبت د فعل د استهزاء او خداع، مکر او کَد دے پشان نور، الله تعالیٰ ته حقیقةً دے په نیز د سلف صالحینو لیکن په دے کښ تشبیه او تمثیل د فعل د بندگانو سره نیشته او تاویل ته هم حاجت نیشته دے - دا مذهب د سلف دے په ټولو صفاتو د الله تعالیٰ کښ - دلته هم قاسمی او ابن کثیر او ابن جریر د ضحاك روایت د ابن عباس رضی الله عنهما نه ذکر کړے دے يَسْخَرُ بِهِمْ لِلنِّقْمَةِ (مسخره کوی په دوی پورے د پاره د سزا ورکولو) او دا مراد د قول د ابن جریر دے چه مکر، خداع، سخریه د الله تعالیٰ نه په طریقه د لوبو او د عبث (لکه چه په بندگانو کښ وی) منتفی (نفی) ده په اجماع سره او په طریقه د انتقام او مقابله په عدل او جزاء ورکولو سره منع نه ده - او صورت د دے استهزاء د الله تعالیٰ د طرفه یا به قیامت کښ وی لکه په سورة حدید ۱۳ کښ او سورة مطففین ۳۴ کښ یا به په دنیا کښ وی چه الله تعالیٰ دوی باندے احکام دنیویه کښ احکام د اسلام جاری کوی عصمت د وینو او د مالونو د دوی او حصے ورکول په مال فئ او غنیمت کښ الخ چه الله تعالیٰ د دوی د کفر باطنی نه بنه خبر دے او په آخرت کښ به ورله سخت عذاب ورکوی.

وَيَمُدُّهُمْ ماده د مد (مجرد) په معنیٰ د زیادت او مزید په معنیٰ د مهلت ورکولو راځی دا رنګ د مَدَّ په صله کښ چه لام راشی نو په معنیٰ د مهلت دے او دا ماده په قرآن کښ دیرش کرته راغلے ده - دلته هم ابن کثیر د مجاهد نه نقل کړیدے چه وَيَمُدُّهُمْ (يَزِيْدُهُمْ) او فِيْ طُغْيَانِهِمْ په دے پورے متعلق دے یعنی د دوی

بِالْهُدٰى فَمَا رَبِحَتْ تِّجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوْا

په بدل د هدايت کښ، پس گټه اونکړه سوداگرئ د دوئ او نه دوی

مُهْتَدِيْنَ ﴿۱۶﴾ مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ نَارًا

لار موندونکي دي۔ حال د دوی پشان د حال د هغه چا دے چه بل کړے وي اور

په سرکشئ کښ زيا توالے پيدا کوی او دا زيا توالے په طريقه د مهلت ورکولو دے چه هغے ته املاء او استدراج وئيلے شي لکه په سورة آل عمران ۱۷۸ او سورة اعراف ۱۸۲ ۱۸۳ کښ او طريقه د هغے مال او ځامن وغيره زيا نتول چه اسباب د طغيان دی لکه په سورة مؤمنون ۵۵ کښ دی. او نسبت د زيا توالی را وستل په طغيان کښ الله تعالیٰ ته حقيقةً مذهب د اهلِ سنت والجماعت دے او معتزله دا نسبت نه منی تو هغوی د مَدٌّ معنی په صرف مهلت ورکولو سره کوی او لام مقدر کوی۔ فرق د دواړو قولونو دا دے چه په نيز د اهل سنت په طغيان کښ زيا تے راوستل او د هغے اسباب پيدا کول دی په طريقه د مهلت سره او په نيز د معتزلو طغيان او زيا توالے فعل د بندگانو دے او عمر اوږدو ورکول او عذاب نه ورکول په طور د مهلت سره فعل د الله تعالیٰ دے۔ نو دلته تاويل د معتزلو ته ضرورت نيشته۔

فِىْ طُغْيَانِهِمْ ماده د طغيان په قرآن کښ نهه ځلو پيشت کرته ده او په لغت کښ زيادت د مقدار ته وئيلے شي او په شريعت کښ د حدود و شرعيو نه په عقيده يا په عمل کښ او په مقدار يا کيفيت يا وخت کښ تجاوز کول دی، او دا معنی کفر، شرک، نفاق بدعت او فسق وفجور ته شامل ده آلوسی دے معنی ته اشاره کړے ده او په قرآن کريم کښ په ټولو ځايونو کښ طغيان په معنی شرعي سره دے مگر په سورة النجم ۱۷ او سورة الحاقه ۱۱ کښ معنی لغوی مراد ده۔

يَعْمَهُوْنَ په دے کښ اشاره ده چه زيا توالے د اسبابو د طغيان او کثرت طغيان سبب د اطمينان او د خوشحالئ د زړونو نه دے بلکه د هغے سره دوی په حيرانتيا او پريشانئ کښ اخته دی۔ ابن کثير وئيلی دی چه مراد دا دے چه د طغيان او کفر غلبه په دوی باندے دومره راغلے ده چه دوی هدايت ته لار نه مومی لکه خَتَمَ اللهُ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ او اکثر مفسرينو وئيلی دی چه عمی (ړوند والے) په سترگو کښ وی او عمه په زړه کښ وی۔

۱۷ په دے ايت کښ دوه صفاتِ قبيحه د منافقانو ذکر دی او هغه نتيجه د ځکنی

صفاتو ده (اشتراءُ الضلالة. عدم اهتداء)۔
أُولَٰئِكَ اشاره ده چه روسنو حکم په دوی باندے په سبب د مخکنو صفاتِ قبیحو سره دے خصوصًا د امنانه روستو اِنَّا مَعَكُمْ اه وئیل۔
اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ، اشتراء په عرف کښ قیمت ورکول کپاره د حاصلولو د مال او د دے نه روستو با داخلیږی په ثمن (قیمت) باندے. لیکن استعمالیږی د پاره د پریښودلو د یو څیز په عوض د بدل کښ. نو دلته په معنی د استبدال سره ده یعنی گمراهی ئے واخستله په بدله د هدایت کښ .
سوال:- دوی سره خو هدایت نه وُو نو هغه ئے څه رنګ په بدله کښ ورکړو؟
جواب:- د هرچا سره هدایت فطریه شته په دلیل د "فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا" نو هغه فطرت ئے بدل کړو په گمراهئ سره یا هغه هدایت چه په کلمه د اٰمَنَّا سره ښکاره شوے وُو هغه ئے برباد کړو په کارونو د کفر سره. یا دلته اشتراء په معنی د استحباب او اختیار سره ده لکه په سورة حٰمٓ سجده ۱۷ او سورة ابراهیم ۳ کښ دی او مراد د ضلالت نه هغه صفتونه قبیحه دی چه رسوُلُکی دی کفر ته او د هُدَىٰ نه مراد صفات د مؤمنانو دی چه مخکښ تیر شویدی. نو دا ایت په مقابله د "أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ اه" کښ دے۔
فَمَا رَبِحَت تِّجَارَتُهُمْ، هرکله چه دا معامله د منافقینو مشابه کړے شوه د اشتراء سره او اشتراء طریقه د تجارت ده نو دے ته ئے تجارت اوئیلو او دے ته په علمِ بلاغت کښ تخییل وائی او تجارت سره د ربح (ګټے) ذکرکول په ثبوت یا په نفی سره دے ته ترشیح وئیلے کیږی دا طریقه د کلام د ډیر حُسن د عبارت د پاره دی. نو اشاره ده چه انسان خو تجارت د ګټے د پاره کوی او دوی چه ضلالت حاصل کړو په تجارت تشبیهی) سره نو فائدے حاصلول خولرے خبره ده بلکه تاوان ئے حاصل کړو چه هغه په دنیا کښ د منافقانو شرمندګی او په اخرت کښ عذاب دی او رَبِحَتْ نسبت تجارت ته دا هم طریقه د کلام ده چه دے ته اسناد مجازی وئیلے شی یعنی دا تجارت رابح (ګټه ور) نه دے نو خاوندان د تجارت ته به ربح څنګه حاصله شی. تِجَارَتُهُمْ لفظ تجارت په قرآن کریم کښ نهه کرته راغلے دے. او په دریو طریقو سره مستعمل دے اوله طریقه تجارتِ مالیه حقیقیه لکه په دے سورت ۲۸۲ او سورة نساء ۲۹ کښ، او دویم تجارتِ اخرویه لکه سورة فاطر ۲۹ او سورة صف ۱۰ کښ، او دریمه طریقه تجارتِ تمثیلیه لکه په دے ایت کښ دے۔

فَلَمَّآ اَضَآءَتْ مَا حَوْلَهٗ ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُوْرِهِمْ

نو هر کله چه روښانه کړی دا او رهغه څه چه چاپېره دی دده نه، نو یوسی الله تعالیٰ رڼرا دَ دوی

وَتَرَكَهُمْ فِيْ ظُلُمٰتٍ لَّا يُبْصِرُوْنَ ﴿۱۷﴾ صُمٌّۢ

او پرېږدی دوی لره په داسې تیروکښ چه دوی هیڅ نه وینی. دوی کاڼه دی

وَمَا كَانُوْا مُهْتَدِيْنَ دا متعلق دے دَ اِشْتَرَوُا الضَّلٰلَةَ بِالْهُدٰى سره یعنی داسې اشتراء دَ ضلال نه ده چه هدایت پرے پاتے شوی وی بلکه په دغه ضلالت سره اهتداء بالکل نفی شویده۔ یا متعلق دے دَ فَمَا رَبِحَتْ سره یعنی ربح خو نیشته لیکن تاوان ئے کړے دے او دَ تجارت لارے تر ینه هیرے شوے۔

بکے هر کله چه مخکښ درے قسمه خلق متعلق دَ قرآن سره ذکر شول اول هغه څوک چه دَ قرآن نه ئے پوره فائده حاصل کړے ده دویم هغه چه دَ قرآن مخالفت ئے ښکاره کړے دے او دریم هغه چه دَ قرآن نه ئے پټ پټ خلاف کوؤ. نو اول قسم دَ پاره مثال ته ضرورت نیشته لیکن دَ دویم قِسم او دَ دریم قِسم دَ حال دَ بیان دَ پاره دَ مثالونو ضرورت دے دَ پاره دَ دے چه دَ دوی دا نقصانی حال مؤمنانو ته ښه واضح شی۔

فائده :- مثالونه په قرآن کریم کښ بعضو اهلِ علمو ویلی دی چه څلور څلویښت دی او په هر فصیح بلیغ کلام کښ مثالونه ذکر کیږی دَ مثال فائده په دے سورت ۲۶ کښ او په سورة ابراهیم ۲۵ او په سورة حشر ۲۱ کښ ذکر دی او په دے باندے پوهیدونکو ته عالمان ویلے شی لکه په سورة عنکبوت ۴۳ کښ دی او پوهه دَ مثال کښ درے شیزونه پیژندل ضروری وی مشبّه او مشبه بِهٖ او وجه دَ شِبه او قرآن کښ دَ دے دَ پاره کله لفظ مَثل ذکر وی کله صِرف حرفِ کاف کله دَ سوق دَ کلام نه معلومیږی. په لفظ دَ مثل سره په قرآن کښ دری دیرش مثالونه ذکر دی۔

تنبیه :- اول مثال دَ هغه کافرانو سره مناسبت لری چه ښکاره کفر کوی او دَ قرآن نه اعراض کوی او دَ قرآن نه نور خلق منع کوی لیکن دَ هغوی په دے عمل سره قرآن والو ته هیڅ نقصان نه رسیږی، بلکه اَلتَه دوی ته نقصان او رسی۔ تشریح روستو راځی۔ اکثر مفسرینو خو دا مثال دَ منافقانو سره لګولے دے لیکن دَ عموم دَ الفاظو په وجه سره عام کافرانو ته هم شامل دے لکه چه بیضاوی ویلی دی

مَثَلُهُمْ لفظ دَ مَثَل کله په معنیٰ دَ مثال راځي لکه په دے سورت ۱۷ کښې او سورة ابراهیم ۲۵ کښې او کله په معنیٰ دَ وصف او شان او حال عجیبه سره راځي لکه په سورة رعد ۳۵ او سورة نحل ۶۰ کښې او کله په معنیٰ دَ اقسامو دَ وعظ او نصیحت سره وي لکه په سورة کهف ۵۴ کښې او کله په معنیٰ دَ عجیبه احوالو سره راځي لکه په دے سورت ۲۱۴ کښې نو دلته په معنیٰ دَ حال او وصف عجیبه سره دے او هُم ضمیر په نیز دَ اکثر مفسرینو منافقانو ته راجع دے او تعلق لري دَ مخکښې آیتْ اشتروا الضللة بالهدیٰ سره (تفصیل دَ مثال به روستو ذکر شي). یا دا ضمیر راجع دے کافرانو ته په صفت دَ منع کولو دَ خلقو او اعراض کولو کا او ریدلو دَ قرآن نه۔

کَمَثَلِ کاف دَ پاره دَ تشبیه دے او مَثَل په معنیٰ دَ حال دے او په لفظ مثل کښې اشاره ده چه په دے کښې تشبیه دَ ذات دَ بل ذات سره نه ده بلکه تشبیه دَ حالاتو ده

اَلَّذِی اسْتَوْقَدَ نَارًا۔ استوقد باب استفعال دَ کوشش او دَ طلب دَ پاره راځي نو دَ اَوْقَدَ نه په دے کښې تاکید ډیر دے۔

اَلَّذِی اسْتَوْقَدَ مشبه دَ دے منافق دے بنا په قول مشهور سره، او قرآن بیان کوؤنکے دے (نبي صلی الله علیه وسلم او دَ هغه تابعدار) بنا په دویم قول سره۔

نَارًا، دا لفظ په قرآن کښې دَ مختلف مصداقاتو دَ پاره دے اول نار دَ جهنم لکه په دے سورت ۲۴ کښې، دویم حرام (سورة بقرة ۱۷۴)، دریم گناهونه (سورة بقرة ۲۲۱) څلورم حرارت (سورة بقرة ۲۶۶)، پنځم نارِ سماوي (سورة آل عمران ۱۸۳)، شپږم ماده دَ خلق دَ جن (سورة اعراف ۱۲)، اووم دنیوي اَور (سورة رعد ۱۷)، اتم عذاب برزخي (سورة مؤمن ۴۶)، نهم اسباب دَ جنګ (سورة مائده ۶۴)، لسم نار تمثیلي لکه په دے آیت کښې۔

فَلَمَّآ اَضَآءَتْ مَاحَوْلَهٗ اضاءت دَ ضوء نه ماخوذ دے او ضوء زیاتے رڼا ته وئیلے شي او دا لفظ متعدي دے ضمیر فاعل ئے نار دے او ماحوله نه مراد هغه څیزونه دي چه دَ اَور نه چاپیره وي او ضمیر دَ ه راجع دے اَلَّذِی ته یا دا لازمي دے او ماحوله نه مراد مکانونه دي چاپیره دَ اَور نه او دا مفعول فیه دے۔

ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُوْرِهِمْ دا اجزاء دَ لمّا ده۔ اذهب ئے نه دے وئیلے ځکه ذهب سره دَ باء نه دلالت کوي په مبالغه باندے په نسبت دَ اذهب ځکه چه اذهب صِرف په بوتللو باندے دلالت کوي او ذهب بِهٖ په تللو دَ فاعل سره دَ مصاحبت دَ مفعول نه دلالت کوي۔ دا رنګ نسبت ئے الله تعالیٰ ته او کړو دَ تاکید دَ پاره او اشاره ده

چه په اُورکښې رنړا پیدا کوُونکے اولرے کوُونکے الله تعالیٰ دے اُو پخپله رنړا نشی کولے.
بِنُوۡرِهِمۡ سوال:- الذی خو مفرد دے او نورهم ضمیر خو جمع ده نو مطابقت نیشته په مینځ ک ضمیر او ک مرجع کښې؟-
جواب۱:- الذی په معنی ک جمع دے پشان ک خُضۡتُمۡ كَالَّذِيۡ خَاضُوۡا (سورة توبه ۶۹)
لیکن هر کله چه اُور بلوُونکے اکثر یو شخص وی او رنړا حاصلوُونکی ډیر وی ک دے وجه نه اول ئے الذی په صیغه ک مفرد او بِنُوۡرِهِمۡ ئے په ضمیرِ ک جمع سره ذکر کړو.
جواب۲:- دلته عبارت پټ دے ک اسۡتَوۡقَدَ نَارًا نه روستو "فِيۡ ذٰلِكَ الۡمَوۡضِعِ رِجَالٌ قَاعِدُوۡنَ" نو ضمیر ک بِنُوۡرِهِمۡ هغوی ته راجع دے لیکن دا احتمال بعید دے ځکه چه بغیر ک دے تقدیر نه هم مقصد ک کلام په قانون ک عربیت سره پوره کیږی لکه چه اول جواب کښې ذکر شول.
سوال:- ذَهَبَ اللّٰهُ بِنَارِهِمۡ ئے ولے نه وئیلو؟
جواب۱:- په اُور کښې دوه صفتونه دی رنړا او سوزول نو بِنُوۡرِهِمۡ کښې دا فائده ده چه ک کافرانو او منافقانو نه رنړا لاړله او سوزول ک عذاب هغوی ته پاتے دی یا سوزیدل ک زړونو ک دوی په سبب ک ترقئ ک مؤمنانو سره دوی ته پاتے دی.
جواب۲:- نُور په شریعت کښې ایمان، توحید، موعظه، قرآن او اتباع ک نبی صلی الله علیه وسلم ته وئیلے شی نو دا ټول انوار ک دے خلقو نه لاړل ک دے وجے نه بِنُوۡرِهِمۡ ئے اوئیلو.
سوال:- ک لفظ اضاءت ک مناسبت ک وجے نه بضوءهم ئے ولے نه وئیلو؟-
جواب:- ضوء زیاتے رنړا ته وئیلے شی نو وهم پیدا کیدلو چه زیاته رنړا ئے بوتله او نفسِ نور پاتے دے ځکه چه په انتفاء ک خاص سره انتفاء ک عام نه راځی نو نُور عام دے او ضوء خاص ده، او حال دا دے چه ک دوی سره هیڅ رنړا نه ده پاتے شوے لکه چه روستو جمله هم په دے دلالت کوی.
وَتَرَكَهُمۡ فِيۡ ظُلُمٰتٍ، جَعَلَهُمۡ ئے نه دے وئیلے ک دوه وجو نه اول دا چه ظلمت په ممکناتو کښې اصل دے او نُور عارضی دے نو په نُور زائیل کولو سره اصل پاتے شو چه ظلمت دے- دویمه وجه دا ده چه په لفظ ک ترك کښې مبالغه ده ځکه چه اشاره ده چه دوی نسیًا منسیًا پاتے کړے شول- فِيۡ لفظ هم دلالت کوی په استغراق او انغماس باندے یعنی ک ظلماتو په دیځ کښې پاتے شول او ظلماتو دوی باندے احاطه کړے ده- ظُلُمٰتٍ جمع کښې اشاره ده چه دا اُور بل کړے شوے

په وخت د شپه کښې په صحرا کښې نو درے تيارے دی اول د شپې دويم د صحرا دريم د رنړا په مړه کيدلو سره۔
لَا يُبْصِرُوْنَ دا تاکيد دے د کثرت د ظلماتو چه په هغه ظلماتو کښې هيڅ خالی ځائے نه وی چه نظر پکښې اولړی يعنی خالص تياره وی۔
فائده:- تطبيق د مثال د ممثّل سره په دوه طريقو سره دے اوله طريقه په مشهور قول باندے چه دا مثال د منافقانو دے تفصيل ئے دا دے چه منافقانو کلمه د ايمان ښکاره کړه او بعض عبادتونو کښې د مؤمنانو سره شرکت کوؤنو دوی پشان د هغه کسانو دی چه اور ئے بل کړے وی لکه چه اور سره فائده اخستونکے رنړا اخستونکے دے په يو جهت سره (په اور کښې دوه جهته دی يو اشراق دويم احراق) دارنګ منافق هم ايمان په جهت د ژبے سره ادا کړے دے او په جهت د زړه سره ئے نيشته۔ بيا هر کله چه منافقانو په ايمان ښکاره کولو سره امن حاصل کړو او زکوٰة او غنيمت کښې حصے حاصلولے او د مؤمنانو سره ئے تعلق د نکاح وغيره قائم شو نو دوی مشابه شول د لَمَّآ اَضَآءَتْ مَا حَوْلَهٗ سره۔ بيا هر کله چه دوی مړه شول په منافقت کښې يا مؤمنانو د دوی منافقت الله تعالیٰ ښکاره کړو په بعض حالاتو کښې نو هغه دنيوی فائدے ترينه ختم شوے نو دا حال ئے مشابه شو د ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُوْرِهِمْ سره او هر کله چه روستو د مرګ نه به په ظلمت د قبر او ظلمت د حشر او ظلمت د اور د جهنم کښې دی نو دا حال ئے مشابه د وَتَرَكَهُمْ فِیْ ظُلُمٰتٍ سره او هر کله چه د جهنم نه د وتلو د پاره هيڅ لار به نه وی نو دغه حال ئے مشابه دے د لَا يُبْصِرُوْنَ سره۔ په دے توجيه سره الذی په معنیٰ د جمع دے او نُوْرِهِمْ نه مراد رنړا د ايمان ظاهری ده او تَرَكَهُمْ فِیْ ظُلُمٰتٍ نه مراد حالات دی روستو د مرګ نه او په دے توجيه سره دا متعلق دے د اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ اشْتَرَوُا الضَّلٰلَةَ الخ سره په هغے کښې ذکر شو چه هدايت ئے پريښودلو او ضلالت ئے واخستلو او ربح (ګټه) او فائدے ترينه فوت شوے نو د هغے مثال ئے په مثلهم سره ذکر کړو۔
دويمه طريقه د تطبيق د مثال دا ده چه دا مثال د هغه کافرانو دے که ښکاره کفر کوی او که پټ ليکن قرآن نه اوری او د هغے نه خلق منع کوی او د هغے د بندولو کوشش نه کوی۔ تفصيل دا دے چه نبی صلی الله عليه وسلم په مکه مکرمه کښې دعوت د قرآن کوؤ ايمان او توحيد ته ئے خلق رابلل نو دا حال مشابه د

دَ الَّذِی اسْتَوْقَدَ نَارًا سره تشبیه دَ نار سره په دے وجے سره ده چه همیشګی دَ اور دَ رنړا محتاج ده خشاک ته نو دا رنګ رنړا دَ ایمان په کمال او په دوام همیشګۍ کښې عملو نو ته محتاج ده او لفظ دَ "اسْتَوْقَدَ" هم دلالت کوی چه دَ اور دَ بلولو او تیزولو دَ پاره کوشش کوی نو دا رنګ نبی صلی الله علیه وسلم دَ قرآن دَ اشاعت دَ پاره ډیر جد وجهد کړے دے - دا رنګ دَ نار سره یې تشبیه دَ دے وجے نه ورکړله چه دَ نار نه خلق دَ ځان دَ پاره چراغ او لیتکے بل کړی دَ بقا دَ رنړا دَ پاره دا رنګ دَ نبی صلی الله علیه وسلم نه صحابه کرامو رنړا اخستے دَ ایمان حاصلے کړے بیا هر کله چه صحابه کرامو دَ ایمان فائدے حاصلے کړے او دا رنړا لرې او ترمدینې منورے پورے اورسیدله نو مشرکانو دَ هغې بنکاره مقابلے شروع کړے او دَ قرآن نه یې خلق منع کول لکه په سورة حٰمٓ سجده کښې ۲۶ نمبر آیت کښې دی نو دا حال مشابه کړو دَ فَلَمَّا اَضَاءَتْ مَا حَوْلَهٗ سره او حال دَ مخالفینو په مثال کښې مقدر دے یعنی اَرَادُوا اَنْ یُّطْفِـُٔوْا نُوْرَ اللّٰهِ "اراده اوکړه دوی چه دَ الله تعالیٰ نور مړ کړی په هغه طریقه سره چه سورة حٰمٓ سجده کښې ذکر ده) نو الله تعالیٰ نبی صلی الله علیه وسلم ته حکم دَ هجرت اوکړو نو هغه هجرت اوکړو مدینې منورے ته نو په دغه طریقه سره دَ مکے نه نور دَ قرآن او ایمان او رسول او مومن وغیره نقل شول مدینې منورے ته نو دَ دے حال بیان ته یې اشاره اوکړه په دے قول سره چه ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُوْرِهِمْ او هر کله چه مشرکانِ مکه په تیارو دَ شرک او کفر او جهالت او رسمونو رواجونو کښې پاتے شول نو دا حال یې دَ هغوی ذکر کړو په تَرَكَهُمْ فِیْ ظُلُمٰتٍ سره او هر کله چه په دغه مشرکانو باندے لارِ دَ هدایت بالکل بنده شوله نو دغه حال ته یې اشاره اوکړه په لَا یُبْصِرُوْنَ سره - په دے توجیه سره اَلَّذِی په معنیٰ دَ مفرد سره دے او نار نه مراد دعوت دَ قرآن او دَ ایمان دے او دَ ظلمات نه مراد حالاتِ دنیویه دی - دا توجیه زیاته غوره ده ځکه دَ مضمون دَ ابتدا او دَ سورت رچه په باره دَ عظمت دَ قرآن کښې دے سره مناسبت لری - بل دا چه دا سورت هغه وخت نازل شویدے چه نبی صلی الله علیه وسلم هجرت اوکړو او قرآن وسنت مدینې ته منتقل شول دَ هغه حال سره هم ډیر مناسب دے - او فائده دَ تمثیل په طور دَ عام عبرت سره دا شوه چه هرچا دَ قرآن کریم مخالفت کړے دے او اهلِ قرآن یې په هجرت کولو باندے مجبوره کړے دی نو قرآن والو ته نقصان نیشته دَ هغوی دَ رنړا کار بل ځائے کښې

صُمٌّۢ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُوْنَ ۝۱۸

(کاڼه دي (چه حق نه اوري) ګونګيان دي (چه حق نه وائي) ړانده دي (چه حق نه ويني) پس دوی نه راګرځي (د ګمراهۍ نه حق ته).

په توفيق سره شروع شي ليکن مخالفت کوونکو ته نقصان رسيږي چه په جهل او کفر و شرک وغيره کښ پاتے شي.

فائده ۱: لفظ د نور په قرآن کښ دري څلويښت کرته راغلے او د هغے دیارلس مصداقات ذکر دي، اول نور صفت د الله تعالیٰ (سورة نور ۳۵، سورة زمر ۶۹)، دويم نور الزيت، دريم نور الزجاجه (سورة نور ۳۵)، څلورم نور په معنیٰ د توحيد (سورة بقره ۲۵۷)، پنځم صفت د رسول (سورة مائده ۱۵)، شپږم صفت د تورات (سورة مائده ۴۴)، اووم صفت د انجيل (سورة مائده ۴۶)، اتم صفت د قرآن (سورة نساء ۱۷۴ او سورة تغابن ۸)، نهم نور مقابل د ظلمت (سورة انعام ۱)، لسم دين د الله تعالیٰ (سورة توبه ۳۲ سورة صف ۸)، يوولسم صفت د قمر (سورة يونس ۵)، دولسم نور د ورځ د قيامت (سورة حديد ۱۳)، ديارلسم نور د اور لکه په دے ايت کښ.

فائده ۲: لفظ د ظلمات په قرآن کښ دير ويش کرته دے او د هغے نهه مصداقات دي، اول ظلمات المطر (باران) (سورة بقره ۱۹)، دويم ظلمات د شرک او شبهاتو (سورة بقره ۲۵۷)، دريم ظلمات مقابل د النور (سورة انعام ۱)، څلورم ظلمات د جهل (سورة انعام ۳۹)، پنځم ظلمات د زمکے (سورة انعام ۵۹)، شپږم ظلمات د بر او بحر (مصائب) (سورة انعام ۶۳)، اووم ظلمات د بطن د مهی (سورة انبياء ۸۷)، اتم ظلمات د بحر (سورة نور ۴۰)، نهم ظلمات د بطونو د امهاتو (د ميندو د ګېډو) (سورة زمر ۶)، لسم ظلمات تمثيلي لکه په دے ايت کښ.

۱۸ دا ايت تتمه ده د تير شوی مثال يعني مشبه به، يعني صرف مره کيدل د رڼا او په تيارو کښ پاتے نه دي بلکه د دوی حواس د علم هم آفت زده شويدي ځکه چه د ډير هيبت په وخت کښ د انسان حواس هم برباديږي ترد ے پورے چه د ځائے نه خوزيدلے نشي او په دے ته پوهيږي چه مخکښ لاړ شي او که روستو يا دا تتمه ده د مثال يعني د مشبه يعني اعراض کوونکي او مخالفت کوونکي د قرآن د ډير جهل او شبهاتو او شرکياتو د وجے نه د حق د علم نه د دوی حواس بند شويدي نو دا علت دے د لا يبصرون په تقدير د اِذ سره او دا پشان د ګ دے.

سوال: د کافرانو خو غوږونه او ژبے او سترګے روغے دي نو دا صفاتخه رنګ صحيح دي؟

جواب: - دا تشبیه او تمثیل دے په حذف د مبتداء او د حرف تشبیه سره او دیته تشبیه بلیغه وئیلے شي نو اصل عبارت داسے وُو چه هُمْ کَالصُّمِّ وَالْبُكْمِ وَالْعُمْيِ.
سوال: - صم جمع د اصم دے هغه څوک چه هیڅ نه اوري دارنګ بُكْمٌ جمع د ابكم ده هغه چاته وئیلے شي چه په ژبه باندے هیڅ خبره نشي کولے او عُمْيٌ جمع د اعمی ده هغه چاته وئیلے شي چه هیڅ نه ویني او د کافرانو دا قوتونه روغ دي نو دا تشبیه څنګه صحیح ده؟ -
جواب: - چه هرکله دا قوتونه د دوی د حق د پاره بند دي اګرچه نورو څیزونو د پاره استعمالیږي لیکن د الله تعالیٰ په تیز استعمال د دے د غیر حق د پاره او د حق نه ئے بندیدل داسے دي چه دا قوتونه بالکل نیشت دي نو معنی دا شوه چه دا کافران چه حق نه اوري پشان د هغه کنړو دي چه هیڅ نه اوري د وجے د مبالغے نه او دارنګ په بُكْمٌ او عُمْيٌ کښ هم - نو معلومه شوه که وجه شبه یو طرف ته مطلق وي او بل طرف ته مقید وي نو هم تشبیه صحیح کیږي.
فائده: - مادہ د صم په قرآن کښ پنځلس کرته ده - په یو ځائے کښ نفي حقیقي ده (سورة هود ۲۴) ځکه هلته حرف تشبیه صریح ذکر دے او په نورو ځایونو کښ صمم تمثیلي مراد دے - دارنګ بکم ماده په قرآن کښ شپږ کرته ذکر ده په دوه ځایونو کښ معنی حقیقي مراد ده (سورة نحل ۷۶ او سورة اسراء ۹۷) او باقي بُكْم تمثیلي مراد دے - دارنګ ماده د عمی په قرآن کښ دری دیرش کرته ذکر ده چه په درے ځایونو کښ معنی حقیقي مراد ده (سورة نور ۶۱ سورة فتح ۱۷ او سورة عبس ۲) او په دوه ځایونو کښ په معنی د خِفا (پټوالی) ده (سورة هود ۲۸ او سورة قصص ۶۶) او باقي په معنی تمثیلي سره دے.
سوال: - په سبق کښ ذکر د ختم د قلوب وُو او په دے ایت کښ بُكْمٌ ذکر دے؟ -
جواب: - بنا په اوله توجیه (چه دا تتمه شي د مشبه به) باندے دلته مقصد ذکر د هیبت د ظلماتو دے په قوتو باندے نو د هیبت په وخت کښ ژبه د خبرونه بنده شي لکه چه غوږونه او سترګے هم بے کاره شي - او بنا په دویمه توجیه (چه تتمه شي د پاره د مشبه) باندے وجه د فرق دا ده چه په هغه ایت کښ ذکر د د خاص قسم کافرانو چه کامل عنادیان دي نو د هغوی په زړونو باندے آفت پروت دے او دلته ذکر د عام کافرانو دے که عنادیان وي او که نه وي نو د دوی زړونه مهر زده نه دي هاں د لږ ضد او عناد د وجے نه په ژبه باندے حق کلمه نه ادا کوي

أَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ السَّمَآءِ فِيهِ ظُلُمَٰتٌ وَرَعْدٌ

یا حال دَ دوی پشان دَ دیر باران کی دَ بره طرف نه چه په هغې کښ ډیر تیاره وی او ګړګوړ وی

وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَٰبِعَهُمْ فِىٓ ءَاذَانِهِم

او بریښنا وی، اچوی دوی ګوتې خپلې په غوږونو خپلو کښ

مِّنَ الصَّوَٰعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ ۚ وَاللَّهُ مُحِيطٌۢ

دَ وجې دَ سختو اوازونو (ګړزار) دَ وجې دَ یرے دَ مرګ نه - او الله تعالیٰ راګیر وونکے دَ ربیعلم

بِالْكَٰفِرِينَ ﴿١٩﴾ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَٰرَهُمْ ۖ

او قدرت خپل کښ) کافرانو لره - نیزدے وی دا بریښنا چه او تختوی نظرونه دَ دوی لره.

جواب ۲: چه اَخرَس هغه چاته وئیلے شی چه صرف خبرے نشی کولے او ابکم هغه دے چه نه خبرے کولے شی او نه پوهیږی نو دے هم پشان دَ مختوم القلب دَ سره دَ افت دَ ژبے نه.

فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ دَ دے دوه مصدرونه راځی یو رجوع نو هغه لازمی دے او بل رجع نو هغه متعدی دے دلته مراد لازمی دے او لازمی اکثر دے او متعدی په سورة توبه ۸۳ سورة طٰهٰ ۸۹ کښ دَا او دا رنګ نور ایاتونو کښ دی، نو مجهول صیغه دَ دے دَ رجع نه ماخوذ ده لکه په سورة حٰمٓ سجده ۵ او سورة بقره ۲۱۰ او دا سے نور ایاتونه دی.

۱۹ په دے ایت کښ دویم مثال دے او دا مثال دَ هغه قِسم منافقانو او کافرانو دے چه دَ مجلس دَ قرآن نه تیښته کوی او دَ هغې دَ نه اوریدلو کوشش کوی. اَوْ دا حرف په عام استعمال کښ دَ تردید او دَ شک دَ پاره راځی یعنی تساوی (برابر والے) دَ دوه څیزونو سره دَ تردُّد نه او په کلام دَ الله تعالیٰ کښ خو صِرف دَ تساوی او دَ تخییر دَ پاره راځی لکه په سورة مائده ۸۹ کښ او کله په معنی دَ واو سره وی لکه په سورة دهر ۲۴ کښ او کله دَ تنویع دَ پاره وی لکه په سورة مائده ۳۳ کښ بنا په یو قول باندے او کله دَ تفصیل دَ پاره وی لکه په دے سورت ۱۱۱ کښ. نو په دے ایت کښ دَ تخییر دَ پاره دے په نیز دَ هغه مفسرینو چه اول مثال دَ منافقانو دَ حیرت او دهشت دَ پاره دے او دا مثال هم دَ منافقانو دے نو اختیار دے که اول مثال ذکر کوے او که دویم مثال لیکن غوره دا ده چه دا اَوْ دَ تنویع دَ پاره دے یعنی اول مثال دَ یو نوع دَ کافرانو دَ پاره وو چه دَ قرآن ښکاره دشمنان وی او دا مثال دَ بل قِسم کافرانو دَ پاره دَے چه دَ قرآن

دشمنۍ په پټه کوی هغه منع کولے نه شی لیکن ځان تری نه ساتی۔
كَصَيِّبٍ، مَثَلُهُمْ دلته پټ مراد دے او کاف په معنیٰ دَ مِثل سره دے۔ صیّب هغه باران ته وئیلے شی چه ډیر تیز وی او دا لفظ په قرآن کښ یو ځل ذکر دے او دا باران دَ سپرلی په موسم کښ وی چه دا روستو صفتونه هم پکښ وی او غیث صِرف هغه باران دے چه دَ سوکړے نه روستو وی اگرچه دا روستو صفات پکښ نه وی او مطر عام دے عام باران ته وئیلے شی او اکثر په باران دَ عذاب کښ ذکر کیږی۔
تو صیّب مثال دَ قرآن کریم دے چه ډیرے فائدے او حکمتونه پکښ دی او دَ چا دَ پاره خیر وی او دَ چا دَ پاره خیر نه وی لکه په سورة اعراف ۵۸، دا رنگ حال دَ قرآن دے لکه په سورة اسراء ۸۲ کښ۔
مِنَ السَّمَآءِ په لغت کښ هر هغه څیز چه پره وی کَ دے وجے نه چَت دَ کوټے ته هم سماء وئیلے شی۔ او کله باران ته وئیلے شی لکه په سورة ذاریات ۲۲ کښ بنا په یو قول باندے۔ او دا رنگ په سورة انعام ۶ او سورة هود ۵۲ کښ۔ او کله سحاب (وریځ) ته هم وئیلے شی۔ دلته دَ اکثر مفسرینو په نیز دَ سماء نه مراد وریځ ده او قرآن کښ ډیر ایاتونه ښکاره دلالت کوی چه باران دَ وریځو نه راځی لکه په سورة واقعه ۶۹ سورة اعراف ۵۷ سورة نور ۴۳ او سورة روم ۴۸ کښ دی۔ او دویم قول دا دے چه السَّمَآءِ نه مراد اسمان دے او کومه وریځ چه دَ اسمان سره متعلقه وی نو دَ هغے نه باران راځی او په دے دواړه قولونو باندے مِنْ دَ پاره دَ ابتداء دَ غایئے دے لکه "سِرْتُ مِنَ الْبَصْرَةِ" او کله چه سماء په معنیٰ دَ اسمان شی یا په معنیٰ دَ او چت څیزونو مِنْ دَ پاره دَ جهت (طرف) دے لکه په سورة قصص ۳۰ کښ۔ او دا رنگ په لفظ سماء کښ اختلاف دے دَ بعض په نیز دا مفرد دے او سماوات ئے جمع ده او دَ بعضو په نیز دا اسمِ جمع ده۔
فائده:۔ السَّمَآءِ ئے معرفه ذکر کړے ده اشاره ده چه هغه باران مراد دے چه دَ اسمان دَ ټولو اطرافو نه راوریږی یعنی عام باران وی۔ نو لکه عام باران چه طرف دَ اسمان نه دے نو دا رنگ قرآن کریم هم دَ اسمان نه نازل شوید ے دَ ټولو خلقو دَ فائدے دَ پاره۔
فِيهِ ظُلُمٰتٌ تنکیر دَ پاره دَ کثرت دے که دَ مقدار وی او که دَ کیفیت وی۔ جمع ئے دَ دے وجے نه ذکر کړه چه ظلمت دَ ګڼړ باران او ظلمت دَ شپے او ظلمت دَ وریځے جمع شویدی، نو دا رنگ په قرآن کریم کښ ذکر دَ اعمالو دَ کفر او شرک او نفاق دے او

دا شبهات دی۔ یا په دے کښې اشاره ده مصیبتونو او تکالیفو د دعوت او جهاد او هجرت
او د نورو عبادا تو ته چه په قرآن کښې ذکر دی او د قرآن په تبلیغ کښې هغه پیښ راځی۔
وَرَعْدٌ دا لفظ په قرآن کښې دوه کرته ذکر دے او په دویم ځائے (سورة رعد ۱۳)
کښې خو ظاهر دا ده چه ملك (فرښته) مراد دے رعد په اصل لغت کښې لړزیدلو
ته وئیلے شی او په عرف کښې هغه ګړګوړ آواز دے چه د وریځے نه اوریدلے شی
قرطبی وئیلی دی چه د اکثر علماؤ قول رجح دے او د دے په سبب کښې اختلاف
دے، نکره ئے ذکر کړے ده اشاره ده سخت رعد ته او مفرد ئے راوړے دے په
اعتبار د جنس سره۔ نو په قرآن کښې چه کوم تخویفات دنیویه او اخرویه او
زواجر په کفر او په منافقت باندے ذکر دی او د هغې د اوریدلو نه منافقان
لړزیږی لکه په سورة منافقون ۶۳ او سورة توبه ۹ کښې نو هغه مشابه
دی د رعد سره۔
وَبَرْقٌ د بریق نه ماخوذ دے پړقیدل، چمک کول او بجلئ ته وئیلے شی۔
براق چه سورلی وه د نبی صلی الله علیه وسلم د پاره په شپه د معراج کښې د هغې
رفتار هم د بجلئ پشان تیز وو ځکه هغې ته براق وئیلے شی او په عرف کښې هغه
پړق دے چه د وریځے نه ښکاره کیږی او د هغې په سبب کښې اختلاف دے
دلته هم نکره او مفرد راوړلے شو د پاره د عظمت او د جنس۔ او رعد او برق
چه په کومه وریځ کښې وی نو د هغې نه باران ډیر وریږی۔ نو په قرآن کښې چه
کوم دلیلونه د ایمان او توحید دی چه مخالفین د هغې په اوریدلو سره حیرانیږی
مشابه دی د برق سره۔
يَجْعَلُوْنَ اَصَابِعَهُمْ فِيْٓ اٰذَانِهِمْ تمثیل د ظلما تو په مخکښې ایت کښې تیر شویدے
نو هغه ئے پریښودلو او تمثیل د رعد ذکر کوی۔ مراد دا دے چه د سخت آواز نو
ګړګوړا و تندر نه ویریږی نو د هغې نه غوږونه بندا وی او د مکان د باران نه
د تښتیدلو او پټیدلو کوشش کوی۔ او برخه د دے خلقو د باران نه صرف ویره
او هیبت دے د باران په نورو فائدو باندے فکر نه کوی، نو دا رنګ دا منافقان
چه د قرآن د مجلس نه د تښتیدلو کوشش کوی او غوږونه بندا وی د پاره د دے
چه د هغه تخویفات او زجرونو نه چرته اثر قبول نه کړی او ایمان را نه وړی
او دا طریقه د منکرینو په سورة نوح ۷ کښې ذکر ده۔ يَجْعَلُوْنَ ماده د جعل په
قرآن کښې په ډیرو معانو سره راځی، اول په معنی د خلق (سورة انعام ۱)، دویم

په معنی دَ صفت (جوړولو) لکه په دے سورت ۲۲ کښ. دریم په معنی دَ شرع سره (سورة مائدة ۱۰۳) څلورم په معنی دَ اعتقادِ باطل (سورة زخرف ۱۵)، پنځم په معنی دَ تسمیه (سورة زخرف ۱۹)، شپږم په معنی دَ کیخودلو او داخلولو لکه په دے ایت کښ دا معنی مراد ده. ضمیر دَ یجعلون نه راجع دے اصحاب صیّب ته چه پټ مراد دے.
اَصَابِعَهُمْ دا ذکر دَ کل او مراد ترینه جزء دے یعنی سرونه دَ ګوتو لیکن ذکر دَ اصابع دَ پاره دَ مبالغے دے. په جانب دَ مشبه بِهٖ کښ خو حقیقي معنی مراد ده یعنی غوږونه په ګوتو سره بندول او په جانب دَ مشبه کښ معنی حقیقي او معنی مجازي (قرآن ته اوریدل) دواړه احتمالونه صحیح دی.
مِنَ الصَّوَاعِقِ مِن اجلیه (تعلیلیه) دے علت دے دَ یجعلون دَ پاره. صواعق جمع دَ صاعقة ده مادہ دَ صعق په قرآن کښ یوولس کرته ذکر ده او مختلف معانی دی اول په معنی دَ مرګ سره (سورة زمر ۶۸) دویم په معنی دَ بے هوشئ (سورة اعراف ۱۴۳) دریم په معنی دَ چغے دَ عذاب (سورة بقره ۵۵ سورة حمٓ سجده ۱۳، ۱۷) څلورم په معنی دَ سخت آواز دَ رعد لکه په دے ایت کښ دا معنی مراد ده. پنځم هغه اور چه دَ دے سخت آواز سره راغورزیږی چه هغے ته تندر وئیلے شی (سورة رعد ۱۳).
خلیل وئیلی دی چه صاعقه سخت آواز دَ رعد دے چه دَ هغے سره اور را اوځی.
ابو زید وئیلی دی صاعقه هغه اور دے چه دَ سخت رعد سره دَ آسمان نه راغورزیږی.
قرطبی وئیلی دی چه صواعق سره تشبیه دَ مسئلے دَ قتال او جهاد فی سبیل الله او نورو تکالیفو شرعیو ده چه دا په منافقانو باندے بدلګیږی او عذابونه سخت په آخرت کښ.
حَذَرَ الْمَوْتِ دا مفعول له دے دَ پاره دَ جَعْلُ الْاَصَابِعِ مِنَ الصَّوَاعِقِ او من الصواعق علت دے صِرف دَ جعل الاصابع دَ پاره نو جمع دَ دوه علتونو په یو څیز باندے نه لازمیږی. موت نه مراد مرګ حقیقةً دے چه دَ صاعقه اوریدلو نه کله په زړه باندے داسے هیبت راشی چه زړه قیل شی نو انسان مړ شی. او په طور دَ تشبیه سره، اخلاص دَ ایمان او منافقت پریښودل او لار دَ مشرانو (ګمراهانو) پریښودل دوی ته دَ مرګ په شان ښکاریږی.
وَاللّٰهُ مُحِيْطٌۢ بِالْكٰفِرِيْنَ دا علت دے دَ پټ عبارت دَ پاره یعنی په دے حیلے (غوږونو کښ ګوتے ورکول) سره دوی دَ الله تعالی دَ ګرفت نه نشی بچ کیدلے ځکه چه هغه احاطه کړیده په مستحقینو دَ عذاب په سبب دَ کفر سره. محیط په صفت دَ الله تعالی

كُلَّمَآ اَضَآءَ لَهُمْ مَّشَوْا فِيْهِ ۙ وَاِذَآ اَظْلَمَ
هر وخت چه روڼانه کړي دوی ته (بولاړ) روان شي په هغې کښې، او هر کله چه تياره کړي
عَلَيْهِمْ قَامُوْا ؕ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ
په دوی باندې نو او دريږي. او که غوښتې الله تعالیٰ نو بوتلي به يې وي
بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ
غوږونه د دوی او سترګې د دوی يقيناً الله تعالیٰ په هر
شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿٢٠﴾ يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوْا
څيز باندې قدرت لرونکے دے. اے خلقو! بندګي خاص کړئ

کښې اته کرته راغلے دے او احاط فعل د هغه په صفت کښې شلو رکرته ذکر دے او احاطه په اصل کښې راګيرول د يو څيز دی د هر جهت نه. نو دارنګ الله تعالیٰ هر څيز په خپله قبضه کښې راګير کړے دے لکه په سورة هود ۵۷ کښې او په هر څيز باندې عالم دے لکه په سورة طلاق ۱۲ او سورة مزمل ۲۰ کښې او په هر څيز باندې قادر دے او عذاب ور کولے شي ځکه چه احاطه په معنی د عذاب سره هم راځي لکه سورة يوسف ۶۶ کښې او د لفظ د کافرين تخصيص دلالت کوی چه دلته احاطه په عذاب سره مراد ده او اشاره ده چه منافقان اعتقادی چه د قرآن نه نفرت کوی او توحيد ورته د مرګ پشان ښکاری نو دوی کافران دی نو حاصل د مثال دا دے لکه څنګه چه بعض خلق د هغه باران نه چه ډيرے فائدے پکښې دی تيښته کوی او مکان بدلول غواړی او د باران لږ احتمالی نقصان نه ګوری او ډيرو فائدو ته نه ګوری نو دارنګ منافقان د قرآن کريم منافعو او فائدو ته نه ګوری صرف د دے وجے نه چه د دوی د عقيدے او مسلک خلاف دعوت ورکوی د هغې نه اعراض کوی او غوږونه ترينه بندوی او فکر نه کوی چه دا سبب د هلاکت او د عذاب د دوی دے. او تشبيه د مفرداتو مخکښې ذکر شويده.

۲۰ په دے ايت کښې تتمه ده د مخکښې مثال. روستو د حال د رعد نه حال د برق ذکر کوی نو هغه مثال دے د عقيدے د منافقانو په نفرت کولو سره د قرآن نه او دا مثال دے چه منافقان په قرآن او په احکامو شرعيو باندے

هغه وخت عمل کوي چه د دوی دنیوی مفادات پکښ وي نو اشاره شوه چه د قرآن نه نفرت کول او په قرآن باندے د مفادِ دنیوی د پاره عمل کول یو شان جرم او نفاق دے۔

يَكَادُ الْبَرْقُ دا جمله استیناف دے د پاره د جوابِ سوال چه هر کله مخکښ برق ذکر شو نو سوال راغے چه دا خلق د برق په وخت کښ څه کوی۔ يَكَادُ دا ماده په قرآن کښ شلیرویشت کرته ذکر ده شپږ ایاتونو کښ په طریقه د نفی سره او باقی په اثبات سره او کله چه د اِنْ سره ذکر دے نو په خبر کښ ئے لام تاکیدای راغلے دے او بغیر د اِنْ نه خبر ئے فعل مضارع بغیر د اَنْ نه ذکر دے۔ او دا د افعالِ مقاربه نه دے دلالت کوی په نزدیکت د خبر باندے واقع کیدلو ته لیکن واقع شوی نه وی۔

يَخْطَفُ اَبْصَارَهُمْ خطف په لغت کښ تختول دی په تلوارے سره۔ دا ماده په قرآن کښ اووه کرته راغلے ده په دغه یو معنی سره۔ اَبْصَارَهُمْ جمع د بصر ده مراد د دے نه قوت د نظر دے یعنی برق د اسمان نه ډیر سخت چمکدار دے او (برق) د سترګو ډیر ضعیف دے نو د هغے په مقابله کښ تښتیدل ګران دی نو دا رنګ حجتونه او دلیلونه قرآنی ډیر قوی دی په اثبات د حق کښ چه د هغے په مخکښ عقلونه د مخلوق بے کاره دی اشاره ده چه د قرآن او سنت په مقابله کښ خپله رائے او عقل و قیاس باندے عمل کول جائز نه دی۔

كُلَّمَا اَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيْهِ دا هم جمله مستانفه ده جواب د سوال دے چه برق کله پرېږی او کله ښکاره کیږی نو په دغه وخت کښ د دوی څنګه حال وی۔ نو دا جواب دے۔ اَضَاءَ لَهُمْ لازمی دے یعنی ښکاره شی دوی ته رڼا۔ یا متعدی دے او مفعول پټ دے یعنی طریقًا۔ مَشَوْا فِيْهِ بنا په اول قول ضمیر د فیه راجع دے مکان د رڼا ته او بنا په دوېم قول راجع دے طریقًا ته۔ مشی عام رفتار ته وئیلے شی۔ وَاِذَآ اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ دا هم لازمی دے یعنی پټه شی رڼا۔ یا متعدی دے مفعول ئے پټ دے طریقًا۔ د اضاء سره کلما او د اظلم سره ئے اِذَا ذکر کړو وجه دا ده چه دوی رڼا هر وخت غواړی او تیارهٔ نه غواړی مګر بے اختیاره ورباندے راځی۔ قَامُوْا د قیام نه ماخوذ دے دا قیام په معنی د تحائے باندے حصاریدل دی که ولاړ وی او که ناست دی۔

تطبیق د مثال:۔ يَكَادُ الْبَرْقُ اه دا رنګ دلیلونه او حجتونه د قرآن ته عقلونه حیرانیږی لیکن دا منافقان ئے د بد قسمتئ د وجے نه تسلیموی بلکه كُلَّمَا اَضَاءَ اه

هرکله چه دوی ته فائده دنیوی حاصلیږی نو هغه دلیلونه مني او ډ مؤمنانو ملګرتیا کوی او إِذَآ أَظْلَمَ ده هرکله چه ډ دوی مفاد نه حاصلیږی یاڅه تکلیف او مصیبت ورته په اسلام کښ اورسیږی نو ملګرتیا ډ مسلمانانو پریږدی او ډ دے امثال په قرآن کریم کښ شته لکه په سورة نساء ۱۴۱ او سورة حج ۱۱ او سورة نور ۴۸ ۴۹ کښ، او ډ دے امثال په دے وخت کښ ډیر موجود دی (أَعَاذَنَا اللّٰهُ تعالٰی مِنْ هٰذَا الْحَالِ)۔

وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ، کلمه ډ لَوْ کله ډ تمنا ډ پاره راځی لکه په دے سورت ۱۶۷ کښ بنا په یو قول باندے او کله مصدریه راځی لکه په دے سورت ۹۶ کښ او په دے دواړو حالاتو کښ په یو جمله باندے داخلیږی او کله لَوْ شرطیه وی او دا ډیر مستعمل دے او په دے وخت کښ په دوه جملو باندے داخلیږی یوه شرط او دویمه جزا خو لازم په وخت ډ لَوْ کښ انتفاء ډ دواړو جزء ونو وی یعنی شرط او جزا به دواړه منتفی وی برابره خبره ده که انتفاء ډ شرط دلیل وی په انتفاء ډ جزاء باندے یا برعکس وی بنا په اختلاف ډ اهل عربیت سره غوره اول قول دے۔ دلته هم مشیت ډ الله او ذهاب ډ سمع او بصر دواړه منتفی دی۔

فائده ۲۴: مشیت صفت ډ الله تعالٰی ذکر دے په قرآن کښ دوه سوه څلور کرته او هغه کله په معنی ډ رضا او کله په معنی ډ اراده دے او کله احتمال ډ دواړو معانیو وی۔ او مشیت صفت ډ بنده هم په قرآن کښ دوه دیرش کرته ذکر دے لیکن مشیت ډ بنده تابع دے ډ مشیت ډ الله تعالٰی لکه په سورة دهر ۳۰ او سورة تکویر ۲۹ کښ دی۔

فائده ۲۵: ډ شاءَ مفعول اکثر محذوف وی ځکه چه روستو جزاء په هغې باندے دلالت کوی لکه دلته اصل عبارت داسے دے "وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ إِذْهَابَ سَمَاعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ لَذَهَبَ بِهِمَا"۔

لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ په دے کښ دوه توجیه دی اول دا چه که الله تعالٰی غوښتلے وے نو رعد او برق به ئے نور زیات تیز کړے وے تر دے پورے چه ډ دوی قوت ډ اوریدلو او قوت ډ لیدلو به ئے بالکل ختم کړے وے۔ دویم دا چه که الله تعالٰی غوښتلے نو ډ دوی ظاهری غوږونه او سترګے به ئے هم زائل کړے وے لکه چه باطنی اوریدل او لیدل ئے تر ینه اخستلی دی چه هغے ته اشاره وه په صُمٌّ او عُمْیٌ سره۔ او دا په شان ډ سورة یٰس ۶۶ ۶۷ کښ دے۔ او په دے جمله کښ مقصد زجر ورکول دی چه هرکله دوی ډ قوتِ سامعه او باصره نه ډ حق په باره کښ فائده نه اخلی نو ظاهری غوږونه او سترګو ډ دوی ته څه حاجت

تیشته ۔ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰی کُلِّ شَیۡءٍ قَدِیۡرٌ دا جمله دلیل د هغه ملا زمے دے چه په مخکښ جمله کښ ذکر شوه یعنی مشیت د الله تعالیٰ مستلزم دے فنا کولو د غوږونو او سترګو لره ځکه چه هغه په هر څیز او په هر کار باندے پوره قدرت لری نو سبب ته محتاج نه دے او نه ئے مانع منع کولے شی نو په فنا کولو د غوږونو او سترګو باندے هم قدرت لری ۔ لفظ د شَیۡءٍ په قرآن کښ دوه سوه ۲۷۹ ځله او یا کرته مفرد او غلور کرته جمع راغلے دے ۔ شَیۡءٍ په اصل کښ مصدر دے د شاءَ د باره او دا مصدر کله مبنی للمفعول وی او کله مبنی للفاعل وی کله چه مبنی للمفعول وی نو هر ممکن ته وئیلے شی که په وخت د وجود کښ وی او که معدوم وی لیکن روستو وجود ته راځی او دا معنی مراد ده په دے جمله کښ چه اِنَّ اللّٰهَ عَلٰی کُلِّ شَیۡءٍ قَدِیۡرٌ ځکه چه هر مقدور ممکن وی شریعی وئیلی دی چه دا دلیل دے چه هر څیز په وخت د موجودیدلو کښ او په وخت د بقاء د وجود کښ د الله تعالیٰ د قدرت د لاندے داخل دے او دارنګ کوم څیز چه په قدرت د بنده کښ دے نو هغه هم د الله تعالیٰ د قدرت د لاندے داخل دے ۔

فائده :- اختلاف دے د اهل علم چه د شَیۡءٍ اطلاق په الله تعالیٰ باندے صحیح دے او که نه خو دا په هغه وخت کښ چه شَیۡءٍ مصدر مبنی للفاعل واخستلے شی یعنی خاوند د مشیت ۔ نو بعض وائی چه الله تعالیٰ ته شَیۡءٍ نشی وئیلے کیدلے ځکه که هغه ته شَیۡءٍ اُوئیلے شی نو د دے آیت د حکم د لاندے به داخل شی یعنی مقدور به شی او مقدور خو ممکن وی ۔ او په نیز د اکثر اهلِ سنت باندے د شَیۡءٍ اطلاق په الله تعالیٰ باندے صحیح دے په دلیل د سورة انعام سره چه د اَیُّ شَیۡءٍ په جواب کښ الله واقع دے او دارنګ په بِکُلِّ شَیۡءٍ عَلِیۡمٌ کښ هم الله تعالیٰ داخل دے ځکه الله تعالیٰ په ځان باندے هم عالم دے او جواب د دے آیت نه اول دا دے چه دلته شَیۡءٍ په معنی د مبنی للمفعول سره دے او په دغه معنی کښ الله تعالیٰ داخل نه دے او دویم جواب دا دے چه دلته د شَیۡءٍ د عموم نه الله تعالیٰ خاص کړے شوے دے په عقلی دلیلونو سره چه هغه براهینِ یقینیه دی په دے خبره باندے چه الله تعالیٰ حادث او ممکن نه دے ۔

تنبیه :- اطلاق په الله تعالیٰ باندے د شَیۡءٍ هغه وخت کښ دے چه په آیت لوستلو یا په حدیث کښ چرته وارد وی په عام طور سره الله تعالیٰ ته

رَبَّكُمُ الَّذِیْ خَلَقَکُمْ وَالَّذِیْنَ مِنْ قَبْلِکُمْ

دَ رب خپل هغه ذات دے چه پیدا کړی یئ تاسو او هغه کسان چه ستاسو نه مخکښ وو

لَعَلَّکُمْ تَتَّقُوْنَ ﴿۲۱﴾ الَّذِیْ جَعَلَ لَکُمُ الْاَرْضَ

دَ دې دَپاره چه بچ شئ تاسو (دَ اور نه). (دا الله تعالیٰ) هغه ذات دے چه جوړه کړیده زمکه ستاسو دَپاره

شَیْءٍ وئیل پکار نه دی ځکه چه دا لفظ دَ الله تعالیٰ په اسماءِ خاصه کښ وارد نه دے

قَدِیْرٌ دا په صفت دَ الله تعالیٰ کښ پنځه څلویښت کرته راغلے دے چه دَ هغے نه

په درے ځایونو کښ متعلق خاص ذکر کړے دے (سورة حج ۳۹، سورة نساء

۱۳۳ او سورة شوریٰ ۲۹) او باقی ځایونو کښ متعلق عام ذکر دے.

فائده ۱: ماده دَ قدر په قرآن کښ یو سل دیرش کرته ذکر ده او په لس

وجوهو سره ده، [۱] په صفت دَ الله تعالیٰ کښ چه هغه پنځه څلویښت کرته راغلے دے

[۲] او دَ هغے نه دَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ په عنوان سره دوه ویشت ځله راغلے دے، او

[۳] په صیغه دَ قادر سره اووه ځله او [۴] په صیغه دَ قادرون سره پنځه ځله، او [۵] په

صفت دَ مقتدر او مقتدرون سره څلور کرته، او [۶] په قدرت دَ بنده کښ په

(سورة مائده ۳۴ او سورة قلم ۲۵) کښ. او [۷] په معنی دَ تقدیر الهی سره په

سورة طلاق ۳ او سورة فرقان ۲ کښ. او [۸] په معنی دَ تقدیر انسانی سره په

سورة مدثر ۱۸ کښ، او [۹] په معنی دَ تعظیم سره په سورة انعام ۹۱ کښ، او [۱۰] په

معنی دَ تنګسیا سره په سورة رعد ۲۶، سورة انبیاء ۸۷ او سورة فجر ۱۶ کښ.

فائده ۲: شربینی وئیلی دی چه قدرت دَ الله تعالیٰ تمکن دے په ایجاد

دَ څیز باندے یا صفت دے چه تقاضا کوی دَ دے تمکن. او قدرت دَ بنده

هغه هیئت دے چه په سبب دَ هغے سره تمکّن حاصلوی په کولو باندے

او دارنګ قادر هغه ذات دے چه خوښه یئ شی نو کار اوکړی او چه خوښه یئ

نه وی نو نه کوی او قدیر خو فعّال لِمَا یشاءُ ته وئیلے شی دَ دے وجے نه دا

مختص دے په الله تعالیٰ پورے او مقتدر خو مشتمل دے په معنی دَ قادر او دَ

قدیر باندے او په هغے کښ ډیره مبالغه ده دَ قدرت چه حد یئ نه معلومیږی

۲۲ خلاصه:- دَ دے ایت نه دویم باب دے تر ۲۹ پورے په دے کښ روستو

دَ ذکر دَ عظمت دَ قرآن نه ذکر کوی مقصد دَ قرآن چه هغه دعوٰی دَ توحید

فی العبادت ده سره دَ رد دَ شرک نه په ذکر دَ پنځه عقلی دلیلونو سره بیا اثبات

دَ صدقِ رسول او قرآن دے په طریقه دَ دعوٰی ورکولو سره مناظره ته او په طریقه دَ تحدی سره بیا ذکر دَ تخویف اخروی او بشارت دے جدا جدا فریقینو ته بیا جواب دَ هغه شبهے دے چه واردیږی په صدق دَ رسول او قرآن باندے په بیان دَ حکمت دَ مثال سره چه هغه افاده دَ تمیز دَ فریقینو او ترتب دَ اٰثارِ متفرقو دے، بیا ذکر دَ عیبونو دَ اعتراض کوؤنکو دے په قرآن باندے، بیا تذکیر دے په څلور انعاماتِ عامه سره دَ پاره دَ اثبات دَ توحید، اول انعام ژوند ورکول دی انسانانو ته، دویم دَ عالم څیزونه دَ دوی دَ فائدو دَ پاره دی، دریم استخلاف دَ اٰدم علیه السلام او هغه ته تعلیم دَ اسماؤ دَ څیزونو دے دَ پاره دَ فائدے اخستلو دَ څیزونو دَ زمکے نه، څلورم اکرام دَ اٰدم علیه السلام دے په سجود دَ ملائیکو او په تعلیم دَ طریقے دَ توبے او تعلیم دَ کیفیت دَ ژوند تیرولو سره په دنیا کښ۔

تفسیر:- په دے ایت کښ عام دعوت دے توحید فی العبادت ته او ذکر دَ یو دلیل عقلی انفسی دے چه احتیاج دَ انسانانو دے په خلق او وجود خپل کښ الله تعالٰی ته۔ او دَ هغے فائده ئے ذکر کړیده په حصول دَ تقوٰی سره۔

یَاَیُّهَا النَّاسُ دا اسے خطاب په قرآن کریم کښ اتلس کرته راغلے دے دا دلیل دے چه دعوت دَ اٰخری نبی صلی الله علیه وسلم او دَ قرآن عام دے ټولے دنیا ته، په یو قوم پورے خاص نه دے دَ دے وجے نه یا قومِ ئے دَ مخکنو انبیاء علیهم السلام پشان نه دے وئیلے۔ او په دے خطاب کښ ډیر تاکیدات دی، اول په حرف دَ یاؔ سره چه دَ قریب او بعید دواړو دَ پاره استعمالیږی او مقصد په کښ توجه ده ټولو بندګانو ته دَ پاره دَ اهتمام دَ مسئلے دَ عبادت او دَ پاره دَ بیدارئ ورکولو دَ غفلت نه۔ دویم په اَیُّ سره، دا حرف یو وسیله ده دَ پاره دَ نداء هغه اسم ته چه معرّف وی په الف لام سره او په دے کښ ابهام او اجمال دے مخکښ دَ تفصیل نه دَ پاره دَ ډیر تاکید۔ دریم په هَا سره، دا دَ پاره دَ تنبیه ده۔

اَلنَّاسُ صحیح دا ده چه لفظ دَ النَّاسُ عام دے هغه خلقو ته چه موجود وُو په وخت دَ نزول دَ قرآن کښ او هغه چا ته چه روستو موجودیږی په طریقه دَ فرض کولو دَ معدوم پشان دَ موجود۔ او هغه قول چه دَ عقبه او حسن او ابن عباس رضی الله تعالٰی عنهم نه روایت دے چه یَاَیُّهَا النَّاسُ خاص دے په مکے والو پورے او یاَیها الذین اٰمنوا خاص دے په مدینے والو پورے نو اول خو دا کسند په لحاظ سره صحیح روایت نه دے او دویم دا چه دَ قرآن دَ ظاهر نه

خلاف دے ځکه چه دا سورت او سورة النساء او سورة حجرات بالاتفاق مدنی سورتونه دی او حال دا دے چه په هغوی کښ خطاب په یا ایها الناس سره ذکر دے. او دریم دا چه که دا روایت صحیح ثابت شی نو تاویل ئے کړے شوے چه دا په طریقه د اول تمثیل سره دے نه په طریقه د تخصیص سره یعنی خطاب په دعوت د توحید سره چه کوم مخلوقو ته دے نو اول مصداق د هغے د مکے مشرکان دی او دا رنګ اول مخاطب په احکامو شرعیو سره مدینے والا وو۔

سوال:۔ هرکله چه دا خطاب عام شی نو مؤمنانو ته خطاب په اُعْبُدُوْا سره تحصیل حاصل دے؟۔

جواب ۱:۔ مؤمنانو ته مقصد د خطاب دوام د عبادت دے او منافقانو ته مقصد اخلاص پیدا کول دی او مشرکانو ته مقصد د شرک ترک کول دی او نورو کافرانو ته مقصد عبادت شروع کول دی۔

جواب ۲:۔ لفظ د النّاس اګر چه عام دے لیکن د وجے د قرینے د "فلا تجعلوا لله اندادًا" او د معنی د شرعی د عبادت (چه توحید دے) په وجے سره دلته خطاب مختص دے په مشرکانو پورے او په هغے کښ یهودیان هم داخل دی چه په وخت د نزول د دے سورت کښ د مدینے په خوا کښ موجود وو او شرک په کښ موجود وو۔

اُعْبُدُوْا رَبَّكُمُ امر په عبادت د الله تعالیٰ په قرآن کښ یو کم دیرش کرته دے او عبادت په اصطلاح کښ طاعت دے سره د خضوع نه چه دا په کمال مرتبه کښ وی او په شرع کښ طاعت د الله تعالیٰ دے سره د خضوع او محبت نه د الله تعالیٰ سره۔ او دا شامل دے ټولو اقسامو د عبادت ته که عبادت قلبیه وی او که بدنیه وی او که مالیه وی او قرطبی وئیلی دی چه مراد د دے نه توحید دے سره د شرائع د دین د الله تعالیٰ نه نو په دے کښ توحید د الوهیت او اسماء او صفات او توحید فی التشریع ټول داخل دی۔ او توحید په دے کښ مراد دے د څو وجوهو نه اول دا چه د ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنهما نه روایت صاحب د معالم التنزیل او خازن او نسفی ټولو نقل کړے دے چه هر ځائے په قرآن کښ عبادت راغلے دے نو مراد د هغے نه توحید دے۔ دویم قرینه ده په دے باندے دا قول چه "فلا تجعلوا لِلّٰهِ اندادا" دریمه وجه دا ده چه مشرکان خو د عبادتِ الهیه نه منکر نه دی د مشرکانو نه د عاکانے

اوموځونه او روژے او حجونه او په مال کښ د الله تعالیٰ حصے ورکول وغیره
تول ثابت دی لیکن په هغوی کښ توحید نیشته د دے وجے نه دلته هم توحید
مراد دے او نور تفصیل د دے په تفسیر د سورة فاتحه او تنشیط الاذهان کښ
ذکر کړے شوے دے۔ رَبَّكُمُ تخصیص د دے وصف د څو وجوهونه دے،
اول دا چه موجِب (سبب) د عبادت خو ربوبیت دے۔ دویم دا چه د توحید
د عبودیت نه مخکښ توحید د ربوبیت ضروری دے۔ گویا چه دا داسے جمله ده
چه حکم او دلیل د هغے دا دواړه پکښ ذکر دی او تفصیل د ربوبیت په تفسیر
د رب العالمین کښ ذکر شوید ے۔
الَّذِىْ خَلَقَكُمْ دا صفتِ موضحه دے د ربکم د پاره او ذکر د صفت د حکم سره
دلالت کوی چه دغه صفت علت او دلیل دے د پاره د هغه حکم۔ د دے وجے نه
دا اول دلیل عقلی انفسی دے د اثبات د دعوے د پاره او دا دلیل د مشرکانو
په نیز باندے مسلّم دے په دلیل د سورة زخرف ۸۷ سره۔ خَلَقَكُمْ، خلق په
اصل لغت کښ صِرف تقدیر (اندازه کول او پوره کول) ته وئیلے شی او په عرف
کښ په معنیٰ د ایجاد د څیز دے د عدم نه وجود ته۔ او قرآن کریم کښ په مختلف
وجوهو سره ذکر شوید ے اول په معنیٰ د ایجاد لکه په دے سورت ۲۹ کښ او دا
معنیٰ ډیره واقع ده۔ دویم په معنیٰ د تصویر (سورة آلعمران ۴۹ او سورة مؤمنون ۱۴)
دریم په معنیٰ د افتراء چه په اقوالو کښ استعمالیږی (سورة عنکبوت ۱۷)۔ څلورم
په معنیٰ د دین (سورة نساء ۱۱۹ او سورة روم ۳۰) بنا په یو توجیه باندے۔ پنځم
مصدر په معنیٰ د مفعول سره (سورة مؤمنون ۱۷)۔ شپږم په معنیٰ د اعضاءِ
مخلوقه (سورة یٰسٓ ۷۶)۔ اووم په معنیٰ د حصه او برخه لفظ خلاق (سورة بقرة ۱۰۲)
فائده:۔ صفت د خلق الله تعالیٰ پورے خاص دے دا په صیغه د خالق سره
په قرآن کښ اته کرته او خَلَّاق دوه کرته او اَحْسَنُ الْخَالِقِيْن دوه کرته ذکر
دے۔ او دا صفت د غیرالله نه نفی دے په سورة اعراف ۱۹۱ او سورة نحل ۲۱
او سورة حج ۷۳ او سورة فرقان ۳ او سورة لقمان ۱۱ او سورة واقعه ۵۹ او
سورة طور ۳۵ کښ۔
وَالَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِكُمْ دا عطف دے په ضمیر مفعول كُمْ باندے او دا ئے ذکر
کړے دے د ډیرو فائدو د پاره اوله فائده دا ده چه دا جواب د وهم دے که څوک
وهم اوکړی چه معبودان (انس او جن) زمونږ خالق دی یا وهم اوکړی چه

فِرَاشًا وَّالسَّمَآءَ بِنَآءً ۖ وَّاَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ

غوړیدلے او اسمان چت ، او رادروی دَ اسمان دَ طرف نه

مَآءً فَاَخْرَجَ بِهٖ مِنَ الثَّمَرٰتِ رِزْقًا لَّكُمْ ۚ

اوبه، نو را اوباسي په هغے سره دَ میوو (اوغلو) نه دَ پاره دَ فائدے ستاسو

فَلَا تَجْعَلُوْا لِلّٰهِ اَنْدَادًا وَّاَنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ﴿۲۲﴾

نو مه گرځئ الله تعالیٰ لره شریکان ، او (حال داچه) تاسو پوهیږئ (چه دا کارونه الله تعالیٰ کوی)

پلاران او نیکونه زمونږ خالقان دی نو جواب اوشو چه هغوی هم مخلوق دی. بله فائده داچه دَ تیرشوؤ خلقو په حالاتو دَ ژوند او دَ مرګ کښې فکر او کړئ. ابن جریر وائی چه وَالَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِكُمْ نه اباءِ واجداد او الهه او بتان دَ دوی مراد دی.

فائده:- امام رازی او بعض نورو مفسرینو په دے سره استدلال ذکر کړیدے په اثبات دَ وجود دَ الله تعالیٰ باندے حاصل دا دے چه هرکله دا دلالت کوی په توحید دَ الله تعالیٰ نو په اثبات دَ وجود دَ هغه باندے په طریقِ اولیٰ سره دلالت کوی. او دَ امام مالک او دَ امام ابوحنیفه او دَ امام شافعی او دَ امام احمد بن حنبل رحمهم الله نه په مختلف طریقو سره دلیلونه نقل کړے شویدی هغه کتل پکار دی او ابن کثیر هم په تفسیر کښې دا اقوال نقل کړیدی.

لَعَلَّكُمْ تَتَّقُوْنَ سوال:- لَعَلَّ دَ پاره دَ رجاء (امید) راځی او الله تعالیٰ خو دَ رجا لرونه پاک دے؟ جواب ۱: قطرب او طبری او ابن منظور وئیلی دی چه لَعَلَّ په کلام دَ الله تعالیٰ کښې په معنیٰ دَ کَیْ سره دے. جواب ۲: دا په مقام دَ حال کښې دے دَ فاعل دَ اُعْبُدُوْا نه یعنی بندګی دَ الله تعالیٰ کوئ په داسے حال کښې چه امید ساتئ دَ حصول دَ تقوٰی. او په دواړو توجیهاتو سره دا متعلق دے په اُعْبُدُوْا پورے نه په خَلَقَكُمْ پورے. ځکه چه غایة دَ خلق تقوٰی نه ده بلکه غایة دَ خلق لِيَعْبُدُوْنِ یا الجهنم دے او دا قول قرطبی ذکر کړے دے.

تَتَّقُوْنَ مراد دَ تقوٰی نه معنیٰ لغوی ده یعنی وقایه (ذریعه دَ نجات) دَ عذاب نه دا قول قرطبی خازن وغیره غوره کړے دے یا مراد دَ دینه تقوٰی شرعی ده یعنی په توحید فی العبادت سره تقوٰی حاصلیږی یعنی تقوٰی اخری دَ درجاتو دَ عبادت کوونکو ده.

۲۲ په دے ایت کښې نور څلور دلیلونه عقلیه افاقیه دی سفلی او علوی

او وسطی۔ او دا دلیلونه هم مشرکانو منلی دی لکه په سورة عنکبوت ۶۱-۶۳ او سورة لقمان ۲۵ او سورة زخرف ۹ کښ۔

اَلَّذِیْ جَعَلَ لَکُمُ الْاَرْضَ، جعل په معنی د خلق دے او فراشًا حال دے یا په معنی صیّر دے او فراشًا دویم مفعول دے۔ لفظ د لَکُمْ کښ اشاره ده چه دا د انسانانو د فائدے د پاره دی لکه چه په ۲۹ کښ راځی۔ الارض په قرآن کښ مفرد ذکر شویۀ اگر چه عدد د زمکو هم اوۀ دی پشان د عدد د اسمانونو او دا تعداد د قرآن د سورة طلاق ۱۲ نه اشارةً او د احادیث صحیحه نه صراحةً معلوم دے لیکن تفصیل د کیفیت د هغے چه دا اوۀ زمکے پشان د اسمانونو د یو بل نه جدا جدا دی یا نه دا په حدیث صحیح سره ثابت نه ده کړے بعض تفصیل د سورة طلاق په تفسیر کښ دے فِرَاشًا په معنی د مفروشةً یا په معنی د کالفراش ده یعنی پشان د بسترے غوړیدلے چه په هغے باندے ارام کیږی۔ یعنی دا زمکه نه ډیره سخته ده او نه ډیره نرمه ده پشان د بسترے او په دے کښ هغه حصه د زمکے مراد ده چه د اوبو نه ښکاره ده۔

سوال:۔ د زمکے څه حصه خو غرونه او سمندر دے نو هغه څنګه فراش دے؟

جواب:۔ قرطبی وئیلی دی چه دغه د فراش د توابعو نه دی ځکه چه غرونه د زمکے د پاره پشان د میخونو دی او د زمکے والو د پاره په هغے کښ ډیر منافع دی او سمندر د پاره د سفر کولو دے د زمکے د یوے حصے نه بلے حصے ته د پاره د منافعو د ژوندا او بذاتِ خود سمندر کښ هم ډیرے فائدے دی، نو دا هم په حکم د فراش کښ دی۔ او زمکه فراش کیدل هیڅ منافات نه لری د کرّه (غوندا منتیا) کیدلو سره، کرّه دِے وی او د فراش فائدے ترے نه هم اخستلے کیږی۔ د زمکے غوندا منتیا شکل کښ کیدل مسئله شرعیه نه ده ځکه دے وجے نه قرآن او سنت د هغے وضاحت نه دے کړے که په عقلی دلیلونو سره ثابت شی نو انکار تری نه نشی کیدلے۔

فائده:۔ قرآن کریم کښ د زمکے نهه ۹ حالات ذکر شویدی اول فراش په دے ایت کښ او په سورة ذاریات ۴۸ کښ۔ دویم ممدوده لکه په (سورة رعد ۳ او سورة حجر ۱۹)۔ دریم مَهدا پشان د غیږ د مور لکه په (سورة طٰهٰ ۵۳)۔ څلورم قرار یعنی په ځائے ولاړه چه پریشان حرکت نه کوی (سورة نمل ۶۱) پنځم بساطًا دا پشان د فراش دے (سورة نوح ۱۹)۔ شپږم کفاتًا راجمع کوونکے

دَ مړو او ژوندو (سورة مرسلات ۲۵). اووم دَ خور غوړه ولے شوے (سورة نازعات ۳۰). اتم طحو (سورة والشمس ۶). نهم مستقر (سورة بقره ۳۶) او وصف دَ فراش دغه نور وصفا تو لره مستلزم او جامع دے دَ دے وجے ته په دے سورت کښ یئے دا لفظ غوره کړو.

وَالسَّمَآءَ بِنَآءً بِناء مصدر مبنی للمفعول دے په معنیٰ دَ مبنی (جوړ کړے شوے آبادی) که کوټه وی او که کنبد وی او که خیمه وی دلته مراد دَ دے نه سقف (چهت) دے دا روایت دے دَ ابن عباس رضی الله عنهما نه او ابن جوزی نقل کړے دے او سورة انبیاء ۳۲ او سورة طور ۵ کښ دا سے ذکر دے او چهت ته بِنا په دے وجے سره وائی چه آبادی دَ کوټے په چهت پاتے ده صرف دیوالو ته بِنا نشی وئیلے. او دَ آسمان حالات په قرآن کښ شپږ ذکر دی اول بِناء لکه په دے آیت کښ او سورة مؤمن ۶۴ کښ. دویم سقف محفوظ (سورة انبیاء ۳۲). دریم امساك دَ هغے په امر دَ الله تعالیٰ سره (سورة حج ۶۵). څلورم بِناء دَ هغے په وسعت سره (سورة ذاریات ۴۷). پنځم رفع دَ هغے بغیر دَ عمدا نه (سورة رعد ۲ او رحمان ۷). شپږم بِناء او رفع او تسویه (برابر والے) (سورة نازعات ۲۸). او دا دریم عقلی دلیل (علوی) دے.

وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً دا څلورم دلیل عقلی وسطی دے. مَآءً اوبه دَ باران مراد دی او نکره یئے ذکر کړه ځکه چه ټولے اوبه په یو ځل نه نازلیږی.

اَنْزَلَ کښ (فاعل الله تعالیٰ دے) اشاره ده چه اسباب پیدا کول او اسبابو کښ اثر اچول دا ټول دَ طرف دَ الله تعالیٰ نه دی.

فائده:- مَآءً په قرآن کښ اته قسمه ذکر دی. اول ماء السماء لکه دا آیت. دویم ماء الارض (سورة هود ۴۴). دریم ماءُ البئر (سورة قصص ۲۳). څلورم مَآء دَ طهارت (سورة نساء ۴۳). پنځم مَآء الجنة (سورة اعراف ۵۰). شپږم مَآء چه سابق دی دَ پیدائیش دَ آسمانونو او زمکے نه (سورة هود ۷). اووم مَآء دَ جهنم (سورة کهف ۲۹). اتم مَآء النطفه (سورة فرقان ۵۴).

فَاَخْرَجَ بِهٖ مِنَ الثَّمَرٰتِ دا پنځم دلیل عقلی (وسطی) دے. فَاَخْرَجَ فاء دلالت کوی چه دَ باران نه روستو بوټی راویستل دی اګرچه اتصال پکښ مراد نه دے. بِهٖ دا ضمیر هغه اوبو ته راجع دے چه زمکے ته نازل شوے وی او دَ خاورو سره خلط شوے وی لکه چه اختلاط دَ اوبو دَ نارینه او زنانه

اوشي او د هغے نه اولاد پیدا شي۔ مِنَ د پاره د تبعیض دے ځکه چه ټول ثمرات
په یو ځل نه را اوباسي۔ الثَّمَرٰتِ دا سے په سورة ابراهیم ۳۲ او سورة فاطر ۲۷
کښې هم دي او مراد ټول قسمونه د ثمرات (اماني) دي ځکه لفظ د کل په
سورة اعراف ۵۷ او سورة رعد ۳ او سورة نحل ۱۱ او سورة قصص ۵۷ کښې
دے۔ ثَمَرَة هر هغه څیز ته وئیلے شي چه د زمکے نه را اوځي د انسان یا د څاروو
د فائدے د پاره فواکه (میوو) پورے خاص نه دے۔ که بوټي وي او که معدنیات
وي او د هغے تفصیل په سورة عبس کښې د ۲۵ نه تر ۳۱ پورے ذکر دے او دارنګ
سورة نحل ۱۱ او سورة فاطر ۲۷ کښې۔
رِزْقًا لَّكُمْ دا مفعول دے د اخرج د پاره دے او مراد د رزق نه دلته عامه معنی
ده یعنی انتفاعًا۔ که خوراک یا څښکاک یا لباس وي یا دواء او زینت وي د
سرو زرو او سپینو زرو نه یا الات د کسبونو او جهاد وغیره چه د معدنیاتو نه
جوړیږي او دا انتفاع بالذات ستاسو وي یا په واسطه د دوابو ستاسو چه د
هغوی د پاره ګیاه وي او بیا تاسو ترینه فائدے اخلئ۔
فائده:۔ په دے دلیلونو کښې بهتر ترتیب دے اول یې خلق د انسان ذکر
کړو ځکه دا خو د ټولو نعمتونو اصل دے او سبب دے د تمکن په عبادت
باندے۔ بیا یې خلق او فائده د زمکے ذکر کړه چه مستقر د انسان دے بیا خلق
د اسمان او د هغے فائده یې ذکر کړه چه پشان د چهت او اباد ئ دے بیا د اسمان
او د زمکے دا سے دوه نعمتونه یې ذکر کړل چه د اسمان او زمکے د ازدواج نه
پیدا کیږي او د انسانانو د تربیت د پاره اصل مواد دي چه اوبه د باران
او د هغے نه چینے خوړونه کوهیان او سیندونه بهیږي او بوټي میوے چه
د هغه نه بے شماره فائدے حاصلیږي او دا دا سے نعمتونه دي چه مشرکان
هم اقرار کوي چه دا په اختیار د الله تعالیٰ کښې دي" نو دا کامل دلیل دے د پاره
د اثبات د عبادت د الله تعالیٰ او د پاره د اثبات د توحید، د دے وجے نه په دے
باندے تفریع اوکړه په دغے قول سره۔
فَلَا تَجْعَلُوْا لِلّٰهِ اَنْدَادًا دلته جعل په معنی د اعتقاد دے او په معنی د جوړولو
په عمل کښې۔ انداد جمع د ندٌ ده او دا لفظ په قرآن کښې پنځه ایاتونو کښې
ذکر دے (سورة بقره ۱۶۵ سورة ابراهیم ۳۰ سورة سبا ۳۳ سورة زمر ۸
سورة حٰمٓ سجده ۹) نِدٌّ په اصل کښې هغه مساوي ته وئیلے شي چه

مخالف وی (دا قول د نسفی دے)۔
سوال:- دا نهی صرف د هغه معبودانو نه دہ چه برابر او مخالف وی د الله تعالیٰ سره او حال دا چه معبود من دون الله خو مطلقاً باطل دے که لویئے وی یا وړوکے یا برابر، یا دوست وی او که دشمن؟۔
جواب:- دلته لفظ د انداد په عامه معنیٰ سره دے یعنی شرکاء (شربینی) او ملا علی قاری هم شرح فقه اکبر کښ وئیلی دی شُرَكَاءَ سَوَاءٌ كَانَ مِنَ الْاَصْنَامِ اَوِالْاَنَامِ (شریکان برابره خبره ده که بتان دی او که انسانان دی) او ابن جریر هم وئیلی دی هغه شرکاء چه نفع او ضرر نشی ورکولے او هغه رجال چه دوی یئے اطاعت کوی په خلاف د الله تعالیٰ کښ نو دا تقلید د احبار او رهبان ته هم شامل شو چه کله اطاعت د هغوی په معصیت د الله تعالیٰ کښ کړی
سوال:- مشرکانو چه همیشه شرک کړے دے نو خپل شرکاء یئے د الله تعالیٰ نه بشکته گڼلی دی د هغه سره برابر او د هغه مخالف یئے نه دی گڼلی نو ولے یئے ورته لفظ انداد استعمال کړے دے؟۔
جواب:- دا په طریقه د الزام سره دے په مشرکانو یعنی هغوی اگرچه خپل معبودان د الله تعالیٰ سره برابر او مخالف نه گڼړی لیکن هغوی لره هغه عبادتونه کوی کوم چه د الله تعالیٰ حق دے لکه سجده، دعا او نذر وغیره او بعض هغه صفتونه ورکوی کوم چه په الله تعالیٰ پورے خاص دی لکه مشکل کشا، فریاد رسی، داتا او گنج بخش وغیره او د هغوی داسے اطاعت کوی لکه اطاعت د الله تعالیٰ، نو داسے شوه لکه چه دوی هغه د الله تعالیٰ سره برابر کړی دی او په دے حال باندے به مشرکان هم اقرار کوی په ورځ د قیامت لکه په سورة شعراء ۹۸ کښ دی۔
فائده:- د مشرکینو په معبودانو باندے په قرآن کریم کښ انداد، اصنام، اوثان، تماثیل او شرکاء وغیره اطلاقات کړے شویدی نو لفظ د انداد د ټولو نه عام دے بلکه شرک د یهود او نصاریٰ ته هم شامل دے چه هغوی د احبار او رهبان تقلید شرکی کوؤ او دا سورت خو اصل کښ د بنی اسرائیلو په رد کښ نازل شوید ے د دے وجے نه داسے لفظ یئے ذکر کړو چه جامع او عام دے ټولو ته۔ او د بنی اسرائیلو اصلاح ورسره اوشی۔
سوال:- د الله تعالیٰ د پاره خو یونړا هم نیشته نو دلته یئے ولے منع د جمع (انداد)

وَاِنْ كُنْتُمْ فِيْ رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا

(او كه چرے يئ تاسو په شك كښ د هغې نه چه (ليږلې) نازل كړے مونږ په بنده خپل باندې

فَاْتُوْا بِسُوْرَةٍ مِّنْ مِّثْلِهٖ وَادْعُوْا شُهَدَآءَكُمْ

نو راوړئ يو سورت پشان د دے قرآن، او راوغواړئ مددګاران خپل

مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿٢٣﴾

سيوا د الله تعالىٰ نه كه تاسو رښتينې يئ (په خپله دعوىٰ كښ).

نه ذكر كړے ده؟- جواب:- ذا په اعتبار د واقع د حال سره ځكه چه خلقو الله تعالىٰ لره بے شماره انداد جوړ كړے دى او حال دا چه د هغه يو ښا هم نيشته نو ډير په ښكاره وى.

وَاَنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ سوال:- الله تعالىٰ خو په ډيرايا تونو كښ مشركانو ته بے عقله او بے علمه او جاهلان وئيلى دى او ختم او صمٌّ او عمي يئ ذكر كړيدى نو دلته يئ ورله څنګه علم ثابت كړے دے؟

جواب:- قرطبى وئيلى دى چه دلته اثبات د علم خاص دے يعنى په دے خبره عالم دى چه الله تعالىٰ خالق دے رازق دے ليكن د شرك كولو د وجے نه بے علمه دى او ابن فورك وئيلى دى چه احتمال شته چه مخاطب په دے سره مؤمنان دى يعنى كا ايمان نه روستو مرتد نه شئ ځكه چه تاسو خو علم والا يئ- تَعْلَمُوْنَ په دے كښ دوه احتمالونه دى اول دا چه په دے كښ معنى فعلى دى او مفعول يئ پټ دى يعنى تَعْلَمُوْنَ اَنَّ اللّٰهَ خَلَقَكُمْ وَرَزَقَكُمْ يا تَعْلَمُوْنَ اَنَّهٗ لَيْسَ لَهٗ اَنْدَادٌ- دويم دا چه دلته صرف معنى مصدرى مراد دى يعنى اِنَّكُمْ اَهْلُ عِلْمٍ او دا قيد د پاره د مزيد تقبيح دے چه سره د علم نه ولے شرك كوئ.

٢٣ په دے ايت كښ روستو د اثبات د توحيد نه اثبات د صدق د رسول او د قرآن دے چه مشتمل دے په مسئله د توحيد باندے. دا رنګ مخكښ اثبات د توحيد وو په دليلونو سره تو او س اثبات دے په نفى د شبهاتو سره- او اثبات د صدق په طريقه د تحدى سره دے لكه چه اكثر مفسرينو وئيلى دى يا په طريقه د دعوت د مناظره سره لكه چه سمرقندى ديته اشاره كړيده

او فرق په مینځ د دواړو کښې دا دے چه تحدی کښې صرف طلب د مثل د قرآن دے د پاره د اثبات د دے خبرے چه دا قرآن د الله تعالیٰ د طرف نه دے او بیا په دے باندے خطاب دے ټولو عربو ته اولا چه فصحاء بلغاء خطیبان وو او یهود او نصاریٰ پکښې هم داخل دی تبعًا۔ او مناظره کښې طلب د دلیل د پاره د اثبات د شرک فی العبادت مقصد دے لیکن دا سے دلیل چه منزّل وی پشان د قرآن۔ او دا دویم قول زما په نیز باندے غوره دے د څو وجو نه اول دا چه په دے سورت کښې اصل دعوت یهودیانو (بنی اسرائیلو) ته دے لکه چه ابن جوزی زاد المسیر کښې وئیلی دی چه دا آیت په باره د رد د یهودیانو کښې نازل شوید ے۔ او هغوی اهل علم وو او د اهل علم نه طلب د مناظرے کیږی په وخت د انکار کښې۔ دویمه وجه دا ده چه د دے آیت نہج د نورو آیاتو نو د تحدی نه په ډیر و طریقو سره جدا دے۔ یو طریقه دا چه دا مصدر دے په ''اِنْ كُنْتُمْ فِيْ رَيْبٍ'' سره دویمه دا چه په دے کښې مِنْ مثله راغلے دے او په نورو کښې مِنْ نیشته۔ دریم دا چه په دے کښې ذکر د شهداء دے چه په معنیٰ د حق پرست علماؤ سره دے په یو توجیه باندے۔ څلورم دا چه اصل ریب د مخالفینو د قرآن په مسئله د توحید کښې دے لکه روستو به ثابت کړے شی نو د هغه ریب د زائیل کولو د پاره دعوت د مناظرے مناسب دے۔

وَاِنْ كُنْتُمْ فِيْ رَيْبٍ واؤ د عطف یئے د دے د پاره راوړو چه ماقبل مضمون او مابعد کښې مناسبت شته دے چه اصل مقصد په روستنی مضمون کښې هم تاکید د اثبات د توحید دے۔

اِنْ سوال:- اِنْ خو د شک په ځائے کښې استعمالیږی او وجود د ریب د مخالفینو خو یقینی وو؟۔

جواب:- اِنْ د زورنے په ځائے کښې هم استعمالیږی لکه یو انسان خپل ځوئي ته او وائی اِنْ كُنْتَ اِبْنِيْ فَاطِعْنِيْ وَلَا تَعْصِنِيْ (که ته زما ځوئے یئے نو زما اطاعت کوه او زما نافرمانی مه کوه) یا اِنْ په معنیٰ د اِذْ سره دے لکه په دے سورت ۲۷۸ کښې دی یا اشاره ده چه ریب د مخالفینو اگر چه محقّق وو لیکن هغه ریب بے دلیله دے نو وجود یئے په منزله د ضعف کښې دے۔

فِيْ رَيْبٍ مخکښې په تفسیر د ریب کښې معلوم شویده چه په قرآن کښې ارتیاب اکثر په صفت د منافقانو کښې راغلے دے او په صفت د مشرکانو امیانو کښې لفظ

دَ شک راغلے دَ او بیا ئے تائید شویدے په مریب سره - نو دا هم دلیل دے چه په دے کښ خطاب دے یهودیانو منافقانو ته -
مِمَّا نَزَّلْنَا، مِن اجلیه دے یعنی تنزیل په دے بشر چه عبد دے سبب دَ ریب دَ دوی دے - مشرکانو اویا نو خو بشر نبی نه منلو او یهودیانو خاص نبی دَ عرب وله نه منلو - او زمخشری وئیلی دی چه باب تفعیل دَ نزّلنا دلیل دے په لږ لږ نازلیدلو باندے نو دا لږ لږ نازلیدال سبب دے دَ پاره دَ ریب ځکه چه دوی (مشرکانو او یهودیانو دواړو) مطالبه کوله چه په هیړدے په یو ځل سره نازل شی لکه په سورة فرقان ۳۲ او سورة نساء ۱۵۳ کښ دی.
عَلٰی عَبْدِنَا، علی ئے دَ دے وجے نه ذکر کړو چه اول نزول دَ وحی په نبی باندے وی دَ اوچت طرف نه او روستو بیا نورو خلقو ته ور رسیږی.
عَبْدِنَا دا صفت دَ نبی صلی الله علیه وسلم په مقام دَ انزال دَ وحی کښ په سورة انفال ۴۱ سورة کهف ۱ او سورة فرقان ۱ او سورة نجم ۱۰ او سورة حدید ۹ کښ ذکر دے او په مقام دَ دعوت کښ په سورة جن ۱۹ او په مقام دَ اسراء کښ په سورة اسراء ۱ او په مقام دَ کفایت دَ الله تعالٰی کښ په سورة زمر ۳۶ او په مقام دَ صلوٰة کښ په سورة اقراء ۱۰ کښ ذکر دے - او هر ځائے سره دَ وصف دَ عبدیت مناسبت شته دے - او دا اضافت الله تعالٰی ته دَ زیادتِ شرافت په وجه سره دے - او په دے ایت کښ وجه دَ مناسبت دا دَ چه مخکښ مسئله دَ اعبدوا ذکر شویده او دا نبی په دے قرآن سره عمل او دعوت کوی په اعبدوا سره نو ځکه ئے په عبد سره ذکر کړو.
مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰی عَبْدِنَا په ظاهر کښ دلالت کوی چه ریب دَ مخالفینو په ټول قرآن کښ دے لکه چه په سورة یونس ۳۸ او سورة هود ۱۳ او سورة الم سجده ۳ کښ دی. لیکن په حقیقت کښ ریب دَ دوی صرف په مسئله دَ توحید کښ ئے په دلیل دَ سورة یونس ۱۵، وجه دا ده چه په دے ایت کښ دوی اول طلب دَ تغییر دَ قرآن کړے دے نو بیا ئے طلب دَ تبدیل کړے دے مطلب دا دے چه ټول قرآن نه شے بدلولے نو صِرف بعضِ مسئلے تری لرے کړه او هغه مسئله دَ توحید ده په دلیل دَ سورة اسراء ۴۶ سره نو معلومه شوه چه ریب او جګړه په مسئله دَ توحید کښ ده -
فَأْتُوا بِسُوْرَةٍ دا امر دَ پاره دَ تعجیز دے (عاجز کول). بِسُوْرَةٍ دا لفظ مهموز

او غیر مهموز دواړه احتمالونه لري. نو چه مهموز شي نو د سؤر نه دے بقیه ټکړه او جوته ته وئیلے شي نو دارنګ سورت په قرآن کښ د یو خاص ټکړے نوم دی او چه مهموز نه وي نو په هغے کښ هم دوه احتمالونه دی اول داچه سورت اوچتوالی او شرافت د مرتبے ته وئیلے شي نو په سورت د قرآن سره رفعت او شرافت حاصلیږي دارنګ هر سورت په اوچت مضمون باندے مشتمل دے. دویم داچه د سور البَلَد (د ښار نه چاپیره دیوال) نه ماخوذ دے نو سورت د قرآن هم احاطه کړے وي په خاص مضامینو د قرآن باندے. لفظ سورة په قرآن کښ نهه کرته او جمع د دے یو کرته راغلے ده. او سورت په اصطلاح د قرآن کښ هغه ټکړه د قرآن ده چه ابتداء او انتهاء لري او مشتمل وي کم از کم په درے ایاتونو باندے او مسمّٰی وي په خاص نوم سره.

مِنْ مِّثْلِهٖ دا صفت د سورت دے او من بیانیه دے او ضمیر راجع دے ما نَزَّلْنَا ته یعني داسے سورت چه مماثل وي د قرآن سره. یا مِن تبعیضیه دے یعني داسے سورت چه بعض وي د مماثل د قرآن نه یعني داسے کتاب چه د قرآن سره مماثل وي نو د هغے نه یو سورت راوړئ. بنا په اوله توجیه مقصد د دے تحدی او اعجاز دے یعني د قرآن په مثل یو سورت راوړئ او مراد د مماثلت نه مشابهت دے په فصاحت، بلاغت، خائسته ترتیب او کمالِ صداق کښ او کمالِ هدایت کښ. او بنا په دویمه توجیه (چه مِن تبعیضیه شي) اشاره ده مناظرے ته یعني په دلیل د اثبات د شرک خپل کښ د هغه کتاب نه چه مماثل د قرآن دے په نزول مِن الله کښ چه تورات او انجیل دے یو سورت راوړئ چه دلالت اوکړي په اثبات د شرک کولو ستاسو باندے. او تورات ته مثل د قرآن وئیلے شوے دے په سورة احقاف ۱۲ کښ او قرآن کښ همیشه د مخالفینو نه مطالبه د دلیل منزّله کړے شوے ده ځکه چه غیرِ منزّل خو دلیل نشي کیدے خصوصًا په مسائیلو د ایمان کښ لکه چه په سورة سبا ۴۴ او سورة فاطر ۴۰ او سورة قصص ۴۹ کښ دی، نو دے ته دعوت د مناظرے وئیلے شي.

بل احتمال په ضمیر د مثله کښ دا دے چه عبد ته راجع دے او من مثله متعلق دے په فَأْتُوا پورے او مِن د پاره د ابتداء د غایے دے یعني د دے بنده په شان بل شخص اوګورئ چه امي وي او د کتابونو نه خبر نه وي او داسے رشتیني او بلیغ فصیح کلام ئے راوړے وي نو د هغه شخص نه سورت راوړئ

لیکن دا احتمال مفسرینو په ډیرو وجوهو سره ضعیف کړے دے اول دا چه دا نقصان دے په طلب د مقابله کښې چه د خاص شخص چه په صفاتِ مخصوصه سره متصف وی صرف د هغه ته طلب د مقابلے کوی او حال دا چه طلب د مقابلے خو عام پکار دے کا اثبات د عجز د پاره. دویم دا موافق نه دے د سورة یونس ۳۸ سره چه هلته ضمیر صرف قرآن ته راجع دے. دریم دا چه بحث په اعجاز د منزّل کښې دے نه دے په اعجاز د شخص کښې.

هاں هر کله چه مقصد د آیت اثباتِ مناظره وی نو بیا دا احتمال هم صحیح دے ځکه چه مقصد دا دے چه سورت په دلیل کښې د هغه شخص نه راوړئ چه د هغه نبوت او رسالت ثابت وی د یل چا قول په دے مقام کښې دلیل نشی کیدلے. وَادْعُوْا شُهَدَآءَکُمْ، د توسیع د میدان د مقابلے د پاره دا جمله ده.

ابن جوزی وئیلی دی چه په شهداء لفظ کښې درے اقوال دی اول دا چه مراد د دے نه د دوی اِلٰهه دی ځکه چه دوی هغه حاظر ناظر یا مددګاران ګڼړل یعنی شُهَدَآءَکُمْ فِیْ زَعْمِکُمْ او اُدْعُوْا په معنیٰ د دعاءُ الحاجت دے یعنی امداد شه ورته او وایئ. او لفظ مِن دون الله هم د دے احتمال تائید کوی ځکه چه دا لفظ په قرآن کښې اکثر د اِلٰه سره ذکر کیږی. دویم قول شهداء په معنیٰ د اَعْوَانُکُمْ دے یعنی عام مددګاران ستاسو او مراد تری نه د دوی علماء دی ځکه چه دا مقابله خو د اهلِ علمو کار دے او د دے پشان په سورة انعام ۱۵۰ کښې هم دی دریم قول، شهداء شهادت ورکوونکی چه شهادت اوکړی چه ستا راوړے شوے سورت پشان د قرآن دے یعنی فصحاء، بلغاء او خطیبان ځکه چه هغوی (اګر چه کافر وی) خو د خپل شرم د وجے دا سے شهادت نشی ورکولے چه یو مرذول (بے کاره) کلام دِے د ډیر فصیح بلیغ کلام سره مشابه کړی.

او اُدْعُوْا په ټولو توجیهاتو کښې په معنیٰ کا استعینوا او استغیثوا دے خو په اوله معنیٰ کښې استعانت شرکی دے او په دویم او دریم کښې استعانت عادی دے.

فائده:- ماده د دعاء په قرآن کښې دوه سوه یوولس کرته راغلے ده او په ډیرو وجوهو سره ده اول په معنیٰ د دعاءِ حاجت ده (غوښتل) د دعاءِ عبادت ورته هم وئیلے شی (سورة اعراف ۵۵ سورة مؤمن ۶۰). دویم په معنیٰ د نداء کول (سورة بقره ۲۶۰). دریم ترغیب خیر ته (تبلیغ کول) (سورة حم سجده ۳۳) څلورم دعوت د شر (سورة یوسف ۳۳). پنځم فریاد و ته کول (سورة اعراف ۵)

شپږم عبادت اوطاعت (سورة نساء ۱۱۷)، اووم دعوت الطعام (سورة احزاب ۵۳).
شُهَدَآءَكُمْ د شهادت نه ماخوذ دے او ماده د شهادت په قرآن کښ په ډیرو
معانو سره ذکر ده. اول په معنی د حضور او د لیدلو (سورة بقره ۱۸۵)، دویم
شهادت د الله تعالیٰ یعنی فیصله کول (سورة آل عمران ۱۸)، دریم حکم کول
(سورة یوسف ۲۶)، څلورم شهادت د اندامونو په ورځ د قیامت (حم سجده ۲۰)
پنځم اقرار کول (سورة انعام ۱۳۰)، شپږم شهادت شرعیه (د صداق د رسول)
(سورة آل عمران ۸۶)، اووم گواهي کول د قاضي په مخکښ (سورة نساء ۱۵)، اتم په
معنی د علم (سورة بقره ۱۳۳)، نهم خبر ورکول (سورة توبه ۱۷)، لسم شهادت
د ملائکو په دنیا کښ (سورة نساء ۱۶۶)، یوولسم قسم کول (سورة بقره ۲۰۴)،
دولسم تائیدا کول (سورة هود ۱۷)، دیارلسم بیان کول د توحید (سورة احزاب
۴۵)، څوارلسم توجه او حضور د زړه (سورة ق ۳۷)، پنځلسم شهادت د نبي او
امت په ورځ د قیامت (سورة بقره ۱۴۳)، شپاړسم وصیت کول (سورة مائده ۱۰۶)
اوولسم شهید کیدل فی سبیل الله (سورة آل عمران ۱۴۰)، اتلسم حاضرېدونه
(سورة انعام ۱۴۴)، نوولسم کلمات د شهادات د توحید او رسالت (سورة معارج ۳۳)
شلم مدد کول لکه په دے آیت کښ په یو توجیه باندے.
مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ، دون په اصل کښ کوز (ښکته) ته وئیلے شي لکه په حدیث معراج
کښ راغلي دي "دابة دُوْنَ الْبَغْلِ وَفَوْقَ الْحِمَارِ". او په قرآن کښ په مختلف
وجوهو سره مستعمل دے اول په معنی د تجاوز کول د یو شي نه (سورة آل عمران ۲۸)
او دویم په معنی د ادنیٰ (سورة نساء ۴۸) او دریم په معنی د قریب (سورة فتح ۲۷)
او څلورم په معنی د قبل سره (الم سجده ۲۱) او پنځم په معنی د غیر او سوی
(سورة بقره ۲۳) او په دے آیت کښ او هر هغه ځائے کښ چه اضافت ئے
الله تعالیٰ ته کړے شو بیا دے اخري معنی مراد ده.
سوال:- په دا سے ځایونو کښ ئے غیر او سوی الله ولے نه وئیلو په ځائے
د من دون الله باندے؟
جواب:- مشرکانو په اصل کښ خپل معبودان د الله تعالیٰ سره برابر نه دي
گڼړلي بلکه د هغه نه ئے ښکته او کوز گڼړلي دي د دے وجے نه دا لفظ ئے استعمال
کړے دے.
اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِیْنَ. متعلق د دے پټ دے یعنی رښتیني په دعوی د معارضه

فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوْا وَلَنْ تَفْعَلُوْا فَاتَّقُوا النَّارَ

پس که چرې او نه کړئ تاسو دا کار، او چرې پېڅ نه شئ کولے نو ځان بچ کړئ د هغه اور نه

الَّتِىْ وَقُوْدُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ ۚ أُعِدَّتْ

هغه او چه خشاک د هغې خلق (مشرکان) دي او کڼې دي. تيار کړے شوے دے

لِلْكٰفِرِيْنَ ﴿۲۴﴾ وَبَشِّرِ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ

د پاره د کافرانو. او زېرے ورکړه هغه کسانو ته چه ايمان ئې راوړے دے او عملونه ئې کړي دي په طريقه د پيغمبر

او مقابله کولو کښې لکه دا قول د دوی لَوْ نَشَآءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَآ (سورة انفال ۳۱).
يا رشتيني په دعوی کښې د اثبات د شرک کښې يا رشتيني په دے عبرة کښې چه دا شهداء الهة دي. او دا پشان د (سورة بقره ۱۱۱) دے په باب د مناظرة کښې. او د دے شرط جزا پته ده چه ماقبل په هغې باندے دلالت کوی (فَاْتُوْا بِسُوْرَةٍ او ادْعُوْا).
صٰدِقِيْنَ د صدق نه دے مقابل د کذب راځي او دا ماده په قرآن کښې يوسل پنځه شپږ خلوېښت کرته ذکر ده او په ډيرو معانو سره دے اول مقابل د کذب دے لکه په دے ايت کښې (يعني موافقت د خبر سره يا عمل د واقع سره) دويم په معنی د صواب (صحيح) مقابل د خطا سره (سورة بقره ۱۳۳) دريم په معنی د وفا کولو سره (سورة احزاب ۲۳) او څلورم صفت د مبوّءا ومکان (سورة يونس ۹۳ سورة قمر ۵۵) مراد ترينه مکان د امن او عافيت دے او پنځم صفت د قدم (سورة يونس ۲) (پوره ثواب) او شپږم صفت د مدخل او مخرج (سورة اسراء ۸۰) يعني دخول او خروج چه د پاره د الله تعالیٰ وی. او ووم صفت د لسان (سورة شعراء ۸۴) مراد د دے نيک ذکر دے. او اتم صفت د وعد دے (سورة احقاف ۱۶) يعني پوره کېدونکے وعده.
فائده:- هر کله چه دا ايت د پاره د تحدی او اظهار د عجز شي نو پشان د سورة يونس ۳۸ او سورة هود ۱۳ او سورة طور ۳۴ او سورة اسراء ۸۸) په وی خو په دغه اياتونو کښې خطابات وړومبي والو (مشرکانو عوامو) ته او په دے ايت کښې اول خطاب دے يهوديانو ته او بيا نورو خلقو ته.
۲۴ په دے کښې تخويف اخروی دے منکرينو ته سره د اخبار د اعجاز د قرآن نه فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوْا، فا د پاره د تعقيب ده يعني روستو د دعوت د مقابلے نه خو مقابله

کول ضروری دی خصوصاً هغه خلق چه په ضد او عناد کښې انتهاء ته رسیدلی وی هغوی ځو د چیلنج سره میدان د مقابلې د حق ته راوځی نو چه داسې کار اونه کړی یعنی راتلل په مثل د قرآن سره اونکړی یا دلیل وحی په شرک باندې پیش نه کړی نو عاجز به وی۔

سوال:۔ إِنْ او لَمْ دوه حرفونه عمل کوونکی په عمل متضاد سره په یو معمول باندې څنګه داخلیدلے شی؟

جواب:۔ لَمْ عمل کړے دے په تفعلوا کښې إِنْ عمل نه دے کړے او إِنْ داخل دے په مجموعه لم تفعلوا باندې حاصل یې دا دے وَإِنْ تَرَكْتُمُ الْفِعْلَ. او تعبیر یې په فعل سره اوکړو چه شامل شی اتیان بالمثل ته (راوړلو پشان ته) او دعوت د شهداء ته په طریقه د اختصار سره۔

وَلَنْ تَفْعَلُوا دا په مینځ د شرط او جزاء کښې جمله معترضه ده د پاره د اخبار د اعجاز او مستقل اعجاز دے سیوا د تحدای نه څکه چه سره د کثرت د عناد دیانو او مقابله کوونکو نه په طریقه د تاکید د مستقبل سره نفی د دے فعل ښکاره دلیل دے چه قرآن معجز دے او خبره د توحید بالکل یقینی دے او دا جمله معترضه یې د پاره د دفع د هغه وهم راوړے ده کوم وهم چه د لفظ د إِنْ نه پیدا شویدے څکه د لفظ إِنْ نه شک پیدا کیږی د مقابلے کولو نو په لن تفعلوا سره یې هغه شک زائل کړو۔

فَاتَّقُوا النَّارَ، دا جزاء ده د إِنْ لَمْ تَفْعَلُوا د پاره۔ سوال:۔ د شرط او جزاء په مینځ کښې مناسبت ضروری دے نو دلته د مقابلے نه کولو او د اور نه د بچ کیدلو په مینځ کښې څه مناسبت دے؟۔

جواب:۔ جزاء په اصل کښې پټه ده چه هغه فَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَامِنُوا بِالرَّسُولِ وَالْقُرْآنِ (بندګی خپل رب د پاره خاص کړئ او ایمان په رسول او په قرآن باندې راوړئ) او دا سبب دے د پاره د بچ کیدلو د اور نه۔ نو سبب یې حذف کړو او مسبب یې د هغې په ځائے باندې ذکر کړو نو اصل داسې د فَاتَّقُوا النَّارَ بِسَبَبِ التَّوْحِيدِ وَالْإِيمَانِ بِالرَّسُولِ۔

الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ دا توصیف د اور د جهنم دے د پاره د زیات هیبت ورکولو۔ وَقُود په زور د واؤ سره هغه څیز دے چه په هغې سره اور بلیږی لکه خشاک۔ او په پیخ د واؤ سره مصدر دے (بلیدال او بکول)۔

النَّاسُ الف لام عهدي دى يعنى هغه خلق چې توحيد او رسالت ته منكر دى په دليل دَ روستني جملې سره او په دليل دَ سورة آلعمران ۱۰ او نور هم ډيراياتونه دى- وَالْحِجَارَةُ په دے كښ درے اقوال دى اول دا چه مراد كَ دے نه كَڼے دَ كبريت (ګوګرو) دى او په روايت دَ ابن عباس او ابن مسعود رضى الله عنهم سره صحيح ثابت دى او دَ هغے دَ تخصيص وجے شپږ دى سخته كرمي وركوي نكے، سختے لمبے كوئ نكے، زر بليدونكے، بدبوئى كول، ډيرلوګے كول او سخت جوختيدل په بدن پورے- بنا په دے توجيه باندے به الناس په طور دَ عذاب سره سوزيږي او الحجاره په طور دَ خشاك سره نو الناس ته يې وَقُوْدُ او ئيل په طور دَ مبالغے سره يعنى خلق به پشان دَ خشاك سوزيږى- دويم قول مراد دَ حجارة نه هغه كَڼے دى چه دَ هغے عبادت په دنيا كښ كړے شويدے په طور دَ بت سره يا متبرك ګڼه په تبرك شركى سره يا هغے كَڼے چه دَ معبودانِ باطله په قبرونو باندے لګولے يا كيخودلے شوے وى او دا قول ابن جوزى دَ ربيع بن انس نه نقل كړے دے او دليل دَ دے په سورة انبياء ۹۸ كښ دے كله چه مراد شى دَ ما تعبدون نه هغه كَڼے چه دَ هغے عبادت كړے شويدے، او كه چرے مراد شى په دے سره ناكاره معبودان انسانان تو هغه په النَّاس كښ داخل دى- او دا كَڼے به (چه معبود ګرځولے شوے وى) په اُور كښ دَ توهين او تذليل دَ مشركانو دپاره غورزوى او په دے باندے اطلاق دَ وقود هم په طريقه دَ الناس سره دے دريم قول دا دے چه مراد دَ دے نه عام كَڼے دى او دا خصوصيت دے دَ اُور دَ جهنم ځكه چه دَ دنيا په اُور كښ هرة ګنړه نه سوزى-

سوال:- په اُور كښ خو به پيريان هم سوزى په دليل دَ سورة هود ۱۱۹ سره تو حصر يې په الناس والحجاره كښ په څه وجه او كړو؟-

جواب:- دَ قرآن په مكلف كولو كښ پيريان تابع دَ انسانانو دى دَ دے وجے نه په اكثر مواضعو كښ دَ هغوى ذكر نيشته خو مراد دى، دلته هم دَ الناس تخصيص په وجه دَ يا ايها النَّاس اعبدوا سره شويدے نو دا حصر حقيقى نه دے-

سوال:- دا سے ايت په سورة تحريم ۶ كښ هم شته ليكن فرق دا دے چه دلته يې النار معرفه ذكر كړے ده او صفت دَ هغے يې په موصول صله سره ذكر كړے دے او اُعِدَّتْ يې ذكر كړے دے او په سورة تحريم كښ نار نكره ده او په صفت كښ موصول صله نيشته او اُعِدَّتْ يې هم نه دے ذكر

کړے، وجه دَ فرق څهٔ ده ؟-
جواب :- معرفه دلالت کوی په کمال باندے او نکره دلالت کوی په بعضیت باندے (لکه نکره یا لږ وخت) نو په سورة تحریم کښې بحث دَ مؤمنانو دے اودَ مؤمن گناهګار دَ پاره په وخت دَ عدم مغفرت کښې یو حصه دَ اور ده یعنې ټول عمر نه دے او په دے سورت کښې بحث دَ کافرانو دے او دَ کافرانو دَ پاره پوره اور دے دَ دے وجے نه په هغه ایت کښې نکره او په دے ایت کښې ئے معرفه ذکر کړے ده او هرکله چه په سورة تحریم کښې نَارًا نکره ده نو صفت ئے جمله نکره ذکر شوه او چه دلته النَّار معرفه ده نو دَ هغے صفت ئے په موصول صله سره معرفه ذکر کړے دے-
اُعِدَّتْ لِلْكٰفِرِيْنَ، هرکله چه سوال پیدا شو چه هغه اُور چه په دغه صفت سره موصوف شو دَ چا دَ پاره دے نو په دے جمله مستانفه سره دَ هغے جواب اُوشو اُعِدَّتْ دَ اِعداد نه ماخوذ دے تیارولو ته وئیلے شی او صیغه دَ فعل ماضی دلیل دے چه جهنم دَ مخکښې نه پیدا کړے شوے او موجود دے او ډیرا ایاتونه او صحیح احادیث په دے کښې راغلی دی. او اِعداد دَ نار جهنم په قرآن کښې یوولس کرته ذکر دے او په صیغه دَ اَعْتَدْنَا سره هم یوولس کرته ذکر دے-
لِلْكٰفِرِيْنَ دا سے په سورة آل عمران ۱۳۱ کښې هم دی. او په لفظ دَ اعداد کښې ډیره مبالغه ده په نسبت دَ اعتاد، دَ دوه وجونه اول وجه دا ده چه اعداد مضاعف دے او تضعیف دلالت کوی په شدت باندے دویمه وجه دا ده چه اعداد په اصل کښې جَعْلُ الشَّيْءِ عُدَّةً (یو څیز تیارساتل په طریقه دَ سامان چه په وخت دَ ضرورت کښې پکار ریږی)-
سوال :- تخصیص دَ کافرین په حرف دَ لام سره دلالت کوی چه مؤمنان خلق به اُور ته نه داخلیږی په سبب دَ گناه کولو نو دا په یو اعتبار سره دلیل دے دَ مرجئ دَ پاره چه گناه دَ ایمان سره انسان ته هیڅ نقصان نه ورکوی او په بل اعتبار سره دلیل دے دَ پاره دَ خوارجو یعنې مؤمن به دَ گناه دَ وجے نه اُور دَ جهنم ته دَ دے وجے داخلیږی چه دے کافر شو په سبب دَ گناه کولو؟-
جواب :- معنی دَ اعداد او اعتاد غیر ده دَ داخلیدلو نه یعنې اِعداد دلالت کوی په همیشوالی باندے او مؤمن گناهګار خو په اُور کښې همیشه نه وی. او دَ دے وجے نه اعداد او اعتاد چه په کوم ایاتونو کښې ذکر دے نو هلته دَ کافرانو تخصیص کړے

أَنَّ لَهُمْ جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهٰرُ ط

چه یقیناً دوی لره باغونه دی چه بهیږی لاندې د (ونو) د هغو نه نهرونه -

كُلَّمَا رُزِقُوْا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِّزْقًا لا قَالُوْا

هر وخت چه ورته کړے شی دوی ته د هغو نه څه میوه د پاره د خوراک، دوی به وائی

هٰذَا الَّذِيْ رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ لا وَأُتُوْا بِهٖ

دا هغه څیز دے چه را کړے شو موږ ته مخکښ د دے نه، او راوړے شی دوی ته دغه رزق

مُتَشَابِهًا ط وَلَهُمْ فِيْهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ ق لا

یوشان (د مخکښ سره)، او دوی د پاره په دے باغونو کښ بیبیانے پاکے کړے شوے به وی

وَّهُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ﴿٢٥﴾ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيٖ

او دوی به په هغے کښ همیشه وی - یقیناً الله تعالیٰ شرم (حیا) نه کوی

۲۵ روستو د تخویف اخروی نه ذکر د بشارت اخرویه دے هغه چالره چه توحید فی العبادات او رسول او قرآن باندے ایمان لری۔

وَبَشِّرِ دا معطوف دے په معنیٰ د ماقبل باندے څکه حاصل د مخکښ ایت دا دے چه اَنْذِرِ الَّذِیْنَ لَا یُؤْمِنُوْنَ بِالنَّارِ وَبَشِّرِ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا - او خطاب په دے کښ اولاً نبی صلی الله علیه وسلم ته دے او بیا هر هغه عالم ته دے چه کار د دعوت کوی۔

بِشَارَتْ :- په زیر د باء یا په پیښ سره هغه خبر ورکولو ته وئیلے شی چه په اوریدلو د هغے سره خوشحالی په ظاهری بَشَرَه (یعنی د انسان په مخ کښ) کښ ښکاره شی او هغه اول خبر وی۔

سوال :- د عذاب سره هم د بشارت ذکر په قرآن کښ شته دے او دا په پنځه ایاتونو کښ ذکر دے (سورة لقمان ۷، سورة جاثیه ۸، سورة العمران ۲۱، سورة توبه ۳۴، سورة انشقاق ۲۴) ؟

جواب :- دلته مراد د بشارت نه صرف خبر ورکول دی اگرچه په شر سره دی لیکن دے ته ئے بشارت په طریقه د تهکم (رسپکوالی) سره وئیلے دے۔

سوال :- هر کله چه بشارت په اول خبر سره حاصلیږی نو قرآن کښ

ایاتو نه د بشارت خو بار بار وئیلے کیږی د دے څه وجه ده ؟۔
جواب :- هر کله چه قرآن په وئیلو سره نه زړیږی او انسان پرې په بار بار وئیلو سره نه تنګیږی او د دے عجائب هم نه ختمیږی نو د دے هر وخت وئیل سبب د خوشحالئ دے د پاره د مؤمنانو او د دے وجے نه د قرآن نوم بشریٰ دے، او بشارت کله د دنیوی خوشحالئ په باره کښ وی لکه د ولاد (ځوئی) پیدا کیدال او دا بشارت ابراهیم علیه السلام او بی بی د هغه او زکریا علیه السلام او مریم علیها السلام ته په ډیرو سورتونو کښ ذکر دے او بغیر د ولاد نه په نورو نعماتو سره هم دے لکه په سورة یونس ۶۴ او سورة صف ۱۳ کښ۔ او اکثر بشارتونه د قرآن اخروی دی او د دغه بشارت د استحقاق د پاره ډیر صفات دی اول ایمان فقط لکه سورة احزاب ۴۷ او سورة یونس ۲ کښ۔ دویم ایمان سره د عمل صالح نه لکه په دے ایت کښ او سورة اسراء ۹۔ او سورة کهف ۲ کښ دریم اخبات (سورة حج ۳۴) څلورم احسان (سورة حج ۳۷) پنځم عبادت او انابت (سورة زمر ۱۷ ، ۱۸) او شپږم صبر (سورة بقره ۱۵۵) او بشارت کله مطلق ذکر شی د پاره د تعمیم او کله ور سره مبشر به ذکر شی۔ هاں په بشارت بالشر کښ مبشر به ضرور ذکر کیږی۔
الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا دلته ایمان شرعی مراد دے د دے وجے نه مؤمن به یے نه دے ذکر کړے نو ټولو ایمانیاتو ته شامل دے۔
وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ، صالحات په اصل کښ صفت دے د موصوف محذوف د پاره یعنی الْخِصَالُ الصَّالِحَاتُ لیکن دلته اسمیت غالب شویدے په وصفیت باندے نو موصوف ته ضرورت نیشته۔ او صالح د صلح نه ماخوذ دے په لغت کښ موافقت او جوړخ ته وئیلے شی او د شریعت په اصطلاح کښ هر هغه عقیده او عمل چه د کتاب الله او سنتِ رسول الله صلی الله علیه وسلم سره موافق وی۔ بیضاوی او آلوسی لیکلی دی الصَّالِحُ مِنَ الْاَعْمَالِ مَا سَوَّغَهُ الشَّرْعُ وَحَسَّنَهُ (صالح عمل هغه دے چه په دلیل شرعی سره جائز وی او خائسته وی) او هر کله چه صرف جواز اباحت ته شامل دے او مباح اګر چه جائز وی لیکن صالح عمل ورته نشی وئیلے کیدلے د دے وجے نه یے ور سره حَسَّنَهُ لفظ کیخودلو چه په دلیل شرعی د هغے حسن او ثواب هم ثابت وی دا دلیل دے چه په کوم عقیده او عمل باندے د جواز او حسن د پاره

دلیل شرعی نه وی نو هغه ته عمل صالح نشی وئیلے کیدے بلکه هغه ته چه څوک
دین وائی نو بدعت به وی ورنه فسق او معصیت دے۔
سوال:۔ عمل صالح ئے عطف کړے دے په ایمان باندے نو معلومه شوه چه
اعمال د ایمان نه خارج (غیر) دی لکه چه دا د احنافو او مرجئو مسلک دے؟۔
جواب ۱: دیته عطف د خاص په عام باندے وئیلے شی د پاره د اهتمام د خاص
لکه په سورة بقره ۹۸ کښ۔
جواب ۲: مخکښ تیر شویدی چه د ایمان مختلف اطلاقات دی کله ایمان ذکر شی
او مراد ترینه پوره ایمان شرعی وی نو په هغه کښ اعمال داخل وی ځکه
چه اتفاق د محدثینو په دے خبره باندے دے چه ایمان قول وعمل دے او قول
تصدیق او اقرار دواړو ته شامل دے۔
سوال:۔ معتزله او خوارج د دے آیت نه استدلال کوی چه حصول د جنت ئے
خاص کړے په ایمان او عمل دواړو پورے نو په انتفاء د عمل سره جنت نه
حاصلیږی نو همیشه به وی په اور کښ یا به کافر شی؟۔
جواب:۔ عادتِ قرآنیه دادے چه ذکر کوی کامله مرتبه پوره مؤمن یا پوره
کافر لره او د حصول د جنت دوه قسمونه دی یو صِرف استحقاق د جنت دے
اگرچه روستو د عذاب څکلو نه ورته داخلیږی دویم پوره جنت حاصلول
دی یعنی د ابتداء نه جنت ته داخلیدل چه د اور نه بچ وی او دا کامله مرتبه
ده او په دے آیت کښ مراد ده نو کامل ایمان ئے د هغے د پاره ذکر کړیدے
نو په صِرف ایمان سره استحقاق د جنت دے او په اعمالو سره د اور نه
بچکیدل یا په جنت کښ درجات حاصلیدل دی۔
اَنَّ لَهُمْ جَنّٰتٍ دا مبشَّر بِهٖ دے په تقدیر د با سره۔ په لَهُمْ کښ لام د پاره
د استحقاق دے د وجے د ایمان او عمل صالح نه لیکن دا استحقاق په سبب
د وعدے د الله تعالیٰ سره دے. جَنّٰتٍ جمع د جنّت ده په اصل کښ اُونے ته
وئیلے شی چه د ډیر گوروالی د وجے نه ئے لاندے زمکه پټه کړے وی. بیائے
اطلاق کیدے شی عُرفًا په ټول باغ باندے چه مشتمل وی په ډیرو اُونو
او نعمتونو باندے، او په دے معنی باندے په قرآن کښ ډیر راغلے دے لکه
(سورة بقره ۲۶۶) ۔ او په اصطلاح د شریعت کښ هغه دار الثواب دے چه په
هغے کښ بے شماره نعمتونه وی۔ او جنّٰت ئے جمع ذکر کړے ده ځکه چه په

روایت د ابن عباس رضی الله عنهما (چه نقل کړے دے شربیني) کښ اووه جنتونه دی. جنت الفردوس (سورة کهف ۱۰۷) جنت عدن (سورة نحل ۳۱) جنت النعیم (سورة واقعه ۱۲) جنت الماوٰی (سورة نجم ۱۵) دار السلام (سورة یونس ۲۵) جنت الخلد (سورة فرقان ۱۵) علیون (سورة تطفیف ۱۸) - او مقام امین، مقعد صدق او قدم صدق د جنتونو اوصاف دی.

تَجْرِیْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ دا صفت د جنّت دے اشاره ده چه هغه باغونه د اوبو د وجے نه هر وخت تر و تازه وی د تجری اسناد انهار ته اسناد مجازی دے او دیته توسّع د کلام وئیلے شی. مِنْ تَحْتِهَا، دا مِن په اصل کښ د پاره د زیاتی معنیٰ دے چه د اتصال سره د تبعیض معنی پیدا کوی او کله چه دا مِن ذکر نه وی نو هلته پوره مبالغه مراد وی ځکه چه د تبعیض معنی تر ینه لرے شی عموم او کلیة پیدا شی لکه په سورة توبه ۱۰۰ کښ چه هغه بشارت د صحابو په باره کښ دے تو په هغے کښ د عموم او د توسع د انهارو د پاره ئے مِن حذف کړیدے.

الْاَنْهٰرُ الف لام په دے کښ عهدی دی مراد تر ینه هغه څلور قسمونه دی چه په سورة محمد ۱۵ کښ ذکر دی. او هر یو نوع مشتمل ده په بے شماره نهرونو باندے. مِنْ تَحْتِهَا ضمیر راجع دے جنّت ته او مراد د جنّت نه اُونے او بنګلے دی یا مضاف پټ دے مِنَ تَحْتِ اَشْجَارِهَا وَغُرَفِهَا. او په حدیث سره ثابت دی چه نهرونه د جنت بغیر د کندونه بهیږی، یعنی نهر به بهیږی د زمکے په سر باندے او دواړه طرفونو ته به ئے اُونے ولاړے وی نو معلومیږی به چه د اُونو د څانګو د لاندے او به روانے دی او ډیره عجیبه نظاره ده. تر دے پورے یو نعمت ذکر شو چه ځائے د اُوسیدلو د جنتیانو دے سره د تهولو ضروریاتو نه. او س دویم نعمت ذکر کوی چه هغه توسع د خوراک ده په دے قول سره چه كُلَّمَا رُزِقُوْا مِنْهَا دا ضمیر جنّت ته راجع دے او مِنْ ابتدائیه دے او رُزِقُوْا مجهول کښ اشاره ده چه د دوی به خدمتګاران وی چه هغوی به ورله تیار خوراک راوړی.

مِنْ ثَمَرَةٍ دا مِنْ د استغراق (عموم) د پاره دے یا د تبعیض د پاره دے. رِزْقًا دا مفعول لهٗ دے او رُزِقُوْا په معنی د ورکولو او رِزْقًا په معنی د خوراک دے. قَالُوْا هٰذَا الَّذِیْ رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ سوال:- هذا اشاره ده حاضر طعام ته او رُزِقْنَا خو فعل ماضی ده نو موجود خو عین خوړلے شوے نشی کیدلے؟

جواب:- په عبارت کښې لفظ د تشبیه د مبالغې د پاره پټ دے یعنې هٰذَا مِثْلُ الَّذِیْ رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ۔

مِنْ قَبْلُ په دے کښې دوه توجیهات مشهور دی اول دا چه مراد د دے نه قبلیت (مخکښې والے) دے په جنت کښې یعنې د جنت هر روستنے خوراک به د مخکنی سره من وجه مشابهت لری نو په دے توجیه باندے سوال دا راځی چه لفظ د کلما خو دلالت کوی چه هر وخت کښې به داسے وی نو اول محل پکښې هم داخل شو، نو اول محل سره خو مِنْ قَبْلُ مناسبت نه لری؟-د دے جواب کیدیشی چه کلما اگرچه د عموم د پاره دے لیکن اول محل ترینه خارج دے په عقلی قرینے سره او دا قول ابن جریر غوره کړیدے.او دویمه توجیه دا ده چه قبلیت په دنیا کښې مراد دے یعنې میوے د جنت به د دنیا د میوو پشان راوړلے کیږی هاں دا مشابهت به صِرف په شکل او په نوم کښې وی او په رنګ او لذت کښې به د جنت میوے د دنیا د هغے نه بے شماره چنداه غوره وی او د تشابه اطلاق په من وجه باندے هم کیږی لکه په سورة انعام ۱۴۱ او سورة زمر ۲۳ کښې او حکمت په اول تشابه کښې دا دے چه دوی ته د الله تعالیٰ د قدرت لویه نمونه معلومه شی چه شکل یو شان دے او حال دا دے چه په لذت او فائدو کښې بے حداه فرق دے او حکمت په دویم تشابه کښې دغه هم دے او ورسره بل دا دے چه دوی ترینه نفرت او نکړی ځکه چه انسان په طبعی طور سره د خلافِ عادت خوراک نه نفرت کوی لیکن په دے توجیه باندے دا سوال دے چه ډیر مسلمانان په عالم کښې داسے شته دے چه هغوی د دنیا ډیرے میوے نه دی خوړلی بلکه لیدلے یے هم نه دی نو دا قول د داسے خلقو په باره کښې څونګی صادق کیدلے؟ نو د دے سوال جواب تحقیقی زما په ذهن کښې نیشته ما سیوا د تخصیص نه لیکن هغه د جنت د حال سره مناسبت نه لری- دریمه توجیه قرطبی ذکر کړیده چه مراد د دے نه دا دے چه وعِدْنَا مِنْ قَبْلُ فِی الدُّنْیَا یعنې د دے نعمتونو زمونږ سره وعده کړے شوے وه په دنیا کښې د دے تائید په سورة زمر ۷۴ کښې دے لیکن د رزق اطلاق په وعده باندے د عربیت نه لرے خبره ده. څلورمه توجیه، آلوسی او بیضاوی ذکر کړے ده چه د رزق نه مراد توفیق الٰهی دے او مضاف پټ دے حاصل یے دا دے هٰذَا

جَزَاءُ الَّذِیْ وَفَّقْنَا فِی الدُّنْیَا ردا بدله د هغه ایمان او طاعتونو ده چه په دنیا کښې مونږ له د هغې توفیق راکړے شوے وُو په دے توجیه کښې رزق په معنیٰ د توفیق دے او حذف د مضاف بعیده خبره ده نوځکه زما په نیز اوله توجیه ده۔

وَاُتُوْا بِهٖ مُتَشَابِهًا دا علت د ما قبل دے چه دوی هٰذَا الَّذِیْ رُزِقْنَا ولے وائی ځکه چه میوے د جنت په کورنګ کښې به متشابه وی او د دنیا د میوګو سره به هم تشابه لری او په آخری توجیه باندے مقصد دا دے چه را به وړلے شی دوی ته دغه جزا مشابه د دوی د عمل سره۔ بِهٖ ضمیر رِزْقًا ته راجع دے یا ثَمَرَةً ته په تاویل د خوراک سره راجع دے او د تشابه تفصیل او حکمت مخکښې ذکر کړلے شو۔ او د تشابه زیات تفصیل به انشاء الله په سورة العمران کښې راځی۔ دا دوه نعمتونه ذکر شول اوس دریم نعمت ذکر کوی۔

وَلَهُمْ فِيْهَآ اَزْوَاجٌ لفظ د لهم دلالت کوی چه دے نعمت ته به جهنمیان محروم وی او لفظ د فِيْهَآ دلیل دے په استقرار باندے په جنت کښې۔ اَزْوَاجٌ دا جمع د زوج ده او د زوج په زنانه او نارینه دواړو باندے اطلاق کیدیشی په دے شرط چه په مینځ کښې نکاح شرعی ده۔ او دا ازواج عام دی یعنی حورے د جنت او بیبیانے د دنیا چه جنت ته داخلے شوے وی په دلیل د سور الواقعه ۳۲ ۳۵ سور طور ۲۰ سورة دخان ۵۴ او سورة صافات ۴۸ سره۔

فائده: اطلاق د زوج په هغه وخت کښې کیږی چه په مینځ د دوؤ کښې موافقت د عقیدے او مناسبت او محبت وی یعنی دواړه مؤمنان وی لکه په باره د بیبیانو د رسول الله صلی الله علیه وسلم کښې په سورة احزاب ۶ ۲۸ ۵۰ ۵۳ ۵۹ او سورة تحریم ۱ ۳ کښې نو دا ښکاره دلیل دے چه د نبی صلی الله علیه وسلم او د هغه د ټولو بیبیانو په مینځ کښې پوره موافقت د عقیدے او د عمل او د اخلاقو او محبت وُو۔ د دے وجے ابن قیم په جلاء الافهام کښې وئیلی دی چه په قرآن کریم کښې د مؤمنانو بیبیانو ته ازواج وئیلے شی ځکه چه د دوی په تزویج سره په مینځ کښې موافقت دے او د کافرانو بیبیانو ته ازواج نه وئیلے کیږی دغه وجه ده چه د ښځے عقیده د خاوند نه خلاف وی نو هلته امرءة لفظ استعمالیږی لکه سورة تحریم ۱۰ او چه د خاوند عقیده د ښځے نه خلاف وی نو هلته هم امرءة مستعمل دے لکه سورة تحریم ۱۱

سوال:- د ابراهیم او د عمران او زکریا علیهم السلام د ښځو ته په یاره کښې خو امرءة ویلے شویدی په سورة هود ۷۱ او سورة آل عمران ۳۵ کښې او حال داچه د دوی په مینځ کښې خلاف نه وو؟

جواب:- په دغه ځایونو کښې د توالد واقعات ذکر دی او د توالد په وخت د امرءة تعبیر ډیر مناسب دے ځکه چه لفظ د زوج مشترک دے۔

فائده ۲: ماده د تزویج په قرآن کښې یوا تیا کرته ذکر ده او د هغے مختلف معانی دی، اول نکاح دنیوی (سورة احزاب ۳۷)، دویم نکاح اخروی د حورو (سورة طور ۲۰)، دریم خاوند (سورة بقرة ۲۳۰)، څلورم ښځه (سورة نساء) پنځم نارینه او زنانه په اولاد کښې (سورة شوری ۵۰)، شپږم یوځائے کول د روح او جسد بناء په یو تفسیر باندے په (سورة تکویر ۷ کښې)، اووم اقسام د نباتاتو (سورة حج ۵)، اتم اقسام د انسانانو په دنیا کښې (سورة طٰهٰ ۱۳۱)، نهم اقسام د هر څیز په دنیا کښې (سورة زخرف ۱۲)، او په دے مواضعو کښې په کښې د زوجیت معنی هم موجود ده، لسم اقسام د انسانانو په اخرت کښې (سورة واقعه ۷)۔

نو په دے ایت کښې ښځے مراد دی که تزویج دنیوی وی او که اُخروی وی۔

مُطَهَّرَةٌ باب تفعیل د ډیرے مبالغے د پاره دے یعنی چه د هر نقص انسانی نه به پاکے کړے شوے وی۔ د حیض نفاس لوئے بول وارۀ بول او پوزه بهیدل وغیره ناکاره اخلاق کینه نه مکر او نه وغیره نه به پاکے وی۔ او صیغه د اسم مفعول کښې بیا ډیرے مبالغے ته اشاره ده یعنی پاکے کړے او ساتلے دی دوی لره یو ذات چه هغه الله تعالیٰ دے۔

وَهُمْ فِيهَا خٰلِدُوْنَ دا څلورم نعمت دے دا لفظ د جنتیانو د پاره اته دیرش کرته او د جهنم والو د پاره یو کم دیرش کرته ذکر کړے شویدے۔ فِيهَا لفظ دلالت کوی چه خلود به د جنت نه بهر نه وی بلکه خلود د جنتی او د جنت او د نعمتونو چه ذکر شول ټول به وی۔ خلود په حقیقت کښې بقاء (دوام) ته وئیلے شی او یو معنی سرۀ د انبیاؤ نه خلود نفی کړے شویده چه هغوی به همیشه ژوندی نه وی لکه په سورة انبیاء ۳۴ کښې او کله د دے اطلاق کیږی په اوږد والی د وخت باندے (دا قول قرطبی ذکر کړے دے او بعض مفسرینو د دے برعکس ذکر کړے دے یعنی په اصل کښې اوږد والی د وخت ته وئیلے شی که دوام وی او که نه وی او کله ئے اطلاق په دوام باندے کیږی لیکن قول د قرطبی غوره دے)۔

أَنْ يَّضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوْضَةً فَمَا فَوْقَهَا ط

چه بیان کړي يو مثال په ماشي سره يا زيات د هغه نه۔

فَاَمَّا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا فَيَعْلَمُوْنَ اَنَّهُ الْحَقُّ

پس هر چه هغه کسان دي چه ايمان يې راوړے دے نو هغوي پوهېږي چه دا مثال حق (برابر) دے

مِنْ رَّبِّهِمْ ج وَاَمَّا الَّذِيْنَ كَفَرُوْا فَيَقُوْلُوْنَ

د طرف د رب د دوي نه، او هر چه کافران دي نو وائي

مَاذَآ اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًا م يُضِلُّ بِهٖ كَثِيْرًا لا

چه څه اراده کړيده الله تعالٰی په (بيان) د دے مثال سره۔ بے لارې کوي په دے مثال سره ډير خلق

وَّيَهْدِيْ بِهٖ كَثِيْرًا ط وَمَا يُضِلُّ بِهٖٓ

او لار ښودنه کوي په دے سره ډيرو خلقو ته۔ او نه بے لارې کوي په دے مثال سره

اِلَّا الْفٰسِقِيْنَ ﴿۲۶﴾ لا الَّذِيْنَ يَنْقُضُوْنَ عَهْدَ اللّٰهِ

مګر نافرمان خلق۔ دا هغه کسان دي چه ماتوي لوظ د الله تعالٰی

نو ښا په دے لفظ د ابدا د تاکيد د دوام د پاره راځي. په باره د جنت کښ چه کوم ايت کښ خلود ذکر دے هغه په معنی د دوام سره دے او په باره د جهنم کښ اکثر په معنی د دوام سره دے او کله په معنی د اوږد وخت سره راځي لکه په سورة نساء ۱۶۹ کښ (ښا په يو توجيه باندے) او راغب په مفردات کښ ليکلي دي چه خلود وئيلے کيږي براءت د شيز د فساد نه او باقي پاتے کيدل په خپل حالت باندے نو دا ايت صريح دليل دے په دے خبره باندے چه جنتونه او د هغے نعمتونه او جنتيان به هميشه وي په دوی باندے به فنا نه راځي او دا قول د ټولو علماؤ اهل سنت والجماعت دے خلاف کوي د دے نه معتزله او جهميه او د هغوی د پاره صحيح دليل نقلي نيشته۔

تنبيه:- هر کله چه خوشحالي او لذتونه د ژوند د انسان په مسکن او طعام فراخ او نکاح باندے دي نو په دے بشارتِ اُخرويه کښ دا درے يې ذکر کړل او هر کله چه د دنيا په نعمتونو کښ هر وخت خوف د زوال او د فنا دے

ګ دے وجے نه دا نعمتونه ګ دنیا ډیر ناقص دی نو ګ اخرت ګ نعمتونو په باره کښې ګ خلود صفت ذکر کړو چه خوف ګ فنا او زوال او ګ نقصان پکښې نه وی.
ملا ربط ۲۶ هرکله چه فائده ګ ایمان ئې په کامل بشارت سره ذکر کړه نو ګ ایمان ګ بچاؤ ګ پاره دفع ګ شبهاتو کوی ګ دے ګ پاره چه دغه ایمان قوی شی او جنت پرے حاصل شی.

ربط ۲۷ هرکله چه دعوی ګ توحید ئې په دلیلونو سره ذکر کړه او ګ رسول او قرآن صدق ئې په مناظره او تحدی سره بیان کړو سره ګ ذکر ګ تخویف او بشارت نه نو اوس جواب ګ شبهے دے په باره ګ قرآن کښې ځکه چه قرآن مشتمل دے په توحید باندے نو مخالفین په قرآن باندے اعتراضونه کوی ګ وجے ګ توحید نه. او دا شبهه په دے طریقے سره ده چه دا قرآن ګ الله تعالیٰ کتاب نه دے ځکه چه په دے کښې مثالونه دی او الله تعالیٰ مثالونو ذکر کولو نه محتاج نه دے؟ نو جواب ذکر کوی په ذکر ګ حکمتونو ګ مثال سره یعنی الله تعالیٰ خو مثال ته محتاج نه دے لیکن مخاطبین په خپله پوهه کښې داسے مثالونو ته محتاج دی.

فائده ۱ قرطبی ګ حسن او قتاده نه روایت ذکر کړے دے چه دا اعتراض یهودیانو کړے دے کله چه مخکښې په دے سورت کښې مثالونه ګ کافرانو او منافقانو ذکر شول او په هغوی کښې خو یهودیان هم داخل دی نو په هغوی باندے دا مثالونه بد اولګیدل نو دا اعتراض ئې اوکړو. او سیوطی په اتقان کښې ذکر کړیدی چه دا قول ګ سند په لحاظ سره صحیح او قوی دے او چا چه لیکلی دی چه ګ مشرکانو مثالونه چه په مکی سورتونو کښې ګ عنکبوت او ذباب سره ذکر شوے وو نو هغوی دا اعتراض کړے وو ګ هغوی په جواب کښې دا ایت نازل کړے شوید ے نو دا قول ګ سند په لحاظ سره ضعیف دے امام رازی وئیلی دی غوره دا ده چه هر چا چه دا اعتراض کړے دے پا ئې اوس کوی نو دا جواب ګ هغوی ګ پاره دے.

اِنَّ اللّٰهَ لَا یَسْتَحْیٖۤ اعتراض کوونکو په خپل اعتراض کښې داسے وئیلی وو چه ایا الله تعالیٰ حیاء نه کوی ګ مثالونو ذکر کولو نه نو جواب ئې ګ هغے مطابق (په لفظ ګ حیاء) سره ذکر کړو. لَا یَسْتَحْیٖۤ دا ګ حیاء نه ماخوذ دے او دا صفت ګ الله تعالیٰ ثبوتاً هم شته دے لکه چه په یو حدیث کښې راغلی دی

چه رب ستاسو حیاناک کریم دے او حیاء کوی د خپل بنده نه چه هغه ورته دواړه لاسونه په دعا کښې پورته کړی او الله تعالیٰ ئې ورته خالی واپس کړی (ترمذی او ابوداؤد او بیهقی روایت کړیدے) او دلته دا صفت د الله تعالیٰ صفتِ سلبیه مقیده دے نو ثبوت د حیاء د الله تعالیٰ د پاره د دے ایت نه مخالف نه دے ځکه چه ثبوت د یو قسم دے او نفی د بل قسم ده. او دا صفت هم په نیز د سلف صالحینو د الله تعالیٰ د پاره حقیقةً ثابت دے بغیر د تشبیه او تمثیل او تحریف او تاویل نه. او حیاء په صفت د بنده کښې انقباض (زنده بیدل) د نفس دی د قبیح څیز نه چه عارض کیږی بنده ته په بعض وخت کښې. لیکن په صفت د الله تعالیٰ او په صفت د بندګانو کښې ډیر فرق دے صرف لفظی اشتراک دے.

فائده:- استحیاء په طریقه د سلبِ مقید سره په صفت د الله تعالیٰ کښې په قرآن کښې دوه کرته راغلے ده او په صفت د نبی صلی الله علیه وسلم کښې یو کرت (سورة احزاب ۵۳) او په صفت د نیکے زنانه کښې یو کرت (سورة قصص ۲۵) او په عمل د فرعونیانو کښې شپږ کرته ذکر ده.

اَنْ يَّضْرِبَ مَثَلًا دلته یضرب په معنی د يُبَيِّنُ سره دے لکه چه قرطبی وئیلی دی یا په معنی د یجعل سره دے یعنی يَجْعَلَ شَيْئًا مِثَالًا لِشَيْءٍ اٰخَرَ (چه اوګرځوی بعوضه مثال) او په دے کښې چسپان کول د ممثل دی په ممثل لهٔ باندے نو د دے وجے نه دے ته ضرب وئیلے شی او دلته مثلاً په معنی د مثال سره دے.

فائده:- ضرب المثل لفظ د الله تعالیٰ د طرف نه په صیغه د فعل ماضی غائب سره قرآن کښې په سورة نحل ۷۵ ۷۶ ۱۱۲، سورة ابراهیم ۲۴ سورة روم ۲۸ سورة زمر ۲۹ سورة تحریم ۱۰ ۱۱ او په صیغه د جمع ماضی متکلم سره په سورة ابراهیم ۴۵، سورة فرقان ۳۹، سورة روم ۵۸، سورة زمر ۲۷ او په صیغه د فعل مضارع جمع متکلم سره په سورة عنکبوت ۴۳، سورة حشر ۲۱ او په صیغه د یضرب مثلاً سره په دے ایت او سورة رعد ۱۷، سورة ابراهیم ۲۵، سورة نور ۳۵، سورة محمد ۳ کښې ذکر شوېدے. او په صیغه د امر سره سورة کهف ۳۲ ۴۵ سورة یٰسٓ ۱۳ او په صیغه د ماضی مجهول سره په سورة حج ۷۳ کښې ذکر دے. او هرچه د جانب د بندګانو ته دے نو هغه په سورة یٰسٓ ۷۸، سورة نحل ۷۴ سورة زخرف ۱۷ او ۵۸ او سورة اسراء ۴۸، سورة فرقان ۹ کښې ذکر دے.

مَا بَعُوْضَةً دَ دے په اعراب کښې ډیر اقوال دی اول دا چه مَا زائیده دے دَ تاکید دَ مثلاً دپاره او بَعُوْضَةً دَ مَثلاً نه بدل دے، دویم مَا نکره بدل دے دَ مثلاً نه او بَعُوْضَةً صفت دَ مَا دے، دریم دا چه مَا تاکید دَ مثلاً دے او بعوضةً دَپاره فعل حذف دے یعنی یبیّن بعوضة۔

بعوضة مفرد دے او بعوض جمع راځی اکثرو ویلی دی چه بعوضة اوبق یو شیز دے لیکن په حاشیه دَ تفسیر قرطبی کښې په دے باندے رد کړے شوے دے او په لسان العرب کښې یو قول ذکر دے چه بق غټ وی نو بعوضه وړکے وی او خازن هم ویلی دی چه بعوضة وړوما شو ته ویلے شی نو دلته ئے هم دَ تحقیر او تقلیل دَ وجے نه بعوضة ذکر کړے دے۔

فائده ۱ دمیری په حیوٰة الحیوان کښې لیکلی دی چه بعوضة په شکل دَ هاتی باندے ده او دَ هاتی نه ئے اندامونه ډیر دی چه دَ هاتی څلور خپے یو خرطم او یو لکئ ده او دَ ماشی دوه خپے زیاتی دی او وزرے ئے هم شته دے او خرطم دَ هاتی کوتلے دے او خرطم دَ ماشی ډډ وی خازن لیکلی دی چه دا عجیب خلقت دَ الله تعالیٰ دے چه سرۀ دَ وړوکوالی نه خپل خرطم په سخته څرمن دَ هاتی او دَ میخے او اوخ کښې ورد ننه کړی تر دے چه کله کله اوخ هم دَ دۀ دَ چیچلو نه مړکیږی۔ ابن جریر ویلی دی چه بعوضه په مثال دَ دنیا کښې پیش کیدے شی ځکه چه ماشے چه اوږے وی نو ژوندۍ وی او هر کله چه ئے خیټه دَ چا دَ وینے نه ډکه شی نو بیا مړشی دا رنګ په اکثری توګه دَ دنیا دَ مال نه چه انسان خالی وی نو دَ هغه په زړۀ کښې حیاتِ روحانی وی او چه دَ دنیا په مال سره موړ شی نو زړۀ ئے مړشی او غافل شی۔

فائده ۲ قرآن کریم کښې یو دیرش اجناس دَ حیواناتو ذکر دی لیکن اول ئے ډیر وړوکے دَ هغوی نه ذکر کړے دے او په اخر کښې ئے دَ ټولو نه غټ ذکر کړے دے چه هغه هاتی دے په سورۃ فیل کښې۔ او هغه اجناس دا دی ماشے، سخے غوا، خنزیر، خر، مارغه، اس، ښاروی، درندګان، کارغه، شادو ریږو، ګیدړ، بیزو، اوښ، اوښه، اژدها، مار، نرے مار، ملخ، سپګے، چینداخ، مهیان سپے، شرمخ، خچر، توره مچئ، مچ، میږے، ملا چرګک، جولاګے، وینه، پتنګ،

فَمَا فَوْقَهَا۔ فا دَ پاره دَ عطف دے سرۀ دَ معنے دَ روستو والی نه او مَا موصوله دے هُوَ پټ دے مبتدا فوقها خبر دے او دا جمله صله دَ پاره دَ مَا ده۔

فَوْقَ اوچت او زیات ته وئیلے شی او هغه عام دے که زیاتوالے په بدن کښې وی نو هغه خو ډیر حیوانات دی کوم چه مخکښې ذکر شول یا زیاتوالے په سپکوالی کښې مراد وی او هغه وزرۀ ماشی دے او دا روستو غوره دے ځکه چه په احادیثو کښې وزرۀ ماشی په مثال کښې ذکر دے د تقلیل دپاره لکه په حدیث کښې دی لَوْ كَانَتِ الدُّنْيَا تَعْدِلُ عِنْدَ اللّٰهِ جَنَاحَ بَعُوْضَةٍ مَا سَقٰى مِنْهَا كَافِرًا شَرْبَةً که چرے دنیا برابر وے په نیز د الله تعالیٰ د ماشی د وزر سره نو څښکولے به ئے نه وے د هغے نه کافر ته یو گوټ (روایت کړیدے احمد ترمذی ابن ماجه)

بل حدیث کښې دی وَلَوْ اَنَّ اَوَّلَكُمْ وَاٰخِرَكُمْ وَحَيَّكُمْ وَمَيِّتَكُمْ وَرَطْبَكُمْ وَيَابِسَكُمْ اِجْتَمَعُوْا عَلٰى اَتْقٰى قَلْبِ عَبْدٍ مِنْ عِبَادِيْ مَا زَادَ ذٰلِكَ فِيْ مُلْكِيْ جَنَاحَ بَعُوْضَةٍ - او که چرے ستاسو مخکنی او روستنی او ژوندی او مړی اولاندۀ او وچ راجمع شی په ډیر تقوٰی دار زړه د یو بنده باندې د بندګانو زما نه نو نه زیاتوی دا په بادشاهئ زما کښې وزر د ماشی -

(روایت کړے دے امام احمد او ترمذی او ابن ماجه)

فائده :- لفظ د فوق یو څلویښت کرته قرآن کښې ذکر دے او ډ دے مختلف مصداقات دی چه هغه د اوچتوالی او زیاتوالی د معنی د لاندے دی اول په معنی د غالب (سورۃ آلعمران ۵۵) دویم زیات په عدد کښې (سورۃ نساء ۱۱) دریم صفت د الله تعالیٰ په فوقیت سره په معنی د اوچت په عرش باندے بغیر د تمثیل او تکییف او تاویل نه او په صفت د الله تعالیٰ کښې درے کرته راغلی دے (سورۃ انعام ۱۸ ۶۱ سورۃ نحل ۵۰) څلورم فوقیت د درجے (سورۃ انعام ۱۶۵) پنځم په معنی د علیٰ سره (سورۃ انفال ۱۲) شپږم د پاسه یعنی اوچت (سورۃ یوسف ۳۶) اووم زیات په علم کښې (سورۃ یوسف ۷۶) اتم اوچتوالے د آواز (سورۃ حجرات ۲) نهم اوچتوالے په مکان کښې (سورۃ بقره ۶۳) لسم اوچت طرف د آسمان (سورۃ انعام ۶۵) یوولسم اوچت طرف د زمکے (سورۃ احزاب ۱۰) دولسم غټوالے په بدن کښې لکه په دے آیت کښې په یو معنی سره دیارلسم زیاتوالے په یو وصف کښې لکه سپکوالے دا هم په دے آیت کښې په دویمه معنی سره - نو معلومه شوه چه د فوق معنی یوه ده اوچتوالے او په هر ځائے کښې د هغے مناسب اوچتوالے دے هغه دغسے په صفت د الله تعالیٰ کښې هم دے -

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ د دے نه مخکښې جمله کښې اول جواب اوشو يعنې مثال چه هرڅنګه وي خو د الله تعالیٰ د شان سره د مخې منافات نیشته دے د دے وجې نه الله تعالیٰ په قرآن کښې ډیر مثالونه پیش کړے دي. اوس دویم جواب دے په ذکر د حکمتونو د مثال سره نو داول حکمت دا دے چه په مثال سره تمیز او فرق د خلقو معلومیږي، مؤمن معلومیږي په تصدیق د مثال سره او په تصدیق د مثال سره فائده بنکاره شي د دے وجې نه دا ئې مخکښې ذکر کړو. أَنَّهُ دا ضمیر راجع دے مثال ته یا ضرب المثال ته. الْحَقُّ دا په معنی د موافقت د مثال دے د ممثل له سره او دا معنی د حقانیت ده په مثال کښې. مِن رَّبِّهِمْ دا دویم خبر د إِنَّ دے یا صفت د الحق دے او په دے سره اشاره ده چه دلته حقانیت صِرف په وجود کښې مراد نه دے بلکه حقانیت شرعي مراد دے.

فائده: لفظ د حق په قرآن کښې دوه سوه شلو ویشت کرته راغلے دے حق په لغت کښې صرف ثابت ته ویلے شي او په عرف کښې هغه څیز دے چه ثابت وي یقیناً چه د هغه انکار جائز نه وي او دا شامل دے اعیانِ (ذوات) ثابت او صحیح افعالو او رشتینو اقوالو ته. د دے وجې نه په قرآن کښې د دے ډیر مصداقات دي. اول په معنی د موافق او واقع په خپل ځائے لکه په دے ایت کښې دویم په معنی د ثابت په دلیل شرعي یقیني سره چه مقابل د باطل دے (سورة بقره ۴۲) دریم جرم شرعي (سورة بقره ۶۱) څلورم پوره بیان د خبرے (سورة بقره ۷۱) پنځم په معنی د صدق (سورة بقره ۹۱) شپږم لائق او مناسب (سورة بقره ۱۲۱) اووم امرِ واجب (سورة بقره ۲۳۶) اتم حق د بنده (قرض) (سورة بقره ۲۸۲) نهم یقین (سورة نساء ۱۵۱) لسم قرآن (سورة مائده ۸۳) یوولسم صفت د الله تعالیٰ (سورة انعام ۶۲) دولسم حکمت او فائده (سورة انعام ۷۳) دیارلسم حق مالي شرعي (سورة انعام ۱۴۱) څوارلسم په معنی د جهاد (سورة انفال ۵) پنځلسم مقابل د ضلال (سورة یونس ۳۲) شپاړسم صحیح عقیده د توحید (سورة یونس ۳۵) اوولسم حق تفضلي په الله تعالیٰ باندے (سورة یونس ۱۰۳) اتلسم حاجت (سورة هود ۷۹) نوولسم عذابِ الٰهي (سورة حجر ۸) شلم دنیوي فائده (سورة نور ۴۹) یوویشتم صحیح جواب (سورة فرقان ۳۳) دوویشتم حصه او

تصيب (سورة ذاريات ۵۹)۔
وَاَمَّا الَّذِيْنَ كَفَرُوْا فَيَقُوْلُوْنَ دا سے ئے اُدنه وئيل چه فَلَا يَعْلَمُوْنَ اَنَّهُ الْحَقُّ
د مزيد قباحت د پاره ځکه دا قول د دوی دليل دے په عدام علم د دوی
باندے۔ مَاذَآ په دے کښ دوه قولونه دی اول دا چه دا مجموعه يو کلمه ده په
معنی د اَیُّ شَیْءٍ سره، دويم قول دا چه مَآ استفهاميه دے په معنی د اَیُّ شَیْءٍ
سره او ذَآ په معنی د اَلَّذِی دے او روستو جمله صله ده۔
اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا اراده صفتِ قديمه ذاتيه د الله تعالیٰ دے په نيز د اهل حق
سره او د علم او قدرت نه سيوا دے چه ترجيح ورکوی يو د دوه مقدور
فعلونو لره په بل باندے۔ او اراده صفت د مخلوق کښ هم راځی او هغه په معنی
د ميلان د زړه دے يو طرف ته او کله حاصل شی او کله نه حاصليږی او هر
چه اراده د الله تعالیٰ ده نو د هغے نه تخلف او خلاف کار نه واقع کيږی بلکه
يَفْعَلُ مَا يُرِيْدُ او فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيْدُ صفت د هغه دے او اراده د الله تعالیٰ
کله ذکر کيږی په تعلق کُلِّیْ سره په کارونو پورے او کله ذکر شی په تعلق
سره په جزئيا تو پورے۔ بِهٰذَا دا د دوی په دے قول کښ اسم اشاره د
تحقير او سپکوالی د پاره ده۔
مَثَلًا دا حال دے يا تميز دے د هذا۔ دا سے په سورة مدثر ۳۱ کښ هم دی
او مقصد د کافرانو په دے قول کښ تحقير د مثال دے او اشاره ده چه دا
د طرف د الله تعالیٰ نه نه دے۔
يُضِلُّ بِهٖ كَثِيْرًا دا دويم حکمت دے د ذکر د مثال چه هغه مرتب کيدل د فائدو
او آثارو مختلفو دی په مثال باندے چه اضلال او هدايت دے او دا په کلام
د کافرانو کښ داخل نه دے لکه چه معتزلو خيال کړے دے بلکه دا مستقل
قول د الله تعالیٰ دے په دليل د سورة مدثر ۳۱ سره۔
نسبت د اضلال الله تعالیٰ ته حقيقةً دے او په قرآن کريم کښ ډير ۳۰ ځايونو
کښ واقع دے او معنی د اضلال منسوب الله تعالیٰ ته پيدا کول د فعل
د ضلال دی په بنده کښ او نسبت د اضلال شيطان ته په معنی د دعوت
ورکولو او وسوسه اچولو د پاره د گمراه کولو دی (سورة يٰسٓ ۶۲) او کله
نسبت وی فرعون ته (سورة طٰهٰ ۷۹) او نسبت معبود باطل ته (سورة
ابراهيم ۳۶) او نسبت مجرمانو ته (سورة شعراء ۹۹) او سامری ته (سورة طٰهٰ ۸۵)

اوګمراهانوته (سورة مائده ۷۷) او سردارانو او ملایانو او پیرانوته (سورة احزاب ۶۷) او هر مفتري (دروغژن) ته (سورة انعام ۱۴۴) او نسبت خواهش ته (سورة صٓ ۲۶) او نسبت منافقانو ته (سورة نساء ۱۴۳) او اهل کتابو باطل پرستوته (سورة آلعمران ۶۹) او په دے ټولو کښې هغه معنی ده کومه چه په نسبت د شیطان کښې ده۔ بِهٖ ضمیر مثال یا ضرب مثال ته راجع دے دا اشاره د سبب د اضلال ده او مراد د دے تکذیب او تحقیر د مثال دے په قرینه د دے قول سره چه "فیقولون ماذا اراد الله"۔ نو د دے نه معلومه شوه چه خلق د ضلال د طرف د الله تعالیٰ نه دے او کسب د اسبابو د هغے د طرف د بندګانو نه دے او اسباب د ضلال په قرآن کښې ډیر ذکر دی اول تکذیب د مثال قرآنی لکه په دے آیت کښې۔ دویم تبدیل د کفر په ایمان سره (سورة بقره ۱۰۸) دریم شرک کول (سورة نساء ۱۱۶) څلورم کفر بالله والملائکه والکتب والرسل والیوم الآخر (سورة نساء ۱۳۶) پنځم عصیان د الله او رسول (سورة احزاب ۳۶) شپږم دوستانه د کافرانو سره (سورة ممتحنه ۱) اووم تابعداری د خواهش (سورة انعام ۵۶) اتم منع کول د لارے د الله تعالیٰ نه (سورة نساء ۱۶۷) نهم اطاعت د اکثریت یعنی موجوده جمهوریت (سورة انعام ۱۱۶) لسم دوستانه او اتباع د شیطان (سورة حج ۴)۔

وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا، نسبت د هدایت په قرآن کښې الله تعالیٰ ته دوه اتیا کرت دے او دا نسبت هم حقیقی دے او مراد د دے نه خلق د هدایت او توفیق ورکول دی او دائے مشروط کړے دے په صفت د انابت سره په سورة رعد ۲۷ او سورة شوریٰ ۱۳ کښې او په صفت د اتباع د رضا د الله تعالیٰ سره لکه په سورة مائده ۱۶ کښې او کله نسبت د هدایت نبی صلی الله علیه وسلم ته وی لکه په سورة شوریٰ ۵۲ کښې او کله نسبت وی قرآن ته لکه په سورة اسراء ۹ کښې او د دے سورت په ۲ کښې هم تیر شویدی او دا دواړه نسبتونه اسبابو د هدایت ته دی او بِهٖ ضمیر مثال یا ضرب المثال ته راجع دے او د دے پشان په سورة مائده ۱۶ کښې دے۔

سوال:- کثرت او قلت خو د امورو متضائفه نه دی یعنی په دواړه جانبینو کښې کثرت نشی راتلے او دا رنګ مؤمنان خو لږ دی لکه په سورة سبا ۱۳ کښې؟

جواب:- دلته کثرة فی نفسه مراد دے یعنی ګمراهان ډیر دی او مؤمنان

چه ځان ته اوګوری نو هم ډیر وی اګر چه په نسبت د ګمراهانو سره لږ وی او دلته کثرت فی نفسه ځکه راوړلے شو چه مقصد د ایت ډیرے فائدے د مثال ذکر کول دی نو ډیر والے ئے د دواړه جانبو ته ځکه ذکر کړو.

سوال: په فَاَمَّا الَّذِيْنَ کښ مؤمنان ئے مخکښ ذکر کړل او په يُضِلُّ ٖ اه کښ ګمراهان مخکښ ذکر کړل؟.

جواب: اوله جمله کښ مقصد اثبات د حقانيت د مثال وُو نو د هغے د پاره علم د مؤمنانو ذکر شو او په دويمه کښ مقصد زيادت د تاثير وُو که ثبوتی وی او که سلبی وی او زيات تاثير سلبی په کافرانو کښ دے ځکه چه هغوی په حقيقت کښ ډير دی.

وَمَا يُضِلُّ بِهٖٓ اِلَّا الْفٰسِقِيْنَ دا جواب د وهم دے هغه وهم دا دے چه دا ډير خلق الله تعالٰی د څه وجے نه ګمراه کړل؟ حاصل د جواب دا دے چه سبب د اضلال فسق د دے خلقو دے. الْفٰسِقِيْنَ د فسق نه ماخوذ دے او هغه په لغت کښ وتل دی د يو څيز نه، او په عرف کښ وتل دی د حد نه په اذيت ورکولو سره د دے وجے نه په يو حديث کښ ئے پنځه حيواناتو ته فواسق وئيلی دی چه په حِل او حرم دواړو کښ قتل کول پکار دی ځکه چه هغوی په اذيت (ضرر) ورکولو کښ په انسان باندے ړومبے والے کوی لکه مار (لړم)، کارغه، منږک، سپے حمله کوؤنکے او ټپوس. او په اصطلاح د شريعت کښ فسق وتل دی د طاعت د الله تعالٰی او د رسول نه مِن وَجه يا من کل الوجه نو اول ته فسق د مؤمن وئيلے شی او دويم ته فِسق د کافر وئيلے شی.

په دے معنی سره په انسان باندے د فاسق اطلاق په کلام د عربو کښ معروف نه وُو نو قرآن کريم د دے استعمال اوکړو او د عربو فصحاؤ بلغاؤ په هغے باندے هيڅ طعن نه دے کړے (قاموس. لسان. راغب. جوهری ټولو دا ليکلی دی). او د فِسق استعمال په قرآن کښ پنځوس کرته په څلور معانو سره راغلے دے اول مطلق ګناه کبيره (سورة بقرة ۱۹۷) دويم په معنی د کفر او شرک (سورة مائده ۳۱) دريم ګناه کبيره بغير د کفر او شرک نه (سورة حجرات ۱، سورة نور ۴) څلورم صِرف وتل (معنی لغوی سره) (سورة کهف ۵۰). په دے ايت کښ دويمه معنی مراد ده يعنی فسق په کفر کښ او اسباب د فسق په قرآن کريم کښ لس ذکر دی اول تولی د ايمان

مِنۢ بَعۡدِ مِيۡثَاقِهٖ ۖ وَيَقۡطَعُوۡنَ مَآ اَمَرَ اللّٰهُ

روستو د پوخوالی د هغې نه - او پریکوی هغه څیز چه حکم کړیدے الله تعالیٰ

بِهٖٓ اَنۡ يُّوۡصَلَ وَيُفۡسِدُوۡنَ فِى الۡاَرۡضِ ؕ

په پیوستوالی د هغې سره ، او وړانے کوی دوی په زمکه (ملک) کښ۔

اُولٰٓـئِكَ هُمُ الۡخٰسِرُوۡنَ ﴿۲۷﴾ كَيۡفَ تَكۡفُرُوۡنَ

دغه کسان خاص دوی تاوانیان دی - څه رنګه تاسو کفر کوئ

اودا اتباع د اخری رسول نه (سورۃ آلعمران ۸۲) دویم حکم نه کول په ما انزل الله باندے (سورۃ مائدہ ۴۴) دریم منافقت (سورۃ توبه ۶۷) څلورم کفر کول (سورۃ نور ۵۵) پنځم مسلمان ته د زنا تهمت کول (سورۃ نور ۴) شپږم ضرر ورکول کاتب او ګواه ته (سورۃ بقرہ ۲۸۲) اووم تبدیل د شرع (سورۃ بقرہ ۵۹) اتم حیله کول په احکامو شرعیه کښ (سورۃ اعراف ۱۶۵) نهم د ذبح په نصب او استقسام بالازلام (قسمت معلومول په غشو سره) (سورۃ مائدہ ۳) لسم په وخت د ذبح کښ نوم د الله تعالیٰ قصداً پریخودل (سورۃ انعام ۱۲۱) نو په دے اسبابو سره په انسان کښ فسق راشی او بیا که هغه ته په قرآن سره وعظ ورکیدیشی نو د هغه ګمراهی زیاتی کیږی (الّا ما شاء الله)۔

۲۷ په دے ایت کښ تعریف د فاسقانو دے او زجر دے هغوی ته په ذکر د درے صفاتِ قبیحو سره او په خسران سره او دا صفات د کافرانو دی ځکه چه د دے مقابل صفتونه د مؤمنانو د پاره ذکر دی په سورۃ رعد ۲۰-۲۱ کښ. يَنۡقُضُوۡنَ عَهۡدَ اللّٰهِ نقض په لغت کښ سپړدلو د رسۍ ته وئیلے شی او دا معنی مستعمل ده په سورۃ نحل ۹۲ کښ نو په دے کښ عَهۡدَ اللّٰهِ ئے مشابه کړے دے د رسۍ سره چه هغه اوسپړدلے شی نو بے کاره شی او په هغې سره بیا دوه څیزونه هم نشی یوځائے کیدلے نو دلته مراد مخالفت او انکار کول د عهود و الهیۀ دے۔ عَهۡدَ، خازن وئیلی دی چه عهد په اصل کښ حفاظت د یو څیز او لحاظ کول د هغې دی وخت په وخت د دے وجے نه په دے کښ د وعدے نه زیاته معنی پرته ده او په عهد باندے وفاء واجب ده بالاتفاق او ماده د عهد په قرآن کښ شپږ څلویښت

کړت ذکر دہ پہ درے طریقو سره - یو امر الله (سورة بقرة ۲۱) دویم نهی د الله تعالیٰ (سورة یٰسٓ ۶۰) او د دے نه علاوه ټول یو توکښ عام اوامر تواهی د الله تعالیٰ ته شامل دے.
مِنْۢ بَعْدِ مِيْثَاقِهٖ دا د وثوق نه اخستے شوے دے پوخوالی ته وئیلے شی. لفظ د میثاق په قرآن کښ پنځویشت کرته او ماده د وثوق اته دیرش کرته ذکر ده میثاق په اصل کښ "عهد مضبوط په قسم سره" ته وئیلے شی او په دے معنی سره دے سورة بقرة ۸۳ کښ او دے ته موثق هم په سورة یوسف ۶۶ ۸۰ کښ وئیلے شویدے او اکثر په معنی مصدری سره مراد وی لکه دلته هم معنی مصدری مراد ده. او د ضمیر الله تعالیٰ ته راجع دے یا عهد ته. او مواثیق متعلق دی په بنی اسرائیلو پورے په سورة بقرة ۶۳ ۸۳ ۸۴ ۹۳ او سورة مائده ۱۲ ۷۰ کښ او متعلق دی په نصاراؤ پورے سورة مائده ۱۴ کښ او متعلق دی په الذین اوتوا الکتاب پورے سورة آل عمران ۱۸۷ کښ او متعلق دی په انبیاؤ پورے په سورة آل عمران ۸۱ سورة احزاب ۷ کښ. او مواثیق په مینځ د بندګانو کښ سورة یوسف ۶۶ سورة نساء ۹۰ ۹۲ سورة انفال ۷۲ او سورة نساء ۲۱ کښ دی.
فائده:- دلته د عهد الله نه په مراد کښ ډیر اقوال دی اول دا چه امر د الله تعالیٰ بندګانو ته د طاعت کولو د هغه او نهی کول د معاصی نه چه الله تعالیٰ په خپلو کتابونو کښ او په ژبه د رسولانو خپلو سره ذکر کړیدی دویم دا چه الله تعالیٰ د توحید ښکاره دلیلونه قائم کړی او موجود کړی دی، نو بندګانو ته ئے د هغے د پاره عقل ورکړے دے نو دا عهد دے او په هغے کښ نظر او فکر نه کول دائے نقض دے. دریم هغه عهد دے چه الله تعالیٰ په قرآن کښ سورة اعراف ۱۷۲ کښ ذکر کړے دے، په دے درے واړه قولونو باندے په دے کښ ټول مشرکان کافران منافقان داخل دی څلورم عهد دے په تورات کښ یهودیانو ته چه د دے نبی صلی الله علیه وسلم رسالت به په خپله هم منئ او نورو خلقو ته به ئے هم ښکاره کوئ نو هغوی د هغه حق پټ کړو بیا په دے دا خاص دے په یهودیانو پورے. غوره دا ده چه آیت عام دے ټولو کافرانو مشرکانو یهودیانو نصاراؤ او منافقانو ته شامل دے چه عهود الٰهیه ئے په مختلفو طریقو سره

مات کړے دی او الله تعالیٰ د دغه عهودو وثوق (پوخوالے) کړیدے په عقلي دلیلونو او په قرآن او آخري نبي (ﷺ) سره -

وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ، قطع مقابل د وصل دے دوه ټکړے کول او پریکول یو څیز د بل نه جدا کول په دے معانیو باندے اکثر استعمال شویدے او کله په معنی د هلاک کولو راځي (لکه سورة آلعمران ۱۲۷) او کله مسافت قطع کول په زمکه کښ (سورة توبه ۱۲۱ سورة رعد ۳۱) او کله په معنی د تعلقاتو ختمیدل (سورة بقره ۱۶۶) او کله په معنی د جرح کول (سورة یوسف ۳۱) او کله په معنی د نسل بندول (سورة عنکبوت ۲۹) او کله په معنی د بیخ کندی کولو (سورة انفال ۷) او په معنی د تقسیم کولو (سورة اعراف ۱۶۰) او په معنی د مرئ خپه کولو (سورة حج ۱۵ بنا په یو قول) او په معنی د فیصلے کولو (سورة نمل ۳۲)- أَنْ يُوصَلَ دا په تاویل د مصدر سره بدل دے د ضمیر د بِهِ نه یعنی مَا أَمَرَ اللَّهُ بِوَصْلِهِ- شربیني او قرطبي وغیره لیکلي دي چه مراد د دے نه هره خطیئة (غلطي) ده چه الله تعالیٰ په هغے باندے ناراض وي. خپلولي پریکول، د مؤمنانو د دوستانے نه مخ اړول، د انبیاؤ علیهم السلام او د کتابونو الهیؤ په مینځ کښ په ایمان راوړلو کښ فرق کول، جماعت د مسلمانانو پریښودل او هر هغه کار کول چه په هغے کښ خیر پریښودل او شر کول وي چه دا ټول څیزونه د الله تعالیٰ او د بنده په مینځ کښ وصلت (پیوستوالے) ختموي او دا رنګ د قرآن او د حدیث په مینځ کښ فرق کول یعني منل د قرآن او نه منل د حدیث، او احکام شرعیه بعض منل او بعض نه منل دا ټول په دے کښ داخل دي - مَا أَمَرَ اللَّهُ دا قید ئے د دے وجے نه راوړلو چه هغه وصل چه الله تعالیٰ د هغے نه منع کړے وي نو هغه ترینه خارج دے لکه براءت کول د مشرکانو او منافقانو سره او هجران کول د مبتدعینو او فاسقانو سره. يُوصَلَ، ماده د وصل په قرآن کښ دولس کرته ذکر ده کله په معنی د رسیدلو یو څیز ته (لکه سورة هود ۸۱) او کله په معنی د عهد سره (سورة نساء ۹۰) او کله په معنی د رعایت کولو د جمع او د وصل لکه په دے ایت کښ.

وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ تحقیق د لفظ فساد مخکښ تیر شویدے قرطبي وئیلي دي مراد د دے نه عبادت د غیر الله دے او ظلم کول دي په کارونو کښ

په سبب د شهواتو خپلو سره او خازن وشربیني وئیلي دي مراد د دے نه عام گناهونه او خلق منع کول دي د ایمان راوړلو نه په محمد صلی الله علیه وسلم او استهزاء کول په حق پورے او نسفي پکښې قطع السبیل (لاره شوکول) هم شمار کړیدي. معلومه شوه چه دا لفظ عام دے دے نزولونه او د مخکښې جملے سره د مناسبت د وجے نه اعتراض کول په قرآن باندے پکښې هم داخل دے.

فائده ۱: په دے درے کارونو کښې په هر روستني کښې ترقي ده په نسبت د مخکني. سپړدل دي نو د رسئ فائده ترینه نشي اخستلے کیدے لیکن د دوباره اودلو (جوړولو) احتمال شته دے او قطع پریکول دي چه بیا ئے وصل امکان نه لري مگر عارضي وصل کیدیشي او فساد خو بالکل بے کاره او بے فائدے کیدل دي. نو دا ترقي ده د ادنی نه اعلی ته په گناهونو کښې.

فائده ۲: په دے درے صفاتو کښې دوه احتمالونه دي اول دا چه گناهونه په درے درجاتو او قسمونو سره دي اول هغه قِسم گناهونه دي چه د عهودو سره تعلق لري دویم قسم هغه دي چه په هغے کښې معنی د وصل پرته وي او هغه پرے کړے (ختم) شي دریم قِسم هغه دي چه په هغے سره نظام د عالم خرابیږي او د هر یو مثالونه مخکښې ذکر شول. دویم احتمال دا دے چه هر قِسم گناه کښې دا درے صفتونه دي چه په کښې نقض عهد دے او قطع د وصل ده او فساد دے، د دے وجے نه د دے درے دا ړوذکر اوکړے شوا او دا په دے ترتیب سره په سورة رعد ۲۵ کښې هم ذکر دي.

أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ دا تخویف دے چه مرتّب دے په دغه درے صفتونو باندے. خسران په اصل کښې نقصان ته وئیلے شي که په وزن کولو کښې یا بل څه کښې وي او په دے معنی سره په (سورة مطففین ۳) کښې ذکر دے او بقاعي نظم الدرر کښې وئیلي دي "خاسر هغه څوک دے چه د هغه سره رأس المال وي او فائده (گټه) پکښې کیدلے شي لیکن په بے تدبیرئ سره په هغے کښې کمے اوکړي". او امام رازي وئیلي دي چه "خاسر هغه څوک دے چه داسے عمل اوکړي چه په هغے باندے ثواب نه ملاویږي" قرطبي وئیلي دي هغه څوک چه خپله حصه کمه کړي د فلاح او د کامیابئ نه نو هغه خاسر دے. او ضلال او هلاکت ته هم وئیلے شي په دے معنی

بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيْتُكُمْ

په الله تعالیٰ باندے او حال دا چه تاسو نیشت وئ نو ژوندی ئے کړئ تاسو بیا به مړه کوی تاسو

ثُمَّ يُحْيِيْكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُوْنَ ﴿۲۸﴾

بیا به ژوندی کړی تاسو، بیا به خاص هغه (الله تعالیٰ) ته ورگرځولے شئ تاسو۔

باندے په (سورة مؤمن ۸۵ ۸۵) کښ دے۔

فائده ۱ په دے ایت کښ د خسران درے اسباب ذکر شول او د دے نه علاوه نور اسباب هم دی:- څلورم سبب شیطان سره دوستانه کول (سورة نساء ۱۱۹)، پنځم تکذیب د لقاء الله (د ملاقات د الله تعالیٰ) (سورة انعام ۳۱)، شپږم قتل د اولاد خپل (سورة انعام ۱۴۰)، اووم مرتد کیدل (سورة حج ۱۱ سورة آلعمران ۱۴۹)، اتم کفر بالکتاب (سورة بقره ۱۲۱)، نهم کفر بالله تعالیٰ (سورة عنکبوت ۵۲) لسم حزب الشیطان (سورة مجادله ۱۹)، یوولسم د اسلام نه سیوا بل دین منل (سورة آلعمران ۸۵)، دولسم قتل د مؤمن عمداً (سورة مائده ۳۰)، دیارلسم حرمان د مغفرت او رحمت د الله تعالیٰ نه (سورة اعراف ۱۴۹)، څوارلسم تکذیب بالآیات (سورة یونس ۹۵)، پنځلسم تکذیب د نبی (سورة اعراف ۹۲)، شپاړسم شرک کول (سورة زمر ۶۵)، اوولسم په خپل رب باندے بدگمانی کول (سورة حٰم سجده ۲۳) او دے ټولو اسبابو ته اشاره ده په دے قول د الله تعالیٰ کښ چه "اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِيْ خُسْرٍ" (سورة عصر ۲)

فائده ۲ هغه درے صفات چه په دے ایت کښ ذکر شول دا جامع او شامل دی دغه ټولو اسبابو ذکر کړے شوو ته د دے وجے په دے سورت کښ دا درے ئے خاص کړل په ذکر سره. او هر کله چه دا صفات د کافرانو دی چه هغه پوره گمراهان دی او اَلْخٰسِرُوْنَ نه مراد هم پوره خسران والا دی د دے وجے نه حصر ئے د دوی اوکړو په ضمیر فصل او تعریف د مبتدأ او خبر دواړو سره. نو معلومه شوه چه مؤمن گناهگار کښ لږ خسران راتلے شی او پوره خسران په کافر پورے خاص دے۔

۲۸ ربط د ایت د ماقبل سره دا دے چه مخکښ ایت کښ صفات او حال د کافرانو ذکر شو نو اوس زورنه ورکوی په کفر سره د وجود د دلیلونو د ایمان نه. دویم ربط دا دے چه مخکښ اثبات د توحید او د رسالت

اوشو او په مینځ کښې تخویف او بشارت او جواب وسوال ذکر شو نو اوس بیا واپسی ده اول مقصد ته چه اثبات د توحید دے په ذکر کولو د خلورو انعاماتِ عامه سره (چه متعلق دی په انسان پورے) نو په دے ایت کښې اول انعام عام ذکر کوی چه حیات ورکول دی انسانانو ته۔
كَيْفَ دالفظ د پاره د استفهام د حالت راځی او دالفظ په قرآن کښې دریے اتیا کرته راغلے دے۔ نو کله په دے کښې معنی د انکار او زجر وی لکه په دے ایت کښې او په سورة آلعمران ۸۶ کښې، او کله پکښې معنی د اقرار وی لکه په سورة غاشیه ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰ کښې او اکثر په کښې معنی مصدری په معنی د کیفیت سره مراد وی لکه په سورة اعراف ۸۶ او سورة یونس ۱۴ کښې۔ او بعضو علماؤ وئیلی دی چه په دے کښې معنی د تعجب ده کله چه د انسان د طرف نه وی او چه د الله تعالیٰ د طرف نه وی نو هغه وخت معنی د تعجیب ده یعنی په تعجب کښې اچول۔ نو دلته حاصل د ایت دا دے چه سره د وجود د دے بښکاره انعاماتو نه (چه روستو ذکر کیږی) ستاسو کفر کول ډیر عجیبه دی او دا نه دے پکار۔
تَكْفُرُوْنَ بِاللّٰهِ، قرطبی وئیلی دی چه معنی دا ده "څه رنګ د الله تعالیٰ د وجود نه انکار کوئ او د هغه نه سیوا د بل چا عبادت کوئ" اشاره ده چه دلته خطاب دے عام کافرانو ته که الله تعالیٰ نه منی یا مشرکان وی او عوام وی که کتابیان وی۔
وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا، واو د پاره د حال دے۔ اموات جمع د میّت ده که په تشدید سره وی او که تخفیف سره وی ځکه چه په دے لفظ کښې شد او سکون د یا دواړه جائزدی۔ او موت په قرآن کریم کښې یوسل نهه پنځوس کرته ذکر دے او قرآن کښې د دے یوولس اطلاقات راغلی دی اول په معنی د عدام سابق لکه په دے ایت کښې۔ دویم په معنی د موت عقابی (چه په هغې پسے دنیوی ژوند راتلے شی) (سورة بقره ۲۴۳) دریم موت اعجازی (په دنیا کښې په طریقه د خرق عادت سره چه ورپسے بیا ژوند دنیوی راځی) (سورة بقره ۲۵۹) څلورم مرګ د شهادت (سورة آلعمران ۱۶۹) پنځم اسباب د مرګ (سورة ابراهیم ۱۷) شپږم په معنی د جهل (سورة انعام ۱۲۲) اووم عدام د قوتِ نباتیه (سورة فرقان ۴۹) اتم عدام د ایمان

(سورۃ یونس ۳۱) نهم موت تمثیلی (سورۃ روم ۵۲) لسم ډیر غمونه (سورۃ ابراهیم ۱۷ بنا په یو تفسیر) یوولسم موت حقیقی یعنی جدا کیدل د روح د جسم نه دلته دامعنی مراد ده۔ بیا په موت کښې دوه قولونه دی اول داچه موت مطلق عدم الحیاة ته وئیلے شی که وصف د ژوندا حساسی پکښې راتلے شی اوکه نشی راتلے لکه په سورۃ فرقان ۵۹ او یٰسٓ ۳۳ او سورۃ قٓ ۱۱ کښې او په دے قول سره د دوی په مینځ کښې تقابل د تضاد دے۔ دویم قول داچه موت عدم د حیات دے د هغه څیزنه چه شان د هغے ژوندِ احساسی وی او په دے قول باندے تقابل عدم والملکة دے۔ نو بنا په اول قول باندے دلته مراد د اَمْوَاتًا نه هغه اجسام دی چه ژوند په کښې نه وی لکه عناصر، غِذا گانے، نطفے، ټکړے د وینے، ټکړے د غوښے۔ او بنا په دویم قول مراد د دے نه صِرف حال د وجود د نطفے دے په شاګانو د پلارانو او په رِحمونو د مائیندو کښې نو په اول قول معنی د اَمْوَاتًا نیشت ده لکه په سورۃ دهر ۱ کښې او په دویم قول معنی د اموات بے ساه څیزونه دی فَاَحْيَاكُمْ دلته مراد د احیاء نه حیاتِ حقیقیه دے یعنی ساه اچول په هغه بدن کښې چه د مور په رِحم کښې تقریبًا په څلور میاشتو کښې تیار شوید اوداحیات څه موده په خیټه د مور کښې دے او روستو د پیدائش نه په دنیا کښې دے چه روح په بدن کښې حقیقةً موجود دے او ټول احساسات حیوانیه پکښې پیدا شویدی۔

فائده:- ماده د لفظ حیات په قرآن کښې یوسل اته اتیا[۱۸۸] کرته راغلے ده او د دے اوۂ اطلاقات دی اول قوتِ عاقله او علم (سورۃ انعام ۱۲۲) دویم قوتِ نباتیه (تازه کیدل) (سورۃ یٰسٓ ۳۳) دریم حیاتِ اُخرویه ابدیه (سورۃ فجر ۲۴) څلورم مزے حاصلول او بے غمه کیدل (سورۃ بقره ۱۵۴ په قول د امام راغب سره په مفردات کښې) پنځم صفت د الله تعالیٰ او دا صفتِ حقیقیه د الله تعالیٰ دے په نیز د اهلِ حق باندے بلا تشبیه وتمثیل او بلا تاویل او تحریف (سورۃ بقره ۲۵۵، سورۃ آلعمران ۲، سورۃ فرقان ۵۸) شپږم حیاتِ حکمیه د قبر (برزخ) (سورۃ بقره ۱۵۴ سورۃ آلعمران ۱۶۹) اووم حیات حقیقیه په معنی د قوت حساسه په روح اچولو سره په بدن کښې او دا معنی په دے لفظ فَاَحْيَاكُمْ کښې مراد ده او په ډیرایاتونو کښې ده۔

ثُمَّ يُمِيتُكُمْ مراد کړ دے نه موت حقيقيه دے يعنې روح ډ بدن نه جدا کول په مقرر نيته باندے.
سوال :- په دے ایت کښې مقصد ذکر د انعاما تو دے نو اماتت (مرګ) څه رنګ انعام دے؟.
جواب ع ۱ :- هرکله چه لوئے مقصد حيات د جنت دے او اماتت د هغې د پاره ذريعه او وسيله ده نو په قانون د لِلْوَسَائِلِ حُكْمُ الْمَقَاصِدِ سره اماتت هم په انعاماتوکښې شمار دے. دا رنګ د ټولو عقل والو په نيز باندے مسلّم ده (منلے شويده) چه انسان د ژوند اخرى وخت ته اورسيږى چه هغې ته زمانه د هرم او د ارذل العمر وئيلے شى نو کله دا انسان پخپله بلکه نور انسانان هم د هغه مرګ انعام ګڼرى.
جواب ع ۲ :- په دے ایت کښې صرف انعام اول فَاَحْيَاكُمْ سره مقصود وو او دوسره بل مقصد ذکر د قدرتِ عظيمه د الله تعالىٰ دے د دے وجے نه د احيا او اماتت نسبت ئے الله تعالىٰ ته ذکر کړے دے.
ثُمَّ يُحْيِيكُمْ په دے کښې مشهور او صحيح قول دا دے چه مراد د دے نه بعث بعد الموت دے چه هغې ته حياتِ اخرويه حقيقيه وئيلے شى او دليل په دے باندے اول روايت د ابن عباس او ابن مسعود رضى الله عنهم دے چه قرطبى او نورو مفسرينو نقل کړے دے او دويم دليل په دے باندے سورة مؤمنون ۱۵ او سورة زمر ۳۰ دے چه په هغې کښې په موت پسے بعث د يوم القيامت ئے ذکر کړے دے او ابن عطيه وئيلى دى چه دا قول په دے ايت کښې صرف مراد دے او ابن کثير او آلوسى په روح المعانى او شاه عبد العزيز او ابن جوزى په زاد المسير کښې دے قول ته صحيح وئيلى دى. دويم قول ابن کثير د سدى عن ابى صالح نه نقل کړے دے چه مراد د دے نه اِحياء فى القبر ده ځکه چه دغه حيات په قرآن (سورة بقره ۱۵۴ سورة آل عمران ۱۶۹) کښې او په احاديث صحيحه سره ثابت دے. ليکن اراده د دے قول په دے ايت کښې په څو وجوسره ضعيف ده اول خو ځکه ښې ذکر شوؤ مفسرينو رد کړے دے او دے ته ئے ابعد الاقوال وئيلى دى. دويم دا د ايت د سورة مؤمنون او سورة زمر نه خلاف راځى دريم دا چه خلاف راځى د ايت د سورة مؤمن ۱۱ ته څلورمه وجه دا ده چه د لته

حياتِ في القبر مراد شي نو ثم اليه ترجعون سره به بعث بعد الموت مراد دي اوکه نه وي مراد؟ که مراد وي نو په حيات في القبر پسے په بل مرګ مراد وي اوکه نه وي؟ که بل مرګ مراد وي نو اول خو دَ هغے بل مرګ دَ پاره صحيح دليل نيشته دويم دا چه لازم شول دريے مرګونه او دريے ژوندونه اوکه حيات في القبر پسے بل مرګ مراد نه وي نو يو خو بعث بعد الموت سره احياء دَ ژوندې لازميږي او داخو تحصيل حاصل دے او بله دا چه دريے حيا تونه لازم شول او دا تول مخالف دي دَ ايت دَ سورة مؤمن سلـ نه . او قرطبي وئيلي دي چه په يو احتمال سره په دے ايت کښ دريے مرګه او دريے ژوندونه ثابتيږي او په بل احتمال سره څلور څلور او په بل سره پنځه پنځه (هلته يے اوګورئ) ليکن دا تول صِرف په درجه دَ احتمال کښ دي په تفسير دَ دے ايت کښ دا مراد نه دي۔

سوال :- هر کله چه دلته حيات في القبر مراد نه شي نو معلومه شوه چه قول دَ معتزله حق دے چه هغوی دَ دے نه انکار کوي؟۔

جواب :- عدم ذکر دَ دغه حيات مستلزم نه دے عدم ثبوت لره ځکه چه دَ هغے دَ ثبوت دَ پاره تور دليلونه دَ قرآن او دَ احاديثو موجود دي۔

سوال :- هر کله چه حيات في القبر ثابت دے نو په دے ايت کښ يے ولے نه ذکر کوؤ؟

جواب :- په دے ايت کښ هغه اماتت او احياء ذکر کوي چه حقيقي دي او حيات في القبر حياتِ حکميه دے هر کله چه مشرکان دَ حياتِ حقيقيه دَ قيامت نه انکار کوي نو دَ حياتِ حکميه نه خو په طريق اولیٰ سره انکار کوي نو دلته حياتِ حقيقيه يے دَ دے وجے نه ذکر کړو چه دَ هغے اثبات عقل ته قريب دے۔

او حياتِ في القبر ځکه حياتِ حقيقيه نه دے چه حياتِ حقيقيه هغه ژوند دے چه په هغے کښ تعلق دَ روح دَ بدن سره وي په تعلقِ اتصال او ادخال سره او حيات في القبر کښ تعلق دَ روح دَ بدن سره نيشته او سيد انور شاه کشميري مؤلف دَ فيض الباری (او دَ نورو کتابونو) په مشکلات القرآن ص۹ کښ وئيلي دي "تحقيق آنست که معنی حيات تعلق روح به بدن است و در قبر اصلاً تعلق روح به بدن نيست بلکه بقاءِ شعور و ادراکِ روح را بعد از مفارقت از بدن تعبير بحيات فرموده اند"

ترجمه :- تحقیق دا دے چه معنیٰ دَ حیات دا ده چه تعلق دَ روح دے دَ بدن سره او په قبر کښې بالکل تعلق دَ روح دَ بدن سره نیشته بلکه باقي پاتے کیدل دَ بوځے دَ روح روستو دَ جدا کیدلو دَ بدن نه دَ دیته تعبیر په حیات سره کیږي -

او ابن قدامه المقدسي په مختصر منهاج القاصدین ص۳۳۳ کښې وئیلي دي چه دَ آیاتونو او احادیثونه ثابته ده چه حقیقت دَ مرګ جدا کیدل دَ روح دي دَ بدن نه او روح باقي وي یا په نعمتونو کښې یا په عذاب کښې بغیر دَ تعلق دَ دغه دَ اعضاؤ دَ بدن سره - او محمد بن عبد الهادي متوفی ۷۴۴ھ په کتاب الصارم المنکي کښې ذکر کړیدي وَلِيَعْلَمَ اَنَّ رَدَّ الرُّوْحِ بَعْدَ الْمَوْتِ لِلْبَدَنِ وَعَوْدُهَا اِلَى الْجَسَدِ بَعْدَ الْمَوْتِ لَا يَقْتَضِيْ اِسْتِمْرَارَهَا فِيْهِ وَلَا يَسْتَلْزِمُ حَيَاةً اُخْرٰى قَبْلَ يَوْمِ النُّشُوْرِ نَظِيْرَ الْحَيَاةِ الْمَعْهُوْدَةِ بَلْ هِيَ اِعَادَةٌ بَرْزَخِيَّةٌ لَا تُزِيْلُ عَنِ الْمَيِّتِ اِسْمَ الْمَوْتِ، وَالْحَيَاةُ جِنْسٌ تَحْتَهَا اَنْوَاعٌ وَكَذٰلِكَ الْمَوْتُ اه ص۱۸۸ - ترجمه :- او معلومه دِ وي چه واپس کیدل دَ روح پس دَ مرګ نه بدن ته (لکه چه په حدیث دَ براءؓ بن عازب کښې ثابت دي) همیشوالے دَ هغه روح په بدن کښې نه غواړي او نه تړینه لازمیږي بل ژوند پشان دَ ژوند دنیوي مخکښې دَ ورځ دَ قیامت نه بلکه دیته اعاده برزخیه وئیلے شي چه نوم دَ مرګ دَ مړي نه نه زائیل کوي او ژوند یو جنس دے چه دَ هغه دَ لاندے ډیر اقسام دي لکه نوم دَ مرګ) او هر کله چه ثابته شوه چه حیات في القبر حیاتِ حقیقیه نه دے نو دَ هغے سره نه لازمیږي او ریدل او لیدل او نور حرکات دَ ژوند دنیوي پشان. نو کوم جاهلان چه وائي چه تاسو دَ مړو سماع او لیدل وغیره نه منئ نو معلومه شوه چه تاسو دَ هغوي دَ ژوند نه انکار کوئ دا قول یئے په جهل باندے بنا دے ځکه چه اوریدل او لیدل په حیاتِ حقیقیه باندے بِنا دي او هغه نیشته دے او موتیٰ ژوندي منو لیکن حکمیه برزخیه ژوند، نه حقیقیه نور تفصیل دَ دے په انشاءالله تعالیٰ په تفسیر دَ ۱۵۴ او سورة زمر ۴۲ کښې راشي-

ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُوْنَ دا رجوع روستو دَ حشر او بعث نه دَ پاره دَ حساب او جزاء سزا مراد ده -

سوال :- هر کله چه خطاب وَ دَ کافرانو سره نو هغوي خو دَ بعث بعد الموت نه منکر وو نو څه رنګ دا خطاب یئے اوکړو په يُحْيِيْكُمْ اه سره

هُوَ الَّذِیْ خَلَقَ لَكُمْ مَّا فِی الْاَرْضِ جَمِیْعًا
الله تعالیٰ هغه ذات دے چه پیدا کړیدی ستاسو د فائدې د پاره هغه څیزونه چه په زمکه کښ دی ټول

ثُمَّ اسْتَوٰۤى اِلَى السَّمَآءِ فَسَوّٰىهُنَّ سَبْعَ
بیا اراده او کړه الله تعالیٰ آسمان ته نو برابر ئے جوړ کړل اووه

سَمٰوٰتٍ ؕ وَهُوَ بِكُلِّ شَیْءٍ عَلِیْمٌ ﴿۲۹﴾
آسمانونه ۔ او هغه (الله تعالیٰ) په هر څه پانده ے پوهه دے ۔

په طور د انعاماتو؟ ۔ جواب:- مخکښ تیر شول چه مقصد په ایت کښ صرف ذکر د انعاماتو نه دے بلکه اظهار د قدرت د الله تعالیٰ دے په دوباره ژوندی کولو باندے او اول ژوند په دے باندے ښکاره دلیل دے نو د هغے نه انکار کول د عقل والو شان نه دے۔

فائده:- فَاَحْیَاكُمْ کښ ئے فا او په روستو دواړو ځایونو کښ ئے ثم راوړے دے وجه داده چه کله په رحم د مور کښ بچے جوړ کړے شو نو څلورو میاشتو پورے بے ساه دۍ نو زر ئے پکښ ساه واچوله نو د دے وجے نه ئے فا ذکر کړیده او مرګ خو په پیدا ئیښ او دا رنګ په مرګ پسے دوباره ژوندی کیدل او په دوباره ژوند پسے جزا او سزا دا پیوست نه دی په مینځ کښ څه موده او وخت حاصل دی نو د هغے د پاره ثم، ثم ذکر کړے شو۔

۲۹ په دے ایت کښ دویم انعام عام ذکر کوی چه تعلق د ابقاء د انسان سره لری روستو د احیاء د هغه نه او هر کله چه ظاهر ابقاء د انسان د زمکے په نعمتونو سره ده د دے وجے نه خلق د مَا فِی الْاَرْضِ ئے ذکر کړو۔ او دارنګ دا دلیل دے د پاره د بعث بعد الموت چه په اِلَیْهِ تُرْجَعُوْنَ سره ذکر شویدے او هر کله چه دا مستقل انعام دے او علت هم دے د دے وجے نه بغیر د عطف نه ذکر شو۔

هُوَ الَّذِیْ خَلَقَ، مبتدأ او خبر دواړه معرفه دی دلالت کوی په حصر باندے او حصر د دلیل دلالت کوی په حصر د دعوٰی باندے چه هغه حصر د عبادت دے د الله تعالیٰ د پاره۔

لَكُمْ مَّا فِی الْاَرْضِ جَمِیْعًا هر کله چه مقصد د خلق انتفاع ده د دے وجے نه

لَكُمْ يئے مخكښې ذكر كړو۔ لام په لغت د عربو كښې د مختلف معانو د پاره راځي لكه ملكيت، انتفاع او لام اجليه وغيره۔ لام د مِلْك د پاره نه صحيح كيږي ځكه چه د ملكيت سره لفظ د خلق مناسب نه دے بلكه د هغې د پاره لفظ د جعل پكار دے دا رنګ د زمكے ټول څيزونه د انسانانو مملوك نه دي برابره خبره ده چه ملكيت ئې وي او كه ملكيت اجتماعي وي ځكه چه ډير څيزونه د انسانانو د ملكيت نه بهر دي۔ نو لام د انتفاع د پاره دے او لام اجليه هم دے ته په معنی كښې قريب دے د دے وجے نه شربيني، آلوسي او نسفي وغيرهم دلته لِاَجْلِكُمْ وَانْتِفَاعِكُمْ لفظونه لګولي دي او دا انتفاع برابره خبره ده كه دنيوي وي او كه ديني وي او دنيوي عامه ده كه بالذات وي او كه بالواسطه وي او ديني انتفاع عام ده توحيد ته او تذكير د آخرت او تذكير د جنت او د نار ته۔ يعني دا ټول څيزونه موجودات حيوانات نباتات جمادات مائعات هوا كانے وغيره دلالت كوي په توحيد د الله تعالیٰ باندے دا رنګ د دے دنيا نعمتونه او مزے او نقمتونه او سختئ او زهريلي څيزونه دلالت كوي په ياد داشت د جنت او د اُور د جهنم باندے او دا رنګ مختلف نمونے د قدرتونو د الله تعالیٰ دلالت كوي په قدرت د الله تعالیٰ په بعث بعد الموت باندے۔ او دا تعميم غوره قول دے او په دے سره هغه سوال دفع شو كه څوك اُوائي چه په زهريلي ځناورو يا ګنده څيزونو وغيره سره انتفاع نيشته؟ حاصل د جواب دا دے چه په بعضو كښې انتفاع بالواسطه شته دے او انتفاع ديني اخروي خو په ټولو كښې شته دے۔ فِي الْاَرْضِ دا شامل دے هغه څيزونو ته چه په زمكه كښې دننه دي او هغې ته چه د زمكے د پاسه دي يعني محل او حال ظرف او مظروف پكښې دواړه داخل دي۔
جَمِيْعًا دا حال دے د لفظ د مَا نه د پاره د تاكيد لكه په سورة جاثيه[۱۳] كښې۔ او مخكښې عموم نه معلومه شوه چه جميع څيزونه د پاره د انتفاع دي نو بعضِ علماؤ چه دلته وئيلي دي چه د جَمِيعًا سره تقطيع ده په كلام كښې په اصل كښې اِعْتَقِدُوْا جَمِيْعًا مِنْهُ دے نو دا تكلف دے بغير د دليل او بغير د ضرورت نه۔
سوال :۔ دا ايت دليل دے د پاره د اباحيو په متصوفو كښې او اشتراكيو چه د دے نه معلومه شوه چه د دنيا ټول څيزونه حلال او مباح دي

اوزن، زر، زمین هم مشترک دی؟ جواب ع۱: د دے نه معلومه شوه چه د دُنیا هر څیز د پاره د انتفاع دے او انتفاع عام ده دنیوی او دینی ته لکه چه مخکښ ذکر شول او انتفاع په دے معنی عام سره اباحت د هر څیز لره مستلزم نه ده. جواب ع۲: دلته مقابله د جمع د جمع سره ده یعنی لَکُمْ او جَمِیْعًا او قاعده د عرف د عربو داده چه مقابله د جمع د جمع سره تقاضا کوی د انقسام د احادو په احادو باندے او تخصیص د یو منفعت په یو شخص پورے د دلیل شرعی نه معلومیږی، داسے نه ده چه د هر څیز نه انتفاع هر شخص لره جائز شی.

سوال:- د دے ایت نه معلومه شوه چه اصل په څیزونو کښ اباحت دے او مبتدعین په دے باندے تفریع کوی چه د یو کار نه په شریعت کښ نهی نه ده موجود نو معلومه شوه چه هغه بدعت نه دے بلکه مباح دے؟
جواب:- په دے مسئله کښ اختلاف دے چه اصل په اشیاؤ کښ اباحت دے یا حرمت دے یا توقف دے. لیکن د اصل معنی داده چه د هغے په باره کښ څه امر یا نهی یا حکم شرعی نه وی ښکاره نو اصل به څه څیز وی نو مسلم الثبوت کښ وئیلی دی چه دا اختلاف هغه وخت امکان لری چه شرع نه وه نازل شوے او روستو د نزول د شرع نه خو د هر څیز حکم په شرع کښ موجود دے نو اصل ته اعتبار نیشته. او که او منلے شی چه روستو ورود د شرع نه هم اصل ته رجوع کیدیشی نو شاطبی په کتاب الاعتصام ص۳۱ کښ وئیلی دی چه دا اختلاف په امورو عادیو کښ دے عباداتو کښ نه دے او اکثر بدعات خو مبتدعینو په عباداتو کښ جوړ کړیدی او که او منلے شی چه دا مسئله په عباداتو کښ هم جاری ده نو در مختار کښ وئیلی دی چه صحیح د مذهب د اهل سنت نه دا دے چه اصل په اشیاؤ کښ توقف دے او اباحت رائے د معتزلو ده او نسفی په مدارک کښ وئیلی دی چه دا قول د کرخی او ابوبکر رازی او معتزلو دے او قرطبی وئیلی دی چه دا اقوال د معتزلو دی او زمونږ په نیز په هر څیز کښ حکم شرعی موجود دے او په وخت د عدم علم د هغه حکم کښ توقف دے. او قرطبی د ابن العربی نه نقل کړیدے چه په دے ایت کښ داسے څه څیز نیشته چه تقاضا اوکړی د حرمت یا اباحت یا توقف بلکه مقصد د دے ایت خو دلیل او تنبیه د

د پاره د استدلال په توحید د الله تعالیٰ باندے او په مبتدعینو باندے الزامی رد دادے چه د هر بدعت حکم شرعی نصوص صریح موجود دے په حدیث صحیح کښ کُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ وَكُلُّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ او بالفرض که د بدعت اباحت ثابت شی نو د مباح نه مستحب جوړول یا واجب جوړول خو بدعت دے بالاجماع۔

ثُمَّ اسْتَوَىٰٓ إِلَى السَّمَآءِ، ثم د عطف د پاره د تعقیب سره د تراخی نه وضع شوے او کله د استبعاد او کله د تعقیب ذکری او کله د تفاوت بین الامرین د پاره استعمالیږی۔ دلته بغیر د استبعاد نه د نورو معانو احتمال شته دے لکه چه روستو به تفصیل نه معلومیږی۔ اسْتَوَىٰٓ ابن جریر د استواء پنځه معانی ذکر کړیدی اول پوره والے د ځوانئ د انسان، دویم استقامت بغیر د کوږوالی نه، دریم اقبال او توجه کول یو شی ته، څلورم غلبه کول په یو شی باندے پنځم ارتفاع او علو (اوچتوالے)۔ بیا هغه وئیلی دی چه دلته دریمه معنی یا پنځمه معنی مراد ده او ابن کثیر وئیلی دی چه استواء معنی د قصد لره متضمن ده او بیهقی وائی چه استواء په معنی د اقبل دے او امام بخاری د ابوالعالیه نه روایت کړے دے چه استواء په معنی د ارتفع دے (اوچت شو) او ابن جریر دا قول د ربیع بن انس نه نقل کړے دے او فراء بغوی په معالم التنزیل کښ وئیلی دی چه ابن عباس او اکثر مفسرینو وئیلی دی چه دا په معنی د ارتفع دے او دا رنګ خلیل بن حمد نه دا روایت ابن عبدالبر په شرح د مؤطا کښ او ذهبی په کتاب العلو کښ راوړے دے بنا په دے باندے دا د ایاتو د صفاتو نه دے چه د هغے تفصیل به په سورة اعراف کښ انشاءالله راځی او مقبول په دے کښ مذهب د سلف صالحینو دے او قرطبی دلته قول د امام مالک رحمة الله علیه نه نقل کړے دے چه استواء مجهول نه ده او کیف معقول نه دے او ایمان لرل په دے باندے واجب دی او تپوس کول د دے نه بدعت دے۔ او قرطبی وئیلی دی چه کوم روایت د ابن عباس کښ راغلی دی چه استواء په معنی د صعد دے نو دا روایت په واسطه د کلبی دے او کلبی ضعیف دے۔

إِلَى السَّمَآءِ، سوال :- هر کله چه آسمان موجود نه وو نو هلته ئے څنګه استواء او کړله؟۔

جواب ۱ مراد ۃ دے معنی لغوی دہ یعنی اوچت طرف اوۃ دے وجہ نہ ئے دا مفرد ذکر کړو۔
جواب ۲ مراد ۃ دے نہ مادہ ۃ سماء دہ لکہ چہ پہ سورۃ حم سجدہ ۱۱ کښې ذکر دہ هغې تہ ئے سماء حکماً اوئیل۔
فَسَوّٰىهُنَّ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ، هن ضمیر سماء تہ پہ اعتبارۃ جنس سرہ راجع دے یا سماء جمع ۃ سماءۃ دہ نو ضمیرۃ جمع ورتہ ځکہ راجع کړیدے۔ اومراد ۃ تسویہ نہ داعدد ۃ اوو پورہ کول دی بغیر ۃ کوږوالی او بغیرۃ تفاوت نہ او سَبْعَ لفظ صریح دے پہ دے عدد خاص کښې او یو دلیل شرعی نیشتہ پہ زیات عدد باندے نو دا سے وئیل چہ اسمانونہ نهہ دی دا ۃ شرع نہ خلاف قول دے او اسمانونہ موصوف دی پہ طباقاً سرہ پہ سورۃ ملک ۳ او پہ شدادٍ سرہ پہ سورۃ نبا ۱۲ کښې او پہ طرائق سرہ پہ سورۃ مؤمنون ۱۷ کښې نو دا ښکارہ دلیلونہ دی چہ اسمانونہ خاص اجسام دی صرف ۃ هواګانو او مدارونو نہ عبارت نہ دی لکہ چہ اهلِ باطل داسے وائی او څوک تمر سپوږمئ او ستوروتہ اسمانونہ وائی دا هم غلط قول دے ځکہ چہ الله تعالی پہ قرآن کریم کښې ۃ شمس او قمر او کواکب او نجوم ذکر ۃ اسمانونہ جدا کړے دے۔

فائدہ:- پہ طورۃ سوال او جواب۔ سوال:- ۃ دے ایت او ۃ سورۃ حم سجدہ ۃ ۹ ۱۰ ۱۱ ۱۲ نہ ښکارہ معلومیږی چہ پیدائش ۃ زمکے ۃ پیدائش ۃ اسمانونو نہ وړاندے دے او ۃ سورۃ نازعات ۲۷ ۳۰ او پہ ډیرو ایاتونو کښې تقدیم ۃ سماوات پہ ارض باندے دے لکہ پہ سورۃ انعام ۱ کښې معلومیږی چہ ۃ اسمانونو پیدائش وړاندے دے؟
جواب:- ابن کثیر وئیلی دی چہ پیدائش ۃ زمکے مخکښې ۃ اسمان نہ پہ دے مسئلہ کښې ما تہ ۃ علماؤ نزاع او اختلاف معلوم نہ دے ماسوا ۃ دے نہ چہ ابن جریر ۃ قتادہ نہ نقل کړے دے۔ او قرطبی پہ تفسیرۃ سورۃ نازعات کښې پہ دے کښې توقف کړے دے۔ او امام بخاری پہ جامع صحیح کښې ۃ ابن عباس رضی الله عنهما جواب هم دا ذکر کړے دے چہ زمکہ پیدا کړے شوے دہ مخکښې ۃ اسمان نہ او غوړولے شوے دہ روستو ۃ پیدائش ۃ اسمانونو نہ او دا قول ۃ اکثر اهلِ علمو دے او بعضو وئیلی دی چہ

دحُوَ (غوړول) هم مخکښ شوېده او بَعُدَ په سورة نازعات کښ په معنی دَ مع سره دے لکه عُتُلٍّ بَعْدَ ذٰلِكَ زَنِيْمٍ سورة قلم ۱۳ او دا سے قول قرطبی په تفسیر دَ سورة نازعات کښ ذکر کړے دے تو بِنا په قول دَ اکثر مفسرینو پیدائیش دَ زمکے مخکښ دے بیا پیدائیش دَ اسمانونو او برابرول دَ هغے اوګړی نو دریسے غوړول دَ زمکے شویدی لکه چه په قول دَ ابن عباس رضی الله عنهما کښ ښکاره ذکر شول۔ په دے قول باندے سوال دا دے چه په دے ایت کښ خلق دَ ارض نه دے ذکر بلکه خلق دَ ما فی الارض یئے ذکر کړے دے او هغه په سورة حٰمٓ سجده کښ په تفصیل سره ذکر دی او خلق دَ ما فی الارض خو بغیر دَ غوړولو دَ زمکے ته نه کیږی نو بیا اول سوال واپس شو چه زمکه مخکښ دَ اسمان نه غوړولے شویده؟۔ دَ دے یو جواب دا دے چه دلته خلق او په سورة حٰم سجده کښ جعل او بارك او قدر تهول په معنی دَ قدّر سره دی یعنی دَ پیدائیش دَ زمکے سره یئے دَ دے شیزونو تقدیر اوکړو او روستو دَ دحو ته یئے تفصیلاً پیدا کړل۔ دویم جواب هغه دے چه مخکښ ذکر شو چه بعد په معنی دَ مع دے یا دَ پاره دَ بعدیةِ ذکری دے او بنا په دے قول باندے ثم په دے ایت او سورة حٰم سجده کښ په خپله اصل معنی باندے دے او چا چه وئیلی دی بنا په قول دَ قتاده باندے چه پیدائیش دَ اسمانونو مخکښ دے دَ زمکے نه مطلقًا نو هغوی وائی چه په دے ایت او په سورة حٰم سجده کښ ثمَّ دَ پاره دَ تفاوت دَ درجو دے دَ پاره دَ تراخی نه دے لیکن دَ مخکښی نه معلومه شوه چه دا قول ضعیف دے او دَ جمهورو علماؤ نه خلاف دے۔ او په دے باره کښ بحث به په تفسیر دَ سورة نازعات کښ هم انشاء الله تعالیٰ ذکر شی۔

فائده:۔ الله تعالیٰ په قرآن کریم کښ دَ اعداد دو تهول اقسام معروفه ذکر کړیدی دَ احادونه واحد۔ واحدة۔ اثنین۔ مثنٰی۔ ثلٰث۔ ثلٰثة۔ رباع۔ اربع۔ خمس۔ خمسة۔ ستة۔ سادس۔ سبع۔ ثمانیه۔ تسع۔ عشر۔ او دَ عشراتونه احد عشر۔ اثنا عشر۔ تسعة عشر۔ عشرون۔ ثلٰثون۔ اربعون۔ سبعون۔ تسع وتسعون۔ او دَ مأتونه۔ مائة۔ مائتان۔ ثلٰثه مائة۔ او دَ الوفونه الاّ خمسین الف، الفان، ثلٰثة الاف، خمسة الاف، خمسون الف، مائة الف۔ او دَ کسورونه نصف۔ ربع۔ ثمن ثلث۔ ثلثان۔ سدس۔

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ

او کله چه اووئیل رب ستا ملائیکو ته یقینًا زه جوړوم

فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً ۖ قَالُوٓا أَتَجْعَلُ فِيهَا

په زمکه کښ خلیفه (فیصلے کوونکے)۔ اووئیل ملائیکو آیا جوړوے به (زمکه) کښ

مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ

هغه شوک چه وراني به کوي په بکښ او تویه وي به وینے په تا حقه سره، او مونږ (خو)

نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۖ قَالَ

پاکي وايو سره د ستا ثنا ته او یاد ووتا په پاکئ سره (رایځان ساتو د گناه نه ستا دپاره دوجه نه) اووئیل

إِنِّيٓ أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿۳۰﴾ وَعَلَّمَ ءَادَمَ

یقینًا زه پوهیږم په هغه خه چه تاسو په هغے نه پوهیږئ۔ او اوخودل ئے آدم علیه السلام ته

وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ، دا هم دلیل دے د پاره د دعوے د توحید او د پاره د اثبات د بعث بعد الموت په علم د الله تعالیٰ سره روستو د ذکر د تصرفاتو د هغه نه۔

تنبیه :- قرآن کریم کښ قانون دے چه د اثبات د توحید او د قیامت د پاره دوه قسمه دلیلونه یو ځائے ذکر کوي یو قسم هغه چه دلالت کوي په تصرف او قدرت د الله او دویم قسم هغه چه دلالت کوي په علم د هغه او دا په اصل کښ خلاصه د صفاتو د الله تعالیٰ او مقصد د استدلال ځ په دلیل د آیت د سورة طلاق ۱۲ سره او دا رنگ دلیلونه په سورة انعام، سورة یونس او سورة رعد کښ مشتمل دي په دے دوه مضامینو باندے او د دواړو په مینځ کښ ملازمه ده په دلیل د سورة ملك ۱۴ سره۔

او عَلِيمٌ صفت د الله تعالیٰ په قرآن کښ یو سل دیرش کرته او أَعْلَمُ نهه شلویښت او عَلَّامُ شلور کرته ذکر دے۔

فائده :- دا آیت دلیل دے چه علیم او عالم صفت د الله تعالیٰ دے په دے معنیٰ سره چه عالم دے په کل شیزونو او دا صفت ازلي او قدیم دے مخکښ د وجود د اشیاؤ او روستو د وجود د اشیاؤ نه۔ او دا رنگ علم هم

صفت دَ اللّٰه تعالیٰ دے او قول دَ معتزلو باطل دے چه هغوی وائي عالم دَے بغیر دَ علم نه. او اللّٰه تعالیٰ دَ ځان دَ پاره علم هم ذکر کړے دے لکه سورة نساء سورة هود سورة اعراف سورة رعد کښ دی او نور آیاتونه هم دی او تفصیل دَ آیاتونو دَ علم دَ اللّٰه تعالیٰ زما په کتاب تنشیط الاذهان کښ اوګورئ.

دَ دے نه تر څلورو آیاتونو پورے واقعه دَ استخلاف آدم علیه السلام ذکر کیږی او دا واقعه دَ خلافت دَ آدم علیه السلام په قرآن کریم کښ اوه کرته ذکر ده.

ربط دَ دے دَ مخکښ سره په ډیرو وجوهو سره دے اوله وجه دا ده چه اول ئے انسان احیاء ذکر شوه بیا دَ هغه دَ ابقاء دَ پاره ئے دَ زمکے اشیاء ذکر کړل اوس دَ دے اشیاؤ نه دَ فائدو حاصلولو دَ پاره دَ انسان خلافت ذکر کوی.

دویم ربط، دَ ابتداء دَ سورت نه عظمت دَ قرآن ذکر وو بیا مقصد دَ قرآن ذکر شو اوس دَ تنفیذ دَ دے مقصد دَ پاره مسئله دَ خلافت ذکر کوی.

دریم ربط، مخکښ دوه انعامات ذکر شول دَ پاره دَ اثبات دَ توحید نو اوس ذکر کوی دریم انعام چه هغه استخلاف او تعلیم دَ اسماؤ دے آدم علیه السلام ته او دا احسان دے دَ اللّٰه تعالیٰ دَ هغه په ټول اولاد باندے.

څلورم ربط، مخکښ ذکر شو وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ اوس دَ نفی دَ شرك فی العلم دَ پاره حال دَ ملائکو او دَ ابلیس او آدم علیه السلام ذکر کوی چه دَ هغوی دَ پاره علم بکل شیءٍ نه وو.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ، واو دَ پاره دَ عطف دَ قصے دَ استخلاف دے په قصه دَ پیدائش دَ زمکے او دَ آسمانونو. إِذْ دَ علماءِ عربیت اتفاق دے چه إِذْ او إِذَا توقیت او ظرفیت دَ پاره راځی إِذْ دَ پاره دَ تیر شوے زمانے او إِذَا دَ پاره دَ راتلونکے زمانے او کله کله دَ یو بل په ځائے باندے استعمالیږی او إِذْ دَ مستقبل سره دَ پاره دَ تیر شوے زمانے او إِذَا دَ ماضی سره دَ پاره دَ راتلونکے زمانے معنی ورکوی. قرآن کریم کښ دَ اکثر قصو په سر کښ إِذْ راځی او إِذْ خو ظرف دے او ظرف همیشه متعلّق غواړی. او ابو عبیدة او بغوی چه وئیلی دی چه إِذْ په داسے ځائے کښ زیاتی وی نو په هغے باندے زجاج، نحاس او ټولو مفسرینو رد کړے دے نو دَ دے په متعلّق کښ اختلاف دے اکثرو وئیلی دی چه متعلّق دَ دے پټ وی یعنی اُذکر لیکن په دے

باندے سوال دیٔ چه اذکر فعل متعدی دے مفعول به غواړی او اذ خو ظرف دے، دے خو مفعول فیه کیدیشی نو یو جواب یٔے دا دیٔ چه اصل عبارت داسے دے اُذکر الْوَاقِعَ اِذْ اه، نو اِذْ متعلِّق دے په الواقع پورے.
دویم جواب دا دے چه دلته دَ اذ نه معنی دَ ظرفیت وتلے دَاو ځائے دَ مفعول به باندے واقع دے نو صِرف اذکر عامل دَ دهٔ دَ پاره پوره دے او بعض علمائ وئیلی دی چه دَ دے متعَلَّق په کلام کښ روستو ذکر وی دلته قَالُوْا لفظ دے په هغے پورے دا اِذْ متعلِّق دے یعنی وخت دَ قول دَ ملائیکو هغه وخت ووٗ چه رب تعالیٰ دا قول کړے ووٗ- لیکن غوره دا ده چه دا لفظ اِذ دَ قصے په سر کښ دَ تنبیه معنی ورکوی قطع نظر دَ تعلق دَ دے نه.
تنبیه :- تقدیر دَ لفظ دَ اذکر کښ هغه معنی ده کومه چه په سورة مریم ۱۶، ۴۱، ۵۱، ۵۴، ۵۶ کښ ده یعنی بیان کول دَ دے واقعے دَ پاره دَ تنذیر دَ اوریدونکو دی. دَ دے دا مطلب نه دے چه نبی صلی الله علیه وسلم ته دا قصه دَ مخکښ نه معلومه وه او س ورته وائی چه ته یٔے رایاد کړه دا قول دَ بریلیانو دے چه په دے سره اثبات دَ علم غیب کوی دَ پاره دَ نبی صلی الله علیه وسلم او دا بالکل باطل قول دے په جهل باندے بنا دے- قَالَ کلام دَ الله تعالیٰ صفتِ قدیم ازلی یقینی دے دَ هغے نه په قرآن کښ کله تعبیر کیدے شی په قول سره او قول کښ الفاظ او معانی دواړه داخل دی نو کلام لفظی هم کلام دَ الله تعالیٰ دے او دَ هغه صفت دے او چا چه تقسیم دَ کلام کړے دے لفظی او نفسی ته او لفظی ته کلام دَ الله تعالیٰ نه وائی دا صریح غلطی ده او دَ قرآن دَ نصوصِ صریحه نه خلاف دے او دا قول معتزله او خوک چه هغوی سره مشابه وی هغوی کړے دے.
فائده :- قرآن کریم کښ دَ قال نسبت الله تعالیٰ ته یو شپیته کرته او په قلنا سره نسبت هغه ته شلیر یشت کرته شوے دے.
رَبُّكَ په دے وصف ذکر کولو کښ اشاره ده چه مسئله دَ استخلاف دَ تربیت سره تعلق لری.
لِلْمَلٰٓئِكَةِ قول دَ الله تعالیٰ ملائیکو ته دَ پاره دَ مشورے طلب کولو نه دے ځکه الله تعالیٰ مشورے ته هیڅ حاجت نه لری بلکه دَ اخبار دَ پاره دے او جواب ملائیکه دَ دے دَ پاره دے چه حکمتونه په خلافتِ انسانیه کښ

ښکاره شي او فرق معلوم شي ملائیکو ته دَ انسانانو او دَ ملائیکو. دویم دَ دے دَپاره چه دلیل شي په لوے والی دَ شان او دَ مرتبے دَ آدم علیه السلام.

مَلَائِکَه په قرآن کښ مفرد دیارلس کرته او تثنیه دوه کرته او جمع دیرش کرته او یا کرته ذکر دے. او په وجود دَ ملائیکو په هغه صفتونو سره چه په قرآن او سنت کښ ذکر دی ایمان راوړل فرض دی دَ هغې تفصیل په تنشیط الاذهان کښ ما ذکر کړے دے. مَلَائِكَ جمع دَ مَلَكٌ ده ماخوذ دے دَ الوکة نه رسالت ته وئیلے شي یا دَ مِلك نه ماخوذ دے په معنی دَ قُوَّة بااندے او تا په دے کښ دَ تانیث دَ جمع دَپاره یا دَپاره دَ مبالغے ده. او ظاهر دا ده چه دلته مراد دَ الملائکه نه ټول ملائیک دی که اسمانی دی او که آرضی دی دَ تخصیص دَپاره هیڅ وجه نیشته.

اِنِّیْ جَاعِلٌ جعل په معنی دَ خلق سره دے لیکن فرق په دے دواړو کښ دا دے چه جعل په هغه ځائے کښ ذکر کیږی چه څه صفتی معنی په کښ موجود وی او خلق اکثر په صِرف اِنشاء کښ ذکر کیږی. دلته هم معنی وصفی دَ خلافت ذکر ده.

فِی الْاَرْضِ مراد دَ دے نه ټوله زمکه ده دَ یو حصے تخصیص دَپاره دلیل نیشته دے او په دے کښ اشاره ده چه انسان په آسمان کښ هیڅ قسم تصرف نه لری او په زمکه کښ دغه ژوند او اسباب دَ سکونت دَپاره دی.

خَلِیْفَةً دَ دے مصدر خَلْفًا او خِلَافَتْ راځی په معنی دَ روستو راتللو او روستو کیدلو او دَ بل په ځائے بااندے قائم کیدل، دَ دے استعمال په سورة اعراف ۱۴۲ ۱۵۰ ۱۶۹ او سورة مریم ۵۹ او سورة زخرف ۶۰ کښ شوے دے داوزن دَ فعیلةٌ دے سمعانی وئیلی دی چه خلیف او خلیفة یو شان دی تاء دَپاره دَ مبالغه ده. دَ خلیف جمع خلفاء راځی لکه په سورة اعراف ۶۹ ۷۴ او سورة نمل ۶۲ کښ او دَ خلیفة جمع خلائیف راځی لکه په سورة انعام ۱۶۵، سورة یونس ۱۴ ۷۳ او سورة فاطر ۳۹ کښ. او دا وزن اکثر مبنی للفاعل راځی او مبنی للمفعول هم کیدے شي په معنی دَ (خلیفة) چه بل څوک په هغه پسے راځی. دلته دَ خلیفة نه مراد په قول دَ ابن مسعود او ابن عباس رضی الله تعالٰی عنهم او اکثر مفسرینو کښ آدم علیه السلام دے او اولاد دَ هغه تابع دَ هغه دی په دے وصف کښ لیکن په ذکر دَ پلار سره

حاجت پاتے نه شو ذکر کا اولاد ته ګ دے وجے نه داؤد علیه السلام ته هم خلیفه وئیلے شوی دی په سورة ص ۲۶ کښ او ګ دے وعلاوه ګ مؤمنانو سره شویځ په سورة نور ۵۵ کښ۔ او معنی ګ خلیفة دلته معروفه معنی ده یعنی خلیفه ګ طرف ګ الله تعالیٰ نه په جاری کولو ګ احکامو او ګ اوامرو او نواهی ګ هغه او په جاری کولو ګ حدود شرعیه او ګ اقامت ګ دین ګ هغه کښ او دا وظیفه په اصل کښ ګ هر نبی ده او آدم علیه السلام اول نبی وو په صحیح حدیث سره ثابت ده او قرطبی وئیلی دی چه رسول هم وو خپل اولاد ته یا آدم علیه السلام ته خلیفه په دے وجے سره وئیلے دے چه روستو راغلے دے ګ تیر شوؤ (ملائیکو ګ زمکے یا ګ پیریانو) نه دا قول ابن جوزی ګ ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل کړے دے۔ او ابن کثیر وئیلی دی چه مراد ګ دے قَوْمًا يَخْلُفُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا وَقَرْنًا بَعْدَ قَرْنٍ دے او نسفی وئیلی دی مَنْ يَخْلُفُكُمْ او خَلْفًا يَخْلُفُكُمْ نو لفظ ګ خلیفة په دے معنی سره مفرد جنسی دے او ګ دے قول تائید دا سے ذکر شوے دے چه روستو ګ اَتَجْعَلُ فِيْهَا مَنْ يُّفْسِدُ الخ اعتراض خو په آدم علیه السلام باندے نشی کیدے بلکه ګ هغه په اولاد باندے دے۔ دا رنګ ګ دے تائید دا دے چه ټولو انسانانو ته خلفاء او خلائف وئیلی شوی دی سورة اعراف ۶۹ ۷۴ سورة نحل ۶۲ او سورة یونس ۱۴ ۷۳ او سورة انعام ۱۶۵ کښ۔ نو بنا په اول معنی ګ خلیفة نه مراد حاکم شرعی (بادشاه) دے او په دویمه توجیه باندے معنی ګ هغے نائب ګ پیریانو او په دریمه توجیه معنی دا ده "دا سے قوم او خلق چه په یو بل پسے به نائبان او روستو راتلونکی وی"۔ لیکن څوک چه دا سے معنی کوی چه "ګ الله تعالیٰ نائب" نو دا معنی موهم ګ باطل مقصد ده چه هغه احتیاج ګ الله تعالیٰ دے نائب ته او حال دا دے چه نائب هغه څوک نیسی چه په هغه باندے فنا راځی یا کمزوری راځی ګ بل چا مداد ته محتاج وی او الله تعالیٰ خو ګ دے حالاتو نه پاک دے۔ او که څوک اعتراض اوکړی چه مفسرینو خلیفة الله او خلیفة من الله او عن الله لیکلی دی؟ ګ هغے جواب دا دے چه من الله او عن الله معنی خو دا ده چه ګ طرف ګ الله تعالیٰ نه خلیفه مقرر کړے شویدے او هرچه خلیفة الله وئیلی دی نو ګ هغے په باره کښ تفصیل ګ سورة ص په تفسیر کښ اوګورئ۔ حاصل دا دے چه الله تعالیٰ آدم علیه السلام او بنی آدم په

زمکه کښې د دے خبرے د پاره پیدا کړے ای چه دین د الله تعالیٰ په زمکه کښې نافذ کړی او د هغے د تنفیذ د پاره د زمکے د اشیاؤ نه استفاده اوکړی او دلیل ور پسے آیت کښې راځی فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّي هُدًى فَمَن تَبِعَ هُدَايَ (الآیة) او د دے وجے نه قرطبی ذلته مسئله د خلافت په تفصیل سره ذکر کړے ده او ابن کثیر د هغه نه نقل کړے ده۔

خلاصه دا ده چه انسانان د ژوند تیرولو د پاره یو پوره نظام ته محتاج دی لیکن د هغه نظام اهلیت په کافر مشرک کښې نیشته ځکه چه هغه مفسد او ظالم دے نو معلومه شوه چه دا کار د مسلمانانو دے او د نظام د پاره صِرف د وحی (منزّل) قانون کافی دے غیر منزّل نظامونو کښې ډیر نقصانات دی۔ بیا د دے نظام د نافذ کولو د پاره تمکین فی الارض شرط دے چه هغه په سورة حج ۴۱ کښې ذکر دے او د تمکین د بقاء د پاره په دغه آیت کښې کارونه ذکر کړے شوی دی او د تمکین د حصول د پاره جهاد شرط دے او روستو د حصول د تمکین نه انتخاب د خلیفه ضروری دے او اوصاف د خلیفه او طریقے د انتخاب د هغه قرطبی په تفصیل سره ذکر کړے دی۔ او دے ترتیب د پاره ژوند د رسول الله صلی الله علیه وسلم او د هغه د صحابه کرامو رضی الله عنهم مکمله نمونه ده۔ د نور تفصیل د پاره دا مقام مناسب نه دے۔

قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا سوال:۔ ملائیک خو معصوم دی په الله تعالیٰ باندے اعتراض نه کوی نو د دے قول څه وجه ده؟

جواب:۔ دا تپوس دے په طریقه د استفسار د حکمت یعنی هر کله چه معصوم مخلوق شته او د هغے باوجود هغه قوم د خلافت د پاره غوره کوے چه په هغوی کښې فسادات دی نو هغوی له د دے ترجیح ورکولو سبب څه دے؟ لکه چه یو استاذ په یو مقام کښې یو توجیه د کلام لره په نورو توجیهاتو باندے ترجیح ورکړی نو شاګرد لره حق شته چه د مرجح په باره کښې د استاذ نه تپوس اوکړی نو معلومه شوه چه دا اعتراض په الله تعالیٰ باندے نه دے لکه چه حشویه (باطله فرقه) وائی چه ملائیک معصوم نه دی د دے اعتراض د وجے نه، نو دا قول د حشویو مردود دے په هغه آیاتونو سره چه صریح دی په باره د عصمت د ملائیکو کښې لکه سورة انبیاء ۲۷ سورة نحل ۴۹-۵۰ سورة تحریم ۶۔

مَنْ يُّفْسِدُ فِيْهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ فساد خو عام دے لیکن لوئے فساد شرک او کفر کول دی نو دا لوئے گناه دے په حقوق الٰهیه کښ او په حقوق العباد کښ لوئے ظلم ناحق قتلونه کول دی نو دا دواړه ئے په طور د مثال سره ذکر کړل۔ او په دے کښ اشاره ده چه کافر مشرک او ظالم اهل د خلافت نشی کیدلے۔ يَسْفِكُ سفک خاص د وینے د پاره استعمالیږی او صب سفح فیض عام دی، د اوبو او اوښکو د پاره استعمالیږی۔

سوال:۔ آدم علیه السلام او د هغه اولاد خو ملائیکو لیدلے نه وو نو دوی ته څنګه معلومه شوه چه هغوی به فساد او ظلم کوی آیا د دوی د پاره علم غیب شته دے؟۔

جواب:۔ ابوحیانؒ البحر المحیط کښ وئیلی دی چه ملائیک په غیب باندے علم نه لری او دا ئے په تفسیر النهر الماد کښ هم دی نو د دے قول د پاره مفسرینو درے وجے ذکر کړے دی۔ اول دا چه الله تعالیٰ دوی ته خبر ورکړے وو لکه بعض مفسرینو روایات لیکلی دی۔ دویم دا چه دوی قیاس او کړو د غائب (چه اولادِ آدم دی) په حاضر لیدلے شوو باندے چه جنات وو۔ ځکه چه مخکښ د پیریانو سکونت وو په زمکه باندے نو هغوی ډیر فسادونه او ظلمونه او کړل نو الله تعالیٰ د هغوی نه د زمکے اختیارات واخستل نو ملائیکو او کتل چه علت د فساد او ظلم خو د زمکے څیزونه دی نو چه دا څیزونه بنی آدم ته ورکړے شی نو دوی به هم فساد کوی۔ دریم توجیه دا ده (قرطبی۔ کبیر وغیره غوره کړیده) چه د صفت د خلیفة نه دوی استنباط او کړو یعنی خلیفه ته به په هغه وخت ضرورت وی چه فسادونه او ظلمونه کیږی نو دلیل شو چه په اولادِ آدم کښ به فساد او ظلم وی۔ دا روستنی دواړه توجیه دلالت کوی چه قیاس او استنباط کار د عقل والو دے او په وخت د نیشتوالی د نص کښ به په قیاس او استنباط باندے عمل کیدے شی اګر چه احتمال د اصابت او خطا په کښ وی خو د حدیث صحیح په بِنا مصیب ته دوه اجرونه او مخطی ته یو اجر ملاویږی په دے مسئله باندے ابن قیم الجوزیه په کتاب اعلام الموقعین کښ طویل بحث کړیدے۔

سوال:۔ بنی آدم موجود نه وو او ملائیکو د هغوی بدی ذکر کړله نو دا خو غیبت دے او ملائیک خو د ګناه نه پاک دی؟۔

جواب :- غیبت هغه ته وئیلے شی چه مقصد پکښې صِرف سپکوالے اوتوهین د غائب وی او هرکله چه مقصد پکښې حفاظت د دین او د مسلمانانو وی لکه بحث د اسماءِ رجال په احادیثوکښې چه د راویانو جرح ذکرکول په دے مقصد ده چه حفاظت د دین اوشی، نو دارنګ مقصد د ملائیکو توهین د بنی ادم نه وو بلکه تپوس کول وو د حکمت د خلافت سره د وجود د مانع نه چه فساد اوظلم دے نو د هغه مانع ذکر ضروری شو۔

وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ واو د پاره د علت دے د محذوف د پاره یعنی دا سوال د اَتَجْعَلُ اه اعتراض او عیب کول په الله تعالیٰ باندے نه دی ځکه چه مونږ الله تعالیٰ د هر عیب نه پاک ګڼړو دا قول رازی په تفسیر کښې ذکر کړے دے۔ او لسفی وئیلی دی چه دا واو د پاره د حال دے یعنی په دا سے حال کښې چه مونږ د فساد او ظلم نه یو نو هغه مخلوق چه فساد اوظلم والا دی په څه وجه سره خلیفګان جوړوے او مقصود ئے تپوس د مرجح دے لکه چه مخکښې ذکر اوشو۔

سوال :- دا قول خو د ملائیکو د خپل ځان د پاره تزکیه او فخر او تکبر دے او داخو جائز نه دے ؟۔

جواب :- اول خو دا ده چه تزکیه د ملائیکو د پاره جائز ده ځکه چه هغوی د فخر او تکبر نه معصوم دی لکه چه دا سے حکم د پاره د انبیاء علیهم السلام دے۔ دویم دا چه دا قول د هغوی په طریقه د تزکیے سره نه دے بلکه بیا د حقیقت حال دے په وخت د ذکر د طرفینو د پاره د طلب د علت د ترجیح۔

فائده :- فرق په مینځ د تسبیح او حمد او تقدیس کښې دا دے، صفات د الله تعالیٰ دوه قسمه دی اول صفاتِ سلبیه یعنی د هر عیب (چه منافی د الوهیت وی) نه پاکوالے او دیته تسبیح وئیلے شی او دویم صفاتِ ثبوتیه هغه هم په دوه قسمه دی صفات د اکرام او صفات د جلال (په دلیل د ذو الجلال والاکرام سره) نو صفات د اکرام داخل دی په حمد کښې او صفات د جلال داخل دی په نُقَدِّسُ لَكَ کښې او د دے وجے نه قرطبی او ابن جوزی معنی د نُقَدِّسُ په نُعَظِّمُكَ وَنُكَبِّرُكَ سره کړے ده۔ دویم فرق تسبیح د صفاتو سره تعلق لری او تقدس د ذات سره تعلق لری۔ دریم فرق تسبیح او حمد دواړه د عقیدے او د ذکر سره تعلق لری او نُقَدِّسُ لَكَ په معنی (پاک

ساتو مونږ ځانونه خپل د وجے د يرے ستا نه يا د رضا ستا نه) دا نقل دے
د ضحاک نه ښا په دے معنی باندے لام اجليه دے او ښا په اول دوه معانو
سره چه لام د تاکيد د تعديت د پاره دے په دے لحاظ سره نسبح بحمدک
مقابل د يفسد فيها دے ځکه چه توحيد مقابل د شرک دے او نقدس مقابل
د يسفك دے ځکه چه ګناه نه پاکيدل مقابل د ظلم دی۔

سوال:- ملائيک خو معصوم دی په عصمتِ الٰهيه سره يعنی په ګناه باندے هيڅ قدرت نه لری نو هغوی ځان ته ولے نسبت کوی په تقديس کولو سره؟

جواب:- بعض وخت يو کار د انسان په اختيار کښ نه وی ليکن د تحديث نعمت په طور سره ځان ته ئے نسبت کولے شی لکه نسبت په أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ (سورة نمل ۴۰) په يو قول سره دا معجزه او په بل قول سره کرامت دے او معجزه او کرامت په اختيار د عبد کښ نه وی او حال دا چه نسبت متکلم ته موجود دے۔

فائده ۲: حمد په قرآن او سنت کښ اکثر د تسبيح سره په حرف د با سره ذکر کيږی کله په عطف سره او کله بغير د عطف نه. اشاره ده چه تسبيح سره حمد يو ځائے وئيل پکار دی او باء د ملابست د پاره ده د دے يو وجه داده چه قرآن کريم کښ امر د تسبيح سره د حمد نه اووه کرته راغلے دے (سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ) او تسبيح د ملائيکو د حمد سره په قرآن کښ په پنځه اياتونو کښ ذکر ده (سورة رعد ۱۳ سورة انبياء ۲۰ سورة زمر ۷۵ سورة مومن ۷ سورة شوری ۵) او تسبيح د هر يو شيز هم د حمد سره يو ځائے ذکر ده (سورة اسراء ۴۴)- دويمه وجه دا ده چه تسبيح کمال د توحيد نه فائده کوی څو پورے چه حمد ورسره نه وی يعنی صفاتِ سلبيه او ثبوتيه دواړه يو ځائے منل توحيد دے۔

قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ، دا جواب دے د هغوی د تپوس کولو په باره د حکمت کښ او دا جواب اجمالی ئے په لفظ مَا لَا تَعْلَمُونَ سره ذکر کړو په دے کښ اشاره ده چه په دے کښ ډير حکمتونه دی چه ستاسو د علم نه بهر دی او په دے کښ اشاره ده چه د الله تعالیٰ هر يو کار کښ ضرور حکمت وی که چا ته معلوم وی او که نه وی ليکن دا عقيده په ساتی د وجے د عبديت نه په کارونو د الله تعالیٰ کښ حکمت معلومول د ايمان او د عمل

الْاَسْمَآءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ

نومونه د ټولو څیزونو رسره د ذاتونو دغه ته) بیا ئے وړاندې کړل دغه څیزونه ملائیکو ته

فَقَالَ اَنْۢبِـُٔوْنِیْ بِاَسْمَآءِ هٰٓؤُلَآءِ اِنْ كُنْتُمْ

پس اوویل الله تعالیٰ خبر راکړئ ماته په نومونو (او ذاتونو) د دے څیزونو که یئ تاسو

صٰدِقِیْنَ ﴿۳۱﴾ قَالُوْا سُبْحٰنَكَ لَا عِلْمَ لَنَآ

رښتینی - اوویل ملائیکو پاکی ده تا لره (د شریک د علم نه) نیشته هیڅ پوهه مونږ لره

د پاره ضروری نه دی د دے وجے نه قرآن او سنت د احکامِ شرعیه د پاره د بیان د حکمتونو اهتمام نه دے کړے اګرچه علم د حکمتونو د فائده و نه خالی نه دے. لفظ د اعلم کښ دوه احتماله دی اول دا چه دا صیغه د فعل متکلم ده او دویم دا چه دا صیغه د اسم تفضیل ده مضاف دے مَالَا تَعْلَمُوْنَ ته لیکن معنی تفصیلی پکښ مراد نه ده- او تفسیر د مَالَا تَعْلَمُوْنَ په ایت ۳۳ کښ موجود دے او دا رنګ په عَلَّمَ ادَمَ کښ ذکر د هغه حکمت ته اشاره ده- او دا دلیل دے چه د ملائیکو د پاره علم محیط او علم کلی او علم الغیب نیشته او قرطبی وئیلی دی چه مَالَا تَعْلَمُوْنَ نه مراد مَا کَانَ وَمَا یَکُوْنُ او ما هو کائن دے- ۳۳ په دے ایت کښ ذکر د هغه سبب د فضیلت د ادم علیه السلام دے چه سبب دے د پاره د خلافتِ ارضی او دے سبب ته اشاره شویده په دے قول کښ چه مَالَا تَعْلَمُوْنَ- او دا معطوف دے په پټ عبارت باندے چه (ادم ئے پیدا کړو په هغه طریقے سره چه په قرآن کښ ځائے په ځائے ذکر ده)-

وَعَلَّمَ، نسبت د تعلیم الله تعالیٰ ته په قرآن کښ په دوه طریقو سره دے اوله طریقه تعلیم ورکول انبیاء علیهم السلام ته او مراد په هغے سره تعلیم وحی دے او دویمه طریقه تعلیم ورکول دی نورو انسانانو ته نو مراد په هغے سره تعلیم دے په واسطه د انبیاؤ علیهم السلام او د کتابونو د هغوی او د نورو بیان کوونکو- او په دے مقام کښ طریقه د تعلیم په طریقه د وحی سره ده پشان د نورو انبیاء علیهم السلام- یا په طریقه د پیدا کولو د علم او د استعداد سره په هغه کښ-

سوال:- تعلیم خو په طریقه د افادے او استفادے سره وی او هغه مخکښ

علم په یو لغت باندے غواړی نو هغه علم چه آدم علیه السلام ته ښودلے کیدلو نو د هغے نه مخکښ علم د بل لغت یئے غوښتو نو تَسَلْسُلْ لازمیږی ؟ ۔

جواب :- تعلیم د الله تعالیٰ انبیاؤ ته مشابه نه دے د تعلیم د بندګانو سره په کورتئ کښ لکه څنګه چه نور صفتونه د الله تعالیٰ د تشبیه نه پاک دی نو دا تعلیم په طریقه د وحی سره دے یا دا چه په طریقه د علم استعداد دی پیدا کولو سره خو علم د هیځ لغت د مخکښ نه نه غواړی۔

آدَمَ دا عبرانی لفظ دے او ادمه په عبرانئ ژبه کښ خاورے ته وئیلے شی قاسمی دا سے وئیلی دی او د دے لغت موافقت راغلے دے د عربئ سره په دے لفظ کښ نو په عربئ کښ دا ماخوذ دے د آدَمَةُ الْاَرْضِ وَاَدِیمُهَا نه (مخ د زمکے ته وئیلے شی) یا ماخوذ دے د اُدمة نه او هغه سمرةٌ (غنم رنګی) ته وئیلے شی نو وجه د تسمیه د آدم په دے قول سره دا ده چه په حدیث د ترمذی کښ وارد دی چه الله تعالیٰ پیدا کړے دے آدم علیه السلام یو موټی نه چه راخستلے وو د مخ د زمکے نه نو پیدا کیږی اولاد د هغه په طریقه د رنګونو او صفاتو د زمکے سرِیعنی سره، سپین، تور او د دے په مینځ کښ او نرم طبیعت والا او سخت او د غه شان یے کاڼ او فائده منن ترمذی وئیلی دی چه دا حدیث حسن صحیح دے حاکم هم دا سے روایت راوړے دے او هغے ته یئے صحیح وئیلی دی۔ او وجه تسمیه په دویم احتمال سره دا ده چه آدم علیه السلام خو غنم رنګے (سور سپین) وو۔

په دے آیت کښ دا نوم ذکر کول بیان دے د پاره د مصداق د خلیفة نه چه مخکښ آیت کښ ذکر شوے دے او تعلیم ورکول د الله تعالیٰ آدم علیه السلام ته ښکاره دلیل دے چه هغه نبی مُکَلّم وو لکه چه په حدیث کښ راغلی دی۔

فائده :- قرآن کریم کښ د اوویشتو انبیاء علیهم السلام نومونه ذکر دی آدم[1] - موسیٰ[2] - ابراهیم[3] - اسماعیل[4] - اسحاق[5] - یعقوب[6] (اسرائیل) - عیسیٰ[7] - هارون[8] - داؤد[9] - نوح[10] - عمران[11] - زکریا[12] - یحییٰ[13] - ایوب[14] - یونس[15] (ذوالنون) - سلیمان[16] - یوسف[17] - الیاس[18] - الیسع[19] - هود[20] - شعیب[21] - صالح[22] - لوط[23] - ادریس[24] - ذوالکفل[25] - عزیر[26] - محمد[27] (احمد) صلوٰت الله وسلامه علیه وعلیهم اجمعین۔ او د ذوالقرنین او لقمان په باره کښ اختلاف دے د اهلِ علمو چه دوی انبیاء وو او که اولیاء الله وو۔

اَلْاَسْمَآءَ كُلَّهَا اسماء جمع د اسم ده او په عربیت کښ د اسم مختلف اطلاقات دی۔ اول اسم مقابل د فعل او حرف لے په دے معنی سره صفاتو ته شامل دے

دویم اسم مقابل دَ صفت - دریم اسم په معنی دَ مسمّٰی لکه زَیْدٌ قَائِمٌ - څلورم مرکب دَ حروفو لکه اَسَدٌ ثَلَاثَةُ حُرُوفٍ - پنځم اسم تعبیر دَ مسمّٰی - شپږم اسم په معنی دَ عَلَم سره - اُوم اسم په معنی دَ وصف - قرطبی دَ نحاس نه نقل کړے دے چه دَ اسماء نه مراد دلته اسماءِ اجناس او انواع دی (شخصی نومونه مراد نه دی) او سره دَ منافعو دَ هغے نه - لکه انسان - زمکه - اسمان - غاړوے - دریاب - غر - خر - اس او بن وغیره دا رنګ ټول لغات (ژبے) او ملائیک او الات لکه کاسه او سمسیٔ وغیره او دَ دے هر یو فائدے او طریقه دَ استعمال یے هم ورته اوښودله - امام رازی هم وئیلی دی چه مراد دَ اسماء نه صفات دَ څیزونو او خواص دَ هغے او فائدے دَ هغے دی - ځکه چه صرف نومونه یاد ول په مختلفو لغاتو سره څه کمال نه دے څو پورے چه دَ هغه څیزونو منافع نه خبر نه وی - کُلَّهَا ظاهر دَ دے نه استغراق دے لیکن مراد دَ دے نه استغراق عرفی دے لکه په تَفْصِيْلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ کښ په صفت دَ تورات کښ (سورة انعام سورة اعراف ۱۴۵) كُلِّ جَبَلٍ (سورة بقرة ۲۶۰) كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِّبَنِيٓ اِسْرَآءِيْلَ (سورة آلعمران ۹۳) - وَلَا تَقْعُدُوْا بِكُلِّ صِرَاطٍ (سورة اعراف ۸۶) - دا رنګ په سورة توبه ۵ سورة یونس ۲۲ کښ - او دا سے ډیرا یاتونه چه په هغے کښ استغراق حقیقی مراد نه دے - او کوم روایات چه مفسرینو نقل کړیدی نو هغه هم دلالت نه کوی په علم دَ جمیع جزئیاتو بلکه اجناس او انواع مراد دی لکه چه مخکښ ذکر شول او آلوسی په روح المعانی کښ لیکلی دی چه حق زما په نیز دا ده چه علم دَ هغه څیزونو مراد دے چه تقاضا کوی منصب دَ خلافت لره نو دَ دے ایت نه دَ بریلیانو استدلال کول په علم کلی دَ آدم علیه السلام دَ پاره دا باطل دے -

ثُمَّ عَرَضَهُمْ ضمیر راجع دے مسمیاتو ته چه دَ الْاَسْمَآءَ نه التزامًا معلومیږی ځکه چه اسم بغیر دَ مسمّٰی نه نه وی او دا رنګ عرض دَ اسماء عین علم دَ اسماؤ دے نو هغه مراد نه دی -

سوال :- دَ عَرَضَهُمْ په ځایئے یے عرضها ولے نه وئیلو؟

جواب :- که هایئے وئیلے وے نو ظاهراً دلیل وُو چه اسماء ترینه مراد دی او حال دا دے چه مسمیات مراد دی او هرکله چه مسمیاتو کښ څه عقل والا وُو نو دَ هغوی دَ شرافت دَ وجے نه یے غلبه ورکړه هغوی لره په غیر

أُولِي الْعَقْلِ باندے۔ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَآءِ هٰٓؤُلَآءِ طریقه دَ عرض داوه چه یو څیزونه ئې ورته پیش کړل او ورته ئې اوئیل چه دَ دے نوم او دَ دے فائدے څه دی۔ فَقَالَ فا دَ پاره دَ تفصیل دَ عرض ده یا فا دَ پاره دَ تعقیب ده بِنا په اول عرض سره بعینه أَنْبِئُونِي دے او بِنا په دویم عرض سره صرف مخے ته کول دَ څیزونو دی۔ أَنْبِئُونِي صیغهٔ امر اگرچه حقیقةً دَ ایجاب دَ پاره راځی لیکن دَ هغے نه علاوه دَ نورو معانو دَ پاره هم راځی لکه چه علم اصول الفقه کښ دَ هغے تفصیل دے او هغه نور معانی دَ اسلوب دَ کلام او دَ قرینے نه معلومیږی نو دلته امر دَ پاره دَ اظهار دَ عجز دَ هغوی دے چه اشاره اوشی چه عبادات دَ تسبیح او حمد و تقدیس مستلزم نه دی علم دَ هر څیز لره۔ فرق په مابین دَ دَ انباء او دَ تعلیم کښ دا دے چه تعلیم کښ افاده مقصد وی متعلم ته۔ او انباء عام دے اکثر په هغه ځائے کښ استعمالیږی چه افاده دَ متعلم پکښ مقصود نه وی دلته هم په أَنْبِئُونِي کښ افاده دَ ملائیکو الله تعالیٰ لره مقصود نه ده دَ دے وجے نه عَلِّمُونِي نه دے وئیلے۔ بِأَسْمَآءِ هٰٓؤُلَآءِ مراد دَ اسماء نه نومونه دَ څیزونو سره دَ منافعو دَ هغوی دی۔

إِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ جزاء ئې پټه ده فَأَنْبِئُونِي۔ سوال دا دے چه په دے کښ ئې تعلیق دَ صدق دَ ملائیکو په أَنْبِئُونِي پورے کړے دے او انباء خو دَ ملائیکو قدرت او علم نه بهر ده نو په انتفاء دَ مشروط (جزاء) سره انتفاء دَ شرط راځی نو دلیل شو په کذب دَ ملائیکو باندے او حال دا دے چه ملائیک خو معصوم دی؟۔

جواب:۔ صدق لکه چه مقابل دَ کذب راځی نو دارنګ مقابل دَ خطا هم راځی نو دغه وخت صدق په معنی دَ اصابت سره وی یعنی رسیدل حق ته دَ دے وجے نه ابن جریر او ابو حیان وئیلی دی چه دَ دے معنی مصیبین دے او بل تاویل ئې دَ صدق په علم سره کړے دے یعنی صٰدِقِيْنَ په معنیٰ دَ عٰالِمِيْنَ بِالْأَسْمَآءِ دے۔

سوال:۔ صدق او خطاء او کذب خو متعلق دی دَ یو کلام سره چه هغه په خارج کښ موجود وی نو دلته خو دَ ملائیکو دوه کلامونه وړیو أَتَجْعَلُ فِيْهَا مَنْ يُّفْسِدُ الخ او دویم وَنَحْنُ نُسَبِّحُ الخ او دا خو دواړه رشتیا دی؟۔

جواب:۔ قاسمی وئیلی دی چه صدق لکه چه په منطوق (وینا) دَ کلام پورے

إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا ۖ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٣٢﴾

مګر دومره چه تا پوهه راکړیده - یقیناً صرف ته پوهه یې (په هرڅه) او پوخ کار والا یې -

متعلق کیږی نو کله په لازم د هغه منطوق پورے هم تعلق لری یعنی د کلام د ملائیکو نه لازمًا معلومیده له چه مونږ (ملائیک) حقدار د خلافت یو نو نسبت د صدق دغه لازمی خبر طرف ته دے -

فائده عل حاصل د ایت دا دے چه خلافتِ ارضیه هغه څوک کولے شی چه د زمکے د څیزونو په منافعو او د هغے په استعمال باندے پوهه لری او دا استعداد الله تعالیٰ ادم علیه السلام ته ورکړے دے او د هغه اولادته یے هم ورکړیدے او ملائیکو کښ دا استعداد نه وو -

فائده عل دا دلیل دے په فضیلت د علم باندے او په دے خبره چه علم شرط دے د پاره د خلیفه د دے وجے نه قرطبی په شرط دویم او دریم (د خلافت) کښ لیکلی دی چه خلیفه کښ اتفاقی شرط دا دے چه اهلیت د قضا پکښ موجود وی او اهلیت د قضاء دا دے چه مجتهد وی او دا رنګ په تدابیر د فوج او په امورو د جنګ او په انتقام د ظالم نه د پاره د مظلوم په داسے امور انتظامیه سیاسیه باندے هم ښه علم لری. او په دے کښ اشاره شوه چه علم د عبادت نه افضل دے -

سل په دے ایت کښ اظهار د عجز د ملائیکو دے د علم د اسماؤ نه په اقرار د هغوی سره -

سُبْحٰنَكَ په دے کلمه ذکر کولو کښ اشاره ده چه مونږ اعتراض په الله تعالیٰ باندے نه دے کړے او خپله لوئی کول او سپکوالے د بنی ادمو زمونږ مقصود نه دے او دا کلمه اکثر د کلام په سر کښ د اعتراف د قصور د پاره ذکر کیدیشی لکه موسیٰ علیه السلام په سورۃ اعراف ۱۴۳ او یونس علیه السلام په سورۃ انبیاء ۸۷ کښ د توبے په افتتاح کښ دا کلمه ذکر کړے ده - دلته د دے مراد ابن جریر او قرطبی ذکر کړے دے تَنْزِيهًا لِلّٰهِ مِنْ أَنْ يَكُونَ أَحَدٌ يَعْلَمُ الْغَيْبَ غَيْرَهُ یعنی الله تعالیٰ د شریک فی العلم نه پاک دے بل عالم الغیب سیوا د هغه نه نیشته که چرے وے نو مونږ ته به علم د هر څیز وے - ګویا که دا یو دعوی ده د نفی د علم الغیب د غیرالله نه او دلیل د هغے دا قول "لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا" دے. قرطبی دلته په تفصیل سره لیکلی دی چه ادب

د ملائیکو او انبیاؤ فضلاؤ دا دے چه په کومه مسئله نه پوهیږی
نو لَا اَعْلَمُ او لَا اَدْرِیْ دے وائي - او څوک چه دا کلمه استعمالول بد ګنړی
نو هغه ریاست غواړی او بے انصافه وی، او په دے باب کښ ئے ډیر
روایات ذکر کړے دی (هغه او ګورئ) -
اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا دا پشان د اِلَّا بِمَا شَاءَ دے چه په سورة بقرة ۲۵۵ کښ دے - دا
صریح رد دے په هغه چا باندے چه د ملائیکو د پاره علم بکل شی او علم
غیب ثابتوی -
سوال :- که اُوئیلے شی چه په نفی کښ علم ذاتی مراد دے او په اثبات (استثناء)
کښ علم عطائي مراد دے نو د دے نه نفی د علم غیب د ملائیکو نه ثابتیږی؟
جواب ۱ :- دا دے چه دا قیدونه لګول تحریف دے د کلام الٰهی او خلاف
دے د مذاهب د ټولو اهلِ علمو نه ځکه چه علماءِ سلف نه دا تقسیم (ذاتی
او عطائی) نقل نه دے -
جواب ۲ :- که په استثناء کښ مراد هم علم بکل شیءٍ شی نو استثناء د کل په
د کل نه راشی او دا باطل ده په نیز د ټولو اهلِ عربیت باندے -
عَلَّمْتَنَا ظاهر کړے لفظ دلیل دے چه علم د ملائیکو صِرف په تعلیم د الله
تعالٰی سره دے د بل چا واسطه د هغوی د پاره نیشته نو دا خبره چه په عوامو
کښ مشهوره ده چه شیطان استاد وو د ملائیکو دا باطله خبره ده د هغے هیڅ
دلیل نیشته -
اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِیْمُ الْحَكِیْمُ، فواصل د ټولو آیاتونو د هغه آیاتونو سره ضرور
مناسبت لری دلته هم مناسبت د الْعَلِیْمُ د لا علم لنا سره ښنه دے یعنی
ته په هر څیز باندے عالم ئے او دا سے علم مونږ لره نیشته او الْحَكِیْمُ د اِلَّا
مَا عَلَّمْتَنَا سره مناسب دے یعنی تا چه مونږ ته بعضِ علم راکړے دے نو
هغه ستا د حکمت تقاضا ده - حَكِیْم ماخوذ دے د حکمت نه او د حکمت
معنی دا ده چه هر فعل د هغه د حکمتونو او فائدو نه ډک دے - یا ماخوذ دے
د حکم نه یعنی پوره او مناسب فیصلے کوونکے دے - امام رازی وئیلی دی چه د
حَكِیْم معنی دا ده چه د هغه په فعل باندے د هیچا اعتراض نشی کیدلے که
آدم علیه السلام لره ئے علم د اسماؤ ورکړے دے او ملائیکو له ئے نه دے
ورکړے نو هغه باندے هیڅ اعتراض نشی کیدلے -

قَالَ يَآدَمُ أَنۢبِئۡهُم بِأَسۡمَآئِهِمۡ فَلَمَّآ أَنۢبَأَهُم

او وئیل الله تعالیٰ، اے آدم (علیه السلام) خبر ورکړه دوی ته په نومونو (او فائدو) د دغو څیزونو، پس هرکله چه خبر یې ورکړ دوی ته

بِأَسۡمَآئِهِمۡ قَالَ أَلَمۡ أَقُل لَّكُمۡ إِنِّيٓ

په نومونو (او فائدو) د هغه څیزونو، نو او وئیل الله تعالیٰ آیا نه وو وئیلي ما تاسو ته چه یقیناً زه

أَعۡلَمُ غَيۡبَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَأَعۡلَمُ

پوهیږم په پټو څیزونو د آسمانونو او د زمکې او زه پوهیږم

مَا تُبۡدُونَ وَمَا كُنتُمۡ تَكۡتُمُونَ ﴿٣٣﴾

په هغه څه چه تاسو یې ښکاره کوئ او په هغه څه چه تاسو یې پټوئ۔

۳۳ هرکله چه علم د آدم علیه السلام په اسمائو باندے او عدم علم د ملائیکو په هغے باندے ذکر شو نو اوس ذکر کوی اعلام د ملائیکو په علم د آدم علیه السلام اسمائو لره د دپاره چه دوی ته د هغه فضیلت او حکمت د استخلاف د هغهٔ معلوم شی نو او فرمائیل یې قَالَ يَآدَمُ۔

أَنۢبِئۡهُم بِأَسۡمَآئِهِمۡ دلته هم انباء ذکر شوه ځکه چه ملائیکو کښ استعداد د منافعو د اشیائو نیشته خو چه صرف هغوی ته معلوم شی علم د آدم علیه السلام په اسمائو باندے۔

فَلَمَّآ أَنۢبَأَهُم بِأَسۡمَآئِهِمۡ انباء قولی او عملی د دواړو احتمال شته دے عملی دا چه د هغوی په وړاندے د بعض څیزونو نه فائدے واخستلے۔

قَالَ أَلَمۡ أَقُل لَّكُمۡ دلته لفظ أَلَمۡ د پاره د تنبیه دے لکه په أَلَمۡ ترکیب او استفهام انکاری په نفی باندے داخل دے د پاره د تقریر یعنی ما تاسو ته وئیلی وو۔ إِنِّيٓ أَعۡلَمُ غَيۡبَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ دا بیان او تفصیل د مالا تعلمون دے۔ او دواړه جملے چه کله یو ځائے کړے شی یعنی مالا تعلمون او غیب السموات الخ نو نتیجه ترینه راوځی چه لا تعلمون غیب السموات الخ نو صریح دے په نفی د علم غیب کښ د ملائیکو نه او قرطبی دلته تصریح کړے ده چه دا دلیل دے په دے خبره باندے چه هیڅوک علم په غیب باندے نه لری سوا د هغے له چه الله تعالیٰ انبیاء علیهم السلام ته څه ښود نه کړیده په وحی سره۔ نو دعوی د علم غیب د نجومیانو او کاهنانو بالکل دروغ دعوی ده۔ غَيۡبَ مصدر دے

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوْا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوْٓا
او کله چه اووئیل مونږ ملائیکوته سجده اوکړئ ادم (علیه السلام) ته نو سجده اوکړه ټولو

اِلَّآ اِبْلِيْسَ ؕ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ ۫ وَكَانَ
مګر ابلیس او تکبر ئې اوکړو انکار ئې اوکړو او ګرځیدلے وو

مِنَ الْكٰفِرِيْنَ ﴿۳۴﴾ وَقُلْنَا يٰٓاٰدَمُ اسْكُنْ
د کافرانو نه - او اووئیل مونږه! اے ادم (علیه السلام) اوسیږه

په معنی د ما غاب فی السمٰوٰت الخ سره.
سوال:- د الله تعالیٰ نه خو هیڅ څیز پټ نیشته نو څه رنګ هغه ته ئې غیب (پټ) اووئیلو؟ - جواب:- مراد دا دے چه مَا غَابَ عَنِ الْخَلْقِ (هغه چه د مخلوق نه غائب دی.
وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُوْنَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُوْنَ د مَا تُبْدُوْنَ نه مراد هغه قول د هغوی دے چه اَتَجْعَلُ فِيْهَا مَنْ يُّفْسِدُ الخ او مَا تکتمون ابن عطیه وئیلی دی چه دا جمع په معنی د مفرد دے یعنی ابلیس (چه په ملائیکو کښ اباد وو) هغه په زړه کښ تکبر او حسد او معصیت پټ ساتلو- او غوره دا ده چه مراد د دے نه عموم دے چه ټول ښکاره او پټ رازونه الله تعالیٰ ته معلوم دی.
شربینی وئیلی دی چه د دے واقعے نه معلومه شوه چه انبیاء علیهم السلام افضل دی د ملائیکو نه ځکه چه علم افضل دے د عبادت نه او معلِّم غوره وی د متعلم نه او دا مسلک د اهلِ سنت والجماعت دے دا رنګ معلومه شوه چه په علم د ملائیکوکښ زیاتے هم راتلے شی نو خلاف ثابت دے فلسفیانو لره چه هغوی دوی ته عقول وائی او وائی چه د دوی په علم کښ زیاتے نه راځی- دا رنګ معلومه شوه چه الله تعالیٰ علم لری په څیزونو مخکښ د وجود د هغے نه- او دا رنګ نسبت د تعلیم الله تعالیٰ ته صحیح دے لیکن د معلم اطلاق په الله تعالیٰ باندے صحیح نه دے ځکه چه هغه منقول نه دے او دا رنګ معلومه شوه چه لغات او ژبے ټولے توقیفی دی یعنی الله تعالیٰ ښودلے دی ادم علیه السلام ته.
۳۴ ربط: دا ذکر د څلورم انعام عام دے په بنی ادم باندے چه هغه اکرام

دَ پلار دَ دوی دے په سجود دَ ملائیکو او په جنت کښې داخلول او خطائی دَ هغه په توبے دَ هغه سره معاف کول او دَ توبے کلمات ښودل او دَ الله تعالیٰ دَ طرف نه دَ بنی آدم دَ هدایت انتظام جاری ساتل تر خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم پورے اودا انعامات دلیلونه دَ پاره دَ دعوے دَ توحید دی چه اعبدوا ربکم دے۔ دویم داچه مخکښې نفی دَ علم غیب او شوه دَ ملائیکو نه نو اوس نفی دَ علم غیب کوی دَ آدم علیه السلام او دَ ابلیس نه چه دا دواړه انواع دی دَ اهلِ علم وعقل پشان دَ ملائیکو نو دا متعلق دے دَ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ سره۔ دریم داچه مخکښې ذکر شو خلافت دَ آدم علیه السلام او اهلیت دَ هغه په سبب دَ علم سره او ظاهر کړے شو اهلیت دَ هغه په ملائیکو باندے نو اوس حق دَ خلیفه ذکر کوی چه هغه دَ هغه اکرام او دَ هغه انقیاد دے په اذن دَ الله تعالیٰ سره۔

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ، سوال:۔ مخکښې واقعه کښې قَالَ رَبُّكَ او په دے کښې ئے قُلْنَا اوئیلو؟۔

جواب:۔ هلته دَ استخلاف او تعلیم ذکر وُو او دغه امور دَ تربیت دی دَ الله تعالیٰ دِے خلقو له او دلته دَ تعظیم او دَ اکرام او دَ امر کولو ذکر دَ ے او مناسب دَ دے سره تعظیم دَ الله تعالیٰ او عظمت دَ امر دَ الله تعالیٰ دے دَ دے وجے په صیغه دَ جمع متکلم سره ذکر شو۔

لِلْمَلَٰٓئِكَةِ مراد دَ دے نه ټول ملائیک دی ظاهر هم دلالت کوی او دارنګ سورة حجر ۳۰ هم او دا قول دَ عام علماؤ دَ کتاب او سنت دے او قاسمی دَ شیخ الاسلام ابن تیمیه رحمة الله علیه نه نقل کړے دے چه چا دَ دے خلاف قول کړے دے (خاص ملائیک دَ زمکے ئے مراد کړیدی) نو هغه قرآن رد کوی په کذاب او بهتان سره یعنی دَ دغه تخصیص هیڅ دلیل نیشته۔

فائده:۔ اختلاف دے دَ مفسرینو چه واقعه دَ استخلاف په سجود باندے مخکښې ده او که روستو ده۔ ابن کثیر وغیره دا غوره کړے ده چه واقعه دَ سجود مخکښې ده او تعلیم الاسماء او استخلاف روستو دے هغوی دلیل نیولے دے په سورة حجر ۲۹ سره چه په هغے کښې دَ پیدائش دَ آدم علیه السلام نه مخکښې وئیلی وُو چه هغه ته په سجده کوئی او دوی وائی چه دلته کښې واو دَ وَإِذْ قُلْنَا دَ ترتیب دَ پاره نه دے۔ دویم قول دَ بعض

مفسرینو دا دے چه واقعه د استخلاف او تعلیم په واقعه د سجود باندے مخکښ ده او دا د ظاهر د قرآن سره موافق دے او ایت د سورة حجر کښ امر د سجود تعلیقاً دے نو حاصل دا دے چه اول الله تعالیٰ ملائیکو ته خبر ورکړو چه خلیفه پیدا کوم او هغه په بشروی د خاورے او خټے نه یے جوړوم او چه پیدا او جوړ یے کړم نو بیا به ورته سجده کوئ بیا چه پیدا یے کړو نو تعلیم د اسمآؤ یے ورته اوکړو او بیا یے ملائیکو ته امر تعجیزی اوکړو چه اوس ورته سجده اوکړئ او د دے وجه دریم ربط کښ هم تیره شویده.

فائده :- دا واقعه د سجود لآدم په قرآن کریم کښ اوو سورتونو کښ ذکر ده (بقره- اعراف- حجر- اسراء- کهف- طٰهٰ- صٓ) او په هر سورت کښ په تعبیراتو کښ لږ لږ فرق دے او په هر سورت کښ د جدا جدا مقصد د پاره واقعه ذکر شویده. په دے سورت کښ مقصد ذکر د انعاماتو دے چه د هغے ذکر په اول ربط کښ تیر شوے دے او په هر سورت کښ جدا جدا مقصد په تفسیر کښ ذکر کړے شوے دے او هر کله چه دلته عظمت د انعام مقصد دے د دے وجے نه خلور کرته لفظ د قلنا ذکر کړے شوے دے.

اسْجُدُوْا لِاٰدَمَ. سجده په لغت کښ انحناء یعنی سر ښکته کول دی، خضوع او عاجزی کول، اطاعت او انقیاد کول- دا معانی اهل لغت ابن منظور وغیره او مفسرینو قرطبی شربینی وغیره ذکر کړے دی.- او سجده په عرف کښ تندے ایښودل دی په زمکه باندے مطلقاً که د تعظیم په طور وی یا د اکرام یا تحیه وسلام یا د عبادت په طور وی او په اصطلاح د شرع کښ سجده تندے په زمکه باندے ایښودل دی په نیت (عقیده) د عبادت سره او دا ټولے معانی په قرآن کښ استعمال شویدی.- فراء وغیره دی چه په ایت" والنجم والشجر یسجدان " کښ معنی د خضوع او عاجزئی مراد ده او د دے سورت په ۵۸ کښ انحناء (په طریقه د رکوع) او انقیاد و اطاعت مراد دے.

او انواع د سجود درے دی اول سجده په سر ښکته کولو سره د پاره د تحیه او اکرام دویم مخ په زمکه باندے ایښودل په نیت د اکرام په وخت د سلام کښ.- دا دواړه په مخکښ امتونو کښ جائز وو او دا طریقه په فارس کښ موجود وه او دا دواړه زمونږ په دین کښ منسوخ دی مفسرینو

د دے ایت په تفسیر کښې قول د نسخ ښکاره لیکلے دے. شربینی وئیلی دی
فَلَمَّا جَاءَ الْإِسْلَامُ بَطَلَ ذٰلِكَ بِالسَّلَامِ وَالْكَلَامِ خازن هم دا سے عبارت وئیلے
دے او نسفی حنفی وئیلی دی كَانَ سُجُوْدُ التَّحِيَّةِ جَائِزًا فِيْمَا مَضٰى ثُمَّ نُسِخَ بِقَوْلِهٖ
علیه السلام لِسلمانؓ لَا يَنْبَغِيْ لِمخلوقٍ اَنْ يَسْجُدَ لِاَحَدٍ مِّنَ الْمَخْلُوْقِ)۔
ابن کثیر وئیلی دی قَدْ كَانَ هٰذَا مَشْرُوْعًا فِي الْاُمَمِ الْمَاضِيَةِ وَلٰكِنَّهٗ نُسِخَ فِيْ
مِلَّتِنَا، او هغه حدیث د معاذ رضی الله عنه ذکر کړیدے او دا سے قرطبی هم ذکر
کړیدی او حدیث د معاذ رضی الله عنه ئے ذکر کړیدے بیا قرطبی په ص ۲۹۴/۱ کښې
وئیلی دی چې دا سجود منهی عنه (سر ښکته کول په وخت د سلام کښې) جاهلانو
صوفیاؤ (پیرانو) عادت گرځولے دے کله چې خپلو بزرگانو ته ورداخلیږی
تر دے پورے چې بعض د هغوی خپوته په سجده پریوځی نو د دوی
عملونه برباد دی۔
حکم په شرع کښې دا دے که چا بل چا ته مشر وغیره ژوندی حاضر ته
سر ښکته کړو په وخت د سلام کښې نو دا مکروه تحریمی دی بالاتفاق
او هغه حرام ته نزدے وی یا عین حرام وی بنا په اختلاف د فقهاؤ۔ او
که چا بل چا ته سر په زمکه باندے کیښودلو په نیت د اکرام او سلام
(نه په نیت د عبادت) دا خو حرام دے بالاتفاق او بعض فقهاؤ په دے باندے
حکم د کفر کړے دے او بعض تفصیل د دے په التبیان فی تفسیر ام القرآن
کښې لیکلے دے۔
دریم قسم سجده د عبادت ده یعنی چې عقیده او ساتی چې دا مسجود
حقدار د بندگئی دے ځکه چې واکدار ذمه دار د کارونو د مخلوق دے
فریادرس غیب دان دے نو په دے عقیدے سره سجده غیر الله ته
شرک حقیقی دے په ټولو امتونو او اسمانی دینونو کښې۔
تحقیق :- (سجود د آدم علیه السلام په دے اقسامو کښې کوم قسم وو او په
هغے کښې اقوال او غوره قول ذکر کول)۔ هر کله چې د سجود معانی او اقسام
ډیر دی او دارنګ حرف د لام په لِاٰدَمَ کښې صِله د اسجدوا ده یا لام اجلیه
دے یا لام په معنی د اِلٰی دے یا لام په معنی د توقیت دے دا هم ټولو احتمالات
دی. تفصیل ئے دا دے چې اجماع او اتفاق دے په دے خبره باندے
چې سجده آدم علیه السلام ته د عبادت په طور نه وه ځکه دا سجده په

هر دین کښې د غیر الله د پاره شرک دے (قرطبي دا سې وئیلي دي) نو اول قول دا دے چه سجده په معنی لغوي سره ده یعنی انحناء (سر ښکته کول) او دا په طریقه د تحیه او د اکرام سره وه او دا قول ابن الانباري د فراء نه نقل کړیدے چه کَانَ تَحِیَّةً وَتَسْلِیْمًا لَا عِبَادَةً او دے قول ته امام رازي هم ترجیح ورکړیده او خازن هم دیته اصح وئیلي دي او نسفي وئیلي دي چه دا د ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دے چه دا انحناء وه (پریوتل په زنه باندے) یعنی تندے په زمکه لګول نه وو۔ په دے معنی لام صله ده د سجود په دیکښې اکرام د آدم علیه السلام اوشو او اطاعت د امر د الله تعالی هم اوشو. دویم قول سجده په معنی لغوي انقیاد ده او لام صله ده د سجود قرطبي وئیلي دي چه د یو قوم په نیز دا سجده په معنی د تذلل او انقیاد سره ده او دا قول په روح المعاني کښې هم ذکر کړے دے او مقصد د دے دا دے چه اقرار اوکړي په فضیلت د آدم علیه السلام او د هغه د اولاد (بني آدمو) په خلافت کښې مشغول شي او دا سې امام راغب په مفردات کښې لیکلي دي چه أُمِرُوْا بِالتَّذَلُّلِ لَهُ وَالْقِیَامِ بِمَصَالِحِهٖ وَمَصَالِحِ أَوْلَادِهٖ (مفردات ص۲۳۲) د دے وجے نه ډیر ملائیک الله تعالی د انسانانو په حفاظت او مرکزتیا او مدد کولو او په کتابت د اعمالو د دوی باندے مقرر کړیدي او هغوی هیڅ مخالفت نکوي۔ دریم قول دا سجده د عبادت وه او لام په معنی د اِلٰی سره دے نو آدم علیه السلام پشان د قبله شو او سجده عبادت د الله تعالی د پاره وه او قبله کښې هم شرافت او فضیلت شته دے او قرطبي دا قول د جمهورو طرف ته منسوب کړے دے او سجده دلته په معنی شرعي ده۔ لیکن قاسمي د شیخ الاسلام ابن تیمیه رحمة الله علیه نه نقل کړے دي چه اهل العلمو وئیلي دي چه سجده د پاره د آدم علیه السلام ده په امر د الله تعالی سره او په دے باندے اجماع ده د هر هغه چا چه دا الفاظ اوري اُسْجُدُوْا لِاٰدَمَ، اِلٰی اٰدَمَ ئې نه دے وئیلي او په آخر کښې وئیلي دي چه د اهل سنت مسلک دا دے چه دا سجده د تسلیم او تحیة ده د پاره د آدم علیه السلام. او د معتزلو قول دا دے چه آدم علیه السلام صرف د قبلے پشان وو حاصل دا دے چه په دے ټولو کښې اول قول غوره دے او دغه معنی مراد ده په سجود د یوسف علیه السلام کښې هم فَسَجَدُوْٓا اِلَّآ اِبْلِیْسَ۔ یعنی ملائیکو امتثال اوکړو د امر د الله تعالی بغیر

دَ چوڼ چرانه او دا شان دَ ملائیکو دے په سورة تحریم ایت ۶ کښې. لفظ دَ اِلّا دَ استثناء دَ پاره دے کله استثناء متصل وی او کله استثناء منقطع وی متصل دَ جمهور نحویانو په نیز هغه دے چه ما قبل (مستثنیٰ منه) او مستثنیٰ دَ یو جنس نه وی او منقطع هغه دے چه دَ دواړو په جنسیت کښې فرق وی صِرف دَ هغې سره من وجه مناسبت وی نو دَ وهم دَ دفع کولو دَ پاره په اِلّا سره دَ ما قبل دَ حکم نه جدا او خارج کړے شی. او بعضِ نحویانو په متصل کښې جنسیت نه دے شرط کړے وئیلے ئے دی چه صِرف اخراج دَ حکم دَ جماعت نه شرط دے. اِبْلِیْسَ نو بنا په اول قول سره ابلیس که دَ جنس دَ ملائیکو نه شمار کړے شی (بنا په یو قول باندے) نو استثناء متصل ده او بنا په بل قول سره که دَ هغوی په جماعت کښې داخل وو نو بیا هم استثناء متصل شوه. او چه ابلیس دَ جنس دَ ملائیکو نه شی (بنا په بل قول باندے) نو بیا استثناء منقطع ده. اِبْلِیْسَ، خازن وئیلی دی چه دا اسم صفتی دے دَ ابلاس نه ماخوذ دے په معنیٰ دَ نا اُمیده دَ رحمت دَ الله تعالیٰ نه او نوم ئے په سریانی کښې عزازیل وو او عبرانی کښې حارث وو او شیطان هم دَ دهٔ اسمِ صفتی دے. او دَ ابلیس نوم په قرآن کښې یوولس کرته ذکر دے.

فائده :- دَ ابلیس په باره کښې اختلاف دے چه دَ ملائیکو دَ جنس نه دے یا دَ جن نه دے بیا په جن کښې هم اختلاف دے چه هغه یو قبیله ده دَ ملائیکو نه او که جدا جنس دے په دیکښې اقوال دی دَ علماؤ.

اول قول قرطبی وئیلی دی قول دَ جمهور اهل علم (ابن عباس ابن مسعود رضی الله عنهم. ابن جریج. ابن المسیب او قتادہ او ابوالحسن وغیرهم وئیلی دی چه ابلیس دَ جنس دَ ملائیکو نه وو او دا طبری هم راجح گرځولے دے او نسفی دَ علی رضی الله عنهٗ نقل کړے دے او خازن هم دے ته اصح وئیلی دی او فراء بغوی وئیلی دی چه دا قول دَ اکثر مفسرینو دے او دلیل دَ دوی ظاهر دَ دے استثناء دے چه دا متصل ده او متصل مجانست غواړی بل دلیل دَ دوی مونږ ته معلوم نه دے.

دویم قول ابن جریر دَ ابن مسعود رضی الله عنه او دَ حسن بصری او دَ ابن زید، او قرطبی دَ شهر بن حوشب وغیرهم نه روایت راوړے دے چه ابلیس دَ جن دَ جنس نه وو او ملائیکو دَ هغوی سره قتال کړے وو او ابلیس

د ملائیکو سره شامل شو او عبادت کښې مشغول شو او اول دلیل د دے قول د الله تعالی په سورة کهف ۵۰ کښې كَانَ مِنَ الْجِنِّ او دویم په سورة اعراف ۲۷ کښې قَبِيلُهُ او سورة کهف ۵۰ ذُرِّيَّتَهُ دلالت کوی چه دے د ملائیکو نه دے ځکه چه په ملائیکو کښې نسل او پیدائیش نیشته - او دریم په سورة سبا ۴۱ کښې عبادت د ملائیکه او عبادت د جن کښې فرق کړے شوے دے او حرف د بل یئے استعمال کړے دے - او څلورم حدیث چه ملائیک د نور نه پیدا دی او جن د نار نه او انسانان د خټې نه - دا حدیث امام مسلم په روایت د عائشه رضی الله عنها سره ذکر کړے دے - پنځم په سورة تحریم ۶ کښې چه ملائیک عصیان نه کوی او ابلیس او د هغه ذریة خو عصیان والا دی - شپږم هغه احادیث چه په هغې کښې ذکر دے د جنا تو د خوراک څښاک او په جماع کښې شرکت وغیره او ملائیک خو دا اعمال نه کوی -

دریم قول ابلیس د جن نه دے لیکن جن یو قبیله ده د ملائیکو نه دا قول قرطبی د سعید بن جبیر نه او ابن کثیر د ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل کړے دے - نو چا چه اول قول کړیدے د دغه دلیلونو تاویلونه یئے کړیدی او دریم قول هم په تاویلونو بنا دے لکه چه بیضاوی نقل کړیدی - نو غوره قول دویم قول دے چه په هغې باندے ښکاره دلیلونه شته او تاویلاتو ته حاجت نیشته او کوم روایات چه په قول اول او دریم قول کښې د صحابه او تابعینو نه نقل دی ظاهر دا ده چه هغه نقل دی د اهل کتابو نه او هغه اسرائیلی روایات دی - او ابن کثیر په تفسیر د سورة کهف ۵۰ کښې وئیلی دی چه دا ټول اسرائیلیات دی او نور تفصیل یئے کړے دے او سیوطی په درمنثور کښې ص۲۲۵/۵ کښې د حسن نه روایت کړے دے قَاتَلَ اللّٰهُ اَقْوَامًا يَزْعُمُوْنَ اَنَّ اِبْلِيْسَ كَانَ مِنْ مَّلَائِكَةِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ تَعَالٰى يَقُوْلُ كَانَ مِنَ الْجِنِّ - باقی دا استثناء ده نو دا منقطع ده او قرآن کریم کښې منقطع استثناء ډیر واقع ده لکه قرطبی د سورة نساء ۱۵۷ او سورة مائده ۳ ایا تو نه ذکر کړے دی او رنګ سورة اعراف ۱۸۸ او سورة غاشیه ۲۳ او سورة نمل ۶۵ بنا په یو قول باندے -

سوال :- هر کله چه ابلیس د ملائیکو نه نه دے نو بیا استثناء څه رنګ صحیح کیږی ؟ -

جواب :- دا سوال ابن جوزی په زاد المسیر کښ ذکر کړے او جواب یئے دا سے ذکر کړے دے چه ابلیس ته امر د سجدے خو شوے دے (په دلیل د سورة اعراف ۱۲ کښ) لیکن سجده یئے اونکړه نو د دے وجے نه (د تذلیل د پاره) په جانب د مامورینو کښ ذکر نشو او په جانب د استثناء کښ ذکر شو مثال یئے دا دے چه یو کس او وائي آمَرْتُ إِخْوَتِي فَأَطَاعُونِي إِلَّا عَبْدِي (حکم او کړو ما خپلو رونړو ته نو هغوی تما خبره او منله سیوا د مریٔ تما نه) او دا یئے د زجاج نه نقل کړے دے۔

او دویم جواب دا دے چه د ملائکو ذکر او شو په امر بالسجود سره او هغوی اعلیٰ دیٔ نو د ادنیٰ حکم پخپله معلوم شو چه هغه هم مامور دیٔ دا مهائمی په تبصیر الرحمٰن کښ وئیلي دی۔

أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ۔ په دے سورت کښ د ابلیس څلور گناهونه یئے ذکر کړل اول ترک د سجدے چه د إِلَّا نه معلوم شو۔ دویم اباء انکار کول۔ دریم استکبار۔ څلورم کفر کول۔ او په سورة اعراف ۱۱ کښ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ ذکر وو یعنی مخالفت کول د جماعت د ساجدینو نه۔ نو دا پنځم جرم دے او شپږم تفصیل د استکبار او قیاس پیش کول په مقابله د نص کښ دا په سورة اعراف ۱۲ کښ دے۔ او په سورة حجر ۳۱ کښ انکار کول د مرگرتیا د ساجدینو نه دا یئے اووم جرم دے او بیا توهین او تذلیل کول د آدم علیه السلام په سورة حجر ۳۳ کښ او دا یئے اتم جرم دے او په سورة اسراء ۶۱ کښ تذلیل او توهین کول د آدم علیه السلام۔ او په سورة کهف ۵۰ کښ نهم جرم ذکر دے چه فسوق کول دی د امر د رب نه او په سورة طٰهٰ ۱۱۶ کښ صرف انکار کول او په سورة ص ۷۶ کښ تفصیل د استکبار او قیاس کول په مقابله د نص کښ پشان د سورة اعراف۔ او په هر سورت کښ د هغے سره مناسب جرم د هغه ذکر شوے دے او دا اول مقام دے نو په دے کښ د اختصار د وجے نه جامع جرمونه یئے ذکر کړل۔ أَبَىٰ دا جمله مستانفه ده علت دے د ماقبل د پاره او دفع د وهم ده که وهم او کړیشی چه کیدے شي چه په هغه وخت کښ به یئے ترک کړے وی بیا به یئے بل وخت سجده کړے وی؟ جواب او شو چه اباء یئے کړیده۔ وَاسْتَكْبَرَ دا عطف د علت دے په معلول باندے او دفع د وهم ده که څوک وهم او کړی چه انکار به یئے د وجے د اجتهادی غلطئ نه کړے وی یا به یئے دا کتر له چه

سجده کول غیر الله ته جائز نه ده، نو جواب اوشو چه انکار يئے د وجے د استکبار نه کړے دے او استکبا ر دلته مستلزم دے اعتراض کولو لره په الله تعالیٰ باندے چه الله تعالیٰ ولے حکم اوکړو اعلیٰ ته چه سجده اوکړئ ادنیٰ ته ۔ کبر او تکبر دا دے چه يو انسان خپل ځان د بل چا نه لوئے ګڼړی نو د هغه حکم هم نه منی ۔ په حديث کښ راغلی چه تکبر دا نه دے چه انسان غواړی چه زما جامه يا څپلئ (پیزار) دِے ښائسته وی دا خو جمال دے الله تعالیٰ جمال خوښوی ليکن کبر دا دے چه د حق نه په ضد او عناد سره انکار کوی او اهل حق سپک ګڼړی دا مسلم روايت کړے دے ۔ نو ابليس هم حق خيره يعنی د امرِ د الله نه سرهٔ د پوهے نه انکار اوکړه او آدم عليه السلام ته ئے سپک اوکتل ۔

فائده :- په قرآن کريم کښ تکبر دوه کرته او استکبار دوه څلويښت کرته ذکر دے ۔ تکبر په صفت د ابليس کښ په سورة اعراف ۱۳ کښ او په صفت د کافرانو کښ په سورة اعراف ۱۴۶ کښ ذکر دے او استکبار په صفت د ابليس کښ څلور کرته او په صفت د کافرانو کښ يو ديرش ۳۱ کرته ذکر دے او عدم استکبار په صفت د صالحينو کښ د نصارىٰ نه په سورة مائده ۸۲ کښ او په صفت د صالحينو د دے اُمت کښ په سورة الم سجده ۱۵ کښ او په صفت د ملائيکو کښ په سورة اعراف ۲۰۶، سورة نحل ۴۹ او سورة انبياء ۱۹ کښ ذکر دے او وصف د متکبر، متکبرين په صفت د کافرانو کښ شپږ کرته ذکر دے او په صفت د الله تعالیٰ کښ متکبر په سورة حشر ۲۳ کښ او کبرياء په سورة جاثيه ۳۷ کښ ذکر ده او کبر په صفت د کافرانو کښ په سورة مؤمن ۵۶ کښ ذکر دے او فرق په مينځ د تکبر او استکبار کښ دا دے استکبار په هغه ځائے کښ استعماليږی چه حق د لويئ نه لری او لوئی کوی نو دا وصف هميشه د قباحت د پاره راځی او تکبر کله په استحقاق سرهٔ وی په دے معنی صفت د الله تعالیٰ دے او کله چه بغير د حق نه وی نو دغه صفتِ قبيحه د بندګانو دے ۔ او سزا د استکبار په قرآن کريم کښ په سورة نساء ۱۷۳ او سورة اعراف ۳۶، ۴۰ او سورة مؤمن ۶۰ او سورة احقاف ۲۰ کښ ذکر ده ۔

وَكَانَ مِنَ الْكٰفِرِيْنَ په کان کښ دلته دوه قولونه دی اول دا چه په معنی د صَارَ دے (د انتقال د پاره راځی)، لکه په سورة هود ۴۳ کښ او دا بنکاره

دلیل دے چه چا انکار اوکړو د امر د الله تعالیٰ یا استکبار یې اوکړو نو هغه کافر
او مرتد دے. دویم قول دا چه کان په خپله معنیٰ سره دے (چه د زمانه ماضی
د پاره راځی کله ورسره استمرار وی او کله نه وی هاں په صفت د الله تعالیٰ
کښې د دوام او استمرار د پاره دے قطع نظر د زمانے د ماضی او استقبال نه)
او هر کله چه کان په خپله معنیٰ شی نو د هغې هم دوه احتمالونه دی اول دا چه
دے په علم د الله تعالیٰ کښې د کافرانو نه وو یعنی الله تعالیٰ ته علم وو چه دے به
په آخر کښې کافر کیږی او دے ته مسئله د موافات وئیلے شی چه د الله تعالیٰ په
نیز اعتبار خاتمے ته دے دویم احتمال دا دے چه دے منافق وو او منافق د کافرانو نه وی.
سوال:- هر کله چه دے کافر وو نو ملائیکو ولے په خپل مجالسو کښې ساتلو؟
جواب:- دا دے چه عاقبت خو ملائیکو ته معلوم نه وی هغه علم په الله
تعالیٰ پورے خاص دے او دویم جواب دا دے چه دے منافق وو دا قول
قاسمی ذکر کړے دے. لیکن ملائیکو په غیب باندے علم نه لرلو لکه نبی
صلی الله علیه وسلم چه د منافقانو په حال باندے علم نه لرلو د دے وجې نه
ابلیس د ملائیکو سره اوسیدو لکه منافقین چه د نبی صلی الله علیه وسلم
سره اوسیدل.
فائده:- الله تعالیٰ ته علم وو چه دے منافق دے یا به روستو کافر کیږی او
سره د دے نه الله تعالیٰ دۀ لره په مجلس د ملائیکو کښې ساتلو او هغه اکرام
چه د ملائیکو وو هغسے د دۀ هم وو، دا دلیل دے چه دا سے امور خارقه د
عادت نه (چه د خلقو په نظر کښې کرامت ښکاره کیږی) کله کله کافر، فاسق نه
هم ښکاره کیږی نو معلومه شوه چه بنا د ولایت عند الله په امور خارقه
باندے نه ده، دا سے ابن کثیر وئیلی دی او دلیل یې نیولے چه کله امر
خارق د غیر ولی په لاس باندے هم کیږی لکه په واقعه د ابن صیاد سره
چه دے به کله غصه شو نو پړسیدو به لار به یې ډکه کړله په بدن خپل سره
او دا رنګ په حالاتو د دجال سره چه ډیر نا اشنا کارونه به تری صادریږی
او دا رنګ روایت یې ذکر کړے دے چه یونس بن عبد الاعلیٰ صدفی امام
شافعی رحمة الله علیه ته اووئیل چه لیث بن سعد به وئیل چه هر کله تاسو
یو سړے اوینئ چه د اوبو د پاسه روان وی او په هوا کښې الوځی نو په هغه
باندے مه دهوکه کیږئ تر دے پورے چه پیش کړئ د هغه حال په کتاب

أَنتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا

ته او بی بی ستا په جنت کښې او خوراک کوئ دواړه د دے نه بسیاره

حَيْثُ شِئْتُمَا ۖ وَلَا تَقْرَبَا هَٰذِهِ الشَّجَرَةَ

هر ځائے چه خوښه شی ستاسو او مه نیږدے کیږئ دے او نے ته

فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣٥﴾ فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ

گنی شئ به دواړه د گنهګارو نه ۔ نو اوخویول دواړه ولره شیطان

اوسنت بانده ے، نو امام شافعی رحمة الله علیه اووئیل چه لیث په دے کلام کښې لږ قصور کړیده ے زور پیے د امام شافعی قول بعینه د لیث پشان ذکر کړے دے والله اعلم چه عبارت نه څه حصه غور زیښ لے ده)۔ او دارنګ امام قرطبی ذکر کړیدی چه هغه څوک چه الله تعالی د هغه په لاسونو بانده ے ناآشنا کار ښکاره کړی او هغه تیږ نه وی نو دا دلیل د ولایت د هغه نه دے خلاف ثابت دے بعض صوفیه او روافضو لره۔ او دلیل زمونږ دا دے چه علم زمونږ په ولایت د یو شخص نه صحیح کیږی مګر روستو د علم نه چه دا شخص مړ دے په ایمان بانده ے او هر کله چه علم په موت علی الایمان بانده ے مونږ د پاره ممکن نه دے ځکه چه عاقبت بانده ے صرف الله تعالی عالم دے نو د هغه په ولایت او په دغه کارونو بانده ے د کرامت فیصله یقینی مونږ نشو کولے۔

مِنَ الْكَافِرِينَ دالفظ دلیل دے چه په هغه وخت کښې د کافرانو ډله په پیریانو کښې موجود وه یا مراد ترینه روستو کفر کوونکی خلق دی۔

۳۵ په دے آیت کښې دوه او امر او یو نهی ذکر کوی او دا نزول انعامات او اعزاز دے د آدم علیه السلام۔ اول انعام اسْكُنْ دا د سکنی نه ماخوذ دے او سیدال مراد دی د سکون نه (چه مقابل د حرکت دے) ماخوذ نه دے ځکه چه عدم حرکت د روستو حَيْثُ شِئْتُمَا سره خلاف دے خازن وئیلی دی چه امر د سکنی مستلزم د پاره د استقرار نه دے اشاره ده چه آدم علیه السلام د لږ وخت د پاره په جنت کښې داخل شو چه د هغے د مزد اولاد نو نو نه بالمشاهده خبر شی او بیا به ترینه د استقرار د پاره زمکے ته

راکوزیږی.اوداسې قرطبي هم وئیلي دي- اَنۡتَ دا ئې ځکه دے وجې ته ذکرکړو
چه روستو وَزَوۡجُكَ عطف په ضمیر د اسۡكُنۡ باندے صحیح شي -
وَزَوۡجُكَ دلیل دے چه الله تعالیٰ آدم علیه السلام لره بي بي پیدا کړه اوحدیث
صحیح سره ثابت ده چه د آدم علیه السلام د کینړې پوښتۍ نه ئې پیدا کړه
او د هغې ذکر په سورة نساء ــــ کښ راغي او د هغې نوم حوّاء دے - او ظاهر
داده چه جنت ته د داخلولو نه مخکښ ئې پیدا کړے ده دا قول ابن کثیر
د محمد بن اسحاق نه نقل کړے دے.
الْجَنَّةَ د دے جنت په باره کښ د علماؤ اختلاف دے چه دا په آسمان کښ
وو کوم چه دارالثواب دے یا په زمکه کښ وو او په دے مسئله کښ د هر
جانب نه دلیلونه ابن قیم الجوزیه په کتاب حادي الارواح الیٰ جنة الافراح
کښ ذکر کړے دي لیکن غوره دا ده چه دا مشهور جنت (دارالثواب) دے،
الف لام د پاره د عهد دي او معهود د مسلمانانو په نیز باندے جنت دارالثواب
دے - او دارنګ هغه نعمتونه چه سورة طٰهٰ ـــــ کښ ذکر دي هغه هم
په دغه جنت پورې خاص دي - او قرطبي او نسفي او ابن کثیر وغیرهم وئیلي
دي چه څوک چه وائي چه دا باغ (جنت) په زمکه کښ وو نو دا قول د معتزلو
او قدریو دے او دلته بعض سوال او جواب قرطبي هم ذکر کړے دي.
وَكُلَا مِنۡهَا رَغَدًا حَيۡثُ شِئۡتُمَا دا ذکر د بل نعمت دے چه په دیکښ دوه
وسعتونه ذکر دي یو رَغَدًا او دویم حَيۡثُ شِئۡتُمَا.
سوال:- خوراک ته انسان د سکن نه مخکښ محتاج دے نو ولے اسكن ئې
مقدم کړو په كُلَا باندے؟
جواب:- صِرف خوراک ته خو مخکښ احتیاج دے لیکن خوراک په وصف
د رَغَدًا او تعمیم د مشیت سره دا تقاضا کوی د مخکښ سکن او آرامګاه د پاره.
سوال:- په اسۡكُنۡ کښ خطاب صِرف آدم علیه السلام ته وو او زوج ئې
دربانده عطف کړو او په كُلَا کښ دواړو ته خطاب ولے په صیغه د تثنیه سو؟
جواب:- زنانه په سکنیٰ کښ د خاوند تابع وی او هرچه خوراک دے نو
هر څوک نارینه او زنانه هغې ته مستقلاً احتیاج لری بغیر د تابعدارئ د
بل نه - رَغَدًا "ژوند په داسے کور کښ چه مبارک وی بغیر د مشقت
او تکلیف نه" (قرطبي) دارنګ "واسع او ډیر او مزیدار بغیر د مانع نه (خازن-شربیني)

حَيْثُ شِئْتُمَا وسعت دَمكان اوکَانواعوکَخوراک ته اشاره ده. خازن وئیلی دی چه مراد کَ دے نه کیف، این، اومتیٰ شِئْتُمَا دے یعنی وسعت کَطریقے اومکان اوزمان" یعنی څنګه موچه خوښه وی، چرته موچه خوښه وی او کله موچه خوښه وی توخورئ".

فائده:- دا سے په سورة اعراف ۱۹ کښ هم شته لیکن د دواړوایاتونوکښ فرق دے په څلورو وجوهو سره. اول دلته وَقُلْنَا شته اوهلته نیشته. دویم دلته وَكُلَا دے په واوسره اوهلته فَكُلَا دے په فاءسره. دریم دلته رَغَدًا شته اوهلته نیشته نوکَ اول فرق وجه دا ده چه په دے سورت کښ دا ایت په طورکَ ذکرکَ انعاماتو سره دے نو په مخکښ بانداے یے عطف کړو اوهرانعام مستقل دے کَ دے وجے نه کَ دے سره یے مستقل قُلْنَا ذکرکړو. کَ دویم وجه دا ده چه هرفعل چه په هغه بانداے بل فعل عطف شی اواول فعل په شان کَ شرط وی کَ دویم کَپاره نودویم بانداے فاء داخلیږی اوچه معنی کَ شرطیت پکښ نه وی نو هلته واو داخلیږی. تو دلته مراد کَ اسکن نه سکنیٰ ده اوسکنیٰ شرط کَ پاره کَ اکلُ نه دے بلکه اکلُ بغیرکَ حال کَسکنیٰ نه هم حاصلیږی او په سورة اعراف کښ اسکن کښ معنی کَ دخول مراد ده په دے وجه سره چه هغه عطف دے په اخرج بانداے اودخول فی الجنة شرط دے کَپاره کَ خوراک کولو کَ جنت نه اوهرکله چه په دے سورت کښ تذکیرکَ انعاماتو مقصد دے نولوئے انعام سکنیٰ ده په جنت کښ اوخوراک کَ هغے نه داهم مستقل انعام دے کَ دے وجے نه په دے سورت کښ اسکن په معنی کَ سکنیٰ او واو په کُلَا کښ ذکرشو. کَ دریم فرق وجه دا ده چه په دے سورت کښ ذکرکَ نعمتونومقصود دے نو رغدًا کَ هغے سره مناسب دے اوسورة اعراف کښ دا مقصود نه وُو نوکلام یے هلته مختصرکړو ځکه چه مقصد کَ رغد په حیث شئتما سره هم حاصلیږی.

وَلَا تَقْرَبَا **سوال:**- دانهی خو نعمت نه دے نو ولے یے ذکرکړو؟

جواب:- دانهی کَ خوراک کَ دغه شجرے نه مستقل نعمت دے په دے وجے سره چه کَ دے نهی امتثال کول سبب دے کَپاره کَ بقا په جنت کښ اوکَ دائمی خوراک کولو په جنت کښ چه دواړه مخکښ ذکرشو.

سوال:- مقصود خو منع کول دی کَ خوراک کَ شجره نه نو دلته یے منع

د نزدیکت نه ولے ذکر کړه؟ - جواب :- چه په دا سے مقام کښ مقصد مبالغه وی په نهی کښ نو منع د اسبابو د منهی نه او کړیشی او نزدیکت سبب دے د پاره د ارتکاب د منهی عنه او سبب لره حکم د مسبب وی لکه چه وئیلے شوید ی لِلْوَسَائِلِ حُكْمُ الْمَقَاصِدِ او دا سے نهی په سورة اسراء ۳۲ او په سورة انعام ۱۵۲ او سورة اسراء ۳۴ کښ هم ذکر ده - او تائید د دے هغه حدیث صحیح دے چه مَنْ يَّرْعٰى حَوْلَ الْحِمٰى يُوْشِكُ اَنْ يَقَعَ فِيْهِ (څوک چه د چراګاه نزدے څاروی سَروی نو نزدے ده چه په هغے کښ به ور پریوځی) -

فائده :- لَا تَقْرَبَا (په زور د راء) او (په پیښ د راء) کښ صاحب قاموس وغیره وئیلی دی چه د دے په مینځ کښ فرق نیشته لیکن په شرح قاموس کښ سید مرتضٰی او دا رنګ ابن العربي او ابن مفلح وئیلی دی چه زور د راء راشی نو مقصد یئے داوی چه دغه فعل مه کوه او په پیښ د هغے سره چه راشی نو معنی دا ده چه نزدے مه ورځه -

هٰذِهِ الشَّجَرَةَ، هٰذِهِ اسم اشاره کښ دوه احتمالونه دی اول دا چه مراد په دے سره تعیین د ذات دے او دا معنی په کلام د عرب کښ ډیر استعمال ده، لکه هٰذِهِ بِضَاعَتُنَا (سورة یوسف ۶۵) - دویم دا چه مراد د دے نه جنس د هغه څیز دے لکه چه حدیث کښ راغلی دی چه نبی صلی الله علیه وسلم سره زر او ریښم په لاس مبارک اونیول او فرمائیل یئے "هٰذَانِ حَرَامَانِ عَلٰى ذُكُوْرِ اُمَّتِیْ" - نو مراد د دے نه جنس د هغه زرو او ریښمو دے -

الشَّجَرَةَ هغه بوټی ته وئیلے شی چه د هغه پنډۍ وی او څانګے وی - او د دے شجرے په باره کښ مفسرینو شپږ اقوال ذکر کړیدی او د ابن جریر نه نقل دی چه زموږ علم نیشته چه هغه کومه خاصه او نه وه ځکه چه په قرآن کریم او هیڅ یو حدیث مرفوع صحیح کښ د هغے تعیین نه دے راغلے - او بیا یئے وئیلی دی چه دا دا سے مسئله ده که یو انسان پرے عالم شی نو فائده نه ورکوی او که جاهل شی په دے مسئله باندے نو جهل ورته ضرر نه ورکوی او د دے پشان قرطبی او خازن او بیضاوی او ابن عطیه وغیره هم ذکر کړیدی -

فائده :- په قرآن کښ د خاص اونو اته اقسام ذکر شویدی، اول دا شجرة د ابتلاء آدم علیه السلام په جنت کښ - دویم شجرة اخضر (سورة یٰس ۸۰) دریم شجرة الزقوم (سورة صافات ۶۲) څلورم شجرة طیبه (کهجوره) (سورة ابراهیم ۲۴)

پنځم شجرة خبیثة (سورة ابراهیم ۲۶). شپږم زیتون (سورة نور ۳۵) اووم شجرة یقطین (سورة صافات ۱۴۶). اتم شجرة البیعة (کیکر) (سورة فتح ۱۸)
فَتَكُونَا مِنَ الظّٰلِمِيْنَ په نهی کښ معنی د شرط ده یعنی که چرے دغه اونې ته نږدے شوے (قصدًا) نو د ظالمانو نه به اوګرځے دلسے خازن او الوسی ذکر کړی
الظّٰلِمِيْنَ د ظلم نه ماخوذ دے ظلم په اصل لغت کښ نقصان ته وئیلے شی لکه په سورة کهف ۳۳ کښ دی او په دے سورت ۵۷ کښ او نقصان د ثواب د پاره ډیر استعمالیږی او کله کله په زیادت کولو د حد نه هم اطلاق کیږی لکه په سورة طٰهٰ ۱۱۲ کښ او په عام عرف کښ کیښودل دی د یو څیز په بے مناسبه ځائے کښ. او په اصطلاح د شرع کښ مخالفت کول د امر د الله تعالٰی یا ارتکاب د منهی عنه، برابره خبره ده که په هیره وی او که قصدًا وی یا په خطاء یا عمدًا وی په دے معنی سره د ظلم د اطلاق په خطاء اجتهادی او مخالفت کولو په هیره سره او خلاف اولٰی او ګناه صغیره او ګناه کبیره او کفر او شرک ټولو باندے کیږی هر ځائے کښ به د هغه ځائے مناسب په سبب د یو قرینے سره معنی اخستلے کیږی۔
فائده:- قرآن کریم د ظلم ډیر اسباب ذکر کړے دی او د هغے نه چه هر سبب موجود شی نو د ظلم اطلاق په کیږی، هغه دا دی:. اول شرک (سورة بقره ۵۴)، تبدیل د قول شرعی (سورة بقره ۵۹)، د مساجدو نه ذکر الهی منع کول (سورة بقره ۱۱۴)، ضرر ورکول او عدوان کول په بل چا باندے (سورة بقره ۲۳۱)، حق پټول (سورة بقره ۱۴۰)، د حق نه عنادًا انکار کول (سورة بقره ۱۴۵)، محبت د غیر الله پشان د محبت الهیه (سورة بقره ۱۶۵)، تعدی کول د حدود الله نه په طلاق ورکولو کښ (سورة بقره ۲۲۹)، تحکیم غیر رسول ته او غیر د ما انزل الله ته (سورة نساء ۶۴، سورة مائده ۴۵)، فرض هجرت ترک کول (سورة نساء ۹۷)، افتراء په الله تعالٰی باندے (سورة انعام ۲۱) شرک د فقراؤ مؤمنانو د مجلس نه د پاره د رعایت د مالدارو خلقو (سورة انعام ۵۲)، تکذیب د ایاتِ الهیه (سورة انعام ۱۵۷)، خطاء اجتهادی یا په نسیان سره (سورة اعراف ۲۳، سورة انبیاء ۸۷)، منع کول د سبیل الله نه (سورة اعراف ۴۵)، دوستانه کول د کافرانو سره (سورة توبه ۲۳)، دعاء د غیر الله نه یعنی امداد شه وئیل غیر الله ته چه حاجت روائی کړی (سورة یونس)

عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيْهِ وَ قُلْنَا

دَهغه وَنې په وجه نو او ويستل يې دواړه له دغه ځائې نه چه وو په هغې كښې. او اوئيل مونږ

اهْبِطُوْا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ

كوز شئ ، بعض ستاسو په دَ بعضو دَپاره دشمنان وى او ستاسو دَپاره

فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَّ مَتَاعٌ اِلٰى حِيْنٍ ﴿۳۶﴾

په زمكه كښې ځائې دَ اوسيدلو دے او فائده (نفع) ده تر يو وخت پورې.

غلا كول (سورة يوسف ۷۷)، غير مجرم ته سزا وركول (سورة يوسف ۷۹) دَ قرآن نه اعراض كول (سورة كهف ۵۷)، طعن كول په رسول باندې (سورة انبياء ۳)، په حرم مكه كښې الحاد كول (سورة حج ۲۵)، دَ رسول لار پريښودل (سورة فرقان ۲۷)، دَ خواهش تابعدارى كول (سورة روم ۲۹)، پردے حق اخستل (سورة ص ۲۴)، توبه نه كول دَ گناهونو نه (سورة حجرات ۱۱) نو دا ټول دَ ظلم اسباب دى. په دے كښې بعض كفر او شرك دے او بعض گناهونه كبيره دى او بعض خلاف اولىٰ او بعض اجتهادى خطائى يا په نسيان سره دى.

۳۶ په دے آيت كښې څلور جملے دى په اوله جمله كښې سبب دَ اكل دَ شجرے او په دويم كښې په هغې باندے اثر مرتبه، او په دريم كښې امر دَ اهباط (كوزيدلو) او حالت دَ دشمنئ او په څلورمه كښې طريقه دَ اوسيدلو په زمكه كښې.

فَاَزَلَّهُمَا، دا دَ زَلَّة او زُلَل نه ماخوذ دے خوئيدل په خښه كښې بے اختياره. نسفى وئيلى دى چه دا دليل دے چه په فعل دَ انبياء عليهم السلام دَ لفظ زَلَّة اطلاق كيدلے شى ځكه چه زَلَّة نوم دَ هغه كار دے چه او شى خلاف دَ حكم نه بغير دَ قصد كولو دَ خلاف نه لكه چه يو شخص په خټو كښې روان وى او خپه يې اوخوئيږى. او گناه په شرع كښې هغه فعل دے چه اوكړ يشى په خلاف دَ حكم شرعى په قصد او په اراده سره نو معلومه شوه چه زَلَّة ته گناه نشى وئيلے كيدلے. او سبب دَ ازلال دَ جانب دَ شيطان نه ذكر دے په سورة اعراف ۲۰، ۲۱ او سورة طٰهٰ ۱۲۰ كښې. او سبب دَ زَلَّة دَ جانب دَ

آدم علیه السلام ته اول خو نسیان دے چه په سورة طٰهٰ ۱۱۵ کښ ذکر دے دویم شیخ الاسلام ابن تیمیه رحمة الله علیه لیکلی دی چه هر کله شیطان په تاکید سره قسم اوکړو نو آدم علیه السلام گمان اوکړو چه داسے خوځوک نشی کیدے چه په الله تعالیٰ باندے په دروغه قسم کوی او ابن حزم په کتاب الملل والنحل کښ وئیلی دی چه نیشته پاکوالے د گناه نه ډیرلویځ پاکوالے په نسبت د هغه چاچه گمان اوکړی چه هیڅوک په دروغه قسم نه کوی او آدم علیه السلام د شجرے نه خوراک په هیره باندے اوکړو او قصداً ئے اوکړو د خیر چه هغه حاصلول د لویځ برخے دی (نزدیکت د الله تعالیٰ پشان د مقرب ملائکو او همیشوالے دے په جنت کښ او په دهٔ باندے واجب دهٔ چه په ظاهر د نهی باندے عمل کړے وے لیکن دهٔ تاویل اوکړو د پاره د ارادے د خیر (تاویل په نهی کښ چه کراهتِ تنزیهیه دے یا تاویل په شجرة کښ چه مراد په نص کښ شجرة معینه ده او خوراک ئے اوکړو د بلے شجرے نه) لیکن هغه مقصد اکښ خطا شو او داسے کار چه بل مجتهد اوکړی نو د هغه د پاره اجر دی (نو معلومه شوه چه آدم علیه السلام گناه نه دے کړے) نوربحث به روستو انشاء الله راځی الشَّیْطٰنُ په دے کښ الف لام عهدی دی مراد تربینه ابلیس دے او دالفظ ماخوذ دے د شطن نه په معنیٰ د لرے والی ځکه چه شیطان هم لرے دے د رحمت د الله تعالیٰ نه یا ماخوذ دے د شاط یشیط نه په معنیٰ د هَلَكَ یا احْتَدَّ فِي غَضَبِهٖ (هلاک شو یا تیره شو په غصه خپله کښ) نو شیطان هم هلاک دے او ډیر غصه او عداوت کوؤنکے دے د ایمان والو سره۔ لیکن په دے دواړو کښ اول قول غوره دے (لسان العرب)۔

سوال:- ابلیس خو جنت نه راویستلے شوے وؤ په دلیل د سورة اعراف ۱۳، ۱۸ سره او آدم علیه السلام خو په جنت کښ وؤ نو بیا څه رنګ قادر شو هغه ته په وسوسه اچولو باندے؟

جواب:- په ډیرو وجوسره دے: اول جواب دا دے چه دا وسوسه د ابلیس مشافهةً وه ځکه چه په سورة اعراف ۲۰ او سورة طٰهٰ ۱۲۰ کښ خطابات دلالت کوی چه خبرے مخامخ وے او دا قول د ابن مسعود او ابن عباس رضی الله عنهم او جمهور علماؤ نه نقل دے لیکن په دیکښ یو قول دا دے چه ابلیس د جنت د او سیدلو او په هغے کښ دخول په

طریقه د عزت او اکرام نه منع کړے شوے وو هسے دا خلیدل یې منع نه وو دا شربینی ذکر کړیدی، دویم قول دا دے چه هغوی یې دروازے ته راوغوښتل او په دروازه کښ یې ورسره خبرے اوکړے دا قول خازن وغیره ذکر کړیدی۔ دریم جواب دا دے چه وسوسه خو معنوی قوت دے چه الله تعالیٰ ابلیس او د هغه اولاد ته ورکړیدے هغه حضور د ابلیس نه غواړی په حدیث صحیح کښ وارد دی چه اِنَّ الشَّیْطٰنَ یَجْرِیْ مِنَ الْاِنْسَانِ مَجْرَی الدَّمِ (بخاری کتاب الاحکام۔ باب الشهادة) (شیطان د انسان په رګونو د وینه کښ چلیږی) دریم جواب بعض مفسرینو ذکر کړے دی چه د مار په خُله کښ دننه شو او ملائیک د دروازے وریاندے خبر نه شول دا قول خو د اسرائیلیاتو نه معلومیږی د دے وجے نه بیضاوی او ابوحیان وئیلی دی چه الله تعالیٰ په دے باندے ښه پوهه دے۔ څلورم جواب زمونږ شیخ غلام الله خان رحمة الله علیه ذکر کړیدے چه د سورة اعراف د ۱۸ ۱۹ ۲۰ د ترتیب نه معلومیږی چه الله تعالیٰ ابلیس ته امر د خروج او آدم علیه السلام ته امر د سکنٰی اوکړو نو ابلیس په وخت د راوتلو کښ آدم علیه السلام ته وسوسه اوکړه ځکه چه ۲۰ کښ فاء یې داخل کړے ده چه دلالت کوی په اتصال باندے بغیر د روستو والی نه۔ دا قول د تکلفاتو نه پاک دے او اول قول هم دینه شامل کیدے شی چه دا وسوسه مشافهةً وه مخکښ د خروج د ابلیس نه۔

عَنْهَا په دے ضمیر کښ څلور احتمالات ابوحیان ذکر کړیدی اول دا چه راجع دے شجرے ته او عن سببیه دے یا راجع دے جنت ته یا راجع دے طاعت ته چه دلالةً معلومیږی یا راجع دے حالت د مزو او د خوشحالئ ته په جنت کښ۔ فَاَخْرَجَهُمَا نسبت شیطان ته مجازی دے۔ مِمَّا کَانَا فِیْهِ په دے کښ احتمالات دی، اول دا چه او ویستلے شول د طاعت نه عصیان ته، دویم د نعمت د جنت نه تکلیف د دنیا ته، دریم د رفعت د مرتبے نه ښکته والی ته۔

وَقُلْنَا اهْبِطُوْا د اهباط نسبت یې شیطان ته نه دے کړے اشاره ده چه دا په سبب د عصیان سره نه دے بلکه صرف یو اثر مرتبه دے د طرف د الله تعالیٰ نه په خوراک کولو د شجرے نه لکه روستو به انشاء الله تعالیٰ ذکر کړے شی۔ او دا خطاب آدم علیه السلام او حواء او ابلیس ته دے دا قول د ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دے یا آدم او حواء او ذریة د دوی ته

(چه حکما موجود وو) دا قول د فراء دے دا روستو قول اکثر علماؤ غوره کړے دے ځکه چه ابلیس خو د دے نه مخکښې شړلے شوید دے او په صیغه د تثنیه سره په سورة طٰهٰ ۱۲۳ کښې مراد په هغې سره آدم علیه السلام او حواء ده او په صیغه د مفرد سره په سورة اعراف ۱۳ کښې صرف ابلیس مراد دے۔

اهباط حقیقةً وئیلے شی د بره ځائے نه ښکته راکوزول دا دلیل دے چه مراد د جنت نه دارالثواب دے چه هغه په آسمانونوکښې دے د هغې نه ئے تول زمکے ته راکوز کړل۔ او هرکله چه په اسکن کښې ډیر اکرام وؤ نو هلته ئے حرف نداء (چه دلیل د محبت دے) ذکر کړے وؤ او اهباط کښې معنیٰ د اکرام نشته نو ده د دے وجے نه ئے دلته نداء ذکر نه کړه۔

بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ هرکله چه مخاطب په دے سره آدم علیه السلام او حواء او اولاد د هغوی دی بنا په قول د مجاهد نو مراد په دے سره دشمنی او تقاتل او بغض وحسد دے په کورنئ د انسانانوکښې او په دے کښې دینی او دنیوی دشمنئ او د بوبل ګمراه کول داخل دی۔ او که په دے خطاب کښې ابلیس سره د ذریة نه او آدم علیه السلام او حواء داخل وی بنا په قول د زجاج نو بیا مراد تربیته دشمنی د ابلیس او د اولاد د هغه ده د انسانانو او مسلمانانو سره او عداوت د شیطان د مؤمنانو سره په ډیر وایاتونوکښې ذکر دے (سورة بقره ۱۶۸ ۲۰۸، سورة انعام ۱۴۲، سورة اعراف ۲۲، سورة یوسف ۵، سورة کهف ۵۰، سورة طٰهٰ ۱۱۷ او نور ایاتونه هم دی) او دشمنئ انسانانو په کورنئ کښې هم په ډیرایاتونوکښې ذکر ده (سورة نساء ۹۲ ۱۰۱، سورة انفال ۶۰، سورة توبه ۱۲۰، سورة طٰهٰ ۳۹، سورة منافقون ۴، سورة تغابن ۱۴، سورة ممتحنه ۱، سورة مائده ۱۴ ۶۴ ۸۲ ۹۱)۔

سوال:- دلته خو اعداء جمع راوړل د ظاهر سره موافق وؤ نو مفرد ئے ولے ذکر کړو؟- جواب ۱:- ابن فارس لغوی وئیلی دی چه عدو لفظ واحد تثنیه جمع مذکر مؤنث ټولو د پاره استعمالیږی لکه په سورة کهف ۵۰۔

جواب ۲:- لفظ د بَعْضٍ او کل په اعتبار د لفظ سره مفرد دے نو خبر ئے مفرد راځی لکه په سورة مریم ۹۵ کښې او په اعتبار د معنیٰ سره جمع ده نو خبر ئے جمع راځی لکه په سورة نمل ۸۷ کښې۔

وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ، لکم خبر مقدم دے او فِي الْأَرْضِ متعلق دے

کَ دغه خبر سره او مُسْتَقَرٌّ مبتداء مؤخره ده - ابوالعالیه وئیلی دی مستقر ظرف دے یعنی مکان کا استقرار او سدای وئیلی دی چه دا مصدر میمی په معنی کَ استقرار دے او تقدیم کَ خبر (لکم) کښې اشاره ده چه خلافتِ ارضی کا انسانانو سره خاص دے ملائیک خو دیته حاجت نه لری او کَ جناتو نه دا اختیار اخستلے شویدے او په تقدیم کَ (فی الارض) کښې اشاره ده چه دا انسانی عادتی ژوند په زمکه پورے خاص دے لکه په سورة اعراف ۱۰ او ۲۵ کښې دی او خلاف کَ عادت نه کله په اوبو کښې وی او کله خلاء ته ور اوخیژی لیکن استقراری ژوند کَ زمکے نه علاوه بل ځائے کښې نشی کولے.

وَمَتَاعٌ اِلٰی حِیْنٍ: هر کله چه استقرار په زمکه کښې بغیر کَ متاع نه نشی کیدلے کَ دے وجے نه ورپسے دا لفظ ذکر شو. قرطبی وئیلی دی هر هغه څیز چه په هغے سره په ژوند کښې فائده حاصلیږی (خوراک - څښاک - لباس - خیر، مینه محبت کَ یو بل سره) هغے ته متاع وئیلے شی. او ابوحیان وئیلی دی منافع تو بنه - عمر - ایادی دیته متاع وئیلے شی. او بقاعی په نظم الدرر کښې وئیلی دی چه په لسان کَ عرب کښې متاع هغه مردار ته وئیلے شی چه مضطر شخص هغے ته محتاج دی او خوراک کَ درندګانو او سپو وی. نو دا رنګ دنیا یو مرداره ده چه په هغے سره اضطراری فائده اخستل پکار دی دنیا مقصد ګرځول نه دی پکار. او کَ دے وجے نه کَ دنیا سامانو ته او ژوند باندے کَ متاع اطلاق کیږی. او نکره راوړل کَ متاع هم په قِلّت او فنا باندے دلالت کوی.

فائده:- متاع لفظ څلور دیرش کرته راغلے دے او کَ هغے مختلف مصداقات دی. اول ټول څیزونه کَ دنیا لکه په (سورة رعد ۲۶ او سورة قصص ۶۰ کښې).

دویم ژوند دنیوی (سورة مؤمن ۳۹). دریم اوګه څیزونه (سورة آلعمران ۱۴).

څلورم اوږدَ دُنیا (سورة واقعه ۷۳). پنځم او به ګیا، غرونه (سورة نازعات ۳۳).

شپږم اتّه څیزونه (سورة عبس ۳۲). اووم سامان کَ مسافر (سورة یوسف ۶۵).

اتم ملبوسات کَ وړئ وغیره (سورة نحل ۸۰). نهم کَ سمندر مهیان وغیره (سورة مائده ۹۶). لسم کوټه، دروازے، کټونه، تختونه او سره زر سپین زر (سورة زخرف ۳۵). یوولسم سامان کَ مجاهدینو (سورة نساء ۱۰۲). دولسم سامان کَ کور او لباس کَ زنانه (سورة بقره ۲۴۱، سورة رعد ۱۷). دا ټول دلته په لفظ کَ متاع کښې داخل دی.

إِلَىٰ حِينٍ کـ دے لفظ په باره کښ تفسیر قرطبی دیر اقوال نقل کړیدی اول قول
وخت د مرګ که مراد د مُسْتَقَرٌّ نه دنیا وی، دویم قول وخت د قیام د قیامت که
مُسْتَقَرٌّ قبرونو ته شامل شی، دریم قول تیرشوے د مرګ، او بیا ئے د حین معانی
ذکر کړیدی موده، یو ساعت، ټکړه د زمانے که لږه دی یا ډیره وی، وخت
د فنا، یو کال، شپږ میاشتے، صبا بیګاه، صحیح دا ده چه د لفظ د حین د مصداق
د پاره خاص څه حد نیشته۔

فائده ۱۔ لفظ د حین په قرآن کریم کښ څلویردیرش کوته راغلے دے او
د هغے استعمال په دوه طریقو سره دے اول په طریقه د غایئے سره چه په
هغے باندے لفظ د إِلَىٰ یا د حَتَّىٰ یا بعد داخل دے نو په هغے سره مراد وخت غیر
معین دے تعیین ئے په قرینے سره کیږی دا رنګ هغه چه په من الدهر
سره ئے تقیید شوے دے۔ دویم په طریقه د اضافت سره دے لکه په سورة
بقره ۱۷۷، سورة مائده ۱۰۱، او سورة هود ۵ کښ او ټول ایاتونه کـ دے
اتلس ۱۸ دی نو هلته مراد هغه ساعت دے چه تقیید او تحدید ئے شوے
په مضاف الیه سره۔

فائده ۲۔ قرطبی د بعض علماؤ نه نقل کړیدی چه په دے لفظ کښ
بشارت دے ادم علیه السلام ته چه ژوند په دنیا کښ همیشه نه دے بلکه
جنت ته به بیا واپس راځئ لیکن د جنت د حصول د پاره په روستو ایت
کښ فَمَن تَبِعَ اه سره قانون ذکر کوی چه هغه د اولاد ادم د پاره دے۔ بل
په دے لفظ کښ فنا د دنیا ته اشاره ده او ابوحیان وئیلی دی چه په دیکښ
اشاره ده قیامت راتللو ته۔ او په ټوله واقعه کښ یره ورکول دی بنی
ادمو ته چه د مخالفت د امر د الله تعالیٰ نه ځان بچ اوساتئ که په طریقه د قصد
سره وی او که په تاویل سره وی او اشاره ده چه مخالفت کولو سره د مرتبے
نقصان پیدا کیږی۔

باب د عصمة الانبیاء :-

په دے کښ درے بحثونه دی اول بحث
په مواقعو د عصمت کښ سره د اختلاف نه۔

موقع اول په باره د عقیده کښ :- قاضی عیاض په شفاء ص۲۹۵ کښ
وئیلی دی (معنی ئے داده) "چه اجماع ده د مسلمانانو چه انبیاء علیهم السلام
په باره د توحید او علم بالله وصفاته او ایمان په هغه په نهایت معرفت

او پوره يقين کښې دي بغير د شک او جهل نه، او عصمت دوي لره په دے باب کښې پوره ثابت دے او په ص۲۹ کښې وئيلي دي چه په دے باره کښې د نبوت نه هم مخکښې د نبوت نه هم حقه خبره داده چه دوي معصوم دي د جهل بالله والصفات او د کفر او شرک وغيره نه" (او په دے باره کښې چه څومره د مخالفينو دليلونه دي نو قاضي د هغې تفصيلي جوابونه ذکر کړيدي او مونږ هم په تفسير کښې په خپل خپل موضع کښې جوابات د هغې ذکر کړے دي) او فرقه اماميه د شيعه گانو وئيلي دي چه د کفر اظهار د دوي په طريقه د تقيه سره جائز دے او دا ئې باطل قول دے۔

موقع دويم، عصمت په باره د بلاغ او دعوت کښې دے :- نيشاپوري او قاضي عياض وئيلي دي چه اجماع د امت ده چه انبياء عليهم السلام په باره د تبليغ کښې د هر قسم دروغو او تحريف نه معصوم دي که عمداً وي او که سهواً او خطاءً د ټولو نه منزه دي (تفسير نيشاپوري ص۳۷، شفاء ص۲۰) او قاضي په شفاء کښې د هغه سوالاتو جوابونه ذکر کړيدي چه په دے باره کښې راغلي دي او تفسير کښې مونږ هغه ځائے په ځائے ذکر کړے دي۔ او دا مسئله خو ضرور د بعد النبوت سره تعلق لري۔

موقع دريم، عصمت په باره د هغه اقوالو او اخبارو کښې چه د امورو د دنيا يا د احوالو د نفس مبارکه د هغه سره تعلق لري :- قاضي په شفاء ص۱۱ کښې تفصيل د دے ذکر کړے وئيلي ئې دي چه اتفاق د سلف صالحينو او اجماع د هغوي ده چه انبياء عليهم السلام پاک دي د کذب او خلاف واقع خبرے نه هغه که عمداً وي او که سهواً او خطاءً په حال د رضا او غصه او مزاح او صحت او مرض هر وخت کښې او دليل ئې دا دے چه صحابه کرامو د نبي صلي الله عليه وسلم هره يو خبره بے د څه چون چرا نه منلے ده هيڅ تردد او شک ئې نه ځائے نه دے ورکړے او په دے باب کښې چه کوم اعتراضونه په باب د سهو د نبي صلي الله عليه وسلم او کذبات د ابراهيم عليه السلام کښې راغلي دي نو د هغې تفصيلي جوابونه ئې ذکر کړيدي۔

موقع څلورم، عصمت د دوي په باره د اعمالو او کارونو د دوي کښې :- نو په شفاء ص۱۲ کښې ذکر کړيدي چه جمهور اهل العلم وائي چه دوي معصوم دي د کبائرو گناهونو نه په اختيار سره او هر چه صغائر وو نو په هغې کښې

اختلاف دے دَ محدثینو او فقهاؤ او متکلمینو دَ ابو جعفر طبری نه نقل کړیدی چه صغائر دَ دوی نه واقع کیدیشی او بعضو علماؤ په دے کښې توقف کړے دے او اکثر اهل علمو دَ محدثینو او فقهاؤ (چه مغوی ملګری دَ امام مالک او ابو حنیفه او شافعی رحمهم الله دی (قرطبی))- وئیلی دی چه انبیاء دَ صغائرو او کبائرو دواړو نه پاک دی. او حشویه (فرقه دَ مبتدعینو) وائی چه کبائر دَ دوی نه جائز دی او اکثر معتزلو صغائر دَ دوی عمداً جائز کړے دی او جبائی معتزلی وئیلی دی چه صغائر او کبائر دَ دوی نه صادریږی په طریقه دَ عمد سره او په طریقه دَ تاویل سره جائز دی. او دَ شیعه ګانو مسلک دا دے چه دوی پاک دی دَ صغائرو او کبائرو نه عمداً او سهواً او تاویلاً او خطاءً (مګر تقیة کفر کوی)-

بیا واوره چه په موقع دریم او څلورم کښې اختلاف دے چه دا عصمت قبل النبوت هم ثابت دے او که نه صِرف بعد النبوت دے. نو دا **موقع پنځم** شوه دَ دے تفصیل هم قاضی عیاض دَ شفاء په ص۱۲۵ کښې ذکر کړے دے حاصل ئے دا دے چه په دے کښې اختلاف دے چه چا انکار کړے دے (او دا بعضِ اهلِ سنت او معتزله دی چه دَ هغوی په نیز قبل النبوت عصمت ثابت نه دے) او دَ ډیرو اهل سنت او دَ شیعه ګانو مسلک دے چه قبل النبوت هم عصمت ثابت دے. او قاضی وئیلی دی چه صحیح انشاء الله دا قول دے چه دوی دَ نبوت نه مخکښې هم دَ هر عیب او ریب نه پاک او معصوم دی او نیشاپوری هم وئیلی دی چه دا قول مختار دے. او ملا علی قاری حنفی په مرقات ص۱۲۷ کښې وئیلی دی چه انبیاء علیهم السلام معصوم دی مخکښې دَ نبوت او روستو دَ نبوت دَ کبائرو او صغائرو نه اګر چه سهواً دی او دا حق دے په نیز دَ محققینو. او دا رنګ په شرح فقه اکبر ص۵۶ کښې هم وئیلی دی او دغه عبارت په شرح فقه اکبر دَ ابو المنتهی او په تمهید دَ ابو شکور سالمی کښې هم دے او تفسیر خازن سورة الضحیٰ کښې هم دا سے وئیلی دی او شامی په مجموعة الرسائل ص۳۱۲ کښې هم دا سے ذکر کړیدی.

دویم بحث ذکر دَ دلیلونو دَ عصمت دَ اثبات دَ پاره او بعضِ دَ هغے نه دَ پاره دَ بعد النبوت او بعضِ دَ قبل النبوت دی او دا هم دوه قسمونه دی یو قسم نقلی دلیلونه او دویم قسم عقلی دلیلونه. دلیلونه نقلی دا دی

اول دلیل :- امام رازی په تفسیر د "غَيْرِ الْمَغْضُوْبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّآلِّيْنَ" کښې لیکلي دي چه دا دلالت کوي چه هیڅ د ملائیکو او انبیاؤ نه د اَلَّذِيْنَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ د عمل او د عقیدے نه خلاف نه دے کړے کنې هغوي به په اَلْمَغْضُوْبِ عَلَيْهِمْ او ضَآلِّيْنَ کښې داخل شي نو بیا د هغوي اقتداء ناجائز شوه نو په دے ایت سره عصمت د انبیاء او ملائیک علیهم السلام معلوم شو۔

دویم دلیل :- يٰنِسَآءَ النَّبِيِّ مَنْ يَّاْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ يُّضٰعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ (سورة احزاب ۳۰) طریقه د استدلال داده چه د چا مرتبه په نیز د اللّٰه تعالیٰ لویه دي نو په وخت د معصیت کښې د هغه عذاب هم لویځ وي نو که نبي نه ګناه صادر شي نو د یو ادنیٰ امتي نه به هم د هغه عذاب لویځ وي او دا خو د اجماع نه خلاف دے۔

دریم دلیل :- اِنْ جَآءَكُمْ فَاسِقٌۢ بِنَبَاٍ فَتَبَيَّنُوْٓا (سورة حجرات ۶) طریقه د استدلال داده چه که نبي نه ګناه اوشي نو فاسق به شي او د فاسق شهادت قبول نه وي او حال دا دے چه د دوي خبره منل په دنیا کښې په ټول اُمت باندے فرض دي او په ورځ د قیامت کښې به هم شهادت ورکوي په خپلو امتونو باندے۔

څلورم دلیل :- اِنَّ الَّذِيْنَ يُؤْذُوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ (سورة احزاب ۵۷) دا ایت دلیل دے چه نبي ته ایذاء ورکول سبب د لعنت دے او که بالفرض ګناه اوکړي نو هغه ته ایذاء ورکول په طور د زجر او سزا ورکول به جائز شي۔

پنځم دلیل :- اَطِيْعُوا اللّٰهَ وَاَطِيْعُوا الرَّسُوْلَ، فَاتَّبِعُوْنِيْ، وَاِنْ تُطِيْعُوْهُ تَهْتَدُوْا (سورة نور ۵۴) دا ایتونه ښکاره دلیل دے چه د نبي اطاعت او تابعداري په هر قول او عمل کښې په مونږ باندے فرض ده او هغه هدایت دے نو که بالفرض ګناه ئې کړے وي نو په ګناه کښې به هم اطاعت او اتباع د هغه فرض شي او دا خو باطله خبره ده۔

شپږم دلیل :- اَتَاْمُرُوْنَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ (سورة بقره ۴۴) که بالفرض د نبي نه ګناه صادر شي نو د دے زجر به لائق شي او دا هم باطله خبره ده۔

اووم دلیل :- اِنَّهُمْ كَانُوْا يُسٰرِعُوْنَ فِي الْخَيْرٰتِ (سورة انبياء ۹۰) يعني

په الخیرات کښې الف لام د استغراق دی شامل دے هر طاعت د الله تعالیٰ او د هر ګناه نه بچ کیدلو ته۔
اتم دلیل:- وَاِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْاَخْيَارِ (سورۃ صٓ ۴۷) او وصف د اصطفا د ګناه کولو سره منافی دے۔
نهم دلیل:- وَلَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَعِيْنَ ○ اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِيْنَ (سورۃ حجر ۳۹، ۴۰) نو که بالفرض نبی ګناه او کړی نو په اغوا د شیطان کښې به داخل شی او د مخلصینو نه به خارج شی او حال دا چه انبیاء مخلصین دی په نورو آیاتونو او په اجماع سره۔
لسم دلیل:- وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ اِبْلِيْسُ ظَنَّهٗ فَاتَّبَعُوْهُ اِلَّا فَرِيْقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِيْنَ (سورۃ سبا ۲۰) نو که انبیاء علیهم السلام بالفرض ګناه او کړی نو د فریق من المؤمنین نه به خارج شمار شی او دا باطله خبره ده۔
یوولسم دلیل:- اَلَآ اِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ (سورۃ مجادله ۲۲)۔ اَلَآ اِنَّ حِزْبَ الشَّيْطٰنِ هُمُ الْخٰسِرُوْنَ (سورۃ مجادله ۱۹) یعنی خلق دوه ډلے دی په هغې کښې ګناه والا د شیطان ډله ده نو که بالفرض انبیاء علیهم السلام ګناه ګاروی نو حزب الله نه به بهر وی او دا باطله ده۔
دولسم دلیل:- اِنِّيْ جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا (سورۃ بقره ۱۲۴) امام (نبی) هغه وی چه د هغه په هر عمل کښې اقتدا کیدلے شی او په ګناه کښې اقتدا ناجائز ده۔
دیارلسم دلیل:- لَا يَنَالُ عَهْدِي الظّٰلِمِيْنَ (سورۃ بقره ۱۲۴) عهد نه مراد عهد د امامت د نبوت دے نو چا چه ظلم (ګناه) کړے وی مخکښې د نبوت نه یا روستو نو هغه نبی نشی کیدلے (دا سے تفسیر بیضاوی او آلوسی وغیره ذکر کړیدی)
څوارلسم دلیل:- وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَّغُلَّ (سورۃ آلعمران ۱۶۱) غلول عام دے که په مال کښې وی او که عمل یا قال کښې وی نو هر ګناه ته شامل دے او دا د نبی د شان سره مناسب نه دے۔
پنځلسم دلیل:- لِمَ تَقُوْلُوْنَ مَا لَا تَفْعَلُوْنَ ○ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ اَنْ تَقُوْلُوْا مَا لَا تَفْعَلُوْنَ (سورۃ صف ۲، ۳) طریقه د استدلال دا ده چه نبی که بالفرض ګناه او کړی او خلقو ته څو وائی چه ګناه مکوئی نو د دے آیت په زجر کښې به داخل شی او دا جائز نه ده۔

تنبیه :- په دے دلیلونوکښ بعضِ دلیلونه صراحتًا او بعضِ التزامًا عصمت قبل النبوت باندے دلالت کوی او د عصمت بعدالنبوت د اثبات د پاره خو ټول دلیلونه صریحی دی.

عقلی دلیلونه : اول :- ګناه کول خود قباحت او خباثت کار دے او درجه د نبوت د هرقسم قباحتونو او خباثتونو نه پاکه ده۔

دویم :- انبیاء علیهم السلام په نیز د اکثر اهل علمو د ملائیکو مقربینو نه افضل دی او د نورو ملائیکو نه خو بالاتفاق افضل دی او ملائیک ټول معصوم دی نو انبیاء به ولے معصوم نه وی۔

دریم :- قرطبی وئیلی دی چه مونږ مامور یو په اتباع د انبیاؤ سره په ټولو کارونو او اقوالوکښ په امر مطلق سره نو که چرے جائز شی په هغوی باندے صغائر یا کبائر ګناهونه نو لازم به شی اتباع د ګناهونو او دا خو باطله خبره ده۔

څلورم :- قاضی په شفاءکښ په باره د عصمت قبل النبوت کښ وئیلی دی چه دا مسئله (یعنی مخکښ د نبوت نه ګناه کول) په شان د ممتنع ده ځکه چه د ګناهونو حکم خو کیږی روستو د تقرر د شرع نه. نو انبیاء مخکښ د وحی د هغوی نه د مخکښ شرع په اتباع مکلف دی او که نه دی نو جمهورو وئیلی دی چه مخکښ د وحی د دوی نه په یو شرع سره دے مکلف نه دے نو ګناهونه څهٔ رنګے ثابتیږی او بعضو چه وئیلی دی چه په مخکښ شرع سره مکلف دی نو بیا پکښ اختلاف دے چه مکلف دی په معین شرع سره یا بغیر معین سره یا ټولو شریعتونو مخکنو سره، روستنی دواړه حالات خو نشی کیدلے ځکه چه تکلیف په مجهول او دارنګ په متضاد باندے خو ممتنع دے او که په متعین شرع باندے مکلف وی نو په هغے باندے خو اشکال دے هغه دا دے چه مخکنئ شرع سیوا زمونږ د شرع نه خو عامے نه وے نو دے په هغے باندے په کوم دلیل سره مکلف شوے نو صحیح دا شوه چه مخکښ د نبوت نه د معصیت په وصف سره هیڅ نبی نشی موصوف کیدلے۔

دریم بحث :- جوابات د هغه اعتراضونو چه په عصمت د انبیاؤ باندے وارد شویدی او هغه دوه قسمونه دی اول قسم هغه چه په هغے کښ په آیاتونو قرآنیو سره تمسک کړے شوے دے دویم قسم خارجی اعتراضونه

دی- اول قسم چه په هغې کښې تمسک دے په قصه د آدم علیه السلام په باره د شجرة کښې- او په قصه د ابراهیم علیه السلام په باره د هٰذَا رَبِّي، او بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ، او اِنِّي سَقِيمٌ، او په قصه د نوح علیه السلام په (سورة هود کښې) او په قصه د یوسف علیه السلام، او په قصه د داؤد علیه السلام (په سورة انبیاء او سورة ص کښې) او په قصه د یونس علیه السلام (په سورة انبیاء کښې) او په قصه د موسیٰ علیه السلام (په سورة شعراء او سورة قصص کښې) او په واقعه د زینب چه متعلق ده د خاتم الانبیاء صلی الله علیه وسلم سره (په سورة احزاب کښې) د دے ټولو جوابونه په خپل خپل مواضعو کښې به (ان شاء الله تعالیٰ) کیدے شي- په دے سورت کښې په قصه د آدم علیه السلام کښې دلیلونه د مخالفینو پنځه دی اول استدلال په مخالفت کولو د نهی د الله سره- دویم استدلال په لفظ د ظالمین سره دریم په شیطانی وسوسه قبلولو سره- څلورم اخراج او اهباط د جنت نه، پنځم توبه کول د هغه-

د اول دلیل جواب دا دے چه خلاف د نهی نه شویدے لیکن هلته په نهی کښې دوه احتمالونه دی اول دا نهی د تحریم ده او که د تنزیه ده، بنا په دویم احتمال سره ګناه نه لازمیږی او که تحریمی شي نو دا مخالفت کول نسیاناً او که سهواً وو او که قصداً وو که نسیاناً وو نو هغې نه ګناه نشي وئیلے او نسیاناً خو وو په دلیل د سورة طٰهٰ ۱۱۵ سره- او په حسامی ۳۳ کښې وئیلی دی چه فعل د ناسی منسوب وی شارع ته نو د کوونکی نه معنی د جنایت ساقطه شوه او فعل معاف دے- او که بالفرض نسیاناً نه وی نو په سبب د اجتهاد سره ده یعنی په اجتهاد سره ئے معلومه کړه چه دا نهی د پاره د تنزیه ده یا په اجتهاد سره ئے معلومه کړه چه د شجرة معینه نه منع شویده د جنس د هغې نه منع نه ده شوے- او دا ټول احتمالات مفسرینو او نسفی په شرح عقائد نسفی او ملا علی قاری په شرح فقه اکبر کښې ذکر کړیدی-

د دویم دلیل جواب دا دے چه مخکښې د ظلم مصداقات بیان شوی دی د هغې نه معلومیږی چه د دے اطلاق په اجتهادی خطا بئ او په خلاف اولیٰ باندے هم کیږی- هدایه اخیرین ۱۳۳ کښې لیکلی دی چه اطلاق د ظلم په مجتهد فیه مسئله کښې کیدیشي او د دے نه مذهب

دَ امام ابوحنیفه رحمة الله علیه معلوم شو چهٔ مجتهد کله مصیب دی او کله خطاکیږی نو حاصل دا دے چه لفظ دَ ظلم نه دا نه معلومیږی چه گناه یئ کړیدے اوکه او مثلے شی چه دلته دَ ظلم نه مراد گناه دے او نهی دَپاره دَ تحریم ده نو بیا جواب دا دے چه نهی مقید ده په شرع کښ په عمد او په قصد سره لکه چه آلوسی په روح المعانی کښ وئیلی دی نو معنی دا ده چه په قصد او عمد سره دَ دے اونے نه خوراک مکوئی اوکه عمداً مو خوراک اوکړو نو گناه گار به شئ لیکن هغوی دا کار نسیاناً یا خطا سره کړے دے نو ظالمان نه دی او دَ دے وجے نه دَ ظلم شرعی (گناه) په اطلاق کښ قصد شرط دے لکه چه صاحب هدایه ص۳۴۳ (اولین) وئیلی دی لَا ظُلْمَ اِلَّا عَنْ قَصْدٍ- او بیا آلوسی وئیلی دی چه دا سے جواب نه حاجت نیشته چه دا گناه دَ نبوت نه مخکښ وو ځکه چه دا مذهب دَ معتزلوٴ دے۔

دَ دریم دلیل جواب دا دے چه دَ وسوسے او دَ بعض مکایدو دَ شیطان نه دَ انبیاؤ عدم عصمت لازم نه دے لکه چه په حدیث کښ دی چه زما سره قرین (شیطان) شته لیکن آسْلَمُ یا آسْلَمَ دَ هغه په باره کښ راغلے دے۔ دا رنګ بل حدیث دَ بخاری کښ راغلی دی چه شیطان دَ شپے په مونځ کښ نبی صلی الله علیه وسلم نه سرهٔ دَ لمبے دَ اُور نه پیش (مخامخ) شو لیکن الله تعالٰی نبی صلی الله علیه وسلم لره دَ هغه په تیولو باندے طاقت ورکړو او دَ هغه کید نه یئ بچ کړو هاں شیطان دَ انبیاء علیهم السلام اغواء نشی کولے- بله خبره دا ده چه دلته دَ وسوسے نه صرف زَلّتْ پیدا شو او مخکښ ذکر شویدی چه زَلّتْ گناه نه دے۔

دَ څلورم دلیل جواب دا دے چه اخراج او اهباط دَ جنت نه په سبب دَ گناه سره نه دی ځکه چه الله تعالٰی دَ هغه توبه قبوله کړله او عفو یئ ورته اوکړله نو پکار دا وو چه دَ اخراج سزا یئ نه ورکولے نو معلومه شوه چه اخراج او اهباط یوا اثرِ مرتبه دے په خوراک دَ دغه شجره باندے په اثر طبعی سره یعنی الله تعالٰی په هغه اونه کښ دا سے اثر کیښودلے وو چه دَ هغے په خوراک سره انسان په جنت کښ نه شی پاتے کیدلے او دا سے ابوحیان په البحر المحیط او قرطبی په تفسیر کښ وئیلی دی دَ هغے ترجمه دا ده چه حق ته قریب خبره دا ده چه امر دَ اهبطوا امر تکلیف دے (امر تعبدی) ځکه چه

په دے کښې مشقت شوی دے په نسبت د جنت ته یعنی دا سے مکان ته نقل کیدل چه په هغې کښې معیشت سره مشقت لازم دے او په دے سره باطل شوقول د هغه چاچه وائي چه دا عقوبت وو ځکه چه تشدید په تکلیف (عبادت) کښې سبب د زیات ثواب دے نو څه رنګ دا عقاب کیدے شی بلکه داچه په دے اهباط او سکنی د زمکه کښې د الله تعالیٰ د حکمتِ ازلیه اظهار دے چه هغه خوروَل د نسل د آدم علیه السلام وُو د دے د پاره چه مکلف شی په شرع سره او مرتب شی په هغې باندے دخول د جنت او د جهنم - او بعضِ علماؤ د دے مثال ذکر کړیدے چه یو انسان په قصد یا په خطاء سره زهر او خښکی او بیا توبه او باسی اګرچه ګناه په توبه کولو سره معاف شی (بمشیة الله تعالیٰ) لیکن زهر و کښې چه کوم اثرِ طبعی الله تعالیٰ کیښودلے دے هغه به دغه شخص باندے ضرور راځی په صورت د مرګ یا مرض کښې - (د پنځم دلیل جواب روستو راځی)

دویم قسم خارجی اعتراضونه او د هغې جوابات

اول اعتراض ؟ هرکله چه مختار قول دا دے چه انبیاء علیهم السلام مخکښې د نبوت او روستو د هغې نه د ګناهِ صغیره او کبیره نه معصوم دی نو دا قول خو مشابه دے د شیعه ګانو سره -

جواب ۱۔ مشابهت او موافقت په یو قول کښې چه په دلیل سره وی د قول د مبتدعینو او مشرکینو سره نو هغه ناجائز نه دے هاں د هغوی متابعت او تقلید حرام دے مثلاً ډیر مشرکان توحید د خالقیت باندے عقیده ساتی او مسلمانان هم دا عقیده لری نو دا خو څه عیب نه دے -

جواب ۲۔ د هغوی سره مشابهت نیشته ځکه د هغوی مسلک دا دے چه انبیاء علیهم السلام خو معصوم دی لیکن تَقیهٔ کفر کوی او دا قول زمونږ په نیز باندے کفر دے دا تفصیل په کتاب نبراس ص۴۵۵ مؤلفه (عبدالعزیز الفرهاوی) کښې موجود دے -

دویم اعتراض په ډیرو کتابونو د اهل سنت کښې ذکر دی چه صدور د ګناهونو د انبیاء علیهم السلام نه جائز دے لکه تفتازانی په شرح عقائد نسفی کښې په باره د صدور د کبیره پس د نبوت نه سهواً یا په خطاءِ اجتهادی سره وئیلی دی جَوَّزَهُ الْاَکْثَرُوْنَ - دا رنګ د صغائر بعد النبوة په باره کښې

وئیلی دی تجوز عند الجمهور؟

جواب علـ دا دے چه دهٔ په دوارو مواضعو کښې مختار مسلک پرېښودلے دے۔ مختار هغه قول دے چه موتږ مخکښې ذکر کړے دے۔

جواب علـ جواز په عرف د اهل علم کښې صِرف امکان ته وئیلے شي برابره خبره ده که واقع دی او که نه وی نو د معتزلو او شیعه گانو سره اختلاف په امکان او په امتناع کښې دے د هغوی په نیز ارتکاب د ګناه د انبیاؤ نه ممتنع دے او د اهلِ سنت په نیز بانده ممکن دے او په وقوع کښې اختلاف نیشته یعنې ګناه د انبیاء علیهم السلام نه بالکل واقع شوے نه دے او د اسے تفصیل علامه شامی په کتاب مجموعة الرسائل رساله علـ (رفع الاشتباه) کښې ذکر کړے دے۔

دریم اعتراض په قرآن کریم کښې د انبیاء په باره کښې د ګناه د وقوع د پاره ښکاره نصوص دی په لفظ د عصیان او ظلم او ذنب او توبه وغیره سره او تاسو په هغې کښې ظاهر د قرآن پرېږدئ او تول تاویلات کوئ؟

جواب علـ د هغې چه کومے معانی (په خپل خپل) ایاتو کښې ذکر شوېږی نو هغه تاویلات (په دے معنی سره چه حقیقت پرېښود شوے او مجاز اخستلے شوے دے) نه دی بلکه دا خو یا مشترک الفاظ دی نو یو معنی دا سے اخستلے شوېږه چه دلالت په ګناه بانده نه کوی نو دا حمل د لفظ مشترکه دے په یو معنی د معانیو د هغې نه دیسته هم د علم اصول اصطلاح کښې تاویل وئیلی دی لیکن دا تاویل محمود دے دا په ډیرو مسائیلو کښې جاری دے په نیز د سلف صالحینو بانده۔

جواب علـ تفتازانی په شرح العقائد النسفیه کښې وئیلی دی چه کوم د انبیاء علیهم السلام نه نقل دی او ظاهر اً خبر ورکوی د هغوی په دروغو یا په بل معصیت بانده نو که په طریقه د اخبارِ احاد سره نقل وی نو هغه خو مردود دی (او د هغې مثالونه په نبراس کښې ذکر کړېږی) او داسے خو په قرآن کریم نیشته بلکه اخبارِ احاد صحیحه کښې هم نیشته او کوم چه په طریقه د تواتر سره نقل دی نو هغه د ظاهری معنی نه اړولے شوېږی که تاویل ئے کیدے شي او که نه شي کیدے نو هغه به حمل دی په ترکِ اولیٰ بانده۔ نو دا عبارت دلالت کوی په تاویل بانده لیکن د اهل علمو نه نقل ده

فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَّبِّهٖ كَلِمٰتٍ فَتَابَ

پس ایزده کړے ادم علیه السلام د رب خپل نه یوڅو کلمے نو رحم یې را اوکړځوو

عَلَيْهِ ۭ اِنَّهٗ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ ﴿۳۷﴾

په هغه باندے. یقینًا الله تعالیٰ ډیر توبه قبلوونکے مهربان دے.

چه تاویل کول بلکه کذب وئیل د پاره د عصمت د نبی او د پاره د بچ کولو د بری هم جائز دی لکه چه محب الله بهاری په مسلم الثبوت کښ وئیلے دی.

[دا بحث په فضل د الله تعالیٰ سره ختم شو].

ﮐﮯ۳ په دے ایت کښ ذکر د نورو انعاماتو خاصو د الله تعالیٰ دے په ادم علیه السلام چه یو خودل د کلماتو د توبے دی او بل د هغه توبه قبلول دی.

فَتَلَقّٰى د ترتیب د سورة اعراف نه معلومیږی چه هرکله د اکل د شجرے نه روستو الله تعالیٰ دوی ته تنبیه ورکړه چه په سورة اعراف ۲۲ کښ ذکر ده نو په هغے پسے متصل دوی دا کلمات اولوستل. نو معلومه شوه چه فَتَلَقّٰى عطف دے په فَاَزَلَّهُمَا باندے او په مینځ کښ فَاَخْرَجَهُمَا او قُلْنَا اهْبِطُوْا ترالیٰ حِيْنٍ پورے جمله معترضه ده. نیشا پوری وئیلی دی چه اصل د تَلَقّٰى مخامخ کیدل د پاره د لقاء دی بیا استعمالیږی د پاره د صرف مخامخ کیدلو د راتلونکی څیز بیا مستعملیږی په ځائے د نفسِ اخستلو او قبلولو کښ. او ابوحیان وئیلی دی چه په دے کښ معنی د اخستلو او قبلولو او فهم، فطانت، الهام، تعلم او په هغے باندے عمل کول او استغفار پرته ده. او دا رنګ استعمالیږی په هغه وحی کښ چه د الله تعالیٰ د طرف نه وی رسول ته او رسول سره د فهم نه قبول کړے وی لکه په سورة نمل ۶ کښ. نو دلته هم مقصد دا دے چه کلمات د طرف د الله تعالیٰ نه په وحی سره ادم علیه السلام ته راغلل او هغه قبول کړل او عمل یې ورباندے شروع کړلو په وئیلو سره په طریقه د استغفار او تضرع سره.

اٰدَمُ هرکله چه په تَلَقّٰى کښ معنی د وحی پرته وه او محل د وحی صرف ادم علیه السلام وو او حوا د هغه تابع وه د دے وجے نه تخصیص د اٰدَمُ یې په تَلَقّٰى کښ اوکړو او په عمل کښ یې حوا ورسره ذکر کړی لکه په سورة اعراف ۲۳ کښ.

مِنْ رَّبِّهٖ دا هم دلیل دے چه دا وحی وه او د دے بله فائده روستو ذکر کیږی.

كَلِمٰتٍ دا مفعول د تَلَقّٰی دے۔ د دے كلماتو په تعيين كښ ډير اقوال مفسرينو
نقل كړيدی۔ ليكن په سند مرفوع متصل صحيح سره يو روايت هم ثابت
نه دے هاں اقوال د صحابه كرامو شته دے د اكثرو صحابه او تابعينو (ابن عباس۔
حسن۔ ابن جبير۔ مجاهد۔ ابن كعب۔ عطاء۔ ضحاك۔ عبيد بن عمير۔ ابن
زيد بن اسلم۔ ابوالعاليه۔ ربيع بن انس۔ قتاده۔ خالد بن معدان) نه روايات
نقل دی چه مراد په دے سره هغه كلمات دی چه په سورة اعراف ۲۳ كښ
ذكر دی۔ او دا تفسير د قرآن دے په قرآن سره او په مقابل كښ بل روايت
په صحيح سند مرفوع متصل سره ثابت نه دے نو د دے نه بل طرف ته
عدول كول مناسب نه دی۔

سوال:۔ په دے باب كښ حديث مرفوع شته چه د هغې مضمون دا سے دے
چه آدم عليه السلام په وسيله د آخری نبی (محمد رسول الله صلی الله عليه
وسلم) سره دعا او كړه او قبوله شوه نو د دے نه وسيله بالذوات الفاضله
هم ثابته شوه۔ دا رنګ په هغه حديث كښ دا سے هم راغلی دی چه اے آدم
عليه السلام كه دغه نبی صلی الله عليه وسلم نه وے نو ما به ته هم نه وے
پيدا كړے نو د دے نه معنی د لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْاَفْلَاكَ هم ثابته شوه؟

جواب:۔ د هر حديث دارومدار د هغې په سند باندے وی او د هغې په معنی
باندے هم وی نو د دغه حديث سند صحيح متصل مرفوع نه دے ځكه چه
د دے په سند كښ كمزوری راويان دی۔ په كنز العمال ص ۳۵۹/۲ كښ وئيلی
دی چه سند د دے واهی (كمزورے) دے په دے كښ حماد بن عمر النصيبی
روايت كوی د سری نه او هغه د خالد نه او هغوی درواړه واهيان دی دا رنګ
په ص ۴۵۵/۱۱ كښ وئيلی دی چه دا حديث ضعيف دے دا رنګ په صيانة الانسان
ص ۱۲۲ او ص ۱۲۹ كښ وئيلی دی چه په دے كښ عبدالرحمان بن زيد بن اسلم
راوی دے او هغه ضعيف دے۔ او دا رنګ په دے كښ يو راوی رافضی (شيعه)
دے۔ دا رنګ په معجم صغير د طبرانی كښ ص ۸۲/۲ هم وئيلی دی بلكه امام ذهبی
په تعليق علی المستدرك ص ۶۱۵/۱ كښ دے حديث ته موضوعی وئيلی دی۔
دا رنګ ذهبی په ميزان الاعتدال ص ۲۳۶/۳ كښ وئيلی دی چه دا خبر باطل
دے او ابن كثير په بدايه ص ۷/۱ كښ دے ضعيف قرار كړے دے او ابن حجر
په لسان الميزان كښ د ذهبی سره موافقت كړے دے او شيخ الاسلام ابن تيميهؒ

په التوسل والوسيلة ص۶۹ او فتاوی ص۱۵ ص۲۵۴ کښې په دے حدیث باندے تفصيلاً جرح ذکر کړے ده. دا رنګ حاکم داسے بل حدیث په مستدرك ص۶۱۴ ص۱۵ کښې ذکر کړے دے ذهبی وئيلي دی چه ګمان دا دے چه دا هم موضوع دے. دا رنګ دا حدیث په اعتبار د معنی سره مخالف دے د قرآن نه ځکه چه په قرآن کريم کښې د پيدائش د عالم د پاره علت او غاية اثبات د حق او امر د عبادت ګرځولے دے لکه په سورة يونس ۵ او سورة ذاريات ۵۶ کښې دی او د کثير جن او انس د پاره غايه په سورة اعراف ۱۷۹ کښې جهنم ذکر کړے دے دا رنګ غايه ابتلاء د کيفيت د عملونو په سورة يونس ۱۴ کښې. او په دغه حدیث کښې علت د پيدائش د عالم پيدائش د محمد صلی الله عليه وسلم يې ګرځولے دے. او د حدیث د لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْاَفْلَاكَ په باره کښې شوکانی وئيلي دی چه صغانی دیته موضوع وئيلے دے (الفوائد المجموعة ص۳۲۶) کښې او داسے عبارت ملا علی القاری په کتاب المصنوع فی معرفة الحدیث الموضوع ص۱۵ کښې ذکر کړيدے او داسے په موضوعات کبير ص۵۹ کښې هم دی. او بعض مفتيانو د دے زمانے د دے حدیث د تصحيح د پاره کوشش کړے دے او څه آثار يې ذکر کړيدی خو د هغې نه هم ثابت او صحيح نه دے او دا يې بے فائدے کوشش کړے دے.

سوال:- سيوطی ذکر کړيدی چه آدم عليه السلام توسل کړے وؤ په بحق محمد صلی الله عليه وسلم وفاطمه وعلی وحسن وحسين؟-

جواب:- سيوطی دا بے سنده ذکر کړيدے او بے سنده روايت نه هيڅ اعتبار نيشته- فَتَابَ عَلَيْهِ، تاب په اصل کښې رجع ته وئيلے شی نو تائب هم رجوع کوی د ګناه خپل نه او کله دے نسبت الله تعالیٰ ته هم کړے شويدے نو الله تعالیٰ رجوع په رحمت سره کوی په بنده باندے کله چه دا بنده رجوع اوکړی د ګناه نه- او رجوع د رحمت د هغه کله په قبلولو د توبه سره وی او کله په تخفيف او آسانتيا راوستلو سره-

فائده علم ماده د توبے په قرآن کريم کښې اووه اتيا کرته راغلے ده په لس طريقو سره ده اول په صيغه د امر سره د طرف د الله تعالیٰ نه او دغه دليل دے په فرضيت د توبه باندے او دا اووه کرته دے لکه په سورة نور ۳۱ سورة تحريم ۸- دويم په طريقه د صفت د تارينه او زنانه په صيغه د اسم فاعل سره التائبون يو کرت. التوابين يو کرت تائبات يو کرت- دريم نسبت

بنده ته په طریقه د فعل ماضی یا مضارع سره دوه ديرش[۳۲] کرته لکه په سورة مائده ۳۹ او سورة نساء ۱۷. څلورم نسبت بنده ته په طریقه د اضافت یا مصدر د هغه نه لکه په سورة آل‌عمران ۹۰، په سورة توبه ۱۱۲ او سورة شوریٰ ۲۵ کښې. پنځم نسبت د توبې الله تعالیٰ ته په وصف د تواب سره یوولس ځله او په صیغه د فعل ماضی سره لس کرته او په صیغه د مضارع سره لس کرته او په صیغه د امر سره د یا ره د طلب او دعا یوکرت (سورة بقره ۱۲۸). شپږم نسبت د توبې الله تعالیٰ ته په یا ره د انبیاء علیهم السلام کښې. په یا ره د آدم علیه السلام کښې (سورة بقره ۳۷، سورة طٰهٰ ۱۲۲) په یا ره د خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم کښې (سورة توبه ۱۱۷) په یا ره د ابراهیم علیه السلام کښې (سورة بقره ۱۲۸). اووم نسبت الله تعالیٰ ته په یا ره د صحابه کرامو او نورو مؤمنانو کښې (سورة بقره ۱۸۷، سورة توبه ۱۱۷، ۱۱۸، سورة مجادله ۱۳، سورة مزمل ۲۰، سورة نساء ۲۶، ۲۷، سورة احزاب ۷۳). اتم نسبت الله تعالیٰ ته په یا ره د بنی اسرائیلو کښې (سورة بقره ۵۴، سورة مائده ۷۱). نهم نسبت څائسته آثار چه مرتب کیږی په توبه د بنده باندے: ۱. قبولیت په (سورة مائده ۳۹) ۲. مغفرت او رحمت په (سورة انعام ۵۴) کښې ۳. دخول جنت په (سورة مریم ۶۰) کښې ۴. تبدیل د سیئاتو په (سورة فرقان ۷۰) کښې ۵. فلاح په (سورة قصص ۶۷) کښې ۶. اعراض د هغه د زورنے ورکولو نه (سورة نساء ۱۶). ۷. معیت د مؤمنانو سره (سورة نساء ۱۴۶) ۸. لار د هغه خالی کول (سورة توبه ۵). ۹. اخوت فی الدین (سورة توبه ۱۱) ۱۰. متاع حسن حاصلیدل (سورة هود ۳) ۱۱. بارانونه وخت په وخت کیدل (سورة هود ۵۲) ۱۲. محبت د الله تعالیٰ حاصلیدل (سورة بقره ۲۲۲). لسم نسبت، توبه نه کول او نه قبلیدل او د هغې ناکاره آثار اول ظلم (سورة حجرات ۱۱) دویم عذاب د جهنم (سورة بروج ۱۰) عدم قبولیت (سورة نساء ۱۸، سورة آل‌عمران ۹۰).

فائده ۴: په کومو آیاتونو کښې چه توبه د انبیاء علیهم السلام سره متعلق ذکر ده نو مراد د هغې نه (په نسبت د نبی) تعبّد او خپل عجز ښکاره کول دی لکه په توبه د موسیٰ علیه السلام کښې په سورة اعراف ۱۴۳ کښې یا مراد د هغې نه (په نسبت د الله تعالیٰ) تخفیف راوستل او درجات پورته کول دی لکه په دے آیت کښې او په سورة توبه ۱۱۷ کښې او دا معنی په سورة بقره ۱۸۷

اوسورة نساء ۹۲ کښې هم مراد ده ځکه چه په دغه ایاتونوکښې ذکرد ګناه کولو نیشته دے. اوپه دے کښې جواب د هغه چا دے چه دلیل نیسی چه انبیاء علیهم السلام ګناه کوی ځکه چه هغوی ته نسبت د توبے شوے دے حاصل د جواب دا دے چه لفظ د توبه مستلزم د ګناه نه دے-

فائده ۳: د ګناه نه د توبے کولو د پاره علماؤ شرطونه لیکلی دی اول په دغه ګناه کولو پښیمانه کیدل په زړه سره او په ژبه باندے استغفار کول او اقرار کول د ګناه او پریښودل د هغه ګناه او اسباب د هغے لره او ورپسے نیک عمل کول تاکید دے د توبه کولو دا قول شربینی او خازن لیکلے دے. او تفصیل د دے شرطونو ابن قدامة المقدسی په کتاب مختصر منهاج القاصدین د ص ۲۵۸ نه لیکلے دی او د توبة نصوحا تشریح په سورة تحریم کښې راځی-

سوال: عَلَيْهِ په ځائے ئے علیهما ولے اونه وئیلو او حال دا چه سورة اعراف کښې کلمات د توبے د دواړو ذکر دی؟-

جواب: اول دا دے چه ښځه په اکثر احکامو کښې تابع وی د سړی د پاره. دویم دا چه مخکښې ایت کښې اُسْكُنْ امر مفرد ذکر وؤ کړ دے وجے نه دلته هم مفرد ذکر کړے شو-

إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ دا علت دے د مِنْ رَبِّهِ او د تَابَ عَلَيْهِ د پاره یعنی رب ورته دا کلمات او خودل ځکه چه توّاب دے او توبه ئے قبوله کړه ځکه چه الرَّحِيمُ دے. دا رنګ په دے کښې تسلی او ترغیب الی التوبه دے نورو ګناهګارانو د پاره. اَلتَّوَّابُ، وجه د مبالغے په دے صفت کښې د ډیروالی د ګناهګارانو او د ګناهونو ده او د ډیر کرته توبه کولو قبلول دی. الرَّحِيمُ کښې اشاره ده چه ډیر ځله توبه قبلوی د وجے د صفت د رحیم نه، نه د وجے د خپلے نفع حاصلولو یا د ضرر د بچ کیدلو نه او اشاره ده چه د توبے کولو طریقه بندګانو ته پخپله ښائی لکه چه ادم علیه السلام ته ئے کلمات او خودل. دا رنګ اشاره ده چه د توبه قبلولو سره رحمتونه او نعمتونه هم ورکوی بل دا چه د ګناهونو نه ئے بچ ساتی. نو تواب د تیر وخت سره تعلق لری او رحیم د راتلونکی وخت سره متعلق دے.

فائده: قرطبی وئیلی دی چه تائب په صفت د الله تعالیٰ کښې نقل نه دے کړے وجے نه د هغے اطلاق کول په الله تعالیٰ باندے جائز نه دی ځکه چه

قُلْنَا اهْبِطُوْا مِنْهَا جَمِيْعًا ۚ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ

اووئیل مونږ کوزشئ د دے ځائے نه ټول پس که راشی تاسو ته

مِّنِّيْ هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ

ځما د طرف نه څه لارخودنه نو چاچه تابعداری اوکړه د هدایت ځما نو نه به وی هيڅ يره

عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ﴿۳۸﴾ وَالَّذِيْنَ

په دوی باندے او نه به دوی غمژن کیږی۔ او هغه کسان

په الله تعالیٰ باندے د هغه اسماؤ او صفتونو اطلاق جائز دے چه الله تعالیٰ په قرآن کښ د ځان د پاره او رسول الله صلی الله علیه وسلم په صحیح حدیث کښ د هغه د پاره وئیلی وی او د هغے نه علاوه نورو نه صفتونه اګرچه په اعتبار د لغت سره جائز وی لیکن شرعًا جائز نه وی نو هغه استعمالول نه دی پکار۔

۳۸ په تکرار د امر د اهْبِطُوْا کښ ډیر اقوال دی۔ اول دا چه مخکښ امر د اهباط وؤ د جنت نه اسمان ته او دا دویم اهباط دے د اسمانونو نه زمکے ته۔ او نیشاپوری په دے باندے اعتراض کړے دے چه لفظ د وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ او دلته لفظ د مِنْهَا د دے قول په مخالفت باندے دلالت کوی۔ دویم دا د پاره د دفع د وهم دے هغه دا دے چه هر کله الله تعالیٰ د دوی توبه قبوله کړه نو کیدے شی چه حکم د اهباط به ئے منسوخ کړے وی نو په دے امر د اهْبِطُوْا سره هغه وهم دفع شو او دا دلیل شو چه امر د اهباط د وجے د سزا او عقوبت نه نه دے کنی روستو د توبه قبولولو نه خو سزا هم ختم شی بلکه اهباط د پاره د پوره کولو د هغه وعدے دے چه په اِنِّيْ جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيْفَةً کښ ذکر شوے وه دا قول نیشاپوری غوره کړے دے۔ دریم قول دا دے چه دا تکرار د اهباط نه دے بلکه د اهباط سره متعلق دوه قسمه احکام وؤ یو حکم تکوینی یعنی ژوند په طریقه د دشمنئ او د زمکے د څیزونو نه فائدے اخستل نو دا ئے اول ذکر کړو او دویم قسم حکم دینی او د هغے منونکو او د نه منونکو احوال نو هغه ئے د دویم اهباط سره ذکر کړو او دیته زمونږ د مشائخو په اصطلاح کښ اِعَادَه بُعْدِ عَهْد وئیلے شی۔

جَمِيْعًا دا حال دے د اهْبِطُوْا نه او دا تعمیم د حکم غواړی او اجتماع د زمانے

ضرورت نه غواړي نو دلته هم امر د اهباط خو تولو (ادم، حوا او ابلیس) ته عام دے برابره خبره ده که په یو ځائے راکوز شوي وي یا جدا جدا خو ظاهر داده چه جدا جدا راکوز شويدي. او ابوحیان په البحر المحیط کښ رد کړیدے په هغه مفسرینو باندے چه چا دلته تقدیر د عبارت کښ وئیلي دے هبوطاً جمیعًا یا هابطین جمیعًا یا فهبطوا جمیعًا ځکه دغه تکلفات غیر مناسبه دي.
فَاِمَّا یَاْتِیَنَّكُمْ مِّنِّیْ هُدًی، خازن وئیلي دي چه په دے کښ لوئے نعمت ته اشاره ده یعنی اګرچه د جنت نه راکوز شول لیکن الله تعالٰی پرے دا سے انعام (هدایت) اوکړو چه د هغے په وجه سره بیا همیشه جنت حاصلیږي. او دا خطاب اولاد د ادم او حوا علیهما السلام ته دے په قرینه د سورة اعراف ۳۵ چه هلته ئے یا بني ادم وئیلي دي. مِّنِّیْ دا لفظ دلیل دے چه مراد د هدایت نه وحی ده چه هغه د طرف د الله تعالٰی نه ده او د هغے مصداق رسولان انبیاء علیهم السلام او کتابونه او صحیفے منزّلے دي او وحی متلو او غیر متلو ته شامل دے لکه چه سورة اعراف ۳۵ کښ ذکر دي او په روستو ایت کښ لفظ د ایات هم دلالت کوي چه دلته د هدًی نه مراد وحی منزّله ده.
سوال:- اِمَّا په اصل کښ اِنْ مَا دے. نو ان په مقام د شک کښ راځي او یَاْتِیَنَّكُمْ کښ نون د تاکید د پاره د تحقیق او د یقین دے نو د دے دواړو جمع په یو جمله کښ څه رنګه صحیح ده؟
جواب:- تاکید خو په اعتبار د حقیقت سره دے یعنی هدایت راتلل خو یقیني دي او اِنْ د وجے د مِنِّیْ نه دے یعنی چه دغه هدایت د طرف د الله تعالٰی نه دے یا نه دے په دے کښ د بعض انسانانو شک وي نو دوي ته به دغه هدایت راتلل د طرف د الله تعالٰی نه په دلیلونو سره یقینًا ثابت شي او دیته مهائمي په تبصیر الرحمان کښ اشاره کړیده.
فَمَنْ تَبِعَ هُدَایَ، ابوحیان د سجاوندي نه نقل کړیدي چه د فَاِمَّا یَاْتِیَنَّكُمْ جزاء پټه ده (فَاتَّبِعُوْهُ) او فاء په فَمَنْ کښ د پاره د تفصیل ده. او مَنْ شرطیه دے فَلَا خَوْفٌ الخ د هغے جزاء ده او احتمال شته چه دا مَنْ موصوله وي په قرینه د روستو ایت سره چه په هغے کښ ئے الَّذِیْنَ موصول راوړے دے.
تَبِعَ دا لفظ ایمان تقوی او اعمالِ صالحه ته شامل دے په قرینه د سورة اعراف ۳۵ سره او په دے کښ اشاره ده چه په ایمان او اعمالو کښ تابعداري د

دلیل شرعی شرط دہ ۔ سوال :۔ دَ هُدَایَ په ځائے بانده ضمیر ولے نه راوړو یعنی (فَمَنْ تَبِعَهُ) ؟۔
جواب :۔ په اضافت دَ هُدَایَ کښې الله تعالٰی ته دَ هغے عظمت ته اشاره ده او شاه عبدالعزیز په فتح العزیز کښې وئیلی دی چه په دے کښې تعمیم دَ هدایت ته اشاره ده یعنی یو قسم هدایت خو صریح وحی ده چه هغه په مِنِّیْ هُدًی کښې ذکر شوه او دویم قسم هدایت اجماع او قیاس شرعی دے هغه اگر چه صراحةً دَ طرف دَ الله تعالٰی ته نه دے لیکن هدایت الٰهیه دے نو هُدَایَ هغے ته شامل دے۔
فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ. فرق په مابین دَ خوف او حزن کښې په ډیرو وجوسره دے اول داچه خوف دَ مستقبل زمانے سره تعلق لری او حزن دَ تیرے شوے زمانے سره. دویم داچه دواړه دَ مستقبل سره تعلق لری لیکن خوف وی دَ مطلوب دَ روکیدلو په وجه سره او حزن وی دَ محبوب دَ فوت کیدلو په وجے سره۔ دریم دا دے چه خوف دَ عذاب سره تعلق لری او حزن دَ عدم ثواب دَ وجے نه وی او ځلورمه وجه تیشا پوری ذکر کړیده چه په دے دواړو لفظونو کښې هغه ټولو نعمتونو ته اشاره ده چه الله تعالٰی دَ خپلو دوستانو دَ پاره تیار کړیدی ځکه خوف هغه درد دے چه حاصلیږی نفس ته دَ وجے دَ توقع کولو دَ مکروه حالت او دَ محذور څیز نه نو زوال دَ دے حال شامل دے سلامتیا سره دَ ټولو آفاتو نه او حزن هغه درد دے چه حاصلیږی نفس ته دَ وجے دَ روکیدلو دَ مطلوب یا فوت کیدلو دَ محبوب نه نو نفی دَ دے حالت مستلزم ده حصول دَ ټولو مقصدونو او ولذتونو لره ۔ او هرکله چه زوال دَ نامناسب حال او بچ کیدل دَ آفاتو مقدم وی په حصول دَ مرادونو باندے دَ دے وجے نه نفی دَ خوف ئے مقدم کړه په نفی دَ حزن باندے۔ او دا دلیل دے چه نیکانو بندګانو باندے په وخت دَ مرګ او په قبر کښې او په وخت دَ بعث کښې دَ قبرونو نه او په میدان دَ قیامت کښې او په وخت دَ تقسیم دَ عملنامو کښې او په وخت دَ میزان او دَ صراط کښې هیڅ خوف به نه وی ځکه چه نکره په سیاق دَ نفی کښې عموم او شمول غواړی او دلیل دَ دے په سورة حٓمٓ سجده ۳۰ کښې دے۔
سوال :- په نیکانو بندګانو باندے خو دَ دشمنانو دَ طرف نه ډیر خوفونه

بلکه د طرف د الله تعالیٰ نه هم ډیر غمونه مصیبتونه راځي په دلیل د حدیث صحیح اَشَدُّ الْبَلَاءِ الْاَنْبِیَاءُ فَالْاَمْثَلُ وَالْاَمْثَلُ یُبْتَلَی الرَّجُلُ بِقَدْرِ دِیْنِهٖ۔ الحدیث۔ او دا رنګ په وخت د وفات د ابراهیم ځوئي د نبي صلی الله علیه وسلم کښې هغه فرمائیلي وو یَا اِبْرَاهِیْمُ اِنَّا بِفِرَاقِكَ لَمَحْزُوْنُوْنَ۔ دا رنګ په سورة بقره ۱۵۵ کښې وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَیْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ الایة دا ټول نصوص دلالت کوی چه په پیغمبرانو باندے او په اولیاؤ باندے هم خوف او حزن راغلي دے ؟
جواب :- اکثر مفسرینو وئیلي دي چه داحال په دار دنیا کښې مراد نه دے بلکه په اخرت کښې دے او دلیل د دے دا دے چه په اکثر ایاتونو کښې د اجر اخروی نه روستو دا جمله ذکر ده لکه په سورة بقره ۶۲ ۱۱۲ ۲۶۲ ۲۷۴ ۲۷۷ او په سورة اعراف ۴۹ کښې د دخولِ جنت سره یې دا جمله ذکر کړیده او په سورة زخرف ۶۸ کښې لفظ د الیوم سره تقیید کړے شوے دے او کوم ایاتونه چه مطلق راغلي دي نو دغه قید پکښې مراد دے۔ او بعض مفسرینو (نیشاپوری وغیره) وئیلي دي چه دا په دنیا کښې هم دے ځکه چه هغه مؤمن چه راضی دے په قضا د الله تعالیٰ او په تقدیر د هغه نو هغه ته هیڅ تکلیف او مصیبت مکروه نه ښکاری او په دغه رضا سره خوف او حزن نه پوځائے کیږی۔
سوال :- نفي د خوف په جمله اسمیه او نفي د حزن یې په جمله فعلیه سره ولے ذکر کړیده ؟-
جواب :- دار دنیا کښې اګرچه خوف وو لیکن هغه ته دوی دار الخوف (ډیر ګور) نه دی وئیلي نو اشاره ده چه نفي د خوف د اتم او مستمر مراد ده او دنیا ته دوی ځائے د الحزن وئیلے دے په قرینه د سورة فاطر ۳۴ سره او هغه حزن په قیامت کښې بالکلیه زائیل شو چه هیڅ تجدد او حدوث به یې نه کیږی۔
فائده :- خوف سره "عَلَیْهِمْ" او یحزنون سره "هُمْ" لفظ راوړلو کښې فائده دا ده چه علیٰ دلالت کوی په غلبه او احاطه باندے یعني خوف به په دوی باندے احاطه او غلبه نه کوی اګرچه هیبتونه د قیامت به وی لیکن په نیکانو باندے به اسان وی او چه جنت ته اورسی نو هغه به تربینه هم هیر شی۔ دا نکته قرطبي او ابو حیان ذکر کړیده۔ او هُمْ یې د یَحْزَنُوْنَ سره د حصر او اختصاص د پاره ذکر کړو یعني نفي د حزن په دوی پورے خاص ده او د دوی نه علاوه په نورو کسانو باندے به هر وخت حزن وی او د دوی نه

كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيٰتِنَآ أُولٰٓئِكَ

چه کفر یې کړے (په زړه سره) او دروغژن کوي (په ژبه سره) ایاتونه زمونږه دغه کسان

أَصْحٰبُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خٰلِدُونَ ﴿٣٩﴾

دوزخ والا دي دوی په په دے (اور) کښې همیشه وي -

نفي د حزن په سورة انبیاء ۱۰۳ کښې ذکر ده -
۳۹ دا تخویف اخروی دے منکرینو لره د اولاد آدم علیه السلام ته او مقابل
دے د فمن تبع سره او د دے نور تعبیرونه په سورة اعراف ۳۶ او سورة
طٰه ۱۲۴ کښې راغلي دي - او فرق په مینځ د کفر او تکذیب کښې اول دا دے چه
کفر په زړه سره دے او تکذیب په ژبه سره دے - او بِآيٰتِنَا په طریقه د تنازع
الفعلین د دواړو سره متعلق دے - دویم دا دے چه کفر نه مراد کفر بالله دے
لکه چه په ۲۸ کښې ذکر شویدے او تکذیب نه مراد د ایاتو تو تکذیب دے -
سوال:- د مَنْ تَبِعَ هُدَايَ په مقابله کښې یې ومن لم يتبع هداى ولې او نه وئیلو؟
جواب:- نفي د اتباع خو عام ده عدم اهلیت او عدم استعداد او غفلت کول
او قصداً پریښودلو د اتباع ته شامل ده او په اولو حالتونو کښې عذاب
نیشته او کفر خو صریح دے په دے کښې احتمال د عدم اهلیت او غفلت نیشته -
سوال:- کفر خو عام دے او شامل دے تکذیب ته نو تکذیب یې ورپسې
ولې ذکر کړو؟
جواب ۱:- مخکښې د کفر او تکذیب فرقونه ذکر شول نو معلومه شوه چه د
دواړو ذکر کول ضروري دي -
جواب ۲:- هر کله چه کفر کښې قسمونه دي کفر د نعمت (ناشکري) ته او کفر
د معصیت ته هم شامل وو او په اول قسم باندے خو دا تخویف صادق
نه دے نو وَكَذَّبُوا اه ذکر کولو کښې اشاره ده چه دلته د کفر نه مراد شرک
دے دا قول ابو حیان کړے دے -
فائده:- سورة اعراف ۳۶ کښې استکبار ذکر کړے دے ځکه چه په هغه
سورت کښې مخکښې تفصیلي استکبار د ابلیس یې ذکر کړو نو اشاره ده چه
په اولاد آدم علیه السلام او ابلیس کښې چه څوک د ابلیس په صفت سره
متصف دي نو د هغوی د پاره عذاب دے او په سورة طٰه ۱۲۴ کښې وَمَنْ أَعْرَضَ اه

ذکر دیٔ ځکه چه په هغه سورت کښ مخکښ په مثل کښ اعراض ذکر وؤ نو په هغه
مناسبت سره ئے روستو هم ذکر کړو۔
بِاٰیٰتِنَآ دا لفظ شامل دے ټولو نازل کړے شوؤ کتابونو ته او معجزاتو د انبیاء
علیهم السلام ته او قرآن کریم ته او دلیلونو عقلیو د توحید ته۔ ایات جمع د
اٰیَةٌ ده په لغت کښ علامت ته وئیلے شي او په اصطلاح د قرآن کښ هغه
ټوکړه د کلماتو د قرآن چه جدا وي د نورو ټکړو نه په ذکر د فاصلے سره (فاصله
اخر د ایت ته وئیلے شي)۔
اُولٰٓئِکَ دا لفظ ئے روستو د اَلَّذِیْنَ اه نه راوړو نو اشاره ده چه د روستو حکم
د پاره سبب دغه اوصاف (کفر او تکذیب) دي۔
اَصْحٰبُ النَّارِ اول ایت او دا ایت مشتمل دي په اختصار باندے یعني په هر یو
کښ یو یو جمله محذوف ده۔ نو اول ایت په اصل کښ فَمَنْ تَبِعَ هُدَایَ اُولٰٓئِکَ
اَصْحٰبُ الْجَنَّةِ فَلَا خَوْفٌ اه دے او دویم ایت په اصل کښ وَالَّذِیْنَ کَفَرُوْا
وَکَذَّبُوْا بِاٰیٰتِنَا فَعَلَیْهِمُ الْخَوْفُ وَالْحُزْنُ وَهُمْ اَصْحٰبُ النَّارِ اه دے۔ اصحاب
جمع د صاحب ده د صحبت نه ماخوذ دے او صحبت مطلق اقتران (پیوستوالے)
دے د یو شیز د بل شیز سره اګر چه په یو حالت او په یو زمان کښ وي د
دے وجے نه د صحابي اطلاق په هغه چا باندے کیدے شي چه د نبي صلی الله
علیه وسلم سره ئے ملګرتیا شوي وي په حالت د ایمان کښ اګر چه لږ
وخت وي او بیا په ایمان سره مړ وي۔ بیا د دے لفظ اکثر اطلاق په ملازمه،
دوام او ملګرتیا باندے کیږي په طریقه د سکونت سره وي او که په حفاظت
سره وي۔ او راغب په مفردات کښ وئیلي دي چه صاحب ملازم ته وئیلے
شي که انسان وي او که حیوان وي زمان وي او که مکان وي نو کوم ملائیک
چه د اُور د حفاظت او څوکیدارئ د پاره مقرر دي نو هغوي ته هم اصحاب النار
په سورة مدثر ۳۱ کښ وئیلي شویدي۔ او کافرانو ته هم اصحاب النار وئیلے
شي ځکه چه هغوي به همیشه په اُور د جهنم کښ اوسیږي د هغے نه به نه جدا
کیږي د دے وجے نه دا لفظ (اصحاب النار) د مؤمنانو د پاره نه استعمالیږي (او) لفظ د اصحاب
کله د اوسیدونکو د پاره دے په طریقه د لزوم اګر چه دوام نه وي لکه اصحاب
مدین اصحاب الایکه۔ اصحاب الحجر۔ اصحاب الرس۔ اصحاب القریه۔ اصحاب
الکهف۔ او کله د متصف په یو صفت خاصه سره لکه اصحاب السبت اصحاب الاعراف

يٰبَنِىٓ اِسْرَآءِيْلَ اذْكُرُوْا نِعْمَتِىَ الَّتِىٓ

اے اولاد د یعقوب علیه السلام یاد کړئ (په شکر کولو سره) نعمت زما هغه چه ما

اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَوْفُوْا بِعَهْدِىٓ اُوْفِ

انعام کړیدے په تاسو باندے او پوره کوئ لوظ زما (ستاسو سره) نو پوره به کړم زه

بِعَهْدِكُمْ ۚ وَاِيَّاىَ فَارْهَبُوْنِ ۝ وَاٰمِنُوْا

لوظ ستاسو لره او خاص زما نه یره اوکړئ (په احکامو منلو سره) - او ایمان راوړئ

اصحاب الصراط - اصحاب الميمنة - اصحاب اليمين - اصحاب المشئمة اصحاب الشمال او اصحاب الاخدود او اصحاب السفينة - او کله د جنت والا د پاره ذکر وی او دا دیارلس کرته ذکر دے او کله د نار سره ذکر وی او دا نولس کرته ذکر دے او کله د جحیم سره ذکر وی او دا شپږ کرته ذکر دے او کله د سعیر سره ذکر وی او دا دوه کرته ذکر دے او کله صرف مفرد او شریک فی الصفة ته وئیلے شی لکه په سورة ذاریات ۵۹ کښ.

هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ د خلود نه مراد خلود ابدی دے او لفظ د هُمْ او فِيْهَا ښکاره دلیل دے چه جهنم او اصحاب جهنم باندے به فنا نه راځی.

۴۰ د دے آیت نه تر ۱۲۳ پورے خطاب خاص دے روستو د خطاب عام نه په ذکر کولو د نهه او امرو یعنی (اذکروا - اوفوا - فارهبون - امنوا - فاتقون - اقیموا الصلوة - اتوالزکوة - وارکعوا - واستعینوا) او پنځه نواهیو سره یعنی (لا تکونوا اول کافر به - لا تشتروا - لا تلبسوا - لا تکتموا او وتنسون انفسکم په معنی د لا تنسوا) او بیا یکښ عود د ایمان بالتوحید او قرآن او رسول ته - او تحذیر دے د هغه کارونو نه چه هغه (نزول) د دین کوی - او تیزی ورکول دی په ذکر د داسے امورو چه په هغے سره قوام (مضبوطی) د دین او د خلافت حقه راځی - او ربط د ماقبل مضمون سره دا دے چه هر کله استخلاف د آدم علیه السلام ذکر شو نو اوس ذکر کوی د هغه د اولاد نه هغه قوم چه مخوی لره الله تعالی خلافت حقه ورکړے وو چه هغه بنو اسرائیل دی سره د ذکر د هغه امورو نه چه په هغے سره مضبوطوالے د خلافت راځی - دویم ربط دا دے چه مخکښ عام دعوت وو توحید طرف ته نو اوس خاص بنی اسرائیلو ته دعوت د توحید ورکوی (ځکه دا سورت

اول دے د مدانی سورتونو ته او په مداینه کښې مخالفت کوونکی یهودیان وو چه هغوی ته دعوت د توحید او رسول او قرآن ضروری وو)۔ او ربط د ایت ۳۹ سره دادے چه په دے کښې ذکر کوی کافران د بنو اسرائیلو چه هغوی د اوامرو او نواهی د الله تعالیٰ نه کفر کړے وو او تکذیب د قرآن کریم ئے کړے وو۔

یٰبَنِیْۤ اِسْرَآءِیْلَ، دا سے نداء په قرآن کریم کښې شلور کرته ذکر ده چه هغه په دے سورة بقره ۴۷ ۱۲۲ او سورة طٰه ۸۰ کښې دی او د عیسیٰ علیه السلام یو خطاب په سورة مائده ۷۲ کښې او دویم په سورة صف ۶ کښې او بغیر د نداء نه لفظِ بنی اسرائیل اووه دیرش کرته او لفظ اسرائیل دوه کرته ذکر دے۔ بَنِیْ د ابن لفظ په عرف کښې ټول اولاد باندے اطلاق کیږی که نارینه وی او که زنانه وی که نزدے اولاد وی او که لرے وی۔

اِسْرَآءِیْلَ په دے کښې د مفسرینو ډیر اقوال دی اول دا چه دا په معنیٰ د عبدالله دے او اکثر اهل علمو وئیلی دی چه اسر په عبرانی (یا سریانی) کښې عبد ته وائي او ایل الله تعالیٰ ته وئیلے شی او ابن خلدون د دے په عکس سره ذکر کړیدی چه ایل عبد ته او اسر الله تعالیٰ ته وئیلے شی۔ دویم دا چه صفوة الله ته وئیلے شی۔ دریم دا چه اسر شدت ته وئیلے شی نو معنیٰ دا ده شدة الله یعنی الله تعالیٰ هغه لره کلک کړے وو په بدنی لحاظ سره او په دین کښې۔

شلورم د سهیلی نه روایت دے چه دا په معنیٰ اَسْرَی اِلَی اللهِ (په معنیٰ د هجرت دے) بنا په دے دا نوم مرکب دے د عربئ او عبرانئ نه او د دے نه علاوه نور اقوال هم شته لیکن اکثر ابو حیان ضعیف کړیدی۔ د دے ټولو وجوهو نه معلومیږی چه دا اسمِ صفتی (لقب) وو د یعقوب علیه السلام۔

سوال:۔ دا سے ئے ولے او نه وئیل چه یا بنی یعقوب؟

جواب ۱ په اسم صفتی ذکر کولو کښې په وخت د نداء کښې ادب وی۔

جواب ۲ په دے کښې تاکید او ترغیب دے منلو د توحید فی العبادت (اعبدوا) ته ځکه چه مقصد دا سے شو یٰبَنِیْۤ عَبْدِ اللهِ یعنی ستاسو پلار (یعقوب علیه السلام) د الله تعالیٰ عبادت کوو او په هغے سره ئے وصیت کړے وو لکه په دے سورت ۱۳۳ کښې دی نو توحید فی العبادت ستاسو د پلار زوړ دین دے نو تاسو خوئے ضرور اومنئ۔

اذْكُرُوْا دا ماخوذ دے د ذِکر او ذُکر نه او په نیز د اکثر علماؤ د دے فرق نیشته هاں ذُکر په ژبے سره او مقابل د هغے انصات (چپ کیدل) دے او ذِکر په زړه سره او د هغے مقابل نسیان (هیرول) دی او د کسائی نه نقل دے چه په زیر د ذال سره وی نو ذکر په ژبه دے او چه په پیښ سره وی نو په معنیٰ د ذکر قلبی سره دے۔

فائده:- ذکر مفرد او مضاف په قرآن کښ دوه اویا کرته راغلے دے۔ سیوطی په اتقان کښ وئیلی دی چه ذکر په قرآن کښ په شل معانو سره دے اول ذکر د ژبے (سورة بقره ۲۰۰)۔ دویم ذکر قلبی (سورة آل عمران ۱۳۵)۔ دریم حفظ (سورة بقره ۶۳) څلورم طاعت او جزا د هغے (سورة بقره ۱۵۲)۔ پنځم مونځونه تول (سورة بقره ۲۳۹)۔ شپږم وعظ (سورة اعراف ۱۶۵) اووم بیان (سورة اعراف ۶۹)۔ اتم خبره کول (سورة یوسف ۴۲)۔ نهم قرآن (سورة طٰهٰ ۱۲۴)۔ لسم تورات (سورة نحل ۴۳)۔ یوولسم خبر ورکول (سورة کهف ۸۳)۔ دولسم شرافت (سورة زخرف ۴۴)۔ دیارلسم عیب کول (سورة انبیاء ۳۶) څوارلسم لوح محفوظ (سورة انبیاء ۱۰۵)۔ پنځلسم ثناء کول (سورة احزاب ۴۱)۔ شپاړسم وحی (سورة صافات ۳)۔ اوولسم رسول (سورة طلاق ۱۰ ۱۱)۔ اتلسم صلوٰة (سورة عنکبوت ۴۵)۔ نوولسم صلوٰة الجمعه او خطبه (سورة جمعه ۹)۔ شلم صلوٰة العصر (سورة ص ۳۲)۔ او زه وایم چه دوه معانے نورے هم شته یوویشتم ذکر مقابل د نسیان (سورة بقره ۲۸۲) دوویشتم ذکر په معنیٰ د شکر سره (سورة بقره ۱۵۲)۔ نو دلته ذکر په معنیٰ د شکر کولو دے ځکه چه د نعمت سره ذکر شوے دے او دا رنګ زاد المسیر او تفسیر قرطبی کښ هم وئیلی دی او بل قول دا چه دا په معنیٰ د ذکر بالقلب سره دے یعنی غفلت د دے نه مه کوئ او قرطبی دے له ترجیح ورکړے ده۔

نِعْمَتِيَ دا مفرد اسم جنس دے په شمار د نعمتونو ترے مراد دی که په موجوده بنی اسرائیلو باندے وو او که د دوی په مشرانو باندے او که عام نعمتونه دی او که خاص وی۔ خاص روستو رکوع کښ ذکر کړے شوی دی او په اضافت کولو د نعمت کښ الله تعالیٰ ته اشاره ده چه نعمتونه ټول په ملکیت او اختیار د الله تعالیٰ کښ دی نو شکر صرف د هغه پکار دے او دا رنګ په دے اضافت کښ اشاره ده عظمت د نعمتونو ته۔

فائدہ :- قرطبي وئيلي دي چه بني اسرائيلو ته امر دَ ذکرِ نعمت او دے امت ته امر دے دَ ذکر دَ الله تعالیٰ (اذکروني اذکرکم) نو دَ هغوی نظر به اول په نعمت باندے وي او دوستو به نقل کيږي منعم (انعام کوونکی) ته او دَ دے امت نظر به دَ اول نه منعم ته وي نو دا هم سبب دَ فضيلت دَ اخری امت دے او نيشاپوري وئيلي دي چه نقل دہ چه دَ نعمتونو بندگان ډير دي او دَ منعم بندگان لږ دي۔

اَلَّتِيْٓ اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ، سوال :- نِعْمَتِيَ خو دلالت کوي په نعمت دَ الله تعالیٰ نو په هغے پسے اَلَّتِيْٓ اَنْعَمْتُ ته څه ضرورت دے ؟-

جواب :- په نِعْمَتِيَ کښ اشاره دہ چه نعمت مِلک دَ الله تعالیٰ دے او په دے لفظ کښ اشارہ دہ چه انعام دَ طرف دَ الله تعالیٰ نه ملاؤ شویدے يعني نعمت دَ هغه دے او ورکړے هم هغه دے نو شکر هم صرف او صرف دَ هغه کول ضروري دي۔

عَلَيْكُمْ، شربيني وئيلي دي چه په دے لفظ کښ هم تاکيد دَ شکر ته اشارہ دہ هغه دا چه دَ انسان په فطرت کښ غيرت او دا رنګ غِل او حسد شته دے نو کله چه خپل نعمت ته اوګوري نو دَ غيرت دَ وجے نه به شکر کوي او چه دَ بل چا نعمت ته ګوري نو بيا ناشکري او حسد کوي۔

فائدہ :- شکر دَ نعمت او په زړه کښ ياد ساتل کنايه دہ دَ توحيد في العبادت دَ منلو نه ځکه چه اول اولوئے شکر دَ نعمتونو دا دے چه دَ دے نعمتونو نسبت الله تعالیٰ ته اوکړے شي او دَ هغه په رضا کښ خرچ کړے شي (لکه چه روستو په تحقيق دَ شکر کښ به ذکر شي) او دغه نفسِ توحيد دے نو دا (اذْكُرُوْا نِعْمَتِيَ) دَ دعوت الی التوحيد يوه طريقه دہ۔

تنبيه :- کنز العمال ص۳۵ کښ روايت دے چه عمر رضي الله تعالیٰ عنه اولوستلو يٰبَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ اذْكُرُوْا او نو بيا ئے اوئيل چه " دا قوم خو تير شويدی نو په دے کښ اوس تاسو مراد يئ"۔ مطلب دا دے چه مؤمنان هر کله دا اوامر او نواهي اوري نو ځان طرف ته دے متوجه کوي او عبرت دے دَ هغے نه اخلي دا سے دِ ے نه وائي چه دا آيا تونه په بني اسرائيلو پورے خاص دي۔ وَاَوْفُوْا بِعَهْدِيْٓ دا دَ دعوت الی التوحيد دويمه طريقه دہ۔ ايفاء پوره کولو ته وئيلے شي په ميزان او کيل (تول، ناپ) کښ هم استعماليږي

او په وعده او عهد کښ هم استعمالیږی۔ عهد ابوحیان په تفسیر ۱/۳۲۶ کښ وئیلی دی چه دَ عهد شپږ معانی دی وصیت۔ ضامن کیدل امر۔ التقاء۔ رویت۔ منزل۔ او هغه وعده چه دَ دوه طرفو تو نه وی نو هغه هم عهد دے او خازن وئیلی دی چه عهد په اصل کښ حفاظت او رعایت کول دی دَ یو څیز وخت په وخت۔ او نیشاپوری وئیلی دی چه نسبت دَ عهد معاهِد او معاهَد دواړو ته کیدیشی۔ دلته مراد دَ عهد نه څه دے په دے کښ ډیر اقوال دی دَ حسن نه روایت دے چه مراد هغه عهود دی چه په سورة بقره ۸۳ ۸۴ ۸۵ اوسورة آلعمران ۸۱ ۱۸۷ اوسورة مائده ۱۲ اوسورة اعراف ۱۵۷ کښ دی او عهد اسم جنس دے نو دے ټولو ته شامل دے۔ او زجاج وئیلی دی چه مراد هغه عهد دے چه په تورات کښ وُو په باره دَ اتباع کولو دَ محمد رسول صلی الله علیه وسلم کښ او دَ ایمان راوړلو په باره کښ په هغه باندے۔ او نیشاپوری یو عبارت دَ تورات دَ نهم فصل دَ سفر اول دَ تورات نه نقل کړے دے چه په هغے کښ دغه عهد اشارةً ذکر دے۔ دریم قول، ادا دَ فرائضو په اخلاص او سنت سره مراد ده۔ څلورم قول عبادات۔ پنځم قول اداب ظاهرة اداکول۔ شپږم عام دے ټولو اوامرو او نواهیو او وصیتونو ته او قرطبی وئیلی دی چه دا روستو قول صحیح دے او ټولو اقوالو ته شامل دے۔ او بِعَهْدِیْٓ کښ اضافت دے فاعل ته ځکه چه داعهود دَ طرف دَ الله تعالٰی نه دی۔

اُوْفِ بِعَهْدِکُمْ داجواب دَ امر (داوفوا) دے نو دلالت کوی په شرط باندے یعنی په دے شرط چه تاسو وفا اوکړئ نو زه به هله وفا کوم نو چه دَ بندګانو دَ طرف نه وفا اونشی نو الله تعالٰی باندے اعتراض نشی کیدے چه هغه ولے وفا اونکړله۔ او دلته عهد مضاف دے مفعول ته ځکه دا عهد هم دَ طرف دَ الله تعالٰی نه دے او هغه په سورة مائده ۱۲ کښ ذکر دے او زجاج وئیلی دی چه دلته مراد دَ عهد نه ضمان دے یعنی چه دَ کوم څیز چه زه ستاسو دَ پاره ضامن شوے یم هغه جنت دے۔ بل قول دا دے چه وفا به اوکړم په قبولیت او جزا درکولو سره۔

تنبیه:۔ وفا مجرد هم متعدی راځی لیکن صیغه دَ ایفاء مزید دَ کمال او دَ مبالغے دَ پاره دے۔

فائده :- دغه عهود چه په ایاتونو کښې ذکر دی د هغې حاصل دا دے، اول کتاب د الله تعالیٰ باندے عمل کول، دویم شرک فی العبادت نه ځان ساتل- دریم حقوق د والدینو او ذوی القربیٰ او یتیمانو، مسکینانو ادا کول. څلورم خلقو ته دعوت کول- پنځم اقامة الصلوٰة- شپږم زکوٰة ادا کول- اووم د ناحق قتل نه بچ کیدل- اتم د یو بل د اخراج نه بچ کیدل- نهم د اخری نبی تصدیق کول. لسم خلقو ته د کتاب الله تبیان (تشریح او تفسیر) کول یوولسم اقامة الصلوٰة ایتاء الزکوٰة او ایمان په ټولو رسولانو باندے او د هغوی د دین امداد کول او په دین حق باندے خرچ کول- دولسم تقویٰ کول او مضبوط ایمان په ټولو ایاتونو باندے لرل- دیارلسم توحید د ربوبیت منل، او دا ټول داخل دی په اُعْبُدُوْا رَبَّكُمْ کښې تو حاصل دا دے چه اعْبُدُوْا رَبَّكُمْ ضرور او منع ځکه چه تاسو او ستاسو مشرانو د دے په باره کښې عهود کړیدی د دے وجے نه دا دویمه طریقه د دعوت د توحید ده بنی اسرائیلو ته او قرطبی لیکلی دی چه دا وعده د دے امت ته هم مطلوب ده لکه چه اوفوا بالعقود او اوفوا بعهد الله او داسے نور دی- او دا وفا د بندګانو تنبه ده د پاره د وفا د الله تعالیٰ خو علت نه دے بلکه فضل د الله تعالیٰ دے.

وَاِيَّايَ فَارْهَبُوْنِ په دے جمله کښې د اِيَّاكَ نَعْبُدُ په نسبت سره ډیر تاکیدات او حصر دے ځکه چه اِيَّايَ پسے فعل د اِرْهَبُوْا پټ مراد دے ځکه چه روستو فَارْهبوا په ایای کښې عمل نشی کولے د وجے د وجود د فاء نه او فا په دیکښې جواب د امر پټ دے لکه تنبهوا فارهبون یا په تقدیر د شرط سره ده یعنی اِنْ كُنْتُمْ رَاهِبِيْنَ شَيْئًا فَارْهَبُوْنِ. تو حاصل د ټول عبارت داسے دے "وَاِيَّايَ ارْهَبُوْا وَاِنْ كُنْتُمْ رَاهِبِيْنَ شَيْئًا فَارْهَبُوْنِيْ" تو په دے کښې تکرار د جملے دے او و رسره مخکښې راوړل د اِيَّايَ دی د پاره د تخصیص. او په اخر د فَارْهَبُوْنِ کښې یاء حذف شویده د رعایت د فاصلے د وجے نه او دا رعایت د وقف هم دے.

فائده ع مادہ د رهبت په قرآن کریم کښې دولس کرته ده په شپږ وجوهو سره اول په صیغه د امر سره د پاره د ایجاب د رهبت په دے ایت او په سورة نحل ۵۱ کښې- دویم دا صفت د انبیاء علیهم السلام دے (سورة انبیاء ۹۰)- دریم دا صفت د صالحینو دے (سورة اعراف ۱۵۴ سورة مائده ۸۲)

بِمَآ اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُوْنُوْٓا
په هغه کتاب چه نازل کړیدے ما تصدیق کوونکے دے د هغه کتابونو چه تاسو سره دی او مه کیږئ

اَوَّلَ كَافِرٍۢ بِهٖ ۠ وَلَا تَشْتَرُوْا بِاٰيٰتِىْ ثَمَنًا
اول انکار کوونکی د دے نه، او مه اخلئ په ایاتونو زما قیمت (دُنیا)

قَلِيْلًا ۡ وَّاِيَّاىَ فَاتَّقُوْنِ ﴿۴۱﴾ وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ
لږ او خاص زما نه ویریږئ (په ځان بچ کولو سره د حرامو نه) او مه ګډوډ کوئ حق لره (په خلقو باندے)

خلورم صفت دے په مقابل د احبار و کښ (سورة توبه ۳۴ ۳۱). او په دے خلورو مواضعو کښ رهبت د الله نه مراد دے. پنځم رهبت په طریقه د ابتداع (سورة حدید ۲۷). شپږم اثر د اسباب ظاهره یعنی اسلحه یا ډیرماران ښکاره کول او د انسان نه ویره کول (سورة اعراف ۱۱۶، سورة انفال ۶۰، سورة حشر ۱۳)

فائده ۲. فرق په مینځ د رهبت او د تقوٰی او د خوف او خشیت کښ دا دے چه خوف خو تولو نه عام دے او رهبت خوف دے سره د تحرز نه یعنی ځان بچ کول او تقوٰی خوف دے سره د حزم (هوښیارئ) نه. دارنګ رهبت صفت د زړه دے او تقوٰی صفت دے په اعمال ظاهره کښ. دارنګ رهبانیت په عرف د مخکنو کتابونو کښ وو او تقوٰی په اصطلاح د قرآن کښ ده او دارنګ رهبت په هغه ځائے کښ استعمالیږی چه امکان د وقوع وی او تقوٰی په هغه ځائے کښ مستعملیږی چه وقوع د هغے یقینی وی. او خشیت هم صفت د زړه دے سره د عظمت د مخشی عنه نه.

فائده ۳. دلته فاصله د ایت یئے په رهبت سره د پاره د تاکید د رغبت ده په عمل کولو د اذکروا او د اوفوا کښ نو ذکر صفت قلبیه دے او ایفاء د عهد د پاره د تحرز (ځان بچ کول د بے لوظئ کولو نه) دے نو د ابن عباس رضی الله عنهما قول دے چه رهبت (ویره) او کړئ د نازلیدلو د عذابونو نه په تاسو باندے لکه چه ستاسو په مشرانو باندے نازل شوی وو. او دویم قول دا دے چه ویره او کړئ د بے لوظئ کولو نه او دا دریمه طریقه د دعوت الی التوحید ده.

۴۲ په دے ایت کښ هم دوه اوامر او دوه نواهی ذکر کوی او ربطئے دا دے

چه په اول ایت کښ طریقهٔ دعوت الی التوحید وے نو په دے ایت کښ دعوت دے ایمان بالقرآن او رسول ته او دفع کول د موانعو د هغے دی.
وَاٰمِنُوْا واو دلالت کوی چه دا معطوف دے په ماقبل اذْكُرُوْا باندے نو داخل دے په خطاب د بنی اسرائیلو کښ-
بِمَآ اَنْزَلْتُ مراد د دے نه قرآن کریم دے په قول د ډیرو اهلِ علمو کښ په قرینه د مُصَدِّقًا سره- او په قول د قتادة کښ مراد د دے نه هغه کتاب او رسول دے چه هغه د دوی په تورات او انجیل کښ مکتوب وو نو مستلزم شو ایمان بالرسول لره - او وصف د انزلت سره یئے ذکر کړو چه وحی غیر متلو (حدیث) ته هم شامل شی-
مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ دا حال دے د انزلت د ضمیر متکلم نه یا د هغه ضمیر مفعول نه چه محذوف دے او په اصل کښ انزلته وو- لِمَا مَعَكُمْ مراد د دے نه تورات او انجیل دے او لفظ مَعَكُمْ دلالت کوی چه تر وخت د نزول قرآن پورے د دوی سره خپل اصل تورات او انجیل موجود وو اگر چه تحریف معنوی یئے پکښ کولو- مصدق د تصدیق نه ماخوذ دے او دا تصدیق په درے طریقو سره دے- اوله طریقه دا چه په قرآن کښ دی چه موسیٰ علیه السلام او عیسیٰ علیه السلام حق انبیاء دی او تورات په موسیٰ او انجیل په عیسیٰ علیهما السلام باندے نازل کړے شوے وو لکه په سورة بقره ۱۳۶ او سورة آل عمران ۸۴ کښ دی نو ایمان په قرآن کریم باندے تاکید او کړو د حقانیت د موسیٰ او عیسیٰ علیهما السلام او د تورات او انجیل په دے توجیه سره مصدق په معنی د تاکید کوونکی دے- دویمه طریقه دا چه په تورات او انجیل کښ اِخبار او بِشارت ذکر وو په باره د محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم کښ او د قرآن کریم د راتللو او په صفاتو د صحابه کرامو سره نو هر کله چه قرآن او رسول صلی الله علیه وسلم راولیږلے شول نو د اِخبار د تورات او انجیل تصدیق اوکړے شو او د دے تائید په سورة اعراف ۱۵۷ کښ دے او په دے توجیه سره مصدق په معنی د رشتینی کوونکی دے خبر د تورات او انجیل لره او په دے دواړو توجیهاتو سره تصدیق اجمالی مراد دے او دا تیشا پورې لیکلی دی- او دریمه طریقه دا ده چه په تورات او انجیل کښ د توحید او نورو اصول الایمان او دا رنگ اصول د محرما تو

چه په تولو ادیانو سما دیو کښې حرام وُو او فرضیت د پنځه بناءګانو د اسلام (چه په حدیث کښې ذکر دی) دا ټول ذکر وُو او دا په قرآن کریم او په تعلیماتو د آخری نبی صلی الله علیه وسلم کښې هم ذکر دی نو دا کتابونه په دغه امورو کښې موافق دی بنا په دے پاندے تصدیق په معنی د موافقت سره دے او دا معنی په تفسیر سراج المنیر او تفسیر خازن کښې ذکر ده۔

فائده ع۱ تصدیق په صفت د قرآن کریم کښې په سورة یونس ۳۷ او سورة یوسف ۱۱۱ کښې ذکر دے او مصداق په صفت د قرآن کښې یو ځل کوته او په صفت د رسول الله صلی الله علیه وسلم کښې درے کرته او په صفت د عیسیٰ علیه السلام او انجیل کښې څلور کرته دے۔

فائده ع۲ د تصدیق په صله کښې کله لام راځی لکه په دے ذکر شوو آیاتونو کښې دی نو مراد د تصدیق نه دغه معانی دی چه مخکښې ذکر کړے شویدی او کله د دے په صِله کښې بآء راځی لکه په باره د یحییٰ علیه السلام (سورة آلعمران ۳۹) کښې او په صفت د مریم علیها السلام په (سورة تحریم ۱۲) کښې او په صفت د نبی صلی الله علیه وسلم او د صحابو کښې په (سورة زمر ۳۳) کښې نو په دے آیاتونو کښې مراد بیان کول د کلمٰا تو د توحید او د ایما دی او بیان کول د صدق دی په طریقه د دعوت او تبلیغ سره د معنیٰ موافقت کولو نه۔

وَلَا تَكُوْنُوْٓا اَوَّلَ كَافِرٍۢ بِهٖ داجمله او د دے نه روستو جملے د نهی د پاره د ذکر د نواقضو د ایمان دی چه د ایمان د صداقت او د حفاظت د پاره د دے کارونو نه ځان بچ او ساتۍ نو اول د نواقضو د ایمان نه کفر کول دی د هغې نه په دے جمله کښې نهی ذکر کوی۔

سوال:۔ اول لفظ مفرد او تَكُوْنُوْا صیغه د جمع ده نو د دواړو موافقت نو نیشته؟ **جواب:۔** په ډیرو وجوهو سره دے اول وجه په تقدیر د اول قوم یا اول فوج. دوم داچه په اعتبار د کلٌ واحدٍ سره دے۔

سوال:۔ په دوه وجوهو سره دے اوله وجه دلته ئے منع کړیده د دوی د اوّلیت (رومبی والی) نه په کفر کښې او حال داچه د دوی نه مخکښې خو مشرکانِ مکه په قرآن کفر کړے دے دویمه وجه داده چه دوی ئے د اولیت د کفر نه منع کړیدی نو آیا تابعداری په کفر کښې جائز ده؟

جواب :- په ډیرو طریقو سره دے اول داچه لفظ د مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ پټ دے - دویم داچه لفظ د مِثْلِ پټ دے - دریم داچه دلته کفر په معنیٰ د کفر عنادی دے سره د علم او معرفت نه . څلورم داچه دلته اولیت مقابل د ثانویت نه دے بلکه تقدم کول په کفر کښ په معنیٰ د تلوار کول بغیر د فکر او سوچ کولو نه دی - پنځم دا اولیت دلته قیداً واقعی دے یعنی چه دوی سره د علم نه کفر اوکړی نو د دوی تابعداران (شاګردان - مریدان) به د دوی د وجے نه کفر کوی نو دوی به امامان د کفر شی - شپږم دا تیرشوی توجیهات خو په هغه وخت کښ دی چه ضمیر د بِهٖ راجع شی مَا اَنْزَلْتُ (قرآن) ته لیکن بل احتمال دا دے چه دا ضمیر راجع دے مَا مَعَكُمْ ته یعنی کفر کول په قرآن باندے مستلزم دے کفر کولو لره په تورات باندے او په تورات باندے د دوی نه مخکښ (په اهل کتابو) کښ بل چا کفر نه وؤکړے - اووم په دے توجیه باندے بل احتمال دا دے چه کفر په معنیٰ د کتمان (پټولو) سره دے سره د علم نه -

وَلَا تَشْتَرُوْا بِاٰيٰتِيْ ثَمَنًا قَلِيْلًا دا منع ده د دویم د نواقضو د ایمان نه چه دنیا لره په دین باندے غوره کول دی -

سوال :- اشتراء کښ قانون دا دے چه باء داخلیږی په ثمن باندے نه په مبیعه باندے نو دلته خو عبارت پکار وؤ لَا تَشْتَرُوْا اٰيٰتِيْ بِثَمَنٍ قَلِيْلٍ یا لا تبیعوا آیاتی بثمن قلیل ؟ -

جواب ۱ دلته اشتراء په معنیٰ د استبدال سره ده او په استبدال کښ قاعده دا ده چه کوم شیز د ځان نه ورکول وی نو باء په هغے باندے داخلیږی .

جواب ۲ په دے کښ مبالغه ده د دے عملِ قبیح د دے خلقو یعنی دوی دنیا داسے لوئے مقصد ګرځولے دے چه آیات نو ئے د هغے د پاره ذریعه ګرځولے ده -

بِاٰيٰتِيْ ، سوال :- د دے نه معلومیږی چه قرآن یا بل کتاب الٰهی خرڅول (په طور د تجارت کولو حرام دی ځکه چه په آیاتو سره قیمت حاصلول دی او حال دا دے چه د دے په جواز باندے اتفاق د امت دے ؟ -

جواب :- آیات خو کلام الله دے الفاظ سره د معانو نه او کلام الله خو مخلوق نه دے او نه مال دے نو خرڅول اخستل د هغے خو امکان هم نه لری

کوم چه خرڅېږي هغه څو قیمت د کاغذ او د محنت د کتابت او د طباعت او د جلد دے د دے وجے نه په دے ځائے کښ د مفسرینو دوه قولونه دي څوک وائي چه ایات نه مراد عینِ ایاتونه نازل کړے شویدي نو هغوی وائي چه دلته مضاف محذوف دے نو د حسن بصري په روایت سره بِتَغْيِيرِ اٰيَاتِيْ یعنی په تحریف او تبدیل د ایاتونو سره دنیا حاصلوی او د سدي په قول سره بِكِتْمَانِ اٰيَاتِيْ (په پټولو د ایاتونو سره) او په نیز د بعضِ علماؤ بِكُفْرِ اٰيَاتِيْ (د ایاتونو په انکار کولو سره) او په نیز د نورو علماؤ بِتَرْكِ الْعَمَلِ بِاٰيَاتِيْ (په پرېښودلو د عمل سره په ایاتونو باندے). او په نیز د ابوالعالیه بِتَعْلِيْمِ اٰيَاتِيْ (په درس وتدریس د ایاتونو). دویم قول دا دے چه مراد د ایات نه اوامر او نواهي او احکام د الله تعالیٰ دي دا اقوال ابوحیان، ابن کثیر، قرطبي وغیره ذکر کړیدي.

ثَمَنًا قَلِيْلًا ثمن عوض د مبیع ته وئیلے شي که روپئ اشرفئ وي او که نور مال وي او دلته مطلقِ بدل مراد دے که نقود وي او که سامانونه وي او که عزت ومرتبه د دنیا وي او که سرداري او مشري وي او که رشوت وي او که اُجرت وي. قَلِيْلًا دا خو مقابل د کثیر راځي لیکن قِلّت او کثرت دوه قسمه دے اول په اعتبار د کمیّت (مقدار) او دویم په اعتبار د صفت او کیفیت سره دلته اول قسم مراد نه دے یو وجه دا ده چه د لږ او د ډیر حدِ فاصل معلوم نه دے یو شخص یو روپئ ته ډیر وائي نو بل کس یو لاکهـ ته هم لږ وائي دویمه وجه دا ده چه د اٰیاتِ الٰهیه په مقابله کښ ټوله دنیا وَمَا فِيْهَا هیڅ قیمت نه لري نو معلومه شوه چه دلته دویم قسم قِلّت مراد دے او هغه ټوله دنیا او د هغې مزے د هغې ژوند مرتبے او عزت وغیره دے لکه چه په سورة نساء ۷۷ او سورة توبه ۳۸ کښ ذکر دي. او تفسیر قرطبي کښ دي چه ثمن قلیل ټوله دنیا او د هغې مدت (عمر) او ژوند دے. او آلوسي وئیلي دي چه حظوظ (برخے) د دے فاني دنیا، یا هغه څیزونه چه دوی یه د خپلو تابعدارو نه هر کال کښ اخستل د فصلونو او د څاروو د پیڅو او نقدو روپونه. او بحر محیط کښ وئیلي دي چه ثمن قلیل هغه ریاست (مشري) دے چه دوی لره په خپل قوم کښ وو. او منع د اشتراء د دین په ثمن قلیل او قباحت د دے

عمل په ډیرو ایاتونو کښ ذکر دے بعضې د هغې نه په باره د بنی اسرائیلو کښ نازل شویدی لکه په دے سورت ۷۹ او ۱۷۴ او سورة العمران ۱۸۷ او سورة مائده ۴۴ کښ او بعضې عام دی لکه په سورة آلعمران ۷۷ او سورة توبه ۹ او سورة نحل ۹۵ کښ۔ دا ایاتونه په اعتبار د الفاظو عامو سره د دے اُمت علماءِ سوء او عوامو ته هم شامل دی او قرطبی داسے وئیلی دی چه دا ایت هغه چا ته شامل دے چه د دوی (بنی اسرائیلو) پشان عمل کوی او داسے د عمر رضی الله عنه نه په کنز العمال ص۳۵ ج۲ او تفسیر فتح العزیز کښ نقل دی چه هغه دا ایاتونه اولوستل نو بیا ئے اوفرمائیل چه قوم (بنو اسرائیل) خو تیر شویدی دا ایاتونه خو تاسو ورئ نو تاسو په دے سره مرادیئ۔

فائده: علماء یهودیانو ملیانو اشتراء بالدین په ډیرو طریقو سره کوله، اول داچه دوی د نبی صلی الله علیه وسلم صفتونه او د هغه متعلق پیشگوئی چه په تورات کښ وه په هغے کښ تبدیلی اوکړه د پاره د دے چه د دوی تقلید کوونکی هسے نه چه په هغه باندے ایمان راوړی او دوی پریږدی نو د دوی بشری او اقتدار به ختم شی۔ دویم داچه که د دوی مقلدین په دے نبی پسے تابعداری اوکړی نو کومے امدنئ چه دوی ته د خپلو مقلدینو نه رسیدلے هغه به د دوی نه فوت شی۔ دریم داچه دوی به د تورات په بعضې ایاتونو او احکامو کښ تحریف، تبدیلی یا کتمان کولو د یو شخص د رعایت د پاره او د هغه نه به ئے رشوت اخستلو۔ څلورم داچه دوی په تعلیم د دین باندے اجرت اخستلو حال داچه دوی د هغے نه منع کړے شوی وؤ لکه چه قرطبی د ابو العالیه نه نقل راوړے دے چه د دوی په کتابونو کښ لیکلے شوی وؤ يَا ابْنَ آدَمَ عَلِّمْ مَجَّانًا كَمَا عُلِّمْتَ مَجَّانًا (اے ابن آدمه بے اجرته تعلیم ورکوه لکه چه تا ته بے اُجرته ښودلے شوے دے)۔ پنځم داچه دینِ حق پریږدی او د دنیا د لالچ د وجے نه مرتد شی او دا ټولے طریقے اوس زمونږ په دین والو بعضې علماؤ او امیانو کښ موجود شویدی۔ قرطبی وئیلی دی چه چا رشوت واخستلو د حق د بدلولو یا د باطلولو د پاره یا د تعلیم د هغے نه چه په دهٔ باندے د هغے تعلیم فرض عین وی ځان منع کړی یا منع اوکړی د اداء کولو د هغه علم نه چه په

دۀ بانلے هغه معین شوے دی تردے پورے چه په هغے بانلے اجرت داخلی نو دا قول ددے ایت په مقتضی کښ داخل دی. او قرطبی او ابن کثیر حدیث دابو داؤد نمبر ۳۶۶۴ ذکر کړے دے چه "مَنْ تَعَلَّمَ عِلْمًا مِمَّا يُبْتَغٰى بِهٖ وَجْهُ اللّٰهِ لَا يَتَعَلَّمُهٗ اِلَّا لِيُصِيْبَ بِهٖ عَرَضًا مِنَ الدُّنْيَا لَمْ يَرَحْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" رچا چه ایزده کړو هغه علم چه طلب کیدا یشی په هغے مخ د الله تعالیٰ او دے یئے نه ایزده کوی مګر د دے د پاره چه حاصل کړی په هغے سره مال د دنیا نو نه به مومی بوئی د جنت په ورځ د قیامت کښ).

فائده ۱۲ تفصیل د مسئلے د اجرت په طاعت باندے زمونږ په ملت کښ په دے کښ پنځه مباحث دی بحث اول په مقام د اتفاق کښ دے یعنی هغه طاعت چه په هغے باندے اجرت اخستل په اتفاق د اهلِ علمو سره حرام وی یا هغه چه هغه په اتفاق سره حلال او جائز وی. اول هغه طاعت او عبادت چه فرض عین او معین وی لکه چه په یو علاقه کښ صرف یو عالم وی او نور خلق جاهلان وی چه محتاج وی تعلیم د قرآن او تبلیغ او دعوت د دین ته نو که دغه عالم دوی ته دا تعلیم او تبلیغ او نه کړی نو بله ذریعه نیشته هغوی ته د دین د رسولو نو په داسے عالم باندے اجرت اخستل حرام دی لکه حال د رسولانو په هره زمانه کښ د دے وجے نه په باره د رسولانو کښ په سورة انعام ۹۰ او سورة شعراء ۱۰۹، ۱۲۷، ۱۴۵، ۱۶۴، ۱۸۰ کښ راغلی دی نو دا خاص دی په رسولانو پورے نو داسے په هغه عالم باندے هم چه محکښ د هغه وصف ذکر شویدے لکه چه د قرطبی د تیر شوی عبارت نه معلومه شوه. او قول د امام شافعی رحمة الله علیه کښ دا الفاظ ذکر دے كُلُّ مَا لَا يَتَعَيَّنُ عَلَى الْاَجِيْرِ اِقَامَتُهٗ دا دلالت کوی چه کوم عمل چه د هغے ادا کول متعین وی په یو شخص باندے نو په هغے باندے اجرت په نیز د امام شافعی رحمة الله علیه اخستل منع دی او دارنګ قول دے د نورو اهلِ علمو او متقدمین او متأخرین احناف په دیکښ متفق دی. دویم هغه عمل د لوستلو د قرآن کریم چه مقصد په هغے سره علاج او دواء کول دی یعنی دم اچول مقصد په هغے کښ ثواب حاصلول نه دی نو اتفاق دے د اهلِ علم چه په هغے باندے اجرت اخستل جائز دی او دلیل په دے باندے حدیث د لدیغ دے (چه روستو به انشاءالله ذکر شی).

بنایه شرح هدایه ص۴۳۳ کښې ذکر دی چه رقیه یو قسم دوائی کول دی او په هغې باندې اجرت اخستل مباح دی او دا سې شامی په مجموعة الرسائل ص۱۵۲ ج۲ کښې وئیلی دی جائز دې استیجار په دم کولو باندې اگرچه په قرآن سره وی ځکه چه دا عمل په نیت د قربت (ثواب) سره نه وی بلکه دوائی کول مقصد دې لکه طبابت کول شول او د جواز د پاره دلیل حدیث د لدیغ دې، او دا سې په مبسوط د امام سرخسی رحمة الله علیه ص۱۵۹ کښې هم دی - دریم هغه عمل چه د هغې کول په مسلمان پورې خاص نه وی بلکه کافر ئې هم کولې شی نو په هغې باندې د مسلمان د پاره اجرت اخستل بالاتفاق جائز دی او دا دې د پاره د امام ابو حنیفه رحمة الله علیه او د متقدمینو په عبارت کښې دا لفظ ذکر دې (الطاعات التی لا یجوز اداءها من الکافر لا یجوز عندنا) او چه د کافر نه د هغې ادا کول صحیح وی لکه مسجد جوړول، رباط جوړول وغیره نو هغې باندې هم اجرت اخستل جائز دی. دا سې تفصیل شامی په دغه صفحه سابقه کښې ذکر کړې دې. څلورم هغه عمل چه مقصد په هغې کښې ثواب وربښل وی یل چا ته که مړې وی او که ژوندې وی لکه تلاوت د قرآن کریم د پاره د ثواب د مړو نو په دې کښې اتفاق دې د علماؤ چه په دې باندې اجرت اخستل (که مشروط وی او که معروف وی که حقیقی اجرت وی او که مشبه اجرت وی) حرام دې - د امام شافعی رحمة الله علیه او نورو اهلِ علمو په نیز خو د عبادت بدنیه د ثواب بل چا ته بښنه نه کیږی او دا بدعت دې (او دا مسئله به په تفسیر د سورة نجم کښې راځی) او د احنافو په نیز باندې اگرچه د عباداتِ بدنیه ثواب یل چا ته بښلې کیدې شی لیکن په عبادت باندې چه نیت د اجرت اوکړې شی نو د هغې ثواب اخروی باطل شی لکه په سورة اسراء ۱۸ او سورة شوری ۲۰ کښې دی - نو هر کله چه د لوستونکی ثواب او نه شو نو یل چا ته څه اُوبښی؟ بلکه دهوکه کوی او د دې مسئلې ذکر په تفصیل سره شامی په پنځم جلد ص۳۵ او په مجموعة الرسائل کښې کړې دې او دیته ئې بدعت وئیلې دې په ص۱۶۵ کښې او ډیره بدی ئې بیان کړې ده د هغه ملایانو چه دیته جائز وائی په ص۱۹۰ کښې او رد ئې کړیدې په هغه کتابونو د فقه باندې چه دې ته ئې جائز وئیلی دی او دا ئې داخل کړیدې په لا تشتروا بآیات الله کښې په ص۱۶۱ ص۱۶۵ ص۱۸۱ کښې - او وئیلی دی چه په دیکښې اخستونکې او ورکونکې

دوارہ کتابونه کښې ذکر دی په ص۱۰ ص۱۱ کښې او دغسې په شرح عقیدة طحاویه ص۴۸۶ کښې او تفسیر روح المعانی په تفسیر د آخری ایت د سورة کهف کښې او په تفسیر فتح العزیز ص۲۵ کښې او کتاب الزهد د ابن مبارک ص۲۸ او مصنف عبد الرزاق ص۳۴۸ کښې ذکر دی - او پنځم په ختم د قرآن کریم په تراویحو کښې اجرت اخستل اودرکول په اتفاق د علماؤ سره منع دی ډلسې په السنن والمبتداعات ص۱۲۱ او قیام اللیل د مروزی ص۱۲۲ کښې دی. او له وجه داده چه دے ته داسې ضرورت نیشته کوم ضرورت چه په تعلیم د قرآن او د حدیث او د فقهې او په اجرت د امامت کښې دے. دویمه داچه داسې هیئت خو سلفِ صالحینو نه ثابت نه دے. دریم داچه په دے کښې مقصد هم صِرف ثواب دے او ثوابِ اُخروی په نیت د اُجرتِ دنیوی سره باطلیږی لکه چه په څلورمه مسئله کښې ذکر شول نو دا پنځه مسائیل اتفاقیه دی.

دویم بحث په مقام د اختلاف کښې دے - علامه بدرالدین عینی په شرح د بخاری ص۹۵ کښې وئیلی دی چه اختلاف دے د علماؤ په اجرت اخستلو کښې په تعلیم القرآن - او دا جائز کړیدے عطاء او ابوقلابه او دا قول د امام مالک او امام شافعی او امام احمد او ابو ثور رحمهم الله علیهم دے - او قرطبی د امام ابوحنیفه رحمة الله علیه نه په باره د دم اچولو کښې جواز نقل کړیدے (لکه مخکښې ذکر شول) او زهری اجرت په تعلیم القرآن باندې مکروه ګڼړلے دے او امام ابوحنیفةؒ او اصحابو د هغه وئیلی دی چه دا جائز نه دے او وئیلی دی چه نه دے جائز استیجار په طاعاتو باندې لکه تعلیم د قرآن او د فقهې او اذان او تذاکیر او تدریس او حج او غزوا او په نیز د اهل مدینه (مالکؒ وغیرۀ) جائز دے او په جواز باندې عمل کړے دے امام شافعی او نصیر او عصام او ابو نصر الفقیه او ابو اللیث رحمهم الله او حاصل دا دے چه کوم عبادت او طاعت مسلمان پورې خاص وی نو په هغې باندې اجرت اخستل منع دی په نیز د احنافو متقدمینو که فرض عین دی او که نه وی او په نیز د نورو اهلِ علموا و امامانو جائز دی په دے شرط چه فرض عین نه وی په اداکونکی د هغې باندې - او د هر فریق د پاره دلیلونه شته چه روستو بحث کښې به انشاء الله تعالیٰ ذکر کیږی او داسې اختلاف او محل د اختلاف صاحب هدایه او مبسوط سرخسی او نورو فقهاؤ احنافو او شوافعو ذکر

کړیدے او ابن حجر په فتح الباري ص۴۲ کښې د قاضي عیاض نه نقل کړیدے چه استیجار په تعلیم القرآن باندے د ټولو اهل علمو په نیز جائز دے سیوا د علماء حنفیه نه. لیکن متأخرینو احنافو فتوٰی کړیده په جواز د اخستلو د اجرت باندے په تعلیم القرآن او فقه باندے او وروسته روستو فقهاؤ امامت او اقامت او وعظ هم لیکلے دے او مبسوط کښې وئیلي دي چه دا مشائخ بلخ فتوٰی ورکړیده او ټولو فقهاؤ احنافو د دے د پاره وجه ضرورتِ دینیه ذکر کړیدے. یعنی سُستي په امورِ دینیه کښې ډیره شروع شویده او د بیت المال د طرف نه هم تعاون نیشته نو که اجرت اخستل منع شي نو برباد به شي د قرآن او امور دینیه به رانشي دا سے تفصیل عامو فقهاؤ لیکلے دے او شامي په مجموعة الرسائل ص۱۵۹ کښې لیکلے دے او سخت رد ئے کړیدے په هغه کسانو چه ختم دا یصال ثواب د مړو د پاره ئے هم په دے قیاس کړے دے چه دا قیاس صحیح نه دے ځکه ختم کولو ته او مړو ته د ثواب بښلو ضرورتِ شرعیه نیشته او د دے فتوٰی کولو بله وجه دا هم ده چه هغه دلیلونه چه په منع د اجرت د تعلیم وغیره باندے پیش شویدي نو په هغے باندے کلام هم دے لکه چه روستو بحث کښې انشاء الله ذکر کیږي نو د ضعف د دلیل د وجے نه رجوع ضروري ده صحیح او قوي دلیلونو ته.

دریم بحث په باره د دلیلونو د فریقینو کښې:- دلیلونه د احنافو چه منع کوي اُجرت اخستل په تعلیم او نورو طاعاتو باندے.

اول دلیل قول د الله تعالیٰ "وَلَا تَشْتَرُوْا بِاٰيٰتِيْ ثَمَنًا قَلِيْلًا" بنا په تفسیر د ابوالعالیه چه مخکښې تیر شویدے. او دا سے شامي استدلال کړے دے په دے آیت سره په حرمت د اجر په تلاوتِ قرآن د پاره د ایصال د مړي مجموعة الرسائل ص۱۵۹ او وجه د استدلال دا ده چه آیت اګر چه نازل شوے دے په باره د یهودیانو کښې لیکن اعتبار عموم د الفاظ ته دے خصوص د مورد ته نه دے.

دویم دلیل حدیث د مسند احمد په روایت د عبدالرحمٰن بن شبل سره چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلي دي "اِقْرَءُوا الْقُرْآنَ وَلَا تَاْكُلُوْا بِهٖ" الحدیث (قرآن لولئ او خوراک ورباندے مه کوئ).

دریم دلیل حدیث د ابوداؤد په روایت د عباده بن صامت سره (حدیث د قوس (لینده))

فرمائیلی دی رسول الله صلی الله علیه وسلم دۀ ته که ته غواړے چه الله تعالیٰ تا لره بښکړی ورکړی نو دا قبوله کړه۔
شلورم دلیل حدیث د امام بیهقی په روایت د بریده سره چه نبی صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی چا چه قرآن لوستلو او په هغې سره یې د خلقو نه خوراک کوو نو رابه شی په ورځ د قیامت مخ به یې اډوکے وی غوښه به وربانډے نه وی
پنځم دلیل حدیث د ترمذی د عمران بن حصین نه چه قرآن لولئ او د الله تعالیٰ نه سوال کوئ ځکه چه ستاسو نه به روستو خلق راشی قرآن به لولی او په هغې سره به د خلقو نه سوال کوی۔ دا احادیث عینی په عمدة القاری شرح صحیح بخاری ص۹۵ کښې او زیلعی په نصب الرایه ص۱۳۷ کښې ذکر کړیدی۔
شپږم دلیل حدیث د سنن اربعه په روایت د عثمان ابن ابی العاص سره چه داسے مؤذن اونیسه چه په اذان باندے اجرت نه اخلی او ترمذی وئیلی دی چه دا حدیث حسن دے۔
دلیلونه د هغه اهلِ علمو چه اجرت په تعلیم القرآن او نور طاعات (چه معیّن نه وی په یو شخص باندے) جائز وائی۔
دلیل اول حدیث د بخاری او مسلم په کتاب الاجارت کښې په روایت د ابو سعید خدری رضی الله عنه (مضمون) چه یو سردار د کافرانو مار یا لړم چیچلے وو او صحابه کرام هلته پیښ شوی وو نو دوی ورسره شرط اولګولو چه موږ دم نه اچوو ترڅو پورے چه موږ د پاره تا عوض نه وی مقرر کړی نو هغوی ورسره په یو گڼاک د گډو بیزو فیصله اوکړه۔ ابو سعید دم اوکړو هغه سردار جوړ شو او عوض یې دوی لره ورکړو او روستو نبی صلی الله علیه وسلم هم د هغې تائید اوکړو۔ نو په دے دم کښې سورة فاتحه لوستلے ده او شرط یې هم ایښو دلے دے۔
فائده:۔ د دے حدیث احنافو او نورو علماؤ درے توجیهات کړیدی لیکن غوره توجیه دا ده چه دا دم کول دی او دم کول ثواب محضه نه دے بلکه دوائی کول دی نو په هغې باندے اجرت اخستل په اتفاق سره جائز دی او تعلیم القرآن په دے باندے نشی قیاس کیدلے۔
دلیل دویم حدیث د بخاری په کتاب الطب کښې په روایت د ابن عباس رضی الله عنهما (په مضمون مخکنی سره) او د دے په اخر کښې قول د نبی کریم

صلی الله علیه وسلم دے چه ان احق ما اخذ تم علیه اجرا کتاب الله (دیر غوره دے چه اخلئ تاسو په هغې سره اجرت هغه کتاب الله دے) یعنی په نسبت د هغه چه اجرت اخلی په سحر منترا والفاظ غیر منزله سره۔

فائده:- په دے کښ اجر په معنیٰ د ثوابِ اُخروی باندے حمل کول ضعیفه توجیه ده او الفاظ د دے حدیث عام دی نو ماسیوا د رقیه نه نور وطاعات نو ته هم شامل دے۔

دلیل دریم حدیث د بخاری په روایت د سهل بن سعد الساعدی سره باب د نکاح کول په تعلیم د قرآن سره۔ چه نبی صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی څه دا ښځه ما تاسره په نکاح سره درکړه په عوض د هغې چه تاسره دے د قرآن کریم نه۔

فائده:- په دے حدیث کښ هم توجیهات ډیر دی لیکن امام شافعی او امام بخاری رحمهم الله غوره کړیده چه باء د پاره د عوض ده او تعلیم د قرآن ئے عوض د نکاح اوګرځولو نو معلومه شوه چه د تعلیم د قرآن په مقابله کښ عوض جائز دے۔

دلیل څلورم، زیلعی په حواله د بیهقی سره د عمر رضی الله عنه نه روایت ذکر کړیدے چه هغه بعضو خپلو عاملانو ته لیکلی وو چه په تعلیم د قرآن په خلقو ته عطیئے ورکوئ او یو روایت کښ دی چه هغه به معلمینو ته وظیفه ورکوله ص۱۳۷/۴ نصب الرایه۔ او دا سے په کتاب الاموال د قاسم بن سلام کښ دی ص۲۶۱

څلورم بحث په باره د تنقیح د دلیلو نو کښ دے:- اول استدلال د منع کوونکو په لا تشتروا سره، بنا دے په تفسیر د ابوالعالیه باندے نو هغه حدیث مرفوع او موقوف نه دے په مقابله د صحیح احادیثو مرفوعه او موقوفه کښ (چه د مجوزینو د پاره ذکر شویدی) د استدلال د پاره صلاحیت نه لری۔ او نور باقی دلیلونه د منع کوونکو د اجرت په مجموعی طور سره ټول ضعیف دی قابل د استدلال نه دی۔ آلوسی په تفسیر کښ وئیلی دی چه بعضِ اهلِ علمو په دے ایت سره دلیل نیولے دے د پاره د منع د اجرت په تعلیم کتاب الله باندے او د دے د پاره ئے احادیث راوړی دی چه په هغې کښ یو هم صحیح نه دے، روح المعانی ص۲۴۵۔ او علامه عینی په شرح د بخاری کښ وئیلی دی (روستو د ذکر کولو د احادیثو د منع نه) چه دا

احادیث اگرچه په بعض کښې مقال دے لیکن تاکید کوی بعض د بعضو خاص طور حدیث د قوس چه دا صحیح دے. بیا ئے وئیلی دی او بعض علماؤ وئیلی دی چه دا احادیث ذکر کړے شوی نیشته په دے کښې صالح د حجت نیولو د پاره په مقابله د احادیث صحیحه کښې ص۹۶/۱۲ دا رائے د علامه عینی ده لیکن دعوی د صحت د حدیثِ قوس بے دلیله ده، تفصیل دا دے چه زیلعی د امام بیهقی نه نقل کړیدے چه په سند د حدیثِ قوس کښې اختلاف دے په نقل کښې د عباده بن نسی نه (بیا ئے وئیلی دی) ظاهر دا دے حدیث متروک (پریښودلے) شوے دے په نیز د ټولو علماؤ باندے ځکه چه په هغے لفظ د هدیئے لیږلے دے او هدیه چه مشروطه هم نه وی نو د هغے قبلول خو سبب د داسے سخت وعید د پاره نشی کیدلے. او کیدے شی چه دا حدیث (قوس) منسوخ وی په حدیث د ابن عباس رض او حدیث د ابوسعید خدری رض سره (چه په دلیلونو د جواز کښې ذکر شویدی). او ابن جوزی په العلل المتناهیه ص۱ کښې په باره د حدیث د قوس کښې (چه روایت کړے شویدے د ابی بن کعب رضی الله عنه نه) وئیلی دی چه دا حدیث صحیح نه دے ځکه چه ابوعبیده او عبدالرحمٰن بن سلیم دواړه ضعیفان دی او په باره د حدیث د عباده بن الصامت رضی الله عنه کښې وئیلی دی چه دا حدیث صحیح نه دے امام احمد رحمة الله علیه وئیلی دی چه مغیره بن زیاد راوی ضعیف الحدیث او منکر الحدیث دے نو معلومه شوه چه دا حدیث په حرمت د اجرت په تعلیم القرآن باندے دلالت نشی کولے. او دا رنګ قرطبی نقل کړیدی چه حدیث د عباده بن الصامت ابو داؤد روایت کړیدے د مغیره بن زیاد نه او د هغه د پاره منکرات دی او دا په روایت د ابی بن کعب رض سره هم نقل دے او هغه منقطع دے او نیشته په دے باب کښې حدیث چه په هغه باندے عمل واجب شی. او حدیث د امام احمد چه "أَقْرَؤُا الْقُرْآنَ وَلَا تَأْكُلُوا بِهٖ" په دے باندے حافظ ابن حجر په الدرایه فی تخریج احادیث الهدایه کښې کلام کړے دے او دا رنګ د دے دوه عبارتونه دی اول په زیر د همزه سره (اِقرؤا) نو دا په باره د تلاوت کښې دے یعنی په تلاوت د قرآن باندے خوراک مکوئ او اجرت مه اخلئ او دا خو اتفاقی مسئله ده. دویم په زور د همزه سره د (أَقرؤا) یعنی په تعلیم د قرآن باندے خوراک مه کوئ نو حدیث ضعیف

دے مقابله ډ احادیثِ صحیحه نشي کولے۔ او څلورم او پنځم دلیلونوکښ چه احادیث ذکر شویدي نو هغه دلالت کوي چه په تلاوت ډ ایا تونو باندے اجرت اخستل منع دي او شپږم دلیل دے په منع ډ اجرت ډ اذان کولو باندے نه په تعلیم باندے او اصح دا ده چه په اذان کولو باندے اجرت مکروه دے په سبب ډ دغے حدیث سره چه مخکښ ذکر شویدے۔

تنبیه :- ډ مخکښ تفصیل نه معلومه شوه چه په تعلیم ډ قرآن او حدیث باندے اجرت ورکول او اخستل جائز دي او ورسره چه ډ چا نیت وي ډ اشاعت ډ دین او اجرت ډ کفایت په طور سره دي نو ډ ثواب اخروي امیدا کیدلے شي او که دا نیت نه وي نو اجرت اخستل ورله حلال دي لیکن ډ اخرت ډ ثواب نه به محروم وي دا رنګ قاضي خان په فتاوٰی کښ او ابن همام فتح القدیر کښ وئیلي دي چه اخستل ډ اجرت په مقابله ډ ذکر کښ منع کوي استحقاق ډ ثواب لره۔ او تلاوت ډ قرآن او ختم شریف ډ پاره ډ ثواب ډ مړي یا په تیرا ویحو کښ په تعلیم باندے قیاس کول غلط دي دا بحث اګرچه ډ تفسیر سره یے ډیر تعلق نیشته لیکن ډ ضرورت ډ مسئلے ډ وجے نه دلته ذکر کړے شو ډ پاره ډ دے چه افراط او تفریط کول په دے مسئله کښ معلوم شي۔

وَاِیَّایَ فَاتَّقُوْنِ، ډ دے جملے تفسیر په تفسیر ډ اِیَّایَ فَارْهَبُوْنِ کښ ذکر شویدے۔ فائده :- ډ تیر شوي ایت فاصله یے په فارهبون سره او ډ دے په اتقون سره اوکړه۔ ډ دے یو وجه دا ده چه حال ډ پرهیزګارئ نه په عرف ډ مخکښ کتابونو کښ رهبت او رهبانیت وئیلے کیدلو او په عرف ډ قرآن کښ هغے ته تقوٰی وئیلے شي نو مخکښ ډ دعوت نه ډ ایمان بالقرآن نه دویته ډ دوي ډ عرف لفظ استعمال کړے شو او روستو ډ دعوت نه ایمان بالقرآن ته په لفظ ډ وَاٰمِنُوْا بِمَآ اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ لره ډ عرف ډ قرآن لفظ ډ تقوٰی مستعمل کړے شو۔ دویمه وجه دا ده چه رهبت اکثر استعمالیږي په امتثال ډ اوامرو کښ نو اول ایت کښ اوامر وو۔ او تقوٰی اکثر استعمالیږي په اجتناب ډ منهیاتو کښ نو په دے ایت کښ ذکر ډ نواهي وو۔

بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۝۴۲

په سبب دَ باطل سره او مه پټوئ حق لره او حال دا چه تاسو پوهیږئ ۔

۴۲ په دے ایت کښ نهی ده دَ توریت دوه مواتعو دَ ایمان بالقرآن نه چه هغه تلبیس او کتمان دے ځکښ سره ربط دا دے چه کفر او اشتراء بالآیات اسباب دی دَ خپلے ګمراهئ او تلبیس او کتمان اسباب دی دَ ګمراه کولو دَ نورو خلقو یعنی دَ ضلال او دَ اضلال دواړو نه نهی کول مقصد دے او هرکله چه دَ علماؤ نه سیوا خلق دوه قسمه دی اول نیمګړی ملایان او طالبان او دویم خالص عوام نو دَ اول فریق دَ ګمراه کولو طریقه تلبیس دے او دَ دویم فریق دَ ګمراه کولو طریقه کتمان دے ۔

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ دا دَ لَبس (زور دَ لام) نه اخستلے شوے دے په معنی دَ خلط او ګډوډ کول او دَ لُبس (پیش دَ لام) نه په معنی دَ جامے اغوستلو دے ۔ اَلْحَقَّ دَ حق معانی په تفسیر دَ ۲۶ کښ تیرے شویدی دلته مراد دینه هغه دے چه په دلیل شرعی سره ثابت وی جواز یا عدم جواز، حِل او حرمت یا په عقیده او اعمالو کښ ۔ اَلْبَاطِلِ دا ماده په قرآن کښ په اته معانو سره راغی اول ثواب برباد ول لکه لا تبطلوا صدقاتکم بالمن والاذی سورة بقره ۲۶۴، سورة محمد ۳۳ ۔ دویم حرامے طریقے لکه وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ سورة بقره ۱۸۸ ۔ دریم عبث (بے فائدے) لکه رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا سورة آل عمران ۱۹۱ ۔ څلورم اثر محو کول لکه إِنَّ اللّٰهَ سَيُبْطِلُهُ (سورة یونس ۸۱) ۔ پنځم هر معبود باطل لکه أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ (سورة نحل ۷۲) ۔ شپږم شبهاتِ باطله وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ (سورة کهف ۵۶) ۔ اوومِ مقابل دَ حق یعنی هغه څیز چه په دلیل شرعی سره ثابت نه وی که عقیده وی او که عمل وی په دے ایت کښ دا روستو معنی مراد ده ۔ او مفسرینو دے مختلف مصداقات ذکر کړیدی لکه حق رشتیا او باطل دروغ ۔ حق اسلام، باطل یهودیت او نصرانیت ۔ حق هغه چه په کتاب دَ الله تعالیٰ کښ دی، باطل تغییر او تبدیل ۔ حق تورات، باطل تبدیل دَ صفت دَ محمد صلی الله علیه وسلم ۔ حق مبعوثیت دَ نبی صلی الله علیه وسلم، باطل قید لګول چه دے مبعوث دے بغیر زمونږ نه نورو

خلقوته نو داتوله معانی په دے کښې داخل او مراد دی۔ او بآء په بالباطل کښې په معنی د مع سره ده یعنی اختلاط د حق د باطل سره مه کوئی او د هغې دویم طریقه دی اول په مُنزّل کښې څه لفظ د ځان نه زیاتول لکه د قرآن کریم د ایاتونو په مینځ یا په آخر کښې یو لفظ زیاتول او په شکل د ایت سره لیکل او داسے په کتابونو د شیعه گانو کښې شته دے په کافی کلینی کښې دی قبدّل الـذین ظلموا ال محمد حقهم قولا۔الایة ص ۲۹۴/۲ او په ص ۳۴۸/۲ کښې دی بئسما اشتروا به انفسهم ان یکفروا بما انزل الله فی علیٍّ الایة او په فصل الخطاب ص ۲۰۵ کښې دی واذا قیل لهم اٰمنوا بما انزل الله فی علیٍّ قالوا نؤمن بما انزل علینا الایة۔ او داسے ډیر مثالونه دی په کتاب تفسیر قمی او په فصل الخطاب کښې۔ او دویمه طریقه تبدیل د یو کلمے په بله کلمے سره چه یو بل ته نژدے وی په تلفظ کښې دا هم د شیعه گانو په کتابونو کښې ډیر دی لکه په دے قول د الله تعالیٰ کښې "وجعلناکم امةً وسطًا" نو دوی اُمّةً بدل کړے دے په اَئِمّةً سره (فصل الخطاب ص ۲۱۳) داسے په ایت ولتکن منکم امةٌ نو دوی اَئِمّةً وائی (فصل الخطاب ص ۲۱۱) دا رنګ په دے قول د الله تعالیٰ کښې کنتم خیر اُمةٍ اخرجت للناس دوی لولی کنتم خیر اَئِمّةٍ (فصل الخطاب ص ۲۱۱) داسے د دوی په کتابونو کښې ډیر دی۔ دا رنګ په حدیث د نزولِ عیسیٰ علیه السلام کښې لفظ د جِزْیَة مرزائیانو بدل کړیدے په حربة سره او بآء په الباطل کښې په معنی د سببیت سره ده یعنی مه ګډوئ حق په خلقو باندے په سبب د تاویلاتو یا شبهاتو باطلو سره او د دے امثال هم ډیر دی هرچه په تاویلاتو سره دی لکه چه مشرکان ایاتونه عامه چه دلالت کوی په رد د شرک باندے مطلقًا او دوی یې خاص کوی په عبادت د بتانو پورے او دا رنګ ایاتونه عامه خاص کوی په یهودیانو پورے۔ دا رنګ جهمیه او بعض اشاعره او ماتریدیه د صفاتو د الله تعالیٰ چه استواء ده په عرش باندے او ید، وجهه، ساق، قدم وغیره دی تاویلونه کوی او دا رنګ حدیث د اثبات د رفع الیدین په مانځه کښې سیوا د تکبیر تحریمه نه د هغې تاویل کوی په لاس لرے کولو سره د خپل ځائے نه۔ هرچه تلبیس دے په شبهاتو باطلو سره د هغې مثالونه هم ډیر دی لکه چه تخصیص د عامو ایاتونو کوی په شبه د سبب نزول سره یعنی د سبب د نزول د وجے نه د ایت

تخصیص کوی۔ دا رنګ عمل په ایت او حدیث باندے نه کوی په بهانه د نسخ سره او حال دا چه هغه نسخ ئے په دلیل شرعی سره ثابت نه وی۔ دا رنګ حمل د ایاتونو د صفاتِ الٰهیه په معنی مجازی باندے کوی په شبهه د تجسیم سره یعنی چه معنی حقیقی واخستلے شی په طریقه د سلفِ صالحینو (بغیر د بیان د کیف نه) نو مبتدع دائی چه دا د اهل تجسیم کار دے۔

وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ، دا طریقه د اضلال د عوامو خلقو ده چه حق ورته معلوم نه دی او علماء تر ینه حق پټ کړی نو د دینه ئے منع اوکړله۔ او په دے کښ دوه احتمالونه دی اول دا چه دا عطف دے په تلبسوا باندے د لا د لاندے داخل دے او حال د جزم کښ دے دویم دا چه په حال د نصب (زور) کښ دے په تقدیر (پټوالے) د أن سره او په دے کښ جمع کول د تلبیس او کتمان منع دی اګرچه هر یو جدا جدا هم منع دے لیکن اول احتمال غوره دے ځکه چه په هغے کښ منع د هر یو مستقلاً ثابت ده۔

سوال :- هرکله چه کتمان د حق مطلقاً او مستقلاً منع او حرام دے نو په څه وجے سره د هغے نه لا حذف دے او کم لا تلبسوا د لا لاندے ئے داخل کړے دے؟

جواب :- اشاره ده چه تلبیس مستلزم دے کتمان د حق لره اګرچه کتمان د حق د پاره نورے طریقے هم شته دے لیکن اهلِ علمو کښ د حق د کتمان د پاره اکثر طریقه د تلبیس استعمالیږی۔

او الْحَقَّ کښ رسالت د اخری نبی صلی الله علیه وسلم او د هغه صفتونه چه په مخکښ کتابونو کښ ذکر وُو داخل دی سره د نورو مسائیلو د دین اسلام نه

تنبیه :- دا دلیل دے چه کتمان د حق غټ ګناه دے او د دے ذکر په قرآن کریم کښ په مختلف طریقو سره دے اول نهی او زجر لکه په سورة آل عمران ١٨٧ او سورة بقره ١٤٦ کښ۔ دویم په طریقه د زجر او تخویف سره لکه په سورة بقره ١٥٩ کښ۔ دریم نهی د کتمان د بعضِ حق نه لکه په سورة بقره ٢٢٨ کښ۔ څلورم چه دا عمل د نفاق دے لکه په سورة نساء ٣٧ کښ۔ پنځم منع د کتمان د شهادت نه (چه حق وی) لکه سورة بقره ١٤٠ او ٢٨٣ کښ۔ او په احادیثو کښ هم د دے ډیر قباحتونه ذکر دی۔

وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ په مفعول د دے کښ دوه احتمالونه دی اول لفظ د حق نو دا خطاب هغه علماؤ ته دے چه حق پیژنی او پټوی ئے د عناد یا د مداهنت

وَاَقِیْمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّکٰوةَ وَارْکَعُوْا

او پابندی کوئ دَ مانځه او ورکوئ زکٰوة او رکوع کوئ

مَعَ الرّٰکِعِیْنَ ﴿۴۳﴾ اَتَاْمُرُوْنَ النَّاسَ بِالْبِرِّ

سرهٔ دَ رکوع کوونکو نه ۔ آیا حکم (بیان) کوئ خلقو ته په نیکئ کولو سره

یا دَ دنیا پرستئ دَ وجے نه، دویم احتمال دا دے چه تاسو پیژنئ چه تلبیس او کتمان
کښ گناه دے دَ گمراه کولو دَ خلقو او ضرر دے هغوی ته او قرطبی وئیلی دی
چه دا قید (دَ علم) دَ پاره دَ تغلیظ دے یعنی دَ جهل دَ وجے نه هم دا کار گناه ده
لیکن سره دَ علم نه غټه گناه ده ۔

۴۳ په دے آیت کښ درے اوامر دی ۔ ربطئ دا دے چه مخکښ دعوت دَ
ایمان او طریقے دَ حفاظت دَ ایمان ذکر شوے او س اعمال ذکر کوی دَ پاره
دَ تکمیل او دَ تاکید دَ ایمان ۔ اول اقامت دَ مونځ او دَ دے بیان او تفصیل په
تفسیر دَ ۳ کښ تیر شوید ے او دا عبادت بدانیه دے ۔ دویم ورکول دَ زکٰوة
او دا عبادتِ مالیه دے او دا دلیل دے چه مونځ او زکٰوة په دین دَ بنی اسرائیلو
کښ هم فرض وو لیکن دلته روستو دَ دعوت دَ ایمان بالقرآن نه اشاره ده
چه اوس مونځ او زکٰوة په طریقه دَ آخری نبی صلی الله علیه وسلم سره کوئ ۔
اٰتُوا دا دَ ایتاء نه اخستلے شوید ے او دا صیغه په قرآن کښ په ورکولو دَ مالونو
او نورا امورِ محسوسه او امورِ معقوله او منزله کښ استعمال شوے ده ۔ په
مالونو کښ لکه سورة بقره ۲۶۷ او امورِ محسوسه لکه په سورة اعراف ۱۹۰
سورة نمل ۱۶ او امورِ معقوله لکه سورة نساء ۳۷ او سورة محمد ۱۷ او
امورِ منزله لکه سورة هود ۲۸ او سورة مریم ۳۰ او سورة بقره ۲۵۸ او
سورة اسراء ۱۰۱، نو معلومه شوه چه صیغه دَ اِیتاء په مالونو پورے خاص
نه ده لکه چه منکرینو دَ حدیث (پرویزیانو) په آیت دَ "وما اٰتاکم الرسول" په
تفسیر کښ دا سے وئیلی دی ۔ او دا سے دا صیغه په تملیك پورے خاص نه ده لکه
چه بعضِ احنافو وئیلی دی چه ایتاء دلالت کوی په تملیك باندے (په
اباحت کښ مستعمل ده لکه سورة بقره ۲۳۱) نو دا تخصیص کول بے دلیله
دے ۔ نو تملیك په زکٰوة کښ شرط کول په دلیل دَ اِیتاء سره صحیح نه دی ۔
الزَّکٰوةَ دا په لغت دَ عرب کښ پاکوالی ته وئیلے شی که ظاهری وی او که

باطنی دی لکه په سورة کهف سلے او سورة مریم سلا او په معنی شرعی سره په څلور طریقو سره ذکر کړے شویدے۔ اول په صیغه د امر سره نهه کرته نو په دے سره فرضیت د زکوٰة ثابت شو۔ دویم دا د صفاتو د اهل ایمان نه دے لکه په سورة بقره سکلا ۲۷۷ وغیره۔ دریم دا فرض دے په مخکنو امتونو کښې لکه په ملت د عیسیٰ علیه السلام کښې په سورة مریم سلا او په ملت د اسماعیل علیه السلام کښې په سورة مریم ۵۵ او په ملت د بنی اسرائیلو کښې سورة بینه سهٔ او په ملت د ټولو انبیاء علیهم السلام کښې لکه په سورة انبیاء سکے کښې۔ او څلورم فائدے د زکوٰة چه هغه لس دی اول دا د نیکو اعمالو نه دے (سورة بقره سکلا) دویم دا سبب دے د اجر عندالله (سورة بقره ۲۷۷) دریم دا سبب د حصول د جنتونو او د تکفیر د سیئاتو دے (سورة مائده سلا) څلورم دا وصف د هغه چا دے چه حقدار د دوستانے کولو وی (سورة مائده ۵۵) پنځم دا سبب د حصول د رحمتِ خاصه دے (سورة اعراف سلا) شپږم دا سبب دے د عصمت د دم او د عصمت د مال (سورة توبه سهٔ سلا) اووم دا سبب د فلاح دے (سورة مؤمنون سکے) اتم دا سبب د زیاتوالی دے (سورة روم سلا) نهم دا د صفاتو د محسنون نه دے (سورة لقمان سکے) لسم د دے پرېښودل د اوصافو د مشرکانو نه دی (سورة حٰمٓ سجده سکے)۔

وَارْكَعُوْا مَعَ الرّٰكِعِيْنَ، ماده د رکوع په قرآن کریم کښې دیارلس کرته ذکر ده په اوو وجوهو سره اول وجه امر په رکوع سره مؤمنانو ته (سورة الحج سکے)۔ دویمه وجه صفت د مؤمنانو (سورة توبه سللا)۔ دریمه امر مریم علیها السلام ته (سورة آلعمران سکا)۔ څلورمه صفت د صحابه کرامو (سورة فتح سلا)۔ پنځمه وجه صفت د داؤد علیه السلام (سورة ص سکا)۔ شپږمه تعلق د رکوع کوؤنکو د بیت الله سره (سورة بقره سلا سورة حج سلا) اوومه انکار د مشرکانو د رکوع کولو نه (سورة مرسلات سکا)۔

فائده عله رکوع په لغت کښې سر او ملا ټکولو ته وئیلے شی او ټیټه والی ته هم وئیلے شی او انقیاد ته هم وئیلے شی او په اصطلاح د شریعت کښې سر او ملا برابر کوزول په نیت د عبادت سره نو دلته مراد د رکوع نه په نیز د اکثر مفسرینو رکوع شرعی ده۔

سوال:۔ مخکښې اقیموا الصلوٰة ذکر شو په هغې کښې رکوع داخل وه نو دوباره ئے

رکوع ولے ذکر کړه؟ - جواب ع۱ یهودیانو او مشرکانو به رکوع نه کوله نو ځکه اهتمام د هغې د پاره ئې امر مستقل ذکر کړو - جواب ع۲ بعضو وئیلی دی چه په مونځ د یهودیانو کښ رکوع مشروع نه وه نو او س هغوی ته ئې امر اوکړو لیکن دا قول ضعیف دے په دلیل د دے سره چه مریم علیها السلام ته امر د رکوع شوېدے په سورة آل عمران ۴۳ کښ شته دے او هغه خو د بني اسرائیلو نه ده نو معلومه شوه چه رکوع په هغوی کښ مشروع وه لیکن هغوی پریښودلے وه - جواب ع۳ د بعضو علماؤ په قول سره مراد د رکوع نه مونځ دے په طریقه د ذکر د جزء اهم او مراد ترینه کل دے لیکن بیا د تخصیص د دے لفظ د پاره وجه په اول جواب کښ ذکر ده - دویم قول دا دے چه مراد د رکوع نه معنی لغوی (سر ښکته کول او انقیاد کول حکم د الله تعالی ته) دا وابن کثیر دیته اشاره کړیده چه د مؤمنانو سره په هر خائسته عمل کښ شریک شئ.

مَعَ الرّٰكِعِيْنَ معانی د مع مخکښ ذکر کړے شوے دلته په تیز د بعضو مفسرینو معیت د عمل او د زمان او مکان مراد دے نو مراد د دینه مونځ د جماعت دے او د دینه بعضو علماؤ دلیل نیولے دے په فرضیت د مونځ د جماعت باندے او قرطبي د ابن عبد البر نه نقل کړیدی چه مونځ په جماعت سره فرض کفائي دے او وئیلی دی چه دا قول صحیح دے او قرطبي په تفسیر کښ احکام د صلوٰت بالجماعت په تفصیل سره ذکر کړیدی هغه اوګورئ - او په تیز د بعض اهلِ علمو مراد د معیت نه اشتراک او مشابهت دے په وصف د رکوع او د صلوٰت او انقیاد شرعي کښ اګرکه جماعت سره نه وی یعنی کوم خلق چه الله تعالی ته رکوع کوی او مونځ کوی او شرعي تابعداری کوی نو تاسو د هغوی په شان کوئ یعنی دغه وصف په ځان کښ پیدا کړئ -

فائده ع۲ الرّٰكِعِيْنَ اګرچه عام دے هغه چا ته چه وصف د رکوع په هغوی کښ موجود وی په عقیده او په عمل کښ لیکن دلته د دے اول مصداق نبي صلی الله علیه وسلم او صحابه کرام رضی الله عنهم دی نو اشاره ده چه مونځ او رکوع او انقیاد پشان د نبي صلی الله علیه وسلم او د صحابه کرامو کوئ او دا صحیح مسلک او مذهب دے په دلیل د حدیث "مَا اَنَا عَلَيْهِ وَاَصْحَابِيْ" نو معلومه شوه چه مونځ ایزده کوئ د احادیثو مرفوعه او موقوفه صحیحو نه او مونځ په طریقه د نبي صلی الله علیه وسلم او د صحابه کرامو کوئ او دلالت کړی

وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَاَنْتُمْ تَتْلُوْنَ الْكِتٰبَ ؕ

او هیروئ ځانونه خپل او (حال دا چه) لولئ تاسو کتاب۔

اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ ﴿۴۴﴾ وَاسْتَعِيْنُوْا بِالصَّبْرِ

نو آیا عقل نه لرئ تاسو۔ او مدد حاصل کرئ په صبر کولو

په دے باندے حدیث صحیح "صَلُّوْا كَمَا رَاَيْتُمُوْنِيْ اُصَلِّيْ"۔

تنبیه:۔ بعض تحریف معنوی کوونکی د دے جملے په ذیل کښ وائي چه زمونږ په جماعت کښ داخل شئ او په جماعت سره ثونډ تیروئ او دا ښکاره تلبیس دے ځکه چه مراد د دینه جماعت د نبی صلی الله علیه وسلم او د صحابه کرامو ؓ دے نو چه کوم جماعت او د هغے افراد په رښتیا سره د نبی صلی الله علیه وسلم او د صحابه کرامو تابعدار وی نو هغه پکښ داخل دی که په هر نوم سره معروف وی۔

۴۴ په دے ایت کښ زجر (زورنه) دے په عمل نه کولو سره د علم نه۔ ربط یئے د مخکښ ایت سره دا دے چه یهودو علماؤ دعوی کوله چه دا تیرشوی اوامر نواهی خو مونږ منلی دی نو مونږ ته ولے دعوت د هغے راکوئ؟ حاصل جواب دا دے چه دا اگرچه تاسو منئ لیکن عمل و رباندے نه کوئ۔ مفسرینو لیکلی دی چه علماؤ یهودو په خپلو خپلوانو او دوستانو (چه ایمان یئے په رسول الله صلی الله علیه وسلم باندے راوړے وو) ته وئیل چه په دغه دین باندے کلک شئ لیکن پخپله یئے نه منلو۔ دا رنګ د تیرشوی اوامر او مناهی په یئے د تورات نه خلقو ته بیان او وعظ کولو لیکن پخپله یئے په هغے باندے عمل نه کوؤ نو الله تعالی د وی ته په دے باندے زورنه ورکوی، لیکن دا حکم د دے امت علماؤ ته هم شامل دے په اتفاق د مفسرینو سره یعنی چه کوم عالم خلقو ته د حق دعوت کوی او کتاب الله او سنت ته بلنه کوی لیکن پخپله په هغے باندے عمل نه کوی هغه هم په دے ایت کښ داخل دے او په دے باره کښ ډیر احادیث ابن کثیر رانقل کړیدی۔

اَتَاْمُرُوْنَ النَّاسَ همزه د استفهام تقریری توبیخی دے۔ تَاْمُرُوْنَ مراد د دینه خاص صیغه د امر نه ده بلکه امر کولو، ترغیب ورکولو، دعوت کولو ټولو ته شامل ده۔ النَّاسَ مراد د دے نه عوام خلق دی۔ بِالْبِرِّ دا لفظ په

قرآن کریم کښې اته کرته ذکر دے امام راغب په مفردات کښې وئیلی دی چه بِرّ وسعت کول دی په خیر کښې او په لغت کښې مطلق وسعت او فراخئ ته وئیلے شی نو دا لفظ هر طاعت او عمل شرعی او ایمان بالرسول او بالقرآن او مونځ او زکوٰة وغیره ته شامل دے او تفسیر ددے په قرآن کریم کښې په سورة بقره ۱۷۷ کښې په لسو امورو سره او په ۱۸۹ کښې په یو صفت سره او سورة آلعمران ۹۲ کښې په یو وصف سره ذکر دے او ترغیب په تعاون کولو په بِرّ او جرګے کول دَ بِرّ دَ پاره په سورة مائده ۲ او سورة مجادله ۹ کښې ذکر دی۔

وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ ماده دَ نسی (ن س ی)۔ په قرآن کریم کښې پنځه څلویښت کرته ذکر ده۔ نسیان په لغت کښې په معنیٰ دَ هیرولو دے یعنی مقابل دَ حفظ او دَ ذکر دے او دَ دے وصف نه الله تعالیٰ پاک دے په دلیل دَ سورة مریم ۶۴ او سورة طٰهٰ ۵۲ سره او په کومو څلورو آیاتو کښې چه الله تعالیٰ ته دَ نسیان نسبت شوے دے (سورة اعراف ۵۱، سورة توبه ۶۷، جاثیه ۳۴، سورة بقره ۲۳۷) نو دَ هغے نه مراد پریښودل دی۔ دا رنګ دَ بندګانو په صفت کښې دا په دوه معانو سره دے اوله معنی هیرول بے اختیاره لکه په سورة کهف ۶۳، سورة یوسف ۴۲، سورة طٰهٰ ۱۱۵ او دغه ګناه نه دے او دویمه په معنیٰ دَ پریښولو دے په قصد سره او هغه دَ ګناه په ځائے کښې په ډیرو آیاتونو کښې ذکر دے لکه چه په دے آیت کښې هم په معنیٰ دَ پریښودلو سره دے۔ لیکن په تعبیر دَ نسیان سره ذکر کولو کښې اشاره ده چه څوک دا ترک همیشه کوی نو دا سے دی لکه چه هیروی یئې۔ اَنْفُسَكُمْ جمع دَ نفس ده، او مفرد په قرآن کریم کښې یو سل څلویښت کرته او جمع په نفوس او انفس سره یو سل پنځوس کرته ذکر دے او دَ دے مصداقات دولس دی اول نفس په معنیٰ دَ شخص دَ انسان لکه په سورة بقره ۴۸، ۲۳۳ کښې وغیره۔ دویم په معنیٰ دَ آدم علیه السلام لکه په سورة نساء ۱ کښې۔ دریم په معنیٰ دَ بدن دَ انسان لکه په سورة مائده ۴۵ کښې۔ څلورم په معنیٰ دَ جنس لکه په سورة اعراف ۱۸۹ او سورة بقره ۸۴ او سورة روم ۲۱ کښې۔ پنځم په معنیٰ دَ پټ قوت په انسان کښې چه هغه په درے قِسمه دے۔ اول نفس امّاره بالسوء (وسوسے اچوونکے) لکه په سورة یوسف ۵۳ کښې دویم نفس لوّامه (توبه کوونکے روسته

دَګناه نه) لکه سورة قیامة کښې دریم نفس مطمئنه لکه په سورة فجر ۲۷ کښې.
شپږم په معنی دَ قلب (زړه) دے لکه په سورة یوسف ۸۶ او سورة نساء ۶۳ کښې.
اووم صفت دَ الله تعالیٰ لکه په سورة مائده ۱۱۶ او سورة انعام ۱۲ کښې. اتم په معنی
دَ شهوت نفسانی لکه په سورة یوسف ۲۳ کښې. نهم په معنی دَ روح (ساه)
لکه په سورة توبه ۵۵ او سورة تکویر ۷ او سورة زمر ۴۲ کښې. لسم نسبت
دَ بعض صفاتو نفس نه لکه وسوسه کول (په سورة ق ۱۶) او یولسم په معنی شح (حرص)
(سورة حشر ۹) او دولسم په معنی تسویل (خائسته کول دَ ګناه) لکه په سورة طٰهٰ ۹۶ کښې.
فائده:- همزه دَ استفهام دَ زورنے اګرچه په سر دَ تَاْمُرُوْنَ النَّاسَ کښې داخل
دے لیکن اصلي محل دَ هغے تَنْسَوْنَ دے یعنی په امر کولو په نیکئ باندے زورنه
ورکول نیشته بلکه زورنه په خپله عمل نه کولو باندے ده. نو که یو انسان
امر په نیکئ سره کوی لیکن پخپله عمل نه کوی نو اول کار ئے ګناه نه دے
بلکه دویم کار ئے ګناه دے او که یو شخص دواړه کارونه کوی نو ډیل ګناهګار به وی.
سوال:- هر کله چه محل دَ زورنے تَنْسَوْنَ دے نو دَ څه وجے نه ئے په تَاْمُرُوْنَ
باندے همزه داخل کړے دے؟
جواب:- تَاْمُرُوْنَ کښې اشاره ده چه دوی په نیکئ باندے علم لری
لیکن سره دَ علم نه عمل نه کوی نو په دے کښې مزید قباحت ته اشاره
ده نو سبب دَ زیادتِ قباحت امر بِالْبِرِّ دے دَ دے وجے نه هغه ئے اول ذکر کړو.
وَاَنْتُمْ تَتْلُوْنَ الْکِتٰبَ په دے جمله کښې مقصد زیادت دَ تقبیح دے.
سوال:- په اوله جمله (اَتَاْمُرُوْنَ النَّاسَ) کښې دَ دوی علم ته اشاره وه
لکه چه مخکښې ذکر شول او اَنْتُمْ تَتْلُوْنَ کښې هم علم دَ هغوی ته اشاره
ده نو دا خو تکرار دے؟
جواب:- هلته عام علم دَ دوی ته اشاره ده او دلته خاص علم مراد دے
چه هغه علم دَ قباحت او دَ عذاب دَ هغه چا دے چه مخالفت دَ قول لری
دَ عمل نه او بِرِّ پریږدی او بد عملئ کوی او دا عذاب او قباحت په
تورات کښې ذکر وو لکه چه په قرآن کښې هم ذکر دے او دوی به دغه
آیاتونه دَ تورات لوستل او بل دا چه په دے کښې اشاره ده هغه قسم
علماؤ ته چه تورات ئے پریښودلے نه وو ضد او عناد کښې پابند نه وو
او دَ دے وجے نه به ئے امر دَ بِرِّ (نیکئ کولو) خپلوانو او دوستانو ته کوو.

وَالصَّلٰوةِ ۚ وَاِنَّهَا لَكَبِيْرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخٰشِعِيْنَ ﴿۴۵﴾

او په مونځ کولو سره. او یقیناً دا کار خامخا گران دے مگر په عاجزی کوونکو (نه دے گران).

اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ داهم ډیره زورنه ده دغه کار کوونکو ته یعني هر کله چه یو انسان بل ته خیر ښائي او ځپله په هغے باندے عمل نه کوی نو دا تناقض دے او تناقض مستلزم دے نیشتوالی د عقل لره. ماده د عقل په لغت کښ دلالت کوی په منع باندے او په معنی د علم سره هم استعمالیږی او فعل د دے دلالت کوی په چلولو د عقل باندے دلته ډیر توجیهات دی اوله توجیه داچه عقل په معنی د منع سره دے او مفعول ئے پټ دے معنی داده "ایا تاسو ځپل ځانونه د دا سے قبیح حال نه نه منع کوئ" (قرطبی) دویمه داچه عقل په ځپله معروفه معنی سره دے او فعل کښ معنی مصدری مراد ده معنی فعلی مراد نه ده نو مفعول نه غواړی معنی داچه "ایا ستاسو عقل نیشته" (بیضاوی) دریمه توجیه عقل په معنی د علم سره دے او مفعول ئے پټ دے معنی داچه "ایا تاسو نه پوهیږئ په قباحت د دے عمل باندے" (مدارک) او دے ته عقل چلول وئیلے شی.

۴۵ دا معطوف دے په مخکښ او امر او نواهیو باندے نو خطاب دے بنی اسرائیلو ته او وجه د ربط ئے داده چه یهودیان د صلٰوة زکٰوة وغیره تیر شوی احکامو اقرار کوونکی وو په دے دلیل باندے چه دا بِرّ (نیکی) ئے نورو خلقو ته بیانولو لیکن په ځپله ئے عمل نه کوو د محبت د سردارئ د وجے نه او د مال د وجے یا د یرے د مخالفت کولو د عوامو د دوی نه نو دوی ته او وئیلے شو چه وَاسْتَعِيْنُوْا اه د دغه مامو راتو او منهیاتو د عمل کولو د پاره امداد حاصل کړئ په صبر کولو سره د لرے نو نفسانیتو نه (چه مال او جاه او مشری وغیره دی) (خازن). نو استعانت نه مراد دلته حصول د عون (مدد) دے په عمل د صبر او صلٰوة سره مراد د دے نه دعا غوښتل نه دی په وسیله د صبر او صلٰوة سره اگرچه دا قول بعض مفسرینو ذکر کړے دے او دا وسیله په عمل کولو سره هم مطلوب ده په شرع کښ. یا په دے خطاب کښ مؤمنان هم داخل دی معنی داده چه عون حاصل کړئ په پوره دالی د حاجاتو کښ د الله تعالیٰ نه په صبر کولو او مونځ کولو سره. دا رنگ عون حاصل کړئ په مقابله د بلا یا او مصائبو کښ په صبر کولو سره

په مصائبو باندے- دا رنګ عون حاصل کړئ په حق ښکاره کولو باندے په صبر او صلوٰة سره-

بِالصَّبْرِ ماده دَ دے په قرآن کریم کښ درے دَ پاسه سل کرته ده او هغه دوه قسمه دی یو قسم صبر مذموم، یعنی صبر په ناکاره کار یا ناکاره حالت باندے او دا په پنځه ایاتونوکښ ذکر دے سورة بقره ۱۷۵، سورة فرقان ۴۲، سورة حٰمٓ سجده ۲۴، سورة ص ۶، سورة طور ۱۶. دویم قسم صبر محمود دے هغه په باقی ایاتونوکښ ذکر دے او هغه څلور قسمونه دے اول صبر په مصیبتونو باندے که اختیاری دی لکه صبر د ابراهیم علیه السلام په اور باندے یا غیر اختیاری وی لکه صبر دَ یعقوب علیه السلام په روکیدلو دَ یوسف علیه السلام باندے. دویم صبر دے په طاعتونو او عبادتونو باندے یعنی په هغے باندے پوخ پاتے کیدل سرهٔ دَ مشقت نه. دریم صبر کول (منع کیدل) دَ ګناهونو نه. څلورم صبر ځان منع کول دی دَ لذاتو دنیوی نه چه هغه سبب دَ حصول دَ لذاتو اخروی دے. دلته دا لفظ څلورو وارو قسمونو ته شامل دے لکه چه ابن کثیر او خازن ذکر کړیدی. او ابن قیم الجوزیه په مدارج السالکین ص ۱۵۲/۲ کښ ویلی دی چه صبر بندول دَ نفس دی دَ فریاد کولو او خفګان نه او بندول دَ ژبے دی دَ شکایت کولو دَ الله تعالیٰ نه او بندول دَ اندامونو دی دَ پریشان کیدلو نه. او ویلی دی چه صبر په قرآن کریم کښ په شپاړس وجوهو سره ذکر دے.
اول امر کول په صبر سره (سورة نساء ۲۵). دویم منع کول دَ ضد دَ صبر نه لکه ولا تستعجل لهم. ولا تولوهم الادبار. لا تبطلوا اعمالکم. فلا تهنوا ولا تحزنوا دا ټول مقابل دَ صبر دی. دریم ثناء کول دَ صابرینو لکه (سورة البقرة ۱۷۷). څلورم ذریعه دَ محبت الٰهیه، والله یحب الصابرین (سورة العمران ۱۴۶). پنځم سبب دَ معیّتِ خاصه دَ الله تعالیٰ (سورة بقره ۱۵۳) شپږم خیریت دَ صبر (سورة نحل ۱۲۶). اووم ذریعه دَ جزاء دَ ښائسته عملونو (سورة نحل ۹۶). اتم سبب دَ بے حسابه اجر (سورة نحل ۹۶).
نهم مطلق بشارتِ الٰهیه (سورة بقره ۱۵۵). لسم وعده دَ الله تعالیٰ په نصرت او مدد سره (سورة آلعمران ۱۲۵). یوولسم حکم دَ اولوالعزم کیدلو په اهل صبر باندے (سورة آلعمران ۱۸۶). دولسم ثواب دَ ایمان او اعمالِ

صالحه په صبر سره حاصلیدل (سورة حم سجده ۳۵)۔ دیارلسم انتفاع په ایاتونو الهیو او عبرت اخستل کار د صبر والو دے (سورة ابراهیم ۵، سورة سبا ۱۹)۔ څوارلسم فوز او نجات حاصلیدل او جنت ته داخلیدل په سبب د صبر سره دی (سورة رعد ۲۴)۔ پنځلسم سبب د حصول د امامت دینیه (سورة سجده ۲۴)۔ شپاړسم یوځائے کول د صبر د مقاماتِ ایمانیه او اسلامیه سره۔ یقین او ایمان او تقوٰی او توکل او شکر او عمل صالح او رحمت (د دے سره یۓ صبر ذکر کړے دے په مختلف ایاتونوکښ)۔

وَالصَّلٰوةِ سوال:۔ صبر په عام معنی سره شامل دے صلٰوة ته نو بیا یۓ صلٰوة ولے ذکر کړو؟۔

جواب ۱:۔ دا تخصیص دے روستو د تعمیم نه د وجے د ډیر اهتمام نه یعنی د دین د پوخوالی او د مصیبتونو د پاره لویۓ علاج موږ ځکول دی لکه په سورة هود ۱۱۴ او سورة عنکبوت ۴۵ کښ دی دا رنګ په حدیث کښ (ابوداؤد) کښ دی چه کَانَ رسول الله صلی الله علیه وسلم اِذَا حَزَبَهٗ اَمْرٌ صَلّٰی۔ وَ فِی رِوَایَةٍ فَزِعَ اِلَی الصَّلٰوةِ (د رسول الله صلی الله علیه وسلم عادت وۀ چه کله به تکلیف ورکوۀ هغه لره څه کار نو موږ ځبه یۓ کوۀ او مانځه ته به یۓ میلان کوۀ)۔ جواب ۲:۔ صلٰوة په معنی د دعا سره دے (قرطبی)۔

جواب ۳:۔ مجاهد وئیلی دی چه دلته صبر په معنی د روژے سره دے۔

جواب ۴ خازن او مدارک وئیلی دی چه مراد د دے نه صبر کول دی په تکالیفو د صلٰوة باندے۔

وَاِنَّهَا لَکَبِیْرَةٌ په مرجع د ضمیر د اِنَّهَا کښ قرطبی اته اقوال نقل کړیدی لیکن غوره په هغےکښ اول قول دے چه دا راجع دے صلٰوة ته یا شپږم قول دے چه ضمیر استعانت ته راجع دے چه مصدر دے په ضمن د اسْتَعِیْنُوْا کښ۔ لَکَبِیْرَةٌ دا ماخوذ دے د کَبُرَ عَلَیْهِ نه په معنی د ثِقل او درونه والی سره دے یعنی موږ ځ کول یا صبر او موږ ځ دواړه په عامو نفسونو باندے ګران او درونه کار دے۔

اِلَّا عَلَی الْخٰشِعِیْنَ په دے کلام کښ مقصد ترغیب ورکول دی صفت د خشوع پیدا کولو ته یعنی دا صفت سبب دے د اسانتیا د صبر او صلٰوة د پاره نو معلومه شوه چه دا صفت ډیر ضروری دے۔ الْخٰشِعِیْنَ د خشوع نه

استعمال شوی دے او دا ماده په قرآن کریم کښ اوولس کرته په صیغه فعل او د اسم فاعل سره ذکر ده په لسو وجوهو سره اول صفت د انبیاء علیهم السلام لکه په سورة انبیاء ٩٠ کښ دویم په صفت د صالحینو او صالحاتو کښ په عام اوقاتو کښ لکه په سورة احزاب ٣٥ کښ، دریم صفت د مؤمنانو په حالت د مونځ کولو کښ لکه په سورة مؤمنون ٢ کښ۔ څلورم په صفت د صالحینو اهل کتابو کښ (سورة آل عمران ١٩٩)۔ پنځم په صفت د نیکانو علماؤ کښ په وخت د اوریدلو د قرآن کریم کښ (سورة بنی اسرائیل ١٠٩)۔ شپږم صفت د مجرمانو په قیامت کښ (سورة شوریٰ ٤٥)۔ اووم صفت د سترګو د هغوی په ورځ د قیامت (سورة قمر ٧، سورة قلم ٤٣، سورة معارج ٤٤ سورة نازعات ٩)۔ اتم په صفت د مخونو د هغوی په ورځ د قیامت (سورة غاشیه ٢)۔ نهم صفت د آوازونو په ورځ د قیامت کښ (سورة طٰه ١٠٨)۔ لسم صفت د زمکے (سورة حم سجده ٣٩)۔ نو معلومه شوه چه خشوع په لغت کښ سکون او تذلل او عاجزئ ته وئیلے شی۔ د زمکے سکون دا دے چه اوچه وی بوټی تریته نه راوځی په دے معنی سره په حم سجده ٣٩ کښ او د سترګو خشوع دا ده چه ذلیلے او ښکته وی لکه دا صفت د مجرمانو دے په ورځ د قیامت کښ۔ او د آواز خشوع چپ کیدل د صوت دی۔ او د شریعت په اصطلاح کښ یو هیئت دے په نفس کښ چه د هغے نه سکون او تواضع په اندامونو کښ پیدا کیږی (قرطبی)۔ نو معلومه شوه چه خشوع په اصل کښ صفت د زړه دے او ثمره د هغے په اندامونو باندے ښکاره کیږی چه هغے ته خضوع وئیلے شی او اثر ئے په ژبه باندے ښکاره شی چه هغے ته تضرع وئیلے شی۔ د حذیفه رضی الله عنه نه روایت دے چه د خشوع د نفاق نه ځان بچ اوساتئ هغه دا ده چه په بدن ظاهری کښ عاجزی ښکاری خو په زړه کښ خشوع نه وی (مدارج)۔ او د ابراهیم نخعی نه ثوری روایت کړیدے چه خشوع دا نه ده چه اوچه ډوډئ خوری او زړے جامے اغوندی او سر ئے ټیټ کړے وی خشوع دا ده چه مالدار او غریب ورته په حق کښ مساوی ښکاری او په هر فرض کښ الله تعالیٰ ته عاجزی کوی۔ دلته ابن کثیر د خاشعین څلور معانی ذکر کړیدی۔ تصدیق کوونکی د ما انزل الله۔ مؤمنان یقینی۔ یره کوونکی د الله تعالیٰ د غضب او

الَّذِيْنَ يَظُنُّوْنَ اَنَّهُمْ مُّلٰقُوْا رَبِّهِمْ

(دا عاجزي کوونکي) هغه کسان دي چه يقين کوي چه يقيناً دوی به مخامخ کيږي د رب خپل سره

وَاَنَّهُمْ اِلَيْهِ رٰجِعُوْنَ ﴿٤٦﴾ يٰبَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ

او يقيناً دوی خاص هغه ته ور گرځيد ونکي دي. اے اولاد د يعقوب عليه السلام

عذاب نه. تواضع کوؤنکي. يعني دا ټول صفتونه په چا کښې جمع وي نو په دا سے صفت والو باندے صبر او صلوٰة او هر عبادت د دے وجے نه اسان وي چه دوی په هغے کښې اُميد د رضا د الله تعالىٰ او د ثواب لري او په پريښودلو د هغے کښې يره د عذاب د دنيا او د اخرت کوي او په چا کښې چه دا صفات نه وي نو په هغه باندے عبادت دروند او گران وي.

ﷺ دا صفت د الْخٰشِعِيْنَ دے. صفت موضحه يعني وضاحت کوي د معني د خاشعين يا صفت په مقام د علت کښې دے يعني د خشوع د پيدا کيدلو سبب يقين کول دي په بعث بعد الموت باندے.

يَظُنُّوْنَ، ظن دلته په نيز د ډيرو مفسرينو په معني د يقين سره دے په دے قرينے سره چه وروستو اَنَّ د تاکيد د پاره راغلے دے او وجه دا ده چه ايمان په اخرت په ظن (گمان) سره نه حاصليږي بلکه ايمان په مرتبه د يقين پورے خاص دے او نسفي او امام رازي وئيلي دي چه دا په خپله معني دے يعني توقع او طمع کول ليکن دا په هغه وخت چه د مُلٰقُوْا رَبِّهِمْ نه مراد حصول د ثواب وي.

فائده:- ابن جرير وئيلي دي چه عرب کله يقين مسمّٰی کوي په ظن سره دا رنگ شک هم مسمّٰی کوي په ظن سره او دا تسميه د څيز ده په نوم د ضد د هغه سره او ابن جرير او ابن کثير په سند صحيح سره د مجاهد نه روايت ذکر کړے دے چه هر ظن په قرآن کښې علم دے او قرطبي وئيلي دي چه ظن په اصل کښې شک دے سره د ميلان نه يو جانب ته او واقع کيږي په ځائے د يقين کښې ليکن په هغه څيز کښې چه محسوس او حاضر نه وي او ابن قيم مدارج السالکين ص ج ٣ کښې وئيلي دي چه علم يقيني مخکښې د مشاهدے د معلوم نه مسمّٰی کيږي په ظن سره او دا ظن علم يقيني وي ليکن د خبر او د معائنے (مشاهدے) په مينځ کښې ضرور فرق وي لکه چه

حدیث کښې وارد دی لَیْسَ الْخَبَرُ کَالْعِیَانِ۔

فائده:- ماده دَ ظن په قرآن کریم کښې تهٔ شپیته کرته ذکر ده په مختلفو طریقو سره. اوله طریقه ناکاره او ناجائز گمان او هغه شپږ دیرش کرته ذکر دے او هغه وصف دَ کافرانو او منافقینو دے۔ دویمه طریقه ظن په مقابل دَ علم او یقین کښې لکه په سورۃ جاثیه ۳۲ سورۃ نجم ۲۸، سورۃ بقره ۷۸ سورۃ نساء ۱۵۷ کښې۔ دریمه طریقه چه په ظن سره حق نه ثابتیږی لکه په سورۃ نجم ۲۸ او سورۃ یونس ۳۶ کښې۔ څلورمه طریقه امر په اجتناب کولو سره دَ ظن نه سورۃ حجرات ۱۲۔ پنځمه طریقه ظن په صفت دَ انبیاؤ او مؤمنانو کښې یوځلې کرته لکه په سورۃ یوسف ۴۲، سورۃ انبیاء ۸۷، سورۃ ص ۲۴ سورۃ الحاقه ۲۰ سورۃ الجن ۵ ۱۲ او نورا یاتونه هم دی۔

اَنَّهُمْ مُّلٰقُوْا رَبِّهِمْ، مُلٰقُوْا دَ لقاء نه ماخوذ دے او ماده دَ لقاء په قرآن کښې اته دیرش کرته ذکر ده او دَ هغې مختلف وجوه دی اوله وجه التقاء او ملاو رلکه سورۃ بقره ۷۶، سورۃ آل عمران ۱۱۹) او نورا یاتونه. دویمه وجه دیدار دَ الله تعالیٰ په جنت کښې (سورۃ احزاب ۴۴)۔ دریمه وجه ترغیب دَ حصول دَ لقاء الله (سورۃ انعام ۱۵۴، سورۃ رعد ۲، سورۃ کهف ۱۱۰ سورۃ عنکبوت ۵) څلورمه وجه دا دَ صفاتو دَ مؤمنانو نه دے (سورۃ بقره ۲۴۹، سورۃ هود ۲۹)۔ پنځمه وجه زجر په انکار دَ لقاء الله باندے (سورۃ انعام ۳۱، سورۃ یونس ۴۵، سورۃ کهف ۱۰۵) او نورا یاتونه۔ شپږمه وجه عنوانات دَ لقاء، اول تعبیر لقاء الله ولقاءنا یوځلې کرته، دویم لقاء دَ رب اته کرته، دریم لقاء الیوم الاٰخر والاٰخرت یوځلې کرته، څلورم لقاء الحساب یو کرت، نو معلومه شوه چه لقاء په معنی دَ دیدار الٰهی او په معنی دَ بعث او وقوف دَ پاره دَ حساب په ورځ دَ قیامت او په معنی دَ مرګ سره استعمالیږی۔

نو په دے آیت کښې هم اقوال دی دَ مفسرینو. اول قول، مراد دَ دینه ملاقات دَ جزاء او دَ حساب او دَ رب دے (قرطبی)۔ دویم قول دیدار دَ الله تعالیٰ په آخرت کښې (خازن)۔ دریم قول ملاقات دَ ثواب دَ رب تعالیٰ نه (مدارک)۔ که اوله معنی مراد وی نو یَظُنُّوْنَ په معنی دَ یقین سره دے او که دویمه یا دریمه معنی وی نو یَظُنُّوْنَ په معنی دَ توقع او امید لرلو سره دے۔

وَاَنَّهُمْ اِلَیْهِ رٰجِعُوْنَ اِلَیْهِ ضمیر راجع دے رب ته یا جزاء ته او مراد په دے

اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِيٓ اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ

یادکړئ (په شکر کولو سره) نعمت زما هغه چه ما انعام کړیدے په تاسو باندے

وَاَنِّيْ فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعٰلَمِيْنَ ﴿۴۷﴾ وَاتَّقُوْا

او یقیناً غوره والے درکړیدے ما تاسو ته په ټول مخلوق (د زمانے ستاسو) باندے۔ او ویریږئ

جملے سره دا دے چه په ورځ د قیامت اختیار منلا د جزاء صِرف الله تعالیٰ دے یا مراد د دینه عقیده د بعث او د جزاء ده۔

فائده:- په دے ایت کښ دوه توجیهات دی اول داچه دا حال د هغه چا دے چه هر وخت خشوع کوونکی دی او دا سبب د دوام خشوع دے. دویم داچه دا حال د هغه چا دے چه خشوع په مونځ کښ کوی نو دا سبب پیدا کیدلو د خشوع فی الصلوٰة دے یعنی طریقه د خشوع د مونځ دا ده چه ځان په داسے حالت کښ ګڼړی چه ګویا که الله تعالیٰ مخامخ دینی او خیال کوی چه دا زما اخری مونځ دے او په دے پسے مرګ دے پشان د هغه حدیث صحیح اَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَاَنَّكَ تَرَاهُ (چه عبادت د الله تعالیٰ داسے کوه چه ګویا که الله تعالیٰ لره ته وینے)۔

ربط:- د دے ایت نه تر ۹۶ پورے د دے حصے څلورم باب دے پدیکښ اول ذکر د هغه انعاماتو الهیو دے چه حاصل شویدی په صحیح خلافت قائم کولو سره په بنی اسرائیلو کښ او بیا ذکر د هغه قبائحو د بنی اسرائیلو دے چه سبب او ګرځیدلو د پاره د انتقال د خلافت د دوی نه بنی اسماعیلو (عربو) ته او په دے باب کښ شپږ قسمه د خطاباتو دی. خطاب اول تر ۴۲ پورے په دے کښ خطاب خاص دے بنی اسرائیلو ته د پاره د ترغیب او د تخویف اخروی بیا ذکر د اته انعاماتو خاصو دے په سبب د ایمان او د اتباع د موسیٰ علیه السلام سره او دوه عذابونو د وجے د ناشکرئ د نعمتونو نه او په اخر کښ تتمه د خطاب ده په ترغیب ورکولو سره ایمان او عمل صالح ته او پریښودل د صِرف دعوے کولو د دین سماوی نو په دے ایت کښ خاص خطاب دے بنی اسرائیلو ته۔

سوال:- داسے خطاب مخکښ تیر شویدے نو دوباره راوړلو کښ څه فائده ده؟۔

يَوْمًا لَّا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَّفْسٍ شَيْئًا

(دَ عذاب) دَ هغه ورځې نه چه نه به شي دفع کولې هيڅ نفس دَ بل نفس (مجرم) نه دَ هيڅ عذاب

وَّلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَّلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا

او نه به قبليدلې شي دَ هغه نفس نه څه سفارش کول او نه به اخستې کيږي دَ هغه نه

عَدْلٌ وَّلَا هُمْ يُنْصَرُوْنَ ﴿٤٨﴾ وَإِذْ نَجَّيْنٰكُمْ

څه بدله (مالي) او نه به دوی سره امداد کيدلې شي. او کله چه بچ کړي مونږ تاسو

جواب:- هلته مقصد په خطاب کښې امتثال دَ اوامرو او اجتناب دَ منهياتو وؤ او دلته مقصد تذکير دَ نعمتونو دے دَ پاره دَ شکر کولو. دويم دا چه هلته ذکر دَ ترغيب وؤ دَ وجې دَ نعمتونو نه او دلته مقصد تخويف دے دَ وجې دَ ناشکرئ کولو نه. دريم دا چه هلته مقصد ذکر دَ نعمتونو وؤ په موجوده بني اسرائيلو باندے او دلته مقصد ذکر دَ هغه انعاماتو دے چه دَ دوی په مشرانو باندے وؤ اګرچه نعمتونه په مشرانو باندے نعمتونه وی په کشرانو باندے.

اذْكُرُوْا نِعْمَتِيَ الَّتِيْٓ اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ دَ دے تفسير مخکښې تير شويدې او دَ دے نعمتونو تفصيل روستو ذکر دے.

وَاَنِّيْ فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعٰلَمِيْنَ دا ذکر دَ خاص نعمت دے روستو دَ ذکر دَ عام نه ځکه چه دا نعمت لوئ دے دَ ټولو نعمتونو نه او ذکر دَ فضليت دے او مراد دَ دے نه اسباب دَ فضليت دی چه هغه رسولان ليږل او غټ کتابونه راليږل دی په بني اسرائيلو کښې (ابن کثير). په دليل دَ سورة مائده [20] او قول دَ ابو العاليه دے چه مراد دَ دينه ملك او رسولان او کتابونه منزله دی او په دے اسبابو دَ فضيلت کښې اخرى امت دَ هغوی سره شريک دے تو په فضيلت کښې دا اُمت دَ بني اسرائيلو سره برابر دے او په سبب دَ نورو نعمتونو خاصو دَ دے اُمت سره دا اُمت دَ هغوی نه اوچت دے په فضيلت کښې. نو معلومه شوه چه العالمين نه مراد دَ دے اُمت نه علاوه نور خلق دی ځکه چه دَ دے اُمت خيريت (غوره والې) په سورة آلعمران [110] کښې او سورة بقره [143] کښې ذکر دے. نو په دے جمله

کښې مقصد ترغیب دے استقامت ته په اسبابو د فضیلت باندے چه هغه توحید او ایمان دے په اخری رسول او په اخری کتاب باندے چه قرآن دے.
۴۸ په دے ایت کښې تخویف اخروی دے روستو د ترغیب نه. حاصل دا دے چه په ورځ د قیامت په هغه څلورو طریقو (چه په دنیا کښې د نجات د پاره استعمالیږی) سره نجات نشی حاصلیدلے نو د نجات د پاره طریقه صرف ذکر د نعمتونو دے په طریقه د توحید او اتباع رسول سره
وَاتَّقُوْا يَوْمًا، دلته تقوی په معنی د خوف او خشیت سره ده او يَوْمًا دلته مفعول بِهٖ دے په حذف د مضاف سره یعنی عَذَابَ يَوْمٍ او د یوم نه مراد ورځ د اخرت ده په قرینه د روستو صفتونو سره.
لَا تَجْزِیْ نَفْسٌ عَنْ نَّفْسٍ شَيْئًا دا نفی د اولے طریقے د نجات ده په دنیا کښې هغه دا ده چه کله یو انسان غیر مجرم د مجرم نه عذاب دفع کړی په طریقه د ضمانت د نفس یا ضمانت د مال سره په دنیا کښې نو دا طریقه په اخرت کښې نه چلیږی. لَا تَجْزِیْ، جزی په معنی د قضا سره ده حق ادا کولو ته وئیلے شی. او په معنی د کفی (کفایت کول او نائب کیدل) او په معنی د اغنی (دفع کول) او بعض اهلِ لغت فرق کړے دے چه جزی (مجرد) په معنی د قضا دے او اجزی (مزید) په معنی د اِغناء او کفایت کولو دے. نَفْسٌ عَنْ نَّفْسٍ اول نفس غیر مجرم دے او دویم مجرم مراد دے. او سورة لقمان ۳۳ کښې مثال د نفس یې په ولد او والد سره ذکر کړے ځکه چه د هغوی په مینځ کښې قربت او شفقت د ټولو خلقو نه ډیر دے. شَيْئًا دا مفعول بِهٖ دے یعنی هیڅ حق د حقوقو نه. یا مفعول مطلق دے یعنی هیڅ حصه د قضا او کِفَایَت او اِغنا نه. حاصل د جملے دا دے چه په ورځ د قیامت هیڅ یو نفس د بل نفس د طرف نه هیڅ حق نشی ادا کولے او د هغه په ځائے باندے هیڅ نیابت او کفایت هم نشی کولے او د هغه نه هیڅ تکلیف او مصیبت نشی دفع کولے.
وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ دا نفی د دویمے طریقے د نجات ده. لفظ د شفاعت په قرآن کښې دیارلس کرته ذکر دے او ماده د دے بغیر د دے لفظ نه اتلس کرته ده. ش ف ع دلالت کوی په جوړې کیدلو باندے نو شفاعت (د چا د پاره سفارش کول دی د پاره د مدد د هغه یا د. بچ کولو د مصیبت نه هغه لره)

په دے کښې هم معنی دَ جوړه کیدلو راځی نو شفیع په معنی دَ مددګار او دَ مصیبت نه بچ کوؤنکی ته وئیلے شي. او قبولیت په اصل کښې اثر مرتب کول دی په څه کار باندے او کله په معنی دَ صحت سره راځی لکه په حدیث صحیح کښې دی لَا تُقْبَلُ صَلٰوةٌ بِغَیْرِ طُهُوْرٍ (نه صحیح کیږی مونځ بغیر دَ اودس نه) نو دلته هم مراد معنی دَ صحت ده یعنی شفاعت به نه وی دَ کافر دَ پاره نو قبولیت به یې څنګه اوشي. مِنْهَا ضمیر نفس اول ته راجع دے چه هغه مؤمن غیر مجرم دے او دویم نفس نه مراد کافر دے.

فائده ۱ نفی دَ شفاعت په پنځو طریقو سره ذکر ده. اول دَ نفی دَ وجود دَ شفاعت دَ کافر دَ پاره (سورة اعراف ۵۳، سورة شعراء ۱۰۰، سورة انعام ۵۱ ۷۰ ۹۴، سورة سجده ۴، سورة غافر ۱۸، سورة روم ۱۳، سورة بقره ۲۵۴). دویمه طریقه نفی دَ اغناء (سورة یٰسٓ ۲۳، سورة نجم ۲۶). دریمه طریقه نفی دَ نفع (سورة بقره ۱۲۳، سورة مدثر ۴۸، سورة طٰهٰ ۱۰۹، سورة سبا ۲۳). څلورمه طریقه نفی دَ ملکیت (سورة مریم ۸۷). پنځمه طریقه نفی دَ قبولیت (سورة بقره ۴۸).

فائده ۲ ذکر دَ شفاعت په پنځو وجوهو سره دے. اول شفاعت دَ بندګانو په کورنۍ کښې (سورة نساء ۸۵). دویم نفی دَ شفاعت بغیر دَ استثناء نه په پنځلس ایاتونو کښې. دریم نفی سره دَ استثناء نه په اوو ایاتونو کښې په لفظ دَ اِلَّا لِمَنِ ارْتَضٰی. او مِنْ بَعْدِ اِذْنِهٖ. اِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًا. اِلَّا لِمَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ. اِلَّا لِمَنْ اَذِنَ لَهٗ. اِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ. اِلَّا مِنْ بَعْدِ اَنْ يَّاْذَنَ اللّٰهُ لِمَنْ يَّشَآءُ وَيَرْضٰى. او په دے ټولو کښې مراد توحید والا دی که شفیع وی او که مشفوع لهٗ وی. څلورم اختیار دَ شفاعت خاص دے الله تعالٰی پورے (سورة زمر ۴۴). پنځم تقبیح دَ شفعاؤ په شرک کولو سره یا په کارونو دَ شرک سره (سورة روم ۱۳، سورة انعام ۹۴ سورة یونس ۱۸ سورة زخرف ۸۶).

فائده ۳ مذهب دَ اهل سنت والجماعت دا دے چه شفاعت دَ شافعینو په اذن دَ الله تعالٰی سره حق دے دَ پاره دَ هغه مؤحدینو چه ګناهِ کبیره یې کړے دی یا ګناهِ صغیره. قرطبی وئیلی دی چه په دے کښې احادیثِ متواتره معنًی وارد دی او اجماع دَ سلفو صالحینو دَ امت هم ده (اوزه وایم) چه هغه ایاتونه

دَ قرآن کریم چه په هغې کښې قیدا دَ استثناء موجود دے ځکه دَ مستثنیٰ دَپاره مصداق ضروری دے او هغه مؤمنان دی او معتزله، خوارج، اباضیه وغیره باطلے فِرقے انکار کوی دَ شفاعت دَ ټولو اقسامو نه سیوا دَ یو قسم نه چه روستو ذکر کیږی هغوی دلیل نیسی دَ ایاتِ مطلقه نه چه په هغې کښې نفی دَ شفاعتِ عامه ده لیکن دوی ړانده دی دَ مقیدا ایاتونو نه چه مخکښې ذکر شول نو دَ مقیدا ایاتونو نه معلومه شوه چه په عام ایاتونو کښې مراد دَ نفی نه شفاعت دے دَ پاره دَ مشرکانو یا بے اجازته شفاعت کول۔ او دا مسئله دَ شفاعت موجود ده په شرح عقیدة الطحاویه او شرح فقه اکبر او په نورو کتابونو دَ عقیده دَ اهلِ سنت کښې۔

فائده ۵ ذکر دَ اقسامو دَ شفاعت:۔ ابن ابی العز په شرح دَ عقیده طحاویه کښې لیکلی دی چه شفاعتِ حقّه په اَته قسمه دے اول شفاعتِ عظمیٰ چه مختص دے په خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم پورے هغه دَ دے دَپاره چه الله تعالیٰ حساب شروع کړی دَ خلقو سره او دَ هغې په باره کښې صحیح حدیث وارد دے۔ دویم قسم شفاعت دَ هغه چا دَ پاره چه نیکئ او بدئ ئے برابر وی نو شفاعت ورله جنت ته دَ دخول دَ پاره دے دریم قسم شفاعت دَ هغه مؤمنانو دَ پاره چه امر شوے وی دَ هغوی په باره کښې دَ دخول دَ نارجهنم نو شفاعت دے دَ پاره دے چه دَ اُور نه بچ شی۔ څلورم قسم شفاعت دے دَ پاره دَ پورته کیدلو دَ درجاتو په جنت کښې روستو دَ دخول دَ جنت نه او دا قِسم شفاعت په نیز دَ معتزلو هم ثابت دے۔ پنځم قِسم شفاعت دَ پاره دَ دے چه داخل شی جنت ته بے حسابه۔ شپږم شفاعت دَ پاره دَ بعضِ مشرکانو دَپاره دَ تخفیف دَ عذاب او دا مختص دے په ابوطالب پورے او خاص کړے شوے دَ ایاتونو دَ نفی دَ شفاعت نه دَ پاره دَ کافرانو۔ اووم شفاعت دَ پاره دَ ټولو مؤمنانو دَ دخول دَ جنت۔ اتم شفاعت دَ پاره دَ هغه مؤمنانو چه دَ گناهونو دَ وجے نه اُور ته داخل شوی وو او سوزیدلے وی بغیر دَ اندامونو دَ سجدے کولو نه او دا ټول قِسمونه په صحیح احادیثو سره ثابت دی دَ دے نه انکار کول جهل او عناد او بدعتِ اعتقادیه دے او کله کله رَسول کوی کفر ته

فائده ۶ دا مخکښې ذکر شوی اقسام دَ اخرت سره تعلق لری او هر چه

عقیده لرل دَ شفاعت کولو دَ انبیاء یا صالحینو بزرګانو دی په دنیا کښې او دیته مسئله دَ توسل هم وئیلے شی تو په هغې کښې تفصیل دے او هغه مونږ ذکر کړے دے دَ تفسیر دَ سورة مائده لاندے په آیت وابتغوا الیه الوسیلة کښې هغه اوګورئ۔

وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ دا نفی دَ دریم طریقے دَ نجات موندلو ده چه هغه فدیه او جرمانه ادا کول دی چه مجرم ئې پخپله ورکړی یا بل څوک ئې دَ هغه دَ طرف نه ورکړی۔ وَلَا يُؤْخَذُ اخذ اکثر استعمالیږی په مالونو کښې او عدل هم دَ قبیلے دَ مالونو نه دے دَ دے وجے نه دلته ئې اخذ ذکر کړو۔ مِنْهَا دا ضمیر هم راجع دے نفسِ اول ته او دا راجح قول دے او احتمال شته چه راجع شی دویم نفس ته۔ عَدْلٌ دا ماده په قرآن کښې اته ویشت کرته ذکر ده په اصل کښې برابر والی ته وئیلے شی لکه په سورة مائدة ۹۵ کښې دا معنی لغوی ده او دلته په معنی دَ فدیئے او جرمانے سره دے چه هغه برابر ګڼړلے شی دَ جرم سره او دَ هغې ذکر په (سورة بقره ۱۲۳ او سورة آلعمران ۹۱ او سورة مائده ۳۶ او سورة انعام ۷۰) کښې دے او قرآن کریم کښې دَ دے نه علاوه په نورو معنو سره هم ذکر دے، اول په معنی دَ حق پوره ادا کولو سره لکه په سورة بقره ۲۸۲ کښې۔ دویم په معنیٰ دَ ځان بچ کولو دَ ګناهونو کبیرو نه او دَ اصرار کولو نه په صغیره باندے (سورة مائده ۹۵)۔ دریم کتاب الله او سنت رسول الله صلی الله علیه وسلم (سورة نساء ۵۸)۔ څلورم برابری په الوهیت کښې (سورة انعام ۱)۔ پنځم رشتیا وئیل (سورة انعام ۱۵۳)۔ شپږم فیصله او عمل کول (سورة اعراف ۱۵۹)۔ اووم دَ حق نه اوړیدل (سورة نمل ۶۰)۔

فائده:۔ قرطبی دَ عَدَل او عِدل په مبنیٰ کښې په دوه طریقو سره فرق ذکر کړے دے اول دا چه په زور دَ عین سره په معنیٰ دَ فدیئے او په زیر دَ عین سره په معنی دَ مِثل (مساوی) دے۔ دویم دا چه عدل هغه څیز دے چه دَ بل څیز سره په قیمت او قدر کښې برابر وی اګرچه دَ هغه دَ جنس نه نه وی او عِدل هغه دے چه برابر وی په جنس او جِرم (جوسه) کښې۔

وَلَا هُمْ يُنْصَرُوْنَ دا نفی دَ څلورمے طریقے دَ نجات موندلو ده په دنیا کښې۔ چه دَ مجرم دَ خلاصولو دَ پاره دَ هغه تابعداران او دوستان وغیره خپل

مِّنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُوْمُوْنَكُمْ سُوْٓءَ الْعَذَابِ

دَ فرعونیانو نه چه رسول یې تاسو ته بد عذابونه ،

يُذَبِّحُوْنَ اَبْنَآءَكُمْ وَيَسْتَحْيُوْنَ نِسَآءَكُمْ ؕ

حلالول یې ځامن ستاسو (چې کوم پیدا به شول) او ژوندۍ یې پریخودلې (پریخودې به یې له) زنانه ستاسو

وَفِيْ ذٰلِكُمْ بَلَآءٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ عَظِيْمٌ ﴿۴۹﴾

او په دې (مصیبتونو) کښې امتحان وو ستاسو د رب د طرف نه (امتحان) لوئې۔

زور او قوت استعمال کړي او هغه لره په زور سره نجات ورکړي دا سې په اخرت کښې نشي کیدلے۔ هُمْ ضمیر دویم نفس ته راجع دے په اعتبار د معنی د هغې سره چه جمع ده۔

سوال:۔ په مخکښې جملوکښې مفردات ذکر کړے دی او په دے جمله کښې ضمیر او صیغه د جمع ذکر ده؟ - **جواب:**۔ د جزاء او شفاعت او عدال ورکولو په وخت کښې یو شخص هم کافی کیږی لیکن د نصرت په مقام کښې ډله او ګروه پکار وی نو د هغې سره مناسب جمع ده۔

ماده د نصرت په قرآن کریم کښې په ډیرو معانو سره ده اوله معنی اسباب د غلبې پیدا کول که اسباب ظاهری وی او که روحانی وی لکه په (سورة آلعمران ۱۲۳ او سورة نصر ۱ کښې)۔ دویمه معنی بچ کول هر کله چه د هغې نه روستو حرف د مِن راشی (سورة انبیاء ۷۷)۔ دریمه معنی ملګرتیا کول او دله کول (سورة اعراف ۱۵۷ سورة حشر ۱۲)۔ څلورمه معنی جهاد فی سبیل الله کول (سورة محمد ۷)۔ پنځمه معنی غلبه ورکول (سورة بقره ۲۵۰، ۲۸۶، سورة آلعمران ۱۲۶)۔ شپږمه معنی بدله اخستل (سورة غافر ۵۱)۔ او ومه معنی قوت او زور استعمالول دلته دا اخری معنی مراد ده یعنی دوی په هیڅ قوت او زور سره نشی بچ کیدلے۔ او خازن دا سې معنی لیکلې ده لَا يُمْنَعُوْنَ مِنَ الْعَذَابِ (نه یه شی بچ کیدلے د عذاب نه)۔ او قرطبی او نسفی معنی کړیده په معونت امداد کولو سره۔ او ابن کثیر وئیلی دی چه نه به وی هیڅوک چه د دوی د وجے نه په غضب شی او دوی لره خلاص کړی د عذاب نه۔

۴۹ په دے ایت کښې دا اول نعمتِ خاصه دے په بنی اسرائیلو باندے

د هغه نعمتونو نه چه د دوی په پلارانو باندې شوی وُو په سبب د عقیدې د توحید او د اتباع د موسیٰ علیه السلام. وَاِذْ دا معطوف دے په نعمتی باندې په عطف د خاص سره په عام باندې او په دے کښ تفسیر د فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعٰلَمِيْنَ دے. په دے کښ خطاب دے موجوده بنی اسرائیلو ته ځکه چه نعمتونه په مشرانو باندے نعمتونه دی په کشرانو باندے. نَجَّيْنٰكُمْ، د نجا یا نجوت نه اخستلے شوید ے او چتے زمکے ته وئیلے شی او په عرف کښ نجات وتل دی د تنګسیا نه فراخئ ته. په قرآن کریم کښ د نجات نسبت صِرف الله تعالیٰ ته شوید ے په صیغه د نجّا. نَجَّيْنَا. ننجی. ینجی. اَنْجَا. منجوك. او دعا د نجات د پاره هم په الله تعالیٰ پورے خاص ده لکه په سورة یونس ۸۵، سورة شعراء ۱۶۹، سورة قصص ۲۱، سورة تحریم ۱۱ کښ نو دا دلیل دے چه نسبت د نجات ورکولو د الله تعالیٰ نه سیوا بل چا ته جائز نه دے صِرف په طور د نسبتِ مجازی تجارت ته نسبت شوید ے په سورة صف ۱۰ کښ. او دا نجات د بنی اسرائیلو په طریقه د هجرت د دوی او په هلاکت د فرعونیانو سره شوید ے. اشاره ده چه نجات د ظالم حاکم نه خاص نعمت د الله تعالیٰ دے.

مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ، آل د یو شخص قومیانو، تابعدارو او د هغه مسلک والو ته وئیلے شی. که د هغه په اولاد کښ وی او که نه وی د دے وجے نه ځوک چه ایمان او د توحید عقیده نه لری نو هغه آل د محمد صلی الله علیه وسلم کښ داخل نه دی آګرکه د هغه قریب او نسبی وی (قرطبی). او د لفظ آل اضافت د قوم مشر ته کید ے شی او اشرافو کښ استعمالیږی او دا رنګ په وخت د اضافت د آل کښ په حکم د هغے کښ مضاف الیه داخل وی (جلاء الافهام لابن قیم). او اهل لفظ عام دے کلو ته یے اضافت کیدے شی لکه اهل قریه. او د هغے په حکم کښ مضاف الیه داخل نه وی قرطبی لیکلی دی چه د فرعون ځوئے، لور، پلار، تره او رور او خپلوان (نزدے خپلوان) نه وو نو د آل نه مراد د هغه تابعداران دی.

فِرْعَوْنَ، صحیح دا ده چه دا لقب وُو د هر بادشاه د مصر لکه چه قیصر لقب وُو د بادشاه د رومیانو او کسریٰ لقب وُو د بادشاه د فارس او د ده په نوم کښ ډیر اقوال دی قرطبی وئیلی دی قابوس. ولید بن مصعب

بن ريان او بل قول دا دے چه نوم يې مصعب وو (ابن کثير) او بعض تاريخونو کښ ليکلي دي چه نوم يې مرنفتاح بن رعميس ثاني وو۔
يَسُوۡمُوۡنَكُمۡ، دَ سوم نه اخستلے شوے دے په معنی دَ اراده او تر دے کول او ځکه ول او دوام (هميشوالے) او تکليف رسول۔
سُوۡٓءَ الۡعَذَابِ عذاب خو هر يو قبيح او ناکاره وي نو په اضافت دَ سوء کښ اشاره ده اَشَدَّ او اَسۡوَءَ (ډير ناکاره) ته۔ دا عذابونه په ډيرو قسمونو سره وو دَ بعضو نه يې خادمان جوړ کړي وو په چا باندے يې په زور زميندارۍ کوله او بعضو باندے به يې دَ غرونو نه کټے راوړلے او بعضو به کچه ښختے جوړولے او چا به پخے ښختے جوړولے او چا باندے به يې نور کسبونه کول چه په سورة مؤمنون ۳۲ او سورة شعراء ۲۲ کښ ذکر دي۔
يُذَبِّحُوۡنَ اَبۡنَآءَكُمۡ دا بغير دَ واو عاطفه نه تفسير دے دَ پاره دَ سوءَ العذاب دا تفسير دے په ذکر دَ لوئے عذاب سره ځکه چه نور عذابونه هم وو دَ دے وجے نه په سورة ابراهيم ۶ کښ حرف واؤ ذکر کړے دے اشاره ده نورو عذابونو ته او په سورة قصص ۴ کښ يې دا ذبح په تفسير دَ استضعاف (کمزوری کول) کښ ذکر کړے ده او يُذَبِّحُوۡنَ په شد دَ باء سره دَ پاره دَ مبالغے او دَ کثرت دَ ذبح ده او کثرت دَ ذبح په اعتبار دَ کثرت دَ مذبوحينو سره دے۔ اَبۡنَآءَكُمۡ بچی په وخت دَ پيدائش کښ مراد دي او دا دَ دے دَ پاره چه يو هم دَ دوی حد دَ بلوغ او سړيتوب ته او نه رسيږي۔
وَيَسۡتَحۡيُوۡنَ دا دويم عذاب دے په دے کښ درے احتمالات دي اول دا چه استحياء دَ حيات نه ماخوذ ده يعني ژوندۍ يې پريښودلے دا هم عذاب دے ځکه ډيروالے دَ زنانو او کموالے دَ نارينو سبب دَ ډيرو فتنو دے لکه چه په علاماتِ قيامت کښ په حديث سره ثابت ده چه نارينه به لږ شي او زنانه به ډيرے شي۔ دويم احتمال دا دے چه دا دَ حياء نه ماخوذ دے او دا صيغه په سورة احزاب ۵۳ کښ ذکر ده۔ نو معنی دا ده چه حياء به يې اخستله دَ زنانو نه يعني دَ بے حيائۍ کار به يې دَ دوی نه اخستل۔ دريم احتمال دا چه دا دَ حَيَا (مقصور) نه اخستلے شوے دے (شرمګاه دَ ښځے ته وئيلے شي) يعني دَ زنانو دَ شرمګاه ګانو به يې تفتيش کوو چه آيا دَ دوی څه بچے شوے دے او که نه۔

نِسَآءَکُمْ بنات یې نه دي وئیلي ځکه چه اوله معنی یاتلے چه بنات به یې ژوندۍ پریښودلے نو هغه به نساء شولے او په روستو دواړو احتمالونو سره لفظ د لویو زنانو سره مناسبت لري.

فائده:- د دے خاص عذاب ورکولو سبب څه وو؟ په دے کښې دري اقوال دي اول هغه دے چه ابن کثیر په حدیث الفتون (تفسیر سورة طٰهٰ کښې) ذکر کړیدے چه بنی اسرائیلو د انبیاؤ د اخبارد وجے نه په کورنئ کښې داسے مذاکره کوله چه الله تعالی به زمونږ په قوم کښې یو داسے سړے پیدا کوی چه د هغه په وجے سره به د فرعونیانو حکومت ختم شي او زمونږ دولت به قائم شي نو فرعون چه کله بادشاه شو او دا خبره دغه د بنی اسرائیلو نه واؤریدله نو هغه د دے خبرے تصدیق په دے وجے سره اوکړو چه دا کورنئ د نبوت ده دوی رشتیا وائي. دویمه وجه قرطبی خازن ابن کثیر وغیره لیکلي ده چه فرعون خوب کښې اولیدل چه اور د بیت المقدس نه راؤوتلو او په کورونو د قبطیانو د مصر کښې داخل شو او د بنی اسرائیلو کورونه تریته. بیا شول نو تعبیر کوؤنکو داسے تعبیر اوکړو چه په بنی اسرائیلو کښې به یو شخص پیدا کیږي او ستا حکومت به ختم کړي. دریمه وجه مدارک او جلالین کښې وئیلي ده چه کاهنانو فرعون ته داسے خبر ورکړو. په اوله توجیه کښې تصدیق د حدیث او د خبرو د نبوت دے او په دویمه وجه کښې رشتینوالے د خوب د فرعون دے او خوب د کافر هم کله کله رشتیا وی لکه په زمانه د یوسف علیه السلام کښې خوب د بادشاه او په دریمه وجه کښې تصدیق د کاهنانو لازمیږي او په حدیث صحیح سره ثابت ده چه تصدیق د کاهن خو کفر دے نو دغه توجیه صحیح نه ده هاں که داسے اوئیلے شي (لکه چه بعض مفسرینو لیکلي دي) چه کاهنانو د فرعون د خوب تعبیر داسے اووئیلو نو بیا د صحت د پاره څه وجه کیدے شي.

وَفِیْ ذٰلِکُمْ بَلَآءٌ، دا ماده په اصل لغت کښې د پاره د حقیقت ښکاره کولو او د پاره د امتحان راځي او په امتحان سره هم حقیقت معلوم شي او امتحان کله په نعمتونو ورکولو سره وي دے د پاره چه شکر اوکړي او کله په مصیبتونو سره وي چه صبر معلوم شي. په اوله معنی (حقیقت معلومول) سره په سورة یونس ۳۰ او سورة کهف ۷ او سورة ملک ۲ کښې

وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا

او کله چه او چوو موږ ستاسو (د تېرېدو) دپاره دریاب، پس بچ کړي موږ تاسو او غرق کړل موږ

آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ ﴿٥٠﴾

(ټول) فرعونیان او تاسو کتل -

او په معنی مطلق امتحان سره که په خیر سره یا شر سره وی لکه په سورة اعراف ۱۶۸ او سورة قلم ۱۷ کښ او په معنی د امتحان په مصیبتونو سره په سورة بقره ۱۵۵ او په معنی د امتحان په نعمتونو ورکولو سره په سورة انفال ۱۷ او سورة فجر ۱۵ کښ دے او په معنی د امتحان په احکامِ شرعیه سره لکه په سورة مائده ۴۸ او ۹۴ او سورة بقره ۱۲۴ کښ دے۔ په دے ایت کښ په تیږ د اکثر مفسرینو په معنی د امتحان (په مصیبتونو) سره دے او په دے وخت کښ ذٰلِكُمْ اشاره ده عذابونو ته او په تیږ د بعض مفسرینو په معنی د نعمت سره دے او ذٰلِكُمْ اشاره ده نجات ورکولو ته دا روستو قول دلته راجح دے ځکه چه مقام د تعداد د نعمتونو دے۔

مِنْ رَّبِّكُمْ په دے لفظ کښ اشاره ده چه هر خیر او شر د الله تعالیٰ د طرف نه کېدل ضروری دی۔

فائده:- ابن جریر وئیلی دی چه بلی یبلو مجرد په شر کښ استعمالیږي او ابلا یبلی (مزید) په خیر کښ استعمالیږی او دا قاعده اکثریه ده۔

۵۰ په دے ایت کښ دویم نعمتِ خاصه ذکر کوی چه هغه انجاء ده د غرق نه او په دے کښ نتیجه د ظلمونو د فرعونیانو ذکر ده او په دے کښ ذکر د هجرت د موسیٰ علیه السلام او د بنی اسرائیلو دے سره د ذکر د معجزے د موسیٰ علیه السلام نه۔

وَإِذْ فَرَقْنَا، فرق په اصل کښ فصل (جدا کولو) ته وئیلی شی، دلته د اوبو په مینځ کښ جدا جدا حصے او برخے جوړول مراد دی چه د هغے نه هرے حصے ته فِرْق وئیلے کیږی لکه په سورة شعراء ۶۳ کښ۔ او د دے واقعے تفصیل په سورة اعراف ۱۳۶ ۱۳۸ او سورة یونس ۹۰ او سورة طٰهٰ ۷۷ ۷۸ او په سورة شعراء کښ د ۵۲ نه تر ۶۶ پورے دے۔

بِكُمُ با په معنی د لام سره ده یا باء سببیه ده او مضاف پټ دے (بِسَبَبِ

اِنْجَاءِكُمْ اَوْ دَخُوْلِكُمْ۔ اَلْبَحْرَ دالفظ په قرآن کریم کښ درے ځله[۳۳] کړته او تثنیه پنځه کرته او جمع درے کرته ذکر دہ۔ مفرد په اعتبار د جنس سره د لکه په دے سورت ۱۶۴ کښ او نورهم ډیر ایاتونه دی او کله په الف لام عهدی سره یو معین څیز مراد وی لکه په دے ایت کښ. او تثنیه په اعتبار د دوه قسمو د بحر سره دہ لکه سورة فاطر ۱۲ او سورة فرقان ۵۳۔ او جمع په اعتبار د ډیرو شاخونو د سمندر سره دہ. او دا بحر چه په دے ایت کښ ذکر دے دا مشهور وو په بحیرهٔ قلزم سره۔ او په دے وخت کښ هغے ته بحر احمر وئیلے شی۔
فَاَنْجَیْنٰکُمْ د حدیث صحیح نه ثابت دہ چه دا ورځ د نجات د بنی اسرائیلو ورځ د عاشورے وہ چه یهودیانو په د شکر د پاره دغه ورځ روژه نیوله او مشرکین مکه په هم د هغوی د اقتداء یا د ملت ابراهیمیه د وجے نه دغه روژه نیوله او په اسلام کښ هم دا روژه نیول د اکثر اهلِ علمو په نیز باندے فرض وہ لیکن بیا په رمضان سره د هغے فرضیت منسوخ شو او استحباب یئے باقی پاتے دے سرهٔ د نهمے ورځے نه د پاره د دے چه مشابهت د یهودیانو سره رانشی۔
فائده:- په مخکښ ایت کښ نجّینا په شد سره او په دے ایت کښ انجینا په باب اِفعال سره ذکر کړو ځکه چه اول نجات باندے ډیره موده لګیدلے وہ او په دویم انجاء باندے ډیر وخت نه دے لګیدلے بلکه په یو ځل ټول بنی اسرائیل د دریاب نه روغ را او وتل۔ او باب تفعیل دلالت کوی په تدریج باندے (چه په دمه دمه باندے کار کول وی) او بابِ افعال دلالت کوی په یو کرت کار کولو باندے۔
وَاَغْرَقْنَآ اٰلَ فِرْعَوْنَ، سوال:- بعضِ متصوفه ملحدینو دعوٰی کړیدہ چه فرعون نه دے غرق شوے او وئیلی دی چه د هغه ایمان قبول شوے وو او دلیل نیسی د لفظ د آل فرعون نه چه مضافٌ اِلیه په حکم د مضاف کښ داخل نه وی او دارنګ دلیل نیسی د سورة یونس ۹۲ نه چه فَالْیَوْمَ نُنَجِّیْكَ بِبَدَنِكَ. چه د هغه بدن د غرق نه بچ کړے شوے وو؟
جواب:- دا د قرآن کریم د صریح ایاتونو نه خلاف کول دی هغه ایاتونه چه په هغے کښ د فرعون هلاکت مستقل ذکر کړے شوے دے دا دی سورة بنی اسرائیل ۱۰۳ سورة یونس ۹۰ سورة ذاریات ۴۰ سورة نازعات ۲۵۔ او ابن قیم په جلاءالافهام کتاب کښ لیکلی دی چه لفظِ آل چه کوم ځائے

وَاِذْ وٰعَدْنَا مُوْسٰى اَرْبَعِيْنَ لَيْلَةً ثُمَّ

اوكله چه وعده اوكړه موږ د موسٰى (عليه السلام) سره د څلويښتو شپو (د پوره كولو) بيا

اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهٖ وَاَنْتُمْ ظٰلِمُوْنَ ﴿٥١﴾

اونيوو تاسو سخى لره (په خدايئ سره) روستو د تللو د موسٰى عليه السلام نه او تاسو ظلم كوونكي وئ (په شرك كولو)

مضاف ذكر وى نو مضاف اليه په حكم د مضاف كښ داخل وى- او تفسير د نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ به انشاء الله په سورة يونس كښ راشى چه په هغې كښ د فرعون نجات د عذاب نه نه معلوميږى-

وَاَنْتُمْ تَنْظُرُوْنَ مراد د دوى نظر دے په سترګو سره د هغوى هلاکت او غرقيدلو ته- يا دا كنايه ده د نجاح غرقيدلو ته يعنى هغوى ستاسو په نجاح غرق كړے شول په دے دواړو توجيهاتو كښ اشاره ده بل نعمت ته ځكه چه د دشمن غرقيدل نجاح د خوشحالئ سبب دے-

۞ په ايت كښ تمهيد دے د پاره د ذكر د دريم نعمت خاصه چه هغه په وروستے ايت كښ ذكر كوى نو په دے ايت كښ جرم د بنى اسرائيل ذكر كوى چه هغه عبادت كول د عجل دى او دا شرک دے-

وٰعَدْنَا سوال :- دا بابِ مفاعله ده صدور غواړى د دواړه طرفونو نه نو صدور د وعدے خو د موسٰى عليه السلام د طرف نه نيشته ؟-

جواب ۱ صيغه د مزيد كله په معنى د مجرد سره وى لكه عاقبت اللص او دلته بل قراءت كښ په لفظ د وَعَدْنَا (مجرد) سره دے-

جواب ۲ د الله تعالٰى د طرف نه وعده وه په طريقه د امر كولو په ذريعه د وحى سره او د طرف د موسٰى عليه السلام نه قبلول او راتلل وو ميقاتِ مقرره ته نو دے ته مواعده ويلے كيږى-

مُوْسٰى ذكر د دے لفظ په قرآن كريم كښ يوسل شپږ ديرش كرته شوے دے- او د ده نسب نامه داسے ده موسٰى ځوئے د عمران او هغه ځوئے د يصهر او هغه ځوئے د قاهث او هغه ځوئے د لاوى او هغه ځوئے د يعقوب عليه السلام او هغه ځوئے د اسحاق عليه السلام او هغه ځوئے د ابراهيم عليه السلام دے-

اَرْبَعِيْنَ لَيْلَةً، تفصيل د دے په سورة اعراف ۱۴۲ كښ دے او هغه ټوله

میاشت د ذوالقعدے اولس ورځے د ذوالحجے وے۔ د لَیْلَةً ذکریځ د دے وجے نه دے کړے چه په اسلامی (قمری) حساب کښې شپه مخکښې وی په ورځ باندے او د لفظ اَرْبَعِیْنَ نه مخکښې لفظ د اتمام یا اِنْقِضَاء پټ مراد دے۔
سوال:۔ سورة اعراف نه معلومیږی چه اوله وعده د دیرشو شپو شوې بیا لس ورباندے زیاتے کړے شوے او دلته وعده د څلویښتو ذکر ده؟۔
جواب:۔ سورة اعراف کښې په واقعه د موسیٰ علیه السلام کښې تفصیل مراد وو نو دیرش اولس یځ جدا جدا ذکر کړو او په دے سورت کښې اجمال د واقعے د پاره د ذکر د نعمت مقصد دے نو دلته یځ مجموعه ورځے ذکر کړے دی۔ او د مفسرینو په روایت سره معلومه ده چه په دے ورځو کښې په موسیٰ علیه السلام باندے روژے نیول هم لازم شوے وے۔ لیکن د دے نه دلیل نیول د صوفیانو د پاره د جواز د وصال او د چیلے ویستلو صحیح نه دے د وصال نه د منع د پاره صریح حدیث د نبی صلی الله علیه وسلم ثابت دے او چیله دلته د پاره د حصول د کتاب الله ده د نورو مقصدونو د پاره دا چیله نه ده او په دے کښې قیاس هم شرعًا صحیح نه دے۔
ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ، اتخاذ استعمالیږی په هغه ځائے کښې چه حقیقت د څیز یو وی او د هغه صفت بدل کړے شی دلته هم حقیقت د عجل سره زرو او دوی ورله صفت د عجل خیال اوکړو او دارنګ حقیقت د عجل حیوان (مخلوق) دے او دوی ورله صفت د الوهیت اوګڼړلو. نو دلته د اتخاذ په معنیٰ کښې دوه احتمالونه دی اول دا چه اتخاذ په معنیٰ د جوړولو دے یعنی د سرو زرو د کالو نه یځ شکل د سخی جوړ کړو او دویم احتمال دا دے چه دلته دویم مفعول پټ دے یعنی اِلٰهًا یعنی د سخی نه یځ معبود جوړ کړو او په دے وجے سره اتخاذ په سورة اعراف ۱۴۸ کښې دوه کرته ذکر کړے دے او دلته دویم احتمال غوره دے۔
سوال:۔ بنو اسرائیل خو هوښیار خلق وو نو سره د عقل نه سخی ته څه رنګ اِله وائی؟۔
جواب ۱:۔ قرآن کریم کښې مشرکانو ته بے عقله ویلے شویدی اګرچه دوی د دنیا په کارونو کښې هوښیار دی۔
جواب ۲:۔ په یهودیانو کښې مخکښې نه عقیده د حلول موجود وه چه دا

ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِّنْ بَعْدِ ذٰلِكَ لَعَلَّكُمْ

بیا معاف اوکړه موږ تاسو ته روستو د دې (ګناه کولو) نه (یعنې وجه د توبه کولو) د دې لپاره چه تاسو

تَشْكُرُوْنَ ﴿۵۲﴾ وَاِذْ اٰتَيْنَا مُوْسَى الْكِتٰبَ

شکر اوکړئ - او کله چه ورکړه موږ موسٰی (علیه السلام) ته کتاب (تورات)

عقیده یې د یونان والو نه اخستلې ده- عقیده د حلول داسې وی چه وائی چه الله تعالیٰ په یو مخلوق کښې د ننه حلول کړیدې لکه اوبه چه په پیوکښې ګډې شي نو هغه اوبه په پئ وئیلې شي نو د حلول د وجې نه مخلوق ته نوم د الله تعالیٰ او د هغه صفتونه ذکر کوی- او عبادت د عجل په بني اسرائیلو کښې د آل فرعون (قوم د قبط) نه شروع شوې وو د هغوی په معبوداتو کښې (عوا غویئې. سخې) شامل وو او د هغوی په اصطلاح کښې هغې ته یې حاثور وئیلو- او فراء بغوی په تفسیر د سورة طٰهٰ کښې لیکلی دی چه دوی عبادت د سخې داسې کولو چه هغې ته به یې چاپیره طواف کولو او ګډا (رقص) به یې کوله او داسې طریقې په هندوانو کښې هم شته او په رقص سرود وتو سره عبادت کول د ملحدینو صوفیاؤ طریقه ده او دا مشابهت دې د یهودیت سره-

وَاَنْتُمْ ظٰلِمُوْنَ د ظلم لفظ تحقیق مخکښې تیر شویدې دلته مراد د ظلم نه شرک کول دی ځکه چه عبادت حق د الله تعالیٰ دې او مشرکان هغه عبادت استعمالوی د پاره د مخلوق نو دا ظلم عظیم دې-

۵۲ په دې ایت کښې ذکر د هغه نعمت دې چه د هغې تمهید په مخکښې ایت کښې ذکر کړې وو چه هغه عفو د عبادت د عجل ده (چه شرک دې)-

سوال:- د شرک خو بغیر د توبې نه عفو نه کیږی په دلیل د (سورة نساء ۴۸- ۱۱۶) سره نو دلته ولې عفو اوشوه ؟-

جواب:- د دوی د توبې امر او قبلیدل د توبې په روستو ایت ۵۴ کښې ذکر دی او الفاظ د توبې د هغوی په سورة اعراف ۱۴۹ کښې ذکر دی-

عَفَوْنَا د اضداد و نه دې په معنی د وراتولو (محو کولو) سره هر کله چه د ګناه سره ذکر شي لکه په دې ایت کښې- او په معنی د زیاتولو سره لکه په سورة بقره ۲۱۹ کښې او فرق په مینځ د عفو او مغفرت کښې په دوه طریقو سره دې

اول طریقه ذکرکړے دہ قرطبي په تفسیرکښ چه عفو محول دګناه دی که روستو د سزا نه وی اوکه مخکښ وی دا رنګ چا ته چه روستو دګناه ته سزا معاف شي دے ته هم عفو وئیلے شي۔ او مغفرت پټنه دګناه ده چه سزا ورسره نه وی۔ دویم فرق بقاعي په نظم الدررکښ ذکرکړے دے هغه دا دے چه عفو رفع د عقوبت ده بغیر د رفع د ذکر دګناه نه۔ او مغفرت شمول دی د ذکر دګناه سره د رفع د عقوبت نه۔ دریم فرق عفو محوکول دګناه دی د کتاب الاعمال نه او مغفرت پټول دګناه دی د مخلوق نه۔

مِّنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ، ذٰلِكَ اشاره ده عبادت د عجل نه۔ سوال:- ثُمَّ هم د پاره د روستو والی دے او مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ هم په روستو والی دلالت کوی نو د تکرار وجه څه ده؟ جواب:- دوه څیزونه دی یو عبادت د عجل اودویم توبه کول او عفو د دغه دواړه څیزونو نه روستو وه۔ دویم دا چه یو عمل دګناه د اوږد وخت (زمانه) د هغې نو روستو والے د دواړو نه مراد دے۔

لَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ، لَعَلَّ دلته د پاره د طلب دے لکه چه په ملا کښ ذکر شویدی یعنی تذکیر د نعمت د پاره د طلب د شکر دے۔ ماده د شکر په قرآن کریم کښ درے اویا ځله ذکر ده۔ او دا په صفت د الله تعالیٰ کښ شپږ کرته ذکر دے او هغه په نسبت د الله تعالیٰ کښ په معنی د ښکاره کولو د نعمت دے او قبلول د شکر دی۔ او زجر په عدم د شکر د انسانانو دولس کرته ذکر دے۔ او ابن قیم په مدارج السالکین کښ وئیلی دی چه شکر په لغت کښ ظهور ته وئیلے شی لکه ظهور د اثر د خوراک په بدن کښ لکه په حدیث د مسلم کښ دی "إِنَّ الدَّوَابَّ لَتَشۡكَرُ مِنۡ لحومِهِمۡ" (حدیث یاجوج ماجوج) (ځناروی او مارغان به ماړه شي د هغوی د غوښونه) او د دے په اصطلاح د شرع کښ ډیر تعبیرونه دی لکه چه قرطبي ذکرکړیدی (هلته ئے اوګوره) او بقاعي په نظم الدرر کښ وئیلی دی چه شکر ښکاره کول د برکت د باطن دی په ظاهر باندے۔ او ابن قیم وئیلی دی چه شکر ظهور د اثر د نعمت د الله تعالیٰ دے په ژبه د بنده سره په ثنا وئیلو سره او په زړه د بنده په طریقه د محبت کولو سره او په اندامونو باندے په طاعت کولو سره او د دے پنځه قواعد دی ۱ خضوع کول د شاکر مشکور ته۔ ۲ محبت کول د هغه سره۔ ۳ اقرار کول د نعمت د هغه۔ ۴ او ثناء وئیل په هغه باندے ۵ او نه استعمالول

وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُوْنَ ﴿۵۳﴾ وَاِذْ قَالَ

او فرق کوونکے معجزے (د حق و باطل) دپاره چه تاسو لار او مومئ۔ او کله چه اووئیل

د نعمت په ځائے د خفګان د منعِم کښ۔ نو معلوم شوه چه د شکر کولو دوه ارکان دی اول رکن نسبت ښکاره کول د نعمت منعِم ته (چه الله تعالیٰ دے) او دا درجه د توحید او د ترکِ شرک ده او دویم رکن نعمت په رضا د منعِم کښ خرچ کول او دا درجه د سنت ده ځکه چه ځایونه د رضا د الله تعالیٰ په سنت سره معلومیږی نو معلومه شوه چه هر کفر او شرک او بدعت کول او تو رګنا هونه دا ټول ناشکری ده او په مقابله د شکر کښ په قرآن او سنت او عرف کښ کفران او ناشکری ذکر کیږی۔

ف۵۳ په دے ایت کښ ذکر د شلورم نعمتِ خاصه دے په بنی اسرائیلو باندے (چه هغه تورات وو) او مناسبت ئے د مخکښ نعمت سره دا دے چه د شرک نه د بچ کیدلو دپاره کتاب الله ضروری دے۔ مفسرینو ذکر کړیدی چه تر دغه وخت پورے په بنی اسرائیلو کښ د موسیٰ علیه السلام صحیفے چلیدلے او اوس ئے ډیر ضرورت پیدا شو د پاره د غټ کتاب۔ نو په زمانه د عبادت د سځی کښ موسیٰ علیه السلام ته په میقات اول کښ تورات کتاب ورکړے شو۔

الْكِتٰبَ مراد د دے نه په اجماع سره تورات دے او طریقه د ورکولو د هغې ئے سره د بعضِ صفاتو نه په سورة اعراف ۱۴۵ ۱۵۴ کښ ذکر کړیده۔

وَالْفُرْقَانَ دا صیغه د مبالغے ده د فرق نه یعنی جدا کوونکے په ښه جدا کولو سره۔ دلته مفسرینو دوه توجیه لیکلی دی اول دا چه واو د پاره د عطف د صفت دے په بل صفت باندے او موصوف یو دے یعنی الفرقان هم تورات دے۔ او دویم دا چه الْكِتٰبَ نه مراد تورات دے او الفرقان نه مراد معجزات دی چه سبب د فرق دی په مابین د حق او باطل کښ چه مخکښ ذکر شول او څه په روستو ذکر کړے شی۔

فائده:- الْفُرْقَان، په قرآن کښ اووه کرته ذکر دے او د هغې پنځه مصداقات دی اول په معنی د تورات لکه په سورة انبیاء ۴۸ کښ او دویم په معنی د قرآن کښ لکه سورة الفرقان ۱۔ او دریم په معنی د فتح او نصرت لکه په سورة انفال ۲۹ ۴۱ کښ او څلورم معجزات د موسیٰ علیه السلام

مُوْسٰى لِقَوْمِهٖ يٰقَوْمِ اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ

موسیٰ علیه السلام قوم خپل ته، اے قومه ځما! یقیناً تاسو ظلم کړے دے په ځانونو خپلو باندے

بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوْبُوْٓا اِلٰى بَارِىِٕكُمْ

په سبب د نیولو ستاسو سخی لره (په خدایئ سره) پس توبه اوکړئ پیدا کوونکی خپل ته

فَاقْتُلُوْٓا اَنْفُسَكُمْ ؕ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ

نو اووژنئ ځانونه خپل۔ دا توبه کول ستاسو غوره ده تاسو لره

عِنْدَ بَارِىِٕكُمْ ؕ فَتَابَ عَلَيْكُمْ ؕ اِنَّهٗ

په نیز د پیدا کوونکی ستاسو۔ پس توبه یې قبوله کړه ستاسو یقیناً

هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ ﴿۵۴﴾ وَاِذْ قُلْتُمْ

خاص هغه ډیر توبه قبلوونکے او رحم کوونکے دے۔ او کله چه اوویل تاسو

لکه په دے ایت کښ او پنځم نور کتابونه او صحف منزله لکه په سورۃ آل عمران ۳ کښ۔ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُوْنَ اشاره ده چه تورات ورکولو کښ مقصد طلب د هدایت وو او د تورات صفت هم هدایت وو لکه په سورۃ مائده ۴۴ او سورۃ اسراء ۲ کښ دی۔ او هر کتاب منزل د الله تعالیٰ نه د پاره د هدایت وی هغه خپله زمانه کښ نو بنی اسرائیل چه کله په تورات باندے په خپله زمانه کښ قائم وو نو خاوندان د هدایت وو۔

۵۴ په دے ایت کښ ذکر د پنځم نعمتِ خاصه د الله تعالیٰ دے په بنی اسرائیلو باندے چه هغه عفو د سزا وه روستو د ذکر د عفو د گناه نه او مناسبت یې د مخکښ ایت سره دا دے چه کتاب الله (تورات) سبب شو د پاره د توبے د دغه گناه نه نو بیا سبب شو د پاره د تخفیف د عقوبت هم۔ لِقَوْمِهٖ لام د پاره د خطاب دے۔ قَوْم، قرطبی وئیلی دی چه دا لفظ جمع د اِمْرَءٌ ده بغیر د لفظ نه جماعت د سړو او زنانو ته وئیلے شی۔ د انبیاؤ په واقعاتو کښ یا قوم کښ دواړه جنسه (نارینه او زنانه) داخل دی او کله صرف نارینو ته وئیلے شی لکه سورۃ حجرات ۱۱ کښ۔ او قوم په عرف کښ هغه خلق دی چه نسبت یې یو مشر ته کیدے شی په دنیوی

نسبت سره یا دینی نسبت سره ځکه چه قیام (انتظام) د هغه خلقو په سبب د هغه مشر سره دی برابره خبره ده که د یو نسب وی او که نه وی لکه قوم د لوط علیه السلام چه نسب کښې شریک نه وو د خپل مشر (پیغمبر) سره.
یٰقَوْمِ دا خطاب دے هغه چا ته چه عبادت د سخی یې کړے دې.
اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ هر گناه کوونکے پخپله ثواب ضائع کړی او ځان مستحق د جهنم او گرځوی او دا په ځان باندے ظلم کول دی. قرطبی وئیلی دی چه هرڅوک دا سے عمل او کړی چه ضرر یې هغه ته رسیږی نو وئیلے شی چه دغه انسان د ځان سره بد او کړل.
بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ، باء د پاره د سببیت ده او د اتخاذ د پاره دویم مفعول پټ دے یعنی اِلٰهًا دا دلیل دے چه اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ خطاب صِرف عبادت کوونکو د سخی ته دے.
فَتُوْبُوْۤا اِلٰى بَارِئِكُمْ دا دلیل دے چه مرتد ته دعوت د توبے ورکیدلے شی او دا رنګ توبه د مرتد قبلیږی. او په دے مسئله کښې د اهل علمو ډیر اقوال دی چه هغه کتاب الارتداد کښې فقهاؤ لیکلی دی. بَارِئِكُمْ دا توم دے د تومونو د الله تعالیٰ نه په قرآن کریم کښې درے کرته ذکر دے او دا د بَرءَ نه ماخوذ دے او په دے کښې د پاکوالی او د جدا والی معنی ماخوذ ده نو د بَارِئ معنی هغه ذات دے چه پیدا کوی مخلوق پاک او بچ د عدم تناسب د اندامونو او د یو بل نه جدا جدا په شکل او په اخلاقو او صفاتو کښې. نو په دے کښې د خالق او مصور نه زیاته معنی موجود ده او دا اسم یې د طلب د توبے سره په طریقه د استدلال یا د ترغیب سره ذکر کړے دے یعنی هغه ذات چه تاسو ته یې خائسته او جدا جدا شکلونه درکړے دی نو د هغه معصیت نه توبه کول ضروری دی او مدارک کښې وئیلی دی چه په دے کښې زورنه ده یعنی هغه ذات چه انسان ته یې خائسته صورت او صفات ورکړیدی او دغه انسان په دغه صورت او وصف سره غواته (چه بد شکل او د غباوت مشهور صفت لری) سجدے کوی دا نهایت ظلم دے.
فَاقْتُلُوْۤا اَنْفُسَكُمْ په دے کښې د مفسرینو دوه اقوال دی اول دا چه توبه په زړه او په ژبے سره ده او قتل کول په طریقه د متمم (پوره کوونکے) د توبے سره دے لکه چه په اُمت زمونږ کښې په قصاص کښې او په رجم

دحد د زنا کښې سره د توبې کولو نه قتل متمم د توبې دے نو دارنګ په شرع د بنی اسرائیلو کښې دا سے توبه او سزا وه د شرک کوونکو (مرتدینو)۔
دویم قول دا دے چه فَاقْتُلُوْا تفسیر د توبې او تُوْبُوْا په معنی د عزم کولو د توبې دے نو بناء په دے باندے قتل د نفس عین توبه وه په بنی اسرائیلو کښې۔ اَنْفُسَكُمْ د دے نه مراد خپل ځانونه دی لیکن د فَاقْتُلُوْا نه مراد ځان قتل نه سپارل دی لکه په دے قول د الله تعالیٰ کښې یاایها الذین امنوا کتب علیکم القصاص الاٰیة بناء په هغه قول چه دا خطاب دے قتل کوونکو مؤمنانو ته یا مراد د اَنْفُسَكُمْ نه هم جنس دی یعنی هغه کسان چه عبادت د عجل ئے کړے وو د جنس د بنی اسرائیلو نه نو بناء په دے قول سره خطاب د فَاقْتُلُوْا خاص دے غیر مجرمانو ته یعنی چا چه عبادت د عجل نه دے کړے نو هغوی د قتل کړی عبادت کوونکو د عجل لره یا د فَاقْتُلُوْا خطاب مجرمانو ته دے او دوی مراد دی په اَنْفُسَكُمْ سره لیکن د فَاقْتُلُوْا نه مراد تقاتل دے یعنی دوی د کورنئ کښې یو بل لره قتل کړی۔
ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ په دے جمله کښې ترغیب دے قتل ته د پاره د توبې کولو او په دے کښې اشاره ده چه مجرم له په سزا ورکولو کښې خیر او ډیرے فائدے دی او هغه فائدے اګر چه د ډیرو انسانانو نه پټې دی لیکن د الله تعالیٰ په نیز باندے هغه ښکاره فائدے دی۔
فَتَابَ عَلَيْكُمْ د دے نه مخکښې عبارت پټ دے (تُبْتُمْ وَقَتَلْتُمْ اَنْفُسَكُمْ) نو تاسو توبه اُویستله او قتل د مجرمانو هم اوکړو یا ځانونه مو قتل ته اماده کړل تو په حکم د الله تعالیٰ باندے تعمیل اوشو نو په هغې باندے تفریع اوشوه چه فَتَابَ یعنی الله تعالیٰ ستاسو توبه قبوله کړله۔
سوال:- هر کله چه عابدین عجل قتل کړے شول نو هغوی ته فَتَابَ عَلَيْكُمْ خطاب څه فائده ورکوی؟۔
جواب ۱: دا په طور د تذکیر د انعام دے په اولاد باندے په انعام د پلار انو سره لکه چه مخکښې خطابا تو (انعاماتو) کښې هم دا سے طریقه وه۔
جواب ۲: دلته توبه په معنی د تخفیف سره ده لکه په سورة نساء ۹۲ او سورة توبه ۱۱۷ کښې دا معنی ده نو مقصد دا دے چه الله تعالیٰ د دوی دغه سزا د قتل اسانه کړه په قتل د بعضو سره او په نسخ د حکم سره

يٰمُوسٰى لَنْ نُّؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً

اے موسٰی (علیه السلام) مونږ بہ ایمان نه لرو ستا تر دے پورے چه او وینو الله تعالٰی لره ښکاره

فَاَخَذَتْكُمُ الصّٰعِقَةُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُوْنَ ﴿٥٥﴾

نو او نیوو تاسو لره تندر او تاسو کتل۔

ډ بعضو نورو نه یعنې چه لږ کسان قتل شو نو نورو کسانو نه سزا معاف شوه په سبب د دعا د موسٰی او هارون علیهما السلام سره۔

سوال:- توبه په معنٰی د عفو د ګناه سره خو په مخکیں ۵۲ کښ ذکر شویده نو بیا ذکر کول خو تکرار دے؟۔

جواب ۱: دا سوال دلالت کوی چه دلته د تاب نه مراد تخفیف دے په سزا کښ لکه چه په مخکښ جواب کښ ذکر شول د دے وجے نه دا نعمت مسمّٰی دے په نعمت د تخفیف د عذاب سره۔

جواب ۲: مخکښ صرف عفو د ګناه ذکر شویده او په دے کښ طریقه د توبے او د معافئ ذکر شویده۔

تنبیه:- دلته مفسرینو روایاتِ موقوفه او اٰثار ذکر کړیدی چه په هغے کښ د بنی اسرائیلو د اویا زره کسانو قتل ذکر دے تفسیر مراغی کښ ذکر دی چه هر کله صحیح نص نیشته نو مونږ قطعی فیصله په باره د تعداد کښ نه شو کولے بله خبره دا ده چه دا د بنی اسرائیلو جوړ شوی روایات دی چه د خپل قوم د نسل برکا نو ته اشاره کوی چه دوی په لږه زمانه کښ دومره ترقی اوکړله او دا دوی په تورات (تحریف شوی) کښ په باب العدد کښ لیکلی دی اګرچه د یعقوب علیه السلام نه تر موسٰی علیه السلام پورے څلور پشته (په قول د ابن خلدون باندے) تیر شوے دی او په دغه مینځ کښ فرعون هم د دوی نه ډیر بچی قتل کړے دی نو په دومره وخت کښ دوی څه رنګ دومره ترقی اوکړله چه هر وخت د دوی نه اویا زره قتل کیږی او په طاعون وغیره هلاکیږی نو معلومه شوه چه دا د بنی اسرائیلو مبالغه دی د اظهار د خپل برکت د نسل د پاره۔

اِنَّهٗ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِیْمُ، دا سے مخکښ تیر شوے دے او په تواب کښ اشاره ده چه الله تعالٰی طریقه د توبے په خپله ښائی او در وستو

دَ توبې ته رحمتونه په مغوی پاندے جاری ساتی۔
۵۴ په دے ایت کښ زورته او عقوبت دَ دوی په یو بد عمل باندے ذکر کوی پس دَ ذکر دَ شرک دَ دوی او دَ توبې دَ دوی ته۔ لیکن دا تمهید دے دَ پاره دَ ذکر دَ نعمت شپږم چه هغه بعث بعد الموت دے په دنیا کښ چه په راتلونکی ایت کښ ذکر کیږی۔
وَاِذْ دا لفظ دلالت کوی چه دا مستقله واقعه ده لیکن روستو دَ عبادت دَ عجل نه وه او دَ هغې بعض تفصیل په سورة اعراف ۱۵۵ کښ ذکر شویدے۔
او په ترتیب دَ دے واقعه کښ دَ مفسرینو دوه قولونه دی اول قول دا چه روستو دَ عبادت کولو دَ عجل لره دوی ته موسیٰ علیه السلام دَ توبې کولو ترغیب ورکړو نو دَ توبې دَ کیفیت دَ پاره هغه دَ دوی نه اویا مشران منتخب کړل او طور ته یې دَ دویم میقات دَ پاره بوتلل۔ هرکله چه الله تعالیٰ موسیٰ علیه السلام سره خبرے (وحی عمومی) او خصوصی په باره دَ توبې کښ اوکړلے چه توبه دَ عبادت دَ عجل په قتل سره ده لکه چه مخکښ ایت کښ تیر شول او دغه وحی موسیٰ علیه السلام دوی ته ذکر کړله. نو دوی مطالبه اوکړه دَ رویت دَ الله تعالیٰ او انکار یې اوکړو دَ تصدیق بالغیب نه۔ دویم قول دا دے چه هرکله میقات اول کښ موسیٰ علیه السلام ته کتاب تورات ورکړلے شو او موسیٰ علیه السلام روستو واپس کیدلو او دَ توبې دَ عبادت دَ عجل نه دوی ته دَ هغه کتاب اوامر او نواهی بیان کړل نو دوی ته گران ښکاره شول او دوی اوئیل چه دا خو به موږ هغه وخت منو چه الله تعالیٰ موږ ته مخامخ دا سے ویناً اوکړی۔ بناء په اول قول چه مشهور دے دا قول دَ اویا کسانو دے او بناء په دویم باندے دا قول دَ ټولو بنی اسرائیلو سیوا دَ مخلصینو نه دے۔ لیکن اول قول غوره دَے په تائید دَ سورة اعراف سره۔
لَنْ نُّؤْمِنَ لَكَ دَ ایمان په صله کښ چه لام راشی دلالت کوی په وثوق او تصدیق لغوی باندے۔ نو دا نفی دَ تصدیق لغوی ده بل احتمال دا دے چه لَكَ په معنیٰ دَ لِاَجْلِ قَوْلِكَ دے او نفی دَ ایمان شرعی ده۔
تنبیه :- په دے کښ معلومه شوه چه بنی اسرائیل یا دغه اویا کسان په دے قول سره مرتد شول او دَ دے وجے نه الله تعالیٰ دوی له سزا دَ مرگ ورکړه لیکن په سبب دَ توبې دَ دوی او دعا دَ موسیٰ علیه السلام

سره دوی معاف کړے شو او هغه سزا د مړک یے تر ینه لرے کړله۔ او بعضو اهلِ علمو وئیلی دی چه د دوی مقصد انکار د ایمان نه نه وو بلکه د مطالبے د تاکید د پاره او د جهل د وجے نه یے دا کلمه وئیلے وه نو مرتد نه دی لیکن سزا د دوی د وجے د بے ادبئ د الله تعالیٰ او د رسول نه ده۔

حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً، دا غایة مقصد د قول د هغوی دے۔ جَهْرَةً ښکاره ته وئیلے شی دلته مراد عیاناً دے یعنی مخامخ د سترګو په لیدلو سره او دا قید د پاره د وضاحت د دے خبرے دے چه مراد د نَرَى نه رویت علمیه نه دے بلکه رویت د سترګو دے۔

فَاَخَذَتْكُمُ الصّٰعِقَةُ، لفظ د اخذ ات یے او نه وئیلو نزلت یے نه دے وئیلے ځکه چه اخذ مستلزم د هلاک دے او نزول مستلزم د هلاک نه دے۔ الصّٰعِقَةُ، مخکښ تحقیق د صعق تیر شوے دے خازن په دے کښ څلور قولونه ذکر کړے دی ۱۔ مرګ ۲۔ اُور نازل شو په دوی باندے او دوی یے اوسیزل هغے ته تندر وئیلے شی۔ ۳۔ چغه د آسمان د طرف نه پشان د صیحے د ثمودیانو او د قوم شعیب علیه السلام او قوم لوط علیه السلام ۴۔ ډیر ملائیک چه د هغوی په کښار او ریدلو یا د هغوی په لیدلو سره دوی بے هوشه شول نو مړهٔ شول د یرے د وجے نه۔ او سورة اعراف ۱۵۵ کښ یے دے ته رجفه وئیلے ده چه هغے ته زلزله د زمکے یا هیبت د زړونو مراد دے۔

وَاَنْتُمْ تَنْظُرُوْنَ مراد د دے نه نظر کول دی صاعقه ته (چه اُور وئ) په وخت د راکوزیدلو کښ (مدارک)۔ یا مراد د دے نه د یو بل مړکیدلو ته کتل دی یعنی تا سو یو بل ته کتل (خازن)۔ یا مراد کتل د اثر د موت دی په روستو اولاد د دوی کښ۔

تنبیه:۔ معتزلو د دے آیت نه دلیل نیولے دے چه لیدل د الله تعالیٰ په دنیا او آخرت کښ محال دی او د دے وجے نه په دوی باندے صاعقه راغلله؟

جواب:۔ نزول د عذاب په دوی باندے د وجے د دے قول د دوی نه دے چه لَنْ نُّؤْمِنَ لَكَ نو دا کلمه د ارتداد ده یا دوی طلب د رویت د وجے د محبت نه نه دے کړے بلکه د وجے د بے ادبئ نه یے کړیدے نو د هغے سره توهین د قول د پیغمبر یے هم کړے دے دلته دا کلام خازن ذکر کړیدے او قرطبی بحث کول روستو کړے دے۔

ثُمَّ بَعَثْنٰكُمْ مِّنْۢ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ

بیا ژوندی کړئ موږ تاسو روستو د مرګ ستاسو نه دے د پاره چه تاسو

تَشْكُرُوْنَ ﴿۵۶﴾ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ

شکر اوکړئ - او سورے کړے موږ ستاسو د پاسه وریځے

۵۶ په دے ایت کښ ذکر د انعام مقصد دے چه هغه ژوندی کیدل د دوی دی روستو د مرګ نه او بَعَثْ په اصل کښ پورته کولو ته اولیږلو ته وئیلے شی دلته اوله معنی مراد ده یعنی دوباره یئے دوی ته ارواح واپس کړل او ژوندی یئے راپورته کړل. او د موت دلته معنی حقیقی معروف ده څوک چه دلته د موت تاویل کوی په بے هوشئ سره یا په جهل سره نو هغه خلاف د د تفسیر د سلفِ صالحینو ته او احتمال د مجاز دی سره د امکان د معنی حقیقی نه او دا دواړه باطل دی. او سورة اعراف کښ لفظ د اهلاک هم صریح دے د دوی په مرګ باندے۔

فائده ۱: تفسیر ماوردی وئیلی دی چه د مرګ نه روستو چه څوک ژوندی کړے شی نو د هغوی په مکلف کیدلو کښ دوه قولونه دی. اول دا چه د دوی نه تکلیف ساقط شوځکه چه د دوی ایمان اضطراری اوګرځیدو دویم قول دا چه د دوی تکلیف باقی دے ځکه چه په دنیا کښ هیڅ عاقل د تعبّد نه خالی کیدے نشی او دا قول اصح دے۔

فائده ۲: په دے ایت کښ موت د عقوبت دے موتِ مؤجله نه دے او بعث د دے موت نه روستو خارق للعادت دے معجزه ده د موسیٰ علیه السلام او دا حاصل شویدے په دعا د موسیٰ علیه السلام چه په سورة اعراف کښ ذکر شویده او په دے سورت کښ دا سے واقعات پنځه کرته ذکر دی اول دا ده دویم په ۲۴۳ دریم په ۲۴۳ څلورم په ۲۵۹ پنځم په ۲۶۰ کښ او دا قول په طور د خارق للعادت سره دی یو حکمت په دے کښ دا دے چه الله تعالیٰ بندګانو ته ښکاره کوی لکه څه رنګه چه الله تعالیٰ په امورِ عادیه باندے قادر دے نو دغسے په امورو خلاف د عادت نه هم قدرت لری۔ او لکه چه ایمان راوړل په دوباره ژوند د ورځ د قیامت باندے فرض دی په دلیل د قرآنی ایاتونو سره نو دا رنګ ایمان راوړل په دے

وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى ط كُلُوْا

او را اوليږل مونږ په تاسو باندے ترنجبين او مرزان - را اوويل مونږ) خورئ

مِنْ طَيِّبٰتِ مَا رَزَقْنٰكُمْ ط وَمَا ظَلَمُوْنَا

دَ پاک (رمزيدار) هغے نه چه دركړي مونږ تاسو ته - او هيڅ نقصان اونكړو دوئ زمونږ

وَلٰكِنْ كَانُوْٓا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ ﴿۵۷﴾

ليكن دوی دَ خپلو ځانونو نقصان كووئكی وو -

واقعاتو خرق عادت باندے هم فرض دی په دليل دَ دے آياتو سره.
لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ لكه چه قبوليت دَ توبے دَ شرک نه لوئے نعمت دَے نو دارنګ قبوليت دَ توبے دَ ارتداد نه هم لوئے نعمت دے دَ دے وجے په ۵۲ او په دے آيت كښ شكر ذكر كړے شو - او لفظ دَ شكر شامل دے ټولو طاعتونو ته (لباب دَ دمشقی) -
۵۷ په دے آيت كښ ذكر دَ اووم نعمت دے او هغه دوه قسمونه دی يو قسم مكان دَ اوسيدلو په ظَلَّلْنَا سره او دويم قسم مشروب او طعام بے تكليفه - او ظاهر دا دَه چه هركله بنی اسرائيلو په اتباع دَ موسٰی عليه السلام كښ هجرت كړے وو او ميدانِ تيه ته راغلل نو دوی محتاج وو آبادئ ته او آبادی نه وه نو دَ نمر دَ ګرمئ نه دَ بچ كولو دَ پاره په دوی باندے سورے دَ غمام (وريځو) الله تعالٰی جوړ كړو او دَ خوراک څښاک دَ پاره يئے ورله من او سلوٰی پيدا كول.
وَظَلَّلْنَا واو دَ پاره دَ عطف دَ يو واقعے دے په بله واقعه باندے او مناسبت ئے دَ مخكښ سره دا دے چه مخكښ نعمت دَ ژوندئے ذكر كړو او په دے انعاماتو كښ بقاء دَ ژوند دَه او دَ دے نعمت ذكر په سورة اعراف ۱۶۰ كښ او په سورة طٰهٰ ۸۰ كښ شته دے.
سوال :- تير شوی نعمتونه ئے په اَذْ سره ذكر كړے وو او دلته ئے اذ نه دے ذكر كړے ؟ -
جواب :- هر تير شوے نعمت فائده كوی حياتِ بدنيه يا حياتِ روحانيه نو هغه لوئے نعمتونه دی او دا خو صرف سورے كول يا خوراک څښاک دَے

چه وقتي نعمت دے (والله اعلم)۔
وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ په دے کښې اشاره ده چه په دے غمام کښې فائده صرف سورے کول وو باران وغیره مقصود نه وو۔
الْغَمَامَ سپینې وریځې ته وئیلے شي چه په هغې سره صرف د تمر گرمۍ او تیزه رڼاکمه شي تو ډیره تیاره نه پیدا کوي او گرمي هم نه پیدا کوي۔ غمام په لغت کښې پټولو ته وئیلے شي په حدیث صحیح کښې راځي "وَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمُ الْهِلَالُ" (یعني چه که اولے شپے میاشت که څه وجې (علت) نه په تا سو پټه پاتے شي). نو په دے نعمت سره دوی کا ابادۍ او د خیمے د تکلف نه بچ شول او د گرمۍ د دفع کولو اسبابو ته هم محتاج نه وو۔
وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ، راجح قول دا دے چه انزال په معنی د پیدا کولو په اسماني تدابیرو سره دے چه د زمکے ظاهري اسبابو لره په هغې کښې دخل نه وي لکه په سورة اعراف ۱۶۰ او سورة حدید ۲۵ کښې دي نو په میدانِ تیه کښې د مَن او سلوٰی ظاهري اسباب موجود نه وو لیکن د خرقِ عادت په طور سره پیدا کیدل۔ الْمَنَّ په دے کښې د مفسرینو ډیر اقوال دي اول قول ترنجبین، دویم چوله خوږه، دریم گبین، څلورم خوږ شربت۔ او ابن کثیر وئیلي چه دا اقوال ټول یو بل ته نزدے دي ځکه چه هر هغه خوراک او څښاک چه الله تعالیٰ احسان کړے وو په هغې سره په دوی باندے بغیر د عمل د انسان او د مشقت نه نو مَن (ترنجبین) چه یواځے او خوړلے شو نو طعام او حلوٰی وه (چه د شپے د واورے پشان په اونو باندے نازلیدلو او خود وو) او چه خلط به شو د اوبو سره نو شربت به ترے جوړ شو او که بل څیز سره به مرکب شو نو بله نوعه د خوراک به جوړه شوه۔ او بعضِ اهلِ علمو وئیلے دي چه په حدیث د بخاري سره ثابت دي چه د زمکے خریړے هم د مَن نه دے یعني یو قسم د مَن د بني اسرائیلو نه خریړی وو چه هغه هم بے تکلیفه او بغیر د تخم نه اسان طعام دے (او د حدیث په شرح کښې نور اقوال هم شته دے)
وَالسَّلْوٰی په دے کښې قول د ابن عباس رضي الله عنهما دے چه مرغۍ ده پشان د سماني او قول د ابو العالیه دا دے چه دا نفس سماني مرغۍ ده او قول د عکرمه دا دے چه دا مرغۍ د هند د ملک وه چه د چنچڼے نه غټه وي۔ او د دے نه په پښتو ژبه کښې تعبیر کیږي په مړز (بټیر) سره

چه د هغې غوښه لذيذه مفيده ده د صحت د پاره او په دا سې ملکونو کښې پيدا کيږي چه په هغې کښې د غنم وربشو فصلونه پيدا کيږي ليکن په ميدانِ تيه کښې د دې پيدا کيدل خلافِ عادت وؤ او د دې حاصلول د بني اسرائيلو د پاره اسان کړې شوي وؤ تو څو مره به چه ضرورت وؤ نو دوی به راتيولے شول بعض عوام وائي چه دا به وراته کړې مرزان راتلل او دليل ئي سې د لفظ د سماني نه ليکن دا قول خطا دے بے دليله دے او سماني نوم د مرغئ دے جمع د سمين (وريت کړې شوي) نه ده۔

سوال :- عادت دا دے چه په خوراک کښې غوښه مخکښې وی په خوږ شيز پاندے (لکه حلوه) نو دلته ئي مَنّ ولے مقدام ذکر کړو په سلوی باندې ؟۔

جواب ۱ :- هر کله چه پيدائيش د دغه دواړه څيزونو د عادت نه خلاف وؤ نو ترتيب ئي هم د عادت نه خلاف دے په طريقه د عادت د جنتيا تو چه په سورة واقعه ۲۰ ۲۱ کښې ذکر دے چه فاکهه (ميوه) مخکښې ده په غوښو باندے۔ جواب ۲ :- د حلوه (خوږ شيز) راتلل د بره نه د عادت ډير خلاف دے او د مارغانو راتلل د بره طرف نه د عادت سره من وجه مناسب دی نو ځکه ئي مَنّ مخکښې ذکر کړو۔

كُلُوا مِنْ طَيِّبٰتِ مَا رَزَقْنٰكُمْ، د كُلُوا نه مخکښې لفظ د قُلْنَا پټ مراد دے او دا په قرآن کښې په ډير وايا تو نو کښې شته لکه په سورة رعد ۲۳ او سورة زمر ۷۳ او سورة آلعمران ۱۰۶ کښې دی۔ او كُلُوا امر د پاره د اباحت دے او چه قيد د طيبات مراد وی نو امر د پاره د ايجاب دے او په دے کښې اشاره ده چه ايښودل د طعام د ميلمه مخے ته کافي نه دی د اباحت د پاره بلکه د امر او اذن انتظار پکار دے (بحر المحيط)۔ مِنْ طَيِّبٰتِ مِنْ د پاره د تبعيض دے ابوحيان وئيلي دی چه دا قول غوره دے که طيبات نه مراد صرف مَنّ او سلوٰی وی او که عام طيبات وی ځکه چه ټول خوږ و انسان خوړلے نشي۔

طَيِّبٰتِ دا جمع د طيب يا د طَيِّبَةٌ ده۔ ماده د دے په قرآن کښې پنځوس ځله راغلے ده او د دے پنځه معانے دی۔ اول په معنی د حلال (سورة نساء ۳)۔ دويم په معنی د خوشحالئ د طبيعت (سورة نساء ۴ او سورة زمر ۷۳)۔ دريم په معنی د پاک (سورة نساء ۲)۔ څلورم په معنی د مزيدار او لذيذ (سورة احقاف ۲۰)۔ پنځم په معنی د فائدے والا (سورة ابراهيم ۲۴)۔ او

طیبٰت (پاکوالے) په قرآن کښې د دیارلس څیزونو په صفت کښې ذکر شوے انسان، مال، بلد، قول، کلم او کلمه، حلال، صعیده، ذریت، مساکن، ریح، شجرة، حیاة، تحیة (سلام)- او د حلال په صفت کښې په مقام د اکل کښې په شپږ ایاتونو کښې ذکر دے او د مرزوق سره صفت د طیبات شپاړس کرته ذکر دے-

تنبیه:- طیب چه په صفت د حلال کښې راځي نو په دې کښې د مفسرینو اول قول دا دے چه طیب په معنی د حلال دے او تاکید دے د حلال د پاره او دویم قول دا دے چه د حلال او طیب په مینځ کښې فرق دے او ذکر دے د تاسیس (تقیید) د پاره دے نو فرق یې په څو وجوهو سره دے اوله وجه دا ده چه حلال عام دے اګر که عارضي پلیت وي او که پاک وي او طیب خاص دے په معنی د پاک سره چه هیڅ پلیتي پکښې نه وي دویمه وجه دا ده چه حلال هغه دے چه دلیل نه وي د هغې په حرمت باندے او طیب هغه دے چه په هغې کښې نشو نماء او غذائیت هم وي نو کوم څیز چه پاک وي لیکن نشو نماء د بدن او غذائیت پکښې نه وي لکه خاورہ، کنه، سکاره وغیره نو دا خوړل مکروه دي- دریمه وجه دا ده چه حلال نفس مباح ته وئیلے شي او طیب هغه دے چه هیڅ شبه نه وي په مقدار او په صفت او کیفیت د حصول د هغې کښې- او طیبت چه هر کله بغیر د لفظ د حلال ته ذکر وي نو هغه په معنی د حلال او پاک او لذات ورکوونکي سره مراد دي-

مَا رَزَقْنٰکُمْ، ما موصله یا موصوفه یا مصدریه دے ټول احتمالات صحیح دي-

وَمَا ظَلَمُوْنَا دیته نکښې په کلام کښې پټ لفظ ولا تطغوا فیه مراد دے په قرینه د سورة طٰهٰ سره- او دا رنګ لفظ د طغوا یا ظلموا پټ دے او مفسرینو لیکلي دي چه دوی منع کړے شوي وو د ذخیرہ کولو نه او د ناشکرئ کولو نه لیکن دوی په دې نه ذخیرہ کوله نو هغه به زر سخا شو او چینجي به په کښې او شول او د خوړلو نه به بے کاره شول او د هغې وجې نه من او سلوٰی نازلیدل کم شول په دوی باندے- او هر کله چه وهم کیدلو چه دوی په دے مخالفت کولو سره الله تعالیٰ او د هغه نبي (موسٰی علیه السلام) ته نقصان ورکولے شي نو جواب اوشو په وَمَا ظَلَمُوْنَا سره دلته ظلم په معنی د نقص سره دے یعنی دوی په طغیان او ظلم کولو سره د الله تعالیٰ او د رسول هیڅ کمے نه دے کړے هغوی له یې هیڅ ضرر نه دے رسولے-

وَاِذْ قُلْنَا ادْخُلُوْا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوْا

او کله چه اووئیل موتږ ورننوځئ دے ښار ته نو خوراک کوئ

مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَّادْخُلُوا

د دے نه چرته چه غواړئ تاسو پسیاره او ورننوځئ

الْبَابَ سُجَّدًا وَّقُوْلُوْا حِطَّةٌ نَّغْفِرْ لَكُمْ

دروازے ته سجده کوونکی او وایئ کلمه د حطة (راوبخه موتږ) نو اوبه بخو تاسو ته

خَطٰيٰكُمْ ۭ وَسَنَزِيْدُ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿۵۸﴾

گناهونه ستاسو۔ او خامخا زیات به کړو ثواب د خائسته عمل کوونکو۔

وَلٰكِنْ كَانُوْٓا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ، لٰكِنْ د استدراک دے یعنی چه دوی د يل چا هیڅ نقصان نه دے کړے نو د ځان ئے کړے د هغے جواب اوشو. كَانُوْٓا په دے کښ د دوی عادت د ظلم ته اشاره ده. اَنْفُسَهُمْ دا تقدیم د مفعول د پاره د تخصیص د ظلم دے په دوی پورے. يَظْلِمُوْنَ دا ظلم اول په دے وجے سره دے چه هر گناهګار په خپل ځان باندے ظلم کوی چه د ځان ثواب کم کړی او ځان عذاب د الله تعالیٰ ته پیش کړی دویم په دے وجے سره چه هغه نعمت د دوی نه کم شو او حدیث صحیح کښ اشاره ده چه "لولا بنو اسرائیل لم یخنز اللحم (الحدیث) معنی او مفهوم دا ده چه که نه وے ذخیره کول د بنی اسرائیلو من او سلوی لره او نه وے د هغے سخا کیدل او بے کاره کیدل نو اوس به هم چرے غوښه نه سخا کیدلے). او د هغوی طعام خو سخا شوے وو د وجے د طغیان او ظلم نه او د دے امت طعام خو سخا کیږی د پاره د عبرت اخستلو۔

۵۸ دا هم د هغه اوامرو نه دے چه په میدان تیه کښ واقع شوے وو په وخت د موسیٰ علیه السلام کښ او بنی اسرائیلو د دے امر منلو نه انکار کړے وو بیا روستو د څلویښتو کلونو نه د یوشع علیه السلام په زمانه کښ دوی جهاد اوکړو او دغه قریه (بیت المقدس) ته ورغلل نو دا څلور اوامر دوی ته اوشول نو ابن کثیر وئیلی دی چه په دے کښ مقصد زجر ورکول دی دوی ته په انکار کولو د جهاد او دخول د مقدسے زمکے ته. او بیا روستو

د دخول د دوی نه ارض مقدسه ته زجر او تخویف دنیوی دے دوی ته په سبب د تبدیل د اوامرو سره۔

تنبیه :- بعض مفسرینو ذکر کړیدی چه دا هم ذکر د انعام دی لکه (اللباب دمشق) لیکن دا قول صحیح نه دے بلکه په دے اول ایت کښ ذکر د تمهید دی او روستو ایت کښ عذاب او سبب د هغې ذکر دے نو دا ذکر د عذاب اول دے په بنی اسرائیلو په مینځ د ذکر د انعاماتو کښ او هر کله چه دا اوامر ذکر شوی وو په وحی د موسٰی علیه السلام کښ په میدانِ تیه کښ د دے وجے نه د دے عطف ئے اوکړو په ماقبل واقعه باندے نو او فرمائیل ئے وَاِذْ قُلْنَا ادْخُلُوْا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ په دے ایت کښ څلور اوامر دی اول دوؤ کښ ذکر د نعمتونو دے او په روستو دوؤ کښ ذکر د هغه اوامرو دے چه دوی مکلّف شوی وو په هغې باندے په طور د عبادت کولو سره او بیا ذکر د دوه بشارتونو دے چه مرتب دی په مخکښ اوامرو باندے۔

هٰذِهِ الْقَرْيَةَ، قریه د قری نه ماخوذ دے جمع ته وئیلے شی او په عرف کښ هغه ابادئ ته وئیلے شی چه په هغې کښ خلق د پاره د اوسیدلو جمع وی که باندره وی او که ښاروی اکثر اطلاق ئې په باندره باندے وی او کله کله ئې اطلاق په ښار باندے هم کیږی۔ د دے قریې په باره کښ د مفسرینو ډیر اقوال دی چه دا بیت المقدس، اریحا، رمله، شام، اردن، فلسطین، تدمُر، ایلیا، بلقاء او یا مصر وؤ۔ لیکن ابن کثیر وئیلی دی چه صحیح دا ده چه دا قریه بیت المقدس دے۔ هر کله چه دوی په میدان تیه کښ اباد وؤ نو الله تعالٰی په دوی باندے جهاد د بیت المقدس فرض کړو لیکن دوی د هغې نه انکار اوکړو لکه چه په سورة مائده ۲۲ کښ ذکر دی نو څلویښت کاله په طور د عذاب سره په میدان تیه کښ بند شول او په دغه وخت کښ موسٰی او هارون علیهما السلام وفات شول او یوشع علیه السلام پیغمبر شو نو هغه اولاد د بنی اسرائیلو ته د جهاد خطاب اوکړو او جهاد ئې اوکړو نو دغه ملک فتح شو نو دوی ته په باره د هغه ملک کښ داخلو خطابات اوشول او دوی تبدیل اوکړو نو عذاب ورباندے راغے۔ نو اول دوی په دے دخول د قریه سره مکلف شوی وو په وخت د موسٰی علیه السلام کښ او روستو د څلویښتو کالو نه مکلف شو په

داخلیدلو باندے دغه کلی ته سرهٔ ډادا بو نه په زمانه د یوشع علیه السلام کښ.
فَكُلُوا مِنۡهَا حَيۡثُ شِئۡتُمۡ رَغَدٗا دا یې په فاء سره ذکر کړو اشاره ده چه دخول
مقصد اصلی نه دے بلکه مقصد اصلی خوراک دے په فراخئ سره. حَيۡثُ شِئۡتُمۡ
وسعت د مکانا تو ته اشاره ده او رَغَدٗا کښ فراخئ د خوراک ته اشاره ده.
وَادۡخُلُوا الۡبَابَ سُجَّدٗا دا امر تعبدی دے. حاکم په مستدرک کښ روایت راوړے
دے چه دروازه وړه وه (کوزه-چینته) او طرف د قبلې ته وه، نو دوی په ولاړے
سره نشو داخلیدے بغیر د سر کوز ولو نه. اَلۡبَابَ، قرطبی وئیلی دی چه دا
دروازه اوس معروف ده په باب حطه سره او بعضو وئیلی دی چه د دے نه
باب التوبه، یا باب القبة مراد ده هغه قبه چه موسیٰ علیه السلام هغې طرفته
مونځ کوئ او چا چه باب المسجد وئیلی دے نو دا صحیح نه ده ځکه چه هغه
وخت مسجد نه وو اباد شوے او مسجد ته داخلیدل مقصود نه وو هاں روستو
مسجد جوړ شوے دے او روستو زمانه کښ باب الحطه د مسجد پوره باب
دے کړ دے وجې نه (مجازاً) هغې ته باب المسجد وئیلی شویدی. سُجَّدٗا د ابن
عباس رضی الله عنهما نه ابن کثیر روایت ذکر کړے دے چه مراد د دینه
حالت د رکوع، انحناء او تواضع دے او په روایت د حسن بصری کښ دی چه
مراد د دے نه سجده معروفه ده د پاره د شکر روستو د دخول نه لیکن
امام رازی په دے توجیه باندے رد کړے دے.
وَقُولُوا حِطَّةٌ دا امر هم امر تعبدی وو. او صاحب لباب وئیلی دی چه دا واؤ
حالیه دے یعنی داخل شئ سجده کوونکی په دا سے حال کښ چه قول د حِطَّةٌ
به کوئ په وخت د دخول کښ. حِطَّةٌ په دے کښ دوه قراءتونه دی
اول په رفع (پیش) سره نو سوال دا دے چه حِطَّةٌ مفرد دے او قُولُوا د
پاره مقوله جمله پکار ده؟ نو د هغې جواب دا دے چه لفظ د مَسۡئَلَتُنَا یا اَمۡرُنَا
حِطَّةٌ پټ دے نو دا جمله اسمیه ده په حذف د مبتدا سره او زمخشری
وئیلی دی چه دا په اصل کښ نصب (زور) وو لیکن عدول اوشو د جملہ
فعلیه نه جمله اسمیه ته د پاره د فائدے د ثبات. دویم قراءت په زور د
د حِطَّةٌ سره دے او په هغې کښ تور توجیهات دی هغه ابوحیان ذکر کړیدی
او بناء په دے باندے د عکرمه نه نقل دے چه معنی د دے لا اله الا الله دے.
او دویم قول د ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دے چه دا په معنی د

استغفار سره دے۔ او قرطبي وئيلي دي چه حديث صحيح چه امام بخاري راوړے دے دلالت کوي چه صرف په دے لفظ وئيلو سره دوي مکلّف شوي وو۔ او دا لفظ اګرچه عربي دے ليکن ظاهر دا ده چه لغتِ عبرانيه کښ دا مرادف دَ عربئ سره وو او مقصود په دے کښ اقرار وو په خپلو ګناهونو باندے کپاره دَ تضرع او مسکنت ښکاره کولو۔

نَّغۡفِرۡ لَكُمۡ خَطَٰيَٰكُمۡ دا جواب دے دَ اخري دوه امرونو (وَادۡخُلُوا۔ وَقُولُوا) په دے کښ دليل دے چه اطاعت دَ اوامرو دَ الله تعالیٰ او عبادت دَ هغه سبب دے دَ پاره دَ مغفرت دَ ګناهونو او دا زموږ دَ امت دَ پاره هم دے او په ډيرو آياتونو کښ ذکر دي لکه په سورة هود ۱۱۴ او سورة عنکبوت ۴۵ وغيره او احاديث هم په دے باب کښ ډير دي۔ خَطَٰيَا جمع تکسير ده دَ خَطِيٓـَٔةٌ دَ پاره او ماده دَ خطا په قرآن کښ دوه ويشت کرته ذکر ده کله په معنیٰ دَ ترکِ عمد (قصداً پريښودلو) راځي لکه په سورة نساء ۹۲ او سورة احزاب ۵ کښ۔ کله په معنیٰ دَ ګناهِ صغيره او خلاف اولیٰ سره راځي لکه په سورة شعراء ۸۲ کښ او کله په معنیٰ دَ ګناهِ کبيره سره بغير دَ کفر او شرک نه لکه په سورة اسراء ۳۱ سورة يوسف ۹۱۔ ۹۷ کښ۔ او کله په معنیٰ دَ کفر او شرک او نورو ګناهونو کبيرو لکه په سورة قصص ۸، سورة بقره ۸۱ سورة نوح ۲۵ کښ۔ دلته مراد دَ خطايا نه ګناهونه صغيره دي په نيز دَ عام اهل سنت والجماعت۔

وَسَنَزِيدُ ٱلۡمُحۡسِنِينَ دا جمله معطوف ده په قُولُوا حِطَّةٌ باندے، نه ده معطوف په نَّغۡفِرۡ باندے۔

سوال: په اعتبار دَ ترتيب سره خو تقاضا کوي چه دا عطف کړے شي په نغفر باندے نو په څه حکمت سره په طريقه دَ عطف ئے ذکر نه کړو؟

جواب: دا ئے په طريقه دَ مستقل وعدے سره ذکر کړو اشاره ده چه زيادت چه دَ وجے دَ وعدهٔ الٰهي نه دے نو هغه ډيرلوے دے دَ هغه زيادت نه چه په سبب دَ عمل دَ انسان سره وي۔

ٱلۡمُحۡسِنِينَ جمع دَ محسن ده هغه څوک چه احسن عمل کوي چه بناء وي په توحيد او اخلاص او اتباع دَ سنت باندے۔ او قرطبي وئيلي دي "محسن هغه څوک دے چه عقيده دَ توحيد ئے صحيح ايزده کړے دي او سياست دَ نفس ئے

ښائسته کړے وی او په اداء د فرائضو ئے توجه کړے وی او تورمسلمانانو د هغه د شر نه بچ وی"۔ او په حدیث د جبرائیل کښ د احسان په معنی کښ داسے دی چه اَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَاَنَّكَ تَرَاهُ فَاِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَاِنَّهٗ يَرَاكَ نو اشاره ده اخلاص ته۔ او په دے جمله کښ ډیر توجیهات دی اول دا چه په دے کسانو کښ چا چه مَنّ او سلوٰی کښ خیانت یا نوړلنا هو نه کړے وی نو هغه ته به خطایا او بښلے شی او چا چه داخیانت یا نوړلنا هو نه کړے نه وی نو هغوی له به په سبب د دغه عبادتو ثواب زیات کړے شی۔ دویم دا چه مراد د محسنین نه هغه څوک دی چه د دے نه روستو هغوی احسن اعمال کوی نو هغوی له به درجات زیاتوی۔ دریم دا چه په سبب د دغه اعمالو سره د محسنینو احسان زیاتوی۔

فائده:۔ دا سے ایت په سورة اعراف ۱۶۱ کښ هم دے لیکن په دواړو کښ فرق دے په څو وجوهو سره اول دا چه دلته وَاِذْ قُلْنَا دے او په سورة اعراف کښ وَاِذْ قِيْلَ لَهُمْ دے او دویم دا چه دلته اُدْخُلُوْا او هلته اُسْكُنُوْا دے دریم دا چه دلته فَكُلُوْا دے په فاء سره او هلته په واو سره دے۔ څلورم دلته وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا مخکښ دے په قُوْلُوْا حِطَّةٌ باندے او په سورة اعراف کښ په عکس سره دے۔ پنځم دلته خطایا لفظ دے او هلته خطیئات لفظ دے شپږم دلته لفظ د رغدًا شته او سورة اعراف کښ نیشته۔ اووم دلته وَسَنَزِيْدُ دے په واو سره او هلته بغیر د عطف نه دے۔ د دے وجو حکمتونه بالترتیب دا دی کا اول فرق او له وجه دا ده چه سورة بقره اول سورت دے په ترتیب کتبی د قرآن کښ چه اصل ترتیب دے نو په اول کښ تصریح مناسب ده په باره د قائل کښ چه وهم راشی چه بل څوک دے او سورة اعراف خو د دینه روستو دے نو په هغے کښ د صیغے د مجهول نه وهم نه پیدا کیږی۔ دویمه وجه دا ده چه په دے واقعه کښ من وجه ذکر د انعام دے نو د نورو انعاماتو پشان په اِذْ قُلْنَا سره مصدر شو او من وجه ذکر د عقوبت دے نو سورة اعراف کښ واذ قیل سره ذکر شو۔ د دویم فرق وجه دا ده چه دخول مقدم دے په سکون باندے نو سورة بقره چه مخکښ دے نو په هغے کښ دخول ذکر شو او سورة اعراف چه روستو دے نو په هغے کښ سکون ذکر شو د دریم فرق وجه دا ده چه هر فعل کښ چه معنی د شرط وی نو په معطوف

فَبَدَّلَ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِيْ

پس بدله کړه هغه چا چه ظلم ئې کړيوو وېناؤ لغسته ئې سيوا دَ هغې نه

قِيْلَ لَهُمْ فَاَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا

چه وئيلې شوې وه دوی ته نو رالېږلو مونږه په ظالمانو باندې

رِجْزًا مِّنَ السَّمَآءِ بِمَا كَانُوْا يَفْسُقُوْنَ ﴿۵۹﴾

سخت عذاب دَ آسمان (دَ طرف) نه په سبب د وجه چه نافرمانی ئې کوله۔

کښې فا داخليږی نو دلته هم معنی دا ده چه په دے شرط چه تاسو داخل شئ دے کلی ته نو خوراک کوئ د هغې نه او هرچه سکنی ده نو د اکل تعلق د هغې سره لازم نه دے نو د دے وجے په واو سره عطف شو. دَ څلورم فرق وجه دا ده چه دا سورت اول دے د سورة اعراف نه په دے ترتيب کښې او سجده امر اهم دے نو په دے کښې ئې اهم کار مخکښې ذکر کړو بله وجه د څلورم فرق دا ده چه په بنی اسرائيلو کښې دوه قسمه خلق وو يو قسم هغه کسان چه د هغوی نه ګناه نه وی صادر شوی نو د هغوی توجه اول عبادت کولو ته وی او روستو د عبادت نه توبه او استغفار کوی نو سورة بقره کښې د دے خلقو ذکر کول مقصد دے او دويم قسم هغه خلق چه هغوی ګناه هو نه کړے وی نو د هغوی توجه اول توبه کولو ته وی بيا روستو عبادت کولو ته نو په سورة اعراف کښې د هغوی لحاظ کړے شويدے. د پنځم فرق وجه دا ده چه خطايا جمع کثرت ده او خطيئات جمع قلت ده او د لفظ د قلنا سره جمع کثرت ډيره مناسبه ده او په سورة اعراف کښې هر کله چه الله تعالیٰ ځان ته نسبت نه دے کړے نو جمع قلت د هغې سره مناسب ده. د شپږم فرق وجه دا ده مخکښې وجه دلته هم ده يعنی دلته الله تعالیٰ ځان ته نسبت کړے دے په قلنا سره نو کثرت د نعمتونو ورسره مناسب دے په لفظ د رغدا سره او سورة اعراف کښې دا سے نسبت نيشته نو رغدا ذکر کولو ته ضرورت نيشته. د اوومم فرق وجه دا ده چه دلته مراد دا دے چه مجموع مغفرت او زيادت يوه جزاء ده د پاره د مجموعه فعلينو يعنی دخول د باب او قول د حطة او واؤ د پاره د جمع دے او سورة اعراف کښې تقسيم د دواړو جزاګانو دے

په دواړه فعلونو باندے یعنی نَغْفِرْ لَكُمْ متعلق دے دَ قول دَ حِطَّةٌ سره او سَنَزِيْدُ الْمُحْسِنِيْنَ متعلق دے دَ دخول الْبَابَ سُجَّدًا سره (والله اعلم بحکم کتابه)
۵۹ په دے ایت کښ تخویف دنیوی دے په ذکر دَ عذاب سره په بنی اسرائیلو او سبب دَ عذاب او علت دَ هغه سبب ذکر دے عذاب رجز دے سبب ئے تبدیل دے او علت دَ تبدیل ظلم دَ هغوی دے. تبدیل بدلول دی بغیر دَ زائل کولو دَ عینِ شیز نه یعنی وصف بدلول او ابدال تقاضا کوی دَ ازالے دَ عینِ شیز. او تغییر هم زائل کول دَ ذات دَ شیز دی. او دا دواړه ذکر دی په سورة یونس ۱۵ کښ. او دا رنګ تبدیل او ابدال راوړل دَ شیز دی په ځائے دَ بل شیز باندے او تغییر بدلول دی بے بدله.
سوال:- دلته بَدَّلَ او غَيْرَ لفظ ئے دواړه جمع کړیدی دَ دے توجیه څۀ ده؟
جواب:- هر کله چه دَ حطة په ځائے حبة کیښودلو نو په دواړو کښ فرق دے دَ طاء او دَ باء نو دا وصف بدلول دی او هر کله چه کلمه دَ حطة دَ حبة نه لفظًا او معنًی غیر ده نو تبدیل ذاتی پکښ لازم شو دَ دے وجے نه لفظ دَ غیر ئے ورسره راوړلو.
الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا تنبیه ده چه سبب دَ تبدیل ظلم دَ دوی وو لیکن په دے کښ اختلاف دے چه ایا مطلق ظلم مراد دے، نو مراد دا دے چه دوی ټول ظالمان وو په قسم قسم ظلم کولو سره یا مراد ظلم دَ تبدیل دے نو اشاره ده چه ظَلَمُوْا بعض کسان وو او هغه دَ دوی اشراف او مشران وو. دا روستو قول راجح دے دَ وجے دَ سورة اعراف ۱۶۲ نه چه په هغے کښ لفظ دَ مِنْهُمْ شته دے.
قَوْلًا غَيْرَ الَّذِيْ قِيْلَ، سوال:- دَ ظاهر نه معلومیږی چه دَ حِطَّةٌ نه علاوه بل قول دوی بدل کړے وو؟ جواب ۱: دلته بَدَّلَ په معنی دَ استبدال دے او غَيْرَ صفت دَ قولًا دے. جواب ۲: بَدَّلَ په خپله معنی دے او غَيْرَ مفعول دے دَ پټ فعل دَ پاره یعنی اَخَذُوْا غیر الذی قیل لهم او په دے معنی سره دَ بَدَّلَ او دَ غَيْرَ راوړلو جدا جدا فائده معلومیږی په هغه قول کښ ډیر اقوال دی دَ مفسرینو خو ابو حیان وئیلی دی چه هر کله په صحیح بخاری او مسلم کښ په صحیح حدیث سره ثابت ده چه هغه حبة فی شعیرة یا شعرة دے نو نور اقوال پریښودل واجب دی یا به حمل

شي په اختلاف تعبيري باندے لکه چه د طبري په روايت سره حنطة ثابت دے نو دا تعبيري اختلاف دے معنی ئے يوه ده. يا بعضو وئيلي دي چه دوی وئيلي وو "هطّا سمعاثا ازبة مزبا" نو دا عبراني ژبه ده او معنی ئے په عربئ کښ "دانه د غنمو سرے سورې کړے شوے چه په هغې کښ تور ويښته وی" نو دا د ژبو اختلاف دے خو تعبير هغه صحيح دے چه په حديث مرفوع صحيح کښ راغلے دے چه دوی د حطة په ځائے حبة في شعيرة وئيلو او د سجود په ځائے پخپلو کوناتو باندے خوئيدل او سر ونه ئے اوچت کړے وو او دا صريح دليل دے چه دوی مکلف وو خاص په لفظ د حطة وئيلو او په سر ښکته کولو سره په نيت د سجدے کولو.

سوال:- دوی خو تبديل د قول او عمل دواړو کړے وو نو په ايت کښ صرف تبديل د قول ولے ذکر کړے دے او د فعل ئے نه دے ذکر کړے؟

جواب ۱ قرطبي وئيلي دی چه درجه د قول ښکته ده د عمل نه نو هر کله چه په تبديل د معمولي څيز سره عذاب راځي نو په تبديل د فعل سره (چه اوچت دے د قول نه) خو ضرور عذاب راځي.

جواب ۲ مراد د قول نه لفظ د حطة نه دے بلکه امر د الله تعالی دے په وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَّقُوْلُوْا حِطَّةٌ سره نو هغه قول او فعل دواړو ته شامل دے.

فَاَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا دلته اسم ظاهر (الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا) ئے راوړو په ځائے د ضمير باندے (هم) د پاره د تاکيد د ظلم د دوی او اشاره شوه چه د دوی دوه ظلمونه وو يو ظلم په قول کښ او دويم ظلم په فعل کښ.

رِجْزًا په زير د راء سره گندگئ او عذاب ته وئيلے شی او په پيښ د راء سره معبود من دون الله ته وئيلے شی. فراء وئيلي دی چه رجز رجس ته وئيلے شی ليکن فرق دا دے چه سين خفيف دے د زاء نه نو معلومه شوه چه په رجز کښ گندگی ډيره وی په نسبت د رجس سره نو دا په سخت عذاب کښ استعماليږی. مِنَ السَّمَآءِ، اکثر اهل علمو وئيلي دی چه مراد د دينه مرض د طاعون دے او په حديث د بخاري او مسلم کښ ذکر دی چه طاعون رجز عذاب دے چه مخکني خلق په دے سره معذاب کړے شوی وو. مِنَ السَّمَآءِ کښ اشاره ده چه د دے اسباب په زمکه کښ نه وو بلکه آسماني وو يا لفظ د مقدر حذف دے يعني تقدير ئے کړے شوے د آسمان نه.

بِمَا كَانُوْا يَفْسُقُوْنَ، فسق وتل دی دَ حکم دَ الله تعالیٰ نه په کفر کولو یا په
گناه کبیره کولو سره - روستو دَ ظلم نه یٔ فِسق دَ دے وجے نه ذکر کړو چه
وصف دَ ظلم کله په گناهِ صغیره یا ندے اطلاق کیږی او فسق خاص دے
په گناهِ کبیره پورے نو معلومه شوه چه دَ دوی ظلم په درجه دَ فِسق
(گناهِ کبیره) کښ وو-

فائده :- دا ایت دلیل دے چه تبدیل دَ قول شرعی ظلم او فِسق او سبب
دَ عذابِ الٰهی دے - قرطبی وئیلی دی چه په دے کښ اشاره ده چه زیادت
په دین کښ او بدعت جوړول په شریعت کښ ډیر لوئے خطر او سخت
ضرر دے ځکه چه تغییر په یو کلمه دَ توبه کښ سبب دَ عذاب دے نو څه
گمان دے په بدلولو دَ صفاتو دَ الله تعالیٰ. او قرطبی او ابو حفص دمشقی او
جصاص او امام رازی وئیلی دی چه دَ دے ایت نه بعضِ علماؤ استدلال کړے
دے چه تبدیل او تغییر دَ کلماتِ شرعیه جائز نه دے تفصیل یٔ دا دے چه
تعبد واقع شوی وی په الفاظو او کلماتو خاصو سره نو دَ هغے تبدیل جائز
نه دے او که تعبّد واقع وی دَ هغے په معنیٰ او مراد سره نو تبدیل په داسے
لفظ سره جائز دے چه هغه معنیٰ اداکوی او په مقصد کښ ئے تبدیلی
نه راځی. مثال دَ اول زمونږ په شرع کښ قراءة دَ قرآن دے په مونځ کښ
او تکبیرِ تحریمه او تعوذ تسمیه وئیل دی نو جائز نه دی چه څوک قراءت
په فارسئ، پښتو یا بلے ژبے سره وائی یا دَ الله اکبر او بسم الله او اعوذ بالله
په ځائے نور کلمات اداکوی دَ دے ایت نه ښکاره معلومیږی او دارنګ
حدیثِ براء بن عازب رضی الله عنه چه دَ نبیک په ځائے یٔ رسولک وئیلی وو نو
نبی صلی الله علیه وسلم هغه رد کړو اگر چه لفظ دَ رسولک کښ ډیره
مدحه وه په نسبت دَ نبیک سره - دارنګ په دے کښ داخل دی هغه
څوک چه الفاظ دَ درود شرعی بدلوی په نورو الفاظو سره لکه درود لکهی،
درود تاج وغیره یا په دعا دَ اللهم انت السلام کښ دَ ځان نه نور کلمات
زیاتوی (لکه حَیِّنَا رَبَّ السَّلَامِ وَاَدْخِلْنَا دَارَ السَّلَامِ) دا ټول منع او بدعاتِ
سیئه دی په دلیل دَ دے ایت او حدیث سره -

سوال :- مذهب دَ امام ابوحنیفه رحمة الله علیه دا دے چه قراءت په فارسئ
ژبه کښ او تکبیر او تسمیه په فارسئ کښ لوستل جائز دی او په هغے سره

موندځ صحیح کیږی؟ - جواب علے صحیح دا ده چه امام ابوحنیفه رحمة الله علیه دے قول نه رجوع کړیده لکه چه ملاخسرو او صاحب توضیح وتلویح وئیلی دی او د دغه قول په بنا امام ابوحنیفه رحمة الله علیه ته نقل شوی وو چه قرآن مخلوق دے لیکن د امام ابویوسف رحمة الله علیه په مراجعه سره امام ابوحنیفه رحمة الله علیه د دغه قول نه رجوع اوکړه لکه امام ذهبی په کتاب مختصر العلو کښ نقل کړیدی جواب علے عبدالحئ لکهنوی په رساله احکام النفائس کښ وئیلی دی چه قول د امام ابوحنیفه رحمة الله علیه صرف د جواز د مونځ د پاره دے اګرچه بدعت سیئه دے یالاتفاق او د بدعت نه ځان بچ کول خو واجب دی شرعاً.

مثال د دویم (تعبد بالمعنی) چه د حدیث د نبی صلی الله علیه وسلم روایت بالمعنی کول دا نو په دے کښ هم اختلاف دے لیکن محدثینو وئیلی دی چه اصح دا ده چه روایت بالمعنی په شروطو د هغے سره جائز دے اګرچه روایت په عین لفظ د نبی صلی الله علیه وسلم سره ډیر اجر وثواب لری د دے تفصیل په تفسیر قرطبی کښ اذکور دے۔

تنبیه:- دا سے ایت په سورة اعراف ۱۶۲ کښ شته لیکن د دواړو ایاتونو په مینځ کښ فرق دے په څلورو وجوهو سره نو حکمتونه د فرق دا دی اول فرق دلته مِنْهُمْ نیشته او سورة اعراف کښ مِنْهُمْ دے۔ دویم دلته فَاَنْزَلْنَا دے او هلته فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ دے۔ دریم فرق دلته عَلَى الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا دے او هلته عَلَيْهِمْ دے۔ څلورم دلته بِمَا كَانُوْا يَفْسُقُوْنَ دے او هلته يَظْلِمُوْنَ دے. په دے کښ حکمتونه دی، حکمت د اول فرق دا دے چه دلته ذکر د فرقو (ډلو) د پاره مخکښ هیڅ لفظ نیشته او سورة اعراف کښ په ۱۵۹ کښ ذکر د فرقوته اشاره ده نو په ۱۶۲ کښ په لفظ د مِنْهُم سره یوفریق ته اشاره اوشوه. حکمت د دویم فرق دا دے چه لفظ د انزال دلالت کوی په پیداکیدلو د یو څیز باندے د اول کرت نه او لفظ د ارسال دلالت کوی په ډیر والی او په غلبه د څیز باندے په دویم حالت کښ نو سورة بقره اول دے نو په هغے کښ انزال لفظ مناسب دے او سورة اعراف روستو دے نو په هغے کښ ئے لفظ د ارسال ذکر کړو د پاره د مناسبت د هغے. حکمت د دریم فرق دا دے دلته ئے اسم ظاهر (الذین ظلموا)

وَاِذِ اسْتَسْقٰى مُوْسٰى لِقَوْمِهٖ فَقُلْنَا

او کله چه اوبه ادغوختلے موسٰی علیه السلام خپل قوم لره نو اووئیل موتږه

اضْرِبْ بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ ؕ فَانْفَجَرَتْ

او وهه په همسا خپله سره (دغه) کڼتے لره - نو روانے شوے

مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ؕ قَدْ عَلِمَ كُلُّ

دَ هغے نه دولس چینے - په تحقیق سره پیژندلو هریو

اُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ ؕ كُلُوْا وَاشْرَبُوْا

ډلے گودر خپل ـ (اووئیل موتږه) خوراک کوئ او څښاک کوئ

مِنْ رِّزْقِ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِى الْاَرْضِ

دَ رزق (روزگرپیشوی) دَالله تعالٰی نه او مه کیږئ په زمکے کښ

مُفْسِدِيْنَ ۝ وَاِذْ قُلْتُمْ يٰمُوْسٰى

ورانے کوونکی - او کله چه اووئیل تاسوچه اے موسٰی

ذکر کړو ځکه چه په دے سورت کښ ذکر د نعمتونو اُو شو په کثرت سره تو مقابل کښ ناشکری دَ بنی اسرائیلو ډیره وه نو دَ تاکید دَ پاره اسم ظاهر ئے په ځائے دَ ضمیر راوړے کیښودلو او سورة اعراف کښ داسے نه ده - حکمت دَ څلورم فرق دا دے چه په سورة بقره کښ ظلم ئے دوه کرته ذکر کړے وو نو تفریع په ظلم بانداسے فِسق وو او په سورة اعراف کښ ظلم ئے اول یوکرت ذکر کړے وو نو دو پاره ذکر ئے دَ تاکید دَ پاره او شو چه اشاره اوشی دوه قسمونو دَ ظلم ته چه مخکښ دَ هغے ذکر تیر شوے دے سره دَ دے نه چه سورة اعراف کښ اختصار مقصد وو نو وصف دَ فِسق ئے صراحةً ذکر نه کړو۔

نت په دے ایت کښ اتم انعام ذکر کوی او دا دنیوی او هم دینی نعمت دے دنیوی ځکه دے چه بغیر د او بو نه دَ دوی ژوند تیرول په میدان تیه کښ گران وو او دینی انعام ځکه دے چه دا معجزه دلیل دے دَ پاره دَ

اثبات د توحید د الله تعالیٰ او د پاره د نبوت د موسیٰ علیه السلام او د اعجاز په
شپږ وطریقو سره دے اول تیکاره کیدل د او بو معجزه ده او دویم دیرے
اوبه د وړے ګنې نه دا هم معجزه ده. دریم د اوبو راوتل په قدر د حاجت د
هغوی معجزه ده څلورم اوبه راوتل په وخت د عصا وهلو کښې. پنځم اوبه
راوتل په وخت د خاص عصا وهلو کښې. شپږم اوبه بندیدل په وخت د
عدم حاجت کښې دا ټول دلالت کوی په کامل قدرت او کامل علم د الله تعالیٰ
باندے حتیٰ چه موسیٰ علیه السلام هم د دے کار و نو کولو نه بخپله عاجز
وؤ د دے وجے نه هغه د الله تعالیٰ نه دعا غوښتلے وه او دعا قبوله شوه۔
او عامو مفسرینو وئیلی دی چه دا واقعه هم په میدان تیه کښې وه د من
او سلوی د راتللو سره دوی اوبو ته محتاج وؤ نو قوم د موسیٰ علیه السلام
د هغه نه مطالبه او کړه لکه سورة اعراف ۱۶۰ کښې ذکر دی إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ
نو موسیٰ علیه السلام د خپل رب نه طلب او کړه نو او فرمائیل ئے وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ
مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ او په دے کښې اشاره ده چه بنی اسرائیلو وسیله او تیوله د دعا
د موسیٰ علیه السلام چه ژوندے وؤ او د دوی سره موجود وؤ پشان د
توسل د عمر رضی الله عنه په دعا د عباس رضی الله عنه سره (لکه چه
حدیث بخاری کښې دی) دا رنګ په دے کښې دلیل دے چه معجزه په اختیار
د نبی کښې نه وی او دا رنګ په دے کښې تنبیه ده چه په قحط او سوکړه کښې
په شرعی طریقے سره استسقاء ضروری ده۔

فَقُلْنَا اضْرِب بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ وهل په عصا (همساء) سره په امر د الله تعالیٰ
سره وؤ او دا فعل په استطاعت د موسیٰ علیه السلام سره وؤ. بِعَصَاكَ ظاهر
دا ده چه دا هغه همساء ده چه دے کښې بله معجزه هم د فرعون په وړاندے
پیدا کړے شوے وه یعنی اژدها او مار جوړیدل او نور خیز و نه تیر ول۔
الْحَجَرَ ابو حیان په البحر المحیط کښې شوار لس اقوال په الحجر کښې ذکر
کړیدی بیا ئے یو قول ذکر کړیدے چه دا هم هغه حجر (کتبه) دے چه
جامے د موسیٰ علیه السلام ئے تښتولے وے او آخر کښې وئیلی دی چه ظاهر
د قرآن دا دے چه دا غیر معین کتبه وه ځکه کښې د وهلو نه یعنی الف لام
پکښې جنسی دی. او تفسیر ماجدی کښې د انګریزی سیاحانو تصدیقات
ئے نقل کړیدی چه یو د هغوی نه لیکلی دی چه دغه ګټ اوس هم شته د

چه تقریبًا لس پنځلس فټه دنګ دے او مخ طرف ته لړ مائیل دے اوډ رَاسِ سَفْسَفَه تیز دے کږنجا په وسیع وادئ کښې موجود دے.
فَانْفَجَرَتْ کډ دے نه مخکښې لفظ ډ ضَرَبَ الحجر (پټ) مراد دے. په سورة اعراف ۱۶۰ کښې لفظ د فانبجست دے بعضو علماؤ وئیلی دی چه د انفجار او انبجاس معنی یوه ده او اکثرو په دے کښې فرق کړے دے په دوؤ طریقو سره اوله طریقه انبجاس دے یعنی لږ لږ او په راوتل او انفجار ډیرے او په رابهیدل دی. دویم فرق انبجاس د سخت ځائے نه او په راوتل او انفجار د نرم ځائے نه او په راوتل دی. هر کله چه په دے سورت کښې لوئے لوئے نعمتونه ذکر کول مقصد دے د دے وجے نه دلته ئے فَانْفَجَرَتْ ذکر کړو. مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ ضمیر د مِنْهُ حجر ته راجع دے او د دے مثال په ۱۲ کښې شنه دے. قوم د بنو اسرائیل هم دولس خاندانه وؤ لکه په سورة اعراف ۱۶۰ کښې دی نو د هغوی په شمار سره دولس چینے جوړے شوے او په دیکښې مقصد تنظیم دے د پاره د دے چه کورنئ کښې جګړے پیدا نه شی. عَيْنًا دا لفظ په کلام د عرب کښې مشترک دے یعنی سترګه، چینه، زګون، نمر، سره زر، ورځے د قبلے د طرف، باران چه پنځه شپږ ورځے مسلسل وریږی، سورے په توشه دان کښې، خلق. دا معانی اللباب ذکر کړی دی. او په قرآن کښې دا لفظ اتلس کرته راغلے دے او په پنځو معاتو سره استعمال دے ۱ سترګه د انسان (سورة مائده ۴۵). ۲ چینه (سورة کهف ۸۶). ۳ صفت د الله تعالیٰ (سورة طٰهٰ ۳۹). ۴ چینه د جنت (سورة دهر ۱۸). ۵ یقین خالص (سورة تکاثر ۷).
سوال:- تمیز د اسم عدد خو د پاره د ابهام لرے کولو وی او په لفظ مشترک ذکر کولو سره خو ابهام نه لرے کیږی؟ جواب:- قرینه موجود ده چه دلته مراد چینه د اوبو ده (چه هغه لفظ د اِسْتَسْقٰی او فانفجرت او مشربهم دے).
قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ په دے جمله مستانفه کښې مقصد جواب د سوال دے هغه دا دے چه دولس چینے خو د دولس خاندانونو د پاره شوے لیکن کیدے شی چه د بے علمئ د وجے نه د یو بل په چینه باندے تعدی اوکړی نو بیا به جګړه پیدا شی نو جواب اوشو چه قَدْ عَلِمَ الخ. دلته عَلِمَ په معنی د عَرَفَ سره دے. كُلُّ أُنَاسٍ مراد د أُنَاسٍ نه سِبط (خاندان)

دے دا جمع یا اسم جمع دہ مفرد ئے ک دے ماد ے نہ نیشتہ دے۔
كُلُّ اُنَاسٍ نہ هغه قوم مراد دے چه او به ئے طلب کړے وے۔ مَشْرَبَهُمْ، هُمْ ضمیر ئے د جمع په اعتبار د معنی د کل سره راجع کړیدے ځکه چه کُلٌ دلته مضاف دے نکرے ته او په داسے وخت کښ رعایت د معنی لازم دے۔ او په لفظ د مَشْرَبَهُمْ (په ځائے د عینهم) کښ اشاره ده مقصد د عین ته چه هغه شُرب دے۔ كُلُوْا وَاشْرَبُوْا مِنْ رِّزْقِ اللّٰهِ د دینه مخکښ لفظ د قُلْنَا پټ مراد دے او دا امر د اباحت دے او منع د ضد نه مراد ده یعنی تحریم د دے او طغیان او ناشکری مه کوئ۔ رِزْقِ اللّٰهِ، دا لفظ خوراک (منّ و سلوٰی) څښاک د اوبو دواړو ته شامل دے۔
سوال:۔ رزق خو ټول د طرف د الله تعالیٰ نه دے نو دلته ولے اضافت ئے لفظ د الله تعالیٰ ته او کړو؟۔
جواب:۔ اشاره ده چه دا رزق بغیر د تکلیف نه حاصل شوئے او اسباب ظاهری نیشته۔ او اشاره ده شرافت د دے طعام ته او اشاره ده چه د دے نسبت موسیٰ علیه السلام ته او نکړئ د وجے د معجزے د هغه نه بلکه نسبت د دے په الله تعالیٰ پورے خاص کړئ۔
سوال:۔ معتزلو د دے نه دلیل نیولے دے چه رزق صرف حلال ته وئیلے شی ځکه چه اقله درجه د امر د اباحت د پاره وی نو معلومه شوه چه هر رزق حرام نشی کیدلے؟۔
جواب:۔ د مخکښ په قرینے سره معلومه شوه چه دلته مراد د رزق نه عام نه دے بلکه صرف من او سلوٰی او اوبه د کټے نه راوتلے مراد دی۔
وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ، هر کله چه مخکښ ئے دوی ته وسعت ذکر کړو د خوراک او څښاک چه نه دے مقید په یو وخت او مقدار او مکان پورے لیکن د وسعت د خوراک او څښاک نه په انسان کښ قوت شهوانیه او غضبیه او سبعیه (درندګی) پیدا کیږی او هغه سبب ګرځی د پاره د فساد، د دے وجے نه په دے جمله کښ د فساد نه منع کوی۔ وَلَا تَعْثَوْا د عثی نه ماخوذ دے یا د عیث نه او د دواړو معنی یوه ده یعنی سخت فساد کول او بعضو کښ فرق کړے دے چه عیث فساد محسوسه ته وئیلے شی او عثی فساد حکمی ته وئیلے شی۔ او دلته مراد د عثی نه عام دے ذخیره کول،

لَن نَّصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا

هيچرې صبر نه کوو مونږ په يو قسم خوراک باندې نو دُعا اوغواړه زمونږ دپاره

رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنبِتُ الْأَرْضُ

دَ خپل رب نه چه را اوباسي مونږ لره هغه څیزونه چه را توکوي يې زمکه

مِن بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا

دَ سبزۍ دَ هغې نه او دَ بادرنګو (ترو) دَ هغې نه او دَ اوږې دَ هغې نه او دَ دالو دَ هغې نه

وَبَصَلِهَا ۖ قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي

او دَ پیازو دَ هغې نه او وئیل موسیٰ علیه السلام ایا غواړئ تاسو هغه څیز

هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ ۚ اهْبِطُوا

چه هغه لاندې دے په بدل دَ هغه څیز چه هغه ډیر غوره دے. (نو) کوز شئ

ناشکري کول او نور ناکاره اعمال کول. فِي الْأَرْضِ مراد دَ دے نه صِرف زمکه دَ دوی ده لیکن غوره دا ده چه ټول ملکونه مراد دي ځکه چه ګناهونه دَ انسانانو سبب وي دَ پاره دَ قحط او خشک سالۍ او دا سبب دَ فسادِ عامه دے. مُفْسِدِينَ دا حال مؤکده دے یعني معنی دَ حال په عامل دَ ذوالحال (لَا تَعْثَوْا) کښ موجود ده نو مراد دَ دے نه منع ده دَ تمادي (اوږدوالی) کولو نه په فساد کښ. او بعض مفسرینو وئیلي دي چه دا په تجرید دَ معنی باندې حمل دے یعني دَ لَا تَعْثَوْا معنی لَا تَسِيرُوا او لَا تَسْعَوْا دے نو مُفْسِدِينَ حال مقیده دے او احتمال شته چه مفسدين حال مقیده شي سره دَ معنی دَ لَا تَعْثَوْا نه یعني افساد کله په طریقه شرعي سره وي لکه قتال کول او عمارات دَ کافرانو خرابول وغیره دے نه هم افساد په لغت کښ وئیلې شي نو مفسدين قید یې دَ دے دَ پاره او لګوئ چه افساد په نیت دَ فساد او ظلم سره مه کوئ او شرعي فساد خو جائز دے.

فائده: ابو حیان وئیلي دي چه په دے ایت کښ دلیل دے چه خوراک څښاک کښ توسع کول او لذات اخستل او ډیر انواع دَ طعام جمع کول په دے شرط چه حلال وي نو دا جائز دي.

مِصْرًا فَاِنَّ لَكُمْ مَّا سَاَلْتُمْ ط وَضُرِبَتْ

يو ښار ته، پس يقيناً ستاسو د پاره (په هغه ښار کښې) هغه څيز چه غواړئ يې تاسو - او واچولے شو

عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ ق وَبَآءُوْ

په دوی باندے ذلت (رسوائي) او خواري (غريبي) او واخته شول دوی

بِغَضَبٍ مِّنَ اللّٰهِ ط ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ

په غضب دَ الله تعالیٰ سره - دا په دے وجه چه دوی

كَانُوْا يَكْفُرُوْنَ بِاٰيٰتِ اللّٰهِ

وو چه کفر يې کولو په اٰيتونو دَ الله تعالیٰ

وَيَقْتُلُوْنَ النَّبِيّٖنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ط ذٰلِكَ

او وژل يې پيغمبران بغير دَ حق (جرم شرعي) نه - دا

بِمَا عَصَوْا وَّكَانُوْا يَعْتَدُوْنَ ﴿٦١﴾ ع

په دے وجه چه دوی نافرماني کوله او وو دوی دَ حد (شرعي) نه زياتے کوونکي -

سلا په دے ايت کښې ذکر دَ دويم عذاب دے په بني اسرائيلو باندے په ذکر دَ يو سبب دَ عذاب بيا استمرار دَ عذاب په ذکر دَ تور واسبابو دَ عذاب سره - او دا بناء ده په قول دَ عامو مفسرينو چه هغوی وئيلي دی چه دا سوال دَ دوی معصيت وو په څلورو دليلونو سره اول دا قول دَ دوی چه لَنْ نَّصْبِرَ عَلٰى طَعَامٍ وَّاحِدٍ دلالت کوی چه دوی بد اوګڼړلو مَنّ او سلوٰی او هغه خو نعمتِ خاصه دَ الله تعالیٰ دے او نعمت دَ الله تعالیٰ بد اګڼړل ګناه دے - دويم دليل قول دَ موسیٰ عليه السلام دے چه اَتَسْتَبْدِلُوْنَ او دا استفهام انکاری دے دَ پاره دَ زجر او زجر دَ نبي دلالت کوی په معصيت دَ هغه فعل باندے - دريم دليل الَّذِیْ هُوَ اَدْنٰى بِالَّذِیْ هُوَ خَيْرٌ دا دلالت کوی چه بدلول دَ خير په ادنیٰ سره ګناه دے - څلورم دليل اِهْبِطُوْا مِصْرًا دے - وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ اه دا امر دَ اهباط دليل دے چه په هغوی باندے من او سلوٰی بند شول او دا اهباط سبب اوګرځيد لو دَ پاره دَ عذاب دَ ذلت

اومسکنت . او روستو چه تور اسباب ذکر کړیدی هغه د پاره د امتداد د عذاب دی تروخت د نزول د قرآن پورے . اودا قول غوره دے د قول د رازی او ابو حیان او صاحب اللباب دمشقی نه چه هغوی دلیلونه پیش کړیدی چه دا سوال د دوی گناه نه ګ - زه وایم چه د هغوی دلیلونه په مقابله د اخری دلیل د قول اول کښ هیڅ وزن نه لری . او مناسبت د دے ایت د مخکښ ایت سره په طریقه د تضاد سره دے یعنی هلته د دوی دعا د خیر د پاره ذکر وه نو الله تعالیٰ هغه قبوله کړه په طریق د اظهار د معجزے سره او په دے ایت کښ د دوی دعا د خیر د بو وجے نه ذکر کوی چه په هغے کښ معنیٰ د شر ده (یعنی لفرت د نعمت نه) او هغه سبب شو د ذلت د دوی .

طَعَامٍ وَّاحِدٍ سوال :- من او سلوی خو دوه طعامونه دی نو هغے ته یئے واحد ولے اوئیلو ؟ - جواب :- په دے کښ ابو حیان نهه توجیهات ذکر کړیدی غوره قول دا دے چه دلته د وحدت نه مراد دا دے چه اختلاف او تبدیل په کښ نه راځی یعنی په یو حال دے .

فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ داهم وسیله نیول دی په دعا د موسیٰ علیه السلام په حال د ژوند او د حضور د هغه کښ او رَبَّكَ کښ اشاره ده اختصاص د موسیٰ علیه السلام ته په مناجات او کلام او رسالت د الله تعالیٰ سره او دا اختصاص سبب د قبولیت د دعا دے . يُخْرِجْ لَنَا دا مجزوم دے په جواب د امر سره یا په لام مقدر سره (لیخرج) . مِمَّا تُنْۢبِتُ الْاَرْضُ ، من بعضیه دے او مفعول موصوف پټ دے یعنی مَاکُولًا بَعضَ مَا تُنْۢبِتُ الْاَرْضُ . او نسبت د انبات زمکے ته په طریقه د اسنادِ مجازی سره دے ځکه چه عقیده د ټولو اهل کتابو دا ده چه انبات په حقیقت کښ فعل د الله تعالیٰ دے او دیته مائسته اسلوب د کلام وئیلے شی . مِنْۢ بَقْلِهَا دا بدل دے د مخکښ مِمَّا نه په واپس راوړلو د حرف جر سره . بقل هغه ټول شنه بوټی چه پنډ ئی د هغوی نه وی او خلق ئے عادةً خوری ټولے سبزئ ساګونه اسباب د چټنئ او سلاد وغیره ته شامل دے . وَقِثَّآئِهَا دا ذکر د خاص دے روستو د عام نه ځکه چه بقل لفظ دے روستو شیان نو ته شامل دے قِثّاء بادرنګ او ترے د وارو ته وئیلے شی . وَفُوْمِهَا په دے کښ درے روایات دی (اوګه . غنم . ټولے دانے د غلے) دمشقی وئیلی دی غوره اول قول دے په څو وجوهو سره . اوله وجه دا په یو قراءت

کښی وثومها دے او قراءت په منزله دَ تفسیر سره وی۔ دویم داچه دیته یئے ادنیٰ
وئیلی دی او غنم خو اشرف دَ خوراکونو دے۔ دریمه وجه داچه دا مناسب دے
دَ بقل او عدس او بصل سره او غنم خو په سبزیاتو کښی شمار نه دی۔
وَعَدَسِهَا تولو قسمونو دَ دالو ته شامل دے۔ وَبَصَلِهَا دلیل دے چه اوګه
او پیاز دَ بنی اسرائیلو دَ پاره حلال وو۔ او زمونږ اُمت کښی په دے کښی اختلاف
دے دَ اهلِ علمو دَ بعضو په نیز دواړه (بغیر دَ پښیدلو) نه منع دی په هر
حال کښی او دَ اکثر اهل علمو په نیز عموم منع په نبی صلی الله علیه وسلم
پورے خاص ده او دَ امت دَ پاره بغیر دَ وخت دَ مونځ او مسجد اوګنړے ته دَ
ورتللو نه استعمال یئے جائز دے۔
فائده:- ابو حیان او آلوسی دَ دے پنځو وجو ترتیب داسے ذکر کړے دے
چه بقل کښی صفت دَ حرارت او برودت او رطوبت او یبوست راجع دے
یعنی بعضِ دَ هغے نه بارد رطب دی او بعضِ حار یابس دی او بعضِ حار رطب
دی۔ او قثاء بارد رطب دے او ثوم (اوګه) حار یابس ده او عدس بارد یابس دی
او بصل حار رطب دے او هرکله چه بصل پوخ شی نو بارد رطب شی او کله
چه داګړو وکړیشی دَ بل سره نو په یو وصف کښی غلبه راشی په بل باندے او دا دا انسانانو
دَ مختلف طبائعو سره مناسبت لری ځکه چه دَ بعضِ انسان طبیعت کښی حرارت
زیات وی او دَ بعضِ برودت زیات وی او دَ بعضِ رطوبت زیات وی او دَ
بعضِ یبوست زیات وی نو اطباء ماهران دَ هر انسان مناسب طعام منتخب
کوی دَ هغه دَ صحت دَ بیان دَ پاره۔
قَالَ اَتَسْتَبْدِلُوْنَ الَّذِیْ هُوَ اَدْنٰی، همزه دَ پاره دَ استفهام توبیخی دے ابن
کثیر وئیلی دی چه په دے کښی سخته زورنه ده دَ دوی په مطالبه دَ استبدال
باندے نو دا دلیل دے چه دوی معصیت کړیدے دا رنګ ابن کثیر وئیلی
دی چه دَ دوی دا طلب په طور دَ تکبر او دَ حرص سره وُو دَ دے وجے نه
موسیٰ علیه السلام دَ دوی دَ پاره دَ الله تعالیٰ نه دَ دے سوال اونکړو۔ او
قاعده په استبدال کښی دا ده چه مفعول دَ دے مطلوب وی (چه اَلَّذِیْ
اَدْنٰی) دے او باء داخل وی په متروک باندے چه (اَلَّذِیْ هُوَ خَیْرٌ) دے۔
په ادنیٰ کښی درے قولونه دی اول دا ماخوذ دے دَ دُنوّ نه نزدیکت ته
وئیلے شی نو دغه پنځه څیزونه تر دے ملاویدل او دا رنګ نزدیکت کنایه دَ

د ارزان قیمت نه- دویم دا ماخوذ د دناءت نه، رزالت ته وئیلے شی یعنی د دغه څیز رزیل او خسیس دے- دریم قول دا دے چه دا ماخوذ دے د دون نه په معنی د کوز او د ښکته سره- بِالَّذِیْ هُوَ خَیْرٌ چه هغه من او سلوٰی دی او قرطبی او ابو حیان د خیریت (غوره والی) شپږ وجے ذکر کړیدی اوله وجه دا ده چه د من او سلوٰی قیمت ډیر زیات دے په نسبت د دغه پنځه څیزونو. دویمه وجه من او سلوٰی سره الله تعالیٰ احسان کړے وو په دوی او ورته یے د هغے د خوراک امر کړے وو نو معلومه شوه چه د هغے په خوړلو کښ شکر د الله تعالیٰ دے او دا صفت په دغه پنځه څیزونو کښ نیشته- دریمه وجه چه مَنّ او سلوٰی په لذات او خوند کښ ضرور افضل دی د دغه څیزونو نه- څلورمه وجه من او سلوٰی بے تکلیفه او بغیر د مشقت نه حاصلیدل او دغه څیزونه په زمینداریٔ او نور مشقت وغیره سره حاصلیږی- پنځمه وجه د مَنّ او سلوٰی په حلالوالی کښ هیڅ شک او شبه نه وه د دے وجے نه هغے ته یے طیبات وئیلی وو او د دے څیزونو په حاصلیدلو کښ د زمینداریٔ سامان او بیع او شراء لره دخل دے او په هغے کښ ډیر شبهات حاصلیږی- او شپږمه وجه په من او سلوٰی کښ طبی فوائد دومره دی چه هغه په دغه څیزونو کښ نیشته- اِهْبِطُوْا قرطبی وئیلی دی چه دا امر د تعجیز او تذلیل د پاره دے نو دا د دوی د پاره سزا ده نو دلیل شو چه دوی گناه کړے وو-

مِصْرًا دا نکره ده یو ښار د ښارونو نه مراد دے یعنی غیر معین او په قراءت د حسن وغیره کښ مِصْرَ بغیر د تنوین نه راغلے دے نو مراد د هغے نه مصر د فرعون دے- او د دے نه اختلاف پیدا شویدے په مینځ د مفسرینو کښ نو بعضو وئیلی دی چه دوی د میدانِ تیه نه مصر ته واپس راغلل او اکثرو وئیلی دی چه دوی مصر د فرعون ته واپس نه دی راغلی هاں د داؤد علیه السلام په وخت کښ واپس راغلل او دا غوره قول دے او مصر په لغت کښ حد ته وئیلے شی نو مصر هغه آبادی وی چه د هغے حدود معینه وی- فَاِنَّ لَکُمْ مَّا سَاَلْتُمْ دا په تقدیر د شرط سره دے یعنی اِنْ تَهْبِطُوْا فَاِنَّ لَکُمْ (اگر که کوز شوئ یو ښار ته نو ستاسو د پاره په هغے کښ ستاسو مقصد حاصلیږی په کسب او زمینداریٔ کولو سره)

فائده:- د دے آیت نه د مصر تعریف معلوم شو چه مصر هغے ته وئیلے شی

چه دَ ژوندا ضروریات پکښې په اسانه سره حاصلیږی وجه دا ده چه کوم ځائے سبزئ وغیره حاصلیږی نو هلته دَ زمینداریٔ سامان موجود وی او دَ زمینداریٔ سره کسبونه دَ لوهاریٔ (اینګریٔ) او ترکانړیٔ وغیره لازم دی او دَ ښاروُو دَ ساتنے اسباب هم وی او دَ دے ضروریاتو دَ پاره دَ بازار دَ خریدو فروخت ضرورت وی نو معلومه شوه چه دَ مصر دا تعریف منصوص دے په نسبت دَ نورو تعریفونو چه دَ فقهے په کتابونوکښې ذکر دی۔

وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ دَ دے نه مخکښې عبارت پټ مراد دے یعنی دوی بوښار نه لاړل او هلته ئے کسبونه او زمینداری شروع کړله نو دَ هغے دَ وجے نه ئے دینداریٔ ته توجه کمه شوه او دنیا پرستی پکښې زیاته شوه نو دا سبب شو دَ ذلت او مسکنت دَ هغوی۔ ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ دَ ضرب په صله کښې علیٰ راغلے دے نو دا په معنیٰ دَ الزام او احاطے او شمول سره دے یا په معنیٰ دَ التصاق (جوخ کیدلو) دے یا دا ماخوذ دے دَ ضرب علی السکّه نه یعنی په سِکه (اوسپنه ټانبه سره زر او سپین) باندے چه دَ څه نقش ټاپه اُوهلے شی نو هغه ورپورے جوخت شی نو دغسے ذلت او مکسنت په دوی پورے جوخت او لازم او همیشه شو۔ فرق په مینځ دَ ذلت او مسکنت کښې په څو وجوسره دے اوله وجه دا چه ذلت امر باطنی دے یعنی فقر دَ نفس او حرص دَ نفس اګرچه مالداروی لیکن نفس ئے خوار ذلیل او حرصناک وی او مفسرین وائی چه "نیشته دے هیڅ شخص زیات ذلیل او حرصناک دَ یهودیانو نه" یعنی دَ دوی حرص او ذلالت ډیر زیات دے۔ او مسکنت امر ظاهری دے یعنی عادت دَ دوی دا دے چه زاړه او پے کاره کپړے او پیزار وغیره اغوندی خپله غریبی ښکاره کوی۔ دویمه وجه، ذلت نه مراد خراج او جزیه ټکول دی په دوی باندے او مسکنت عاجزی دَ دوی ده په مخامخ دَ مؤمنانوکښې لیکن بعضو مفسرینو دَ دے تفسیر نه انکار کړیدے ځکه چه په هغه وخت کښې او دا رنګ اوس خو په دوی باندے دَ طرف دَ مؤمنانو نه خراج او جزیه نه ده مقرر کړے شوے هاں ابن حیان وئیلی دی چه دا به په طریقه دَ معجزے سره اخبار وی دَ قرآن نه دَ دوی دَ راتلونکی حال نه په وخت دَ غلبے دَ اسلام کښې۔

سوال:- اوس خو یهودیان په مالداریٔ کښې په ټوله دنیا کښې مشهور دی نو دَ دے ایت څه مطلب دے؟ جواب:- مخکښې ذکر شوه چه ذلت او مسکنت

د دوی د مال د کمی د وجې نه ده بلکه د کچه اخلاقو د وجې نه دے۔
جواب ۲: ماجدی په تحقیق سره ثابته کړې چه مالداری صرف د خواصو خلقو د یهودو وه او هرچه د هغوی عوام دی نو ډیر مفلسان دی ځکه چه د هغوی نظام د سرمایه دارئ دے چه په هغې نظام کښې عام خلق مفلس او ذلیل وی۔
فائده:- د دے نه معلومه شوه چه زمینداری سبب د ذلت دے او دا سے په حدیث د ابوامامة باهلی رضی الله عنه کښې دی چه هغه په یو ځائے کښې سامان د زمیندارئ اولیدو نو او ئیل ئے چه ما د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه اوریدلی دی چه دا سامان د چا کور ته داخل شی نو الله تعالیٰ په هغوی کښې ذلت داخلوی (بخاری)۔ هاں امام بخاری دلته دا مقصد ذکر کړے چه دا په هغه وخت کښې چه څوک مشغول شی د دین نه په دے کارونو او په یکښې د حد نه ورتیر شی یعنی جهاد او د دین نور کارونه پریږدی۔ ځکه چه الله تعالیٰ او د هغه رسول خوزراعت طرف ته ترغیب ورکړے۔ لیکن دلته مقصد دا دے چه د زمیندارئ په وجه ترے دین پاتے شی (او اکثر مشاهده کښې داسے راځی) نو بیا زمینداری ذلالت دے۔
وَبَآءُوْ بِغَضَبٍ مِّنَ اللّٰهِ دا ترقی ده په عذاب د دوی کښې روستو د ذلت او مسکنت نه نو د ذلت مسکنت د پاره خو تیر شوے گناه سبب وګرځو او د غضب او ترقئ د عذاب د پاره تور اسباب دی چه روستو ذکر کیږی۔
بَآءُوْ په معنیٰ د رجعوا دے او با د پاره د مصاحبت ده یعنی راؤګرځیدل دوی چه مرګرے وو د دوی سره غضب د الله تعالیٰ په راګرځیدلو کښې اشاره ده انقلاب د حالت د دوی ته یا بَآءُوْ په معنیٰ د استحقوا دے یعنی حقدار شو د غضب د الله تعالیٰ۔ او باء یبوء په خیر کښې استعمالیږی لکه وَلَقَدْ بَوَّاْنَا بَنِیْٓ اِسْرَآءِیْلَ مُبَوَّاَ صِدْقٍ (سورة یونس ۹۳) او دا رنګ په (سورة عنکبوت ۵۸) کښې دی۔ او په شر کښې هم استعمالیږی لکه په سورة مائده ۲۹ او په دے سورت ۹۰ کښې، او په حدیث کښې دواړه استعمالات موجود دی (اَبُوْءُ بِنِعْمَتِكَ عَلَیَّ وَاَبُوْءُ بِذَنْبِیْ)۔ بِغَضَبٍ مراد د غضب نه هغه بلا یا او عذابونه د دنیا دی چه په دوی باندے وخت په وخت نازل شویدی او دا رنګ غضب کښې اشاره ده چه دوی محروم شول په دنیا کښې د رسالت او خلافت ارضی نه او هغه نقل شو بنی اسماعیلو ته۔ مِنَ اللّٰهِ کښې اشاره ده غټوالی د دے غضب ته او دا دلیل دے چه اول مَغْضُوْبٌ عَلَیْهِمْ په دنیا کښې یهودیان دی۔

فائده:- دا مضمون په سورة آلعمران ۱۱۲ او سورة اعراف ۱۵۲ او سورة مجادله ۲۲ کښې هم شته.- په سورة آلعمران کښې ذلت او غضب او مسکنة ذکر دے. دَ ترتیب دَ تغییر حکمت به انشاء الله تعالیٰ هلته بیا بیږی او سورة اعراف کښې ذلت او غضب ذکر شویدی په سبب دَ عبادت دَ عجل او سورة مجادله کښې دَ ذلت سبب محاده دَ الله تعالیٰ او دَ رسول ذکر کړے ده.-
ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوْا يَكْفُرُوْنَ بِاٰيٰتِ اللّٰهِ، ابن حیان په ایٰتِ الله کښې پنځه وجوه ذکر کړے دی۔ [۱] تهه معجزات دَ موسیٰ علیه السلام. [۲] تورات. [۳] بعض ایاتونه دَ تورات یعنی هغه ایاتونه چه په هغے کښې صفات وو دَ اخری نبی صلی الله علیه وسلم. [۴] قرآن. [۵] ټول ایاتونه دَ الله تعالیٰ چه نازل شویدی په رسولانو.-
غوره دا ده چه مراد کَ دے نه بعض ایات دَ تورات دی په قرینه دَ سورة بقره ۸۵ هغه ایاتونه چه په هغے کښې مسئله دَ توحید وه او تصدیق دَ اخری نبی وو.- او دا انکار په دوی کښې مستمر شو کَ دے وجے نه لفظ دَ كَانُوْا ئے ذکر کړے دے.- ذٰلِكَ اشاره ده استمرار دَ ذلت او مسکنت او غضب الٰهی ته او کفر بالآیات دَ بنی اسرائیلو په سورة آلعمران ۸۶ - ۹۵ او سورة بقره ۹۰ سورة آلعمران ۲۱ ۱۱۲ کښې ذکر دے.- وَيَقْتُلُوْنَ النَّبِيّٖنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ، اول قصور دَ دوی ئے په حق دَ الله تعالیٰ کښې ذکر کړو نو اوس قصور دَ دوی په باره دَ لویو انسانانو کښې ذکر کوی چه انبیاء علیهم السلام دی او اول ګناه سبب دے دَ پاره دَ دویم ګناه یعنی دغه ایات به بیانول دوی نه انبیاؤ دَ الله تعالیٰ نو دوی به وژل.- بِغَيْرِ الْحَقِّ حق نه مراد حق شرعی دے یعنی داسے جرم چه په شرع کښې دَ هغے سزا وژل دی لکه قتل دَ نفس محترمه یا ارتداد یا زنا پس دَ احصان (واده کولو) نه یعنی دَ هغه انبیاء علیهم السلام نه په دے جرمونو کښې یو جرم هم ثابت نه وو او دغه خلقو به هغوی لره وژل.-
سوال:- بِغَيْرِ الْحَقِّ حال دے او حال خو قید احترازی وی نو معلومیږی چه قتل دَ انبیاء علیهم السلام کله کله په حق شرعی سره کیدے شی او حال دا چه انبیاء علیهم السلام خو دَ ټولو ګناهونو نه معصوم دی او خصوصًا دَ دغه درے جرمونو نه خو دوی بالاتفاق معصوم دی نو دَ دے بِغَيْرِ الْحَقِّ حال څه فائده ده؟-
جواب اول:- دا حال مقیده نه دے بلکه حال مؤکده دے یعنی قتل

دَ نبی به په هرحال بغیر دَ حق نه وی تو په دے کښ زیات تشنیع او تقبیح دَ بنی اسرائیلو مراد ده. جواب دویم:- مراد دَ حق نه الحق عِنْدَهم دے یعنی حق شرعی خو په هغوی باندے نه وو لیکن د دی په تور خلق په څه نورو وجوهو سره وژل لیکن هغه وجے هم دَ انبیاؤ دَ قتل دَ پاره موجود نه وے.
جواب دریم:- بغیر الحق کښ باء سببیه ده او غیر په معنی دَ امر مغائر دَ حق دے او امر مغائر دَ حق باطل وی یعنی کہ هغوی وژل باطل وو یا داچه هغوی په دَ باطل (کفر او شرک) ترديد کوؤ.
فائده: بحث په باره دَ اثبات دَ قتل دَ انبیاء علیهم السلام کښ په لاس دَ یهودیانو سره:- روستو زمانه کښ بعض خلق داسے پیدا شوی دی چه دَ یهودیانو دَ رضا کولو دَ پاره هغوی دَ قتل الانبیاء نه انکار کوی او داسے خلقو باندے الوسی په خپل تفسیر کښ رد کړے دے او هغوی ته ئے ملحدین وئیلی دی او دَ دوی سره هیڅ دلیل صراحةً یا اشارةً په قرآن او سنت کښ نشته. هاں یو دلیل پیش کوی چه الله تعالیٰ په سورة مؤمن ۵۱ او سورة صافات ۱۷۲ کښ دَ دوی دَ نصرت ذکر کړیدے نو معلومه شوه چه الله تعالیٰ دوی لره دَ مقتولیت نه بچ ساتی او عقلی دلیل پیش کوی چه قتل دَ انبیاؤ خو اهانت او تذلیل دے او الله تعالیٰ انبیاؤ لره دَ اهانت نه بچ ساتی.
لیکن دا هغوی له هیڅ فائده مند استدلالات نه دی روستو په دَ هغے جواب ذکر کیږی. دَ اثبات دَ دے مسئلے دَ پاره دَ قرآن کریم صریح آیاتونه دا دی دا آیت دے او په سورة آل عمران ۲۱ او ۱۸۱ او ۱۸۲ او ۱۱۲ او سورة بقره ۸۷ او سورة مائده ۷۰ او سورة نساء ۱۵۵ دا آیاتونه صریح دی چه انبیاء علیهم السلام شهیدان کړے شویدی په لاس دَ کافرانو. او احادیث په دے باب کښ ډیر دی اول حدیث دَ ابن مسعود رضی الله تعالیٰ عنه چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی چه سخت تر دَ خلقو نه په عذاب کښ په ورځ دَ قیامت هغه سړے دے چه قتل کړی هغه لره نبی یا قتل کړی هغه نبی لره (مسند احمد ۴۰۷ او ابن کثیر وغیره). دویم حدیث خوړل دَ نبی صلی الله علیه وسلم هغه غوښه دَ بیزے چه یهودیے ښځے په هغے کښ زهر ګډ کړی وو په ورځ دَ خیبر او دَ هغے اثر په هر کال بیا واپس کیدلو تر دے پورے چه وفات دَ نبی صلی الله علیه وسلم هم

د هغې وجې نه ثابت دے داحدیث بخاری ذکر کړیدے او ابن حجر فتح الباری کښ ذکر کړیدی چه نبی صلی الله علیه وسلم د دغه زهرو د وجې نه وفات شویدے نو دا هم قتل د نبی دے په زهرو سره اګرچه په آله د قتل سره نه دے۔ حدیث دریم ابن کثیر او سیوطی په تفسیر د سورة آلعمران کښ روایت کړیدے چه بنو اسرائیلو په اول د ورځ کښ درے سوه انبیاء علیهم السلام اوو ژل او په ماښکری کښ ئے بیا خپل بازارونه کولاؤ کړی وو۔ حدیث موقوف دے لیکن په حکم د مرفوع کښ دے۔ حدیث څلورم "منهم من یُمْشط بِامْشَاطِ الحَدِیْدِ دون عَظْمه وَلَحْمَه مَا یَصْرِفه ذلِکَ عَنْ دِیْنِه اه" (د بعض په تختو خلقو کښ د اوسپنے په منګزو سره د هغوی ید نو نه منګز کړے شول او دکی او غوښه ئے جدا جدا شوے خو دے خبرے هغوی لره د دین نه اړولی نه دی) ابن حجر فتح الباری کښ وئیلی دی چه دا مذکور خلق انبیاء او د هغوی تابعداران وو۔ دا رنګ حدیث د قتل د زکریا علیه السلام او د یحیٰی علیه السلام حاکم په مستدرک ص۵۹۰/۲ کښ ذکر کړے دے او دا رنګ په دے باندے اجماع ده د علماؤ مفسرینو مجتهدینو محدثینو د فقهاؤ او مؤرخینو د اسلام هیڅ انکار د قتل د انبیاؤ نه دے ذکر کړے۔ دا رنګ ډیر احادیث دلالت کوی چه صحابه کرام به په نبی صلی الله علیه وسلم باندے د قتل په باره کښ یریدل۔ او اکثر مفسرینو د دے آیاتونو په تفسیر کښ په طور د مثال قتل د ارمیاه نبی او اشعیاء نبی او زکریا او یحیٰی علیهم السلام ذکر کړیدے۔

سوال:- مراد د قتل نه اراده د قتل ده یا سخت وهل دی۔ دا تاویل دے د منکرینو د طرف نه؟ جواب:- اتفاق دے د علماءِ عقائدو او اصول فقه چه ظاهر د قرآن او سنت بغیر د حجت صریحه نه پریښودل جائز نه دی (ابانه ص۸۵ شرح عقائد نسفیه ص۱۱۱)۔ دا رنګ ځو پورے چه حقیقت امکان لری نو مجاز ته تلل جائز نه دی دا هم د اصولیانو اتفاقی مسئله ده۔ نو په دے مقام کښ د منکرینو سره هیڅ صحیح صریح دلیل او قرینه نیشته ماسیوا د اوهامو نه یا د رضا کولو د یهودیانو نه چه په هغے سره ظاهر او حقیقت د قرآن پریښودلے شی۔

جوابات د اوهامو د هغوی:- اول وهم قتل د نبی په لاسو نو د دشمنانو اهانت دے؟ جواب:- قرطبی، ماوردی ثعالبی او نورو مفسرینو لیکلی دی چه

قتل دَ انبیاء علیهم السلام شهادت دے فی سبیل الله او شهادت کرامت دے او اوچتوالے دَ درجاتو دے۔ دویم وهم: الله تعالیٰ وعده دَ نصرت دَ هغوی کړیده لکه سورة صافات ۱۷۲ اوسورة غافر ۵۱ کښ؟ ۔دَ هغے ډیر جوابات دی اول جواب:۔ نصرت غلبه دَ حجت ده یا دَ هغوی قصاص اخستل دی دَ هغه قوم دَ قاتلینو نه ځکه دا اوله معنیٰ په باره دَ مؤمنانو کښ مراد ده ځکه چه په سورة غافر ۵۱ کښ نصرت دَ مؤمنانو ذکر دے او حال دا دے چه مؤمنان خو ډیر شهیدان شویدی نو معلومه شوه چه نصرت مستلزم دَ عدم قتل نه دے دویم جواب:۔ قاسمی او آلوسی وئیلی دی چه وعده دَ نصرت دَ رسولانو سره ده او ذکر دَ قتل دَ انبیاؤ دے نه دَ رسولانو لیکن په دے باندے اعتراض دے چه په سورة بقره ۸۷ کښ دَ رسولانو دَ بنی اسرائیلو ذکر دے او په هغے کښ ذکر دی وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ، اګرچه دَ هغے جواب دا دے چه په بنی اسرائیلو کښ دَ موسیٰ علیه السلام نه تر عیسیٰ علیه السلام پورے رسولان په معنیٰ مشهوره سره نه وو چه نوے کتاب او شریعت ورکړے شوی نو معلومه شوه چه هغوی انبیاء وو او رسولان ورته صرف په اعتبار دَ وحی کیدلو او دَ هغے په تبلیغ کولو سره وئیلے شویدے۔ دریم جواب:۔ او دا احسن ده چه نصرت نه مراد حفاظت دَ هغوی دے په وخت دَ قتال کښ نه په وخت دَ دعوت او تبلیغ کښ او یهودیانو خو انبیاؤ او رسولان بغیر دَ وخت دَ قتال نه قتل کړیدی۔ تنبیه:۔ فتاویٰ دَ لجنة کبار العلماء السعودیه په ص۲/۲۵ کښ دا مسئله په تفصیل سره ذکر کړیده او منکرینو تاویل کوؤنکو باندے حکم دَ کفر ئے کړیدے او دغه تاویلاتو دَ هغوی نه ئے الحاد فی آیات الله او تلاعب بکتاب الله او منکرینا کول دَ یهود وسره توم اینسودلے دے۔

ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَّكَانُوْا يَعْتَدُوْنَ، په ذٰلِكَ کښ دوه احتمالونه دی اول دا چه اشاره ده کفر او قتل ته حاصل دا چه اول په دوی کښ عصیان او اعتداء پیدا شوه نو دَ هغے وجے نه په دوی کښ کفر او قتل الانبیاء پیدا شو نو دا مشهوره خبره ده چه یو ګناه بل ګناه ته رابښکل کوی دویم احتمال دا دے چه ذٰلِكَ اشاره ده هغه ذلت او مسکنت او غضب ته چه مخکښ ذٰلِكَ کښ هم هغے ته اشاره وه او دا تاکید دے نو حاصل دا شو چه دَ ذلت او غضب دَ پاره څلور اسباب دی کفر۔ قتل۔ عصیان او اعتداء لیکن اول دواړه خاص دی او

روستو دواړه عام دی. بِمَا عَصَوْا ما ده د عصیان په قرآن کښ دوه دیرش کرته
ذکر ده په اتو معانو سره، اول معنی لغوی ده مخالفت د امر د انسان لکه په
سورة طٰه ۹۳ او سورة کهف ۶۹ کښ. دویم مخالفت د امر د الله تعالیٰ په نسیا
سره چه گناه نه دے لکه سورة طٰه ۱۲۱ کښ. دریم ترک د اتباع رسول لکه په
سورة ابراهیم ۳۶ کښ. څلورم انکار د رسول نه لکه سورة مزمل ۱۶ کښ.
پنځم مخالفت د امر د رسول په اجتهادی خطایئ سره لکه په سورة آل عمران
۱۵۲ کښ. شپږم گناه صغیره کول لکه سورة حجرات ۷ کښ. اووم عام چه
کفر او شرک او نورو گناهونو ته شامل وی او دا په ډیرو ایاتونو کښ
ده. او په دے ایت کښ دا عامه معنی مراد ده او بعض مفسرینو دلته تخصیص
د معنی کړے دے ۱ همیشه مخالفت او قتل د انبیاؤ ۲ بے لوظی کول ۳ د انبیاؤ
نه انکار کول او دا ټول معاصی په دوی کښ راجمع شوی وو. وَكَانُوا يَعْتَدُونَ.
اعتداء په لغت کښ د حد مقرره نه تجاوز کول دی مطلقاً که د دنیا په کار
کښ وی او که د دین وی. دنیوی کار کښ اعتداء په سورة بقره ۱۷۸ ۱۹۴ کښ دی
او په شریعت کښ په معنی د تجاوز کولو د حدود د الله تعالیٰ او د رسول نه نو
اعتداء کفر او شرک بدعات او گناهونو ته شامل دے دلته هم دا معنی
مراد ده او بو مثال د اعتداء د یهودیانو ذکر دے په سورة بقره ۶۵ کښ
او په صفت د عامو کافرانو مشرکانو کښ په سورة توبه ۱۰ کښ. او آثار
چه په اعتداء باندے مرتب کیږی په قرآن کښ څلور ذکر دی لَا يُحِبُّ الله
سورة بقره ۱۹۰. ظلم سورة بقره ۲۲۹ او سورة طلاق ۱. دخول د نار
لکه په سورة نساء ۳۰. طبع د قلب لکه په سورة یونس ۷۴ کښ. دلته
فرق د عصیان او اعتداء دا دے چه د عصیان نه مراد کارونه د فسق او
فجور دی او اعتداء نه مراد کارونه د بدعاتو دی. یا عصیان په حقوق الله
کښ دے او اعتداء په حقوق د بندگانو کښ ده.
فائده:- اعتداء سره ئے کان ذکر کړے دے او دا رنگ د کفر او قتل سره ئے
سره د صیغے د مضارع نه او عصیان سره ئے صیغه د ماضی ذکر کړیده. اشاره ده
چه عصیان په دوی کښ د مخکښ نه موجود وو په گناه صغیره کولو سره
په زمانه د موسیٰ علیه السلام کښ او کفر، قتل، اعتداء روستو د زمانے
د موسیٰ علیه السلام نه شروع شول او كَانَ د دے درے واړه فعلونو سره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا

يقينًا مؤمنان او يهوديان

وَالنَّصَارَىٰ وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ

او نصارٰی او صابیان چا چه ایمان راوړو (کړدوی نه) په الله تعالیٰ

وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ

او په ورځ د اخرت او عمل یې اوکړو نیک (په طریقه د پیغمبر) نو دوی لره

أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ

ثواب د (عمل د) دوی دے په نیز د رب د دوی او نه به وی هیڅ یره

عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾ وَإِذْ

په دوی باندے او نه به دوی غمژن کیږی۔ او کله چه

دلالت کوی چه په دے کار و تو باندے دوی عادت شول او استمرار یې په هغې باندے کوؤ یعنی دغه کارونه یې ثواب او ځائسته ګڼړل او همیشه یې کول۔
۶۲ ربط د دے د مخکښ سره دا دے چه هر کله مخکښ د دوی ګناهونه او عذابونه ذکر شول نو اوس د عفو د ګناهونو او د عذاب نه د نجات د پاره طریقه ذکر کوی او هغې ته ترغیب ورکوی۔ دا رنګ هر کله چه سره د ګناهونو نه دوی فخر کوؤ په نسبتونو باندے نسبت موسیٰ علیه السلام او عیسیٰ علیه السلام ته او دا نسبت فقط سبب د نجات یې ګڼړلو نو د هغې وهم تردید کوی۔ نو دا ایت تتمه ده د دے خطاب اول په ذکر د ترغیب ایمان او عمل صالح ته۔ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا په دے کښ د مفسرینو دوه قولونه دی اول دا چه مراد د دے نه منافقان دی چه صرف دعوی د ایمان کوی او دا کافی ګڼړی او د دے قرینه دا ده چه وروستو یې هم کافران ذکر کړی دی۔
دویم قول دا دے چه مراد د دے نه صحیح مؤمنان دی په ایمان شرعی سره چه قرآن او اخری رسول مني۔ او په روستو (وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَىٰ وَالصَّابِئِينَ) کښې مؤمنان مراد دی ځکه چه مَنْ آمَنَ (په دے توجیه سره) بدل دے د الَّذِينَ هَادُوا نه۔ وَالَّذِينَ هَادُوا، د هَادَ دوه معانی دی یو

معنی توبه کول لکه په دے قول د الله تعالیٰ (سورة اعراف ۱۵۶) کښې په معنیٰ د توبه کولو دے نو مراد هغه یهودیان دی چه توبه یٔے کړے وه د عبادت د عجل نه. دویم معنی هاد په معنی د تهود دے یعنی یهودیت یٔے اختیار کړے دے او په دے کښې نسبت د ددی یو نیکه ته مراد دے چه هغه یهوذا ابن یعقوب علیه السلام دے لیکن په عربیت کښې ذال بدل شو په دال سره (قرطبی)۔
سوال:- یهودیان خو د دولس خاندانو نسل دے نو صرف یهوذا ته ولے نسبت خاص کړے شو؟ جواب:- قاسمی وئیلی چه اسرائیلیان چه ډاوپا کالونه روستو زوړ وطن ته واپس راغلل نو اکثر نسل د یهوذا پاتے شوے وو او نور نسلونه اکثر ختم شوی وو۔
سوال:- دلته یٔے والیهود ولے نه دے ذکر کړے؟
جواب:- یهودیانو د ځیلے دینداری دعوی په دے لفظ پورے خاص کړے وه چه اِنَّا هُدْنَا اِلَيْكَ او حال دا دے چه روستو په نور شرکیاتو او کفریاتو کښې اخته شوی وو د هغې پرواه یٔے نه کوله او په دے ایت کښې مقصد رد دے په باطلو دعوو باندے. وَالنَّصٰرٰی دا جمع د نصرانی ده او هغه منسوب دے نصران ته یا ناصرة ته چه نوم د یو کلی وو په فلسطین کښې چه د بیت المقدس نه په شمال جانب کښې تقریبًا اویا میله لرے وو۔ او په هغه کلی کښې عیسیٰ علیه السلام پیدا شوے وو او په هغے کښې اوسیدلو نو چا به چه د هغه تابعداری کوله نو هغه ته به نصرانی وئیلے کیدلو۔ او احادیثو کښې هم لفظ د نصرانی استعمال شوید ے د دے وجے نه د هغوی په باره کښې د عیسائی لفظ استعمالول نه دی پکار ځکه چه هغوی خو اوس د عیسیٰ علیه السلام تابعداری پریښودلے ده او چا چه دا وجه تسمیه ذکر کړیده چه دوی ته نصاریٰ ځکه وئیلے شی چه دوی د عیسیٰ علیه السلام نصرت کړے وو نو دا توجیه ضعیفه ده۔ وَالصّٰبِـِٔيْنَ دا لفظ د صبا نه اخستلے شوے دے صبا په معنی د مائیل کیدلو دے صابئ په عرف کښې هغه چا ته وئیلے شی چه یو دین نه بل دین ته مائیل شی او د قرآن په اصطلاح کښې صابئین د داسے جماعت نوم دے چه یهود او نصاریٰ او مؤمنان نه دی نو د دوی په باره کښې ډیر مختلف اقوال دی اول قول دا دے چه دا د ابراهیم علیه السلام قوم وو چه د ستورو عبادت یٔے کولو د روم صابئینو د اوو سیارات (ستورو) عبادت کوو او د هند صابئینو د ثوابت ستورو عبادت کوو او روستو دوی

د هر ستوري په نوم بت جوړکړي هغه ته به يې هيکل وئيلو او د هغه عبادت به يې کوو روستو په دوی کښې چلې چلې پيدا شوې نو د مجاهد، عطاء، سعيد بن جبير او حسن بصري قول دے چه دا يو ديني قوم دے او ابوالعاليه، ربيع بن يونس وغيره نه روايت دے چه دا کتابيان دي ځکه چه زبور يې لوستلو او د دے وجې نه امام ابوحنيفه او اسحاق بن راهويه رحمهم الله عليهم به دوی باندے د اهل کتابو حکم په باره د نکاح او ذبيحه کښې جاري کړے دے۔ ابن جرير د حسن بصري نه نقل کړے دے چه زياد ته خبر او رسيد لو چه صابئين پنځه مونځونه کوي او کعبے ته مخ کوي نو هغه ترينه جزيه لرے کړه بيا خبر شو چه دوی د ملائيکو عبادت هم کوي نو بيا يې ورباندے جزيه مقرر کړه او دا سے قول د ابوجعفر رازي نه هم نقل دے او ابن ابي حاتم د ابوالزناد نه روايت کړيدے چه دا دا سے قوم وو چه د عراق په کوثی کلي کښې او سيدال او تول انبياء يې منل او په کال کښې ديرش روژے يې نيولے او يمن ته به يې مخ کوو پنځه مونځونه به يې کول او خليل وئيلي دي چه دے خلقو ځان د نوح عليه السلام په دين باندے گنړلو۔ قرطبي وئيلي دي چه دوی به لا اله الا الله وئيلو او عقيده يې د تاثير د ستورو لرله چه د عالم تدابير دا ستوري کوي۔ او قتاده او کلبي وئيلي دي چه دوی د يهودو او نصارا په مينځ کښې قوم دے او د سر وتو مينځ يې خريلو او د ځان نه به يې نسلي عضو پريکوله او د دوی قبله (مهب الجنوب) يعنې قطب ستورے وو۔ حاصل د دے اقوالو دا دے چه د دے خلقو يو خاص دين نه وو هاں د قرآن د نزول په وخت کښې دوی د شام او عراق په حدودو کښې اوسيدال او د توحيد او رسالت عقيده پکښې وه او ځان ته به يې انصار يحيٰ عليه السلام وئيل او زبور يې لوستلو ځکه چه هغه صرف د فضائيلو کتاب وو احکام پکښې نه وو د دے وجې نه دوی د خاص احکامو پابند نه وو نو معلومه شوه چه دوی هم د يهود او نصارا پشان د کتاب او د نبي دعوی کوله او حال دا دے چه ايمان يې هيڅ نه وو نو د دے وجې نه يې دلته ذکر کړو چه صرف په دے نوم او نسبت سره نجات نه شي مونده لے او قرآن کريم کښې د دوی ذکر په سورة مائده ۲۹ او سورة حج ۱۷ کښې راغلے دے وجه د فرق دا ده تو نوتر مينځ يې په سورة مائده او سورة حج کښې ذکر ده۔

سوال:- په دے ایت او سورة مائدة کښې د دے څلورو ډلو ذکر شوے دے او سورة حج کښې ئے شپږ ډلے ذکر کړے دی؟

جواب:- په دے ایت او سورة مائدة کښې مقصد رد کول دی په هغه چا باندے چه دعوی د دین او کتاب سماوی کوی او کفر او شرک په کښې موجود وی نو د هغوی بیان کوی چه صرف دعوی کافی نه ده د پاره د نجات. او سورة حج کښې د دنیا د ټولو ډلو ذکر مقصود دے نو هلته ئے شپږ ډلے ځکه ذکر کړے دی.

مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا، دا خبر دے د اِنَّ نو سوال دا دے چه الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا او مَنْ اٰمَنَ خو یو معنی لری او د اسم او خبر په مینځ کښې فرق ضروری دے؟ جواب علے مخکښې ذکر شول چه مراد د الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا نه دعویدار د ایمان دی یعنی منافقان او په خبر کښې د اٰمَنَ نه مراد ایمان شرعی دے نو حاصل دا شو چه دغه څلور ډلے صرف د ژبے د ایمان په دعوی سره نجات نشی موندلے څو پورے چه صحیح ایمان ئے نه وی قبول کړے او په دے خبر کښې لفظ د مِنْهُمْ پټ مراد دے. جواب ۲ دا خبر د اِنَّ نه دے بلکه دا بدل دے د الَّذِيْنَ هَادُوْا اه نه او خبر د اِنَّ روستو فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ اه دے او بناء دے په هغه قول چه الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا نه مراد صحیح مؤمنان دی او الَّذِيْنَ هَادُوْا اه کښې دوه قسمونه دی یو هغه چه هغوی صحیح ایمان نه لری او دویم هغه چه صحیح ایمان لری نو دلته دویمه ډله مراد ده یعنی هغه یهود و نصارٰی او صابئین چه صحیح ایمان لری نو د هغوی حکم دا دے چه فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ اه۔

سوال:- په دے دوه (ایمان بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ) سره خو پوره ایمان نه حاصلیږی څو پورے چه رسولان، کتابونه، ملائیک او تقدیر اوته منی او دا رنګ د دغه دوؤ منل خو په یهودو او نصارٰؤ کښې شته؟

جواب:- دلته مراد د ایمان نه ایمان شرعی قرآنی دے یعنی کوم ایمان ته چه قرآن او اخری رسول دعوت ورکوی هغه مراد دے او ذکر د دوه ایمانیاتو اشاره ده ذکر د طرفینو او مراد ترینه ټول ایمانیات دی. حاصل د ایت دا دے چه یهودو او نصارٰی او صابئینو ته دعوت دے د ایمان بالقرآن و الرسول ﷺ په شرعی طریقے سره ځکه چه روستو د نزول د قرآن نه یهودیت

أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ ط

واخستلہ موبِرہ ٹنگہ وعدہ ستاسو او پورته کړو موږ ستاسو دَ پاسه طور غر.

خُذُوا مَا آتَيْنَاكُم بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ

(او وئیل موږ) اونیسئ هغه کتاب چه درکړے دے موږ تاسو ته په کوشش سره او یاد کړئ هغه احکام چه په هغې کښې دي

لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُم مِّن بَعْدِ

د دے دپاره چه بچ شئ (د ګناهونو یا د اور نه). بیا مخ وا ړوو تاسو وروستو

وغیرہ منسوخ شویدای. د دے وجے نه هغه قول ته حاجت نیشته چه دا ایت منسوخ شویدے په ایت د سورة آل عمران ۱۹ ۸۵ بلکه ایمان بالله او بالیوم الآخر تعبیر دے د مکمل دین اسلام نه.

فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ، په روستنئ توجیه سره داخبر د اِنَّ دپاره او هرکله چه د غه اسم چه اَلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اه دے متضمن دے معنی د شرط لره نو خبر کښې ئے فا د دے وجے نه ذکر کړله. وَلَا خَوْفٌ اه، عدم د خوف او حزن کنایه ده د دخول د جنت نه اولاً بغیر د دخول د جهنم نه او نور تفسیر د دے مخکښې تیر شوے دے.

فائدہ:- ابوحیان د قشیری نه نقل کړیدای چه د دے نه معلومه شوه چه هرکله اصل یو وی او لارے کښې اختلاف وی نو دا مانع د قبولیت نه دے نو چاچه رشتینے ایمان په الله تعالیٰ اولرلو او د هغه حقوق او صفات ئے او منل نو که په نوموتو (د جماعتونو) کښې اختلاف وی نو دا نقصان نه ورکوی په حصول د رضا د الله تعالیٰ کښې.

۶۳ د دے ایت نه دویم خطاب شروع دے تر ۸۲ پورے او په دیکښې دوه حصے دی په اوله حصه کښې درے خباثات د بنی اسرائیلو د مشرانو ذکر کوی ۱۔ لوظ ماتول په باره د کتاب الله کښې. ۲۔ حیلے کول په احکامو د الله تعالیٰ کښې ۳۔ قتل کول د پاره د دنیا او په پاکو خلقو باندے بهتان لګول. او پنځه خباثات د دوی د کشرانو ذکر کوی او هغه پنځه قسمونه وو په دوی کښې (۱) تحریف معنوی کوونکی (۲) منافقت کوونکی (۳) تقلیدا کوونکی امیان (۴) تحریف لفظی کوونکی (۵) د جنت دعوے کوونکی سرهٔ د ناکاره

عملونوته۔ او په اخر کښې تتمه ده د دے خطاب په تخویف اخروی او بشارت اخرویه سره۔
تنبیه:۔ د دے ایت نه تر ۷۴ پورے تقریباً پنځوس خیانات د بنی اسرائیلو ذکر کوی او دغه اسباب د انتقال د نعمت د رسالت او خلافت دی د دوی نه بنی اسماعیلو ته۔
ربط د دے د مخکښې ایت سره دا دے چه هر کله د دوی شلو رغتې معاصی (ګناهونه) ذکر شول۔ کفر۔ قتل۔ عصیان او اعتداء، نو دوی د هغې نه انکار کوؤ نو اوس د هغې تفصیل ذکر کوی چه مختلف واقعات دی او دوی د هغې نه انکار لشی کولے او مینځ کښې اِنَّ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا په طریقه د جملے معترضے سره دے۔ دویم ربط دا دے چه تیر شوی ایت کښې ذکر د ایمان بالله والیوم الاخر او عمل صالح او شو د پاره د نجات نو یهود او نصارا دعوی کوله چه مونږ هم دا صفات لرو نو مونږ نجات والا یو نو اوس جواب کوی چه ستاسو دا سے خیانت دی چه هغې ته عملِ صالح لشی وئیلے کیدا ے بلکه په هغې سره ایمان زائیل کیږی۔
وَاِذْ اَخَذْنَا مِیْثَاقَکُمْ هر کله چه دوی په زمانه د موسیٰ علیه السلام کښې په تورات باندے عمل کولو کښې سستی شروع کړله او د هغې د احکامونه یې مخالفت کولو نو الله تعالیٰ په دوی باندے طور غر اوچت کړو په واسطه د جبریل علیه السلام او دوی ته یې په واسطه د موسیٰ علیه السلام اوئیل چه په تورات باندے پوره عمل شروع کړئ او مخالفت مه کوئ کنی دا غر در باندے در غورزوم او ټول به هلاک شئ نو دوی اقرار او کړو د پوره عمل کولو او د دے میثاق تفصیل یې په لفظ د خُذُوْا مَآ اٰتَیْنٰکُمْ او سره ذکر کړے دے۔ او د دے میثاق تفسیر په نورو طریقو سره چه (عهد د توحید یا ایجاد د عقل دے په هر انسان کښې یا عهد د الست بربکم دا رنګ نور اقوال دی) دا مناسب نه دے هاں په تورات کښې دغه عهود ذکر وؤ۔
سوال:۔ میثاق مفرد دے نو جمع ته ولے مضاف کړے شو؟
جواب ۱: ګُمْ په تاویل د کلّ واحدٍ سره مراد دے لکه یخرجکم طفلا (سورة غافر ۶۷)۔ جواب ۲: میثاق په حقیقت کښې یو دے نو که جمع یې

ذکر کړے دے نو احتمال راتلو د تغائر د میثاق پیدا کیدالو۔
وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّوْرَ دا هم په سورة اعراف ۱۷۱ کښ هم ذکر دے۔ طور په لغت د عرب کښ هر شین غر ته وئیلے شی مؤرخینو لیکلی دی چه په جزیرة غا سینا کښ ډیر غرونه دی هر یو ته طور وئیلے شی لیکن کوم طور کښ چه میقات د موسیٰ علیه السلام شوے وُو هغه ته اوس جبل سینا وئیلے شی او دا طور هغه دے کوم چه میقات والا دے یا بل دے چه د هغے په خوا کښ بنی اسرائیل اوسیدل۔ رفع په قرآن کریم کښ یوکم دیرش کرته ذکر دے د هغے نه په دولس ځایونو کښ رفع په معنیٰ د رفع د درجاتو او عزت ورکولو ده (هغه به په خپل خپل مقام کښ راځی) او اولس ځایونو کښ رفع په معنیٰ حقیقی سره دے دلته هم رفع په معنیٰ حقیقی ده اوچتول د خپل ځائے نه۔ فَوْقَكُمْ لفظ د فوق په قرآن کښ یو شلو پینځه کرته راغلے دے په نهه معانیو سره او له معنیٰ زیادت په صفت یا جسم کښ لکه فما فوقها سورة بقره ۲۶، دویمه معنیٰ غلبه په حجت کښ سورة آل عمران ۵۵، دریمه زائد د پاره د تاکید (سورة نساء ۱۱)، څلورمه اسمانی نعمتونه (سورة مائده ۶۶)۔ پنځمه صفت د الله تعالیٰ هغه هم معنیٰ حقیقی ده اوچتوالے لیکن بغیر د تکییف او بغیر د تشبیه نه (سورة انعام ۱۸)۔ شپږمه زیادت د عقل او د مال (سورة انعام ۱۶۵)۔ اوومه په معنیٰ د علیٰ سره (سورة انفال ۱۲)۔ اتمه اوچتوالے د زمکے د پاسه (سورة ابراهیم ۲۶)۔ نهمه معنیٰ ترقی ورکول په عذاب کښ (سورة نحل ۸۸)۔ نو دلته نورے معانی نشی کیدا لے یعنی اصل معنیٰ مراد ده چه اوچتوالے دے۔ په قرینه د رفع سره د دے ایت او د سورة اعراف د ایت الفاظ (رفع - فوق - نتق - ظلة - واقع بهم) بنکاره دلالت کوی چه مراد د دے نه حقیقی اوچتوالے دے یعنی غرئے د دوی د پاسه اوچت کړو لکه د وریځ یا چهترئ پشان او غالب گمان وُو چه د دوی د پاسه به راپریوځی۔ او د دے تائید پخپله یهودیانو کړے دے تالمود چه شرح د تورات ده په هغے کښ د دے رفع حقیقی ذکر کړے ده او بل کتاب جیوش انسائیکلو پیډیا ص ۳۲۳ کښ هم دا تصریح کړے ده (ماجدی)۔ دلته چه کومو مفسرینو د دے رفع حقیقی نه انکار کړے دے او قسما قسم تاویلونه کړیدی هغه بے ضرورته او حقیقت پرینبودل او مجاز ته تلل دی او چه

ورسره یې دا عقیده وی چه معجزه نه منی نو هغه خو د منکرین حدیث پشان
د معجزاتو منکر او د عقیدے نه بدعتی دے مواهب الرحمان کښ وئیلی
دی چه دا قول د منکرین حدیث دے۔
سوال:- غر پورته کول خو مجبور کول دی ایمان ته او جبری ایمان خو
قبول نه وی او دا رنګ د لا اکراه فی الدین نه هم خلاف راځی؟
جواب:- تفسیر فتح البیان د نواب صدیق حسن خان کښ لیکلی دی چه
قفال وئیلی دی چه دا اجبار او الجاء نه ده بلکه اکراه ده فرق دا دے چه
د اجبار سره اختیار د انسان باقی نه پاتے کیږی لکه ایمان په وخت د غرغره
(زنکدن) کښ دا قبول نه دے او اکراه سره خو اختیار باقی پاتے وی یعنی
د اکراه په وخت کښ انسان سوچ او کړی نو چه کوم طرف ته ورته اسان
او غوره ښکاره شی نو هغه اختیار کړی۔ او په دا سے وخت کښ ایمان
زموږ په دین کښ هم قبول دے لکه چه د یو انسان په سر باندے توره
کیښودلے شی او ورته او وئیلے شی چه ایمان راوړه ګنی وژلے کیږے نو که
هغه کلمه د ایمان اووائی نو هغه قبول ده صحیح حدیث په دے باندے
دلیل دے او په سورة نساء ۹۴ کښ هم دا سے ثابت ده۔ دارنګ زموږ په
دین کښ د سزاګانو او حدودو د یرے د وجے نه یو انسان طاعت کوی او د
ګناهونو نه ځان ساتی نو دا هم سبب د ثواب دے۔ او هرچه لا اکراه
فی الدین دے نو د هغے د دے سره هیڅ منافات نیشته د هغے تفسیر به
انشاءالله په خپل ځائے کښ راشی۔
خُذُوۡا مَاۤ اٰتَیۡنٰكُمۡ بِقُوَّةٍ، دلته قُلۡنَا پټ مراد دے او دا تفصیل د میثاق دے
قوت په معنیٰ د کوشش سره دے یا په معنیٰ د عمل کولو یا په معنیٰ د
نیت او اخلاص سره یا په معنیٰ د استطاعت سره او اخذ نه مراد عمل
کول دی یا مراد د دے نه رانیول دی په ښی لاس سره او دا د کتاب ادب دے
چه هغه په ښی لاس کښ کلک راونیسئ۔ او مَاۤ اٰتَیۡنٰكُمۡ نه مراد تورات دے۔
وَاذۡكُرُوۡا مَا فِیۡهِ ذکر عام دے په ژبے سره تلاوت او درس کول او په زړه
سره سوچ او فکر د هغے په معانی او مقاصدو کښ او په ژبه او زړه دواړو
سره یعنی درس و تدریس د الفاظو او د معانی۔ او هرکله چه درجه د عمل
اهم ده نو هغه یې مخکښ ذکر کړه او لوستل او فکر کول اګرچه مقدم دی

ذٰلِكَ ۚ فَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهٗ

دَ دے نہ وروستہ. نو کہ نہ وے فضل دَ اللہ تعالیٰ پہ تاسو باندے او رحمت دَ ھغہ

لَكُنْتُمْ مِّنَ الْخٰسِرِيْنَ ﴿٦٤﴾ وَلَقَدْ

خامخا وئے پہ تاسو دَ ھلاک شوو نہ. او پہ تحقیق سرہ

لیکن ھغہ ئے روستو راؤرلو۔ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُوْنَ مراد دَ عذاب نہ بچ کیدل او متقی جوړیدل او دَ منھیاتو نہ ځان ساتل دی۔ اشارہ دہ چہ درس او تدریس دَ کتاب اللہ او پہ ھغے عمل کول سبب دَ حصول دَ تقوٰی دے پہ دغہ ټولو معانو سرہ۔ او قرطبی دَ دے آیت پہ ذیل کښں لیکلی دی چہ مقصود دَ اللہ تعالیٰ دَ کتابونو نہ پہ ھغے باندے عمل کول دی صِرف تلاوت او ترتیل دَ ھغے مقصد نہ دے بلکہ صرف عمل دَ تلاوت خوشا تہ غورزول دی دَ کتاب نو بیا وائی چہ داعھد پہ مونږ باندے پہ بارہ دَ قرآن کښں لازم او واجب دَے نو مونږ تہ امر کړے شوے دے کا اتباع دَ قرآن او عمل کول پہ ھغے باندے لیکن مونږ پریښودلے دے پشان دَ یھودو او نصاراؤ او حدیث دَ موطا ئے ذکر کړے دے چہ ابن مسعود رضی اللہ عنہ یو شخص تہ اوئیل چہ تہ خوتن پہ داسے زمانہ کښں ئے چہ فقھاء ئے ډیر دی او قاریان کم دی دَ حدودو دَ قرآن حفاظت کیدلے شی او حروف ئے ضائع کولے شی (مراد دَ دے نہ ضیاع نہ دہ بلکہ دَ اھتمام کموالے دے) سوال کوؤنکی لږ دی او ورکوؤنکی ډیر دی. مونځونہ اُوږدہ کوی او خطبے لنډے وائی عملونہ شروع کوی مخکښں دَ خواھشاتو نہ۔ او روستو بہ بلہ زمانہ راشی چہ فقاھت والا (پوھہ لرونکے پہ مقاصدو دَ قرآن) بہ لږ دی او قاریان بہ ډیر وی دَ حروف دَ قرآن حفظ بہ ډیر وی او حدود دَ ھغے بہ بربادیږی سوال کوؤنکی بہ ډیر دی او ورکوؤنکی بہ لږ دی خطبے بہ اُوږدے وائی او مونځونہ بہ لنډ کوی پہ خواھشاتو باندے بہ شروع کوی مخکښں دَ عملونو یعنی فرض اعمال بہ نہ کوی دَ ھوٰی تابعداری بہ کوی۔ زہ وایم چہ زمونږ زمانہ ھم دغسے دہ مونږ وینو چہ دَ حفظ دَ قرآن مدارس او اھتمام ډیر زیات دے او دَ فھم دَ قرآن اھتمام ډیر کم خلق کوی او خطبے اُوږدے وائی او مونځونہ پہ تادئ سرہ کوی (وَ اِلَی اللّٰہِ الْمُشْتَکٰی)۔

۲۶۴ په دے ایت کښ ذکر د خباثت د هغوی دے په لفظ د تَوَلِّیْ سره او هغه متضمن دے ډیر و قباحتونو لره او هغه قاسمی نقل کړیدی د قفال نه او ابوحیان هم ذکر کړیدی او هغه د دوی په تورات کښ ذکر دی لکه تحریف د کلماتو، ترک د عمل په کتاب باندے، قتل د انبیاؤ، کفر بالآیات، اذیتونه ورکول موسیٰ علیه السلام ته، او نور ډیرے بد عملئ چه د دوی په مخکنو او روستنو کښ موجود وے۔

سوال:- تولی خو مخکښ قبولیت غواړی دلته خو قبولیت د میثاق ذکر نه دے؟ جواب:- د دے سورت په ۹۳ کښ قبولیت ذکر دے د قالوا سمعنا سره او تولی ئے ذکر ده په عصینا سره او سبب د تولی ئے هم ذکر کړے دے په اشربوا اه سره۔

سوال:- ثُمَّ او مِنۡ بَعۡدِ خو دواړه په روستو والی باندے دلالت کوی نو دا خو تکرار دے؟ جواب:- ثُمَّ کښ ذکر دے روستو والے د تولی قبولیت ته او مِنۡ بَعۡدِ ذٰلِكَ کښ اشاره ده روستو والی د زمانے ته چه د تولی زمانه د قبولیت نه لرې روستو وه یا مِنۡ بَعۡدِ ذٰلِكَ سره اشاره ده اخذ د میثاق او رفع د طور ته۔

فَلَوۡلَا فَضۡلُ اللّٰهِ عَلَیۡکُمۡ وَرَحۡمَتُهٗ په دے کښ ډیر اقوال دی د مفسرینو۔ (۱) فضل اسلام دے او رحمت قرآن دے (۲) فضل قبول د توبے او رحمت عفو د گناه (۳) فضل توفیق د توبے او رحمت قبولیت د توبے۔ (۴) فضل بعثت د رسول الله صلی الله علیه وسلم او رحمت د هغه زمانه موندل۔ بناء په قول اول او څلورم سره مقصود په خطاب کښ موجوده بنی اسرائیل دی په وخت د نزول قرآن کښ۔ یعنی د الله تعالیٰ اراده وه چه دوی ته په آخری رسول او قرآن رالیږی د دے وجے نه ئے په دوی باندے عذاب د دنیا رانه وستلو او بناء په دویم او دریم قول مخکنی بنی اسرائیل مراد دی چه الله تعالیٰ هغه وخت هغوی له توفیق ورکړو او توبه ئے قبوله شوه اگرچه ډیر کړے گناه او بیا توبه د دوی وے نو د دے وجے نه ئے دوی د مهلك عذاب نه بچ کړل۔

لَکُنۡتُمۡ مِنَ الۡخٰسِرِیۡنَ دلته خسران په معنیٰ د استیصالی عذاب د دنیا دے یا خلود دے په جهنم کښ په آخرت کښ په باره د هغه کسانو کښ چه

عَلِمْتُمُ الَّذِيْنَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ

پوهه يئ تاسو په (حال) دَ هغه چا چه زياتے يئ کړے وو ستاسو نه وو په ورځ دَ خالي کښ

فَقُلْنَا لَهُمْ كُوْنُوْا قِرَدَةً خٰسِئِيْنَ ﴿۶۵﴾

تو اووئيل مونږ هغوي ته شئ شادوګان ذليلان -

صريح کفر او شرک يئ نه وو کړے۔

ﺳﮫٔ ربط دَ ځکښ ايت سره دا دے چه اول يئ صريح ګناه دَ دوي په نقض دَ ميثاق سره ذکر کړه نو اوس نقض دَ ميثاق په طريقه دَ حيلے کولو سره ذکر کوي او دا اشاره ده پټ ګناه کولو ته - ځکه حيله ګر اراده دَ ګناه کوي ليکن ځان دَ خلقو نه په طريقه دَ حيلے سره پټوي تو دا دَ نقض ميثاق دويم قسم دے چه دَ دوي دَ مشرانو نه روستو دويمه زمانه کښ وو- دويم ربط دا دے چه ځکښ فضل او رحمت ذکر شو په دوي باندے نو سوال پيدا شو چه دَ دے واقعے نه روستو په دوي باندے هيڅ عذاب نه دے راغلے؟ نو په دے ايت کښ دَ هغے جواب کوي- دريم ربط دا دے چه ځکښ ذکر دَ اول دَ خباثت دَ مشرانو دَ هغوي دے او په دے کښ دَ دوي يو قسم حيله ذکر ده چه حرام څيز حلالول دي په حيلے سره او روستو به دويم قسم حيله ذکر کوي، دَ دے واقعے تفصيلي ذکر په سورة اعراف ۱۶۳ کښ دے دا واقعه دَ زمانے دَ داؤد عليه السلام ده او هغه قريے والا چه دا کار يئ کړے وو هغے ته ايله وئيلے کيداله او س زمانه کښ هغے ته عقبه داؤد وئيلے کيږي- او ابتداء دَ دے قصے دا ده چه الله تعالیٰ بنو اسرائيلو ته په واسطه دَ موسیٰ عليه السلام او فرمائيل چه په هفته کښ يو ورځ دَ عبادت دَ خپل رب دَ پاره خاص کړئ او غوره ورځ دَ جمعے ده نو اول دوي په انتخاب دَ ورځ کښ اختلاف او کړو خو اکثريت ورځ دَ خالي غوره کړله او دَ الله تعالیٰ دَ غوره والي هيڅ لحاظ يئ او نه کړلو دا سے په تفسير دَ سورة نحل ۱۲۴ کښ راځي نو دَ خالي په ورځ په دوي باندے دَ دنيا هر کار حرام کړے شو که ښکار کول وو يا تورځه تجارت وغيره - دا عمل چليدلو تر دے واقعے پورے ليکن په دوي کښ تور فسق و فجور زيات شول لکه په سورة اعراف ۱۶۳ کښ (يَفْسُقُوْنَ) ذکر دے دَ دے وجے نه الله تعالیٰ په هغوي باندے دَ خاص ابتلاء اراده او کړه

چه تفصیل یې سورة اعراف کښې ذکر دے. حاصل یې دا دے چه په دوی کښې یو ډله داسې پیدا شوه چه د مهیانو نیولو د پاره یې په ورځ د خالی کښې حیله جوړه کړله چه روستو د هغې ذکر راځی.
وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ په علم او معرفت کښې فرق دا دے چه معرفت د ذات د معلوم سره تعلق لری او علم د هغه د حالاتو سره تعلق لری نو دلته دوه احتماله دی اول دا چه علم په معنی د معرفت سره دے او اَلَّذِیْنَ د هغې مفعول دے او علم په معنیٰ د معرفت په قرآن کښې ډیر راغلے دے. دویم احتمال دا دے چه علم په خپله معنی سره دے او مضاف پټ دے یعنی احوال الذین اه.
سوال:- د دے قصے په ابتداء کښې یې لفظ د اذ نه دے ذکر کړے په شان د نورو واقعاتو بلکه دلته عَلِمْتُمْ او په سورة اعراف کښې وَاسْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ اه ذکر دے؟- جواب:- دا قصه بنو اسرائیلو پټوله ځکه چه په دے کښې د دوی ډیره بدنامه وه چه د خیټې د پاره د الله تعالیٰ د حکم نه خلاف کول وو په دے وجے سره د تاکید د پاره یې اُوئیل وَلَقَدْ عَلِمْتُمْ او وَاسْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ اه کښې مقصد د هغې نه تپوس کول نه وو بلکه الزامی تپوس کول مقصد دے نو د لَقَدْ عَلِمْتُمْ سره د هغې څه منافات نیشته.
اَلَّذِیْنَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِی السَّبْتِ، اعتداء نه مراد حیله کول دی د پاره د ښکار د مهیانو اکثر مفسرینو لیکلی دی چه دوی د جمعے په ورځ د سمندر په غاړه داړه لختی او کندے او کنستلے د پاره د دے چه د خالی په ورځ مهیان په دے لختو او کندو کښې داخل شی نو واپس په تریته نشی تللے ځکه چه د خالی په ورځ به دوی ورخو ته بند کړل. بله طریقه دا وه چه د جمعے په ورځ به یې کُنډے په تارونو کښې اُوبوته اُویزاندے کړلے د پاره د دے چه د خالی په ورځ په دے کښې مهیان او نخلی نو بیا به یې د اتوار په ورځ د اُوبو نه راُویستلے. اګرچه د جمعے په ورځ کندے او لختی کنستل او کُنډے اچول منع نه وُو لیکن په دے نیت سره چه د خالی په ورځ مهیان راګیر شی نو حرام وُو. دا رنګ د خالی په ورځ مهیان په کندو او کُنډو کښې راګیرول دا د خالی د ورځے بے احترامی او بے عزتی وه نو حرام وه نو د دے مجموعه ته یې دلته اعتداء او په سورة اعراف کښې عدوان اوئیلو. فِی السَّبْتِ په دے کښې دوه احتماله دی اول دا چه ورځ د خالی کښې یې اعتداء کوله دویم دا چه

(فی حکم السبت) په باره د تعظيم د خالی کښ اعتداء کوله- او دا د واړه احتمالونه صحيح دی- نوکه دوی بانداسے چا اعتراض کوؤ چه تاسو د خالی د ورځ بے احترامی اوکړله نو دوی به تاويل کوؤ چه موږ خو د خالی په ورځ د داسے عمل نه منع کړے شوی وؤ چه د عبادت نه مو مشغولوی او دا طريقه خو موږ لره د عبادت نه نه مشغولوی دا رنګ دوی به وئيل چه د خالی په ورځ مهيا د اوبو نه راويستل حرام دی نو موږ خو د خالی په ورځ په اوبو کښ ساتلی دی نو دا کار خو حرام نه دے او د دے نه دا متل پښتو کښ مشهور دے (چه ملا صاحب وړله خپے اوبو نه کړلے) نو دا تاويل باطل وؤ او د هغے سره حيله جوړولو سبب د عذاب د دوی اوګرځيدلو-

فَقُلۡنَا لَهُمۡ كُونُوا قِرَدَةً خٰسِئِيۡنَ، فَقُلۡنَا کښ اشاره ده چه دا عذاب د الله تعالیٰ د طرف نه وؤ هيڅ د هغے د مقابلے کولو طاقت نه لرلو- كُوۡنُوۡا دا امر د باره د تسخير او تعجيز دے په دے کښ د مامور اختيار او قدرت نه وی ليکن اشاره وی سمدستی نزول د عذاب ته- قِرَدَةً ابن کثير وئيلی دی چه شادو (بيزو) په حيواناتو کښ ډير مشابهت په شکل کښ لری د انسان سره ليکن په حقيقت کښ انسان نه دے نو دا رنګ عمل د حيلے په ظاهر کښ مشابه دے د حق سره او په حقيقت کښ مخالف دے د حق نه او جزا خو د جنس د عمل نه وی د دے وجے نه د دے کسانو مسخ اوکړے شوه په شکل د شادوګانو سره- او دا رنګ شادو په حيواناتو کښ په حيلو کولو سره ډيره مشهوره ده نو د حيله ګرو سره ئے مناسبت دے- خٰسِئِيۡنَ خبر دے روستو د بل خبر نه د باره د كُوۡنُوۡا يا حال دے د اسم د كُوۡنُوۡا نه او صفت د قِرَدَةً هم کيدے شی- خسأ لرے والی او د شړلو د باره استعماليږی د باره د سپی يا شادوګانو نو دا رنګ انسانان چه هغوی سره مشابه وی نو هغوی د باره هم استعماليږی لکه په سورة مؤمنون ۱۰۸ کښ- نو په دے وصف کښ اشاره ده چه روستو د مسخ نه خلقو د دوی نه نفرت کوؤ او د ځان نه ئے شړل يا دا چه د الله تعالیٰ د رحمت نه لرے شول- او تولو راويانو د تفسير اتفاق کړے دے چه دا مسخ د شکلونو صوری حقيقی وه او قول د مجاهد نه چه نقل دے چه دا مسخ صوری نه وه صرف معنوی وه يعنی مسخ د زړونو وه نو ابن کثير وئيلی دی اګر چه سند

فَجَعَلْنٰهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا

نو اوګرځوله موږ دا قصه عبرت هغه چا لره چه حاضر وو هغه وخت

وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِيْنَ ﴿۶۶﴾

او هغه چا لره چه روستو وو او وعظ (زجر) د پاره د پرهیزګارانو (رد دے امت) -

د مجاهد د قول جيّد دے ليکن دا قول غريب خلاف دے د ظاهر نه او بيا ئے ډيرو امامانو د تفسير نه نقل کړے دے چه دا مسخ صوري حقيقي وه او په آخر کښ وئيلي دي چه دا ما د دے وجے نه نقل کړو چه قول د مجاهد د دے ټولو نه مخالف دے نو هغه صحيح قول نه دے. او صاحب د مواهب الرحمان وئيلي دي چه دا وهم دے د يو راوي نه. او په دے امت (روستني) کښ د اثبات د مسخ د پاره ډير احاديث وارد دي چه هغه ابن قيم الجوزيه په اغاثة اللهفان ص ۳۵۹ کښ د کتاب ذم الملاهي د ابن ابي الدنيا نه نقل کړيدي او بيا ئے وئيلي دي چه داسے مسخ به په دے امت کښ په دوه ډلو کښ کيږي اوله ډله هغه ناکاره عالمان چه په الله تعالیٰ او په رسول کريم صلی الله عليه وسلم باندے دروغ وائي او دين د الله تعالیٰ ئے بدل کړے وي دويم تبکاره فسق او د محرماتو اظهار کوونکي خلق. او ممسوخ نسل باقي پاتے کيدل يا نه پاتے کيدلو کښ تفصيل قرطبي ذکر کړے دے او حديث د بخاري چه په هغے کښ ذکر د ښادو کانو او د هغوي رجم کول ذکر دي د هغے جواب ئے هم کړے دے هغه اوګورئ.

سوال:- دا خلق چه مسخ شول نو د هغوي عقل فهم خو پاتے نه شو نو دوي خو بخپل عذاب نه پوهيدل؟ جواب:- په مسخ سره صرف د دوي شکل بدل شو نو په خبرو او انساني کارونو باندے قادر نه وو ليکن په دے پوهيدل چه الله تعالیٰ موږ له د ګناه د وجے نه داسے عذاب راکړے دے (اللباب د ابو حفص دمشقي).

۶۶ په دے ايت کښ فائده او حکمت د دغه عذاب ذکر کوي.

فَجَعَلْنٰهَا، ضمير راجع دے دغه عقوبت يا امت ته چه مسخ کړے شوے دو يا قصے د هغوي ته. نَكَالًا، نکل په اصل کښ منع ته وئيلے شي نو نکال هغه عذاب ته وئيلے شي چه منع کوي فاعل د ګناه لره يا نورو خلقو لره د ارتکاب

(کولو) د دغه عمل ته او هغې ته عبرت تاکه سزا وئیلے شی لکه سزا د غلا کولو
په لاس پریکولو سره نوم د هغې نکال دے په سورۃ مائدہ ۳۸ کښ۔
لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا ابن عطیه وئیلی دی چه غوره دا ده چه ضمیر راجع دے عقوبت
ته یعنی دا نکال او سزا ده د تیر شوی گنا هونو۔ وَمَا خَلْفَهَا هغه گنا هونه
چه د دے نه روستو وی۔ دویم قول دا دے چه ها ضمیر هغه کلی ته راجع
دے یعنی څوک چه موجود وو په هغه کلی کښ او هغه څوک چه د هغوی
نه روستو پیدا کیږی یا هغه کلی چه نز دے وو هغې کلی د دغه خلقو ته
او هغه کلی چه لری وو او دا ره دی د بنی اسرائیلو ته یعنی بنی اسرائیلو
کښ چه په ورځ د خالی دا سے عمل چا او کړو نو دا سزا به د هغوی وی۔
وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ موعظة مصدر میمی دے د وعظ ته، وعظ په اصل
کښ زجر او منع کولو او تخویف ته وئیلے شی۔ اگر چه کله په عامه معنی سره
تذکیر ته وئیلے شی۔ دلته اوله معنی مراد ده۔ لِّلْمُتَّقِينَ لام د پاره د انتفاع
دے او مراد د متقین نه زمونږ اُمت دے ځکه په اصطلاح د کتب الٰهیه
کښ دا صفت په دے اُمت پورے خاص دے مخکنو اُمتونو کښ صفت د
ربا نیون او رهبان مشهور وو او ابن کثیر او قرطبی د زجاج نه روایت
کړے دے چه دلته اخری اُمت مراد دے یعنی دا قصه منع کوی او زجر
ورکوی دے اُمت ته د ارتکاب د مثل د دغه عمل ته یعنی تورے حیلے
کول لکه چه ابن کثیر په سند سره حدیث نقل کړے دے چه (لَا تَرْتَكِبُوا
مَا ارْتَكَبَتِ الْيَهُودُ فَتَسْتَحِلُّوا مَحَارِمَ اللهِ بِأَدْنَى الْحِيَلِ) " مه کوئ هغه
کار ونه (حیلے) کوم چه یهودیانو کړے وو د دے د پاره چه حلال کړئ
حرام د الله تعالٰی لږه په معمولی حیلو سره"
سوال :۔ د بنی اسرائیلو د پاره یئے نکال ذکر کړو او د دے اُمت د پاره موعظه؟
جواب :۔ نکال په هغه ځائے کښ استعمالیږی چه د نفسِ هغه عمل ته
منع کول مقصد وی او موعظه په هغه ځائے کښ استعمالیږی چه د مثل د
هغه عمل نه منع ذکر کیږی۔ نو بنی اسرائیل خو د خالی د ورځے د بے احترامئ
نه منع وو نو د هغوی د پاره دغه واقعه نکال دے او دا اُمت خو د خالی
د ورځے د کار نه منع نه دی بلکه د دغسے حیلو کولو نه منع شویدی یعنی
دا سے حیلے مه کوئ چه د الله تعالٰی حرام د ځان د پاره حلالوئ نو د دوی

د پاره لفظ د موعظة مناسب دے۔
بحث د حیلو کولو په احکامو شرعیو کښې:- هر کله چه د دے آیت نه معلومه شوه چه دغه حیله د دوی اعتداء او عدوان دے او سبب د عذاب دے نو معلومه شوه چه دا حیله حرامه ده او آلوسی په تفسیر کښې لیکلی دی چه د دے آیت نه بعض اهل علمو دلیل نیولے په حرمت د حیلو کولو باندے په دین کښې نو د دے مناسبت د وجے د دے مسئلے تفصیلی او مناسب بیان لیکل ضروری دی۔ په دے کښې شپږ مباحث دی۔
بحث اول په معنیٰ د حیله کښې دے:- اکثر اهل لغت لیکلی دی چه لفظ حیله واوی دے یعنی د حول نه اخستے شوید ے واو په یاء سره بدل شوید ے بدلیدلو او انتقال ته وئیلے شی او په عرف کښې مَا يُتَوَصَّلُ بِهِ إِلَى حَالَةٍ خَفِيَّةٍ (راغب ص۱۳۵)۔ یا مَا يُتَوَصَّلُ بِهِ إِلَى الْمَقْصُوْدِ بِطَرِيْقٍ خَفِيٍّ (عمدة القاری ص۱۰۸ ج۱۲)۔ دویم تعریف غوره دے او راغب ذکر کړیدی چه اکثر استعمال د دے لفظ په هغه کارکښې کیږی چه د هغے په کولو کښې خباثت وی (دهوکه ورکول) او کله کله استعمالیږی په هغه کارکښې چه په هغے کښې حکمت وی (لکه په سورة نساء ۹۸ کښې) اول ته خداع او مخادعه هم وئیلے شی د دے وجے نه امام بخاری کتاب الحیل کښې شپږم باب (باب مَا ينهٰى من الخداع) ایښودلے دے او دویم ته مخرج وئیلے شی یعنی طریقه د وتلو د تکلیف او مصیبت نه۔
بحث ثانی په تقسیم د حیلو کښې:- عینی او ابن حجر دواړو په شرح د صحیح بخاری باب فی ترک الحیل کښې وئیلی دی چه امام بخاری اول مطلق ذکر کړے وو او روستو ئے باب فی ترک الحیل ذکر کړو نو اشاره ده چه په حیل کښې بعض داسے دی چه هغه نشی ترک کیدلے نو معلومه شوه چه بعض حیل جائز او بعض ناجائز دی۔ عینی په دغه صفحه کښې ذکر کړی دی چه احتیال (حیله کول) د پاره د تیښتے کولو د حراموته او لرے کیدل د گناهونو ته څه پرواه پرے نیشته بلکه دا مستحب ده او احتیال د پاره د ابطال د حق د مسلمان گناه او عدوان دے او نسفی په کافی کښې د امام محمد بن حسن نه نقل کړے دے چه لَيْسَ مِنْ أَخْلَاقِ الْمُؤْمِنِيْنَ الْفِرَارُ مِنْ أَحْكَامِ اللّٰهِ تَعَالٰى بِالْحِيَلِ الْمُوْصِلَةِ إِلَى إِبْطَالِ الْحَقِّ (د مؤمنانو د اخلاقو نه

نه ده چه د الله تعالیٰ د احکامونه تېښته کوی په دا سې حيلو سره چه رسوئ کی دی باطلولو د حق ته) او سرخسی په المبسوط کتاب الحيل ص۲۱۰ ج۳۰ کښ وئيلی دی حاصل ئې دا دے چه "هغه کار چه په هغې سره انسان د حرامونه خلاصيږی يا حلال ته رسيدل کولے شی نو دغه حسن دے او کله چه حيله کوی د پا ره د ابطال د حق د يو شخص يا حيله کوی په خائسته کولو د باطل کښ يا حيله کوی په يو حق کښ چه په هغې کښ شبهه داخلوی نو دا حيلې مکروه دی"- او فتاوی هنديه ص۳۹۰ ج۶ کښ کتاب الحيل کښ وئيلی دی "چه مذهب زمونږ د علماؤ (احنافو) دا دے چه هره حيله چه استعماليږی د پا ره د ابطال د حق د غير يا د پا ره د شبهې داخلولو په حق کښ يا د پا ره د خائسته کولو د باطل نو هغه مکروهه ده او هره حيله چه کيږی د پا ره د خلاصيدلو د حرامونه يا د پا ره د رسيدلو حلال ته نو هغه جائز ده"- او ابن حجر وئيلی دی په فتح الباری ص۳۴۲ ج۱۲ کښ چه "حيله په نيز د علماؤ په ډير قسمه ده په اعتبار د باعث او سبب د حيلې کولو نو که رسيدل کوی د حق ابطال ته يا د باطل اثبات ته په مباح طريقې سره نو دا حرام ده او که رسيدل کوی اثبات د حق يا دفع کولو د باطل ته په مباح طريقې سره نو دا واجب يا مستحب ده او که رسيدل کوی د پا ره د بچ کيدلو د وقوع د مکروه ته په مباح طريقې سره نو دا مستحب يا مباح ده او که ترک د مستحب ته رسيدل کوی نو دا مکروهه ده"- او ابن قيم الجوزيه په اغاثة اللهفان کښ ص۲۷ ج۲ ته تفصيل د اقسامو ليکلے دے حاصل ئې دا دے چه د حيلو درې اقسام دی اول قِسم هغه پټې لارے دی چه په هغې سره حرام فی نفسه ته رسيدل کيدے شی نو هغه حرام ده په اتفاق د مسلمانانو سره لکه حيلې جوړول د پا ره د مالونو د خلقو (په حيله د اسقاط مروجه کښ چه مال د ارخلق دغه قدر په اخلی دا ئې پوره مثال دے) په دے کښ يو قسم هغه دے چه دا ښکاره وی چه مقصد د دے شخص شر او ظلم دے او دويم قسم دا دے چه هغه شخص ښکاره کوی چه زما مقصد خير دے او مقصد ئې پټ ظلم او بغی وی نو دا خو بے شکه گناه کبيره ده- او دريم قسم هغه څيز چه فی نفسه مباح وی ليکن په قصد د حرام سره حرام او گرځی لکه سفر د پا ره د قطع طريق (لارے شوکولو) يا غلا کولو- څلورم قسم: قصد او کړی په حيلې سره رسيدلو د حق ته يا دفع کولو د باطل ته ليکن

هغه طريقه يې حرامه وي لكه دروغ قسم او دروغ شهادت كوي د پاره د حق ثابتولو يا د باطل د دفع كولو د پاره نو دا هم حرام دے. پنځم قسم چه بيو سبب شرعي مباح ذريعه او ګرځوي د تحليل د حرامو د پاره يا د ساقط كولو د واجبِ شرعي د پاره نو دا هم حرامه ده بالاتفاق (او حيله د اسقاط مروجه هم په دے كښ داخل ده) او دا رنګ حيله د اسقاط د زكوٰة يا د شفعے د پاره يې هم د دے مثال ذكر كړے دے. او شيخ رشيد احمد ګنګوهي په لامع الدراري ص ۲۱۸/۴ كښ وئيلي دي چه حيله كله د پاره د تحصيل د حق وي يا د احياء د حق د مسلمان وي يا د دفعے د ظلم وي د مسلمان نه نو دا حيله جائز ده او د پاره د ابطال د حق د مسلمان يا د پاره د غورزولو د هغه په هلاكت كښ نو دا ناجائز ده.

بحث دريم په اختلاف د علماؤ كښ:- ابن حجر فتح الباري كښ وئيلي دي چه قول په جواز د حيلو كولو كښ د احنافو نه مشهور دے او نسبت د يو كتاب دے په دے باب كښ امام ابو يوسف ته ليكن معروف د هغه او د ډير اماما نو ته دا ده چه حيله كول د پاره د قصد د حق مراد دي عام حيل مراد نه دي مشهور دا ده چه په نيز د امام مالك او امام احمد او امام بخاري رحمهم الله ټول حيل حرام دي او جائز دي په نيز د امام ابو حنيفه او امام شافعي رحمهم الله. ليكن صحيح دا ده چه قول د حرمت مطلقًا او قول د جواز مطلقًا صحيح نه دے بلكه تقسيم د ټولو په نيز ثابت دے. امام بخاري د كتاب الحيل په بابونو كښ په اهلِ كوفه يعني احنافو باندے رد كوي معلوميږي چه هغوي په دغه مواضعو كښ د احتيال قائل دي اګر چه هغوي د هغې جوابونه كوي او هغې ته مخارج وائي. دا رنګ قول د سرخسي مجموعه الحيل في الاحكام المخرجة لمن الامام جائزة عند جمهور العلماء ص ۳۰۹/۲ (حيلے كول په هغه حكمونو كښ چه د هغې تخريج كړے شوے دے د (اقوالو) د امام ابو حنيفه رح نه جائز دي په نيز د ډيرو علمائو) اګر چه په باره د كتاب الحيل د امام محمد كښ د ابو سليمان جوزجاني قول يې ذكر كړے دے چه هغه د دغه كتاب نسبت امام محمد ته بلكل نړلے دے ليكن د ابو حفص قول ته ترجيح وركړے شويه چه دغه د امام محمد تصنيف دے او صاحب د جواهر المضيئة په ص ۲۰۸/۲

کښې ترجیح ورکړے ده قول دَ ابوسلیمان جوزجانی ته - هاں دَ امام محمدؒ اودَ امام ابویوسفؒ اختلاف په حیله دَ اسقاط دَ زکوٰة اودَ شفعه وغیره کښې فتاوی هندایه ص۳۹۰/۶ کښې ذکر دے چه امام محمدؒ دا حیله مکروه گڼړلے ده او امام ابویوسف په دے کښې رخصت ورکړے دے لیکن مشائخو احناف و عمل کړیدے په قول دَ امام محمدؒ باندے - او دَ امام ابوحنیفهؒ نه په دے باب کښې هیڅ تصریح نقل نیشته -

بحث څلورم په دلیلونو دَ اثبات دَ حیلو کښې سرهٔ دَ جوابونو نه

اول دلیل آیت دَ سورة نساء ۹۸ - طریقه دَ استدلال داده چه الله تعالیٰ دَ مستضعفینو عذر دا ذکر کړے دے چه هغوی دَ ځان دَ خلاصولو دَ پاره حیله نشی کولے نو معلومه شوه چه دَ کافرانو سره دَ اوسیدلو نه دَ بچ کیدلو دَ پاره حیله ښه کار دے او دا حیله ده دَ حرام نه دَ بچ کیدلو دَ پاره.

جواب دا دے چه کله دے نه هغه قسم حیله ثابت شوه چه په هغې کښې اتفاق دے نو دَ یو قسم حیلے دَ اثبات نه دَ ټولو قسمونو اثبات نه لازمیږی.

دویم دلیل واقعه دَ ایوب علیه السلام آیت دَ سورة ص ۴۴ دَ هغې تفصیل او محمل په تفسیر دَ سورة ص کښې ذکر دے چه هغه خاص وه په ایوب علیه السلام پورے بل دا چه هغه دَ مظلوم نه دَ ظلم دَ دفعې دَ پاره حیله ده نو رے حیلے په هغې باندے نشی قیاس کیدلے دا رنګ دَ هغه په ملت کښې دَ حنث دَ پاره کفاره مشروع نه وه او زمونږ په ملت کښې چه کله دا سے قسم وارد شی نو په کفارے سره خلاصیږی نو حیلے ته حاجت نیشته او قیاس دَ حیله اسقاط مروجه په دے باندے ډیر غلط دے ځکه چه په دے کښې ډیر څیز کم کړے شویدے او په حیله دَ اسقاط کښې لږ څیز زیاتوی - دریم دلیل دَ ربٰوته دَ بچ کیدلو دَ پاره چه نبی صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل "بِعِ الجمع بالدَّرَاهِم ثمّ اشْتَرِ بِالدَّرَاهِم جَنِيبًا" (خرج کړه ردی کهجورے په روپو سره بیا واخله په روپو سره جنیب کهجورے) لیکن په دے باندے دَ حیلے تعریف صادق نه دے داخو ښکاره دوه عقود جدا جدا دی او یو جائز عقد دَ بل جائز عقد دَ پاره ذریعه ده داخو اتفاقی صورت دے - څلورم دلیل سنت دلالت کوی چه انسان لره جائز دی چه قول دَ کذب نه ځان بچ کړی په معاریض سره او دیته حیله فی الاقوال

وئیلی شی او ددے د پاره ابن قیم رح ډیر احادیث او آثار ذکر کړی دی۔ لیکن د دے مذاہبو او د حیلو د افعالو غیر شرعیه په مینځ کښې ډیر فرق دے۔ پنځم دلیل په واقعه د یوسف علیه السلام کښې كَذٰلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ یعنې یوسف علیه السلام د رور د حصار دلو د پاره د رور په سامان کښې لوښے کیښودلو او بیا یئے د هغه د سامان نه را اوویستلو او د هغوی د قانون مطابق یئے یو کال د پاره د ځان سره قید کړو او دیته الله تعالیٰ کید وئیلی دی یعنې پټ تدبیر او د هغې بل توم حیله ده۔ ابن قیم په اغاثة اللهفان ص ۲/۱۰ کښې د دے تفصیلي جواب کړے دے حاصل یئے دا دے چه په دے واقعه باندے استدلال هغه وخت صحیح کیږی چه نفس دا سے عمل زمونږ په شرع کښې جائز شی لیکن په شرع کښې دا سے کار چه په هغې پلار خفه کوی او په رور باندے بد نامه لګوی او د بل ملک په قانون باندے فیصله کوی دا نه دی جائز نو هر کله په مقیس علیه عمل جائز نه وی نو په هغې باندے نورے حیلے څه رنګ قیاس کیدلے شی بلکه دا خاص ده په یوسف علیه السلام پورے په دوؤ وجوسره اول وجه کدنا، نسبت د دے تعلیم الله تعالیٰ ته دے نو په دے کښې وحی موجود ده او په نورو حیلو باندے خو وحی نیشته۔ دویمه وجه لیوسف لام د پاره د تخصیص دے یعنې دا تدبیر خاص وؤ په یوسف علیه السلام پورے۔

بحث پنځم دلیلونه د منع د حیلوا و قباحات د حیلو:- او مراد د حیلو نه هغه حیلے دی چه د اسقاط د واجباتو او تحلیل د حرامو، او مظلوم نه ظالم او د ظالم نه مظلوم جوړول، او د حق نه باطل او د باطل نه حق جوړولو د پاره دی۔ دلیل اول سورة بقره ۹ ـ يُخٰدِعُوْنَ اللّٰهَ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا۔ مخادعه هم حیله جوړول دی په اظهار د خیر کښې خلاف د باطن نه د پاره د حاصلولو د غلط مقصد او دا وصف د منافقینو دے۔ په روایت د سعید بن منصور د ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دے چه ده ته یو سړے راغے وئیل یئے چه زما تره خپله ښځه په دریے طلاقو سره طلاقه کړیده آیا بل سړے د هغې تحلیل د دهٔ د پاره کولے شی (یعنې دویم نکاح په شرط د تحلیل سره) نو هغه جواب اوکړو څوک چه خداع د الله تعالیٰ سره کوی نو الله تعالیٰ به هغه سره خداع اوکړی۔ (اغاثة ص ۳۵۶/۱) د شریک بن عبدالله نه نقل دی چه کتاب الحیل کتاب المخادعه دے۔ دویم دلیل، حیله کول استهزاء او لعب د

په احکام شرعیه پورے او دا صفت د اهلِ نفاق دے رسورة بقره ۲۰۰ سورة توبه
د دے وجه دا ده چه اقوال شرعیه او احکام شرعیه د پاره د حقایقو او شرعی
مقاصدو دی او بو انسان هغه لره د هغه مقصد نه اړوی بل مقصد ته نو دا
استهزاء او تلاعب د ی لوبے کول دی) او د دے مثال روایت د نسائی دے د محمود بن
لبید نه چه یو سړی حیله ئیځه په دریو طلاقو سره طلاقه کړے وه د رسول
الله صلی الله علیه وسلم په زمانه کښ نو هغه او فرمائیل ایا لوبے کیدل یشی
په کتاب د الله تعالی پورے او حال دا دے چه زه ستا سو په مینځ کښ یم۔ دریم
دلیل واقعه د باغ والا چه په سورة قلم کښ ده چه هغوی د مسکینانو د حصے
ساقط کولو د پاره حیله جوړه کړله چه صبا وختی به د باغ پریکولو لرے کولو
د پاره ځو او شور به نه کوؤ هسے نه چه مسکینان خبر شی دا په سورة قلم کښ
د نکلـه تر ۳۳ پورے ده او دغه حیله سبب د عذاب او د ملامته کولو
د یو بل او د افسوس دوی او گرځیدله دا رنگ حیله اسقاط مروجه هم په اصل
کښ د مسکینانو په باره کښ ده او مالدار ملا یانو ته ورکول مقصد نه دے۔ څلورم
دلیل قصه د اصحاب السبت ده چه په سورة بقره ۶۵ او سورة اعراف ۱۶۳
کښ ذکر ده هغوی هم د ښکار د مهیانو د پاره (چه حرام وؤ په ورځ د خالی)
حیله جوړه کړله چه گنډے یے په ورځ د جمعے اوبو ته واچولے د پاره د دے
چه د خالی په ورځ پکښ مهیان او ننوځی او بیا به یے د اتوار په ورځ گټلے
راویستلے نو دا حیله ده د پاره د حاصلولو د حرامو نو په دوی باندے عذاب
د شکلونو د مسخ کیدو راغے چه د حیله گرو سره مناسب دے۔ پنځم دلیل امام بخاری
د رد د حیلو د پاره د دے حدیث نه دلیل نیولے دے "إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ"
یعنی حیله گر اگر چه په ظاهر کښ جائز کار کوی لکه گنډے اچول په ورځ
د جمعے۔ یا یو مسکین ته ډیرے فدیے ورکیدل لیکن نیت د هغه حرام
څیز حلالول او اسقاط د واجباتِ شرعیه دے نو نیت یے خراب دے نو
دغه عمل یے برباد دے۔ شپږم دلیل امام احمد بن حنبل رحمة الله علیه
دلیل نیولے دے د پاره د ابطال د حیلو په حدیث د خیار مجلس یا خیار قبول
سره په باب د بیع کښ چه اَلْبَيِّعَانِ بِالْخِيَارِ حَتّٰى يَتَفَرَّقَا إِلَّا أَنْ يَكُوْنَ صَفْقَةَ
خِيَارٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُ أَنْ يُفَارِقَهُ خَشْيَةَ أَنْ يَسْتَقِيْلَهُ (رواه احمد و ابوداؤد و نسائی
والترمذی) او ترمذی دے ته حسن وئیلی دی۔ ترجمه: خرڅوونکی او

اغستونکی لره اختیار دے د قیلولو او د رد کولو تو هغه یورے چه جدا شی مګر که
چرے عقد د خیار شرط وی- او ته دی حلال چه جدا شی د وجے د ویرے د اقالے
(واپس کول د عقد) کولو نه" تو جدا کیدل خو جائز عمل دے لیکن بیو د
عاقد اینو چه په دے نیت سره جدا کیږی چه د هغه بل ملګری حق د اقالے
باطل کړی نو دا حرام دے- اووم دلیل حدیث دے د ابو هریره رض چه رسول
الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی چه لَا تَرْتَكِبُوْا مَا ارْتَكَبَتِ الْيَهُوْدُ وَتَسْتَحِلُّوْا
مَحَارِمَ اللهِ بِأَدْنَى الْحِيَلِ (مه کوئی هغه کار نه چه یهودیا نو کړیدی چه حلالوئ
حراموا د الله تعالیٰ لره په معمولی حیلو سره) مختکښ دا حدیث تیر شویدے.
په دے کښ مونږ منع کړے شوی یو د مشابهت د یهودیانو نه چه هغوی
قِسم قِسم حِیلے کړے وے د پاره د حلالولو د محرّماتِ الٰهیه لره- اتم دلیل
حدیث دے د بخاری او مسلم چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی
قَاتَلَ اللهُ الْيَهُوْدَ حُرِّمَتْ عَلَيْهِمُ الشُّحُوْمُ فَجَمَلُوْهَا فَبَاعُوْهَا. (هلاک دِ کړی
الله تعالیٰ یهودیانو لره چه حرام کړے شوے وے په دوی باندے وازدے
نو دوی ویلے کړے په اُور باندے نو (هغه ئے) په ئے خرڅول)- او نور
دلیلونه هم شته دے د اختصار د پاره مونږ پریښودل-
بعض قباحات د حیلو:- (۱) ابوداؤد وئیلی دی چه ما د امام احمد رحمة الله
علیه نه اوریدلی دی چه حیله ګر حیلے کوی د پاره د نقض (مقابله کولو)
د سنتو د رسول الله صلی الله علیه وسلم (اغاثه ص۳۶۹) (۲) امام احمد رحمة الله
علیه نه چا ذکر کړه چه یو ښځه د خپل خاوند نه ځان جدا کوی نو حیله ګر
ملا ورته وائی چه کفر اوکړه نو هغه په شان هغے دا سے اوکړل- نو امام احمدؒ
ډیر په غضب شو او وئیل ئے چه څوک په دے باندے فتوی ورکوی یا
بل چا ته د دے تعلیم ورکوی یا په دے څوک رضا وی نو هغه کافر شو.
(۳) د نضر بن شمیل نه روایت دے چه په کتاب الحیل کښ درے سوه
شل مسئلے دی او هغه ټول کفر دے-(۴) رسول الله صلی الله علیه وسلم
اُمت ته داسے حیلے نه دی ښودلے او نه ئے په هغے باندے تیزی ورکړیده
بلکه د مکر، خداع، نفاق او مشابهت د یهودیانو نه ئے په حیلو کښ منع کړیده
(۵) شیخ الاسلام ابن تیمیه رحمة الله علیه فرمائیلی دی چه حیلے جائز کول
خو د شارع سره مقابله کول دی ځکه چه شارع حرامو ته د رسیدلو لارے منع

کوی او حیله کړ خو حرام تو ته د رسیدلو لار ے لټوی او جوړوی۔
بحث شپږم خاص په حکم د حیله اسقاط مروّجه کښ ده:- هر کله چه یو شخص مړشی او د هغه په ذمه باندے فرائیض او واجبات شرعیه پاتے وی او د هغه مال د هغے د فدایا (شرعیه) د پاره کافی نه وی تو موجود لږ مال د هغه (او بعضو وئیلی دی) چه وارث د قرض را واخلی (جامع الرموز) او بعضو وئیلی دی چه کامل قرآن دے را واخلی که د مړی ملکیت وی یا بل چا درته بښلے وی هغه د هم په فدایه کښ قیمت کړی (نورالهدٰی) او مسکین ته دِے ورکړی او ورته دِے اووائی چه دا په فدایه کښ قبول کړه که په یوکرت سره فرائیضو او واجباتو ته دغه فدایه پوره نشی نو بیا دِے دغه مسکین دا مال واپس ورکړی مالک ته او هغوی دِے بیا دغه مسکین یا بل مسکین ته په دغه طریقه ورکړی یا دِے مالک دغه مسکین لره وکیل کړی د پاره د بښلو بل مسکین ته او اسقاط مروجه کښ داسے هم شته چه بیا دِے مالک د آخری مسکین نه واپس واخلی او په عامو خلقو که مسکینان وی او که مالدار وی باندے دِے تقسیم کړی په تفاوت د درجاتو سره او دے د پاره ئے کسان ګیر چاپیره په دائره شکل کښ کینولے وی۔ دا تصویر د حیلے د اسقاط دے چه د فقهې حنفی روستنو کتابونو لیکلے دے او په دے باندے د هر مړی په جنازے پسے بدعتیان دا عمل کوی او داسے لازم ئے ګڼړی چه د هغے نه کوونکی باندے ملامتیا کوی او هغه ته وهابی وائی۔ د دے حیلے د عدم جواز او بدعت کیدلو د پاره ډیرے وجے دی۔ اوله وجه دا چه د دے هیڅ ثبوت په قرآن او حدیث او قرونِ ثلاثه مشهود لها بالخیر کښ نیشته او د هیڅ مجتهد قول هم پکښ نقل نیشته نو دا یقیناً بدعتِ قبیحه دے۔ دویمه وجه مخکښ چه کوم دلیلونه د قباحت د حیلو بیان شول د هغه ټولو دلیلونو د لاندے دا حیله داخل ده کله چه پوره غور او اتصاف اوکړیشی۔ دریمه وجه کوم دلیلونه چه د جواز د بعضِ اقسامو د حیلو د پاره تیر شویدی په هغه اقسامو کښ دا حیله د اسقاط هرګز داخل نه ده لکه مخکښ موتبن واضح کړیدی۔ نو هغه د جواز دلیلونه دے حیلے ته بالکل شامل نه دی۔ څلورمه وجه د فقهې کومو کتابونو چه دا حیله لیکلے ده نو هیڅ کتاب ئے د دے د پاره ماخذ او دلیل شرعی نه دے ذکر کړے او صرف ذکر کول د دغه کتابونو یو مسئلے لره

(چه دلیل شرعي دربانـدے نه دی) دلیل دپاره د جواز نشي کیدلے او شامي لیکلي دي چه استحباب د یو څیز حکم شرعي دے نو د هغې د پاره دلیل شرعي ضروري دے (شامي ص۶۴۸/۱)۔ پنځمه وجه کوم کتابونو چه دا حیله لیکلې ده اکثر معتبر د پاره د فتوٰی نه دي په نیز د احنافو بانـدے۔ مثلاً صاحب قنیه هغه معتزلي دے (فیض الباری ص۳۹۴/۲۔ مجموعة الرسائل ص۱۸۱)۔ مؤلف د جامع الرموز قهستاني دلال دے د کتابونو فقیه نه دے (سعایه ص۲۵۳/۲)۔ او درمختار متن د شامي نو شامي رسم المفتي کښ لیکلي دي چه په درمختار بانـدے فتوٰی لګښي ورکیدلے۔ او نورالهدٰی د هغې د مؤلف هوڅه ثبوت نیشته چه سني دے او که شیعه دے او هغه غیر متداول کتاب دے۔ شپږمه وجه رد ستو ډیرو اهلِ علمو د دے حیلې قباحت ذکر کړے دے۔ رشید احمد ګنګوهي په فتاوٰی رشیدیه ص۱۲۶/۱ کښ وئیلي دي "باقی رہا یہ اسقاطِ مروجہ محض لغو اور بے ہودہ حیلہ ہے اور اس کا خیرالقرون میں کچھ اثر نہیں ہے"۔ او په ص۳۰۱ کښ لیکلي دي، "حیلہ اسقاط کا مفلس کیواسطے علماء نے وضع کیا تھا اب یہ حیلہ تحصیل چند فلوس کا (چند پیسوں ٹکٹوں کے حصول کیلئے ملاؤوں کے واسطے مقرر کیا گیا ہے حق تعالٰی نیت سے واقف ہے وہاں حیلہ کارگر نہیں۔ مفلس کے واسطے بشرط صحتِ نیتِ ورثہ کے کیا عجب ہے کہ مفید ہو ورنہ لغو اور حیلہ تحصیل دنیا دنیّہ کا ہے" او فتاوٰی د دارالعلوم دیوبند د دے حیلې رد لیکلې دے په ص۸۳/۱ ص۸۲/۲۔ او مفتي کفایت الله په دلیل الخیرات ص۳۰ کښ د دے رد کړیدے او عبدالحئ لکهنوي په نفع المفتي والسائل ص۹ کښ وئیلي دي چه دا حیله دیانتهً ثابت نه ده۔ او مدخل کښ ابن امیرالحاج هم رد کړے دے وئیلي یې دي "وهٰؤلاءِ يَتْرُكُوْنَهٗ بَعْدَ تَجْهِيْزِهٖ لِغَيْرِ ضَرُوْرَةٍ شَرْعِيَّةٍ بَلْ لِلْبِدَاعَةِ وَالرَّغْبَةِ فِيْ حُطَامِ الدُّنْيَا" ص۲۵۹/۳ (او دا کسان پریږدي (حصاروي) مړي لره روستو د تیارېدو د هغه نه بغیر د ضرورت شرعیه نه بلکه د پاره د بدعت او رغبت په ذلیل مال د دنیا کښ)۔ اوومه وجه په دے کښ وئیلي دي چه وارث د دے قرض رادړي نو دا قرضه په مړي بانـدے ثابتوي او د نورو ورثو نه یې غواړي او حال دا چه په حدیث صحیح سره ثابت ده چه نبي صلی الله علیه وسلم جنازه د هغه مړي نه کوله چه په هغه بانـدے قرضه ده او مال یې کافي د پاره د ادا د قرض او کفیل یې نه وو۔ اتمه وجه په دے کښ د قرآن کریم بے احترامي او بے عزتي ده او خصوصًا دلته دهوکه هم ده چه په بازار کښ د قرآن قیمت

سلّ روپئ وی او دوی ئے قیمت په زرګونو روپو سره لګوی۔ نهمه وجه کومه حیله د اسقاط چه اوس مروجه ده دا خو د هغه حیلے نه چه په کتابونو کښ لیکلے ده په ډیرو وجوهو سره خلاف ده۔ بعض دا دی چه شامی په مجموعة الرسائل ص۲۲۵/۱ کښ په شرطونو کښ دا شرط لیکلے دے چه دا عمل به په نیت د حیلے سره نه وی بلکه قصد د تملیک د مسکین به وی او اوس خو دوی ورله توم حیله اېښودلے ده۔ دا رنګ اوس التزام دے چه په جنازے پسے متصل کوی او د مړی دفن وریانو ے حصار وی۔ او په هیئت د حلقے سره مسکینان یا د علاقے مُلیان کېنی او دغه فدیئے جنازګاه او مقبرے ته نقل کوی۔ او په ورثو کښ د یتیمانو او مسکینانو فرق نه کوی او دا ټول وجوه د ادلّه شرعیه نه خلاف او بے دلیله کارونه دی۔

تنبیه:- د دور د قرآن د پاره دلیل تیسی چه عمر رضی الله عنه د دے عمل کړے دے او حواله ورکیدے شی په کتاب د ابو اللیث سمرقندی باندے او هغه حواله ورکړیده په کتاب الفتوح د واقدی باندے۔ د دے جواب دا دے چه اول خو د دے فتاوی وجود نیشته۔ دویم ابو اللیث خو ډیر کسان تیر شویدی فوائد بهیّه کښ مولوی عبد الحئ لکهنوی لیکلی دی نو دا په هغوی کښ کوم یو دے۔ دریم دا حدیث ئے د سند په لحاظ سره قابل د استدلال نه دے ځکه چه په دے کښ عباس بن سفیان مجهول دے او د ابن علیه او د سمرقندی ملاقات ثابت نه دے او د واقدی کتابونه ټول دروغ دی او په هغه باندے امام بخاری، ابن مبارک، ابن نمیر، ابن معین، امام احمد، امام نسائی او امام شافعی ټولو کلام کړے دے (تهذیب التهذیب ص۳۶۴/۹) وغیره څلورم دا چه دا کتاب په کتب حدیث کښ چرته نیشته مقدمه د ابن صلاح ص۱ کښ وئیلی دی "چا چه تن یو حدیث دا سے راوړو چه د محدثینو په کتابونو کښ نه وی نو هغه به قبول نه وی" نور هم د دے روایت د دروغجن کیدلو ډیر علامات دی زمونږ دین حنیفه سهله سمحه په دا سے ثبوته او بے اصله دلیلونو باندے تشی بنا کیدلے۔ الله تعالیٰ نه دُعاء ده چه مونږ په دین حنیف باندے مضبوط او قائم اولری او د ټولو خرافاتو بدعاتو بے دلیله اعمالو نه مونږ بچ اوساتی امین۔

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِۦٓ إِنَّ ٱللَّهَ

او کله چه اووئیل موسیٰ علیه السلام خپل قوم ته یقیناً الله تعالیٰ

يَأْمُرُكُمْ أَن تَذْبَحُوا۟ بَقَرَةً ۖ قَالُوٓا۟

حکم کوی تاسو ته، چه حلاله (ذبح) کړئ یو غوا - دوی اووئیل

أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا ۖ قَالَ أَعُوذُ بِٱللَّهِ

ایا ته موږ سره توقے کوے - هغه اووئیل پناه غواړم په الله تعالیٰ سره

أَنْ أَكُونَ مِنَ ٱلْجَٰهِلِينَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا۟ ٱدْعُ لَنَا

چه شم زه د جاهلانو (ناپوهو) نه - دوی اووئیل دُعا اوغواړه موږ له

٦٧ په دے ایت او قصه کښ ذکر د بل خباثت د مشرانو د بنی اسرائیلو دے چه هغه حیلے لټول دی د پاره د ساقط کولو د حکم د الله تعالیٰ د خپلو ځانو نه یعنی حیله ده د پاره د اسقاط د واجب روستو د ذکر د حیلے نه د پاره د حصول د حرامو، نو دا دویم قسم حیله ده لکه چه مخکښ په اقسامو د حیله کښ ذکر شول حیله حرامو ته د رسیدو د پاره ډیره قبیحه ده په نسبت د حیلے کولو د پاره د واجب پریښودلو، د دے وجے نه هغه ئے مخکښ کړے وه - دا رنګ دا عطف دے واذ اخذنا میثاقکم ۸۳ پاندے او په مینځ کښ جمله معترضه ده نو دا د دوی د عصیان او اعتداء بل قسم دے روستو د نقضِ عهد نه په باره د کتاب الله کښ په دے کښ د دوی تعنت په سوالاتو کښ او نبی ته نسبت د استهزاء چه جهل دے او ټال متول کول په پوره کولو د حکم د الله تعالیٰ کښ ذکر دے او دا اقسام د عصیان او اعتداء دی - وَاِذْ قَالَ مُوسٰی لِقَوْمِهٖ، په ۵۴ کښ یٰقَوْمِ ورسره وئیلی وو دلته ئے نه دے وئیلے وجه دا ده چه هلته سخت زجر وو دوی ته په شرک کولو سره او توبے کولو ته دعوت وو نو لفظ د یٰقَوْمِ سره ئے تصریح اوکړه او دلته صِرف یو امر کول دی د پاره د ښخولو د عقیدے د دوی په توحید باندے په دیکښ زجر نیشته - اِنَّ اللّٰهَ یَاْمُرُکُمْ اَنْ تَذْبَحُوْا بَقَرَةً، په لفظ د اِن او تصریح په اسم د الله تعالیٰ او د امر په نسبت کولو کښ الله تعالیٰ ته ډیر تاکیدات دی په فرض کولو د ذبح د بقرے باندے - اَنْ تَذْبَحُوْا معلومه شوه چه په بقره او د دے مثل ځناورو کښ سنت طریقه ذبح کول دی او په اوښانو کښ سنت نحر دے -

بَقَرَةً، دے ته بقره ځکه وئيلے شي چه دا شلوي زمکے لره د پاره د کرونده کولو.
اکثر مفسرينو وئيلي دي چه بقره نوم د پاره د مؤنث دے (غوا) او ثور نوم د مذکر دے (غويئے) او بعض مفسرينو بقره اسم جنس ګرځولے دے چه مذکر او مؤنث دواړو ته شامل دے او دلته يئے مراد غويئے اخستلے دے په قرينه د لفظ د فَارِضٌ، بِكْرٌ، عَوَانٌ سره . او لفظ بقر چه روستو يئے مذکر ذکر کړيدے او اول قول والا جواب کوي چه فَارِضٌ، بِكْرٌ، عَوَانٌ صفاتِ مؤنثه دي په صيغه د مذکر سره لکه حامل او حائض او لفظ بقر د پاره د جنس دے. غوره زما په نيز دويمه توجيه ده د وجے د مناسبت نه د عجل سره چه دوی ک هغه عبادت کړے وؤ او هغه مذکر بچے وؤ.
سوال:- د مينځ د نورو حيواناتو نه د غوا د تخصيص څه حکمت وؤ او دارنګ د دے امرِ الٰهي د پاره څه باعث وؤ؟-
جواب:- قرطبي د ماوردي نه نقل کړيدی او د دے وجه يئے ذکر کړے ده چه بقره د جنس د عجل نه ده چه دوی مخکښ د هغے عبادت کړے وؤ او په مصر کښ هم د دے په عبادت کولو باندے د مصريانو د تقليد د وجے نه عادت د عبادت جوړ شوے وؤ او هغه يئے مقدس ګڼړنا وركنړلو) نو د دوی د عقيدے د توحيد د پخولو د پاره الله تعالیٰ د بقرے د ذبح حکم اوکړو د دے د پاره چه سپک کړی الله تعالیٰ د دوی په نيز هغه څيز چه دوی د هغے تعظيم او عبادت کوؤ- او دارنګ نسفي مدارک کښ راوړی دی او ابن قيم الجوزيه په تفسير بدائع التفسير ص۱۳۲ کښ ليکلي دي چه په ذِبح د بقره کښ تنبيه وه چه دا قسم حيوان د ذبح او د حرث او سقي (ريوے، او په خوړ) د تذليل نه ځان بچ نشي ساتلے نو دے د الوهيت د پاره صالح نشي کيدلے. او د دے نه معلومه شوه چه باعث په دے امر د ذبح باندے لِيُهَوِّنَ عِنْدَ هُمُ دے (قرطبي) يعني تصحيح د عقيدے د توحيد ده واقعه د قتل د دے د پاره اصل سبب او باعث نه دے او د دے دليلونه دا دی، اول دليل دا واقعه يئے شروع کړے ده په اِذْ سره او دا حرف دلالت کوی چه دا مستقله واقعه ده- دويم دليل، دا واقعه يئے مقدم کړے ده په واقعه د قتل باندے نو ظاهر د تقديم نه دا ده چه هغه واقعه د دے نه روستو ده- دريم دليل، چه قتل ئے سبب دے نو پکار وه چه دوی سمدستی غوا حلاله کړے وے او قاتل مقتول ته حاجت نه وؤ ځکه چه قاتل زر معلوم شوے وے

څلورم دلیل، ابن کثیر په سند سره د ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت راوړے دے چه بنی اسرائیلو څلویښت کاله د بقرے طلب کوو اخر یے اوموند له نو هغه مړے دوی څلویښت کاله په څه طریقے سره روغ ساتلے وو. پنځم دلیل چه په ټکړے د بقره سره مړے ژوندے شی نو په دے سره خود ډېر لوی عظمت په زړونو د خلقو کښې ډیریږی هسے نه چه بیا د هغې عبادت شروع کړی.
سوال :- د دے قصے نقل (چه د غوا ذبح کولو د پاره سبب قتل وو) د عبیدهؓ او ابوالعالیه او سدیؒ وغیره د روایاتو د تفسیر نه موجود دے ؟ - جواب :- ابن کثیر د دے ټولو روایاتو نه روستو وئیلی دی چه ظاهر دا ده چه دا راخستلے شویدی د کتابونو د بنی اسرائیلو نه (او دلیل یے د قرآن او حدیث صحیح مرفوع نه نیشته) او د دے اسرائیلیاتو نقل جائز دے لیکن تصدیق او تکذیب یے نه کوو صرف اعتماد به په هغه نقل باندے وی چه د حق (شرعے) سره موافق وی.
سوال :- روستو فاضربوه ببعضها صریح دلیل دے په دے قصه باندے ؟
جواب :- روستو به انشاء الله د هغې توجیه راشی چه په هغې کښې دا تصریح نیشته چه ضمیر ونه دے بقرے ته راجع شی دارنګ قرطبی یلے توجیه ته اشاره کړے ده چه امر د ذبح د بقرے مخکښې دے او کله چه بقره حاصله شوه او ذبح اوشوه نو واقعه د قتیل واقع شوه نو او وئیلے شو چه فاضربوه ببعضها. په دغه توجیه باندے یو اعتراض دے چه د هغې جواب به روستو ذکر کړے شی.
قَالُوٓا اَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا دا په معنیٰ د مفعول دے یعنی مَهْزُوًّا بنا یا حمل مبالغةً دے. او وجه د دے تعجب دا ده چه د غوا تقدس د دوی په زړونو کښې پټ پروت وو لکه چه روستو راځی وَاُشْرِبُوْا فِیْ قُلُوْبِهِمُ الْعِجْلَ نو د دوی په ګمان کښې دا نه راتلل چه موسیٰ علیه السلام به موږ ته د ذبح د بقرے حکم راکوی نو خیال یے اوکړو چه موسیٰ علیه السلام زموږ سره ټوقے کوی.
فائده :- په دے کلمے سره دوی کافر شول یا نه په دے کښې دوه قولونه دی اول دا چه دا دلیل دے چه دوی د موسیٰ علیه السلام په باره کښې صحیح عقیده نه لرله بلکه دوی اشاره کوله دے خبرے ته چه موسیٰ علیه السلام نسبت د امر د ذبحے الله تعالیٰ ته په رشتیا سره نه کوی نو دا نسبت د خیانت دے

نبی ته په وحی الٰهی کښ او دا کفر دے۔ قرطبی وئیلی دی که دا خبره تن زمانه کښ څوک د یو قول د نبی صلی الله علیه وسلم په باره کښ اوکړی نو د هغه کفر لازمیږی۔ او دویم قول دا دے چه دا کفر نه دے د دوه وجونه اول دا دوی د ډیر جهل او د طبیعت سختوالی د وجے نه دا قول کړے دے تکذیب یئے مقصد نه وُو۔ دویم دا په طریقه د استفهام ارشاد سره دے په طریقه د تحقیق سره نه دے نو کفر نه دے۔ قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ په دے جواب د موسیٰ علیه السلام کښ ډیر تاکیدات دی یعنی د استهزاء نه تعوذ بالله ضروری دے او دا رنګ استهزاء خو د جاهلانو کار دے نو دلته اطلاق د اسم د سبب دے چه جهل دے په مسبب باندے چه استهزاء ده نو تعوذ د سبب د څیز نه مستلزم وی تعوذ لره د مسبب نه۔ د جهل معنی امام راغب په مفردات کښ وئیلی دی چه کول د څه کار په خلاف د لایق طریقے د کولو۔ یعنی الله تعالیٰ ته د داسے امر نسبت کول چه هغه ئے امر نه وی کړے دا خو جهل دے یعنی داسے انسانان د الله تعالیٰ د شان نه غافل او جاهل وی۔ یا مراد د جهل نه دا دے چه استهزاء بالدین سبب د عذاب نه ګنړی۔ او تعوذ بالله دلالت کوی چه جهل او استهزاء فی الدین لویه ګناه او شر دے د هغے نه بچ کیدلو کښ انسان د الله تعالیٰ پناه غوښتلو ته محتاج دے۔ ابو حیان وئیلی دی چه جهل دوه قسمه دے بسیط او مرکب۔ بسیط بیا دوه قسمه دے یو عام چه په هیڅ څیز علم نه لری او بل خاص چه په بعض خبرو باندے علم نه لری۔ او مرکب خو جهل الجهل دے نو جهل عام او مرکب باندے د نبی صفت نشی کیدے بلکه هر هغه چا باندے هم نشی کیدے چه په بعضو خبرو پوهه لری۔ نو پناه غوختل د موسیٰ علیه السلام د دے قسمونو نه محال ده لیکن په طریقه د ادب سره صحیح ده بلکه پناه غوختل د موسیٰ علیه السلام د جهل خاص نه ده چه مخکښ د هغے معنی ذکر شوه۔

فائده:- ماده د جهل په قرآن کریم کښ څلیریشت[۲۴] کرته ذکر ده او د جهل د پاره اسباب نهه ذکر دی اول سبب استهزاء فی احکام الله لکه په دے ایت کښ۔ دویم نفس بے خبری د حقیقت نه (سورة بقره ۲۷۳)۔ دریم هر قسم ګناه کول جهل دے (سورة نساء ۱۷)۔ څلورم طلب د تشبیه د مشرکانو (سورة اعراف ۱۳۸)۔ پنځم فقراؤ پورے مسخرے کول (سورة هود[۲۹])۔ شپږم پردد

رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَّنَا مَا هِيَ ۭ قَالَ اِنَّهٗ يَقُوْلُ

دَ رب خپل نه چه بیان کړي موږ ته څه عمر دې دَ دې غوا - او وئیل موسٰی علیه السّلام یقینًا الله تعالٰی فرمائي

اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا فَارِضٌ وَّلَا بِكْرٌ ۭ

چه یقینًا دا غوا ده نه زړه (بوډۍ) ده او نه نوې (ځوانه) -

عَوَانٌۢ بَيْنَ ذٰلِكَ ۭ فَافْعَلُوْا

میانه حاله ده په مینځ دَ دې کښې - نو اوکړئ

مَا تُؤْمَرُوْنَ ﴿٦٨﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ

هغه کار چه تاسو ته ئې حکم کیدیږي - او وئیل دوی اوغواړه موږ لره دَ رب خپل نه

زنا نو ته میلان کول (سورة یوسف ۳۳) - او وم بد فعلی دَ نارینو سره (سورة نمل ۵۵) - اتم خیانت کول په امانت دَ الله تعالٰی کښې (سورة احزاب ۷۲) - نهم امر کول په عبادت دَ غیر الله سره (سورة زمر ۶۴) -

۶۸ هر کله چه دوی پوهه شول چه دا حکم قطعی دے نو دَ وجے دَ تعنت نه ئې سوالات شروع کړل دَ پاره دَ دے چه دا حکم ساقط شي او منسوخ شي نو دا حیله کول دَ پاره دَ اسقاط واجب وه - قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ دلیل دے دَ پاره دَ توسل په دعا غوښتلو دَ ژوندي حاضر سره - يُبَيِّنْ لَّنَا مَا هِيَ ابن جریر په صحیح سند سره دَ ابن عباس نه موقوفًا او دَ ابن جریج نه مرفوعًا نقل کړیدي چه دوی ته امر شوے وو دَ مطلق بقرے نو که دوی یو ادنٰی بقره ذبح کړے وے نو کافی به وه لیکن دوی په ځان باندے سخته کړله نو الله تعالٰی هم په دوی باندے سخته کړله - مَا هِيَ په دے سره تپوس کیږي دَ جنس دَ څیز نه (حقیقت او ماهیت) لیکن مراد په دے سره حال دَ عمر دَ هغے دے دَ دوو وجو نه اول خو دا چه دَ بقرے حقیقت خو دوی پیژندلو لیکن اصل تفاوت په اعتبار دَ عمر سره وي ځکه چه په سبب دَ اختلاف دَ عمر سره احکام بدلیږي دویمه وجه دا چه دَ وجے دَ تعجب دَ دوی دَ دے حکم نه دوی داسے شول لکه چه حقیقت نه پیژني دَ دے وجے دَ کیف او اي په ځائے ئې مَا هِيَ ذکر کړو - قَالَ اِنَّهٗ يَقُوْلُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ ، نسبت الله تعالٰی ته صراحتًا کوي دَ پاره دَ تاکید کولو په هغوي باندے په دے حکم کښې -

لَا فَارِضٌ وَّلَا بِكْرٌ صفت چه هر کله منفي کيږي نو تکرار د حرف لَا غواړي. فَارِضٌ د فرض نه دے قطع ته وئيلے شي نو دا هم د همزولو ته قطع شوے وي يا ډير کلونه ئے قطع کړے وي يعني چه ډير عمر ئے تير کړے وي. يا فرض وسعت ته وئيلے شي او فَارِض هم ډيرے بچي راوړے وي نو د هغې خيټه فراخه شوے وي نو دلته فَارِضٌ په معنی د بوډئ دے (ډير عمر والا). وَلَا بِكْرٌ په انسانانو او ځاروو کښ هغې ته وئيلے شي چه نوے ځوانه شوي وي ليکن حمل ئے نه وي شوے لکه چه په حديث کښ راځي اَلْبِكْرُ بِالْبِكْرِ جَلْدُ مِائَةٍ وَتَغْرِيْبُ عَامٍ (نوے ځوان ربے واده) چه زنا او کړي د دلے نوے ځوانے سره نو سزا ئے سل دُرے او يو کال د پاره شړل دي). او فراء بغوي هم د دے معنی په ځوانے سره کړيده چه ولد ئے نه وي راوړے (معالم) نو د دے معنی په صغيره سره په معنی د وړے بچئ صحيح نه ده.

عَوَانٌ، قرطبي وئيلي دي چه عوان هغه غوا ده چه يو دوه بچي ئے پيدا شوي وي يعني درميانه عمر والا وي.

بَيْنَ ذٰلِكَ، سوال:- بَيْنَ خو هغه شيز ته مضاف کيږي چه تثنيه وي او ذٰلِكَ خو مفرد دے؟.

جواب ۱:- ذٰلِكَ اشاره ده فَارِضٌ او بِكْرٌ ته په تاويل د ما ذکر سره.

جواب ۲:- دلته د ذٰلِكَ سره معطوف پټ دے يعني ذٰلِكَ وَهٰذَا (ابوحيان).

سوال:- د عَوَانٌ او بَيْنَ خو مقصد يو دے نو دلته تکرار راځي؟.

جواب:- عَوَانٌ ئے خو د دے وهم د دفع کولو د پاره راوړو چه هر کله فَارِضٌ او بِكْرٌ نه وي نو کيدے شي چه وړه نابالغه وي نو جواب او شو په عَوَانٌ سره او هر کله چه عَوَانٌ درميانه ده په مينځ د فَارِضٌ او بِكْرٌ کښ نو بيا هم وهم کيدے شي چه فَارِضٌ ته به نزدے يا به بِكْرٌ ته نزدے وي نو دا وهم ئے دفع کړو په بَيْنَ ذٰلِكَ سره يعني خالص په مينځ کښ ده يو طرف ته نزدے نه ده فَافْعَلُوْا مَا تُؤْمَرُوْنَ مراد د مَا تُؤْمَرُوْنَ نه ذبح د بقرے ده او فَافْعَلُوْا تجديد د امر د پاره د تاکيد دے نو اشاره ده چه دغه امر ضرور واجب دے په سوالاتو نه منسوخ کيږي نو سوالات پريږدئ.

مَا تُؤْمَرُوْنَ، مَا موصله دے يا مَا مصدريه دے يعني فَافْعَلُوا امرکم. او امر په معنی د مفعول دے.

يُبَيِّنْ لَّنَا مَا لَوْنُهَا ۭ قَالَ اِنَّهٗ يَقُوْلُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ

چه بیان کړي مونږ ته چه څه دے رنګ دَ دغې غوا - او وئیل هغه یقیناً الله تعالیٰ فرمائي چه یقیناً دا غوا ده

صَفْرَآءُ ۙ فَاقِعٌ لَّوْنُهَا تَسُرُّ النّٰظِرِيْنَ ﴿۶۹﴾

زیړه . تیز دے رنګ دَ دے خوشحاله کوي کتونکو لره -

۶۹ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَّنَا مَا لَوْنُهَا، دا هم تعنت او اُوږد والے دے په سوالونو کښ دَ اسقاط او دَ نسخ دَ پاره ځکه چه رنګ لره په ذبح دَ غوا روی کښ هیڅ دخل نیشته نو دا دَ محکین په نسبت ډیرے ضرورته سوال دے لیکن دَ دے تپوس وجه داده چه مصر والو اګرچه دَ غوا او غوئي تقدس منلو لیکن په قربانئ کښ به یې هغه پیش کوؤ چه رنګ یې بالکل سپین وی او تور ویښته په کښ نه وی نو ددی هم دَ دے وجے نه تپوس اوکړو (ماجدی)۔

قَالَ اِنَّهٗ يَقُوْلُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَآءُ، دَ صَفْرَآءُ معنی مشهوره مراد ده (زیړه) په تیز دَ اکثر مفسرینو بلکه دَ حسن بصری او سعید بن جبیر نه نقل دے چه ښکرے او سوے هم زیړے وے۔ او دَ حسن نه بل روایت دے چه صَفْرَآءُ په معنی دَ تورے ده۔ لیکن قرطبي او بغوی په دے رد کړے دے چه اول اصح دے دَ څو وجو نه اوله وجه داده چه صفراء په معنی دَ تور مجاز او شاذ دے ما سیوا دَ اوښانو نه۔ دویمه وجه داده چه لفظ دَ فَاقِعٌ صفت دَ زیړ دَ پاره راځي او دَ تور دَ پاره فَاقِعٌ نه راځي بلکه حالك راځي۔ فَاقِعٌ ډیر او تیز زیړ دے۔ لَوْنُهَا په دے کښ درے احتمالات دی اول دا چه فَاقِعٌ اسم فاعل دے او لَوْنُهَا دَ هغے فاعل دے مجموعه صفت دے دَ پاره دَ صَفْرَآءُ یا دَ بَقَرَةٌ۔ دویم فَاقِعٌ خبر مقدم دے او لَوْنُهَا مبتداء مؤخر ده دا دَ بصریانو په تیز صحیح دے۔ دریم دا چه لَوْنُهَا مبتداء ده او تَسُرُّ النّٰظِرِيْنَ یې خبر دے او دَ لون نه مراد صفرة دے نو مؤنث دے نو ضمیر دَ تَسُرُّ یې ځکه مؤنث راوړو په دے درے واړو کښ اول احتمال غوره دے۔

سوال:- فَاقِعٌ چه صفت دے دَ صفراء نو مؤنث پکار وؤ؟-

جواب:- هر کله چه دے رفع ورکوؤنکے دے فاعل مذکر ته نو دَ فاعل دَ وجے نه یې مذکر راوړے دے لکه عرب وائي" جَآءَتْنِي اِمْرَءَةٌ حَسَنٌ اَبُوْهَا"۔

سوال:- فَاقِعٌ صفت دَ صَفْرَآءُ دے دا کافی وؤ نو لَوْنُهَا یې ولے ذکر کړو؟۔

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِيَ

او وئیل دوی اوغواړه موږ لره د رب خپل نه چه بیان کړی موږ ته چه څه دے صفت (دعمل) د دے غوا

إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا ؕ وَإِنَّا

یقیناً دا غوا ګډه وډه شوه په موږ باندے۔ او یقیناً موږه

إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ ۝ (٧٠) قَالَ إِنَّهُ

که الله تعالیٰ اوغواړی ځامخا رسیدونکی یو مقصد خپل ته۔ او وئیل هغه یقیناً الله تعالیٰ

جواب:- په دے کښ ډیر تاکید دے یعنی اول یئے وصف د بقرے په صفرة سره ذکر کړو نو بیا یئے دا وصف د پاره د لَوْنٌ ذکر کړو او د لَوْن نه مراد زیړ رنګ دے۔

تَسُرُّ النّٰظِرِيْنَ دا صفت د بَقَرَةٌ دے چه موصوف دے په صفت د صفرة سره۔ سرور لذات دے په زړه کښ په وخت د اُمید د نفعے یا د حصول د نفعے کښ او سبب د دے حصول حواسِ ظاهره دی او دلته یئے سبب نظر ګرځولے دے؟

فائده ع۱: فَاقِعٌ یئے اسم ذکر کړو او تَسُرُّ یئے فعل راوړو اشاره ده چه دغه رنګ خو په دے کښ ثابت او مستمر دے او سرور ورسره نوے نوے پیدا کیږی او دغه فرق دے په دلالت د اسم فاعل او صیغه د فعل کښ۔

فائده ع۲: النّٰظِرِيْنَ جمع په الف لام سره اشاره ده چه نظر کوونکے که یواځے وی او که په ګڼړه کښ وی لیکن سترګے به یئے متوجه وی هغے غوا ته او احتمال شته چه د نظر نه مراد نظر د زړه وی یعنی فکر او سوچ کول په ثا اشنا قدرت د الله تعالیٰ کښ چه هغه هم سبب دے د پاره د سرور د زړه۔

فائده ع۳: مفسرینو د علی او ابن عباس رضی الله عنهم نه نقل راوړے دے چه هغوی په ترغیب ورکوو په زیړ پیزار کښ او وئیل یئے چه زیړ رنګ په زړه کښ خوشحالی پیدا کوی او غم لرے کوی او ابن زبیر او یحیٰی بن ابی کثیر د تور پیزار نه منع کوله چه دا انسان له غم جوړوی۔

تنبیه: په دے ایت کښ د دوی دریم سوال ذکر کوی او دا د مخکښ نه هم ډیرے ضرورته دے ځکه چه په باره د ذبح او قربانئ کښ دا قید هیڅ کله شرط نه دے چه د هغے د کار کولو یا نه کولو معلومات دِ دے کوی۔

يُبَيِّنْ لَّنَا مَا هِيَ، دلته سوال په ما هي سره دَ صفت دَ عمل دَ هغې نه دے په قرينه دَ جواب سره - اِنَّ الْبَقَرَ تَشٰبَهَ عَلَيْنَا داجمله دَ پاره دَ بيان دَ عذر ده دَ دوی دَ طرف نه دَ پاره دَ دريم سوال كولو يعني دا سے بقره چه عَوَانٌ او صَفْرَآءُ وی داخو ډيرے دی تو موتږ دَ پاره په دے كښې تعيين دَ يو خاص قسم پكار دے په اعتبار دَ كار كولو سره - اَلْبَقَرَ دا اسم جنس دے يا جمع ده دَ بقرة - دَ تشابه په مقام كښې جنس ځكه ذكر كړو چه تشابه په ډيرو افرادو په مينځ كښې واقع كيږی - او بعض مفسرينو دَ دے لفظ نه استدلال كړيدے چه دا مذكر وو او هر چه بَقَرَةٌ او مؤنث ضمير ونه ذكر دی - تو هغه دَ پاره دَ وحدت ده او ضميرونه په اعتبار دَ ظاهر لفظ سره دی (محققينو دا اختلاف ذكر شوے دے) او قرطبی وئيلی دی چه وجه دَ تشابه دا وه چه مخبو نه دَ غواګانو يو بل سره ډير مشابهت لری په حديث دَ حذيفه رضي الله عنه كښې دَ فتنو مثال يئے دَ وجوه بقر سره دَ دے وجے نه ذكر كړے دے.
تَشٰبَهَ عَلَيْنَا فعل يئے مذكر ذكر كړو بقاعی وئيلی دی هر جمع چه حرفونه دَ هغې دَ مفرد دَ هغې نه كم وی نو عرب هغه مذكر ګرځوی.
وَاِنَّآ اِنْ شَآءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُوْنَ، په ذكر دَ انشاء الله سره په دے جمله كښې اشاره او شوه چه دَ دے خلقو تعنت او عناد كم شوا و ثابت پكښې پيدا شو او حديث دَ ابن كثير كښې وارد دی چه كه چرے بنی اسرائيلو انشاء الله نه وے وئيلی نو تر قيامته پورے به دوی ته پوره بيان (سبب دَ تسلی دَ دوی) نه وے شوے او نه به دوی ته دا سے بقره ملاؤ شوے وے - دَ انشاء الله وئيلو ډير بركات دی او دا تعليق دَ مُهْتَدُوْنَ سره متعلق دے ليكن په هغې باندے مقدم كړے دے دَ پاره دَ تاكيد - او مراد دَ اهتداء نه رسيدل دی موتږ لو دَ هغه غوا ته چه امر كړے شويدے دَ ذبحے دَ هغې يا رسيدل دی حكمت دَ دے ذبح كولو ته - او په دواړه معنو سره انشاء الله دَ پاره دَ تعليق دے په مستقبل زمانه پورے - او قفال نه بل قول نقل دے چه اهتداء نه مراد په هدايت باندے كيدل دی په طلب دَ دے صفاتو سره او انشاء الله دَ نفس تبرك دَ پاره دے يعنی دَ دے سوالونو په وجه سره موتږ په ګمراهئ كښې نه يو پريوتلی-

يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا ذَلُولٌ تُثِيرُ

فرمائي چه يقيناً دا غوا نه ده غاړه وتلې جوتې چه اړوي

الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ ۚ مُسَلَّمَةٌ

زمکې لره او نه ده اړتي چه اوبه كوي فصل لره، روغه رمټه ده

لَّا شِيَةَ فِيهَا ۚ قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ ۚ

نيشته هيڅ داغ په دې كښې - او وئيل دوي اوس دې راوړو بيان پوره

فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧١﴾

نو حلاله ئې كړه او نه وو دوي نيژدې چه دا كار ئې كړے وو (مخكښې دغې بيان ته)

لك په دے ايت كښې د اخري مطالبے جواب دے. لَا ذَلُولٌ لا په معنى د غير دے او صفت د بَقَرَةٌ دے يعنى بَقَرَةٌ غَيْرُ مُذَلَّلَةٍ يعنى دا غوا سخته ده لكه د وحشي غوا پشان، د دے نه هيڅ كار نه دے اخستلے شوے.
تُثِيرُ الْأَرْضَ دا صفت دے د ذَلُولٌ نو منتفي دے په لا سره يعنى زمكه نه اړوي د پاره د كروندے نو جوتي نه ده - وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ دا هم صفت د ذلول دے او لا د پاره د تاكيد د نفي مخكنۍ دے يعنى اړتي نه ده نو فصلونه له اوبه كوي نو معنى دا شوه چه دا غوا په عزت سره ساتلے شوے ده هيڅ كار كوم د دے مناسب وربانده نه دے كړے شوے - دا دليل دے چه د غوا نو دوه كارونه دي يو زمكے اړول، دويم د كوهيا نو نه اوبه راويستل د پاره د سيراب كولو د فصلونو د دے نه علاوه بل كار د دينه اخستل لكه سورلى او بارونه اوړل په دے بانده زياتے كول دي حلايت صحيح كښې دي چه مخكښې يو انسان په غوا بانده سورلى كوله نو هغے ورته مخ راواړولو چه مونږ خو د سورلۍ د پاره نه يو پيدا شوي - ماجدي ليكلي دي اګر چه زمونږ په ملك كښې (هندوستان پاكستان كښې) د زميندارۍ كار د غوئي نه اخستلے كيږي ليكن په نورو ملكونو كښې د غوا كانو نه هم دا كار اخستلے كيږي او دا جائز دے.
تُثِيرُ الْأَرْضَ كښې قرطبي او ابو حيان بل احتمال دا سے ليكلے دے چه مراد د دينه زمكه كنستل دي په ښكرو سره او دا بيان د لَا ذَلُولٌ دے يعنى چه غير مذلله ده نو د دے وجے نه رمسته ده) نو زمكه په ښكرو بانده كني

او دا عادت د غواګانو دے چه د مستۍ په وخت کښې زمکه په ښکرو باندې کنی.
او لا تَسۡقِی الۡحَرۡثَ عطف دے په لَا ذَلُوۡلٌ باندے - مُسَلَّمَةٌ دا بل صفت د
بقرة دے یعنی د عیبونو او نقصانونو نه پاکه او روغه جوړه ده ړندۍ ګوډه
وغیره نه ده - یا دا تاکید دے د لَا ذَلُوۡلٌ یعنی د کارونو نه بچ ساتلے شوے ده.
لَا شِیَةَ فِیۡهَا دا هم صفت د بقرة دے تاکید دے د لَا ذَلُوۡلٌ او مُسَلَّمَةٌ یعنی د
کارونو د وجے نه په هغے کښې هیڅ مخالف داغ نیشته ځکه چه هیڅ کار یئے نه دے
کړے نو داغ پکښې نه دے جوړ شوے - یا مستقل صفت سببیه دے او
تاکید دے د صفراء فاقع د پاره یعنی د زیړ والی نه خلاف بل خال (د بل رنګ)
پکښې نیشته - شِیَةَ په اصل کښې وَشۡیٌ دے هغه بدل رنګ او داغ چه مخالف وی
د عام رنګ نه په کیږے او څرمنے وغیره کښې - قَالُوا الۡـٰٔنَ جِئۡتَ بِالۡحَقِّ، حق
مقابل د باطل نه دے ځکه چه دا مخکښې بیانونه هم د طرف د الله تعالیٰ نه
وُو او حق وُو لیکن دلته معنی (پوره ښکاره بیان) دے یعنی د دے بیان نه
روستو زمونږ د طرف نه نورو سوالاتو ته حاجت پاتے نه شو. دا قول هم
د ان شاء الله وئیلو د برکت نتیجه ده - د قتاده قول دے چه دلته حق مقابل
د باطل دے او مخکښې بیانونه باطل دی نو په دے سره دوی کافر شول
لیکن دا قول ضعیف دے - فَذَبَحُوۡهَا، په دے کښې اِدّماج دے (عبارت
پټ دے) یعنی طلب یئے کړله او حاصله یئے کړله نو ذبح یئے کړله -
وَمَا كَادُوا یَفۡعَلُوۡنَ، د فعل نه مراد عمل د ذبح دے کَادَ په مقام د اثبات کښې
د مقاربت د پاره راځی یعنی کار ته نژدے شی خو کړے نه وی نو معنی د
نفی پکښې لازمه وی او په مقام د نفی کښې د پاره د نفی د مقاربت دے
او نفی د مقاربت مستلزم نه ده ثبوت لره بلکه نفی د فعل لره مستلزم ده.
نو کَادَ پشان د نورو فعلونو دے په اثبات او نفی کښې او دا صحیح قول دے
او بعض اهلِ عربیت وئیلی دی چه کَادَ په اثبات کښې په نفی باندې دلالت
کوی او په نفی کښې په اثبات باندے دلالت کوی او په دے آیت سره دلیل
پیش کوی چه دلته وَمَا كَادُوا په معنی د اثبات د فعل د ذبح کښې دے په
قرینه د فَذَبَحُوۡهَا سره او که داسے نشی نو تعارض به په کلام کښې راشی
چه فَذَبَحُوۡهَا دلالت کوی په اثبات د ذبح باندے او وَمَا كَادُوا یَفۡعَلُوۡنَ
دلالت کوی په نفی د هغے باندے لیکن دا قول د دوی ضعیف دے او په

دے ایت سره دلیل نیول صحیح نه دی ځکه چه دلته د فعل د ذبح وخت روستو د بیان کامل نه دے او د وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ وخت مخکښ د بیان کامل نه دے نو زمانه د هر یو جدا جدا ده تعارض نه راځی۔

وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ، د نه کولو وجه د دوی ډیر سوالونه او تعنت او عناد کول وو او د هغې وجه داوه چه د دوی په زړونو کښې تقدس د غوا پروت وو. او چا وئیلی دی چه وجه د دے ګرانوالے د قیمت د غوا دے لیکن ابن کثیر په دے باندے اعتراض کړے دے چه ډیر والے د قیمت روایاتِ اسرائیلیه دی او چا وئیلی دی چه د وجے د شرمندګئ نه دوی داکار نه کوو هسے نه چه قاتل معلوم شی تو ابن کثیر وئیلی دی چه د دے قول سند نیشته تو اول قول حق دے

په قصه د ذبح د بقرے کښې فوائد او مسائل:-

فائده ۱: د دے قصے نه معلومه شوه چه کوم شخص نوے توحید قبول کړے وی یا کوم چه عوام مسلمانان وی نو د هغوی د توحید د پوخوالی د پاره په هغوی باندے داسے ابتلاء پکار ده چه په هغې سره د هغوی د زړونو نه محبت د معبود باطل بالکل بهر اُوځی او د معبود باطل نه هیڅ یره یا اُمید اُو نه لری لکه چه د خمر (شرابو) د حرمت سره تر یو وخت پورے د استعمال د لوښو د هغې نه منع شوے وه۔ دارنګ نبی صلی الله علیه وسلم نوی نوی مؤحدین په ابتداء کښې د زیارة القبور نه منع کړی وو كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُوْرِ اَلَا فَزُوْرُوْهَا (ما تاسو د زیارت د قبرونو نه اول منع کړی وئ خیر شئ اوس د هغې زیارت کوئ)۔

فائده ۲: بقره په دنیا کښې داسے معبود باطل دے چه ډیر مخلوق ئې په هره زمانه کښې عبادت او تعظیم کریدے۔ او کوی ئې لکه زردشتیانو، مصریانو، بنی اسرائیلو، بدهـ مذهب والو، هندوانو نو په دے سورة بقره کښې د دے معبود د تعظیم او تقدس ختمولو د پاره حکم د ذبحے اُوشو خصوصًا د پاره د ردکولو په یهودیانو باندے چه د مدینے په ګرد ونواح کښې اوسیدل او د دوی مشرانو د سخی عبادت کړے وو۔

فائده ۳: د دے غوا نهول دولس اوصاف ذکر شویدی چه په هغې کښې شپږ سلبی دی او شپږ ثبوتی دی او دا صفتونه په هغه عجل (سخی) کښې موجود وو چه سامری د سرو زرو نه جوړ کړے وو هغه

هم درمیانه عمر والا یے داغه د سرو زر رنه چوړ کړے وو او سره زر په ظاهر کښ ښزیپر رنګ او تعجب کښ اچوونکی وی. نو په دے کښ بالخصوص اشاره شوه رد کولو ته په یهودیانو باندے چه د هغوی مشرانو د غسے معبود عبادت کړے دے نو هغه محبت په ذبح د بقرے سره د دوی د زړونو نه ویستل پکار وی نو امر اوشو په ذبح د بقرے د دغه قسم او قرآن د دوی د دغه محبت شرکیه نه هم خبر ورکړیدے چه (واشربوا فی قلوبهم العجل بکفرهم).

فائده ۳ په ۶۷ کښ دلیل دے چه استهزاء کول په دین د الله تعالیٰ او په دین د مسلمانانو پورے منع ده او دا جهل دے سبب دے د پاره د عذاب اګر چه فرق دے په مینځ د مزاح او د استهزاء کښ.

فائده ۵ په دغه واقعه کښ دلیل دے چه جهل (استهزاء) ګناه ده او انبیاء علیهم السلام د ګناه نه پاک دی د دے وجے نه موسیٰ علیه السلام د هغے نه تعوذ بالله او غوښتلو.

فائده ۶ اعوذ بالله وئیل د موسیٰ علیه السلام دلیل دے چه دا زړه کلمه ده د پاره د توحید فی الاستعاذه دا رنګ دا په باره د نوح علیه السلام (سورة هود ۴۷) کښ هم ذکر ده.

فائده ۷ د ۶۷ نه معلومه شوه چه امر شرعی په اصل کښ د پاره د ایجاب دے بغیر د ایجاب نه کله کله په طور د مجاز سره استعمالیږی برابره خبره ده که دا امر شرعی په صیغه د امر سره وی لکه فافعلوا یا په تعبیر د اَمَرَ یأمر سره وی.

فائده ۸ صاحب د اللباب وئیلی دی چه په دے قصه کښ دلیل دے چه اسان حکم منسوخ کیدے شی په ګران سره اګر چه په دے کښ اختلاف دے اکثر علماؤ وئیلی دی چه دا عقلاً جائز دے او شرعاً واقع دے او امام شافعی رحمة الله علیه د دے نه انکار کوی. او دا رنګ په جواز د نسخ باندے مخکښ د عمل کولو نه. او اختلاف دے په نسخ کولو کښ مخکښ د قادر کیدلو نه په عمل باندے نو دا جائز دے په نیز د اکثر اهل علمو، فقهاؤ او اصحاب الحدیث او نه دے جائز په نیز د معتزلو او د بعض اهلِ سنت. او دا رنګ دلیل دے په وقوع د نسخ باندے په دین د موسیٰ علیه السلام کښ د پاره د رد په یهودیانو باندے چه هغوی د نسخ نه انکار کړیدے.

فائده ۹ ابن کثیر، قرطبی او صاحب اللباب وئیلی دی چه دا قصه دلیل

وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادّٰرَءْتُمْ فِيْهَا ؕ

او کله چه او وژلو تاسو یو کس نو په اختلاف کښ پریوتلئ د هغه په باره کښ۔

وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُوْنَ ﴿۷۲﴾

او الله تعالیٰ ښکاره کوی هغه چه تاسو یئ پټوئ۔

دے چه د حیوان ضبط په ذکر د صفاتو سره کیږی نو سلم په هغے کښ جائز دے او دا قول د امام مالک، اوزاعی، لیث، شافعی او امام بخاری دے او هغوی نور دلیلونه د احادیثو نه ذکر کړیدی او د امام ابوحنیفه رح او ثوری په نیز سلم په حیوان کښ جائز نه دے او په هغے کښ اختلاف د صحابه کرامو دے۔

فائده ۷: بحث د اراده کونیه د الله تعالیٰ:- اهل سنت دلیل نیولے دے په دے قول سره وَاِنَّآ اِنْ شَآءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُوْنَ چه حوادث ټول په اراده د الله تعالیٰ سره دی او امر د الله تعالیٰ کله جدا وی د ارادے د هغه نه او معتزله او کرامیه وائی چه اراده د الله تعالیٰ حادث ده ځکه دا په طریقه د شرط سره ذکر ده او شرط خو هغه فعل وی چه په زمانه مستقبل کښ واقع کیږی جواب دا دے چه تعلیق د اهتداء په مشیئت پورے په اِنْ شَآءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُوْنَ کښ په اعتبار د تعلق د ارادے د الله تعالیٰ دے په اهتداء پورے او تعلق حادث او امر اعتباری دے او حدوث د تعلق مستلزم نه دے حدوث د صفاتو د الله تعالیٰ لره او نه لازمیږی قیام د حوادثو په الله تعالیٰ پورے۔ او د دے نه علاوه نورے ډیرے مسئلے او فوائد د دے قصے نه مستنبط کیدے شی په فکر او تدبر سره۔

تنبیه:- هر کله چه قصه د بقرے په دلسو فوائدو باندے مشتمل ده او اهم په کښ مسئله د عقیدے د توحید ده او اهتمام د تصدیق د رسول دے د دے وجے نه ټول سورت مسمّٰی کړے شو په سورة البقره سره یعنی تسمیه د کل شوه په نوم د جزء اشرف او اهم سره۔

۷۲ په دے ایت کښ ذکر د دریم خیانت د مشرانو د بنی اسرائیلو دے چه قتل د یو نفس دے بغیر د حق نه او بیا تامی لګول دی په نورو پاکو خلقو باندے۔ او مخکښ ایت سره ربط دا دے چه دا هم یو قسم د حیلے یعنی په حرام فعل سره چه قتل دے ځان مقصد د نیوی ته رسول

چه هغه میراث وړي یا د هغه قتیل لور یا بنځه حاصلول وړو دا رنګ په حیله د
تدارک د ځان نه دفع کولو سره ځان د حکم د قتل نه بچ کول نو دا حیله ده
په حراموسره د پاره د حاصلولو د دنیوي مقصد او دا سې حیله کول هم حرام
او خباثت دے- وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا، لفظ د اِذْ دلالت کوي چه دا یو مستقله
قصه ده د اکثر مفسرینو رائے دا ده چه دا واقعه په حقیقت کښ مخکښ ده
په ذبح د بقرې باندے او دا د پاره د ترتیب نه دے او تقدیم تاخیر ئې د
دے د پاره کړے دے چه په هره قصه باندے جدا جدا فائدے مرتب شي
او دغه قتیل د غوا په یو ټکړه و هلو سره ژوندے شوے وو د لے وخت پاره
لیکن دا مخکښ موتر. ذکر کړے وو چه دغه ټول اسرائیلي روایات دي په
هغې کښ هیڅ روایت په سند صحیح سره نبي صلی الله علیه وسلم ته رسیدلے
نه دے نو د دغه روایاتو په بناء باندے دا یقین نشي کیدلے چه دا قصه د قتل
مخکښ ده او واقعه د ذبح بقرې روستو ده.-او ابوحیان هم وئیلي دي چه په
دے قول باندے ما سیوا د قصو اسرائیلو نه هیڅ دلیل د کتاب او سنت نه
نیشته دے (بحر)- دویم قول د قرطبي او د شاه عبد العزیز دهلوي په
تفسیر فتح العزیز کښ دا دے چه واقعه د ذبح بقرې مخکښ وه د ذخیل مقاصد
د پاره لیکن هرکله چه بقره ذبح شوه نو په دغه وخت کښ واقعه د قتل
موجود شوه نو هغه قتیل د غوا په یو حصه اُوهلے شو نو په دے توجیه
سره ډیر اعتراضات دفع کیږي ما سیوا د دے نه چه په حصه د غوا سره
په وهلو کښ اکرام د غوا دے او هغه د غلط عقیدے والا سره مناسب
نه دے لیکن د هغې جواب به د ورپسے ایت په تفسیر کښ انشاء الله راشي-
وَإِذْ قَتَلْتُمْ د دے قتل په باره کښ دوه اقوال معروف دي اول دا چه د یو
سړي لور وه ځائسته هغه تربے خپل وراره غوختلو لیکن هغه لور ئې دے وراره له
نه ورکوله نو وراره خپل تره لره قتل کړو.-او دویم قول دا دے چه دغه
شخص مالدار وو او تور وارثان ئې نه وو او وراره ئې فقیر وو نو ده هغه تره
قتل کړو د پاره د دے چه میراث ئې ما ته پاتے شي او دا مړے ئې د بل چا
دروازے ته نزدے او غورځولو (قرطبي).-او د بعض مفسرینو په نیز چه د
تره بنځه ئې وه نو وراره د هغې د حصول د پاره تره قتل کړو.-د لور یا د بنځې
د حصول د پاره د قتل تائید په یو حدیث سره کیږي چه اَوَّلُ فِتْنَةِ بَنِي اِسْرَائِيلَ

فَقُلْنَا اضْرِبُوْهُ بِبَعْضِهَا ۭ كَذٰلِكَ

نو اووئیل مونږ او وهئ دَ مړی لره په څه حصه (دَ وجود) دَ دغه (غوا) باندې - دغسې

يُحْيِ اللّٰهُ الْمَوْتٰى ۙ وَيُرِيْكُمْ اٰيٰتِهٖ

ژوندی کوی الله تعالیٰ مړی او ښائی تاسو ته دلیلونه خپل

لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُوْنَ ﴿۷۳﴾ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوْبُكُمْ

دے دَ پاره چه دَ عقل نه کار واخلئ - بیا سخت شول زړونه ستاسو

كَانَتْ فِي النِّسَاءِ (مشکوٰة) او ملا علی قاری په مرقات کښ لیکلی دی چه په دے کښ اشاره ده دے واقعے ته اگر چه دا هم صریح نه دے صرف احتمال دے نَفْسًا نفس مفرد دے او جمع یې انفس او نفوس په قرآن کښ دوه سوه دیارلس کرته راغلے ده او دَ دے اته معانے دی اول نفس په معنی دَ شخص لکه په دے ایت کښ - دویم صفت دَ الله تعالیٰ (سورة آلعمران ۲۸) بغیر دَ تاویل او تحریف او تشبیه او تمثیل نه معنی حقیقی مراد ده - دریم په معنی دَ جنس یا نړی (سورة نحل ۷۲ او سورة اعراف ۱۸۹) - څلورم نفس امّاره بالسوء (سورة یوسف ۵۳). پنځم نفس لوّامه (سورة قیامه ۲) - شپږم نفس مطمئنه (سورة فجر ۲۷). اووم په معنی دَ زړه (سورة یوسف ۶۸). اتم په معنی دَ روح (سورة تکویر ۷ سورة آلعمران ۱۸۵) - فَادّٰرَءْتُمْ فِيْهَا دَ درء نه ماخوذ دے په معنیٰ دَ دفع کولو دے په دے معنی سره په سورة آلعمران ۱۶۸ او سورة نور ۸ او سورة رعد ۲۲ کښ ذکر دے - او باب تفاعل کښ په معنی دَ جګړے سره دے یعنی یو شخص دَ ځان نه دفع کوی او په بل باندے دعوی کوی او هغه بل هم دَ ځان نه دے اول لره دفع کوی او په دهٔ باندے دعوی کوی نو دَ دے نه جګړه جوړه شي فِيْهَا ضمیر نفس ته یا قتلة (مصدر) ته راجع دے - وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُوْنَ، اخراج په معنی دَ اظهار دے او په لفظ دَ مخرج کښ اشاره ده چه دا سے پټکار کوی چه نور خلق یې نه وینی او لفظ مظهر کښ دا فائده نه وه او مخرج اسم فاعل کښ دلالت نه معنی استقبالی ده په نسبت دَ قتل او اسم یې راوړو چه دلالت کوی په ثبوت یا په استمرار باندے که مراد دَ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُوْنَ نه صرف واقعه دَ قتیل شی نو اسم فاعل صرف دَ ثبوت دَ پاره دَ تعبد په کښ

نیشته نو فعل یې ځکه ذکر نه کړو. او که مراد دَ دے نه عموم شي اگر چه دا به په قیامت کښې وي لکه په (سورة طارق ۹) کښې نو دا اسم فاعل دَ پاره دَ استمرار دے او په مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُوْنَ کښې دغه قتیل هم داخل دے.

۷۳ په دے کښې اظهار دَ معجزے دَ موسیٰ علیه السلام دے چه الله تعالیٰ دَ هغه په ذریعه سره قوم دَ هغه ته داخبره وکړه. فَقُلْنَا هر کله چه دَ روستو امر کولو کښې دَ موسیٰ علیه السلام هیڅ اختیار نه وو دَ دے وجے نه الله تعالیٰ صراحتًا ځان ته نسبت دَ دے قول اوکړو. اضْرِبُوْهُ بِبَعْضِهَا اول هو ضمیر خو بالاتفاق نَفْسًا ته راجع دے زمخشري وئیلي دي چه دا په تاویل دَ شخص او انسان سره دے یا لفظ ما ته راجع دے په مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُوْنَ کښې چه دَ هغې مدلول هم قتیل دے. بِبَعْضِهَا دا ضمیر بناء په مشهور قول باندے بقرے ته راجع دے ځکه که په دواړو قصو کښې تقدیم او تاخیر وي لکه چه دا ډیره مشهوره ده. یا تقدیم او تاخیر نیشته بناء په دویم قول دَ قرطبي او شاه عبد العزیز سره.

سوال:. په دے توجیه باندے بیا هم دا اعتراض دے چه دَ غوا په یو ټکړه نفس راژوندے شي نو کرامت دَ غوا تر ینه معلومیږي نو دَ هغوی په باطله عقیده کښې پوخوالے پیدا کیږي؟ جواب:. دَ مشهورو روایاتو په بناء چه ذبح دَ بقرے نه وی شوے او حکم اوشی په وهلو دَ نفس په ټکړے دَ بقرے سره نو واقعي پوخوالے دَ دغه عقیدے راځي. دا رنګ بد عتیان تر ینه هم استدلال کوي چه دَ مړي په خیرات کښې غوا حلالول ثابت دي لیکن په دویم قول دا نه لازمیږي ځکه چه اول دَ بقرے ذبح اوشوه نو دَ دوي دَ زړونو نه شبهات او محبت دَ بقرے اووتلو دَ هغې نه روستو چه دا سے اوشي چه دَ هغه بقرے په ټکړے مړے راژوندے شي نو په باره دَ رسالت دَ موسیٰ علیه السلام کښې به دَ دوي عقیده کلکه شي لکه چه کلک مؤحد ته معجزه یا کرامت ښکاره شي نو په شک کښې نه پریوځي چه دا قدرت دَ نبي یا ولي دے.

سوال:. الله تعالیٰ خو دا مړے په خپل قدرت سره بغیر دَ ضرب نه هم ژوندے کولے شو نو په ضرب کښې څه حکمت دے؟ - جواب:. په دے طریقه کښې په رسالت دَ موسیٰ علیه السلام باندے پوره حجت دے که دا سے نه وے نو بعض ملحدانو به شک کړے وے چه موسیٰ علیه السلا

داپه سحر سره ژوندے کړو ځکه چه هغه وخت (مصر) کښې ځو د سحر چرچه زیات وه.
په ضمیر د بعضها کښې دا سے احتمال هم شته چه نفس ته راجع شی ځکه چه نفس په اصل کښې مؤنث دے لکه چه فَادّٰرَءْتُمْ فِيْهَا کښې هم ضمیر نفس ته راجع دۀ۔ یعنی او وهئ دِے نفس لره په بعضِ ټکړه د دے نفس سره لکه لاس د هغه شو۔ ځکه څه رنګ چه الله تعالیٰ قادر دے چه بِناء په مشهور قول بانداے د غوا په ټکړے سره مړے ژوندے کولے شی نو په دا سے طریقے سره هم ژوندے کولے شی چه د مړی په لاس سره د هغه بدان او وهلے شی. هرکله چه په مقابل کښې صحیح یقینی روایات نیشته بلکه اسرائیلیات دی نو په دے احتمال باندے قول او عمل کولو کښې هیڅ وبال نیشته ځکه دا د قانون د عربیت نه خلاف نه دے او دارنګ د دواړه قصو استقلال هم پوره معلومیږی او دارنګ د کرامت د غوا په باره کښې هیڅ وهم نه راځی. د دے وجے نه زمونږ مشا ئخو د تفسیر دا توجیه غوره کړیدا او زۀ هم دا غوره کووم بِبَعْضِهَا په دے ټکړه د غوا کښې ډیر اقوال دی لیکن هرکله چه په قرآن او حدایث کښې د هغے د تعیین د باره دلیل نیشته او په تعیین د هغے کښې څه فائده هم نیشته نو مونږ یقینًا فیصله په یو قول باندے نه شو کولے.
كَذٰلِكَ يُحْيِ اللّٰهُ الْمَوْتٰى، د دے نه مخکښې عبارت پټ دے چه (ضَرَبُوهُ بِبَعْضِهَا فَحَيِيَ) (دوی او وهلو په یو ټکړه نو هغه ژوندے شو) او خپل قاتل یئے اوښودلو چه وراره دے د هغه مړی او د قانون د تورات په بِناء سره هغه د میراث نه محروم کړے شو او دا سے زمونږ په شریعت کښې هم دی چه قاتل که عمدًا وی او که خطاءً وی نو په تیز د امام ابوحنیفه رح او شعبی، شریح وغیره قاتل به د میراث د مال او د دیت دواړو نه محروم وی او د امام مالک رح شافعی رح په تیز په قتل عمدی سره به محروم وی د دواړو څیزونو نه او په قتل خطائی به محروم وی صِرف د وارِث د دیت نه او نه دے محروم د ارِث د مال نه۔ كَذٰلِكَ په دے کښې کاف د پاره د تشبیه دے او ذٰلِكَ اشاره ده ژوندی کولو د دغه قتیل ته او روستو يُحْيِ اۀ سره مشبه ذکر کوی نو دا دلیل دے په اِثبات د بعث بعد الموت په ورځ د قیامت کښې چه قدرت په یو جزئی باندے مستلزم دے قدرت لره په جنس د هغے باندے۔ نو په دے کښې رد دے په بنی اسرائیلو روستو باندے چه

هغوی شک کوؤ په بعث بعد الموت کښ او اختلاف يئے کوؤ بعضو وئيل
چه روح به دوباره په بل شکل کښ ژوندے کيږی او بعضو وئيل چه
ټول اجزاء د بدان سره نشی ژوندے کيدلے نو په دے واقعے سره معلوم
شوه چه په کوم حال انسان مړشی نو په هغه حال به ژوندے کيږی. او
دلته د يُحۡيِ اللّٰهُ اه نه مراد بالاتفاق احياء ده په قيامت کښ. اَلۡمَوۡتٰى جمع
د ميّت ده که په شد د يا سره وی او که په تخفيف سره وی عام دے هغه
چاته چه مړه شويدای يا په روستو د دے نه مړه کيږی.
تنبيه :- دا په دے سورت کښ دويمه واقعه ده چه نا اشنا ده د عادت
نه په دنيا کښ چه د مرګ نه روستو ژوندا راولی ليکن په اوله واقعه چه
په ۵۶ کښ تيره شويده ژوندا اصلی وؤ او مرګ عارضی (غير مؤجل) وؤ
او په دے واقعه کښ مرګ حقيقی دے او ژوندا عارضی د لږ ساعت پاره.
وَيُرِيۡكُمۡ اٰيٰتِهٖ دا تاکيد دے د پاره د اثبات د بعث بعد الموت
چه د هغے د پاره دا يو دليل نه دے بلکه نور دليلونه هم شته چه
هغه محسوسی او معقولی دی او لفظ د يُرِيۡكُمۡ په سترګو ليدلو او بصيرت د زړه
دواړو ته شامل دے.
اٰيٰتِهٖ، جمع يئے د دے وجے نه ذکر کړله چه دليلونه د اثبات د قيامت
د پاره ډير دی او هغه مونږ په اصول تفسير کښ ليکلی دی. او بعض
مفسرينو وئيلی دی چه مراد د اٰيٰتِهٖ نه دا يو واقعه ده چه الله تعالٰی
دوی ته په سترګو سره اُوښودله ليکن جمع يئے ځکه ذکر کړله چه دا
مشتمل ده په ډيرو اياتونو (فائدو، دليلونو) باندے.
لَعَلَّكُمۡ تَعۡقِلُوۡنَ دا فائده ده د اِرَاءَة (ليدلو) د اياتونو چه مقصد د اياتونو (دليلونو)
تعقّل دے. دلته عقل په معنی لغوی سره دے يعنی د دے د پاره چه
منع شئ د مخالفت او د عصيان د الله تعالٰی نه. يا په معنی د علم سره دے
يعنی پوهه شئ په قدرت د الله تعالٰی په بعث بعد الموت باندے.
يا په معنی د تدبر او فکر کولو دے په ذريعه د عقل سره په اياتونو کښ
يعنی د عقل نه کار واخلئ په فکر کولو سره په دليلونو د الله تعالٰی کښ.

مِّنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ

روستو د دے (واقعاتو) نه پس دا زړونه (ستاسو) پشان د ګټو سخت دی

اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً ۭ وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ

یا (بلکه) زیات دی په سختوالی کښې (ځکه چه) یقینًا بعضې د ګټو نه

لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهٰرُ ۭ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا

خامخا هغه دی چه رابهیږی د هغې نه ویالے۔ او یقینًا بعضې د هغې نه خامخا هغه دی

يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَآءُ ۭ وَاِنَّ مِنْهَا

چه اوچوی نو راوزی د هغې نه اوبه۔ او یقینًا بعضې د هغې نه

لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ ۭ وَمَا اللّٰهُ

خامخا هغه دی چه رارغړی د ویرے د الله تعالی نه۔ او نه دے الله تعالی

بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُوْنَ ۞ اَفَتَطْمَعُوْنَ

بے خبره د هغه عملونو نه چه تاسو یې کوئ۔ آیا نو طمع کوئ تاسو (اے ایمان والو)

سبک په دے کښې زجر دے او ذکر د سبب دے د انتقال د خیانتونو د مشرانو نه کشرانو ته او سبب د زیاتوالی د خیانتونو دے چه هغه قسوة د قلب دے۔

ثُمَّ د پاره د استبعاد دے او مِنْۢ بَعْدِ ذٰلِكَ د پاره د روستو والی د زمانے دے نو تکرار نه رائحی۔ قَسَتْ قُلُوْبُكُمْ، قسوة سختوالی او اوچوالی ته وئیلے شی او دلته مراد عدم ثابت دے او خالی کیدل دی د یقین کولو نه په ایت الله باندے (قرطبی) او لرے والے د زړه دے د عبرت اخستلو او د وعظ اخستلو نه (ابوحیان) او لرے کیدل د رحمت او خشوع او خضوع نه (زجاج) او دا په قرآن کریم کښې د دے نه علاوه پنځه کرته ذکر دے سورة انعام ۴۳ سورة الحدید ۱۶ سورة مائده ۱۳ سورة حج ۵۳ او سورة زمر ۲۲۔

قُلُوْبُكُمْ دا خطاب هغه بنی اسرائیلو ته دے چه موجود وو په وخت د نزول د قرآن کښې او احتمال شته چه خطاب وی هغه وارثانو د مقتول ته چه روستو د احیاء او د مرګ د هغه نه بیا هم په انکار باندے کلک وو چه مونږ

قتل نه دے کړے لیکن اول قول غوره دے۔ مِنۢ بَعۡدِ ذٰلِكَ، بعد خو دلالت
کوی په مهلت (روستو والی) باندے لیکن حرف دَ مِن ورسره (چه ابتداء
دَ غایه دپاره دے) دلالت کوی په اتصال باندے نو روستو والے شته خو
مهلت نیشته۔ ذٰلِكَ اشاره ده ما قبل ته په تاویل دَ مذکور سره یعنی انعاماتِ
خاصه دَ الله تعالیٰ او عذابونه او معجزات دَ موسیٰ علیه السلام او مواعظ
دَ نورو انبیاؤ دَ بنی اسرائیلو ته دَ زمانے دَ آخری نبی پورے۔ فَهِيَ كَالۡحِجَارَةِ
اول ئے تشبیه ورکړه دَ کتے سره ځکه چه کاڼه کښ بنکاره نرم والے نه راځی
او اوسپنه خو په اور سره نرمیږی۔ أَوۡ أَشَدُّ قَسۡوَةً، أَشَدُّ په پیښ سره
دے نو معطوف دے په محل دَ کاف باندے په كَالۡحِجَارَةِ کښ یعنی اَوۡ هِيَ أَشَدُّ
قَسۡوَةً یعنی دا زړونه ډیر سخت دی دَ کتے نه۔ په حرف اَوۡ کښ اُوه اقوال دی
(۱) په معنیٰ دَ واو (۲) په معنیٰ دَ بل (۳) دَ پاره دَ ابهام (۴) دَ پاره دَ اباحت (۵) دَ پاره
دَ شک (۶) دَ پاره دَ تخییر (۷) دَ پاره دَ تنویع۔ ابوحیان وئیلی دی چه آخری احتمال
غوره دے یعنی دَ دوی سخت زړونه دوه قسمه دی لږ سخت او ډیر سخت۔
دارنګ په معنیٰ دَ بل سره هم غوره دے په قرینه دَ مابعد سره چه حجاره
کښ دَ نرم والی اقسام شته او دَ دوی په زړونو کښ نیشته۔
سوال:۔ دَ أَشَدُّ قَسۡوَةً په ځائے ئے اقسیٰ ولے نه دے وئیلے؟۔
جواب ۱:۔ بناء دَ فعل تعجب او اسم تفضیل دَ امورِ خلقیه او دَ عیوبو نه کیږی
نو دَ دینه اقسیٰ نه جوړیږی (اللباب)۔ جواب ۲:۔ لفظ دَ أَشَدُّ په زیاتوالی
دَ قَسۡوَةً کښ بنکاره دلالت کوونکے دے۔ او وجوه دَ ډیر سختوالی درے
دی اوله وجه داچه حجاره کښ عقل پیدا شی (بالفرض) نو قبلول کوی
لکه په سورة حشر ۲۱ کښ دی دویمه وجه داچه حجاره کښ څه امتناع
نیشته دَ هغه حواد ثو چه الله تعالیٰ په هغے کښ پیدا کوی او دَ دوی په زړونو
کښ امتناع ده دَ اثر قبلولو نه۔ دریمه وجه دَ کتو نه بعضِ فائدے اخستلے
کیدیشی او دَ دوی زړونه بالکل بے فائدے دی۔
وَإِنَّ مِنَ الۡحِجَارَةِ په دے کښ بیان دَ فضیلت دَ کتو دے په زړونو دَ دوی
باندے۔ واو په معنیٰ دَ اِذۡ دے علت دے دَ پاره دَ أَشَدُّ قَسۡوَةً۔ لَمَا يَتَفَجَّرُ
مِنۡهُ الۡأَنۡهَٰرُ تفجر او انهار دواړه دلالت کوی په ډیر والی باندے او دَ دے
مثال بنی اسرائیلو ته ښکاره وُو په هغه کاڼه کښ چه موسیٰ علیه السلامؑ

په عصاء باندے وهلے وه او دولس چینے تر ینه پیدا شوے وے او په غرونو کښ هم د دے نمونے ډیرے دی. وَاِنَّ مِنۡهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخۡرُجُ مِنۡهُ الۡمَآءُ په دیکښ چودل او اوبه راوتل دواړه ذکر دی او يَخۡرُجُ مِنۡهُ الۡمَاءُ کښ اشاره ده لږو اوبو ته او د دے مثال په سورة حشر ۲۱ کښ ذکر دے. او د دے نمونے هم په غرونو کښ موجود دی چه کله زلزله کښ یو کټ اوچوی نو د مینځ نه یے اوبه راوځی. وَاِنَّ مِنۡهَا لَمَا يَهۡبِطُ دا هبوط حقیقی مراد دے، غرونو کښ دا خبره هم واقعیت لری او نمونه د دے په بنی اسرائیلو کښ واقعه د جبل (غر) وه کله چه موسٰی علیه السلام د الله تعالٰی د رؤیت سوال کړے وؤ نو د الله تعالٰی په تجلی سره غر او نړیدلو او د زمکے سره هموار شو. مِنۡ خَشۡيَةِ دا متعلق دے د دریے واړو حالاتو سره یعنی تفجر او انشقاق او هبوط په کانړو کښ دا ټول د وجے د هغه خشیت نه دے چه الله تعالٰی په دے کانړو کښ کیښودلے دے او دا قول د مجاهد نه مفسرینو نقل کړے دے او دا ښکاره دلیل دے چه الله تعالٰی په جمادا تو کښ څه شعور او معرفت کیښودلے دے لکه چه په صحیح حدیث کښ ثابت دی ژړا کول د ستنے په مسجد نبوی کښ (بخاری). دا رنګ سلام کول د کانړی په نبی صلی الله علیه وسلم باندے روایت د مسلم دے او دا رنګ حرکت د احد او د ثبیر غر (قرطبی). او دا رنګ په سورة اسراء ۴۴ کښ تسبیح د ټولو څیزونو او په سورة حج ۱۸ کښ سجده د غرونو او په سورة احزاب ۷۲ کښ امانت د غرونو، نو دا ټول په حقیقت باندے حمل دی په نیز د سلف صالحینو، تاویلاتو کولو ته یے هیڅ حاجت نیشته. بعض روستنو علماؤ (ابن حزم وغیره) او معتزلو د دے حقائقو نه انکار کړیدے لیکن دمشقی په اللباب کښ ذکر کړی دی چه د معتزلو سره په دے انکار باندے هیڅ دلیل نیشته سیوا د استبعاد عقلی نه. او راغب په دواړو قولونو کښ یو محاکمه ذکر کړیده حاصل یے دا دے چه د معارف ډیر اقسام دی اول معرفت تامه دے دا خو د الله تعالٰی صفت دے. دویم معرفت متزائده دے دا د انسانانو صفت دے. دریم معرفت د حیواناتو دے چه هغوی په سبب د هغه څیز فائده او نقصانات په اکثری توګه پیژنی. څلورم معرفت د نباتاتو دے چه هغه د حیواناتو د معرفت نه کم دے. پنځم معرفت د عناصرو (اور. خاوره. اوبه. هوا وغیره) دے چه الله تعالٰی مسخر کړیدے

أَن يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ

چه دوی به او مني خبرے ستاسو او حال دا چه وه یوه ډله د دوی نه

يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ

اوریدلو به ئے کلام د الله تعالیٰ بیا به ئے بدلولے معنے د هغے

مِن بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

روستو د هغے نه چه پوهه به شو د هغے په مراد باندے او دوی پوهیدل رچه دا ګناه ده

هر یو په یو حالت باندے لکه کته په شکته والے غواړی او اوراوچت والے غواړی دا تول تسخیر الٰهی دے بغیر د اختیار د دوی. نو بناء په دے باندے وئیلے کیږی چه په دے اشیاؤ کښ معرفت شته لیکن معرفت د جمادا تو مثلاً د معرفت د انسان پشان نه دے او په دغه معرفت سره په دوی کښ تسبیح خشیت او نور آثار پیدا کیږی.

فائده :- هر کله چه د حجارت دا درے حالات ذکر شول نو کوم زړونه چه د حجاره پشان دی ډیر سخت نه دی نو په هغوی کښ د قرآن او مواعظ دینی اوریدلو سره په تفاوت سره درے درجات پیدا کیږی په دے شرط چه اول په کښ خشیت پیدا شی نو اوله درجه ژړاده په اوښکو بهیدلو سره دویم درجه صرف سترګے لوندے شی په لږ اوښکو سره اګرچه کوزے بهیدلے نه وی. دریمه درجه په زړه سره ژړا وی او صورت د ژړا وی اګرچه په سترګو کښ لوند والے رانشی. او په څلورم کښ چه په وخت د قرآن اوریدلو کښ د دے نه هیڅ حال پیدا نشی نو هغه خلق اَشَدُّ قَسْوَةً دی او ابن کثیر حدیث د ابن عمر رضی الله عنه راوړے دے چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی ډیرے خبرے مه کوئی بغیر د ذکر د الله نه ځکه چه ډیرے خبرے بغیر د ذکر د الله نه قسوة د زړه دے او ډیر لرے د الله تعالیٰ نه سخت زړه والا وی (ترمذی) دا رنګ بل روایت د انس رضی الله عنه نه دے مرفوعاً چه څلور څیزونه د بدبختئ نښه ده اوچیدل د سترګو، سخت والے د زړه، اوږد اُمید او حرص د دنیا.

وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ په دا جمله کښ تهدید او توبیخ مراد دی

هرکله چه مخالفت کوونکی د بیان نه روستو ذکرشی نو عدم غفلت کنایه وی د عذاب ورکولو نه او کله داسے جمله د بشارت او تسلئ د پاره وی کله چه د مؤمنانو د بحث نه روستو ذکر شی۔

۵۶ (ربط) مخکښ قسوت قلب ذکر شو نو اوس د هغے آثار ذکر کوی چه هغه پنځه خباثت دی د دے آیت نه شروع کیږی خباثات د کشرانو د یهودو اسرائیلو چه موجود وو په وخت د نزول د قرآن کښ او دا پنځه ډلے دی (۱) علماء چه تحریف معنوی کوی (۲) منافقان (۳) امیان مقلدین (۴) علماء تحریف لفظی کوونکی (۵) د جنت د تخصیص دعوی کوونکی سره د عقیدے باطلے نه۔ نو په دے آیت کښ د اول فریق ذکر دے۔ أَفَتَطْمَعُونَ دا خطاب دے مؤمنانو ته او همزه د استفهام انکاری دے یعنی دا طمع مه کوئ۔ طمع، دا تعلق د نفس دے په حاصلولو د مقصد پورے په کلک تعلق سره۔ نو دا زیات دے د رجا نه۔ او ماده د طمع په قرآن کښ دولس کرته ده۔ اکثر استعمال ئے په هغه ځائے کښ دے چه اسباب د کار وی لیکن په اسبابو باندے وثوق او اعتماد نه کوی سره د شدت رغبت نه په مقصد کښ۔ او رجا استعمالیږی په هغه ځائے کښ چه اسباب وی او په هغے باندے نظر ساتی او رغبت کوی د حصول د مقصد۔ او تمنا هغه ځائے استعمالیږی چه مناسب اسباب ورسره نه وی او حصول د مقصد غواړی۔ او فا په فَتَطْمَعُونَ کښ د پاره د عطف او تفریع ده په مقدر باندے یعنی اتدعونهم الی الحق فتطمعون یعنی روستو د قسوة د زړونو د دوی نه په دوی کښ داسے خباثات پیدا شول نو د دوی نه د ایمان طمع کول بعیده خبره ده۔ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ مراد د دینه ایمان شرعی دے او لام اجلیه دے یعنی لِأَجْلِ دعوتکم یا مراد ایمان لغوی دے او لام په خپله معنی دے یعنی دوی به ستاسو خبره او منی او په تاسو باندے به اعتماد او کړی۔ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ د فریق نه مراد د دوی علماء دی او په دے جمله کښ درے قوله دی اول دا دے چه کلام الله نه مراد کلام دے په طور کښ د موسیٰ علیه السلام سره او کان د پاره د تیر شوے زمانے دے نو مراد د دینه هغه اویا کسان او د هغوی اولاد دی چه کلام الله ئے د موسیٰ علیه السلام نه واوریدلو نو روستو ئے په هغے کښ تحریف او کړو هان دا صحیح نه ده چه دوی په خپله کلام الله اوریدلے وو قرطبی دغه قول ضعیف کړے دے او کوم

حدایث چه په دے کښې د ابن عباس رضی الله عنهما نقل دے نو هغې ته ئې
حدایث باطل وئیلی دی. بلکه دوی کلام الله د موسٰی علیه السلام ته اوریدلے وو.
دویم قول دا دے چه کلام الله نه مراد تورات دے او کان د پاره د نفس وجود
او ارتباط د کلام دے او مراد د فریق نه هغه علماء یهود دی چه نبی صلی الله
علیه وسلم په وخت کښې موجود وو او یسمعون نه مراد دا دے چه یو تپوس
کوونکی به د آخری نبی په باره کښې د تورات عبارت کله دوی ته پیش کړو
دوی به وا وریدلو نو د هغې تحریف به ئې اوکړو او غلط تاویل به ئې اوکړو.
دریم دا دے چه مراد د کلام الله نه قرآن دے نو چا به چه دغه علماؤ نه د
قرآن څه ایت اولوستلو نو دوی په د هغې تحریف اوکړو لیکن دا قول
ضعیف دے. فائده:- سمع وصف د کلام الله دلیل دے چه حروف
او الفاظ هم کلام الله دے غیر مخلوق دے او دغه کلام لفظی دے څوک
چه دا سے وائی چه مسموع هغه لفظ دے چه دلالت کوی په کلام الله
باندے دا باطل قول دے دا سے وصف په سورة التوبه ۶ کښې ذکر دے
هلته لوستل او ریدل لیکل دا صفات د مخلوق دی او مقروء مسموع
مکتوب کلام الله دے.

ثُمَّ يُحَرِّفُونَهٗ تحریف اړول او بدلولو ته وئیلی شی او هغه دوه قسمه
دے یو قسم تحریف لفظی دے یعنی د کلام الله د الفاظو او کلماتو په ځائے
نور کلمات کیښودل او دا مستلزم دے تحریف معنوی لره او دا معنی مراد
ده په سورة مائده ۴۱ کښې چه لفظ د "من بعد مواضعه" په دے باندے
دلالت کوی. دویم قسم تحریف معنوی دے او دا عبارت دے د بدلولو
د معانی او احکامو نه په تاویل بالرائ او بے علمئ سره او دغه مراد دے
په سورة نساء ۴۶ او سورة مائده ۱۳ کښې. د اهلِ علمو اختلاف دے چه
په یهودو کښې تحریف لفظی موجود وو او که نه وو روستو د اتفاق نه
په دے چه تحریف معنوی خو د هغوی عادتِ مستمره وو، نو بعض
اهلِ علمو وئیلی دی چه په هغوی کښې تحریف لفظی نه وو د دے وجے
په وخت د زنا کښې صرف د رجم کولو حکم دوی پټ کړے وو. دا رنګ
دوی به په عربئ ژبه کښې د اصل تورات معنٰی بدلوله. او دا رنګ
الله تعالٰی دوی ته وئیلی وو چه فَاْتُوْا بِالتَّوْرٰىةِ فَاتْلُوْهَآ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ آل عمران ۹۳

نوکه چرے اصل کتاب دَ تورات دَ دوی سره موجود نه وے نو الله تعالیٰ دَ دوی ته ولے مطالبه دَ اصل تورات کوی۔ اودَ اکثر اهلِ علمو قول دا دے چه یهودو تحریف لفظی او معنوی دواړه کول لکه مخکښ ذکر شوی ایاتونه په اعتبار دَ عموم سره دواړو قسمونو ته شامل دی دارنګ روستو ایاتونه هم دلالت کوی۔ دارنګ دَ دوی موجوده کتابونو کښ هم دا اقرار دَ هغوی موجود دے یرمیاه نبی خپل قوم ته خطاب کړے دے چه تاسو دَ ژوندی خدائے چه رب دَ فوجونو دے خبرے برباد کړے دی (یرمیاه ص۲۳ ص۳۶)
او ماجدی دَ دوی دَ مشرانو اقرار نقل کړے دے په تحریف لفظی باندے بلکه هغوی دَ تنزیل لفظی قائیل نه دی۔ محاکمه دَ دواړو قولونو دا ده چه تحریف لفظی په دوی کښ لږ دے بعضِ اصل نسخے دَ تورات دَ دوی سره په هغه وخت (وخت دَ نزول قرآن) کښ موجود وے او تحریف معنوی په دوی کښ ډیر وو او په دے ایت کښ دَ تحریف نه تحریف معنوی مراد دے ابن کثیر وئیلی دی یَتَأَوَّلُوْنَهٗ عَلٰی غَیْرِ تَاوِیْلِهٖ (بدل تاویل ئے کوؤ) فراء په معالم التنزیل کښ وئیلی دی چه تغییر دَ احکامو ئے کولو۔ او قرطبی وئیلی دی چه دَ حلال نه ئے حرام او دَ حرام نه ئے حلال جوړول پخپلو خواهشاتو سره۔

فائده:۔ بحث دَ تاویل و تحریف په تنشیط الاذهان کښ ما لیکلے دے حاصل ئے دا دے چه حدیث دَ ترمذی کښ راغلی دی چه چا په قرآن کښ قول اوکړو په خپلے رائے سره (او په بل روایت کښ دی) بغیر دَ علم نه نو ځان له ئے ځائے تیار کړو په اور دَ جهنم کښ ترمذی وئیلی دی چه دا حسن حدیث دے او په بل روایت کښ دی چه چا قول اوکړو په کتاب دَ الله تعالیٰ کښ په خپله رائے سره نوکه صحیح ئے اوئیل نو هم خطا کار دے خو دا حدیث ضعیف دے۔ خازن په مقدمه دَ خپل تفسیر ص۵ کښ وئیلی دی چه دَ قول بالرائے دوه مصداقات دی، اول دا چه تاویل دَ قرآن په مراد دَ خپل نفس او په اتباع دَ خواهش سره کوی سره دَ علم نه لکه هغه باطنیه، خوارج، شیعه گان او نور بدعتیان چه حجت نیسی په بعضِ ایاتونو دَ قرآن سره دَ پاره دَ اثبات دَ بدعاتو خپلو او حال دا چه پوهیږی چه دا مطلب دَ ایت نه دے لیکن عوام خلق دهوکه کوی دَ خپل څه خاص مقصد

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا ۚ وَإِذَا

او کله چه دوی مخامخ شي د مؤمنانو سره وائي دوی ایمان راوړی مونږ او کله چه

خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ

لاړ شي بعضي د دوی بعضو ته نو وائي ورته هغوی ایا خبر ورکوئ تاسو دوی ته

بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ

په هغې چه خود لے دے الله تعالیٰ تاسو ته د دے د پاره چه دلیل به او نیسی په تاسو باندې په هغې

عِندَ رَبِّكُمْ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾

په نیز د رب ستاسو۔ ایا تو د عقل نه کار نه اخلئ۔

دنیوی د پاره۔ دویم هغه څوک چه قول کوی بغیر د علم نه یعنی روایت کیږ
ډیر د جوه وی د سلف مفسرینو نه او دے صیغے حمل کوی په داسے طریقه چه
د دغه وجوهو نه خلاف وی (یعنی د علم نحو او صرف د قواعدو نه مخالف
وی او دارنګ د اهل لغت نه هم خلاف وی او د سلف مفسرینو نه هم
مخالف وی) هان بدعت په هغې سره نه ثابتوی لکه توجیهات د بعض
مفسرینو د دے زمانے په تقطیع سره په سورة بقره ۲۹ ۲۱۴ یا معنی د
(رُقَيبكَ) په کتابچه سره کول یا معنی د صرةً په دریچه سره کول یا تاویل د
سوءاتهما (سورة اعراف) په عیبونو سره کول وغیره داکه صحیح وی بالفرض
نو هم ګناه دے۔ او دریم تاویل یعنی ګرځولو د روایت لره په یو محمل باندے
په طریقه د استنباط سره چه دغه محمل د ما قبل ما بعد سره مناسب وی
او مخالف د کتاب الله او د صحیح احادیثونه نه وی نو دا مصداق د دے حدیث
نه او داجائز دے لکه صحابه کرامو او تابعینو د ایاتونو نه استنباطونه
کړے دی۔ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ، عَقَلُوا نه مراد پوهه د صحت
د کلام او د صحیح مراد د هغې ده او يَعْلَمُونَ نه مراد پوهه ده د ګناه او دروغو
د هغې یعنی اوله خبره داده چه سره د علم نه داسے تحریف کوی لکه اول
مصداق مخکښ ذکر شو او دویمه داچه دوی علم لری چه دا تحریف ګناه
دے یعنی دوی لره هیڅ عذر نیشته. او قرطبی وئیلی دی چه د دے زمانے
عالم چه عناد کوی د حق سره هغه هم د لاره د رشد (هدایت) نه ډیر

لري دے ځکه چه د دۀ علم هم دۀ لره د دے ګناه نه نه منع کوی.

ﷺ په دے کښ دویم فریق خبیث ذکر دے چه هغه منافقین دی او معامله د هغوی د علماءِ معاندینو محرفینو سره ده او په دے مناسبت سره یئے حرف عطف ذکر کړے دے. وَإِذَا لَقُوا ضمیر د لَقُوا یهودیانو ته راجع دے لیکن په اعتبار د یو فریق سره چه هغه اهل نفاق دی د یهودو نه. او کلام د عرب کښ دا سے ډیر کرته ذکر ده چه جمع ذکر شی خو مراد د هغے نه بعض کسان وی. وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ د اول بعض نه مراد منافقین د یهودو دی او د دویم نه علماء د هغوی دی چه تحریف او عناد یئے کوؤ. په ﷺ کښ وَإِذَا خَلَوْا ذکر وُو او دلته وَإِذَا خَلَا، وجه د فرق دا ده چه ملته منافقین د عوامو (د اوس او خزرج) مراد وُو نو هغوی د قبیلے د یهودیانو نه وُو او دلته ذکر د منافقانو د یهودو دے د دے وجے نه تعبیر کښ فرق دے. قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ دا قول د پاره د زورنے دے د علماؤ معاندینو نه دغه منافقانو ته چه هغوی په وخت د ملاقات د مؤمنانو او د اٰمَنَّا وئیلو کښ د تورات بعض خبرے په مؤمنانو ته نقل کړلے. أَتُحَدِّثُونَهُمْ، تحدیث د حدیث نه اخستلے شوید ے او حدیث هر هغه کلام دی چه په طریقه د نقل سره وی.

بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ په معنی د فتح کښ ډیر اقوال دی اول ښکاره کول د علم او اسانول د طلب د علم (قفال) دویم په معنی د قضاء کولو ستاسو په کتاب کښ چه دا نبی حق دے او د دۀ قول رشتیا دے (کلبی). دریم په معنی د بیان کولو (کسائی). څلورم په معنی د نازلولو په کتاب کښ (واقدی). پنځم په معنی د احسان کولو (ابو عبیدہ او اخفش). شپږم فیصله کول د عذاب (قرطبی). دا ټولے معانی دلته احتمال لری لیکن اوله معنی او دریمه معنی دلته غوره ده او مراد د دینه اخبار د تورات دے په صداق د اخری نبی صلی الله علیه وسلم او د هغه صفات او علامات (رتخے) او ذکر د عذابونو چه نازل شوی وُو په مشرانو د یهودیانو باندے. لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ، دا لام په معنی د کے دے د سببیت د پاره متعلق دے د أَتُحَدِّثُونَهُمْ سره یعنی ستاسو تحدیث په (مؤمنانو نه) سبب جوړ شی د پاره د محاجے د دوی په تاسو باندے.

لِيُحَاجُّوا ماخوذ دے د حجت نه او باب مفاعله دے د پاره د مغالبے او واصلا د حجت د دواړو طرفونو نه غواړی اګرچه د کافرانو د طرف نه هیڅ حجت

أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ

ایا دوی نه پوهیږي چه یقیناً الله تعالیٰ پوهه دے په هغه څه چه دوی یې پټوي

وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿۷۷﴾ وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ

او په هغه څه چه دوی یې ښکاره کوي۔ او بعضې د دوی نه امیان (ان پړه) دي نه پوهیږي

ښښته لیکن د دوی جګړے نه یې حجت مجازاً وئیلے دے۔ نو معنیٰ دا ده چه دوی (مؤمنان) به حجت اونیسي په دغه مَا فَتَحَ سره نو په تاسو باندے به غالب شي په حجت کښ ځکه چه ستاسو خبره به په تاسو باندے حجت (الزام) اوګرځوي۔ عِنْدَ رَبِّكُمْ په دے کښ درے اقوال دي اول دا چه مراد د دے نه کتاب او دین د الله تعالیٰ دے او کتاب الله فیصلے ته وئیلے شي چه دا په نیز د الله تعالیٰ ده ځکه چه هغه نازل کړے دے۔ دویم قول عند رسول ربکم ځکه چه د رسول په نیز وی نو هغه د الله تعالیٰ په نیز هم وی (وَمَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللّٰهَ)۔ دریم قول مراد د عِنْدَ رَبِّكُمْ نه آخرت دے۔ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ظاهره خبره دا ده چه دا هم د علماءِ معاندینو قول دے منافقینو ته په طریقه د زورنے سره اشاره ده چه کوم انسان دا سے خبره کوي چه په هغې سره د خصم په مخکښ پړکیږي او ملامته کیږي نو دے بے عقله وی۔ دویم قول دا دے چه دا خطاب دے د طرف د الله تعالیٰ ته مؤمنانو ته او متعلق دے د أَفَتَطْمَعُونَ سره لیکن دا ضعیف قول دے۔

ﷺ دا قول دے د طرف د الله تعالیٰ نه د پاره د زورنے ورکولو علماءٔ معاندینو او منافقینو دواړو ته یعنی علماء یې د حق خبرے د اظهار نه منع کوي او منافقان هم پټ کفر کوي لیکن د الله تعالیٰ نه هیڅ څیز نه پټیږي۔

اولَا يَعْلَمُونَ ضمیر د علماء معاندینو او منافقانو دواړو ته راجع دے۔ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ عام الفاظ دي هر پټ او ښکاره ته شامل دي لیکن پټول د حق او د کفر او ښکاره کول د ایمان په طریقه د منافقت سره په دے کښ داخل دي او په دے آیت کښ دلیل دے چه علم د الله تعالیٰ تمام جزئیاتو او کلیاتو ته شامل دے نو دا رد دے په هغه منطقیانو چه علم د الله تعالیٰ په جزئیاتو باندے نه مني۔

الْكِتٰبَ اِلَّآ اَمَانِيَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّوْنَ ﴿۷۸﴾

په کتاب باندے مګر تابعدارئ کوي دخواهشاتو د ملیانو او نه دي دوي مګر اټکل کوي -

ﯩ په دے کښې ذکر دے د دریم فریق خبیث روستو د ذکر د علماؤ او منافقینو نه او دا فریق عوام دي د یهودیانو ته چه طریقه د هغوي تقلید او قبلول د بے دلیله خبرو دي دا قول د ابو العالیه او مجاهد نه نقل دے (البحر المحیط).

سوال:- امیین خو په سورة جمعه ۲ کښې هغه عربو او نورو خلقو ته وئیلے شویدے چه هغوي ته هیڅ کتاب مخکښې نازل شوے نه دے نو هغوي خو د یهودیانو نه دي نو څنګه یئے اوئیلو چه مِنْهُمْ -

جواب:- دلته امیین په هغه معنی خاص سره نه دے چه بے کتابه خلق دي بلکه په کتابیانو کښې هغه خلق چه آن پړه او بے تعلیمه دي نو دا سے خو په یهودیانو کښې وو لکه چه په دے امت کښې هم شته -

اُمِّيُّوْنَ جمع د اُمّي ده او وجه تسمیه یئے دا ده چه انسان د مور نه پیدا شي نو په هیڅ لیکلو او لوستلو باندے نه پوهیږي د دے وجے نه آن پړ ته امی وئیلے شي او دا وصف په عاموانسانانو کښې قبیح دے لیکن زمونږ د نبي صلی الله علیه وسلم په صفت کښې دا صفت د مدح دے- لَا يَعْلَمُوْنَ الْكِتٰبَ دا جمله صفتِ موضحه دے د اُمِّيُّوْنَ د پاره- الْكِتٰبَ جنس کتاب مراد دے او تورات په کښې داخل دے او دا رنګ الکتاب د الفاظ او معانی نه مرکب ته وئیلے شي- اِلَّآ اَمَانِيَّ په اِلَّآ کښې دوه احتماله دي استثناء متصل او استثناء منقطع په معنی د لکن سره او په لفظ اَمَانِيَّ کښې دوه قولونه دي اول دا چه دا جمع د امنية ده هغه څیز چه انسان د هغے په نفس سره ارزوکوي او هیڅ حقیقت یئے نه وي نو مراد د دے نه هغه دروغ مسئلے دي چه علماؤ معاندینو د ځان نه (بے دلیله) جوړے کړیدي لکه په سورة بقره ۷۹ او سورة نساء ۱۲۳ کښې نو په دے قول سره استثناء منقطع ده اِلَّآ په معنی د لکن سره دے ځکه چه دغه دروغ خو د جنس د کتاب الله نه نه دي حاصل دا چه امّي هغه دے چه په کتاب باندے بالکل علم نه لري نه په لوستلو د الفاظو او نه په معانی سره او تقلید کوي د بے دلیله خبرو د ملایانو- او دویم قول دا دے چه امانیَّ جمع د امنية ده او هغه اخستلے شویده د تمنّي نه په معنی د قرَءَ او تَلَا (لوستل) سره او دا معنی په سورة حج ۵۲ کښې مراد ده او صاحب اللباب وئیلي دي چه

داقول د اکثرو اهل علمو دے او داغوره دے تو استثناء متصل ده او امانی په معنی د لوستلو د الفاظو دے۔ تو په دے کښ اشاره ده د اُمِّيُّوْنَ دویم قسم ته چه هغه په لوستلو د الفاظو پوهیږی لیکن په معنی او تفسیر باندے نه پوهیږی په دے سره معلومه شوه چه زمونږ په زمانه کښ هغه کسان چه د قرآن صرف حفظ او تجوید د الفاظو ئے کړے دی او په معنی او تفسیر باندے نه پوهیږی نو هغوی هم د امیانو په ډله کښ حساب دی افسوس دا دے چه نن زمانه کښ اکثر خلقو په دے باندے اکتفا کړے ده او د قرآن فهم او تفسیر ته هیڅ توجه او اهتمام نه ورکوی او دا سبب جوړیږی د بدعاتو او د گمراهئ او د فساداتو۔ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّوْنَ د ظن تحقیق په تفسیر د ملک کښ تیر شویدے دلته اِن په معنی د ما نافیه دے او په دے جمله کښ مقصد تاکید دے د بے علمئ د دوی (لا یعلمون الکتٰب) چه سیوا د ظن نه د دوی سره هیڅ نیشته او ظن خو د شریعے په اصطلاح کښ علم نه دے۔ قرطبی وئیلی دی چه دلته ظن په معنی د دروغو وئیلو دے ځکه چه د دوی په صحت د خپلو خبرو باندے علم نیشته بلکه دوی تقلید کوی د خپلو ملایانو په هغے کښ چه هغوی ئے لوستل کوی۔ او خطیب (په سراج المنیر کښ) لیکلی دی چه ظن هغه رائے او اعتقاد ته هم وئیلے شی چه هیڅ دلیل قطعی ئے نه وی اګرچه د هغے صاحب په هغے باندے یقین کوی لکه عقیده د مقلدانو او ریدونکے د حق نه په سبب د شبهے سره۔ يَظُنُّوْنَ، دائے په صیغه د فعل مضارع سره ذکر کړو نه په اسم فاعل سره اشاره ده چه ظن د دے عوامو هر وخت تو یے نوے پیدا کیږی او دا دلالت کوی په کمزورتیا د عقیدے د هغوی۔ ابوحیان په البحر المحیط کښ وئیلی دی چه په دے ایت کښ دلیل دے (۱) چه علمونه کسبی امور دی (۲) او تقلید باطل دے (۳) او څوک چه په گمراه کولو د یو گمراه سره گمراه شی نو دے قابل ذم دے (۴) اکتفاء په ظن سره په اصولو کښ جائز نه ده۔ (۵) قول بغیر د دلیل نه باطل دے (۶) د کوم قول او عمل چه وجود او عدم برابر وی نو د هغے یو جانب ته تلل بغیر د دلیل نقلی نه نشی کیدلے۔ او امام رازی په کبیر کښ وئیلی دی چه څوک سوچ او کړی په دے ایاتو کښ توجه په دے کښ د کومو فرقو ذکر دے هغه به یقیناً په دے امت کښ او مومی۔ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّوْنَ په اصل کښ جواب د وهم دے په دویمه توجیه باندے

فَوَيْلٌ لِّلَّذِيْنَ يَكْتُبُوْنَ الْكِتٰبَ بِاَيْدِيْهِمْ ق

پس تباهي ده هغه كسانو لره چه ليكي كتاب په خپلو لاسونو

ثُمَّ يَقُوْلُوْنَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ

بيا وائي (خلقوته) دا د طرف د الله تعالى نه دے

لِيَشْتَرُوْا بِهٖ ثَمَنًا قَلِيْلًا ط فَوَيْلٌ

د دے د پاره چه واخلي په هغے سره قيمت لږ (دُنيا فعمولى) - نو تباهي ده

لَّهُمْ مِّمَّا كَتَبَتْ اَيْدِيْهِمْ وَوَيْلٌ لَّهُمْ

دوى لره د وجے د هغے نه چه ليكي ئے لاسونه د دوى او تباهي ده - دوى لره

مِّمَّا يَكْسِبُوْنَ ﴿۷۹﴾ وَقَالُوْا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ

د وجے د هغه مال نه چه دوى ئے گټى ئے او دوى وائي اهيچرے به او نه رسي مونږ ته اور

يعني هر كله چه اوئيلے شو چه دا اميان ما سيوا د لوستلو نه په بل هيڅ څيز نه پوهيږي نو په عملونو او عقيده وكښ به د دوى مسلك څه وى نو جواب او شو چه صرف ظن لكه په سورة نجم ۲۸ او سورة يونس ۳۶ كښ ذكر دى. او بناء په اوله توجيه بانديے د اماني او اتباع ظن فرق دا دے چه په فروعو او اعمالو كښ دوى تابع دى په خواهشاتو او دروغو پسے او په عقيده او اصولو كښ دوى په ظن پسے روان دى او دا دواړه باطل دى -

۷۹ په دے ايت كښ ذكر د څلورم فريق خبيث د يهوديانو دے ابن كثير وئيلي دى دا هغه خلق دى چه دعوت كوى گمراهئ ته په افتراء او په دروغو جوړولو سره په الله تعالى بانديے د پاره د خوړلو د مالونو د خلقو په باطل سره او دا هغه خلق دى چه تحريف لفظي ئے كولو چه د هغے يو طريقه دا ده چه د ابن عباس رضى الله عنهما نه يو روايت ابن ابي حاتم او سيوطي نقل كړے دے" چه د نبي صلى الله عليه وسلم صفات چه په تورات كښ ؤ د (حسن الوجه، حسن الشعر، اكحل العينين، ربعة القامة) نو دوى د هغے په ځائے اوليكل (اَزْرَق سَبِطُ الشَّعْرِ) نو هغه به ئے عوامو ته ښودل چه د الله تعالى په كتاب كښ د دے نبي صفات د دے نه غير موجود نه دى نو هغوى به ئے

دَایمان نه د ړلو نه منع کول - او دویمه طریقه دَ تحریف لفظی دا دَه چه عبارت دَ ځان نه جوړکړی او ورسره اولیکی چه قال الله تعالیٰ یا قال رسول الله صلی الله علیه وسلم او شیخ الاسلام ابن تیمیه رحمة الله علیه لیکلی دی چه دا سے تحریف زمونږ په اُمت کښ په طریقه دَ موضوعی احادیثو سره موجود دے اګرچه زمونږ اُمت کښ الله تعالیٰ دا سے اهل علم پیدا کړیدی چه دغه احادیثِ موضوعه ئے دَ نورو احادیثو نه بالکل جدا کړے او په ډاګه کړیدی - فَوَيْلٌ فا دَ پاره دَ تفریع ده په ما قبل لفظ (امانی) باندے چه مراد دَ امانی نه دروغ مسئلے وے دَ عنادی ملایانو او امیان ورپسے روان وی نو اوس په دے آیت کښ سخت زجر او تخویف ذکر کوی منه ملایانو ته چه هغوی امانی خپل په کتابونو کښ لیکی او نسبت ئے الله تعالیٰ ته کوی - وَيْلٌ دا مبتداء نکره ده ځکه چه دعاءِ شر ده او په دعاګانو کښ جائز دی چه نکره مبتداء وی - ابن کثیر او صاحب اللباب دَ دے په معنی کښ ډیر اقوال او الفاظ ذکر کړیدی ۱ـ مشقت دَ عذاب (ابن عباس رضی الله عنهما) ۲ـ شِدّات دَ شر (خلیل) - ۳ـ ویل دَ هغه چا دَ پاره وئیلے شی چه په هلاکت کښ پرته وی او ویح دَ هغه چا دَ پاره چه هلاکت ته نزدے دی (سیبویه) - ۴ـ ویل تفجع (فریاد) دے او ویح ترحم دے (اصمعی) - ویل په معنی دَ حزن دے چه په اصل کښ وَے وُو او عربو ورسره په استعمال کښ لام یو ځائے کړیدے (فراء) - دا رنګ دَ ویل سره هم معنی الفاظ دا دی ویح ، ویس ، ویش ، ویه ویب . ویك . عول . او په مینځ کښ ئے لږ لږ فرق شته دے . او په حدیث دَ ترمذی کښ ذکر دی چه دا نوم دَ یو وادی دے په جهنم کښ کافر به په هغے کښ څلویښت کاله په ښکته ځی او ویخ ته به ئے تشی رسیدلے (ابن کثیر وئیلی دی دا حدیث په دے سند سره مرفوع منکر دے) - دا رنګ بل حدیث (چه ویل نوم دَ یو غر دے په اُور دَ جهنم کښ) دا هم ډیر غریب (ضعیف) حدیث دے - ابوحیان وئیلی دی که په تفسیر دَ اَلْوَيْلُ کښ دَ نبی صلی الله علیه وسلم نه صحیح روایت ثابت شی نو هغے ته رجوع کول واجب دی (لیکن نشته) او عربو په خپل کلام کښ دا لفظ مخکښ دَ نزول دَ قرآن نه استعمال کړے دے لیکن دَ کتلے او دَ اُور دَ غر دَ پاره ئے استعمال نه دے کړے نو معلومه شوه چه صحیح دَ دے هغه دے چه کوم دَ اهلِ لغت نه نقل دی هغه هم اګرچه ډیر اقوال دی لیکن مقصد کښ یو بل ته قریب دی-

يَكْتُبُوْنَ الْكِتٰبَ بِاَيْدِيْهِمْ لفظ دَ بِاَيْدِيْهِمْ كښ درے فائدے دی اوله داچه وهم دَ مجازیۍ دفع کړو یعنی کتابت کله کنایه وی دَ امر کولو نه بل چا ته په لیکلو سره نو دا وهم دفع شو۔ دویمه فائده په دے کښ تصریح ده په جرم دَ دوی باندے چه دا کار دوی په خپله کړے دے۔ دریمه فائده ابن اسراج نه نقل دے چه دا کنایه ده چه دا دوی دَ ځان دَ طرف نه جوړ کړے دے یعنی نازل کړے شوے نه دے۔ ثُمَّ يَقُوْلُوْنَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مخکښ فعلی افتراء ذکر وه اوس قولی افتراء ذکر کوی او دا قول دَ دوی دَ امیانو دَ دهوکه کولو دَ پاره دے۔ لِيَشْتَرُوْا بِهٖ ثَمَنًا قَلِيْلًا تفسیر دَ اشتراء په سلګ کښ تیر شویدے۔ بِهٖ ضمیر راجع دے هٰذَا ته۔ ثَمَنًا عام دے که نقد روپئی اشرفئی وی او که رشوتونه او خوراکونه وی یا دَ دنیا نور سامان وی یا دَ دنیا عزت او اقتدار دی۔ قَلِيْلًا وجوه دَ قلت ډیرے دی ۱ فانی دی ۲ حرام دی ۳ لږ دی په نسبت دَ اجر دَ اخرت۔ او په دے جمله کښ اشاره ده دَ دوی خساست او شقاوت ته چه په ثمن قلیل سره لوئے اجر دَ اخرت یۍ برباد کړے دے او پخپله ګمراه دی او نور هم ګمراه کوی او په الله تعالیٰ باندے دروغ وائي دا ټول دَ دنیا دَ محبت دَ پاره۔ فَوَيْلٌ لَّهُمْ مِّمَّا كَتَبَتْ اَيْدِيْهِمْ من اجلیه دے یا مصدریه دے یعنی دروغ لیکل سبب دَ عذاب دے۔ وَوَيْلٌ لَّهُمْ مِّمَّا يَكْسِبُوْنَ لفظ دَ کسب خو ټولو ګناهونو ته شامل دے لیکن دلته مراد دَ دے نه مال حاصلول دی په تحریف سره صاحب اللباب وئیلی دی چه دا دلیل دے چه اخستل دَ مال په باطلو طریقو سره حرام دی اګرچه په رضا دَ جانبینو سره وی۔

فائده ۱ قرطبی لیکلی دی چه په دے ایت کښ سره دَ مخکنی ایت نه دَ تبدیل او تغییر دَ دین او زیاتے کولو نه په شرع کښ تحذیر او ویره ورکول مراد دی نو چا چه تبدیل تغییر اوکړو یا یۍ بدعت فی الدین پیدا کړو نو هغه کس په دے وعید او عذاب کښ داخل دے او دا په دے زمانه کښ ډیر واقع او شائع شویدی فَاِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُوْنَ۔

فائده ۲ ابن قیم الجوزیه په صواعق مرسله کښ په حواله دَ تفسیر بدائع لیکلی دی چه دا خلق زمونږ په امت کښ هم موجود دی چه بعض دَ دوی نه هغه څوک دی چه ایاتونه او احادیث چه دَ دوی دَ اقوالو نه خلاف دی نو دوی یۍ پټوی او بعض هغه خلق دی چه دَ خپل مذهبونو او خواهشا

إِلَّآ أَيَّامًا مَّعْدُودَةً ۚ قُلْ أَتَّخَذْتُمْ

مګر یو څو ورځې شمارلې شوې - ته ورته اووایه ایا اخستې دی تاسو

عِنْدَ اللّٰهِ عَهْدًا فَلَنْ يُّخْلِفَ اللّٰهُ عَهْدَهٗٓ

د الله تعالی ته وعده نو (بیا خو) هیچرې خلاف نه کوی الله تعالی د وعدې خپلې نه

أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿۸۰﴾

بلکه جوړوئ تاسو په الله تعالی باندې هغه خبرې چه تاسو پرې علم نه لرئ (په دلیل سره).

د اثبات دپاره احادیث موضوعه جوړوی او نسبت یې الله او رسول ته کوی.
فائده ۱۲ په دې ایت کښې یې لفظ ویل درې کرته ذکر کړیدی ځکه د دوی
ګناهونه هم درې ذکر دی اول ویل په سبب د نسبت د دروغو الله تعالی ته
او دویم ویل په سبب د دروغو جوړولو او لیکلو او دریم ویل په سبب د
عوض دنیوی اخستلو دې.
فائده ۱۳ راغب وئیلی دی چه كَتَبَتْ په صیغه د فعل ماضی او يَكْسِبُوْنَ یې
په صیغه د مستقبل سره ذکر کړې دې وجه دا ده چه کتابت خو یو کرت
شوی دې او د خلقو د ګمراه کولو بنیاد یې کیښودلې دې. تو روستو خلق
په هره زمانه کښې چه د هغې تقلید کوی نو ګمراه کیږی او ګناه د اضلال په
مخکنو باندې راځی په تقاضا د هغه حدیث سره چه "مَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً
فَعَلَيْهِ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ" (معنی د دې حدیث
امام مسلم په کتاب العلم کښې روایت کړیده)-
۱۴ په دې ایت کښې ذکر د پنځم خباثت د دوی دې او دا قول په دوی کښې د
یو فریق دې چه تیر شوی ایت کښې د هغوی درې اعمال ذکر شول نو
په دې ایت کښې د هغوی څلورم (قول) ذکر کوی نو قَالُوْا ضمیر راجع دې الَّذِيْنَ
يَكْتُبُوْنَ الْكِتٰبَ ته (بحر) او دا هغه خلق دی چه د ځان د پاره جنت خاص کوی
سره د تیر شوی خباثتو نو نه او د ځان د پاره اور د جهنم په طریقه د تعلیق
سره لږ ورځې منی- وَقَالُوْا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ په دې کښې د تاکید د پاره لَنْ
او لفظ د مس یې ذکر کړې دې یعنی دخول د اور او بوره (ارسیدل) د اور
تر ډېر کتار بلکه اور زمونږ مس هم نشی کولې- إِلَّآ أَيَّامًا مَّعْدُودَةً دا استثناء

دَ دوی په اصل کښ په طریقه دَ تعلیق سره ده قرطبی ص۲۶ کښ ذکر کړیدی
چه دوی وئیلی دی چه نَحْنُ اَبْنٰٓؤُا اللّٰهِ وَاَحِبَّآؤُهٗ یعنی مونږ له هیڅ کله عذاب
نه راکوی او که بالفرض عذاب راکوی نو لږے ورځے به وی. لفظ دَ اَیَّامًا مَّدَ
دریو نه ترلسو پورے خاص نه دے بلکه دا دَ لسو نه دَ زیات دَ پاره هم استعمالیږی
په قرآن کریم کښ لفظ ایام اویشت کرته ذکر دے دَ هغے نه په اته ځایونو کښ
دَ پاره دَ عموم دے یعنی دریو نه په بره که څومره عدد وی او باقی ځایونو
کښ په درے او شپږ او څلور و او اتو کښ استعمالیږی. نو دلته په یو قول
باندے څلویښت ورځے دی (چه هغه عبادت کول ووُ دَ مشرانو دَ دوی سخی لره)
او بل قول باندے اوَه ورځے دی (چه دوی وئیل چه دَ دنیا ټول عمر اوه زره
کاله دے نو دَ زرو کالو په بدل یوه ورځ به په مونږ باندے عذاب وی).
او لفظ دَ مَعْدُوْدَةً هغه عدد ته وئیلے شی چه په شمار کښ راځی اگر چه تعیین
دَ عدد ئے نه وی او دا اشاره ده لږ والی ته او په حدیث صحیح کښ ئے دینه
یسیراً وئیلی دی (حدیث دَ بخاری چه په هغے کښ واقعه دَ زهرو اچولو
دَ یهود نو په غوښه دَ بیزه کښ نبی صلی الله علیه وسلم ته او اخر کښ
ترے نبی صلی الله علیه وسلم تپوس اوکړو چه مَنْ اَهْلُ النَّارِ نو هغے اوئیل
"نَكُوْنُ فِيْهَا يَسِيْرًا ثُمَّ تَخْلُفُوْنَا فِيْهَا" (څوک دی اور والا نو هغے اوئیل مونږ
به په هغے کښ لږے ورځے یو او بیا به په کښ تاسو زمونږ نه روستو پاتے
کیږئ). حاصل دا دے چه دَ قرآن او دَ حدیث الفاظو کښ تخصیص دَ اووَ
یا څلویښتو نیشته بلکه مطلق دے. نو غوره توجیه په دے ایت کښ دا ده
چه دوی دَ ځان دَ پاره عذاب دَ جهنم په طریق دَ امکان او تعلیق سره لږے
ورځے منلو او هغے ته روستو ئے دَ جنت دعویٰ کوله او حال دا دے چه کفر
او شرک او ډیر گناهونه کبیره ئے کول لیکن هغه ئے سبب دَ عذاب نه گنړل
نو اشاره شوه چه دوی دعوی دَ جنت او دَ نجات من النار کوله سره دَ کفر
او شرک نه نو دَ دے وجے نه روستو په لفظ عهدًا سره دَ دوی نه مطالبه
دَ توحید کوی او دَ دے قول دَ دوی مثال زمونږ په امت کښ ځ هغه کسانو
دے چه شرکیات کوی انبیاء اولیاء حاضر وناظر او عالم الغیب او متصرف
په اموالو کښ گنړی او غیر الله ته په حاجاتو او مشکلاتو کښ غائبانه امداد
شه وائی او هغوی ته سجدے لگوی او دَ هغوی په نوم باندے ذبح او نذرونه

کوی او بیا هم دعوے کوی چه مونږ د پاره جنت دے او احتمال شته چه د بعض ګناهونو په وجے سره لږ ورځے الله تعالیٰ مونږ جهنم ته داخل کړی او بیا به ترینه مونږ را اوباسی او وائي چه دا عقیده د اهل سنت والجماعت ده نو د دوی نه هم دغه مطالبه ده (چه روستو ذکر کیږی) چه ایا په تاسو کښ عقیده د توحید شته؟ او چه نیشته نو ولے په الله تعالیٰ باندے دروغ وایئ- فائده:- او دا سے په سورة العمران ۲۴ کښ هم شته دے لیکن فرق دا دے چه هلته معدودات په جمع سره ذکر دی او دلته معدودة مفرد ذکر دے- د قانون عربیت په لحاظ سره دواړه جائز دی ځکه ایام جمع ده نو صفت ئے جمع جائز دے لیکن مفرد هم جائز دے په تاویل د جماعة سره او بل دا چه رضی وئیلی دی چه جمع قلت په حکم د مفرد کښ وی نو توصیف ئے په مفرد سره هم جائز دے- لیکن په دے ایت کښ ذکر د لږ مودے ملایانو د یهودو دے نو هغوی د تقلیل د مدت د پاره لفظ د مفرد ذکر کړے دے او سورة العمران کښ د وړو ملایانو ذکر دے نو د هغوی ورځے د عذاب په نسبت د غټو ملایانو ډیرے دی نو هغوی لفظ د جمع ذکر کړے دے- قُلْ اَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللّٰهِ عَهْدًا فَلَنْ يُّخْلِفَ اللّٰهُ عَهْدَهٗٓ دا رد دے د قول د هغوی چه لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ- حاصل د رد دا دے چه دا سے قول خو اخبار د غیبو دے چه د هغے د پاره ذریعه صرف وحی الٰهی ده نو که تاسو ته په دے باره کښ څه وحی راغلی وی نو هغه او ښایئ لیکن وحی خو تاسو سره نیشته نو معلومه شوه چه په الله تعالیٰ باندے دروغ وایئ (بدائع التفسیر)- او په دے جمله کښ دوه اقوال دی اول دا چه مراد د عهد نه صرف وعده د نجات ده د عذاب نه چه په وحی سره ئے ثابتوی- او دویم د ابن عباس رضی الله عنهما نه ابوحیان او د ابن مسعود رضی الله عنه نه فراء بغوی نقل راوړے دے چه مراد د عهد نه توحید دے او د اتخاذ نه مراد عمل کول دی یعنی تاسو عقیده د توحید حاصله کړیده او ایمان مو راوړے دے- عِنْدَ اللّٰهِ عَهْدًا توحید ته عهد الٰهی وئیلے شی ځکه چه په ټولو کتابونو منزلو او د ټولو انبیاء علیهم السلام په وحی کښ هغه موجود ده او ورسره دا وعده هم ده چه دا سبب د دخول د جنت دے- فَلَنْ يُّخْلِفَ اللّٰهُ عَهْدَهٗٓ زمخشری وئیلی دی چه په دے کښ شرط پټ دے (اِنْ اتَّخَذْتُمْ

بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَّاَحَاطَتْ بِهٖ

داسې نه ده، بلکه چا چه اوکړه څه بدی (شرک) او راګیر کړی ده لره

خَطِيْٓـئَتُهٗ فَاُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ النَّارِ ۚ هُمْ

ګناه د ده (تر مرګه پورې) نو دغه کسان اور والا دی دوی به

فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ﴿٨١﴾ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا

په هغې کښ همیشه دی۔ او هغه کسان چه ایمان یې راوړو او عمل یې اوکړو

عند الله عهدا فلن اه) او ابن عطیه وئیلی دی چه دا جمله معترضه ده په مینځ د دوه مقابلینو کښ چه عهد دے او تقول علی الله دے۔ اَمْ تَقُوْلُوْنَ عَلَى اللّٰهِ، اَمْ پخپله معنی سره دے یعنی تردد په استفهام کښ لیکن سره د تقریر د روستنی جانب ته لکه په دے قول د وَاِنَّآ اَوْ اِيَّاكُمْ لَعَلٰى هُدًى اَوْ فِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ (سورة سبا ۲۴) په دے کښ هم سره د استفهام نه روستنے جانب متعین دے۔ یا اَمْ په معنی د بَلْ سره دے او دیته ام منقطعه وئیلے شی۔ د قول نه چه روستو علی ذکر شی نو افتراء ته وئیلے شی۔ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ مفعول د دے دے مَا لَا تَعْلَمُوْنَ اَنَّهٗ مِنَ اللّٰهِ یعنی الله تعالٰی ته د هغه څیز نسبت جائز دے چه په دلیل سره معلوم وی چه دا د الله تعالٰی د طرف نه دے نو په کوم څیز باندے چه د الله تعالٰی د طرف نه دلیل (وحی) نیشته نو د هغے نسبت الله تعالٰی ته کول دے ته تَقَوُّل عَلَى اللّٰه وئیلے شی او دا طریقه ده د ټولو مشرکانو او بدعتیانو۔

سله په دے دوه ایتونو کښ تتمه ده د ماقبل خطاب په تخویف اخروی او بشارت سره نو په دے ایت کښ تخویف اخروی دے او رد دے په دے قول د دوی باندے چه لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ۔ مخکښ رد وو په طریقه د طلب د دلیل سره او په دے کښ رد دے په ابطال د دے دعوے سره د وجود د شرک نه بَلٰى دیته حرف ایجاب وئیلے شی (پښتان د نعم، اجل، اِی، جیر) لیکن بَلٰى خاص دے په هغه ځائے پورے چه مخکښ نفی موجود وی او په استفهام سره وی۔ او که نه وی نو په دے کښ ایجاب د هغه څیز وی چه مخکښ یې نفی شوے وی نو دلته هم معنی دا ده چه هاں لګیږی به اور تاسو سره

د همیشه د پاره.
مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً، مَنْ موصوله دے او د پاره د تعمیم دے کتابی او غیر کتابی سړی او ښځے ټولو ته شامل دے. كَسَبَ دا دلیل دے چه انسان د خپلو عملونو کاسب (کوونکے) دے خالق نه دے او انسان ته الله تعالیٰ قدرت د کسب ورکړے دے. سَيِّئَةً په معنیٰ د شرک دے (ابن عباس. مجاهد) یعنی څوک چه عمل اوکړی پشان د عملونو ستاسو او کفر اوکړی پشان د کفر ستاسو (اے یهودیانو) ابن کثیر. او عطاء وئیلی دی مراد د دے نه شرک دے په قرینه د سورة نمل نړ او بل په دے وجے سره چه دا نازل دے په باره د یهودیانو کښ اګرچه حکم ئے عام دے. وَأَحَاطَتْ بِهٖ خَطِيْٓئَتُهٗ مقصد په دے جملے سره دفع د وهم ده یعنی که څوک یو کرت شرک اوکړی بیا توبه او باسی نو هغه هم په كَسَبَ سَيِّئَةً کښ داخل دے نو جواب اوشو چه بل شرط د همیشوالی په جهنم کښ احاطه د ګناهونو ده. د ربیع نه ابن کثیر نقل راوړے دے چه مراد د احاطے نه دا دے چه مړشی په شرک باندے او توبه اونه باسی. د خَطِيْٓئَةٌ نه مراد عام ګناهونه کبیره دی سره د کفر او شرک نه. او فرق د سَيِّئَةً او خطيئة دا دے چه د سَيِّئَة اطلاق کیږی په هغه بد عمل چه مقصد بالذات وی نو شرک کول د مشرک مقصود او محبوب وی او د خطيئة اکثر اطلاق کیږی په هغه بد عمل چه مقصود بالواسطه وی لکه نور ګناهونه کبیره چه د کفر او شرک نه پیدا کیږی. او د سیئة سره ئے کسب ذکر کړیدے او کسب خو د نفعے راټولو ته وئیلے شی نو مشرک هم شرک ځان د پاره نافع ګڼړی یا دا ئے په طریقه د تهکم سره ذکر کړے دے. فَأُولٰٓئِكَ أَصْحٰبُ النَّارِ هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ دا سے مخکښ تیر شویدے هر کله چه لفظ د مَنْ په معنیٰ کښ جمع ده د دے وجے نه أُولٰٓئِكَ جمع راوړے ده. د دے ایت نه معلومه شوه چه دخول جهنم ته سره د همیشګیرئ نه دے د پاره د دوه سببونه یکاروی یو کفر او شرک او بل مړکیدل په دغه حالت کښ بغیر د صحیح توبے نه (نو ځکه ئے جمع راوړے ده) نو که توبه ئے د شرک نه کړے وی یا مشرک نه وی او نور ګناهونه صغیره یا کبیره ئے کړے وی نو هغه به همیشه په اور د جهنم کښ نه وی په باره د نورو ګناهونو کښ د الله تعالیٰ مشیت ته حواله دے که بخښی ئے او که سزا ورکوی.

الصّٰلِحٰتِ اُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ الْجَنَّةِ هُمْ

په طريقه دَ پيغمبر (نو) دغه كسان جنت والا دى دوى په

فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ﴿۸۲﴾ وَاِذْ اَخَذْنَا مِيْثَاقَ

په هغې كښ هميشه وى - او كله چه واخستو مونږ پوخ لوظ

بَنِىْٓ اِسْرَآءِيْلَ لَا تَعْبُدُوْنَ اِلَّا اللّٰهَ

دَ بنى اسرائيلو نه چه بندگى به نه كوئ مگر دَ يو الله تعالىٰ

وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَّذِى الْقُرْبٰى

او كوئ به دَ مور او پلار سره نيكى (ښيگړه) او دَ خپلوانو سره

وَالْيَتٰمٰى وَالْمَسٰكِيْنِ وَقُوْلُوْا لِلنَّاسِ

او يتيمانو سره او مسكينانو سره او وايئ خلقو ته

۸۲- په دے ايت كښ بشارت دے څه رنگ چه په مخكښ ايت كښ ذكر دَ كامل گناهگار وُ يعنى كافر او مشرك دا رنگ په دے ايت كښ ذكر دَ كامل مؤمن مراد دے دَ دے وجے نه دلته دَ ايمان سره يئے عمل صالح ذكر كړے دے. وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ په جانب دَ مؤمنانو كښ لفظ دَ الَّذِيْنَ دلالت كوى په اكرام او شرافت دَ مؤمنانو باندے.

وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ، سوال:- هر كله چه عمل صالح په ايمان كښ داخل دے نو روستو ذكر كول په طريقه دَ عطف كښ څه وجه ده؟-

جواب ۱- ايمان كښ اگرچه ټول اعمال صالحه داخل دى ليكن لفظ دَ اٰمَنُوْا په فعل سره وهم پيدا كوى چه صرف يو عمل دَ ايمان يئے كړے وى نور يئے نه وى كړے نو دَ هغه وهم دَ دفع كولو دَ پاره عَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ يئے وروسته عطف كړو.

جواب ۲- اٰمَنُوْا فائده كوى ايمان او عمل په زمانه ماضى كښ نو عَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ فائده كوى معنى دَ استقبال نو دلالت كوى په دوام دَ عملونو باندے ترمرگه پورے (خازن) نو اٰمَنُوْا په مقابله دَ كسب سيئة كښ دے او عَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ په مقابله دَ احاطت بِهٖ خَطِيْئَتُهٗ كښ دے نو تقابل دَ دواړو پوره شو-

حُسْنًا وَّاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ؕ ثُمَّ

خه خبرے او پابندی کوئ دَ مانځه او ورکوئ زکوٰة - بیا

تَوَلَّيْتُمْ اِلَّا قَلِيْلًا مِّنْكُمْ وَاَنْتُمْ مُّعْرِضُوْنَ ﴿۸۳﴾

مخ واړوو تاسو (دَ دکوظنه) مګر لږ کسانو ستاسو نه او تاسو همیشه مخ ګرځوونکے یئ -

۸۳ کَ دَ دے ایت نه تر ۸۶ پورے دریم قسم خطاب دے دَ خطایاتو دَ بنی اسرائیلو نه او په دے کښې ذکر دَ خباثاتو دَ موجوده یهودیانو (خصوصًا دَ مدینے قریب) دے په ترقئ سره دَ ماقبل نه په ترک دَ امتثال (قبلولو) دَ اوامرو ثخلورو او نواهی ثخلورو سره، په باره دَ عقیدے او دَ اعمالو او حقوق الله او حقوق العبادکښې - او په نقض دَ میثاق سره - ثخلور اوامر دا دی احسان خواصو سره، او قول حسن دَ عامو خلقو سره، او اقامة الصلٰوة، او ایتاء الزکٰوة ، او ثخلور نواهی دا دی:- نهی دَ شرک فی العبادات نه، نهی دَ سفك الدماء نه، نهی دَ اخراج دَ خلقو دَ کورونو نه او نهی دَ تظاهر او تعاون کولو نه په ظلم او ګناه باندے - او دَ دے تولو نه موجوده بنی اسرائیلو اعراض کړے دے - او په اخر دَ خطاب کښې تتمه ده په ذکر دَ سبب دَ اعراض او تخویف اخروی سره.

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيْثَاقَ بَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ، او دا میثاق اخستلے شوید ے په ژوند دَ دوی کښې په ژبه دَ موسٰی علیه السلام او دَ نورو انبیاؤ دَ بنی اسرائیلو. یا دا میثاق مذکور دے په تورات کښې - لَا تَعْبُدُوْنَ اِلَّا اللّٰهَ، دَ دے جملے په محل دَ اعراب کښې (اوه) اقوال دی اول دا چه دا تفسیر دَ میثاق دے نو دے دَ پاره محل دَ اعراب نیشته دویم دا حال دے دَ ماقبل نه په تقدیر (مُقَلِّدِيْنَ التَّوْحِيْدَ) دریم ملتزمین الاقامة علی التوحید، ثخلورم تقدیر دَ قُلْنَا لَهُمْ. پنځم تقدیر دَ حرف جر یعنی علی ان لاتعبدوا ه - شپږم تقدیر دَ اَن - اووم نفی په معنیٰ دَ نهی ده دَ پاره دَ تاکید - (ابوحیان - صاحب اللباب) - اِلَّا اللّٰهَ استثناء مفرغ یعنی مفعول پټ دے دَ تعمیم دَ پاره او دَ زر رسیدلو دَ مقصد دَ پاره یعنی لَا تَعْبُدُوْنَ اَحَدًا اِلَّا اللّٰه - او په دے کښې اصل اِیَّا نا پکار ؤ لیکن عدول او کړے شو دَ متکلم نه غائب ته ځکه چه په تصریح دَ اسم دَ الله کښې ډیر عظمت دے او دلالت دے په نورو صفتونو باندے او دا میثاق شامل دے علم دَ الله تعالٰی ته او په وحدانیت دَ هغه او براءت دَ هغه دَ هر ضد او ند او شریک نه او

علم په کیفیت د دغه عبادت سره او هغه علم د وحی او د رسالت دے نو لَا تَعۡبُدُوۡنَ اِلَّا اللّٰهَ دے تولو علمونو لره مستلزم دے (اللباب)۔ وَ بِالۡوَالِدَيۡنِ اِحۡسَانًا، په دے کښی لفظ د احسنوا محذف پټ دے او احسانا مفعول مطلق دے د پاره د تاکید۔ یا لفظ د وصینا پټ دے لکه په سورة لقمان ۱۴ کښ چه دے۔ او مراد د احسان نه د هغوی سره په ښه طریقے ژوند تیرول دی او هغوی ته تواضع کول، د هغوی حکم منل بغیر د معصیت نه، د هغوی خدمت کول، په هغوی باندے خرچ کول په وخت د ضرورت کښ د هغوی، هغوی ته دعا د مغفرت کول او د هغوی د دوستانو سره روستو د مرګ د هغوی نه صله رحمی کول، او هغوی ته دعوت کول د حق په نرمه لهجه سره (خازن)۔ او بعض د دے نه ذکر دی په سورة اسراء ۲۳، ۲۴ کښ

فائده:۔ امر په احسان د والدینو سره ئے په قرآن کریم کښ د حق د الله تعالیٰ سره چه توحید دے متصل ذکر کړے دے لکه په سورة نساء ۳۶، سورة اسراء ۲۳ او سورة لقمان ۱۴ کښ نو د دے څو وجوه دی اوله وجه دا چه اول نشأة د انسان د الله تعالیٰ د طرف نه دے نو دویم نشأة د هغه په تربیت د والدینو سره دے (قرطبی)۔ دویمه وجه، الله تعالیٰ په انعام کولو سره په بنده باندے هیڅ عوض نه محتاج نه دے او نه غواړی نو دا رنګ مور او پلار چه انعام کوی په اولاد باندے نو عوض نه غواړی۔ دریمه وجه، الله تعالیٰ په خپل بنده باندے انعام نه بندوی اګر چه ارتکاب د جرمونو او کړی نو دا رنګ مور او پلار هم په اولاد باندے د هغوی د جرمونو د وجے نه انعامات نه بندوی۔ څلورمه وجه، الله تعالیٰ په عباداتو او طاعاتو د خپل بنده کښ تصرفا د خیر او برکت کوی او د برباد ئ نه ئے بچ کوی نو دا رنګ والدین هم په مال د اولاد کښ د ګټے کوشش کوی او د بربادئ نه ئے بچ ساتی (اللباب)۔ پنځمه وجه، مقصود په دے کښ فرق دے په مینځ د حق د الله تعالیٰ او حق د والدینو کښ چه حق د الله تعالیٰ عبادت دے په توحید سره او حق د والدینو احسان کول دی عبادت کول نه دی تولو ئے انعام کوونکی په بندګانو کښ والدین دی چه هغوی حقدار د بندګئ نه دی نو بل بنده په څه رنګ د الله تعالیٰ شریک کړے شی په بندګئ کښ۔

وَ ذِی الۡقُرۡبٰی قربی مصدر دے او په معنیٰ د قرابة سره دے او دا ئے په والدینو پسے ذکر کړو ځکه چه دا قرابت د والدینو په واسطه سره پیدا کیږی

څکه چه مراد د دے نه هغه کسان دی چه د پلار په ذریعه قریب وی او د مور په ذریعه سره قریب وی په هغے کښ ذوی الفروض، عصبات او ذوی الارحام ټول داخل دی او ذِی الْقُرْبٰی ئے مفرد ذکر کړو څکه چه مراد په دے سره جنس دے او بل دا چه اضافت مصدر ته شوے دے نو شامل دے هر ذی قرابت ته - وَالْیَتٰمٰی جمع د یتیم ده هغه ځوک چه پلار ئے مړ وی او دے نابالغ وی - او د ماوردی په نیز په هغه چا باندے هم اطلاق کیږی چه مور ئے نه وی - او د یتیمانو رعایت د حقوقو د ریو وجونه پکار دے.
د ړوکوالے او بے پلاره کیدل او نه موندل د هغه چا چه د دهٔ اصلاح او کړی او ځپله دے د انتفاع او د قیام د حاجاتو ځپلو نه عاجز وی - وَالْمَسٰكِيْنِ جمع د مسکین ده - په نیز د امام ابوحنیفه رحمة الله علیه مسکین ډیر محتاج دے په نسبت د فقیر او په نیز د امام شافعی رحمة الله علیه فقیر زیات محتاج دے د مسکین نه - لیکن دا فرق په هغه وخت کښ دے چه په یو کلام کښ دواړه یو ځائے ذکر شی او چه جدا جدا وی نو بیا د فرق لحاظ نیشته هاں مسکین په هره درجه کښ د یتیم نه ادنٰی ته دے څکه چه دے ځپله کسب کولے شی او د ځپل حاجاتو ځپله اصلاح کولے شی.
فائده:- ذِی الْقُرْبٰی ئے مفرد ذکر کړو او یَتٰمٰی او مساکین دواړه ئے جمع راوړی دی اشاره ده چه قرابت هر کله په یو جهت کښ وی نو په دوی کښ تفاضل او فرق په احسان کښ پکار نه دے په خلاف د یتیمانو او مسکینانو نه - او ذی القربٰی ئے دلته بغیر د باء نه راوړے دے او په سورة نساء ۳۶ کښ په باء سره ذکر دے څکه چه په دے ایت کښ ذکر د عهد د بنی اسرائیلو دے چه هغوی د والدینو د حق نه علاوه نور حقوق نه ښندل نو په دے ایت کښ نه پیژندل نو ذِی الْقُرْبٰی ئے په احسان د والدینو کښ داخل کړو د تاکید د حقوقو د دوی د پاره - او سورة نساء کښ خطاب دے امت ته هغوی د والدینو او د ذوی القربٰی جدا جدا حقوق پیژنی دا رنګ په دے ایت کښ د ځلورو نه سیوا ئے نور حقوق نه دی ذکر کړی او په سورة نساء کښ ډیر ذکر دی څکه چه په دے سورت کښ مقصود عنوان د میثاق دے نو د هغے سره د اهل حقوقو اختصار مناسب دے او سورة نساء کښ مقصد تفصیل د حقوقو دے نو هلته ئے ټول اهل حقوق ذکر کړیدی.

وَقُوْلُوْا لِلنَّاسِ حُسْنًا، حُسْنًا مصدر دے او په معنی د حَسَنًا صفت سره دے۔ راوړے شوے دے د پاره د مبالغے کولو په تحسین (خائسته کولو) د دنیا کښې۔ هر کله چه مخکښې احسان ذکر شو او هغه اکثر په اعمالو کښې دی نو اوس ذکر کوی حُسن د اقوالو۔ او هر کله چه حسن د اقوالو کښې په انسان باندے ډیر بوج نه وی بلکه اسان دی په نسبت د احسان د عمل او د مال د دے وجے نه ئے دلته الناس عام ذکر کړو۔ او د حُسْنًا په تفسیر کښې ډیر اقوال دی (۱) قول د لا اِلٰهَ اِلَّا الله او امر کول د دے (ابن عباس) (۲) رشتیا وئیل په باره د محمد صلی الله علیه وسلم کښې (ابن جریج) (۳) امر بالمعروف او نهی عن المنکر (سفیان ثوری) (۴) نرمے خبرے کول او خائسته جواب ورکول (ابوالعالیه)۔ غوره دا ده چه دا لفظ عام شامل دے ټولو اقوالو ته او مراد د حُسْنًا نه نرمه لهجه کښا ده ننه دے سا تل دی په وخت د دعوت کښې د هر نیک او بد، سنی او بدعتی سره خو بغیر د مداهنت (سستئ) کولو نه په مسئله کښې دا رنګ امر شوے وو موسیٰ او هارون علیهما السلام ته په سورة طٰهٰ کښې او اوس د دے زمانے داعی غوره نه دے د موسیٰ او هارون علیهما السلام نه او د دے زمانے فاجر مخاطب اخبث نه دے د فرعون نه نو هر کله چه هغوی ته امر وو د قول لین (په نرمه لهجه سره وینا کول) نو اوس خو ضرور دا سے لهجه پکار ده نو په دے ایت کښې یهود او نصاری داخل دی نو دین حنیف (توحید) والا خو پکښې ضرور داخل دی (دا تفصیل قرطبی لیکلے دے) او تفسیر فتح العزیز کښې دی چه د دے لفظ نه بعض جاهل دلیل نیسی چه الله تعالی حُسْنًا وئیلے دے نو چا ته په داسے حقه خبره نه کوئ چه هغه ورباندے خفه کیږی لیکن دا قول ئے غلط دے د حُسْنًا نه مراد هغه قول دے چه خائسته وی په نیز د الله تعالی نه په نیز د خلقو۔

او دا جمله هم داخل ده په میثاق کښې په اعتبار د معنی سره چه اَنْ لَّا تَعْبُدُوْا اِلَّا الله او اَنْ تَقُوْلُوْا لِلنَّاسِ حُسْنًا۔ او دا ټول واجب وو په بنی اسرائیلو باندے په هر وخت کښې د وجے د میثاق نه او زموږ په اُمت کښې هم واجب دی په دلیل د ایت د سورة نساء سره او د دے منافات د قتال او د جهاد فی سبیل الله سره نیشته نو دے ته منسوخ نشی وئیلے کیدلے او چا چه منسوخ وئیلے دے نو هغه په یو تاویل باندے بنا دے چه حسن مقابل د قتال اخلی۔

وَاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ دلته مراد په صلٰوة او زکٰوة سره هغه دے چه

وَاِذْ اَخَذْنَا مِیْثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُوْنَ دِمَآءَكُمْ

او کله چه واخستو مونږ پوخ لوظ ستاسو نه چه نه به تویوئ وینې د یو بل (په ناحقه)

وَلَا تُخْرِجُوْنَ اَنْفُسَكُمْ مِّنْ دِیَارِكُمْ

او نه به اوباسئ تاسو یو بل لره د کورونو خپلو نه

ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُوْنَ ﴿۸۴﴾

بیا اقرار اوکړو تاسو او تاسو پوهیدئ ـ

دوی ته امر شوے وو په هغې سره په تورات کښې. معلومه شوه چه دا عبادات په ټولو ادیانو سماویو کښې فرض وو اګرچه د هغې په مقادیرو او کیفیاتو کښې فرق وو. ثُمَّ تَوَلَّیْتُمْ اِلَّا قَلِیْلًا مِّنْكُمْ مخاطب په دے سره هغه بنی اسرائیل دی چه په زمانه د نبی صلی الله علیه وسلم کښې وو سره د بعض مشرانو د. دوی ته تغلیبًا. اِلَّا قَلِیْلًا مراد هغه مشران دی چه په مخکښې زمانه کښې پخپل دین صحیح او په دے میثاق باندے کلک وو او دا رنګ هغه کسان چه په زمانه د نبی صلی الله علیه وسلم کښې ئې صحیح ایمان راوړے وو او د دوی نه علاوه مشرانو کشرانو د دغه میثاق نه خلاف کړے دے تو اوله خبره توجیه وو چه د هغې مخالفت ئې کړے دے په شرک کولو سره او د احسان په ځائے ظلم کریدے او دعوت د حق ئې مطلقًا پریښودلے دے او صلٰوة او زکٰوة ئې هم برباد کړیدی. وَاَنْتُمْ مُّعْرِضُوْنَ، د تولّی او د اعراض په مینځ کښې فرق دا دے چه تولّی په بدن سره ده او اعراض په زړه سره دے (قرطبی). تولّی واپس ګرځیدل دی د هدایت نه ضلال ته او اعراض مخالفت کول دی په مینځ د لارے کښې (ابوحیان). دا رنګ فرق دے په متعلقینو د دے دواړو کښې ۱ تولّی د میثاق نه ده او اعراض د ایمان راوړلو نه په آخری رسول باندے ۲ تولّی په تیرے شوے زمانه کښې او اعراض په حال او استقبال زمانه کښې.

۸۴ په دے ایت کښې د دوی دوه میثاقونه ذکر کوی دا هم په تورات کښې ذکر وو او دوی په هغې باندے ایمان راوړے وو.

لَا تَسْفِكُوْنَ دِمَآءَكُمْ دا نفی هم په معنی د نهی سره ده. سوال: هیڅ انسان خو ځان نه قتل کوی نو د دے نهی فائده څه ده؟ جواب د دے په ډیرو

ثُمَّ اَنْتُمْ هٰٓؤُلَآءِ تَقْتُلُوْنَ اَنْفُسَكُمْ

بیا تاسو اے هغه خلقو وژنئ تاسو یو بل لره

وَتُخْرِجُوْنَ فَرِيْقًا مِّنْكُمْ مِّنْ دِيَارِهِمْ ز

او اوباسئ تاسو یوه ډله ستاسو د کورونو د هغوی نه

تَظٰهَرُوْنَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ ط

مدد کوئ تاسو د یو بل سره د هغوی په مقابله کښ په گناه کولو او په ظلم کولو سره۔

وَاِنْ يَّاْتُوْكُمْ اُسٰرٰى تُفٰدُوْهُمْ وَهُوَ

او که راشي دوی تاسو ته قیدیان نو جرمانه ورکوئ تاسو د هغوی (د خلاصولو) د پاره او حال دا دے

وجوهو سره دے اوله وجه دا ده چه قتل د خپل ځان په بعض ملکونو کښ په طریقه د دیانت سره شته لکه په هندوانو کښ عقیده ده چه کله انسان ځان قتل کړی د پاره د دے چه د عالم د فساد نه خلاص شي او عالم د نور او صلاح ته اورسی (قرطبی او صاحب اللباب)۔ او بعض خپل ځان جهلاً قتل کوی لکه چه د دنیا د مصیبتونو او حوادثو نه تنګ شي نو ځان قتل کړی. دویمه وجه دا ده چه مراد د دے نه یو بل لره قتل کول دی لیکن د بل قتل ئے د ځان قتل کرځولے دے د وجے د یو والی د قوم او نسب او ملت نه۔ دریمه وجه، مراد د دے نه اسباب د خپل قتل جوړول دی یعنی زنا او کړی یا مرتد شي یا بل چا لره عمدًا قتل کړی نو د هغے وجے نه دے قتل کړے شي نو دا قتل سببی دے۔ څلورمه وجه د زور ور سره جنګ کول په اصل کښ ځان قتل کول دی دا هم قتل سببی دے۔ نو دا لفظ دے ټولو وجوهو ته شامل دے۔ وَلَا تُخْرِجُوْنَ اَنْفُسَكُمْ مِّنْ دِيَارِكُمْ په دے کښ هم وجوه دی اوله وجه انفس نه مراد هم جنس دی او دِيَارِكُمْ په معنی د دِيَارِهِمْ سره دے۔ دویمه وجه، اخراج د بل چا سبب دے د پاره د اخراج خپل په وخت د غلبے موندلو په دغه باندے۔ دریمه وجه، د کور نه ځان ویستل په خلاف د سنت طریقے سره لکه په صوفیانو کښ داسے کسان شته چه همیشه په صحراګانو کښ ګرځی خپل کورته نه داخلیږی او غوښه نه خوری او واده نه کوی او دا کار د ثواب ګڼړی او په دے باره کښ قرطبی حدیث د عثمان بن مظعون رضی الله عنه بغیر د سند نه راوړے دے۔ ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ مراد د دے نه قبلول د عهد دی په

مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ ۚ أَفَتُؤْمِنُونَ

چه حرام دي په تاسو باندې وېستل د هغوی - آیا نو تاسو ایمان راوړئ

بِبَعْضِ الْكِتٰبِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ ۚ

په بعضې حصه د کتاب او انکار کوئ د بعضې نه

فَمَا جَزَآءُ مَنْ يَّفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ

پس نیشته بدله د هغه چا چه کوي دا کار ستاسو نه

إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۚ وَيَوْمَ

مګر شرمیدل دي په ژوند دنیوي کښې او په ورځ

الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ إِلٰىٓ أَشَدِّ الْعَذَابِ ۗ

د قیامت په اوګرځولې شي دا خلق سخت عذاب ته -

وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿۸۵﴾

او نه دے الله تعالیٰ بې خبره د هغه عملونو نه چه تاسو يئ کوئ -

ژبې سره یا مراد دا دے چه د مخکنو بني اسرائیلو نه دا عهد اخستلے شوے وو او روستنو هم د هغې اقرار اوکړو - وَاَنْتُمْ تَشْهَدُوْنَ مراد د دے نه شهادت (علم) دے په زړه سره - یا دا چه تاسو موجوده خلق شهادت کوئ په مشرانو خپلو باندې د دے میثاق او اقرار کولو د هغوی -

۸۵ په دے کښې قباحت د بني اسرائیلو ذکر کوي په نقض د دے میثاق سره په درے وجوهو باندې (۱) قتل کول (۲) د کورونو نه ویستل (۳) د یو بل سره په دے کښې امداد کول - او دا پیشان د تَوَلَّيْتُمْ دے چه په مخکښې آیت کښې ذکر دے لیکن په هغه آیت کښې اکثر اوامر ذکر وو او د اوامرو نه خلاف کولو ته تولّي او اعراض وئیلے کیږي - او په دے آیت کښې ذکر دے د مخالفت کولو د منهیاتو نه او هغه کیږي په ارتکاب د منهیاتو سره -

تنبیه: - په دے آیت کښې خطاب وو موجوده بني اسرائیلو ته په وخت د نزولِ قرآن کښې - د هغې تفصیل دا دے چه په مدینه طیبه کښې دوه قومونه

د عوامو اباد وو یو اوس او بل خزرج د وو د دوی په مینځ کښ د جاهلیت دشمنی وه او د مدینې په خوا و شا کښ د یهودیانو درې قومونه موجود وو بنو نضیر، بنو قریظه او بنو قینقاع د دوی په مینځ کښ هم دشمنی وه - تو بنو نضیر دوستان د د خزرج قبیلې او بنو قریظه دوستان وو د اوس قبیلې - او بل قول دا دے چه بنو قینقاع خلفاء وو د خزرج او بنو نضیر او بنو قریظه خلفاء وو د اوس (والله اعلم) نو هرکله به چه د اوس او خزرج د یو بل سره جنګونه وو او په هغې کښ به یو بل قتل کول او یو بل به د کورونو نه ویستل نو دلو د یهودیانو به هم د خپلو خپلو دوستانو سره مرسته کوله یعنی بنو نضیر به د خزرج او بنو قریظه به د اوس سره مرسته کوله (بنا په اول قول باندے) نو په دے مرسته کښ به دوی هم یو بل وژل یعنی بنو نضیر به بنو قریظه وژل او د کورونو نه به ئے ویستل او بر عکس به هم وو نو په دا سے وخت کښ به عوامو یعنی اوس او خزرج په دوی باندے اعتراض کوو چه ستاسو په کتاب کښ خو قتل او اخراج حرام کړے شویدی دا ولے کوئی نو دوی به وئیل چه دا د وجے د دوستانو د تعصب او دله بازئ نه کوو او که هغوی به بیا اعتراض اوکړو چه هرکله ستا سو کتابیان (دشمنان) قید کښ راشی نو تاسو هغوی په فدیئے سره ولے خلاصوئ نو دوی به وئیل چه دا مونږ په خپل کتاب باندے عمل کوو - نو دا تفصیلی حال د دوی په طریقه د زجر او توبیخ سره الله تعالیٰ په دے ایت کښ ذکر کړے دے -

ثُمَّ أَنْتُمْ هٰٓؤُلَآءِ په اعراب د دے کښ توجیهات دی اول دا چه أَنْتُمْ مبتدا ده او هٰٓؤُلَآءِ خبر دے او تَقْتُلُونَ حال دے - دویمه توجیه ابن عطیه ذکر کړیده چه أَنْتُمْ خبر مقدم دے او هٰٓؤُلَآءِ مبتدا مؤخر ده او تَقْتُلُونَ حال دے - صاحب لباب وئیلی دی چه دا توجیه فاسد ده دریمه توجیه أَنْتُمْ مبتدا ده او هٰٓؤُلَآءِ منادی ده په حذف د حرف ندا، د پاره د تنذیل د مخاطبینو او تَقْتُلُونَ خبر دے - قرطبی د نحاس نه او صاحب اللباب د جمهور بصریانو نه د دے توجیه ضعف نقل کړے دے - څلورمه توجیه، أَنْتُمْ مبتدا ده او هٰٓؤُلَآءِ منصوب ده په طور د اختصاص سره اعنی په کښ پټ دے دا ابن کیسان وئیلی دی او صاحب لباب وئیلی دی چه دا جائز نه دے ځکه چه اختصاص په نکره او اسم اشاره کښ نه وی - پنځمه توجیه، أَنْتُمْ مبتدا او هٰٓؤُلَآءِ خبر دے معنی

داچه تاسو دغه کم عقل خلق یئ او تَقْتُلُوْنَ جمله مستانفه بیان د حماقت د دوی دے دا زمخشری په سورة العمران کښ ذکر کړے ده کہ دے ته علاوه نور توجیهات هم شته دے او په دے کښ اوله او اخری توجیه غوره ده۔ تَقْتُلُوْنَ اَنْفُسَكُمْ دا نقض د اول میثاق دے چه په تیر شوی ایت کښ ذکر وو۔
وَتُخْرِجُوْنَ فَرِیْقًا مِّنْكُمْ مِّنْ دِیَارِهِمْ دا نقض د دویم میثاق دے او د دے نه معلومه شوه چه په مخکښ ایت کښ د اَنْفُسَكُمْ او دِیَارِكُمْ نه مراد خپل هم جنس دی۔ تَظٰهَرُوْنَ عَلَیْهِمْ دا جمله حال دے د ضمیر د تَقْتُلُوْنَ او تُخْرِجُوْنَ نه تظاهر د ظهر نه اخستلے شوے دے یعنی په وخت د امداد کولو کښ هر یو د بل شا مضبوطوی او دلته باب تفاعل دے یعنی تاسو د یو بل سره امداد کوئ په مقابله د فریق مخالف کښ۔ دا هم نقض عهد دے اگرچه د دے ذکر په جانب د میثاق کښ ښکاره نه دے شوے۔ لیکن هر کله چه قتل او اخراج گناه وو نو دی نو لازمه دا ده چه په هغے کښ د یو بل سره امداد کول هم حرام دی۔
بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ، اثم په اصل کښ گناه ته وئیلے شي یعنی هغه فعل چه د هغے کوونکے مستحق د بدائ او د ملامتیا وی۔ او هغه فعل چه نفس (سلیمه) د هغے نه نفرت کوی۔ او عُدْوَانِ تجاوز کول دی د حد شرعی نه۔ نو فرق د دواړو په درے وجوهو سره دے اول دا چه اِثم گناه دے په حقوق الله کښ او عُدْوَان گناه دے په حقوق العباد کښ یعنی ظلم کول۔ دویم دا چه اثم گناه د فسق و فجور دے او عدوان گناه دے د بدعت کولو۔ دریم دا چه په دے مواثیقو کښ چه په اول ایت کښ ذکر دی د هغے مخالفت کولو ته اثم وئیلے شي او په دویم ایت کښ چه مواثیق ذکر دی نو د هغے نقض ته عدوان وئیلے شي۔ **فائده**:- په سورة مائده ۲ کښ ذکر دے وَلَا تَعَاوَنُوْا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ نو دلته یئے باء ذکر کړے ده او هلته یئے علٰی ذکر کړے نو په باء کښ اشاره ده چه دا تعاون کول په قتل او په اخراج کښ پخپله گناه او ظلم دے لکه چه قتل او اخراج هم گناه او عدوان دے او په لفظ د علٰی کښ اشاره ده چه تعاون کول د بل چا سره په داسے طریقه چه هغه له تمکین او قدرت ورکړی په گناه او عدوان باندے یعنی اسباب د گناه ورله جوړ کړی اگر چه پخپله یئے په هغه عمل کښ شرکت نه وی کړے۔ نو تَعَاوَنُوْا عَلَى الْاِثْمِ عام دے د تظاهر د گناه نه۔ دا رنګ تظاهر په استعمال د قرآن کښ مختص دے په

مددکولو ذ شر کښې لکه په سورة قصص ۳۳ او سورة تحریم کښې او تعاون په خیر او شر دواړو کښې استعمالیږی۔ وَاِنۡ یَّاۡتُوۡکُمۡ اُسٰرٰی تُفٰدُوۡهُمۡ، دا ذ دوی بل عمل ذکر کوی چه عمل ذ خیر وُو لیکن په نیت ذ شر سره۔ یعنی په جنګونو کښې به ئې ذ مخالف فریق نه چه څه اشخاص قید کړل نو دوی به فدیه راجمع کړله او هغه قیدی به ئې په فدیه ورکولو سره خلاصوؤ (یعنی اوس قبیلې به په جنګ کښې په ملګرتیا ذ بنو قریظه سره ذ بنو نضیر څه کسان قید کړل نو بنو قریظه به فدیه جمع کړله او خپلو دوستانو یعنی اوس قبیلې ته به ئې ورکړه او هغه قیدی به ئې ذ هغوی نه خلاص کړو)۔ او نیتِ فاسده ئې دا وُو چه فدیه به ئې ډیره جمع کړله او ذ قیدی خلاصولو ذ پاره به ئې لږه ورکړله او باقی به مشرانو ذ هغوی په کورنئ کښې تقسیم کړله نو دا خیانت وُو۔ لیکن چه دوی نه به چا تپوس اوکړو چه تاسو خو دوی لره قتل کوئ او اخراج ئې کوئ او چه قید شی نو بیا ئې په فدیه ئې ادا کولو سره ولې پریږدئ نو دوی به ذ دهوکے ذ پاره وئیل چه دا حکم ذ فدیئې په تورات کښې ذکر دے نو مونږ په کتاب الله باندے عمل کوؤ۔ اُسٰرٰی جمع ذ اَسۡرٰی ده او هغه جمع ذ اسیر ده نو اُسٰرٰی جمع الجمع ده او بل قول دا دے چه اُسٰرٰی جمع ذ اسیر ده۔ تُفٰدُوۡهُمۡ ذ دشمن ذ لاس نه ذ قیدی ذ خلاصولو ذ پاره فدیه ورکول۔ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَیۡکُمۡ اِخۡرَاجُهُمۡ، هُوَ ضمیر شان دے مبتدا ده او مُحَرَّمٌ خبر مقدم دے او اِخۡرَاجُهُمۡ مبتدا مؤخر ده او دغه جمله خبر دے ذ پاره ذ هُوَ۔ یا هُوَ ضمیر اخراج ته راجع دے او اِخۡرَاجُهُمۡ ذ هغې تفسیر دے۔ یا هُوَ ضمیر امر ته راجع دے او اِخۡرَاجُهُمۡ ذ هغې نه بدل دے۔ سوال:- قتل او اخراج او تظاهر ټول حرام دی نو ذ اخراج تخصیص ئې ولې اوکړو؟ جواب ۱:- په نسبت ذ قتل کښې دا خفیف وُو نو وهم راتلو چه دا به حرام نه وی صرف مکروه به وی نو ذ وهم ذ دفع کولو ذ پاره ئې ذ دے تصریح اوکړه۔ جواب ۲:- په قتل سره خو انسان ختم شی لیکن په اخراج سره ذلیل او شرمنده شی او هغه ذلت تر همیشه پورے جاری وی نو په دے اعتبار سره اخراج ډیر سخت دے په نسبت ذ قتل سره۔ اَفَتُؤۡمِنُوۡنَ بِبَعۡضِ الۡکِتٰبِ وَتَکۡفُرُوۡنَ بِبَعۡضٍ، مراد ذ ایمان نه قیدی په فدیه سره ازاکول دی او مراد په کفر سره قتل او اخراج او تظاهر دے۔ سوال:- قتل او اخراج وغیره خو اعمال دی او عمل ذ معصیت سره خو

انسان نه کافر کیږی په تیر د اهلِ سنت والجماعت ؟ - جواب علٰ د دے میثاق
د وجوب نه دوی انکار کړے وُو او په تورات کښ تصریح ده د دے په وجوب
باندے نو په انکار د فرض سره کفرِ حقیقی لازمیږی - جواب ع۲ ابن قیم په
بدائع التفسیر کښ وئیلی دی چه دا ایمان عملی او کفرِ عملی دے دلته ایمان
اعتقادی چه د هغے مقابل کفر اعتقادی دے مراد نه دے -

بله توجیه په دغه جملو کښ دا ده :- ایمان په موسیٰ علیه السلام باندے
او تکذیب د محمد صلی الله علیه وسلم او حال دا چه د دوارو صداق په تورات
کښ ذکر شوے وُو او دا ایمان اعتقادی او کفرِ اعتقادی دے -

فَمَا جَزَآءُ مَنْ يَّفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا، دا تفریع د تخویف
او عقوبت ده په تیر شوے طریقه د دوی باندے - مَا نافیه دے جزا مبتدا ده -
اِلَّا خِزْيٌ استثناء مفرغ ده او خبر دے د مبتدا - یا مَا استفهامیه دے مبتدا او
او جزاء خبر دے او اِلَّا خِزْيٌ بدل دے د جزاء نه - جَزَآءُ مطلق عوض او بدلے
ته وئیلے شی که خیر دی او که شر وی - خِزْيٌ، سپکوالی، رسوائی، ذلت او غضب ته وئیلے
شی - دا رنګ خزی بے حیائی او شرمندګی ته وئیلے شی - دا رنګ په مصیبت
کښ پریوتلو ته هم وئیلے شی او مراد د خزی نه عام دے هر قسم ذلت او
توهین ته شامل دے نو جلا وطن کول د بنی نضیر د مدینے نه او بیا
د خیبر نه او قتل د بنو قریظه او قید کول د هغوی او په بعضو باندے په
زمانه د نبی صلی الله علیه وسلم او د خلفاءِ راشدین کښ جزیه مقرر کول
دا ټول په خزی کښ داخل دی - وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُرَدُّوْنَ اِلٰٓى اَشَدِّ الْعَذَابِ، دا
تخویف اخروی دے - سوال :- عذاب د دهری کافر خو د دغه یهودیانو نه
ډیر سخت دے ؟ - جواب :- دلته مراد د اَشَدِّ نه په نسبت د عذاب د دُنیا
دے لکه چه سورۃ حم سجده ۱۶ کښ دی - سوال :- يُرَدُّوْنَ د رد نه
ماخوذ دے او رد خو وئیلے شی واپسی مخکښ حالت ته دلته خو دوارو حالتونو
کښ فرق دے ؟ - جواب :- دلته رد په معنی د نفسِ صیرورت دے معنی
د واپسئ پکښ مراد نه ده یا دا چه دنیا کښ هم دوی په یو قسم عذاب کښ
دی او په آخرت کښ به په بل قسم عذاب کښ وی لیکن جنسِ عذاب یو
دے - وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُوْنَ مقصد په دے کښ زجر او توبیخ دے -

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا

دا هغه کسان دي چه اخستے دے ژوند دنیوي

بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ

په بدل د اٰخرت کښې نو سپک به نشي د دوي نه عذاب (مقرر په دوي باندے)

وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٨٦﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى

او نه به د دوي سره مدد کیږي- او یقیناً ورکړے وو مونږ موسٰی (علیه السلام) ته

الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا

کتاب (تورات) او پرله پسے اولیږل مونږ روستو د هغه نه رسولان او ورکړے وو مونږ

عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ

عیسٰی (علیه السلام) ځوئي د مریم (علیها السلام) ته ښکاره دلیلونه (معجزات) او کلک کړے وو مونږ دهٔ له

۸۶ـ په دے ایت کښې تتمه ده د تیر شوي خطاب په زجر او تخویف اخروي سره- او په دے کښې سبب د تیر شوي قباحتونو ذکر کړے دے چه دنیا غوره کنړل دي په اٰخرت باندے او دا ډیر لوئے مرض دے۔

فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ، د تخفیف ډیرے طریقے دي (۱) اسا نتیا (۲) ختمول (۳) کمول (۴) تخفیف په یو وخت د اوقاتو کښې او دلته دا ټولے طریقے په نفي سره مراد دي ځکه نفي د تخفیف نفي د ماهیت د هغه ده او نفي د ماهیت نفي د ټولو صورتونو ته مستلزم وي۔ سوال:- په حدیث صحیح کښې وارد دي چه په ابوطالب باندے په اسان عذاب وي چه په خپو کښې به یئے د اور کیږئ وي او د هغے نه به یئے دماغ خوټ کیږي؟ جواب:- الْعَذَابُ کښې الف لام عهدي دي یعني کوم عذاب چه کافر له د ابتداء نه مقرر وي نو په هغے کښې به هیڅ قسم تخفیف نشي کیدلے۔

وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ مراد د نصرت نه. بچ کول دي د عذاب نه یا غلبه ورکول دي په عذاب ورکوونکي باندے او نفي په صیغه د مجهول سره اشاره ده چه دا نصرت د طرف د الله تعالٰی او د ملائیکو نه هم نیشته د دوي د معبودانو او نورو دوستانو د طرف نه هم نیشته۔

ع ۱۰

بِرُوْحِ الْقُدُسِ ۭ اَفَكُلَّمَا جَاۗءَكُمْ رَسُوْلٌۢ

په روح پاک سره ایا پس هر کله چه راوړلو به تاسو ته یو رسول

بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ ۚ

هغه حکم چه ته یه خوخولو نفسونو ستاسو لویئ اوکړه تاسو

فَفَرِيْقًا كَذَّبْتُمْ ۡ وَفَرِيْقًا تَقْتُلُوْنَ ۝۸۷

نو یوه ډله دروغژنه کړه تاسو او بله ډله اووژله تاسو۔

ف۸۷ دے ایت نه تر ۹۳ پورے په دوه ایاتو نوکښ څلورم خطاب دے دخطابا تو د بنی اسرائیلو ته او په دے خطاب کښ ترقی ده په ذکر د خباثاتو د دوی کښ په ذکر کولو د تکذیب او د قتل د انبیاؤ علیهم السلام سره او د دے وجے نه د دے په سر کښ الفاظ د قسم ذکر کړل په وَلَقَدْ سره۔ ربط د دے د مخکښ سره دا دے چه مخکښ یئے قتل د کورنئ ذکر کړو نو په دے کښ قتل د پیغمبرانو ذکر کوی دا رنګ مخکښ مواثیق (لوظونه) ذکر کړل چه دوی د خواهش د اتباع د وجے د هغے نقض کړے وو نو اوس ذکر کوی چه ادیان د الله تعالیٰ همیشه د خواهشاتو نه خلاف وی۔ وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوْسَى الْكِتٰبَ، مراد د دے نه تورات دے او د دے سورت په ۵۳ کښ په طور د انعام سره ذکر کړے وو۔ وَقَفَّيْنَا مِنْۢ بَعْدِهٖ بِالرُّسُلِ، قَفَّيْنَا د قفا نه ماخوذ دے او قفا د سر روستئ حصے ته وئیلے شی او تقفیه یو څیز په بل څیز پسے راوستل دی۔ سوال:۔ قَفَّيْنَا او مِنْۢ بَعْدِهٖ دواړه په روستو والی دلالت کوی نو دا خو تکرار دے؟ جواب:۔ مِنْۢ بَعْدِهٖ دلالت کوی په روستو والی د زمانے او قَفَّيْنَا دلالت کوی په اتباع د تورات باندے یعنی روستو تر عیسیٰ علیه السلام پورے چه څومره انبیاء په بنی اسرائیلو کښ راغلی دی نو هغوی تابع د تورات وو تورات ته یئے خلق رابلل او تولو تجدید کوو د دین د موسیٰ علیه السلام او دا د دے وجے نه چه په هره زمانه کښ بنی اسرائیلو د دین د موسیٰ علیه السلام او د تورات نه خلاف کوو سره د دے نه چه دعوی یئے د ایمان په موسیٰ علیه السلام او په تورات باندے کوله۔ او د دے شرح په سورة مائده ۴۴ کښ شته۔ سوال:۔ معلومه شوه چه د دغه انبیاؤ مستقل کتاب او شریعت نه وو نو دوی ته یئے رسل ولے

وئیلی دی؟ ۔جواب:۔ دلته یې رُسُل په اعتبار د دعوت رسوؤنکی او تبلیغ کوؤنکی وئیلی دی یعنی حقیقتًا رسولان نه وؤ۔ رُسل یې دوی ته مجازًا وئیلی دی او په سورة مائده ۷۷ کښې ورته النَّبِیُّوْنَ وئیلی دی۔

وَاٰتَیْنَا عِیْسَی ابْنَ مَرْیَمَ الْبَیِّنٰتِ، اشاره ده چه عیسٰی علیه السلام ته نوے شریعت او کتاب ورکړے شو او د هغې بعض احکام د تورات نه خلاف وؤ نو بنی اسرائیلو د هغه ډیر مخالفت کولو د دے وجے نه الله تعالٰی هغه ته ډیر معجزات او تائید د روح القدس ورکړو د پاره د دے چه دوی یې تصدیق اوکړی ۔عِیْسٰی، اصح دا ده چه دا عجمی لفظ دے او دا معرّب دے او اصل د دے یسوع یا یشوع دے او هغه په سریانئ کښې په معنٰی د مخلص دے۔ او مَرْیَمَ په سریانئ کښې په معنی د خادم سره دے یا په معنی د عابده دے۔

فائده:۔ نسبت د عیسٰی همیشه مورته کړے شوید ے اګرچه دا د اداب شرعیه او د عرف دواړو نه خلاف ده شرعی ادب په سورة احزاب ۵ کښې ادعوهم لاباء هم کښې ذکر دے لیکن دا د دے وجے نه چه معلومه شی چه د عیسٰی علیه السلام پلار نه وؤ۔ اَلْبَیِّنٰتِ جمع د بَیِّنَةٌ ده هر هغه څیز ته وئیلے شی چه په خپله ښکاره وی او بل څیز لره ښکاره کوی نو د هغې په وحی او عقلی دلیلونو او معجزاتو باندے اطلاق کیږی ۔دلته مراد معجزات د عیسٰی علیه السلام دی چه په سورة العمران ۴۹ او سورة مائده ۱۱۰ کښې ذکر دی (قرطبی)۔

وَاَیَّدْنٰهُ دا د اید نه ماخوذ دے په معنی د قوت سره۔ بِرُوْحِ الْقُدُسِ، امام راغب وئیلی دی چه روح په اصل کښې هغه جزء ته وئیلے شی چه په هغې سره ژوند د حیوان حاصلیږی۔ او مجاهد وئیلی دی چه القدس او قدوس نوم د الله تعالٰی دے او نسبت د روح الله تعالٰی ته د تشریف د وجے نه دے او رُوْحُ الْقُدُس په نیز د اکثر اهل علم جبرائیل علیه السلام دے لکه په سورة نحل ۱۰۲ کښې دا معنی ده او قول د حسّان رضی الله عنه د "وجبریل رسول الله فینا وروح القدس لیس به کفاء"۔ او هغه ته روح د دے وجے نه وائي چه هغه وحی راوړی او وحی سبب د ژوند د زړونو دے، او نحاس وئیلی دی چه د دے وجے نه ورته روح وئیلے شی چه الله تعالٰی پیدا کړے دے روح بغیر د ولادت د والد او والده نه ۔او بعضو وئیلی دی چه روح القدس انجیل دے لکه چه قرآن ته روح وئیلے شوید ے په (سورة نحل ۵۲) کښې څکه چه

کتاب دَ الله تعالیٰ سبب وی دَ پاره دَ حیات دَ زړونو. او بعضو وئیلی دی چه روح القدس هغه اسم اعظم وؤ چه عیسیٰ علیه السلام به په هغې سره مړی ژوندی کول لیکن په دے ټولو کښ اول قول اصح دے. او تائید دَ جبرائیل خو دَ ټولو انبیاؤ سره وؤ لیکن دَ عیسیٰ علیه السلام سره خصوصی تائیدات دی. اول دا چه دَ دۀ بشارت ئے ورکړے وؤ مور دَ دۀ ته چه مریم وه. دویم په نفخ دَ جبریل سره پیدا شو. دریم دا چه په ټولو حالاتو کښ ئے دَ هغه تربیت کړے دے. څلورم هغه یه ورسره کرځیدلو چه هغه به کوم خوا کرځیدلو. پنځم دَ هغه سره اسمان ته ختلے وؤ (ابوحیان). اَفَكُلَّمَا جَآءَكُمْ رَسُوْلٌۢ بِمَا لَا تَهْوٰۤى اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ دا مقام دَ زجر دے او بیان دَ قباحت دَ دوی دَ همزه دَ استفهام دَ توبیخ او دَ زورنے دَ پاره دے. بِمَا لَا تَهْوٰۤى اَنْفُسُكُمْ، تهوٰی دَ هوٰی نه اخستلے شوید ے هوٰی په اصل کښ میلان ته وئیلے شی نو په (هوٰی) خواهش پرستئ کښ هم او ړیدل وی دَ حق نه او غورزیدل دی په جهنم کښ او دَ دے وجے نه دَ هوٰی اکثر استعمال په ناحق او بے خیره ځیز کښ وی او کله کله هوٰی استعمالیږی په مقام دَ خیر کښ لکه په سورة ابراهیم ۳۷ کښ او په حدیث صحیح دَ مسلم کښ په باره دَ قیدیانو دَ بدر کښ (قول دَ عمرؓ) فهوی رسول الله صلی الله علیه وسلم ما قال ابوبکر ولم یهو ما قلت. او بل حدیث صحیح دَ عائشه رضی الله عنها دَ چه والله ما ارٰی ربك اِلَّا یُسَارِعُ فِیْ هَوَاكَ (قسم په الله تعالیٰ زۀ نه وینم ستا رب مګر جلدی کوی ستا په خواهش پوره کولو کښ). او هر کله چه ناکاره خواهش دَ نفس نه پیدا کیږی دَ دے وجے نه اسناد ئے دَ هغې انفس ته اوکړو. اسْتَكْبَرْتُمْ دا مقام دے دَ دخول دَ همزه دَ توبیخ. استکبار په معنی دَ تکبر کولو سره دے او دا استکبار دَ دوی دَ اجابت دَ رسول نه وؤ په وجه دَ سپک ګڼړلو دَ هغه او بعید ګڼړل دَ رسالت دَ هغه. فَفَرِيْقًا كَذَّبْتُمْ دا اثار دَ استکبار دی یعنی تکذیب او قتل کول تکذیب ئے مقدم کړو په قتل باندے ځکه دا اول فعل وؤ دَ استکبار دَ وجے نه او تکذیب سبب دے دَ پاره دَ قتل کولو او بله وجه دا ده چه تکذیب مشترک وؤ په مینځ دَ مقتول او غیر مقتول دواړو کښ. وَفَرِيْقًا تَقْتُلُوْنَ یعنی په چا باندے ئے چه وس رسیدلو دَ قتل کولو نو هغه ئے قتل کوؤ او چه په چا باندے ئے وس دَ قتل کولو نه رسیدلو نو دَ هغه به ئے صرف تکذیب کوؤ

او قتل یې په صیغه د مضارع ذکر کړے دے په طریقه د حکایت د حال ماضی
د ډیرے مبالغې د وجې نه د قباحت د دے فعل ته یا اشاره ده اراده د قتل د دوی زمونږ
رسول صلی الله علیه وسلم لره تو معلومه شوه چه دا د دوی عادت دے تو
صیغه د فعل مضارع سره یې ځکه ذکر کړو- او دا دلیل هم صریح دے چه بنی
اسرائیلو قتل د انبیاء علیهم السلام کړے دے۔
فائده[۱]:- بِمَا لَا تَهْوَىٰ کښې اشاره ده چه دین د انبیاؤ همیشه خلاف وی د
خواهشاتو د خلقو نه- او هر خواهش (مخالف د دین ته) بدعت دے او د هغې
اتباع کول حرام دی-
فائده[۲]:- دا رنګ ایت په سورة مائده ۷۰ کښې هم راغلی دی فرق په مینځ د
دواړو ایاتونو کښې په څلورو وجوهو سره دے اوله وجه دلته ذکر د کتاب
د موسیٰ علیه السلام او تقفیه د نورو رسولانو ذکر دے او په سورة مائده کښې
اخذ د میثاق او ارسالِ رُسل یې ذکر کړی دی- دویم دلته أَفَكُلَّمَا په همزه او فاء
سره دے او په سورة مائده کښې دا دواړه نیشته- دریمه وجه دلته جَاءَكُمْ دے
او هلته جَاءَهُمْ دے- څلورمه وجه دلته فَفَرِيقًا دے په فاء سره او هلته صِرف
فریقًا دے- **وجې د فرق یې دا دی**:- د اول فرق وجه، د دیته مخکښې
ډیر مواثیق ذکر شویدی تو په دے ایت کښې ذکر د میثاق ته حاجت نه دۀ
بلکې ایتاء الکتاب نعمت یې ذکر کړو او په دے سورت کښې د دوی قباحات ذکر
کول مقصد وۀ تو د پاره د الزام حجت یې په دوی باندے تقفیه د رسولانو
ذکر کړه چه دغه رسولان په یو بل پسے راغلی وۀ او یو کتاب او یو دین ته یې
دعوت ورکوۀ او دے بنی اسرائیلو د هغوی تکذیب اوکړو او په سورة مائده
کښې مخکښې مواثیق ذکر نه وۀ او زجر او الزام حجت هم مقصد نه وۀ پښان
د دے سورت د دے وجې نه هلته یې اخذ د میثاق او صِرف ارسال رُسل ذکر
کړو- دویمه وجه، دلته مقصد زجر او توبیخ دے د دے وجې نه همزه او
فاء یې په اول د جمله کښې راوړو او په سورة مائده کښې دا مقصد نه وۀ-
دریمه وجه، دلته په مخکښې ایاتونو کښې خطابات وۀ موجوده بنی اسرائیلو ته
د دے وجې نه په دے ایت کښې هم جَاءَكُمْ ذکر کړے دے او په سورة مائده
کښې د مخکښې نه میثاق د بنی اسرائیلو ذکر وۀ نو د هغې د پاره ضمیر د غائب ضروری
دے- څلورمه وجه، دلته استکبرتم ذکر شو نو د هغې تفصیل د پاره په مابعد

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ ط بَل لَّعَنَهُمُ اللَّهُ

او دوی وئیل، زړونه زمونږ دَ علم نه ډک دی ـ (نه) بلکه لعنت کړیدے په دوی باندے الله تعالیٰ

بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾ وَلَمَّا جَاءَهُمْ

په سبب دَ کفر دَ دوی، پس لږ کسان دَ دوی نه ایمان راوړی ـ او هر کله چه راغے دوی ته

کښ حرف دَ فاء پکار دۓ او سورة مائدة کښ استکبرتم نه دے ذکر تو فاء تفصیلیه ته ئے ضرورت نیشته ـ

۸۸ په دے ایت کښ هم زجر دے او دا ذکر دَ طریقے دَ تکذیب دے چه په مخکښ ایت کښ ئے بیان دَ کړو یعنی تکذیب ئے په داسے طریقے سره کړے دے ـ

وَقَالُوا ضمیر دغه مکذبینو ته راجع دے ـ قُلُوبُنَا غُلْفٌ ابن کثیر وئیلی دی چه دلته دوه قراءتونه دی یو په سکون دَ لام سره دے جمع دَ اغلف ده اغلف په اصل کښ هغه څیز ته وئیلے شی چه پړدے په هغه باندے احاطه کړے وی او دَ دے وجے نه ئے په نامختونه باندے اطلاق کیږی تو مقصد دَ منکرینو دا دے چه زمونږ زړونه دَ علم او تمیز دَ خبرو نه په پرده کښ دی لکه په سورة حٰمٓ سجده ۵ کښ دی ـ او دا قول دَ دوی په طریقه دَ مدافعت سره دے یعنی دَ انبیاؤ دَ معجزاتو او بینا تو دَ مقابلے نه دوی عاجز وو نو ځان ئے دَ انسانیت نه حیوانیت ته راوغورځوو یا دا قول په طریقه دَ استفهام پټ سره دے استفهام انکاری یعنی زمونږ زړونه او فکرونه قوی دی مونږ په پوره فکر سره ستاسو دَ خبرو نه انکار کوؤ (اللباب) ـ دویم قراءت په غُلُفٌ کښ په پیښ دَ لام سره دے او هغه جمع دَ غِلاف ده غلاف لوښی ته وئیلے شی او دا ضحاک او عطیه دَ ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت کړے دے په دے معنیٰ چه زمونږ زړونه لوښی دَ علمونو دی (ډک دی دَ علمونو نه) علم دَ محمد صلی الله علیه وسلم ته محتاج نه دی او دَ هغه نه به پوهیږو او دَ دے معنے تائید په سورة غافر ۸۳ کښ دے ـ

سوال:- په دے قراءت (سکون دَ لام) کښ خو دا معنیٰ مناسب نه ده؟

جواب:- دلته تخفیف کړے شویدے په حذف دَ ضمه سره یا بدلول دَ پیښ په سکون سره ـ

سوال:- ابن عطیه وئیلی دی چه په جمع (وزن دَ فُعل) کښ پیښ په سکون

سره نه پداليږي ما سيوا د ضرورتِ شعري نه او شيخ الاسلام ابن تيميه او ابن قيم دا قول رد کړے دے او ابن جرير هم دا قول ضعيف کړيدے؟

جواب:- ابوحيان د ابن مالک نه نقل کړے دے چه بغير د ضرورتِ (شعري) نه هم جائز دے لکه حُمُر کښې حُمْر جائز دے او ابن جرير د تائيد د اول قول د پاره حديث ذکر کړيدے چه زړونه څلور قسمونه دي يو قسم قَلْبٌ اَغْلَفُ مَغْضُوْبٌ عَلَيْهِ وَذٰلِكَ قَلْبُ الْكَافِرِ ليکن دا دلالت کوي په ترجيح د اول قول باندے دلالت نه کوي په ابطال د قول دويم باندے۔

بَلْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ دا بَلْ د پاره د اضراب دے رد دے د قول د هغوی يعنی د نسبت د قلوبو پَرده يا الوحي د علم ته، يعنی دا وړه نسبتونه د دوی غلط او بے دليله دي هاں سبب د حق د نه قبلولو لعنتِ الٰهيه دے او د لعنت سبب کفر د دوی دے او دا سے په سورة نساء ۱۵۵ کښې راغلي دي۔ لَعَنَ په اصل کښې بُعد (لرے والی) ته ويلے شي او په اصطلاح کښې د طرف د الله تعالیٰ نه د رحمتِ خاصه نه محروم کول او د طرف د مخلوق نه دعاءِ شر کولو ته ويلے شي، برابره خبره ده چه په لفظ د لعنت سره دُعا کوي يا په نورو الفاظو سره خيرے کوي۔ فائده عا مادة د لعنت په قرآن کښې يو څلويښت کرته ذکر ده په اعتبار د نسبت او عدم نسبت سره څلور طريقے دي اول الله تعالیٰ ته نسبت کول دا په څليريشت ايا تو کښې دے۔ دويم نسبت مخلوق ته په څلورو مواضعو کښې سورة اعراف ۳۸، سورة عنکبوت ۲۵، سورة بقره ۱۵۹، سورة احزاب ۶۸ ۔ دريم مطلق او دا اته کرته دے۔ څلورم صيغه د مجهول او دا په درے ځايونو کښې دے (په بعضِ ايا تونو کښې مکرر دے)۔ او اسباب د لعنت په دغه ايا تونو کښې شل ذکر دي اول سبب کفر دے (سورة بقره ۸۸ سورة احزاب ۶۴) دويم سبب اعراض د قرآن نه (سورة نساء ۴۷) دريم نقضِ ميثاق (سورة مائده ۱۳) څلورم قتل ناحق د مؤمن (سورة نساء ۹۳) پنځم عقيده ساتل په جبت او طاغوت (سورة نساء ۵۲) شپږم منافقت کول (سورة توبه ۶۸) اووم ايذاء الله ته او رسول ته (سورة احزاب ۵۷) اتم نفاق او شرک او ظن السوء په الله تعالیٰ باندے (سورة فتح ۶) نهم د مشرکانو مريدی کول (سورة عنکبوت ۲۵) لسم کتمان د حق (سورة بقره ۱۵۹) يوولسم تقليد کول د سادا تو او کبراؤ په ګمراهئ کښې (سورة احزاب ۶۸) دولسم عصيان او

كِتٰبٌ مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ ۙ

کتاب (قرآن) دَ طرف دَ الله تعالیٰ نه تصدیق کوونکے دے دَ هغه کتابونو چه دَ دوی سره دی

وَكَانُوْا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُوْنَ عَلَى الَّذِيْنَ

او وو دوی مخکښ دَ دے نه چه خبرئے ورکوو (دَ آخری نبی دَ راتلو) هغه کسانو ته

كَفَرُوْا ۚ فَلَمَّا جَآءَهُمْ مَّا عَرَفُوْا كَفَرُوْا بِهٖ ؗ

چه (ایمان) کافرانو وو۔ پس هرکله چه راغے دوی ته هغه چه دوی پیژندلو، نو انکار ئے اوکړو دَ هغه

اعتداء او ترک دَ نهی عن المنکر (سورة مائده ۷۸) دیارلسم الله تعالیٰ ته دَ بخل نسبت کول (سورة مائده ۶۴) څوارلسم قذف دَ پاک لمنو خلقو (سورة نور ۲۳) پنځلسم کتاب (دروغ وئیل) (سورة العمران ۷۸) شپاړسم ظلم (سورة اعراف ۱۶۲) اوولسم نقض عهد۔ قطع الوصل او فساد فی الارض (سورة رعد ۲۵) اتلسم مرض دَ زړه او دروغ پراپیګنډه کول (سورة احزاب ۶۰) نولسم دا قول چه قُلُوْبُنَا غُلْفٌ (سورة بقره ۸۸) شلم توبه نه کول ترمرګه پورے (سورة بقره ۱۶۱)۔ **فائده ۲:** په سورة نساء ۱۵۵ کښ طبع ذکر کړے ده او دلته لعنت۔ لعنت خو ډیر سخت دے په نسبت دَ طبع سره نو دا مقام دَ ډیر زجر دے نو دَ دے مناسبت دَ وجے نه ئے دلته سخت لفظ (لعنت) ذکر کړے شو۔

فَقَلِيْلًا مَّا يُؤْمِنُوْنَ، دَ دے جملے په اعراب او معنی کښ ډیر اقوال دی اول قول قَلِيْلًا صفت دے دَ ایمانًا پټ یعنی لږ ایمان راوړی یعنی الله تعالیٰ منی او بعض رسولان نه منی۔ دویم دا صفت دے دَ زمانًا پټ یعنی په لږ وخت کښ ایمان راوړی لکه په سورة العمران ۷۲ کښ۔ دریم قول په دے کښ حرف جر پټ دے یعنی په لږ څیز و تو ایمان راوړی دا پښان دَ اول قول شو۔ څلورم دا حال دے په تقدیر دَ جمعًا قليلًا یعنی لږ کسان دَ دوی نه ایمان راوړی او دا پښان دَ سورة نساء ۱۵۵ دے۔ پنځم قول مَا نافیه دے یعنی لږ هم ایمان نه لری او نه ډیر۔ شپږم قول قِلّت په معنی دَ نیشتوالی دے خو په دے باندے ابوحیان اعتراض کړے دے لیکن زمخشری دا دَ واقدی نه نقل کړے دے (اللباب) او بِنا په مخکنو اقوالو باندے حرف دَ مَا زیاتی دے دَ پاره دَ مبالغے په کموالی کښ یا دَ پاره دَ تاکید دَ قلت دے۔

فَلَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الْكٰفِرِيْنَ ﴿۸۹﴾

تو لعنت دَ الله تعالىٰ دے په (دا سے) کافرانو باندے ۔

۸۹ دَ دے ایت نه تر ملک پورے پنځم خطاب دے دَ خطابا توَ دَ بنی اسرائیلو او په دے کښې ترقي په قباحاتو کښې ذکر کوی ځکه چه مخکښې خطاب کښې تکذیب او قتل دَ تیرشوو انبیاؤ ذکر وو نو اوس ذکر کوی کفر دَ دوی په خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم باندے سره دَ علم او معرفت دَ دوی نه او تتمه دَ دے ذکر کوی په دوه زجرونو سره ۔ په دے ایت کښې زجر او توبیخ ذکر کوی هغه بنی اسرائیلو ته چه په زمانه دَ نبی صلی الله علیه وسلم کښې وو او دَ هغه دَ راتللو یقین ئے کولو لیکن هرکله چه راغے نو په هغه باندے کفر او کړو ۔ وَلَمَّا داعطف دَ قصے دے په قصه باندے ۔ یعنی مخکښې ذکر وو دَ رسولانو دَ تورات او انجیل او تکذیب دَ بنی اسرائیلو هغوی لره نو اوس ذکر کوی رسول دَ قرآن او دَ هغه نه انکار دَ دوی ۔ جَآءَهُمْ كِتٰبٌ نسبت دَ راتللو کتاب ته په دے لحاظ سره دے چه دوی په مدینه کښې او نزدے هغے ته اوسیدل او رسول الله صلی الله علیه وسلم مدینے ته هجرت او کړو او دَ قرآن دعوت ئے په مدینه کښې شروع کړو ۔ مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ دا صفت دَ کتاب دے په تقدیر دَ كَائِنٌ او مَنَزَّلٌ سره ۔ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ دا دویم صفت دَ کتاب دے او هرکله چه کیدل او نازلیدل دَ طرف دَ الله تعالىٰ نه او کړ صفت دے او سبب دے دَ پاره دَ دویم صفت ځکه ئے مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ مخکښې راوړے دے ۔ او معنی دَ مصدقیت په تفسیر دَ ملک کښې تیره شوے ده ۔ وَكَانُوْا مِنْ قَبْلُ دا عطف دے په جَآءَهُمْ باندے یا جمله حالیه ده ۔ مِنْ قَبْلُ دَ قبل مضاف الیه پټ دے او دَ هغے په عوض کښې په لام باندے پیښ لګولے دے یعنی مخکښې دَ راتللو دَ دے رسول او کتاب نه ۔ يَسْتَفْتِحُوْنَ عَلَى الَّذِيْنَ كَفَرُوْا خبر به ئے طلب کوو (دَ دے نبی په باره کښې) دَ امیین کافرانو نه یا خبر به ئے ورکوو (دَ دے نبی په باره کښې) کافرانو امییونو ته یا فتح او مدد به ئے غوښتلو دَ الله تعالىٰ نه په کافرانو امییونو باندے په باره دَ راتللو دَ دے نبی صلی الله علیه وسلم کښې او دا سے هم وئیلے شوی دی چه فتح او مدد به ئے غوښتلو دَ الله تعالىٰ نه په حق دَ دے نبی سره دَ کافرانو امییونو په مقابله کښې دا معانی مفسرینو لیکلی دی ۔ او دَ لَمَّا جَآءَهُمْ جزا پټه ده یعنی كَذَّبُوْا بِهٖ وَاسْتَهَانُوْا بِمَجِيْئِهٖ (تکذیب ئے دَ هغه او کړو او دَ سغه راتلل ئے سپک او ګڼل) (بحر محیط)

فَلَمَّا جَآءَهُمْ مَّا عَرَفُوْا، فراء وئیلی دی چه جواب د مخکنی لَمَّا د پاره دویم لَمَّا دے په سبب د فاء جزائیه سره - مَا عَرَفُوْا لفظ د مَا په نیز د سیبویه عام دی ذوی العقول او غیر ذوی العقول دواړو ته شامل دے نو دلته د مَا نه نبی صلی الله علیه وسلم مراد دے او دلیل د معرفت د هغه استفتاح د دوی وه په هغه سره مخکښ د پیدائش د هغه ته او دا استفتاح د وجے د هغه صفاتو د نبی صلی الله علیه وسلم نه وه کوم صفات چه په تورات او انجیل کښ ذکر وو سره د تورو علاماتو د صدق د نبی صلی الله علیه وسلم نه او ملازمه د استفتاح معرفت لره ابن قیم په بدائع التفسیر ص۳۲۵ کښ په لس طریقو عقلیو سره ذکر کړیدی په هغے کښ اوګورئ - کَفَرُوْا په دا کفر ضدی او عنادی دے او د ضد او عناد د وجے نه یے اوئیل چه دا هغه رسول نه دے چه د ده صفات په تورات کښ وو - فَلَعْنَةُ اللهِ هر کله چه دوی کفر په طریقه د استهانت د نبی صلی الله علیه وسلم سره اوکړو نو سزا د دوی یے هم په لعنت سره ذکر کړه او اضافت د لعنت یے الله تعالی ته اوکړو د ډیر تاکید د وجے نه - عَلَى الْكٰفِرِيْنَ اسم ظاهر یے په ځائے د ضمیر ذکر کړو د پاره د اظهار د علتیت د کفر د لعنت د پاره او د دے د پاره چه په دے الْكٰفِرِيْنَ کښ جاهلان او کتابیان کافران دواړه داخل شی۔

تنبیه:- د دے آیت نه بدعتیانو د توسل بالذوات د اثبات د پاره دلیل نیولے دے او دے ته استدلال بالقرآن وائی طریقه د استدلال یے داسے ده چه مفسرینو لیکلی دی چه په دوی یاندے به د دشمنانو (مشرکینِ عرب) د طرف نه سختی په جنګ کښ راغله نو دوی به وئیل چه اللهم انصرنا بالنَّبِی الْمَبْعُوْثِ فِی اٰخِرِ الزَّمَانِ الذی نَجِدُ نَعْتَهٗ فِی التَّوْرَاةِ او په بل روایت کښ راغلی دی چه په دوی یاندے به جنګ کول د مشرکین عرب سره سخت شو نو دوی به تورات بهر راوُویستلو او لاس به یے په هغه ځائے یاندے کیښودلو چه کوم ځائے به د نبی صلی الله علیه وسلم نوم ذکر وو او دوی به وئیل اَللّٰهُمَّ اِنَّا نَسْئَلُكَ بِحَقِّ نَبِیِّكَ الذی وَعَدْتَنَا اَنْ تَبْعَثَهٗ فِی اٰخِرِ الزَّمَانِ الخ (قرطبی روح المعانی) نو د دے دواړو (بالنبی او بحق نبیك) نه توسل په ذات د نبی صلی الله علیه وسلم یاندے ثابت شو او نور ذوات غوره په هغه یاندے قیاس کړے شوی دی۔ جواب دا دے چه دا استدلال غلط دے په ډیرو وجوهو سره۔ اوله وجه دا ده چه بالنبی لفظ کښ احتمالات دی اول احتمال بمجیئ النبی دویم بخروج النبی دریم بحق النبی

او هر کله چه احتمالات په دلیل کښې موجود شي نو په هغې سره استدلال صحیح نه وي
دویمه وجه داده چه ابن کثیر اول احتمال ذکر کړیدے (یَسْتَنْصِرُوْنَ بِمَجِیْئِهٖ صلی الله
علیه وسلم یعنی مدد به یې طلب کولو په راتللو د اخري نبي سره. دویم احتمال یې
په روایت د ابن عباس رض سره ذکر کړے دے (یَسْتَنْصِرُوْنَ بِخُرُوْجِ محمد صلی الله
علیه وسلم) مدد به یې غوښتلو په راوتلو یعنی راليږلو د محمد صلی الله علیه وسلم
مراد دا چه اے الله هغه نبي را اوليږه. دریمه وجه دا ده چه د دے نه روستو
عبارت ښکاره دلیل دے چه د دوي مطلب د هغه نبي راتلل او بعثت وو، د هغه
ذات نه وو هغه عبارت دا دے. اللهم ابعث هذا النبي الذي نجد مكتوبا عندنا
(ابن کثیر). قَدْ اَظَلَّ زَمَانُ نَبِیٍّ یَخْرُجُ بِتَصْدِیْقِ مَا قُلْنَا فَنَقْتُلُكُمْ مَعَهٗ قَتْلَ
عَادٍ وَّاِرَمْ (سراج المنیر. بیضاوي. معالم التنزیل. خازن. مدارك). معنی دا ده چه
رانژدے شویده زمانه د دغه نبي (اخر الزمان) چه راځي به په تصدیق د خبرو زمونږ.
نو چه راشي نو مونږ به د هغه په ملګرتیا کښې تاسو قتل کوو پشان د قتل د عاد
او ارم. او هر چه استدلال د دوي دے په دویم عبارت چه په هغې کښې بحق
النبي دے نو دا هم باطل دے په ډیرو وجوهو سره. اوله وجه، دا روایت د سدي
دے او سدي ضعیف او کذاب دے په روایت د تفسیر او حدیث دواړو کښې.
دویمه او غټه وجه دا ده چه دا خو عمل د یهودیانو دے او دا زمونږ د پاره حجت نه دے.
سوال:- که اوئيلے شي چه دا خو شریعت د مخکنو خلقو دے او مونږ ته رانقل
شویدے او شریعت د مَنْ قَبْلَنَا زمونږ د پاره حجت دے؟ جواب:- دا عمل
د هغوي په طریقهٔ شرعیه سره هیڅ ثبوت نه لري. دویم دا چه دا عمل د هغوي
په طریقه د مدح کولو سره نقل نه دے صرف طریقه د اخبار رده او مقصد پکښې
زجر او توبیخ دے. دریمه وجه چه په دے سوال کښې ذکر دے په حق د
نبي او په باب د وسیله کښې د حنفي کتابونو نه دا ثابت شویدے چه فقه
حنفي سوال بحق الانبیاء وغیرهم ته مکروه تحریمي وئيلے دے نو دا دلیل
دے چه استدلال د دے فعل د یهودیانو نه صحیح نه دے.
دا جوابونه خو بنا دي په دے خبره چه مراد د یَسْتَفْتِحُوْنَ نه مدد غوښتل
شي او حال دا دے چه دا تفسیر متعین نه دے ځکه چه په دے کښې نور اقوال
د مفسرینو شته دے لکه چه مونږ اول په معنی د یَسْتَفْتِحُوْنَ کښې ذکر کړي
دي د هغې تفصیل دا دے چه یَسْتَفْتِحُوْنَ د فتح نه ماخوذ دے او فتح په معنی

بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهٖٓ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَّكْفُرُوْا بِمَآ

بد دے هغه څيز چه خرڅ كړيدي دوى په هغے سره ځانونه خپل چه كفر كوى دوى په هغه كتاب

اَنْزَلَ اللّٰهُ بَغْيًا اَنْ يُّنَزِّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ

چه نازل كړيدے الله تعالىٰ د وجے د ضد نه په دے باندے چه نازلوى الله تعالىٰ د فضل خپل نه

عَلٰى مَنْ يَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ ۚ فَبَآءُوْ

په هغه چا چه غواړى د بندګانو خپلو نه ، نو اخته شو دوى

بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍ ۭ وَلِلْكٰفِرِيْنَ عَذَابٌ

په يو غضب د پاسه د بل غضب باندے - او خاص كافرانو لره عذاب

د علم سره ده لكه چه ملائكے كښ تير شويدى او سين په دے كښ د پاره د طلب دے او علىٰ په معنى د من سره دے يعنى علم او خبر به يے طلب كوؤ د مشركينِ عرب نه په باره كښ د پيدا ئيش د آخرى نبى كښ (راغب - روح المعانى - اللباب) او تائيد د دے حديث د تميم الدارى دے په باره د دجال كښ چه دجال د عربو نه په وخت د ملاقات كښ تپوس د آخرى نبى په باره كښ كړے وؤ (مسلم، مشكوٰة). او بله توجيه داده چه فتح په معنى د علم او خبر سره دے ځو سين د طلب د پاره نه دے او علىٰ په خپله معنى سره دے تو معنى داچه خبر به وركوؤ دوى د آخرى نبى په باره كښ مشركينو اميانو ته، او تائيد د دے مخكښ روايت د مفسرينو دے چه قَدْ اَظَلَّ زَمَانُ نَبِيٍّ الخ او دا رنګ حديث د راهب دے په باره د سفر د نبى صلى الله عليه وسلم كښ د خپل تره او توره قافلے سره مخكښ د نبوت نه هغه نه او اخبار د راهب دوى ته چه په ده كښ علامات د آخرى نبى دى شام ته يے بوځئ هلته يهوديان دى او هغوى د ده دشمنان دى (مشكوٰة) نو هر كله چه په تفسير د يَسْتَفْتِحُوْنَ كښ دا سے اقوال او احتمالات شته دے نو سره د دے احتمالونو نه استدلال د اثبات د توسل د پاره څه رنګے صحيح كيدا شى؟ او كه دا هر څه بالفرض صحيح او منلے شى ليكن ديته استدلال په قرآن يا په حديث مرفوع سره نشى وئيلے كيدلے داخو استدلال دے په قول د مفسرينو چه هغه صِرف حديث موقوف ضعيف دے او نور تفصيل د دے مسئلے په تفسير د سورة مائده كښ اوګورئ -

مُّهِيْنٌ ﴿۹۰﴾ وَإِذَا قِيْلَ لَهُمْ اٰمِنُوْا بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ

ذلیلوونکے۔ او کله چه اوویلے شی دوی ته ایمان راوړئ په هغه کتاب چه نازل کړیدے الله تعالیٰ

ف۔ داتتمه ده د څلورم اوپنځم خطاب په طریقه د زجر سره په کفر بغیًا سره او ربطیۓ مخکښې سره دا دے چه هر کله ثابت شو په مخکښې ایت کښې کفر د دغه کتابیانو، نو وهم راغے چه سره د علم نه ولے کفر کوی نو په دے ایت کښې وجه د کفر د هغوی ذکر کوی چه هغه بغی ده۔ بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهٖٓ اَنْفُسَهُمْ، بِئْسَ فعل د ذم دے او په بِئْسَ نِعم کښې په اصل کښې څلور لغات جائز دی (۱) بَئِسَ نَعِمَ (۲) بِئِسَ نِعِمَ (۳) بَأْسَ نَعْمَ (۴) بِئْسَ نِعْمَ لیکن دا روستنے تعبیر د دے سره لازم کړځولے شویدے د پاره د دے چه د فعلِ ماضی د معنی نه اوځی او صِرف په معنی مصدری د ذم یا مدح یا تاکید مبالغةً دلالت اوکړی۔ او فراء وئیلی دی چه بِئْسَمَا مرکب یو لفظ دے او جمهور نحویانو وئیلی دی چه مَا د دے نه په اصل کښې جدا دے صِرف په لیکلو کښې یوځائے دے او مَا په معنی د شیئًا سره تمییز دے د نسبت د بِئْسَ، او اشْتَرَوْا جمله صفت د مَا دے۔ اَنْ يَّكْفُرُوْا بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ دا فاعل د بِئْسَ دے۔ یا فاعل پټ دے د بئس نه روستو او اَنْ يَّكْفُرُوْا د هغے نه بدل دے او دیته مخصوص بالذم وئیلے شی۔ اصل عبارت داسے شو بئس الشیٔ شیئًا اَنْ یکفروا اهٖ نا کاره څیز د څیز په لحاظ سره کفر کول دی په مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ سره د وجے د بغی (ضد او عناد) نه۔ اشْتَرَوْا په دے کښې دوه قولونه دی اول دا چه دا په خپله معنی سره دے او مراد د دے نه ځان بچ کول دی د تاوان یا د عذاب نه معنی دا ده "چه بچ کوی دوی خپل ځانونه په هغے سره" **سوال**:۔ په کفر سره خو بچ کیدل نیشته؟۔ **جواب**:۔ مراد د دے نه بچ کیدل دی په ګمان د دوی کښې نه په حقیقت کښې نو الله تعالیٰ د دوی رد اوکړو په عکس د ګمان د دوی سره په بِئْسَمَا اهٖ سره۔ دویم قول دا دے چه اشتراء په معنی د بیع سره دے او انفسهم نه مراد حصه د ثواب د دوی ده (سراج المنیر او خازن)۔ نو معنی دا ده چه خرڅه کړیده دوی په هغے سره حصه د ثواب خپل یا خرڅ کړیدی دوی (تباه کړیدی) په هغے سره ځانونه خپل۔ بَغْيًا دا مفعول لهٗ (علت) دے د پاره د یکفروا۔ قرطبی وئیلی دی بغی په اصل لغت کښې فساد ته وئیلے شی یا طلب ته وئیلے شی او دلته مفسرینو معنی د حسد او ظلم او طلب د بے مناسبه څیز کړیده او قرآن کریم کښې ماده د دے شپږ۹۶ نوی ځله راغلے ده په پنځه وجوهو سره

اوله وجه معنی حسد او عناد (سورة بقره ۹۰، ۲۱۳). دویمه معنی ظلم او زیاتے کول (سورة ص ۲۲، سورة یونس ۲۳). دریمه وجه په معنی د طلب کولو (سورة انعام ۱۴۳، سورة اعراف ۱۴۳) څلورمه په معنی د بدکارئ کولو (سورة مریم ۲۰، سورة نور ۳۳). پنځمه وجه په معنی د امکان او جواز (سورة مریم ۹۲، سورة یٰسٓ ۶۹). دلته قید د بَغْيًا سره معلومه شوه چه کفر دوه قسمونه دے اول قسم کفر جهلی. دویم کفر بغی حسدی. دا دویم وصف د ناکاره اهلِ علمو دے او دا علت د کفر او اختلاف د پاره په سورة بقره ۲۱۳، سورة العمران ۱۹، سورة شورٰی ۱۴، سورة جاثیه ۱۷ کښ ذکر دے. اَنْ يُّنَزِّلَ اللّٰهُ، دلته لام پټ دے یعنی لِاَنْ يُّنَزِّلَ. دا علت د بَغْيًا دے. مِنْ فَضْلِهٖ، مِنْ د پاره د بعضیت دے او فضل نه مراد وحی او نبوت دے. عَلٰى مَنْ يَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ مراد د مَنْ نه محمد صلی الله علیه وسلم دے. یعنی یهودیانو د نبی صلی الله علیه وسلم سره حسد کوو د دے وجے نه چه هغه اسرائیلی نه وو بلکه خالص عربی وو او دا د دوی تعصب قومی دے چه سبب د کفر د هغوی اوګرځیدلو. او احتمال دے چه په آیت کښ فضل په عامه معنی شی او مَنْ يَّشَآءُ هم عام شی یعنی هرچا یا نه چه الله تعالٰی یو فضل دیتی کړے وی او نور خلق ورسره حسد او تعصب کوی نو دا سبب اوګرځی د پاره د اختلاف او کفر کولو او حال دا چه فضل او رحمت په مشیت د الله تعالٰی کښ دے او هغه یئے پخپله تقسیموی. فَبَآءُوْ بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍ لفظ د عَلٰی په معنی د مع یا په معنی د بعد سره دے او په تکرار د غضب کښ اقوال دی د مفسرینو. اول قول، په دے کښ دوه واره د غضب مراد دے په وجه د دوه سببونو سره نو د حسن او شعبی وغیرهما قول دا دے چه اول سبب تکذیب د عیسٰی علیه السلام او دویم تکذیب د محمد صلی الله علیه وسلم دے. او د مجاهد قول دا دے چه اول سبب برباد کول د تورات دی او دویم کفر دے په محمد صلی الله علیه وسلم یا د اول غضب سبب کفر دے په ما انزل الله او دویم سبب بغی او حسد کول دی. دویم قول د عطاء او ابوعبید دے چه دلته دوه واره د غضب مراد نه دے بلکه ډیر اقسام د غضب پرله پسے مراد دی د وجے د اسبابو کثرت نه چه په مخکښ اقوالو کښ ذکر شول. دریم قول، د ابو مسلم دے چه غضب په اصل کښ یو دے خو د هغے تاکید د عظمت د پاره تکرار کړے شوید ے. وَلِلْكٰفِرِيْنَ عَذَابٌ مُّهِيْنٌ، تصریح کول په لفظ د اَلْكٰفِرِيْنَ بانـدے د پاره د علت د عذاب دے او لام د پاره د تخصیص دے یعنی عذاب په صفت د اهانت کښ خاص دے په کافرانو

قَالُوْا نُؤْمِنُ بِمَآ اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُوْنَ

دوی وائی ایمان راوړو موږ په هغه کتاب چه نازل کړیشویدے په موږ باندے، او کفر کوی دوی

بِمَا وَرَآءَهٗ ۗ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ ۗ

په هغے چه سیوا دی دُدهٔ نه او حال دا چه هغه حق دے، رښتینے کوونکے دے د هغه کتابونو چه دوی سره دی

قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُوْنَ اَنْۢبِيَآءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ

ته ورته اووایه، چه ولے وژل تاسو پیغمبران د الله تعالیٰ د دے نه مخکښ

اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ﴿۹۱﴾ وَلَقَدْ جَآءَكُمْ مُّوْسٰى

که یئ تاسو ایمان راوړونکی (په خپل تورات) او په تحقیق سره راغلے وو تاسو ته موسیٰ علیه السلام

پورے او اهانت ذلیل کول رسوا کول او شرمنده کولو ته وئیلے شی۔

سوال :۔ دا ایت دلالت کوی چه عذاب د جهنم په کافرانو پورے خاص دے نو خوارج استدلال کوی چه د مؤمن گناهگار د پاره هم عذاب دے نو معلومه شوه چه هغه هم کافر دے او مرجئة استدلال کوی چه د مؤمن د پاره هیڅ عذاب نیشته اگرچه گناه کوی؟۔

جواب :۔ په ایت کښ وصف د مهین نه اعتبار دے یعنی مطلق عذاب په کافرانو پورے خاص نه دے گناهگار مؤمن هم په مشیت د الله تعالیٰ سره عذاب والا کیدے شی او عذاب چه په صفت د اهانت سره وی نو دغه عذاب همیشه دے او دا خاص دے په کافرانو پورے۔ او هرچه عذاب دے د پاره د مؤمن نو هغه د پاره د پاکولو د هغه دے د خیرو د گناهونو نه هغه د پاره د اهانت نه دے۔ شیخ الاسلام ابن تیمیه رحمه الله په الصارم المسلول ص۵۲ کښ وئیلی دی چه وصف د اهانت او تذلیل او د حُور وغیره د عذاب سره ذکر شی نو دا خاص وی په کافر پورے او په دے کښ تهٔ [۹] ایاتونه د عذاب مهین په باره کښ ذکر کړیدی۔ او ابن کثیر د دے وجه دا ذکر کړے ده چه د دوی د کفر سبب بغی او حسد دے او هغه پیدا کیږی د تکبر نه نو د متکبر عذاب په اهانت سره مناسب دے په دنیا او اخرت دواړو کښ۔

سلف په دے کښ دویم زجر دے په طریقه د مناظرے سره چه هرکله دوی دعویٰ اوکړه۔ نُؤْمِنُ بِمَآ اُنْزِلَ عَلَيْنَا نو په دوی باندے ئے دوه حجتونه قائم کړل اول

حجت دَ يَكْفُرُوْنَ او وَهُوَ الْحَقُّ اه او دويم حجت په طريقه دَ نقض سره قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُوْنَ اه او په دے ايت كښ دليل دے په بغى دَ دوى باندے يعنى هر كله چه دوى په دليل سره مغلوب دى او بيا هم كفر كوى نو معلومه شوه چه دَ بغى او حسد دَ وجے نه كفر كوى۔ اٰمِنُوْا بِمَاۤ اَنْزَلَ اللّٰهُ مراد په لفظ دَ مَاۤ سره عموم دے ټول مَاۤ اَنْزَلَ اللّٰه پكښ داخل دى كه قرآن وى او كه نور كتبِ منزله وى بعض اهلِ عربيت دَ دے ځائے نه استدلال پيش كړے دے چه كلمه دَ مَا دَ عموم دَ پاره وضع كړے شويده ليكن دا قول صحيح نه دے بلكه دا خو صرف استعمال دے دَ عموم دَ پاره لكه چه استعماليږى دَ خصوص دَ پاره هم۔ قَالُوْا نُؤْمِنُ بِمَاۤ اُنْزِلَ عَلَيْنَا جواب دَ دوى په تخصيص سره دے يعنى صِرف په تورات باندے ايمان لرو او خال دا دے چه دَ تخصيص دَ تورات دَ پاره هيڅ دليل نيشته۔ وَيَكْفُرُوْنَ بِمَا وَرَآءَهٗ دا جمله مستانفه ده دَ پاره دَ ذكر دَ كفر دَ دوى په ماسيوا دَ تورات باندے۔ يا جمله حاليه ده۔ وَرَآءَ دَ اضداد و نه دے يعنى كله په معنى دَ روستو او كله په معنى دَ مخكښ سره راځى لكه سورة كهف ۷۹ او سورة الدهر ۲۷ كښ۔ او فراء دَ دے تفسير په سِوَى سره كړيدے لكه په سورة مؤمنون ۷ او سورة معارج ۳۱ كښ دى۔ او ابو عبيده دَ دے تفسير په بعد سره كړے دے چه هغه اوله معنى ده۔ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ په دے كښ اول الزام دَ حجت دے په دوى باندے، طريقه دا ده كه تاسو په تورات باندے دَ دے وجے نه ايمان راوړے وى چه حق دے نو دا رنګ قرآن هم حق او مصداق دے او حق چه هر څه دى او دَ هر چا سره وى نو په هغے باندے ايمان راوړل فرض دى او په لفظ دَ يَكْفُرُوْنَ اه كښ لطيفه اشاره ده چه دَ دوى ايمان په تورات باندے دَ وجے دَ حقانيت نه دے ځكه چه دوى فرق كوى په دوارو حق شيزونو كښ چه يو باندے ايمان راوړى او په بل باندے نه راوړى نو معلومه شوه چه دوى خپل كتاب هم نه منى دَ حقانيت دَ وجے او نه قرآن منى نو دوى صريح كافر دى (او دا په طريقه دَ الزام ابن قيمؒ په بدائع التفسير كښ ذكر كړيدى) بيا ئے وئيلى دى چه دا دليل دے چه څوك په يو حق باندے ايمان راوړى او په بل حق باندے دَ تعصب دَ وجے ايمان نه لرى نو دا كافر دے۔ او معلومه شوه چه په دے زمانه كښ ډير خلق داسے دى چه دعوى دَ ايمان كوى او حال دا چه دَ ايمان نه برى دى (ولا حول ولا قوة الا بالله)۔

بِالْبَيِّنٰتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهٖ

په ښکاره دليلونو (او احکامو) سره بيا اونيولو تاسو سخي په خدايئ سره روستو (د تللو) د هغه نه

وَاَنْتُمْ ظٰلِمُوْنَ ﴿۹۲﴾ وَاِذْ اَخَذْنَا مِيْثَاقَكُمْ

او تاسو ظلم کوؤ ر په شرک کولو سره)۔ او کله چه واخستو مونږ پوخ لوظ ستاسو نه

قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُوْنَ اَنْۢبِيَآءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ دا دويم حجت دے په دوی باندے په طريقه د نقض سره او دا هم په دوه طريقو سره دے اول دا چه په تورات کښ ليکلے شويدی چه قتل د انبياء عليهم السلام حرام او کفر دے او تاسو خو ډير انبياء قتل کړيدی لکه کدے سورت په سلف او نظ کښ تير شويدی نو دا دليل دے چه تاسو په تورات باندے ايمان نه لرئ بلکه کافر يئ۔ دويمه طريقه داده چه ډير انبياء د بنی اسرائيلو دوئ چه تورات ته يئے دعوت ورکوؤ او د هغے تصديق يئے کولو ليکن تاسو هغوی قتل کړيدی ددے وجے نه چه د هغوی دعوت ستاسو د خواهش نه خلاف وؤ نو دا ښکاره دليل دے چه تاسو په تورات باندے ايمان نه لرئ نو حاصل دا دے چه ايمان بالتورات مستلزم وؤ ترک د قتل د انبياؤ لره يا قتل د انبياؤ مستلزم دے عدم ايمان بالتورات لره دا رنګ ايمان بالتورات او قتل د انبياؤ کښ تناقض دے او تناقضان خو نشی جمع کيدلے نو قتل خو ستاسو طرف نه موجود دے نو معلومه شوه چه ايمان بالتورات په تاسو کښ نيشته۔ **فائده:**۔ هغه خلق چه د قتل د انبياؤ نه انکار کوی او د هغے تاويلونه کوی نو هغوی په دے ايت سره ښه رنګه کفر د يهوديانو ثابتوی معلوميږی چه دا قول د دوی د يهوديت د تحريک اثر دے لکه چه مخکښ بحث تير شويدے يا هغوی د جهل په تيارو کښ پراته دی۔ **سوال:**۔ دلته زجر په قتل سره په صيغه د مستقبل دے او ورسره يئے مِنْ قَبْلُ ذکر کړے دے نو هغه دلالت کوی په ماضی باندے؟۔ **جواب ۱**۔ کله مستقبل په معنی د ماضی راوړے شوے وی په طور د حکايت سره۔ **جواب ۲**:۔ دلته مراد دا دے چه ولے رضا کيږئ اے موجوده کسانو په قتل د انبياؤ چه مشرانو ستاسو مخکښ قتل کړی وؤ (اللباب)۔ **جواب ۳**:۔ کوم صفت چه په طريقه د لزوم او عادت سره وی اګرچه په زمانه ماضی کښ وی ليکن د هغے نه تعبير کيديشی په مضارع سره (ابن عطيه۔ ابوحيان)۔

په دے خطاب کښې ذکر د دوه خباثتونو د دوی دے په ترقئ سره د ما قبل نه اول شرک کول په عبادة العجل سره سرۀ د بیّناتو د توحید نه- دویم اعراض کول د کتاب الله نه په سبب د مرض د محبت کولو د سخی سره- ربط د دے د مخکښې سره دا دے چه دوی وئیل چه مونږ خو د هغه کسانو قتل او تکذیب کړے چه په بیّنه سره د هغوی نبوت مونږ ته ثابت شوے نه وو او مونږ خو د بیّنه تابعداری کوو؟ حاصل جواب دا دے چه دا قول ستاسو باطل دے ځکه چه په زمانه د موسیٰ علیه السلام کښې سرۀ د ډیرو بیّناتو نه تاسو عبادت د سخی کړے وو نو معلومه شوه چه تاسو تابعدار د خواهش یئ او د بیّنه تابع نه یئ۔
بِالْبَيِّنٰتِ، با د ملابست او مصاحبت ده یا د سببیت ده او مراد د بَیِّنَات نه هغه نهه معجزات دی چه تعداد د هغې په سورة اسراء ۱۰۱ کښې او تفصیل ئې په سورة اعراف ۱۰۷/۱ ۱۳۰/۱ ۱۳۳/۲ ۱۳۳/۵ کښې ذکر دے یا عام مراد دے یعنی فلق البحر- اغراق فرعون تظلیل الغمام- انزال مَنّ وسلوی- انفجار الماء من الحجر او نور دلیلونه د باره د اثبات د توحید-
ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ، ثُمَّ د پاره د زیادت توبیخ دے او مِنْ بَعْدِهٖ د پاره د روستو والی دے- یا ثُمَّ د پاره د روستو والی د زمانے دے (د پاره د فکر کولو په بیّناتو کښې) او مِنْ بَعْدِهٖ نه مراد روستو د تللو د موسیٰ علیه السلام نه میقات ته۔
وَاَنْتُمْ ظٰلِمُوْنَ، **سوال:-** دا ۵۱ په ۵۱ کښې هم تیر شوے دے نو حکمت د تکرار څه دے؟-
جواب:- هلته ئې ذکر کړے دے د پاره د انعام کولو په عفو سره روستو د پښیمانتیا د دوی نه او دلته ذکر دے د پاره د بیان د خباثت د دوی- بله وجه دا ده چه هلته ذکر وو په تفصیل د حالاتو د بنی اسرائیلو کښې او دلته مقصد تسلّی ده آخری نبی صلی الله علیه وسلم ته یعنی چه دا موجوده یهود که ستا تکذیب کوی سرۀ د واضح دلیلونو د نبوت ستا نه نو پرواه مکوه ځکه د دوی مشرانو د موسیٰ علیه السلام نه هم مخالفت کړے وو په شرک کولو سره سرۀ د بیّناتو نه۔
او جَآءَ کُمْ خطاب موجوده یهودیانو ته دے ځکه چه دوی رضا وو په دغه عمل د مشرانو خپلو۔

وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّوْرَؕ خُذُوْا مَآ اٰتَيْنٰكُمْ

او اوچت کړو موږ ستاسو دپاسه طور غر - (اوويل موږ) اونيسئ هغه کتاب چه درکړے مو دے تاسو ته

بِقُوَّةٍ وَّاسْمَعُوْاؕ قَالُوْا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَاۗ

په کوشش سره او واورئ (په قبلولو سره) - دوی اوويل واوريدو موږ او نه منو موږ

وَاُشْرِبُوْا فِىْ قُلُوْبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْؕ

او گډ شوي دے په زړونو د دوی کښې محبت د سخي په سبب د کفر د دوی.

قُلْ بِئْسَمَا يَاْمُرُكُمْ بِهٖٓ اِيْمَانُكُمْ اِنْ كُنْتُمْ

ته ورته اووايه بد دے هغه څه چه حکم کوی تاسو ته په هغې سره ايمان ستاسو که يئ تاسو

مُّؤْمِنِيْنَ ﴿۹۳﴾ قُلْ اِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ

ايمان لرونکی (په خپل کتاب) ته ورته اووايه که وی ستاسو د پاره کور روستنے (جنت)

۹۳ په دے کښې ذکر د خباثت د دوی دے په اعراض کولو سره د کتاب الله نه په ذکر د سبب د هغې چه هغه محبت د عجل دے - دلته په ۹۳ کښې تير شوی دی د اول دريو جملو شرح هلته تيره شويده - وَاسْمَعُوْا کښې مراد سماع د قبوليت ده لکه په دے قول کښې سَمِعَ اللّٰهُ لِمَنْ حَمِدَهٗ (قبلوی الله تعالیٰ حمد د هغه چا چه د هغه حمد کوی)-

قَالُوْا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا سوال ۱ سمع که په معنی د قبوليت سره وی نو هغه ضد دے د عَصَيْنَا سره نو دا جمع د ضد ينو ده او که په معنی د صرف اوريدلو سره وی نو صرف اقرار د اوريدلو دے بغير د قبوليت نه او دا رنګ عَصَيْنَا وئيلو سره خو عذاب د الله تعالیٰ (طور راغورزيدل) نشی دفع کولے ؟-

سوال ۲ په دے وخت د پورته کولو د غر کښې خو ډير خوف وو نو په هغه کښې څه رنګ دوی عَصَيْنَا وئيلے شو ؟ - د دے سوالونو جوابونه په ډير طريقو سره دی-

اوله طريقه د جواب:- چه قَالُوْا کښې نسبت خو ټولو بنی اسرائيلو ته دے ليکن د هغوی دوه ډلے وے يو مشران يل روستنی نو مشرانو سَمِعْنَا اوئيلو په هغې سره طور د دوی د سرونو نه لرے کړے شو او کشرانو اوئيل عَصَيْنَا روستو د لرے کيدلو د طور نه - او د دے نکتے د وجے نه يئے قالو وئيلے د قلتم يئے نه دے وئيلے-

دویمه طریقه دَ جواب:- چه حاضرین په هغه وخت کښ دوه ډلے شولے یو ډلے سَمِعْنَا اوئیل او بلے ډلے عَصَیْنَا لیکن په قبولیت دَ بعضو سره عذاب لرے شو دَ ټولو نه- دریمه طریقه:- چه ټولو په ژبه باندے سَمِعْنَا اوئیل او عَصَیْنَا ئے په زبان حال سره اوئیلو- څلورمه طریقه:- په هغه وخت کښ ټولو سَمِعْنَا وئیلی وُو او روستو چه وخت دَ عمل شروع شو نو ټولو عَصَیْنَا اوئیلو- په دے کښ دلالت دے چه دوی اول وخت قبولیت کړے وُو او روستو ئے تولی کړیدی نو دا تائید کوی چه روستنے جواب صحیح دے-

وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ دا عطف دے په قَالُوا سَمِعْنَا باندے عطف دَ علت په معلول باندے یعنی سره دَ پوهے او دَ تموتے دَ عذاب او دَ عهد نه دوی لے عصیان اوکړو نو علت ئے ذکر کړو په دے قول سره چه وَأُشْرِبُوا- دا ئے په صیغه دَ مجهول سره ذکر کړو اګرچه فاعل دَ دے اشراب الله تعالیٰ دے په نیز دَ اهلِ سنت والجماعت لیکن اسباب دَ دے ډیر وو لکه سامری- شیاطین الجن- شیاطین الانس دَ دے وجے نه صیغه دَ مجهول مناسب وه- معانی دَ اشراب په نیز دَ فصحاءِ عرب دوه دی اوله معنیٰ څښکول، سیراب کول او مړول په او بو سره هغه بیا دوه قسمه دے اول دَ زړګے او به کول او مړول په اوبو سره نو دَ هغے نه بوټی پیدا شی نو دارنګ په مینه دَ سخی سره دَ دوی زړونه پوره اوبه شوی او ماړه شویدی نو دَ هغے نه ډیر خیاثات او قباحات پیدا شویدی دویم څښکول دَ نشے دَ څیز و نو لکه چه نشه کونکے شراب په چا باندے او څښکولے شی نو هوش او حواس ئے خراب شی او دا سے بے عقله شی چه دَ حرام حلال او مور خور تمیز نشی کولے دارنګ محبت دَ سخی دَ دوی په زړونو کښ دا سے ورننوتلے دے چه عقل او معرفت دَ حق دَ دوی نه بهر شویدے چه دوی شرک او توحید کښ فرق نشی کولے- دویمه معنیٰ دَ اشراب- دَ یو رنګ سره بل رنګ پوره ګډا ول لکه چه عرب وائی ثَوْبٌ مُشْرَبٌ بِحُمْرَةٍ (جامه کښ سور رنګ پوره ګډا کړے شویدے) چه دَ جامے په ټولو مساماتو کښ دننه ننوتلے دے دارنګ محبت دَ سخی دَ دوی زړونو له داسے رنګ ورکړے دے چه بل رنګ نه قبلوی (تفسیر فتح العزیز)- او دَ دے وجے نه تعبیر ئے په اکل سره نه دے کړے ځکه چه خوراک خو په هر عضو کښ سرایت نشی کولے-

فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ سوال:- اشراب خو په اوبو یا په رنګ کښ استعمالیږی

لکه چه مخکښ ذکر شو تو عجل خو حیوان دے ذ هغه سره خو اشراب نه ښائیږی؟
جواب:- دلته مضاف پټ دے یعنی حُبَّ العجل لیکن ذ ډیرے مبالغے ذ وجے نه عجل یئے مشروب اوګرځوؤ۔
تنبیه:- دلته ابن کثیر او بعض تفسیرونو واقعه ذکر کړیده چه موسٰی علیه السلام هغه سخے ذ دوی ذرے ذرے کړو او په دریاب کښ یئے اوتو ستلو نو دوی هغه اوبه اوڅکلے نو ذ بعض کسانو (محبت کوونکی ذ عجل) په شونډو باندے ذ سرو زرو ذ راتو اثار ښکاره شول نو قرطبی وئیلی دی چه ذرے کول او په دریاب کښ نو ستل خو ذ قرآن نه ثابت دی لیکن ذ خلقو څښکل وغیره ذ قرآن ذ دے لفظ نه خلاف دی چه فِیْ قُلُوْبِهِمُ۔
بِکُفْرِهِمْ، باء سببیه ده یعنی کفر ذ دوی سبب ذ دے اشراب دے او مراد ذ کفر نه عقیده ذ تشبیه ده (مدارک)۔ دوی مجسمه او حلولیه وؤ نو دوی ته دا جسم ذ سخی خائسته ښکاره شو نو ذ دوی په زړونو کښ عقیده ذ الوهیت ذ هغه داخله شوه (سراج المنیر)۔
قُلْ بِئْسَمَا یَاْمُرُکُمْ بِهٖۤ اِیْمَانُکُمْ اِنْ کُنْتُمْ مُّؤْمِنِیْنَ، دا بل دلیل دے په ابطال ذ قول ذ دوی (نُؤْمِنُ بِمَاۤ اُنْزِلَ عَلَیْنَا) یعنی په تورات کښ خو عبادت ذ عجل نیشته نو که تاسو په تورات ایمان لرئ نو ولے داسے بد کار کوئ نو معلومه شوه چه تاسو کښ ایمان نیشته۔
سوال:- ایمان خو امر او نهی نشی کولے نو دلته ایمان ته ولے ذ امر نسبت اوشو؟
جواب:- ایمان خو اعمالِ صالحه باندے سبب او باعث ګرځی نو ذ سببیت ذ وجے نه مشابه کړے شو ذ امر سره لکه چه صلوٰة شرعیه یئے ذ سببیت ذ وجے نه ناهی ګرځولے دے په اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰی عَنِ الْفَحْشَآءِ وَالْمُنْکَرِ کښ۔
سوال:- ایمان خو ډیر شریف څیز دے نو هغه ته ذ دے امر قبیح نسبت ولے شویدے؟- جواب:- دے ته تهکم وئیلے شی یعنی په دوی پورے توقے کول اوذ دے وجے نه وروستو ذ دوی ایمان په شک سره ذکر کوی چه اِنْ کُنْتُمْ مُّؤْمِنِیْنَ۔ یعنی ایمان یئے نیشته ځکه دوی شرک کوی۔
سوال:- ذ دے تعبیر چه نسبت ذ امر قبیح یئے ایمان ته اوکړو (اګرچه تهکم دے) څه فائده ده؟- جواب:- شاه عبدالعزیز رحمة الله علیه وئیلی دی چه دا ټول کلام مخکښے ذ قلوبنا غلف سره متعلق دے یعنی که څوک وهم اوکړی

عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِّنْ دُوْنِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا

په نیز د الله تعالی	یوائے (خالص)	سیوا (بغیر) د نورو خلقو نه	نو اوغواړئ

چه دا قول د دوی په تصلب فی الدین باندے دلالت کوی چه دوی په دین کښ ډیر کلک دی نو روستو کلام کښ د دے وهم جواب اوشو چه داخو تعصب فی الدین دے او هغه خو باطل دا او د دے یئے غټ درے دلیلونه ذکر کړل اول (یستفتحون) یعنی دوی دا نبی مبارک گنړلو د هغه په ذریعه یئے فتح غوښتله لیکن هر کله چه هغه نبی په بنی اسماعیلو کښ پیدا شو نو د تعصب قومی د وجے نه یئے د هغه نه انکار اوکړو- دویم دا چه دوی وائی چه بغیر د تورات نه بل کتاب نه منو اگر چه هغه بل هم حق دے نو دا تعصب دینی دے- دریم دا چه د دوی مشرانو سره د بیّنا تو نه اصرار اوکړو په محبت د سخی باندے او د هغے د پاره یئے د الله تعالی وعدے هم ماتے کړلے نو دے ته تصلب فی الدین نشی وئیلے کیدے بلکه دا خو تعصب جهلی دے- نو په آخر کښ اووئیل چه دا تعصبات د ایمان سره نشی یوځائے کیدے نو معلومه شوه چه دوی ایمان والا نه دی-

فائده:- د سلف او د دے په مینځ کښ په څو طریقو سره فرق دے اوله طریقه داده چه هلته یئے وا ذکروا ما فیه وئیلی دی او دلته وا سمعوا دے- دویمه طریقه هلته یئے ثم تولیتم من بعد ذلک وئیلی دی او دلته یئے قالوا سمعنا وعصینا وئیلی دی- د دے بعض حکمتونه دا دی:- د اول طریقے حکمت دا دے چه د احکام الهیه (چه په کتاب الله کښ دی) مقصد ذکر (درس وتدریس او بیان) او اوریدل د هغے ذریعه ده نو په هغه آیت کښ د دوی دیر خباثت ته اشاره ده چه دوی د اصل نه فخ ار کړلے دے- او په دے آیت کښ د زجر سره ترتیب ذکر کول هم مقصد دے او په ترتیب کښ سمع مخکښ ده د ذکر نه-

د دویمے طریقے حکمت دا دے چه د قرآن ایا تونه د یو بل تفسیر کوی نو په هغه آیت کښ مضمون د میثاق یئے ذکر کړے وو لیکن قبولیت د دوی یئے نه وو ذکر کړے نو په دے آیت کښ ذکر شو قَالُوْا سَمِعْنَا او هلته تولیتم- او بل دا چه دا تولی عصیان وو په لفظ د عصینا سره او هر کله چه په دے آیت کښ مقصد بیان د علت د عصیان وو نو معلول (عصیان) یئے اول ذکر کړو او بیا یئے علت ذکر کړو په اشربوا سره (والله اَعْلَمُ بِحِکَمِ کِتَابِهٖ)-

الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿۹۴﴾ وَلَنْ يَّتَمَنَّوْهُ

مرګ (په دروغژن) که یئ تاسو — رشتینی — او نه غواړی دوی مرګ

۹۴ دا تتمه د ماقبل خطابا تو ده په اعلانِ مباهله سره - او جواب د سوال د دوی د که دوی او دائی چه مونږ (تصلب فی الدین) کوؤ د دے وجے نه چه زمونږ دین نه سیوا ټول دینونه باطل دی او حق دین صرف زمونږ دے نو په دے آیاتونو کښ د دے وهم تردید کوی - قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً دا خطاب د دوی بنا دے د دوی په دعوؤ باندے چه سورة بقره ۱۱۱ او ۱۱۱ او سورة مائده ۱۸ کښ ذکر دی ځکه چه د دغه دعوؤ سره دا خبره لازم ده چه دوی جنت د ځان د پاره خاص ګنړی او د بل چا د پاره په هغے کښ حصه نه منی. خبر د کانت خالصةً دے او عند الله په هغے پورے متعلق دے یا لکم خبر دے یا عند خبر دے - عِنْدَ اللّٰهِ مراد د دینه عنایت د درجے دے. خَالِصَةً په معنیٰ د سالِمةً دے چه د شرکت د بل چا نه پاک دی. یا په معنیٰ د خاصة دے - مِّنْ دُوْنِ النَّاسِ دا بیان د خالِصةً دے مراد د الناس نه عام تعلق دی او یا الخصوص صحابه کرام او اُمت د محمد صلی الله علیه وسلم پکښ مراد دی -

فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ، تمنّٰی طلب د یو څیز دے په زړه کښ او کله په ژبه سره ښکاره کیږی او دلته مراد په ژبه سره سوال کول دی دا ابن جریر د ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت ذکر کړے دے - صاحب اللباب وئیلی دی چه تمنّٰی په لغت د عرب کښ نه معلومیږی مګر په قول سره. او قاسمی وئیلی دی چه دلته مراد د تمنّٰی نه تلفظ کول دی په طلب د موت باندے صرف په زړه کښ تمنا او طلب کول مراد نه دے ځکه چه دا مقام د حجت قائمولو دے او هغه معلومیږی په تلفظ د ژبے سره -

إِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ، رشتینی په دعوی د جنت او د خصوصیت د هغے کښ. په دے مقام کښ د مفسرینو دوه توجیهات دی. اوله توجیه په تفسیرونو کښ مشهوره شوې ده هغه دا ده که تاسو رشتینی یئ په دعوی د جنت کښ نو د ځان د پاره مرګ او غواړئ ځکه چه کوم څیز د انسان محبوب وی نو د هغے ذریعه ورته هم محبوبه وی اګرچه فی نفسه ترخه (او مکروهه) وی نو جنت ته د رسیدلو ذریعه مرګ دے د دے وجے نه د مرګ سوال په تاسو باندے لازم دے. دویمه توجیه ابن جریر د ابن عباس رضی الله عنهما نه په سند سره نقل کړیده او ابن کثیر

غوره کړېدل دا بلکه متعین کړې دي هغه داده چه دا مباهله ده او مراد د تمني د موت نه سوال د موت دے په دروغژن باندے یعنی تاسو (اے یهودو) دعوی کوئ چه موږ ضرور په حق دین باندے یو او کۀ دے وجے نه جنت زموږ حق دے نو د حق د اثبات د پاره خو اول ځاځه (یعنی دلیلونه) پیش کول ضروری وی نو د دے ځائے پورے معلومه شوه چه تاسو سره هیڅ دلیل د حقانیت نشته صِرف تعصب دے نو اوس نیارشئ مباهلے ته او تفصیل د مباهلے په سورة العمران ۶۱ کښ په انشاء الله راځی او دا رنګ دا سے ایت په سورة جمعه ۸ کښ هم دے او ابن کثیر او ابن قیم په اوله توجیه باندے اعتراضونه ذکر کړیدی.

اول اعتراض:- چه جنتی کیدل مستلزم نه دی طلب د مرګ لره ځکه چه ډیر انبیاء او صلحاء تیر شویدی چه اهلِ جنت دی او حال دا دے چه هغوی طلب د مرګ نه دے کړے بلکه اوږد والے د عمر د هغوی سبب د زیادت د خیر او د رفع د درجاتو دے لکه چه په حدیث کښ ذکر دی خَيْرُكُمْ مَنْ طَالَ عُمُرُهٗ وَحَسُنَ عَمَلُهٗ (غوره په تاسو کښ هغه څوک دی چه عمر ئے اوږد وی او عمل ئے ښائسته وی) او کوم چه مفسرینو د علی رض او عمار بن یاسر او نورو کسانو واقعات ذکر کړی دی نو په هغے کښ طلب کول د مرګ په ژبے سره د هغوی نه نقل نه دی صِرف محبت د موت د هغوی نقل کړے شویدے.

دویم اعتراض:- که دغسے ملازمه شی نو کیدے شوه چه هغه یهودیانو نبی صلی الله علیه وسلم او صحابو ته وئیلی وے چه تاسو خو جنتیان یئ نو تاسو ولے مرګ نه غواړئ؟ او دا اعتراض په دویمه توجیه باندے نه لازمیږی ځکه چه په وخت د مباهله کښ خو نبی صلی الله علیه وسلم او صحابو هم د دروغژنو د پاره د مرګ دعا غوښتلے وه.

دریم اعتراض:- په حدیث صحیح کښ راغلی دی چه لَا يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمُ الْمَوْتَ وَلَا يَدْعُ بِهٖ (هیڅوک دے ستاسو نه تمنا د مرګ نه کوی په زړه کښ او نه دے دعا کوی د مرګ د پاره په ژبه سره) نو چه نبی صلی الله علیه وسلم د دے نه منع کوی نو بیا دوی ته څه رنګ امر کوی د هغے. دا اعتراضونه په دویمه توجیه باندے نه لازمیږی. او مباهلے ته ئے تمنا وئیلی ده نو ځکه چه په مباهله کښ هر یو فریق ارمان د طلب د بل د هلاکت کوی. لیکن یهودیانو د مباهلے کولو نه انکار کړے و ځکه چه نصاراؤ هم کړے وو. او د دے انکار د پاره ئے رستو دوه وجے ذکر کړیدی.

أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ

هیچرې، په وجه د هغه عملونو چه مخکښ لیږلي دي لاسونو د دوی- او الله تعالیٰ پوهه دے

بِالظّٰلِمِيْنَ ﴿٩٥﴾ وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ

په ظالمانو باندے- او خامخا او به مومے ته دوی لره ډیر حرص ناک د خلقو نه

۹۵ په دے کښ دلیل قطعي دے چه دوی طلب د موت په راتلونکی وخت کښ هیڅکله نه کوي- لَنْ- اَبَدًا دواړه الفاظ د تاکید د نفي د پاره دي په زمانه د مستقبل کښ- بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيْهِمْ مراد د دینه هغه اعمال د دوی دي چه اسباب د جهنم دي انکار کول د آخری نبي نه او تحریف کول د کتاب الله او نور ډیر معاصي چه دوی پیژندل- اَيْدِيْهِمْ مراد د دے نه نفسونه د دوی دي لیکن اکثر کارونه انسان په لاسونو سره کوي نو ځکه هغے ته اکثر نسبت کیدیشي لکه سورة حج ٰ سورة انفال ٰ سورة شورٰی ٰ- او یو قول دلته دا دے چه مراد د دے نه هغه تحریف دے چه دوی پخپلو لاسونو باندے لیکلے دے لکه چه په ٰ کښ تیر شویدي او په لفظ د بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيْهِمْ کښ اشاره ده که چرے دوی یا بل څوک د دنیا د مصیبتونو او مرضونو نه تنګ شي او ځان له مرګ اوغواړي- نو دا تمنا خو د وجے د دعوے د جنت نه نه ده اګرچه جائز نه ده- وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ بِالظّٰلِمِيْنَ په دے کښ زجر دے او دلیل دے چه دغه دعوٰی کوونکی د جنت (په دروغه سره) دوی ظالمان دي دا رنګ دا جمله علت دے د نفي د لَنْ يَّتَمَنَّوْهُ اَبَدًا د پاره یعني دغه اخبار بالغیب د طرف د الله تعالیٰ نه دے او دا یقیني رښتیني دے ځکه چه الله تعالیٰ د دوی په حالت باندے عالم دے- فائده ۱ که سوال اوکړیشي چه څه ثبوت دے د دوی په تمنا نه کولو باندے؟ جواب دا دے چه تر اوسه پورے د هیڅ یو کتابي یا غیر کتابي نه دا سے نقل نیشته چه هغه سوال د مرګ کړے وي- یا که سوال اوکړیشي چه تمنا خو د زړهٔ عمل دے کیدے شي چه دوی په زړهٔ کښ تمنا کړے وي؟ جواب مخکښ ذکر شویدے چه دلته تمنا په معنی د سوال کولو دے په ژبے سره او دوی په ژبه سره دا سوال چرے نه دے کړے.

فائده ۲ په دے کښ دلیل دے په صدق د نبي صلی الله علیه وسلم باندے چه هغه دا اخبار بالغیب کړے دے چه لَنْ يَّتَمَنَّوْهُ اَبَدًا او تر اوسه پورے دا خبر رښتینے دے نو معلومه شوه چه دا اخبار د طرف د الله تعالیٰ نه دے او

عَلٰى حَيٰوةٍ ۚ وَمِنَ الَّذِيْنَ اَشْرَكُوْا ۚ يَوَدُّ اَحَدُهُمْ

په ژوند دنيوي باندې او د هغه کسانو نه چه شرک يې کړيدې- غواړي هريو د دوی

لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍ ۚ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهٖ مِنَ

چه عمر ورکړې شي زر کاله او نه دغه عمر يې کوونکې دې هغه لره د

الْعَذَابِ اَنْ يُّعَمَّرَ ۗ وَاللّٰهُ بَصِيْرٌ ۢ بِمَا يَعْمَلُوْنَ ﴿۹۶﴾

عذاب نه که عمر ورکړې شي- او الله تعالیٰ ليدونکې دې په هغه عملونو چه دوی يې کوی-

نبي صلی الله علیه وسلم ته په وحی سره معلوم شوی دے نو معلومه شوه چه هغه حق نبي دے. فائده ۲۳ دا سې ایت په سورة جمعه ۶ کښ هم راغلے دے لیکن په دواړو کښ فرق دے په دوه طریقو سره اوله طریقه دلته يې اِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ وئیلے دے او هلته اِنْ زَعَمْتُمْ اَنَّكُمْ اَوْلِيَآءُ لِلّٰهِ مِنْ دُوْنِ النَّاسِ دے دویمه طریقه دلته وَلَنْ يَّتَمَنَّوْهُ دے او هلته وَلَا يَتَمَنَّوْنَهٗ ذکر دے نو وجه د اول فرق دا ده چه په دے سورت کښ په ۸۰ او ۱۱۱ کښ دعوٰی د جنت ذکر ده نو د هغے د مناسبت د وجے په دے ایت کښ هم الدَّارُ الْاٰخِرَةُ (جنت) ذکر کړو او په سورة جمعه کښ چه هرکله د دوی تمثیل د حمار سره ذکر شو نو دوی او ئیل چه مونږ اولياء الله يو نو مونږ ته نسبت د حمار کولو زمونږ توهین دے نو هلته يې اولياء لِلّٰه ذکر کړو- وجه د دویم فرق دا ده چه دعوٰی د جنت اوچته دعوٰی ده ځکه چه جنت حاصلول خو انتهائي درجه د سعادت ده او دعوٰی د ولایت د دے نه کوزه ده ځکه چه ولایت خو ذریعه ده د پاره د جنت نو هرکله چه په دے سورت کښ يې د دوی اوچته دعوٰی ذکر کړه نو د هغے تردید يې په ډیر تاکید سره اوکړو (لَنْ يَّتَمَنَّوْهُ) او هرکله چه سورة جمعه کښ ادنیٰ دعوٰی ذکر ده نو د هغے په رد کښ صرف په نفی (لَا) سره اکتفاء اوکړه (والله اعلم)-

۲۴ دا دویمه وجه د انکار د دوی ده- په دے کښ هم تاکید دے په لام او نون تاکید سره او خطاب دے نبي صلی الله علیه وسلم او هر هغه چا ته چه اهل د خطاب وی- وَلَتَجِدَنَّهُمْ دلته وجد په معنی د عَلِمَ دے متعدی دے دوه مفعولو ته هُمْ اول مفعول دے او اَحْرَصَ دویم دے او احتمال دے چه په معنی

دَلقي (موندلو) دي نو متعدي دے يو مفعول ته چه هُمْ دے او احرص حال دے
اَحْرَصَ النَّاسِ په دے کښ مِنْ پټ مراد دے او احرص اسم تفضيل دے دلالت
کوي په ډير حرص کولو د دوي باندے. النَّاسِ کښ الف لام د پاره د جنس دي ځکه
هر انسان طبعًا ژوند د دُنيا باندے حرص کوي يا الف لام عهدي دي مراد په
دے کښ منکرين د بعث بعد الموت دي. عَلٰى حَيٰوةٍ، نکره دلالت کوي په يو
نوع د ژوند باندے چه هغه حياةِ طويله دے (سراج). وَمِنَ الَّذِيْنَ اَشْرَكُوْا،
دا عطف دے په معنى د اَحْرَصَ النَّاسِ يعنى "واحرص من الذين اشركوا" يا عطف دے
په احرص باندے په تقدير د يل احرص سره او يل احتمال دا دے چه دا خبر
دے مخکښ د مبتداء ته په تقدير د قوم سره د دے ته روستو هغه يه مبتداء وي
او مراد د الذين اشركوا نه مجوسيان دي يا مشرکينِ عرب دي يا هر هغه کافر
چه بعث بعد الموت باندے عقيده نه لري. او زمخشري وئيلي دي چه مراد
د دے نه هغه يهوديان دي چه د عزير ابن الله عقيده لري نو دا عطف د خاص
دے په عام باندے. يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍ، دا استيناف دے د پاره د بيان
د زيادتِ حرص د يهوديانو يا مبتداء ده په تقدير د قوم سره. سوال: د اَلْفَ
سَنَةٍ (زر کالو) تخصيص ئے ولے کړے دے؟ جواب: دا عادت د مجوسيانو دے
په وخت د سلام کولو کښ چه هغوي وئيل ژوند دے او سے زر کاله. ستا د زر نيروزه
او مهرجانه عمر وي او يهوديانو هم دا عادت د مجوسيانو ته ايزده کړے وؤ.
يَوَدُّ په معنى د تمنا کولو دے او لَوْ يُعَمَّرُ کښ لَوْ د پاره د تمنا دے مصدريه دے
جزاء جواب نه غواړي. سوال: يهوديان د الَّذِيْنَ اَشْرَكُوْا نه ولے زيات
حرصناک دي؟ جواب: الَّذِيْنَ اَشْرَكُوْا د جزاء او سزاء عقيده نه لري نو
ژوند د دنيا ډير اوږد نه غواړي هغوي وائي چه د سزاء هيڅ ويره نشته او يهوديان
خو د بعث بعد الموت قائل دي نو هغوي وائي چه دا ژوند د دنيا تير شي نو
ورتللو سره زمونږ د پاره سزا ده نو د ويرے د وجے نه هغوي د دنيا ژوند ډير اوږد
غواړي. وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهٖ مِنَ الْعَذَابِ اَنْ يُّعَمَّرَ، هو ضمير احد ته راجع دے
يا ضمير شان دے او اَنْ يُّعَمَّرَ د دے نه بدل دے يا راجع دے تعمير (عمر ورکولو)
ته چه مصدر دے په يُعَمَّرَ کښ، يعنى عمر ورکول که کم وي او که زيات وي
(بغير د ايمان او عمل صالح) نه هيڅ فائده نه ورکوي او د عذاب نه يې کول نه شي
کولے. وَاللّٰهُ بَصِيْرٌ بِمَا يَعْمَلُوْنَ په دے کښ تهديد او زورنه ده چه د الله تعالى نه

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ

ته ورته اووايه، څوک چه وي دښمن دَ جبريل عليه السلام (هغه تباه دے) پس يقيناً دهٔ راوړے دا قرآن

عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ

په زړه ستا باندے په حکم دَ الله تعالىٰ سره تصديق کوونکے دے دَ هغه کتابونو چه مخکښ

يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾

دَ دهٔ نه دي او لارخودونکے دے او زيرے دے ايمان والو لره۔

او دَ هغه دَ عذاب نه څوک پټ نشي پاتے کيدلے۔ بصير دَ الله تعالىٰ صفت دے په حقيقت باندے حمل دے بغير دَ تشبيه او تمثيل دَ مخلوق نه او بغير دَ تاويل او تحريف نه۔ او چا چه وئيلي دي چه بصير په معنیٰ دَ عليم دے نو دا قول ئے فاسد دے۔ ﷺ دَ دے ايت نه تر ﷺ پورے دَ دے سورت دويمه حصه ده په اثبات دَ رسالت دَ رسول صلی الله عليه وسلم کښ په جواباتو دَ تقه شبهاتو سره چه تعلق لري دَ رسالت سره۔ مخکښ دَ بني اسرائيلو هغه خباثات وو چه دَ عقيدے دَ توحيد سره ئے تعلق لرلو او اوس ذکر دَ هغه خباثاتو دَ هغوی دے چه دَ انکار دَ رسالت سره متعلق دي۔ او په دے حصه کښ څلور بابونه دي اول باب دَ ﷺ نه تر ﷺ پورے دے په دے کښ جوابات دي دَ پنځه شبهاتو دَ بني اسرائيلو او بيا پنځه زجرونه دي (چه هغه هم دَ دوی خباثات دي) بيا دَ دوه شبهاتو جوابونه دي بيا پنځه امور دي چه تعلق لري دَ رسالت سره۔ تفصيل ئے دا دے چه اوله شبهه په باره دَ جبرائيل عليه السلام کښ ده چه دے وحي راوړي په اخري نبي باندے او دے زموږ دشمن دے نو موږ ئے ځکه نه منو۔ دويمه شبهه په باره دَ سليمان عليه السلام کښ چه دے خو ساحر وو نو ته ورته ولے نبي وائے او که نبي وو نو بيا خو سحر جائز دے نو ته ولے سحر ته کفر وائے۔ دريمه شبهه په باره دَ هاروت ماروت کښ چه دا ملائيک وو او خلقو ته ئے سحر ښودلو نو معلومه شوه چه سحر جائز دے ته ولے هغے ته کفر وائے۔ څلورمه شبهه چه لفظ رَاعِنَا جائز دے ځکه چه تر اوسه پورے صحابه کرامو دا لفظ استعمالولو نو دَ جائز لفظ نه ولے منع کوے۔ پنځمه شبهه کله يو حکم کوے او صباله دَ هغے نه خلاف بل حکم کوے نو ته پخپله خبره کښ متردد ئے

تو نبی ته یئے دا رنګ د الله تعالیٰ په کلام کښ دلیله ترډ د خوتښی را تلے تو معلومه شوه چه ستا کلام د طرف د الله تعالیٰ نه ته دے۔ بیا پنځه زجرونه دی په پنځه کارونو او اقوالو د هغوی یاندے۔ اول زجر په اعتراضونو کولو په رسول ﷺ۔ دویم خلق د دین نه اړول په سبب د حسد سره۔ دریم ځان د پاره د جنت دعوی کول څلورم د بویل د کتاب (حق) نه انکار کول۔ پنځم د مساجدو د الله تعالیٰ نه توحید والا منع کول۔ بیا شپږمه شُبهه په باره د نسبت د ولد کښ الله تعالیٰ ته۔ بیا اوومه شُبهه ځان د پاره د وحی او د نبوت خواهش کول۔ بیا پنځه امور د رسالت سره متعلق دی اول صداق د رسول صلی الله علیه وسلم او هغه ته تسلی ورکول دویم اتحاد کول ممکن ته دے د یهود او نصارٰی سره۔ دریم دلیل نقلی د کتابیانو مؤمنانو نه۔ څلورم ترغیب۔ پنځم تخویف اخروی۔ د هر شبهے ذکر او د هغے جواب او د زجرونو تفصیل به په تفسیر کښ راځی۔

ربط د دے ایت سره دا دے چه مخکښ ذکر شو چه دوی ماسوا د تورات نه بل کتاب نه منی د تعصب او د ضد د وجے نه نو دوی اوئیل چه تا ! مونږ خو د دے وجے نه قرآن نه منو چه دا زمونږ دشمن راوړے دے چه جبرائیل دے نو د هغے جواب کوی۔ دا رنګ بما قدمت ایدیهم کښ د دوی ناکاره اعمالو ته اشاره وه نو اوس د دوی د بدو عملونو تفصیل کوی چه اول په هغے کښ د جبرائیل سره دشمنی کول او د هغه د وجے نه د قرآن او د دے رسول ﷺ انکار کول دی۔ نو په دے ایت کښ جواب دے د دوی د اولے شبهے چه هغه په باره د جبرائیل علیه السلام کښ وه تفصیل یئے دا دے چه ابن جریر او ابن کثیر وئیلی دی چه اجماع د مفسرینو ده چه دا په رد د یهودیانو کښ نازل شوی دے چه هغوی به رسول الله صلی الله علیه وسلم ته وئیل چه تا ته وحی جبرائیل راوړی هغه ستا دوست دے لیکن زمونږ دشمن دے که میکائیل دا وحی راوړلے نو مونږ به ایمان راوړے وے۔ لیکن په سبب د دے قول کښ اختلاف دے بعض مفسرینو د دے سبب مناظره د یهودو او د نبی صلی الله علیه وسلم کړخولے ده او هغه روایات ابن کثیر راجمع کړیدی، په بعضو کښ د یهودیانو د درے سوالاتو ذکر دے او په بعضو کښ د څلورو او بعضو کښ د پنځو سوالاتو ذکر دے او کوم روایت کښ چه درے سوالات ذکر دی هغه بخاری راوړے دے په هغے کښ واقعه د ایمان راوړلو د عبد الله بن سلام رضی الله عنه ده په هغے کښ دا دی

چه عبدالله بن سلام اوئیل چه جبرائیل خو دشمن د یهودیانو دے نو نبی صلی الله علیه وسلم دا ایت اولوستلو (نو معلومه شوه چه د هغے نه مخکښ دا ایت نازل شوے وو نو دا سبب د نزول نه دے) او په کومو روایاتو کښ چه ذکر د څلورو او پنځو سوالاتو دے نو په هغے کښ تصریح ده چه دا ایات په دغه وخت کښ نازل شویدی د دے په سند و نو کښ اگرچه ضعف دے لیکن د یو بل تقویت کوی۔ بعض مفسرینو د دے ایت سبب نزول مناظره د عمر رضی الله عنه او د یهودیانو ذکر کړیده خو د هغه روایاتو په سند کښ انقطاع ده په مینځ د شعبی او د عمر رضی الله عنه کښ او په مینځ د قتاده او د عمر رضی الله عنه کښ او په دے ټولو روایاتو کښ مجموعی طور سره ذکر ده چه دوی وئیلی وو چه جبرائیل علیه السلام ځکه زمونږ دشمن دے چه هغه داسے ملك دے چه د سختئ او د قتل حکمونه راوړی۔ او جنګونه او عذابونه راوړی۔ هغه ملك د تنګسیا راوستلو دے او ملك د قحط دے۔ او امام رازی وئیلی دی چه غوره دا ده چه سبب د دشمنئ د دوی دا دے چه هر کله هغه ایاتونه د سورة نحل ۱۰۲ او د سورة شعراء ۱۹۳ دوی اوریدلے وو چه په هغے کښ نسبت د انزال قرآن دے روح القدس او روح الامین ته او یهودیانو اقرار کړے وو چه دا صفتونه خو د جبرائیل دی نو دوی اعتراض اوکړو چه دے زمونږ دشمن دے د دے وجے نه چه حق د وحی خو په بنی اسرائیلو کښ دے او جبرائیل اخری وحی په بنی اسماعیلو کښ راوړے ده او په دے توجیه سره د دے ایت ربط هم قُلْ اِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ اه سره دا دے لکه چه دوی د ځان د پاره جنت خاص کوؤ نو دا رنګ دوی د ځان د پاره وحی د نبوت هم خاص کوله نو په روستئ خبرے سره دوی د جبرائیل علیه السلام د دشمنئ اظهار کړیدے (نو د دے شیطے مقصد دا دے چه د قرآن کریم کذب او بطلان ثابت شی نو د دے نبی د نبوت دعوی به هم باطله شی۔ د دے مثال دا دے چه یو حدیث صحیح سند والا وی لیکن باطل پرست انسان د هغے په سند باندے (غلط) اعتراض اوکړی۔ او د دے طریقه اوس په شیعه ګانو کښ ده چه هغوی په سند د دین اسلام باندے بد وائی چه هغه صحابه کرام دی یا وائی چه جبرائیل خطا شویدے په وحی کښ د علی رضی الله عنه په ځائے په محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم باندے وحی راوړے ده۔ دغه شیعه ګانو ته غرابیه وئیلے شی) نو د دے شبهے جواب اوشو

په دے قول سره چه قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيْلَ حاصل د جواب په راتلونکو اياتونو کښې دا دے چه جبرائيل دا وحي په اذن د الله تعالی سره راوړے ده او په وحی (قرآن) کښې ئے تصديق او موافقت دے د مخکنو کتابونو سره او په دے کښې هدايت او بشارت دے او دشمنی د جبرائيل عليه السلام سبب دے د دشمنئ د الله تعالی او د ټولو رسولانو او ملائيکو سره. او سبب دے د کفر. او دا وحی ايات بينات دی او په دے باندے کفر کول کمال فسق دے او دا اعتراض کوونکی لوظونه ماتوونکی دی او بے ايمانه دی او د دے رسول په راتللو سره دوی خپل کتاب شاته غورزولے دے او د اميانو پشان شويدی او د سحر او منتر تابعداری ئے شروع کړے ده په دے ټولو اياتونو کښې د دوی جوابات او عباثات ذکر دی. لِجِبْرِيْلَ صاحب اللباب په دے لفظ کښې دیارلس قراءت ذکر کړی دی، امام بخاری تفسير کښې ذکر کړيدی چه جبر او ميك او اسر دلالت کوی په عبديت باندے او ايل په معنیٰ د الله دے او قرطبی وئيلی دی چه جبر په معنیٰ د عبد او ميك په معنیٰ د عبيد دے. او بعض علماؤ وئيلی دی چه جبر او ميك صفات د الله تعالی دی لکه رحمٰن رحيم او ايل په معنیٰ د عبد دے او دا عجمی (عبرانی) ژبه ده چه په دیکښې مضاف اليه مخکښې راوړلے کيږی په مضاف باندے - ابن خلدون هم داسے وئيلی دی (والله اعلم) -

فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَىٰ قَلْبِكَ **سوال:** - دلته څه د شرط او جزاء مناسبت نيشته؟ -

جواب: - جزاء په اصل کښې پټه ده او دا دلالت کوی په هغه جزاء پټه باندے او په هغې کښې ډیر اقوال دی (۱) د هغه د دُشمنئ هيڅ وجه د جواز نيشته (۲) مړ دِ شی پخپله غصه کښې (۳) د غاړے نه ئے کړئ د انصاف اُويسئله (۴) کفر ئے اوکړو په ما انزل الله باندے (۵) هغه زما دشمن دے او زه د هغه دشمن يم (داسے الفاظ د جزاء د پاره پټ دی) -

فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ مرجع ضمير د إِنَّهُ او فاعل د نزول جبرائيل دے. عَلَىٰ قَلْبِكَ عَلَىٰ دلالت کوی په استعلاء يعنی قرآن عالی دے ستا په زړه باندے چه د بره طرف نه راغی او احاطه ئے کړيده ستا په زړه باندے او قَلْبِكَ کښې اشاره ده محل د علم او د عقل ته يعنی دا انزال صرف په ژبه باندے نه دے بلکه په زړه باندے دے او کوم علم چه په زړه کښې وی نو هغه پوخ علم وی. دا رنګ اشاره ده چه محل د وحی د انبياء عليهم السلام زړه وی او د هغوی سترګے اوده کيږی ليکن زړه ئے

مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّلّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَرُسُلِهٖ

څوک چه وي دشمن دَ الله تعالیٰ او دَ ملائکو دَ هغه او دَ رسولانو دَ هغه

وَجِبْرِيْلَ وَمِيْكٰىلَ فَاِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِّلْكٰفِرِيْنَ ﴿۹۸﴾

او دَ جبرائیل او دَ میکائیل (علیهما السلام) نو یقیناً الله تعالیٰ دشمن دے دَ کافرانو۔

نه اوده کیږی او کَ دے وجے نه دَ هغوی دَ خوب لیدل هم وحی ده (دا په صحیح حدیث سره ثابت دی)۔ او دا رنګ په سورة شعراء ۱۹۴ کښ شته دے. بِاِذْنِ اللّٰهِ دَ اذن معانی ډیرے دی (روستو به انشاء الله ذکر کیږی) لیکن دلته په معنیٰ دَ امر سره دے په دلیل دَ سورة مریم ۶۴ سره او احتمال شته چه په معنیٰ دَ عِلْمِهٖ او اِخْتِیَارِهٖ او تَسْهِیْلِهٖ سره شی۔ نو دا اصل جواب دے چه جبرائیل که په وحی کښ سختی او عذابونه راوړی او که خیر راوړی لیکن په امر دَ الله تعالیٰ سره راوړی دَ ځان نه په کښ هیڅ دخل نه کوی نو دا څو سبب دَ دُشمنئ دَ هغه سره نشی کیدلے۔ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ، حال دے دَ مفعول دَ نزله یا دَ فاعل دَ هغے نه او په دے کښ دفع دَ یو وهم ده هغه دا ده چه کله څو راویان دَ سند معتمد وی لیکن په متن (اصل) دَ حدیث کښ نقصان وی دَ دے وجے نه محدثینو وئیلی دی چه صحت دَ سند مستلزم نه دے صحت دَ متن لره نو کیدے شی چه په قرآن کښ څه نقصانات وی نو دَ هغے جواب او شو چه قرآن کریم کښ هیڅ عیب نیشته او دَ هغے دریے درجے دی۔ اول مُصَدِّقًا ده یعنی مخکښ کتابونو کښ دَ دے قرآن دَ راتللو ذکر شویدے نو دَ دے نازیدل تصدیق دَ هغه خبر دے چه مخکښ کتابونو کښ ورکړے شویدے دا رنګ مضمون دَ دے قرآن موافق دے دَ مضامینو دَ مخکنو کتابونو سره نو دا دلیل دے دَ کمالِ صداق دَ قرآن کریم۔ دویمه وجه هُدًى دا مصدر په معنیٰ دَ هادی سره دے مصدر ئے دَ مبالغے دَ پاره راوړے دے۔ یعنی دا قرآن پوره هدایت دے نقصان دَ خطایئ یا دَ ګمراهئ خبرے او بے دلیله په کښ نیشته۔ دریمه وجه وَبُشْرٰى دا مصدر هم په معنیٰ دَ فاعل دے یعنی مبشراً۔ او مراد دَ دے دا دے چه دَ دے په اوریدلو سره مؤمن هر وخت په زړه کښ خوشحالی او اطمینان محسوس کوی او په ظاهری مخ کښ ئے هم آثار دَ خوشحالئ ښکاریږی به مؤمن باندے هیڅ قسم بوج کیږی نه۔ یعنی صِرف ایاتونه دَ بشارت مراد نه دی۔ لِلْمُؤْمِنِيْنَ دا متعلق دے دَ هدًى او بشرٰى دواړو سره او تخصیص دَ مؤمنین ئے

د دے وجے نه کړیږي چه د قرآن نه فائده د هدایت او بشارت دوی ته حاصلیږي.
۹۸ په دے کښ بل رد دے په یهودو باندے - یعنی دشمنی د جبرائیل سره سبب د دُشمنئ د الله او د ټولو ملائیکو او د ټولو رسولانو دے او دا علامت د کفر دے.
مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّلّٰهِ دشمن د الله تعالیٰ هر مخالفت او نافرمانی کوونکے د هغه دے.
او په قرآن کښ ذکر دے چه هر کافر عدو الله دے لکه په سورة توبة ۱۱۴ کښ او دا رنګ منع کوونکے د قرآن نه لکه په سورة حم سجده ۲۸ کښ او فرعون لکه په سورة طٰهٰ ۳۹ کښ - وَمَلٰٓئِكَتِهٖ دشمنی د ملائیکو سره د یهودو ته انکار کول دی یا د یهودو دا سے صفات ذکر کول چه قرآن او سنت کښ وارد نه دی یا ملائیک د الله تعالیٰ بنات (لونړه) ګڼړل یا په دے وجه سره دشمنی کول چه یهود و لے په اخری نبی صلی الله علیه وسلم باندے وحی راوړے ده. وَرُسُلِهٖ هر مخالفت کوونکے د رسول نه او د هغه دا سے صفتو نه کول چه د هغه د شان نه خلاف وی دا د رسول سره دشمنی کول دی او قرآن کښ ذکر دی چه شیاطین انسیه او جنیه دشمنان د پیغمبرانو دی لکه چه په سورة انعام ۱۱۲ کښ دی او هر مجرم د هغه دشمن دے لکه په سورة فرقان ۳۱ کښ.
وَجِبْرِیْلَ وَمِیْكٰىلَ **سوال**:- دا دواړه خو په مَلٰٓئِكَتِهٖ کښ داخل وو جدا ئے ولے ذکر کړل؟ **جواب**:- په دیرو وجو سره دے اوله وجه دا ده چه بحث د یهودو سره په باره د دشمنئ د جبرائیل او دوستانه د میکائیل کښ وو- دویمه وجه په دے کښ اشاره ده د دے دواړو شرافت او فضیلت ته په نورو ملائیکو باندے - دریمه وجه دا ده چه جبرائیل روح الله او امین د الله تعالیٰ دے په وحی باندے او میکائیل امین دے په خزانو د فتح او د رحمت باندے (ابن قیم).
فائده:- هر کله چه دشمنی د رسولانو سره په سبب د نزول د وحی سره ده او نزول د وحی په سبب د نزول د ملائیکو سره دے او نزول د ملائیکو په امر د الله تعالیٰ سره دے نو اول ئے ذکر د الله تعالیٰ او کړو بیا ذکر د ملائیکو بیا ذکر د رسولانو- او واو په دے کښ په معنیٰ د أو سره دے ځکه چه دشمنی د یو د دوی ذکر کړے شوو نه هم کفر دے. فَاِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِّلْكٰفِرِیْنَ، دا جزاء ده د مَنْ او اسم ظاهر (کافرین) ئے په ځائے د ضمیر کښ ایښودلے دے. یا جزاء پټه ده (فَاِنَّهٗ كَافِرٌ)- **تنبیه**:- عداوت ئے په قرآن کښ په څوارلس مصداقاتو سره ذکر کړے دے. اول مطلق دشمنی په مینځ د انسانانو او شیطان کښ لکه په

وَلَقَدْ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ اٰيٰتٍۭ بَيِّنٰتٍ ۚ وَمَا يَكْفُرُ بِهَآ

او یه تحقیق سره نازل کړي مونږ تاته ایتونه ښکاره (مضمون والا) او نه کوي کفر په هغې سره

اِلَّا الْفٰسِقُوْنَ ﴿٩٩﴾ اَوَكُلَّمَا عٰهَدُوْا عَهْدًا نَّبَذَهٗ

مګر نافرمان خلق - آیا او هر وخت چه لوظ او کړي دوي لوظ ، نو مات کړي هغه

سورۃ بقره ۳۶ کښ- دویم عداوت د ملائیکو لکه په دے ایت کښ- دریم عداوت د الله تعالیٰ د کافرانو سره لکه په دے ایت کښ. څلورم عداوت د شیطان د انسان سره لکه په سورۃ بقره ۱۶۸ کښ. پنځم عداوت د کتابیانو د مؤمنانو سره لکه په سورۃ نساء ۵۱ کښ- شپږم عداوت د کافر حربی سره لکه په سورۃ نساء ۱۰۱ کښ- اووم عداوت د انبیاءؑ سره لکه په سورۃ انعام ۱۱۲ کښ. اتم عداوت د کافر د الله تعالیٰ سره لکه په سورۃ توبه ۱۱۴ کښ- نهم فرعون دشمن د الله تعالیٰ دے لکه په سورۃ طٰهٰ ۳۹ کښ. لسم هر نبی دشمن د کافر دے لکه په سورۃ قصص ۸ کښ- یوولسم الهۃ باطله دشمنان دی د مشرکانو په ورځ د قیامت لکه په سورۃ احقاف ۶ کښ- دولسم عداوتِ اخرویه د دوستانو په ورځ د اخرت کښ لکه په سورۃ زخرف ۶۷ کښ- دیارلسم هر منافق دشمن د مؤمن دے لکه په سورۃ منافقون ۴ کښ- څوارلسم بعضِ اولاد او بیبیانے دشمنان دی لکه په سورۃ تغابن ۱۴ کښ-

۹۹ دا هم د تیر شوی جواب سره تعلق لری- یعنی د جبرائیل په واسطه ایاتِ بینات نازل شوی دی نو چه ایات بینات نه ګوری او صِرف په عذر د دُشمنئ د جبرائیل سره د قرآن نه انکار کوی نو دا خلق ډیر سرکشان دی-

اٰيٰتٍۭ بَيِّنٰتٍ، مراد د دیته ایاتونه د قرآن کریم دی چه واضح دی په ذکر د اصولو د دین کښ او په احکامو د حرام او حلال کښ او په حدودو کښ- او داخل دی په دے کښ ایات د تحدی او د مباهلے او نور معجزات د اخری نبی صلی الله علیه وسلم

وَمَا يَكْفُرُ بِهَآ اِلَّا الْفٰسِقُوْنَ، حسن بصری وئیلی دی چه فِسق چه مستعمل شی په هره نوعه د ګناهونو کښ نو د هغې نوعے لویے قسم په کښ مراد وی یعنی هر کله چه په معاصی د مسلمانانو کښ فِسق ذکر شی نو مراد د دے نه ګناهونه کبیره وی او چه په کفر کښ ذکر شی نو مراد د دے نه اخری درجه د کفر ده چه تجاوز ئے کړے وی په حالت د کفر کښ د حد نه یعنی ضدی او عنادی او سرکشی کوونکے په کفر کښ نو دا سے شخص د طاعت د الله تعالیٰ او رسول صلی الله علیه وسلم نه بوره وتلے دے-

فَرِيقٌ مِّنْهُمْ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾

يوه ډله دَ دوی نه - بلکه ډیر دَ دوی نه ایمان نه لری -

وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِندِ اللَّهِ

او هر کله چه راغے دوئیته رسول دَ طرف دَ الله تعالیٰ نه

مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ

تصدیق کوونکے دے دَ هغه کتابونو چه دَ دوی سره دی، نو اوغورځوو یوے ډلے

ننل- داهم متعلق دے دَ عداوتِ جبرائیل سره یعنی څوک چه دُشمنئ جبرائیل کوی نو سرهٔ دَ تیرشوی خباثتونونه دوی عهد ماتوونکی دی او بے ایمانه هم دی نو داهم زجر دے دغه منکرینو ته۔
اَوَكُلَّمَا عٰهَدُوْا، داهمزه استفهامی دَ پاره دَ زجر دے کله داخلیږی په واؤ باندے لکه په دے ایت کښ او کله په فَا باندے لکه په سورة مائده ۵ کښ او کله په ثُمَّ باندے لکه په سورة یونس ۵۱ کښ۔ زمخشری وئیلی دی چه واؤ دَ عطف دے دلالت کوی چه معطوف ئے پټ دے یعنی ایا دوی کفر کوی په ایاتِ بینات باندے او لوظونه هم ماتوی او مراد دَ عَهْدًا نه هر هغه حکم دَ الله تعالیٰ دے چه په تورات کښ موجود وؤ او دوی دَ هغه عهد نه خلاف کړیدے لکه چه په دے سورت ۴۰ ۴۷ ۶۳ ۶۹ ۸۳ ۸۴ کښ تیرشول او نورو سورتونو کښ هم ذکر کیږی۔ نَبَذَهٗ، نبذ په اصل کښ غورزول دَ یو څیز دی په طریقه دَ نفرت سره او کله کله په مطلق پریښودلو کښ مستعملیږی۔
فَرِيقٌ مِّنْهُمْ اشاره ده چه ټولو عهد نه دے مات کړے بلکه بعضو په هغے عهد باندے وفا کړے ده۔ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ په دے کښ رد دے دَ یو وهم چه دَ فریق نه مراد لږ کسان دی؟ نو په دے سره ئے وهم دفع کړو چه دغه فریق ډیر کسان دی۔ او لَا يُؤْمِنُونَ نه مراد ترقی ده په نبذ کښ یعنی بے لوظی دَ دوی په مرتبه دَ عدم ایمان کښ ده۔ یا په دے کښ اشاره ده دوه قسمه خلقو ته اول هغه دی چه عهد ئے منلے دے خو روستو ئے هغه مات کړیدے دا یو فریق دے او بل قسم هغه دی چه دَ سره عهد هم نه منی او دا خو اکثر دی چه انکار کوی دَ عهد نه په ضد او عناد او په تحریف کولو سره په عهود دَ تورات کښ۔

مِّنَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ كِتٰبَ اللّٰهِ وَرَآءَ

دَ هغه کسانو نه چه ورکړے شوے وو ورته کتاب (تورات) کتاب دَ الله تعالیٰ روستو

ظُهُوْرِهِمْ كَاَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿١٠١﴾ وَاتَّبَعُوْا

دَ شاګانو خپلو ته ګویا که دوی نه پوهیږی - او تابع شول دوی

مَا تَتْلُوا الشَّيٰطِيْنُ عَلٰى مُلْكِ سُلَيْمٰنَ ج

دَ هغه څه چه لوستل به شیطانانو (جنی او انسی) په زمانه دَ بادشاهئ دَ سلیمان علیه السلام کښ

وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٰنُ وَلٰكِنَّ الشَّيٰطِيْنَ كَفَرُوْا

او کفر نه وو کړے سلیمان علیه السلام لیکن شیطانانو کفر کوو

يُعَلِّمُوْنَ النَّاسَ السِّحْرَ ق وَمَآ اُنْزِلَ

چه خودلو ئے خلقو ته جادو او هغه څه چه نازل کړے شوے وو

عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوْتَ وَمَارُوْتَ ط

په دوه ملائکو باندے په بابل ښار کښ چه هاروت او ماروت وو -

۱۰۱ په دے کښ هم زجر دے او عطف دے په مخکښ باندے یعنی دُشمنئ دَ جبرائیل دوی غتے کفر ته اُو رسول چه هغه کفر دے په اخری رسول باندے او غورځول دَ کتاب الله دی - ربط مخکښ ایت کښ تیر دَ عهودِ الٰهیه ذکر شو نو په دے ایت کښ تیر دَ هغه کتاب ذکر کوی چه مشتمل وُو په دغه عهودو باندے -

رَسُوْلٌ تنکیر دَ پاره دَ تعظیم دے - مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ، په دے کښ هم تعظیم دَ رسول دے لیکن مخکښ په رَسُوْلٌ کښ تفخیم ذاتی وُو او په دے کښ تفخیم اضافی دے - مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ په دے کښ تفخیم عِلمی دے - نَبَذَ فَرِيْقٌ مِّنَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ، فریق کښ اشاره ده چه بعض اهلِ کتابو ایمان راوړے وُو لکه عبد الله بن سلام رضی الله عنه - الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ سیوطی وئیلی دی چه دا لفظ په مقابل دَ قباحت کښ اکثر ذکر کیږی او اٰتَيْنٰهُمُ الْكِتٰبَ په مقام دَ مدح کښ ذکر کیږی - دَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ نه دَ هغوی علماء مدرسین مراد دی یا هغه ټول چه دعوٰی کوی دَ تمسک په کتاب باندے که علم لری او که نه لری -

وَمَا يُعَلِّمٰنِ مِنْ اَحَدٍ حَتّٰى يَقُوْلَآ اِنَّمَا نَحْنُ

او دوی نه کوله دے دواړو ښخ یو تن ته تر دے پورے چه اوبه ئې وئیل (په طور د نصیحت) چه یقیناً مونږ

فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ ؕ فَيَتَعَلَّمُوْنَ مِنْهُمَا مَا

ستاسو د پاره امتحان یو، نو کفر مه کوه (په جادو کولو سره)۔ پس ایزده کوو به هغوی د دے دواړو ملائکو نه هغه څه

يُفَرِّقُوْنَ بِهٖ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهٖ ؕ وَمَا هُمْ

چه جدائی به ئې راوستله په هغے سره په مینځ د خاوند او د ښځے د هغه کښ۔ او نه وو دوی

بِضَآرِّيْنَ بِهٖ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ ؕ

نقصان (ضرر) ورکوونکی په هغے سره هیچا ته مګر په حکم د الله تعالیٰ سره۔

وَيَتَعَلَّمُوْنَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ ؕ

او ایزده کوو به ئې هغه څه چه نقصان به ئې ورکوو دوی ته او نفع به ئې نه ورکوله۔

كِتٰبَ اللّٰهِ په دے کښ د مفسرینو دوه قولونه دی۔ اول قول، چه مراد د دے نه قرآن دے۔ دویم قول دا دے چه مراد د دے نه تورات دے او دا غوره قول دے په دوه وجوهو سره اوله وجه دا ده چه لفظ د نبذ په هغے ځائے کښ ذکر کیږی چه یو څیز د مخکښ نه ورسره دی او بیا ئې اوغورځوی۔ دویمه وجه فَرِيْقٌ دلالت کوی په انکار د بعض باندے ځکه چه د قرآن نه خو ټولو انکار نه دے کړے۔ سوال:۔ تورات خو دوی غورځولے نه دے بلکه د هغے درس وتدریس کوی؟۔ جواب ۱ هرکله چه قرآن په ایمان نیا نو کښ موافق وو د تورات سره نو غورځول د قرآن غورځول د تورات لره مستلزم شول۔ جواب ۲ امام شعبی وئیلی دی چه کتاب خو دوی لولی لیکن عمل ورباندے نه کوی او سفیان بن عیینه وئیلی دی اګرچه دوی خپل کتاب په ریښمو کښ انغښتلے دے او په سرو زرو سپینو زرو باندے ښائسته کړے دے لیکن د هغے حلال حلال نه ګڼړی او حرام ئې حرام نه ګڼړی نو دا نبذ دے (قرطبی ابوحیان)۔ وَرَآءَ ظُهُوْرِهِمْ دا کنایه ده د اعراض کولو نه تشبیه ده د هغه چا سره چه یو څیز لره شا طرف ته اوغورځوی نو هغے ته کتلے نه شی مګر چه ستنه ئې کوی شی او په دے کښ اشاره ده چه د کتاب الله تعالیٰ نه اعراض کول

وَلَقَدْ عَلِمُوْا لَمَنِ اشْتَرٰىهُ مَا لَهٗ فِي الْاٰخِرَةِ

او په تحقیق سره دوی پوهیدل چه چا واخستو جادو لره نو نیشته دغه لره په اخرت کښ

مِنْ خَلَاقٍ ﳗ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهٖٓ اَنْفُسَهُمْ ؕ

هیڅ حصه - او خامخا بد دے هغه څه چه دوی خرڅ کړیدی په هغے سره ځانونه خپل

لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ ۝۱۰۲ وَلَوْ اَنَّهُمْ اٰمَنُوْا

که دوی پوهیدے (نو دا کار به ئے نه کولے) او که چرے دوی ایمان راوړے وے

سبب د پاره د تنزل او شا ته راتللو دے۔ كَاَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ په دے کښ تشبیه د دغه اهل علمو ده کیے علمه امیا تو سره او مفعول د دے پټ دے یعنی علم نه لری چه دا کتاب الله دے یا دا چه دا نبی صادق دے یا دا چه په دے کتاب باندے عمل کول فرض دی۔

۱۰۲ په دے ایت کښ یل زجر دے او ذکر د بل خیانت د دوی دے روستو د غورځولو د کتاب الله نه او په دے کښ جواب دے د دوی د دویم شبهے په رسالت د رسول الله صلی الله علیه وسلم باندے چه هغه په باره د سلیمان علیه السلام کښ وه یعنی دوی وئیل چه سلیمان علیه السلام ساحر وو بادشاهی د هغه په سحر سره چلیدله او ته هغه ته نبی وائے او په انبیاؤ کښ ئے شمارے نو د دے نه خو یو دا خبره معلومه شوه چه ته په خپله حق نبی نه ئے ځکه چه ساحر ته نبی وائے او دویمه دا معلومه شوه چه ته سحر ته کفر وائے او حال دا دے چه دا خو د سلیمان علیه السلام عمل وو نو د نبی علم او عمل ته کفر وائے د دے ریښے له مونږ ستا نبوت نه منو۔ او د دے شبهے سبب دا وو چه د سلیمان علیه السلام په وخت کښ علم د سحر ډیر خور شو انسی او جنی شیطانانو د هغے عملیات شروع کړل هر کله چه سلیمان علیه السلام ته معلومه شوه نو هغه شیاطین قید او پابند کړل او کتابونه د سحر ئے ټول ضبط کړل او د خپل تخت د لاندے ئے دفن کړل نو هغه وخت چه د سحر بندله شوله لیکن هر کله چه هغه وفات شو نو شیاطینو هغه کتابونه را اویستل او په هغے سره ئے خلقو ته دهوکه ورکړه چه د سلیمان علیه السلام بادشاهی په سحر باندے چلیدله او د ثبوت د پاره ئے خلقو ته او وئیل چه

ذ هغه ذ تخت ذلاندے کتابونه ذ سحر پراته وو چه هغه دوی را اُویستل نو بیا
ذ سحر چرچه په یهودیانو کښ شروع شوله او تورات ئے پریښودلو حاصل
ذ جواب دا دے چه دا خوتاسو په سلیمان علیه السلام افتراء کړیده هغه سحر
نه وو کړے بلکه په سحر باندے ئے پابندی لګولے وه او کتابونه ذ سحر ئے
بند کړی وو یعنی هغه حق نبی او بادشاه وو بادشاهی ذ هغه معجزاته وه او
هغه ذ سحر نه پاک وو ځکه چه سحر کفر دے او انبیاء علیهم السلام ذ هر
ګناه نه او خاص طور ذ کفر نه خو پوره پاک دی - او قاسمی په تفسیر کښ وئیلی
دی چه مخکنو یهودیانو (شیطانانو) مشهوره کړے وه چه سلیمان علیه السلام
په آخری عمر کښ مرتد شوے وو او ذ بتانو عبادت ئے کولو او ذ هغے ذ پاره ئے
عبادت ځا ئونه جوړ کړی وو دا ذ تورات (محرّف) په یو ولسم فصل ذ سفر الملوك
دریم باب کښ دی نو هر کله چه عاقلانو ذ اهلِ کتابو روستنو دا افتراء اولیدله
نو دوی او وئیل چه زمونږ په کتابونو مقدسو کښ هره خبره الهامی نه ده بلکه
بعضِ خبرے په دے کښ په طریقه ذ اهل تاریخ لیکلے شویدی (اظهار الحق ذ شیخ رحمت الله
زه وائیم:- چه ذ یهودیانو دا وسوسے دے اُمت کښ هم راغلی دی ذ دے اُمت
جادوګر و تعویذ ګروا و کوډو والو هم کتاب چهاپ کړیدے چه په هغے کښ
ډیر الفاظ شرکیه کفریه او مهمل دی او ذ هغے نوم ئے ایښودلے ذ نقشِ سلیمانی
یعنی دوی هم په سلیمان علیه السلام ذ شرک او سحر تُهمت تړی۔
واتَّبَعُوْا ضمیر هغه کسانو ته راجع دے چه فاعل ذ نبذ وو په تیر شوی آیت
کښ۔ مراد ذ دینه تابعداری کول دی په درس وتدریس او عمل کولو سره په
سحر باندے او طبری وئیلی دی چه اتباع نه مراد فضیلت ورکول دی ځکه چه
څوک ذ یو څیز اتباع کوی نو هغه له غوره والے ورکوی۔ مَا تَتْلُوا الشَّيٰطِيْنُ دا ذ تلاوت
نه دے یعنی لوستلو به شیطانانو۔ یا ذ تِلْوَ نه دے یعنی شیطانانو ذ هغے تابعداری
کوله۔ یا په معنی ذ تَکْذِیْب دے ځکه چه ذ دے نه روستو عَلٰی راغلے دے یعنی
دروغ وئیل دی ذ شیطانانو (راغب)۔ الشَّيٰطِيْن په دے کښ ذ مفسرینو دوه
اقوال دی اول قول دا دے چه مراد شیطانان انسی او جنی دواړه دی۔ دویم
قول دا دے چه ذ دے نه مراد صِرف اِنسی شیطانان دی ځکه چه لوستل او
تعلیم ورکول انسانانو ته پیریان نشی کولے عادةً بلکه انسانان کورنئ کښ یو بل ته
تعلیم او تعلُّم کوی دا قول قاسمی غوره کړیدے او ابن کثیر په روایت ذ عوفی سره

دَمَا تَتْلُوا نه مراد الات ده تنګ تکورا ولوېـه او هر هغه څيز چه ذکر د الله تعالی نه منع کوی مراد کرېدی او په نورو روايا تو کښ مراد د دے نه سحر دے څکه روستو جملے د دے تائيدا کوی۔ عَلٰی مُلْكِ سُلَيْمٰنَ، عَلٰی پخپله معنی دے او تَتْلُوا په معنی د دروغو جوړولو دے يعنی دروغ وئيل دی په بادشاهئ د سليمان عليه السلام (چه دا په سحر سره چليږی) يا مضاف پټ دے عَلٰی عَهْدِ مُلْكِ سُلَيْمٰنَ په زمانه د بادشاهئ د سليمان عليه السلام کښ۔ يا عَلٰی په معنی د فِی سره دے ابن کثير اول توجيه غوره کړيده۔ يا عَلٰی په معنی د مقابلے سره او د مُلْك نه مراد شرع او نبوت دے يعنی دوی په سحر سره د هغه د شرعے او نبوت مقابله کوله (قرطبی) او ابن کثير د حسن بصری ؒ نه روايت راوړے دے چه سحر د دغه زمانے نه مخکښ هم موجود وُو لکه په زمانه د موسٰی عليه السلام کښ او په زمانه د صالح عليه السلام کښ (سورة شعراء ۱۵۳) او په زمانه د شعيب عليه السلام کښ (سورة شعراء ۱۸۵)۔

وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٰنُ دا تصريح ده په جواب سره او صفائی بيانول دی د سليمان عليه السلام د ټولو کفريا تو نه او خاص طور د سحر نه۔ سوال :- دوی خو نسبت د سحر هغه ته کړے وُو نسبت د کفر يئ ته وُو کړے؟ جواب ١ :- دغه قسم سحر کفر دُو د دے وجے په هغے باندے اطلاق د کفر يئ اوکړو۔ جواب ٢ :- مخکښ تير شول چه دوی سليمان عليه السلام ته سره د سحر نه د کفر او شرك نسبت هم کړے وُو د دے وجے نه عام لفظ (کفر) يئ ترينه نفی کړو۔ وَلٰكِنَّ الشَّيٰطِيْنَ كَفَرُوْا، په استعمال د سحر او تدوين او ترتيب د هغے سره شيطانانو کفر کوؤ۔ يُعَلِّمُوْنَ النَّاسَ السِّحْرَ ضمير راجع دے شياطينو ته او دا جمله حاليه ده يا دويم خبر دے د پاره د لٰكِنَّ يا استيناف دے۔ په دے کښ مقصد بيان د کفر د هغوی دے چه تعليم د سحر دے د پاره د ګمراه کولو د خلقو۔

مباحث په باره د مسئله د سحر کښ :-

اول بحث په باره د معنی د سحر کښ لغةً او عرفاً۔ دويم بحث په باره د اقسامو د سحر کښ۔ دريم بحث په باره د احکامو د سحر کښ۔ څلورم بحث په باره د حقيقت د سحر او د تاثير د هغے کښ۔

اول بحث :- ماده د سحر (س ح ر) په قرآن کښ دريے شپيته کرته ذکر ده په شپږ و وجو سره۔ اول په معنی د اړولو د حق نه (سورة مؤمنون ۸۹)۔ دويم په معنی د جادو سره په واقعه د موسٰی عليه السلام کښ نهه ويشت کرته راغلی دی۔ دريم په معنی د جادو په باره د قرآن کريم کښ د طرف د منکرينو نه ديارلس

کړته- څلورم اتهام ډ طرف د منکرینو نه په سحر سره د نورو رسولانو ته (سورة شعراء ۱۵۳ ۱۸۵، سورة ذاريات ۵۲)- پنځم په معنی د وخت د پیشمنی (سورة قمر ۳۴، سورة العمران ۱۷، سورة ذاريات ۱۸)- شپږم په معنی د دروغو (سورة هود ۷)- او قرطبي د دے نهه معانی ذکر کړیدی- اوله معنی خداع (دهوکه ورکول)- دویمه معنی تریخے (یو عضو د انسان) چه په هغے سره انسان خوراک او څښاک ته محتاج وی دا معنی په تفسیر د مسحورا کښ بعض مفسرینو لیکلے دہ- دریمه معنی خفاء (پټول) څلورمه معنی صَرف (اړول)- پنځمه معنی مائیل کول- شپږمه معنی طریقه یا کلام چه باریک وی- اوومه معنی دروغ خائسته کول- اتمه معنی څیزونه په خیالاتو کښ بدلول- نهمه معنی طرف د مرئ- لسمه معنی غِذاء (خوراک)- یوولسمه معنی وخت د پیشمنی (روستو دوه معانی په مفردات د راغب کښ ذکر دی)-

دویم بحث په اقسامو د سحر کښ:-

شاه عبدالعزیز په تفسیر فتح العزیز کښ او ابن کثیر په تفسیر کښ د رازی نه د سحر ډیر اقسام نقل کړیدی- اول قسم سحر د کشدانیینو او کلدانیینو په زمانه د ابراهیم علیه السلام کښ چه هغه په طریقه د مخاطبے کولو د ستورو سره دے او هغه مشهور دے په سحر بابلی سره چه د هاروت ماروت نه اخستلے شویدے او په دے باب کښ کتاب دے د امام رازی (کتاب السر المکتوم فی مخاطبة الشمس والنجوم) د دے کتاب د وجے نه بعض اهل علمو هغه ته نسبت د کفر کړیدے او بعضو وئیلی دی چه هغه د دے نه توبه ویستلے دہ او بعضو وئیلی دی چه دائے په سبیله د اعتقاد سره نه وو لیکلے (والله اعلم)- دویم قسم سحر د اصحاب الاوهام او نفوس قویه، او دے ته سحر تعلیق الوهم وئیلے شی او ابن کثیر د دے تقسیم کړیدے دوه قسمونو ته اول احوال د نفوسو د کراماتو په طریقے سره او هغے ته سحر نشی وئیلے کیدے لیکن هغه د خاوندانو د کرامت په اختیار کښ نه وی- دویم احوال د مفسدانو لکه دجال او د هغه کسان چه مخالفت کوی د شریعت د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه او دے ته استدراج وئیلے شی- دریم قسم استعانت په جناتو سره او دا خاصلیږی په لږ و اعمالو او اسانو عملونو د دموتو او لوګی کولو او دے ته عزائم او عمل تسخیر وئیلے شی په دے جناتو کښ بعض مؤمنان وی او بعض کافران وی ایمان والا اکثر په ښه کارونو کښ مدد کوی او کافران په ناکاره کارونو کښ مدد کوی- څلورم قسم سحر

د تخیلات او نظربندۍ کول او مفسرینو وئیلي دي چه سحر د فرعون د ساحرانو د دے قبیلے نه وو. پنځم قسم سحر په استعمال د ځینو الاتو سره لکه بعض مفسرینو وئیلي دي چه ساحرانِ فرعون خپلے رسۍ او همساګانے د پارے نه ډکے کړے وے او په نمر کښې ئے اچولے وے نو هغه په خوزیدو لے. شپږم قسم سحر تیرنج دے چه په استعمال د بعض دواګانو سره په خوراکونو او مشروباتو کښې وي او په دے سره عوامو ته دهوکے ورکوي لکه بعض منتریان په ځان پورے یو قسم دوا او مږی او بیا اُور په لاس کښې راخلي او نه سوزیږي. اووم قسم سحر د اختلو د زړونو لکه یو انسان دعوٰی کوي د علم د اسم اعظم او د تسخیر د جناتو او بل انسان کم عقل وي نو د هغے دعوے د وجے ته د هغه زړه کښې د اول انسان نه یره او رعب پیدا شي یا د هغه سره ئے محبت او عقیدت پیدا شي او دیته تنبله وئیلے شي.
اتم قسم سحر چا دو کول دي په چغلئ کولو سره په داسے باریکه طریقے سره چه د دوؤ مؤمنانو په مینځ کښې جدائي راولي. نهم قسم سحر، چا دو دے د لاسونو د صفائي او د چالاکئ چه په هغے سره خلق په تعجب کښې واچوي او دے ته سحرِ شعبده بازي وئیلے شي.
ابن کثیر وئیلي دي چه په دے کښې بعض اقسام په سحر کښې د معنٰی لغوي د مناسبت د وجے ته داخل کړے شوي دي ځکه چه په هغے کښې معنٰی د پټه والي او د باریکئ وي.
شاه عبدالعزیز وئیلي دي چه سحر د یهودیانو اکثر په استعانت د ارواح شیطانیه او د هغوي نومونه ذکر کول یا الوسئل د کلماتِ مهمله او تصویر د صورتونو مرغوبه یا مرهوبه وو.
دریم بحث په باره د احکامو د سحر کښې:- په اعتبار د اختلاف د اقسامو سره د دے په احکامو کښې هم اختلاف دے بعض کفر او شرک دي او بعض د دے نه حرام دي. شاه عبدالعزیز په تفصیل سره احکام داسے ذکر کړي دي چه اول قسم (سحر بابلي) خالص کفر او محض شرک دے ځکه چه په هغے کښې اول شرط عقیده د علم د ارواحو ده د زړه په خبرو باندے، دویم عقیده د قدرت تامه د هغوي په هر څه باندے، دریم د هغوي دعا په کلماتِ شرکیه سره لکه چه په دعا د قمر کښې وائي اَیُّهَا الْمَلِکُ الْکَرِیْمُ وَالسَّیِّدُ الرَّحِیْمُ وَمُرْسِلُ الرَّحْمَةِ وَمُنْزِلُ النِّعْمَةِ او په دعا د عطارد کښې وئیلے شي کُلَّمَا حَصَلَ لِیْ مِنَ الْخَیْرِ

فَهُوَ مِنْكَ وَكُلُّ مَا يَنْدَفِعُ مِنَ الشَّرِّ مِنِّيْ فَهُوَ مِنْكَ اودا رنګ دائي چه اَيُّهَا السَّيِّدُ
الْفَاضِلُ النَّاطِقُ الْعَالِمُ بِخُفْيَاتِ الْاُمُوْرِ الْمُطَّلِعُ عَلَى السَّرَائِرِ۔ اودا عقيدې او دعاګانې
ټول صريح كفر او شرك دے. او دويم قسم حكم ئې دا دے كه مقصد په دے كښ
جائز او صحيح وي لكه اهلاك د ظالم او كافر نو دا مباح دے او كه مقصد په دېكښ
غير شرعي وي لكه ښځه خاوند جدا كول يا اهلاك د بے ګناه نو دا حرام دے. او
دريم قسم په دےكښ هم صريح كفر لازميږي ځكه چه په دے قسم سحر كښ عاجزي
او تضرع كول لازم دي د پيريانو او كابرونه او د هغوي په نوم باندے قرباني
او نذر كولے شي او د هغوي د حضور په ځائے كښ عطريات استعمالوي او
دا كارونه د شرك دي. او د څلورم قسم حكم دا دے كه دا قسم په مقابله د معجزه
كښ كيږي لكه سحر د فرعونيانو په مقابله د موسیٰ عليه السلام كښ نو دا كفر
دے يا په مقابله د اولياء الله كښ وي يا چاله دهوكه وركول او د هغه مال حاصلول
په كښ مقصد وي نو دا حرام دي او چه په دےكښ تضرع كول وي پيريانو ته
يا ذكر د نومونو د غټانو پيريانو وي سره د ډير تعظيم نه نو بيا كفر دے - او
پنځم قسم خو كفر او حرام نه دے مګر هغه وخت چه فاسد غرض په هغې سره
قصد كړے شي. او شپږم قسم په دےكښ چه مقصد غرض فاسد وي يعني
خلقو ته دهوكه وركول وي او لهو لعب وي نو حرام دے. او اووم قسم دا هم
حاصليږي په ذكر د نومونو د ارواحو د شياطينو او هغوي ته نذرونه او قربانئ
پيش كول او غالبًا خبيث كارونه كول لكه بعض د دوي ته استعمال د بول كوي
يا په نطفه د زنا سره تعويذونه ليكي او هغې سره تسخير يا تفريق پيدا كوي او دا
ټول كفر او شرك دے. او اتم قسم چغلي كول او دوه كسانو په مينځ كښ خفګان
او دشمني پيدا كول خو ګناه كبيره دے. او نهم قسم، دا قسم هم شرك او كفر دے
ځكه چه استعانت په ارواحو د شياطينو سره كفر دے او كه دم اچول وي په الفاظ
مهمله سره او نوره بده عقيده ورسره ګډه نه وي نو دا هم ګناه ده.
او هر چه تعليم او تعلم د سحر دے نو په دےكښ اختلاف دے د علماؤ نو
بعض علماؤ وئيلي دي چه دا مطلقًا كفر دے او بعضو وئيلي دي چه حرام دي
او مراد د تعليم نه تعليم دے د پاره د اغوا او ګمراه كولو د خلقو۔ خو قول روسته
دے چه دا حرام دي او هر كله چه حلال او جائز ئې ګنړي هغه اقسام چه په
هغې كښ شرك او كفر دے) نو دا كفر او شرك او ارتداد دے او احكام د مرتد په ده جاري كيږي۔

څلورم بحث په باره دحقیقت د سحر او د تاثیر د هغې کښ دے

که مراد د حقیقت نه معنی او ماهیت وی نو د هغې نه انکار نه شی کیدلے نو جمهور اهلِ علمو وئیلی دی چه سحر امر خارق للعادت دے (تاشنا د عادت نه) چه ښکاره کیږی د شریرو خلقو نه په کولو د خاص عملو تو د هغوی سره. او که مراد د حقیقت نه وجود حقیقی وی نو په دے کښ اختلاف دے. په تیز د معتزلوً سحر صرف تخیّل او وهمی څیز دے حقیقی وجود نه لری. او دلیل پیش کوی چه د موسٰی علیه السلام په باره کښ راغلی دی یُخَیَّلُ اِلَیۡهِ مِنۡ سِحۡرِهِمۡ اَنَّهَا تَسۡعٰی او سحر د لبید بن اعصم یهودی په نبی صلی الله علیه وسلم باندے چه په هغې کښ (په حدیث د بخاری کښ) تخییل راغلے دے. او اهلِ سنت والجماعت وئیلی دی چه د سحر حقیقت شته او الله تعالٰی د هغې د استعمال په وخت کښ هغه څیز (اثر) پیدا کوی چه الله تعالٰی یې اوغواړی او د اثبات د تاثیر د پاره دلیل په دے ایت کښ مَا یُفَرِّقُوۡنَ بِهٖ بَیۡنَ الۡمَرۡءِ وَزَوۡجِهٖ وَمَا هُمۡ بِضَآرِّیۡنَ بِهٖ مِنۡ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذۡنِ اللّٰهِ. او مَا یَضُرُّهُمۡ وَلَا یَنۡفَعُهُمۡ دا ټول دلالت کوی په ثبوت د تاثیر د سحر باندے او هرچه په ایت د سورة طٰهٰ او حدیث لبید کښ ذکر د تخییل دے نو د هغې دوه جوابونه دی. اول دا چه تاثیر خیالی خاص دے په انبیاء علیهم السلام پورے په هغوی باندے تاثیر عقلی نه واقع کیږی. دویم جواب چه مخکښ ثابت نه شوه چه هغه خو هم یو قسم د سحر دے او تفصیل د دے قرطبی ذکر کړیدے.

سوال:- هرکله چه دا حرام دے نو تاثیر ولے کوی؟ جواب:- حرام کیدل حکم تشریعی دے او اثر کول امر تکوینی دے لکه یو انسان حرام خوراک اوخوری نو په هغې سړه مړیږی خاماخا لیکن هغه خو حلال نه وی.

وَمَآ اُنۡزِلَ عَلَی الۡمَلَکَیۡنِ بِبَابِلَ هَارُوۡتَ وَمَارُوۡتَ، په دے کښ جواب دے د دریم شبهے د یهودیانو هرکله چه مخکښ اوئیلے شو چه سحر کفر دے نو یهودیانو اعتراض اوکړو چه سحر خو په واسطه د ملائیکو (هاروت او ماروت) سره نازل کړے شوے علم دے او نازل کړے شوے د طرف د الله تعالٰی نه شرعًا جائز وی او دانبی دینه کفر وائی نو دا نبی حق نشی کیدے چه د علم منزّله نه خلاف کوی؟ حاصل د جواب دا دے چه دا ملائیک نه وو بلکه عام سړی یا شیطانان وو (لکه چه په دے زمانه کښ بعضِ مشرکان او بدعتیان د نا کاره شخص په کلام سره دلیل او نیسی او گمان کوی چه هغه نیک سړے وو او د هغه خبره دلیل گنړی)

یا داچه دغه ملائیک دی او په سحر سره دوی نازل شوی وُو لیکن ګ دے د پاره چه په خلقو باندے ابتلاء اوکړی او خلقو ته تمییز اوکړی ګ سحر او معجزے لیکن دغه خلقو ترینه غلطه فائده واخستله او هغه سحر په یهودیانو کښ مشهور شو او تفصیل یې روستو ذکر کیږی۔

فائده:- په دے ایت کښ ډیر احتمالات دی او هغه مفسرینو ټول یا بعض ذکر کړیدی ګ هغې تفصیل دا دے، اول قسم احتمالات په لفظ ګ ما او ګ عطف ګ هغې کښ۔ ما موصوله دے یا نافیه دے او چه موصوله شی نو معطوف دے په مَا تَتْلُوْا باندے یا په اَلسِّحر باندے بنا په اول باندے معنی دا ده چه دے یهودیانو تابعداری اوکړه ګ هغې چه لوستلو شیطانانو او دارنګ تابعداری یې اوکړه ګ هغې چه نازل شوے وُو په دوه ملکینو باندے۔ او بنا په دویم باندے معنی دا شوه چه دوی تعلیم ورکوؤ خلقو ته ګ سحر او دارنګ ګ هغې چه نازل شوی وُو په ملکینو باندے۔ سوال:- عطف مغایرت غواړی نو چه اول سحر وُو نو دویم څه شیز وُو؟ جواب:- ګ عطف د پاره مغایرت مِن وجه هم پوره دے یعنی اول یو قسم سحر وُو او دویم بل قسم سحر وُو دویم ته اګرچه په ایت کښ سحر نه دے وئیلے شوے لیکن نسبت ګ تفریق بین الزوجین او ګ ضرر دلالت کوی چه سحر دے دارنګ اجماع ګ مفسرینو ده چه دغه منزل هم سحر وُو۔ او هرکله چه ما نافیه شی نو معطوف ګ په مَا كَفَرَ سُلَيْمٰنُ باندے او قرطبی دا قول اصح او غوره ګرځولے دے او په دے کښ رد دے په یهودیانو باندے چه هغوی نسبت ګ سحر بابلی کوؤ دوه ملائیکو ته چه جبرائیل او میکائیل وُو لکه چه نسبت یې کوؤ سلیمان علیه السلام ته نو الله تعالی ګ دواړو نفی اوکړله۔ په دے توجیه الوسی ډیر رد کړیدے۔ او دویم قسم احتمالات په انزل کښ دی هغه دوه دی ۱۔ انزل په معنی حقیقی سره یعنی انزال ګ اسمان نه په طریقه ګ وحی سره ۲۔ انزل په معنی ګ تعلیم ورکولو سره لکه چه ګ انزال نسبت اوشی امت ته (سورة العمران ۸۴)۔ په دیکښ اول احتمال غوره دے او دریم قسم احتمالات په مصداق ګ ملکین کښ دی او هغه دریے دی۔ ۱۔ مراد ګ دینه ملائیک دی هاروت او ماروت یې نومونه وُو ۲۔ مراد ګ دے نه جبرائیل او میکائیل علیهما السلام وُو په احتمال ګ ما نافیه سره۔ ۳۔ مراد ګ دے نه دوه سړی زمینداران یا معاشان وُو او ملکین ورته وئیلے کیدل په

اعتبار د صلاحیت د هغوی په ګمان د خلقو کښ یا په یل قراءت کښ مَلِکَین (مشران یا بادشاهان) په زیر د لام سره راغلے دے او دا توجیه په احتمال د انزال چه په معنی د تعلیم سره وی- او اول احتمال او دریم احتمال بنا دی په ما موصوله باندے- څلورم قسم احتمالات په لفظ هاروت او ماروت کښ دی او هغه هم درے دی ۱- دا بدل دے د ملکین نه او هاروت ماروت نومونه دی د ملائیکو ۲- بدل دے د ملکین نه چه په معنی د دوه سړو سره دے او نومونه د سړو یا بادشاهانو دی ۳- بدل دے د الشیاطین نه په (وَلٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا) کښ او دا نومونه دی د شیاطینو او ابدال د تثنیه د جمع نه جائز دے- نو اول دواړه احتمالونه بنا دی په ما موصوله باندے او اخری احتمال بنا دے په مَا نافیه باندے او په عبارت کښ تقدیم او تاخیر دے یعنی وَ مَا كَفَرَ سُلَيْمٰنُ وَمَا اُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ وَلٰكِنَّ الشَّيٰطِيْنَ كَفَرُوْا هَارُوْتَ وَمَارُوْتَ يُعَلِّمُوْنَ النَّاسَ السِّحْرَ- او پنځم قسم احتمالات دی په وَمَا يُعَلِّمٰنِ مِنْ اَحَدٍ حَتّٰى يَقُوْلَآ اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ کښ او په دے کښ هم درے احتمالات دی ۱- ضمیر د مَا يُعَلِّمٰنِ او يَقُوْلَآ راجع دے ملکین ته او مراد د هغه نه ملائیک دی یعنی هاروت او ماروت نو معنیٰ دا شوه چه دے ملائیکو تعلیم د سحر هیچا ته نه ورکوو تر دے چه اول به یئے په طور د نصیحت سره وئیل چه یقیناً مونږ د طرف د الله تعالیٰ نه په تاسو باندے امتحان یو نو کفر مه کوئ په عقیده ساتلو په سحر باندے یا په عمل کولو سره په هغے یعنی د سحر او کفر نه به یئے پوره منع اوکړه- سوال:- د ملائیکو د شان نه خو تعلیم د سحر بعید دے؟- جواب:- قاضی عیاض په شفاء کښ وئیلی دی چه دا تعلیم د انذار دے یعنی تعلیم یئے ورکوو سره د ویره ورلو د هغے د عقیدے او د عمل نه او شاه عبدالعزیز وئیلی دی چه دا تعلیم د طرف د ملکینو نه وو خو په طریقه د انذار ورکولو سره لیکن د اوریدونکو په نیز په طریقه د تعلّم وو لکه چه یو فقیه اووائی چه څوک دوه روپئ د یو روپئ په عوض کښ واخستلے نو دا ربٰو (سود) اوکړه لیکن کله چه یو اوریدونکے دا سے واوری نو په هغے باندے عمل شروع کړی نو په دے کښ ګناه د استاذ نیشته ګناه د اوریدونکی ده-

دویم احتمال دا دے چه ضمیرونه د تثنیے راجع دی هاروت او ماروت ته او هغه نومونه د بد معاشو سړو وو- دریم احتمال دا دے چه ضمیرونه راجع دی

هاروت اوماروت ته او هغه نومونه دَ شیطانانو دی او په دے دواړه احتمالاتو کښ بیا په إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ کښ دوه احتمالونه دی اول دا چه دا په معنی دَ مَفْتُوْنُوْنَ دے یعنی مونږ بانده ډیر ازمیښتونه او تجربے کړے شوی دی نو دَ فَلَا تَكْفُرْ معنی دا شوه چه انکار مه کوه زمونږ دَ تاثیر دَ عمل نه نو دا ترغیب دے تعلّم دَ سحر ته. دویم دا چه دا په طریقه دَ استفهام دے ایا مونږ په فتنه او ګمراهئ کښ غورزیدلی یو؟ نو فَلَا تَكْفُرْ یعنی کفر زمونږ پشان مه کوه دا استفهام زجری وو مقصد په دے کښ ترغیب بلیغ دے ایزده کولو دَ سحر ته.
فَيَتَعَلَّمُوْنَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُوْنَ بِهٖ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهٖ په دے کښ دوه احتمالونه دی اول دا چه دا معطوف دے په واتبعوا بانده، دویم دا چه دا مستقل کلام دے او هم لفظ پټ دے یعنی فَهُمْ يَتَعَلَّمُوْنَ. مِنْهُمَا ضمیر راجع دے ملکین ته یا هاروت او ماروت ته یا دواړو قسمونو دَ سحر ته چه په (السحر او ما انزل) کښ ذکر دی. تعلّمْ ایزده کولو ته وئیلے شی او په دے ایزده کولو کښ اختیار دَ استاد ته وی نو په دے کار دَ هغه خلقو کښ په ملائیکو بانده اعتراض نیشته دے.
مَا يُفَرِّقُوْنَ بِهٖ، عملیات دَ سحر دَ ډیرو کارونو دَ پاره دی لیکن ډیر ناکاره په هغے کښ دَ ښځے خاوند تفریق دے چه دا سبب دے دَ ډیرو مفاسدو او دا رنګ په حدیث دَ مسلم کښ ثابت دی (اوږد حدیث دے) "چه ابلیس دَ هغه شیطان سره ډیر محبت کوی چه دَ ښځے خاوند په مینځ کښ جدائی پیدا کوی". او په دے تفریق کښ دوه توجیهات دی. اوله توجیه تفریق عرفی تکوینی یعنی دوی به داسے عمل دَ سحر اوکړو چه دَ ښځے خاوند په مینځ کښ به بغض نفرت او دشمنی پیدا شوه نو خاوند به ښځے له طلاق ورکړو. دویمه توجیه تفریق شرعی، یعنی دَ سحر په عمل کولو سره سړے یا ښځه به کافر شو او ښځه خاوند کښ چه یو تن کافر شی نو نکاح یے مات شی. وَمَا هُمْ بِضَآرِّيْنَ بِهٖ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ، په دے جمله کښ دوه مقصدونه دی اول نو جواب دَ سوال دے چه هر کله مخکښ جمله کښ ثابته شوه چه په سحر سره تفرّق رائحی نو معلومه شوه چه سحر بخپله تاثیر کوی او دویم مقصد په دیکښ تسلی ورکول دی مؤمنانو ته چه هر کله یهودیان په سحر سره په جدائی پیدا کولو قدرت لری نو کیدے شی چه هغوی په دے سحر سره دَ نبی صلی الله علیه وسلم او دَ هغه دَ صحابو په مینځ یا دَ صحابو په کورنئ کښ دا رنګ

د نور و مؤحدینو په خلاف کښې سحر و نه او کړی او د هغوی په منځ کښې اختلاف دشمنی او نفرت پیدا شی یا هغوی هلاک شی نو دا وهم ئے رد کړو چه تاثیر د سحر په اختیار د الله تعالیٰ کښې دے نو الله تعالیٰ به مؤمنان د ساحرانو د افساد نه بچ ساتی هاں د هغې بچاؤ د پاره په شرع کښې مختلف طریقے ښودلے شوی دی۔
اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ سوال:- اذن دلالت کوی په رضا باندے نو آیا الله تعالیٰ په سحر باندے رضا دے؟ جواب:- اذن په قرآن کښې پنځویشت کرته ذکر دے او د هغې اته معانی دی (۱) په معنیٰ د نصرت او مدد سره (سورة بقره ۲۴۹) (۲) په معنیٰ د اجازت ورکولو (سورة بقره ۲۵۵) (۳) په معنیٰ د قدرت او اختیار سره (سورة العمران ۴۹) (۴) په معنیٰ د تقدیر الٰهی سره (سورة العمران ۱۶۶) (۵) په معنیٰ د رضا سره (سورة نساء ۲۵) (۶) په معنیٰ د تسخیر الٰهی سره (سورة سبا ۱۲) (۷) په معنیٰ د امر تشریعی سره (سورة حشر ۵) (۸) په معنیٰ د امر تکوینی سره په دے ایت کښې او د دے نه تعبیر کیږی په تخلیه سره۔
وَيَتَعَلَّمُوْنَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ په دے جمله کښې تعمیم ئے روستو د تخصیص نه یعنی د تعلّم د سحر نه علاوه نور هم مُضر او بے نفعے علمونه د وی ایزده کوی۔ په ضمیر د هُمْ کښې اشاره ده چه کوم څیز صرف دوی ته ضرر ورکوی اګرچه بل چا ته ضرر نه ورکوی یا بل چا ته نفع ورکوی او دوی ته نفع نه ورکوی نو د هغے ایزده کول خو د عاقلانو کار نه دے او دوی دا سے کول. تفسیر فتح العزیز کښې لیکلی دی چه هر علم خو فی نفسه بد کار نه دے لیکن په یو د درے وجوسره هغه مذموم او ګرځی۔ اوله وجه، چه نقصانات ئے ډیر وی او منافع ئے کم وی لکه علم د سحر او د نجوم چه د هغے د وجے اکثر د انسانانو نظر او توجه د الله تعالیٰ نه منقطع شی او شرک طرف ته نږدے شی دا رنګ علم د فلسفے او سائنس چه اکثریت د هغوی صرف اسباب پیژنی او مالک د اسبابو چه الله تعالیٰ دے هغه ته هیڅ توجه نه کوی۔ دویمه وجه، بعض د علمونو نه داسے وی چه د انسانانو د استعداد نه بهر وی نو د وجے د عدم استعداد نه هغه د انسان د ګمراهئ د پاره سبب او ګرځی او دے قسم نه علم د تاریخ د مشاجرات صحابه رضی الله عنهم (جنګونه او اختلافات د هغوی) او علم تصوف او بحثونه کول په مسئله د قضا او تقدیر کښې وئیلے شی۔ دریمه وجه په علوموشرعیو کښې بے ځایه تعمّق کول او په هغے کښې افراط تفریط کول لکه په علم عقیده او توحید کښې فلسفیا تو له

دخل ورکول او په علم فقه کښ حیلو او روایاتِ نادره ته توجه کول او په علم تاریخ او قصص انبیاء علیهم السلام کښ د یهودو دروغ قصے او روایات د روافضو او شیعه گانو خلط کول او هغے ته توجه ورکول نو په دا سے علمونو کښ فائده کمه وی او نقصانات پکښ ډیر وی دا سے اشتغال د یهودیانو سره مشابهت کول دی۔ تنبیه :- د دے ایت په تفسیر کښ بعض مفسرینو او مؤرخینو قصه د هاروت ماروت ذکر کړیده چه دوی الله تعالیٰ زمکے ته راکوز کړی وو او سحر یئے ورته ښودلے وو او دوی ته یئے شکل د انسانانو ورکړے وو او شهوت یئے هم ورته ورکړے وو نو دوی عاشقان شول په زهره ښځه باندے او هغے د دوی د مطلب پوره کولو د پاره شرط اولګولو چه عبادت د بُت اوکړئ یا شراب اوڅښکئ یا قتل د یو نفس اوکړئ نو دوی د هغے شرط او منلو او شراب یئے اوڅښکل نو په نشه کښ یئے بُت ته سجده اوکړه سړے یئے هم قتل کړو او بیا یئے د هغے سره زنا اوکړله په دغه حال کښ هغے د دوی نه اسم اعظم ایزده کړو د هغے په وجه د هغے نه زهره ستورے جوړ شو او اسمان ته اوخیژولے شوه او هاروت ماروت ته الله تعالیٰ اختیار ورکړو په مینځ د عذاب د دنیا او د عذاب د اخرت کښ نو دوی دنیوی عذاب خوښ کړو نو پړے د ویښتو ته اویزان کړے شول په کوهی د بابل کښ او په دغه حال کښ یئے هم خلقو ته سحر ایزده کولو۔ او د دوی د ملاقات په باره کښ حاکم او بیهقی او ابن المنذر د اوزاعی نه هم روایات ذکر کړیدی په زمانه د صحابه کرامو او د تابعینو کښ او دغه قصه او روایات امام احمد او ابن جریر او ابن ابی حاتم او خازن وغیره ذکر کړی دی الوسی په روح المعانی کښ وئیلی دی چه د دے مختلف سندونه څه د پاسه شل دی لیکن محققینو مفسرینو د دے قصے رد کړیدے ۱۔ قاضی عیاض په شفاء کښ لیکلی دی چه د دے قصے نه هیڅ په ضعیف یا په صحیح سند سره د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه نقل ثابت نه دے ۲۔ ابوحیان البحر المحیط کښ وئیلی دی چه د دے ټولے قصے نه هیڅ څیز ثابت نه دے ۳۔ خازن په تفسیر کښ وئیلی دی چه دا اخبار اخستلے شویدے د یهودیانو نه او د هغوی افتراء گانے په انبیاؤ او په ملائیکو باندے مشهور دے دی ۴۔ ابن کثیر وئیلی دی چه حق نه نزدے خبره دا ده چه دا روایت د ابن عمرؓ دے د کعب الاخبار نه او کعب نقل کوؤ د کتابونو د بنی اسرائیلو نه او بخاری وئیلی دی چه د کعب په روایاتو کښ ډیر دروغ راغلی دی

او په دے کښې حدیث مرفوع صحیح متصل الاسناد تر نبي صلی الله علیه وسلم پورې نیشته یعنې روایات پکښې شته لیکن څه مرفوع نه دی او څه مرفوع دی خو صحیح نه دی او څه مرفوع صحیح دی لیکن سند ونه یې منقطع دی ۔ امام رازی په تفسیر کښې وئیلی دی چه دا روایات فاسد مردود غیر مقبول دی او د شهاب عراقي نه یې تصریح نقل کړیده چه د هاروت ماروت په باره کښې څوک داسې عقیده ساتي چه دوی ملائیک دی او په دغه (ذکرشوی) ګناهونو کښې د زهره سره دوی له عذاب ورکیدلے شي نو دا شخص کافر بالله العظیم دے او رازی قرطبي او خازن او صاحب د فتح العزیز وغیره د دے قصے د ابطال في نفسها د پاره شپږ وجې ذکر کړیدي ۔ اوله وجه چه عصمت د ملائیکو تولو په اجماع او په صریح نصوصو سره ثابت دے (انبیاء ۲۷ ۲۸، سورۃ تحریم ۶ او نور ایاتونه چه په هغې کښې صفات د ملائیکو ذکر دی) نو د دے نصوصو په مقابله کښې هیڅ ثابت حدیث نیشته ۔ دویمه وجه چه دوی په عذاب کښې مبتلا دی نو دغه وخت دوی ته څه رنګ فرصت ملاویږي چه خلقو ته د سحر تعلیم ورکړي ۔ دریمه وجه عقل نه مني چه بدکاره ښځه دے په اسم اعظم سره اسمان ته اوخیژي او د هغې نه ستورے رنړا والا جوړ شي ۔ څلورمه وجه دا ده چه په تاریخ او مخکنو کتابونو کښې ثابت ده چه زهره غټ ستورے دے د اوو ستورو نه چه مخکښې د آدم علیه السلام نه پیدا کړے شوی وو ۔ پنځمه وجه په دے قصه کښې وئیلے شویدي چه الله تعالی دوی ته اُوئیل چه زه تاسو ته شهوت درکړم نو ضرور به تاسو نه ګناهونه کیږي او دوی ورته اوئیل چه زمونږ نه بیا هم هیڅ ګناه به نه کیږي نو دوی تکذیب او تجهیل د الله تعالی اوکړو ۔ شپږمه وجه قرآن کریم په ظاهري نص کښې د دے قصے په هیڅ حصه باندے دلالت نه کوي او قرآن په تفسیر کښې داسې روایاتو ته هیڅ حاجت نه لري ۔

سوال :- ابن حجر په المسدد في الذب عن المسند کښې او سیوطي د دے روایاتو د قصے د هاروت ماروت تصحیح کړیده او وئیلي دي چه د ډیر سندونه دي نو دلالت کوي چه د دے څه اصل او صحت شته دے ؟ ۔

جواب :- (۱) د ابن کثیر نه مخکښې نقل اوکړے شو چه په دے کښې حدیث چه صحیح او مرفوع او متصل الاسناد وي نیشته په هر یو سند باندے د عدم صحت یا عدم رفع یا د انقطاع اعتراض دے او د صریح قرآني نصوصو نه هم دا روایاتونه

مخالف دی (۲) آلوسی وئیلی دی که سند د ته صحیح شی لیکن روایت باطل دے په
هغه وجوهو سره چه محققین تیر شوی دی او بطلان د یو روایت فی نفسه منافات
نه لری د صحت د سند سره یعنی یو واقعه اسرائیلی وی لیکن سند د نقل ئے
صحیح وی نو په دغه سند سره صحت او یقین په دغه واقعه باندے نه حاصلیږی
او کومو تفسیرونو چه د دے تاویلات کړی دی او دا واقعه ئے حمل کړیده په
رموزو او په اشاراتو باندے نو د هغوی دا طریقه هم فاسد ده ځکه چه اول رموز
او اشارات د مقام تفسیر نه خارج دی، دویم دا چه هر کله قصه صحیح نه ده نو د هغے
نه رموز او اشارات راویستل هم صحیح نه دی نکه چه تخم فاسد وی نو د هغے نه
څه رنګ صحیح بوټے راختلے شی؟ (هذا ما عندی والله اعلم بالصواب)۔
فائده:- لفظ د فِتْنَةٌ او ماده د هغے په قرآن کښ شپیته کرته واقع ده او لفظ
فِتْنَةٌ دیرش کرته راغلے دے او د هغے ډیر وجوه دی بعض د هغے نه سیوطی
په اتقان ص۱۵۲ کښ ذکر کړے دی۔ اوله وجه په معنی د شرک سره (سورة
انفال ۳۹)۔ دویمه په معنی د اضلال (ګمراه کول) (سورة آل عمران ۷)۔ دریمه
په معنی د قتل (سورة نساء ۱۰۱)۔ څلورمه په معنی د اړولو د حق نه (سورة مائده ۴۹)
پنځمه په معنی د ګمراهئ سره (سورة مائده ۴۱)۔ شپږمه په معنی د عذر او بهانه
کول (سورة انعام ۲۳)۔ اوومه په معنی د قضاء سره (سورة اعراف ۱۵۵)۔
اتمه په معنی د ګناه سره (سورة توبه ۴۹)۔ نهمه په معنی د مرض سره (سورة
توبه ۱۲۶)۔ لسمه په معنی د عبرت سره (سورة یونس ۸۵)۔ یوولسمه په معنی
د امتحان سره (سورة نور ۳)۔ دولسمه په معنی د عذاب سره (سورة عنکبوت ۳)۔
دیارلسمه په معنی د سوزولو سره (سورة ذاریات ۱۳)۔ څوارلسمه په معنی
د جنون سره (سورة قلم ۶) (دا څو سیوطی ذکر کړیدی)۔ او پنځلسمه په معنی
د بدعت سره (سورة نور ۶۳)۔ او شپاړسمه په معنی د دین نه اړول په زور
یا په دهوکے سره (سورة بقره ۱۹۱)۔ او اولسمه په معنی د فساد او ورانی کول
(سورة توبه ۴۷)۔ نو دلته فِتْنَةٌ په معنی د امتحان دے د نورو خلقو د پاره۔
وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرٰىهُ مَا لَهٗ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ، یعنی د دوی مشغولیت
په دغه ضرری علمونو باندے د دے د ناپوهئ نه نه وو بلکه دوی عالمان
وو او پوهیدل چه د دے سره ثواب د آخرت برباد یږی یعنی باطل
علمونه دی۔ اشْتَرٰىهُ ضمیر راجع دے سحر ته یا مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ ته

وَلَوْ اَنَّهُمْ اٰمَنُوْا وَاتَّقَوْا لَمَثُوْبَةٌ مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ خَيْرٌ ؕ

او ځان یې ساتلے وے (د شرک او جادو نه) نو خامخا بدله د طرف د الله تعالیٰ نه غوره ده۔

لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ ﴿۱۰۳﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا

که دوی پوهیدے۔ اے ایمان والو

او اشتراء نه مراد طلب او محبت د هغې دے۔ خَلَاقٍ مطلق حصے او برخے ته وئیلے شی لیکن اکثر استعمال یې په حصه د خیر کښې دی او په معنیٰ د برخے د دنیا په سورة توبه ۶۹ کښې دے او په معنیٰ د برخے د اٰخرت په سورة بقره او سورة العمران ۷۷ کښې دے۔

وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهٖٓ اَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ، دا جمله معطوف ده په لَقَدْ عَلِمُوْا باندے په لَمَنِ اشْتَرٰىهُ باندے معطوف نه ده او په دے سره دوه سوالونه دفع شول اول سوال:۔ چه لَبِئْسَ مَا شَرَوْا الخ جمله انشائیه ده نو څه رنګ عطف شوه په جمله خبریه باندے چه لَمَنِ اشْتَرٰىهُ دے؟۔ حاصل جواب دا دے چه دا په لَقَدْ عَلِمُوْا الخ باندے عطف ده او هغه د لام قسمیه د وجے نه جمله انشائیه ده۔ دویم سوال:۔ چه د لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ د لَقَدْ عَلِمُوْا سره منافات دے ځکه چه لَقَدْ عَلِمُوْا کښې د دوی د پاره اثبات د علم دے او لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ کښې نفی د علم ده؟ حاصل جواب دا دے چه اثبات د یو علم دے چه مضمون د لَمَنِ اشْتَرٰىهُ دے او نفی د بل علم ده چه هغه ناکاره والے د خرڅ کولو د خپل ځانونو (عمرونو او مالونو) دے په بدل د هغه مُضِر علمونو کښې۔ سوال:۔ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ دلالت کوی په نفی د علم د دوی باندے او لَقَدْ عَلِمُوْا دلالت کوی په اثبات د علم د دوی باندے؟ جواب:۔ (۱) مخکښې تیر شو چه اثبات د یو علم او نفی د بل علم ده نو منافات نیشته او د دے پشان بل جواب:۔ (۲) په لَقَدْ عَلِمُوْا کښې اثبات د علم اجمالی دے یا علم حصولی او په لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ کښې نفی د علم تفصیلی او علم بالمشاهده ده۔ جواب:۔ (۳) لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ کښې نفی د علم په اعتبار د ترکِ عمل ده۔

۱۰۳ په دے ایت کښې ترغیب دے توبے کولو ته د مخکښې ګناهونو نه په ذکر د دوه شرطونو سره۔ اول شرط ایمان حقیقی چه په هغې کښې ایمان په قرآن او

لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا ۚ

مه وايئ لفظ راعنا او وايئ انظرنا او واورئ په قبوليت سره

وَلِلْكٰفِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾ مَا يَوَدُّ الَّذِينَ

او د پاره د کافرانو عذاب دردناک دے۔ نه غواړی کافران

په اخری رسول صلی الله علیه وسلم باندے هم داخل دے۔ دویم شرط تقوی دے چه په هغے کښ ځان بچ کول د هر کفر او شرك نه او د سحر او د مُضِر علومو نه داخل دی۔ لَمَثُوبَةٌ دا لام ابتدائیه دے او جواب د شرط پټ دے (لَأُثِيبُوا) او جمله اسمیه یئے په ځائے د جملے فعلیه کښ ذکر کړه د پاره د افا دے د ثبات او استقرار۔ مَثُوبَةٌ مصدر په وزن د مفعول په معنیٰ د ثواب او جزاءِ خیر دے۔ خَيْرٌ دا صیغه د تفضیل نه ده بلکه د بیان د نفسِ خیریت د پاره ده۔ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ جزاء د دے پټه ده (لَآمَنُوا)۔

سلسله ربط د مخکښ سره دا دے چه یهودیانو په مؤمنانو کښ سحر او غلط علومو نه خوړول تو دا سے دوی ناکاره کلمات هم په هغوی کښ خوړوی۔ بل دا چه ایمان د سحر نه منع کول کوی نو دا رنګ د راعنا نه هم منع کول کوی۔ او په دے کښ خطاب دے مؤمنانو ته په اعتبار د ظاهر سره لیکن مقصد پکښ زجر دے یهودیانو ته او د هغوی د شبهے جواب ته اشاره ده۔ تفصیل د هغے دا دے چه هر کله رسول الله صلی الله علیه وسلم مدینے ته هجرت اوکړو او یهودیان د هغه مجلس ته راتلل نو د هغه د خبرو په مینځ کښ به یوکس د هغوی نه آواز اوکړو (راعنا) ظاهری معنیٰ یئے دا ده چه په خبرو کښ زمونږ لحاظ اوکړه یعنی زمونږ د پوهه کولو کوشش اوکړه۔ نو صحابه کرامو هم د هغوی نقل شروع کړو په دے لفظ کښ په دے خیال چه دوی خو اهلِ علم دی او دا کلمه وائی نو کیدے شی چه په دے کښ به ادب کول مقصد وی نو هغوی به هم په مینځ د خبرو کښ دا کلمه وئیله او دغه ظاهری معنیٰ ئے دوی مقصد وه۔ لیکن یهودیانو به د خباثت د وجے دا لفظ ذکر کوؤ او په نیت کښ د دوی باطله معنیٰ مراد وه (چه هغه روستو ذکر کیږی) نو هر کله چه یهودیانو د صحابو نه هم دا کلمه واوریدله نو دوی به وئیل چه مونږ خو محمد صلی الله علیه وسلم ته پټ کنځل کوؤ او دوی ورته ښکاره کنځل کوی

او په کورنۍ کښې یې خندا کوله نو سعد بن معاذ رضی الله عنه په دوی باندې
پوهه شو او هغه د دوی په محاوره باندې پوهیدلو نو یهودیانو ته یې اوئیل
که چرې ما دا کلمه د یوتن ستاسو نه بیا واوریدله نو زه به د هغه سټ او وهم
نو هغوی ورته اوئیل چه ستاسو ملګری هم دا کلمه وائي نو دا ایت نازل شو
(اللباب)- او مؤمنان یې د دے د استعمال نه منع کړل اګرچه هغوی صحیح
معنی مراد کوله خو دا د دے د پاره چه یهودیان د دے نه منع شي ځکه چه
هغوی د دے باطله معنی اراده کوی او دلیل د دوی د وئیلو په سورة نساء ملګ
کښې دے- نو یهودیانو به د دے منع نه روستو وئیل چه دا نبی او صحابه
ډیر تعصب او حسد کوی ځکه چه دوی یو کلمه استعمالوی نو جائز وی
لیکن هر کله چه مونږ د هغے استعمال کوؤ نو بیا یې زمونږ د ضد د وجے نه
منع کړی؟- حاصل د جواب دا دے چه هر کله صفا کلمه شته دے (انظرنا)
نو د هغے استعمال پکار دے ځکه چه کوم خلق دغه کلمه استعمالوی او باطله
معنی ترینه اراده کوی هغه خو کافران او د درد ناک عذاب مستحق دی نو
دا منع د ضد او عناد د وجے نه نهٔ ده بلکه د کفر نه د بچ کیدلو د پاره ده-
باطله معنی د راعنا:- د هغے ډیر وجوه دی- اوله وجه مشهوره دا ده چه راعن
د رعونت نه اخستلے شوید ے او په عربی لغت کښې رعونت کمعقلتیا ته وئیلے شي
او په سریانۍ ژبه کښې یې هم دا معنی ده او الف یې په اخر کښې د نداء (اوان)
د پاره زیات کړلو او نبی د الله تعالیٰ ته بے وقوف (کمعقل وئیل) دا د هغه توهین
او کفر دے- دویمه وجه دا ده چه دوی اراده کوو په دے سره شپونکے (چروا‌ها)
د ګډو او بیزو او مطلب یې دا دۀ چه ته خو صرف د ګډو او بیزو او ښانو راعی یې
او دا د اهل حجاز و عادت وۀ (او په حدیث صحیح کښې دی چه هر یو نبی ګډے
بیزے څرولے دی او زمونږ نبی هم د مکے والو د پاره په قراریط باندې څرول
کول مخکښې د نبوت نه) یعنی ستا مناسبت د انسانانو د تربیت سره نیشته او
دا هم بے ادبی د نبی ده او کفر دے- دریمه وجه دا ده چه راعنا امر دے د رعایت نه
او د رعایت نه دوی اراده کولو حفاظت کول یعنی ته زمونږ نګهبان او ساتنه
کوونکے یې (د تکالیفو او مصیبتونو نه) او دا صفت په الله تعالیٰ پورے خاص
دے نو نبی له دا صفت ثابتول شرک دے (د دوی اګرچه دا عقیده زمونږ
د نبی په باره کښې نه وه لیکن دوی غوښتله چه دا موهمه کلمه د شرک

په صحابو کښې شائع شي نو په دوی کښې به شرك پټ پټ خورشي او بنا په دے دا کلمه نشر کول شرك او کفر دے۔ څلورمه وجه دا چه راعنا د باب مفاعله نه دے او مفاعله د جانبینو نه صدور غواړی یعنی مونږ ستا رعایت کوؤ تو ته زمونږ رعایت کوه نو دوی په دے لفظ کښې په نبی صلی الله علیه وسلم باندے خپل احسانات ښیږول او د هغه سره یے د خپلے برابرئ دعوی کوله (اللباب) او دا هم د نبی بے ادبی ده۔ پنځمه وجه د مصر په بعض تاریخونو کښې لیکلی دی چه مخکښې زمانه کښې د اهل مصر ډیر معبودان وو د ګوا عبادت یے کولو چه هغے ته به یے حاثور وئیلو او د نمر او سپوږمئ او ستورو وغیره عبادتونه یے کول لیکن نمر د دوی په نیز معبود اکبر وو هغه ته به یے امن راع یا راع وئیلو او د دوی عقیده ده چه د مصر بادشاه هم هغه جوړیږی چه په هغه کښې ظل (سورے) وی د نمر نو د دے وجے نه یے هغه ته فاراع وئیلو او بیا هغه لفظ نقل شو فرعون لفظ ته۔ نو راع د یهودو په مخکنئ اصطلاح مصری کښې لویئے معبود ته وئیلے شو نو دوی راعنا کلمه د دے وجے نه په مسلمانانو کښې خوروله چه دا مسلمانان خپل نبی صلی الله علیه وسلم ته معبود اکبر او وائی او په شرك کښې اخته شی۔ نو الله تعالی د دغے کلمے وئیلو نه منع اوکړله او اوفرمائیل یے چه يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا نو راعنا کلمه په نص صریح سره وئیل حرام دی او په طریقه د دلالت النص په دے منع کښې هر هغه کلمه داخل ده چه هغه موهم د کفر او د شرك وی یعنی د هغے صحیح معنی هم موجود او متعارف وی او د هغے بله معنی باطله وی نو دا سے کلمات وئیل حرام دی او دا سے تعبیر شامی ص ۲۵۳ کښې ذکر کړیدے (مُجَرَّدُ إِيْهَامِ الْمَعْنَى الْمُحَالِ كَافٍ فِي الْمَنْعِ عَنِ التَّلَفُّظِ بِهٰذَا الْكَلَامِ وَإِنِ احْتَمَلَ مَعْنًى صَحِيحًا) "صرف وهم د باطلے معنی پوره دے د پاره د منع کولو د لوستلو د هغه کلام نه اګرچه په هغے کښې احتمال د صحیح معنی وی"۔ او د دے قاعدے د لاندے په عرف کښې ډیر کلمات دی چه په هغے کښې صحیح معنی هم وی او باطله معنی پکښې هم وی لیکن ویونکی باطلے معنی ته خیال نه کوی۔ یو د هغے نه هغه کلمات دی چه بدعتیانو په درود تاج کښې داخل کړیدی (دَافِعُ الْبَلَاءِ وَالْوَبَاءِ وَالْقَحْطِ وَالْأَلَمِ) درود تاج یے هم مخترع دے او دا کلمات په هغے کښې موهم د شرك دی اګر چه صحیح معنی یے کیدلے شی چه نبی صلی الله علیه وسلم

به په ژوند کښ بلا کانے او دیا کانے او قحطونه دردونه په دعا کانو سره دفع کول لیکن ظاهری معنی دا ده چه نبی صلی الله علیه وسلم په دفع د بلیاتو وغیره اختیار او تصرف لری او دا عقیده خو شرک ده د قرآن د قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا (سورة جن سـ۲۱ـ) نه بالکل خلاف عقیده ده نو د کلماتو نه په سختئ سره منع کول پکار دی فتاوی رشیدیه په صـ۵۶ـ او مجموعة الفتاوی صـ۲۳ـ کښ دا یئے د موهماتو نه شمار کړیدی - دویم د هغے نه عبد الرسول عبد النبی او د دے پشان نومونه ایښودل دی اګرچه د هغے تاویل کیدا شی چه عبد په معنی د غلام او تابعدار او خدمتګار دے لیکن ظاهری معنی یئے بندګی کوونکے دے او د دے اضافت کول غیر الله تعالیٰ ته حرام دے دا رنګ شرح فقه اکبر کښ یئے لیکلی دی او سورة العمران سـ۷۹ـ کښ هم د دے نه منع راغلے ده - دریم لفظ د حضرت او حضور دے او خاص په وخت د استعمال کښ د پاره د غائب یعنی اګرچه په عرف کښ حضرت او حضور په ځائے د ادب کښ استعمالیږی لیکن په دے کښ د باطلے معنی دوه وجوه دی اوله وجه دا ده چه حضرت او حُضور دواړه مصدر و نه دی د یو بنده چه غائب وی داصفت کول د عقیدے د حاضر ناظر او د علم د غیب وهم پیدا کوی او حمل د معنی مصدری مبالغه پیدا کوی هاں د حاضر شخص په وصف کښ لفظ حضور نقصان نه لری - او دویمه وجه خاص ده په لفظ حضرت پورے چه دا د متصوفه ملحدینو په اصطلاح کښ د مرتبے د وحدة الوجود د حلول یو اطلاق دے بکر بن زید په معجم المناهی اللفظیه صـ۲۳۳ـ کښ لیکلی دی چه معنی یئے دا ده (چه دا د فاسد اصطلاحاتو نه دے او صوفیه په دے سره مراد کوی فناء د رب د بنده په بنده کښ او دا پشان د حضرت دے په نیز د ملحدینو چه اراده کوی دوی په دے سره حضرت د جمیع د وجود په یو وجود کښ) او د دے حواله یئے ورکړیده په مدارج السالکین صـ۲۱۶/۳ـ او الروض الانف صـ۲۵۹/۳ـ لیکن تعجب کا هل حسد و عناد نه چه هغوی په نورو خلقو باندے استعمال د موهم الفاظو منع کوی او د خپلو مشرانو په باره کښ غائبانه دا الفاظ استعمالوی او ځان له د جواز یے دلیله لارے جوړوی - دا رنګ ابن قیم په الجواب الکافی کښ ډیر کلمات موهمه شمار کړیدی چه د هغے نه منع ضروری ده لکه مَا شَاءَ اللهُ وَمَا شَاءَ فُلَانٌ - هٰذَا مِنْ بَرَكَةِ اللهِ

وَ ا برکة فلانٍ. اَنَا فی حفظ اللہ و حفظ فلانٍ. اَنَا مُتَوَکِّلٌ عَلَی اللّٰہِ وَعَلٰی فلانٍ وغیرہ
(ځکه چه دالله تعالی خوښه وی او د فلانی. دا د برکت دالله نه دے او د برکت د فلانی نه دے نه په حفاظت دالله تعالی او د فلانی کښی یم. زما توکل دے په الله تعالی او فلانی باندے.

قاعده: که یو لفظ کښی وهم د باطلے معنے وی لیکن دلیل شرعی موجود وی د هغے په ورد باندے نو د هغے استعمال جائز دے لکه سمیع او بصیر او رؤف رحیم مولٰی او رشید صفات دالله تعالی وی لیکن د بنده په صفاتو کښی هم نقل دے (په معنی مناسب د بندګانو سره) نو د هغے استعمال منع نه دے

فائده [1]: د دے نه معلومه شوه چه مشابهت د کفارو مشرکینو مبتدعینو سره په اعمالو اعتقادو لباس او افترو او عبادا تو د هغوی کښی منع دے. ابن کثیر و ثیلی دی او حدیث د مَنْ تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ ئے نقل کړے دے.

فائده: یٰاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا: خطاب په قرآن کریم کښی 89 کرته راغلے دے په دی خطاب سره مراد د بیر شرافت د دی امت دے. د ابن مسعودؓ روایت دے چه هغه ته یوسړے راغے ورته ئے اُووئیل چه ما ته وصیت وکړه هغه ورته اُووئیل چه هرکله په قرآن کښی واورے. یٰاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا: نو ښه غوږ ورته کیږده چه ورپسے به د خیر په باره کښی امر وی یا به د شر نه نهی وی. نو په دی 89 خطابا تو کښی 43 او امر دی او 28 نواهی دی او 18 اخبار دی چه په هغے کښی د اتو مرجع او امر و ته ده او د لسو مرجع نواهی ته ده. او دغه او او امر نواهی څه د پاسه 70 شعبے د ایمان لری په ضرف د تکرار سره.

وَقُوْلُوا انْظُرْنَا: دا امر په دا سے لفظ سره دے چه په هغے کښی باطله معنی نشته او نظر په معنی د انتظار او مهلت سره دے یعنی په خبرو کښی مونږ ته دمه او کړه او بل قول دا دے چه نظر په معنی د فکر او توجه کولو سره دے. وَاسْمَعُوْا. سوال: هرکله چه غوږونه د انسان روغ وی نو اوازونه اوریدل خو بے اختیار دی نو په هغے باندی امر ولے او کړے شو؟ جواب [1]: مراد د دی نه غوږ و نه اونګارول دی او ریدلو د خبرو د رسول الله صلی الله علیه وسلم ته دا بتداء نه د باره د دے چه بیا اُنْظُرْنَا ته ضرورت نه پریوځی. جواب [2]: مراد د سمع نه اطاعت او قبولیت دے. یعنی [illegible] اُنْظُرْنَا و [illegible]

كَفَرُوْا مِنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ وَلَا الْمُشْرِكِيْنَ اَنْ يُّنَزَّلَ

دَ كتابيانو نه اونه دَ مشركانو نه چه نازل كړے شي

عَلَيْكُمْ مِّنْ خَيْرٍ مِّنْ رَّبِّكُمْ ۗ وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ

په تاسو باندے څه خير دَ طرف دَ رب ستاسو نه - او الله تعالىٰ خاص كوي

بِرَحْمَتِهٖ مَنْ يَّشَآءُ ۗ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ ﴿١٠٥﴾

په رحمت خپل سره چا لره چه اوغواړي - او الله تعالىٰ خاوند دَ لوئے فضل دے -

مقصد نه دے بلكه په هغې پسے په خبره باندے عمل كول هم ضروري دي په خلاف دَ يهوديانو نه چه راعنا په ئے اوئيلو او بيا په ئے اطاعت نه كوؤ۔

جواب ؎:- مراد په دے كښ تاكيد دے يعني لَا تَقُوْلُوْا رَاعِنَا اوقُوْلُوا انْظُرْنَا (نهي او امر) پوره داورئ چه مخالفت ترينه اونه كړئ -

وَلِلْكٰفِرِيْنَ عَذَابٌ اَلِيْمٌ په دے كښ مقصد رد دے په يهوديانو باندے چه لفظ راعنا استعمالوؤ نكي نبي صلى الله عليه وسلم ته په اصل كښ كافران دي، دَ كفر نشر و اشاعت كول غواړي -

ف ؎ په دے ايت كښ ذكر دَ دوه علتونو دے دَ پاره دَ ما قبل حكم چه هغه منع دَ تقليد او تشبيه نه ده دَ كافرانو سره - اول علت سخت بُغض او حسد دَ هغوي دَ مؤمنانو سره او دويم انعاماتِ خاصه دَ الله تعالىٰ په مؤمنانو باندے -

مَا يَوَدُّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا ، وَدٌّ محبت دَ زړه ته وئيلے شي او دلته مراد په نفي دَ وَدٌّ سره سخته دشمني او بغض دَ هغوي دے - مِنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ مِنْ دَ پاره دَ تبعيض يا دَ بيان دے - وَلَا الْمُشْرِكِيْنَ عطف دے په اهل باندے او لا دَ پاره دَ تاكيد دَ نفي دے او عطف په مغايرت ذاتي باندے حمل دے نو مقصد دا دے چه دَ كَفَرُوْا دوه قسمونه دي يو كتابي او بل غير كتابي يا عطف دَ صفت دے په صفت باندے ذات يو دے يعني كتابي چه كفر كوي او شرك كوي او دا رنګ په سورة بينه سل كښ هم دي يا دا عطف دے په الَّذِيْنَ باندے او حالتِ جرّي دَ الْمُشْرِكِيْنَ دَ وجے دَ جوار نه دے ليكن اول قول اصح دے -

سوال:- دا عطف دلالت كوي چه اهلِ كتابو ته مشرك نشي وئيلے كيدے اګرچه شرك كوي؟ جواب:- دا دليل ښكاره نه دے دَ دوه وجونه اوله وجه

خو دا ده چه دا عطف د صفت دے په صفت باندے یعنی کتابی کافرا و مشرک دی لکه چه مخکښ ذکر شول او که عطف د ذات وی په ذات باندے نو دے وجه دا ده چه د کتابیانو کافرانو خپل وصف مشهوره شته چه اهل الکتاب دے اگر چه کافر او مشرک دی او د غیر کتابی خویل وصف مشهوره نیشته سیوا د مشرک نه نو دا دلالت نه کوی په دے خبره باندے چه کتابی (شرک کوونکی نه) مشرک نشی وئیلے کیدے ځکه نصوص په دے کښ موجود دی چه د مشرک کتابی او غیر کتابی دواړو باندے اطلاق کیږی لکه په سورة انعام ۱۲۱ او سورة یوسف ۱۰۶ کښ عموم دے او سورة بقره ۱۳۵، سورة آل عمران ۶۷ کښ اشارة النص دے چه کتابیان مشرکان دی او حدیث د اخْرِجُوا الْمُشْرِكِيْنَ مِنْ جَزِيْرَةِ الْعَرَبِ چه عمر رضی الله عنه وئیلی دی په وخت د جلا وطن کولو د یهودیانو کښ۔ هاں د کتابی مشرک او غیر کتابی په مینځ کښ په بعض احکامو کښ فرق شته دے د هغے چه دا وجه ده۔ دا تفصیل په انشاء الله په تشریح د ۲۲۱ کښ راشی۔ اَنْ يُّنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِّنْ خَيْرٍ مِّنْ رَّبِّكُمْ، ظاهر دا ده چه د دے نه هر انعام د الله تعالٰی مراد دے دینی وی او که دنیوی وی ځکه چه د مؤمنانو هر خیر او نعمت سبب د غضب د کافرانو دے لکه په سورة آل عمران ۱۲۰ کښ دی او په دے عموم کښ وحی او لفظ د انْظُرْنَا هم داخل دی۔ وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهٖ مَنْ يَّشَآءُ، دا دویم علت دے یعنی تاسو الله تعالٰی په خپل رحمت سره خاص کړی یئ نو تشبیه د کافرانو سره مکوئی دا رنګ دا دفع د یو وهم ده هغه وهم دا دے چه کافران مشرکان هر کله ستاسو په خیر باندے خفه کیږی نو ایا قدرت لری چه خیر په تاسو باندے بند کړی جواب او شو چه دا په اختیار د الله تعالٰی کښ دے۔ رحمت نه مراد نبوت دے په قول د علی رضی الله عنه سره او اسلام دے په قول د ابن عباس رضی الله عنهما اول خاص دے په نبی صلی الله علیه وسلم پورے په اخری اُمت کښ او دویم عام دے ټولو امتیانو د هغه نه۔ مَنْ يَّشَآءُ او مشیت د الله تعالٰی په حکمت باندے بناء وی معلومه شوه چه په الله تعالٰی باندے هیڅ خیز واجب نه دے او په هغه باندے د هیچا حق نیشته (سراج المنیر)۔ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ، مراد د فضل نه ابتداء د احسان ده بغیر د علت نه په دیکښ اشاره ده چه اختصاص د رحمت په بو انسان باندے د هغه انسان په مخکنی احسانا تو باندے موقوف نه دے

مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَاْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ

هغه چه منسوخ کړو یو ایت یا هیر کړو هغه ستاسه نو راوړو مونږ غوره د هغې نه

اَوْ مِثْلِهَا ؕ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيْرٌ ﴿١٠٦﴾

یا یشان د هغې - ایا ته نه پوهیږې چه یقیناً الله تعالیٰ په هر څه باندې قادر دے -

دا سے په سورة آلعمران ٧٢ کښې هم ذکر دی -

ربط د دے د مخکښې سره دا دے چه هر کله د راعنا په ځائے باندے اُنْظُرْنَا کیښودلے شو نو دا مثال د نسخ دے ځکه اوس حکمت د نسخ ذکر کوی او دا جواب دے د پنځم اعتراض د یهودیانو هر کله چه په راتللو د قرآن کریم سره د تورات او انجیل ډیر احکام منسوخ شول نو هغوی اعتراض اوکړو چه نسخ په کلام د الله تعالیٰ کښې نشی کیدلے ځکه چه دا دلالت کوی په ناخبرئ د الله تعالیٰ باندے چه کله یو حکم کوی او کله بل حکم - دا رنګ د نبی صلی الله علیه وسلم په ژوند کښې ډیر احکام منسوخ شول - قبله - خمر - میسر - صوم - عاشورا وغیره نو یهودیانو اعتراض اوکړو چه دا څنګه نبی دے چه کله یو حکم کوی او کله بل نو دے په خپل دین کښې کمزورے دے نو په دے ایت کښې د هغې جواب اوشو چه نسخ د طرف د الله تعالیٰ نه واقع کیږی او د هغې ډیر حکمتونه دی - د یهودیانو مقصد په دے اعتراض کښې دا وو چه د خپل کتاب (تورات) منسوخیت په بل کتاب سره نه منی دا رنګ اوس وخت کښې هم کله چه په یو مسئله باندے یو تقلیدی عمل کوی یا په دلیل ضعیف (چه دے خیال کوی چه دا قوی دے) باندے روان وی لیکن هر کله چه ده ته صحیح دلیل شرعی معلوم شی او د هغه مخکښې دلیل ضعف ورته ښکاره شی نو دے په هغه مخکښې مسئله باندے عمل پریږدی او په قوی دلیل باندے عمل شروع کړی نو جاهل متعصب اعتراض کوی چه دا شخص جاهل دے کله په یو طریقه عمل کوی او کله په بله باندے نو دا مشابهت دے د یهودیت سره - مَا نَنْسَخْ ما موصوله دے او معنی د شرط لره متضمن دے - نسخ ماده په قرآن کریم کښې څلور کرته ذکر ده په څلور معانی سره استعمالیږی اول په معنی د لیکلو سره لکه په سورة جاثیه ٢٩ او سورة اعراف ١٥٤ کښې - دویم په معنی د زائیل کولو او محو کولو لکه په سورة حج ٥٢ کښې - دریم په معنی د نقل

کولو لکه مناسخه دَ میراث او عقیده دَ تناسخ دَ ارواحو- څلورم په معنی دَ تبدیل سره لکه په دے آیت کښ په تفسیر دَ آیت دَ سورة نحل سلنا سره - او نسخ په اصطلاح دَ شرع کښ په نیز دَ بعضِ علماؤ بدلول دَ نص دی دَ تلاوت یا دَ حکم دَ هغے په عام کولو دَ خاص سره یا خاص کولو دَ عام یا په مقید کولو دَ مطلق سره یا په مطلق کولو دَ مقید سره - او دا معنی ډیره عامه ده حتی چه بعضِ علماؤ په قرآن کښ پنځه سوه آیاتونه منسوخ وئیلی دی او په نیز دَ نورو علماؤ نسخ زائیل کول دَ حکم دی چه ثابت شوی وی په یو نص سره په بل نص بانډے چه دَ هغې نه روستو راغلی وی او روستو والے ئے په صحیح دلیل سره ثابت وی او په دے معنی باندے علماؤ صرف یو ویشت آیاتونه منسوخ لیکلی دی دا سے علامه سیوطی په اتقان کښ لیکلی دی او امام ولی الله دهلوی په الفوز الکبیر کښ دغه آیاتونو دا سے معانی لیکلی دی چه دَ هغے په سبب صِرف پنځه آیاتونه منسوخ پاتے شویدی- لیکن په دغه پنځه آیاتونو کښ دا سے تأویلات شته دے چه دَ هغے دَ وجے نه هغے ته مطلقاً منسوخ نشی وئیلے کیدے یعنی په یو معنے سره په منسوخ وی او په بله معنی سره په منسوخ نه وی-

تنبیه :- دَ دے مطلب دا نه دے چه په قرآن کښ منسوخ آیاتونه بالکل نیشته بلکه مقصد دا دے چه دا سے آیت چه تلاوت ئے منسوخ نه وی نو هغه مِنْ کُلِّ وجه منسوخ الحکم نه وی بلکه یو حکم ترینه منسوخ وی او نور احکام په کښ باقی وی نو بیخ کندی دَ آیت نه راځی- (نور تفصیل دَ مسئلے دَ نسخ په تنشیط الاذهان کښ اوګورئ)-

فائده :- نسخ درے قسمه دے اول دا چه تلاوت او حکم دواړه منسوخ وی- دویم دا چه صِرف تلاوت منسوخ وی او حکم باقی وی- دریم دا چه صِرف حکم منسوخ وی او تلاوت باقی وی-

نُنْسِهَا دَ نسیان نه اخستے شویدے او یو مفعول ئے پټ دے نُنْسِکَهَا دَ قتاده نه روایت دے چه الله تعالیٰ به دَ خپل نبی نه بعضِ وحی هیره کړه او بعضِ به ئے منسوخ کړه ربیع او عبید بن عمیر وئیلی دی چه دا په معنی دَ پورته کولو دے ستاسو نه او دَ ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دے چه نسیان دلته په معنی دَ پریښودلو دے او دَ ابن زید نه نقل دے چه دا په معنی دَ محو کولو سره دے. او په بل قراءت کښ په همزه سره دے (ننسئها) په معنی

تاخیر (روستو کولو)۔ او دلته فرق په مینځ د نسخ او د إنساء کښ په پنځو وجو سره دے اول مَا نَنْسَخْ هغه چه ختم کړو مونږ تعبدا (بندګی) په تلاوة یا حکم یا دواړو سره او نُنْسِهَا یا پریږدو هغه په خپل حالت یا ندے بغیر د بدل نه۔ دویم مَا نَنْسَخْ هغه چه بدل کړو مونږ تلاوت د یو ایت یا حکم د هغې یا دواړه و نُنْسِهَا یا وران کړو هغه ستا د زړه نه (د حفظ نه) دا خو د صحابه کرامو د پاره واقع دے بالاتفاق او د نبی صلی الله علیه وسلم د پاره په دے کښ اختلاف دے مفسرینو دلته د هغې تفصیل ذکر کړے دے۔ دریم مَا نَنْسَخْ هغه حکم د ایت چه مونږ زائیله کړو هغه د قرآن نه تلاوت یې باقی وی یا نه وی۔ او نُنْسِهَا هغه تلاوت د ایت چه لرے کړو مونږ هغه برابره خبره ده که حکم یې پاتے وی او که نه وی پاتے۔ څلورم مَا نَنْسَخْ هغه چه بدل راوړو مونږ یو ایت په ځائے د بل ایت او نُنْسِهَا یا هغه چه لرے کړو مونږ بغیر د بدل نه۔ پنځم مَا نَنْسَخْ هغه چه پورته کړو مونږ روستو د نازلولو نه او نَنْسَئُهَا (په همزه سره) یا روستو کړو نازلول د هغې یا منسوخ کول د هغې (او په قراءة د غیر مهموز دا معنی نیشته هاں که چرے تحقیق د همزه او کړے شی په حذف سره) نَاْتِ بِخَیْرٍ مِّنْهَا خیریت عام دے، په کولو کښ د مخکښ نه اسان وی او د مصلحت سره به برابر وی او زیات وی په ثواب کښ۔ اَوْ مِثْلِهَا مثلیت په عمل کښ یا په ثواب کښ لیکن چه په مصلحت سره ډیر برابر وی د دے د پاره چه د بدلولو فائده ښکاره شی۔ د دے مثال نسخ د بیت المقدس د قبلے دے کعبے طرف ته۔ دا دواړه په هغه معنی پورے خاص دی چه په هغې کښ د بدل راوړلو اشاره وی چه هغه دویم او دریم او څلورم او پنځم احتمال دے۔

فائده:۔ نسخ دلیل د جهل نه دے بلکه دلیل د علم بلیغ او حکمت دے لکه یو ماهر ډاکټر یا طبیب د یو مریض د پاره د موسم په تغیر سره دوائی بدلوی دا رنګ د یو نوع یو مریض له یو قسم دوائی ورکوی او د غسے چه بل مریض وی نو هغه له بل قسم دوائی ورکوی د طبائعو د اختلاف د وجے نه، نو الله تعالٰی د خپل مخلوق په طبائعو او حالاتو باندے پوره علم لری نو د هر یو زمانے د اُمت د پاره جدا جدا احکام (فرعی) مقرر کوی و په هره تبدیلئ او بدلون کښ خیریت او منفعت د اُمت مقصود وی۔

اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ لفظ د اَلَمْ تَعْلَمْ او اَلَمْ تَرَ او د دے

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللّٰهَ لَهٗ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ
ایا ته نه پوهیږې چه یقیناً خاص الله تعالی لره بادشاهي ده د آسمانونو

وَالْأَرْضِ ۗ وَمَا لَكُمْ مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ مِنْ
او د زمکې. او نیشته تاسو لره سیوا د الله تعالی نه هیڅوک

وَّلِيٍّ وَّلَا نَصِيْرٍ ﴿۱۰۷﴾ أَمْ تُرِيْدُوْنَ أَنْ تَسْأَلُوْا
دوست او نه مددګار. ایا غواړئ تاسو چه تپوس نه اوکړئ (په طریقه د اعتراض)

پشان نور استعمالیږی د پاره د تنبیه په یو یهی (نیه نیمکارۍ) ځایونو کښې او داخطاب نبی صلی الله علیه وسلم ته دے او مراد تری نه ټول اُمت دے یا خطاب دے هر هغه چا ته چه په هغه کښې اهلیت د خطاب شته. او کُلِّ شَیۡءٍ هر څیز او په هغې کښې داخل دے بدل راوړل د یو آیت په ځائے د بل چه د هغه نه خیروی یا په دنیا یا په آخرت کښې یا د هغې مثل راوړل. اشاره ده چه نسخ کول دلیل د عجز او بے علمئ نه دے لکه چه د یهودیانو خیال دے بلکه دلیل د قدرت او علم کلی دے.

نکته په دے کښې هم تنبیه ده په عموم د بادشاهئ د الله تعالی ټولو اسمانونو او زمکو او مابین د هغے ته او لفظ د لَهٗ ئے مخکښې راوړے دے د پاره د دلیل د حصر او تخصیص نو دلالت کوی په رد د شرک فی التصرف باندے. ابن جریر وئیلی دی چه عرب هر کله خبره کوی د مملکت او سلطان نه نو لفظ د مُلک په عموم سره ذکر کوی او هر کله چه خبره کوی د تصرف او د مِلک نه نو مِلک ذکر کوی په خصوص سره. نو مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ اشاره ده چه اوامر نواهی او بعض منسوخ کول او بعض باقی ساتل اختیار د الله دے او دلیل دے د بادشاهئ کُلّی د هغه نو د نسخ نه انکار کول په اصل کښې انکار دے د بادشاهئ د الله تعالی نه. وَمَا لَكُمْ مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ مِنْ وَّلِيٍّ وَّلَا نَصِيْرٍ په دے کښې اشاره ده ترغیب د طاعت د الله تعالی او انقیاد د حکم د هغه نه په منسوخ او غیر منسوخ احکامو او حدودو الهیه کښې او یرے نه کولو نه د هغه چا نه چه اعتراض نه کوی ځکه چه ستاسو د پاره سیوا د الله تعالی نه څوک انتظام چلوونکے، دفاع کوونکے او نصرت کوونکے نیشته. وَلِیٍّ په معنی د قیّم (انتظام چلوونکے) او مالك

رَسُوْلَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوْسٰى مِنْ قَبْلُ ط

دَ رسول ستاسو نه لکه څنګه چه تپوسونه کیدے شول دَ موسٰی علیه السلام نه دَ دے نه مخکښ

وَمَنْ يَّتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْاِيْمَانِ فَقَدْ

او چا چه واخستو (خوښ ئے کړو) کفر په بدل دَ ایمان کښ نو په تحقیق سره

ضَلَّ سَوَآءَ السَّبِيْلِ ﴿۱۰۸﴾ وَدَّ كَثِيْرٌ مِّنْ

دا وړیدو دے دَ برابر لارے نه۔ غواړی ډیر دَ

دَ نفعے او ضرر دے نو ټول امور په اکمل او اصلح طریقه باندے چلوی۔ او
نَصِیْر مدد او اعانت کوونکے دے یعنی دَ نقائصو او مفاسدو نه بچ ساتونکے دے۔
او دا دواړه صفات ئے دَ دے وجے نه جمع کړیدی چه مالک کله په تصرت باندے
قدرت لری او کله نه لری۔ او نَصِیْر هم کله مالک وی او کله نه وی۔
فائده:۔ صیغه دَ وَلِی مفرد په قرآن کښ څلور څلویښت کرته او په صیغه دَ جمع سره
دوه څلویښت کرته ذکر دے ۱۔ اثبات دَ ولایت په مینځ دَ عبادو مؤمنانو کښ په
معنی دَ دوستانه او ملګرتیا کول لکه سورة انفال ۷۲ سورة توبه ۷۱۔ ۲۔ اثبات
دَ ولایت په مینځ دَ کافرانو کښ او دَ شیطان سره په معنی دَ ملګرتیا کولو او خبره
منل دَ یو بل لکه سورة جاثیه ۱۹ سورة نساء ۷۶ سورة انفال ۷۳۔ ۳۔ اثبات
دَ ولایت دَ الله تعالٰی مطلقًا لکه په سورة شورٰی ۹، ۲۸ دا په معنی دَ اختیارمند
او واکدار او مالک دے ۴۔ اثبات دَ ولایت دَ الله دَ پاره دَ مؤمنانو، په معنی دَ مددګار
خاص لکه په سورة نساء ۴۵ سورة العمران ۶۸ او سورة اعراف ۱۵۵ ۵۔ نفی
دَ ولایت دَ غیر الله عمومًا څلویښت کرته لکه په سورة بقره ۱۰۷ سورة انعام ۵۱
سورة توبه ۱۱۶، ۱۱۶۔ ۶۔ زجر په ولایت دَ غیر الله باندے شپږ کرته لکه په
سورة کهف ۵۰، ۱۰۲ سورة عنکبوت ۴۱۔ ۷۔ او تهی دَ ولایت دَ کافرانو نه اووه
کرته لکه په سورة نساء ۸۹ سورة العمران ۲۸ کښ۔ معانی دَ ولی په قرآن کښ
بچ کوونکے، تدبیر کوونکے، دوست، مددګار، وارث، نائب، ملګرے دے نو په هر ځائے کښ
خپله مناسب معنی مراد ده۔
۱۰۸ اوس روستو دَ جواباتو دَ بعض شبهاتو دَ یهودیانو ته زجر ونه ذکر کوی
په ناکاره اعمالو او اقوالو دَ هغوی باندے۔ نو په دے آیت کښ اول زجر دے

په اعتراضاتو کولو سره په اخري رسول باندے۔
اَمۡ تُرِيۡدُوۡنَ: اَمۡ دلته منقطعه دے په معنیٰ د بَلۡ اَ باندے او په دے خطاب کښې د مفسرينو درے اقوال دی۔ اول قول، چه دا خطاب دے مشرکينِ عرب ته۔ او د دوی سوالات (په طور د ضد او عناد سره) متعلق وُو د طلبِ معجزاتو سره چه د هغې ذکر په سورة اسراء ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳ کښې شوے دے۔
سوال:- د دوی نه دا سوال خو بالفعل موجود وُو نو دلته اراده ئې ولے ذکر کړیده؟ جواب ۱: منع د ارادے نه په طريقه د مبالغے سره ده۔
جواب ۲: اراده متعلق ده د کَمَا سُئِلَ اه سره يعنې سوالونه کوئ او اراده لرئ چه په دے سوالونو سره دا رسول خفه شي پشان د موسیٰ عليه السلامؑ۔
دويم قول، چه دا خطاب دے صحابه کرامو ته او سوال نه مراد سوال د هغه څيز دے چه د هغې په بحث کښې خير نه وی لکه په سورة مائده ۱۰۱ کښې دی او اراده په خپله معنیٰ سره ده۔ دريم قول، دا خطاب دے يهوديانو ته او دا قول غوره کړے دے اکثر مفسرينو د دے وجے نه چه د دے نه مخکښې او روستو تول د يهوديانو بحث دے۔ او د دے قول په بنا اراده په طور د تاکيد او مبالغے سره ده او سوال نه مراد هغه دے چه په سورة نساء ۱۵۳ کښې ذکر دے او د دے پشان نور عنادی سوالات دی۔
رَسُوۡلَكُمۡ: په دے خطاب کښې تخصيص مراد نه دے بلکه احسان ښودل مراد دی او اشاره ده عموم د رسالت د اخري رسول صلی الله عليه وسلم ته۔
كَمَا سُئِلَ مُوۡسٰى مِنۡ قَبۡلُ، دلته تشبيه په ايذاء ورکولو او په ضد او په عناد کښې ده او سوالونه په موسیٰ عليه السلام باندے د بنی اسرائيلو ډير وُو لکه په سورة بقره ۵۵ او سورة اعراف ۱۳۸ کښې او نور د دے پشان چه په هغې سره موسیٰ عليه السلام ته ايذاء ورکول مقصد وُو۔
وَمَنۡ يَّتَبَدَّلِ الۡكُفۡرَ بِالۡاِيۡمَانِ: چه مراد د دينه مشرکين يا يهوديان دی نو تبديل نه مراد کفر اخستل دی د ايمان په مقابله کښې او که خطاب صحابو ته وی نو تبديل نه مراد مرتد کيدل دی او په دے کښې اشاره ده چه د نبی د معجزاتو نه مخ اړول او په هغه باندے اعتراضونه او طعنونه کول کفر دے۔
فَقَدۡ ضَلَّ سَوَآءَ السَّبِيۡلِ، سواء وسط ته وائي او مراد ترينه مستقيم لاره ده او دا دليل دے چه بدلول د کفر په ايمان سره سبب د کامل ضلال دے۔

أَهْلِ الْكِتٰبِ لَوْ يَرُدُّوْنَكُمْ مِّنْ بَعْدِ إِيْمَانِكُمْ كُفَّارًا ۚ

کتابیانو نه (اړول ستاسو) چه واړوی تاسو روستو د ایمان ستاسو نه کفر کوونکی

حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ

په وجه د حسد (چه پیدا شوی دے) د نفسونو د دوی نه روستو د دے نه چه ښکاره شو

لَهُمُ الْحَقُّ ۚ فَاعْفُوْا وَاصْفَحُوْا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ

دوی ته حق - نو معاف کوئ او بے پرواشئ د دوی نه ترد دے پورے چه راوړی الله تعالیٰ

بِأَمْرِهٖ ۗ إِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿۱۰۹﴾

حکم خپل - یقینًا الله تعالیٰ په هر څه باندے قدرت لرونکے دے۔

۱۰۹ په دے آیت کښ دویم زجر دے په عمل د اهل کتابو باندے چه مرتد کول د مؤمنانو دی د ایمان او اسلام نه او دغه سوالونه او شبهات چه مخکښ آیت کښ ذکر شول، یو سبب دے د مرتد کولو د پاره . وَدَّ د زړه تمنا ته وئیلے شی مراد دلته پوره کوشش کول د هغوی دی - كَثِيْرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتٰبِ دا لفظ یهود او نصاریٰ دواړو ته شامل دے ځکه چه په دے فعل کښ دواړه شریک دی - لَوْ يَرُدُّوْنَكُمْ لو مصدریه دے او د تاکید د تمنا د پاره دے او دا لے په سورة العمران ۶۹ کښ هم دی - حَسَدًا ماده د حسد په قرآن کښ پنځه کرته ذکر ده . او دا لے په سورة نساء ۵۴ کښ هم ذکر دے او منافقین د دے تهمت لګوی په مؤمنانو باندے لکه په سورة فتح ۱۵ کښ او د دے په قباحت باندے لوے دلیل دا دے چه امر شوے دے په تعوذ غوښتلو د دے نه په سورة فلق ۵ کښ - حسد تمنا کول د زوال د نعمت الهیه دی د هغه چا نه چه په هغه باندے خاص نعمت د الله تعالیٰ شوے وی او کله کوشش هم کوی د هغے د زائل کولو د پاره او امام رازی د دے اووه اسباب لیکلی دی - (۱) خپل ځان عزت مند ګنړل - (۲) ذلیل چا نه خدمت اخستل - (۳) عجب او تکبر کول - (۴) بیره د فوت کیدو د خپل مقصد - (۵) مینه کول د مشرئ او د نیوی مرتبو سره - (۶) بخل او حرص کول په خیر د ینداگانو د الله تعالیٰ سره - نور تفصیل یئے په تفسیر کبیر کښ ذکر دے.

او حسد هر قسم چه دے نو هغه مذموم او ګناه دے او د دے بعض تفصیل به په تفسیر

وَاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ۗ وَمَا تُقَدِّمُوْا

او پابندی کوئ دَ مونځ او ورکوئ زکوٰة - او څه چه مخکښ اولیږئ

لِاَنْفُسِكُمْ مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوْهُ عِنْدَ اللّٰهِ ؕ

دَ پاره (دَ فائدے) دَ ځانونو ستاسو څه نیک عمل او به مومئ (ثواب دَ هغې) دَ الله تعالیٰ سره

دَ سورة فلق کښ راځي او دَ دے نه ګناهونه کبیرة پیدا کیږی لکه چه دَ واقعے دَ یوسف علیه السلام نه په حسد کولو دَ رونړو دَ هغه کښ تفصیلاً معلومیږی او حسد کله په معنی دَ غبطه (اغتباط) سره دی او مراد دَ هغے نه تمنا کولَ مثل دَ نعمت دَ بل چا دی چه هغے ته سیالی وئیلے شی او امام بخاری باب ایښے دے باب الاغتباط فی العلم والحکمة او په دے کښ حدیث ذکر کړے دے لا حسد الا فی اثنتین (الحدیث) یعنی په دے حدیث کښ حسد په معنی دَ سیالئ کولو دے. مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ دا صفت دَ حسدًا دے یعنی دا حسد دَ دوی دَ خبیث نفسونو نه راپیدا شوید ے یا متعلق دے په وَدّ پورے یعنی دا تمنا او حسد دَ حق پرستئ او دیانت دَ وجے نه نه دے بلکه دَ نفسانی خواهش نه دے. مِنْۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ، حق توحید او صدق دَ آخری رسول او دَ قرآن کریم دے چه دَ هغے په هر قسم دلیلونو او معجزاتو سره وضاحت کړے شوے دے.

فَاعْفُوْا وَاصْفَحُوْا، دَ دے ځائے نه پنځه اخلاق او اعمال ذکر کوی په وخت دَ تیګاړه کیدلو دَ حسد دَ حاسدانو کښ. اول عفو کول دویم صفح کول. دَ دے مراد سرهٔ دَ فرق نه دا دے چه عفو نه راتیول دی په هغه جرم سره چه ستاسو په باره کښ اوکړی لکه سب وشتم بے عزتی کول ستاسو وغیره او صفح یعنی دَ هغے اثر دَ زړه نه لرے کول او عملاً هم دَ معافئ اظهار کول دی (قرطبی).-دویم فرق، عفو تجاوز کول دی دَ دوی دَ شبهاتو او سوالاتو نه او صفح دَ دوی دَ جواب کولو نه اعراض کول دی. دریم فرق، عفو دَ دوی محبت دَ زړونو نه محو کول دی او صفح دَ دوی دَ دوستانے او تعلقاتو نه مخ ګرځول دی.

فائده:- دلته بعض مفسرینو وئیلی دی چه عفو او صفح کول منسوخ شوی دی په هغه آیاتونو سره چه په هغے کښ حکم دَ قتال کولو دے دَ اهل کتابو کافرانو سره لیکن دَ دے اول جواب دا دے چه په دے کښ غایه ذکر ده په

إِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿۱۱۰﴾ وَقَالُوا

یقینًا الله تعالیٰ په هغه عملونو چه تاسو یئ کوی لیدونکے دے۔ او دوی وائی

لَن يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًا

هیچرے به داخل نه شی جنت ته مګر هغه څوک چه یهودی وی

أَوْ نَصَارَىٰ ۗ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ۗ قُلْ هَاتُوا

یا نصرانی وی ۔ دا آرزوګانے د بے دلیله خبرے) د دوی دی۔ ته ورته اووایه راوړئ

بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿۱۱۱﴾ بَلَىٰ

یقینی دلیل ستاسو که تاسو رشتینی یئ ۔ بلکه

حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ ا ه سره او په منسوخ اصطلاحی کښ غا یه ذکر نه وی بلکه حکم مطلق وی۔ او دویمه وجه دا ده چه دا اخلاق دی په وخت د دعوت کښ منافی د قتال سره نه دی نو قول د نسخ ته حاجت نیشته۔ بِأَمْرِهِ، مراد د دے نه امر د قتال د دوی دے یا غلبه د مسلمانانو یا توفیق د ایمان ورکولو دوی ته او الله تعالیٰ په دے ټولو کارونو قدرت لری د دے وجے نه ورپسے یئ اوفرمائیل چه إِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ۔

سلللہ په دے کښ د دریے) داب ذکر کوی۔ اقامة الصلوٰة۔ ایتاء الزکوٰة او نقد یم د عمل د خیر۔ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُم مِّنْ خَيْرٍ، د اجر د حصول د پاره دوه شرطونه ذکر دی اول لِأَنفُسِكُمْ یعنی چه نیت یئ د ځان د پاره کړے وی بل چا ته یئ د ثواب ورکولو یا د بل چا د نیا یت په نیت سره یئ نه وی کړے۔ دویم مِّنْ خَيْرٍ هر هغه عمل چه د قرآن او سنت سره برابر وی۔ تَجِدُوهُ عِندَ اللّٰهِ د عمل موندلو نه مراد ثواب د هغے دے۔ بَصِيرٌ اشاره ده چه د هغه نه د هیچا عمل نه روکیږی او نه غائب او ضائع کیږی۔

سلللہ په دے ایت کښ دریم زجر دے د هغوی په قول یعنی دعوٰی د جنت د ځان د پاره خاص کول او د خلقو د مرتد کولو د پاره دا دعوے کول نو مخکښ ایت سره یئ په دے وجے سره ربط دے۔ هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ، أَوْ د تفصیل د پاره دے یعنی په قَالُوا کښ یئ دوه ډلے یو ځائے کړے دی لیکن په أَوْ سره یئ دلالت او کړو چه د هر قائل (مدعی) جدا جدا دعوٰی ده یعنی یهود وائی

مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهٗ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهٗۤ

چا چه تابع کړو ځان خپل خاص الله تعالیٰ ته او دے ښائسته عمل والا وو نو دهٔ لره

اَجْرُهٗ عِنْدَ رَبِّهٖ ۪ وَلَا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَلَا هُمْ

ثواب دَ عمل دَ دهٔ دے په نیز دَ رب دَ دهٔ۔ او نه به وی هیڅ یره په دوی باندے او نه به دوی

یَحْزَنُوْنَ ﴿۱۱۲﴾ وَقَالَتِ الْیَهُوْدُ لَیْسَتِ النَّصٰرٰی

غمژن کیږی۔ او وائی یهودیان چه نه دی نصاریٰ

چه جنت زمونږ دَپاره خاص دے او نصاریٰ وائی چه زمونږ دَپاره خاص دے ځکه چه دَ دوی هم په کورنئ کښ اختلاف وو لکه چه روستو ایت کښ ذکر کیږی۔ تِلْكَ اَمَانِیُّهُمْ، دا رد دے په دعویٰ دَ هغوی باندے۔ اَمَانِیّ جمع دَ امنیة ده هر هغه څیز چه نفس دَ هغے خواهش کوی او دلیل شرعی یئے نه وی یعنی دا بے دلیله خبرے دی۔ بُرْهَانَكُمْ، برهان هر هغه دلیل دے چه یقینی وی او صدق دَ دعوے دَپاره ضرور مستلزم وی۔ دا لفظ په قرآن کښ اته کرته راغلے دے۔ او داسے مطالبه دَ مشرکانو نه دَ هغوی په شرك باندے په دنیا کښ په سورة انبیاء ۲۴ او سورة نمل ۶۴ کښ ذکر ده او په قیامت کښ په سورة قصص ۷۵ کښ او مصداق یئے په سورة نساء ۱۷۵ کښ قرآن دے او په سورة قصص ۳۲ کښ معجزات دی۔ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِیْنَ، یعنی رشتینوالے دَ دعوے بغیر دَ قطعی او یقینی دلیل نه نه کیږی۔

۱۱۲ دا هم رد دے په قول دَ یهودو او نصاریٰ باندے او په دے کښ ذکر دے دَ سبب دَ استحقاق دَ جنت۔ یعنی جنت په یهودیت او نصرانیت (قومیت) سره نه حاصلیږی بلکه په عقیده او عمل صالح سره حاصلیږی۔ اَسْلَمَ ابن جریر وئیلی دی چه اسلام استسلام (تابعداری کولو) ته وئیلے شی او دَ اخلاص په معنیٰ سره هم راځی۔ وَجْهَهٗ ذکر دَ مخ مراد ترینه ټول بدن (ذات) دے ځکه چه په تابع کولو دَ مخ سره تابعداری دَ ټول بدن لازمیږی۔ او ابن کثیر په معنیٰ دَ دین سره اخستے دے او آلوسی او قرطبی وئیلی دی چه په معنیٰ دَ قصد (مقصد) سره هم کیدے شی۔ په هره معنیٰ سره چه وی خو مراد په دے کښ توحید دے عقیدةً او عملاً۔ وَهُوَ مُحْسِنٌ، مراد په دے سره هغه څوك دے

عَلٰی شَیۡءٍ ۪ وَّ قَالَتِ النَّصٰرٰی لَیۡسَتِ الۡیَهُوۡدُ

په هیڅ دین باندے- او وائي نصاری چه نه دی یهودیان

عَلٰی شَیۡءٍ ۙ وَّ هُمۡ یَتۡلُوۡنَ الۡکِتٰبَ ؕ کَذٰلِکَ

په هیڅ دین باندے او دوی لولی کتاب - دغسے

قَالَ الَّذِیۡنَ لَا یَعۡلَمُوۡنَ مِثۡلَ قَوۡلِهِمۡ ۚ

وئیل هغه کسانو چه نه پوهیدل پشان د وینا د دوی

فَاللّٰهُ یَحۡکُمُ بَیۡنَهُمۡ یَوۡمَ الۡقِیٰمَةِ فِیۡمَا

نو الله تعالیٰ به فیصله اوکړی په مینځ د دوی کښ په ورځ د قیامت په هغه څه کښ

کَانُوۡا فِیۡهِ یَخۡتَلِفُوۡنَ ﴿۱۱۳﴾ وَ مَنۡ اَظۡلَمُ

چه دوی په هغے کښ اختلاف کوو- او څوک لوئے ظالم دے

چه عمل ئے احسن وی یعنی په تابعدارئ د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره وی. ابن کثیر وئیلی دی چه د قبولیت د عمل د پاره دوه شرطونه دی اول داچه د الله تعالیٰ د پاره خالص وی (شریک په کښ نه وی) دویم داچه موافق د شریعت سره وی نو که خالص وی خو موافق د سنت نه وی نو نه قبلیږی. وَلَا خَوۡفٌ الخ کنایه ده د دخولِ اوّله د جنت نه-

۱۱۳ـ داځلورم زجر دے په اختلاف کولو د یهودو او نصاراؤ په کورنئ کښ په داسے طریقے سره چه د یو بل تکفیر کوی- سرهٔ د دے نه چه په تورات کښ تصدیق د انجیل شته او په انجیل کښ تصدیق د تورات شته دے او اختلاف د هغوی په بعض جزئیاتو کښ دے- شیخ الاسلام رحمة الله علیه په کتاب اقتضاء الصراط المستقیم کښ وئیلی دی چه د دے مثال په دے امت کښ هغه مسلمانان دی چه په اصولو او عقائدو کښ متفق دی لیکن د فروعو د اختلاف د وجے نه د یو بل تکفیر کوی او سبب ئے تعصب او ضد او عناد وی نو دا مرض د یهودو او نصاراؤ دے چه دے امت کښ متعدی شوے دے-

سوال:- دا دواړه ډلے څوک نبوت د آخری نبی نه منکر وُو نو دواړه کافر دی

مِمَّنْ مَّنَعَ مَسٰجِدَ اللّٰهِ اَنْ يُّذْكَرَ فِيْهَا

دَ هغه چا نه چه منع کوی ذکورولو (مسجدونو) دَالله تعالیٰ نه داچه یاد کړے شی په هغے کښ

اسْمُهٗ وَسَعٰى فِىْ خَرَابِهَا ؕ اُولٰٓئِكَ مَا كَانَ

نوم دَالله تعالیٰ (په توحید سره) اوکوشش کوی په خرابولو دَهغے کښ۔ دغه کسان نه دَه لائق

لَهُمْ اَنْ يَّدْخُلُوْهَآ اِلَّا خَآئِفِيْنَ ؕ لَهُمْ

دوی لره چه داخل شی دوی مسجدونو ته مګر یره کوونکی۔ دوی لره

فِى الدُّنْيَا خِزْىٌ وَّلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ

په دنیا کښ شرمندګی دَه او دوی لره په آخرت کښ

تو دا قول خو دَ دواړو رشتینے دے چه (لَيْسَتِ الْيَهُوْدُ عَلٰى شَىْءٍ۔ او لَيْسَتِ النَّصٰرٰى عَلٰى شَىْءٍ) ؟۔

جواب:۔ مراد دَ ایت دا دے چه یغیر دَ تعرّض کولو نه انکار دَ نبوت دَ آخری نبی نه دا دوی دَ یو بل دَ اصل دین نه انکار کوؤ او دَ اصلِ دین انکار په اصل کښ انکار دۓ دَ اصلِ تورات او انجیل نه او دلیل په دے باندے دا جمله دَه چه وَهُمْ يَتْلُوْنَ الْكِتٰبَ او دَ سوال جواب ابن جریر او شربینی په خپلو تفسیرونو کښ ذکر کړیدے۔

عَلٰى شَىْءٍ، مراد دَ شَىْءٍ نه هغه دین دے چه دَ الله تعالیٰ په نیز باندے حق دی لیکن دَ مبالغے دَ وجے نه مطلقِ نفی دَ خیز یئے اوکړله۔ وَهُمْ يَتْلُوْنَ الْكِتٰبَ مراد دَ الکتاب نه دواړه کتابونه دی تورات او انجیل او په هغے کښ دَ یو بل تصدیق شته دے او دوی یئے لولی۔ اَلَّذِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ، مراد دَ دے نه هغه ټول جاهلان او امیان کافران دی چه دَ حق تکذیب یئے په هره زمانه کښ کړیدے۔ په دے کښ قباحت دَ یهودو او نصاراؤ دے چه دوی سرهٔ دَ علم نه پښان دَ بے علمو کار وته کوی۔ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ مراد دَ دے نه عملی فیصله کول دی یعنی نیکان خلق به جنت ته داخل کړی او منکرین به جهنّم ته داخل کړی۔ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ، دا نوم ورته دَ دے وجے نه وئیلے شی چه ټول خلق به دَ قبرونو نه بهرشی او الله تعالیٰ به په میدان حشر کښ اُودریږی۔

عَذَابٌ عَظِيْمٌ ﴿۱۱۴﴾ وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ ق

عذاب لوئے دے۔	او خاص الله تعالیٰ لره مشرق او مغرب دے

۱۱۴ دا پنځم زجر دے په منع کولو د بیان د حق ته په مساجدو کښې د مخکښې آیت سره ئې ربط دا دے چه د یهود او نصاراو د یو بل سره اختلاف دلته د چه یو بل د مساجدو ته منع کوی۔ وَمَنْ اَظْلَمُ دا استفهام انکاری دے یعنی د دلته شخص نه لوئے ظالم نیشته۔ مَسٰجِدَ اللّٰهِ بعض مفسرینو د دے نه مسجد اقصیٰ مراد کړے دے چه نصاراو د بخت نصر په مدد سره هغه وران کړے وو او یهودیان ئې تر ینه بند کړی وو او بعض مفسرینو د دے نه مسجد حرام مراد کړے دے چه د مکے مشرکانو د هغے نه نبی صلی الله علیه وسلم او صحابه منع کړی وو او خراب کړے ئې وو یعنی د توحید او موحدینو نه ئې خالی کړے وو اگرچه په ظاهرکښې ئې نه وو خراب کړے۔ لیکن غوره دا ده چه دا حکم په یو مسجد پورے خاص نه دے د دے وجے نه مساجد ئې جمع صیغه راوړے ده او دا قول قرطبی غوره کړے دے نو هر مسجد ته دا حکم شامل دے۔ اَنْ يُّذْكَرَ فِيْهَا اسْمُهٗ، دا بدل اشتمال دے د مساجد نه نو په دے کښې دوه گناهونو ته اشاره ده یو د مسجد نه منع کول او بل د ذکر د اسم الله منع کول لیکن مقصد د منع د دوی دویمه خبره ده۔ ذکر د اسم الله نه مراد ذکر د هغه دے په شرعی طریقے سره په توحید د ربوبیت او الوهیت او تشریع سره او هغه بیان کول دی د توحید او دعوت ورکول دی حق ته او مونځ په سنت طریقے سره کول او قرآن لوستل دی۔ وَسَعٰى فِىْ خَرَابِهَا، خرابی دوه قسمه ده۔ اول ظاهری یعنی نړول، په هغے کښې گندگی او خزلے وغیره غورځول۔ دویمه خرابی معنوی ده یعنی په هغے کښې شرک، بدعت کول، فسق و فجور کول، د دنیا خبرے او مجلسونه کول۔ اُولٰٓئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ اَنْ يَّدْخُلُوْهَآ اِلَّا خَآئِفِيْنَ، په دے کښې دوه توجیه دی۔ اول دا جمله خبریه ده په خپله معنی سره نو پیشنګوئي او بشارت دے چه دلته وخت به راشی چه الله تعالیٰ به مؤمنانو له غلبه او قدرت ورکړی او دغه مسجد به قبضه کړی د پاره د توحید او سنت جاری کولو نو مشرکان او منافقان که ذینه راځی نو په خوف سره به راځی۔ دویم دا جمله خبریه په معنی د انشاء ده یعنی په مسلمانانو باندے فرض دی چه جهاد وکړی

فَاَيْنَمَا تُوَلُّوْا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ ؕ اِنَّ اللّٰهَ

پس کوم طرف ته چه گرځوئے مخ خپل نو هلته مخه دَ الله تعالیٰ ده. یقینًا الله تعالیٰ

وَاسِعٌ عَلِيْمٌ ﴿۱۱۵﴾ وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا ۙ

فراخ فضل والا دے او پوهه دے په هر څه. او دوی وائي چه نیولے دے الله تعالیٰ ځوئے (نازولے)

تر دے پورے چه مساجد دَ مشرکانو دَ قبضے نه آزاد کړی او هغوی اوېروی. او دغسے اوشوله چه نبی صلی الله علیه وسلم او صحابه غالب شول او مکه ئے فتح کړله او مسجد حرام ئے دَ مشرکانو دَ قبضے نه آزاد کړو. لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ خزی دَ دوی مغلوبیت او جزیه (ټیکس) ورکول او نور ذلتونو ته شامل دے. دا ابن کثیر وئیلی دی. [۲۸] فائده ع۱ مساجد او مسجد په قرآن کښ اتویشت کرته ذکر دے او دَ دے اته مصداقات دی، اول هر یو مسجد لکه دا آیت، دویم مسجد قباء یا مسجد نبوی (سورة توبه ۱۰۸)، دریم مسجد حرام (سورة اسراء ۱)، څلورم مسجد اقصیٰ دغه ځکښ آیت. پنځم مسجد ضرار (سورة توبه ۱۰۷) شپږم مسجد په معنیٰ دَ سجود (سورة اعراف ۲۹)، اووم مساجد په معنیٰ دَ اعضاءِ سجود (سورة جن ۱۸) او اتم مسجد دَ مړو په ځوا کښ (سورة کهف ۲۱) او دا اخری قسم شرعًا حرام دے. فائده ع۲ سوال: اَظْلَمُ صیغه دَ اسم تفصیل ده او دَ دے مصداق خو یو فرد وی او حال دا چه په قرآن کښ دا لفظ شپاړس کرته ذکر دے او په دے کښ دَ اَظْلَمُ افراد ئے شپږ ذکر کړیدی اول منع کول دَ مساجد نه لکه دا آیت، دویم شهادت پټول (سورة بقره ۱۴۰). دریم تکذیب دَ آیاتونو (سورة انعام ۱۵۷). څلورم اعراض کول دَ آیات الله نه. پنځم افتراء په الله تعالیٰ باندے او دا ئے اته کرته ذکر کړے دے (سورة انعام ۲۱). شپږم په الله تعالیٰ باندے دروغ وئیل (سورة زمر ۳۲)؟ جواب ع۱ دا صفتونه دی دَ یو شخص (کافر) لیکن جدا جدا ئے ذکر کړیدی هر یو په مناسب ځائے کښ دے. جواب ع۲ دا تفصیل دَ هرے نوعے جدا جدا دے یعنی دا شپږ انواع دی په هره نوعه کښ جدا جدا اَظلم دے نو په ما تحتو کښ ډیر ظالم منع کوونکے دے دَ مسجد نه.

[۲۹] په دے آیت کښ تسلّی ده هغه چالره چه دَ یو مسجد نه مشرکانو منع کړے وی نو دا تعلق لری دَ مَنْ مَّنَعَ مَسٰجِدَ اللّٰهِ ا ه سره یعنی که تا سو لره څوک

منع کوی د مساجدو د الله تعالیٰ ته تو د الله تعالیٰ بیان د توحید او بیا د قرآن او موځ په بل ځائے کښ کوئ ځکه ټول طرفونه د دنیا د الله تعالیٰ دی ۔ وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ، د دے دوه طرفونو نه مراد ټوله دنیا او ټول طرفونه دی یو وجه دا ده چه په اصل کښ د نمر او نورو ستورو ټولو د پاره دا دواړه مدارونه دی او دا اصلی جهات (طرفونه) دی او شمال وجنوب عارضی جهات دی ۔ بله وجه دا ده چه جسم د کرة الارض په نصف باندے نیم شی نو یوه ټکړه مشرق شوا و بله ټکړه مغرب شو ۔ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوْا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ، د دے په باره کښ ډیر اقوال دی اول دا چه هرکله نبی صلی الله علیه وسلم د مکے نه راؤ یستلے شو او مدینے ته ئے هجرت اوکړو نو امر ورته اوشو چه بیت المقدس ته مخ اوګرځوه نو شپاړس یا اولس میاشتے روستو بیا هغه منسوخ شوه او قبله ئے کعبه مقرر کړه نو یهودو اعتراض اوکړو نو په دے جمله سره جواب ورکړے شو ۔ دویم قول دا دے چه دا حکم په هغه وخت کښ وو چه کعبے ته مخ ګرځول فرض شوی نه وو دا دواړه اقوال ابن جریر ذکر کړیدی ۔ دریم دا چه دا په باره د نفلی مونځ کښ د سفر په وخت کښ بلکه د کلی نه بهر په سورلئ باندے ۔ او قرطبی د مجاهد نه نقل کړیدی چه معنی د آیت دا ده چه د مشرق او مغرب نه کعبے طرف ته مخ کوئ ځکه چه دغه یو قبله د هر طرف والو د پاره ده لیکن مناسب معلومیږی چه دا اقوال د دے سورت د ۱۴۲ سره تعلق لری ۔ او هر چه دا آیت دے نو اول ئے موږ مقصد ذکر کړیدے یعنی هرکله چه تاسو له څوک د مسجد نه منع کړی د بیان د توحید او د قرآن نه یا د مونځ نه نو بهر د مسجد نه په بل ځائے کښ الله تعالیٰ ته توجه د مخ او د زړه اوکړئ او خپل عبادت اداکوئ او دا ابن جریر غوره کړیدے ۔ وَجْهُ اللّٰهِ په دے کښ اختلاف دے د سلف صالحینو ۔ د بعضو په نیز دا د متشابهاتو نه دے معنی ئے محکم ده او حقیقت دے یعنی مخ د هغه بغیر د تشبیه او تمثیل نه د مخلوق سره او بغیر د تحریف او تاویل نه په انکار د حقیقت سره او دا مذهب د سلف صالحینو دے په ټولو متشابهاتو کښ ۔ او د بعضو سلفو په نیز دا د متشابهاتو نه دے بلکه مشترک دے په وضع سره د پاره د ډیرو معانیو او په هره معنی چه مستعمل دے نو حقیقت دے د قرینے د مقام د وجے نه هغه د معنی تعیین کیدے شی ۔ شیخ الاسلام په فتاوی ص ۱۹۳/۳ کښ وئیلی دی

سُبْحٰنَهٗ ؕ بَلْ لَّهٗ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ؕ

(ته) پاک دے الله تعالیٰ - بلکه هغه لره اختیار دے د هغه ټولو په اسمانونو او زمکه کښې دي -

كُلٌّ لَّهٗ قٰنِتُوْنَ ﴿۱۱۶﴾ بَدِيْعُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ؕ

دا ټول هغه ته تابعداري کوونکي دي - نوے (رنگا اشنا) پیدا کوونکے د اسمانونو او د زمکے دے -

وَلَيْسَتْ هٰذِهِ الْآيَةُ مِنْ اٰيَاتِ الصِّفَاتِ وَمَنْ عَدَّهَا فِي الصِّفَاتِ فَقَدْ غَلَطَ (دا ایت د ایاتونو د صفاتونو نه دے او چا چه شمار کړے دے په صفاتونو کښې نو غلط شوید دے) او دلیل یې دا دی چه وَجْهَ په معنیٰ د جهت سره دہ او مراد تری نه قبله دہ دا قول د مجاهد او امام شافعیؒ وغیرہ نه روایت دے په دے بنا باندے زه وایم چه وجه په قرآن کښې څلور دیرش کرته ذکر دے او په اوو معانو سره استعمال دے، اول په صفت د الله تعالیٰ کښې دیارلس کرته، دویم په معنیٰ د اول (سورة آل عمران ۷۲)، دریم په معنیٰ د توجه (سورة یوسف ۹)، څلورم مخ د انسان (سورة یوسف ۹۳)، پنځم ذات نفس (سورة یونس ۱۰۵)، شپږم طریقه (سورة حج ۱۱، سورة مائده ۱۰۸) او اووم مخا ګړیزی (سورة زمر ۲۴)۔
اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيْمٌ، واسع صفت د الله تعالیٰ نهه کرته ذکر دے. قرطبی د دے پنځه معانی ذکر کړیدی - اول معنیٰ متعدی دہ یعنی فراخی راولی په بندګانو خپلو باندے په احکامو د دین کښې. دویم صفت دے په اعتبار د علم سره یعنی فراخه دے علم د هغه هر څیز ته - دریم سخی دے په اعتبار د عطاء او رحمت سره - څلورم فراخ بخشش والا دے - پنځم فضل کوونکے دے په وسعت سره په بندګانو خپلو باندے -

۱۱۶ دا هم زجر دے یهود ونصاریٰ او نورو مشرکینو ته او جواب دے د شپږمے شبهے د هغوی - هر کله چه قرآن کښې ځائے په ځائے عبدیت او عجز د عامو انبیاؤ او د عیسیٰ علیه السلام او د ملائیکو بیان شو نو دوی اعتراض او کړو چه تاسو د الله تعالیٰ د انبیاؤ او ملائیکو بے ادبی کوئی هغوی ته عباد (بندګان) وایئ؟ - حاصل جواب په طریقه د الزام سره دے چه مونږه بے ادبی د هغوی نه کوو لیکن تاسو الله تعالیٰ ته کنځلے کوئی ځکه په حدیث قدسی کښې وارد دی چه څوک الله تعالیٰ ته د ولد نسبت کوی نو دا هغه ته کنځل دی او دا خو صریح کفر او شرک دے - وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا، نسبت د ولد

الله تعالیٰ ته په قرآن کښ (سورة صافات ۱۵۲، سورة بقره ۱۱۶، سورة یونس ۶۸، سورة کهف ۴، سورة مریم ۸۸، سورة انبیاء ۲۶) کښ او نفی د ولد د هغه ته (سورة جن ۳، سورة زمر ۴، سورة فرقان ۲، سورة مریم ۹۱ ۹۲، سورة اسراء ۱۱۱، سورة زخرف ۸۱، سورة مؤمنون ۹۱، سورة مریم ۳۵، سورة انعام ۱۰۱، سورة نسآء ۱۷۱، سورة اخلاص ۳) کښ ذکر دے او لفظ د ولد، ابن او بنت (ځوئے ـ لور) دوا ړو ته شامل دے نو نسبت د ابن او بنون ابناء الله تعالیٰ ته په (سورة توبه ۳۰، سورة انعام ۱۰۰ او سورة مائده ۱۸) کښ دے او نسبت د بنات الله تعالیٰ ته په (انعام ۱۰۰، سورة نحل ۵۷، سورة صافات ۱۴۹، سورة طور ۳۹) کښ دے او په دے ټولو آیاتونو کښ رد دے په عقیده د کافرانو او د مشرکانو باندے. او په دے شرك د یهود او نصارا ګوته وړاندے هندوان او بدھ مذهب والا خلق اخته وُو په دوی کښ د براهمه عقیده دا ده چه الله تعالیٰ حلول کړیدے په کرشنه (د دوی یو معبود دے) کښ نو په هغه کښ لاهوت او ناسوت دواړه جمع شویدی او هغه د الله تعالیٰ ځوئے دے. دا رنګ بوذیه ډله هم د بوذا (چه د دوی معبود دے) په باره کښ داسے عقیده لری چه بوذا ابن الله دے او الله تعالیٰ په ده کښ حلول کړیدے.

مقصد د اتخاذ ولد:- ولدِ حقیقی خو هغه وی چه د والد نه پیدا شوے وی په دے معنی سره خو الله تعالیٰ لره ولد د مشرکانو په نیز باندے هم نه وُو مراد هان که چرے په هغوی کښ د بعضِ جاهلانو عقیده وی نو څه بعیده خبره نه ده لیکن د اکثرو په نیز ولد حکمی مراد دے او په اولاد کښ خصوصی صفات دا دی چه نیابت کول د پلار نه په کارونو کښ د پلار د طرف نه هغه ته اختیارات سپارل، د پلار آثار او صفات په ولد کښ ښکاره کیدل، او هر کله چه ډیر محبوب وی (یو وی) نو هغه ته نازولے وئیلے شی او هغه د ډیر محبت د پلار نه په پلار باندے مجبوراً بعضِ کارونه کوی. نو د دوی عقیده دا ده چه عزیر او عیسیٰ علیهما السلام یا ملائیک په دے صفاتو سره د الله تعالیٰ د پاره په حکم د اولاد کښ دی. او آلوسی وئیلی دی چه لفظ اتَّخَذَ چه ولد سره ذکر دے دا هم ښکاره دلالت کوی په ولد حکمی باندے لکه چه عزیزِ مصر په باره د یوسف علیه السلام کښ وئیلی وُو (او نتخذه ولدا) یا د فرعون ښځے په باره د موسیٰ علیه السلام کښ

وئیلی دیٔ (او نتخذه ولدا) او دا سے ابن عطیه په تفسیر کښ لیکلی دی او قرطبی (دَ هغه نه نقل کړیدی) چه مراد دَ ځوئي والی نه ځویځے والے دَ مینے او شفقت دے حقیقةً مراد نه دے (تفسیر سورة توبه)۔ او دا سے امام ولی الله دهلویؒ حجة الله البالغه کښ وئیلی دی حاصل یځے دا دے چه مشرکان عقیده لری چه الله تعالیٰ خو یو دے خو دَ دنیا دَ بادشاهانو په شان دَ ملک په اطرافو کښ بعض بزرګانو ته دَ هغه علاقے اختیارات او تصرفات او سپاری او دَ هغه علاقے دَ خلقو حاجات دَ هغه په سفارش سره پوره کوی نو هغه خلق دَ ډیر عقیدت دَ وجے نه هغه بزرګ ته بنده نه وائي بلکه دَ الله تعالیٰ محبوب مطلق او ځویځے درنه وائي او دا مرض په یهودیانو او نصاراؤ او دَ دے امت په بعض منافقانو کښ هم شته دے۔ او نیشاپوری لیکلی دی چه یهودیانو عزیر علیه السلام دَ الله تعالیٰ دَ علمونو مظهر ګنړلو چه الله تعالیٰ دهٔ ته ټول علمونه خپل ښودلی دی دَ دے وجے نه یځے ورته ابن الله وئیلو او نصاراؤ عیسیٰ علیه السلام دَ تصرفاتو دَ الوهیت مظهر ګنړلو چه الله تعالیٰ دهٔ ته دَ الوهیت او خدائي قدرت او تصرف ورکړیدے دَ دے وجے نه یځے هغه ته ابن الله وئیلو (انتهی)۔
نو معلومه شوه چه دا سے عقیده دَ عامو مشرکانو په دے وخت کښ هم شته دے لیکن دوی ورته ځویځے نه وائي صِرف نازولے درته وائي او دَ یهودیانو او نصاراؤ په کتابونو کښ دَ ولی ځائے لفظ دَ ابن استعمالیدلو (لکه چه آلوسی لیکلی دی) نو هغوی ورته ځویځے وائي۔
نو په دے آیت کښ دَ هغوی دَ قول تردید یځے په درے طریقو سره کړیدے اول سُبۡحَانَهٗ قرطبی وئیلی دی چه دَ سُبۡحَانَ معنیٰ تنزیه تبریهٔ (پاکوَلے) او محاشات دے یعنی الله تعالیٰ دَ هر نقصان او عیب نه (چه منافی وی دَ الوهیت سره) پاک دے نو ولد حقیقی یا حکمی کیدل دَ الوهیت دَ پاره عیب او نقصان دے۔ او دَ دے ډیرے وجے دی۔ اوله وجه، ولدیت تقاضا دَ جنسیت کوی او جنسیت مستلزم دے حدوث لره او حدوث دَ الوهیت سره منافی دے۔ دویمه وجه، ولدیت مستلزم دَ احتیاج لره او الله تعالیٰ دَ احتیاج نه پاک دے۔ دریمه وجه، ولدیت (حقیقی) تبعیض او تجزی غواړی (یعنی ولد ټکړه وی دَ پلار نه) او دا دَ الوهیت سره منافات لری۔ څلورمه وجه، ولدیت تشبیه غواړی یعنی په بعض صفاتو کښ

وَإِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾

اوکله چه اراده اوکړي دیوکار نو یقیناً او وائي هغې ته اوشه نو هغه اوشي۔

ولد ضرورمشابه وی دَ والد سره اوالله تعالیٰ دَ تشبیه نه پاک دے۔ پنځمه وجه پلار والے زوال او فنا غواړي او الله تعالیٰ دَ زوال نه پاک دے اوکدے وجوهو نه په حدیث دَجامع بخاری کښ راغلی دی چه بعض انسانان الله تعالیٰ ته کنځلے کوی اوکنځلے دادی چه هغه ته دَ ولد نسبت کوی۔ نو معلومه شوه چه دَ صفاتو دَ ولدیت اودَ صفاتو دَ الوهیت په مینځ کښ ډیر منافات دے۔

دویمه طریقه دَ رد، بَل لَّهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ، دا سے په سورة یونس ۶۸ کښ هم دی او دَ دے معنی په سورة مریم ۹۳ کښ ده۔ په لَهُ کښ لام دَ پاره ملکیت او ملوکیت او خَلق او عبدیت دے۔ یعني دا ټول دَ هغه په تصرف کښ او بادشاهئ کښ داخل دی او دَ هغه مخلوق او عبید دی او دا صفات منافی دی دَ ولدیت سره ځکه چه ولد ته مملوک او رعیت او مربّے نشي وئیلے کیدے او دا اوصاف ولد حقیقي او حکمي دواړو ته عام دی دَ ولد حقیقي سره خو ملکیت عرفاً او شرعاً دواړه بنکاره منافی دی او دَ ولد حکمي هم چه کوم صفات موږ مخکښ ذکر کړیدی هغه هم دَ مملوکیت او مربّي والی سره منافات لري۔ بَلْ دَ پاره دَ ترقئ دے ځکه چه دَ سبحانه په استدلال کښ اجمال دے او په دے کښ دلیل، وضاحت او تفصیل دے۔ دریمه طریقه، كُلٌّ لَّهُ قَٰنِتُونَ، قرطبي او ابن کثیر دَ قنوت ډیرے معاني لیکلی دی طاعت، قیام په عبادت سره، سکوت، خضوع، انقیاد، اخلاص، استکانت، صلوٰة او اقرار کول په بندګئ سره۔ او کوم روایت چه ابو سعید خدري رضی الله عنه نه مسند احمد کښ نقل دے چه په قرآن کښ هر قنوت په معنی دَ طاعت سره دے نو ابن کثیر وئیلی دی چه دَ دے سند کښ ضعف دے او مرفوعاً منکر دے۔ او اطاعت او انقیاد دوه قسمه دے یو شرعي هغه قنوت دَ صالحینو دَ او ملائیک عیسیٰ او عزیر علیهم السلام پکښ داخل دی او دویم قنوت قدري (تکویني) دے په هغې کښ ټول مخلوق داخل دی خوک طوعاً او څوک کرهاً او قنوت په هره معنی سره دَ ولدیت دَ معنی سره منافات لري۔

ف۱۱ په دے ایت کښ رد دے په قول دَ اتخاذ ولد باندے په دوه طریقو سره (یعني څلورمه او پنځمه طریقه)۔ بَدِيعُ دا صفت دَ الله تعالیٰ په سورة انعام ۱۰۱ کښ

هم ذکر دے او مادہ دَ دے (ب دع) ته ده قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ (سورة احقاف ۹) . په لغت دَ عرب کښې بداع اِبْدَاعٌ بِدْعَةٌ په معنی دَ یو څیز پیدا کول یا یو کار کول چه دَ هغے مثال مخکښې موجود نه وی . او چا چه دَ غسے کار اوکړو نو هغه ته مبدع او بدیع وئیلے شی نو دلته معنی دا ده چه الله تعالی پیدا کوونکے او موجودَوُنکے دَ اسمانونو او دَ زمکو دے بغیر دَ مثال مخکښې نه نو دَ هغه ذات ولدا ته هیڅ حاجت نیشته او دا رنګ دَ ولد دَ پاره اصل او عنصر خو پلار وی نو هغه مبدع نه دے .

فائده :- ابن کثیر او قرطبي وئیلی دی چه په اصطلاح دَ شریعت کښې دینه بدعةً اخستلے شو یدے ځکه چه دَ هغے دَ پاره هم په شریعت کښې اصل (دلیل) موجود نه وی نو قرطبي دَ بدعت شرعیة تعریف داسے کړے دے چه هغه څیز چه موافق دَ کتاب الله او سنت رسول الله صلی الله علیه وسلم او دَ عمل دَ صحابه کرامو سره نه وی او ابن عابدین شامی وئیلی دی چه هر هغه څیز چه پیدا کړے شی خلاف دَ هغه حق نه چه راخستلے شو یدے دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم نه علم وی او که عمل وی یا حال وی په یو قسم شبهے او استحسان سره او دَ هغے نه جوړ کړے شی دین او صراط مستقیم (شامی ص ۳۹۳/۱) او مجالس الابرار کښې ځی وئیلی دی چه هر هغه کار چه نبي صلی الله علیه وسلم نه دے کړے او نه ئے په هغے باندے ترغیب ورکړے وی نو هغه بدعت قبیحه دَ (ص ۱۲۹) .

او حدیث صحیح (مَنْ احدث في امرنا هٰذا ما لیس منه فهو ردٌّ) چا چه نوے پیدا کړو په دین زمونږ کښې هغه کار چه دَ دین نه ئے اصل (دلیل) نه وی نو هغه مردود دے - دا دلالت کوی په تعریف دَ بدعتِ شرعیه باندے په دے حدیث کښې لفظ دَ مَا عام دے عقیدے ، عبادات ، عملونه ، ترك (یو عمل پریښودل) دَ اعمالو ، مقادیر دَ هغے کیفیات او هیئات او دَ هغے اوقات ټولو ته شامل دے - نو دَ دے نه معلومه شوه چه بدعت دوه قسمه دے - اول بدعتِ حقیقیه چه ایجاد دَ عبادت او عمل بغیر دَ دلیل شرعی نه اوکړے شی لکه کوم بدعات چه ډیر و نو سره کیږی لکه طواف قبرونه ، جنډے غلاف قبرونه ته کنبدونه وغیره - دویم بدعتِ اضافیه دے چه دَ یو عبادت او عمل اصل ثابت وی لیکن دَ هغے مقدار یا هیئت یا دَ وخت تخصیص ځان نه بے دلیله مقرر کړی او داسے بدعات خو په دے وخت کښې ډیر دی لکه

موږ د قضا عمرۍ موږ احتیاطی، صدقات په شپه د جمعې یا شلویشتمې پورې خاص کول یا روژه د جمعې په ورځ پورې خاص کول یا دعاګانو د پاره هیئت اجتماعیه جوړول روستو د فرض او سنت او د جنازې د مونځونو نه او د قدائي د پاره حیله او نور هیئات جوړول وغیره نو دا کارونه ټول بدعات دی او ناروا دی - او په دې حدیث کښې لفظ د فِيْ اَمْرِنَا کښې اشاره ده چه بدعت بیا په دوه قسمه دې اول بدعت فی الدین یعنې یو عمل یا د هغې وصف په دین کښې داخل او ګڼړی او هغې نه سنت یا مستحب نوم کیږدی نو په دې حدیث سره او په آیت د سورة نساء او سورة مائده (لا تغلوا فی دینکم) سره دا سې بدعات حرام دی - دویم قسم بدعت للدین دې چه هغې ته بدعت فی الوسائل وئیلې شي یعنې د دین جزء یې نه ګڼړی بلکه د دین څو عبادت او عمل د پاره یې ذریعه جوړه کړی لکه تصنیف د دینی کتابونو او دینی مدارس جوړول او دینی اجتماعات جوړول د نشر واشاعت د دین د پاره او محراب د مسجد د قبلې او د وسطِ مسجد د معلومولو د پاره تسبیح (معروف) پتې استعمالول د پاره د ادا د اذکار مستونه - نو داسې بدعت ګناه نه دې لیکن شرط پکښې دا دې چه حدودِ شرعیه نه پکښې مخالفت نه کوی او عبادت یې نه ګڼړی صرف د ذریعې په طور یې ګڼړی او استعمالوی - مَا لَیْسَ مِنْهُ، په دې کښې اشاره ده چه په وحی (کتاب الله او حدیث) کښې د هغې ثبوت نه وی یعنې اصل (دلیل) یې نه وی - دا رنګ دا حدیث دلالت کوی چه د بدعاتو نور دوه قسمونه هم دی اول بدعت اعتقادی او دویم بدعت عملیه. اعتقادی دا دې چه یو عقیده چه د شرعې نه ثابت نه وی هغې ته دین وائي لکه هغه عقیدې چه د سلف صالحین نه خلاف وی لکه عقیدې د روافضو او شیعه ګانو او معتزلو او خوارجو او جهمیو او مرجؤ او قبر پرستی او تصوف وغیره - او بدعتِ عملیه هغه دې چه مخکښې یې تفصیل ذکر شو په بدعتِ اضافیه کښې - (د بدعاتو د تفصیلی بحث د پاره د علامه شاطبی کتاب الاعتصام او کتاب الموافقات مطالعه کول ضروری دی) -

وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ، دا پنځمه طریقه د رد د قول د اتخاذ الولد ده یعنې هر کله چه الله تعالیٰ په خپلو ارادو پوره کولو کښې اسبابو ته حاجت نه لری او هیڅ مراد د هغه د ارادې نه نه روستو کیدیشی

او ته مخالف کیدیشي نو د هغه ولد حقیقي یا حکمي ته هیڅ حاجت نیشته.
قضٰی دا ماده په قرآن کښ درے شپیته کرته ذکر ده او قرطبي د دے اتّه
معاني لیکلي دي، اول په معنی د خلق (سورة حم سجده ۱۲)، دویم معنی اعلامٗ
(سورة اسراء ۴)، دریم معنی امر کول (سورة اسراء ۲۳)، څلورم معنی الزام
او فیصله کول د مرګ (سورة سبا ۱۴)، پنځمه معنی دنیوی فیصله کول (سورة
طٰه ۷۲)، شپږمه معنی حق پوره اداکول (سورة قصص ۲۹)، اومه معنی
اراده کول (لکه دا ایت)، اتمه معنی تقدیر کول (سورة انعام ۲). نور هم
معاني یې دادي، اداکول (سورة بقره ۲۰۰). او حکم شرعي (سورة احزاب ۳۶).
نو دلته په معنی د اراده کولو سره دے. اَمۡرًا دا لفظ هم په قرآن کښ یوسل
شپږ شپیته کرته ذکر دے او قرطبي د دے څوارلس معاني لیکلي دي. دیٖن
(سورة توبه ۴۸) قول (سورة کهف ۸۲) عذاب (سورة انعام ۸) قتل په
بدر کښ (سورة انفال ۴۲) قیامت (سورة نحل ۱) قضاء (سورة سجده ۵)
وحي (سورة طلاق ۱۲) امور الخلق (سورة بقره ۲۱۰) نصر (سورة العمران ۱۵۴)
ذنب (سورة طلاق ۹) شان او فعل (سورة هود ۹۷) ایجاد د څیز (دا ایت)
حکم کول (سورة بقره ۲۷۵) قرآن (سورة نحل ۱ بنا په یو تفسیر باندے) نو
دلته مراد ایجاد د یو څیز دے چه په هغې پورے اراده د الله تعالیٰ متعلق شي.
کُنۡ دا کلمه چه هر کله د هر څیز د ایجاد د پاره او هر وخت کښ استعمالیږي
نو د دے وجے نه دے ته کلمات الله وئیلے شویدي په حدیث کښ. اعوذ
بکلمات الله التامة مِنۡ شَرِّ مَا خَلَقَ. سوال:. دا امر د الله تعالیٰ په یو څیز ته
خالي نه دی یا به په حال د عدم د هغې کښ وي یا به په حال د وجود د هغې کښ
وي او دواړه محال دي ځکه چه معدوم ته خطاب نه کیږي او موجود ته
خطاب خو تحصیل حاصل (بے فائدے) دے؟ جواب:. د دے ډیر جوابونه
ابن جریر او قرطبي ذکر کړیدي لیکن غوره جواب دا دے ابن جریر وئیلي
دي چه دا امر د الله تعالیٰ کله چه اراده اوکړي د ایجاد د یو څیز نو نه مخکښ
کیږي په وجود د هغه څیز باندے او نه روستو کیږي د هغې نه. او د قرطبي
د عبارت معنی دا ده چه الله تعالیٰ همیشه امر کوونکے دے معدوماتو ته په
شرط د وجود د هغوی قادر دے سره د روستو والي د مقدوراتو نه او عالم
دے سره د روستو والي د معلوماتو نه نو دا جمله په خپل عموم باندے

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ

او وائی هغه کسان چه نه پوهیږی ولے خبرے نه کوی زمونږ سره الله تعالی

أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ ۗ كَذَٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ

یا ولے نه راځی مونږ ته نښه (په رسالت)۔ دغسے وئیل هغه کسانو چه

قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ۘ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ ۗ

مخکښ وو دَ دوی نه پشان دَ وینا دَ دوی۔ یو شان دی زړونه دَ دوی۔

قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾

یقینًا ښکاره کړیدی مونږ (دیرے) نښے دَ پاره دَ هغه قوم چه یقین کوی۔

عمل ده هیڅ تخصیص ته په کښ حاجت نیشته دے۔ اودا جمله په قرآن کریم کښ څلور ایاتو کښ ذکر ده (۱) دا آیت (۲) سورة آلعمران ۴۷ (۳) سورة مریم ۳۵ (۴) سورة غافر ۶۸۔ او کلمه دَ کُنْ فَیَکُوْن دَ دینه علاوه هم څلور کرته ذکر ده۔ ۱۱۷ دا هم زجر دے او جواب دے دَ اووم شبهے او شُبهه ئے په آیت کښ په اوله جمله کښ ذکر کړے ده او دے قائلینو (شبهه کوؤنکو) کښ دَ مفسرینو درے اقوال دی اول دا نصارٰی دی دویم دا یهود دی تو هر کله چه دوی په خپل علم بانذے عمل نه کوؤ نو الله تعالی ورته بے علمه اُوئیل۔ دریم دا مشرکین عرب دی۔ او ابن جریر اول قول غوره کړیدے لیکن غوره خبره دا ده چه دا دغه ټولو ته شامل دے۔ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ یعنی الله تعالی دِے ستا دَ رسالت په باره کښ مونږ سره ښکاره خبره اوکړی۔ یا دا چه مونږ ته دِے ستا په شان وحی اوکړی په باره دَ نفی دَ ولد دَ الله تعالی کښ لکه چه سورة انعام ۱۲۴ کښ دی۔ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ، مراد دَ دے نه هغه معجزات دی چه دوی غوښتل یعنی په شان دَ معجزاتو دَ موسٰی علیه السلام یا دَ عیسٰی علیه السلام لکه په سورة قصص ۴۸ کښ او سورة انبیاء ۵ کښ۔ كَذَٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ دَ دے نه مراد عام مشرکان دی چه هغوی دَ خپلو انبیاؤ نه معجزات طلب کول لکه قوم دَ صالح علیه السلام چه دَ هغه نه ئے طلب کړے وؤ (سورة شعراء ۱۵۴) او قوم دَ شعیب علیه السلام چه دَ هغه نه ئے مطالبه کړے وه (سورة شعراء ۱۸۷) او مشرکین مکه چه دَ نبی صلی الله علیه وسلم نه مطالبه کړے وه (سورة اسراء

إِنَّآ أَرۡسَلۡنَٰكَ بِٱلۡحَقِّ بَشِيرٗا وَنَذِيرٗاۖ

یقینًا لیږلے یې مونږ ته د پاره د حق بیان کولو زیرے ورکوونکے او ویره ورکوونکے

وَلَا تُسۡـَٔلُ عَنۡ أَصۡحَٰبِ ٱلۡجَحِيمِ ﴿١١٩﴾

او تپوس به نشي کیدے ستا نه په باره د دوزخ والو کښې۔

٩٠ ،٩١ ،٩٢ ،٩٣۔ مِّثۡلَ قَوۡلِهِمۡۘ، کذالك د پاره د مشابهت دے په صرف طلب کولو کښې او مِثْلَ قَوْلِهِمْ مشابهت دے په صفت د مطالبه کښې چه هغه ضد عناد او تعنت کول دی۔ تَشَٰبَهَتۡ قُلُوبُهُمۡۘ مراد د دینه مشابهت دے په عقیده د کفر او شرك او حسد او عناد او جهل او سرکشي کول په مقابله د انبیاء علیهم السلام کښې۔ قَدۡ بَيَّنَّا ٱلۡأٓيَٰتِ لِقَوۡمٖ يُوقِنُونَ، اول جواب الزامي دے او دا جواب تحقیقي دے یعني تاسو یو نښه غواړئ او مونږ تاسو ته ډیر ایات (نښے) پیش کړیدي لیکن هغه یقین والوله فائده ورکوي۔ یقین هغه علم دے چه روستو د ازالے د شک نه په دلیلونو سره حاصل شي۔

١٠٠ د زجرونو او دفع د شبها تو نه روستو د رسالت د اثبات سره متعلق پنځه خبرے ذکر کوي۔ دا اوله خبره ده په دے کښې اثبات د رسالت د نبي صلی الله علیه وسلم دے او هغه له تسلي ورکول دی۔ بِٱلۡحَقِّ مراد د دے نه قرآن دے په روایت د ابن عباس رضی الله عنهما سره او د ابن جریر او ابن کیسان قول دا دے چه مراد د دے نه اسلام دے۔ بَشِيرٗا وَنَذِيرٗا دا دوه طریقے د دعوت دي زیرے د نیوي او اخروي ورکول ایمان لرونکو ته او ویره د عذاب د نیوي او اخروي ورکول انکار کوونکو ته۔ وَلَا تُسۡـَٔلُ عَنۡ أَصۡحَٰبِ ٱلۡجَحِيمِ یعني کافرانو چه کفر کړے دے او عذاب ابدي ته په ورتګ دي نو د رسول صلی الله علیه وسلم نه د هغوي باره کښې تپوس نه کیږي چه دوي ولے په دا سے حال دي ځکه چه د هغه په باره کښې دي چه فانما علیك البلاغ۔ او په دے کښې تقبیح ده د هغه چا چه د یو امتي په ګناه او جرم باندے نبي یا بل داعي الی الحق سره بد نامه وي۔ جَحِيمٌ په قرآن کښې پنځویشت کرته ذکر د او د هغه اوسیدونکي په دغه ایاتونو کښې موصوف دي په صفاتو د کفر او تکذیب د ایاتونو او مقابله کول د ایاتونو او غوایت کوونکي او طغیان والا او دنیا غوره کوونکي او فجور کوونکي او مکذبین او ضالین (سورة مائده ١٠، سورة حج ٥١،

وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُوْدُ وَلَا النَّصٰرٰى

او هیچرې په رضا نه شي ستا نه يهوديان او نه نصارای

حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ ؕ قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ

تر دې پورې چه ته تابع شې د دوی د طریقې۔ ته اُوايه يقيناً دين د الله تعالٰی

هُوَ الْهُدٰى ؕ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَآءَهُمْ

خاص هغه پوره (حق) دين دې۔ او که چرې تابعداری اوکړې ته د خواهشاتو د دوی

بَعْدَ الَّذِيْ جَآءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۙ

روستو د هغې نه چه راغلې دې تا ته علم د قرآن

مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَّلِيٍّ وَّلَا نَصِيْرٍ ﴿۱۲۰﴾

نو نيشته تا له د (عذاب د) الله تعالٰی نه څوک دوست هيڅ کوونکے او نه مددګار۔

سورة شعراء ۵۱، سورة واقعه ۹۴، سورة نازعات ۳۹، سورة انفطار ۱۴)۔

۱۲۰ په دې کښ ذکر د اُميد لرلو د يهود او نصاراؤ نه د ايمان راوړلو او منع کول دی د هغوی د اتباع کولو نه يعني د الله تعالٰی او د رسول د هدايت په مقابله کښ د کتابيانو د اهواؤ نه ځان بچ کړئ۔ وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُوْدُ وَلَا النَّصٰرٰى دا خطاب نبي صلی الله عليه وسلم ته دے او مراد ترينه امت دے او په دے کښ اشاره ده ضد او عناد د کتابيانو ته مقصد دا دے چه د دوی د رضا کولو کوشش مه کوه بلکه د الله تعالٰی د رضا کوشش کوه په دعوت کولو سره حق دين ته او هغه دا دے چه اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى، د هُدَى اللّٰهِ نه مراد اسلام دے چه په قرآن کريم کښ ذکر دے۔ اَلْهُدٰى نه مراد حق او يقيني دے يعني حقانيت او صدق په دين اسلام کښ منحصر (بند) دے د دے نه علاوه په يهوديت او نصرانيت وغيره کښ حقانيت نيشته۔ ابن جرير او بيضاوی وئيلی دی چه دا سے مطالبه کړے وه يهود او نصاراؤ د نبي صلی الله عليه وسلم نه چه موږ سره متحد شه او زموږ ملت قبول کړه نو هغوی ته جواب اوکړے شو په اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى سره۔ او دا دليل صريح دے چه د اهل توحيد د مشرکانو سره اتحاد جائز او ممکن

الَّذِيْنَ اٰتَيْنٰهُمُ الْكِتٰبَ يَتْلُوْنَهٗ حَقَّ

هغه كسان چه وركړيدي موږ هغوي ته كتاب لولي هغه په لائق

تِلَاوَتِهٖؕ اُولٰٓئِكَ يُؤْمِنُوْنَ بِهٖؕ وَمَنْ يَّكْفُرْ بِهٖ

لوستلو د هغې سره. دغه كسان ايمان لري په دې باندې او چا چه كفر اوكړو په دې

فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخٰسِرُوْنَ ﴿۱۲۱﴾ يٰبَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ

نو دغه كسان خاص دوي تاوان والا دي. اے اولاد د يعقوب عليه السلام

نه دے. مِلَّتَهُمْ قرطبي وئيلي دي چه ملت نوم د هغه شرعے دے چه الله تعالى مقرر كړے ده په كتابونو خپلو كښ او په ژبه د رسولانو سره. نو ملت او شريعت يو څيز دے او هرچه دين دے نو هغه دا دے چه اداكوي يې بندګان په امر د الله تعالى سره. او بل فرق دا دے چه ملت ته مضاف كيږي الله تعالى ته او امتي ته بلكه صرف نبي ته يې اضافت كيږي او دا رنګ په فروعو كښ نه استعماليږي او دين عام دے. او ملت لفظ په قرآن كښ ۱۵ ځل ذكر دے او د دے دوه طريقے دي اوله طريقه استعمال دے په ملت حقه ابراهيميه كښ او دا په نهه مقاماتو كښ دے او دويمه طريقه استعمال دے په ملت باطله كښ لكه (په سورة يوسف ۳۷ سورة ص ۷ سورة اعراف ۸۸، ۸۹ سورة ابراهيم ۱۳ سورة كهف ۲۰ كښ). د مِلَّتَهُمْ اضافت يهود او نصارى ته دے او دا ملتِ باطله دے او د شريك اضافت نه بعضِ علماؤ دليل نيولے دے چه كفر ملتِ واحده دے او په دے باندے بعضِ مسائل فقهيه متفرع كړي دي. وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَآءَهُمْ. اهواء جمع د هوى ده او دوي هم په كورنئ كښ مختلف دي د دے وجے نه اهواء يې جمع ذكر كړله. او د دے نه مراد د دوي بے دليله مسئلے دي په عقائدو او اعمالو كښ. مِنَ الْعِلْمِ مراد د علم نه قرآن او وحي ده او قرطبي وئيلي دي چه امام احمد رحمة الله عليه د دے نه دليل نيولے دے چه قرآن مخلوق نه دے ځكه چه دا علم د الله تعالى دے او دا صفت د الله تعالى دے نو څوك چه وائي چه دا مخلوق دے نو هغه كافر دے. وَلِيٍّ وَّلَا نَصِيْرٍ د دے تفسير مخكښ تير شويدے.

۱۲۱ په دے ايت كښ دريمه خبره ده يعني دليل نقلي د مخكښ علماء حق نه

د پاره د تصدیق د رسول او د قرآن۔ او په دے ایت کښ تقسیم د کتابیانو دے
دوه قسمونو ته۔ اَلَّذِیْنَ اٰتَیْنٰهُمُ الْكِتٰبَ، د اهلِ کتابو مخکنو په باره کښ په قرآن
کښ اووه اوصاف ذکر شوی دی۔ اوتوا الکتاب، اتینا هم الکتاب، اوتوا العلم،
اولوا العلم، اهل الذکر، اوتوا نصیبًا من الکتاب او اهل الکتاب، د دے فرق
داسے دے چه اوتوا الکتاب په ناکاره ملایانو کښ استعمالیږی او اتینا هم
الکتاب په حق پرست علماؤ کښ استعمالیږی۔ اوتوا العلم د صحابه کرامو
او د دے اُمت د علماءِ حق د پاره استعمال شوے دے او مخکښ علماءِ حق
هم په کښ داخل دی۔ اولوا العلم هم د علماء حق د ټولو اُمتونو د پاره
استعمالیږی۔ اهل الذکر د هغه علماؤ د پاره دے چه د هغوی تعلق د وحی
سره دے په علم او عمل او استدلال کښ د هر اُمت نه چه وی۔ اوتوا نصیبا
من الکتاب هغو ته وئیلے شی چه تیمکړی ملایان وی یعنی الفاظ د کتاب الله
ورځی لیکن په معنی ئے علم نه لری۔ اهل الکتاب عام دے د ښه او بد دواړو
د پاره استعمالیږی۔

په دے ایت کښ د مفسرینو دوه اقوال دی اول دا چه مراد د الکتاب نه قرآن
دے او مراد تری نه اهلِ قرآن دی دویم دا چه مراد تری نه تورات او انجیل
دی او په هغوی کښ علماءِ حق مراد دی او داروستو قول غوره دے۔

یَتْلُوْنَهٗ حَقَّ تِلَاوَتِهٖ، دا خبر د الذین دے یا حال دے او یَتْلُوْنَ اخستلے شویدے
د تلاوت کولو نه یا د تِلْوَ (تابعداری کولو) نه او د دواړو مقصد یو دے او ابن
کثیر لیکلی دی چه مراد د دے نه په روایت د عمر رضی الله عنه کښ هغه خلق
دی چه ذکر د جنت راشی (په ایت کښ) نو جنت غواړی او چه ذکر د جهنم
راشی نو په الله تعالیٰ سره پناهی غواړی د هغے نه او په روایت د ابن مسعود
رضی الله عنه کښ دی چه حلال حلال گنړی او حرام حرام گنړی او لولی
هغه چه الله تعالیٰ نازل کړے دے او تحریف په کښ نه کوی او تاویل (مذموم)
په کښ نه کوی۔ او په روایت د حسن بصری کښ دی چه علم په محکماتو لری
او ایمان په متشابهاتو باندے لری۔ او قرطبی وئیلی دی چه ترتیل د الفاظو
سره ئے تلاوت کوی او په معنی ئے پوهیږی ځکه چه تابعداری کول موقوف
دی په معانی پوهیدلو باندے۔ اُولٰٓئِكَ یُؤْمِنُوْنَ بِهٖ، دا دویم خبر دے د الذین
او ضمیر د بِهٖ راجع دے الکتاب ته (تورات او انجیل ته) یا دا ضمیر راجع دے اَلْعِلْمِ ته

اذْكُرُوْا نِعْمَتِيَ الَّتِيْٓ اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنِّيْ

یاد کړئ (په ذکر د رسول متلو سره) نعمت زما هغه چه انعام کړی دے ما په تاسو باندے او یقیناً ما

فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعٰلَمِيْنَ ﴿۱۲۲﴾ وَاتَّقُوْا يَوْمًا

غوره کړی وو تاسو په خلقو باندے۔ او اوویرېږئ (د عذاب) د هغه ورځ نه

لَّا تَجْزِيْ نَفْسٌ عَنْ نَّفْسٍ شَيْـًٔا وَّلَا يُقْبَلُ

چه بدله به نه شي ورکولے هیڅ یو تن د بل تن نه د هیڅ څیز او نه به قبلیدلے شي

مِنْهَا عَدْلٌ وَّلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَّلَا هُمْ يُنْصَرُوْنَ ﴿۱۲۳﴾

د هغه نه څه فدیه (جرمانه) او نه به نفع ورکوی هغه ته څه سفارش او نه به د دوی سره مدد کیدلے شي

چه مراد تري نه قرآن دے او په مخکښې ایت کښې تیر شویدے۔ وَمَنْ يَّكْفُرْ بِهٖ په دیکښې د دوئي ډلے د کتابیانو ذکر دے چه مقابل دی د اولے ډلے په صفتونو او حالاتو د هغوی کښې۔

۱۲۲ ۔ ۱۲۳ په دے دواړو ایاتونو کښې د رسالت سره متعلق دوه خبرے دی اول ترغیب دویم تخویف۔ تو هر کله چه په ابتداء کاحوال د بني اسرائیلو کښې د دے ایاتونو نه شروع شویده تو اختتام ئے هم په دے سره اوکړو۔ دارنګ د دے تعلق د روستو سره دے یعني روستو ذکر د ملتِ ابراهیمیه کوی نو د هغې د پاره بني اسرائیلو ته دعوت ورکوی۔ ځکه چه بني اسرائیلو د ملتِ ابراهیمیه نه اعراض کړے وؤ خصوصاً د کعبے د عظمت نه ئے انکار کړے وؤ (یعني د قبلے د تقرر او هلته د حج کولو نه)۔ دارنګ د اخري رسول او د توحید نه ئے انکار کړے وؤ تو د دے وجے نه هغوی ته ترغیب ورکوی د ملتِ ابراهیمیه د قبلولو او تخویف ورکوی د هغې د مخالفت کولو نه۔

فائده:۔ دویم ایت کښې ضمیرونه د لَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَّلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ راجع دی دویم نفس ته یعني مجرم ته او مجرم د خپل نجات د پاره اول په فدیه ادا کولو سره کوشش کوی بیا په طلب د شفاعت سره۔ او غواړی چه ځما فدیه دے قبوله شي او شفاعت دِ ځما د پاره نافع شي د دے وجے نه دلته ئے عدل مخکښې ذکر کړو د شفاعت نه او د عدل سره قبولیت او د شفاعت سره ئے نفع ذکر کړه او په ۴۸ کښې ضمیرونه نفس اول (غیر مجرم) ته راجع وؤ

وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ ۖ

او کله چه ازمیښت اوکړو په ابراهیم علیه السلام باندې رب د هغه په یو څو کارونو سره نو پوره ئې اداکړل

قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ۖ قَالَ وَمِن

او فرمائیل الله تعالیٰ یقیناً زه ګرځوم تا د خلقو د پاره پیشوا - او وئیل ابراهیم علیه السلام او د

ذُرِّيَّتِي ۖ قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ﴿١٢٤﴾

اولاد زمانه (هم پیشوایان اوګرځوه) او فرمائیل الله تعالیٰ چه نه رسي لوظ زما (د امامت) ورکولو ظالمانو ته

نو هلته ئې شفاعت په عدل باندې مقدم کړې دئ هغه هلته د هغې په تفسیر کښې ذکر شوې دی -

۱۲۴ د دې آیت نه تر ۱۴۱ پورې دویم باب د دې حصې دې په دې کښې دلیل نقلی د ابراهیم علیه السلام نه ذکر کوی د پاره د ترغیب د بنی اسرائیلو قبولیت د ملتِ ابراهیمیه ته خصوصاً په باره د کعبه او د آخری رسول کښې او سفاهت د هغه چا چه ملتِ ابراهیمیه نه خلاف کوی او په دې کښې درې خبرې غټې دی اول جوړول د ابراهیم علیه السلام کعبې لره د پاره د توحید په ۱۲۵ کښې، دویم دعا غوښتل د هغه د آخری نبی د پاره په ۱۲۹ کښې، دریم وصیت د هغه په باره د توحید کښې په ۱۳۲ کښې - او تفصیلی پنځه امور دی اول عظمت شان د ابراهیم علیه السلام په ۱۲۴ کښې، دویم عظمت شان د کعبې په ۱۲۵ کښې، دریم دعا د ابراهیم علیه السلام د پاره د اهل د دغه بیت په ۱۲۶ کښې، څلورم دعا د پاره د قبولیت او د تثبت د خپل ځان سره د اولاد نه په توحید باندې په ۱۲۷ ۱۲۸ کښې، پنځم دعا په باره د خاتم الانبیاء صلی الله علیه وسلم په ۱۲۹ کښې بیا زجر په سفاهت سره هغه چا ته چه د ملتِ ابراهیمیه نه اعراض کوی په ۱۳۰ کښې بیا وصیت د ابراهیم علیه السلام او یعقوب علیه السلام په دین توحید باندې په ۱۳۲ کښې په ردکولو په اوو خبرو تو د یهودیانو باندې - اول جواب سوال په باره د افتراء د دوی په یعقوب علیه السلام باندې په باره د وصیت کښې په ۱۳۳ کښې، دویم فخر کول د دوی په عمل د مشرانو چه انبیاء وو په ۱۳۴ کښې، دریم دعوت کول د دوی دینِ باطل ته په ۱۳۵ کښې، څلورم عقیده ښکاره کول په

بارہ دَ انبیاؤ کښې په جواب دَ اعتراض دَ دوی کښې په ۱۳۶ کښې، پنځم رد په رسمِ باطل دَ دوی چه رنګ ورکول دی په ۱۳۸ کښې، شپږم رد په محاجه کولو دَ دوی په بارہ دَ توحید دَ الوهیت کښې سره دَ اتفاق نه په توحید دَ ربوبیت کښې په ۱۳۹ کښې، اووم نسبت دَ دینِ باطل ابراهیم علیه السلام او نورو انبیاؤ ته۔ او په اخر کښې زجر په دعوٰی دَ نجات په عمل دَ مشرانو سره په ۱۴۰ کښې۔

تفسیر:- په دے ۱۲۴ کښې ذکر دَ لوئے شان دَ ابراهیم علیه السلام دے په دریو صفاتو سره اول پوره کول دَ امتحان دویم امامت دَ خلقو او دریم دعا قبلیدل په بارہ دَ اولاد کښې۔

ربط مخکښې ایت کښې اووئیلے شو چه په دغه څلورو طریقو سره په اخرت کښې نجات نه حاصلیږی نو اوس دَ نجات طریقه ذکر کوی چه هغه قبولیت دَ ملتِ ابراهیمیه دے۔ وَاِذِ ابۡتَلٰٓی اِبۡرٰهٖمَ رَبُّهٗ۔ ابتلاء دَ بلاء نه اخستلے شوے دے په ۴۹ کښې دَ دے تحقیق تیر شوے دے او امتحان دَ بندګانو دَ طرف دَ الله تعالیٰ نه دَ دے دَ پارہ دی چه دغه شخص ته خپل حقیقت معلوم شی دا رنګ نورخلقو ته هم معلوم شی او الله تعالیٰ ته خو دَ مخکښې نه دَ هر چا حقیقت معلوم دے۔ او ابتلاء دَ الله تعالیٰ دَ طرف نه دوه قسمونه دی یو ابتلاء په امورِ شرعیه اختیاریه سره لکه عبادات فرض کول په بندګانو باندے ابتلاء ده نو څوک یئے اداکوی او څوک دَ هغے رعایت نه کوی دویم ابتلاء په امورِ تکوینیه غیر اختیاریه سره لکه مرضونه دَ بدن تکلیفونه مالی راتلل دَ دعوت دَ حق دَ وجے نه دَ خلقو (مخالفینو) دَ طرف نه اذیتونه راتلل چه په دے باندے څوک صبر کوی او که نه کوی په اول قسم کښې صبر علی الطاعات او صبر عن المعاصی دے او په دویم قسم کښې صبر علی البلایا دے او ابتلاءات دَ ابراهیم علیه السلام دَ دواړه قسمونو نه دی لکه چه روستو ذکر کیږی۔ اِبۡرٰهٖمَ ماوردی او ابن عطیه ذکر کړیدی چه اب رحیم (مهربان پلار) دے په دے لفظ کښې سریانی او عربی ژبے متفق شویدی رَبُّهٗ دلته یئے مفعول مخکښې راوړے دے دَ دوه وجو نه اول دا چه دَ فاعل (رَبُّهٗ) ضمیر دَ ده ته راجع شی دَ خصوصیت دَ پارہ دویم دا چه ابتلاء کوونکے خو معلوم دے چه الله تعالیٰ دے خو دَ مفعول ذکر کولو دلته اهتمام لرلو۔ په رَبُّهٗ کښې اشارہ ده چه په دے ابتلاءاتو کښې حکمت دَ الله تعالیٰ ربوبیت

ښکاره کول او د ابراهیم (علیه السلام) تربیت او ترقي ورکول وو.
بِكَلِمٰتٍ فَاَتَمَّهُنَّ، اتمام نه مراد پوره پوره اداکول دي چه هغې ته په امتحان کښې کامیابي وئیلې شي او دا سې په سورة نجم ۳۷ کښې دي. کلمات جمع د کلمة ده مراد د دې نه هغه وظائف (اعمال) دي چه په کلام د الله تعالیٰ سره هغه ته بیان شوي وو. ماده د (ك ل م) په قرآن کښې دوه کرته ذکر ده او لفظ کلمات څوارلس کرته ذکر دے په پنځو معانو سره اول معنیٰ دعاګانې لکه سورة بقره ۳۷ دویمه معنیٰ اعمال سورة بقره ۱۲۴ دریمه وعدے د الله تعالیٰ سورة انعام ۳۴ څلورمه قرآن سورة کهف ۲۷ پنځمه معنیٰ علمونه او صفات سورة کهف ۱۰۹.
په تعیین د دے کلماتو کښې ډیر روایات دي چه هغه ابن جریر ابن کثیر قرطبي وغیره جمع کړیدي او هغه ټول د ابن عباس رضی الله عنهما نه په مختلف سندونو سره نقل دي. اول دا چه مناسك د حج مراد دي. دویم پنځه سنت په سر کښې لکه بریتونه قینچي کول. مضمضه کول. استنشاق کول. مسواك كول. ویښتو د سر کښې په مینځ کښې لار جوړول. او پنځه په تن کښې لکه نوکونه پریکول، د نامے د لاندے ویښته خرئیل. ختنه (سنت) کول. د ترخونو ویښته ویستل او استنجاء په اوبو سره کول. حدیث مرفوع د مسلم کښې هم دا سے لس شمارلي دي (سره د لږ فرق نه) او حدیث د صحیحین کښې پنځه ئے د فطرت نه ذکر کړیدي حاصل دا چه دا زمونږ د پاره هم سنت دي. دریم صفات د مؤمنانو په سورة توبه ۱۱۲ کښې او په سورة مؤمنون کښې د ۱ نه تر ۱۰ پورے او سورة معارج کښې د ۲۲ نه تر ۳۴ پورے او په سورة احزاب ۳۵ کښې دا ټول دیرش دي. څلورم امتحانات په دعوت کولو کښې (۱) محاجه د نمرود سره په سورة بقره ۲۵۸ کښې (۲) محاجه د قوم سره په سورة انعام ۸۰ کښې. (۳) محاجه د پلار سره په سورة مریم ۴۶ کښې. (۴) صبر په بعض اهل پاتے کولو سره په صحراء د مکه کښې په سورة ابراهیم ۳۷ کښې. (۵) صبر په اُور باندے په سورة انبیاء ۶۸ کښې. (۶) هجرت کول د خپل وطن نه په سورة صافات ۹۹ او سورة عنکبوت ۲۶ کښې. (۷) صبر په ذبح د ولد باندے په سورة صافات ۱۰۲ کښې.
غوره دا ده چه لفظ د کلمات دے ټولو ته شامل دے.
قَالَ اِنِّیْ جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا، امام په قرآن کښې اووه کرته او جمع د دے ائمة پنځه کرته ذکر دے او د دے اووه مصداقات دي اول امامة النبوة یعني امام

په معنیٰ دَ نبی (سورة انبیاء ۷۳). دویم تورات (سورة هود ۱۷). دریم لـویه لار (سورة حجر ۷۹). څلورم هریو مقتدا ی دَ قوم که دَ خیر وی اوکه دَ شر وی (سورة اسراء ۷۱). پنځم صالحین دعوت کوونکی غیر دَ انبیاؤ نه (سورة قصص ۵). شپږم مقتدا دَ کفر (سورة قصص ۴۱). اُوم لوح محفوظ (سورة یٰسٓ ۱۲). اتم مقتدا دَ ټولو انبیاؤ او صالحینو سرهٔ دَ صفت دَ نبوت نه (سورة بقرة ۱۲۴). په دے ایت کښ دوه قوله دی اول دا چه دلته مراد اٰخری معنیٰ ده او دا حاصل شویدے روستو دَ نبوت نه ابراهیم علیه السلام ته په سبب دَ اتمام دَ ابتلاءاتو دَ دے وجے نه روستو انبیاء دَ هغه په اولاد کښ را اولیږلے شول او هغوی ته حکم وُو دَ اتباع دَ ابراهیم علیه السلام او دغه تیر شوی صفاتو کښ هر صالح شخص دَ ابراهیمی سنت اقتداء کوی. دویم قول دا دے چه مراد دَ دینه نبوت دے لیکن (وَقَالَ اِنِّیْ جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا) مستقل کلام دے دَ پاره دَ عظمتِ شان دَ ابراهیم علیه السلام یعنی دَ ابتلاءاتو دَ وجے نه نبوت نه دے ورکړے شوے. دَ دے دوه وجے دی اول دا چه نبوت په کسب سره نه حاصلیږی دویم دا چه دغه ابتلاءات په وخت دَ نبوت کښ هغه کښ شویدی.

قَالَ وَمِنْ ذُرِّیَّتِیْ، ذُرِّیَّة دَ ذرء یا دَ ذَرّ نه اخستلے شویدے دواړه په معنیٰ دَ خورولو سره دے نو اول اولاد اٰدم هم الله تعالیٰ په ټوله زمکه باندے خوارهٔ کړیدی. او دا دُعا ده دَ ابراهیم علیه السلام په باره دَ اولاد خپل کښ یعنی اِجْعَلْ مِنْ ذُرِّیَّتِیْ اَئِمَّةً (زما دَ اولاد نه هم امامان جوړ کړے) دَ دے دَ پاره چه دین دَ الله تعالیٰ او ملتِ ابراهیمیه په دنیا کښ اوږدوی. لفظ دَ ذریة مفرد او جمع او مذکر او مؤنث بالغ او نابالغ ټولو ته شامل دے دا لفظ په قرآن کښ دیرش کرته ذکر دے او ذریة دَ ابراهیم علیه السلام بنی اسرائیل او بنی اسماعیل دواړو ته شامل دے. قَالَ لَا یَنَالُ عَهْدِی الظّٰلِمِیْنَ، په عهد کښ ډیر اقوال دی دَ مفسرینو. امامت، نبوت، ایمان، رحمت، دین دَ الله تعالیٰ، اوامر دَ الله تعالیٰ او امن دَ عذاب دَ الله تعالیٰ نه. الظّٰلِمِیْنَ په دے کښ دوه اقوال دی. عام ګناهګاران او مشرکان. غوره په دے اقوالو کښ اوله معنیٰ ده یعنی امامت په عامه معنی سره دے چه اول ذکر شویده او ظالم نه مراد هم عام دے او په دے باندے پنا قول دَ قرطبی او ابن کثیر دے چه نقل کړیدے دَ ابن خویز منداد نه چه دَ دے ایت نه

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا ط

او کله چه اوگرځوو مونږ کور د الله تعالیٰ ځائے د ثواب د خلقو د پاره او ځائے د امن

وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى ط وَعَهِدْنَا

(او ویل مونږ) او نیسئ د مقام د ابراهیم علیه السلام سره ځائے د مانځه - او حکم اوکړو مونږه

إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ

ابراهیم او اسماعیل علیهما السلام ته چه پاک ساتئ کور زما

لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾

د پاره د طواف کوونکو او اعتکاف کوونکو او رکوع او سجده کوونکو.

استدلال کړیدے په دے خبره باندے چه ظالم شخص نبی او خلیفه او حاکم او مفتی او امام او گواهی کوونکے نشی کیدلے او نور تفصیل قرطبی ذکر کړے دے یا دویمه معنیٰ ده چه نبوت دے نو بیا په دے باندے قول د خطیب شربینی او آلوسی او بیضاوی دے چه دا دلیل دے چه نبی د نبوت نه وړاندے هیڅ ظلم نه کوی یعنی معصوم قبل النبوت وی.

تنبیه :- دا جمله چه لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ دے دا رد د دعا د ابراهیم علیه السلام نه دے بلکه اشاره ده تقسیم د اولاد د هغه دوه قسمونو ته لکه په سورة صافات ۱۱۳ کښ او قبولیت د دعا دے په باره د غیر ظالمینو کښ ځکه چه الله تعالیٰ د هغه په اولاد کښ نبوت او امامت جاری ساتلے دے دلیل په هغے باندے سورة عنکبوت ۲۷ او سورة انبیاء ۷۳ دے.

۱۲۵ په دے ایت کښ ذکر د عظمت د بیت الله دے روستو د ذکر د عظمت د بانی (جوړوونکی) د هغے نه او په دے کښ هم درے امور دی. مثابه، امن او مصلی. او درے قسمه عبادت کوونکی دی چه د هغے اختصاص د کعبے سره دے په ترتیب سره - مَثَابَةً د ثاب یثوب نه اخستلے شویدے. مثابه ځائے د رجوع ته وئیلے شی یعنی زړه ئے موړ شوے نه وی نو بیا بیا ورته واپس کیدل غواړی او دا معنیٰ ابن اجریر د مجاهد او ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت کړیده. یا په معنی د مجمع (ځائے د جمع کیدلو) دے دا د قتاده نه نقل ده - او تاء په مثابه کښ د پاره د مبالغے او د کثرت ده - وَأَمْنًا دا صفت په دوی کښ

په جاهلیت کښې هم وُو لکه په سورة قصص ۵۷ کښې دی او په اسلام کښې هم دُ
او مراد کړے ته مأمن (ځائے د امن) دے د لوټ مار او د ظلم نه تر دے
پورے چه ښکار او بوټي هم په دغے کښې په امن (شرعي) سره دی او شرعیٍ
وئیلی دی چه مراد د البیت نه ټول حرم دے لکه ذکر د کعبے او مراد ترے نه
ټول حرم دے په سورة مائده ۹۵ کښې او دا صفت په سورة آل عمران ۹۷ کښې
هم ذکر دے - او دا صفتونه په بیت المقدس کښې نیشته نو دا فضیلت د کعبے
دے - وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ اِبْرٰهٖمَ مُصَلًّى، مقام ابراهیم ټول حج ته وئیلے شی
یعنی مواضع مناسک د حج چه عرفه، مزدلفه، منیٰ، جمرات یا ټول حرم دُ
او په دے دواړو قولونو کښې مراد د مصلي نه ځائے د دُعا دے - یا مقام هغه
ګټه ده چه ابراهیم علیه السلام په وخت د جوړولو د کعبے کښې په هغے باندے اُودریدلو
او مصلي نه مراد ځائے د مونځ کولو دے یعنی دوه رکعته د طواف او دا په
حدیث صحیح کښې ذکر دی - مِنْ مَّقَامِ، مِنْ د پاره د تبعیض دے یا په معنی
د قریب دے - ابن جریر د قتاده نه نقل کړیدی چه الله تعالیٰ امر کړیدے
چه د هغے په خواکښې مونځ کوئ د هغے د مسح کولو امر ئے نه دے کړے
لیکن دا دے اُمت ځان له تکلّف (بدعت) جوړ کړے دے - او ذکر کړے شویٍ
چه په دے ګټه کښې اثر (نښے) د ګُتو او د پوندو د ابراهیم علیه السلام موجود
وُو لیکن د خلقو د ډیر مسح کولو په وجے سره هغه آثار محو شول -
وَعَهِدْنَآ اِلٰٓى اِبْرٰهٖمَ وَاِسْمٰعِيْلَ اَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ، عَهِدْنَآ دا عطف دے په
جَعَلْنَا باندے - عهد په معنی د امر یا وحی کولو دے او په لفظ عهد سره
ذکر کولو کښې اشاره ده چه د هغه اولاد باندے لازم دی چه د تطهیر د بیت
هر وخت او په هره زمانه کښې رعایت او لحاظ اوساتی - اَنْ طَهِّرَا مراد د دیته
تطهیر باطنی او ظاهری دواړه دے - باطنی دا دے چه د عبادت د غیر الله نه
بچ او پاک اوساتلے شی نو مقصد دا دے چه ځکښې د اباد ولو نه نیت او
اراده اوکړئ د دا سے تطهیر او روستو د اباد ولو نه هم کوشش کوئ د هغے د تطهیر
او تائید د دے تطهیر په سورة حج ۲۶ کښې دے - او ظاهری تطهیر خو
دا دے چه روستو د اباد ولو نه ئے د هر قسم پلیتئ نه پاک ساتئ او خوشبوٍ
کوئ یئ - بَيْتِيَ اضافت د دے بیت، الله تعالیٰ ته د پاره د ډیر شرافت دے -
لِلطَّآئِفِيْنَ طواف دا سے عبادت دے چه خاص دے په بیت الله تعالیٰ پورے

وَإِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا

او کله چه او وئیل ابراهیم علیه السلام اے ربه زما، او گرځوه دا ځائے ښار

اٰمِنًا وَّارْزُقْ أَهْلَهٗ مِنَ الثَّمَرٰتِ مَنْ

امن والا او روزي ورکړه او سیدونکو د دے ته د هر قسم غلونه هغه چا ته

اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ط

چه ایمان لري د دوي نه په الله تعالی او په ورځ د اٰخرت پاندے۔

قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهٗ قَلِيلًا ثُمَّ

او فرمائیل الله تعالی او چا چه کفر او کړو نو فائده به ورکړم هغه ته لږه موده (ژوندون د دُنیا) بیا به

د هغے نه علاوه د بل بیت یا قبر یا ونے او گټے وغیره طواف کول د شرک عمل دے او په دے باندے علماءِ احناف او نورو تصریح کړیده نو د دے وجے (د تخصیص نه یئے دا مخکښ ذکر کړو۔ وَالْعٰكِفِيْنَ، عکوف په لغت کښ اقامت (دیره کیدلو) ته وئیلے شی او په عرف کښ توجه کول یو ځیز ته په طریقه د لزوم او تعظیم کولو سره او په شریعت کښ اقامت کول د یو شخص په مسجد کښ د پاره د عبادت کولو د الله تعالی۔ په معنی د اقامت په سورة حج ۲۵ کښ او په معنی د عکوف شرکی سره په سورة طٰهٰ ۹۱ او سورة اعراف ۱۳۸ کښ ذکر دے او دلته مراد صِرف اقامت دے په مکه او مسجد حرام کښ بغیر د طواف او صلوات نه یا اعتکاف شرعی مراد دے۔ نو دا یئے په طواف پسے ذکر کړو اگرچه په بیت الله پورے خاص نه دے لیکن په مسجد پورے خاص دے۔ وَالرُّكَّعِ السُّجُوْدِ، مراد د دینه مونځ کوونکی دی دا دواړه یئے ځکه ذکر کړل چه دا هیئت خاص دے په مونځ پورے او په دے سره مونځ کوونکے معلومیږی، صِرف په قیام سره نه معلومیږی او دا یئے د عکوف نه روستو د دے وجے نه ذکر کړو چه اگرچه په مسجد حرام او په بل مسجد پورے خاص نه دے لیکن د قبلے په حیثیت په کعبه پورے خاص دے او دارنگ په سورة حج ۲۶ کښ ذکر دی۔

تنبیه:۔ د تطهیر سره یئے دا درے عبادات د دے وجے نه ذکر کړل چه دا عبادات خو توحید دے او دا خاص د الله تعالی د پاره ادا کیږی نو که چرے د کعبے شریفے سره بتان (معبودان) موجود وی نو په دے عبادتو نو کښ توحید باقی نه پاتے کیږی۔

اَضْطَرُّهٗۤ اِلٰى عَذَابِ النَّارِ ؕ وَبِئْسَ الْمَصِيْرُ ﴿۱۲۶﴾

په زور بوځم دهٔ لره عذاب دَ اُور ته۔ او بد دے ځائے دَ ورتللو دا اُور۔

۱۲۶ په دے کښې دُعا دَ ابراهیم علیه السلام ذکر دهٔ دَ پاره دَ آوسیدونکو دَ حرم مکه په درے دعاگانو سره۔ یَکَمَا دا اوله دعا ده۔ بلد ځائے دَ جمع کیدلو دَ خلقو دے چه په هغې کښې دَ ژوند عام ضروریات پیدا کیږی مراد دَ دے ته بنار جوړکړل دی او بلد کله صرف خالی زمکے ته هم وئیلے شی لکه په سورة اعراف ۵۷ کښې او دَ دے دُعا دَ وجے نه په هغه وخت کښې بنوجرهم راغلل او دیره شول او دَ اسماعیل علیه السلام رشته دَ ازدواج دَ هغوی سره اوشوه او دَ هغوی په اولاد کښې قریش پیدا شول۔ سوال:۔ په دے آیت کښې بَلَدًا دے او په سورة ابراهیم ۳۵ کښې اَلْبَلَدَ دے؟ جواب:۔ دا دعا دَ مکے دَ آبادئی (دَ بنوجرهم دَ راتلو) نه مخکښې وه او هر کله چه هغوی پکښې آباد شول نو ابراهیم علیه السلام بیا هغه دُعا غوښتله کومه چه په سورة ابراهیم کښې ذکر دهٔ نو په هغې کښې البلد معرفه ذکر کړو۔ اٰمِنًا دَ دے صفت دَ وجے نه هغې ته حرم وئیلے شی او دا دویمه دعا ده چه قبوله شویده۔ او مراد دَ امن نه دا دے چه هیڅ جابر دَ قیامت تریب پورے په هغې باندے قبضه نشی کولے او دَ خسف او زلزلو او نورو دنیوی عذابونو نه بچ وی نو دا رنګ دَ قحط او دَ لوټ مار دَ خلقونه به بچ وی۔ قرطبی لیکلی دی چه په هغې کښې سپے او ښکاریو ځائے شی نو سپے دَ هغه ښکار په څیز حمله نشی کولے تر څو پورے چه دَ حرم نه بهر نه وی وتلے۔ دا رنګ په دے کښې ښکار کول او دَ ونې پریکول منع دی او دَ دے لقطه (مونده شوے څیز) را پورته کول منع دی او که څوک ئے را پورته کړی نو دَ همیشه دَ پاره به دَ هغې تعریف (اعلان) کوی۔

تنبیه:۔ مفسرینو (ابن جریر ابن کثیر قرطبی خازن وغیره) اختلاف ذکر کړیدے چه دا تحریم دَ مخکښې نه موجود وؤ او که په دُعا دَ ابراهیم علیه السلام سره ثابت شویدے، دواړه طرفو نو ته دلیلونه دلالت کوی لیکن ابن جریر وئیلی دی چه صحیح دا ده چه دا حرمت دَ دنیا دَ پیدائش سره شروع شویدے په دلیل دَ حدیث دَ صحیحین په خطبه دَ نبی صلی الله علیه وسلم په مکه کښې (ان هذا البلد حرمه الله تعالی یوم خلق السموات والارض اه) او په دعا دَ ابراهیم علیه السلام سره دَ هغې حکم تجدید او فرضیت ثابت شو

وَاِذْ يَرْفَعُ اِبْرٰهٖمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ

او كله چه پورته كول ابراهيم عليه السلام بنيادونه د كور د الله تعالى

وَاِسْمٰعِيْلُ ؕ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا ؕ اِنَّكَ اَنْتَ

(او اسماعيل عليه السلام - (نو دواړو ويل) اے ربه زمونږ قبول كړے زمونږ نه - يقيناً خاص ته

السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ ﴿۱۲۷﴾ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ

هر څه اورے او په هر څه پوهيږے - اے ربه زمونږ او گرځوے مونږ هميشه اخلاص كوونكي

او په دے طريقے سره د دواړه طرفونو د دليلونو موافقت كيږى - او دا دعا د ابراهيم عليه السلام قبوله شوه دليل په دے باندے سورة العمران ۹۷ او سورة قصص ۵۷ دے - وَارْزُقْ اَهْلَهٗ مِنَ الثَّمَرٰتِ، دا دريمه دعا ده او دا هم قبوله شويده لكه په سورة قصص ۵۷ كښ دى او دا دعا ئے د دے وجے نه اوغوښتله چه مغه زمكه (غير ذى زرع) فصل والا نه ده نو خلق به ورته سره د امن نه څنګه راجمع كيږى نو دا دعا ئے اوغوښتله چه په دے ځائے كښ د خلقو او سيدل او راجمع كيدل اسان شى - مَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ، هر كله چه د دعا د امامت په قبوليت كښ الله تعالىٰ تخصيص اوكړو چه ظالمانو ته دغه وعده نشى رسيدلے (لَا يَنَالُ عَهْدِى الظّٰلِمِيْنَ) نو ابراهيم عليه السلام رزق د دنيا هم په دے قياس كړو د دے وجے نه تخصيص د مؤمنانو ئے اوكړلو - قَالَ وَمَنْ كَفَرَ دا تعميم د اجابت د دعا د رزق دے چه شامل شى كافرانو ته ځكه چه نعمتونه د دنيا عام دى مؤمنانو او كافرانو دواړو ته رسيږى لكه په سورة اسراء ۲۰ سورة يونس ۷۰ او سورة زخرف ۳۵ كښ دى - او په دے عبارت كښ تقدير دے يعنى وَارْزُقْ مَنْ كَفَرَ او فَاُمَتِّعُهٗ قَلِيْلًا د دے تفسير دے - قَلِيْلًا په اعتبار د ژوند دنيوى دے چه دا لنډ ژوند دے په نسبت د ژوند د قبر او حشر سره اګر چه مالونه د كافرانو ډير وى ليكن وخت ئے لنډ دے او د اهلِ ايمانو د قبر او حشر نعمتونه هم شته دے - ثُمَّ اَضْطَرُّهٗٓ اِلٰى عَذَابِ النَّارِ دا تخويف دے كافرانو لره - اضطرار به په طريقه د ديكو وركولو او شړلو او رابنكلو سره وى لكه په سورة طور ۱۳ او سورة زمر ۷۱ او سورة قمر ۴۸ كښ دى.

۱۲۷ په دے ايت كښ ذكر د ابا د ولو د بيت الله دے او د هغے د قبوليت دعا

لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَآ اُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ

تا ته او دَ اولاد زمونږ نه يو ډله اخلاص كوونكې تا ته

وَاَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا اِنَّكَ اَنْتَ

او اوښايئے موږ ته طريقے دَ بندګئ زمونږ او مهربانی اوكړه په موږ باندے يقينًا خاص ته

التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ ۝۱۲۸ رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيْهِمْ

توبه قبلوونكے رحم كوونكے يئے۔ اے ربه زمونږ او لیږے په دوی كښ

ذكرده۔ وَاِذْ يَرْفَعُ اِبْرٰهٖمُ الْقَوَاعِدَ، قواعد جمع دَ قاعدةٌ ده بنیاد ته وئیلے شی او په دے كښ دوه قولونه دی اول دا چه بنیادونه اِبْراهیم علیه السلام كیښودل او دیوالونه یئے دریاندے اوچت كړل۔ دویم قول دا دے چه بنیادونه دَ مخكښ نه موجود وُو نو ابراهیم علیه السلام دَ هغے دَ پاسه دیوالونه اوچت كړل او بنا په دے قول سره وئیلی شویدی چه اوله بنا دَ بیت الله ملائیكو كړے وه او بیا ادم علیه السلام جوړ كړیدے بیا ابراهیم علیه السلام او دا قول قرطبي ذكر كړیدے۔ او كَ دے قول تائید په سورة آل عمران ۹۶ سره او په لفظ دَ يَرْفَعُ الْقَوَاعِدَ سره كیږی۔ وَاِسْمٰعِيْلُ دا عطف دے په ابراهیم علیه السلام باندے۔ سوال:۔ یرفعان (تثنیه) یئے ولے نه وئیله؟ جواب:۔ اصل آبادی ابراهیم علیه السلام كوله او اسماعیل علیه السلام ئے وركولے دَ هغه امداد یئے كوله دَ دے وجے نه دَ عطف په طریقه سره یئے ذكر كړو۔

رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا، دا حال دے دَ ابراهیم او اسماعیل نه په تقدیر دَ يَقُوْلَانِ سره۔ یعنی په وخت دَ عمل دَ آبادئ كښ دَ یرے دَ الله تعالیٰ ته یئے دا دُعا غوښتله او دا دَ مؤمنانو صفت دے چه دَ صالح عمل كولو سره سره یره كوی دَ عدم قبولیت نو دعا غواړی لكه په سورة مؤمنون ۶۰ كښ دی۔

اِنَّكَ اَنْتَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ، دا ادب دَ دعا دے یعنی وسیله نیول په نومونو او صفتونو دَ الله تعالیٰ سره لكه چه په سورة اعراف ۱۸۰ كښ دا ادب ذكر دے او دَ دے آیت په تفسیر كښ ابن كثیر تفصیل دَ بنا دَ بیت الله لیكلے دے۔

۱۲۸ په دے كښ دریمه دعا دَ ابراهیم علیه السلام ذكر كوی دَ پاره دَ تثبیت په دین باندے او دَ پاره دَ جاری ساتلو دَ دے دین په اولاد خپل كښ۔

رَسُوْلًا مِّنْهُمْ يَتْلُوْا عَلَيْهِمْ اٰيٰتِكَ

رسول	دَ جنس دَ دوی نه	چه بیانوی	په دوی باندے	ایاتونه ستا

وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ مراد دَ دے نه دوام او تثبیت دے په دین اسلام باندے.
وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَآ اُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ، مِنْ دَ تبعیض یئے دَ دے وجے نه ذکر کړو چه
په لَا يَنَالُ عَهْدِي الظّٰلِمِيْنَ سره معلومه شوې وه چه ټول اولاد یئے مسلمانان
نشی کیدلے - ذُرِّيَّتِنَا جمع صیغه کښ اشاره ده چه دَ ابراهیم او اسماعیل
علیهما السلام دواړو اولاد یه دی نو عرب او غیر عرب دواړو ته شامل
دے - اُمَّةً دلته په معنی دَ جماعت تابعدار سره دے او دا لفظ په قرآن کریم
کښ یو پنځوس کرته ذکر دے په ته معانیو سره، اوله معنی جماعت مسلمه
عموماً لکه په دے ایت کښ، دویمه معنی جماعة الانبیاء (سورة بقره ۱۳۴)،
دریمه جماعت تابع دَ نبی صلی الله علیه وسلم (سورة بقره ۱۴۳)، څلورمه جماعت
دعوت ورکوونکے خیر ته (سورة العمران ۱۰۴)، پنځمه مطلق جماعت که مسلمه
وی او که غیر مسلمه وی (سورة نساء ۴۱)، شپږمه مدت (سورة هود ۸)
اوومه امام (سورة نحل ۱۲۰)، اتمه ملّت حقّه (سورة انبیاء ۹۲)، نهمه ملّتِ
باطله (سورة زخرف ۲۲) - او دَ دے امتِ مسلمه توم ته اشاره ده په سورة
حج ۷۸ کښ بنا په یو تفسیر سره - وَاَرِنَا مَنَاسِكَنَا په دے دعا کښ ئے دَ ځان
سره اولاد هم جمع کړی دی ارِنَا کښ دوه معانی دی اول په سترګو ښودل،
دویم په تعلیم سره - مناسك جمع دَ منسك ده هر هغه ځائے ته وئیلے شی
چه په هغے کښ الله تعالیٰ ته تقرب (نزدیکت) کیدے شی په عمل صالح سره
که ذبح کول وی یا مونځ او طواف او سعی وغیره او دا ئے معنی شرعی ده او
په لغت کښ هر هغه ځائے ته وئیلے شی چه انسان هغے ته په تلو راتلو سره
عادت شی. دا رنګ په لغت کښ وېنځلو ته هم وئیلے شی - دلته اوله معنی
معالِم دَ حج - (طواف - سعی - عرفات - مزدلفه - منیٰ او رمی دَ جمار) مراد دی.
دویمه معنی مذابح یعنی څه رنګ به ذبح کوو - دریمه معنی ټول عبادات
او دَ هغے طریقے - نو روستو معنی غوره ده او دا دلیل دے چه انبیاء علیهم
السلام په شرع دَ عباداتو کښ دَ الله تعالیٰ تعلیم (وحی) ته محتاج دی دَ ځان نه
تشریع نشی کولے - وَتُبْ عَلَيْنَا طلب دَ توبے دَ دوی دَ الله تعالیٰ ته په طریقه
دَ تعبّد (عاجزی) سره دے اشاره ده چه دَ هر عبادت سره عموماً او دَ حج سره

وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيْهِمْ ط

او خودنه به کوی دوی ته دَ کتاب (قرآن) او سنت او پاکوی به دوی لره۔

إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ﴿۱۲۹﴾ ع وَمَنْ يَّرْغَبُ

یقینًا خاص ته زوراور او حکمتونو والا یې۔ او مخ نه اړوی

۱۵ ع ۸ ۱۵

خصوصًا کثرتِ استغفار او توبه کول پکار دی۔

۱۲۹ دا خلورمه دعا دَ ابراهیم علیه السلام ده په باره دَ مبعوثیت دَ خاتم الانبیاء محمد صلی الله علیه وسلم کښې چه تقریبًا دوه زره کاله روستو دَ قبولیت په وجود کښې راغله۔ او دا دعا صِرف دَ ذریتِ ابراهیم او اسماعیل علیهما السلام سره تعلق لری چه هغه عرب دی او عجم ته دَ هغه نبوت عام کړے دے۔ فِيْهِمْ ضمیر ذُرِّيَّتِنَا ته راجع دے او چه دَ دواړو ذریت دے نو هغوی ته امیین هم وئیلے شویدی په سورة جمعه ۲ کښې او قائره دَ مبعوثیت صِرف مؤمنانو ته رسیدلے ده دَ دے وجے په سورة العمران ۱۶۴ کښې یې مؤمنان خاص کړل نو په قومِ عرب کښې (چه اولاد دَ اسماعیل علیه السلام دی) بغیر دَ محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم نه بل نبی نه دے رالیږلے شوے نو دا دعا خاص ده په هغه پورے دَ دے وجے نه نبی صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی (اَنَا دَعْوَةُ اَبِیْ اِبْرَاهِیْمَ) "زه دعا یم دَ خپل پلار چه ابراهیم علیه السلام دے" نو فِيْهِمْ دَ نبی اول صفت ته اشاره شوه چه عربی دے۔ رَسُوْلًا دا دویم صفت دے۔ مِنْهُمْ په دے کښې دریم صفت ته اشاره ده چه دَ نوعِ دَ بشر نه دے۔ په دے درے واړه صفتونو باندے ایمان راوړل فرض دی په دے کښې دَ یو صفت نه انکار کول یا شک کول کفر دے۔ دا سے الوسی په تفسیر دَ سورة العمران کښې لیکلی دی۔ او په سورة العمران ۱۶۴ کښې من انفسهم وئیلے دے اشاره ده ډیر قربت او محبت دَ مؤمنانو دَ هغه سره او دَ محبت دَ هغه دَ مؤمنانو سره چه گویا که یو نفسونه گرځیدلی دی۔ کنز العمال ص ۱۷ کښې وئیلی دی چه مِنْهُمْ نه مراد نوعِ دَ بشر ده دَ ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دے چه عمر رضی الله عنه قول دَ زهیر بن ابی سلمٰی په باره دَ هرم بن سنان کښې لوستلو (شعر) لَوْ كُنْتَ فِیْ شَیْءٍ سِوَى الْبَشَرِ ÷ كُنْتَ الْمُضِیْءُ لِلَيْلَةِ الْبَدْرِ۔ بیا عمر رضی الله عنه ملګرو ته اُوئیل چه دا سے رسول الله صلی الله علیه وسلم وُو۔

فائده:- شربینی د ابن عباس رضی الله عنهما روایت لیکلے دے چه ټول انبیاء د بنی اسرائیلو نه وړو ما سیوا د لسو نه چه هغه نوح، هود، شعیب، لوط، ابراهیم اسماعیل، اسحاق، یعقوب علیهم السلام او محمد صلی الله علیه وسلم دے۔ يَتْلُوْا عَلَيْهِمْ اٰيٰتِكَ، دا د نبی صلی الله علیه وسلم د دریو ذمه دارو نه اوله ذمه داری ده او مراد د دے نه دعوت او تبلیغ کول دی قرآن ته ځکه چه د تلاوت نه روستو لفظ د علی راشی نو مراد تو ر و خلقو نه لوستل دی دا دلیل دے چه د دعوت او تبلیغ د پاره نصاب قرآن کریم دے نو رسول الله صلی الله علیه وسلم مُبلّغِ اعظم دے۔ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ دا دویمه ذمه داری ده یعنی په دعوت د قرآن سره چه کوم خلق دینِ اسلام قبول کړی نو د هغوی د مضبوطوالی او تفصیلی ایمان د پاره تعلیم د قرآن او د سنت ضروری دے نو معلومه شوه چه رسول صلی الله علیه وسلم معلِّم اعظم هم دے۔ او د هغه د تعلیم نصاب قرآن کریم او سنت دے۔ الْحِكْمَةَ دا لفظ په قرآن کښ شل کرته ذکر دے او د دے اوه مصداقات دی، اول سنت په تفسیر د قرآن کښ لکه په دے ایت کښ د قتاده نه روایت دے۔ دویم نبوت سورة بقره ۲۵۱، دریم فهم د قرآن او د هغے اسرار سورة بقره ۲۶۹، څلورم علم د اسرار الٰهی په وحی سره د هر یو نبی د پاره (سورة آل عمران ۸۱)، پنځم عقلی او نقلی او وحی دلیلونه (سورة نحل ۱۲۵)، شپږم قرآن او د هغے علمونه (سورة اسراء ۳۹)، اوم معرفت د حقائقو په عقل سره (سورة لقمان ۱۲)۔ دلته هم مفسرینو ډیرے معانی لیکلی دی لیکن غوره په ټولو کښ قول د قتاده او د حسن او د مقاتل او ابو مالك وغیره دے چه مراد د حکمت نه سنت (حدیث) دے چه هغه تفسیر د قرآن او شرح د احکامو ده۔ وَيُزَكِّيْهِمْ هر کله چه مقصد په دعوت او تعلیم کښ عمل کول دی نو دا ئے دریمه ذمه داری ذکر کړله۔ تزکیه په اصل کښ پاکولو او زیاتولو ته وئیلے شی دلته مراد د شرك او کفر او د بد اعمالو او ناکاره اخلاقو نه پاکول دی دا رنګ مقصد په دیکښ په قرآن او احکامو الٰهیه باندے د عمل کولو طریقے ښودل دی لکه چه نبی صلی الله علیه وسلم په عملی طریقه موږ ته، اودس، حج او نور احکام ښودلی دی دا رنګ په دے تزکیه سره خپل نفس د حب د دنیا او د غفلت او د بغض وحسد او تعصب وغیره نه ساتلے شی او د هغے د پاره د نبی صلی الله علیه وسلم

عَنْ مِّلَّةِ اِبْرٰهٖمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهٗ ط

دَ دین دَ ابراهیم علیه السلام نه مګر هغه څوک چه کم عقل کړی ځان خپل۔

وَلَقَدِ اصْطَفَیْنٰهُ فِی الدُّنْیَا ج وَاِنَّهٗ

او یقینًا غوره کړے وو مونږ دهٔ لره په دُنیا کښ او یقینًا دے به

هم اوراد، اذکار او ادعیه دَ هر حالت مناسب ښودلی دی چه دَ هغې تفصیل په احادیثو کښ موجود دے نو معلومه شوه چه نبی صلی الله علیه وسلم مرشد اعظم وو دَ دے وجے کله کله دَ صحابه کرامو نه بیعت اخستلے دے په اعمالو او اخلاقو باندے دا دلیل دے چه دَ هغه مرشد نه روستو دَ صوفیاؤ دَ سلسلو او دَ هغوی بیعتونو ته حاجت نیشته ځکه چه هغه په دلیل شرعی سره ثابت نه دی او ډیر کرته اوراد او وظیفے دَ پیرانو مریدانو لره دَ اذکارو دَ احادیثو نه غافل او منع کړی۔ دَ دے وجے نه صاحبِ خلاصة الفتاوٰی ص۳۱۱ ص۳۷۴ کښ لیکلی دی۔ چاچه شیخ دَ هدایت دَ پاره اونیوؤ نو دا شخص ګمراه دے او دَ ارشاد دَ پاره شخص مقرر کول ممنوع دی دَ وجے دَ نیشتوالی دَ دلیل شرعی نه۔

فائده:۔ دَ دے مضمون ایاتونه (سورة بقره ۱۵۱ سورة آلعمران ۱۶۴ سورة جمعه ۲ کښ راغلی دی په دے ایت کښ ذکر دَ دعا دے او په هغه درے ایاتونو کښ استجابت دَ دے دُعا ذکر دے۔

سوال:۔ په دے ایت کښ یُزَکِّیْهِمْ روستو راوړے دے او په دغه درے ایاتونو کښ یُزَکِّیْهِمْ په یُعَلِّمُهُمْ باندے مخکښ کړے دے؟۔

جواب:۔ هر کله چه دعوت او تعلیم وسیله ده دَ پاره دَ عمل کولو او اهم څیز عمل کول دی نو په دے کښ اصل ترتیب ته اعتبار ورکړے شو چه علم مخکښ دے په عمل باندے او دَ دغه نورو درے ایاتونو دَ اهمیت لحاظ اوکړے شو نو عمل ئے مخکښ ذکر کړو دَ علم نه۔

اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِیْزُ الْحَكِیْمُ، دا هم توسل دے په نومونو دَ الله تعالٰی سره۔ عزیز په صفت دَ الله تعالٰی کښ غالب په هر چا او هر څیز باندے چه څوک ئے مقابله نشی کولے او څوک ئے دَ ارادے پوره کولو نه منع کولے نشی۔ دا رنګ مثال ئے نیشته۔ دا رنګ هغه ذات چه دَ هغه مرتبے ته څوک نشی رسیدلے۔

فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصّٰلِحِيْنَ ﴿١٣٠﴾ اِذْ قَالَ لَهٗ

په اخرت كښ خامخا د كامياب نه دى. او كله چه اووئيل ده ته

رَبُّهٗٓ اَسْلِمْ قَالَ اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿١٣١﴾

رب دده اخلاص كوه (هميشه) ده اووئيل اخلاص كووم ځه دپاره د رب العالمين -

۱۳۰ هر كله چه ملتِ ابراهيميه ذكر شو چه هغه تعظيم د بيت الله او د حرمِ مكه او تثبت په دين اسلام باندے او تصديق د اخرى نبى دے نو اوس رد كوى په هغه يهود او نصارا او نورو مشركينو باندے چه هغوى د دغه ملت نه مخ گرځوى او شرك كوى او د كعبة الله لحاظ نه كوى او اخرى نبى باندے ايمان نه راوړى۔ او د مَنْ يَّرْغَبُ معنى اعراض كول دى په دغه معنى سره چه ذكر شوه. دلته رغبت په معنى د پريښودلو او اعراض كولو سره دے او مَنْ د استفهام انكارى د پاره دے په معنى د نفى سره په دليل د اِلَّا سره- د رغب نه چه روستو فِى راشى نو په معنى د طلب او د مينه كولو وى او چه عَنْ راشى نو په معنى د پريښودلو سره وى۔ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهٗ، متكبين د سَفِهَ معنى ذكر شويده. زجاج وئيلى دى چه سَفِهَ په معنى د جهل سره دے او مضاف پټ دے جهل اَمْرَ نَفْسِهٖ - د ابوعبيد په نيز په معنى د اَهْلَكَ دے او اخفش وئيلى دى چه فِى پټ دے يعنى جهل فى نفسه. مبرد او ثعلبى وئيلى دى چه سَفِهَ ځيله متعدى دے او سَفُهَ لازمى دے. وَلَقَدِ اصْطَفَيْنٰهُ فِى الدُّنْيَا دا علت او دليل د ځكښ حكم دے اِصْطِفَاءِ د ابراهيم عليه السلام په ۱۲۴ كښ ذكر شوه دا رنگ په سورة نحل ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲ او سورة نساء ۱۲۵ كښ او سورة عنكبوت ۲۷ او سورة زخرف ۲۸ كښ ذكر ده -

وَاِنَّهٗ فِى الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصّٰلِحِيْنَ سوال:- صالح هغه چاته وئيلے شى چه نيك عمل كوى او اخرت خو د عمل كولو ځائے نه دے؟ جواب:- دلته مراد فائزين (كامياب) دے يا جماعت د صالحينو كاملانو دے چه انبياء عليهم السلام دى او نور توجيهات هم قرطبى ذكر كړيدى-

۱۳۱ دا علت دے د اصطفينا د پاره- اَسْلِمْ مراد د دے نه استقامت او ثبات دے په اسلام باندے يا په معنى د اخلاص كولو سره دے يا په معنى د تفويض (سپارلو) د ځان دے الله تعالىٰ ته- لِرَبِّ الْعٰلَمِيْنَ دا صفت علت دے

وَوَصّٰى بِهَآ اِبْرٰهٖمُ بَنِيْهِ وَيَعْقُوْبُ ط

او وصیت کړیٔ په دغے (کلمه د توحید) سره ابراهیم علیه السلام ځامنو خپلو ته او یعقوب علیه السلام هم۔

يٰبَنِيَّ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى لَكُمُ الدِّيْنَ

چه اے ځامنو! یقیناً الله تعالیٰ غوره کړیدے ستاسو د پاره دین (توحید۔اسلام)

فَلَا تَمُوْتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُّسْلِمُوْنَ ﴿۱۳۲﴾

نو مرګ دِے راتشی تاسو ته مګر په داسے حال چه مسلمانان (توحید والا) یئ۔

د پاره د اسلام لله چه په دیکښ هیڅ احتمال د شرکت د غیر نیشته۔
۱۳۲ په دے کښ هم رد دے په یهودیانو او نصاریٰ چه هغوی وئیل چه اسلام که چرے د ابراهیم (علیه السلام) وؤ نو هغه پورے خاص وؤ د بنی اسرائیلو د پاره دینِ اسلام نیشته لکه چه په دے زمانه کښې هغوی ځان ته مسلمانان نه وائي۔ نو الله تعالیٰ او فرمائیل چه په دین اسلام باندے ابراهیم او یعقوب علیهما السلام دواړو خپل اولاد ته وصیت کړے دے نو دا دین د بنی اسرائیلو او بنی اسماعیلو دواړو د پاره دے۔ بِهَا ضمیر راجع دے ملتِ اسلامیه ته چه دلالت کوی په هغې باندے جمله د اَسْلَمْتُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ. یا راجع دے کلمه د لا اله الا الله ته په هغې هم دغه مخکښ جمله دلالت کوی۔ سوال:۔ لفظ د وصیت ئے ذکر کړو امر ئے ذکر نه کړو؟
جواب:۔ په لفظ د وصیت کښې تاکید دے د ډیرو وجوهو ته اول دا چه وصیت د انسان په وخت د مرګ کښې وی نو په دے کښې ضرور اخلاص وی دویمه وجه دا چه د دے ته روستو د نسخ د پاره بله خبره نه وی۔ دریمه دا چه په داسے وخت کښې اولاد د پلار په وصیت باندے ضرور عمل کوی۔ بَنِيْهِ ځامن د ابراهیم علیه السلام ته وؤ قرطبی او خازن داسے لیکلی دی او سیوطی وئیلی دی چه دولس وؤ لیکن بنات (لوړه) ئے نه وے۔
وَيَعْقُوْبُ د ده په ذکر کښې خصوصی رد دے په بنی اسرائیلو باندے او د ده هم دولس ځامن وؤ۔ يٰبَنِيَّ دا تفصیل د وصیت دے۔ الدِّيْنَ الف لام د پاره د عهد دے یعنی دینِ اسلام۔ فَلَا تَمُوْتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُّسْلِمُوْنَ قرطبی وئیلی دی چه مراد په دے سره دوام او همیشوالے دے په اسلام

أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَآءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ

ایا وئ تاسو حاضر کله چه نیزدے شو یعقوب علیه السلام ته مرګ

إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي ط

کله چه اُوئیل هغه ځامنو خپلو ته دَچا بندګی به کوئ ځما نه روستو۔

قَالُوا نَعْبُدُ إِلٰهَكَ وَإِلٰهَ آبَآئِكَ إِبْرٰهِمَ

هغوی اُوئیل بندګی به کوو دَ معبود ستا او دَ معبود دَ پلار نیکه ستا چه ابراهیم علیه السلام

وَإِسْمٰعِيلَ وَإِسْحٰقَ إِلٰهًا وَّاحِدًا ج صلے

او اسماعیل علیه السلام او اسحٰق علیه السلام دی۔ چه معبود یو دے

وَّنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾ تِلْكَ أُمَّةٌ

او موږ به خاص الله تعالیٰ لره اخلاص کوونکی یو۔ دغه (انبیاء) یو ډله وه

یاندے په مختصر لفظ سره چه متضمن دے تذکیر دَ موت لره او دَ دے وجه
دا ده چه دَ انسان خو یقین دے چه مرګ به راځی خو وخت یې معلوم نه دے
نو که یو وخت دے امتثال دَ امر دَ الله تعالیٰ پریږدی او په دغه وخت
کښې په ده باندے مرګ راشی نو مړ به شی بغیر دَ اسلام ته نو لازم
دا ده چه هر وخت کښې دِے په عقیده او په عمل دَ اسلام کښې متصّف
او مشغول وی دَ پاره دَ دے چه په دے جمله باندے عمل اُوشی۔
۱۳۳ دَ دے ایت نه اُوه زواجر ذکر کوی یهود او نصاراؤ ته۔ په دے کښې
اول زجر دے دَ دوی په دروغو باندے او جواب دَ شبهے دے چه یهود
او نصاراؤ وئیل چه ابراهیم او یعقوب علیهما السلام یهود او نصارٰی
وو او یعقوب علیه السلام وصیت کړے وو په یهودیت او نصرانیت
باندے نو په دے کښې یې دَ هغې جواب اوکړو په طریقه دَ زجر سره۔
أَمْ كُنْتُمْ ام په معنی دَ بَل آدے۔ شُهَدَآءَ جمع دَ شهید په معنیٰ حاضر
سره او كُنْتُمْ نه مراد موجوده بنی اسرائیل دی او استفهام انکاری دے
یا مراد دَ دے نه دَ دوی اسلاف دی چه هغه ځامن دَ یعقوب علیه السلام
وو او استفهام تقریری دے۔ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ، سوال:۔ مرګ چه

تِلۡكَ أُمَّةٞ قَدۡ خَلَتۡۖ لَهَا مَا كَسَبَتۡ وَلَكُم مَّا كَسَبۡتُمۡۖ

یقیناً تیره شوې ده ځکښې. دوی لره بدله د هغه عمل ده چه دوی کړی دی او تاسو لره بدل د هغه عمل ده چه تاسو کړی دی

وَلَا تُسۡـَٔلُونَ عَمَّا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ﴿١٣٤﴾

او تپوس به ته نشي کیدے ستاسو نه د هغه بد عملونو چه دوی کول.

حاضرشی تو بیا خو خبرے نشی کیدلے؟ جواب ۱ حَضَرَ په معنیٰ د قَرُبَ دے یعنی کله چه قریب الموت شو (خازن). جواب ۲ مراد د موت نه اسباب د موت دی لکه په سورة ابراهیم ۱۷ کښې دا معنیٰ ده (قرطبی).
إِذۡ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعۡبُدُونَ مِنۢ بَعۡدِيۖ، مقصد په استفهام سره اختبار (امتحان) د هغوی دے د پاره د تثبت په توحید باندے. قَالُواْ نَعۡبُدُ إِلَٰهَكَ وَإِلَٰهَ ءَابَآئِكَ عطف د پاره د تعریف او تعیین دے د مغائرت د پاره نه دے او اشاره ده چه توحید د عبادت د ټولو انبیاؤ دین دے. إِبۡرَٰهِـۧمَ وَإِسۡمَٰعِيلَ وَإِسۡحَٰقَ، ابراهیم اُور نیکه دۀ د هغوی او اسحاق یې نیکه وۀ او اسماعیل یې د نیکه رور وۀ یعنی د یعقوب علیه السلام ترۀ وۀ دا دلیل دے چه د آب (پلار) اطلاق په نیکه او په ترۀ باندے هم کیدلے شی او اسماعیل د اسحاق نه مشر وۀ د دے وجے نه هغه یې مخکښې ذکر کړے دے. إِلَٰهٗا وَٰحِدٗا په دے کښې جواب د وهم دے که څوک وهم اوکړی چه عطف د پاره د مغایرت دے نو دلالت کوی په دوه الٰهو باندے؟ حاصل جواب دا دے چه دغه عطف د مغایرت د پاره نه دے صرف مغایرت د مضاف الیه دے. وَنَحۡنُ لَهُۥ مُسۡلِمُونَ دا دلیل دے چه دین د ټولو دینِ اسلام دے.
۱۳۴ په دے کښې د دوی د دویم شبهے جواب دے او زجر دے. شبهه داوه چه دوی فخر کوۀ په خپلو نیکونو باندے چه مونږ به د هغوی په عمل سره بچ کیږو. جواب اوشو چه د هرچا ځان له عمل دے. او هر کله چه عملونه دوه قسمه دی اول عمل د خیر دے هغے ته اشاره ده په دے قول سره چه لَهَا مَا كَسَبَتۡ وَلَكُم مَّا كَسَبۡتُمۡ یعنی د هرچا عمل د خیر صرف هغه له فائده ورکوی بل شخص په هغے سره نه خلاصیږی.
دویم عمل دے د شر هغے ته اشاره ده په دے قول سره چه وَلَا تُسۡـَٔلُونَ عَمَّا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ یعنی د هرچا د بد عمل تپوس به صرف د هغه نه کیدیشی

وَقَالُوْا كُوْنُوْا هُوْدًا اَوْ نَصٰرٰى تَهْتَدُوْا ؕ

او دوی وائی چه شئ تاسو یهودیان یا نصارٰی نو لار به اومومئ.

قُلْ بَلْ مِلَّةَ اِبْرٰهٖمَ حَنِيْفًا ؕ وَمَا كَانَ

ته ورته اُوایه بلکه مونږ تابع یو د دین د ابراهیم علیه السلام چه یوځ مؤحد وو. او نه وو هغه

مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ﴿۱۳۵﴾ قُوْلُوْٓا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ

دَ مشرکانو دَ ډلے نه. او وایئ ایمان راوړیدے مونږه په الله تعالٰی باندے

په یل چا باندے دَ هغے ذمه داری نیشته دے او په دے کښ یل جانب حذف (پټ) دے یعنی (وَلَا يُسْئَلُوْنَ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ) "دَ هغوی دَ اعمالو ستاسو نه تپوس نه کیږی". او دَ اولے جملے تائید په سورة نجم کښ وَاَنْ لَّيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى دے او دَ دویمے جملے تائید اَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِّزْرَ اُخْرٰى کے. او دا ایت دلیل دے چه انسان ته دَ عملونو دَ کسب نسبت کیدے شی خو دَ خلق نسبت یئے په الله تعالٰی پورے خاص دے.

۱۳۵ په دے کښ دریم زجر دے په دعوت کولو دَ دوی محرّف دین ته (یهودیت او نصرانیت) اوس زمانه کښ هم یهودیان دَ یهودیت مِشن (دعوت) چلوی او نصارٰی دَ نصرانیت دعوت کوی. او دَ پاره دَ تفصیل دَ قائلینو دے یعنی یهود وائی یهودیان شئ او نصارٰی وائی چه نصارٰی شئ او هر یو په هغه خپل دین کښ دعوٰی دَ هدایت کوی. هر کله چه هغوی چاته دا سے دعوت ورکوی نو هغوی ته به جواب ورکیدے شی په بَلْ مِلَّةَ اِبْرٰهٖمَ سره دَ یل نه روستو تتبع پټ مراد دے او دَ ملتِ ابراهیمیه مصداق محکښ ذکر کړے شو. حَنِيْفًا دا حال دے یا لفظ دَ اَعْنِي پټ دے. حنیف دَ حنف نه اخستلے شوے دے او دا لفظ دَ اضدادو نه دے یعنی په معنی دَ جدا یئ او په معنی دَ استقامت سره دے یعنی جدا کیدونکے (اعراض کوؤنکے) دَ ټولو باطل دینونو نه او کلک او مستقیم وؤ په توحید باندے. دَ مجاهد نه روایت دے چه حنیف په معنی دَ مخلص سره دے او دَ ربیع نه روایت دے چه په معنی دَ متبّع (تابعدار) سره دے. ابوالعالیه نه روایت دے چه حنیف هغه دے چه کعبے ته په مانځه کښ مخ کرځوی او حج دَ بیت الله منی. راغب په مفردات

وَمَآ أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَآ أُنْزِلَ إِلٰٓى إِبْرٰهٖمَ

او په هغه څه چه نازل کړے شوی دی مونږ ته او په هغه څه چه نازل کړے شوی دی ابراهیم

وَإِسْمٰعِيْلَ وَإِسْحٰقَ وَيَعْقُوْبَ وَالْأَسْبَاطِ

او اسماعیل او اسحٰق او یعقوب علیهم السلام ته او اولاد د هغه ته

وَمَآ أُوْتِيَ مُوْسٰى وَعِيْسٰى وَمَآ أُوْتِيَ النَّبِيُّوْنَ

او هغه چه ورکړے شوی موسٰی علیه السلام او عیسٰی علیه السلام ته او هغه چه ورکړے شوی نورو پیغمبرانو ته

مِنْ رَّبِّهِمْ ۚ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ ۖ

د طرف د رب د دوی نه. جدائی نه کوو په مینځ د هیچا کښې (په ایمان راوړلو کښې) د دوی نه

وَنَحْنُ لَهٗ مُسْلِمُوْنَ ﴿١٣٦﴾ فَإِنْ اٰمَنُوْا بِمِثْلِ

او مونږ خاص الله تعالٰی ته اخلاص کوونکی یو. پس که چرے دوی ایمان راوړو په شان

مَآ اٰمَنْتُمْ بِهٖ فَقَدِ اهْتَدَوْا ۚ وَإِنْ تَوَلَّوْا

د ایمان ستاسو په هغے باندے. نو لاره یئے اوموندله او که مخ اوړګرځوو دوی

کښې وئیلی دی چه حنیف میلان دے د ګمراهئ نه استقامت طرف ته.
ابن قیم په جلاء الافهام کښې وئیلی دی چه د حنیف معنٰی اَلْمُقْبِلُ عَلَى اللّٰهِ وَالْمُعْرِضُ عَمَّا سِوَاهُ دے (الله تعالٰی ته توجه کوونکے او د ما سوی الله نه مخ ګرځوونکے) او لفظ حنیف په قرآن کښې دولس کرته ذکر دے او هر ځائے کښې د ابراهیم علیه السلام په صفت کښې ذکر دے. وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ، شربینی، خازن او نسفی وئیلی دی چه په دے جمله کښې تعریض دے په یهودو او نصارٰو باندے چه دوی مشرکان دی نو دا دلیل دے چه کتابی شخص چه شرک کوی نو هغه ته مشرك وئیلے کیږی.

١٣٦ هر کله چه مخکښې آیت کښې ذکر شول چه دوی یهودیت او نصرانیت طرف ته دعوت ورکوؤ نو صحیح بخاری کښې راغلی دی چه (د دوی د دے دعوت د پاره) تورات په عبرانئ ژبے سره لوستلو او په عربئ ژبه یئے عربو ته او مؤمنانو ته ترجمه کولو نو نبی صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل

چه دَ دوی تصدیق (مطلقًا) مه کوئ او تکذیب یې هم (مطلقًا) مه کوئ بلکه وایئ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَآ اُنۡزِلَ اِلَيۡنَا الاية - نو په دے ایت کښ رد دے دَ دعوت دَ یهودو او نصاراؤ په احسن طریقے سره - دا رنګ دا جواب دَ شبهے دَ دوی دے چه مؤمنانو باندے اعتراض کوی چه تاسو موسیٰ او عیسیٰ علیهما السلام ته منئ ځکه چه تاسو دَ هغوی دَ دین ردکوئ دا اسے اعتراض مهائمی په تیصیرالرحمان کښ لیکلے دے حاصل دَ جواب دا دے چه مونږ ټول انبیاء او هغوی ته نازل کړے شوے وحی باندے ایمان لرو او فرق په ایمان راوړلو کښ نه کوؤ لیکن مونږ هیڅ نبی اِلٰه (حقدار دَ بندګئ) نه ګڼړو نو مقصود په دے جواب کښ زجر اورد دے په یهودو او نصاراؤ باندے ضمنًا چه تاسو فرق کوئ په بعض انبیاؤ باندے ایمان راوړئ او په بعض باندے ایمان نه راوړئ او تاسو خو بعض انبیاء دَ الله تعالیٰ سره شریک او دَ هغه ولد جوړوئ نو ستاسو دعوت باطل دے - بِاللّٰهِ دا خو په ټولو ایمانیاتو کښ مخکښ دے - وَمَآ اُنۡزِلَ اِلَيۡنَا دا یې دَ دوه وجو نه مخکښ راوړو اول دا چه ایمان راوړل په قرآن باندے سبب دے دَ پاره دَ ایمان راوړلو په نورو کتابونو باندے دویمه وجه دا ده چه ایمان په قرآن باندے ایمان تفصیلی دے او اهم دے او ایمان په مخکنو کتابونو باندے ایمان مجمل دے - وَالۡاَسۡبَاطِ جمع دَ سبط او سبط په لغت کښ تتابع (پرله پسے راتللو) ته وئیلے شی نو جماعت ته وئیلے شی ځکه چه دَ هغے افراد دَ یو بل سره یو ځائے وی او یو بل پسے وی یا په لغت کښ هغه اونه چه یو بیخ یې دے او ښاخونه یې ډیرے دی نو دا رنګ دولس ځامن دَ یعقوب علیه السلام چه دَ یو اصل نه وو او دَ هغوی نه ډیر خاندانونه خوارهٔ شول .امام بخاری وئیلی دی چه اسباط قبائل دَ بنی اسرائیلو دی او دلته مراد ترینه انبیاء دی چه په بنی اسرائیلو کښ رالیږلے شوی وو - وَمَآ اُوۡتِیَ مُوۡسٰی وَعِيۡسٰی دَ دوی تخصیص یې دَ دے وجے نه او کړو چه اعتراض دَ هغوی په باره دَ ایمان دَ تورات او انجیل کښ وو - اُوۡتِیَ ایتاء په معنیٰ دَ انزال دے لیکن ایتاء مقصد دَ انزال دے او معلومه شوه چه ایتاء په معانیو کښ هم استعمالیږی لکه چه په محسوساتو کښ استعمالیږی - وَمَآ اُوۡتِیَ النَّبِيُّوۡنَ مِنۡ رَّبِّهِمۡ دَ دے نه مراد هغه انبیاء دی چه رالیږلے شوی وو دَ آدم علیه السلام نه تر ابراهیم علیه السلام پورے -

فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ ۚ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ ۚ

نو يقيناً دوی په سخته دشمنئ کښ دی۔ پس خامخا به ج په اوسانی تا لره ددوی نه الله تعالیٰ

وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿۱۳۷﴾ صِبْغَةَ اللَّهِ ۚ

او هغه (الله تعالیٰ) هرڅه اوری په هرڅه پوهه دے۔ (راووایئ قبول کړیدے موږ) رنګ د الله تعالیٰ

فائده:- صحیح دا ده چه عدد د کل انبیاؤ په یقین او نص صحیح سره ثابت نه دے نو ایمان کښ تعیین د عدد کول پکار نه دی او هر چه حدیث د مسند احمد دے په روایت د ابوذر رضی الله عنه چه عدد د انبیاؤ یو لاکه څلیریشت زره دے نو تنقیح الرواة شرح المشکوٰة کښ ئے وئیلی دی چه د دے په سند کښ علی بن زید راوی دے او هغه ضعیف دے نو شیخ البانی چه قول کړے دے په صحت د دے حدیث نو هغه قول صحیح نه دے۔

لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ په دے کښ تعریضاً رد دے په یهود او نصاراؤ باندے چه هغوی فرق کولو چه بعض انبیاء ئے منل او بعض ئے نه منل۔ او دا مسئله په دے سورت ۲۸۵ او سورة آل عمران ۸۴ او سورة نساء ۱۵۰، ۱۵۲ کښ هم ذکر دی۔ سوال:- د دے سورت ۲۵۳ نه معلومیږی چه د انبیاؤ فرق په درجاتو کښ شته دے؟ جواب:- هغے ته تفاضل وئیلے شی فرق ورته نشی وئیلے کیدے۔ سوال:- بَيْنَ خو مفرد ته نه مضاف کیږی او أَحَدٍ خو مفرد دے؟۔ جواب:- أَحَدٍ چه هر کله استعمال شی د کلمے د کل سره یا په کلام سلبی کښ نو په معنیٰ د جمیع سره وی۔

وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ مراد د اسلام نه اخلاص د عبادت دے د الله تعالیٰ د پاره په مقابل د شرک کښ، نو دا رد دے تعریضاً په یهود او نصاراؤ باندے چه تاسو بعض انبیاء د الله تعالیٰ سره شریکان جوړ کړیدی۔

سوال:- په سورة آل عمران ۸۴ کښ وَمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا دے او دلته إِلَيْنَا دے؟ جواب:- دلته مؤمنانو ته خطاب دے د دے وجے نه قُولُوا ئے وئیلے دے او انزال په امت باندے د اوچت طرفه کیږی بلکه هغوی ته رسیدل کیدے شی د دے وجے نه دلته ئے إِلَيْنَا وئیل او په سورة آل عمران کښ خطاب دے نبی صلی الله علیه وسلم ته او په هغه باندے انزال د بره طرفه دے د دے وجے نه هلته عَلَيْنَا او وئیلے شو۔

۱۳۷ په دے ایت کښ دعوت د ایمان شرعی دے ټولو کافرانو ته عموماً او

وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً ۫ وَّنَحْنُ لَهٗ

او څوک ډیر ښائسته دے د الله تعالیٰ نه په رنګولو کښې ۔ او مونږ د خاص هغه لره

بالخصوص یهود او نصارا ؤ ته ۔ داعامو مفسرینو لیکلی دی او شربینی لیکلی دی چه دا په طریقه د تبکیت او تعجیز سره دے لکه فَاْتُوْا بِسُوْرَةٍ مِّنْ مِّثْلِهٖ ۔

بِمِثْلِ مَاۤ اٰمَنْتُمْ بِهٖ خطاب نبی صلی الله علیه وسلم او صحابه کرامو ته دے۔ مَاۤ اٰمَنْتُمْ بِهٖ په دے لفظ کښې ټول مومَن بِه داخل دی (الله تعالیٰ، ملائیک، رسولان، کتابونه منزله، بعث بعد الموت، تقدیر او فرق نه کول په مینځ د رسولانو او کتابونو او اخلاص په عباداتو کښې)۔

سوال :- لفظ د مثل خو دلالت کوی چه د الله تعالیٰ او د هغه د رسولانو او کتابونو مثل شته دے او دا خو باطل دے؟ -جواب ۱ : مثل صفت دے د مصدر پټ یعنی فَاِنْ اٰمَنُوْا ایمانًا مثل ایمانکم او باء زائده ده او معنیٰ د مماثلت مخکښې ذکر شوه (مدارك)۔ جواب ۲ : لفظ د مثل زیاتی دے طبری روایت کړے دے د ابن عباس رضی الله عنهما نه چه هغه به قراءت کوؤ فَاِنْ اٰمَنُوْا بِمَاۤ اٰمَنْتُمْ بِهٖ۔ ابن عطیه وئیلی دی چه دا په طریقه د تفسیر سره دے۔

جواب ۳ : ما مصدریه دے او باء زیاتی ده (بمثل ایمانکم)۔ جواب ۴ : مثل په معنیٰ د عین (ذات) یا په معنیٰ د صفت دے (راغب)۔ دا جوابونه ښکاره دلیل دے چه ایمان د صحابه کرامو معیار د ایمان د اُمت دے لکه چه ۱۳ کښې تیر شویدی - جواب ۵ : شربینی او خازن وئیلی دی چه دا په طریقه د تعجیز سره دے یعنی که چرے دوی حاصلولے شی دین پشان د دین ستاسو تو هدایت به او موهی لیکن د دینِ اسلام پشان بل دین خو محال دے نو هدایت هم بغیر د دے دین نه محال دے۔

وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا هُمْ فِیْ شِقَاقٍ ، شقاق په معنیٰ د دشمنیٔ او جګړے سره دے او دا د شق نه اخستلے شویدے یعنی هر یو د فریقینو په جدا جدا کښې شق وی بغیر د شق د بل نه ۔ فَسَیَكْفِیْكَهُمُ اللّٰهُ کاف خطاب دے نبی صلی الله علیه وسلم ته او مفعول اول دے او هم مفعول ثانی دے ابن کثیر روایت ذکر کړیدے چه مصحف د عثمان رضی الله عنه په وخت د قتل د هغه په غیږ د هغه کښې وُو تو پدے ایت پسے د هغه د وینے څاڅکی غورځیدلے وو ګویا که دا وعده ده د الله تعالیٰ د طرف نه په بدله اخستلو د عثمان رضی الله عنه کښې۔

عٰبِدُوْنَ ﴿۱۳۸﴾ قُلْ اَتُحَآجُّوْنَنَا فِی اللّٰهِ وَهُوَ

بندگي کوونکي يو - ته ورته اووايه ايا جګړه کوئ موږ سره په توحيد د الله تعالیٰ کښې او حال دا چه هغه

۱۳۸ په دے ايت کښې تحکم زجر دے په باره د رسم باطل د نصارٰی کښې او هغه ته يې دين وئيلو. صِبْغَةَ اللّٰهِ د دے نه مخکښې فعل پټ دے صَبَغَنَا اللّٰهُ (الله تعالیٰ موږ ته رنګ راکړے) يا اتبعوا يا الزموا. او صبغة نه مراد دين د الله تعالیٰ دے او فطرت د الله تعالیٰ دے چه هر انسان يې په هغې باندے پيدا کړے دے لکه چه اثر د رنګ په ظاهر باندے ښکاره کيږي نو داسے اثر د دينِ فطرت هم په مؤمن باندے ښکاره کيږي يا صبغة نه مراد تطهير د الله تعالیٰ دے په ايمان او په افتتان سره. ابن عباس رضی الله عنهما نه روايت دے چه په نصاراؤ کښې بچې پيدا شی او اووه ورځے په هغه باندے تيرے شی نو هغوی د دله په رنګ کښې غوپه ورکړی چه هغې ته معموديه رنګ وئيلے شی او ديته دوی تطهير وائي او په اسلام کښې د دے تطهير د پاره عقيقه او ختنه کول دی. کله په چه دوی داسے اوکړل نو وئيل به يې چه اوس دے خالص نصرانی شو. او ابو حيان په البحر المحيط کښې ليکلی دی چه دين ته د صبغة وئيلو سبب په دوی کښې دا وو چه عيسیٰ عليه السلام يو ځل د يحيٰی عليه السلام ملاقات له لاړو نو هغه ته يې اووئيل چه زه تا له راغلے يم چه ستا نه رنګ حاصل کړم يعنی دين نو نصاراؤ د دے نه صرف ظاهری رنګ مراد کړو او عيسیٰ عليه السلام ته يې صابغ وئيلو او خپل عمل ته يې تغميس وئيلو او عرب هم د ديانت نه تعبير په رنګ سره کوی. لکه اوس چه عوام وائي چه فلانی پير فلانے مريد رنګ کړے دے. وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً، يعنی په دينِ فطرت (توحيد) سره چه کوم رنګ او تطهير حاصليږی نو داسے په بل دين او طريقت او علم سره نه حاصليږي. شاه عبد العزيز دهلوی په تفسير عزيزی کښې ليکلی دی چه رنګ ورکول د مخلوق خو ظاهری وی يا باطنی وی د ظاهری رنګ اثر خو صرف په ظاهر باندے ښکاره کيږی او باطنی اثر خو صرف په يو يو قوت باندے وی لکه رنګ د علمِ فلسفه صرف په قوتِ عقليه باندے وی او رنګ د شرک او بدعت په قوتِ وهميه باندے وی او رنګ د عادتی رسمو او رواجونو په قوتِ عاديه باندے وی او رنګ د حب د دنيا په قوت شهوانيه باندے وی او رنګ

رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ ۚ وَلَنَآ اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ

رب زموږه او رب ستاسو دے۔ او موږ لره عملونه زموږ دي او تاسو لره

اَعْمَالُكُمْ ۚ وَنَحْنُ لَهٗ مُخْلِصُوْنَ ۝١٣٩

عملونه ستاسو دي۔ او موږ خاص هغه ته اخلاص کوونکي یو۔

اَمْ تَقُوْلُوْنَ اِنَّ اِبْرٰهٖمَ وَاِسْمٰعِيْلَ

آیا وایئ تاسو چه یقینًا ابراهیم علیه السلام او اسماعیل علیه السلام

وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوْبَ وَالْاَسْبَاطَ كَانُوْا

او اسحاق علیه السلام او یعقوب علیه السلام او اولاد د هغه وو دوی

د بادشاهئ او سلطنت او اقتدار په قوت قهریه او غضبیه باندے وی او رنګ د دینِ فطرت (توحید او سنت) په ظاهر باندے وی په دنیا کښ لکه "سِيْمَاهُمْ فِيْ وُجُوْهِهِمْ مِّنْ اَثَرِ السُّجُوْدِ" او په آخرت کښ په ئے په لاسونو خپو او مخونو کښ سپینوالے وی او داشان اثر د دے په دنیا کښ په تمام باطنی قوتونو باندے وی هر قوت د حق تابع چلیږی مخالف رنګونه تعصب او وهم او رسم رواج په هغه باندے هیڅ اثر نشی کولے نو د دے وجے نه صبغة الله ته احسن اُوئیلے شو۔ وَنَحْنُ لَهٗ عٰبِدُوْنَ، دا تفسیر د صبغة الله دے ځکه چه د توحید فی العبادت والطاعت اثر به په ظاهری او باطنی قوتونو باندے په دنیا کښ هم وی او په آخرت کښ به هم وی۔

۱۳۹ په دے کښ شپږم رد او زجر دے د دوی په محاجه باطله باندے۔ قُلْ اَتُحَاجُّوْنَنَا، محاجّه په اصل کښ حجت پیش کول دی د هر طرف نه د پاره د اثبات د دعوے او کله استعمالیږی د پاره د جګړے کولو اهلِ باطل د طرف نه۔ او حجت په څلور معناتو سره په قرآن کښ استعمال شوید ے اول په معنی د دلیل یقینی لکه سورة انعام ۸۳، دویم عذر کول لکه په سورة نساء ۱۶۵ کښ، دریم خالص جګړه کول که حق وی او که باطل وی لکه په سورة شورٰی ۱۵ او څلورم باطل دلیل او باطله جګړه کول لکه سورة شورٰی ۱۶ کښ دلته محاجه د کافرانو د طرف نه په حجتِ باطله سره ده او د مؤمنانو د طرف نه د هغے جواب ورکول دی په وحی سره

هُوْدًا اَوْ نَصٰرٰى ؕ قُلْ ءَاَنْتُمْ اَعْلَمُ اَمِ اللّٰهُ ؕ

يهوديان يا نصارى - ته ورته اووايه آيا تاسو ښه پوهه يئ (دعوی په حال) يا الله تعالی

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً

او څوک ډير لوئي ظالم دے د هغه چا نه چه پټوی هغه علم (د حق)

عِنْدَهٗ مِنَ اللّٰهِ ؕ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ

چه وی د ده سره د الله تعالی د طرف نه - او نه دے الله تعالی بے خبره

يا دلته باب مفاعله د پاره د مبالغے دے د كافرانو د طرف نه - فِی اللّٰهِ مراد د دے نه توحيد الوهيت او اطاعت او اتباع د اوامرو د الله تعالی ده (ابن كثير) -

وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ، يعنی په عقيده د توحيد ربوبيت كښ تاسو موږ سره شريک يئ نو توحيد ربوبيت خو مستلزم دے توحيد الوهيت لره نو توحيد الوهيت كښ ولے جګړه كوئ -

وَلَنَا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ، دا اعلانِ براءت دے روستو د جګړے د هغوی نه يعنی هر كله چه تاسو په توحيد الوهيت كښ مخالفت كوئ نو زموږ او ستاسو په مينځ كښ براءت دے لكه چه په سورة يونس ۴۱ او سورة العمران ۲۰ كښ دی -

وَنَحْنُ لَهٗ مُخْلِصُوْنَ، د دے مقابل حذف دے يعنی وانتم به مشركون، او دا فرق دے د عقيدے او د اعمالو - اخلاص قرطبی وئيلی دی چه صفا كول د عمل دی د لحاظ د مخلوق نه او نور اقوال يئے هم ذكر كړيدی او راغب په مفردات كښ ليكلی دی چه اخلاص براءت دے د تشبيه او تثليث او اشراك نه دا رنګ حقيقت د اخلاص براءت دے د هر معبود من دون الله نه -

فائده :- دلته ډيرو مفسرينو د فی الله په تفسير كښ ليكلی دی چه په دعوی د تقرب الی الله او اصطفاء د نبوت كښ محاجه ده چه يهود او نصارى ځان د الله تعالی مقربين ګڼړی او نبوت په بنی اسرائيلو پورے خاص ګڼړی او روستو لَنَا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ كښ وئيلی دی چه زموږ هم دا سے عملونه شته چه سبب د كرامت او د نبوت د پاره صحيح دی ليكن په دے تفسير كښ وهم پيدا كيږی چه نبوت په سبب د اعمالو سره حاصليږی او دا د عقيدے

عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ج

دَهغه عملونه چه تاسو یې کوئ. دغه یوه ډله ده یقینًا مخکښې تیره شوې ده

لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَّا كَسَبْتُمْ ج

دوی لره بدله دَهغه عملونو ده چه دوی کړی دی او تاسو لره بدله دَهغه عملونو ده چه تاسو کړی دی.

وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾ ع

او تپوس نشي کیدے ستاسو نه دَهغه عملونو چه دوی یې کوی.

دَاهلِ سنت نه خلاف دے چه نبوت کسبی نه دے بلکه موهبی دے.

١٤٠ په دے ایت کښې اوُم زجر دے په یهود او نصاراؤ باندے چه هغوی نسبت دَ انبیاؤ کړے دے یهودیت یا نصرانیت ته او په دے سره یې خپل باطل دین حق ښکاره کوؤ.

كَانُوا هُودًا اَوْ نَصٰرٰى دلته او تفصیلیه دے یعنې دَ هر قول قائل جدا جدا دے نو په دے باندے رد دے په دریو طریقو سره. اوله طریقه قُلْ ءَاَنْتُمْ اَعْلَمُ اَمِ اللّٰهُ، دا استفهام تقریری دے یعنې الله تعالٰی پوره عالم دے په باره دَ دغه انبیاؤ کښې او هغه یې ذکر کړے دے په سورة العمران ٦٥ ٦٧ کښې.

دویمه طریقه وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهٗ مِنَ اللّٰهِ، یعنې یهود او نصاراؤ ته هم علم حاصل دے په واسطه دَ تورات او انجیل سره چه دغه انبیاء یهود او نصارٰی نه وؤ لیکن دوی دا علم پټوی. شَهَادَةً په معنٰی دَ علم حق سره دے او عِنْدَهٗ مِنَ اللّٰهِ دوا ړه صفتونه دَ شهادة دی. او دریمه طریقه دَ رد وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ده تو دا هم زجر دے او کنایه ده دَ عذاب ورکولو ته. غَافِلٍ هغه چا ته وئیلے شي چه دَ بے پرواهئ دَ وجے په کارونو باندے علم نه لری.

١٤١ په دے کښې اتم زجر دے او دایئ مکرر را اوړو لیکن فرق دا دے چه اول رد دَ په دعوٰی کولو دَ نجات سره په عملونو دَ مشرانو باندے او په دے ایت کښې رد دے په فخر کولو سره په نسبت دَ دوی باندے یا دا چه اول کښې دَ اُمت نه عام مشران دَ دوی مراد وؤ او په دے ایت کښې مراد قرینه صِرف انبیاء دی.

سَيَقُولُ السُّفَهَآءُ مِنَ النَّاسِ

زر دے چه اوبه وائی بے وقوفان دَ خلقو نه

مَا وَلّٰهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا

چه څه څیز اوګرځول دوی لره دَ قبلے دَ دوی نه چه وو دوی

عَلَيْهَا ۚ قُلْ لِّلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ ۚ

هغے له (مخ کړه ئي) - ته ورته اووايه خاص الله تعالیٰ لره دے مشرق او مغرب -

يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿۱۴۲﴾

رسوی چا لره چه او غواړی لارے نیغے ته -

۱۴۲ خلاصه :- دَ دے ایت نه تر ۱۵۲ پورے دَ دے حصے دریم باب دے په دے کښ جوابونه دَ دوه شبهاتو دی - اوله شبهه په باره دَ تحويل قبله کښ ده او دا شبهه ذکر ده په دے لفظ سره چه مَا وَلّٰهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا او دَ دے جواب په ذکر دَ شلورو علتونو سره دے اول علت په دے ایت کښ دے (قُلْ لِّلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ). دويم علت په ۱۴۳ کښ (وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ الاية) دے او دریم علت په ۱۴۴ کښ (وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتٰبَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَّبِّهِمْ) دے او شلورم علت په ۱۵۰ کښ (لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ الاية) دے - په دے کښ اول او دریم اجمالی علتونه دی او دويم او شلورم تفصیلی علتونه دی - او په مینځ دَ دے کښ ذکر دَ سخت عناد دَ اهل کتابو دے او دَ هغوی درے ډلے ذکر دی (عنادیان - مداهنان او حق پرست) او بیا په ۱۴۷ کښ تعریف دَ حق دے او په ۱۴۸ کښ ترغیب دے تثبت ته په حق باندے په وخت دَ اختلاف دَ خلقو کښ - او په ۱۴۹ - ۱۵۰ کښ تاکیدات دی دَ تحويل قبله په باره کښ او بیا ذکر دَ انعام خاص دے دَ په باره دَ تاکید دَ امر دَ قبلے - بیا شلور امرونه ذکر دی دَ په باره دَ تثبت په مخالفت دَ عنادیانو کښ - ذکر - شکر - اهتمام دَ صبر او صلوٰة او لوئے شان ذکر کول دَ شهداء حق - بیا جواب دَ اخری شبهے دے په باره دَ سعی دَ صفا او مروه کښ چه دا امر دَ جاهلیت نه دے بلکه شعار دَ اسلام دے نو په دے باندے طعن کول جائز نه دی بیا زجر او تخویف دَ تبوی

اواخروی دے پښوونکو ځ حق ته سرهٔ ځ ترغیب ځ توبے ته او شرطونه ځ توبے
ځ ۱۵۹ نه تر ۱۶۲ پورے دی۔

تفسیر:۔ ربط ځ مخکښ ایت سره دا دے چه وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً سره
زجر وګو په پټولو ځ حق سره تواوس زجر دے په اعتراض کولو په هغه چاچه
حق ښکاره کوی او په هغے عمل کوی یعنی ددی په خیله هم حق ته ښکاره کوی
او نورهم ځ اظهارِ حق نه منع کوی۔ دارنګ روستو ذکر ځ ملتِ ابراهیمیه دے
ځ هغه ملت دوه اهم ارکان ذکرکوی یو تحویل قبله یعنی کعبه قبله جوړیدل
اودویم حج (سعی ځ صفا او مروه)۔

سَيَقُولُ السُّفَهَآءُ مِنَ النَّاسِ، په دے کښ دوه اقوال دی ځ مفسرینو اول
قول ځ عامو مفسرینو دا دے چه سَ ځ پاره ځ استقبال دے او فعل مضارع
په خپله معنی سره دے او دا ایت ځ تحویل قبله نه مخکښ په طور ځ پیشګویئ
سره نازل شوے دے نو دا اخبارِ صادق په غیب سره دلیل هم دے ځ صداق
رسول ځ اثبات ځ پاره۔ دویم قول ځ بعضو دا دے چه سَ ځ پاره ځ تاکید دے
او فعل مضارع په معنی ځ ماضی سره دے لیکن په مضارع سره ئے اشاره اوکړه
چه دا اعتراض ځ دوی ځ طرف نه راتلونکی وخت کښ هم جاری دے ځ وجے
ځ ضد او عناد نه۔ السُّفَهَآءُ ځ دے تحقیق تیر شویدے او په دے کښ تصریح
ده چه په عمل ځ نبی او ځ صحابوؤ باندے اعتراض کول سفاهت دے۔

مِنَ النَّاسِ، په دے کښ ځ دوی تذلیل ته اشاره ده اګرچه دوی اهلِ
کتاب یهود او نصارٰی دی لیکن ذلیل دی ځ وجے ځ عناد کولو نه ځ حق سره
او په دے کښ مشرکان او منافقان هم داخل دی۔ مَا وَلّٰهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِيْ
كَانُوْا عَلَيْهَا، هُمْ ضمیر نبی او صحابوؤ ته راجع دے او قبله هغه حالت او
طرف ته وئیلے شی چه انسان په وخت ځ مونځ کولو کښ هغے ته مخ کوی او
دلته مراد ځ دے نه بیت المقدس دے چه روستو ځ هجرت نه مدینے ته
نبی صلی الله علیه وسلم په امر ځ الله تعالیٰ سره شپاړس یا اوولس میاشتے
هغے طرف ته مونځونه اوکړل نو بیا ورته امر راغے چه کعبه ستاسو قبله شوه۔
عَلَيْهَا، علے استقبالها یعنی دوی پاخه وو دغه قبلے ته په مخ کولو سره ځ
وجے ځ امر ځ الله تعالیٰ نه۔ قُلْ لِّلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ، دا اول جواب دے په
ذکر ځ علتِ اجمالیه سره یعنی اختیار او ملکیت ځ جهت الله تعالیٰ ځ پاره دے

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنٰكُمْ اُمَّةً وَّسَطًا لِّتَكُوْنُوْا

او دغسې جوړ کړی يئ مونږ تاسو امت غوره (انصاف کوونکی) د دې دپاره چه شئ تاسو

شُهَدَآءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُوْنَ الرَّسُوْلُ

حق بيانوونکی خلقو ته او وی په رسول (صلی الله علیه وسلم)

عَلَيْكُمْ شَهِيْدًا ؕ وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِىْ

تاسو ته د حق بيان کوونکے - او نه ده مقرر کړے مونږ قبله هغه طرف

كُنْتَ عَلَيْهَآ اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَّتَّبِعُ الرَّسُوْلَ

چه ته وے په هغے باندے مگر د دے دپاره چه ښکاره کړو مونږ هغه څوک چه تابعداری کوی د رسول

طرفوته هم د هغه په اختيار کېږی دی او يندکان هم د هغه په اختيار کېږی دی د هغه خوښه ده چه خپلو بندګانو ته د هر يو جهت امر ورکوی په دے کښې اشاره ده چه نبی صلی الله علیه وسلم بيت المقدس ته مخ کول او بيا کعبے ته مخ کرځول په خپل اجتهاد او اختيار سره نه دی کړی۔ داسے په ۱۱۵ کښې هم تير شويدی ليکن فرق دا دے چه هلته عموم د مکانونو مراد وو او دلته عموم د طرفونو مراد دے۔ يَهْدِىْ مَنْ يَّشَآءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ. په دے کښې هم علت ته اشاره ده چه هيڅ امر د الله تعالیٰ د هدايت او استقامت نه بهر نيشته نو اول قبله بيت المقدس او بيا کعبه قبله مقرر کول هم د هدايت او د صراط مستقيم د لاندے داخل دی۔ دلته د هدايت نه مراد ايصال (رسول) دی۔

فائده: ابن کثير وئيلی دی چه نبی صلی الله علیه وسلم ته امر ورکړے شوے وو چه صخره د بيت المقدس ته مخ کوه سره د کعبے نو په مکه کښې چه هغه مونځ کوو نو د حجر اسود او رکن يمانی په مينځ کښې به ولاړ وو نو کعبه به هم مخامخ وه او طرف د صخره بيت المقدس ته هم مخ راتلو نو دواړه قبلو ته به په يو ځل مخ راتللو۔ ليکن هر کله چه هجرت ئے اوکړو مدينے ته نو بيت المقدس د مدينے نه شمال طرف ته وو او کعبه جنوب طرف ته وه نو جمع د دواړو قبلو نه شوه کيدلے نو امر اوشو چه صرف بيت المقدس ته

مِمَّنْ يَّنْقَلِبُ عَلٰى عَقِبَيْهِ ؕ وَاِنْ كَانَتْ

ذَ هغه چا نه چه اوړي په پوندو خپلو باندے۔ او اګر چه دا قبله بدلول

لَكَبِيْرَةً اِلَّا عَلَى الَّذِيْنَ هَدَى اللّٰهُ ؕ

خامخا ګران دي مګر په هغه چا چه پاخه کړي وي الله تعالٰی (په حق باندے)

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيْعَ اِيْمَانَكُمْ ؕ

او نه دے الله تعالٰی چه ضائع (برباد) کړي مونځونه ستاسو۔

اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوْفٌ رَّحِيْمٌ ﴿۱۴۳﴾

یقیناً الله تعالٰی په خلقو باندے ډیر مهربان او رحم کوونکے دے۔

قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِى السَّمَآءِ ۚ

یقیناً لیدل مونږ اړول دَ مخ ستا طرف دَ آسمان ته

مخکوه اوغوره دا ده چه دا امر په وحي خفي سره وؤ تو شپاړس یا اوولس میاشتے روستو امر ورکړے شو دَ تحویلِ قبله کعبے طرف ته۔ او صحیح دا ده چه دا امر راغلے وؤ روستو دَ مونځ دَ ماسپخین نه او مخکښ دَ مونځ دَ مازیګر نه اول مونځ چه نبی صلی الله علیه وسلم کعبے ته کړے وؤ تو هغه مونځ دَ مازیګر وؤ۔ او دا خبر مسجد قبلتین کښ په وخت دَ مونځ دَ مازیګر کښ راغلو او هغوی په مونځ کښ مشغول وؤ تو په عینِ مانځه کښ هغوی تحویل اوکړو او مسجد قباء والو ته په وخت دَ مونځ دَ صبا کښ دَ مانځه نه مخکښ دا خبر او رسیدلو۔
فائده ۲ ابن جریر دَ ابو العالیه نه روایت کړیدے چه قبله دَ موسٰی علیه السلام صخره ته وه بلکه دَ صخره په خوا کښ ولاړ وؤ او کعبے طرف ته به یئے مخ کوؤ دا رنګ په مسجد دَ صالح علیه السلام کښ قبله کعبے طرف ته وه نو معلومه دا شوه چه یهود یا تو صخره او نصارٰی بیت الشرق قبلے دَ ځان ته جوړے کړے وے نو دَ ټولو انبیاؤ قبله کعبه وه صرف زمونږ نبی صلی الله علیه وسلم دَ پاره بیت المقدس شپاړس یا اوولس میاشتے قبله اوګرځولے شوه۔ هاں بعضِ مفسرین وئیلی دي چه دَ انبیاؤ دَ بنی اسرائیلو قبله بیت المقدس وه۔
۱۴۳ په دے ایت کښ شپږ جملے دي په اوله جمله کښ لوئے شان دَ دے

امت ذکر دے او په دویمه کښې عظمتِ شان د نبي صلی الله علیه وسلم او په
دریمه جمله کښې تفصیلي جواب د تشبیه دے سره د علتِ تفصیلیه نه په څلورمه
کښې شان د تحویل قبله ذکر کوي په پنځمه کښې جواب د یل سوال او شپږمه
کښې صفاتِ الهیه مناسب د مخکنو جملو سره۔
وَكَذٰلِكَ، کاف د پاره د تشبیه دے او ذٰلك کښې اشاره ده هدایت او استقامت ته
په صفت د دے امت او قرطبي وئیلي دي لکه چه کعبه وسط د زمکے دے نو دغسے
تاسو هم ما ګرځولي یئ امتِ وسط۔ یا دا کاف د پاره د بیان کمال دے تشبیه نه
غواړي یعني وسطیت د دے امت په کمالِ درجه کښې دے۔ أُمَّةً وَّسَطًا په لغت
کښې وسط په زور د سین سره په معنی د عادل دے او په حدیث مسند
احمد کښې هم وسط په معنی د عادل دے او په معنی د غوره سره هم راغلی (ابن جریر)
او دا په شان د سورة العمران ۱۱۰ دے۔ یا وسط په معنی د متوسط دے یعني
تاسو په مینځ د تقصیر او تفریط د یهودیانو او د غلو او افراط د نصارا کښې یئ۔
جوهري په صحاح کښې وئیلي دي چه کوم ځائے بین لفظ استعمالیږي نو
هغه وَسْط دے او کوم ځائے چه بین نشي استعمالیدے نو هغه وَسَط دے۔
او هرکله چه د دے خطاب اول مخاطب صحابه کرام دي د دے وجے نه
صحابه کرام ټول عادلان دي نو په هغوی کښې د هر یو قول او عمل حجت
دے په شرطونو د هغے سره او هرکله چه باقي امت په مجموعي حیثیت سره
عادل دے نو معلومه شوه چه اجماع د امت حجت دے په شرع کښې (قرطبي وکبیر)۔
لِّتَكُوْنُوْا شُهَدَآءَ عَلَى النَّاسِ، دا شهادت په دنیا کښې دے او په آخرت کښې
هم دے۔ هرچه په دنیا کښې دے نو د هغے دوه طریقے دي اوله طریقه شهادت
د دوی په مرده یانو دے یعني که د یو مرده په باره کښې دوی شهادت اوکړي
چه دا نیک انسان وو نو د هغه د پاره جنت واجب شي او په چا باندے چه
شهادت اوکړي چه دا ناکاره انسان وو نو هغه د پاره اور د جهنم واجب شو
او دغسے په صحیح حدیث کښې هم راغلي دي او د دے حدیث هم اول
مصداق صحابه کرام دي او بیا وروسته هغه خلک چه د صحابه کرامو صحیح
تابعدار وي (قرطبي)۔ دویمه طریقه د شهادت دعوت او تبلیغ کول د حق دي
چه د هغے تائید په سورة العمران ۱۱۰ کښې دے او دا معنی سمرقندي په
بحر العلوم کښې ذکر کړے ده او هرچه شهادت دے په آخرت کښې نو هغه

شهادت کړ دے امت دے د پاره د انبیاء علیهم السلام د هغوی په دعوت او تبلیغ کولو امتونو د هغوی ته او دا په صحیح حدیث کښ د ابو سعید الخدری په روایت سره د پاره د نوح علیه السلام په مقابله د قوم د هغه کښ ذکر دے۔
وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا، دلته شهادت د نبی صلی الله علیه وسلم په دوه طریقو سره دے اول په دنیا کښ په معنی د دعوت او تبلیغ کوونکے او هرکله چه په دعوت سره حجت قائم شی په او ریدونکو باندے د دے وجے نه عَلَيْكُمْ ئے اُوئیلو۔ دویم په اخرت کښ او په هغے کښ درے اقوال دی اول قول د عامو مفسرینو دے چه هغه په حدیث صحیح کښ دے چه نبی صلی الله علیه وسلم به روستو د شهادت کولو د خپل امت نه د هغوی تزکیه اوکړی۔ دویم قول د قرطبی دے چه نبی به په امت باندے شهادت ورکوی په ابلاغ باندے چه ما تاسو ته دین دررسولے دے۔ دریم قول هم د قرطبی دے چه شهادت به ورکوی نبی صلی الله علیه وسلم د هغوی په عملونو باندے لیکن مراد به د هغے نه صِرف هغه خلق وی چه موجود وو په زمانه د نبی صلی الله علیه وسلم کښ او حاضر وو د هغه مجلسونو کښ دا معنی نه ده چه د ټول امت په عملونو به شهادت ورکوی ځکه چه د دے رد کړے ابن کثیر په تفسیر د سورة نساء ۴۱ کښ هلته به ان شاء الله د دے تفصیل راځی۔ او نسفی په مدارک کښ وئیلی دی چه شهادت کله د اوریدلو په ذریعے سره وی اگرچه مشاهده نه وی کړے شوے لکه دلته شهادت د امت د نورو انبیاؤ د پاره۔ دا رنګ شهادت د نبی صلی الله علیه وسلم په عدالت د امت باندے چه د الله تعالی نه ئے اوریدلی دی۔ وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنتَ عَلَيْهَا، جَعَلْنَا په معنی د شَرَعْنَا (مقرر کول په شرع کښ) دے۔ الْقِبْلَةَ دا مفعول اول دے او الَّتِي په معنی د الجهة التی مفعول دویم دے۔ الْقِبْلَةَ مراد د دے نه کعبه ده روستو د تحویل نه (ابن کثیر)۔ **سوال:** كُنتَ دلالت کوی په زمانه ماضی باندے او حال دا چه کعبه خو قبله شوه روستو د تحویل نه؟ **جواب ۱:** فراء وئیلی دی كُنتَ په معنی د انت الان دے۔ **جواب ۲:** کعبه د نبی صلی الله علیه وسلم قبله وه مکه کښ د هجرت نه مستقلاً په تیز د بعض علماؤ یا اشتراکاً (سره د بیت المقدس نه) په تیز د بعضو۔ یا مراد د دیته بیت المقدس دے مکه کښ د تحویل نه نو كُنتَ په خپله معنی دے (قرطبی)۔

اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَّتَّبِعُ الرَّسُوْلَ مِمَّنْ يَّنْقَلِبُ عَلٰى عَقِبَيْهِ، داحکمت تفصیلیه دے په تحویل د قبله کښ او مراد د دے نه ابتلاء ده تو هر کله چه اَلْقِبْلَة په اوله توجیه سره مراد شی (کعبه) نو دا ابتلاء ده په هغه کتابیانو چه په نبی صلی الله علیه وسلم ئے ایمان ښکاره کړے وو نو هغوی کښ چه کوم کسان کچه ایمان والا وو (یعنی ملګرتیا د نبی ئے د دے وجے نه کوله چه دے زمونږ قبلے ته مخ کوی نه د وجے د حکم الهی او رسالت د وجے نه) نو هغوی روستو د تحویل قبله نه مرتد شول۔ او هر کله چه اَلْقِبْلَةَ په دویمه توجیه مرادشی نو دا ابتلاء ده په امیین عرب چه هغوی د مخکښ نه د کعبے احترام کوو (نو په هغوی کښ هغه خلق چه ملګرتیا د نبی ئے د وجے د رسالت او حکم الهی نه نه کوله بلکه صِرف د قبلے د ملګرتیا د وجے نه) نو روستو د تحویل نه هغوی مرتد شول۔ لیکن سابقینو او اولینو د مهاجرینو او انصارو تولو دواړه قبلو طرف ته مونځونه اوکړل هغوی په دے امتحان کښ کامیاب شول (ابن کثیر)۔

سوال:۔ الله تعالیٰ عالم دے په ټولو څیزونو مخکښ د وجود د هغے نه او لِنَعْلَمَ خو دلالت کوی په عدم علم مخکښ د وجود نه؟ **جواب ؏:۔** قرطبی د علی رضی الله عنه نه روایت کړیدے چه مراد د علم نه رویت (لیدل) دے ځکه چه عرب د رویت په ځائے باندے علم او د علم په ځائے باندے رویت استعمالوی او دے نه علم مشاهده وئیلے شی چه داسبب د پاره د جزا ورکولو دے۔ **جواب ؏۲** یا لِنَعْلَمَ په معنیٰ د لنمیّز او لنظهر دے یعنی بندګانو ته ئے ښکاره کړو۔ **جواب ؏۳** د نسبت د الله تعالیٰ نه مراد رسول او مؤمنان دی چه هغوی ته علم حاصل شی۔ **جواب ؏۴:۔** نسفی د ابو منصور نه نقل کړیدی چه لِنَعْلَمَ مَوْجُوْدًا بَعْدَ مَا كُنَّا نَعْلَمُ اَنَّهٗ سَيُوْجَدُ (چه علم اولرو د هغے په وجود روستو د هغے نه چه مونږ لرلو چه دا به موجود بیږی)۔ په دے توجیهاتو کښ دریمه توجیه غوره ده۔

اَلرَّسُوْلَ، په دے لفظ کښ اشاره ده چه څوک تابعداری د نبی په وصف د رسالت سره کوی نو هغه په نسخ د احکامو سره نه مرتد کیږی۔

مِمَّنْ يَّنْقَلِبُ عَلٰى عَقِبَيْهِ، داکنایه ده د مرتد کیدلو نه د وجے د ضعیف ایمان نه لکه ګرځیدل په پوندو باندے ضعیف رفتار دے په نسبت د هغه چا چه په پوره قدم (خپه) باندے ګرځی۔

فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰىهَا ص فَوَلِّ

نو خامخا اړوو مونږ تا داسې قبلې ته چه هغه خوښه وی ستا - نو واړوه

وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ط وَحَيْثُ

مخ خپل طرف د مسجد حرام ته - او کوم ځائے

مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوْا وُجُوْهَكُمْ شَطْرَهٗ ط

چه یئ تاسو نو کرځوئ مخونه خپل طرف د هغے ته -

وَاِنَّ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ لَيَعْلَمُوْنَ

او یقینًا هغه کسان چه ورکړے شوے دے هغوی ته کتاب خامخا پوهیږی

وَاِنْ كَانَتْ لَكَبِيْرَةً اِلَّا عَلَى الَّذِيْنَ هَدَى اللّٰهُ، په داسے ترکیب کښ د نحویانو درے اقوال دی اول قول د فراء دے چه اِنْ نافیه دے او لام په معنی د اِلَّا سره دے۔ دویم قول د بصریانو دے چه اِنْ مخفف دے د ثقلیه نه۔ دریم قول د اخفش دے چه وَاِنْ وصلیه دے او ضمیر د کانت تحویلة او تولیّة فعلة ته راجع دے۔ د کبیر په صله کښ چه عَلٰی راشی نو په معنی د ثقل سره وی۔ هَدَى اللّٰهُ، مراد د دے نه هغه خلق دی چه یقین کوی په تصدیق د رسول باندے چه هغه څه راوړی دی بے شکه دی۔ او الله تعالٰی حکم کوی څه رنګ چه یئے خوښه شی او د هغه حکمت کامله او حجت یئے تامّه دے په ټولو احکامو کښ نو داسے عقیدے والا پوخ ایمان والا وی۔ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيْعَ اِيْمَانَكُمْ، حدیث د بخاری او ترمذی کښ ثابت ده چه خلقو تپوس اوکړو په باره د هغه کسانو کښ چه بیت المقدس طرف ته یئے مونځونه کړی وو چه د دوی څه حال دے نو په دے جملے سره جواب اوشو چه د دوی دغه مونځونه په هغه وخت کښ د الله تعالٰی حکم مطابق وو او دوی ایمان والا وو نو دغه مونځونه برباد نه دی۔ امام بخاری وئیلی دی چه مراد د ایمان نه صلوٰة دے د قبیلے د اطلاق د کل نه په جزء باندے نو معلومه شوه چه صلوٰة جزء د ایمان دے او دا مذهب د ائمه محدثینو دے۔ لیکن په دے اطلاق کښ اشاره ده چه دغه مونځونه د وجے د ایمان نه دی نو برباد نه دی۔

أَنَّهُ الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ

چه یقیناً دا (قبله بدلیدل) حق دی د طرف د رب د دوی نه۔ او نه دے الله تعالیٰ بے خبره

عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾ وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ

د هغه عملونو نه چه دوی ئے کوی۔ او که چرے راوړے ته هغه کسانو ته

إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ، دا دلیل دے د پاره د مخکنی جملے چه لا یضیع اه دے۔ رؤف د رأفة نه دے او فرق د رأفة او رحمت په څو وجو سره دے اول دا چه رأفة مصیبت لرے کول او ضرر زائل کولو ته وئیلے شی او رحمت ضرر زائل کولو او فضل کولو دواړو ته شامل دے۔ دویم دا چه رأفة خاص رحمت دے په خواصو بندګانو باندے او رحمت د پاره د عوامو دے نو هرکله چه په رأفة کښ دفع د ضرر ده او هغه زیات مناسب دے د لا یضیع سره د دے وجے نه هغه ئے مقدم کړو۔

۱۴۴ په دے ایت کښ شپږ جملے دی ټولے د تحویل قبله سره تعلق لری۔ په اوله جمله کښ تسلی ده نبی صلی الله علیه وسلم ته او د هغه د زړه خواهش ذکر دے۔ په دویمه جمله کښ وعده د تحویل قبله د هغه د رضا مطابق ذکر ده۔ په دریمه جمله کښ بالفعل امر ذکر دے د پاره د تحویل قبله خاص نبی صلی الله علیه وسلم ته۔ په څلورمه کښ عموم ذکر دے د پاره د ټول امت که په هر ملک کښ وی۔ په پنځمه جمله کښ علتِ اجمالیه د تحویل قبله ذکر دے۔ او په شپږمه جمله کښ تخویف او زورنه ذکر ده مخالفت کوونکو ته۔

قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ، قد د پاره د تحقیق دے۔ تَقَلُّبَ ډیر او بار بار ګرځول۔ وَجْهِكَ مخ چه شامل دے نظر کولو ته په سترګو باندے۔ فِي په معنی د اِلٰی دے۔ صحیح حدیث د امام بخاری کښ راغلی دی چه نبی صلی الله علیه وسلم غوښتله په محبت سره چه زما قبله دِ کعبه وی۔ او شربینی د مجاهد نه نقل کړیدی چه دا محبت د دے وجے نه وُو چه یهودو به اعتراض کوو چه دا نبی زموږ د دین مخالفت کوی او سره د دے نه زموږ قبلے ته مخ کوی نو نبی صلی الله علیه وسلم جبرائیل ته او فرمائیل چه زه غواړم چه الله تعالیٰ زما قبله کعبه او ګرځوی ځکه چه دا قبله د ابراهیم علیه السلام ده جبرائیل ع

او ئیل چه زما خواختیار نیشته خو ته پخپله د الله تعالیٰ ته دعا او غواړه او جبرائیل علیه السلام بیره او ختلو نو نبی صلی الله علیه وسلم د ادب د وجې نه دُعا او نه غوښتله لیکن د انتظار د وحی په وجې سره به یې اسمان ته نظر کوؤ چه اوس به حکم د الله تعالیٰ راشي په تحویل د قبلې سره نو دا ایت نازل شو فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰهَا لام د پاره د تاکید د وعدے او د زمانۂ حال د پاره راغی. تَرْضٰهَا دا مضارع هم په معنی د حال یا په معنی د ماضي سره ده په قرینه د هغه حدیث چه مخکښې ذکر شو. فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ دا اول حکم دے د الله تعالیٰ په تحویل د قبلې (بیت المقدس) کعبې طرف ته. شَطْرَ د دے ډیرے معانی دی، نصف، طرف، قصد او جانب. شطر الیه په معنی د اقبل (مخامخ شو) او شطر عنه په معنی د اعراض (مخ یې واړوئ) دے نو دا د اضداد و نه دے. دلته په معنی د طرف سره دے بالاتفاق. اَلْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ذکر د مسجد او مراد تربنه کعبه ده. ابن جریج د عطاء او هغه د ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت مرفوع ذکر کړیدے چه بیت الله قبله ده مسجد حرام والو د پاره او مسجد حرام قبله ده د حرم والو د پاره او حرم قبله ده د ټولو اطرافو د عالَم د پاره.

فائده ۱: قرطبی وئیلی دی چه اتفاق دے د اهلِ علمو چه کعبه قبله ده په هر وطن او هر طرف کښې دا رنګ څوک چه هلته حاضر وی او په سترګو ویني نو په هغه باندے استقبال د عینِ کعبې فرض دے دا رنګ چه څوک د هغې نه غائب وی نو هغه باندے فرض دی چه هغه طرف ته په مخ کړځوی او د هغې د معلومولو د پاره دِ هر قسم اسباب حتی الاستطاعت استعمال کړی. او اصابت د عینِ کعبې د پاره د غائبینو، په دے کښې د علماؤ اختلاف دے لیکن اصح دا ده چه حتی الامکان دِ کوشش او کړی چه جهة د عینِ کعبې دِ معلوم کړی. په دے وخت کښې هغه آله چه هغې ته کعبه نما یا قطب نما وئیلے شی نو هغه دِ استعمال کړے شی.

فائده ۲: زمونږ د بعضِ مشائخو په دے ایت کښې قول دا دے چه د نبی صلی الله علیه وسلم اګرچه په زړه کښې خوښه وه چه کعبه دِ زما قبله وی لیکن د مخالفت د یهودو د وجې نه یې بیره کوله نو ظاهرًا یې غوښتله چه بیت المقدس دِ همیشه زما قبله وی نو اسمان ته به یې په دے نظر کوؤ چه وحی راشي چه بیت المقدس دِ همیشه قبله وی او بدله نشی

أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَّا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ

چه ورکړے شوی دے ورته کتاب هر قسم دلیل تابعداری نه کوی دوی دَ قبلے ستا

وَمَا أَنتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ ۚ وَمَا بَعْضُهُم

او نه ته یئے تابعداری کوونکے دَ قبلے دَ دوی او نه دی دوی

بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ ۚ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ

تابعدار دَ قبلے دَ بعضو او که چرے تابعداری اوکړے ته

او استدلال یئے کړے دے په دوه طریقو سره. اوله طریقه دا ده چه تقلب باب تفعل دے دَ تکلف دَ پاره راځی یعنی په زړه کښ خوښ نه وَو لیکن بیا یئے هم (په تکلف) سره غوښتله چه بیت المقدس دِ قبله وی. دویمه طریقه دَ استدلال دا ده چه تَرْضٰهَا فعلِ مستقبل دے یعنی کعبے ته مخ اوګرځوه روستو به وریاندے رضا شے. لیکن دا قول باطل دے په ډیرو وجوهو سره اول خو دا د صحیح حدیث نه خلاف دے چه بخاری کښ ذکر دے چه نبی صلی الله علیه وسلم کعبه دَ پاره دَ قبلے خوښه وه. دویم دا خو دَ نبی دَ شان نه خلاف ده چه په زړه کښ یو څیز خوښ وی او په ظاهر کښ بل څیز دَ الله تعالیٰ ته غواړی. دریم دا چه تفعل هر ځائے دَ پاره دَ تکلف نه وی بلکه دلته دَ تکرار او کثرت دَ پاره دے. څلورم دا چه تَرْضٰهَا فعل مضارع ده حال او استقبال دواړه دَ پاره راځی او که په معنی دَ ماضی سره وی نو دا قول تفسیر بالرائ دے.

وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ، دا تعمیم دَ حکم دَ قبلے دے تول اُمت ته په هر مکان کښ که کور وی او که مسجد وی بحر وی او که اوچه وی مشرق کښ وی او که مغرب کښ سفر کښ وی او که حضر کښ. وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ، دا دریم جواب دے په ذکر دَ علتِ اجمالیه سره. یعنی دَ دوی په کتابونو کښ ذکر وَو چه دا آخری نبی به بیت المقدس او بیا کعبے ته مخ ګرځوی دا رنګ دَ دے نبی صدق او حقانیت دَ دوی په کتابونو کښ موجود وَو دَ هغے نه دوی ته دا علم حاصل دے. أَنَّهُ ضمیر راجع دے تحویل دَ قبله یا صدق دَ دے نبی ته.

وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ، په دے جمله کښ تخویف دَ دَ پاره دَ منکرینو دَ قبلے.

أَهْوَآءَهُمْ مِّنْ بَعْدِ مَا جَآءَكَ مِنَ

دَ خواهشاتو دَ دوی روستو دَ هغې نه چه راغلې دے تا ته

الْعِلْمِ ۙ إِنَّكَ إِذًا لَّمِنَ الظّٰلِمِينَ ﴿۱۴۵﴾

علم (پوهه دَ قرآن) یقیناً ته به په دغه وخت خامخا دَ ظالمانو نه شے۔

۱۴۵ په دیکښ ذکر کوی ضد او عناد دَ اهل کتاب او مراد پکښ تسلی ورکول دی نبی صلی الله علیه وسلم ته۔ وَلَئِنْ لام دَ قسم داخل شوے دے په اِن شرطیه باندے۔ فرق دَ لَئِنْ او دَ لو دا دے چه دَ لو په جواب کښ فعل ماضی مثبت راځی او دَ لئِنْ په جواب کښ استقبال راځی۔ **سوال**:- دلته خو په جواب دَ لَئِنْ کښ فعل ماضی نفی راغلے ده؟ **جواب**:- په نیز دَ اخفش او فراء دوی دَ یو بل په ځائے استعمالیږی یعنی دلته لَئِنْ په معنی دَ لو سره دے او په نیز دَ سیبویه دَ یو بل په ځائے نه استعمالیږی لیکن فعل ماضی په معنی دَ مستقبل ده یعنی مَا تَبِعُوْا په معنی دَ لا یتبعون سره دے۔

بِكُلِّ اٰيَةٍ، مراد کړے دے نه دلیل او حجت دے په تحویل دَ قبله باندے۔

مَّا تَبِعُوْا قِبْلَتَكَ، دَ وجے دَ ضد او عناد نه بحث په قبله کښ دے کړے دے وجے نه تخصیص ئے اوکړو او مراد تری نه ټول دین دے ځکه په نصوصو کښ تعبیر دَ دین نه په قبله سره کیږی لکه لا نُکَفِّرُ اهل القبلة (په عقیدهٔ دَ اهل سنت کښ داعبارت وارد دے) نو مراد دَ قبلے نه دین اسلام دے۔ وَمَآ اَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ، په دے کښ مقصد اخبار دے اُوْتُوا الْكِتٰبَ ته په پوخوالی دَ نبی صلی الله علیه وسلم په دین حق او په قبله باندے یعنی دَ دهٔ نه طمع مکوئ چه دے به تاسو سره ستاسو قبله کښ اتفاق اوکړی (ابن کثیر،شربینی) یا داخبر په معنی دَ انشاء دے یعنی په معنی دَ نهی سره (قرطبی)۔

وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ په دے کښ دَ دوی تعصب او عناد دَ کورنئ ذکر دے یعنی هر کله چه په کورنئ کښ ضد او عناد کوی اگرچه یو بل ته قریب دی نو ستا سره به ضرور ضد او عناد کوی۔ یهود صخرهٔ دَ بیت المقدس ته قبله وائی او نصاری بیت الشرق (چه ځائے دَ ولادت دَ عیسی علیه السلام وو) ته قبله وائی او دا دواړه باطل دی۔

وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَآءَهُمْ مِّنْ بَعْدِ مَا جَآءَكَ مِنَ الْعِلْمِ، په دے کښ خطاب دَ

اَلَّذِیۡنَ اٰتَیۡنٰهُمُ الۡکِتٰبَ یَعۡرِفُوۡنَهٗ کَمَا

هغه کسان چه ورکړې مونږ هغوی ته کتاب پیژنی حقانیت د دے رسول دا سے لکه چه

یَعۡرِفُوۡنَ اَبۡنَآءَهُمۡ ؕ وَاِنَّ فَرِیۡقًا مِّنۡهُمۡ

پیژنی خامن خپل - او یقینًا یوه ډله د دوی نه

لَیَکۡتُمُوۡنَ الۡحَقَّ وَهُمۡ یَعۡلَمُوۡنَ ﴿۱۴۶﴾

خامخا پټوی حق لره او حال دا چه دوی پوهیږی (په حق باندے).

نبی صلی الله علیه وسلم ته او مراد تربنه امت دے او مقصد په دے کښ تحذیر د اتباع کولو د کتابیانو دے او د هغے درے وجے ذکر کړے. اول اَهۡوَآءَهُمۡ یعنی د دوی قبلے د دوی په خواهشاتو باندے بنا دی (دلیل شرعی ورسره نیشته). دویم مِنۡۢ بَعۡدِ مَا جَآءَكَ مِنَ الۡعِلۡمِ مراد د علم نه وحی (قرآن) دے یعنی حق تا ته ښکاره شوے دے - دریم اِنَّكَ اِذًا لَّمِنَ الظّٰلِمِیۡنَ، یعنی د دوی د اهواء موافقت کول یقینًا ظلم دے او د ظلم نه ځان بچ کول واجب دی دا سے په ایت ۱۲۰ کښ هم تیر شویدی په هغے کښ مِن ذکر نه دے او دلته ذکر دے او په هغے کښ مالك من الله او ډو او دلته اِنَّكَ اِذًا لَّمِنَ الظّٰلِمِیۡنَ دے د دے حکمت دا دے چه هلته مقصد د ایت عدم امکان د اتحاد او اتفاق دو د نبی صلی الله علیه وسلم د یهودو نصارا و سره عمومًا - او په دے ایت کښ مراد عدم موافقت دے په معامله د قبله کښ او دا مخالفت ډیرا هم دو د دے وجے نه دلته ډیر تاکیدات یے اوکړل - بیضاوی وئیلی دی چه دلته اوه تاکیدات دی ۱ حرف لام ۲ قسم مقدر ۳ اِن ۴ حرف مِن ۵ لام په جانب د خبر کښ ۶ حکم کول په ظلم سره ۷ جمع صیغه د الظّٰلِمِیۡنَ.

تنبیه:- دا ایت دلالت کوی چه د نص صریح حکم پریښودل او بے دلیله خبرو پسے تقلید کول لوئے ظلم دے.

۱۴۶ په دے کښ د تقسیم د پوره کولو د پاره د اهل کتابو دوه قسمونه ذکر کوی ۱ د حق تابعدار ۲ حق پټوونکے سره د علم نه.

اَلَّذِیۡنَ اٰتَیۡنٰهُمُ الۡکِتٰبَ، دا سے صیغه استعمالیږی په پاره د نیکانو کتابیانو کښ یعنی کتاب یے قبول کړیدے. یَعۡرِفُوۡنَهٗ کَمَا یَعۡرِفُوۡنَ اَبۡنَآءَهُمۡ، ابن کثیر وئیلی دی

اَلْحَقُّ مِنْ رَّبِّكَ فَلَا تَكُوْنَنَّ

چه دا حق دے دَ طرف دَ رب ستا نه مه کیږه ته

مِنَ الْمُمْتَرِيْنَ ﴿۱۴۷﴾ وَلِكُلٍّ وِّجْهَةٌ هُوَ

دَ شک کوونکو نه - او دَ هر چا دَ پاره یو طرف دے هغه

مُوَلِّيْهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرٰتِ ۭ اَيْنَ

گرځوونکے دے هغې ته مخ خپل لره نو مخکښ تئ دَ یو بل نه نیکو کارونو ته - هر ځائے

چه دا یو مشهور مثل دے په عربو کښ چه دَ یو څیز دَ صحت دَ پاره وائي چه دا داسے پیژنم لکه چه خپل ځوئے پیژنم. دا رنګ قرطبي دَ عمر رضي الله عنه روایت ذکر کړے دے چه هغه عبد الله بن سلام نه تپوس اوکړو آیا ته محمد صلی الله علیه وسلم پیژنے لکه چه ځوئے پیژنے؟ هغه جواب ورکړو او بلکه دَ ځوئي نه زیات ځکه چه الله تعالی امین دَ اسمان امین زمکے ته راواستولو په صفت دَ هغه سره نو ما او پیژندلو او دَ ځوئي په باره کښ نه پوهیږم چه مور دَ هغه به څه کار کړے وی. ه ضمیر راجع دے محمد صلی الله علیه وسلم ته (شربیني). یا صحت دَ هغه دین ته چه نبي صلی الله علیه وسلم په هغې سره راتلل کړی دی (ابن کثیر). یا تحویل دَ قبلے ته (قرطبي). وَاِنَّ فَرِيْقًا مِّنْهُمْ، دا بل فریق دے سیوا دَ ضد یانو او دَ لیکا نو نه یعنی حق پټوونکی دَ وجے دَ مداهنت نه.

۱۴۷ په دے ایت کښ تعریف دَ حق دے او تحذیر دے په هغې کښ دَ شک کولو نه. اَلْحَقُّ مبتدا ده - مِنْ رَّبِّكَ دا خبر دے یعنی دَ حق تعریف دا دے چه ثابت وی دَ طرف دَ رب نه په وحی جلي یا خفي سره یا دا خبر دَ مبتدا پټ دے - اَلْمُمْتَرِيْنَ په دے لفظ کښ ډیره مبالغه ده په نسبت دَ دے چه لا تَمْتَرِ (شک مه کوه) او دا خطاب نبي صلی الله علیه وسلم ته دے او مراد دَ دے نه امت دے. او مراد دَ دے نه شک کول دی په دے حق کښ په سبب دَ اختلاف دَ کتابیانو. یا شک کول په پټولو دَ دے کتابیانو حق لره (شربیني).

مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا ۚ إِنَّ اللَّهَ

چه یئ تاسو راېه ولی تاسو لره الله تعالٰی یه یو ځائے - یقیناً الله تعالٰی

عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٤٨﴾ وَمِنْ حَيْثُ

په هر څه باندے قادر دے. او د کوم ځائے نه

۱۴۸ په دے ایت کښ هم تاکید د امر د قبلے دے یعنی د وجے د اختلاف د خلقو نه په دین او قبله کښ عمل په حق باندے مه پریږدئ.

وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ مضاف الیه د کل پټ دے یعنی لِكُلِّ شَخْصٍ او مِلَّةٍ (د هر شخص او د هر ملت د پاره) - وِجْهَةٌ نوم د هغه ځیز چه هغے ته توجه کیدیشی یا په معنی د هیئت او حالت د توجه سره او دا عام دے دین او طریقے او مسلك او قبلے ته. خازن وئیلی دی چه دا لفظ منهاج او طریقے ته شامل دے.

هُوَ مُوَلِّيهَا، هو ضمیر راجع دے کل ته. د مُوَلِّيهَا یو مفعول پټ دے (مُوَلِّي وَجْهَهُ إِلَيْهَا) یا ضمیر راجع دے الله تعالٰی ته او یو مفعول ئے پټ دے (إِيَّاهُ).

په ایت کښ دوه توجیه دی اول دا چه د هر سړی او قوم او ملت د پاره یو مسلك او لحه وی چه هغے ته توجه کوی او هغے سره د زړه تعلق ساتی څوك د دین سره څوك د دنیا، څوك د مسجد سره څوك د منډی او اوګرجے سره څوك د الله تعالٰی سره څوك د پت او قبر وغیره سره څوك د علم د قرآن او سنت سره څوك د نورو علمونو سره څوك د سنت طریقو سره نو څوك د رسم و رواج او خرافات او بدعاتو سره او دغسے نورهم څوك د کعبے سره نو څوك د بیت المقدس او بیت الشرق سره نو دا توجیه د چا حق ده او د چا باطل ده (تفسیر عزیزی). - د دے تائید دا ایت دے چه لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا (ابن کثیر). - فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ یعنی په دے تیر شوی امورو کښ چه کوم جهة او تعلق د خیر دی یعنی په قرآن او سنت سره ثابت وی نو هغے ته سبقیت اوکړئ او د اختلاف د خلقو د وجے نه د صحیح دین تحقیق کوئ او هغے پسے ورځئ او هغه قبلوئ. مراد د الخیرات نه اِمتثال د اوامرو د الله تعالٰی دے په قبله او غیر قبله کښ. دا لفظ په قرآن کښ لس کرته راغلے دے او خیر چه اسم دے نو دا به خالی نه وی یا به خیر مطلق وی یعنی هر وخت کښ به مرغوب وی هیڅ ضرر سختی وغیره به

خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ

چه اوځې ته نو ګرځوه مخ خپل طرف دَ مسجد

الْحَرَامِ ط وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ وَمَا اللّٰهُ

حرام ته - او یقینًا دا حق دے دَ طرف دَ رب ستا نه او نه دے الله تعالیٰ

بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿۱۴۹﴾ وَمِنْ حَيْثُ

بے خبره دَ هغه عملونو نه چه تاسو يې کوئ - او کوم ځائے نه

ورسره نه وی او هغه جنت دے لکه په سورة صافات ۶۲ کښ. یا به خیر من وجه وی لکه مالونه او نعمتونه دَ دنیا شول لکه سورة بقره ۱۸۰ کښ دی یا به خیر وصف وی یعنی اسم تفصیل به وی لکه په دے سورت ۱۰۶ کښ.

او دویمه توجیه په ایت کښ دا ده چه لِكُلٍّ وِّجْهَةٌ یعنی د هر طرف والا که مشرق کښ دی او که مغرب کښ مثلًا مؤمنانو دَ پاره یو طرف دَے چه هغه قبله کعبه ده - فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ مراد دَ دیته مونځونه کول دی په طریقه دَ سنت سره طرف دَ کعبے ته.

أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا، په دے جمله کښ دوه توجیهات دی اوله توجیه دا ده چه ډیرو مفسرینو لیکلی دی چه دا په باره دَ اخرت کښ دے یعنی که په هر ملک او طرف کښ یئ الله تعالیٰ به تاسو لره په ورځ دَ قیامت دَ جزا سزا دَ پاره راجمع کوی. دویمه توجیه تسفی لیکلے ده چه تاسو دَ قبلے (کعبے) نه په هر طرف کښ یئ لیکن چه کعبے ته مخ کرځوئ په مونځ کښ نو داسے ده لکه چه تاسو په یو ځائے کښ راجمع یئ.

۱۴۹ په دے ایت کښ ذکر دَ حال دَ خروج دے دَ خپل کلی نه ځکه چه په خروج سره احکام بدلیږی نو وهم راغے چه کیدے شی چه په وخت دَ خروج کښ به دَ کعبے اهتمام نه وی نو دائے دَ تاکید دَ پاره ذکر کړو او تفریع دَ احکامو په خروج دَ نبی صلی الله علیه وسلم باندے بنا ده نو امت خو دَ هغه تابع دے دَ دے وجے نه دَ نبی صلی الله علیه وسلم خروج يې خاص ذکر کړو- او ایت کښ بله توجیه دا ده چه دَ کوم ځائے نه ته وتلے يې په طریقه دَ هجرت سره یعنی مکه (مسجد حرام) نو هغے طرف ته مخ کرځوه

خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ

چه اوځے ته نو کرځوه مخ خپل طرف د مسجد

الْحَرَامِ ۭ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوْا وُجُوْهَكُمْ

حرام ته - او کوم ځائے چه یئ تاسو نو کرځوئ مخونه خپل

شَطْرَهٗ ۙ لِئَلَّا يَكُوْنَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ

طرف د هغے ته دے د پاره چه نه وی خلقو لره په تاسو باندے

حُجَّةٌ ۗ إِلَّا الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا مِنْهُمْ ۚ

هیڅ دلیل مګر هغه کسان چه ظلم ئے کړیدے د دوی نه

فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِيْ ۚ وَلِأُتِمَّ

نو مه یریږئ د دوی نه او او یریږئ زما نه - او د دے د پاره چه پوره کړم

نِعْمَتِيْ عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُوْنَ ﴿۱۵۰﴾

نعمت خپل په تاسو باندے او د دے د پاره چه تاسو په هدایت باندے کلک شئ۔

نو په دے کښ اسم ظاهر (الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) ئے کیښودلے دے په ځائے د ضمیر باندے د پاره د تاکید - وَإِنَّهٗ لَلْحَقُّ مِنْ رَّبِّكَ داعلت دے د مخکښ (فَوَلِّ) د پاره - وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُوْنَ داخطاب دے مؤمنانو ته د پاره د تسلئ ورکولو په خائنته جزا ورکولو سره -

نښ۱۵ په دے ایت کښ ئے ذکر کړے دے حال د خروج په طریقه د سفر سره او دا یو حکمت د تکرار دے چه اول کرت حکم وو په داخل د مسجد حرام او مکه کښ او په دویم کرت حکم دے بهر د مکے او مسجد حرام او مدینے نه او په دریم کرت حکم دے په باره د سفر کښ. یا تکرار د دے وجے نه دے چه د هر یو سره جدا جدا فائده ذکر ده کا اول سره شهادت او علم د اهل کتابو ذکر دے او د دویم سره شهادت د الله تعالیٰ په وَإِنَّهٗ لَلْحَقُّ سره ذکر دے او په دریم کښ لِئَلَّا يَكُوْنَ لِلنَّاسِ اه فائده (دفع د حجت) ذکر ده -
یا اول کرت په طور د ایجاب د حکم سره ذکر دے او دویم ځل په طریقه

د دوام د دے حکم سره او دریم ځل کښې اشاره ده چه دا حکم چرے نه منسوخ کیږی۔ او دوه کرته خطابات دی مؤمنانو ته اول خطاب کښې ایجاب د حکم دے په ټولو مؤمنانو باندے او په دویم کښې تاکید دے د پاره د دفع کولو د حجت د مخالفینو۔

لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ، دا څلورم جواب دے په علتِ تفصیلیه سره۔ په حُجَّةٌ کښې دوه توجیه دی اول حجة په معنی د صحیح دلیل سره دے او الناس نه مراد عام دی کتابیان او غیر کتابیان۔ یعنی په تورات کښې خبر ذکر دے چه آخری رسول به کعبے ته مخ کوی او دا به د هغه اپری قبله دی نو که چرے نبی صلی الله علیه وسلم او مؤمنان کعبے ته مخ او نه گرځوی نو یهودیان به په دوی باندے ضرور حجت قائم کوی چه تاسو آخری اُمت نه یئ ځکه چه په تاسو کښې هغه علامت موجود نه دے کوم چه په تورات کښې ذکر دے نو هر کله چه تاسو کعبے ته مخ اوګرځوئ نو د دوی حجت ختم شو۔ دارنګ غیر کتابیانو (مشرکین عرب) حجت پیش کوؤ چه په دین د ابراهیم علیه السلام کښې خو قبله کعبه ده او تاسو اے مؤمنانو د هغه د دین او قبلے نه خلاف کوئ نو هر کله چه تاسو کعبے ته اوګرځیدلئ نو د هغوی حجت ختم شو۔ یا حُجَّة په معنی د جګړے کولو دے ځکه چه یهودو به نبی صلی الله علیه وسلم اعتراض کوؤ چه زمونږ د دین مخالفت کوئے او حال دا چه زمونږ قبلے (بیت المقدس) طرف ته مونځ کوے او مشرکینِ مکه جګړه کوله چه دا نبی د ابراهیم علیه السلام نه مخالف دے۔ نو اوس دا جګړے ختم شوے۔ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ بنا په اوله توجیه باندے دا استثناء منقطع ده ځکه ظلم (بے ځایه اعتراضونه کول) د جنس د حجت نه نه دی نو إِلَّا په معنی د لکن سره دے۔ او بنا په دویمه توجیه باندے د إِلَّا استثناء متصل ده یعنی روستو د تحویل قبله نه هم عنادیان کتابیان په نبی صلی الله علیه وسلم باندے اعتراض کوی چه دے دین د ابا ؤ نه واوړیدلو او مشرکان هم اعتراض کوی چه معلومه شوه چه په دمه دمه زمونږ دین ته واپس راځی (شربینی)۔ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي یعنی د عنادیانو د ظلمونو او اعتراضونو او طعنو نو د یرے د وجے نه عمل کول په قبله باندے پرے نږدے، بلکه زما د عظمت د یرے نه زما د حکم تابعداری کوه۔

كَمَآ أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنكُمْ يَتْلُوا

(ہورہ کولی نعمت داسے ده) لکه چه لیږلی دی مونږ په تاسو کښې رسول ډ جنس ستاسو نه بیانوی

عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ

په تاسو باندے آیتونه زمونږه او پاکوی تاسو او تعلیم درکوی تاسو ته

الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا

ډ قرآن او ډ سنت او تعلیم درکوی تاسو ته ډ هغه څه چه تاسو په هغے

ماده ډ خشیت په قرآن کښې اته څلویښت کرته ذکر ده په اوه وجوهو سره، اوله وجه خشیت صِرف خوف اوځان ساتل دی ډیو څیز نه په دے معنی سره په سورة نساء ۷۷، سورة طٰهٰ ۹۴، سورة کهف ۸۰، سورة توبه ۲۴ کښې دے او تورهغه آیاتونوکښې چه خشیة ډ من دون الله سره ذکر دے. دویمه وجه خشیت یعنی خوف سرۀ ډ تعظیم ډ مخشی عنه نه او دا عبادت ډے تو خاص دے په الله تعالیٰ پورے چه ډ هغه نه په تعظیماً یره کیدیشی او په دے معنی قرآن کښې ډیرکرته ذکر دے لکه سورة احزاب ۳۷، سورة مائده ۴۴، سورة توبه ۱۳، اوسورة مائده ۳ او په دے معنی سره په طور ډ حصر سره دوه کرته ذکر دے سورة توبه ۱۸، سورة احزاب ۳۹. دریمه وجه صفت ډ اهلِ ایمان شپاړس کرته ذکر دے لکه سورة عبس ۹، سورة اعلیٰ ۱۰، او سورة نازعات ۴۵ وغیره. څلورمه وجه صفت ډ علماؤ په سورة فاطر ۲۸ کښې، پنځمه وجه صفت ډ انبیاؤ علیهم السلام په سورة احزاب ۳۹ کښې. شپږمه وجه صفت ډ ملائیکو سورة انبیاء ۲۸ کښې. اُومه وجه صفت ډ جماداتو په سورة بقره ۷۴، سورة حشر ۲۱ کښې. قرطبی وئیلی دی چه خشیت په اصل کښې طمانیت ډ زړه دے چه سبب شی ډ ځان. بچ کولو ډ پاره او خوف (گبراهټ) ډ زړه دے چه ډ هغے ډ وجے نه په اندامو کښې حِفّت (سپکوالے) پیدا شی. لیکن غوره دا ده چه خشیت ډ ما سوی الله نه په معنی ډ خوف دے سره ډ هیبت او ځان. بچ کولو نه او خشیت ډ الله تعالیٰ نه خوف دے ډ وجے ډ عظمت او کبریاء ډ الله تعالیٰ نه. او خوف او خشیة کله ډ یو بل په معنی سره هم استعمالیږی. وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ دا عطف په لِئَلَّا باندے بل علت ډے

تَعۡلَمُوۡنَ ﴿۱۵۱﴾ فَاذۡكُرُوۡنِیۡۤ اَذۡكُرۡكُمۡ وَاشۡكُرُوۡا لِیۡ

نه پوهیدئ. نو یادوئ ما لره څه به یادوم تاسو لره او شکر کوئ (احسان منئ) زما

وَلَا تَكۡفُرُوۡنِ ﴿۱۵۲﴾ یٰۤاَیُّهَا الَّذِیۡنَ اٰمَنُوا

او ناشکري مه کوئ. اے ایمان والو!

د تحویل قبله د پاره. زجاج وئیلي دي چه اتمام د نعمت هدایت کول دي قبلے ته او جنت ته داخلیدل دي (قرطبي). او خازن وئیلي دي چه اتمام د نعمت مرګ دے په اسلام باندے بیا دخول جنت ته دے بیا دیدار الهی دے (اللهم ارزقنا هذه).
وَلَعَلَّكُمۡ تَهۡتَدُوۡنَ هغه څیز ته چه ګمراه شویدي د هغې نه نور اُمتونه یعني کعبه (ابن کثیر). یا مراد د تَهۡتَدُوۡنَ نه زیادت د هدایت دے او داعطف دے په لِاُتِمَّ باندے او بل علت دے د پاره د تحویل قبله.
۱۵۱ په ذکر د نعمت د قبلے پسے ذکر د نعمت د رسالت د اخری رسول دے نو دا متعلق دے د لِاُتِمَّ نِعۡمَتِیۡ سره یعني کاف په معنی د مثل دے او صفت دے د مصدر پټ د پاره او ما مصدریه دے یعني اِتۡمَامًا مِّثۡلَ اِرۡسَالِ الرَّسُوۡلِ فِیۡكُمۡ (پوره والے د نعمت د قبلے پشان د پوره والي د نعمت د ارسال رسول دے) او دا قول د فراء دے او د زجاج نه نقل دے چه كَمَاۤ اَرۡسَلۡنَا کښې کاف د پاره د علت دے او دا متعلق دے په روستو فَاذۡكُرُوۡنِیۡۤ پورے او په دے ایت کښې هغه استجابت د دُعاء د ابراهیم علیه السلام ذکر دے چه په ۱۲۹ کښې ذکر شوے وه.
فِیۡكُمۡ خطاب دے اهل مکه او عرب ته چه اولاد د اسماعیل علیه السلام دي.
او مِنۡكُمۡ کښې اشاره ده جنسیت د بشر ته. وَیُعَلِّمُكُمۡ مَّا لَمۡ تَكُوۡنُوۡا تَعۡلَمُوۡنَ، دا تخصیص دے روستو د تعمیم نه یعني په الۡكِتٰبَ وَالۡحِكۡمَةَ کښې دا هم داخل دي لیکن د تاکید د احسان د پاره ئې جدا ذکر کړے دے. او مراد د دے نه اخبار د مخکنو امتونو او قصص د انبیاء علیهم السلام او خبر دے د راتلونکي ضروري حالاتو چه دا نشول په فکر کولو سره نشي حاصلیدلے ماسیوا د وحی نه.
۱۵۲ د دے ایت نه ذکر کوي پنځه امور د پاره د تثبت په دین باندے په وخت د اختلاف د خلقو کښې چه هغه ذکر او شکر او صبر او صلوٰة او عظمت شان د شهداؤ دے یعني د هغوی د بے ادبئ نه ځان بچ کول. په دے ایت کښې دوه امرونه او یو نهي ذکر ده. فَاذۡكُرُوۡنِیۡۤ هر کله چه مخکښې نعمتونه ذکر شول

نو دا تفريع ده په هغه باندے چه نه ئے قاء ذکر کړه. خازن وئيلی دی چه دا ذکر ژبے، زړه او اندامونو ته شامل دے په ژبه باندے د الله تعالی تسبيح او حمد او هغه اذکار کول چه په سنت سره ثابت دی او په زړه سره فکر کول په عظمت د الله تعالی او په دليلونو د وحدانيت د هغه کښ او په اندامونو سره په اعمالو او په عباداتو کښ هر وخت مشغوليدل دی. قرطبی وئيلی دی چه ذکر بيداری د زړه ده د پاره د ملاتکو او په ژبه ذکر ته د دے وجے نه ذکر وئيلے شی چه دلالت کوی په ذکر قلبی باندے. تو د دے نه معلومه شوه چه څوک په ژبه ذکر کوی او په زړه کښ ئے هغه ته توجه او فهم نه وی نو هغه په حقيقت کښ ذکر نه دے. او د سعيد بن جبير نه نقل دے چه مراد د ذکر نه طاعت کول دی نو څوک چه د الله تعالی طاعت نه کوی اگرچه ډيره تسبيح او تهليل او لوستل د قرآن کوی نو دے ته ذکر لشی وئيلے. او د مفسرينو په دے مقام کښ يوولس عبارتونه دی، اول ذکر کوئ (يادوئ) ما په طاعت سره زه به يادوم تاسو په رحمت او مغفرت سره. دوئيم ذکر کوئ ما په مجاهده کولو سره زه به ذکر کوم تاسو په مشاهده (يعنی ديدار په جنت کښ) سره. دريم ذکر کوئ ما په دعا سره زه به ذکر کوم تاسو په قبوليت د دعا سره. څلورم ذکر کوئ ما په تذلل (عاجزئ) سره زه به يادوم تاسو په تفضل (فضل کولو) سره. پنځم يادوئ ما په جماعت د خلقو کښ (په درس او تدريس سره) زه به يادوم تاسو په جماعت د ملائيکو کښ. شپږم يادوئ ما په حال د فراخئ کښ نو زه به تاسو يادوم په وخت د مصيبت ستاسو کښ. اووم ذکر کوئ ما په آسانتيا کښ زه به يادوم تاسو په تنگسيا ستاسو کښ. اتم ذکر کوئ ما لره په ژوندون د نيوی کښ زه به تاسو يادوم روستو د مرگ ستاسو نه. نهم ذکر کوئ ما په دنيا کښ زه به تاسو يادوم په آخرت کښ. لسم يادوئ ما په صفت د عبوديت سره (يعنی زما عبادت کوئ) زه به يادوم تاسو په مناسب صفت د الوهيت زما سره. يوولسم ذکر کوئ ما په صدق او اخلاص سره زه به ذکر کووم تاسو په زيات خصوصيت سره، نو په دے کښ اشاره ده چه د ذکر د الله تعالی د پاره دغه يوولس صفات او حالات پکار دی. او لوئے ذکر په حقيقت کښ بيان د توحيد د الله تعالی دے چه هغه سبب دے د لوئے ثواب او د محبت د الله تعالی سره. وَاشْكُرُوا لِي د شکر تفصيل مخکښ تير شوے. نو شکر

اسْتَعِيْنُوْا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ ۭ اِنَّ اللّٰهَ

امداد حاصل کړئ په صبر کولو او په مونځ کولو. یقیناً الله تعالیٰ

مَعَ الصّٰبِرِيْنَ ﴿١٥٣﴾ وَلَا تَقُوْلُوْا لِمَنْ يُّقْتَلُ

خاص ملګرے د صبر ناکو دے. او مه وایئ د هغه چا په باره کښې چه او وژلی شی

فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ ۭ بَلْ اَحْيَاۗءٌ

په لاره د الله تعالیٰ کښې چه دوی (عام) مړی دی. بلکه دوی لره یو قسم ژوند دے

وَّلٰكِنْ لَّا تَشْعُرُوْنَ ﴿١٥٤﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ

لیکن تاسو نه پوهیږئ (د هغوی په ژوند). او خامخا ازمیښت کووموبه تاسو باندے په لږ څیز سره

د بنده اظهار د نعمتونو د الله تعالیٰ دے په طریقه د توحید سره په ژبه باندے رنو مخکښې نعمت د قبلے او د رسالت ذکر شو نو اشاره ده چه دا نعمتونه خلقو ته نېکاره کړئ) او شکر کول عقیده ده په زړه کښې په انعاماتو د الله تعالیٰ چه دا نعمتونه صِرف الله تعالیٰ راکړے دی سره د طاعاتو نه په اندامونو سره. وَلَا تَكْفُرُوْنِ کفر دلته نا شکری او پټولو د نعمت ته وئیلے شی او د روستو د امر د شکر نه نهی د کفران ئے کدے وجے نه ذکر کړه چه شکر به په دوام او استمرار سره دی.

۱۵۳ په دے کښې ذکر د دوه خصلتونو دے د پاره د تثبیت. او تفصیل د استعانت او صبر مخکښې تیر شوے دے.

اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصّٰبِرِيْنَ، ابن جریر وئیلی دی چه په مصیبتونو باندے صبر کولو سره د الله تعالیٰ رضا حاصلیږی او په مونځ کولو سره حاجات پوره کیږی او دا مقصد د معیت د الله تعالیٰ دے د صابرینو سره.

فائده:- په ۴۵ کښې وَاِنَّهَا لَكَبِيْرَةٌ ذکر کړے دی او دلته معیت د الله تعالیٰ ذکر دے؟ وجه دا ده چه هلته خطاب دے بنی اسرائیلو ته نو هغوی ته ئے د سهولت د صبر وصلوة علاج ذکر کړو یعنی خشوع کول، او دلته مؤمنانو ته خطاب دے نو په هغوی کښې خشوع شته نو هغوی ته ئے بشارت ذکر کړو په نصرت د الله تعالیٰ سره.

۱۵۴ په دے ایت کښې ذکر د ادب دے مؤمنانو ته په باره د عظمت د شهداؤ کښې یعنی د حق په لار کښې چه څوک شهید شی نو د هغه په باره کښې د اهانت کلمات

مه وایئ. خازن وئیلی دی چه هرکله په غزوه بدرکښ څوارلس صحابه کرام شهیدان کړے شول نوخلقو به وئیل چه فلانے مړشو او د دنیا د مزو اولذتونو نه محروم شو نو الله تعالیٰ دا ایت نازل کړو۔ وَلَا تَقُوْلُوْا دا معطوف دے په واستعینوا باندے د يَآ اَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا د لاندے خطاب دے مؤمنانوته۔ هم داسے په سورة العمران ۱۶۹ ۱۷۰ ۱۷۱ او په سورة حج ۵۸ ۵۹ کښ په باره د شهداؤ کښ

سوال:۔ دلته لَا تَقُوْلُوْا او په سورة العمران کښ یئے ولا تحسبن وئیلی دی؟

جواب:۔ دلته ادب ښودل دی مؤمنانوته په اعتبار د وینا کولو او په زړونو د هغوی کښ عظمت د شهداؤ موجود وو او په سورة العمران کښ رد دے په منافقانو باندے او د هغوی په زړونو کښ د شهداؤ په باره کښ غلط گمان وو نو د دے وجے نه لا تحسبن یئے اُوئیلو او هرکله چه په دغه ایت کښ رد وو په منافقانو باندے نو د دے وجے نه هلته یئے په اته وجو سره بشارات ذکر کړل۔ لِمَنْ يُّقْتَلُ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ، صحیح حدیث کښ وارد دی چه مراد د دے نه اعلاءِ کلمة الله ده برابره خبره ده که دا قتل په میدانِ جهاد کښ وی او که مرابط فی سبیل الله وی او که د دعوت د حق د وجے نه وی الوسی وئیلی دی چه مراد یئے دا دے یعنی په طاعت د الله تعالیٰ او په اعلاء د کلمے د هغه کښ (روح المعانی)

اَمْوَاتٌ د دے مبتدا پټه ده او جمله مقوله ده د پاره د لَا تَقُوْلُوْا (هم اموات)۔ اموات جمع د میت ده او میت هغه دے چه روح یئے د بدن نه بهر شی۔

سوال:۔ په دے جمله کښ منع ده د اطلاق کولو د میت نه په شهید باندے او حال دا دے چه د هغه نه په قتل کولو سره روح وتلے دے لفظ د يقتل په دے باندے دلیل دے معلومه شوه چه مړ دے او دارنگ په ډیرو آیاتونو کښ اطلاق وریاندے د میت شوے دے (سورة نحل ۲۱، سورة زمر ۳۰، سورة مؤمنون ۱۵) دارنگ په احادیثو او په اقوالو د فقهاؤ کښ اطلاق د میت په شهید باندے ذکر دے؟

جواب:۔ دلته نفی د یو قسم موت ده او ثابت دے هغوی لره بل قسم موت یعنی موت حقیقی۔ د دے وجے نه فراء بغوی ذکر کړیدی كَسَائِرِ الاموات (د عامو مړو پشان نه دی) خازن وئیلی دی بِمَنْزِلَةِ غَيْرِهِمْ مِنَ الْاَمْوَاتِ. او داسے سوال په زاد المسیر کښ نقل دے او جواب یئے داسے ذکر کړے دے ر داسے مړی چه ارواح یئے جنتونو ته نه رسیږی او نه شی حاصلولے د تحفو د الله تعالیٰ نه هغه چه ژوندی یئے حاصلوی) او شاه عبدالعزیز

وئیلی دی چه اموات نه مراد هغه دی چه ارواح ئے مړه دی اوذ روح مرګ دا دے چه ذ بدن په ذریعه خو هغه لذتونه حاصلول خو چه کله بدن جدا شی او ذ لذتونو نه محروم شی نو داسے روح ته مړ وئیلے شی. حاصل دا دے چه منع ذ یو خاص قسم اطلاق ذ موت ته ده او نکره لفظ هم په دے باندے دلالت کوی.
فائده: موت په قرآن کښ په شپږو معانیو سره استعمال دے. اوله معنی مقابل ذ قوتِ حساسه دے یعنی چه ټول حواس ختم شی او دا معنی په سورة بقره ۲۸ او نورو ډیرو ایاتونو کښ ذکر ده. دویمه معنی مقابلِ قوتِ عاقله دے یعنی جهل موت دے لکه په سورة انعام ۱۲۲ کښ. دریمه معنی مقابل ذ قوتِ نباتیه دے یعنی ذ زمکے اوچیدل لکه په سورة اعراف ۵۷ کښ. څلورمه معنی ذ موت غم او حزن دے چه ذ انسان ژوند خراب کړی لکه په سورة ابراهیم ۱۷ کښ موافق ذ قول ذ راغب سره په مفردات کښ. نو په نفی ذ یو معنی سره نفی ذ بلے معنی نه لازمیږی.
بَلْ اَحْيَآءٌ دا هم خبر دے ذ مبتداء پټ ذ پاره (بَلْ هم اَحْيَآءٌ). دا نکره هم دلیل دے چه مراد دلته یو قسم ذ حیات دے هر قسم ژوند مراد نه دے او هغه داسے ژوند دے چه موتِ حقیقی سره منافات نه لری او هغه حیات اخرویه نه دے چه هغه په ورځ ذ قیامت کښ دے او هغه حیاتِ دنیویه هم نه دے ځکه چه هغه په موت سره زائل شوید ے او دلیل په دے باندے سورة نحل ۲۱ دے چه په دے کښ اموات غیر احیاء وئیلی دی او دلته مراد حیاتِ دنیویه دے چه مغائر دے ذ موت نه نو معلومه شوه چه په دے ایت کښ مراد ذ حیات نه حیاتِ برزخیه دے. او معتزله وائي چه دلته حیاتِ اخرویه مراد دے نو دوی ذ حیاتِ برزخیه نه منکر دی او ذ احیاء معنی کوی چه ژوندی به شی په ورځ ذ قیامت کښ لیکن په دے کښ ذ شهداؤ هیڅ خصوصیت نیشته دے. او څوک چه وائي (ربذ عتیان) چه دا حیاتِ دنیویه دے نو دا هم باطل دے لکه چه ذ مخکښ نه معلومه شوه. او دارنګ اقوال ذ مفسرینو او نورو علماؤ صریح دی په دے باندے چه دا حیاتِ برزخیه دے. (ابن کثیر وائي چه فی برزخهم احیاء او دارنګ تفسیر فتح البیان ص ۲۰۰ صیانة الانسان ۲۰۲ الصارم المنکی ص ۱۸۵).
فائده ۷: حیات په قرآن کریم کښ په شپږو معانیو سره استعمال دے

اول صفت د الله تعالیٰ دے لکه سورة العمران ۲ کښې. دویم قوت حساسه حیوانیه لکه سورة بقره ۲۸، سورة فاطر ۲۲. دریم قوتِ نباتیه لکه سورة بقره ۱۶۴. څلورم حیاتِ اخرویه لکه سورة فجر ۲۴. پنځم قوتِ عاقله (علم) او ایمان او اتباع سنت لکه په سورة انفال ۲۴، ۴۲ سورة انعام ۱۲۲. شپږم بے غمه کیدل اولنتو نه حاصلول لکه کدے ایت په باره کښې راغب په مفردات کښې وئیلی دی. نو اثبات د یو قسم حیات مستلزم نهٔ دے نور اقسامو د حیات له یعنی دلته آخری معنی د حیات ده نو دویمے معنے له مستلزم نه دے.

فائده ۲ په باره د حیاتِ برزخیه کښې د علماءِ اهلِ سنت دوه قوله دی اول قول دا حیات په جسد او روح دواړو سره دے لیکن روح په جسد کښې نیشته په دلیل د سورة زمر ۴۲ او په جسد کښې الله تعالیٰ په خپل قدرت سره یو نوع د حیات پیدا کړی چه په هغے سره احساس د نعمتونو او عذابونو کولے شی. لکه چه د ظاهر د هغه احادیثو نه معلومیږی چه میت په قبر کښې کینوولے شی تو چاله نعمتونه ورکولے شی او څوک په ګرزونو وهلے کیږی. او دا صفات د بدن دی. دا رنګ هغه حدیث د بخاری چه دوه کسانو باندے په قبرونو کښې عذاب وو او نبی صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل (اِنَّهُمَا لَيُعَذَّبَانِ فِي قُبُوْرِهِمَا وَمَا يُعَذَّبَانِ فِي كَبِيْرٍ) الحدیث (په دوی باندے د دوی په قبرونو کښې عذاب دے او عذاب په داسے څیز کښې نه دے چه د هغے نه ځان بچ کول ګران وی). دا رنګ بل حدیث کښې راغلی دی چه سورلی د رسول الله صلی الله علیه وسلم اودریدله نو نبی صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چه دا د دے وجے نه چه په دے یهودیانو باندے د دوی په قبرونو کښې عذاب دے. (او په قبر کښې بدن وی روح نه وی) نو دا دلالت کوی چه بدن د پاره هم تنعیم یا تعذیب شته دے او د روح د پاره په خپل مستقر کښې تنعیم یا تعذیب دے. دویم قول دا دے چه حیاتِ برزخیه صِرف د روح د پاره دے لیکن د روح د پاره یو مثالی جسد ورکړے شی چه د هغے په واسطے سره تنعیم یا تعذیب ورکیدے شی او دا قول الوسی په روح المعانی او امام شاه ولی الله په تفهیمات کښې او مولانا اشرف علی تهانوی په اشرف الجواب ص۳۴۴ کښې او مجدد الف ثانی په مکتوبات ص۱۱۲/۲ کښې ذکر کړے دے او دلیل د دے حدیث صحیح دے چه امام مسلم ذکر کړے دے چه ارواح د شهداؤ

په ججورو د شنو مرغو کښ دی او سیل کوی په جنت کښ چه کوم ځائے یې خوښه
وی او آرام کوی هغه قندیلو ته چه د عرش د لاندے آویزان دی۔ نو
الله تعالیٰ د دوی طرف ته یو ځل ښکاره شو چه ناسو څه غواړئ دوی اُوئیل
چه یاربه مونږ نور څه اُوغواړو تا مونږ ته هر څه راکړی دی بیا د دیار؟
الله تعالیٰ دوی ته اوفرمائیل، هرکله چه دوی پوهه شول چه الله تعالیٰ مونږ
بغیر د سوال نه نه پریږدی نو دوی اُوئیل مونږ غواړو چه مونږ دنیا ته
واپس کړه۔ (بل روایت کښ دی) چه زمونږ ارواح زمونږ زړو جسدونو ته
واپس کړه) چه قتال اوکړو ستا په لار کښ او بیا شهیدان شو ځکه چه ډیر
ثوابونه د شهادت یې اولیدل نو الله تعالیٰ ورته اوفرمائیل چه ما فیصله
کړے ده چه دوی (ارواح) دنیا ته واپس نه شی تللے (ابن کثیر) نو دا حدیث دلالت
کوی چه د دوی حیات برزخیه روحانیه دے او په نورو جسمونو سره
متشکل کړے شوی دی یا یې په نورو جسدونو کښ اچولی دی۔
لیکن زما رائے دا ده (والله اعلم) چه اول قول غوره دے چه یدان سره هم
د هغې مناسب معامله الله تعالیٰ کولے شی او ارواحو له یې هم نور اجساد مثالیه
ورکړی دی د دے د پاره چه په ټولو احادیثو عمل اُوکړے شی۔
او په شرح عقیدة طحاویه ص۴۵۷ کښ یې وئیلی دی چه عذاب قبر د نفس
او بدن دواړو د پاره دے په اتفاق د اهلِ سنت والجماعت سره او آلوسی
وئیلی دی چه د ډیرو سلفو مسلك دا دے چه حیات د شهداؤ حقیقة دے
په جسد او په روح سره لیکن مونږ د هغې د ادراك نه عاجز یو۔
فائده ع۳ حیاتِ برزخیه کښ مسئله د واپس کیدلو د روح جسدِ
اصلی یا جسد مثالی ته د دے تفصیل په تفسیر د سورة زمر کښ انشاء الله راځی۔
سوال:- هرکله چه واپس کیدل د روح ثابت شی نو په دے سره خو حیاتِ
دنیویه ثابتیږی؟
جواب:- دغه واپسی د روح په برزخ کښ مستلزم نه ده معروف ژوندون لره
او څوك چه دا مستلزم ثابتوی نو په هغې باندے د دلیل خبر والتزام ثابتیږی
چه هغه مخالف دی د حس او د شرع او د عقل نه (الصارم المنکی ص۲۲۶)۔
او بیا یې په ص۱۸۲ کښ وئیلی دی، حاصل دا دے چه واپسی د روح په برزخ
کښ او جواب د سلام په سلام کوونکی باندے (په دے شرط چه هغه حدیث صحیح ثابت شی)

نه دے مستلزم دا سے ژوند لره لکه چه بعض غلطی کوونکو گمان کړے دے
اگرچه دا یو قسم برزخیه حیات دے او څوك چه گمان کوی چه دا پشان د حیات
دنیویه دے نو دا مخالف دے د نقل او د عقل نه.

فائده ۷: بحث د مستقر د ارواحو:- په حال د برزخ کښ روح جدا
دے د بدن نه د دے د تائید د پاره دا بحث لیکلے کیږی او په دے کښ ډیر
اقوال دی اول دا چه ارواح د مؤمنانو په جنت کښ دی او ارواح د کافرانو په
اور کښ دی. دویم قول، ارواح د مؤمنانو په دروازه د جنت کښ دی د جنت
راحت او نعمتونه ورته رسیږی. دریم دا چه د قبورو په څوا کښ دی او د
کعب نه نقل دی چه ارواح د مؤمنانو په علیین کښ دی په اُووم اسمان کښ
او ارواح د کافرانو په سجّین کښ دی په اُوومه زمکه کښ. ابن حزم وئیلی دی
مستقر د ارواحو هغه دے چه د پیدائش د بدن نه مخکښ کوم ځائے کښ وؤ.
او ابن عبدالبر وئیلی دی چه ارواح د شهداؤ په جنت کښ دی او ارواح
د عام مؤمنانو د قبرونو په څواکښ دی (نور اقوالِ ضعیفه چه دی نو
ما د هغے ذکر پریښودلو). شرح عقیدة طحاویة ص۴۵۲ کښ وئیلی دی چه
خلاصه د دلیلونو دا ده چه ارواح په برزخ کښ په تفاوت سره دی بعض
په اعلی علیین کښ دی بعض په ملأ اعلی کښ دی او بعض په ججورو
د شنو مرغو کښ دی گرځی په جنت کښ چه کوم ځائے یئے خوښه وی او
بعض بند دی د جنت د دروازو سره. د دے اقوالو ذکر په مجموعة الفتاوی
کښ د علامه لکهنوی ص۱ کښ دے او دا سے اقوال ابوحیان البحر المحیط
کښ لیکلی دی. او د دے نه معلومه شوه چه مستقر د روح بدن نه دے.

فائده ۸: لکه چه د شهید په باره کښ ذکر شوه چه روح د هغه په ججوره
د شنے مرغۍ کښ دے نو دارنګ د هر مؤمن په باره کښ صحیح حدیث
وارد دے (چه د هغے په سند کښ امام احمد او امام شافعی او امام مالك
رحمهم الله دی) چه روح د هر مؤمن یو مرغۍ ده چه سریږی د جنت
په ونو کښ (ابن کثیر موطا مالك).

سوال:- نو د شهید او د عام مؤمن په مینځ کښ فرق څه دے؟.

جواب:- روح د مؤمن په شکل د مرغۍ دے او روح د شهید په ججوره
او په خیټه د مرغۍ کښ دے نو دا افضل دے د اول نه دارنګ روح د شهید

مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوْعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْاَمْوَالِ

دَ یرے نه او دَ لوږے نه او په کمولو دَ مالونو سره

وَالْاَنْفُسِ وَالثَّمَرٰتِ ۗ وَبَشِّرِ الصّٰبِرِيْنَ ﴿۱۵۵﴾

او دَ نفسونو او دَ میوو سره - او زیرے ورکړه صبر ناکو خلقو ته -

گرځي په جنت کښې چه کوم ځائے ئے خوښه دی او آرام کوی په قنډیلونو دَ عرش کښې او دا وصف دَ عامو مؤمنانو دَ پاره نیشته -

وَلٰکِنْ لَّا تَشْعُرُوْنَ، لٰکِنْ دَ دقے دَ وهم دَ پاره راغی دلته وهم دا وُو که چرے دوی دَ پاره ژوند وے نو موږ به دَ هغوی حرکات لیدلے او په ایدانو دَ هغوی کښې به دَ ژوند آثار ښکاره کیدلے او ایدان به ئے خاورو نه خوړلے، نو جواب او شو په دے قول سره چه حاصلِ جواب ئے دا دے چه دا داسے ژوند دے چه دَ انسانانو دَ عقل او دَ حواسو معلومولو نه اوچت دے دا صرف په وحی سره معلومیږی (بیضاوی-زادالمسیر وغیره) ابوحیان وئیلی دی چه ته پوهیږئ تاسو په کیفیت دَ ژوند دَ هغوی (بحرمحیط)- نو معلومه شوه چه دا ژوند دَ دُنیا دَ ژوند په شان نه دے او دَ حقیقی ژوند دَ لوازمانو دَ پاره مستلزم نه دے یعنی اوریدل، لیدل، گرځیدل او خبرے کول دَ دنیا والو سره نشی کولے ځکه چه دا کاروونه دَ دنیا دَ ژوند سره تعلق لری او دَ دے ژوند تفصیلی کیفیت متشابهاتو نه دے په هغے کښې خپل عقل چلول پکار نهٔ دی.

۱۵۵ داعطف دے دَ اِسْتَعِيْنُوْا بِالصَّبْرِ په مضمون باندے په هغے کښې امر وو په صبر سره او په دے آیت کښې ذکر دے دَ مواضعو دَ صبر چه هغه پنځه بلایا (مصیبتونه) دی.

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ ابتلاء دَ الله تعالیٰ دَ علم حاصلولو دَ پاره نه دهٔ بلکه مبتلیٰ ته دَ هغه حقیقت ښکاره کول دی. او بلایا دوه قسمونه دی یو قسم بلایا تکوینیه دی چه هغے ته نوائب وئیلے شی او دویم قسم بلایا تشریعیه دی چه هغے ته احکام شرعیه وئیلے شی. بِشَیْءٍ دا لفظ دلالت کوی چه دا بلایا په لږ مقدار کښې دَ هر انسان دَ وس مطابق دی او دالږ والے په نسبت دَ هغه بلا دے چه دوی ترینه بچ ساتلے شوی دی. مِنَ الْخَوْفِ یره دَ دشمن وغیره نه، نیشاپوری وئیلی دی چه هر مکروه چه دَ هغے انتظار کیدل یشی او دَ هغے نه په زړه کښې درد

الَّذِیْنَ اِذَآ اَصَابَتْهُمْ مُّصِیْبَةٌ

دا هغه کسان دي کوم وخت چه اورسیږي دوی ته څه مصیبت

قَالُوْٓا اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّآ اِلَیْهِ رٰجِعُوْنَ (۱۵۶)

نو دوی وائي یقینًا موږ د الله تعالیٰ یو او یقینًا موږ خاص هغه ته ورتګ کوونکي یو۔

پیښ اکیږي هغې ته خوف وئیلے شي۔ وَالْجُوْعِ قحط او په روزئ حاصلوکښ سختي۔ او دومره لوږه په نبي صلی الله علیه وسلم هم راغلې وه چه په خیټو باندې ئې کاڼي تړلي وو د پاره د توازن د ملا۔ وَنَقْصٍ مِّنَ الْاَمْوَالِ په دے کښ د امداني کمیدل او د څاروو هلاکیدل او روکیدل د مالونو داخل دي۔ وَالْاَنْفُسِ د دوستانو او ملګرو مړه کیدل او قتل کیدل یا د بعض ملګرو مرتد کیدل۔ وَالثَّمَرٰتِ غلے او امداني د زمکے په سبب د قحطونو سره یا سیلا بونو او ملخئ وریدلو سره دا ټول بلایا تکوینیه دي او د امام شافعي رحمة الله علیه نه الوسي او نیشاپوري نقل کړیدي چه دا بلایا تشریعیه دي یعني د خوف نه مراد خوف د الله تعالیٰ نه دے او جوع نه مراد روژے فرض کیدل او نَقْصٍ مِّنَ الْاَمْوَالِ نه زکوٰة او انفاق فِيْ سَبِیْلِ اللّٰهِ فرض کیدل دي او وَالْاَنْفُسِ نه مراد امراض یا ملګري په جهاد کښ شهیدا کیدل دي، وَالثَّمَرٰتِ نه مراد مرګ د اولاد دے او دا ټول بلایا (مصیبتونه) اول قسم او دویم قسم د مؤمنانو د پاره ابتلاءات دي او د کافرانو او ګناهګارو د پاره عذابونه او سزاګانے دي۔ وَبَشِّرِ الصّٰبِرِیْنَ داعطف دے په مضمون د ماقبل باندے یعني دوی د پاره ابتلاء او بشارت دواړه دي او بشارت ئې مطلق ذکر کړو اشاره ده عموم د بشارت ته په هر قسم ثواب او خوشحالو د قبر او د حشر سره۔

۱۵۶ دا تعریف او علامت د صابرینو دے۔ اِذَآ دلالت کوي په عموم او تکرار باندے۔ مُّصِیْبَةٌ هر هغه حادثه ده چه خفګان پیښ اکوي مؤمن لره په نفس د هغه کښ یعني مال هلاکیدل یا اهل د هغه که وړکے وي او که لوئے وي مړکیدل یا هغې ته نقصان رسیدل تر دے چه چراغ (ډیوه) د چا مړشي او په هغې باندے خفه شي نو دا مصیبت دے او په دے (چراغ مړکیدل) او دیته مصیبت وئیلو کښ قرطبي یو روایت بے سنده ذکر کړیدے

أُولَٰٓئِكَ عَلَيۡهِمۡ صَلَوَٰتٞ مِّن رَّبِّهِمۡ

دغه کسان دوی باندے برکات دي دَ طرف دَ رب دَ دوی نه

وَرَحۡمَةٞۖ وَأُولَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُهۡتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

او رحمت دے۔ او دغه کسان دوی لارموندونکی دی۔

۞إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلۡمَرۡوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِۖ

یقیناً صفا او مروه دَ خاص نښو دَ دین دَ الله تعالیٰ نه دی

قَالُوٓاْ دغه قول په معنیٰ دَ اعتقاد سره واجب دے په وخت دَ مصیبت کښ او په ژبے سره وئیل سنت دی۔ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيۡهِ رَٰجِعُونَ، نیشاپوری وئیلی دی چه اول اقرار دے په عبودیت سره او دویم تفویض (سپارل دی) دَ کارونو دَ الله تعالیٰ دا رنګ اول اشاره ده مبدء ته او دویم اشاره ده معاد ته دا رنګ اول ایمان دے په قضا دَ الله تعالیٰ او دویم ایمان دے په تقدیر دَ هغه باندے او دا رنګ وئیلے شویدی چه اول اقرار دے په اعتراض نه کولو سره په الله تعالیٰ باندے ځکه چه هغه مالك او متصرف دے او دویم کښ تصدیق او تسلّی دَ زړه ده په جزا او ثواب دَ مصیبت سره په نیز دَ الله تعالیٰ او په دے دواړو سره دَ زړه صبر حاصلیږی۔

تنبیه:- دا کلمه دَ استرجاع (واپس کیدلو الله تعالیٰ ته) په هر مصیبت کښ وئیل ضروری دی نو تخصیص دَ دے په مرګ او ریدلو دَ مرګ پورے بدعت دے۔

۱۵۷ دا تفصیل دَ بشارت دے دَ پاره دَ صابرینو۔ صَلَوَٰتٞ قرطبی وئیلی دی صلوات دَ طرف دَ الله تعالیٰ نه ثناء او مدح او تشریف او برکت ورکول دی۔ او رَحۡمَةٞ مصیبت لرے کول او حاجت پوره کول دی۔ او جمع دَ صلوات اشاره ده تکرار او ډیروالی دَ صلوٰة ته او مِّن رَّبِّهِمۡ اشاره ده عظمت دَ صلوات ته۔ وَأُولَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُهۡتَدُونَ په جمله اسمیه او تعریف دَ مبتدا او خبر او ضمیر فصل کښ اشاره ده چه دا سے خلق په هدایت باندے پاښه دی او دَ هر قسم ګمراهئ نه بچ دی۔ امام بخاری دَ عمر رضی الله عنه نه روایت ذکر کړیدے دَ دے ایت په باره کښ نِعۡمَ الۡعِدۡلَانِ وَنِعۡمَ الۡعِلَاوَةُ ښه دوه انډی دی (صلوٰة او رحمت) او ښه سربارے دے (اهتداء)۔

فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ

نو چا چه حج کوو د بیت الله یا ئې عمره کوله تو نیشته هیڅ گناه

عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا ۚ وَمَنْ تَطَوَّعَ

په ده باندې چه ځې راځي دے د دغې دواړو په مینځ کښې - او چا چه په خوشحالئ اوکړه

خَيْرًا ۙ فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿۱۵۸﴾

نیکی نو یقینًا الله تعالیٰ قبلوونکے دے او پوهه دے په هر څه -

۱۵۸ په دے ایت کښې جواب د تهمے شبهے او طعن د یهودیانو دے دوی وئیل چه تاسو تعظیم کوئ د مکان د اساف او نائله (تبصیرالرحمٰن) او دا خو مکان د شرك دے او ځان ته اهل توحید وایئ حاصل د جواب دا دے چه دا مکان د شرك نه دے بلکه ځائے د شَعَآئِرِ اللهِ دے لیکن مشرکانو کړے ده ته د شرك ځائے جوړ کړے دۀ.

او ربط د دے د ماقبل سره په ډیرو وجو سره دے اوله وجه دا ده هر کله چه د هغه مصائبونه په دین کښې چه په هغې باندے صبر واجب دے طعنونه د دشمنا نو دی لکه سعی د صفا او مروه نو د هغې حکم ئې ذکر کړو. دویمه وجه دا ده چه په تحویل قبله کښې احیاء د دین د ابراهیم علیه السلام وه نو دا رنګ سعی د صفا او مروه د اثارو د بی بی هاجره او اسماعیل علیهما السلام نه دے او یادداشت دے د هغه تکالیفو د تنده او د یوازے والی د دے دواړه په دغه وادئ کښې او تضرع او عاجزی کول الله تعالیٰ ته) نو مناسب شو دا ایت د ابتلاء اتو او د صبر کولو سره په هغې باندے - بله وجه دا ده چه تکالیف درے قسمه دی اول قسم هغه دی چه عقل هم پوهیږی د هغې په خائست باندے لکه ذکر او شکر د منعم نو امر په هغې باندے ذکر شو (فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي) او دویم قسم هغه دی چه عقل د هغې په فائدو باندے نه پوهیږی بلکه قبیح ئې ګنړی لیکن شرعے د هغې حکمتونه بیان کړی دی چه ابتلاءات او امتحانات دی او په هغې باندے صبر کول دی نو هغه ذکر شو په لَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ الخ کښې - دریم قسم هغه دی چه عقل د هغې په حسن او په قباحت نه پوهیږی بلکه عبث ئې ګنړی لیکن په هغې باندے تعبدًا راتلل کوی او دغه افعال

دَ حج دی خاص طور سعی کول دَ صفا او مروه تو اوس هغه ذکر کوی (نیشا پوری) او
په سبب دَ نزول دَ دے ایت کښ دوه روایات دی اول حدیث دَ عائشة رضی الله
عنها چه انصارو مخکښ دَ اسلام نه احرام او تلبیه کوله دَ پاره دَ مناة په مشلل
(قدید) مقام کښ او دَ هغې دَ وجے نه به یئے حرج گڼړلو په سعی دَ صفا او مروه
کښ - دویم حدیث دَ حارث بن هشام دے چه ما سیلوی دَ عائشه رضی الله عنها نه
نورو اهلِ علمو وئیل چه سعی دَ صفا او مروه دَ جاهلیت والا عمل دے (شعبی
وئیلی دی چه په صفا باندے اساف وُو او په مروه باندے نائله وه او جاهلیت
والو به دَ دوی په مینځ کښ طواف (سعی) کوؤ او دَ دے دواړو استلام به یئے
کوؤ نو روستو دَ اسلام نه مسلمانانو په دغه سعی کولو کښ حرج گڼړلو) او دَ
محمد بن اسحاق په کتاب السیرة کښ روایت دے چه اساف سړے وُو او نائله
ښځه وه دوی انسانان وُو لیکن په داخل دَ کعبه کښ یئے زنا اوکړله نو دَ دوی نه
گټے جوړے شوے نو قریشو کعبے نه مخامخ کیښودلے دَ پاره دَ عبرت دَ خلقو
هر کله چه زمانه ډیره تیره شوه نو هغه گټے صفا او مروه ته نقل کړے شوے
او دَ دوی عبادت شروع کړے شو دَ دے وجے نه مسلمانانو دَ هغې دَ سعی نه
په حرج کښ وُو نو الله تعالیٰ دَ دے ټولو دَ شبهاتو او دَ دفع دَ حرج دَ پاره دا
ایت نازل کړو - صَفَا په لغت کښ هموارو او خویې گټے ته وئیلے شی جمع
دَ صفاة ده یا مفرد دے - وَالْمَرْوَةَ دا مفرد دے او جمع یئے مروه ده سپینه
پړه قیمتي وړوکی گټې ته وئیلے شی چه دَ هغې نه اُور را اوځي - دلته مراد دَ دواړو نه
هغه خاص غرونه (غونډئ) دی چه دَ کعبے نه دَ مشرق په طرف کښ دی -
مِنْ شَعَآئِرِ اللّٰهِ جمع دَ شعیرة ده دَ اِشعار نه اخستلے شویدے اعلام ته
وئیلے شی نو شعیره علامه خاصه (مخصوص نښه) وی دَ پاره دَ پیژندلو دَ دینِ
اسلام او هغه شامل دے ټولو مواقفو دَ حج ته او سعی او حجر اسود او
نحر، مزدلفه منیٰ عرفات او هدایا قلائد بدن لکه په سورة حج ۳۶ کښ دی او داړنګ
په سورة مائده ۲ کښ او احترام دَ میاشتو دَ حرمت وغیره دا خاص علامات دی
دَ پاره دَ دین اسلام ———— دارنګ دَ هر یو دین والو دَ
پاره خپل خاص علامتونه وی لکه دَ نصاراؤ صلیب او گرجه دَ هندوانو زنار
دَ سیکانو توره، کړپان او سترے پریښودل وغیره - او په دے کښ اشاره شوه
چه دا شعائر که چرے مشرکانو په شرک سره بدل کړی نو نسبت دَ شعَآئِرِ الله
ته نقصان نه رسیږی - فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ دا تخصیص دَ دے دَ پاره دے

چه سعی د صفا او مروه بغیر د حج او عمرے نه عبادت نشی کنړلے کیدے.
حج په لغت کښ قصد کول او ډیر تلو را تلو ته وئیلے شی او اعتمار (عمرہ) په لغت کښ صرف زیارت ته وئیلے شی او د شریعت په اصطلاح کښ دا دواړه په خاص مناسکو (په نیت صحیحه سره) پورے خاص کړے شوی دی.
فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ، لفظ د جناح په قرآن کریم کښ پنځویشت کرته ذکر دے او فعل د دے ماضی او امر دوه کرته ذکر دے. جنح (ج۔ن۔ح) په لغت کښ میلان ته وئیلے شی او په دے معنی سره په سورة انفال ۶۱ کښ دے او په اصطلاح کښ په معنی د گناه سره دے او دا په ډیرو ایاتونو کښ په نفی سره ذکر دے په دوه طریقو سره اول دا چه د دے نه روستو نفی ذکر وی لکه په بقره ۲۵۲ کښ او کله د دے نه روستو اثبات ذکر وی او دا په ډیرو ایاتونو کښ دے لکه په دے ایت کښ هم دے. او کله په معنی د تبعة (تاوان دنیوی او اخروی) راځی لکه په بقره ۲۳۶ کښ. او دلته معنی د تیښتوالی د گناه دے.
أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا ماده د طوف (ط و ف) په قرآن کریم کښ یوځلویښت کرته ذکر دہ په لغت کښ ډیر تلو را تلو ته وئیلے شی برابره خبره دہ که چاپیره د یو څیز نه وی او که نه وی او هغه په ډیرو وجوهو سره دے اول د خدمت د پاره تلل راتلل په دنیا کښ لکه په سورة نور ۵۸ کښ دی یا په جنت کښ لکه په سورة واقعه ۱۷، سورة دهر ۱۹ او سورة طور ۲۴ کښ دی.
دویم په طریقه شرعی سره د طواف نه مراد چاپیره گرځیدل دی لکه په سورة حج ۲۹ کښ. دریم په مینځ د دوه څیزونو کښ ډیر تلل راتلل لکه په دے ایت کښ او دے ته سعی هم وئیلے شی. او په دے کښ د علماؤ درے اقوال دی اول دا چه سعی فرض دہ، دویم دا چه واجب دہ، دریم دا چه سنت دہ. غوره قول اول دے. سوال:- دلته یے خو وئیلی دی چه گناه نیشته په سعی کولو کښ نو معلومه شوه چه مستحب کار دے. جواب ۱:- د عائشة رضی الله عنها جواب دے عروه ته که مراد د دے نه استحباب وے نو دا سے به یے وئیلی وُو چه الا یطوف بهما. جواب ۲:- لَا جُنَاحَ یے د پاره د جواب د وهم وئیلے دے چه مسلمانانو وهم کوؤ چه د شرک د مشابهت د وجے نه په دے کښ به گناه وی نو اووئیلے شو چه گناه پکښ مه گنړئ.
وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا، تطوع هغه فعل دے چه د زړه په خوشحالئ سره اوکړیشی

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا

يقيناً هغه كسان چه پټوي هغه څه چه نازل كړي مونږه

مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِن بَعْدِ مَا

چه ښكاره حكمونه دي او د هدايت خبرے دي روستو د هغے نه

بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ ۙ أُولَٰئِكَ

چه بيان كړيے مونږ هغه د پاره د خلقو په كتاب كښ دغه كسان

يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ﴿١٥٩﴾

لعنت كوي په دوي باندے الله تعالىٰ او لعنت كوي په دوي باندے لعنت كوونكي -

فرض وي او كه نفل وي (شربيني)- او طوع راځي په اخلاص كولو سره تو په دېكښ اشاره ده چه هر كار خير په طوع اوا اخلاص سره ضروري دے۔ فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ، شكر د الله تعالىٰ د طرف نه جزا د عمل ده زياتي د استحقاق نه۔

عَلِيمٌ عالم دے په هغه عمل چه د جزا مناسب وي۔

۱۵۹ په دے ايت كښ زجر او تخويف د تيوي دے حق پټوونكو لره - ربط ئے سره دا دے چه كتابيان چه شبهات كوي په نبي صلى الله عليه وسلم باندے نو د دوي مقصد په دے كښ حق پټول دي۔ مفسرينو ليكلي دي چه دا ايت نازل شوے دے په باره د علماؤ د يهودو كښ چه هغوي صفات د محمد صلى الله عليه وسلم او مسئله د توحيد او د رجم وغيره پټه كړے وه په تحريف لفظي يا معنوي سره - ليكن حكم د ايت عام دے ځكه چه دا الفاظ عام دي او اعتبار عموم د الفاظو لره وي خصوص د سبب لره اعتبار نيشته۔

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا، كتمان مراد عدم اظهار د يو څيز دے سره د احتياج نه بيان د هغے نه او اظهار د حق نه (خازن)۔ مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ، جمع د بينة ده۔ اياتونه او دليلونه ښكاره - او مراد د دے هر هغه څيز دے چه نازل كړے دے الله تعالىٰ په انبياؤ باندے كه كتاب وي او كه وحي وي بغير د عقلي دليلونه او الهُدَىٰ شامل دے دليلونو نقليو او عقليو دواړو ته - دا رنګ بينات تنزيل ته وئيلے شي او هُدَىٰ هغه فوائد دي چه د تنزيل نه معلوميږي (نيشاپوري)۔

دا رنګ بينات تورات، انجيل او قرآن دے او الْهُدَىٰ احاديث دي دليل په دے

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا

مګر هغه کسان چه توبه او باسي او نیک عمل کوي او بیان کوي (د هغے چه پټ کړے وي)

بارے حدیث د ابوهریره رضی الله عنه دے چه که چرے نه وے دا ایت په کتاب الله کښ نو ما به تاسو ته هیڅ حدیث نه وے بیان کړے. بل حدیث د عثمان رضی الله عنه دے چه تعلیم د اودس یے اوکړو ملګرو ته بیا یے اوفرمائیل که دا ایت نه وے نو ما به تاسو ته دا حدیث نه وۓ بیان کړے. دا دواړه روایات د بخاری دی او دلالت کوي په عموم د دے ایت بارے دے امت ته او شمول د دے بارے احادیثو د رسول الله صلی الله علیه وسلم ته.

مِنۢ بَعْدِ مَا بَيَّنّٰهُ لِلنَّاسِ فِى الْكِتٰبِ ضمیر د ه راجع دے مَا اَنْزَلْنَا ته او الکتاب جنس دے په معنی د جمع کښ دے ټولو کتابونو منزلو ته شامل دے او دا قید د مزید قباحت د پاره دے یعنی الله تعالیٰ حق داسے واضح کړے دے چه اجمال او تلبیس او اشتباه په کښ نیشته او بیا یے هم داخلق پټوی.

اُولٰٓئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللّٰهُ، لعن په لغت کښ لرے کولو او شړلو ته وئیلے شي او په شریعت کښ چه نسبت یے الله تعالیٰ ته اوشي نو مراد ترینه د خاص رحمت نه محروم کول او د قربتِ الٰهی لارے بندول دي او مستلزم دے غضب او عذاب او سخط د الله تعالیٰ لره. وَ يَلْعَنُهُمُ اللّٰعِنُوْنَ د مخلوق د طرف نه لعنت په معنی د دعاءِ شر دے که په لفظ د لعنت سره وي او که په بل لفظ سره وي او هر کله چه لعنت د مخلوق جدا دے د لعنت کولو د الله تعالیٰ نه د دے وجے نه جدا فعل (يَلْعَنُهُمْ) یے ذکر کړے دے. اللّٰعِنُوْنَ مراد د دے نه ملائیک او نیکان انسانان او جنات دي او بل په یو روایت په دے کښ مهیان د اوبو، دواب او حشرات او مارغان هم داخل دي. ابن کثیر وئیلي دي لکه چه عالِم حق بیان کوونکي د پاره مهیان په اوبو کښ او مارغان په هوا کښ بښنه د الله تعالیٰ نه غواړي نو دا رنګ په حق پټوونکي عالِم بارے هغوی لعنتونه وائي. دا ایت دلیل دے چه مؤمنانو لره پکار دي چه د حق پټوونکي عالم نه تعلق پرے کړي او په هغه بارے لعنت اووائي لیکن لعنت به په اعتبار د صفت د کتمان سره کوي لعنت به په معین شخص بارے مطلقًا نه کوي. او دا لعنت وئیل دي په دنیا کښ د دے وجے نه دا تخویف دنیوی دے.

فَأُولَٰٓئِكَ أَتُوبُ عَلَيۡهِمۡ وَأَنَا ٱلتَّوَّابُ

نو دغه کسان اسانتیا راولم په دوی باندې (په توبه قبلولو سره) او زه ډیر توبه قبلوونکی

ٱلرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَمَاتُواْ

رحم کوونکی یم. یقیناً هغه کسان چه کفر یې کړیدے او مړه شي

وَهُمۡ كُفَّارٌ أُوْلَٰٓئِكَ عَلَيۡهِمۡ لَعۡنَةُ ٱللَّهِ

په حال د کفر کښ. دغه کسان په دوی باندې لعنت د الله تعالیٰ دے

وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ وَٱلنَّاسِ أَجۡمَعِينَ ﴿١٦١﴾

او د ملائکو او د ټولو خلقو.

۱۶۰ په دے ایت کښ ترغیب دے توبه کولو ته او حق پټوونکی عالِم د پاره یې درے شرطونه د توبې ذکر کړی دی. او که امی وی یا عالم وی بغیر د کتمان نه یې بل ګناه کړے وی نو د هغه د توبے دوه شرطونه دی لکه په سورة العمران ۸۹ کښ او د منافق د توبے څلور شرطونه دی لکه په سورة نساء ۱۴۶ کښ دی.
اول شرط تَابُوا، توبه کول دی او په توبه کولو کښ درے شرطونه دی په زړه کښ په ګناه باندے پښیمانه کیدل او خفه کیدل او په ژبه باندے استغفار او توبه کول او په اندامونو سره د هغے عمل پریښودل. دویم شرط وَأَصۡلَحُوا دے یعنی خپل اعمال د فساد نه بچ کول یعنی په اطاعت د الله او د رسول سره عملونه کول. دریم شرط د بَيَّنُوا یعنی ښکاره کړی هغه مسائیل چه د خلقو نه یې پټ کړے دی په بیان سره یا په قلم سره حتی الاستطاعت یا به اظهار اوکړی د خپلے توبے خلقو ته د دے د پاره چه عوام خلق د دهٔ د تقلید د هغه عمل نه منع شی او د دهٔ پشان توبه اوکړی. فَأُولَٰٓئِكَ أَتُوبُ عَلَيۡهِمۡ نسبت د توبے الله تعالیٰ ته په وایس کولو د رحمت سره او په قبلولو د توبے سره دے. وَأَنَا ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ دواړه صیغے د مبالغے دی یعنی بار بار توبه قبلوی سرهٔ د بار بار ګناه کولو او توبه کولو د بنده نه.
۱۶۱ په دے ایت کښ تخویف اخروی دے پټوونکو د حق لره بغیر د توبے کولو نه. ٱلَّذِينَ كَفَرُوا، مراد د دے نه کفر دے په پټولو د حق سره. وَمَاتُوا وَهُمۡ كُفَّارٌ یعنی ترمرګه پورے یې حق پټ ساتلے دے او توبه یې نه ده کړے

خٰلِدِیْنَ فِیْهَا ۚ لَا یُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ

همیشه به وی په هغې کښې نه به شي سپکولے د دوی نه عذاب

وَلَا هُمْ یُنْظَرُوْنَ ﴿۱۶۲﴾ وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ ۚ

او نه به دوی له مهلت ورکیدے شي. او حقدار د بندګئ ستاسو معبود یو دے

لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِیْمُ ﴿۱۶۳﴾ ع

نیشته بل معبود د خدائیتوب صفتونو والا سیوا د هغه نه. عام مهربان او خاص رحم کوونکے دے.

۱۹ ع ۱۱ ۲

اُولٰٓئِكَ عَلَیْهِمْ لَعْنَةُ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِیْنَ، دلته مراد لعنت دے په اخرت کښ او په النَّاس کښ د دے عالمانو (حق پټوونکو) تابعداران مریدان شاګردان هم داخل دی په دلیل د ایت د سورة اعراف ۳۸ او سورة عنکبوت ۲۵ سره او دلته لعنت د طرف د الله تعالیٰ نه د دوی جهنم ته داخلول دی د پاره د همیش والی.

۱۶۲ فِیْهَا ضمیر راجع دے لعنت ته او مراد د هغې نه جهنم دے. لَا یُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ، اَلْعَذَابُ کښ الف لام عهدی دی یعنی هغه عذاب چه د هغه کافر د پاره مقرر کړے شوے وی د اول وخت د دخول د جهنم نه نو په هغې کښ به کمے نه راځي بلکه زیاتیږی به اګرچه د دوی په عذابونو کښ به تفاوت وی لکه چه حدیث صحیح کښ وارد دی چه عذاب د ابوطالب به اسون عذاب وی یعنی په خپو کښ به یې کیږئ د اور وی چه د هغې نه به یې دماغ خوټیږي (اللهم اجرنا من النار). وَلَا هُمْ یُنْظَرُوْنَ، دا د نظرة نه اخستلے شوے یعنی مهلت او روستو والے د عذاب به نه وی بلکه د ابتداء نه په عذاب کښ اخته شي دا رنګ مهلت به نه ورکیږی د پاره د توبے او عذر کولو. یا دا د نظر نه اخستلے شوے یعنی نظر د رحمت به دوی ته نه کیږی. فائده: ماده د لعنت په قرآن کریم کښ یو څلویښت کرته ذکر ده او نهه اسباب د لعنت یې ذکر کړیدی، اول کفر کول (سورة بقره ۸۸)، دویم نقض میثاق (د وعدے ماتول) (سورة مائده ۱۳)، دریم دروغ ویل (سورة آل عمران ۶۱)، څلورم کتمان حق (سورة بقره ۱۵۹)، پنځم ظلم کول (سورة اعراف ۴۴)، شپږم قطع د رحم او فساد کول (سورة رعد ۲۵)،

آوم ید نامی تکول په پاک امتو خلقو (سورة نور ۲۳)، اتم اذی ورکول الله تعالیٰ او
رسول ته (سورة احزاب ۵۷)، تهم د الله تعالیٰ بے عزتی کول (سورة مائده ۳۳)۔
۱۶۳ د دے آیت نه تر ۱۷۶ پورے د دے حصے څلورم باب دے په دے کښې
دویم کرت دعوی د توحید ده او لس عقلی دلیلونه دی په ذکر د احوال او کیفیا
کا عیانو (موجوداتو) او انقلابات د هغوی دی بیا زجر دے مشرکینو د شرک
فی التحلیل والتحریم ته او تخویف دے هغوی لره په براءت کولو د تابعدارو
او د متبوعینو د یو بل نه په ورځ د قیامت کښې تر ۱۷۶ پورے بیا رد دے
په شرک فی التحریم (حلال د الله تعالیٰ حرام گنړل) باندے او رد دے په دلیل
تیولو په طریقه د مشرانو باندے او مثال دے د هغوی د پاره۔ بیا خاص
خطاب دے مؤمنانو ته په دے مسئله کښې بیا رد دے په تحلیل د هغه
څلور حرامو څیزونو چه په ټولو امتونو کښې حرام دی بیا سخت تخویف دے
حق پټوونکو ته د پاره د حصول د دنیا۔ ربط د دے آیت د مخکښې سره دا دے
چه هرکله زجر او تخویف ذکر شو حق پټوونکو د پاره نو اوس اظهار د هغه
حق مسئلے کوی چه یهودیانو هغه پټوله او په شرک فی التحلیل والتحریم
کښې اخته شوی وو۔

تفسیر:- په دے آیت کښې دعوی د توحید ده په دوه تعبیرونو سره
سره د ذکر علت د هغے نه۔ اوله جمله (وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ) په قرآن کریم کښې
شپږ کرته ذکر ده او دویمه جمله دیرش کرته ذکر ده۔

تحقیق د لفظ د إله:- د اهل لغت د دے په معنی لغوی کښې ډیر اقوال
دی اول دا چه آله په معنی د عَبَدَ دے نو إله په معنی د معبود دے په لغت
کښې لیکن په عرف کښې خاص دے په معبود بالحق پورے۔ دویم دا د أَلِهْتُ
الیه نه اخستلے شوے دے په معنی د سکون او ارام نو إله هغه ذات دے چه
په هغه سره او د هغه په ذکر سره زړونو ته سکون او ارام حاصلیږی۔
دریم د أَلِهْتُ الیه نه دے په دے معنی چه په سختئ کښې هغه ته فزع او
فریاد کوی، نو إله هغه ذات دے چه په هره سختئ کښې هغه ته فریاد
کیدیشی۔ څلورم دا د آله الفصیل نه اخستلے شوے یعنی مینه کول د بچی د مور
سره نو إله هغه ذات دے چه عابد د هغه سره د زړه مینه کوی۔ پنځم دا
د لَاهَ یَلِیهُ نه اخستلے شوے دے په معنی د پرده کولو سره نو إله هغه ذات دے

چه د عقلونو او د نظرونو نه (په دنیا کښې) پرده کښې دے یعنې پټ دے۔ شیخ
دا د وَلِهَ یوله نه اخستلے شوے دے حیرانتیا ته وئیلے شی نو اِله هغه ذات دے
چه تمام مخلوق حیران دے د هغه په کبریاء او عظمت د شان کښې۔ اُوم دا د
وَلِهْتُ اِلَیْهِ نه اخستلے شوے دے په معنی د التجاء او طلب کولو د حاجت نو
اِله هغه ذات دے چه هغه ته حاجات پیش کولے شی د پاره د پوره کولو۔
رومی په مثنوی کتاب صـ۱۳۱ دفتر ۴ کښې دا قول د سیبویه نه نقل کړے دے۔ معلومه
شوه چه الله تعالیٰ اِله دے په دے ټولو معانو سره۔ او په اصطلاح د قرآن
کښې د اِله دوه اطلاقات دی اول عام اطلاق دے لکه په سورة انعام ۱۰۲ او
په سورة نمل کښې د ۶۰ نه تر ۶۴ پورے او په سورة قصص ۷۱، ۷۲ کښې
د دے ټولو حاصل دا دے چه نظام چلوونکے او تصرفات کوونکے او حاجات
پوره کوونکے الله تعالیٰ دے او د دے په تائید کښې قول د شیخ عبدالقادر
جیلانی دے چه" هغه څوک چه ته په هغه باندے اعتماد کوے او د هغه نه
یره کوے او د هغه نه اُمید ساتے نو هغه اِله دے" (الفتح الربانی صـ۲۸ مـ۸) او
دویم اطلاق د اِله په معنی د حقدار د عبادت او د دعا او د اطاعت دے دا د
قرآن کریم په ډیر آیاتونو کښې مراد دے۔

د دے په دواړو جملو کښې فرق دے په څو وجو سره اوله وجه دا ده چه اوله
جمله کښې توحید صراحتًا دے او رد د شرک ضِمنًا دے او په دویمه جمله
کښې رد د شرک صراحتًا دے او توحید په کښې ضمنی دے دویمه وجه دا ده چه
په اوله جمله کښې د اله اوله معنی ده او په دویمه جمله کښې د اِله دویمه معنی
ده۔ دریمه وجه دا ده چه په اوله جمله کښې ذکر د الله اکبر او د هغه د توحید
دے او په دویمه جمله کښې جواب د وهم دے په باره د اصغر اله کښې۔ څلورمه
وجه دا ده چه په اوله جمله کښې نفی د تعدد مقصد دے او په دویمه جمله
کښې اثبات د وحدت مراد دے۔ پنځمه وجه دا ده چه په اوله جمله کښې اثبات
د توحید دے په زمانه ماضی او حال کښې او په دویمه جمله کښې اثبات د
توحید دے په زمانه استقبال کښې۔

وَاحِدٌ، ابن جریر وئیلی دی چه وحدت په څلور قسمه دے اول وحدت
جنسی (نوعی) دویم هغه چه تقسیم او تجزی نه قبلوی دریم په معنی د
مثل او اتفاق لکه چه وئیلے شی چه دا دوه څیزونه یو دی۔ څلورم هغه چه

نظیر او شبیه یې نه دی، دلته اخری معنی مراد ده. او نیشاپوری وئیلی دی چه الله تعالیٰ واحد دے په ذات کښې قسیم یې نیشته او واحد دے په صفاتو کښې شبیه یې نیشته او واحد دے په کارونو کښې شریک یې نیشته. او خازن وئیلی دی چه واحد په صفت د الله تعالیٰ کښې دا دے چه نظیر یې نیشته لیس کمثله شيءٌ او واحد دے په الوهیت او ربوبیت کښې. او د توحید معنی دا ده چه شریک او قسیم او تشبیه نفی کړی. الرَّحْمٰنُ الرَّحِیْمُ دا دوه نور خبرونه دی د پاره د اِلٰهُکُمْ یا خبر دے د مبتدا اپټ د پاره. یا بدل دے د هو ضمیر نه د هغې صفت نشی کیدے. او دا دواړه دلیل دے د پاره د مخکښې جملې یعنی ورکوونکے د لویو نعمتونو او د اصولو د هغې (چه رحمٰن دے) او ورکوونکے د وړو او د باریکو او د جزئیاتو او فروعو د نعمتونو (چه رحیم دے) الله تعالیٰ دے او د هغه نه سیوا چه څه دی تو یا نعمتونه دی یا منعم علیهم دی او هغه مخلوق دی حقدار د الوهیت نشی کیدے.

فائده ۱: نسفی وئیلی دی چه هُوَ په اِلَّا هُوَ کښې په محل د رفع (پیښ) کښې دے ځکه چه بدل دے د محل د لَا اِلٰهَ نه چه هغه رفع ده او په محل د نصب کښې نه دے ځکه چه په بدلیت کښې اعتماد په دویم (بدل) باندے وی او نصب (زور) دلالت کوی چه اعتماد په اول باندے وی. او قرطبی اشاره کړیده چه اِلَّا د پاره د استثناء دے. هغه وئیلی دی چه دا نفی او اثبات دے اول یې کفر دے او اخر یې ایمان دے په معنی د لا معبود الا الله دے. (لیکن دا قول صحیح نه دے د قرطبی د شان سره مناسب نه دے).

فائده ۲: په خبر د لا کښې دوه قولونه دی، اول قول د اکثر علماؤ دے چه خبر د لا پټ دے نو بعضو لفظ د وجود وئیلے دے او بعضو لفظ د لنا او بعضو لفظ د بحق. او دویم قول د رازی او نورو اهل علمو دے چه تقدیر د خبر ته حاجت نیشته ځکه چه مقصد نفی د مطلق اِله ده په وجود او امکان دواړو کښې او دا حاصلیږی په نفی ماهیت د اِله حق سره بغیر د الله تعالیٰ نه. اول قول والا وئیلی دی چه مشرکانو په ماهیت او امکان کښې بحث نه دے کړے بلکه د دوی جګړه په وجود کښې ده او بلاغت کښې رعایت د مخاطب وی نو د دے وجے نه دلته فی الوجود یا موجود لفظ پټ دے. لیکن زما په نیز دویم قول غوره دے ځکه چه خالص توحید دا دے

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ

یقیناً شته دے په پیدائش د اسمانونو او د زمکه کښ

وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي

او په تلو راتلو د شپه او د ورځ کښ او په کیشتو کښ هغه چه

تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ

چلیږی په دریاب کښ په سبب د فائدے د خلقو

وَمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ

او په هغه څیز کښ چه راورولے دی الله تعالیٰ د اسمان د طرف نه څه او به

فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ

نو تازه کړیده په هغے سره زمکه روستو د اوچوالی د هغے نه او خوارہ کړیدی

فِيهَا مِنْ كُلِّ دَآبَّةٍ وَّتَصْرِيفِ الرِّيٰحِ

په هغے کښ هر قسم ژنده سر او په ګرځیدو د هواګانو

چه نفی د امکان د غیر الله اوکړے شی۔

فائده ع۳ په کلمه د اِلّا کښ دوه قولونه دی اول قول د اکثرو دے چه اِلّا استثنائیه دے نو اول نفی ده بیا په استثناء سره اثبات دے لکه چه مخکښ قول د قرطبی ذکر شویدے او د بعض علماؤ قول دا دے چه اِلّا صفتیه دے په معنی د غیر باندے دے او دا قول د سیبویه او کسائی او جمهورو نحویانو ذکر دے په تفسیر د لوکان فیهما آلهة الا الله لفسدتا (انبیاء ع۲۲) کښ دلته هم زما په نیز دویم قول غوره دے ځکه چه اول قول باندے معنی دا ده چه نیشته دالے اله چه د هغه نه الله مستثنیٰ وی او داخو توحید نه دے دارنګ په اول لا اِلٰه سره کفر لازمیږی او په الا الله سره ایمان او دا هم د توحید خالص سره منافات لری او هر کله چه د غیر په ځائے باندے لا قائم دے او په هغه باندے اعراب نشی راتلے نو اعراب د رفع په لفظ الله باندے جاری کړے شو۔ د دے کلمے د توحید تشریح

وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَآءِ

او دَ وریځو چه تابع کړے شوے دی په مینځ دَ اسمان

وَالْاَرْضِ لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يَّعْقِلُوْنَ ﴿۱۶۴﴾

او دَ زمکه کښ (په حکم دَ الله تعالیٰ) خامخا دلیلونه دَ توحید دی دَ پاره دَ هغه قوم چه عقل نه کار اخلی۔

دَ پاره زرکشی او ابن رجب رسالے لیکلی دی او رازی په تفسیر کښ ښه شرح کړیده په دے کښ عقلی دلیلونه دی دَ پاره دَ اثباتِ توحید او دا استدلال دے په احوالو او انقلاباتو دَ لسو څیزونو سره۔ اول او دویم په دے لفظ کښ دی چه اِنَّ فِیْ خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ په لفظ دَ خلق کښ اشاره ده دَ اسمانونو او دَ زمکے احوالو ته۔ احوال دَ اسمانونو اوچت والے دَ هغې دے او بے دَ ستنو نه اُودریدل او نیشتوالے دَ تفاوت (عیب او نقصان) او محفوظ ساتل دَ راپریوتلو نه او دَ شیطانانو نه دی او په هغې کښ احوال دَ نمر، سپوږمۍ او دَ ستورو وغیره۔ او احوال دَ زمکے دا دی غوړول دَ هغې فراخی دَ هغې پښان دَ فراش او دَ مهد جوړول او په هغې کښ اُونے، نهرونه، غرونه، دریابونه، معدنیات، لارے او سړکونه وغیره۔ دریم او څلورم په وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ کښ دی یعنی اختلاف دَ دوی په تلو دَ یو او راتللو دَ بل سره او په تیاره او رنړا کښ او زیاتیدل او کمیدل دَ ورځو او دَ شپو او دَ شپے خوبونه او آرام او دَ ورځے معاش دَ پاره گرځیدل او نورے ډیرے فائدے۔ پنځم وَالْفُلْكِ الَّتِیْ تَجْرِیْ فِی الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ، په دے کښ احوال دَ فلك دی یعنی وړے کشتۍ او لانچونه او لوئے جهازونه او چلیدل دَ هغوی په مخ دَ اوبو او نه غرقیدل دارنګ احوال دَ بحر په هغې کښ لؤلؤ او مرجان قیمتی کاڼی او مَهیان وغیره۔ بیضاوی وئیلی دی چه مقصد دلته استدلال دے په احوالو دَ بحر سره لیکن الفلك یې اول ذکر کړو ځکه هغه ذریعه ده دَ پاره دَ حصول دَ منافعو دَ دریاب نه او بحر یې روستو ذکر کړو۔ او بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ شامل دے تجارتونو او عبادتونو ته او په دے لفظ کښ اشاره ده چه سفر (سورلی) دَ دریاب بغیر دَ فائدے دَ تجارت یا عبادت نه منع دے او حدیث کښ دَ هغې نه منع راغلے ده۔ شپږم وَمَاۤ اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَآءِ مِنْ مَّآءٍ احوال او فائدو دَ اُوبو دَ باران ته اشاره ده۔ دَ مخلوق دَ پاره څښکل او په هغې سره طهارت

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَّتَّخِذُ مِنْ

او بعضې دَ خلقو نه هغه څوک دي چه ګنړي

دُوْنِ اللّٰهِ اَنْدَادًا يُّحِبُّوْنَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ ؕ

سيوا دَ الله تعالیٰ نه شريکان مينه کوي دَ هغوي سره پشان دَ مينې دَ الله تعالیٰ سره

حاصلول او جامې وغيره وينځل. اوم فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا، احوال او فائدې دَ بوټو او اُونو يعني دَ هغې نه ميوې او غلې پيدا کول او دَ ميوو او غلو نه مختلف طعامونه جوړول. فَاَحْيَا دا حيات په معنی دَ قوتِ نباتيه زياتيدلو دې او مَوْت نه مراد او چيدل او قوتِ نباتيه کمزورې کيدل دي. اتم وَبَثَّ فِيْهَا مِنْ كُلِّ دَآبَّةٍ، دا عطف دې په ما انزل باندې يا عطف دې په احياء باندې يعني دَ بارانو دَ وجې نه په ټوله زمکه کښې ښاروي او حشرات او نور ځناور پيدا کړي دي او خوارهٔ کړي دي او احوال او فائدې دَ دوابو او دَ هغوي اقسام او دَ هغې دَ ويښتو او وړئ او پشم نه فائدې اخستل او دَ هغوي دَ غرمتو او غوښو او هډوکو نه منافع پيدا کول. نهم اولسم وَتَصْرِيْفِ الرِّيٰحِ وَالسَّحَابِ، احوال دَ هواګانو او دَ هغې اقسام يعني بادِ قبول چه هغې ته صبا وائي او دَ مشرق طرف نه رائحي او بادِ دَبور دَ هغې مقابل دې او هغه په عذاب پورې خاص دې او بادِ شمال چه دَ قطب دَ طرف نه رائحي او بادِ جنوب دَ هغې مقابل دې. او لفظ تصريف کښې دَ دې اقساموا او دَ دې اطرافو او صفاتو ته اشاره ده چه بعضې دَ رحمت دَ پاره دي او بعضې دَ عذاب دَ پاره دي. او احوال دَ سحاب دَ هغې قسمونه دي يعني سپينې، تورې، سرې تحرې، نرئ او غټې لاندې باندې او دَ هغې ګرځيدل مختلف طرفونو ته. الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ، دا صفت دَ رياح او سحاب دواړو دَ پاره دې يا صرف دَ سحاب دَ پاره دې. مراد دَ دينه بغير دَ تعلق دَ دينه دَ اسمان او زمکې سره او چليدل په حکم دَ الله تعالیٰ سره دي. لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يَّعْقِلُوْنَ، دا اسم دَ اِنَّ دې مراد دَ ايات نه ښکاره دليلونه دي په توحيد دَ الله تعالیٰ باندې. ټول اقسام دَ توحيد دَ دې دليلونو نه معلوميږي دا رنګ دا دلالت کوي په اثبات دَ وجود دَ الله تعالیٰ باندې هم دَ پاره دَ ردکولو په دهريانو باندې. دا ايت مشتمل دې په دليلونو علويه

وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اَشَدُّ حُبًّا لِّلّٰهِ ؕ

او ایمان والا ځه کلک دی په مینه دَ الله تعالیٰ کښ.

وَلَوْ يَرَى الَّذِيْنَ ظَلَمُوْٓا اِذْ يَرَوْنَ

او که پوهیدے هغه خوک چه شرک ئے کړیدے کله چه اووینی دوی

الْعَذَابَ ۙ اَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ جَمِيْعًا ۙ

عذاب لره په دے خبره چه یقیناً ټول طاقت دَ یو الله تعالیٰ دے

وَّاَنَّ اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعَذَابِ ﴿۱۶۵﴾

او داچه یقیناً الله تعالیٰ سخت عذاب والا دے (نو دوی به شرک نه وے کړے)

سفلیه، وسطیه، زمانیه، برّیه، بحریه، مائعات، حیوانات، نباتات اوجمادات وغیره بیان دے.

۱۶۵ روستو دَ ذکر دَ واضح دلیلونو دَ توحید نه زجر ورکوی شرک کوونکو ته په شرك فی التحلیل والتحریم سره.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَّتَّخِذُ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ، مصداق دَ الناس دلته اهل کتاب او مشرکین اُمیین دواړه دی. او اَنْدَادًا جمع دَ نِدّ ده دَ دے تفسیر مخکښ تیر شوے دے احبار او رهبا نو او اوثانو ټولو ته شامل دے. لیکن غوره دا ده چه دلته مراد هغه اهل کتاب دی چه هغوی دَ خپلو ملایانو او پیرانو تقلید شرکی کوؤ په تحلیل او تحریم کښ لکه په دے قول دَ الله تعالیٰ کښ "اتخذوا احبارهم ورهبانهم اربابا من دون الله" (سورة توبه) او دا قول محکه غوره دے چه يُحِبُّوْنَهُمْ کښ ضمیر دَ عقلاؤ دے او وصف دَ محبت هم په دے باندے دلالت کوی او په ورځ دَ قیامت کښ براءت کول دَ یو بل نه هم په دے باندے دلیل دے (البحرالمحیط). نو مراد دَ انداد نه دلته شرکاء دی په اطاعت کښ او دا سے تعمیم ابن جریر او نیشاپوری او امام رازی هم لیکلے دے. يُحِبُّوْنَهُمْ، نیشاپوری وئیلی دی چه محبت کوی دَ هغوی دَ عبادت کولو سره او هغوی ته نزدیکت حاصلولو سره او دَ هغوی تابعداری او تعظیم او هغوی ته عاجزی کول نو محبت کول دَ دوی عام دی عبادت کولو او اطاعت کولو ته یعنی هغوی ته سجدے لګوی او په تحلیل او تحریم کښ دَ هغوی

اطاعت کوی۔ کَحُبِّ اللّٰہِ په دے کښې اضافت دَ مصدر دے مفعول ته فاعل ئې
پټ دے چه هم ضمیر دے او په هغې کښې دوه احتمالونه دی اول دا چه ضمیر
راجع دے مشرکانو ته او تشبیه په ثبوت دَ محبت کښې ده یعنی مشرکان هم دَ
الله تعالیٰ سره محبت کوی کله کله دَ هغه عبادت او تعظیم کوی او دُعاګانے ترینه
غواړی دَ هغه په نوم باندے نذرونه ورکوی او داسے محبت دوی دَ اندادو
سره هم کوی۔ یا دا تشبیه ده په وجوب دَ محبت کښې یعنی پشان دَ وجوب دَ
محبت دَ الله تعالیٰ په دے خلقو باندے۔ دویم احتمال دا دے چه ضمیر دَ هم
پټ راجع دے مؤمنانو ته یعنی محبت دَ مشرکانو دَ خپلو اندادو سره مشابه
دے دَ محبت دَ مؤمنانو دَ الله تعالیٰ سره لیکن اول احتمال غوره دے ځکه
چه محبت دَ مؤمنانو روستو جمله کښې ذکر دے۔ کَحُبِّ اللّٰہِ ابن قیم الجوزیه
فرمائیلی دی چه حب الله درے قسمه دے محبت فی الله او محبت لِلّٰه دا دواړه
صفت دَ مؤمن دے او دریم محبت مع الله دے چه دا مصداق دَ حب الله دَ مشرک
دے چه په محبت دَ الله تعالیٰ کښې انداد دَ هغه سره شریک کنړی۔ وَالَّذِیْنَ
اٰمَنُوْٓا اَشَدُّ حُبًّا لِّلّٰہِ په دے جملے سره تمیز ذکر کوی دَ محبت دَ مؤمنانو دَ الله
تعالیٰ سره او محبت دَ مشرکانو دَ الله تعالیٰ سره او دَ دے دَ پاره ډیر وجوه
ابوحیان او نورو مفسرینو ذکر کړی دی اول افراد دَ مؤمنینو دے الله تعالیٰ
دَ محبت شرعی دَ عبادت سره۔ دویم معرفت دَ دوی دے موجب (سبب)
دَ محبت الٰهیه۔ دریم محبت دَ دوی الله تعالیٰ سره په حال دَ غیبوبیت کښې۔ څلورم
شهادت دَ الله تعالیٰ دوی لره په دے محبت سره په دے قول کښې چه
یُحِبُّهُمْ وَیُحِبُّوْنَهٗٓ (مائده ۵۴)۔ پنځم توجه دَ مؤمن ده الله تعالیٰ ته په
سختئ او فراخئ دواړو کښې۔ شپږم دَ محبت دَ الله تعالیٰ انتقال نه کوی
دَ بل چا محبت ته په هیڅ وخت کښې۔ اُوم مثل دَ حکمونو دَ الله تعالیٰ دی
په هر وخت کښې۔ اتم واسطے او وسیلے ته نیسی او شفعاء ته جوړوی په
مینځ دَ الله تعالیٰ او دَ خپلو ځانونو کښې۔ او دَ دے ټولو حالتونو ضد مشرکانو
لره ثابت دے دَ دے وجو هونه محبت دَ مؤمن ډیر سخت او پوخ دے دَ
الله تعالیٰ سره۔ وَلَوْ یَرَی الَّذِیْنَ ظَلَمُوْٓا په دے کښې تخویف دے په عذاب
سره او اشاره ده چه دا مشرکان دَ الله تعالیٰ پوره قوت او سخت عذاب
نه منی دَ دے وجے نه شرک کوی۔ لَوْ دا شرطیه دے دَ تمنا دَ پاره نه دے

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا

کله چه جدائي به اوکړي هغه خلق چه تابعدارۍ ئې کړے شوېده (د هغې کسانو نه چه دوئ تابعدارۍ ئې کړېوه)

وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾

او دوی به اووینی عذاب لره او پرے به شي (ختم به شي) د دوی تعلقات د یو بل سره۔

ځکه الله تعالی د تمنا کولو ته پاك دے۔ یَرَی په دے کښ دوه توجیه ذی اول داچه دا د رؤیت د سترګو ته اخستلے شوے دے یو فاعل غواړی او یو مفعول۔ دویم داچه دا د رویت علمیه نه اخستلے شوید ے په معنی د علم دے یو فاعل او دوه مفعول غواړی۔ الَّذِينَ ظَلَمُوا، فاعل د یَرَی دے۔ ظلم نه مراد شرك دے په اتخاذ د انداد سره۔ إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ، د دے نه مخکښ مفعول د یَرَی پټ دے په اوله توجیه سره یعنی (حال انفسهم) او إِذْ متعلق دے په حال پورے إِذْ چه داخل شي په مضارع بانلے نو په معنی د إِذَا سره وی او إِذَا وقتیه مصدریه دے۔ اَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا، په اوله توجیه کښ د دے نه مخکښ جزاء د لَوْ پټه مراد ده یعنی لَعَلِمُوا او اَنَّ الْقُوَّةَ الخ مفعول دے د پاره د لَعَلِمُوا او دا لیدل او علم په ورځ د قیامت کښ مراد دے او دا قول د عطاء نه روایت دے۔ قوت په معنی د قدرت او تمکّن سره دے یعنی قدرت په هر څیز باندے خاص الله تعالی لره دے د دوی شرکاء د هغه سره شریك نه شي کیدے۔ وَاَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ، دا عطف دے په ان القوة باندے او شدید العذاب نه مراد شدت د عذاب او همیشوالے دے د پاره د مشرکانو۔ او په دویمه توجیه (چه رؤیت په معنی د علم سره شي) نو اَنَّ الْقُوَّةَ معطوف علیه او معطوف قائم دے په ځائے د دوه مفعولونو د یَرَی د پاره او جزاء په آخر کښ پټه مراد ده یعنی (لَمَا اَشْرَكُوا او لَمَا اتَّخذوا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ اَنْدَادًا)۔

۱۶۶ إِذْ دا بدل دے د إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ نه یعنی وخت د لیدلو د عذاب وخت د براءت د الهو د دوی دے او په دے کښ دفع د یو وهم ده هغه دا دے چه آیا د دوی نه به عذاب د دوی دا الهه دفع کړی؟ جواب او شو چه هغوی به ترینه براءت اوکړی عذاب ترینه نشی دفع کولے۔

تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا، براءت وئیلے شی ځان د ذمه وارۍ او تاوان نه بچ کول۔ الَّذِينَ اتُّبِعُوا عام دے ملائیکو او جنات او صالحینو او ټولو متبوعینو ته

وَقَالَ الَّذِيْنَ اتَّبَعُوْا لَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً

او اوبه وائی تابعداران د دوی ارمان دے چه وے مونږ لره دوباره تلل دنیا ته

فَنَتَبَرَّاَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوْا مِنَّا ؕ كَذٰلِكَ

توجدائی به اوکړو مونږ د دوی نه لکه چه دوی جدائی اوکړه زمونږ نه۔ دغسے

يُرِيْهِمُ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْ حَسَرٰتٍ عَلَيْهِمْ ؕ

ښائی به دوی ته الله تعالیٰ عملونه د دوی د پاره د افسوسونو په دوی باندے

وَمَا هُمْ بِخٰرِجِيْنَ مِنَ النَّارِ ع (۱۶۷)

او نه به وی دوی وتونکی د اور نه۔

ع ۲۰ / ۴

(یعنی ناکاره ملیان او پیران) او دا قول ابن کثیر او قرطبی ذکرکړے دے۔ نو براءت د نیکانو په اظهار د عدم علم د هغوی سره دے په اعمالو د مشرکانو باندے او براءت د بداتو انکار کول دی د ګمراه کولو د تابعدارو نه او په هغوی باندے د زور کولو نه۔ او د اول تصدیق په سورة فاطر ۱۴ او سورة احقاف ۵ ۶ او سورة مریم ۸۲ او سورة یونس ۲۸ ۲۹ کښ دے او د دویم تصدیق په سورة سبا ۳۱ ۳۲ او سورة ابراهیم ۲۱ ۲۲ او سورة عنکبوت ۲۵، سورة ص ۶۰، سورة احزاب ۶۸ کښ دے۔ مِنَ الَّذِيْنَ اتَّبَعُوْا، مراد د دے نه مریدان شاګردان او مقلدین د هغوی دی او اتباع نه مراد دلته تقلید (بے دلیله تابعداری) دے۔ وَرَاَوُا الْعَذَابَ، دا جمله حال دے یا عطف دے په تبرء باندے۔ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْاَسْبَابُ، مراد د اسباب نه حیلے او طریقے د خلاصئ دی د عذاب نه یا مراد د دے نه تعلقات د دوستانے او د پیرئ مریدئ او شاګردئ استاذئ دی چه هغه ټول به ختم شی۔

۱۶۷ په دے کښ ذکر د اراده د براءت کولو د تابعدارو د خپلو متبوعینو نه هر کله چه د دوی د براءت مطلب دا دے چه د هغوی تابعداری او عبادت کول پریږدئ او د هغې ځائے نمو دنیا ده د دے وجے نه دوی دنیا ته واپسی غواړی۔ كَمَا تَبَرَّءُوْا مِنَّا دلته تشبیه په نفس براءت کښ ده اګرچه طریقے د براءتونو د دوی او ځایونه د براءتونو جدا جدا دی او دا تمنا او وعده د دوی په دروغه سره ده په دلیل د سورة انعام ۲۸ سره۔

كَذٰلِكَ يُرِيْهِمُ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْ حَسَرٰتٍ عَلَيْهِمْ، که يُرِيْهِمْ دَ اراءتِ علمي نه وي نو حَسَرٰتٍ دريم مفعول دے او که رویتِ بصري نه وي نو دا حال دے او په معنیٰ د ندامت کولو دے یا مفعولٌ له دے. اَعْمَالَهُمْ مراد د دے نه د دوی ټول اعمالِ سیئه دي لکه شرک کول، انکار د قرآن نه، انکار د رسول او د هغه د اتباع نه او انکار کول د قیامت نه. او نورے کوتاهئ کول په حقوقو د الله تعالیٰ کښ یعني د دے ټولو اعمالو په ناکاره عاقبتونه دوی نه ښکاره کړي نو دوی به د هغے په کولو باندے پښیمانه شي لکه په سورة حجر ۲ کښ افسوس کول دي په توحید منلو پسے او په سورة انعام ۲۷ کښ افسوس کول دي په ډیر تکذیب او انکار د ایات الله نه او په سورة فرقان ۲۷ کښ افسوس کول په انکار او مخالفت د رسول نه او په سورة انعام ۳۱ کښ افسوس په انکار د قیامت او په سورة زمر ۵۶ کښ افسوس کول په کوتاهئ د حقوق الله پسے دي او د دے افسوسونو د وجے نه قیامت ته یوم الحسرت وئیلے کیږي.

وَمَا هُمْ بِخٰرِجِيْنَ مِنَ النَّارِ په دے سره وهم دفع کوي چه په دے حسرتونو کښ دوی ته فائده رسیدلے شي یا د اور د جهنم نه وتلے شي نو جواب اوشو چه نه.

فائده:- د عابدانو او معبودینو او تابعینو او متبوعینو د براءت متعلق درے قسمه ایاتونه دي اول قسم هغه معبودان چه صالحین دي هغوی عابدانو ته هیڅ امر د خپل عبادت نه دے کړے او د هغوی د حال نه خبر هم نه دي دا په ډیرو ایاتونو کښ دي سورة یونس ۲۸ ۲۹، سورة نحل ۸۶ ۸۷، سورة مریم ۸۱ ۸۲، سورة فرقان ۱۷ ۱۸، سورة قصص ۶۳، سورة سبا ۴۱ ۴۲، سورة احقاف ۵ ۶ او ۲۸. دویم قسم هغه معبودان چه ګمراه دي او خپلو مقلدینو ته ئے لار د ګمراهئ ښودلے ده دا هم په ډیرو ایاتونو کښ دي. سورة اعراف ۳۸ ۳۹، سورة ابراهیم ۲۱ ۲۲، سورة شعراء ۹۶ ۹۷، سورة قصص ۶۲ ۶۳، سورة عنکبوت ۲۵ سورة احزاب ۶۷ ۶۸، سورة سبا ۳۱ ۳۲، سورة صافات د ۲۸ نه سورة ص ۵۹ ۶۰، سورة مؤمن ۴۷ ۴۸. دریم قسم دا سے ایاتونه چه دواړه قسمونو ته شامل دي د هغے نه یو دا ایت کریمه دے لکه چه د ابن کثیر او قرطبي نه نقل کړے شوي نو په دے ایت کښ رد دے په تقلید جامد باندے.

يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ كُلُوْا مِمَّا فِي الْاَرْضِ

اے خلقو خورئ (حلال گنړئ) دَ هغے نه چه په زمکه کښ دی

حَلٰلًا طَيِّبًا ۖ وَّلَا تَتَّبِعُوْا خُطُوٰتِ

حلال پاک او تابعداری مه کوئ دَ قدمونو (طریقو)

الشَّيْطٰنِ ؕ اِنَّهٗ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِيْنٌ ﴿۱۶۸﴾

دَ شیطان۔ یقینًا دے ستاسو دَ پاره دُشمن ښکاره دے۔

۱۶۸ ربط هر کله چه مخکښ یئے رد او کړو په شرك فی التحلیل والتحریم باندے په سبب دَ تقلید شرکی سره نو اوس تردید کوی په تحریم لغیر الله باندے۔ ابوحیان وئیلی دی چه دا آیت نازل شوے دے په رد دَ هر هغه چا چه حرام گنړی په خپل ځان باندے هغه شیزونه چه الله تعالیٰ نه دی حرام کړی او دَ دے درے اقسام دی اول قسم په طریقه دَ جحود او انکار باندے یعنی انکار کوی دَ تحلیل دَ الله تعالیٰ نه او په خپل خواهش باندے شیزونه په ځان باندے حرام گنړی۔ دویم قسم هغه شیزونه چه نسبت ئے خپلو معبودانو ته کوی او په ځان باندے یئے حرام گنړی لکه بحیره سائبه وصیله او حام او دَ دے دَ استعمال او خوراك نه ځان بچ ساتی ځکه چه دَ ضرر دَ معبودانو نه په زړه کښ ویره کوی۔ دریم قسم هغه شیزونه چه دَ رهبانیت دَ وجے په ځان باندے حرام گنړی۔ مزیدار حلال خوراك او ښکلاك او پوشاك په ځان باندے حرام گنړی لکه چه بعض پیران پخپله هم داسے کوی او په خپلو مریدانو باندے هم حراموی۔ دا آیت په صیغه دَ يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ سره دے ټولو ته شامل دے او په سورة مائده سلـ کښ صرف په آخری قسم باندے رد دے چه سره دَ دعوے دَ ایمان نه دَ رهبانیت دَ وجے شیزونه حراموی دَ دے وجے نه هلته یئے په يا یها الذین امنوا سره ذکر کړے دے۔ په دے سورت کښ دا يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ دویم کرت دے په اول کښ رد وو عمومًا په شرك فی العبادات باندے نو په دے آیت کښ رد دے په عموم سره په شرك فی التحلیل والتحریم باندے۔ كُلُوْا په امر کښ مراد ایجاب دَ اکل نه دے بلکه ایجاب دے دَ اباحت

إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوٓءِ وَالْفَحْشَآءِ

يقينًا حكم كوي (په وسوسو سره) تاسو ته په بدو ويناګانو او په ناكاره كارونو

ګ دے حرام كړے شوے څيزونو يعني (حرام يئے مه ګڼئ).
مِمَّا فِي الْأَرْضِ، من تبعيضيه دے ځكه چه ګ ټولو څيزونو خوړل نشي كيدے يا مِن ابتدائيه دے. حَلٰلًا مفعول دے ګ كُلُوا يا حال دے ګ مَا فِي الْأَرْضِ نه.
طَيِّبًا، په حلال او طيب كښ ډير اقوال دي اول دا چه په نيز ګ امام مالكؒ ګ دواړو يوه معنى ده نو طيب تاكيد دے ګ پاره ګ حلال. دويم دا چه په نيز ګ امام شافعيؒ طيب په معنى ګ لذت والا دے نو كوم خوراك چه سخا شوے وي ګ هغے ته متح شوے. دريم زمخشري وئيلي دي چه طيب هغه دے چه پاك وي ګ هرے شبهے نه. څلورم سجاوندي وئيلي دي چه حلال هغه دے چه شرعے ګ هغے اجازت وركړے وي او طيب هغه دے چه طبيعت يئے ښه ګڼړي. پنځم حلال هغه دے چه مفتي فتوى وركړي ګ هغے ګ حِل ګ پاره او طيب هغه دے چه زړه شهادت اوكړي ګ هغے ګ حلالوالي (البحرالمحيط). شپږم حلال هغه دے چه ټول جنس يئے حلال وي او طيب هغه دے چه حق ګ بل چا ورپورے متعلق نه وي (نيشاپوري). اُوم حلال هغه دے چه شرعے ګ هغے اجازت وركړے وي او طيب هغه دے چه بدن او عقل ته ضرر او نقصان نه وركوي (ابن كثير). وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوٰتِ الشَّيْطٰنِ، په دے كښ اشاره ده چه ګ الله تعالىٰ حلال لره حرامول ګ شيطان اتباع ده نو دا ګناهِ كبيره او شرك دے. خُطُوٰتِ جمع ګ خطوة ده هغه مقدار ته وئيلے شي چه ګ دواړو خپو ترمينځه وي په وخت ګ رفتار كولو كښ. دلته ګ عموم ګ لفظ ګ وجے نه قرطبي وئيلي دي چه ماسوى ګ سنتو او ګ شرائعو نه دا ټولو بدعاتو او ګناهونو ته شامل دے او وئيلي دي چه په كوم څيز باندے شريعت ورود نه وي كړي نو هغه شيطان ته منسوب وي ابن جرير په سند سره ګ ابو مجلز نه روايت كړے دے چه مراد ګ دے نه نذرونه كول دي په ګناهونو كښ.
إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ، دا لفظ لازمي دے په معنى ګ ښكاره دشمنئ والا يا متعدي دے يعني دشمني ښكاره كوونكے.

وَاَنْ تَقُوْلُوْا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ ﴿۱۶۹﴾

او دا چه جوړوئ په الله تعالیٰ باندے هغه خبرے چه تاسو پرے پوهه نه لرئ۔

۱۶۹ دا دلیل دے د هغه د دشمنۍ د ښکاره والی۔ او د شیطان د وسوسو درے اقسام په ترتیب سره ذکر کړی دی۔

اول اَلسُّوْٓءِ عام دے هر ګناه صغیره او کبیره ته۔ ګناه ته سوء د دے وجے نه وئیلے شی چه په عاقبت کښ د هغے کوونکے خفه کوی۔ دویم اَلْفَحْشَآءِ خاص دے په هغے پورے چه سره د شرعے د نهی نه عقل هم هغه بد ګڼړی لکه غلا، زنا، دروغ او بهتان وغیره۔ او قرطبی وئیلی دی چه اَلسُّوْٓءِ هغه ګناهونه دی چه حد په کښ نه وی مقرر شوے او فحشاء هغه دی چه په هغے باندے حد شرعی مقرر وی۔ دریم وَاَنْ تَقُوْلُوْا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ، دا د ټولو نه زیات قبیح دے ځکه الله تعالیٰ ته د هغه خیز نسبت کول چه د هغه نه ثابت نه وی په وحی سره دا اعظم ګناه دے او دا خاص طریقه د وسوسے د شیطان ده چه هغه خائسته کول کوی د ګناهونو په دروغه نسبت کولو سره الله تعالیٰ ته یعنی ګناه لره طاعت ښکاره کوی۔ او تَقُوْل عَلَى اللّٰهِ د هر مشرك او بدعتی طریقه ده د تَقُوْلُوْا په صله کښ عَلٰی دلالت کوی په دروغو جوړولو باندے۔ لَا تَعْلَمُوْنَ، معلوم شرعی هغه دے چه په وحی جلی یا خفی سره ثابت وی نو چه په وحی سره ثابت نه وی او د هغے نسبت کوی الله تعالیٰ ته یا د هغه رسول ته نو دا ډیره غټه ګناه ده۔ لفظ د اِنَّمَا چه د حصر د پاره دے دلالت کوی چه وسوسے د شیطانانو د دے درے خیزونو نه بهر نه دی۔

سوال:- یَاْمُرُكُمْ دلیل دے چه شیطان هر یو کار په صیغه د امر سره ذکر کوی او حال دا دے چه دا سے نه ده بلکه اکثر وخت د فرائضو او واجباتو نه منع کوی؟۔

جواب ۱:- بیضاوی وئیلی دی چه امر ګنا یه ده د خائسته کولو او د هغے د صفت کولو نه۔

جواب ۲:- امر په اصل کښ طلب ته وئیلے شی نو شیطان د هر ګناه او د اغواء د انسان طلب کوی نو تاویل کولو د امر ته ضرورت نیشته۔

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ

او هغه وخت چه اُووئیلے شي دوی ته تابعداري اوکړئ دَ هغه څه چه نازل کړیدي الله تعالیٰ

قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ

دوی وائي (نه) بلکه تابعداري کوو مونږ دَ هغې طریقې چه موندلی دی مونږ په هغې باندے

آبَاءَنَا ۗ أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ

مشران خپل۔ اګر چه وو دا مشران دَ دوی دا سے چه نه پوهیدل

شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿۱۷۰﴾ وَمَثَلُ الَّذِينَ

په هیڅ څیز باندے او نه ئې لار موندلے وه۔ او حال (دَ دعوت کوونکي) کافرانو

تړل۔ روستو دَ تردید دَ شرک ته رد دے په دلیل دَ مشرکانو په عمل دَ مشرانو خپلو۔ وَإِذَا قِيلَ، إِذَا او صیغه دَ مجهول دَ قیل دَ تعمیم دَ پاره دی یعنی په هر وخت کښې هر څوک چه دوی ته داسے دعوت ورکړی۔ لَهُمْ په دیکښې دَ مفسرینو درے اقوال دی۔ اول دا چه ضمیر راجع دے من یتخذ من دون الله اندادا ته۔ دویم دا چه راجع دے النَّاس ته په يَا أَيُّهَا النَّاسُ کښې۔ دریم قول دا دے چه راجع دے یهودیانو ته چه هغوی ته نبی صلی الله علیه وسلم دَ دینِ اسلام دعوت ورکړو نو هغوی اُوئیل چه زمونږ مشران ښه عالمان او غوره خلق وُو مونږ دَ هغوی تابعداري کوُو نو دا آیت نازل شو او دَ دے دریو اقوالو په مینځ کښې اختلاف نیشته ځکه چه دَ من یتخذ من دون الله او دَ الناس مصداق هم یهودیان وُو۔ اتَّبِعُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ، مراد دَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ نه وحی جلی او خفی دواړه ده۔ او وحی خو دلیل دے په شرع کښې او په دلیل پسے تللو ته اتباع (په شرع کښې) وئیلے شي او مَا أَنزَلَ اللَّهُ کښې توحید ایمانیات تحلیل او تحریم او ټول دین داخل دے۔ قَالُوا بَلْ دا لفظ دَ اضراب (اعراض) دَ پاره دے یعنی دَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ اتباع نه کوُو بلکه نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا دَ الفاء نه مراد موندل دی او دا لفظ اکثر په امورِ محقوله کښې استعمالیږی۔ آبَاءَنَا راغب وئیلی دی چه مراد دَ دے نه دَ دوی علماء دی صِرف پلاران نیکونه مراد نه دی۔ أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ، همزه دَ پاره دَ استفهام توبیخی دے او واو په نیز دَ زمخشري حالیه دے او په نیز دَ ابن جریر دَ پاره دَ عطف دے او

عبارت کښې لفظ د یتبعون هم د وَلَوْ ته مخکښې پټ دے۔ او لو وصلیه د جزاء ته غواړی یا شرطیه دے جزاء یې پټه ده اول قول غوره دے ځکه په دیکښې مبالغه او تعمیم دے۔ ابو حیان وئیلی دی چه دا رد دے په اتباع د پلار و د دوی باندے په هر حال کښې خو چه بے دلیله وی حتی که چه په داسے حالت کښې خو اتباع د دوی بالکل مناسب نه ده چه هغه حالت د لَا یَعۡقِلُوۡنَ الخ دے۔

لَا یَعۡقِلُوۡنَ شَیۡـًٔا، مراد د دے نه علم د حق دے لیکن شَیۡـًٔا یې عام د پاره د مبالغے وئیلی دے۔ وَّلَا یَهۡتَدُوۡنَ، اهتداء نه مراد په وحی سره تلل او تابعداری کول دی یعنی علم د حق او عمل د حق پکښې نیشته۔

فائده: داسے آیات نو نه چه په هغے کښې دا استدلال د جاهلانو ذکر دے دادی سورة مائده ۱۰۴ او سورة لقمان ۲۱ او سورة زخرف ۲۲ ۲۳۔

سوال:۔ په دغه دریوا آیاتونو کښې وجدنا ذکر دے او په دے آیت کښې اَلۡفَیۡنَا نو د دے څه حکمت دے؟۔

جواب:۔ الفاء خاص دے په امور معقوله پورے او وجدان عام دے په امور محسوسه او معقوله دواړو کښې استعمالیږی نو په دے سورت کښې مخکښې محبت د اندادو ذکر شو او محبت امر معقولی دے د دے وجے نه اَلۡفَیۡنَا ذکر شو او په هغه نورو سورتونو مکیو کښې هم مخکښې امور معقوله د ایمان ذکر دی او سورة مائده کښې ورسره امور محسوسه (بحیره سائبه وغیره) ذکر دی نو هلته یې د وجدنا عام لفظ ذکر کړو۔

سوال:۔ سورة مائده کښې لا یعلمون ذکر دے او دلته لَا یَعۡقِلُوۡنَ؟۔

جواب:۔ د دے د مخکښې پشان جواب دے چه علم عام دے امور محسوسه او معقوله دواړو ته شامل دے او سورة مائده کښې دواړه څیزونه ذکر دی او عقل خاص دے په امور معقوله پورے او محبت امر معقول دے نو دلته یې لَا یَعۡقِلُوۡنَ ذکر کړو۔

سوال:۔ دلته او سورة لقمان او زخرف کښې مَاۤ اَنۡزَلَ اللّٰهُ ذکر دے او سورة مائده کښې ورسره والی الرسول ذکر دے؟

جواب:۔ ځکه چه په دے سورت او لقمان او زخرف کښې ایمان او امور د عقیدے ذکر دی د هغے د پاره مَاۤ اَنۡزَلَ اللّٰهُ مناسب دے او سورة مائده کښې اعمال او جزئیات او آداب ذکر دی نو د هغے د پاره د مَاۤ اَنۡزَلَ اللّٰهُ سره

وَالی الرسول هم مناسب دے۔
فائدہ ۲:- د دے ایت په تفسیر کښ ډیرو مفسرینو په تقلید باندے رد او تفصیل لیکلے دے سمرقندی حنفي په تفسیر بحر العلوم کښ وئیلی دی "نَهَاهُمْ عَنِ التَّقْلِيْدِ وَأَمَرَهُمْ بِالتَّمَسُّكِ بِالْحُجَّةِ" (منع کړیدی دوی لره د تقلید نه او حکم ئے کړیدے دوی ته په حجت باندے په دلیل نیولو سره)۔ ابن عطیة المحرر الوجیز کښ وئیلی دی او قرطبي هم د هغه نه نقل کړے دے چه "قُوَّةُ أَلْفَاظِ هٰذِهِ الْآيَةِ تُعْطِي ابْطَالَ التَّقْلِيْدِ" (پاتیه الفاظ د دے ایت فائده درکوی چه تقلید باطل دے)۔ ابو حیان اندلسی وئیلی دی چه په دے ایت کښ دلیل دے په بدئ د تقلید باندے او د ابن عطیه نه نقل دے چه اجماع منعقد ده په ابطال د تقلید باندے په عقیده وکښ (البحر المحیط)۔ او آلوسی وئیلی دی چه په دے ایت کښ منع ده د تقلید نه د هغه چا د پاره چه قدرت لری په فکر کولو او هر چه اتباع ده د دلیل چا په دینی کارونو کښ روستو د علم نه په یو دلیل سره چه دا حق دے نو دا په حقیقت کښ اتباع ده د مَا أَنْزَلَ اللهُ او نه دے تقلید مذموم۔ او قرطبي په پنځمه مسئله کښ لیکلی دی چه تقلید طریقه د علم نه ده او نه دا رسوونکے دے علم ته نه په اصولو کښ او نه په فروعو کښ او جاهل حشویه او ثعلبیه وئیلی دی چه دا طریقه د پیژندلو د حق ده او واجب ده۔ نو د دے وجے نه زه هم د تقلید د مسئلے په باره کښ په اختصار سره شپږ مباحث ذکر کوم۔

مباحث په تقلید کښ:- اول بحث په معنی لغوی او عرفی د تقلید کښ دے۔ قرطبي وئیلی دی چه دا په لغت کښ اخستلے شویدے د قلادے د تعبیر نه یعنی کله چه په څټ د اوښ کښ رسئ واچولے شی هغه د راخکلو د پاره هغے ته قلاده وئیلے شی نوګویا که مقلد خپل ټول اختیار ورکړیدے هغه چا ته چه دے راکاږی کوم خوا چه اوغواړی او قرآن کریم کښ قلائد نه مراد هغه څاروی دی چه د هغوی غاړے ته څه امیل واچولے شی او حرم مکه ته بوتللے کیږی۔ او کله په معنی د الزام د عمل راځی په بل چا باندے لکه چه وئیلے شی چه قَلَّدَهُ الْعَمَلَ (کار ئے د هغه په ذمه او په غاړه کړو) او په عرف کښ د دے ډیر تعبیرات دی۔ قرطبي وئیلی دی حقیقت د تقلید قبلول د قول دی بغیر د حجت نه۔ دویم، اعتقاد د صحت د فتوے د هغه چا د

چه صحت د قول د هغه معلوم نه وی. په اوله معنیٰ کښ چه بغیر د دلیل نه صفت
او ګرځی د قول نو دغه تقلید تول مذموم دے ځکه چه بے دلیله قول قبلول
په شریعت کښ حرام دی الله تعالیٰ فرمائیلی دی وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ
عِلْمٌ سورة اسراء ۳۶ اوکه بغیر د دلیل نه متعلق شی په قبول پورے نو
بیا تقلید منقسم کیږی دوه قسمو ته اول محمود دویم مذموم لکه چه روستو
ذکر کیږی. او ابن خویز منداد نه ابن قیم نقل کړی دی چه تقلید رجوع
کول دی داسے قول ته چه د قائل په هغے باندے حجت نه وی او دا منع
دے په شریعت کښ. او په بل ځائے کښ یئے وئیلی دی چه هر هغه
څوک چه نه د هغه د قول تابعداری کوی بغیر د دے نه چه په تا باندے
د هغه قول واجب وی په دلیل واجبوونکی سره نو ته د هغه مقلد یئے
(رسالة التقلید لابن قیم). او ابن امیر الحاج په التقریر والتحبیر شرح د تحریر
د ابن همام کښ وئیلی دی چه تقلید عمل کول دی په قول د هغه چا باندے
چه د هغه قول حجت نه دے په شرع کښ بغیر د دلیل نه او مراد د دے نه
عمل شرعی د جواز او عدم جواز دے او دا تعریف جامع مانع دے. ځکه
په دے سره عمل کول په قول د طبیب په باره د علاج کولو کښ خارج
شو ځکه چه هغے ته عمل شرعی نه وئیلے کیږی. دا رنګ تعلیم ورکول دی
د استاذ بچو ته نو هغے ته امر تعلیمی وئیلے شی د جواز او عدم جواز سره یئے
تعلق نیشته. دا رنګ عمل کول د قاضی په قول د شاهدانو عادلینو (په
بعض احکامو کښ) او په قول د یو شاهد عادل (په بعض احکامو کښ) خارج
شو ځکه چه قول د شاهد حجت شرعی دے. دا رنګ عمل کول په آیت
قرآنیه او په حدیث صحیح مرفوع باندے تقلید نه دے بلکه هغه خو
حجت شرعیه دے. دا رنګ عمل کول په قول د صحابی باندے تقلید نه
دے ځکه قول د صحابی په خپلو شرطونو سره حجت دے په شرع کښ
په نیز د اهلِ سنت والجماعة سره هاں عمل په قول د تابعی باندے په دے
کښ اختلاف دے د اهلِ علمو نو کوم خلق چه د تقلید د اثبات د پاره دلیل
نیسی په قبولیت د قول د طبیب بے دلیله یا په قول د معلم (استاذ) یا په
قبولیت د قول د ګواهانو یا په قبولیت د قول د صحابی نو دا خلق د تقلید په
معنیٰ باندے نه پوهیږی یا دوی تلبیس کوی.

سوال:- د امام شافعیؒ نه په یو مسئله کښې نقل دے چه ما تقلید کړے د عمر رضی الله عنه او ما تقلید کړیدے د قول د عثمان رضی الله عنه ؟ -
جواب:- ابن قیم په اعلام الموقعین ص۱۲۲/۲ کښې وئیلی دی چه د امام شافعی مراد په دے کښې تقلید معروف نه دے بلکه په معنی د اتباع دے- او اتباع په لغت کښې تلل دی په عمل د بل پسے که خیر وی او که شر وی او د شرع په اصطلاح کښې اتباع عمل کول دی په حجت شرعیه باندے هاں کله اتباع په ځائے د تقلید او تقلید په ځائے د اتباع کښې مجازًا استعمالیږی- لکه په دے ایت کریمه کښې د الله تعالیٰ د طرف نه امر دے په اتباع د مَا أَنزَلَ اللَّهُ سره او باطل پرستو هم خپل عمل ته اتباع وئیلی دی لکه بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا اه او داسے فرق ابن قیم په اعلام ص۱۷۱/۲ کښې او ابن ابی العز په رسالة الاتباع ص۲۳ کښې ذکر کړے دے-

دویم بحث په اقسامو د تقلید کښې:- اهلِ علمو د تقلید څلور قسمونه لیکلی دی تقلید محمود او تقلید مذموم مطلق تقلید او تقلید شخصی- د اول قسم د باره څلور مصداقات دی. اول مصداق تقلید کول د داسے عالم چه خپل کوشش ئے خرچ کړے وی په اتباع د ما انزل الله کښې لیکن پټ پاتے شی د ده نه بعض مسائل نو دے په هغے کښې تقلید اوکړی د هغه چاچه د ده نه زیات عالم وی- دویم مصداق تقلید کول دی د بعض اهلِ علمو په داسے مسائلو کښې چه په هغے کښې نص نه وی نو تقلید اوکړی د قول د مصداق، د هغه چاچه د ده نه زیات عالم وی او دے ته وئیلے شی تقلید په غیر منصوصی مسائلو کښې چه هغے ته مجتهدات او قیاسیات هم وئیلے شی دا دواړه ابن قیم په اعلام ص۲۴۱/۲ کښې لیکلی دی- دریم مصداق، تقلید کول د یو عالم د بل عالم په یو حادثه کښې چه ده باندے په هغے کښې دلیل پټ پاتے شوے وی او جدوجهد اوکړی لیکن مطلوب ته اونه رسیږی او وخت تنګ وی هسے نه چه یو عبادت تری نه فوت شی- څلورم مصداق، تقلید د هغه عامی او امی چه هیڅ نصوص نه پیژنی نو تپوس کوی د داسے عالم نه چه په دغه زمانه او علاقه کښې لوئے او پوهه عالم وی او اکثر خلق (مسلمانان) په هغه باندے متفق وی نو عمل اوکړی د هغه په قول باندے لیکن شرط د دے دا دے چه روستو ده ته معلومه شی چه دغه قول د دلیل شرعی نه مخالف وی نو

واجب ده په دهٔ باندے چه هغه په پریږدی نوکه پریږدی ئے نوځکښ تقلید محمود دۀ اوکه هغه نه پریږدی نو دا تقلید مذموم دے (قرطبی او ابن ابی الحز او امام ولی الله دهلوی)

او تقلید مذموم د پاره تهٔ مصداقات دی. اول اعراض کول د مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ نه مطلقًا او اکتفاء کول په قول د خپلو مشرانو باندے. دویم تقلید کول د هغه چا چه تقلید کوونکے نه پیژنی چه دغه عالم اهل دے چه د دۀ په قول باندے دے عمل اوکړے شی. دریم روستو د ښکاره کیدو د دلیل او حجت نه په خلاف د قول د مقلد کښ بیا هم د هغه تقلید نه پریږدی. ابن قیم وئیلی دی دا درے واړه قسمونه په دے ایت کښ داخل دی. څلورم تقلید کول د هغه ملایانو مشرانو چه د هغوی گمراهی ښکاره وی نو دا ایت صراحتًا په هغے باندے دلیل دے. پنځم مقلد گمان کوی چه زما امام (مقلد) د خطا یئ او غلطئ نه پاک او معصوم دے. شپږم چه مقلد خپل امام په مرتبه د شارع کښ گڼړی چه اختیار د جواز او عدم جواز د هغه سره دے او په دے باندے ایت د سورة شوریٰ دلالت کوی چه اَمْ لَهُمْ شُرَكٰٓؤُا شَرَعُوا لَهُمْ مِّنَ الدِّيْنِ مَا لَمْ يَاْذَنْ بِهِ اللّٰهُ. اُووم عمل په یو حدیث صحیح باندے نه کوی په دے عذر سره چه زمونږ د امام په مذهب کښ دا نیشته لکه اشاره په تشهد کښ نه کوی په دے عذر سره چه زمونږ امام یا زمونږ اُستاد دا نه کوله او دغسے نور. اتم د پاره د عمل کولو په قول د خپل امام او استاد باندے د نصوصو بعید تاویلات کوی یا هغے نصوصو ته منسوخ وائی بغیر د دلیل نه (دا روستنی مصداقات مولانا تقی په رساله د تقلید کښ لیکلی دی) او دارنګ امام ولی الله په حجة الله البالغه ص۱۵۴ کښ داسے لیکلی دی. نهم یو حنفی جائز نه گڼړی چه د یو شافعی عالم نه د څه مسئلے تپوس اوکړی دارنګ برعکس او دارنګ اقتداء د حنفی په شافعی امام پسے جائز نه گڼړی یا نکاح په مینځ د حنفیه ښځے او شافعی سړی کښ جائز نه گڼړی. او دا اقسام د دے زمانے په اکثرو عوامو او په متعصبینو علماؤ کښ موجود دی.

او تقلید مطلق هغه دے چه یو شخص په تقلید کولو سره نه معین کوی لیکن که چرے په مذموم طریقو سره تقلید کوی نو مذموم دے

اوکه محمود طریقو سره تقلید کوی نو محمود دے۔
او تقلید شخصی او د دے بل نوم تقلید جامد دے، د دے دا معنی نه ده
چه په یو مسئله یا دوه مسئلو کښ د یو شخص تقلید اوکړی او نورو مسئلو کښ
د بل شخص تقلید کوی بلکه د دے معنی ابن قیم ذکر کړے ده چه د یو شخص
معین هر قول او عمل باندے عمل کوی که د قرآن او سنت سره موافق وی
نو قرآن او سنت قبلوی او که د هغے نه مخالف وی نو قرآن او سنت نه رجوع
نه کوی بلکه په مختلف عذرونو او بهانو سره د هغه خپل امام وغیره قول
له ترجیح ورکوی (اعلام الموقعین ص ۱۷۰/۲ ص ۲۳۲/۲) دارنګ هر کله چه دا نه
یو حدیث صحیح ثابت شی او د هغے مخالف بل دغسے حدیث (د صحت په لحاظ سره)
موجود نه وی لیکن د دغه امام د هغے موافق قول نه وی کړے نو دے وائی چه
زما امام زما نه ښه پوهیدلو چه هغه په دے حدیث باندے عمل نه دے
کړے نو زه هم نه کوم۔ دارنګ صرف خپل امام په حق باندے ګڼړی او
نور امامان ټول خطا ګڼړی او د هغوی د اقوالو نه نفرت کوی۔ که چا سوچ
اوکړو نو اکثر عوام او متعصبین به په دے طریقه باندے او موی بلکه صرف
د مذهب امام نه بلکه د خپل پیر او شیخ او امیر په باره کښ هم داسے عقیده کړی۔
دریم بحث۔ دلیلونه د پاره د جواز د تقلید:- اول په سورة نساء ۵۹
دویم په سورة نساء ۸۳ دریم په سورة توبه ۱۲۲ څلورم په سورة نحل ۴۳
پنځم په سورة انبیاء ۷ کښ دی لیکن انصاف دا دے چه په ټولو آیاتونو کښ اتباع
د دلیل یا د تقلید محمود مراد ده دارنګ کوم دلیلونه چه د اثبات د تقلید شرعی
د پاره پیش کولے شی نو هغه تقلید د صحابه کرامو دے او مخکښ ذکر شوه چه
تقلید د صحابی تقلید معروف نه دے بلکه اتباع ده۔ بعضو کسانو د تقلید
شخصی د اثبات د پاره حدیث د بخاری پیش کړے دے چه په هغے کښ طواف
الوداع په حائضه باندے واجب وئیلی دی او مدینے والو د زید بن ثابت
په قول باندے عمل کړے وو او قول د ابن عباس رضی الله عنهما باندے عمل نه کوو
لیکن په دے سره تقلید نه ثابتیږی ځکه چه دا اتباع د قول د صحابی ده
دویم په دے سره تقلید شخصی خو قطعًا نشی ثابتیدلے ځکه د دغے حدیث
په آخر کښ راغلی دی چه دوی ته ام سلمه رضی الله عنها حدیث مرفوع
پیش کړو (چه حائضے نه طواف الوداع معاف دے) نو مدینے والو قول

د زید بن ثابت پریښودلو بلکه زید بن ثابت رضی الله عنه هم د خپل قول نه رجوع اوکړله.
څلورم بحث - دلیلونه د منع کولو د تقلید:- اول دلیل دا ایت د سورة بقره او د سورة مائده ۱۰۴ او د سورة لقمان ۲۱ او د سورة زخرف ۲۲، ۲۳ او مختلف اقوال د مفسرینو د دے ایت په شرح کښې ذکر کړے شوی دی چه هغوی وئیلی دی چه دا ایت دلالت کوی په منع د تقلید باندے. دویم دلیل بقره ۱۶۵ او د هغه ایت تفسیر هم تیر شوے دے (هلته یئے اوګورئ). دریم دلیل سورة نساء په دے ایت کښې د منافقانو دا صفت ذکر دے چه هغوی ته دعوت د قرآن او سنت ورکړے شی نو هغوی ترینه مخ ګرځوی او د تقلید بهانه کوی. څلورم دلیل سورة اسراء ۳۶ د هغې تفسیر په هغه ځائے کښې ذکر کړے شوے دے چه کلا تقف یوه معنی منع ده د تابعداری کولو نه او ما لیس لك به علم کښې د علم نه مراد دلیل شرعی دے یعنی بے دلیله خبرے پسے تابعداری مکوه او د دے وجے نه تقلید ته علم نشی وئیلے کیدلے او متفق باندے د عالم اطلاق نه کیږی یعنی (چه مقلد وی نو هغه عالم نشی کیدے او چه عالم وی نو هغه به مقلد نه دی) (اعلام الموقعین صـ ۷ او صـ ۴۵). پنځم دلیل سورة اعراف ۳ دے تو د ایت په تفسیر کښې مفسرینو لیکلی دی چه مراد د ما انزل الله نه کتاب الله او سنت رسول الله صلی الله علیه وسلم دے او اتخاذ الاولیاء نه مراد د قرآن او سنت نه چه تجاوز اوکړی او د بل چا اتباع کوی نو دا تقلید دے ځکه چه په دے حالت کښې پریښودل د دلیل دی او د بل چا بے دلیله خبره منل دی. شپږم دلیل سورة توبه ۳۱ او د دے په تفسیر کښې مفسرینو روایت د عدی بن ابی حاتم د ترمذی ذکر کړے دے چه حاصل یئے دا دے چه دلته د اتخاذ ارباب نه مراد حلال ګڼل د هغه څیزونو دی چه حلال کړی دی ملایانو او پیرانو او حرام ګڼل د هغه څیزونو چه حرام کړی دی ملایانو او پیرانو بغیر د دلیل شرعی نه. او ابن عبد البر په جامع بیان العلم کښې وئیلی دی چه بدای ذکر کړے ده الله تعالی د تقلید په ډیرو ځایونو کښې د کتاب الله نه او د هغې نه یئے دا ایت کریمه هم شمار کړے دے. او الوسی هم د دے ایت په تفسیر کښې بدی د تقلید ذکر کړیده.
پنځم بحث - احادیث او اقوال د مجتهدینو په منع کولو د تقلید کښې دی.
حدیث اول:- دارمی په سنن کښې حدیث مرفوع ذکر کړے دے چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی چه ډیره زیاته چه زه یره کوم د هغې په خپل

امت یا ندے نو هغه درے څیزونه دی زَلّت (لغزش) یعنی په یو مسئله کښ خوئیدل د عالم او جګړے د منافق په قرآن سره او حرص د دنیا چه څټونه د خلقو قطع کوی. ابن قیم ذکر کړے دے په شرح کښ وئیلی دی چه د لغزش د عالم نه یره کول په سبب د تقلید کولو د هغه په دغه لغزش کښ ده ځکه که تقلید ئے نه وے کړے نو د زَلّت د عالم یره به نه وه ځکه چه زَلّت خو ګناه نه دے.

حدیث دویم:- بیهقی د حماد بن زید نه نقل کړی دی چه هلاکت دے تابعدارو لره د لغزشونو د عالم نه چا تری تپوس اوکړو چه څه وجه ده اے ابوالعباس نو هغه جواب اوکړو چه عالم یو خبره په خپلے رائے سره کړے وی نو روستو د هغے نه حدیث د نبی صلی الله علیه وسلم داؤری نو ځکئ رائے پریږدی او حدیث پسے روان شی او تابعداران (تقلید کوؤنکی) د هغه په زړه رائے باندے عمل کوی.

حدیث دریم:- د ابن مسعود رضی الله عنه نه نقل دے (چه هر صبا عالم شه یا متعلم شه او اِمَّعَه مه کرځه بیا ئے تفسیر د اِمَّعَه اوکړو چه هغه څوک چه دین ئے د رجالو (عامو سړو) تابع کړے وی (رسالة التقلید لابن قیم).

حدیث څلورم:- چه الله تعالیٰ علم د دین قبضه کوی په قبض کولو د علماؤ سره نو هر کله چه عالم پاتے نشی یا ئے پاتے نکړی نو خلق به جاهلانو پسے روان شی نو ګمراه به شی او نور خلق به هم ګمراه کړی (نور احادیث هم په دے باب کښ دیرشته دے).

اقوال د ائمه مجتهدینو په رد د تقلید کښ:- قول د امام ابوحنیفه رحمه الله حلال نه دی هیچا لره چه عمل اوکړی په قول زموږ ترهٔ څو پورے چه نه وی معلوم کړے هغه دلیل چه موږ د هغے اخستل کړی وی. او وئیلی ئے دی چه حرام دے په هغه چا باندے چه نه پیژنی زما دلیل چه فتویٰ ورکوی زما په خبرو باندے ځکه چه موږ بشر یو نن یوه خبره اوکړو او صبا له د هغے نه رجوع کوؤ (رد محتار مشهور په فتاوی شامی ص۶۳ ج۱ ورسم المفتی ص۲۲ واعلام الموقعین ص۳۰۹ ج۲) او دا رنګ هغه وئیلی هر کله چه اوګومئ تاسو زما یو قول چه مخالف وی د کتاب او سنت نه نو په دیوال باندے ګوذار کړئ. دا رنګ هغه وئیلی دی هر کله چه یو حدیث صحیح ثابت شی نو هغه زما مذهب دے. او شامی د علامه دمیری نه نقل کړی دی چه

بنا په دے قول بانداے هرکله چه یو حدیث صحیح ثابت شی خلاف د قول د امام
ابو حنیفه رحمة الله علیه ته نو عمل به په حدیث باندے کولے شی او قول
د امام ابو حنیفه رحمة الله علیه به پریښودلے شی او په دے سره د هغه
د مذهب نه خروج نه لازمیږی (شامی ص ۱۵۴) او داسے اقوال د امام ابو
یوسف رحمة الله علیه نه نقل کړے شوی دی. د امام شافعی رحمة الله علیه
قول امام بیهقی د هغه نه نقل کړے دے چه مثال د هغه چا چه علم بے دلیله
طلب کوی پشان د حال د شپے د خشاک راټولوونکے دے کیدے د خشاک ګیډی
تړلے دے کیدے شی چه په هغے کښ یو اژدها مار وی او دے اوچیچی او
دے پرے پوهه نه وی. دارنګ هغه وئیلی دی که تیر شوی وی عمل
د یو امام بیا تا سواد موضئی خیر د نبی صلی الله علیه وسلم چه مخالف وی
د عمل د هغه امام نه نو ضروری په خپل عمل پریږدی د وجے د حدیث
د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه. دارنګ هغه وئیلی دی هرکله چه
ته یو سنت او موے نو واجب دے په تا باندے خپل عمل پریښودل (چه
خلاف وی د هغه سنت نه) او دارنګ واجب دے په خلقو باندے پریښودل
د هر هغه عمل چه د سنت نه خلاف وی (رساله ص ۴۲۴ ص ۴۲۵).
او قول د امام مالک رحمة الله علیه. هغه وئیلی دی چا چه پریښودلو قول
د عمر رضی الله عنه د وجے د قول د ابراهیم نخعی نه (مثلاً) نو د دهٔ نه به طلب د
توبے کیدے شی نو څه رنګ حال دے د هغه چا چه پریږدی قول د الله
تعالیٰ او د رسول د هغه د وجے د قول د ابراهیم نخعی او د هغه د مثل نه.
دارنګ هغه وئیلی دی چه هرڅوک چه دی نو د هغه د قول او د عمل
نه څه اخستلے شی او څه پریښودلے شی ما سیوا د خاوند د دے قبر نه
(اشاره وه قبر د رسول الله صلی الله علیه وسلم ته او دے دغه وخت مسجد
نبوی کښ ناست وو). او قول د امام احمد بن محمد بن حنبل رحمة الله علیه
دهٔ امام ابو داؤد ته وئیلی دی چه زما او د امام مالک او امام ثوری او امام اوزاعی
تقلید مکوه او اخستل د هغه ځائے نه کوه چه دوی د هغے نه اخستل کړی وی.
او وئیلی دی کموالے د فقاهت د سړی دا دے چه په دین کښ تور و خلقو
تقلید کوی. دارنګ ابو داؤد وئیلی دی چه ما امام احمد ته اووئیل چه د امام
اوزاعی وغیره تابعداری اوکړم او که د امام مالک نو هغه را ته جواب راکړو

چه د دے کسانو تقليد مه کوه او تابعداری کوه د هغې چه د نبی صلی الله علیه وسلم او د هغه د صحابه کرامو نه نقل راغلے وی او بیا تابعی چه دے په هغه کښې د هر سړی اختیار دے (اعلام الموقعین ص۲۳۵ ج۲) دا رنګ د نورائمه او اهل علمو اقوال په دے باب کښې ډیر نقل کړے شویدی۔
شپږم بحث۔ جوابات د بعض شبهاتو د مقلدینو۔ اوله شبهه آیت د سورة بقره او مائده او لقمان او زخرف او توبه خو په باره د ګمراهانو مشرانو (احبار او رهبانو) کښې دی نو تقلید د اماماتو د هدایت خو په هغې قیاس کول جائز نه دی؟ جواب دا دے ابن قیم په رسالة التقلید او ابن ابی العز حنفی په رسالة الاتباع کښې دا سے جواب کړے دے چه تشبیه په اعتبار د کفر د یو او ایمان د بل سره نه ده بلکه تشبیه په اعتبار د تابعداری کولو ده بغیر د حجت او دلیل شرعی نه۔ مثال دا دے لکه چه څوک د چا تقلید په کفر کښې اوکړی او بل کس ئے په فسق و فجور کښې اوکړی دا رنګ بل کس ئے په یو مسئله کښې تقلید اوکړی او حال دا چه هغه په هغه مسئله کښې خطا شوے وی نو په دے کښې هر یو ملامته دے په دغه تقلید بے دلیله باندے اګرچه په مراتبو د ملامتیا کښې به تفاوت وی۔ دویم جواب دا دے چه محققین په لفظ د لوکان کښې مونږ اشاره اوکړه چه لو وصلیه دلالت کوی په ثبوت د حکم باندے په محذوف په طریقه د ترقیٔ سره یعنی اَيَتَّبِعُوْنَ الْاٰبَاءَ اَصْحَابَ الْهِدَايَةِ بِغَيْرِ دَلِيْلٍ فَكَيْفَ اِذَا اتَّبَعُوْهُمْ وَهُمْ ضُلَّالٌ (آیا دوی تابعداری د مشرانو کوی چه هدایت والا دی لیکن بغیر د دلیل نه او دا جائز نه دی نو څه رنګ به جائز شی چه د ګمراهانو تقلید کوی)۔
دویمه شبهه:۔ په سورة ق ۳۷ کښې لمن کان له قلب نه مراد مجتهد دے او القی السمع نه مراد مقلد دے او په سورة ملک ۱۰ کښې تسمع نه مراد تقلید دے او تعقل نه مراد اجتهاد دے نو معلومه شوه چه مسلمان به یا مجتهد وی یا به مقلد وی؟ جواب دا دے چه په دے آیاتو کښې مجتهد مطلق معرفی یا مقلد عرفی مراد کول تحریف قرآن ته نزدے کول دے ځکه چه په اول آیت کښې قلب نه مراد عقل دے یعنی تدبر او فکر په قرآن کریم کښې کوی برابره خبره ده که مجتهد وی او که محقق عالم وی او القی السمع نه مراد قرآن او ریدل دی د بل چانه او هغې ته توجه کول او په هغې باندے عمل کول دی

او په قرآن باندے عمل کولو ته تقلید وئیل جهل دے ځکه چه قرآن کریم خو اول او اعلیٰ حجت دے دَ سورة ملك دَ ایت هم دغه تفسیر دے۔

دریمه شبهه:- ډیرو علماؤ مفسرینو محدثینو فقهاؤ تقلید کړے دے او اثبات دَ تقلید ئے کړے دے؟ جواب دَ دغه علماؤ تقلید محمود دَے جامد او شخصی نه دے۔ اوله وجه دا ده چه هغوی په ډیرو مسائلو کښ دَ یو مذهب نه بل مذهب ته انتقال کړے دے او په هغې ئے فتوے ورکړی دی او دَ دے مثالونه بے شماره دی مقام دَ تفسیر دَ دے ګنجائش نه لری او دَ هیڅ منیب عالم نه داخبره پټه نه ده۔ دریمه وجه دَ ډیرو علماؤ عبارتونه په رد دَ تقلید کښ ثابت دی اګرچه هغوی مقلدین وو دَ هغوی نه دَ بعض احنافو علماؤ اقوال ذکر کووم۔ اول قول دَ علامه عینی حنفی دے چه آفت دَ هر څیز هغه تقلید دے۔ او په یو مسئله کښ رد کوی په صاحب هدایه باندے چه دا قول خطائي دَ دوه وجے نه ده چه دے پوره خبر نه لری په کتابونو دَ حدیث باندے او دَ دے آفت نه دے مګر تقلید دے (بنایه شرح هدایه ص۳۱۷ ج۱ ص۱۳۵ ج۴)۔
دویم قول دَ ابن عابدین شامی چه حنفی دے "ځان او باسه دَ تیارے دَ تقلید نه او دَ حیرانتیا دَ وهمونو نه او رڼا حاصل کړه په چراغ دَ تحقیق سره (ردالمحتار ص۳۴۲ ج۱)۔ دریم قول دَ علامه زیلعی دے چه رد کوی په صاحب هدایه باندے وائي چه لیکن شیخ تقلید کړے دے دَ دے جاهل نو مقلد غفلت کړے دے او مقلد جهل کړید ے (نصب الرایه ص۲۲۸ ج۳)۔ څلورم قول دَ ابن امیرالحاج دے، هغه وئیلی دی چه وجوب دَ تقلید دَ معین مجتهد په دے باندے هیڅ حجت نیشته نه دَ شریعت دَ جهت نه او نه دَ عقل دَ جهت نه۔ او وئیلی ئے دی که التزام اوکړی یو شخص دَ یو مذهب معین لکه ابوحنیفه او شافعی رحمهم الله چا وئیلی دی لازمیږی او چا وئیلی دی چه نه لازمیږی او اصح دا ده چه نه لازمیږی (التقریر والتحبیر ص۳۵۰ ج۳)۔ پنځم قول دَ ابوبکر جصاص (مفسر) دے هغه وئیلی دی چه تاکید کړے دے الله تعالیٰ دَ هغه خبرے چه په عقلونو کښ ده چه نفی دَ تقلید ده او اثبات دَ نظر دے ځکه چه الله تعالیٰ په قرآن کریم کښ امر کړے دے په نظر او استدلال سره (فاعتبروا یا اولی الابصار) او اعتبار نظر او استدلال ته وئیلے شی (فصول فی علم الاصول ص۲۸۲)
شپږم قول دَ شاه ولی الله دهلوی دے وئیلی ئے دی چه دا سیا بو دَ تحریف نه

تقلید د غیر معصوم دے او حقیقت د هغې دادے چه یو عالم د امت اجتهاد او کړی په یو مسئله کښ نو د هغه تابعدار ان گمان او کړی چه دا قطعی او یقینی قول دے نو صحیح حدیث د هغې د وجے نه رد کوی او دا تقلید غیر دے د هغې نه چه امت مرحومه په هغې باندے اتفاق کړے دے (حجة الله البالغه ص۱۵۴/۱)۔ او دا رنګ ډیر اقوال دی چه د هغې نه صراحتاً معلومیږی چه دا علماء د تقلید جامد شخصی قائل نه دی۔

څلورمه شبهه:- بعض مقلدین وائی چه د تقلید شخصی په پریښودلو سره اتباع هوی لازمیږی یعنی د خپل خواهش په بناء ځان له اسان قول تلاش کوی که د هر امام قول وی او د هوی تابعداری کول سبب دے د ګمراهئ د پاره؟ جواب دا ملازمه بالکل ثابت نه ده داسے به ډیر شاذ نادر یو شخص وی چه د خواهش پرستئ په وجه (بغیر د لحاظ د دلیل شرعی مرجح نه) کله په یو قول او کله په بل قول پسے ځی بلکه محققین د ډیرو علماؤ اقوال موتږ ذکو کړل چه هغوی د دے ملازمے هیڅ تصور هم نه دے کړے لیکن د دے په مقابله کښ د تقلید شخصی مفاسد و ته کتل بکار دی د هغې اوله مفسده دا ده چه تقلید شخصی ته شرك فی الاطاعة د پیدا کیدلو یره ده ځکه چه د خپل امام اطاعت په ځان داسے واجب ګڼړی لکه د الله تعالیٰ او د هغه د رسول د اطاعت پشان۔ دویمه مفسده په تقلید شخصی سره د قرآن او حدیث عزت او احترام د زړه نه کم شی بلکه اوچی ځکه که یو طرف ته قول د امام وی او بل طرف ته قرآن او حدیث وی نو د قرآن او حدیث پریښودلو د پاره قسم قسم حیلے او بهانے او تاویلات لټوی لیکن د امام قول پریښودلو د پاره تیار نه وی۔ د تقلید شخصی په وجے سره چه څومره تعصب او ډله بازی او حسد او تفرق پیدا شوے دے چه د هغې نه انکار نشی کیدلے د یو امام مقلد د بل مذهب مقلد امام پسے مونځ کول جائز نه ګڼړی او د بل مذهب د کتاب نه ډیر تفرت کوی تر دے پورے چه د بل امام د مذهب په باره کښ د توهین الفاظ استعمالوی او د دے ډیر مثالونه دی او د دے تعصب نه تحاسد او تباغض پیدا شی او د هغې نه کذب بیانی په یو بل باندے او بهتان تراشی هم پیدا کیږی۔ نو د دے مفاسدو چه په انصاف سره د تقلید شخصی د منافعو سره موازنه او کړیشی نو د قانون اثمهما اکبر من نفعهما

كَفَرُوْا كَمَثَلِ الَّذِیْ یَنْعِقُ بِمَا لَا یَسْمَعُ

پشان د هغه کس دے چه چغے وهي شاروو ته چه نه اوري هیڅ

اِلَّا دُعَآءً وَّ نِدَآءً ؕ صُمٌّۢ بُكْمٌ عُمْیٌ

مګر بلنه او چغه - دوی کاڼه دی چاپا ګان دی ړانده دی

فَهُمْ لَا یَعْقِلُوْنَ ﴿۱۷۱﴾ یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا

پس دوی عقل نه لری - اے ایمان والو

په تقاضا سره د تقلید شخصي نه تو یه کول ضروري دي۔

سلك دا ایت متعلق دے د کراذا قِیْلَ لَهُمْ سره او ذکر د علت د دپاره د نه قبلولو د کافرانو دعوت د داعي لره یا متعلق دے دا وَلَوْ كَانَ اٰبَآؤُهُمْ لَا یَعْقِلُوْنَ اه سره او زجر دے په استدلال کولو د عمل د اباؤ بے عقلو سره۔

د مَثَلُ الَّذِیْنَ كَفَرُوْا مثل په معنی د وصف او د حال د۔ الَّذِیْنَ كَفَرُوْا مراد د دے نه عنادیان کافران دی چه د اتباع د مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ نه انکار کوی۔ كَمَثَلِ الَّذِیْ یَنْعِقُ، نعق اواز کول د شپونکی دی، خپلو شاروو ته او په غین سره اواز د کارغه ته وئیلے شي۔ بِمَا لَا یَسْمَعُ، مراد د دے نه شاروی دی یعنی ګډے بیزے غوان او بنان وغیره۔ اِلَّا دُعَآءً وَّ نِدَآءً، دعا د پاره د نزدے اواز کولو او ندا د پاره د لرے اواز کولو دے۔ په دے تمثیل کښ دوه اقوال مشهور دی اول دا چه دا مثال دے د پاره د دعوت کوؤنکی عنادیانو کافرانو ته د هغوی په نه قبلولو کښ لیکن عبارت کښ تقدیر دے یعنی مَثَل دَاعِیَ الَّذِیْنَ كَفَرُوْا۔ یا كَمَثَلِ بَهَآئِمِ الَّذِیْ یَنْعِقُ۔ حاصل د مثال دا دے لکه چه بو شپونکے ګډو بیزو ته اواز د رکوی نو هغه شاروی صرف د دۂ اواز او چغه اوری خو په نور معنی او مقصد ئے نه پوهیږی نو دارنګ دا منکرین اواز د قرآن او د حدیث په وخت د دعوت کښ اوری لیکن د هغے په معنی او مقصد یا ندے نه پوهیږی او علت د نه پوهیدلو ورپسے جمله صُمٌّۢ بُكْمٌ اه ده۔ دویم قول دا دے چه دا مثال د هغه چا دے چه تقلید کوی د اباؤ او د هغوی د حقیقت نه خبر نه وی لکه چه شاروی د شپونکی د اواز په حقیقت پاندے نه پوهیږی نو دارنګ دا مقلدین د خپلو متبوعینو د حال او حقیقت نه خبر نه لری چه په هغوی کښ عقل او

كُلُوْا مِنْ طَيِّبٰتِ مَا رَزَقْنٰكُمْ

خورئ دَ پاک حلال هغه نه چه درکړي دي موږ. تاسو ته

وَاشْكُرُوْا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُوْنَ ﴿۱۷۲﴾

او شکر کوئ دَ الله تعالى که تاسو خاص هغه له بندګي کوئ۔

علم او هدايت دی او که نه دی نو عبارت په اصل کښ دا سے دے چه مَثَلُ الْاِسْتِدْلَالِ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِاٰبَآئِهِمْ كَمَثَلِ الَّذِيْ اه مثال دَ دليل نيولو دَ کافرانو په خپلو مشرانو باندے دا سے دے لکه اواز دَ شپونکی خپلو څارو ته نو دا هم عبث دے او هغه هم عبث دے څاروی هم په حقيقت دَ آواز باندے نه پوهيږی او دا کافران هم دَ خپلو مشرانو په حقيقت باندے نه پوهيږی۔ دلته دريم قول دَ بعض مفسرينو دادے چه دا مثال دَ بتانو او معبودانو دَ مشرکانو دے دَ الهه باطله نه ليکن په دے توجيه کښ اشکال دا دے چه په دے کښ استثناء ده دَ اوريدلو دَ دعا او نداء او دَ دوی الهه خو هيڅ نه اوری نو بيا ئے جواب کړے شويدے چه دا تشبيه دَ مرکب ده دَ مرکب سره۔ په دے کښ دَ هر لفظ تشبيه مراد نه وی۔

صُمٌّۢ بُكْمٌ عُمْيٌ دَ دے تفسير مخکښ تير شوے دے۔

فَهُمْ لَا يَعْقِلُوْنَ سوال:۔ مخکښ ئے لَا يَرْجِعُوْنَ ذکر کړے او دلته لَا يَعْقِلُوْنَ؟

جواب:۔ هلته زوال دَ نور ذکر شوے وو نو مناسب دَ هغے سره دا وه چه دغه خلق رڼا ته واپس نشی ګرځيدلے او دلته مسئله دَ دليل نيولو وه او دليل نيول عقلی مسئله ده دَ هغے دَ پاره عقل پکار دے او په دوی کښ عقل نيشته۔

سلکۓ په دے کښ خاص خطاب دے روستو دَ خطاب عام نه په باره دَ اتباع دَ شرعے په تحليل او تحريم کښ۔ او دا خطاب په دے سورت کښ دريم خطاب دے۔ لکه څنګه چه عام خطاب کښ ترديد دَ هغه مشرکانو وو چه حلال دَ الله تعالى په ځان باندے حرام ګڼړی نو دا رنګ په مؤمنانو کښ بعض کسان ګمان کوی چه توسع په خوراکو نوکښ او دَ مزو او خوندونو خوراکو ته کول ممنوع دی نو الله تعالى دوی ته خطاب اوکړو چه دا منع مه ګڼړئ۔

كُلُوْا مراد دَ دے نه مطلق انتفاع ده که په خوراک سره وی او که په بل طريقے سره وی او مقصد دا دے چه دا خوراک او انتفاع په ځان باندے حرام

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ

یقینًا حرام کړیده الله تعالی په تاسو باندې مرداره او وینه (بهیدونکې شوې)

وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ

او غوښه د خنزیر او هر هغه څیز چه آواز کړې شوې وي په هغې باندې د پاره د (نذر د) غیر الله۔

فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ

پس هغه څوک چه مجبوره شو د دې خوراک ته او نه وو دې طلبګار د مزې او نه وو د حد نه تیروتونکې

فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿۱۷۳﴾

نو نشته هیڅ ګناه په دهٔ باندې۔ یقینًا الله تعالی بخنه کوونکې رحم کوونکې دې۔

مه ګرځئ۔ مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ، طیبات دلته حلال او لذات والا خوراکونو ته شامل دې او رزق عام دې په نیز د اهل سنت حلال او حرام دوا ړو ته شامل دې۔ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ، په هر نعمت باندې شکر کول حتی الوسع واجب دی او معنی د شکر مخکښ تیره شوې ده۔ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ، کوفیان وائي چه إِنْ په معنی د إِذْ دې او بصریان وائي چه په خپله معنی سره دې خو ترغیب د پاره ئې ذکر کړې دې۔ په دې کښ اشاره ده چه په حلال حرام کښ د الله تعالی اطاعت کول او د الله تعالی شکر ادا کول عبادات دی۔ اللباب دمشقي ذکر کړیدی که تاسو اراده لرئ د بندګئ کولو د الله تعالی نو د هغه شکر کوئ ځکه چه شکر سر د عبادت دې۔ او په حدیث د مسلم کښ ذکر دی چه الله تعالی مؤمنانو ته هغه خطاب کړې دې کوم چه ئې خپلو رسولانو ته کړې دې چه هغه په سورة مؤمنون ۵۱ کښ دې۔

۱۷۳ هر کله چه مخکښ ایاتونو کښ تردید دئ په تحریم د ما احل الله باندې نو اوس رد کوي په تحلیل د ما حرم الله (حلال ګڼل د هغې چه الله تعالی حرام کړیدي) او د امقابل د هغه طیبات دې چه مخکښ ایت کښ ذکر دئ۔ إِنَّمَا دا حرف په حصر باندې دلالت کوي لکه چه په سورة انعام ۱۴۵ کښ په نفي او اثبات سره ذکر دې۔ او کله صرف د تاکید د پاره استعمالیږي۔ حَرَّمَ عَلَيْكُمُ فاعل د تحریم الله تعالی دې الْمَيْتَةَ، مرداره هغه ذي روح څیز دې چه روح ترینه جدا کړې شي بغیر د ذبح شرعي نه او د هغې بعض افراد ئې په سورة مائده ۳ کښ ذکر کړي دي۔ او

دادلالت کوی چه خوراك او هر قسم انتفاع په مردارے سره اخستل جائز نه دی ماسیوی د هغے نه چه په نص سره ئے تخصیص کړے شوی دی. لکه مهیان او ملخان او ویښته د مردارے او وړئی د هغے او هډوکی د هغے (چه صفا کړے شوی دی). وَالدَّمَ مراد د دے نه وینه مسفوح (بهولے شوے) ده په دلیل د سورة انعام ۱۴۵ سره او په حدیث سره د دے نه خاص کړے شویدی ه وینه منجمده چه هغه کبد (جګر-اینه) او طحال (توری) دے او بعض علماؤ لیکلی دی چه هغه وینه چه روستو د ذبحے نه انښتے وی په غوښے او وازدے پورے. وَلَحْمَ الْخِنْزِيْرِ لحم په لغت کښ صرف غوښے ته وئیلے شی او په عرف کښ لحم وازدے او هډوکو ته هم شامل دے قرطبی وئیلی دی چه دا شامل دے ټول بدن د خنزیر ته ماسیوا د ویښتو د هغه نه صرف د ګنډلو د پاره لیکن مراد د دے نه په ځائے د ګنډلو د سنتے استعمالول دی د تار په ځائے استعمال مراد نه دے. وَمَآ اُهِلَّ بِهٖ لِغَيْرِ اللّٰهِ، د دے جملے په تفسیر کښ د مفسرینو درے اقوال دی اول قول ربیع او ابن زید نه ابن جریر روایت کړے دے چه مراد د دے نه هغه څاروے دے چه په وخت د ذبح کښ په هغه باندے نوم د غیر الله واخستلے شی او دیته د ډیرو مفسرینو میلان دے او بنا په دے قول باندے مَا خاص دے په مذبوحه پورے او اهل په معنی د ذُبِحَ دے او بِهٖ کښ باء زیاتی ده یا اُهِلَّ په معنی د آواز کولو دے او بِهٖ په معنی د فِي وَقْتِ ذَبْحِهٖ دے او لِغَيْرِ اللّٰهِ کښ لام په معنی د باء دے او اسم لفظ پټ دے یعنی ذُبِحَ بِاِسْمِ غَيْرِ اللّٰهِ، او دغه مفسرینو د دے تفسیر وجه دا ذکر کړیده چه د مشرکینِ عرب عادت دا وؤ چه په وخت د ذبح کښ هغوی نوم د غیر الله ذکر کولو نو په دے جمله کښ رد اُوشو د هغوی په عادت باندے. او دا مسئله خو اتفاقیه ده چه مذبوحه په نوم د غیر الله باندے حرام ده قطعًا صرف د مکحول او بعضو نورو نه روایت دے چه کتابی شخص اګرچه ذبح اوکړی په نوم د غیر الله باندے نو دا جائز ده په دلیل د طعام الَّذِيْنَ اُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَّكُمْ لیکن نورو علماؤ لکه نیشاپوری په قول د مکحول وغیره باندے رد کړے دے او وئیلی ئے دی چه طعام الذین اه مقید دے په دے ایت سره. او دویم قول ابن جریر د قتادہ او مجاهد او ضحاك او ابن عباس نه روایت کړے دے چه مراد د دے نه هر هغه څاروے دے چه ذبح کړے شی د پاره د (تقرب) د غیر الله اګرچه د غیر الله نوم ئے پرے نه وی ذکر کړے او د دے

قول د تائید د پاره قول د قرطبي د ابن عطیه نه ابن کثیر روایت کړېدې چه د حسن
بصري نه تپوس اوکړے شو چه یوه ښځه (جینئ) د خپلو ګوډو و وادهٔ جوړ کړي
(په لوبو کولو کښې) او په هغې کښې اُوښه حلاله کړي؟ نو هغه په جواب کښې اُوئیل
چه دا به نه خوړلے کیږي ځکه دا د صنم (بت) د پاره ذبح کړے شوه (اګر چه
نوم د بت یې وربانده نه دے ذکر کړے)- اوپل تائید د دے روایت د عائشه رضی الله عنها
دے چه د هغې نه تپوس اوکړے شو د هغه ښځو چه عجمیان (مشرکان) یې په
خپلو اخترونو کښې ذبح کوي او مسلمانانو ته یې هدیه لیږي نو هغې اوفرمائیل
چه هغه ښاروي چه په دغه ورځے ذبح کړے شي نو د هغې نه خوراک مه کوئ
(په دے کښې په ذبیحه باندے نوم د غیرالله ذکر کړے نه دے لیکن تقرب د غیرالله
مقصد وي)- دریم تائید د دے قول د رازي او نیشاپوري دے چه علماؤ وئیلي
دي که چرے یو مسلمان یو ښاروے ذبح کړي او قصد اوکړي په ذبح د هغې
سره تقرب غیرالله ته نو دا شخص مرتد شو او مذبوحه د دهٔ مذبوحه
د مرتد شوه (اګرچه نوم د غیرالله یې وربانده نه دے ذکر کړے)- څلورم
تائید قول د ابن عاشور دے په تفسیر التحریر والتنویر کښې چه د اُهِلّ سره
لفظ د تقرب متضمن دے او د دے فائده دا ده چه هر هغه ښاروے
حرام دے چه تقرب د غیرالله په هغه کښې مقصد وي برابره خبره ده
که نوم د متقرب الیه (غیرالله) یې په هغې باندے ذکر کړے وي یا نه وي ذکر
کړے- او پنځم تائید قول د علي رضی الله عنه دے په باره د هغه اوښانو کښې چه
فرزدق ذبح کړي دي چه دا هم په ما اهل به لغیرالله کښې داخل دي نو
خلقو پریښودل اګرچه په هغې باندے په وخت د ذبح کښې بسم الله وئیلے شوے
وه خو خلقو هغه پریښودل (البحر المحیط)- او دا قول شاه عبد العزیز په
تفسیر فتح العزیز کښې او عبدالحق دهلوي په تفسیر حقاني کښې غوره
کړے دے- او دوي تصریح کړے ده چه په دا سے ښاروي باندے (چه د پاره
د تقرب غیرالله وي) که په وخت د ذبح کښې نوم د الله تعالی ذکر کړے شي
نو فائده نه ورکوي بلکه حرام به وي- او ثناءالله امرتسري هم په تفسیر
ثنائي کښې د دے قول تائید کړے دے او دا سے تفصیل تفسیر ترجمان القرآن
بلطائف البیان د نواب صدیق حسن خان کښې ذکر دے- او بیا په دے قول
باندے ما لفظ اګرچه خاص دے په ښاروي پورے لیکن اُهِلَّ په خپله عامه

معنی سره دے یعنی آواز اوچتول (نامزدکول). او لغیر الله کښې لام د پاره د تقرب
دے او مراد د تقرب نه عبادت (نذر کول) دے - دریم قول دا دے چه مراد
د دے نه هر هغه څیز دے (که څاروے وی یا نقد وی یا بل څه خوراك وغیره وی)
چه په هغې باندے نوم د غیر الله په طریقه د تقرب (نذر) سره ذکر شی. او دا
قول نواب صدیق حسن خان په تفسیر ترجمان القرآن کښې او شاه عبدالعزیز
په فتح البیان کښې او نورو متأخرینو مفسرینو (موحدینو) غوره کړے دے.
او فتح المجید شرح د کتاب التوحید ص۱۳۸ کښې ذکر کړے دے او په هغې
کښې ئے تصریح کړیده چه دغه خوراکونه وغیره په مَا اُهِلَّ کښې داخل دی.
بنا په دے باندے لفظ د مَا په خپل عموم باندے حمل دے او په کښې بآء
په معنی د عَلٰی ده او لِغیر الله کښې لام د پاره د تقرب (نذر) دے.
فائده عـ مراد د نامزد کولو او نسبت کولو نوم د غیر ته په طریقه د ملکیت سره
نه دے لکه چه وئیلے کیږی چه دا څیز د فلانی شخص دے بلکه مراد د نسبت
نه په طریقه د تقرب او تعبّد سره دے یعنی په نذر کولو سره، نو کوم څاروی
چه د میلمه په میلمستیا کښې ذبح کړے شی په دے نیت سره چه هغه ئے
اوخوری نو دا په دے کښې داخل نه دے او کوم چه په نیت د نذر د غیر الله
سره وی یا په نیت د فخر او لویئ کولو سره یا په تعظیم د بوے ورځے سره وی
یا په تعظیم د یو امیر کښې وی نو هغه په مَا اهل کښې داخل دی اگرچه په
وخت د ذبح کښې په هغې باندے بسم الله اوئیلے شی.
سوال: ډیر جاهلان وائی چه په کوم څاروی د ذبح په وخت کښې نوم د
غیر الله ذکر کړے شی نو صرف هغه په دے آیت سره حرام دے او نور حرام
نه دی او دلیل پیش کوی په اولے معنی سره چه عامو مفسرینو دلته ذبح
په اسم د غیر الله سره خاص کړے ده؟ - جواب عـ دا قول خطاء دے چه
ډیرو مفسرینو اوله معنی مراد کړے ده بلکه د دویم قول پنځه تائیدات
او د ډیرو مفسرینو اقوال ما ذکر کړل نو دعوٰی د تخصیص د اولے معنی غلطه
ده- جواب عـ۲ چه کومو مفسرینو ذبح په اسم د غیر الله ذکر کړے ده نو هغه ئے
صرف په اعتبار د عادت د مشرکین عرب سره وئیلی دی یعنی په اعتبار د
سبب د نزول د آیت سره په رد د هغه مشرکانو کښې. لیکن علماؤ تصریح کړیده
چه په قرآن کریم کښې سببِ نزول لره اعتبار نیشته بلکه عموم د الفاظو لره

اعتبار دے تو لفظ دَ مَا اُهِلَّ عام دے۔ جواب ع۳ که دغه قول دَ مفسرینو
په تفسیر او تخصیص باندے حمل شی نو دا تحریف ته نژدے کیږی
لکه چه شاه عبدالعزیز په تفسیر فتح العزیز کښ وئیلی دی چه اول خو لفظ
دَ مَا صریح دے په عموم کښ (په نیز دَ بعضِ نحویانو) یا مشترک دے په مینځ
دَ عموم او خصوص کښ نو په دے وجه پورے خاص کولو دَ پاره قرینه نیشته
دویم دا چه لفظ دَ اهلال په لغت او محاورهٔ دَ عربو کښ صرف دَ آواز اوچتولو
دَ پاره دے دَ ذبح په معنی باندے چرته دَ عربو په شعر او نثر کښ نه دے
استعمال شوے او دریم دا چه به کښ باءِ زیاتی کول یا په معنی دَ فی وقتِ
ذبحه پتے را ویستل، خلورم لام په لغیرالله کښ په معنی دَ باءِ یا تئ اخستل،
او پنځم لفظ دَ اسم پټ را ویستل په دے سره کلام الله دَ بلاغت نه خارجیږی
او تحریف معنوی ته نژدے کیږی نو معلومه شوه چه اوله معنی دَ مفسرینو
صرف په طور دَ تمثیل ده په طریقه دَ تخصیص او تفسیر سره نه ده۔
سوال:- ابن جریر په تاریخ طبری ص۱۸۱/۲ کښ او سیرة ابن هشام په ص۳۲۶/۲
کښ دا وارد په روایت دَ محمد بن اسحاق سره بغیر دَ سند نه ذکر کړی دی چه
نبی صلی الله علیه وسلم ابوسفیان ته حکم اوکړو چه کوم سره زر او کالی وغیرهٔ
دَ لات بت دَ پاره جمع کړے شوی دی نو هغه واخله او دَ عروه قرضه په
هغے سره ادا کړه دا رنګ په طبقات ابن سعد ص۳۳/۲ کښ په لفظ دَ قالوا سره
بے سنده روایت کښ ذکر کړی دی چه علی رضی الله عنه خزانه دَ فلس (بت)
را واخستله، نو دا روایات دلالت کوی چه نذرونه دَ غیرالله (چه ځاروی نه دی)
دَ هغے نه مسلمانان فائده اخستلے شی؟۔ جواب ع۱ مخکښ په دریم قول کښ
ثابت شوه چه لفظ دَ مَا عام او شامل دے هر قسم نذرونو دَ غیرالله ته نو
دَ دغه ایت په مقابله کښ دا سے بے سنده احادیث هیڅ اعتبار نه لری۔
جواب ع۲ دَ ابن جریر په سند کښ ابن حمید او ابن اسحاق راویان دی او
دا دواړه دَ محدثینو په نیز ضعیف دی۔ جواب ع۳ په دغه روایاتو کښ دَ
نذر کولو تصریح نیشته بلکه هغه صرف دَ لات او فلس دَ مرمت او دَ آبادئ
او دَ خدمت کار دَ پاره خلقو مالونه جمع کول چه په هغوی باندے خرچ
کړے شی۔ جواب ع۴ هغه مالونه دَ کافرانو حربیانو وُو نو هغه په طور
دَ غنیمت سره حاصل کړے شوے وُو لکه نور حرام مالونه چه دَ کافرانو نه

په غنیمت کښې حاصل شي نو هغه مسلمانانو له جائز دي.

(تنبیه) فائده:- په دلته بې سنده روایاتو سره استدلال کول او د نذرونو د غیرالله نه د استفادې اجازت ورکول یقیناً د شرك طرف ته خلق راکاږي چاچه لیکلي دي هغوي اجتهادي غلطي کړې ده او کړې دې وجې نه فقهاؤ په دلته نذرونو باندې سخت تردید کړې دې او د هغې نه استفاده کول یې حرام گرځولي دي- لکه په کتاب البحرالرائق ص ۲۹۸ ج۲ او درمختار او د هغې متن ص ۱۷۵ ج۳ مجموعة الفتاوی د عبدالحیٔ لکهنوی ص ۲۸ ج۱ ص ۸۹ ج۲ ص ۲۹۹ ج۲ ص ۱۲۴ ج۲، تفسیر مواهب الرحمان ص ۵۷ ج۳، تفسیر فتح البیان ص ۲۴۵ ج۱، مائة مسائل للشاه محمد اسحاق ص ۲۲، مظاهرالحق شرح مشکوٰة ص ۲۲ ج۱ ص ۴۵ ج۱، فتاوی عزیزیه ص ۳۳ ص ۲۲ ص ۵۲

او د مَا اُهِلَّ ډیرې معانی د مفسرینو نه او علماؤ نه نقل دي بعضې خاص دي او بعضې عام دي د هغې تفصیل دا دې (۱) اُهِلَّ بِهٖ یعنی اربد به (العمدة ص ۸۴ لابی محمد مکی متوفی ۴۳۷)- (۲) مَا ذُبِحَ لِغَيْرِ اللّٰهِ- وَ مَا ذُكِرَ عَلَيْهِ اسْمُ غَيْرِ اللّٰهِ (تفسیر درمنثور ص ۱۷۴ ج۱) (۳) ما ذبح لتعظیم غیرالله واکرامه (فتاوی عزیزی ص ۵۶)- ماذبح لغیرالله- وماذکر غیراسم الله (تفسیر ابن ابی حاتم ص ۲۸۳ ج۱ او دا په تفسیر ماوردی ص ۱۸۵ ج۱ کښې هم دي (۴) شیخ الاسلام ابن تیمیه رح په دقائق التفسیر جلد ۳ ص ۱۳۲ کښې وئیلي دي معنی د دې د ماتکلم به لغیرالله وما نطق به لغیرالله اگرچه په اصل کښې رفع الصوت ته وئیلې شي لیکن حکم په اوچت اواز او ښکته اواز سره ته بدلیږي هر کله چه عادت د مشرکانو رفع الصوت وو د دې وجې نه یې کلام د هغوي په عادت سره راوړې دې (۵) اَهَلَّ تَكَلَّمَ بِهٖ وَ اسْتَهْلَلْنَا- وَمَا اُهِلَّ بِهٖ لِغَيْرِ اللّٰهِ (بخاری ص ۲۱۲ ج۱) په دې معانیو کښې اوله معنی او څلورمه معنی هر نذر د غیرالله ته شامل ده چه څاروې وي او که غیر څاروې وي او که مذبوح وي او که غیر مذبوح وي او دغسې فقهاءِ حنفیه لیکلي دي لکه چه روستو ذکر کیږي- مال د مشرکانو- د دوي مونځونه او قربانئ او نور تقربات وغیره د پاره د غیرالله- (۱) غایة الامانی فی الرد علی النبهانی ص ۳۱ ج۲ او تفصیل په ص ۳۱۲ ج۲ (۲) اغاثة اللهفان ص ۳۰۵ ج۱ (۳) رد په نذر د غیرالله باندې په تفصیل سره حاشیة الطحطاوی علی الدرالمختار ص ۱۷۴ ج۱ (۴) رد په نذر د پاره د قبرونو البلاغ المبین ص ۲۹) (۵) دارنگ جلاء العینین ص ۲۹۵ ص ۵۰۳ (۶) دارنگ منهاج التاسیس فی الرد علی ابن جرجیس ص ۲۱۷ (۷) رد په نذر د پاره د اهلِ قبور روح المعانی ص ۹۷ ج۱۳) ص ۲۱۲ ج۱۷

(۸) الابداع (ص۹۵) (۹) مجموعة الفتاوی لعبد الحیٔ ص۴۵/۲ ص۲۹۹/۲ ص۱۵/۲ ص۳۹/۲ ص۵۰/۳ ص۲۳/۳ (۱۰) رد المحتار شامی ص۲۷/۳ - (۱۱) سیف الله علی من کذب علی اولیاء الله ص۹۶ تالیف صنع الله الحلبی المکی (۱۲) البحر الرائق ص۵۲/۲ (۱۳) تیسیر العزیز الحمید ص۲۰۳ فیه تفصیل - (۱۴) تلخیص کتاب الاستغاثة لشیخ الاسلام ص۹ س۲۹۷ (۱۵) رساله زیارة القبور للبرکوی (ص۷ ص۲۲ ص۲۹ ص۵۲) (۱۶) مجالس الابرار ص۱۱۹ - (۱۷) کشاف القناع عن متن الاقناع (فقة الحنابله) ص۲۷/۶ج (۱۸) الفروع لابن مفلح الحنبلی (ص۳۵۹/۶ج) (۱۹) الدین الخالص لصدیق حسن خان ص۱۹/۲ج ص۱۹/۲ج ص۴۸/۴ج ص۵/۴ ص۵۲/۴ ص۵۶/۴ ص۴۵/۴ ص۶۶/۴ (۲۰) مدارج السالکین ص۳۴۵/۱ج (۲۱) مغنی المحتاج للشربینی (فقه الشافعیة) ص۲۷/۴ج (۲۲) مجموعة الفتاوی لشیخ الاسلام ص۳۱۹/۲۲ج ص۳۰۷/۲۶ج ص۷۷/۲۷ج ص۲۶/۲۷ج (۲۳) فتح المعین شرح شرح ملا مسکین علی الکنز ص۴۵ (۲۴) اقتضاء الصراط المستقیم ص۲۷/۲ج ص۴۰۸/۲ج ص۴۰۷/۲ج (۲۵) الروض الندی شرح کافی المبتدی (حنبلی) ص۵۰ (۲۶) غمز عیون البصائر (ابن نجیم مصری) ص۲۳۱ (۲۷) الفتاوی الحامدیه (ص۳) (۲۸) شفاء الصدور لمرعی بن یوسف الکرمی (ص۲۶ ص۷).

فائده ع۲ په دے ایت کښ ترقی ده په باب تحریم کښ یعنی د میته (مردارے) ته دوه څیزونه مستثنیٰ دی او د دم (وینے) ته هم دوه څیزونه مستثنیٰ دی لکه چه مخکښ ذکر شویدی او د لحم خنزیر ته هم یو څیز مستثنیٰ دے لیکن د مَا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ ته د هیڅ څیز استثناء نیشته. مهائمی په تبصیر الرحمٰن کښ لیکلی دی چه د مَا اُهِلَّ خبث ډیر زیات دے تو د هغے په هیڅ جزء کښ جواز نیشته اګر چه خوړونکے ګمان کوی چه په دے سره محبت د الله تعالیٰ سره پیدا کیږی.

فائده ع۳ دا سے ایت په سورة مائده ع۳ او سورة انعام ع۱۴۵ او سورة نحل ع۱۱۵ کښ هم راغلی دے په دے ایت کښ بِهٖ په لغیر الله باندے مخکښ ذکر کړے دے او په دغه درے ایاتونو کښ بِهٖ ئے د لغیر الله نه روستو راوړے دے وجه دا ده چه باء د بِهٖ د تعدیت او تقوے د اهل د پاره ده او لغیر الله کښ سبب د حرمت ذکر دے نو سورة بقره کښ دا جمله اول ده نو د اصل عبارت (د لفظ لحاظ) په کښ او کړے شو او روستو سورتونو کښ د مقصد د لحاظ د وجے نه ئے لغیر الله مخکښ راوړے دے.

سوال:- اِنَّمَا د پاره د حصر دے نو حصر د تحریم ئے په څلورو اشیاؤ کړے دے او حال دا دے چه د څلورو نه علاوه خو په قرآن او حدیث کښ نور مطعومات

اوغیر مطعومات محرمات ډیر ذکر دی؟ - جواب علـ الوسی اوابوحیان وغیرهما وئیلی دی چه دا حصر اضافی دے یعنی تاسو لـے مشرکانو چه کوم حلال څیزونه حرام گرځی اولـے مؤمنانو تاسو چه بعضِ مستلذات (د لذت څیزونه) او وسعت په څوراکونوکښ پشان د حرام گرځی نو دغه حرام نه دی بلکه حرام داوړی د هغے نه ځان اوساتئ اود هغے نه یـې څلور ذکر کړل۔ جواب عـ۲ـلـ دلته مقصد حصر د حرامو مطلقاً نه دے بلکه هغه حرام ماکولات مقصد دو چه په ټولو اسمانی دینونوکښ حرام دی او هغه داڅلور دی او رد دے په یهودیانو او نصارا او مشرکانو بانـدے چه هغوی د دے اتفاقی حرامو نه مخالفت کوی۔

فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَّلَا عَادٍ، اضطرار یعنی مجبوره کیدل د دوه وجو نه وی اول وجه دا چه یو ظالم اکراه (زور) اوکړی په یو مسلمان باندے په خوړلو د دے څیزونو سره اود بچ کیدلو هیڅ ذریعه نه وی۔ دویمه وجه سخته لوږه ده چه د هغے ذکر په سورة مائده ۳ کښ شته دے۔ بَاغٍ وَّلَا عَادٍ د دے دواړو په مینځ کښ فرق دے په څو وجوهو سره ۱۔ بَاغٍ نه وی حلال گنړونکے هغے لره مطلقاً۔ عَادٍ نه وی د ځان سره توخه جوړوونکے (مقاتل) ۲۔ بَاغٍ نه وی تجاوز کوونکی د مقدار د حلال نه، عَادٍ قصور نه کوی په هغه اندازکښ چه دۀ لره حلال دی یعنی بالکل پریږدی تر دے پورے چه هلاك شی (اللباب للدمشقی)۔ ۳۔ بَاغٍ نه وی جدا کیدونکے د جماعت د مسلمانو نه عَادٍ نه وی مبتدع مخالف د سنت نه (سهل)۔ ۴۔ بَاغٍ نه وی خوړونکے بے ضرورته عَادٍ نه وی ځان مړه ړوونکے (حسن۔ قتاده) ۵۔ بَاغٍ نه وی طلب کوونکے د هغے په وخت د وجود د حلال کښ، عَادٍ نه وی تجاوز کوونکے د حد نه۔ ۶۔ بَاغٍ نه وی ظلم کوونکے په مکری باندے چه هغه له ورنکړی او هغه هلاك شی، عَادٍ نه وی تجاوز کوونکے د بندش د لوږے نه (الوسی)۔ ۷۔ بَاغٍ نه وی طلب کوونکے د لذت د هغے، عَادٍ او نه ور رسیږی حد د موړوالی نه۔ ۸۔ بَاغٍ نه وی بغاوت کوونکے په امیرالمؤمنین باندے۔ عَادٍ نه وی خلاف کوونکے د طریقے د حق پرستو نه (نیشاپوری)۔

فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ سوال:۔ اضطرار خو منافی دے د وجوب سره نو نفی د گناه ته څه حاجت دے؟ جواب ۱ـ مراد د دینه رفع د حرج او د تنگوالی ده او دا شامل د

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَآ أَنزَلَ اللَّهُ

یقینًا هغه کسان چه پټوي هغه چه نازل کړي دي الله تعالیٰ

مِنَ الْكِتٰبِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا

دَ خپل کتاب نه او حاصلوي په هغې سره قیمت لږ (لکه دُنیا)

أُولٰٓئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ

دغه کسان نه اچوي (نه خوري) په خیټو خپلو کښې

إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ

مګر اور او خبرې به نه کوي دَ دوي سره الله تعالیٰ په ورځ دَ قیامت

وَلَا يُزَكِّيهِمْ ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿۱۷۴﴾

او نه به پاکوي دوي لره - او دوي دَ پاره درد ناک عذاب دے۔

واجب او مستحب او مباح ټولو ته (نیشاپوري) - جواب علٰے په دے کښې اشاره ده که چرے بے ارادے دَ حد نه تجاوز اوکړي او ډیره اوخوري نو په هغے کښې ګناه نیشته دے۔

غَفُوْرٌ کښې هم اشاره ده که دَچا نه بے ارادے ریا تواله اوشي په خوراک کښې نو هغه بخنه کوي۔ رَّحِيْمٌ په حال دَ اضطرار کښې جائز کول دَ حرامو رحمت دَ الله تعالیٰ دے۔

فائده :- په سورة مائده ۳ کښې ئے اضطرار خاص کړے دے په حالت دَ مخمصه پورے په ذکر کښې او په دے سورت او سورة انعام او نحل کښې اضطرار مطلق ذکر کړے دے۔ وجه دا ده چه سورة انعام او نحل مکی سورتونه دی او سورة بقره دَ مدینے ابتدائي سورت دے نو په دغه زمانو کښې دَ اسلام غلبه نه وه حاصل شوے دَ دے وجے نه دَ کافرانو دَ طرف نه دَ اکراه حال هم پیښیدلو او سورة مائده کښې غلبهٔ اسلام (فتح مکه) نه روستو نازل شویده هغه وخت دَ اکراه دَ کافرانو نه خطره نه کیدله صرف دَ لوږے خطره وه دَ دے وجے نه سورة مائده کښې ئے مخمصه خاص ذکر کړله۔

۱۷۴ روستو دَ تفصیل دَ حلال او حرام نه سخت زجر او تخویف اخروی دے

د دغه مسایلو پټوونکو ته د وجې د حرص د دنیا او د خوړاکونو ته. اِنَّ الَّذِیْنَ یَکْتُمُوْنَ مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ، دمشق وئیلی دی چه مراد د کتمان نه تاویلات باطله دی چه هغې ته تحریف معنوی وئیلې شي. یا مراد د کتمان ته نه ښکاره کول دی عوامو ته د مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ - مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ الْکِتٰبِ په ۱۵۹ کښ ئې مَآ اَنْزَلْنَا اوه وئیلی وګ؟ وجه دا ده چه هلته مسئله د قبلې او د حج او د ملتِ ابراهیمیه مراد وه او د هغې ته د اهلِ کتابو مخالفت ډیر وو د دے وجې نه د هغې د اهتمام د پاره اَنْزَلْنَا صیغه د جمع متکلم او بینات او هُدًى ئې ذکر کړو او دلته مخکښ سکل کښ دغو مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ ته ذکر شو او زجر ذکر شو چه خلق د تقلید د اباؤ د وجې نه مَآ اَنْزَلَ اللّٰه پریږدی نو دلته زجر ورکوی هغه ملایانو ته چه دغه ما انزل د عوامو نه پټوی. مِنَ الْکِتٰبِ، مِن بعضیه کښ اشاره ده چه ټول کتاب ئې نه دے پټ کړے په دلیل د سورة مائده ۹۸ او انعام ۹۱ سره. وَیَشْتَرُوْنَ بِهٖ ثَمَنًا قَلِیْلًا د دے تفسیر مخکښ تیر شوے دے. په ۱۵۹ کښ ئې دا جمله نه ده ذکر کړے ځکه چه کتمان دوه قسمه دے اول کتمان د وجې د مداهنت یا د عناد او حسد نه او دویم د وجې د حرص دنیوی نه دے نو په هغه ایت کښ اول قسم مراد وګ او دلته دویم قسم مراد دے او هر کله چه دین پټول د دنیا د امدن د وجې نه ډیر لوئې خساست دے د دے وجې نه په دے مقام کښ ئې تخویف سخت ذکر کړو په ذکر د اوو قسمونو د عذاب سره - اُولٰٓئِكَ مَا یَاْکُلُوْنَ فِیْ بُطُوْنِهِمْ اِلَّا النَّارَ په لفظ د فِیْ بُطُوْنِهِمْ کښ دوه فائدے دی اوله دا چه صِرف اکل کله په معنی د اخستلو راځی لکه یَاْکُلُوْنَ الربوا او لفظ د فِیْ بُطُوْنِهِمْ دلیل دے چه دلته حقیقی معنی مراد ده یعنی خوړاک کول. دویمه فائده دا ده چه دا اشاره ده په مره خیټه خوړاک کولو ته. او په دے کښ د دوی لوئې قباحت شان ته اشاره ده چه دوی اخرت د دنیا په خوراکونو باندے برباد کړے دے. اِلَّا النَّارَ مراد د دے نه حرام دی یعنی ذکر د مسبب او مراد ترینه سبب دے یا حقیقةً اُور مراد دے یعنی په جهنم کښ به اُور خوری او دا عے سزا د هغه کسانو ده چه د یتیمانو مال په ظلم سره خوری لکه په سورة نساء ۱۰ کښ. وَلَا یُکَلِّمُهُمُ اللّٰهُ یَوْمَ الْقِیٰمَةِ، دا کنایه ده د غضب او خفګان د الله تعالیٰ نه یا دا چه د دوی د خوشحالئ خبرے به نه کوی او د دوی د حسرت او د غم خبرے به کوی چه هغه سوال او حساب کول دی (اعراف ۶) یا دا چه بالکل به د دوی سره

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ

دا هغه کسان دي چه اخستې ده ګمراهي په بدل د هدايت کښې

وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ ۚ فَمَا أَصْبَرَهُمْ

او عذاب په بدل د بخنه کښې - پس څه عجيبه صبر دے د دوی

عَلَى النَّارِ ۞ ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ

په اور باندے - دا (عذاب) په دے وجه دے چه الله تعالیٰ نازل کړيدے

خبرے هم نه کوی او تپوس او حساب به په واسطه د ملائکو سره کوی او د دے تائيد په سورة مؤمنون ۱۰۸ کښ دے. وَلَا يُزَكِّيهِمْ په دے کښ ډیر وجوه دی اول دا چه د دوی ثنا او تعريف به نه کوی. دويم دا چه د دوی اعمال به نه قبلوی. دريم دا چه د دوی ناکاره اعمال به نه پاکوی يعنی د دوی توبه نه قبلوی. او قرطبی او دمشقی وئیلی دی چه دا ايت هغه مسلمانانو ته هم شامل دے چه دين د الله تعالیٰ پټوی.

۱۷۵ دا هم د مخکښ ايت سره تعلق لری. هر کله چه په دنيا کښ احسن څیز هدايت او علم دے او اقبح څیز ګمراهی او جهل دے او په اخرت کښ اقبح څیز عذاب د جهنم دے او احسن څیز مغفرت الٰهی دے نو په دنيا کښ هم د دوی خسران ښکاره دے او په اخرت کښ هم خسران ښکاره دے او اوله مبادله مستلزم ده دويمے مبادلے لره - فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ په دے جمله کښ هم پنځه اقوال دی - اول قول د سيبويه او د ډیرو نحويانو دے چه دا صيغه د تعجب ده او مراد د دينه تعجيب د بندګانو دے يعنی اے بندګانو تاسو د دوی نه تعجب اوکړئ - دويم قول د حسن او فراء او کسائی دے چه أَصْبَرَ په معنی د أَجْرَءَ دے يعنی څه څیز زړه ور کړيدی دوی لره په اور باندے چه داسے عملونه کوی چه اور ته روان دی او پرواه نه لری - دريم قول د زجاج دے أَصْبَرَهُمْ په معنی د أَبْقَاهُمْ يعنی څه څیز دوی باقی پاتے کړيدی په عملونو د اور د جهنم باندے - څلورم قول د ابی البقاء دے چه مَا نافيه دے يعنی نيشته صبر د دوی په اور باندے. پنځم قول د اخفش دے چه مَا موصوله دے او اصبر فعل ماضی صله ده او مجموعه مبتدا دے او خبر ئے پټ دے يعنی هغه څیز چه دوی له ئے صبر ورکړے دے په اور د جهنم ډیر ناکاره

الْكِتٰبَ بِالْحَقِّ ۗ وَاِنَّ الَّذِيْنَ اخْتَلَفُوْا

کتاب دَ حق دَپاره (او دوی پکښې اختلاف کوی)۔ او یقینًا هغه کسان چه اختلاف ئے کړیدے

فِى الْكِتٰبِ لَفِىْ شِقَاقٍ بَعِيْدٍ ﴿۱۷۶﴾ ع

په کتاب کښې خامخا په دشمنئ لرے کښې دی (دَ حق نه)۔

۲۱ ع ۵

او قبیح دے (دمشقی اللباب)۔

۱۷۶ په دے کښې سبب دَ تیرشوی عذابونو ذکر کوی۔ ذٰلِكَ اشاره ده تیرشوی عذابونو ته او بِاَنَّ متعلق دے په مُستحقّ پټ پورے او باء سببیه ده او بِالْحَقِّ نه روستو لفظ دَ اخْتَلَفُوْا پټ مراد دے ځکه چه صِرف انزال دَ کتاب سبب عذاب نه دے او قرینه په دے باندے روستو جمله ده۔ وَاِنَّ الَّذِيْنَ اخْتَلَفُوْا فِى الْكِتٰبِ مراد دَ کتاب نه تورات دے او مراد دَ اختلاف نه اختلاف کول دی دَ یهودو او نصاراؤ په دلالت دَ تورات کښې په نبوت دَ عیسٰی علیه السلام او په قباحت دَ هغه کښې۔ یا مراد دَ اختلاف نه مخالفت کول دَ دوی دی دَ خپلو مشرانو ته په باره دَ عمل کولو کښې په تورات باندے (قرطبی)۔ یا مراد دَ اختلاف نه وارث کیدل دَ دوی دی دَ تورات روستو دَ مشرانو نه (ابومسلم او دمشقی)۔ یا مراد دَ کتاب نه قرآن دے او اختلاف دَ یهودیانو دا دے چه څوك ترینه مطلقًا انکار کوی او څوك وائی چه دا خاص دے په امیین عرب پورے اهلِ کتاب په دۀ سره مخاطب نه دی او اختلاف دَ مشرکانو څو ډیر دے چا وئیل شعر دے چا وئیل سحر دے چا وئیل چه کهانت دے افتراء ده وغیره۔ یا مراد دَ کتاب نه جنس کتب الٰهیه دی او اختلاف نه مراد اختلاف کول دی په مقصدونو دَ کتابونو الٰهیو کښې چه څوك توحید نه منی څوك قیامت نه منی څوك رسالت نه منی۔ لَفِىْ شِقَاقٍ بَعِيْدٍ، مراد دَ دینه مشاقه او ډیر اختلافات دَ دوی دی په کورنئ کښې دَ یهودیانو او نصاراؤ او مشرکینِ عرب۔ یا مراد دَ دینه مشاقه ده دَ آخری رسول او قرآن نه په ډیرے سختئ سره۔ بَعِيْدٍ کښې اشاره ده چه په دے شقاق سره دَ حق نه دومره لرے دی چه هغه په هیڅ طریقه نه قبلوی او دا دَ دوی ضد او عناد ته اشاره ده۔

یا الله تعالٰی دَ دے تفسیر لیکونکو ته ګناهونه معاف کړے۔ آمین